



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>







MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

★

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI ÉS KIADJA

SIMONYI ZSIGMOND.

XXVI. KÖTET.

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA
1897.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STACKS
JAN 17 1971

P11211

1430

126

1999

A MAGYAR NYELVŐR

1897. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTŐI.

- | | |
|--------------------|------------------------|
| Ádám Imre | Décsi Lajos |
| Ágai Adolf | Dóczi Lajos |
| Alexics György | 50 Egy egyetemi polgár |
| Antibárbarus | Élet Károly |
| 5 Árpás Miklós | Elmer Géza |
| Ásbóth Oszkár | Erdősi József |
| Baksay Sándor | Faragó Henrik |
| Balassa József | 55 Farkas Imre |
| Balásy Dénes | Ferenczi János |
| 10 Bálint Kelemen | Fleischmann Jenő |
| Balkányi Kálmán | Fűredi Ignác |
| Balogh Péter | Gyulai Ágost |
| Bánóczi József | 60 Gyulai Béla |
| Bárdos Remig | Halasy Viktor |
| 15 Barcsa János | Halász Ignác |
| Barcza József | Haraszti Sándor |
| Barna Ferdinánd | Harmat Géza |
| Bársony István | 65 Hegedűs Lajos |
| Bartha József | Hencz Antal |
| 20 Becsek Imre | Hentaller Elma |
| Belányi Tivadar | Herman Ottó |
| Béldy Mihály | Herrmann Antal |
| Bellovits Bálint | 70 Hevess Kornél |
| Bélteky Kálmán | Horger Antal |
| 25 Benedek Elek | Horyáth Flóris |
| Beődi Gyula | Hunfalvy Pál |
| Bérczy Jenő | Istvánffy Gyula |
| Berencsi János | 75 Jaksits Lajos |
| Berényi Pál | Jenő Sándor |
| 30 Biederman Adolf | Joannovics György |
| Biró Salamon | Jókai Mór |
| Bodonyi Nándor | Kákai Alajos |
| Bokor János | 80 Kálmánfi Béla |
| Borbás Vince | Kalmár Elek |
| 35 Boross Alán | Karácson Imre |
| Budapesti Hírlap | Kardeván Károly |
| Budenz József | Kardos Albert |
| Cs. M. | 85 Katona Lajos |
| Csapodi István | Kerekes György |
| 40 Császáz Elemér | Kimnach Ödön |
| Csefkó Gyula | Király Károly |
| Csendes Aladár | Kiss Ernő |
| Csűrös Ferenc | 90 Kissfáy József |
| Czakó Elemér Gábor | Kóbori János |
| 45 Deák Farkas | Kolmann Vilmos |
| Demek Győző | Korányi György |
| Déri Gyula | Kovács Károly |

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYÚJTÓK.

- | | |
|---|--|
| <p>95 Kőrösi Sándor
Krausz Gyula
Krausz Sámuel
Kriza János
Kulcsár Endre</p> <p>100 Kúnos Ignác
L. E.
L. L.
Lába Sámuel
Landori Endre</p> <p>105 Legányi Gyula
Lehr Albert
Losonczi Lajos
Lukács József
Lukács Lőrinc</p> <p>110 Lumtzer Viktor
Malatinszky Gyula
Máté Lajos
Melich János
Merza Gyula</p> <p>115 Mészáros Pető
Mikó Pál
Miskovits F. Henrik
Molecz Béla
Molnár Sándor</p> <p>120 Móra István
Munkácsi Bernát
— n K—
Németh Sándor
Német Péter</p> <p>125 Neumann Samu
Paal Gyula
Pályi Gyula
Pándi Manó
Pápay József</p> <p>130 Pápista Mester
Patrubány Lukács
Pekovits Sándor
Perényi Adolf
Péter János</p> <p>135 Petrás Ince
R. Prikkel Marián
Rechnitz Ignác
Regőci Győző
Ribiánszky József</p> <p>140 Riedl Frigyes
Róna Ignác
Rupp Kornél
Schäfer Károly
Scherer Lajos</p> | <p>145 Schmidt Mariska
Schneider Mátyás
Schober Béla
Schön József
Sebestyén Ede</p> <p>150 Sebestyén Károly
Setälä Emil
Simonyi Zsigmond
Simon György
Simou Péter</p> <p>155 Somssich Sándor
Sz. Gáborné
Szabó Béla
Szabó Imre
Szántó Samú</p> <p>160 Szarvas Gábor
Szarvas János
Székács Ferenc
Székely Andor
Széll Farkas</p> <p>165 Szente Arnold
Szigeti József
Szilasi Móric
Színi Péter
Szinyei József</p> <p>170 Szokolay Hermin
Szóts Gyula
Sztrókay Lajos
Terebesi László
Thallóczy Lajos</p> <p>175 P. Thewrewk Emil
Tolnai Vilmos
Tóth Béla
Trencsény Károly
Trencsény Lajos</p> <p>180 Turcsányi Andor
Tűzes Gábor
Valló Albert
Végh István
Vida Sándor</p> <p>185 Viharos
Vikár Béla
Volák Lajos
Vozári Gyula
Wertheim Samuné</p> <p>190 Wolff Béla
Zilahy József
Zlinszky Aladár
Zolnai Gyula.</p> |
|---|--|

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három tnyyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

*Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.*

XXVI. kötet.

1897. JANUÁR 15.

I. füzet.

PÁLYÁZAT.

Enyészet és tenyészet váltakoznak a természet életében, unlandóság és fejlődés az emberi dolgok történetében. A Nyelvör negyedszázados pályájára is vegyes érzelmekkel tekintek vissza. Ott voltam bölcszejénél s az első év szerencsés befejezését ünneplő lakomán mint kezdő napszámos. Ott voltam a tizedik évfordulón mint buzgó segédje a szerkesztőnek. S itt vagyok most, midőn kidőlt az alapító s helyére engem szólított a kötelesség, hogy győnge erőmmel elfoglaltam megürült helyét s tovább érleljem az ő áldásos működése gyümölcsseit. Egy emberöltő viszontagságai vonulnak el szemem előtt: hátráltató és biztató mozzanatok, csalódások és sikerek, ellenfelek és jó barátok.

A jó barátok, a legrégibb dolgozótársak emlékének szántam e füzetet, mely folyóiratunk életében két negyed-század határát jelzi. S a kezdet emlékét úgy újítom föl, hogy e füzetet nagyrészt a legrégibb dolgozótársak munkáiból állítom össze. Szarvas Gábornak, Budenz Józsefnek, Barna Ferdinándnak, Kriza Jánosnak, Petrás Incének — kik elköltöztek körünkből — kézirati hagyatékukból állítok emlékeztető jelet. Hunfalvy Pálnak egy érdekes cikkecskéjét újra közlöm a Magyar Nyelvészethől, mely ma már úgys ritka helyen található. Akik pedig amaz első munkások közül friss erőben közöttünk vannak, Joannovics György, P. Thewrewk Emil, Volf György — lekötelező készséggel közreműködtek, hogy egy-egy becses adalékkal gazdagítsák ez emlékfüzetet.

Többi dolgozótársunknak, akik a fiatal férfierő teljében állanak oldalunkon, akik mindennapi munkánkban támogatnak lelkesen: nekik nem kell még emlék s nem kell már biztatás. Ellenben munkára akarjuk sarkalni az ifjakat, a kezdőket, nyelvtudományunk reményeit, s a műkedvelőket is, kik hazafias törekvéseinkért lelkesednek. Azért most — és ezentúl évről-évre — erőnkhez mért, szerény pályadíjat tűzünk ki egy-egy nyelvészeti dolgozatra.

*

Ezúttal egy száz-koronás és két ötven-koronás díjat tűzünk ki valamely helyi nyelvjárás leírására, amely eddig tűzetesen nincs még leírva. A dolgozatot akár sajátkezűleg s névalírással, akár idegen kéztől másolva s zárt jeligés levélkével küldhetni be. Terjedelme ne legyen több egy nyomtatott ívnél. Határidő f. évi szeptember 1. A bírálók tisztét Balassa József, Szinnyei József és Vikár Béla társaink szíveskedtek elvállalni. Minden nyertes munka a M. Nyelvőr tulajdona marad.

A pályázó írja le pontosan és világosan az illető helység vagy vidék hangjait s a köznyelvtől való rendes hangtani eltéréseit. Mutassa be a szóképzést és ragozást minél teljesebben. Állítsa össze a föltünőbb mondattani sajátosságokat. Gyűjtse össze egyes jelentéstani s műveltségi csoportok szerint a fontosabb tájszókat (pl. ruhanévek, mesterműszók, helynevek, együgyűség s büszkeség szavai stb.). Végül csatoljon dolgozatához egy kis összefüggő szöveget, pl. mesét vagy párbeszédet, a kiejtést pontosan föltüntetve írásmóddal.

A szerző ne törekedjék nyelvtörténeti fejtegetésekre s az egyes jelenségek bővebb magyaráztatására, hanem csakis a mai nyelvállapot minél hívebb föltüntetését tűzze ki céljául. Dolgozatához legalkalmasabb mintául veheti a szlavóniai nyelvjárás leírását Balassa Józseftől s a halasiét Korda Imrétől (a Nyr. 23. s 15. kötetében)*. Ezenkívül célirányos lesz elolvasni Balassa J. munkáját a m. nyelvjárások osztályozásáról és jellemzéséről, s bár nem multhatatlan szükséges, de hasznos volna figyelembe venni a Nyelvőrben megjelent egyéb nyelvjárás-tanulmányokat is, nevezetesen Bartha Józsefét a palóc, Zolnai Gyuláét a mátyusföldi, Kardos Albertét a göcseji, Négyesy Lászlóét a szegedi nyelvjárásról.

A SZERKESZTŐ.

* A szlavóniai nyelvjárás különnyomatát szívesen megküldjük az érdeklődőknek, ha postaköltségre egy 5-krajcáros bélyeget küldenek. — Balassának a nyelvjárásokról szóló munkáját megszerezzük e célra 1 frtért (1 frt 80 kr. helyett) s a Mátyusföld nyelvjárását 50 kr.-ért (90 kr. helyett).

EGY TÖRTÉNETELŐTTI HANGVISZONY.

(Akadémiai székfoglaló 1896. nov. 3-án.)

Tekintetes Akadémia!

A magyar nemzet és nyelve iránt való érdeklődésemnél fogva lelki szükségnek éreztem, hogy eljőjsek ide én is e Magyarországra nézve történelmi jelentőségű esztendőben. S ezen alkalmat egyúttal föl kívántam használni arra is, hogy megtartsam székfoglalómat a tek. Akadémiában, noha a szabályok a külső tagokat erre nem kötelezik.

Legyen szabad legmelegebb köszönetemet nyilvánítanom a tekintetes Akadémia iránt azért a nagy megtisztelésért, hogy most négy éve engem külső tagul méltóztatott választani. Finn nyelvést nagyobb kitüntetés nem érhet annál, mint a beválasztás e testület tagjai közé, melynek díszei valának egykor a finn-ugor nyelvtudomány oly kitünőségei, mint Hunfalvy és Budenz, s amely nem csupán a magyar nyelvészetért — melynek eredményei önként értődőleg a finn-ugor nyelvészet minden kutatóját szorosan érdeklik — hanem a többi finn-ugor nyelvek, sőt magának a finn nyelvnek buvárlatáért is oly fölötte sokat tett.

Nem is szükséges említenem, hogy a finn ember, de kivált a nyelvész, minden iránt, ami magyar, meleg érdeklődést és rokonszenvet érez, már csak a nyelvrokonságnál fogva is. Magyarországon a finn-magyar rokonság vita tárgya volt, de ma már senki sem vonja kétségbe a nyelvrokonságot, aki ezekkel a nyelvekkel tudományosan foglalkozott, vagy aki legalább azt a tudományos munkát megbecsüli, amelyet a tudósok ezen a téren évtizedeken át folytattak. Ha pedig a finn és a magyar egymással rokon nyelvek, akkor kellett valaha oly népnek lennie, mely olyan nyelven beszélt, amelynek folytatásai most a magyar, a finn és a többi finn-ugor nyelvek. A népek mindenike roppant keveredésen ment keresztül, más-más földrajzi területekre jutván; oly nép, amely keveretlen volna, aligha van a föld kerekiségén; de mindenestre igaz, hogy „nyelvében él a nemzet“, és mindenestre a magyar nyelv az, mely a magyar nemzetre ütötte szellemi bélyegét, mely a magyar nemzetet magyarrá teszi, és így mégis a magyarságnak legjava a finnséggel rokon. De a nyelv nemcsak a nemzetiség ismertető jele, a nyelv egyszersmind történeti emlék, amely sokkal messzebbre mutat vissza, mint a legrégibb sírleletek

fakult csontjai, vagy munka- és hadi eszközei. Az Önök fényes kiállítása szemléltető képekben mutatta be azt az óriási fejlődést, melyet a magyar nemzet az utóbbi ezer év alatt elért. Ámde mindenütt, ahol magyar szó hangzik, találunk olyan történelmi emléket, amely nem csupán a legutóbbi ezer év fejlődéséről beszél, hanem mindenkire nézve, aki ez emléken olvasni tud, még korábbi évezredek fejlődésének történeteibe enged bepillantást. A nyelv és a gondolat s a gondolattal az emberi fejlődés egy úton járt s aki forgatni tudja azon történelemnek lapjait, mely az emberi nyelvben van megírva, az ott találja a történetét annak, hogyan emelkedett az ő ember a maga természeti állapotából a művelt ember színvonalára, miként győzött az ember a természettel való harcban, megismeri a nép hajdankori lakóhelyeinek és érintkezéseinek nyomait. És az a fejlődés, azok a lépések, amelyeket egy nép tett arra, hogy gyermeki állapotából a művelődés első fokáig jusson, hogy megtanuljon a természetnek urává lenni, ezek a lépések, ha mindent kellő mértékben latba vetünk, nem kevésbé óriásiak, mint azok, amelyeket egy kultúrnép ezer éven át tett.

Bocsássák meg, hogy e diszes társaság előtt nem álltam ily eszmékkel előállani, amelyek talán nagyon is közönségesek. Legyen szabad már most rátérnem tulajdonképi tárgyamra, egy történetelőtti magyar, illetőleg finn-ugor hangviszony ismertetésére. S megjegyzem azok számára, kiket talán első sorban a nyelvnek műveltségtörténeti része vonz, hogy itt nem lesz szó semmi olyan nyelvtörténeti kérdéstről, amely közvetlenül a művelődéstörténetet érdekelné; de nem szabad feledni, hogy a hangviszonyok vizsgálata e tekintetben is mellőzhetetlen föltétel, mert nincs egyéb mód, melynek segítségével konstatalhatnók szóegyeztetések helytállóságát, már pedig a nyelvészeti paleontologia ép a szóegyeztetéseken alapszik. Hozzá teszem egyúttal, hogy nem kívánom a tek. Akadémiát az egész kérdésnek tüzetes kifejtésével fárasztani, csak egy rövid kivonatot közlök idevágó tanulmányomból, mely a maga egészében a Nyelvtudományi Közlemények jövő füzetében fog megjelenni.

*

Ismeretes, hogy a magyarban mind *z*, mind *l* felel meg a finn *t*-nek, illetőleg *d*-nek, pl. m. *fazék*, *f. pata*, de *velő*, *f. ytime* (*ydin*). Budenz ennek a ténynek különös súlyt tulajdonít és figyelmeztet arra, hogy az *l* épen ily esetekben más finn-ugor nyelvekben is előfordul.

Budenz tényleges észleletei tagadhatatlanul teljes elismerésre méltók, és hogy ő a fölhozott tények alapján nem a helyes következtetésre jutott, az részint az ő általános fölfogásának, részint annak következménye, hogy azon argumentumokat, amelyekre fölosztását (északi- és déli-ugor ágra) alapította, helytállóknak tartván, a dolgokat más szemmel látta, mint voltaképen kellett volna. Ezen kívül nem volt elég figyelemmel a finnmarki lapp nyelv tényeire.

Már maguk a Budenz említette adatok is arra a következtetésre vezetnek, hogy ezen különböző esetekben különböző finn-ugor előzményeknek kellett lenni. Ennek a következtetésnek okait a következőkben fogom előadni röviden.

Az ide vágó szavak, melyekben a mostani finnségben *t* ill. *d* fordul elő, három csoportra oszlanak, és minden csoport a magyarban különféle megfelelőt mutat föl.

1. Első csoport: magyar *l*.

Ebbe a csoportba tartoznak a következő magyar szók: *nyaláb*, vö. f. *nitoa* 'binden'; *fal*, f. *pato* 'damm'; *szalag*, vö. f. *sitoa* 'binden'; *velő*, f. *ytime* (*ydin*); *szaladni*, f. *suota* 'grex equarum in venerem ruentium', lp. *čuöddet* 'circumcurrendo feminam quaeritare'; *álom*, *alszik*, *oltani* sat., f. *vuode* (gen. *vuoteen*) 'bett', lp. *oaddet* 'alunni' (f. *vuode* 'bett' szó egy f. **vuodan*, **vuotaa*-féle igét 'alunni' jelentéssel föltételez); *aluszik*, *megaluszik* 'gerinnen', *oltani* 'gerinnen machen', vagy olyan jelentéssel, mint pl. ebben a mondatban: „erköcsiséget, hazaszeretetet *oltani* az ifjúság szívébe“, vagy a Szűz Máriáról szóló egyházi énekben: „mert belénk ontatott, szívünkbe *oltatott* szeretetet“, nem tartozhatik össze az *alunni* 'schlafen', *oltani* 'löschen' szóval, hanem bizonyára egészen más szó és a f. *vuotaa* 'rinnen', *vuodattaa* 'ontani' szóval egyeztetendő; *elő* sat., f. *ete*; *nyél*, f. *nyte*, *lyte* (*nysi*, *lysi*); *lőlni*, *lelni*, f. *lōytāā*; *tele*, f. *täyte* (*täysi*). A megfelelő esetekben — mint már Budenz is kiemelte — a vogulban, az osztjákban és zürjén-votjákban is *l* van (osztjB. *l*), pl. osztj. *pol*, m. *fal*; vog. *valēm* sat., osztjB. *vēlīm*, m. *velō*; vog. *ülēm*, osztjB. *ōlīm*, zürj. *un*, *on*, votj. *um*, *un* < **ulm*, **olm*, m. *álom*; vog. *el*, *ēl* sat., osztjB. *jel*, zürj. *il*, m. *elő*; zürj. *von*, *vun*, *ön*, votj. *in*, ahol *-n* < *-nm* < *-lm* = f. *uudin* 'bettvorhang', amely szónak, mellékesen említve, műveltségtörténeti érdeke is van. A cseremis nyelv ezekben az esetekben a szóközépi mássalhangzót elenyésztette, pl. *pūa*, *pūje*, m. *fal*; *vem*, *vim*, m. *velō*; *omo*, *uma*, m. *álom*. A mordvinben *d* fordul elő, pl. *udan*, *udomo*, m. *álom* sat., *udime*, m. *velō*; *ned* sat., m. *nyél*. A finnben ilyenkor

t és a zárt szótagban *d* van (*pato*, *padon*, m. *fal* sat.); csakis egy pár példa van arra, hogy *d* (*ð*) vagy megfelelője az egész ragozáson át megmarad: *sydän* ~ *sydämen*, keleti f. *nijon* ~ *nijoa* (< **niðon* ~ **niðoa*). De igen nevezetes, hogy a finnmarki lappban ilyen esetekben *ð*-t találunk, pl. *njadðet*, vö. m. *nyaláb*; *buoðto*, m. *fal*; *aða*, m. *velð*; *čuõððet* 'feminam circumcurrendo quaeritare', m. *szaladni*; *oaððet* 'dormire', m. *aluszik*; *naðða*, m. *nyél* (kettős magánhangzó után lp. *d*, pl. *nieidda* 'virgo, filia', zürj.-votj. *níl*, f. *neiti* ua.).

2. Második csoport: magyar *gy*, *j*.

Ebbe a csoportba a magyarban a következő szók tartoznak: *hagyni*, f. *kadota*; *ágy*, zürj. *vol*; *faggyu*, f. -*paita* (ebben: *maha-paita* háj); *új*, f. *uute-* (*uusi*); *ujj*, *lábujj*, vog. *tułā* sat., lp. *čuvdde* ua. A többi nyelvekben: az osztjakban *i* (*j*), pl. *χaiŕem*, m. *hagyni*; *lui*, m. *ujj*; *χujem* 'vni, f. *kutea*; a vogulban jésített *l*, pl. *χūli*, m. *hagyni*; *alat*, m. *ágy*; *tułā*, m. *ujj*; *χulem* 'laichstelle', f. *kutea*; *šal* 'reif', f. *huude*, lp. *čodðe* ua.; a zürjén-votjakban *l*, pl. *kolni*, votj. *kelini*, m. *hagyni*; *víl*, m. *új*; *vol*, m. *ágy*; ?*čal*, votj. *čolī*, m. *ujj*; zürj. *kulmini* 'vni', f. *kutea*; *šol* 'graupeln, schneekörnchen', f. *hitu*; a cseremiszből csak két biztos példát ismerünk, s ezek mindenkében más-más megfelelést: *uo*, m. *új*, ahol a szóközépi hang eltűnt, és *kodem*, m. *hagyni*, ahol *d* van; a mordvinban itt is *d* van, pl. *kadoms*, m. *hagyni*; *od*, m. *új*; a finnben szintén, mint az előző csoportban, *t* ~ *d* fordul elő, pl. *katoan*, inf. *kadota*, m. *hagyni*, *uute-* (*uusi*), m. *új* sat.; a lappban, miként az első csoportban, itt is *ð* van, pl. *guoððet*, m. *hagyni*, *oðða*, m. *új*; *sadðe*, *soððe* 'mica, offula', f. *hitu*, zürj. *šol*; *godðat*, f. *kutea*, vog. *χulem*, osztj. *χujem*; *čodðe* 'reif', f. *huude*, vog. *šal* (a kettős magánhangzó után *d* van, pl. *čuvdde*, m. *ujj*; *buoidde*, m. *faggyu*).

3. Harmadik csoport: magyar *z*.

A magyar példák a következők: *kéz*, f. *käte-* (*käsi*); *ház*, f. *kota*; *méz*, f. *mete-* (*mesi*); *fazék*, f. *pata*; *fűzni*, f. *pitää*; *száz*, f. *sata*; *víz*, f. *vete-* (*vesi*); *vezetni*, f. *vetää*; *köz*, *között* sat., osztj. *kūt*, vog. *kwofel*; *közel*, cser. *küdülnä* sat.; *főzni*, mord. *pidems*; *fázni*, osztj. *pötlem*; bizonytalan példa m. *ezer*, vog. *söter* sat. Ezekben az esetekben a magyar *z*-nek a vogulban és osztjakban *t* felel meg, pl. vog. *kāt* sat., osztj. *kēt* sat., m. *kéz*; vog. *pūt*, *pöt*, osztj. *put*, m. *fazék*; vog. *šāt* sat., osztj. *sāt*, m. *száz*; vog. *viť*, m. *víz*; osztj. *χōť*, *χāt*, m. *ház*; osztj. *kūt*, vog. *kwofel*, m. *köz*; osztj. *pötlem*,

m. *fázmí*. A lappban ilyenkor *tt-t* találunk ($tt \sim d$) az első és második csoport *d*-jével szemben, pl. *gietta* (gen. *giēda*), m. *kéz*; *goatte*, m. *ház*; *čuōtte*, m. *száz* (vö. *oadđet*, m. *alunni*, *guođđet*, m. *hagyni* sat.). A zürjén-votjákban a szóban forgó szóközépi magánhangzó eltűnt, pl. *ki*, m. *kéz*; *-ka*, *-ko*, *-ku*, votj. *-ka*, *-ko*, *kwa*, m. *ház*; *ma*, votj. *mu*, *mü*, m. *méz*; *šo*, votj. *šu*, *sü*, m. *száz*. A cseremiszenben itt *t*, *d* van, pl. *ket*, *kät*, m. *kéz*; *pot*, *pat*, *pad*, m. *fazék*; *kudo*, m. *ház*; *šüdü*, m. *száz*. Csak a finn és a mordvin nem különbözteti meg ezt a csoportot az előbbiektől; a finnben itt is *t*, ill. *d* van, pl. *kota*, m. *ház*, *sata*, m. *száz*, a mordvinben *d*, mint az első és a második csoportban, pl. *käd*, m. *kéz*; *kudo*, m. *ház*; *šado*, m. *száz*.

A legközönségesebben előforduló megfelelések tehát a következők:

1) Első csoport:

f.	lp.	mord.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	magy.
$t \sim d$	$đđ \sim d$	<i>d</i>	0	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i> .

2) Második csoport:

f.	lp.	mord.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	magy.
$t \sim d$	$đđ \sim d$	<i>d</i>	0, <i>d</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>j</i>	<i>j</i> , <i>gy</i> .

3) Harmadik csoport:

f.	lp.	mord.	cser.	zürj.-votj.	vog.	osztj.	magy.
$t \sim d$	$tt \sim d$	<i>d</i>	<i>d</i>	0	<i>t</i>	<i>t</i>	<i>z</i> .

Ilyen különféleségnek kell hogy különböző finn-ugor előzményei is voltak legyen, vagyis hogy a különböző esetekben más-más eredeti hangoknak kellett lenniök.*

Hogy azon eredeti finn-ugor hangok, amelyekből kell hogy kiinduljunk, dentális mássalhangzók, explozívák vagy spiransok voltak, arról a megfelelések mai módját tekintve, semmi kétség nem lehet. A harmadik csoport, mely a két előbbivel mintegy ellentétben áll, a lappban *tt-t*, a vogulban és osztjákban *t-t* tüntet föl, míg ellenben az első és második csoport szavai ezekben a nyelvekben a szóközépi mássalhangzó megfelelőjéül nem explozívát mutatnak. Ebből arra következtetünk, hogy a harmadik csoport

* Ezt módszeres következtetéssel eddig is sejtettük, már a magyar *l* és *s* kétfélesége alapján (vö. „ez a *d*“, amelyből *l* lett, „bizonyára más ejtésű volt, mint az, amelyből *s* lett nyelvünkben,“ MNyelv 2: 43), de természetesen nagy vívmány, hogy most jeles dolgozótársunk a rokon nyelveknek teljes adatkészletével kétségtelenné tette a dolgot.

ép azokat a szavakat foglalja magában, melyekben eredeti finn-ugor dentális explozívum volt. Nincsen okunk fölteni, hogy az említett három nyelvben itt a zöngés explozívum zöngétlenné változott, s ezért bizonyosnak vehetjük, hogy a szóban forgó eredeti explozívum zöngétlen, vagyis *t* volt. E következtetéssel jól összefér a m. száz, f. *sata*, melynek eredetije szintén *t*-vel van (szkr. *çata*-sat.). A magyarban ez a *t* már a történetelőtti korszakban *z*-vé változott, hogy milyen közvetítő fokon át, azt határozottan nem dönthetjük el. A permi ősnelvben pedig a dentális — természetesen ott sem közvetlenül — elenyészett.

Azok a dentális hangok ellenben, melyek az 1. és a 2. csoport szavaiban voltak, kétségkívül csak spiransok lehettek. Zöngés spirans *ð* (*ð*) fordul elő ma is a finnm.-lappban; s ez a hang legjobban szolgálhat kiinduló pontul a finn *t* \sim *d* (*ð* sat.) s a mordvin *d* megfelelés, másfelől az *l* számára, mely a permiben, az uráli ugor nyelvekben és a magyarban található. Hogy ezen *l* fejlődése párhuzamosan történt-e e nyelvekben, vagy pedig talán már a finn-ugor alapnyelvben megvolt nyelvjárásbeli eltérésre, esetleg az illető nyelveknek együttes fejlődésére mutat-e, természetesen olyan kérdés, amelyre kielégítő feleletet nem lehet adni.

Ha csupán a lapot tekintjük, mely e kérdések tisztába hozatalára nézve oly fontos, akkor egyáltalán nem tehetünk semmi különbséget az 1. és a 2. csoport szavai között. De viszont, ha figyelembe vesszük a zürjén, votják, vogul, osztják és magyar alakokat is, akkor az 1. és 2. csoport mássalhangzóviszonyai között azt a nevezetes eltérést látjuk, hogy az utóbbi csoport szavai, ellentétben az első csoporttal, jésített mássalhangzót v. *j*-t, *d*-t mutatnak (zürj.-votj., vog. *l* \sim *l*, osztj. *l* \sim *j*, m. *l* \sim *j*, *gy*). Minthogy ez a viszony ugyanazon szavakban és egymástól annyira eltérő nyelvekben mutatkozik, lehetetlen azt nem következtetnünk, hogy a második szócsoporthoz tartozó eredeti belső mássalhangzója valamennyire különbözött attól, amely az első csoport szavaiban volt meg. Egyébiránt az összes megfelelések mind a két csoport szavaiban mégis nagy hasonlóságot mutatnak; minthogy, amint már említettük, három nyelvben e csoportok közt az egyedüli eltérés a szóközépi mássalhangzó jésítése, mely a második csoport szavaiban található, és minthogy az ugyane csoport szavaiban előforduló osztj. *j* és m. *j*, *gy* is korábbi palatalizált hangra utalnak, ennelfogva a második csoportra nézve kiinduló pontul minden bizonnyal valamely zöngés dentipalatalális spiránst

kell föltennünk, melynek hangértékét természetesen szorosabban meg nem jelölhetjük. Ez az eredeti hang, amelyet δ -vel jelölünk, a lappban összeesett a δ -vel, a zürjénben, a votjákban és a vogulban ℓ -re változott, az osztjákban vagy közvetlenül vagy inkább ℓ közvetésével j -re, szintűgy a magyarban, önként értődőleg már a történetelőtti időben, j - vagy gy -re. A m. gy nem más, mint a spirans j -nek folytatója (miként pl. szók elején az ily szavakban: *gyalog*, vö. f. *jalka*; vö. még a m. *négy*, f. *neljä*, melyben gy megelőző j -ből s ez ℓ -ből való). Hogy miért van a magyarban egyszer j , másszor gy , azt nehezebb határozottan megfejtteni, minthogy az esetek oly gyér számúak; valószínű, hogy ez a körülmény összefügg a régi finn-ugor hangmértékbeli váltakozásokkal (j a gyöngö, gy az erős fok, vö. lp. *gj*, *dj* \sim *j*: *sagje* \sim *saje*, f. *sija*).

Ami a δ és δ' kölcsönös viszonyát illeti, ezek, amint már előbb utaltam rá, mintegy ugyanazon fokon és a t -vel szemben állóknak tekintendők. Hogy vajjon a dentipalatális δ' valamiképen, pl. a szomszéd hangok hatása alatt a δ -ból származott-e, az oly kérdés, melyet mai tudásunkkal nem dönthetünk el. Ha ilyes változás történt velük, ez már bizonyára a finn-ugor közösség idejébe tartozik.

(Vége köv.)

SETÄLÄ EMIL.

AZ UDVARIASSÁG NYELVE.

— Főolvasás a Philologiai Társaságban. * —

Ihering, a „Geist des römischen Rechts“ s egyéb nevezetes munkák híres szerzője, jelenleg „Der Zweck im Recht“ című művét nyomatja, melynek IX. fejezetében az udvariasságról értekezik.

A minap szíves volt δ nekem az említett rész korrektúraíveit megküldeni, hogy lássam, mint vette hasznukat ama nyelvészeti adatoknak, melyeket tőlünk nyelvészekről kért.

Minthogy minden, ami e tudós szerzőtől való, alaposságon kívül elmésséggel is jeleskedik, úgyhogy nemcsak a szakembert, hanem a laikust is érdekli, jónak látom a mondott fejezetnek tar-

* Ezt az érdekes fejtegetést szerzője 1883-ban olvasta föl, s akkor csak a Nemzet mellékletén jelent meg (X.12). A szerző szíveségéből újra közöljük, egyrészt, hogy megmentsük a szakemberek részére, másrészt, hogy ösztönt adjunk a tárgynak tüzetesebb nyomozására.

A SZERK.

talmát, nevezetesen pedig ama részét, mely az udvariasság nyelvét tárgyalja, röviden megismertetni.

Ihering az udvariasságban kétféle formákat különböztet meg, szimbolikus és szóbeli formákat.

Szimbolikus formák ama testmozdulatok, melyek az emberi testnek mintegy udvariassági beszédét teszik, Ihering szerint ötfélék: 1) a testnek a másik személyhez való odafordulása, — 2) ülés meg állás, — 3) bókolás: a) földreborulás, b) térdreborulás, c) fejhajtás, — 4) kézadás, — 5) csók.

Ezen formáknak érdekes fejtegetése után következik az idő- és térbeli szimbolika. Ez a cikk szól: 1) Az elsőnek a helyéről a beszédben meg az írásban. — 2) A kitüntetés helyéről. — 3) Az írásbeli szimbolikáról.

Hadd mondjunk el valamit mutatóványul belőle.

Ahol valami kapni való van, ott az, aki első jön, jól jár, választhat, vagyis: Aki hamarabb jön, hamarabb örül (Ball. 1808.); az utoljára érkezőnek meg kell elégednie azzal, ami marad: sero venientibus ossa.

Ez az a praktikus haszon, mely az elsőséggel jár, amire a latin *princeps* (Ihering szerint *primus capiens*), *praecipiens* (*praecipere*ből) és a német *vornehm* (eredetileg annyi mint az előre-vevő, *derjenige, der vor d. i. vorwegnimmt*) céloz.

Az elsőnek tér- és időbeli, meg erkölcsi vagy metaforikus értelme sok nyelvben mutatkozik, okát csakis abban kereshetni, hogy az elsőnek a helyzete a praktikus legjobb. Ennek a gondolatnak az alapján történik azután az, hogy a tér- vagy időbeli első helyet jelentő előjárókkal és igekötőkkel összetett szókba az elsőbbség fogalmát is mindig beleértik. Teszem a latinban: *antecellere* (*cellere* = indítani, hajtani), *anteire*, *antistes*, *praeire* (*praetor* = *praetor*), *praeponere*, *praestans*; a németben: *Vortheil*, *Vorzug*, *Vorrang*, *Vortritt*, *Vorstand*, *Vorgesetzter*, *vorgehen*; a magyarban: *előkelő*, *előbbvaló*, *előjáró*, *elsőbbség*, *előszer* = elsőbbség (Arany: Aristoph. gloss.), *előjog*, *előny* (új szó s a német *Vortheil*-nak akar megfelelni). Nem csoda tehát, hogy az első, második és harmadik személynek egymáshoz való viszonyában az udvariasság a tér- és időbeli egymásutánt a személy megbecsülésére fordítja, sőt teljes rendszerbe is szedi: a rangfokozatban, udvari etikettben, a nemzetközi érintkezésben az elsőbbségi jogra nézve stb.

Az első helynek a gondolata a nyelvre is rászármazott, a

beszédbe szintúgy mint az írásba, de itt semmi praktikus, csakis udvarias jelentősége van.

Ha magunkról meg; egy más emberről beszélünk, a másikat előbb nevezzük meg; még akkor is, ha távol van, őt illeti meg az elsőbbség.

Ha levelet írunk, a megszólított személy nevét a levél elejére, a magunkét a végére tesszük. Pedig ez a rend nem természetes, sőt egészen impraktikus; mert aki a levelet kapja, először az érdekli, hogy kitől való a levél, azért először is nem a levél elejét, hanem a végét nézi. A praktikus római ember másként cselekedett. Levelét azon kezdte, hogy első helyütt a levélíró nevét s utána azét tette, akinek a levél szólt, még ha császárnak szólt is; Plinius Traiano Imperatori. Újabb időben az írók ezt az aláírás nélküli, felírással rendet is szokásba vették, pl. nálunk magyaroknál Kazinczy Ferenc, aki leveleit olykor a római minta szerint így kezdi: Vörösmartynak Kazinczy baráti üdvözlését stb.

Ennyit röviden a szimbolikus udvariassági formákról. Áttérünk a verbális udvariassági formákra, az udvariasság nyelvére.

Ihering eleinte csak a német nyelvre szorítkozott volt; de azt vette észre, hogy feladatát egyes nyelv nyújtotta eszközökkel meg nem oldhatja. Ő tehát több tudóshoz fordult, akiknek segítségével a legkülönbözőbb nyelvekbeli adatoknak jutott birtokába. Ezeknek alapján két nevezetes dologról győződött meg, két nevezetes dolgot látott meg. Ez egyik az, hogy a legkülönbözőbb, egymástól teljesen idegen nemzeteknél, pl. a kínaiaknál és japániaknál ugyanazokat az udvariassági frázisokat és nyelvtani formákat találni, mint az európai kulturális népeknél. A másik meg az, hogy létezik a rendes nyelven kívül még egy sajátos udvariassági nyelv.

A verbális udvariassági formákban Ihering két csoportot különböztet meg: az egyik, melyet az udvariasság frazeológiájának nevez, magában foglalja azokat a szokat, kifejezéseket, melyeket az udvariasság a nagy nyelvkincséből a maga céljára kiválasztott. Ezek az udvariasság ajkán pusztán frázisokká váltak, azaz olyan szókká, melyeknek kiejtésénél a beszélő nem azt akarja kifejezni, amit jelentenek, sőt olykor éppen semmitsem gondol mellettük. Kinek jut eszébe, mikor a parasztembert *kend*nek szólítja, hogy e szó eredeti értelménél fogva csak annyi, mint *kegyelmesség* vagy a német *Euer Gnade*? Esze ágában sincs ilyen nagyot mondani.

Mind a megszólító, mind a megszólított tudja, hogy hányadán van vele, csak az találja készpénznek venni, aki a dologban egészen járatlan.*

Az udvariassági nyelvnek ezen részén, a frazeológián kívül van még egy másik sokkalta sajátosabb része. Amabban az udvariasság nyelve az általános nyelvtörvények határai közt marad. Emez azonban túlmegy rajtuk s erőszakot követ el a nyelven. Nem alkot műnyelv módjára új szót, hanem igenis új nyelvi alakokat, még pedig olyanokat, melyek nem a nyelv gazdagítására, a benne rejlő csirák fejlesztésére válnak, hanem eltorzítják a nyelvet, géniusza, logikája ellen vétenek, szóval abnormitások és deformitások, melyek a nyelvész előtt, aki a dolog nyitját nem ismeri, megfejtethetetlen rejtélyek maradnak.

Valamint a gramatikus az emelkedett beszédnek, nevezetesen a költői nyelvnek a közönséges syntaxistól való eltéréseit *syntaxis ornata* név alatt foglalja együvé, úgy az udvariasság nyelvének e másik alkatrészét is nem lehetne találókban elnevezni mint *syntaxis ornatának*. Mert az udvariasságnak saját, a nyelv közönséges szabályaitól eltérő syntaxisa van, s az *ornata* jelző mintha csak arra termett volna, hogy kifejezze azt a sajátos célt, amire azok az új nyelvi alakok fordíttatnak.

De volt-e szükség ilyen udvariassági *syntaxis ornata*-ra? Nem lehetett volna-e beérni azzal, mit a nyelv e célra szolgáltat? Dehogy nem! A görög meg a római nép nem érzette szükségét, hogy egyéb eszközökhöz folyamodjék, s ha más népeknél mégis megtörtént, az csak tévedésnek bélyegezhető. Úgyde a tévedésnek meg kell hogy legyen a maga oka, mert a legkülönbözőbb népeknél találkozunk. Ihering a dolog magyarázatát példabeszéd alakjában adja. Mikor Ádám és Éva a tudás fájának gyümölcséből ettek volt, azon vették észre magukat, hogy meztelenek és fügefalevéllel takarták meztelenségüket. Ugyanaz az eljárás tükröződik az udvariasság történetéből vissza. Vonásról vonásra talál itt minden: az ártatlanság és naivság eredeti állapota, a paradicsomi kígyó. a bűnheesés, a meztelenség érzete, a fügefalevél. A naivság eredeti állapotában találjuk az udvariasságot a klasszikus ókorban, itt minden tiszta természetesség. Semmi mesterkélttség. Kiki tegezi és

* Így járt Budenz, mikor 1856-ban először toppant be Hunfalvyékhoz s ott így kínálták: *Méltóztassék* helyet foglalni! Ő ezt akkor így értette: *Geruhen Sie Platz zu nehmen!* s nagy zavarban volt, hogy társadalmi állását ennyire félreismerik. S. Za.

maga nevéen szólítja a másikat, a királyt épúgy mint a koldust, csak az *epitheton ornans* az, ami amannak jár, emennek pedig nem, de az a nyelven semmi legkisebb erőszakot sem tesz; egyébiránt egy és ugyanazon nyelv dívik minden rangú és minden helyzetű személyeknél. Ezen egy nyelv helyett mainapság két nyelvünk van: van a közönséges és van az udvariassági nyelvünk. Amazon akkor beszélünk, mikor valakiről, emezen akkor, mikor valakihez szólunk. Amazon a nyelven van teszem ez: *Goethe hat gesagt*, emezen így kellett volna szólani: *Ew. Excellenz haben gesagt* — amott a személy neve és az ige egyes számban, itt a személynek személytelen megjelölése, amely alatt a görög embernek soha esze ágában sem volt személyt gondolni, aztán meg többesszámú ige, egyesszámú főnévvel, — valóságos nyelvbeli csodaszülött! Ez a bűnbeesés utáni nyelv. A bűnbeeséssel a természetesség botrányossá vált. Szakasztott úgy járt az udvariasság, vagyis inkább a személy, amikor bukott. Az emberi gyarlóság: a hiúság, becsvág, kérkedés, széptevés, csuszás-mászás volt az a kígyó, mely őt elcsábította. Azt sügta a személynek: Te több vagy, mint amennyinek hiszed magad, egyél a tudás fájának gyümölcséből, s meglátod, ki vagy. A személy megtette; s az a tudat, amit neki köszön, meztelenségének a tudata. Ami természetes, t. i. saját személyi, individuális mivolta ránézve botrányossá vált s hogy meztelenségét fügefalevéllal elfödje, a nyelvet megnyomorította. Minden, amit a nyelv ellen elkövetett, ebből magyarázható: azokat a formákat, melyeket a nyelv a személy számára alkotott, nagyon is közönségeseknek ítéli, a személy maga-magát kerüli, a személy-személlyel való érintkezést nagyon is bizalmasnak találja, a nyelvet arra használja föl, hogy a megszólító és megszólított közé mesterséges ürt teremtsen: amaz ezt a távolba tolja, mintha harmadik személy volna, úgy szól hozzá, mintha róla szólna, és magát a személynek tulajdonképeni mivoltát, t. i. azt, hogy személy, még azt is elveti, hogy mesterségesen absztraktummá emelje. „A személynek maga-kerülése“, e szóval jelezi Ihering mindazokat a francia nyelvi tévedéseket és bűnöket, melyeket az udvariassági nyelv elkövetett. Minden, amit ez ebben az irányban létrehozott, eredetileg csak földünk nagyjai számára volt, minden kiváló udvariassági forma, a szimbolikus épúgy, mint a verbális, a társaság magaslatán látott először napvilágot. De itt előáll, mit a divatnál tapasztalunk: a rangbeli hiúság és féltékenység hajtóvadászata. A többi rendek nem nyugodtak előbb, míg a kitüntetések, annyira ameny-

nyire lehetett, maguknak is meg nem szerezték. Mint valami új divat, mely először a hercegnőnél mutatkozik, végre a mesterember feleségeig alászáll, szintúgy az udvariassági formák is. Olyan kifejezések és tiszteleti predikátumok, melyek valamikor csak fejedelmi személyeket illeltek meg, mainap a legcsekélyebb emberről is használatosak — utóvégre minden a magasságból a mélységbe kerül.

Az udvariasság frazeológiáját Ihering következőleg csoportosítja: 1) A megszólítás formája. 2) Az idegen személy magasztalása — *epitheta ornantia*. 3) Saját személyének és övéinek kisebbitése. 4) Szerénységi frázisok. 5) Szívességnél előforduló udvariassági frázisok. 6) A jóindulatról való biztosítás. 7) Üdvözlő frázisok. 8) Búcsu-frázisok. 9) Jókívánságok.

Ha mindazt, amit Ihering az egyes csoportokról *érdekeset* mond, ismertetni akarnám, kénytelen volnék munkájának eme részét szóról-szóra lefordítani. Én csak egyes mutatványokra szorítkozhatom; de úgy hiszem, azok elégségesek lesznek arra, hogy nyelvészeink figyelmét e nevezetes téma iránt felköltsék.

Epitheta ornantia pl. a levélbeli megszólításban: Tisztelt... kedves... az előbbi abszolút, az utóbbi relatív fajú, amavval kimondjuk, mi a személy magára, emevvel, mi a beszélőre nézve. Már Homérnál találkozunk e szokás a legkifejlettebb alakjában. Egy királyt vagy hőst sem szólítanak meg tisztelő predikátum nélkül, s Homér akkor is használja, mikor róluk szól. Ami az embert illeti, még jobban megilleti az isteneket, ők is kapnak s osztogatnak egymásnak *epitheta ornantiákat*, csak Zeus az, akinek nem kell. Kétségkívül a szigorúan kötelező etikett kívánta az *epitheta ornantia* alkalmazását. Jellemző, hogy arra még civakodás közben is ügyelnek, pl. az Ilias I.122. versében így szólítja meg Achilles Agamemnont: „Dicső Atreides, legkapzsibb ember a földön“. Nálunk európaiaknál a mai szokás az *epitheta ornantia* használatát a hivatalos és ünnepi alkalmakon kívül a levélstílusra szorította. Némely keletázsiai népnek udvariassági nyelvében még más dolgot is tapasztalni. A japánoknak s egyéb velük rokon népeknek, valamint a siámiaknak a testrészek, a birtok, holmi stb. számára háromféle kifejezésök van: általános, szerény és tisztelő; a japániaknál a legszokottabb igék, teszem: enni, inni, jönni, menni, adni, venni, énekelni stb. alázatos és tiszteletes szinonimákban fordulnak elő.

Ez alighanem ama rafinement-nak netovábbja, ameddig az udvariasság a nyelvvel a maga céljaira való élésben vagy jobban mondva visszaélésben eljutott.

A jókívánatok vagy profán, vagy vallásos kívánatok.

1) A profán kívánati formákban több fajtát különböztetünk meg. Vannak olyan formák, melyekkel

a) jólétet kívánnak, pl. görögül: *chaire*, németül: *Leben Sie wohl* stb.;

b) egészséget, erőt. Pl. görögül *hygiaine*, lat. *salve* (üdvözlő), *ave* (búcsúzó), németül: *zur Gesundheit*, magyarul: *egészségére, jó egészséget kívánok*;

c) hosszú életet;

d) szerencsét. Némely népeknél ez normális tartalma a kívánságnak. A magyar specializálja a szerencsét, pl.: *Adjon Isten jó egészséget, szép asszony feleséget, pálinkás jó reggelt, szalonmás jó estét*;

e) örömet, pl. *jó mulatságot*. *Viel Vergnügen*, amüsiren *Sie sich gut*.

2) Vallásos kívánati formák. Ilyenek az ó-testamentombeli üdvözlések: *Jehova veled! Jehova áldjon!* stb., melyek a keresztény egyház útján nyugatra is átszármaztak: *Isten veled! Isten áldjon! Isten adjon!* stb. Ihering azt találja, hogy ezt az utóbbi formát mi magyarok használjuk a legeslegnagyobb mértékben: *Adjon Isten jó reggelt, jó estét, jó napot (csendes, nyugodalmas) jó éjszakát, a holnapi napra boldog felvirradást* (Vadr. 356), *jó egészséget, békességet* (Vadr. 374). *Adja Isten, hogy másszor is láthassuk jó egészségben. Adja Isten, hogy hallhassuk mindig jó hírt* (*eine gute Nachricht von Ihnen*, uo.) *Adjon Isten kevés kárt, Szíved szerint való párt*. (Uo.) *Isten áldjon (áldj' Isten, mint: adj' Isten), Isten hozzád, Isten veled*. Az ennek megfelelő üdvözlőforma: *Isten hozott*. — „Ich möchte — ügymond Ihering — diese ungarische Eigenthümlichkeit der Aufmerksamkeit ungarischer Gelehrter empfehlen. Wann hat sie sich gebildet? Unter dem Einfluss des Christenthums? Oder reicht sie weiter zurück? Liesse sich ihr nicht ein Anhaltspunkt für die Streitfrage über den Ursprung der Magyaren entnehmen?“ E kérdés tüzetes utánjárást kíván; de annyit már előre is, úgy hiszem, jogosan felelhettem a nagy tudósnek, hogy ezt a tüneményt csak részben szabad a keresztény befolyásnak tulajdonítanunk.

(Vége köv.)

PONORI THEWREWK EMIL.

NÉMET JÖVEVÉNYSZÓK.*

I.

* *Abafíndl*, * *alabárd*, *árticsóka*,¹ * *atlac*. — * *Bajor*,² * *bak*, * *bakszakál*, * *bakter*,³ *bál*, * *bank*, * *bárd*, * *barkó*, * *bárling*,⁴ ? *bárzsing*, ? *barna*, ? *bárró*,⁵ * *bászli*, *batár*,⁶ * *batisst*, *bíbic*,⁷ *bifláz*,⁸ * *biliárd*, *biling* (vö. * *filling*), * *billikom*, * *bindász*, * *bitang*, * *bódé*, * *boglár*, * *bognár*, *bomba*,⁹ * *bonta*,¹⁰ * *bordély*, * *borosta*, * *bot*, * *böröc*,¹¹

* Szarvas Gábor hagyatékában a többi közt egy meglehetősen teljes, a magyar nyelv német jövevényeit tárgyzó előmunkálatot talált Simonyi Zsigmond, e folyóirat szerkesztője. Ezt az előmunkálatot a szerkesztő úr szívessege e sorok írójának juttatta közlés és földolgozás végett. Az előmunkálathoz néhány száz cédulából s egy szótárszerű jegyzékből áll. Se a cédulákon, se pedig a jegyzékben Szarvas nem jelölte meg, melyik az átvett német szó vagy szóalak. Épen azért többször kerültem abba a helyzetbe, hogy a megjelölt szót törölnöm kellett. Föltehettem ugyanis, hogy, ha Szarvas maga földolgozhatta volna ezt az anyagot, szintén elhagyta volna az ill. adatokat, mert most már tudjuk, hogy más úton kerültek bele nyelvünkbe. Egy pár esetben az illető szóhoz hasonló hangalakú s jelentésű német szót sem az irodalmi, sem pedig a népnyelvből nem ismertem.

Ahol csillag áll a szó előtt, azt jelenti, hogy a szó mint német jövevény részint Szarvas elszórt cikkeiből, részint más nyelvészeink munkáiból ismeretes. A bővebb megokolás végett utalom az olvasót hasonló című munkámra, ahol igyekeztem megjelölni a helyet is, ahol az illető átvételről eddig szó volt. Megjegyzéseimet alul, jegyzetek alakjában közlöm; bővebb megokolásra itt nem törekedtem, mert azt hiszem, az itt-ott kétkedőknek nem soká meg fogom adni az alkalmat, hogy okaimat ennél vagy annál a szónál közelebből is megismerjék. Mielőtt folyóiratunk nagynevű megindítójának ez egyik utolsó művét közreadnám, ki kell jelentenem, hogy ez valóban csak előmunkálathoz, anyaggyűjtés volt, mert Szarvasnak a Nyelvőrben elszórt cikkeiből, fejtegetéseiből sokkal több német jövevényt lehetne összeállítani.

MELICH JÁNOS.

¹ Vö. vel. ol. *artichiocco* Kőrösi | ² osztr.-baj. *baer*, *baijer* Schmeller 1 : 218 | ³ osztr.-baj. *wachter* (Schmeller 2 : 842) | ⁴ talán egy osztr.-baj. *bärtling*: *barbatus* (de vö. Schmeller 1 : 283) | ⁵ vö. Pauler A magy. nemz. tört. 2 : 60 | ⁶ vö. ném.-fr. *bâtarde* | ⁷ szláv; ellenben *gibic*, *kibic* német | ⁸ sich *büffeln*: sich plagen Schmeller 1 : 213 | ⁹ Kőr. olasz | ¹⁰ a szövegnek magyarázatát nem tudom adni | ¹¹ erős talapzat az ágyútáligán CzF., *brotz*, karren mit zwei rädern, *protzen* (bremsen) in der artillerie und protzwagen, Schmeller 1 : 377 | ¹² *busa* :

*börze, *bősz, *briliánt, *busa,¹³ bukta,¹³ *bűkköny.¹⁴ — Cafol [jelentés]? *cápa-pohár, *céger, *célh, *cél, *cement, cérna,¹⁵ *eibak, *cic, cica,¹⁶ *ciha, ?cihelődik, *ciher, *cik, cak, *cikkely, cikória,¹⁷ *címer, *cín, *cink, *cinkos, *cinóber, *cirpel,¹⁸ *citvar, *coboly, *cök, *cök, *cövek, *cucli, ?cudar, *cukor. — *Csecse, csegely,¹⁹ cséza,²⁰ *csíz, ²¹ *csűr, csúz. — Dac,²² ?darabant, datolya,²³ *derce, *dölyf, *döre,²⁴ *döröcköl, *drót, ?dufla,²⁵ — *Ében-fa,²⁶ ?edz, egres,²⁷ *ejtel, eke,²⁸ *elefánt, *érc, *erkély, *erszény, *espély. — *Fácán, *facér, ²⁹ fácol (? jelentés), *fáin, *falkony,³⁰ fánc,³¹ *fánk, *fára, *farsang, *fásli, *felcser, felhérc, *felsár,³² fércel,³³ *fertály, fige,³⁴ *filing, *fillér, *firhang, *fitying, *flanér, flanéroz, *flaska, flóta,³⁵ *fogoly,³⁶ *font, *forspont, *fortély, *foszjor, *frakk, *fraj, *frajmádli, *franc, *frigy, *friss, *fölstököm, *fuccs, *fuj, *fukar,³⁷ *fullajtár, furik,³⁸ *furmányos, *fustély, *fuvar,³⁹ *fürmendör, *füzér. — *Gádor, *gála, galancsér,⁴⁰ galacsin,⁴⁰ *gálánt, *gallér, *gang, gangos, *gantár, gányó,⁴¹ garaboly,⁴²

nagy zömök fejű, fölfujt ábrázatú, összevetendő baj. *bauschen*, jede wulst, *busch* oder büschelformige masse CzF., Schmeller 1: 297 | ¹³ baj. *puchta*, *buchle*, ars mehlspeise, Schmeller 1: 380, mind a magy., mind a baj. szó szláv kölcsönvétel, Bernolák | ¹⁴ a cas. obl. -n mutatja, hogy legfeljebb régi újf. kölcsönnevelés | ¹⁵ nézetem szerint a véghangzója mutatja, hogy szláv közletéssel kaptuk | ¹⁶ az osztr.-baj. *ziss* (weibliche katze, Schmeller 2: 1157) nincs megmagyarázva a szó vége; különben is itt ritka a szó; szláv | ¹⁷ vö. *ziegerkraut*, Schmeller 2: 195., vagy inkább *zichori*, *zigori* uo. 1079. a magy. szó olasz eredetű, Kőr. | ¹⁸ Bécsben hallható: *zirpeln* (tűcsökről hallottam, Schmellernél nincs meg) | ¹⁹ eredetét nem ismerem | ²⁰ szláv ered., vö. szerb. *čee* Vuk | ²¹ kérdőjellel van ellátva, szláv eredetűnek mondja Mikl., vö. Melich, Német vendégszók | ²² *dac*; úgy hiszem, elvonás a *dacol* igéből, összevethető egy **dutzennel*, *verduzt*, Schmeller 1: 558 | ²³ olasz, Kőrösi | ²⁴ ném. eredetű, s egy a *tör*, *törl* (*u^hderer*, Schmeller 1: 619) szóval, de bővebb vizsgálatra szorul | ²⁵ vö. Kovács Lat. elem. Kőr. szerint olasz | ²⁶ Kőr. ellenében én is ném. ered. tartom | ²⁷ szláv eredetű | ²⁸ csuvas eredetű | ²⁹ munka v. szolgálat nélkül való, peckesen járó MTSz., vö. osztr.-baj. *vazierend*, herrenlos, dienstlos, Schmeller 1: 852 | ³⁰ lehet olasz jövésű is | ³¹ eredetét nem tudom | ³² vö. *sál* Melich, Német vendégszók | ³³ *férc*: *ferse* közti egyezés bizonyításra szorul | ³⁴, ³⁵ ol. ered. Kőr. | ³⁶ érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Castelli szerint *vog^l* az osztr.-ban vörösbegy | ³⁷ *Fucker*, wucherer, vö. Schmeller 1: 698 | ³⁸ ném. eredetű, de szláv közletéssel kaptuk, vége mutatja | ³⁹ a magy. *fuvar* (die handlung des fahrens) kfn. *fuore*, Paul DWb. | ⁴⁰ eredetét nem tudom, vö. MTSz. | ⁴¹ ehhez a Sz. azt írta, hogy *gauner*; inkább hiszem, hogy a t. *gaña*-val függ össze s valamennyi a lat. *ganeo*, *ganea* (Du Cange) átvevései | ⁴² nagyon kétes

*garas,¹ *gárda, *gátor, gádor, *gavallér, gaballér,² *gáz, *gázsi, *gelét, *gépely, *gerely,³ *gerendely, *gipsz, gitár,⁴ gobhal, góhér,⁵ *gránát, *gránit, *grítf, grifli, *grispán, *gróf, *grobán, gusztony.⁶ — *Gyémánt, *gyilk. — *Hacsér, *hámor, *hárfa, *házsárt, *héber, *hecc, *héhel, *herceg, *hering, *himpellér, *hopcihér, *hóstát, *huncút, *huta.⁷ — Icce,⁸ *iskátulya,⁹ *islang, *islóg, *isopotály, *istáp,¹⁰ *istráng, *izsóp. — Kabát,¹¹ *kacér, *kadét, *kajfos (= kajfertós?), *kalap, kalapfű,¹² *kalarábé,¹³ *kalmár, kályha,¹⁴ *kalucsni, *kamásli, *kánfor,¹⁵ *kanna, *kandli,¹⁶ *kapicán,¹⁷ *káplán, *káplár, kapor,¹⁸ *kappan, *kapszli, *kaput, *karabély,¹⁹ *karcol, *karmazsin,²⁰ *karmín, *karmonádlí,²¹ *kartács,²² *kartifiol, *karton, *kártya,²³ *kastély, *kuszárnya, *kasznár, *kaszni, *kaszt,²⁴ [kecske-szakál, kigyófü,²⁵] *kehely, *kél(-káposzta),²⁶ *kittölly (kittő NySz., kitli MTSz.), *klavír, *koh, kohó,²⁷ *kindrúsz,²⁸ kolompár,²⁹ *kolompér, *kolostor,³⁰ komor,³¹ kontár,³² *kordál, *korbély, *kornis, *kóst (NySz., MTSz.),³³ *kóstol,³⁴ *koszt, *kosztol,

német jöv. | ¹ szláváságból époly jól magyarázható | ² vö. *gabalier*, Schmel. 1 : 863 | ³ a magy. szó német eredete mellett figyelembe veendő a cs. *hráde*, hasta, lancea Matz. 178 | ⁴ ol. ered. Kőr. | ⁵ ered. nem ismerem | ⁶ vö. MTSz. | ⁷ nézetem szerint nálunk szláv jövevény | ⁸ etimológiája ismeretlen, mert az *ejtel*-től elválasztandó | ⁹ lat. vagy szláv, Kovács, Mikl. | ¹⁰ kn. *stap*, *p* miatt régi átvétel | ¹¹ szláv, Mikl. | ¹² vö. *klapphut* etc. | ¹³ osztr. *kahleräwi* Cast. | ¹⁴ szláv jöv. nézetem szerint | ¹⁵ tótba is átmént *gámfor* alakban | ¹⁶ jelentés, vö. osztr.-baj. *kandl*, *kántal*, Schmel. 1 : 1253 : *kanne* | ¹⁷ Frisch adata Grimmnél : *capezaum* | ¹⁸ szláv eredetű, Mikl. | ¹⁹ mivel sehol sem mutatható ki egy német *karabin* (vö. Grimm, *karabíner*). az egyenes német származást el kell ejtenünk | ²⁰ nézetem szerint a *es* miatt szláv úton kaptuk | ²¹ osztr.-baj. *kärmenadl* „rippenstückchen“ Schmeller 1 : 1292 | ²² kétes ném. jövevény | ²³ lehet olasz eredetű is | ²⁴ nhd. *kaste*, geschlossener stand, innerhalb dessen gewisse rechte ausschliesslich sich vererben Grimm 5. 262. | ²⁵ A két szó talán csak azért van a gyűjteménybe fölvéve, hogy németből való fordítások ? | ²⁶ kar.-osztr. *kél* (Lexer KärnWb.) | ²⁷ osztr.-baj., erd. sz. *kuchel*, *kuchl* (Kramer, Castelli) | ²⁸ *kienruss*; a tót *kírús* (koromból csinált fekete festék, amivel a házak utcára néző falán díszítéseket csinálnak) egyenesen a németből | ²⁹ *kolompár* vö. Grimm : *klemperer*, blechmeister, blechschmied; főleg abból, hogy a tótban számtalan *Kolompár* tulajdonnév van, hiszem, hogy a mi szavunk szláv közvetéssel jött nyelvünkbe | ³⁰ ez a szó nincs meg a NySzótárban | ³¹ *kummer* (Grimm 5.2596) ? | ³² eredetét nem ismerem, Simonyi német vendég-szó jegyzeteiben ezt olvasom : „erd. sz. *knüzer* „einer, der sich durch mühselige arbeit kümmerlich forthat“, pfuscher, Kramer Idiotismen, *kontár* ?“ | ³³ vö. osztr.-baj. „ir weine, getreyde, vihe und andere *koste* und habe ires closters (victualien)“ Schmeller 1 : 1308 | ³⁴ ellenben *kóstál*

*kóter, *köting, *köppöly, köből,¹ *krajcár, *kristály, *kristély,² *kudarc, *kurázsi,³ *kurizál, *kvarc, *kvártély. — *Labanc,⁴ láda,⁵ *lajt,⁶ *lajbli,⁷ *lajtorja, *lakk, ? langaléta, *lant, *lárma, *lat, *léc,⁸ *ledér, *légely, *lék,⁹ *léllah, lésza,¹⁰ *létra, *lóding, *lompos, ? löcs,¹¹ löre, *lúg,¹² *lutri, *lülbör.¹³ — *Mácsol, *madrác, *mafla, *maje, *major, *málha, *mamlasz,¹⁴ *mángol, mángorol, *márc, *marcipán, *márjás, *márka, *markotányos,¹⁵ ? marmota (lat.), *maródi,¹⁶ *mars!, *márvány, *masina,¹⁷ *másli, mas-kara,¹⁸ *matring, *mente,¹⁹ *meszely, *majster, ? meténg, *mis-más, *misling (MTSz.), *mincér, *minclér, mócsing? (vö. MTSz.) *módi,²⁰ *mord, *móring,²¹ *mortály, mordály, *mozsár, *mundér,²² mur-mutér,²³ *muskatály, *muskéta, must,²⁴ mustra,²⁴ *muszáj. — *Nérc, nefelejts.²⁵ — Nyak.²⁶ — *Obsit, óbégat, *opszec,²⁷ *orkán, *ortály,²⁸ *ostrom, *ort.²⁹

(Vége köv.)

olasz eredetű (*costare*) | ¹ bár a ném. *kübel*-el való rokonítás igen tetsze-tős, de mi a szót közvetlenül a szlávagságtól vettük | ² osztr.-baj. *kristier*, Schmeller 1:1383 | ³ osztr.-baj. *kurási* | ⁴ részemről a *lauf Hans!* etimológiát nem tartom elfogadhatónak | ⁵ ném. ered., de szláv közvetítéssel | ⁶ vö. Frank. *lêit* 'fass, worin man die weinbeeren zur Kelter führt; hierher gehört die bey Klein als oestr. angeführte *Lait* 'gefäss voll wasser' (Schmeller 1:1428. 1529.), innen slov. *lajta* (Matzenauer 235., Wolfv slovar) | ⁷ vö. erd. sz. *leibel*, Kramer Idiotismen | ⁸ Vö. erd. sz. *lász*, Kramer | ⁹ eredete nincsen eléggé megvilágítva (vö. Melich, Német vendégszók), valószínűen német | ¹⁰ szláv ered. | ¹¹ vö. t. *loč* | ¹² valószínű, hogy ezt is szláv közvetítéssel kaptuk | ¹³ vö. erd. sz. *lurberbóm* 'der flieder', Haltr. Id. *lirberbóm*, Kramer Idiot. | ¹⁴ szláv ered. | ¹⁵ nhd. *marketender* (wirt- und lebensmittelverkäufer bei den soldaten im feld, Grimm 6. 1638.) | ¹⁶ *marodi*, müde, schwach, entkräftet, arab *maredh* (Castelli 198) | ¹⁷ gyűjtő jelentésben szláv közvetítéssel (vö. MTSz.) | ¹⁸ szerintem szláv eredetű | ¹⁹ eredete máig sincs hangtanilag tisztázva | ²⁰ mód elvonás a *módos*-ból | ²¹ osztr. *maring* (Frommann 5. 505., Schmeller 1:1648.) | ²² vö. nhd. *muntieren*, Grimm 6. 2703. | ²³ nhd. *murmeltier* | ²⁴ szerintem szláv eredetű a magyarban | ²⁵ ezt a szót Szarvas csak azért vette föl, mert a ném. megfelelőnek szó szerinti fordítása | ²⁶ ugor eredetű lesz; az ol.-ném. szavakkal való egyezése talán csak véletlen | ²⁷ használatának helyét nem tudom, valószínűen tót közvetítéssel (t. *opces*, csizmasarok) az osztrákból való (*absatz*, a kiejtésre vö. tir. *áb*, Schöpf, Tirolisches Idiotikon) | ²⁸ vö. cs. *ortel*, Rank, Gebauer 1:264 | ²⁹ (pénz) da zwei sich schneidende linien vierecken oder winkel (*orte*) bilden, so bezeichnet *ort* auch den vierten theil wovon, zunächst den vierten theil einer münze etc. Grimm, vö. cs. *ort* (Rank, ua.).

M. J.

HANG A MULTBÓL.

— Levél a szerkesztőhöz. —

Kedves barátom! Fölszólítottál minapi leveledben, hogy írjak valamit, ha csekélységet bár, a Nyelvőr januáriusi ünneplő számába, melyet jobbrészt a régi munkások dolgozataiból szeretnél egybeállítani. Ime, eleget teszek kívánságodnak. Visszatérek a multba, mikor a Nyelvőr még „ácsorgó csemete” volt. Előveszem az első évfolyam első füzetét, melyben Szarvas Gábor Petőfi „János vitéz”-e nyelvéről értekezvén, annak igazi népies voltát mutogatja, de a nagy fényességben egy-egy foltot is vesz észre. Ilyen folt, vagy „a magyar nyelv szelleme ellen elkövetett vétség” szerinte a többi közül ez a sor: „*Magamnak is ugyan kutyául lett dolga*”, mert így van jól: *dolgom*. Éreztem akkor mindjárt, hogy itt a megrovó a hibás, nem a megrovott, papirra is vetettem cáfolatképen valamit, de a dolog, miért miért se, nemcsak haladt, el is maradt. Azonban előállt Szász Károly s a költői nyelv szabadságai jogán pártul fogja a hibáztatott kifejezést, amely „ha hiba is volna (volna is) prózában, semmi esetre nem volna hiba versben” (8: 358). Erre feleletül Komáromy Lajos a következő füzetben (408—409) egész kis cikket közöl, melynek az a veleje, hogy „dolga” azért nem helyes, mert „magamnak” nem genitivus, hanem dativus. Azóta a kérdés elaludt, legalább a döntő szót — tudtommal — nem mondta ki senki. Erre vállalkoznám én most.

Mindenki tudja, hogy a „magam” névmás eredetileg személyragos főnév, mint „testem”, „személyem”, „fejem”, tehát 3. személyű alak; az is ösmeretes, hogy épen ennélfogva a vele szövetkező birtoknév is csak 3. személyben állhat. Valamint azt mondjuk: testem súlya, személyem érzéke, fejem búbjá, úgy tulajdonkép ez a helyes: magam ereje, magad kára, magunk termése stb. Hogy-hogy mégis vita tárgya lehetett a Petőfi sora? hogy az egyik határozottan kárhoztatja, a másik védelmére kél, a harmadik még okát is igyekszik adni, hogy mért helytelen? Könnyű a felelet.

Elsőben is ne feledjük, hogy „magam” már nem az, ami volt. nem annak érezzük, ami, s ez az elváltozó folyamat már századok óta tart. A mai „magam” már csak névmás, reflexiv vagy személyes vagy emennek apposituma; a régi „magam” jórendin csak akkor tűnik elő, ha birtokviszonyba kerül. De nem telik bele nagy idő, hogy a „magam dolga”-félék is mind ide romlanak

(vagy fejlődnek); „magam dolgom”. Ez az egyik oka, a mért Szarvas fennakadt Petőfi szökötésén, amely, úgy látszik, nem volt meg az ő nyelvérzékében.

Evvel kapcsolatos második fontosabb oka, hogy Szarvas s vele Komáromy hibát látnak, a hol nincs hiba, az, hogy a birtokostól (magamnak) messzebb szakadt a birtok (dolga) s amannak ragja is van, ami a mai nyelvhasználatban szokatlan vagy ritkább; mert rendszerint legfeljebb egy-egy jelző a köze a „magam”-nak s a jelzett szónak s az ilyenkor is ragtalan szokott lenni. Ez tévesztette meg Komáromyt, hogy „magamnak”-ot dativusnak vegye, holott kétségtől genitívus (= a *magam dolga* is ugyan kutyául lett), nem gondolván meg, hogy magára a constructióra nézve egyre megy, genitívus-e „magamnak”, datívus-e.

Hadd szemléltessem mármost néhány példával a „magam” tévovázó használatát s bizonyítsam főképp azt, hogy Petőfi „tudva s akarva” írta, a mit írt.

1. Valamikor türelmem volt keresztülböngészni a „Négyszáz magyar levelet” (a XVI. századból) s azt találtam, hogy a levelkezdő formula 26-szor ez: „magam ajánlása”, 6-szor már ez: „magam ajánlásom”. A nép nyelvében és költészetében, régebb s újabb íróknál ezek mellett:

„Elég nekem az én *magam sora*”. „Nem *magunk* jó szántából jöttünk ide”. „*Magam* szép *termetét* sok ezrekre írom” (Erd. Népd. 1: 112). „Vigyázzunk *magunk dolgára*” (uo. 244). „*Magam* szabad *akarattjából* a bátyám fiának engedem a császári széket” (Mikes). „Hozzajok veted *magad szennyességét*” (Orczy). „Jobb megy a *magunk torkába*” (Csokonai) stb.

Sűrűn találni már ilyeneket is:

„A *magam bére*met megkívánom”. „A *magad pénz*edre igyál”. „A *magad* tulajdon *kez*eddel meg kell nyergelned mind a hármat” (Arany I. Népmesék 60). „Adj *magam sors*ommal való megelégedést” (Rádai Pál). „Nem köteleztetünk a *magunk kedv*ünkkel származott istenes jóságokra” (Faludi). „Tinéktek a békességet, *magam ne*vemnek pedig a dicsőséget így adom meg” (Csokonai) stb.

2. Hogy Petőfi nem „a nyüzgő rim” miatt mondta úgy, ahogy mondta, az bizonyítja legjobban, hogy akkor is használ effélet, mikor a vers nem korlátozza. Ime a „Fakó leány és pej legény” c. novellájában (Vegyes m. 3: 318) ezt olvasom: „Hisz épen azért mondom, szolt a kovács, *magamnak* is ez a *szándéka*”.

De ez a kapcsolat nem áll magában, nem csak Petőfinél.

található. Ezeket a néptől hallottam s fel is jegyeztem: „*Magamnak* se volt *kedve* hozzá“. „Pedig ez *magamnak* csak egyik *kincse*“. Deák Ferencnek egy 1867-iki beszédében ez van: „1848-ban nagy hibát követtünk el. Azért mondom, követtünk, mert *magamnak* is *része* volt benne“. A „Magyar Hírlap“ 1897-iki évf. 3. számában ez fordul elő: „Ez *magunknak* is tíz *krajcárjába* kerül“. Régibb íróknál is akadunk hasonlóra. Gyöngyösinél: „Azért más *gondját* kell viselni *magunknak*“. Bessenyeinél: „Légy szabados *ura* magadtól *magadnak*“. Végre, ha szégyen ha szemérem, *magamra* is hadd hivatkozzam. A Toldi-kommentár Előszavában azt írta: „Az idézetek... saját *magamnak* a népnyelv tőjéről való *metszései*“.

Ezzel maradtam a sorbul már-már kiöregedő barátod

LEHR ALBERT

magam keze vagy kezem írása.

FÖLTÉTELEZ.

A hibás szók és szólások talaja rendkívül termékeny. Amikor észrevevesszük, hogy egyik-másik régibb magyartalanság szünőfélben van, legott szemünkbe ötlük egész csoportja az újaknak, amelyek csaknem észrevételenül keletkeznek és terjednek.

De az utóbbiak méltatását hadd előzze meg itt néhány olyan régibb furcsaság, amelyet már évtizedek óta hasztalan ró meg az orthologia. Védeni nem védi őket senki; mégis élnek és virulnak a megszokottság paizsa alatt.

„A végtelen kérdés“ című értekezésemben (olv. az Akadémiának 1890. dec. 1-én tartott ülésében, Nyr. 20. k.) a többi közt ímezeket pedzettem meg:

Hitoktató, hitoktatás, a magyar, a görög nyelv oktatása. — Hiszen csak élő teremtetést szokás *oktatni valamire*. *Tanítani* lehet *tárgyat* is; pl *Mit tanít ő* abban az osztályban? — De *hitet, nyelvet* stb. nem *oktat* a magyar.

Részt vett az értekezleten, vadászaton, ünnepen. — Tehát ez új vonzat szerint: *részt vett*, nem *benne*, hanem *rajta*. — A részvevésnek többféle módja van: Az ember *bevesz, fölvesz, elvesz, kivesz* egy részt az egészből; tehát *belőle*; *leveszi* a zsákok harmadrészét a szekérről; tehát *róla*; de *rajta* — jó magyarsággal — soha se *vesz részt*, hanem mindig *benne*, tehát az értekezletben, vadászaton stb.

Zene van ott naponta, e h. *naponként, mindennap*. Ez a dolog *évente* ismétlődik, e h. *évenként, minden évben*. — *Naponta* am. *nappal*; *éjente* am. *éjjel, éjtszaka, éjnek idején*; *évente* am. *az éven át*. Ezeket nem szabad összetéveszteni.

A *holland* kormány, a *portugál* királyné. — Hát így beszélünk ezentúl: *nápoly* asszony, *svájc* polgár — ? Hisz' *Holland* v. *Hollandia*, *Portugal* v. *Portugália* az illető országok neve. Miért vonják meg a jelzőktől az *i* melléknévképzőt, és miért nem írnak így: *Hollandi* v. *hollandiai*, *portugáli* v. *portugáliai* királyné, kormány, polgár stb. — ?

Megróttam ott még egypár szívós természetű korcsalakot, a többi közt a német-magyar *-ír-oz* képzővel faragottakat: *zseníroz*, *finandroz*, *kontingentroz* stb. (Nyelvészeti cikkeim sorát az ilyen szóképzés hibáztatásával nyitottam meg a Pesti Napló tárcájában 1864-ben, tehát 33 évvel ezelőtt. Megróttuk azóta is nem egyszer ezt a furcsaságot. De igen szívós a természete. Egy hirlapi cikkecske épen most ismerteti a *tetovírozás* eredetét, tétova nélkül *tetoválván* ilyenképen a jobb sorsra méltó magyar nyelvet.)

Hát az a cafatokra szaggatott, szegény *föltételez* a következő változatokban: azt *tételezi föl*; ki *tételezné föl*? ez *föl* sem *tételezhető* róla; hogy' *tételezhetsz fel* rólam ilyesmit? — E mondatokból kitetszik az is, hogy ez a szerencsétlen alak nem is igazi jelentésében szerepel (am. *föltételül kíván*, *kiköt valamit*), hanem bitorolja a *föltesz* (supponit, setzt voraus) ige értelmét, magát az ígét pedig kiszorítja a forgalomból. Nagy ideje tehát beszámolnunk vele.

E szó *föltétel* szoros értelemben vett összetétel; részei tehát el nem választhatók. Együtt kell maradniok akkor is, amikor továbbképződik: *föltétel-ez*. A *föl* itt már nem ide-oda vethető igekötő, hanem az egészszel egybeforrott szórész. Például: *Mit föltételez a becsületes alku?* (mit kíván föltételül?) Felelet: Mindkét fél jóhiszeműségét *föltételezi*. *Hogyne föltételezné?* A birtok átvétele a vételár felének azonnal való lefizetését *föltételezi*.

Látnivaló, hogy a volt igekötő itt az egységes alakká merevült szónál a kérdő és az olyan állító mondatban is elül marad, amelyekben máskülönben elválnak az ígétől. *Tételez* nem is élő szó, Mit is jelentene?! Az ilyen 'nonens' tehát soha se szolgálhat akár igekötővel egyesülő, akár emezt hátravető igéül. Nem mondjuk, ügyebár: *ki fogásolta ki* állításomat? *Nem fogásolta ki senki*. *Hogy is fogásolhatná ki?* *Ki is* — v. *ki sem fogásolták*. Az ilyen szó csak így elemezhető: *kifogás-ol*, *föltétel-ez*; nem így: *ki-fogásol*, *föl-tételez*. Az utóbbi szónak ferde használatát — a szorosan vett összetétel természetének félreismerésen kívül — a *föltéves* és *föltétel* összetévesztése is okozza.*

Föltételez új szó; következésképen a NSz.-ban és Ballagi szótáraiban keresendő. Az az édeskevény, ami ott áll, tájékoztatlanul hagyja a közönséget. A NSz. imennyit mond róla: „*Fel-* v. *föl-*

* *Föl-tesz*, *föl nem tesz*; *föl-tevés* (*föl nem tévés*; *föl-tévő*, *föl nem tévő*, *föl sem tehető*; *nem teszi föl rólad* stb.). Ezek felbontható, és így nem szorosan vett összetételek, szemben a kérdéses *föltétel-ez* igével és származékaival.

tételez (fel- v. föl-tételez [sic!]) ösz. áth. Valamit feltétel gyanánt kíván, kiköt. *A műnek létezése feltételezi a műalkotónak létezését. A béke fennmaradására feltételezni a viszonyos fegyvernyugvást*“.

Rossz helyen van itt (zárójelben) a szórészek közt a kötőjel: *föl-tételez* e h. *föltétel-ez*; mert felbátorítja a tájékozatlan embert a részek elválasztására, kivált ha nem talál különböző szerkezetű (kérdő, kétkedő, tagadó, vagy másformán állító) példamondatokat, amelyek arra intenek, hogy mérsékelje a *föl* igekötő hátra —, vagy akárhova lökésére való ösztönét. De vizsgáljuk a két mondatot.

Az elsőben *élettelen tárgy* kíván valamit föltételül; a másodikban *élő ember*, vagy *emberek* (a mondat meglehetősen érthetetlen; de hagyjuk ezt). Itt a bökkenő! A második példában bemutatott használat szüli az olyan mondatokat, mint: „Ezt nem szabad *föltételezni* rólam“ (e h. *föltenni*). Adjuk hozzá eltorzított alakját: „*föl* sem *tételezem*“ v. „*föl* is *tételeztem* róla“ stb., és megvan az e szóval üzőtt kettős helytelenkedés.*

A Ballagi szótárai közül a Teljes Szótárban (1868) ez áll: 1) vmit feltételkép tűz ki, köt ki; *a szabad elvonulástól feltételezni a vár átadását*; 2) vmit vki felől feltesz; *nem lehet felőle ilyesmit feltételezni*. — Ez a 2) alatti értelmezés okozza a ferde használatot. Ez már nem is „példátlan“, hanem „példás“ zűravar.

Az 1) alatti példa ellene mond az előrebocsátott magyarázatnak: vmit feltételkép tűz ki, köt ki. — Hisz' a *szabad elvonulás* a föltétel, a vár átadásának a föltétele. A várórság itt mindamellett is nem a szabad elvonulást, hanem a *vár átadását föltételezi* a szabad elvonulástól; szabatosan mondva: ettől *teszi függővé*, mint föltételtől.

Már ebből is kitetszik az e szerencsétlen szóval együttjáró visszasság, a fogalmak összetévesztése, mihelyt a föltételül kívánást v. kikötést más szerkezetben kísérti meg valaki, mint abban, amelyet a NSz. két példája nyomán én mutattam be példamondataimban. A kérdésnek ezt az oldalát — ezúttal legalább — nem fejtegetem bővebben. Ez külön tárgyalást tenne szükségessé.

Célom mindenekelőtt az, hogy a *föltételez* szónak egységes mivoltát, hogy úgy mondjam: testi épségét mentsük meg; továbbá, hogy világossá váljék valódi jelentése, amelynek érvényre jutásával nem szorulna többé háttérbe a *föltesz* (supponit) ige, ez a mostmar ritkán használt jó szó, hanem forgalomba kerülne ismét.

A Nyelvőr 1896. X. füzetében (466. 467.) napfényre került *lebbezz fel* (*lebbezzenek fel*) legjobban mutatja, mennyire nem szereti a magyar nyelvérzék ilyenkor elülhagyni a volt igehatározót: *lebbezz fel*, e h. *följebbezzél*. Hallottam én már az efféléket is: Hát őt ki *őrzi ellen*? Így nem *súlyozhatjuk ellen* az ellenpárt politikáját — e h. *ki ellenőrzi*?.. *Nem ellensúlyozhatjuk*...

Hiánypótló szó-e ez a műszónak faragott *föltételez*, mely az

* Németül így mondanám: *Unfug*.

ő igazi jelentésében alig használatos, és épen ennél fogva kiszorít a forgalomból egy kifogástalan szót? Nem csodálnám, ha ezt a mondást: „dato non concesso“ egy szép napon így hangoztatná, vagy írná valaki: „*föltételezve*, de meg nem engedve“. Hisz széltiben használják ferde értelemben — hogy a közönséges halandókról ne is szóljak — jeles hírlapírók, kitűnő szónokok, jogászok stb. stb. — Akár szükséges, akár fölösleges ez a *föltételez*, most már ki nem küszöbölhető.

E szerint nem marad más hátra, mint egyfelől érvényre juttatni valódi jelentését, hogy megfeleljen eredeti rendeltetésének; másfelől pedig vaspántokkal összébbr szorítani lazán egybefüggő tagjait, hogy szét ne omoljanak. Így talán még hasznavehető szóvá is válhatik.*

JOANNOVICS GYÖRGY.

IRODALOM.

A hivatalos helységnévtár.

I.

(Részlet a M. Tud. Akadémiában 1896. XI.23. tartott fölolvasásból.)

... Legfőképp nem szabad biznunk, sajnálattal kell mondanom, hivatalos helységnévtárunkban, mely épen a helységek neveire, tehát különösen arra, amit címe szerint ígér, fordít legkevesebb gondot. Aki azt hiszi, hogy *A magyar korona országainak helységnévtára* hitelesen és teljes számmal közli minden helységünk összes még használatban levő neveit, az nagyon csalódik. Hitelesen legfeljebb a hivatalosan megállapított nevet adja, a többinek se alakjával se számával nem törődik. A tót helynevek pl. háromféleképpen, hol magyarosan, hol tótosan, hol csehesen vannak írva, nem is szólva arról, hogy némelykor egészen zavaros is a helyesírásuk. Azután ahol valamely helységnek két, három, sőt négy nyelven is van neve, ott a hivatalosan megállapított néven kívül hol mind, ki van téve, hol csak egy vagy kettő, hol meg egy sincs. Hogy pedig azok a közölt nevek is minő nyelvűek, azt a használónak egyszerűen találgatnia kell, de igazán kitalálni igen sokszor még az illető nyelvben vagy nyelvekben tökéletesen jártas sem bírja.

A multa meg sűrű fátyol van borítva, még a jelentől el nem szakítható közvetetlen legközelebb multa is. Ha két helység

* Közzöljük régi jeles dolgozótársunk nézetét, de a *föltételez* ige szétválaszthatóságára nézve nem érthetünk vele egyet.. Ép oly joggal mondhatná az ember, hogy rosszul van mondva: *nem vegyül el*, s hogy helyesen csak így lehet: *nem elvegyül*; mert ez az ige a régi *elvegy* (*elegy*) szóból lett; l. „A magyar nyelv, a művelt közönségnek“ 1: 21.

egyesült és két nevét összekapcsolta, e két név sokszor oly színben tűnik föl, mintha az egyik a másiknak csupán megkülönböztető jelzője volna. Így pl. a trencsénmegyei *Kardos-Vaszka* valaha két külön helység volt; de most *Kardos*-épen olyan jelzőnek látszik mint *Kis-, Nagy-, Alsó-, Felső-, Szent-* s.b. A hivatalos helységnévtár egy szóval sem világosít föl eshető tévedésekről. Pedig talán nem közönbös, hogy e helység egészen tót lévén, *Kardos*-valami tót jelzőnek hivatalos fordítása-e vagy pedig egy régi magyarlakta helynek emléke. Ha tavaly hivatalosan megváltoztatták valamely helységnek a nevét, azt az idei helységnévtárból már nincs módod megtudni. Vas megyének muraszombati és szentgotthárdi járásában 1887-ben 60.981/IV. számú belügyminiszteri rendelettel megváltoztatták közel száz helységnek a nevét s azóta az új helynevek úgy vannak közölve a helységnévtárban, mintha ős időktől fogva élének.

A szerkesztés gondosságának legszebb példája azonban a következő. Szintén Vas megye szentgotthárdi járásának három helysége, legalább a hivatalos helységnévtárban, szörin-szálán elveszett. Ezek *Bükkalla, Martinya* és *Türke*. Az első már 1428-ban van említve („Bykalya in distr. Ewrseg“), a második 1387-ben „Martynye“ alakban fordul elő és Dobra várához tartozott, a harmadikról nincs ilyen régi adat. Az 1863-ban megjelent helynévtár szerint Bükkalla az őrségi, Martinya a petánci, Türke a felsőlendvai járáshoz tartozott. Az 1880. évi népszámlálás is még ismeri mind a hármat; de 1887 óta nyomuk veszett. Mi történt velük, arról a helységnévtárnak azóta megjelent kiadásai mélységesen hallgatnak. Az 1892-iki kiadásban viszont, honnan honnan nem, egyszer csak előtűnik egy *Magasfok* nevű, hivatalosan Vas megye szentgotthárdi járásában fekvő, 124 házban 707 római katolikus vallású vend lakost számláló helység, mely az 1895-iki legújabb kiadásban is megvan, de előbbi forrásokban teljesen ismeretlen. Pedig mint meggyőződtem, az a három régi helység valósággal ma is él, ellenben *Magasfok* mindeddig csak papiroson található, ha a papiros fogalma alól a táborkari és megyei térképet kivesszük, amelyek szintén nem tudnak róla. Ime hivatalosan így tűntetnek el régi és támasztanak új helységeket. De nem akarom, hogy a három helység sorsa örök titok maradjon; azért föllebbentem a fátyolt és elárulom, hogy *Bükkalla* földadta önállóságát és Domokosfával egyesült, *Martinya* és *Türke* pedig egybefoglalva *Magasfokká* változott.

Történethувárnak, nyelvésznek csak azt tanácsolhatom, iparkodjék helységekre vonatkozó adatait akárhonnán összeszerezni, de a hivatalos helységnévtárhoz csak végső esetben és csak azzal a világos tudattal forduljon, hogy az minden valószínűség szerint, ha egészen cserben nem hagyja, legalább is felre fogja őt vezetni.

VOLF GYÖRGY.

II.

A közel jövőben a hivatalos helységnévtár nevezetes átalakulást fog szenvedni. Az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület kezdesére a kormány a múlt évben nagy bizottságot nevezett ki a helységnevek átvizsgálására, s e bizottság szabályzatát a belügyminiszter 1896. IV.8. a többi közt a következőkben állapította meg:

„A magyarországi község- és egyéb helynevek egységes hiteles törzskönyvének létesíthetése céljából a belügyminiszter a keresk. valamint a vallás- és okt. miniszterrel egyetértőleg véleményező szaktestületként állandó vegyes bizottságot szervez.

A bizottság az országos statisztikai hivatal igazgatójának elnöksége alatt a belügy-, keresk., vallás- és okt. minisztériumnak, az Orsz. Levéltár és Országos Statisztikai Hivatalnak, a M. T. Akadémia történelmi, valamint nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának, a M. Tört. Társulatnak és M. Földrajzi Társaságnak, az E. M. K. E.-nek, végül az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület-nek képviselőiből áll.

A bizottság feladata:

1. Javaslattétel az összes magyar helyneveknek helyesírására nézve.

2. Javaslattétel a nem magyar helyneveknek egységes magyar ortografiával leendő írására vonatkozólag.

3. Az ugyanazon községek és egyéb helyekre vonatkozólag fennálló többféle nevek közül a hivatalos jellegűeknek javaslatba hozatala.

4. Javaslattétel az országban többszörösen előforduló helynevek kiküszöbölése céljából, esetleg új községnevek alkotása tekintetében. A bizottságnak az új községnevek és előnevek alkotásánál bizonyos általános irányadó és egyöntetű szempontok szerint kell eljárnia, a bizottság által e tekintetben megállapítandó elvek a belügyminiszter jóváhagyása alá terjesztendőek.

5. Javaslattétel mindazon intézkedésekre nézve, amelyek a végett szükségesek, hogy a közhitelességgel megállapítandó község- és egyéb hely-megnevezések nem csak a hivatalos használatában, hanem egyébként is a közhasználatban minél általánosabban elterjedjenek s lassan-lassan kizárólagosakká váljanak.

A sok kitűzött cél közül nyilván az utolsó helyen említett lehet legnehezebben elérni, sőt részemről ezt egyáltalán lehetetlennek tartom. Ahol a különféle nemzetiségek ajkán egy helységnek három-négy neve divik, ez ellen küzdeni alkalmasint hiábavaló törekvés lesz. Legfőlebb arra lehet törekedni, hogy a hivatalos magyar név ne legyen a többtől egészen elütő, mert ez esetben legnehezebben fog a nemzetiségek beszédében meghonosulni.

Örömmel üdvözljük a teendőknél első pontját, mely a helyneveknek helyesírásáról szól. Reméljük, hogy e téren a bizottság nemcsak az ingadozásokat fogja megszüntetni, hanem véget fog vetni különösen annak a ferdeségnek, mely leginkább megnehezíti a helységnevek írását: hogy t. i. sok helynevet régies, elavult

módon írnak. Valamint Budapestet nem írjuk régiesen *Buda-Pesth*-nek vagy Vácot *Vádcznak*, ép oly visszás a fölösleges betű *Szathmárban* vagy *Vadlban*, *Kadlban*, *Véghlesben* stb. *Kolozsvár* helyesebb, mint *Kolosvár*, és *Dézs* helyesebb volna, mint *Deés*. Régente a *zs* hangot is *s*-sel irták, de ma megkülönböztetjük a kettőt s így írjuk: *Zsombolya*, *Bozsok* stb., nem mint hajdanában: *Sombolya*, *Bosok*. A családnevekben meg kell tartanunk az illető család szokását s így kell írunk: *Dessewffy*, *O'sváth* stb.; de a helységnevek írása nem függ egy-egy család szokásától vagy tetszésétől, hanem hódoljon az egész magyar közönség írásbeli szokásainak. Lám, aki egyszerű *c*-t ír, az Dehrecen nevét sem írja *cz*-vel; ha tehát a régi *s* vagy *'s* helyett ma *zs*-t írunk, akkor *Dézs* és *Kolozsvár* is így irandó. Az *s*-es írás hibás ejtést is szül: *Dés* (*Isaszeghet* is tudtomra hibásan ejtjük *s*-sel; legalább Gödöllőn így hallottam: *Isaszeg*).

Szintoly ferdeségek nézetem szerint: *Fóth*, *Aranyos-Maróth*, *Galantha*; továbbá *Sümegh*, *Ságh*, *Vágh*, *Dágh*, *Dégh* (akkor miért nem *Beregh*, *Bács-Bodrogh* stb. ?); — *Moór*, *Csoór*, *Kaál*, *Vadl*; — *Beő-Sárkány*, *Tisza-Beő*, *Kővágó-Eörs* stb.

Reméljük, hogy ezektől a haszontalan sallangoktól meg fog szabadítani a tudós bizottság. Minden esetre hasznos lett volna vagy egy nyelvészt is bele választani.

SIMONYI ZSIGMOND.

Böngészet Ballagi német-magyar szótárából.

(Budenz József hagyatékában találtuk a következő jegyzeteket, melyek az Új Teljes Német és Magyar Szótárra vonatkoznak. E böngészet érdekes és értékes s azért közöljük itt, hogy ezzel is hozzájáruljunk német-magyar szótáraink annyira szükséges megrostálásához. — Budenz jegyzetei — az ő szokása szerint — vegyest magyarul s németül vannak írva, s mi egész híven közöljük; írásából ítélve a a hatvanas évekből valók. — A szerk).

1. *trockene* (*Kuh*): *meddő*. — igen, a NSzót. szerint is.
2. *Ehebett*: *nősz-ágy* — sic!
3. *Präsentirteller*: *kina-tál*.
4. *Hauptschlüssel*: *orkulcs*. — Fog[arasi] is: *orkulcs*, tolvajkulcs. Ich meinte, das wäre bloß Dietrich oder Nachschlüssel.
5. *Scheinleben* hiányzik. — NB. *színre-való*, wäre das richtige für *tetszhalott*.
6. *Scheinkauf*: *színtett vásárlat*.
7. *reitlings*: lovagosan.
8. *gabelförmig*: villaképű, villás, kétágú.
9. *Androhung*: *fenyegetőzés*, — schlecht.

1. A legújabb kiadásban elmaradt. — 2. Újabban *nász-ágy*. —
3. Most is a m.-n. részben. — A SZERK.

10. *Schusswunde* : löse (lőtt seb, lövés); ellenben : Hieb : vágás, ütés, *vágásseb*, seb; — miért nem *vágott seb*?
11. *Vermissten* : hiányolni, — hiát érezni.
12. *Fehlsprung* : hibugrás! *Fehlschuss* : hiblövés.
13. *Gärbottig* : forrkád.
14. Ballagi etymologisiert auch im deutschen: p.o. *Zacken* (vö. *Zahn*).
15. *kétrudú* : *zweiruderig*; in német rész : kétrudú kétevezőjű.
16. Hiányzanak : *aufzimmern*, *Gänsemarsch*, *Hacktrog*, *rettlos*.
17. *Holzaxt*; *faféjsze*; als ob sie von Holz wäre; favágó fej-sze (fából vaskarika).
18. *kivám* : *Ausfuhrzoll*.
19. *Kapitäl* : *föte*; hat gar nicht einmal : oszlopfő.
20. Magy. Etym. *comb* (tk. *cob*, elav. *buc*, vö. *fök*), sic!
21. *ins Blaue reden* : légbe vagy gőzbe beszélni?
22. *schnappen*; tessék p.o. „nach *Athem schnappen*“ Ballagi szerint fordítani.
23. *ergeben*, adj. tessék p.o. „dem *Trunke ergeben*“.
24. *erpicht* : leledző, sovár, dto Fogarasi; nem értem.
25. *ungeduldig* : *tűrtelen* (Fogarasi dto), magyar részben hiányzik.
26. *üppig schön* : *duskás*, *dús szép*, de tessék NSzótár; — merőben csinált.
27. *Voltigeur* : *szökőnc*, *kanyaronc*.
28. *lockern* : *porhanytt*; tessék p.o. *die Bande lockern*.
29. *losgehen* : Ballagi hat nicht : *elválni*, *leválni*.
30. *tot*, *mausetot* : szörnyet halt; ellenben 827 : merő holt.
31. *Brühfutter* : Ball. meint es kommt von Brühe : *híg táplálék*, *ital*.
32. *Geisterbeschwörer* : *ördögűző* (ist Geisterbanner), sondern idéző.
33. *Leibarzt* : házi orvos.
34. *Tragband* : karpánt.
35. *Gourmand* : *haskegyelő*, *hasúr*.
36. *Schweissbad* : *izzfürdő*; *Schweissloch* : *izzlik*.

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Az új Magyar Tájszótár.

Eseményt jegyzünk fel, midőn arról értesítjük olvasóinkat, hogy az új Magyar Tájszótár I. kötete már egészen elkészült, Megjelent a 10-ik füzet, mely az *Ny* betűvel az I. kötetet befejezi. Szinnye József, a szótár szerkesztője épen a horatiusi kilenc évi buzgó munka után fogott hozzá 1893-ban a füzetek közé-

10. Az 5. kiadásban *Hiebwunde* : *vágott seb*. — 20. 5. kiad. nincs benne. — 22. Az új kiadásban már megvan *nach Luft sch.* — 23. Az új kiadásban megvan *sich dem Weine erg.* A SZERK.

tételéhez. Azóta három év telt el, tehát a munka második felére is három évet számíthatunk. S e hosszú idő munkáját Szinnyei egészen egyedül végezte, ő egészen maga vállalkozott a nagy feladatra, hogy az új Tájszótárt megszerkeszti. Az érdem egészen az övé, de övé a felelősség is. Mert van ennek a vállalkozásnak egy jó oldala: így az egész mű a lehető legeggyöntetűbb; de van nehezebb oldala is: a magános gyűjtő közel sem hordhat össze annyit, mintha a munkát felosztották volna. Így négy folyóiraton (igaz, hogy ezek is 61 kötetet tesznek ki 1896-ig számítva) és négy szótáron kívül csak öt népköltési gyűjteményt (12 köt.) és Herman Magyar halászátát lehetett feldolgozni; a népköltési gyűjtemények nem csekély száma és az irodalom teljes egésze érintetlenül maradt. Teljeséget senki sem várhat, de a nem egészen teljes és a fél között megérezzük a különbséget. Itt a nyelvnek egy egész mezeje hiányzik, mert az irodalomból böngészni sokkal hosszadalmasabb, hogysen Szinnyei vállalkozhatott volna rá. De talán, ha másokkal végeztette volna ezt, az adatok kritikai mérlegelése és a szerkesztés mitsem vesztett volna egységéből; a gyűjtést így is úgy is sokan végezték, csakhogy egyiknek beküldő a neve, a másiké kijegyző lehetne.

De ha már egyedül akarta Szinnyei végezni a munkát, bizonyos tekintetben örülünk, hogy nem vesztegette az időt az irodalom végigolvasásával, ha olyan emberek hiányzanak is a névsorból mint Arany, Jókai és Benedek Elek. Így hamarabb kezdődik kézhez kapni a népnyelv egyik rendszeres kincsgyűjteményét s nemsokára kezünkben lesz egy rendszeres tájszógyűjtemény, akkora-mekkora. S ez a gyorsaság talán nagyobb haszon, mint minő hátralék az, hogy egy teljesebb kiadás 20—30 évre lehetetlenné van téve. Mert Szinnyei Tájszótára nagyon rendszeres és mindenek fölött kritikai. A szerkesztő kritikai eljárása a munka legerősebb oldala, legfő érdeme. Mindenik mutató szó egy-egy kis monográfia s ezek közül akárhány nem csekély utánajarást kívánt meg. S szerencsésebb munkást kívánni sem lehetne, mint ahogy a szerkesztő teljesíti feladatát. Szinnyei mégis kéri az érdeklődőket, hogy ami pótlást vagy helyreigazítást tudnak, küldjék be neki, hogy a pótlékkötetben felhasználhassa. Épen azért nekem is fölösleges apró megjegyzésekkel itt a helyet tölteni, sőt a szótár és az egyes szó-cikkek szerkezetének részletezése is fölösleges, mert csak az előrajzot ismételtném vele, mely a Nyrben már megjelent (1892). Ennek iránytégeit az Akadémia szabta meg, de nekem e tételek közül egyre némi megjegyzésem volna.

Az Akadémia utasítása szerint a szótár külön függelékben fogja tartalmazni pl. a dajka-nyelv szavait, az állathivogató és űző szokat, ellenben végkép mellőzi a meg nem honosodott idegen szokat. Az én nézetem szerint pedig ezeket is be kellene venni, ha nem is a többi szók sorába, legalább egy függelékbe. Én feltűnőnek találom, hogy a tájszók, tehát vidéki, falusi, sőt tán családi specialitások mellett bizonyos szavaktól azt a feltételt kívánjuk, hogy *országszerte honosak* legyenek. A meghonosultságot

megmérni nem lehet sem statisztikával, sem a szó külső jeleivel. Azérthogy *kopószer*-nek (fejpárna) nincs magyaros vegzete, bizonyára már akkor is mondták katonáink, mikor a *frajbiligos*-ok intézménye meg sem volt. Ez utóbbit mégis, mivel a nyelvszellem nyomot hagyott rajta, bevétette az utasítás a szók közé. Pedig ez iránt a 'nyom' iránt némelyik szó, bármennyit használják is, nem fogékony, más szó pedig azonnal eltorzul. A *Halbreksz*-et nem átvették egymástól a katonák, hanem kiki újra csinálta ezt a népetimológiát. Az ilyen 'hibás kiejtés' (az utasítás szava) akár egyszeri hallásra, akár állandóan hibázzák el, ép oly érdekes és tanulságos, mint a folytonos használat koptatásai. A *ch*-re vonatkozó tanulmányaimban nekem igen nagy szükségem volt az ilyen adatokra. Aztán a most már meghonosodott szók mind voltak egy-egy időben ilyen jött-ment idegenek és nagyon érdekel bennünket tudni azt az időt. Érdekelt fogja az utódokat is, de sok szóra nézve a Tájszótár felre fogja őket vezetni, mert azokat a műveket, miket a Tsz. feldolgozott, többé már senkisé meg fogja felhányt, tehát nem fogják megtalálni a Tsz.-ból hiányzó szókat. Abban is téved az utasítás, mintha e szók és alakjaik röppenékenyebb tulajdonai volnának a nyelvnek, mint a dajkaszók. Mind a kettő többnyire nem eltanulás következtében tartja fenn magát, hanem majd mindig újra terem a gyerekszobában, vagy a kevert nyelvű vidéken a pillanat szükségéből. Egy tájszót be kell venni a szótárba, ha csak egyetlen család használja is, mert, meglehet, nagy multja van; mért ne vennők be azt a szót is, melynek meglehet, nagy jövője van? Egy külön függelék tehát ezek is megérdemelnének a többiek mellett, a jövő-menő dajkaszók mellett a jöttmentek, a nem emberi beszédű állatok szavai mellett a nem tisztán magyar nyelvű emberek szavai.

Ez a pont különben is oly nehézséget okozott, hogy még a szerencsés kezű Szinnyi sem alkalmazhatta helyesen. Amivel ő többet foglalkozott, azt meghonosult idegen szónak vette s amit mindenki megértene, az mint meg nem honosult kimaradt. Számos oláh szó van a szótárban, mely csak egy helyről volt följegyezve, különben ismeretlen. Hányan értik ezeket: *bringa, borta, burtuka, deskentál, miknyi*? És ezek ott szerepelnek a szótárban, ellenben a *firer* ur Flinta, *infanteriszt* Kovács hiába ismerőse az egész országnak, sem ezek, sem *fikszumfertig, fénigli* (édes kömény, fenchel, egri szó), *hapták, mars, mondur, mundér* és számtalan mesterszó meg nem találhatók. Szinte azt hinné az ember, hogy azért nem, mert köznyelvi, irodalmi szók. Mit csináljon majd az, ki a népdalokat szótárral akarna lefordítani?

Szinnyi az utasítás tévedését még helyreigazíthatja, egy függelékkel segíthet a bajon.

Kíváncsok, hogy mentül többen olvasgassák a Tájszótárt, a nyelvnek művelői, tanítói és gyűjtői. A gyűjtést különösen támogathatja ez a kész szótár. Mindenki utána nézhet, hogy adatairól minő felvilágosítást adjon, csak azt tüntesse-e föl velők, hogy

az illető szók náluk is megvannak, vagy pedig alakjukra, vagy jelentésükre irányozza a figyelmet. (Főkép a felvilágosító példamondatok tennének nagy szolgálatot.) Nem is lenne szabad, hogy egy népiskolánál is hiányozzék ez a szótár. Ha a minisztérium adhatja ingyen a Néptanítók Lapját, megvehetné ezt a Tájszótárt is, nem a tanító személynének, hanem az iskolának.

KALMÁR ELEK.

A finn Nyelvőr.

Az 1876 végén Helsingforsban megalakult *Kotikielen Seura* (Hazai-nyelv-társaság)-nak eddig két kötet kiadványa jelent meg *Virittäjä* (Serkentő) cím alatt (1883, 1886). Most a társaság ugyanezen címmel kéthavonként megjelenő folyóiratot indított meg, amelynek célja: a finn nyelv, irodalomtörténet, népköltés és néprajz tanulmányozására kedvet ébresztani és ébren tartani. A *Virittäjä* nem magas tudományos színvonalon álló folyóirat akar lenni, hanem összekötő kapcsul kíván szolgálni a finn nép szellemi életét vizsgálók és az ezen buvárlatok iránt érdeklődők között. Ami a nyelvi részt illeti, a folyóirat két célt tűzött ki magának: anyagot akar gyűjteni a nyelvhúvárok számára és ezenkívül a nyelvszokást, a nyelvbeli helyességet és a nyelvtanítást illető kérdésekkel szándékozik foglalkozni. Részt fog venni a tervezett nagy finn szótár előmunkálataiban azzal, hogy közöl adatokat a nép nyelvéből a szavak használatáról és elterjedéséről, s általában a különféle vidékek nyelvjárási sajátosságairól, továbbá a régibb irodalomban előkerülő olyan szavakról, amelyek bármely tekintetben figyelemre méltók. A nyelvbeli helyesség tekintetében figyelemmel kíséri és bírálat alá veszi a használatra ajánlott új szavakat s maga is segítségére igyekszik lenni másoknak szükséges mester- és egyéb műveltségi szavak alkotásában. Ezenkívül kiterjeszti figyelmét a népköltésre, néprajzra és az irodalom történetére is, rendszeresen számot ad a gyűjtésekről, közöl kisebb tanulmányokat, adalékokat és tudakozódásokat.

Az előttünk fekvő egy ívnyi terjedelmű első számban legérdekesebb Setälä dolgozata a Kalevala *szampójáról*, amelyet már annyiféleképen magyaráztak, s amely az ő véleménye szerint eredetileg kincsszerző v. kincsőrző madár volt. Közölve van továbbá Runebergnek egy levele, mely Ahlqvistnak egyetemi éveiből való életrajzi adatokat tartalmaz. Ezt több rövid dolgozat és könyvismertetés követi. A kisebb közlések: népetimológiák, nyelvhelyességi kérdések, a szerkesztőség kérdései (többi között egyes idegen szavaknak, mint *banal*, *reklam*, *respektive*, finn megfelelői után való tudakozódás), végre a közönség köréből érkezett kérdések, amelyekre a szerkesztőség megfelel.

Örömmel üdvözljük a hasznosnak ígérkező élénk kis folyóiratot s figyelmükbe ajánljuk finnistáinknak.

Sz. J.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Atilla. Már 1817-ben is emlegetik az Atilla-mentét és Zrinyi-dolmányt. (Gr. Dessewffy József, Bártfai levelek, a 141. lapon).
Vö. Nyr. 25: 217. és 307. LUKÁCS LŐRINC.

Fuvola. Barcafalvi így csinálta meg: *fúvora*. 1835-ben már így találjuk Kunoss Endre Szófüzérében: *fuvalya*. Ezt az előbbiből valamelyik nyelvújító talán a dudát és tilinkót, furulyácskát is jelentő székely *csimpolya* mintájára alakította át. — De sejthetjük azt is, hogy jutott Barc. a *fúvora* megalkotásához. Baróti SzD. Kisded szótárában ugyanis azt olvassuk: „Furuglya, furulya, síp, *fújora*. Furoglyázni: *fujorázni*“. A főnevet hosszú *ú*-val írja; látszik, hogy *ó* is a *fú*, *fúj* igéhez fűzi. Pedig lehet, hogy ez a *fujora* valamely nyelvjárásban csak a **furoja* változata volt, ez meg a *furuja* mellékalakja, vö. *furollya*, *furolya*, Lisznyai: Palóc dalok és Új palóc d. és *furolya*, *furoglya*, Kassai: Szókönyv. A *fujora* népnyelvi megvolta mellett fölhozható még a tót *fujarník*, furulyás, továbbá a furulyát jelentő rutén és lengyel *fujara*, oláh *fluer(e)*, macedorumun *flujare* (szerb *frula* stb.). — A *fuvola* fejlődése tehát ez volt: *furolya*, **furoja*, *fujora*: *fúvora*, *fúvolya*, *fuvola*. — Barcafalvinak a *zongora* képzőjét is nyilván a *fúvora* (s talán a bőgőt jelentő palóc *barabora* s még a *citera*?) szolgáltatta.

ANTIBARBARUS.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Kongress. (Nyr. 25: 416. 551.) Nem mondok magam-magamnak ellent, mikor azt óhajtom, hogy a *Kongress* magyarul *sokadalom* legyen, mert a *nagygyűlés* más. Ez ép az én teoriámmal jár: ne akarjunk egy szóval kifejezni több fogalmat, mikor bővében vagyunk a szavaknak. *Seubtilis*: „szálfinom“, ez több fogalom kifejezése egy szóval; *nagygyűlés*: „Kongress, Jahressitzung“, ez is több fogalom kifejezése egy szóval. Ennek a helytelenségét hirdettem én Szófordítások c. értekezésemben (Nyr. 25: 337) és igen következetes voltam, mikor négy hónappal később (551) megint csak azt irtam, hogy egy szóval ne fordítsunk több fogalmat. — Tóth Béla.

De mi a különbség a *Kongress* és *Jahressitzung* közt? Főleg az, hogy az utóbbit évenként tartják. De ez a jegy a magyar szóban nincsen kifejezve, tehát semmi sem kényszerít, hogy ezt is az évi nagygyűlés fogalmára szorítsuk, hanem jelölhetünk vele minden nagygyűlést. — A szerk.

Anpumpen: megkoppasztani (egy rábapordányi nő következetesen így mondta: megmelleszteni).

Erbgesessen: Szatmár m.-ben törzssőkös. — Lába Sámuel.

Der Erbfürster. Tudvalevőleg Ludwig Ottó megrázó drámájának címe (1853). — Mindig meg vagyok akadva, ha gondolatban magyarra akarom e szót fordítani. Mondhatunk-e, pl. Szepes megye örökös főispánjának mintájára, *örökös erdészt*? (Egy kis mellékértelme is volna, hogy t. i. már megint róla van szó.) *Családi erdész* vagy *öröklő erdész* sem felelne meg szerintem.

Hogy fordíthatnók le legjobban a tragédia címét? — Német Péter.

Talán *törzsörökös erdész*; l. fönt. — A szerk.

Fejtörő. 1. Hogy mondjuk ezeket magyarul: *Musse* (lat. *otium*), *schneidig* (*ein schneideriger Hauptmann, ein sch. Minister* stb.), *schnip-pisch*, *Spielraum* (erdélyi gazdasági műszók közt 13:578 ezt olvassuk: „nagy játéka van ennek a keréknek = nagy tágassága van“, ha „a kerékfej rövidebb, mint a tengely szára“), *Katzelmacher*, *wurstig*, *Wurstigkeit* (a közöny tréfás kifejezései, ebből a szólásból: *das ist mir Wurst*), *Gänsemarsch*? Továbbá: *das wäre zu viel verlangt*? *Mutterstelle an jmd. vertreten*? *wer's nicht hören will, muss es fühlen*?

2. Hogy mondják ezeket németül: *derogál*, *kinulláz*, *díszellemült arc*, *hétszilvafás*, *ludas*, *sipista*, *svihák*?

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Az ujjak nevei. Rokon nyelveink a nevendékujjat többnyire *nevelten ujjnak* is nevezik (nálunk még *gyűrűs ujjnak* is). A finnben *nimelön sormi*, a votjákban *nimtem činŕi*, a zürjén nyelvben *nimlām čunŕi*, a vogul nyelvben Reguly jegyzetei szerint *nämtäl tule*; — a szamojédben *nimdeda tea*, *nipketil mün* (*nip* v. *nep* v. *nem* név).

A magyar ujj-neveket Molnár Albertben így találjuk: *hüvelyk ujj*, *mutató ujj*, *közép ujj*, *nevendékeny ujj* digitus annularis, vagy *nevelten ujj* annularis digitus, *kis ujj* auricularis digitus. Kresznericsnél 2:288 a *nevendékeny ujj* után *nötelen ujj* áll. Nem *névtelen-e* talán? Azt hiszem, a rokon nyelvekből olvasván az ujjak neveit, s úgy találván, hogy a finn, votják, zürjén, vogul és szamojéd nyelvekben ezen ujjnak neve: *nime-lön*, *nim-tem*, *nim-tām*, *nām-tāl*, *nimdeda*, *nip-ketil*: bizonyos, hogy Molnár Albert helyesen irta a *nevelten* szót, mikor írta: „*nevelten* anonymus“, s utána: „*nevelten ujj* annularis digitus“; bizonyos az is, hogy Kresznericsnél a *nötelen ujj* hibásan áll *nevelten ujj* helyett. De találkozik a *nevendékeny ujj* is a vogul *mān-nu-tule*-val, mely kisebb ujj (t. i. a *kvoŕl-*, középnél). mert a kis ujj ott szélső ujj, mint más rokon nyelvekben is. — Ime egy nyelvhasználati tény, melyhez hasonlót nem mutatnak erre nézve az árja nyelvek.

(M. Nyelvészet 4:225.)

HUNFALVY PÁL.

Ehhez most megjegyezhetjük, hogy Kresznericsnél a *nötelennek* nem kell hibának lenni, mert a köznyelvi *nötelen* mellett van a nép-

nyelvben egy más *nötelen* szó is, mely növetlent, meg nem nőttet jelent (mint *fötelen* = fővetlen). E mellett több vidéken *neveletlen ujj*-nak is mondják, s mind a két kifejezés népetimológia, melyre az adott alkalmat, hogy a *nevelen*-t a *nevel*, *növel* szókkal kapcsolta össze a nyelvérzék (sőt talán így keletkezett a *nevendékény-ujj* is NySz. s a baranyai *nevendék*). T. i. úgy fogták föl a kis ujj melletti ujjat, mint amely a középujj mellett még csak nevendék, nincs eléggé megnöve. Egyébiránt még a *nevetlen ujj* is él nem egy vidéken (Székelyföld, Torontál, Szatmár, MTsz.).

A NySzban a főt említett ujjneveken kívül még a következők fordulnak elő: 1) a hüvelykujjra (v. *hüvelykes ujjra*): *nagy ujj*, *öreg ujj*; 2) a középujra is *öreg ujj*, és *bolond-ujj*; 3) a gyűrűs ujjra: *orvos-ujj*, 'digitus medicinalis' és *deák-ujj*. — Vajjon élnek-e ez elnevezések a népnél?

Hunfalvy még többször is visszatért a nevetlen ujj nevezetes egyezésére, s később megemlítette, hogy ugyanez az elnevezés előkerül a törökségben is: turkman *atsisz*, jakut *ata-suox* (NyK. 2: 86, 459. *at-sis*, *ata-suox*, név-telen'). Úgy látszott tehát, hogy ez az uráaltaji nyelveknek ősi közös sajátossága. De megesett aztán az a meglepő dolog, hogy az indoiráni és keletázsiai nyelvekben is ráakadtak szakasztott azon elnevezésre: „A nevetlen ujj megvan a perzsában: *bināme* (Zenker szótárában), megvan a szanszkritban: *anāman* (Pott Zählmethode munkájában), tibetiben stb.“ Fogarasi, NyK. 3: 387. A NSzban Fog. a mongol nyelvből is idézi: *nere ügei khoroghon* (az Ujj cikkben). — Ugy látszik tehát, valami ősrégi babonán alapszik ez az elnevezés, és elterjedt az összes ázsiai népek közt. (A magyar *gyűrűsujj*, a fr. *annulaire* a német *Ringfinger*, *Goldfinger* fordítása. Az *orvos-ujj*, *deák-ujj* pedig valami európai babonás hitből keletkezett.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Sztambulnak egy magyarországi analógiája. A *Sztambul* név némelyek szerint török szó; valószínűbb azonban, hogy görög eredetű és következőképen keletkezett. A Konstantinápoly vidékén lakó görögök, ha e városba mentek, egyszerűen azt mondták, hogy ők *εἰς τὴν πόλιν* (dór nyelvjárásban), népies rövidítéssel: *᾽ς τὴν πόλιν* = a városba mennek. Innen a Sztambul név. A falusi nép nálunk sem nevezi meg a várost, amelyben meg szokott fordulni, hanem egyszerűen „a városba“ megy.

A Sztambul (= a városba) névhez teljesen hasonlóan keletkezett Kőszeg egyik szőlőterületének német neve. *Pogány*-nak hívják a szőlőterületet birtokosai, Kőszeg és vidéke magyar lakosai. A kőszegi német nép pedig így hívja: *Pogámba*, parasztos kiejtéssel: *Pogambo*. Mindenestre azért, mert magyar birtokosaitól folyton így hallotta annak nevét: a *Pogányba* megyek, a *Pogányba(n)* van szőlőm. A kőszegi német ezeket így mondja: Ich gehe in den *Pogámba*, ich habe im *Pogámba* einen Weingarten. *

LOSONCZI LAJOS.

* A vas megyei németek a *Simonyi* nevű helységet is így nevezik: *Simonyimba* (így, közbeszúrt m-mel). A padlásnak *hiú* v. *hé* nevéből Göcsej-

A *-be* rag történetéhez. Simonyi Zsigmond T. M. Nyelv-tanában a *-be* ragot azonosítja ezzel a határozószóval: *be* (ered. *belé, bel*). A *-bel* alakot egy helyről idézi is: *keetsegbel* esuen (MargL. 40). Ennek megerősítésére ugyancsak ott (648) fölhozza, hogy ez a forma (Bartha J. értesítése szerint) ma is közönséges a mikó-falvi palócoknál: önts *ebbel* a *vederbel* vizet; tekénts *be abbal* a *hás-bal*; menj el az *ördögbel*.

Hogy ez a forma csakugyan járatos volt a régi nyelvben, kitetszik abból is, hogy a *be* igekötő is hasonló fejlődésen ment keresztül. Kódexeink egy részében ezt is megtaláljuk *bel* formában: *beljött, bel-rekesztvén* stb. (példák NySz. és Simonyi: MHatározók 2 : 336). Ilyen alakokkal találkozunk még Nádasdy Tamás nádor levelezésében is: *nem telt volt még bel* az kme szabadulásának órája (126). A *-be* ragnak ered. *-bel* alakjára vonatkozólag az idézetten kívül van még más adatunk is, még pedig a szombatosok énekes könyvében, az ú. n. Jancsó-kódexben, amelynek jó részét Bogáthi Fazekas Miklós zoltárfordításai foglalják el. A kódex a XVII. sz. elejéről való s az Akadémia kéz-irattárában M. Cod. Ivrét 75. szám alatt található. Ez a kódex nyelvi szempontból is fölötte érdekes, sok régiességet őrzött meg.

A *-bel* rag itt már illeszkedve fordul elő a 132. zs. 4. versében: „Oh felseges Ur induly, es kely fel, niugvo helyed im keszen, szent teórvenyed tarto ladad Gabaonbal jer mennien, eórók helie mar Sionban ezutan adgiad hogy legien“ (97a). És: „Ember emlekezzel megh te utolsó uegedről igi lezen hagi bwnbel nem essel“ (161b).

A *-be* ragnak *-bel* formája tehát csakugyan járatos volt a régiségben.*

PÁPAY JÓZSEF.

Könyvpaktor. Ezt a népetimológiát székesfejérvári, reáliskolát végzett úri embertől hallottam. A szavamba vágott, mikor emlegettem, hogy a vidéken itt-ott még ma is *kompaktor* a könyvkötő. „Nem úgy mondják azt, hanem *könyvpaktor*; a székesfejérváriaknak beletörne a nyelve abba az ízéba. Különben most hallom először azt a szót“. — Az új MTsz. is említi *könyvpektor* alakjában Csallóközből. TÓTH BÉLA.

ben *héba* lett, mert ez volt a leggyakoribb ragos formája (Nyr. 14 : 185). Igen sok ilyen eredetű szó van a német helységnevek közt is: *Im-hof, Am-bach* stb. Vö. Önállósított határozók, Budenz-Album 52. l. stb.

A SZERK.

* A *-be* rag valószínűleg országszerte a *-bel* alak közvetésével fejlődött, mert tudomra mindenütt egyformán nyílt *e*-vel ejtik. Ellenben az *igekötő be*-nek kétféle fejlődését gyaníthatjuk: egyiket az idézett *bel*-en át (így keletkezett a köznyelvi *be* ejtés), másikat pedig összerántással, az *el* hangcsoport kiesésével: *b(el)*. Emígy állt elő a székely *bé*, s hasonló zárt *é*-re mutat a *bé*-ből rövidült jászági *bē* alak; így ejtik ma is s így írja már a szolnoki Verseghy is Anal. Inst. 1 : 50, 454. megkülönböztetve a *-be* ragtól, továbbá ugyanő Ung. Sprachl. 51. (uo. 50 ezeket is: *bēnn, bēnt*, s így mondják ma is a jászok a *bē* analógiájára, ellenben *belül* nyílt *e*-vel); a *bē*- igekötőt így ejtik Esztergomban is. Gyűjtőink a megmondhatóí, mennyire vannak ez eltérő ejtések elterjedve?

S. Zs.

Öleb. Erről a tájszóról Albert János a Nyr. 18:502. l. ezt mondja: Sajátságos képzésű az *öleb*, pl. *egy öleb szalma*. Talán a nyaláb analógiájára alakult, amivel jelentésileg is egyezik. Én ezt a szót hanghelycserével így magyaráznám: egy *ölbe* szalma, azaz egy ölbe való szalma, oly határozói eredetű jelzéből, mint 'tejbe kása', 'helyre legény' stb.

KALMÁR ELEK.

Körözs vagy Körös folyó? A Körösök partjain mindenütt a *Körözs* használatos.

LÁBA SÁMUEL.

Személyes tapasztalatom szerint a nép csupán a *Körözs* alakot használja. Evvel kapcsolatban eszembe jut, hogy e szónak népies etimológiáját már gyermekkoromban hallottam, mely szerint a folyónak körben járó, kanyargó futása szolgált volna az elnevezés alapjául.

SZÁNTÓ SOMA.

Szócsere két nyelv között. A *kocsikenőcs* szerbül *kolimase* (*kola* kocsi, *maszt* zsiradék). És a magyar fuvaros a kocsiját *kulimase*-szal keni, a szerb taligás pedig *kenyács*-csal keni a kerekét. (Újvidék).*

KOVÁCS KÁROLY.

Pöre. (25:539). Kecskeméti embertől hallottam e versikét:

Itt vagyon mán Simon-Judás,

Émőhetsz mán *pöre-gatyás*.

KISS ERNŐ.

Patália. Két adatot találtam, mely valószínűvé teszi, hogy az osztrák tájszólás, vagy a hazai németiség révén származott nyelvünkbe a francia *bataille*, vagy még inkább az olasz *battaglia* 'csata' szóból. (Középlatin: *battare*, olasz: *battere*, francia: *battre*: ütni, verni.) Az első adat a pozsonyi líceum nagykönyvtárának egyik ívrétű kötetében van (Varia occasionalia, B. VIII. fol. 24): „Hoch-Feyerliche Solennität Der Neuen Fahnen-Benediction etc. In Unterthänig-Gehorsamster Devotion A. 1727 den 29 Junii eilfertig dediciert und praesentiert M. Andreas Weinert Gymn: deutsch: Ev: Mod: et S. S. Th: C.“ A második lapon jegyzetben: „In der *Battalie* vor Schellenberg ist der ältere Herr Bruder Herzog Augustus Ferdinandus geblieben“. A második adatot a pozsonyi Westungarischer Grenzbote 1895. szept. 11. tárcájában találom, melyben egy 1800-tól fogva rendesen vezetett naplót ösmertet: „— — in Mähren bei Austerlitz ist eine *Patale* vorgegangen“. Simai Kristóf Végtagokra szedett szótárában: *battalia*: praelium. Dankovszky-nál: *patélló*: harang nyelve, olasz: *battaglio* ua.; *patéllani*: eine Schlacht schlagen, olasz: *battagliare*. Kresznericsnél: ki *patéllja* a ruhát? Meg *patéllja* (Szabó Dávid): verni.

TOLNAI VILMOS.

A *patália* szónak már *p*-je bizonyítja, hogy német közvetéssel kaptuk, mert az olasz *b* különben nem változott volna *p*-vé. Azért csak véletlen lehet a *patélló* s ol. *battaglio* hangbeli egyezése; a magyar

* Vö. ama híres pálinkamérés fölíratát: „A *trógerhes*. Zum *Hordar*“.

A SZERK.

patélló különben is csak súlykot jelent. A *patél* ige pedig nem „eine Schlacht schlagen“, hanem csak „schlagen“, de eredetijét még a verést jelentő olasz *battere* igében sem láthatjuk, épen a *p*-je miatt. Ennélfogva CzF. szótárával hangutánzónak tarthatjuk, aminthogy a vele rokon *csaté-paté*, *csete-paté*, *csata-paté* (l. NySz. és MTsz.) szintén föltűnően hasonlít a hangutánzó *csattog-pattog* igéhez. Az *é* végű alakra nézve vö. a szintén hangutánzó *csihé-puhét*. A SZERK.

Makaróni-szavak. Két furcsa keverékszót akarok még följegyezni. Mind a kettő a budapesti németiség terméke, de nyilván magyar eredetű. Az egyik a *luksi*: azt a játékot nevezik így a gyerekek, mikor a földbe lyukat vájnak s ebbe kisebb-nagyobb távolságról golyókat gurítanak. A másik szót a napokban is hallottam, de már gyermekkoromban ismertem: ez a *csirkás*. A *csirkefogó* szónak németes elmásítása. „Smeiszc tén csirkás auszi!“ (dobjátok ki a csirkefogót) ezt hallottam a minap egy budapesti boltban. Vajjon a *csibészer* szónak, mely ugyanily értelemben használatos, van-e köze a magyar nyelvhez, nem tudom. WOLFF BÉLA.

Ad ugrandum. (25 : 556.) Jókai ezt az igen ismeretes anekdotát Szirmay Antal 1804-ben megjelent „Hungaria in parabolis“ könyvéből vette. A dolog Szirmay szerint nem Bécsben, hanem francia földön történt, 1741-ben. (Vö. Tóth Béla, Szájrul szájra, 55. l.).

BÁLINT KELEMEN.

Bregós. A MTsz. szerint a. m. öregbéres (Komárom m. gesztési járás). Én Komárom megye gesztési járásából való vagyok, pusztán születtem, ahol gyakran volt alkalmam hallanom e szót, csakhogy nem „öregbéres“, hanem „nevendék ostoros“ jelentéssel. Azokat a 13—16 éves sihedereket, akiket nehezebb munkára még nem foghatnak, hanem szántásnál, vetésnél v. hordásnál kisegítőknak alkalmaznak, nevezik a gesztési járásban *bregósoknak*. Később, ha megerősödnek, rendszeren ostorosokká lépnek elő.

R. PRIKKEL MARIÁN.

Ugyanilyen értelemben használják Enying vidékén, de *bregócs*-nak ejtik. S. Zs.

Német jövevényszók. Márc. Bod P. latin szótárában 669: „Martius: *márte*, ser“. Tehát nyilván egyeredetű a német *Märzbier* v. *Märzenbierrel*, melyet ma márciusi sörnek fordítunk (mint a franciák *bière de mars*). Nem tudom, a német nyelvészek megfigyelték-e már ezt a *Märzbier*t, de ennek is magyarázatát adhatják az itt következő adatok. Ma a *márc* az úgynevezett méh-sört vagy méz-sört jelenti, vagyis a mézeskalácsosok mézes vizét. Dunán túl a must is néhol *murc* (v. *murci*), s ez csak a *márc* és *must* szók vegyüléséből lett. A *márc* eredetileg mézes bort jelentett s a szót is megfejtí a köv. adat, melyet egy népszerű német cikkből irtam ki (Über Land u. Meer): „Man verstand [im 11. Jahrh.] den Wein mit allerlei Gewürzen

schmackhaft zu machen, pflegte ihn mit Honig zu versetzen, mit Zucker abzukochen. *Moraz* = *moratum* war ein Wein, den man über Maulbeeren abgezogen u. dem man Honig zugesetzt hatte“. Tehát *vinum moratum*: szedres bor (*morum* szeder). — A német *moraz*nak alkalmasint volt **maraz* változata is: ebből vált egyfelől a mi *márcunk*, másfelől a német *Märsenbier*.

Lejtő. Ilyen mellékalakja is van: *lejt*. A MTsz.-ban közöltem egy pestmegyei adatot, mely így olvasandó: „*lejtnek megy* — partnak megy“ (emez ellentéte amannak). Ugyanezt hallottam Veszprémben, továbbá balassagyarmatiaktól is: „előbb hegynek, aztán lejtnek“. CzF. is idézik: a hegy lejtjén leereszkedni. — Mind jelentése, mind alakja bajosan magyarázható a mi *lejt* igénkből. Ellenben igen pontosan megfelel neki a német *Leite* „Bergabhang“ (kfn. *lite*, ófn. *lita*), mely a szomszéd német nyelvjárásokban is megvan. Stíriában, Karintiában (Rosegger Heimgarten 4: 716. Sitzungs. d. W. Akad. 27: 186. stb.) — *Lejtő* vagy a teljesebb **lejtéből* lett (vő. a csángó *löté* alakot), vagy a *lejtéből* népetimológiával (emlékeztet még a *redéből* lett *redőre* is). Érdekes, hogy a *lejtéből* elvont a népnyelv egy új *lejt*, *lött* igét = lejtőn lefelé menni.

SIMONYI ZSIGMOND.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Még mindig. Emlékszem még tisztán, hogy mikor ez a germanizmus az ötvenes években először kezdett elhatalmazni (nem régibb, 1848 előtt még egészen ismeretlen volt), szerfelett sértette mind az én, mind azon magyarok hallását, akik előtt a dolog egészen új volt.

Mi az előtt azt másképen mondtuk és pedig soha másképen, mint vagy így: *még most is*, vagy pedig: *folyvást*. Sajátságos, hogy midőn oly magyarok beszélnek németül, akiknek a német nyelv nem született, hanem tanult nyelvők, a *még most is*-t *auch jetzt noch*-ra fordítják, midőn pedig magyarul beszélnek, akkor *még mindig*-et használnak, holott világos, hogy ez semmi egyéb, mint a német *noch immer*. És így az ilyenek ugyanazon fogalomra midőn magyarul beszélnek, germanizmussal, — midőn pedig németül szólnak, hungarizmussal élnek. Nem fog tehát ártani, ha a németnek visszaadjuk a maga magyarra fonákított *noch immer*-jét, s visszavesszük a régi *folyvást* és *még most is* kifejezéseinket, amint egy gyerekkoromban divathan volt, s nyilván akkor keletkezett dalban is még ugyane kifejezés így fordul elő:

Még most is hordom láncaim,

Még most is szeretlek.

Annyi ezer kinjaimnak

Okául téged vetlek.*

BARNA FERDINÁND hagyatékából.*

* Gyergyai is megróttá e kifejezést *Magyarosan* c. munkájában 1871. (52. l.): „Olvastam: *Még mindig nem* érkezett meg. Így igazítom ki: *Még*

Vezérfonal. Napjainkban az iskolakönyvek szerkesztői a német *Leitfaden* minta szerint egyre szövegetik a *Vezérfonalakat*, Szegény iskolás gyerekek, már a könyv címén is töprengenek: Miféle csudabogár lehet az a Vezérfonal?

HEVESS KORNÉL.

Igaz, hogy iskolakönyvön nincs helyén, egyebütt meg *vezérkönyv* v. *útmutatás* lehet. De azért nem épen hiba a *vezérfonal* sem, mert hisz ez csak más alakja a klasszikus *Ariadne-fonalnak*.

A SZERK.

Ellenszenv, rokonszenv. Tóth Béla (Nyr. 25: 562) azt mondja, hogy valahányszor *idegenkedésnek* fordította az antipathiát, *vonzódásnak* a sympathiát, mindenki megértette. Igen természetesnek találjuk ezt, kivált mikor *elidegenedni*, *idegenkedni* valakitől, *vonzódni* valakihez nap nap után használt kifejezések. Egyébként mindkét szó nagy divatban volt nemcsak a régiségben, hanem a nyelvújítás korában is. Ime egy adat: „Mi ez? te félre fordulsz? képeden *idegenkedést* szemlélek?” (*Vörösmarty*: Salamon király, Összes Munkái 3: 49).

KISS ERNŐ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Amilyen a jó nap, olyan a fogadj Isten.** Ezt a közmondást így, amint a Nyr. tavalyi beköszöntője írta, sohasem hallottam, hanem csak ilyen alakban: *Amilyen az adj Isten, olyan a fogadj Isten.* Hol használják a fentebbi változatot?

F. A szerkesztő használta változatot idézi Erdélyi J. az ő közmondás-gyűjteményében s idézik Czuczor és Fogarasi a Nagy Szótárban, *amilyen* és *fogadj Isten* alatt, s bizonyára a népnél is járatos. Egyébiránt a közmondás e változatában semmi föltűnő sincs, és a másiktól csak abban különbözik, hogy a köszöntésből (*adjon Isten jó napot*) a tárgyat s nem az ígét és az alanyát kapja ki.

2. **Kilenc órás vonat.** Mi felénk, Losoncon, egy idő óta nemcsak a köznép, de általában mindenki így beszél: a kilenc *órás* vonattal fogok elutazni; a hét *órás* vonat még nem érkezett meg stb. Mi e felől a t. szerkesztő úrnak a véleménye?

F. E sajtósági melléknévi alakot alig magyarázhatjuk másként, mint e két melléknévnek: *órai* és *órás* egybekeveredéséből. Az *órai* (kilenc *órai*, hét *órai*) az irodalmi kifejezőmód; az *órás* pedig hasonló értelemben népnyelvi alak és bizonyosan hallható lesz Losonc vidékén. Nekem legalább úgy rémlik, hogy a nép ilyes módon beszél: kilenc *órás* mise, hét *órás* mise stb. (Vö. *kéthetős*, *hathetős* stb. Kecskeméten és Nagybányán, e h. *kéthetű* v. *kéthetes*.)

eddig se érkezett meg, még *mindig* késik. Gy. nem a *még mindig*-et, hanem a *mindig nem*-et hibáztatja. Kérjük gyűjtőinket, mondják meg, hogy fejezi ezt ki a nép nyelve?

A SZERK.

3. **Magyarít.** Ezt a szót én erőszakolt képzésűnek tartom és csodálom, hogy még a Nyr.-ben is (25 : 355) fölhukkan. Az *-ít* képző az igegeyőkön kívül melléknemekhez szegődik legszívesebben: *fehér-ít, csinos-ít, feket-ít, sánt-ít*. Újabb formák is iparkodnak legalább látszatra melléknemekké izmosodni, mint: *mozgós-ít, államos-ít, fiús-ít*. Igaz, hogy a nemzetek neve a melléknévi jelző szerepére is vállalkozik, de az *-ít* képző még így sem állhatja; legyen formájára is melléknév! És valamint nem mondhatni ezeket: *német-ít, orosz-ít, angol-ít*, hanem *németesít, oroszosít, angolosit*: azonképen nem szabad mondani: *magyarít*, hanem: *magyarosít*. — Belányi Tivadar.

F. Nem vagyunk a t. kérdezővel egy nézetben, még pedig a következő okoknál fogva. 1) Az *-ít* igeképző rendszerint melléknemekhez járúl ugyan, de a főnév és melléknév között sokszor meglazuló különbségnél fogva már a régi nyelvben is találunk főnévből származott hajtásait, ú. m. *lapít, szégyenít*, s az újabb nyelvben *világít* (vö. TMNy. 465). Ezek mellé sorozhatjuk a Bécsi és Müncheneri kódexnek *mégsémméjt, mégsémmiájít*, azaz, megsemmít' képzését is, amelynek alapszava főnévi névmás (l. NySz. és Nyelvtanunk 121. l.). Aztán, amint a kérdező is mondja, a *magyar* szó nemcsak főnév, hanem egyúttal melléknév is; e szerint *magyarít* csakugyan olyan képzés, mint *bátorít, fehérít* stb. 2) Igaz, hogy *németít, oroszít, angolít* stb. szokatlan alakok, de ebből a *magyarít* helytelensége még nem következik. Csupán szokatlanok ezek, mert nem használjuk őket, mert talán alig is van szükségünk a használatukra. De helytelennek azért nem volnának helytelenek. Vajjon azért, mert nem mondunk *disznászt, bivalyászt*, helytelen-e a *kanásze, juhásze* s egyéb számos, használatra kapott *-ásze -észe* végű főnevünk? 3) A *magyarít* és *magyarosít* nem is egyet jelentenek. Az előbbi, magyarra fordít, magyarul kifejez' értelemmel használjuk, az utóbbit csak, magyarrá (v. magyarossá) tesz, magyarrá változtat' jelentéssel. Örüljünk tehát ez árnyéklatbeli különbségeknek és ne hibáztassuk azt, ami ellen nyelvünk természete igazán nem tiltakozhatik.

ZOLNAI GYULA.

4. Honnan ered a *vastag* szó? rokonságban van-e a némileg rokonértelmű *vaskos* szóval?

F. E két szót a nyelvészek közmegegyezéssel egymással rokonnak tartják s hozzájuk csatolják még ezeket a székely tájszókat: *vaskár, vasmag, vasmat, vasmati*, melyek mind erőset, köpcőset jelentenek. — E szócsaládnak alaprészét összehasonlító nyelvészeink a vogul *ošēñ, őšēñ* melléknévvel azonosítják, mely szintén vastagot jelent. De nyelvemlékeinkből kétségtelenül kitűnik, hogy a *vastag* szó eredetileg erőset jelent; pl. Az iffiacsok megöregbedvén, megállapodott vastag iffiaknak mondatnak. Vastag természetű, kit az betegség meg nem emészt stb. Ez azoknak a véleményét támogatja, kik e melléknemeket a *vas* főnévből származtatták (Kreszn., CzF.). Nem lehetetlen, hogy a *vastag* és *vasmag* szók összetételek, úgyhogy *vastag ember* eleinte mintegy vas-tagú embert jelentett (vö. tagos, tagbaszakadt). *Vaskos* már melléknévi képzés, vö. *nehézkos*; *vaskár* csak a *vaskos* átalakítása, talán ellentétének, a *szikárnak* v. *cingárnak* mintájára. *Vasmat* és *vasmati* nyilván csak a *vasmag* elváltozása.

5. A *Nagy-magyar Alföld* és a *Kis-Magyar alföld*nek (mint földrajzi műszónak) ez-e a helyes írása, vagy melyik másik?

F. Ilyen következetlenül, ahogy itt a kérdésben van írva, semmi esetre sem helyes. Egyik földrajzi írónktól kértünk fölvilágosítást s ő így felelt:

„*Alföld*, ezt nem irom soha nagy betűvel, mert általános műszó; olyan, mint *folyó*, *hegy* stb. Rendesen így irom: *Kis-alföld*, *Nagy-alföld*; ez már elég világos, mert a földrajzi irodalomban máshol nem fordul elő ez a név, tehát félre nem érthető; de néha, mikor más alföldeket is említék, eléje teszem a *magyart*, nem azért, hogy a félreértést elkerüljem, hanem csak azért, hogy jobban meghatározzam“.

Erre csak egy a megjegyzésünk. Azért hogy az *alföld* általános műszó, lehet ezenkívül egy bizonyos alföldre vonatkoztatva tulajdonnévnek is tekinteni, tehát így írni: *az Alföld*, továbbá a *magyar Kis-Alföld* s a *magyar Nagy-Alföld*, — valamint írhatni: a *Fölvidék*, t. i. az ismert magyar fölvidék, vagy a *Belváros* = a budapesti belváros, a *Múzeum*, az *Akadémia* stb.

6. Valaki látogatóban volt valahol. Kérdezi tőle a szomszédja: „Most voltál ott először?“ — „Nem, még voltam nála“ — volt a válasz. — Ugyanaz később az azt mondta: „Ugy nevettünk, hogy *pukkadtunk meg*“. — Megjegyzendő, hogy erdélyi ember volt, aki ezeket mondta. Asztaltársaságunk magyarországi tagjai azt állítják, hogy ez a két mondat az irodalmi nyelv szempontjából szokatlan és helytelen, csak így helyes: „*Már* voltam nála“; és „úgy nevettünk, hogy majd *megpukkadtunk*“. De azt elismerik, hogy itt Erdélyben általánosan használják a két mondat szerkezetet. — A társaság erdélyi tagjai ezzel szemben azt vitatják, hogy mind a két kifejezés irodalmilag is helyes és használható.

F. A magyarországiaknak van igazuk.

ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

Madár-műszótár. A magyar ornitológusok 1896. szept. 15-én barátságos találkozásra összegyűlvén, hogy összejöveteleknek maradandó nyoma is legyen, Herman Ottó indítványára elhatározták egy Ornitológiai Magyar Műszótár szerkesztését és kiadását, mely a mű-kifejezéseken kívül az irodalomból és népnyelvből merített madárneveket s egyéb idevágó adatokat fog magába foglalni. E célra Herman Ottó felajánlotta az ő évek hosszú sora alatt összejegyzett és teljesen rendezett gyűjteményét. Chernel István és Pungur Gyula hasonlóképp rendelkezésre bocsátják jelentékeny adataikat. A szótár szerkesztésével a Magyar Orn. Központ bízott meg. Ezt megelőzőleg közzé fog tétetni egy tudományos rendszerbe összeállított Nomenclator, különösen abból a célból, hogy a M. O. K. megfigyelői és más érdeklődők között kiosztassék, s ezek a népnyelvi adatok gyűjtését a szótár számára a Nomenclator tekintetbe vételével végezzék. (Természettud. Közlöny.)

Népköltési gyűjtemény. A Magyar Néprajzi Társaság felhívást intéz a nagyközönséghez egy nagy népköltési gyűjtemény érdekében, melyet össze szándékozik állítani. Azt akarja, hogy ebben a gyűjteményben minden magyar népdalt, a nép ajkán élő románcot és balladát meg lehessen majd találni, a régi népies énekeket és játékokat nem csupán szövegben, hanem dalban is. A szövegek átírásában főleg azt kell szem előtt tartani, hogy teljesen hiteles följegyzések után készüljön s nyelvi és tartalmi hűség dolgában megbízható legyen. Majd ha elkészültek az egész munkával, igyekezni fognak minél szélesebb körben terjeszteni és ezért népszerű, olcsó kiadásokat is rendeznek belőle.

A nagy közönséget arra kéri a társaság, hogy munkájában támogassa őt, az egyes vidékeken élő népdalokat, énekeket jegyezze föl s küldje el a társaság számára. Első sorban a nép száján még élő vagy írott följegyzésben található történetekre, népies elbeszélő költeményekre van szükség, még pedig az illető tájnyelv ejtése szerint a lehető leg-hívebben följegyzett szövegre s ennek egyszólamú dallamára. Mindkettőre nézve pedig kéri a társaság, hogy a szöveg és dallam elmondójának életkorát, mostani és esetleg előbbi lakóhelyét, családi állapotát és azt a körülményt is megjegyezzék, hol, mikor és kitől tanulta meg a közölt szöveget vagy dallamot.

Bővebb fölvilágosítást ad Vikár Béla (Bpest I. Gellérthegy).

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Siculica.*

Siményfalván: A török buzát nem igen *mielték*. *Kinek* keze *kinek* lába nincsen. — Száván fogják a harist. — Egy *kicsidég* jöjj ide. — Ezt aztán *asszonyembőr* szövi-é? — Mikor *mégysz* el lelköm? — Azt soha sem *hallám*. — *Kendernyűvőbe mögyek*(?). — Sokat tud *erőssen*. — Hová *töttem* én csak azt a lepedőt el? (Szörend.) — Oh, mennyit busultam én niattad!

Vadnak (= vannak); disznyó; disznyópajta; teröm, termett; vosárnap; fejbeli; poroncsolni; ké' (= kell); akko'; építették; füventiben; neztem (= néztem); nevezetösen; lött, lögyen; ésmént, ésmént (ösmént), esmét; Bösztörce; énékölni; mőnnek, mőnyen; értéközött; bugja; kicsid (van ott egy kicsid urfi); ereszajtó (= pitvarajtó); vött.

Kacsos; elkacsosodott (= uras lett). NB. = kecses? — Jöjjön hëzzánk, jó szívvel lássuk. — Az imént *jár vala* itt, s most *méne*

* Ezek Budenz Józsefnek székely útjában följegyzett népnyelvi adatai, amelyek alapján készült „Adalék a székely beszéd ismertetéséhez” c. közleménye az 1860-i Magyar Nyelvészetben. Közzöljük ez adatokat (egyes jelentéktelenek híján), egyrészt mert ott Budenz nem közölte valamennyit, másrészt mert akkori közlésének némely sajtóhibája ez által helyreigazul (pl. 360. l. *szávam* h. olv. *száván*).

el. — Így kell vala tennie (nem jól tette). — Meg kell vala fogni. — Mikor elvégezte dolgát, elmőne. — Mikor ide jöttem (jövék), nem volt (vala) itthon. — Nem *vala* otthon, mikor ott jártam. — Nem *kapám* meg otthon. — Nekem úgy tetszik, nem *vala* meg az eleje. — Abban (a könyvben) deák van sok: *olvasám*. — Egyszer *megmondám*. — N. leánya, aki most *meghala*. — Egyet tudok én már, amint *hallá* pr[ofesszor] ur. — Ugyan mit *mond vala*.

Kábát, magát, anyám, hasznát, járhasásák, apád; kévankoznak, kévanok; tipodni (treten = taposni): tipodd meg ezt a bugját; ameddig a földet tipodja; ha azt nem tipodja, amit én tipodtam.

Kócifer (Lump; hányaveti nemes); fallangérozni; *kocsont* a nyelve (nyelvtani hibákrul); orda (második sajt); lik; szőrzőttem; újra ákárják építeni; immár; *rengeteg* embőr pusztult el; rengeteg költésbe kerül; fölőtte mēlég; fáj, fájul (v. fáj).

Minden embernek a karja maga felé hajlik.

Jó szívvel; úgy bizony; jönnek; Vásárhelyt van tăn; kűsebb; kőrősz; kihálni; küsdeni; éfjú; álmákot, szálmát; mőnyecske.

Elmentem vala a paphoz, s nem találám otthon s úgy jővék haza.

Ögyél *ápáddal*; *őszöm*; beszarvazni a tetőt; rigolyás ember (= Sonderling-féle); kammoszoria = kűs házikő; épen most *vala* itt: itt *volt* egy darabocskai; tanórok (= kerített hely); cékázni (= kőszálni); *pőngő*, a két pőngőt; kűdötte; rityálódni: viccelni (rityolodni, Zágónban); nányám (= nagy anyám); illogatni, illogatunk reggelig (= ivogatni), illogatik; mőnyek vala N. felé, s találék N-t; amig a fal alatt *ül vala*, fergeteg megtámadá; mejjék (= mellék); vigyálodni (= veszedkedni); horzafa (= bodzafa); csőpp; elfelejtőttem, mellyik regimentbe való *vala*; ne igyék sokat, mindjárt *meggajdul*; kénálnám; csőndős; ezőn (= ezén); törvén (-- lex).

U d v a r h e l y: Gédelgek (= tengődöm); cevere: kis leány; ott űl vala a kapuba; meghagyták Zágónban; ott mőnyen vala, ne! kénos; ehhejt (ehhelyt), ahbajt; ehherre, aharra; elment a mestőrhez bort innia.

A l m á s o n: kapuzábé; dusza (= szalmazsák); osztorófa (= ágasfa, lajtorja helyett); tőmacs (kűti pótlékfa); pászima: pászta (Háromszék is) főzik a kapcáját; Nagy-Mál (verőfényes hely); *mēllik*; *lās* (fensík, plateau); Rez: hegygerinc felemelkedett része (Fancsalí-, Lűkőirez); jertek *kalákába*; bajc (= balra), hōjc (jobbra, lőnak); Szármány (hegy Almásnál); ciher (csalitos v. cserjés hely); pocok (ékszer), megpockolni; talabor (kerékkőtd, hemmschuh); zavara (kapuhely); már ha űgyes ember nem leszek, — ott maradok vala; Merke, Mirke, (hegy); orotni = irtani (Zágónban is); orotvány; csenkesz (vad rozs); ját (= drusza), jere ját; pencil asszony. Merke-szurdok (térhely a Merke alján). Kakod-vára (Merke egyik csúcsa). Tiba mezeje (kopasz hegy a Merke mellett); csutak (= tuskó, baumstumpf); harap-égés (harapot égetek); farkalló (kőss egy farkallót); ennél ruzsnyább (= éktelen) is vagy on (hely); bábakalács (= karlsdistel); karéj (hegyé = orom); kányafa (sorbus); tisztöllek míg bennem zōng a lőlők. Tatársánc (almási barlangban). — Még erre kell vala menni.

Bibarcfalvi borvizkút mellett: hát *es*; csóva; Uzonka (patak), Uzon (falu); lantos (= kolompos), (Udvarh.); kaszaj (szénaasztag, hosszúkás); Murgó; gerezd (kiálló része a faépület szögletének); Nagy-Csoma teteje; Forrtógó; *Hammas*; Borviz; Sós-víz; Búdós; Timsós; Bálványos vár; Kishegyes (hegy); *tönk* (levágott fatörzs, NB. tönkre tenni); *széd* (fazéké = karimája); minket is meg *akar vala* marni; haricska (= pulyiszka).

Bükszád: föl *es* mēnyen az ut; barra (= balra); igyenes, igyenesen; szemem *aránt* es ott voltam = -ért; egyvel; kötélvel; a bal-val, szekérvel; *vadnak*; *vagyon* (és *van*); Likaskő, Solyomkő, Tóbérc; bánkodom; épen a hegy *iránt*.

Szentgyörgyi egyéntől: termik. Csiksomlyóitól: a legény *lássá*, hogy a víz elviszi a csúrt, beleugrik stb.; *tennap*; nem es tartsa magát a gyermek ha nem szivarzik; Csapa vára; Kincs és Málnás mellett; esment.

Sepsi-Szent-György: Ugy mondák, hogy valamely бүк-szádi emberek mentek, s zabot hoztak; hiába való a *földötte* fősvénység.

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Tájszók.

Vas megyeiek.

ákica: ákác.

bēngás: beteg mellű; gúnyolódna is vele; pl. „Mit keres itt ez a bēngás?”

bincsókos: sebes, dagadt. „Nézd, milyen bincsókos a lábam!”
Gúnyolódásban is: „Tē bincsókos!”

bōmhēc: telhetetlen; gyermekre mondják, ki mindig éhes s mindent meg akar enni.

cankózik, iszkódik: az első „andalog” (düllög, kullog, cammog), a másik a „kotródik” szónak felel meg; pl. „Hová cankózol, hé!” „Nézd csak, hogy iszkódik haza!”

csűr-kős: sánta; pl. „Nē csűr-köskögy!” (sántíts).

kajcsorás: girbe-görbe; pl. „Milyen kajcsorás ez a fa!”

lódíng: puskatöltés-hüvely-réből. (Galsa, Zala m.)

mellékel: dolgot kerül, pl. „Mámég mellékűsz!”

murnya: rothadt növényi részek; pl. „Mennyi itt a murnya!”
mondja a gazda, kinek sok gabonája elrothadt. Gúnyolódva is mondják egymásnak: „Tē murnya!”

pērcók: pernye.

pesztērice: nyírfá-gomba.

pidēra: igen kicsiny; gyermekek használják; így szól az anyafiának: „Fogok neked egy pidēra madarat!” A gyerekek egymás között: „Az enyim csak egy pidēra vót!” (Galsa, Zala m.)

pozdomáris: kertalla.

sūrit: sokat összebeszél, hasznosat, haszontalant össze-vissza. Mikor a maga dicsőségére teszi ezt valaki, ezt mondják a háta megett: „De sokat tud sūriteni!” Mikor pedig a földolgot nem mondja, csak kerülgeti, vagy unják beszédét, ezt: „Ne sūrits már annyit!”

zuggó: vizesés, gát, zsilip.

(Pálfa.)

SZTRÓKAY LAJOS.

Karcagiak.

birity: gyengén szűrő.	mint a galuskát. (Borsod megyében ezt rongynak, kapcának hívják.)
botos: harisnya.	
csobolya, csobány: csobolyó.	legény rózsza: piros rózsza, közepén kissé sárgás.
csűrhis: disznópásztor, aki minden este haza hajt.	nyárs: rakonca.
házfia, házia: padlás.	orros: kancsó.
igen ott leszek: biztosan ott leszek.	pocok: meztelen, csupasz.
kasornya: kantár, amiben az edényt a mezőre viszik.	szabó gallér: széles és hosszúra vágott metélt; határozottan megkülönböztetik a galuskától, mely itt kocka alakú.
kondás: disznópásztor, aki csak késő ősszel hajt haza.	szüntes guba: rongyból készített fölső ruha.
kuszkuzni: tekézni.	tanyázni: mulatni. „Tanyázzon még”: mulasson még.
lacsuha tészta: lebbencs, levestől megszáritott tészta, melyből a mezőn levest készítenek.	tokmány: fentok, amiben kaszás emberek a fenet tartják.
lajbli: mellény, puszli.	zsironsült, zsirbasült: fánk, pampuska.
lángelő: elnyújtott tészta, hasonló a pászkához. Először megsütik, aztán megöntik mint a perecet s túróval, zsírral eszik,	

FARAGÓ JÁNOS.

Családnevek.

Ambrus. Beke. Balázs. Balaga. Biró. Bence. Csala. Daradics. Dombi. Gábos. Győrfi. Jakab. Kádár. Kelemen. Kerekes. Kozák. Kovács. Kupás. Lázár. Lukácsfi. Máté. Molnár. Miska. Miháj. Nagy. Ötvös. Pap. Póké. Simén. Szabó. Sós. Széki. Szász. Ugron. Vas.

Oláhból átszékelyesedett családok: Godra. Ilonka. Jancsika. Kolésa. Nyágó. Opra. Pintyó. Rác.

(Homoród-Sz.-Márton.)

KRIZA JÁNOS.*

Alföldi. Atyafi. Bacsí. Bekő. Bekei. Bencsik. Bódai. Bosnyák. Citeróci. Cseszkő. Csóri. Deli. Dörögdi. Fityók. Füttyős. Göndöcs. Iklódi. Kelepájsz. Kalocsa. Kópis. Kurnyadi. Major. Muszkár. Murai. Nemes. Perei. Pizse. Póca. Sebők. Szászi. Szakonyi. Turó. Varju. Veszprémi.

(Szentgál. Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

* Ugyanazon a kézirati lapon, melyről e családneveket vesszük, vannak megírva a 3: 566 között gúnynevek. Ezeknek 1. sorában „Csicsin. Borsó Jancsi” helyett „Csicsiri Borsó Jancsi” olvasandó. A 3. sorban Funyás h. olv. Furujás.

A SZERK.

Helynevek.

A Bakony részeinek nevei. Erdők, rétek és kutak: Üstihegy. Rókalik. Bagnyakú. Kokastaré. Hárságy. Műkseg. Cinca. Pilice. Hármos vőgy. Vörös berek. Tisza ajja. Mecsekhegy. Gyepű. Hangyálos. Babukakut. Dobhegy. Dobkerek. Férget. Fűzilap. Fűzmező. Németi. Csojános. Hermány. Gyertyános. Csapberek. Szénégető. Ásó erdő. Fősd erdő. Kendervágó bőrc. Panaszok. Somod ajja. Hármaskút. Sötét erdő. Kaphegy. Királykut. Tóhegy. Tűzkűes. Hidajja. Lóger. Cserdomb. Kűskut. Szájlehegy. Hegyajja. Nyires. Komlós hegy. Dabos. Űrge hegy. Vakandturó hegy. Szőlős h. Vadkörte h. Pipasi h. Lucca h. Boronya kapu. Mészégető h. Kűfejtő h. Nyálas cser. Nyóc hód (föld). Farkasó. Parás bőrc. Morócé bőrc. Boncsod. Csurgó. Gyótai ódá. Kerengetés. Somos berek. Ihartá. Lóhágté. Miklós páhegy. Somod. Somodszabadja. Mester hajakja. Iharos. Égett hegy. Hosszi bőrc. Teke-rület. Kis fekete erdő. Kétkirókut. Öreghálás. Tobán. Foglálás. Vinyéta. Tiszai. Magyaros domb. Pankozda. Hegyfő. Porkászó. Űrsegg. Balogsegg. Borkutszéki. Rézverés. Királykut. Poklos k. Mátyás k. Csurgó k. Berebíró k. Fűzi k. Lazsna k. Kis k. Borzás k. Kű-kut. Macskak. Dabrányi k. Vállas k. Kajdi k. Csőmpör k. Hányi k. Mocsolyaszári k. Deli k. Kettős k. Űr k. Szent k. Csé k. Pézes kut.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Gúnynevek.

Csundri (idomtalan, sánta ember). Dulló. Kirájbíró (olyan nadrágos ember, kit az nem illet meg). Zahari (habari ember). Nádikokó (mindenbe belékötyögő). Lappantyús. Berendusa. Három ige bajuszú. Hódos (kopasz fejű). Pėrgát (egy okos-bolond gúnyneve). Bėrbėcs. Cáp. Bekės (nagyétű). Baksa. Dėrėndőc (szeleburdi, zsímbelődőre is). Csėmpės. Lėtėntók. Nėtėntók (űgyetlen, gyáva). Puki (egy oláh asszony 48-ban fiát mind így szőlítgatta: ó éđės Puknerkám! s így ragadott rá a Puki név). Pėka. Disznyóláb. Ánkodi (szájtáti). Piszmoti (pizsmog, tehetetlenkedik). Űrmén (olyan székelly ember, ki mindíg kereskedik valamivel). Cibre. Pili (egy cingár muzsikus neve). Susnj (jól van dolga mind Susujnak). Ló Mózi (lópecér). Lótetű (ki nem kiméli lovát). Pėcula (egy csizmadia neve, ki a legkisebb munkáért is egy 'pėculát' követelt). Bėndő (potrohos, nagybélű). Holló (cigány-fekete). Dudi. Csėrcsės. Buklės (hebe-hurgya ember). Pėndėj. Juci. Petye-mutyi. Disznyómejjű. Szuszmoti (szussz no!). Szuszėkszāju. Tėntás (pap, kántor, jegyző stb.). Báró Hėccski. Szokoti (minden kicsiséget meghányó-vető). Talpas. Cėcės („Beremáu Bakó cėcės“, kiáltozzák egy ember után a gyerekek). Sármányu (vékonylábú és apró lépetű). Ver-tejes (jó kedve dudorodott mind Vertejesnek). Kėncsėri (kėrėncselő, vastag pofájú, potyás). Nyafoti. Merėkje fenekű (merekje Erdővidėken kis szėnabuglyát is tesz). Uborka orrú. Pojvás. Kőbori. Duduj. Álózi (kolontos, helytelen magaviseletű). Nyűgős (űgy mėnyėn mind űgy

nyűgös csürke). Nyűgölödi (nem nyughatik egy helyen mint a nyűg-zott ló). Suta kecske. Lőködi. Kánforos. Félméntés. Bükkefejű (nehéz-felfogású). Fentőcsutak (azaz: olyan mint a fentőnek való csutak). Cseberfűlű. Kávéslikű. Vakarús. Kati Pila (asszonyok dolgába avatkozó férfi, pl. ki fon stb.). Szalonna (aki egyszer — bár sikertelen — felakasztotta magát). Szekerutajú. Áuz Éva (ügyetlen). Róka Pali. Lina Laji (nejére házasodott s így kapta vezetéckneve helyett, neje keresztnévét). Didéri (fázékony). Kergetegés. Muszka (aki mindent össze-vissza eszik). Vankuj (megátalkodott). Kupori. Csukori (mindkettő = fukar). Csószkó. Csócsó (Csószkó = csiszi-csoszi ember).

(Erdővidék, Kis-Bacon. Fölgyezve 1883.)

BENEDEK ELEK.

Gazdasági műszók.

Az eke részei: göröndő, lapis vas, csótár, kődők, körösszög, két szarva, rúd, cságtató, tengől, kerék.

Szekér: rúd, kerék, tengől, fűrgete, nyútó, ódá, kis ágas, löcs, sarágja, földhéc, juha, rakonca.

Egyéb eszközök: vélla, gereble, fejsze, fűrő, véső, szíjókés, réttya (létra).

(Somogy m., Sellye).

GYULAI BÉLA.

Népdal Moldvából.

Kerek erdő, nagy magos fa,
Édes szívem be mesze vagy.

Kerek erdőt le vághatnám,
Édesemet megláthatnám.

Kerek erdőt le sem vágom,
Édesemet meg sem látom.

Meg kell a buzának érni,
Met mindennap új szél éri.

Meg kell pázsitnak zöldülni,
Met mindennap esső éri.

Meg kell szívemnek lágyulni,
Met mindennap új bu éri.

Meg kell hajamnak szürkülni.
Met mindennap bánat éri.

Meg kell arcámnak hívadni,
Met mindennap könnyű éri.

Ingemet hijába szeretsz,
Ha magadénak nem tehetsz.

Azt hiják igaz árvának,
Kinek társat nem találnek.

Nem lehetek senki társa,
Én vagyok az igaz árva.

Mindentől el vagyok zárva,
Minden utam bé van vágva.

Erdők, mezők megzöldülnek,
Szép madarkák őszvegyülnek.

Ezbe [így] gyűlnek, énekelnek
Jó kedvikből fűtyérgetnek.

Mindenfelé repülgetnek,
Csak az árvák keseregnek.

Bú ebédem, bú vacsorám,
Boldogtalan minden órám.

Estét nem várom kedvemre,
Nem virradok örömemre.

Nem virradok örömemre,
Csak szívem keserveire.

(1844-ből való, leírva 1873. Klézse, Moldvában).

PETRÁS INCE.*

* Ez a neve a Nyelvőr régi gyűjtőtársának (minorita pap), akinek közleményei *Rokonföldi* név alatt jelentek meg.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

SZÓLÁSOK MAGYARÁZATA.

Felhúzni az órát. Tolnai Vilmos szólásmagyarázatai (25: 496) eszembe juttatták egynéhány, a világ forgásával eredeti értelmüket veszített szavunkat és szólásunkat. A nép szájában a gyűjtő neve azért *masina* ma is, mert a harmincas évek elején keletkezett Congrève-féle tűzi szerszám (vitriolos üveg, melybe káliumklorát-fejű szálkát kellett dugni) bonyodalmassága révén *masina* képzetét keltette az egyszerű acél-kova-taplóhoz szokott magyarban. (Vö. *Mendemondák* könyvem 131. s köv. lapjaival.) Igaz ok nélkül viseli a *toll* nevet a mai íróeszköz is; bányából került, nem volt köze soha semmi madárhoz. Hogy az alakja tollszabású? Dehogyan az. Írónadszabású. A tollat is csak a régibb írónád formájára metszették. A *rostélyos* ma már, sajnos, nem sül rostélyon; de azért mégis csak *rostélyos*. Sőt van *serpenyős rostélyos* is. Mely contradictio in adjecto! Ha *serpenyős*, hogyan lehet *rostélyos* et viceversa! Hogy a *hajóraj evez*, nem trópus, hanem amaz idők maradványa, mikor csakugyan evezőt vontak a gályákon. A magyar fiúk alkalmassint mindig csak *húzni* fogják az *orgonát*, mint régente, mikor még kilógó szíjak mozgatták a fűvót: „orgonát taposni” szinte germanizmus, holott ma már többnyire csakugyan taposós a szerkezet. Kinek jut ma eszébe, hogy a *ringlspil* azért *ringlspil*, mert a régi gyűrűn át való kópjavetés gyermekes mása. Hát mikor felhúzzuk a *pantallót*, gondolunk-e a velencei chauvinistára, akinek mindig azon járt az esze, hogy mentől több helyen tűzzék le Szent Mark oroszlanos lobogóját, amiért aztán nemcsak ő reá ragadt a *pianta leone* (Pantalon) név, de még a nadrágjára is!*

* Írás közben elővettem P. Larousse Grand Dictionnaire Universeljét és ezt a furcsa adatot találom benne: „La première milice qui porta le *pantalon* fut la milice hongroise; c'est sans doute pour cela que, jusqu'à la Restauration, le règlement ne disait pas un *pantalon*, mais une *culotte hongroise*, en souvenir de ce que les Hongrois avaient introduit ce vêtement dans nos troupes; c'est pour cela que les écri-

A magyar különben nem csupán a *pantallót húzza föl*, hanem az *órát* is. Ez a szólás pedig az időben keletkezett, mikor még csak orsós, sétálós órák voltak, és a nehezeket valóban *föl* kellett *húzni*, ha leereszkedtek. Ilyen órák egyébiránt még vannak és ma is csak a *felhúzás* révén járnak. De a nehezeket *húzzák föl*, nem az *órát*; vagyis az *órát felhúzni* voltaképen ferde beszéd. És mégis így beszél a német, a francia. *Die Uhr aufziehen. Monter, remonter pendule.* Az olasz logikásabb; azt mondja: *caricare*, megterhelni. Egy másik kifejezése: *rimettere su* már megint csak a nehezekre vonatkozhat, az órára nem. Tudok még egy olasz szólást: *dar corda*; fiumei hajósoktól hallottam. Se Tommaséo, se Petrocchi nem tud róla. Petrocchi szerint *dar corda* csakis segíteni (odaadni valakinek a kötelet). Meglehet, a fiumei hajósok szájában egyszerű hispanizmus ez a szólás; gyakran fordulnak meg spanyol kikötőkben, ott hallhatták: *dar cuerda*, ami spanyolul csakugyan az óra (nehezekének) kötélnél fogva felhúzását jelenti.

Ez a sok mindenféle beszéd kétszeresen logikátlan, mikor nem nehezékes, hanem rugós, újmódi óráról van szó. Vagy mijét húzza fel az ember az olyan órának, amelynek nehezeke nincs? Érdekes, hogy az angol nem a kívül látható dolgokról nevezi el azt a műveletet. Behatol a szerkezetbe és azt mondja: *to wind up*, felcsavarni a nehezék kötelét, zsinórját, láncát az orsóra. Ez az óramű mivoltának ismeretére valló szólás megvan a magyar nyelvben is; Mikes Kelemen írja 51. levelében: „... az órás megcsinálván az órát, aztat feltekeri, és azután azt járni hagyja“.

De mind az angol, mind a mi kedves legrégibb tárcáirónk mégis csak vét a logika ellen, hiába ismeri a ketyegő szerkezetet; a *to wind up* is, a *feltekerni* is az *órára* vonatkozik, nem az orsón csavarodó zsinórra. Az a két kifejezés különben jól képezi azt a műveletet is, mikor az óra rugóját *csavarják föl* a tengelyére; de megint csak a rugó a tárgy, nem az óra.

Már most az a kérdés: van-e népünk nyelvében a nehezékes, a kulcsra járó meg a remontoir óra *felhúzására* logikás kifejezés? Azt hiszem, a nehezékes órát a nép is mindig csak

vains du siècle dernière parlent „d'une culotte qui tombe jusqu' aux talons,“ laquelle était en usage chez les hussards“. Ámde bizonyos, hogy a magyar gyalogezredek mindmáig nem viseltek pantallót, a huszárságra meg csak a napoleoni háborúk idejében húztak bugyogószabású *rajthüelit*. Hol láthattak hát már a múlt századbeli francia írók „sarkig erő nadrágú“ huszárt?

felhúzza. És a szólás egyszerűen *pars pro toto*. De azt volna jó tudni: mely képzet támad az egyszerű, romlatlan magyarban, mikor kulcsos vagy ép remontoir óra *felhúzását* látja? Vajjon *felhúzás*-é az az ő szemében, mikor az óra gyűrűjében levő rovátkos gombot forgatjuk? Szinte lehetetlen, hogy népünk csodálatosan eleven és a gyereket mindig nevén nevező eszejárása ne talált volna ki erre valami jó, erősen igaz és a dolog mivoltát szembe-tűnően képező kifejezést. Természetesen soha sem szabad azt kérdezni a nép emberétől; „Hogy mondják ezt helyesen? Mi a helyes?” (Vö. 25: 487.) Mert a mi józaneszű parasztunk legott elostobul és ferdén beszél, ha azt kívánjuk tőle, hogy professzorkodjék. Ellesni, kicsalni; ez a megfigyelés egyetlen bölcs módja. Gyűjtőinknek nem mondhatjuk ezt elégszer.

Alkalmatosság. Arany János az Antibarbarushoz írott jegyzetei között (25: 358) a járóművé javított *†jármű* mellé ezt írja: *Alkalmatosság*. Ez a szó is az eredeti jelentésöket vesztett szavak közé tartozik. Az időből való, mikor még nem indultak a napnak minden órájában vonatok és gőzhajók az országnak valamennyi tája felé; és a postakocsi járása is olyan hiányos volt, hogy a ki például Jászberénybe akart menni, legokosabban tette, ha betekintett valamelyik kerepesi-úti korcsmába: akad-e ott Jászberény felé *alkalmatosság* (ma úgy mondanánk: „alkalom”, de az *alkalom* a nyelvújítás előtt mást jelentett). Ez az *alkalmatosság* a berényi szekeres gazdák hazakészülődése volt. A szó azonban átcsapott magára a szekérre is, sőt általán minden vehiculumra, és így támadt a CzF.-ban is olvasható „két lovas, négy lovas, úri *alkalmatosság*”, és újabban a „gőzhajói, vasúti *alkalmatosság*”. Most harminc esztendeje még gyakran hallottam emlegetni a „gyalog *alkalmatosságot*”, értsd: cigány, a ki bejár a levelekért, ujságokért a kövesdi postára. Vö. „Küldené bárcsak Kővárig jó *alkalmatossággal*” (MonOkm. VI.40). Ez a régi adat meg a szó értelmének egész keletkezése arra a sejtésre indít, hogy az *alkalmatosság* nem osztrák jövevény, miként a nálunk 1842-ben járt J. G. Kohl brémai utazó állítja *Reise in Ungarn* művében (II.427). Ez a német a veszprémi piaristák házában egy inassal beszélgetett — deákul; és a legény első kérdése ez volt: „*Cum qua occasione advenit dominatio vestra?*” Micsoda *alkalmatossággal* érkezett uraságod? „*Gelegenheit* osztrák-németség és *Reisefahrwerk* az értelme,” írja Kohl. „A magyarok *occasio*val fordítják szó szerint deákra”. — „*Num*

propriam occasionem accepit?“ kérdezte tovább az inas. „*Ita, propriam occasionem accepi*“. — „Pompásan értettük egymást“, úgy mond a brémai német, „de nincs Nyugat-Európának az a latinja, aki csak sejtené is, mit jelent a legény kérdése, mit az én feleletem. Ismét az osztrák-németséghez kell folyamodnunk, hogy magyarázatja legyen a dolognak. *Eine eigene Gelegenheit aufnehmen* ama németiségben annyi mint *einen besonderen Reisewagen miethen* és ezt az *aufnehmen* fordítják a magyarok az *accipere* szóval“. A bécsies *aufnehmen* rossz magyarítása: a „fölvenni“ (fölfogadni, bérelni helyett) ma is megvan és kétségtelen vindobonizmus. A régi és keletkezésében logyikás *alkalmatosság* azonban nem hinném, hogy teljes bizonyossággal az osztrák *Gelegenheit* szolgál fordítása volna. Meglehet, ép a szomszédok kölcsönözték magyaros deák beszédünkből.

TÓTH BÉLA.

EGY TÖRTÉNETELŐTTI HANGVISZONY.

(Akadémiai székfoglaló 1896. nov. 3-án.)

(Vége.)

A *t* és másfelől *δ* és *δ'* viszonyának kérdése a finn-ugor nyelvtudomány legfontosabb problémáihoz vezet bennünket, s így helyén való lesz, ha e hangok folytatásainak viszonyát, amint az a mai finn-ugor nyelvekben mutatkozik, külön is szemügyre vesszük.

A lappból indulva ki, nevezetes, hogy ebben a nyelvben a *t* és *δ* (*δ'*)-csoport közt egy fontos találkozó pont van, amennyiben ott a *t* hang gyönge fokául (eredetileg zárt szótag elején) *ä* lép föl, vagyis ugyanazon hang, melyet a *δ*-csoportban találtunk, pl. *goatte* ~ *goäde*. A gyönge alakokbeli hasonlóság kiinduló pontul szolgált analógiás alakulások számára, és így a különböző csoportok valamennyire összekeveredtek, különösen olykép, hogy a *δ*-csoport szavai hasonlókká váltak a *t*-csoport szavaihoz, pl. *buotto* ~ *buodo* e h. *buodto* ~ *buodo*. Néhány kólai-lapp dialektusban ez a viszony a rendes.

Épen ilyen találkozó pontjuk volt ezeknek a csoportoknak a finnségben is, ahol a gyönge fokban szintén a *δ* folytatói: *d*, *r*, *l*, *o* állnak a *t*-vel szemben. Ez a találkozó pont analógiás alakulásra adott alkalmat, melynek következménye, hogy a *δ* (*δ'*)-csoport teljesen összekeveredett a *t*-csoporttal. A finnben *pado* ~

padon volna várható, s e helyett azt mondják *pato* ~ *padon* (m. *fal*), épügy mint: *pata* ~ *padan* (m. *fazék*). Csak pár példája maradt meg a δ hangbeli megfelelésének: *sydän*, g. *sydämen* (nem **sytämen*), *nijoa* (<**niðo*-) ~ *nitoa*, mint már korábban kiemeltük.

A zürjén-votjából azt következtettük, hogy ott az eredeti *t*-nek eltűnés, δ -nek *l* és δ' -nek *l* felel meg. De figyelemre méltó, hogy vannak esetek, ahol ugyanabban a szóban a külön megfelelések között váltakozás mutatkozik. Ilyen példák:

1) Oly szók, amelyek az első csoportba tartoznak:

Eltűnés és *l* váltakozik pl. ezekben a szókban: zürj. *-ka*, *-ko*, *-ku* ~ *kola*; votj. *-ka*, *-ko* ~ *kvala*, szarapuli és malmizsi votj. dialektusokban *kwa* ~ illat. *kvala* sat., m. *ház*; — zürj. *puni* ~ *pulni*, m. *főzni*.

Eltűnés és *l* váltakozik ebben a szóban: zürj. *ma* (m. *méz*) ~ *maſa* ezekben: *maſamuſ*, *maſazi* 'biene, wespe'.

2) Olyan szó, amely az első csoportba tartozik: zürj. *kini*, votj. *kuni*, *kujini*, weben' ~ *kulöm* 'háló'.

3) Oly szók, amelyekről nem mondható bizonyosan, hogy melyik csoportba tartoznak: zürj. *šo-pu*, votj. *šu-pu* 'wasserholunder' ~ zürj. *šol-pu* (f. *heisipuu* ua.); zürj.-votj. *nuni* ~ zürj. *nulni*, izsmai dialektusban *nuni* vinni ~ *me nula* viszek (f. *noutaa*).

Ha egyszer a zürjénben és votjában *t*-nek az eltűnés, δ -nek *l* és δ' -nek *l* felel meg, akkor azt kell következtetnünk, hogy a zürjén-votják arra utal, hogy voltak esetek, ahol eredetileg *t* ~ δ vagy *t* ~ δ' ugyanabban a szóban váltakoztak. Mivel tudjuk, hogy a lappban, úgy mint a finnben rendese az ilyen váltakozások: *tt* ~ *đ* (= δ), finn *t* ~ *d* (< δ), nem lehet más következtetésre jutnunk, mint hogy a váltakozás *t* és δ között nemcsak a finnre és lappra szorítkozik, hanem hogy az említett zürjén és votják példák ezen eredeti váltakozás maradványainak tekintendők, úgyhogy a votj. *kwa* ~ *kvala* ugyanazon fokon álló váltakozást mutat, mint a lp. *goatte* ~ *goađe*, f. *kota* ~ *kodan*.

Ez a kvalitatív váltakozás eredetileg kétségtől csakis a harmadik csoport szavaiban mutatkozott. Hogy az első csoportbeli szókban is előfordul, azt nem lehet másképp magyarázni, mint hogy a váltakozás oly időben, mikor még járatosabb volt, analogia útján erre a csoportra is kiterjedt, épügy mint a finnben és a lappban. Az olyan esetek, amelyekben az eltűnés (*l*-vel való váltakozás nélkül) a δ -csoportban fordul elő, e szerint úgy magyarázhatók, hogy

itt az eltűnés ugyanoly analogiásan fejlődött *t*-nek (vagy folytatójának) képviselője.

Ugyanily eseteket — úgy hiszem — a cseremiszből, vogulban és osztjákban is kimutathatók. A cseremisz mellőzve arra figyelmeztet, hogy a vogulban egy *t*-csoportbeli szóban *l* fordul elő, úgymint ebben: *khul* = m. ház, melynek az *l*-je bizonyosan eredeti *δ*-n alapszik (míg ellenben a vog. *kwol*, *kwöl* a finn *kylä* 'falú, szomszédház', v. talán *kyly* 'fürdő' szóval egyeztetendő). Egy a *t*-csoportba tartozó vogul szóban *l* fordul elő: *pōli* 'fázik', mely tehát a *t* ~ *δ'* váltakozásra utal. Az osztjákban egy *t*-csoportbeli szóban *l*-t találunk: *āl*, *ōl* sat. = ? f. *vuote* (*vuosi*) 'év', amely szintén, ha helyes az egyeztetés, *t* ~ *δ* váltakozásra utal.

A magyarban is találunk egy pár példát, melyek *t* ~ *δ'* váltakozást föltételeznek: *fázik* sat. mellett *fagy* sat.; a m. *z* eredeti *t*-t képvisel (vö. osztj. *pōt*-), a m. *gy* pedig eredeti *δ'*-t (vö. vog. *pōli*); *víz* ~ *ügy*: *Fekete-ügy* (Cserna-voda, Schwarz-Wasser); vö. még *víz* ~ *vides*; itt a *d* esetleg *gy* helyett való? *

Oly eset, amely — úgy látszik — *t* ~ *δ* váltakozásra utal, a következő: *ház*, *haza* ~ *honn*, ha föltehetjük, hogy *honn* eredetibb **holn* helyett való, úgy mint *benn* e h. **beln*, *fönn* e h. **föln*, *künn* e h. **küln*.

Vége még figyelembe veendő *taval*, *tavaly*; ha ennek az utórésze a f. *vuote* (*vuosi*) 'év' szóval egyeztetendő, amely a *t*-csoportba tartozik, akkor az *l* úgy magyarázható, hogy *δ*-n alapszik, amely e szó alakjaiban eredetileg *t*-vel váltakozott.

Az említett viszonyok arra a következtetésre vezetnek, hogy az eredeti finn-ugor *t* bizonyos esetekben részint

* Vö. még *videre* 1268. = *višér* Nyr. 2:446. Kétségkívül ide való még ez a dunántúli tájszó: *vedel* 'mohón iszik vizet'. De van a '*vis* ~ *vides*' mellé még két biztos példánk: *bűz* ~ *bűdös*, és *is* ~ *édés*. — Az meglehet, hogy ez alakok *d*-je előbb *gy* volt. A *gy* > *d* változásra — magashangú szókban — más példáink is vannak, melyeket érdekes volna összegyűjteni s megmagyarázni. Itt csak azt az egy-néhányat említem, mely épen eszembe jut. Az *egyház*, *igy-ház*-hoz tartozik az *üdöl*, **idöl* ige (sanctificat, áll ünnepe); az *üdnep*, *idnepen*ben a következő *n* okozta a *gy* > *d* változást, mint *vadnak*, *médnek*, *hadnak* < *vagynak*, **mëgynek*, *hagynak*). A szókezdő *d* úgylászik *gy*-ből lett ezekben: *de*, vö. *ge* HB.; *düh* < *gyülh*, vö. *gewolhevotseg* stb. EhrC. (l. *gyülhődtség*, *gyülhözés* NySz.), *gyödhössig* Székely: Zsolt., *meggyödhőűék* RMK. *gyödhös* MTsz. Ráskai Lea kódexeiben a *gyümölcs* is mindig *dímölcs*, *dímölcs*; *gyűszű* h. pedig a Székelyföldön *dűszű*, *dészű* járja. S. Zs.

δ-vel, részint δ'-vel váltakozott, de hogy e mellett voltak szók, amelyekben olyan δ vagy δ' létezett, amelyet nem érintettek a kvalitatív váltakozások.

Ha pedig a szóban forgó magyar *l* az első szótag magánhangzója után korábbi δ képviselője, akkor kétségtől így magyarázandók még: 1) az ablativusi *l*-rag, pl. *hazól, hazúl* = f. *kotoa* < **kotoða*, ép így az *l* ezekben a ragokban: -*től, -ből, -ról*; 2) a denom. *l* képző, pl. *vasal*, vö. f. *mustaan* < **mustaðan* 'feketíteni'; 3) a denominális, ill. reflexív *l*, pl. *tisztúl, vonúl*, vö. f. **tasaðutu* sat. Ezekben az esetekben mégis olyan δ föltételezendő, amely *t*-vel váltakozott, úgy mint a *kota* ~ *kodun*-féle szókban, vö. f. *maata* ~ **kotoða*. A magyarban is, úgy látszik, egy esetben megfelelő váltakozást találunk, úgymint a denominális -*l* és -*z* végű igékben: *ural* ~ *uraz*, *vasal* ~ *vasaz* sat.; ezt a viszonyt úgy vélem magyarázhatónak, hogy *l* az eredeti δ-t, *z* az eredeti t-t, amely bizonyos esetekben az előbbivel váltakozott, képviseli.

Még a szó elején is néhány esetben eredeti δ'-t tennék föl. A szókezdő finn *t*-nek egyáltalában a többi finn-ugor nyelvekben *t* (lpF. *d*) felel meg (f. *talvi*, zürj. *töl*, m. *tél* sat.). De van néhány szó, ahol más a megfelelés: f. *tuomi* 'prunus padus', lp. *duobma*, lpS. *fuom* (e h. **huom*), mord. *lajmä, lom, lom*, cser. *lombo*, zürj. *löm*, votj. *lom*, vog. *lām* sat., osztjB. *lum, jum*, osztI. *jūm* ua.; f. *tymä* enyv, lp. *dabme*, lpS. *tabme, hibme*, cser. *lümö*, zürj.-votj. *tem*; talán még ide lehetne venni a magyar *gyimbor* 'mistel, vogelleimbeere' szót is, s ez esetben *gyimbor* összetett szó volna, melynek első része *gyim* ugyanaz, a f. *tymä* 'leim' szóval, utórésze pedig talán valami bogyót jelentő szó volna. *

Ezekben a szókban tehát a következő hangmegfeleléseket találjuk:

f.	lp.	mord.	cser.	zürij.-votj.	vog.	osztj.	m.
<i>t</i>	<i>d, lpS. h</i>	<i>l, l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l, j</i>	? <i>gy</i>

A svéd-lapp *h* különösen figyelemreméltó. A többi lapp dialektusokat és a finn nyelvet véve tekintetbe, a *h* mindenesetre valami dentális hangra, valószínűleg θ-re vihető vissza. Minthogy

* Hogy ez milyen talpraesett magyarázat, bizonyítják a köv. népnyelvi adatok. *Gyomboru* és *gyombolyú* különféle közlők tudósítása szerint Somogy megyében maiglan ugyanazt jelenti, amit a *gyimbor*, t. i. fagyöngyöt (l. MTsz.). Már pedig a *bolyó* igen elterjedt melléklakja a *bogyó* szónak s nyilván azonos a *gyom-bolyú* második elemével!

minden más nyelvben, kivéve a finnet és a svéd-lappot, ilyenkor zöngés mássalhangzó fordul elő, biztosra vehetjük, hogy nem δ lesz az eredeti, hanem hogy a föltett lpS. δ zöngés δ -ból való. Ha a zürjén, votják, vogul, osztják és magyar alakokat nézzük, mely nyelvek megkülönböztetik az eredeti szóközépi δ -t és δ' -t, akkor azt látjuk, hogy ezekben a nyelvekben ugyanaz vagy majdnem ugyanaz a megfelelés, mint a föltett szóközépi δ' -nél. E szerint eredeti hangnak ama dentipalatális hangot kell tartanunk, melyet előbb δ' -vel jelöltünk.

Végül csak megemlítem, hogy azok a tények, amelyek a $t \sim \delta$ váltakozásra utalnak, keltették bennem először azt a gondolatot, hogy az ú. n. mássalhangzó-gyengülés a finn nyelvben eredetileg a finn-ugor hangmértékbeli váltakozáson alapszik, melynek nyomai az egyes nyelvekben a kiegyenlítődés útján nagybárra elmosódtak ugyan, de mégsem egészen, nem annyira, hogy a nyelvész kutató szeme előtt teljesen rejtve maradjanak. És ha ez az elmélet helyesnek bizonyul, akkor ennek alkalmazása a finn-ugor nyelvtudományra kétségtől lényegesen módosítani fogja fölfogásunkat a finn-ugor hangtörténetre nézve.

SETÄLÄ EMIL.

SZAVATOS.

A Debrecen városi régi jogban nem esett büntetés alá a másoktól hallott rágalalmazó állítás tovább terjesztése, ha a vádlott hallomásának forrását bizonyítani tudta.

Az e körüli bizonyítás sajátossága mindenekelőtt abban nyilvánul, hogy külön, még pedig oly megjelölés alá vonták a becstelenítésnek hallomás útján való elterjesztését, melyet mai nyelvünkben nem ismerünk, de nem találjuk azt fel a Nyelvtörténeti Szótárban sem. Ez a megjelölés, a *szavaty*, mintegy megsemmisítve fordul elő következő alakzatokban:

1. A *szavaty futamodik* = mintha ma azt mondanánk: rágalmazó *szavak* keltek szárnyra:

1669. 12. febr. in sede minori.

Ádám Andrásné Kocsis Erzsébet Szabó Jánosné ellen. I. dicit: nem hallok meg feleletét (*vádját*) Kocsis Erzsébetnek, mert δ fölöle oly *szavaty futamodott*, hogy meghasasodott és Bánya felé fattyat vetett volna, kit doceálok.

Deliberatum. Az I. az A-nak fattya vetett nyilván való k.... ságát doceálja, avagy hogy mások azt vervén fejéhez, abban benne hevert volna.*

* Ezen, valamint a szövegben előforduló többi adat szóról-szóra van kiírva Debrecen város régi jegyzőkönyveiből. Az A = actor, az I pedig incattust jelent.

2. A *szavaty megdől* = a bectelenítő hír terjesztője ismertetessé vált:

Addig nyomoztam, hogy az *szavaty* Kis Miklóson *megdőlt*, kívánom az satis factiot. (1669. ápril. 27.)

3. A *szavatyot felvenni*, felvállalni = beismerése a bectelenítő hír terjesztésének; miként ezt bővebben megvilágítják a következő adatok:

1670. 14. Április.

Inter Szabó Jánosné A. és Fajk Jánosné I.

Az *szavatyot felvállalja* az I. s Pap Istvánra utal.

Deliberatum: Hittel adja reá az diffamatiot.

1686. 13. Junii.

Hasai Sámuel: Nagy Jakab azt mondja, hogy ő felőle mások azt mondták, hogy az váras pénzét ellopta és juhot vett rajta.

Nagy Jakab: Poczik Gergelytől hallottam.

Deliberatum: Állítsa az I. *szavatyossá*t, kitől hallotta az diffamatiót tudniillik, „hogy mertek itt járni, felosztátok a város pénzét, juhot vettetek rajta“.

Poczik Gergely *felveszi a szavatyot*, hogy mind ő, mind pedig többek is mondták.

4. A *szavatyot másra adni*, *eladni magáról* = a kérdőre vont a bectelenítő szavakat szintén mástól hallotta. E tekintetben is hadd szóljanak magok az adatok:

1627. 22. Januarii in senatu.

A. Szabo Erzsébet Szoboszloi Miklós relictája Keresztyén Gáspárné Magyar Erzsébet. Pro A. *szavatyot utaltak* az I-ra hittel, kívánom, terhelje vagy adja urát.

I. replicat: Reám is utalták, én is hallottam s el is adom magamrul si juris.

1677. 26. Maji.

Causa Stephani Dobozi A. contra Tot András I. proponitur, hogy az I. azt mondta, az A.-nak annyi buzája vagyon és kigyó s békává vált, az szolgáló is azt mondta, hogy kigyóvá, békává vált, ő nem hoz buzát. I. non negat. Nagy Mihályra *hittel adta* s felvállalta a *szavatyot*; Nagy Mihály *másra el*, *utoljára Posta Andrásnéra adta*.

A bizonyítás tehát a körül forgott, hogy a *szavaty* eredeti forrása felfedeztessék.

Ha a vádlott nem tagadta, hogy a bectelenítő szavakat használta, de azzal védekezett, hogy azokat mástól hallotta, jogában állott első kérdőre vonatásakor a *szavatyot* másra utalni, tovább adni. Azt azonban, hogy a ráutalásnak, továbbadásnak helye van-e, a bíróság állapította meg, s ha úgy találta, hogy nyilván vádolás tekintetében forognak fenn gyanúkok, a panaszos felet kötelezte ezt bizonyítani, ellenesetben a *szavaty* másra adását megengedte; de nem elégedett meg azzal, hogy e vádlott egyszerűen megnevezte hallomásának forrását, hanem erre vonatkozó vallomását esküvel kellett megerősítenie; miként ez az alábbi ítéletekből bővebben kiviláglik:

1667. 17. *Martii in senatu.*

Kerékyártó György A. contra Emödi György I. ratione diffamationis.

A. dicit: olyan szókat hintegetett az I. hogy én gyilkos volnék, azért vagy vallja, vagy utalja, mint s kitől hallotta.

1570. 9. *Junii in senatu.*

I. excipit: Egy tanu vallása sem ől, sem elevenít, ha nyilván mondott dolgot fogsz reám, nyilván bizonyíts, *de mint hallomást, mint szavatyot* hittel én is eléb adhatom.

Azt, akire ekként a *szavatyot* ráadták, nevezték *szavatyosnak*, s rendszerint más vagy harmad napra megidézték, s a panaszos jelenlétében kihallgatták. Ha felvette a *szavatyot*, vagyis beismerte, hogy a becstelenítő kifejezést csakugyan ő tőle hallotta az, aki reá utalt, azonban azzal védekezett, hogy ő azt szintén mástól hallotta, jogában állott a *szavatyot* hittel hasonlóan másra tovább adni.

Kivételes esetekben 15 napi határidőt engedtek a vádlottnak, hogy *szavatyosát* előállíthassa.

1668. 26. *Junii in sede minori.*

Tetszett törvényünknek, hogy az I. intra quindenam adja *szavatyossát* kitől hallotta, hogy az A. fel akarta magát akasztani s az A-nak is szükség jelen lenni, kit az I. Biharra mutat Buczi Benedekre.

Ez adatokból megállapítható, hogy a *szavatyos* = *szavatos* a *szavaty* szóból származik, és eredetileg azt jelentette, aki a *szavaty felől felel és a szavaty terhét magára veszi*.

Íme a *szavatosság* ősi magyar alakzatában, melynek első szálai — mint láttuk — a büntető eljárás mezején hajtottak ki, de jogéletünk változásai következtében átültetett a magánjog területére, hogy ott a vele lényegben hasonló jogviszony, az *evictio* megjelölésében tovább viruljon. *

Maga a *szavaty* szó is már a XVIII. század közepe felé átváltozott *zavagyra*; később ebben a változatában is kiment a használatból, úgyhogy ma már nyelvtudósok vitáznak a fölött, hogy a *zavagy* mit is jelenthetett voltaképen? **

* Werbőczy *Hármaskönyvének* első fordítói (1:74) az *evictiót* nem *szavatosságnak*, hanem *oltalomfelvételnak, menedéknek* fordították, nagyon természetesen azért, mert előttük ismeretes volt, hogy a *szavatyos* (szavatos) az akkori jogéletben mit jelentett.

A *Hk.* későbbi, egész a jelen századig megjelent kiadásai szintén ezen a nyomon haladnak; az *evictiót szavatosságnak* fordítva csakis a jelen században megjelent kiadásokban találjuk.

A Debrecen városi régi jog is következetesen *evictornak* nevezi a mai szavatost.

** Lásd a *Nyelvőr* 25:275. l. Balassa József, és az 514. l. *Zolnai* Gyula cikkeit. A Balassától felhozott adat kifejezéseit: „*zavagyba esett, zavagyba volt, zavagyba keveredett*“, a mi adatainkkal egybevetve, ma így mondanánk: „*hírbe jutott, hírbe volt, hírbe keveredett*“; mert

E kérdés eldöntésénél a jogtörténet is meghallgatandó, mert nem szenved kétséget, hogy azokat a régi magyar szavainkat, melyek a régi magyar jogéletben használtattak, s hogy úgy mondjuk, annak a jogéletnek szükségletei által keltettek életre, csak akkor lehet teljes valódiságukban ismernünk, ha a régi magyar jogéletet is ismerjük.

És én ebben látom egyik legnagyobb hasznát a régi magyar jogélet tanulmányozásának.

SZÉLL FARKAS.

*

A Jogtudományi Közlöny f. é. 2. számából nyomatjuk le rövidítve ezt a rendkívül érdekes közleményt, melyre maga a szerző volt szíves figyelemztetni. A közölt adatok földertik a *szavatos* kifejezés történetét: hogy azelőtt *szavatos*nak mondták s hogy a *szavat*nak vagyis rágalomnak kútforrását, terjesztőjét feleltette (*Gewährsmann*).

Kérdés azonban: maga a *szavat* honnan ered? Széll Farkas, mint az 1. pontban adott magyarázata sejteti, hajlandó a *szavakból* eredtetni, de hangtani és szóképzési szempontból teljes lehetetlenség a *szóból* származtatni a *szavat*ot. Az bizonyos, hogy azonos az itt is említett *zavagygyal*. De már Balásy Dénesnek eszébe juttatta ez a szó a székely *zuvat*, *zuvatol* szavakat, melyeknek jelentése szerinte „vád, pletyka, becsmérlet; rossz hírbe kever, főleg nőt” (Nyr. 25: 372). Hogy pedig ez a *zuvat* csakugyan azonos az előbbiekkal, azt meglepő módon bizonyítja az 1838-ki Tájszótár, mely egyúttal azt is mutatja, hogy az itt tárgyalt debreceni jogszokások egy része a székelyek közt egész a legújabb időkig fönmaradt. A Tsz.-ban szórul szóra ezt olvassuk:

„*Zuvat*, mikor valamely ellopott portéka vkinél megtaláltván, arra bizonyít, hogy mástól, p. o. Pukától vette, s Pukához menvén, ez ismét urát adná, hol vette. S így mindaddig vinni a puhatolást, míg vkin feneklenék a dolog és a lopó kikerekednék. Innen *zuvatra menni v. vinni* a dolgot: a már leirt módon cselekedni. (Székely szó és szólás. *Szabó Elek*.) Rágalmazás. (Székely szó. *Buczy*.) Hírharang, fecsegő. (Csíkszéki sz. szó. *Gegő Nicephor*.) Előbb adás utasítás. (Sz. szó. *Kállay*.) Colloquium, in quo alieno honori detrahitur. (*Szabó József*.)

„*Zuvatolni*, előbb adni, utasítani. Leginkább a lopáskor használják az inquisitióban, hogy urát adja, hol vette a gyanús marhát, vagy más portékát. Innen *zuvatlás* szóhordást is tesz. (Székely szó. *Kállay*.)

épen a Balassa közölte adat bizonyítja, hogy a *savagy* tulajdonképen a *szava ty* elváltozása. A Zolnaitól Arany Jánosból idézett *savagy*:

Lett aztán *savagy*, de nem sokáig tartott:
Sűrűn forgatja a török a kardot, etc.

valóban semmi összefüggésben nem áll az én *szavat*-ommal, sem a Balassa *savagy*-ával. Így tehát erre nézve Zolnainak teljes igazsága van.

„*Zuvasos, szavattyus.* (Székely szó. *Cserey Elek.*)“

A M. Nyelvészetben is (1861. 6: 355) ezek vannak közölve Háromszékből: *zuvas*: utcahír, *zuvasolni*: zúgatni hírt, szót hajtani; — de azonfölül ez a mellékforma: *zuvaslni*: pletykálni (a *dobál*-féle gyakoritók mintájára van átalakítva a járatosabb *zuvasol* igéből; *zuvas* Kriza Vadr. 524 sajtóhiba e h. *zuvasl*).

A NySz.-ban székely forrásból *szavatyos* és *szavatyosság* van idézve, még pedig Rettegi György 1759-i emlékirataiból: „Lopott lónak találatott és így a *szavatyosság* rédm is kerülvén, sok bajom volt, míg *szavatyost* adhattam“. (Továbbá az Erdélyi Országgyűlési Tár 1. (v. 2. ?) k. 43. lapjáról: *szavatos* adni. Bod szótárában *szavatyús*: furti index, Diebstahls Verräther. — Megjegyezzük, hogy a NySz. szerint már Werbőczyben *evictió*val van fordítva a *szavatosság*.

A *szavaty*, *zavagy*, *zuvas* szók a föltehető szerb-horvát *svadja* „rágalom“ szóból lettek (vö. ószl. *süvaditeli*, *süvadínikü* „diábolos“, és vö. a veszekedést jelentő *vaditi* igéből ezt a horvát főnevet: *svadja*). A *szavaty* forma első magánhangzójában a magyar nyelvérzék nyilván a magyar *szavas* követte. A *szavatyos*ból utóbb részint *szavatos* lett a közönséges *utálatos*, *kíváncatos*-féle mintájára, részint pedig *szavattyus* a *forogattyu*-féle névszók példájára.

Szavattyus a „szózatós, hangosszavú“ értelmében is előfordul, de ezt a jelentést a népetimológia ruházta rá. (Kassai Szókönyvében: *szavattyós* ember. Kazinczynál pedig *szózatyus* nád: lispeln-des Schilf, Munk. 3: 57.)

A SZERKESZTŐ.

A NÉMET JÖVEVÉNYSZÓKHOZ.

A Nyelvőr januári füzetében Melich Szarvas Gábor hagyatékából közzé tett egy lajstromot, amelyben boldogult mesterünk a német nyelvből jött szavainkat betűrendbe szedte. Melich, aki behatóan foglalkozott a németből került szavainkkal és „Német vendégyszók“ címen terjedelmes értekezést írt róluk (Nyr. 24. k.; én a különlenyomatot idézem), leginkább volt arra hivatva, hogy ezt a puszta lajstromot rövid megjegyzésekkel kísérje és így elolvasását tanulságosabbá tegye. Minthogy bővebb megokolást nem adott, én bennem — talán sok más olvasóban is — itt-ott a jegyzetek átnézése közben egy-egy kérdés merült föl, amelyre feleletet szeretnék kapni. E kérdések egy részét ide iktatom, hátha Melich, aki már régebben foglalkozik a német eredetű vagy akár csak német eredetűeknek látszó szókkal, megnyugtató fölvilágosítást adhat.

Kezdem a *cséza* szón. Sz. német eredetűnek tartja, M. egészen határozottan szlávnak mondja: „szláv ered. vö. szerb *čéze* Vuk.“ Ha ezt nem M. mondja, aki a német vendégyszókról egész nagy értekezést írt, akkor ezt a megjegyzést merő öletnek tekintém, annyira hiányzik belőle minden valószínűség. A francia

chaise szó átment az angolba és a németbe, jó ideig az egész művelt nyugaton, Angolországban, Franciaországban, Németországban *chaise*-nak hínak bizonyos kocsifajtát, a szó mihozzánk is elterjed *séza*, *cséza* alakban és mi mégis nem nyugatról kaptuk volna a szót a fogalommal, a tárggyal együtt, hanem a szerbektől! Ezt már csak igen hatalmas okokkal lehetne velünk elhitetni. Hangtani okok valóban nem szólhatnak a szerbből való származtatás mellett, hiszen a német *séze*-féle kiejtésből a magyar *séza*, *cséza* épolyan könnyen magyarázható, mint a szerb *čéze*-ből. Sőt az *s*-n kezdődő magyar alak, amely az eredeti *chaise* *s*-ét megőrizte még és régebben használatos volt (l. NySz.), meg sem magyarázható a szerb *čéze* alakból, míg a *séza* : *cséza*-féle változásnak a magyarban elég párja van (l. M. idézett értekezésében a következő szokat: *csapang* : spange, *csára* : scharre, *csönköly* : schinkel, schenkel, *csűr* : kfn. schiure, most scheuer, *csúz* : schuss).

Tehát hangtani akadály nincs, hacsak nem akad fönn Melich a szó végén álló *a*-n. De ezt nem szabad föltennünk, hiszen a *pél*da szót is kfn. *bilde*-ből magyarázza (Ném. vend. 55. és 76. l.) — Epen ellenkezőleg: a szerb szó lehet a magyarból véve, mert semmi nehézséggel sem járna egy szerb **čéza* alak föltevése. A szerbben t. i. az az ősrégi szláv szó, amely szekeret, kocsit jelent, a *kola* szó úgynevezett plurale tantum*; így azután érthető, hogy a később idegenből került kocsielnevezések is részben csak többes számban használatosak: *karuce*, az olasz *carrozza* mása, csak többes alakban fordul elő, a magyar *kocsi*-ből lett *kočije* szintén. Ilyen plurale tantum a *čéze* szó is. De ha föl tesszük, és tekintve azt, hogy a magyar *kocsi* és *hintó* szokat is átvették a szerbek, bátran föltehetjük, hogy ez a *čéze* semmi egyéb, mint a magyar *cséza*, akkor föl lehetne tennünk, hogy a szót az első átvétel korában még egyes számúnak használták, tehát talán a szerb-ben is **čéza*-nak nevezték az újfajta kocsit. E föltevésre jogot látszik adni a magyar *hintó* szerb mása. A szerb t. i. *hintov*-, *intov*-nak mondja a hintót, ámbár a népdalokban a többes *hintovi*, *intovi* a gyakoribb alak és különben is találkozunk a többes számmal, ha csak egy hintóról is van szó.

A *čéze* szó csak a szerb nyelvben fordul elő, de ott is csupán-csak Vuk szótárából ismeretes, aki azt mondja, hogy a Szerémségben használják kétkerekű kocsiról. Ezzel szemben tudjuk, hogy a francia *chaise* szó hosszú ideig élt Angolországban és Németországban, hogy egy Berlinben föltalált kocsifajta *chaise* néven bejárta a világot és föltűnést keltett egyebek közt Bécsben is. **

* *Kola* eredetileg kerekeket jelent és semmi egyéb, mint a *kolo* kör, kerék többes száma, amely az előttünk jól ismert szerb körtánc nevével, a *kolo*-val azonos.

** Stephan *Geschichte der preussischen Post* című 1859-ben megjelent munkájában (308. l. jegyz.) azt mondja: Zu Anfang des XVIII. Jahrhunderts machten die Berliner Chaisen in Wien ein gleiches Auf-

Bizonyosan nem egy magyar úr is rendelt magának ilyen új fajta *chaise-séza-cséza*-t, talán éppen Bécsben, ahol először láthatta és nevét hallhatta. Meglehet, hogy a *postchaise* is terjesztette ezt a szót. * Szóval, ha a németből származtatjuk a szót, minden olyan egyszerű, olyan világos előttünk, míg a szláv közvetés valóságos rejtvény volna. Hiszen éppen a *cséza* szónál igen szerencsés helyzetben vagyunk, a művelődéstörténet olyan fényesen világít az útunkra, hogy el sem tévedhetünk!

Mindjárt itt a *cséza* után szeretném fölvetni azt a kérdést, nem mégis német eredetű-e a *cérna* szavunk is? Szarvas annak mondja, Melich is valaha annak hitte, bizonyítja azt egy a *Német jövevényszók*-ban található megjegyzése. Ott t. i. a német *bunt*, osztr.-baj. *bont*-ból magyarázott *bonta*, *bunta* 'tarka' szó alatt ezt olvassuk: „A járulék a hangra nézve vö. ném. *schelm*: magy. *selma*, ném. *zwirn*: m. *cérna*“. Azt hiszem, nem tévedek, ha ebből a megjegyzésből azt a következtetést vonom le, hogy M. akkor még a németből jöttek tartotta a *cérna* szót, mert különben a rávaló hivatkozásnak semmi értelme sem lett volna. M. ezt a Nyr. 24. k. febr. irta, a *c-n* kezdődő szókat csak a márciusi füzetben kezdte tárgyalni, a *cérna* szót tehát ebben kell keresnünk; hogy ott miért nem találjuk, annak okát most mondja meg: „nézetem szerint a véghangzója mutatja, hogy szláv közvetéssel kaptuk“. Ebben a pár szóban van valami, amit nem lehet eléggé helyeselni és dicsérni, ez az az óvatosság, amellyel M. eljár, mikor azt a kérdést latolgatja, egy-egy szavunk a németből jöttek mondható-e: összeveti az összes eseteket és a legkisebb hangtani nehézségen is fönnakad. Ki kételkedhetnék abban, hogy a magyar *cérna* szó utolsó sorban a német *zwirn*-ből folyt, de a német szókhoz nem szokott a magyarban *a* járulni, ez az *a* nehézséget okoz a magyarazónak, az igaz olyan nehézséget, amelyen sok nyelvész egyszerűen átsurran. Nem így M., ő később a szót nem a németből kerültnek mon-

sehen, wie später die berühmten 'Wiener Wagen' in Berlin. E hosszú jegyzet egyébiránt azért is érdekes ránk magyarokra nézve, mert Stephan benne a *kocsi* szót határozottan magyarnak vallja: Erst im XV. Jahrhundert unserer Zeitrechnung wurde im Wagenbau ein merklicher Fortschritt gemacht, indem in *Ungarn* die Kunst erfunden ward, einen Wagen in Riemen zu hängen. Diese Wagen erhielten von dem Orte *Kots* im Komorner Bezirk, wo sie zuerst gemacht wurden, den Namen *Kutsche*.

* A porosz postánál már a XVIII. század elején találjuk a *Bei-chaisen* kifejezést a *Nebenwagen* mellett (l. Stephan i. m. 194. l.), Angolországban is elterjedt a XVIII. században a *post-chaise* szó (l. Murray, a *chaise* alatt) és Németországban még most is gyakran hallani a *post-chaise* szót. Az 1749-ben megjelent Királyi beszélgetésekben egyebek közt azt olvassuk: *Velem veselve a posta sésád* (l. NySz.), amivel összevethetni az ugyanabból az évből való angol idézetet, amelyet Murraynél találunk: *We went out together in a post-chaise*.

dani, mint a hangtani törvényeken erőszakot tenni. Azt csak helyeselni lehet, mert ez az első lépés a német nyelv hatásának valóban tudományos tárgyalásához, amelytől még sok okulást várhatnak nemcsak a magyar nyelvészek, hanem bizony a németek is. De ami M. szavaiban egyrészt óvatosság, az, más szempontból véve a dolgot, csaknem merészségnek látszik: mert nem tudja a *cérna* szó végső *a*-ját a német *zwirn* alakból kimagyarázni, egészen biztosnak veszi, hogy valamely szláv nyelv útján került hozzánk a szó. A végső *a*, az igaz, így nyomban megvan magyarázva, mert a szláv nyelvekből száz meg száz példát idézhetni az ilyen idegen szóhoz, különösen német szóhoz hozzájárult *a*-ra. De mihelyt e tisztán elméleti okoskodást a tényekhez mérjük, sehogy sem tudunk azzal az eredménnyel kibékülni, amelyhez M. jutott. Én csak két szláv nyelvből ismerem a német *zwirn* mását, az egyik nyelv, a lauzici szerb, nem jöhet itt tekintetbe, különben is a benne élő *cvojern* és *cvorn* alakok nem tüntetik föl a járulék *a*-t; a másik nyelv, a tót, nem gyakorolt olyan hatást a mi nyelvünkre, hogy egy közkeletű, olyan régen meghonosodott és a haladó műveltséggel szoros kapcsolatban álló kifejezést egy könnyen onnan származtathatnánk. De meg a tót szó alakja is, *cverna* (rövid *e*-vel), nem alkalmas *cérna* szavunk magyarázatára. Én tehát azt hiszem, hogy újra meg újra vissza kell térnünk a német nyelvhez és ő benne keresni a rejtvényt nyitját. Ha a németben *e*-re végződnek a szó, azaz **zwirne*-nek hangzanék, akkor *cérna* épűgy keletkezhetett volna belőle, mint *bilde*-ből *pél*da, vagy a *séze*-nek ejtett *chaise*-ből *séza*, *cséza*. Hátha ilyen alak valahol használatban volt vagy van, hiszen föltenni úgy is fölteszik a tudósok: Kluge **twizna* alakból indul ki és a rokon jelentésű angol *twine*, dán *twinde* szókat veti össze vele. Lehetne a magyar *gléda* szóra is hivatkozni, amely a magyarban *a*-n végződik, ámbár a *glid* szó már az őfelnémetben is mássalhangzón végződött (*gilid*); igen ám, csakhogy M. osztrák-bajor *glide* alakot talált vagy hallott valahol — forrást nem idéz, hanem hozzá teszi, hogy '(Bécs)' — és ebből nehézség nélkül kimagyarázhatja a szó végén álló *a*-t. Ismétlem, hátha ilyen **zwirn* alak is volt vagy van is még valahol.

A *cérna* szót, amint láttuk, M. régebben bizonyos kapcsolatba hozta a szintén *a*-n végződő *bunta*, *bonta* 'tarka' szóval. Most már mintha ennek a német voltában is szeretne kételkedni, még pedig megint ugyancsak a szó végén álló *a* miatt: „a szóvégnak magyarázatát nem tudom adni“. Azt hiszem, itt már csakugyan nincs mit csudálkoznunk, ha a magyar ember *a*-t ejt a szó végén: a német embertől azt hallotta p. o., hogy *die bunte* (sok vidéken egyenesen *bunta*!) *sau* és csinált belőle *buntá*-t (vö. Megilletjük immár az szép vitéséget, mint az *bunta* disznó az hajtószekeket Thaly: Adal. II.41). Ez a szó tehát egészen világosnak tetszik nekem, de az olyan esetektől, mint amilyen a *cérna*, gondosan elválasztanám. Érdekes különben e szónak a vándorlása. Kluge (*Et. Wörterb.* 4. kiad.) a latin *punctus* 'punktirt, gefleckt'-ből származtatja

a német *bunt* szót, de megütözik azon, hogy a román nyelvekben nincs megfelelő adjectivum. Ennek az okát elég könnyen kitalálhatni: a *punctus* melleknév összeesett volna a román nyelvekben a *punctum* 'pont' főnévvel. Van azonban a velencei olaszszágban egy melleknév *pontà*, amely annyit jelent, mint az irodalmi nyelvben a *puntato* (l. Boerio); ebből megmagyarázható az osztrák-bajor *bont* alak, míg a köznémet *bunt* alak magyarázatára egy *u-s* mellékalakból, *puntà*-ból kell kiindulnunk. A magyar *bunta*, *bonta* *b*-je miatt természetesen nem származhatik ez olasz alakokból, hanem német eredetű.

A cséza után legjobban meglepett engem az, amit M. a *kolompár* szóról mond: „*Kolompár* vö. Grimm *klemperer*, Hechmeister, Hechschmied; főleg abból, hogy a tótban számtalan *Kolompár* tulajdonnév van, hiszem, hogy a mi szavunk szláv közvetéssel jött nyelvünkbe“. Ebből azt sejtethetjük, hogy M. sem tud hangtani akadályt, amely miatt a *kolompár* szót nem lehetne akár egyenesen a németből jöttek mondani. Tényleg nincs is. Grimmnel *klamperer*, *klampfer* alakot találunk a *klampner* mellett, ez utóbbi *a-s* párját a *klampner* szót ismerjük a mindennapi életből; a *kassierer*: *kassier* mintájára a *klamperer* alakból **klamper* alak fejlődhetett, amelynek hirtelenében nem tudom urát adni*; és ebből könnyen magyarázható a magyar *kolompár* szó (a szökezdő *kla*-ból *kolo* lett, amint *graf*-ból *goróf*, az *-er* képzőnek pedig, mely valaha hosszú volt, mélyhangú szókban különben is *-ár* felel meg a magyarban, példa rá a *schaffer*: *sáfár*, kfn. *koufer*: *kúfár* stb.). Maga a tót *klampiar* is egy német **klamper* alakra vall.

Valaki talán csodálkozva kérdezi: a tót *klampiar*? hát nem *kolompár* a tót alak?! Ha a tótban számtalan *Kolompár* tulajdonnév van és M. ezért azt hiszi, hogy a mi *kolompár* szavunk szláv eredetű, hát talán csak megvan a *kolompár* mint köznévi is a tót nyelvben? Nincs bizony, és ami fő, ha megvolna, csakis a magyarból kerülhetett volna oda, mert a német *klamper*-ből csakis a magyar csinálhatott *kolompár*-t, tót soha. A tót nem irtózik a szó elején a *kl* csoporttól: *kl*-n kezdődő tót szó van több mint száz, eredeti is, idegen is. Mi *klada*-ból *kalodá*-t csináltunk, a tót most is *klada*-t mond; az ószlovén *klas*-nak a tótban *klas* felel meg. minálunk ellenben *kalász* járja: a magyar *kalapács* és *kalapál* szók szláv eredetűek, de nehéz belőlök nyomban ráismerni az eredeti szláv *klepač*i és *klepati* alakokra, míg a tót *klepáč* és *klepač* itt is híven megőrizte a mássalhangzócsoporthoz a szó kezdetén. Természetesen az idegen szókban sem okoz a *kl* e helyzetben nehézséget a tót ajaknak: mi *kolostor*-t mondunk, de a tót azt mondja, hogy *kláštor*, mi a *klapp* (*hut*)-ot *kalap*-pá gyúrtuk át, a tót a német *klappe*-ből *klapka*-t csinált, tehát, hogy ne szaporítsuk a példákat, a német **klamper*-ből is *klampiar*-t gyártott. A *kolompár* szó annyira magán

* Nem is kell; vö. *Wanderer*: *vándor*; a két azonos szótag közül az átvételkor egyik elmaradt.

viseli a magyar bélyeget, hogy abból nem lesz tót szó még akkor sem, ha mindjárt minden második tót embert *Kolompár*-nak híják. Ha ez a név annyira el van terjedve a tótok közt, akkor ez nyilván összefügg azzal, hogy sok a tótok közt a kolompár, de eredetileg csakis magyar ember adhatta tót embernek ezt a nevet, hiszen a tót nyelvben, legalább a szótárak tanúsága szerint, nem is ismerik a *kolompár* szót. A magyarban a szó, úgy látszik, leginkább a Dunántúl él, még pedig Névy és mások állítása szerint ma már csakis magyar képző hozzájárulásával *kolompáros* alakban és rézműves, rézüstfoldozó¹ jelentéssel. Ehhez jól illik, amit a Pozsonyban a múlt század közepén megjelent Királyi beszélgetésekben olvasunk: „*Kolompáros* réziníves, kupferschmied“. A *kolompár* alak e tanúk szerint már csak tulajdonnév, még pedig rendesen cigányok tulajdonneve (az érsekújvári cigányprimást is *Kolompár*-nak hívják). Ezzel vesd össze, amit az Athenaeum Kézi Lexikonában a *kolompár* szó alatt olvasunk: *kolompár cigány*: bográcskészítő cigány! Úgy látszik, a Dunántúl nem is érzik a *kolompáros* szót tájszónak, mert Vas megyében (Névy) és Veszprémben (Simonyi Jenő) is ismerik, pedig az új Tájszótár csak Szegszárd vidékéről és Csallóközből említi (a *kolompár*-t Somogyból). A szó mai elterjedése is inkább német, mint tót hatást sejtet.*

ÁSBÓTH OSZKÁR.

DUGÁBA DÖL.

E szólásmódnak Szarvas Gábortól van általánosan elfogadott magyarázata (l. Nyr. 14: 49—52). Ennek értelmében a *dugába döl* eredeti értelme am. gödörbe, árokba, vagy akár vízverembe döl.

Szarvas szerint régebben Miklosich egybeállítására alapján külön két szláv kölcsönzésnek kellett tartanunk a *donga* és *duga* szókat, noha a „dugába döl“ szólás sehogy sem akart bele illeni a *daube* jelentésbe. Másként fordult a dolog Kőrösi Sándor „Olasz kölcsönzők“ c. értekezésének megjelenésével, amelyből tudomásunkra jutott, hogy a *duga* alak nem a szlávból, hanem az olaszból jutott át hozzánk. Az olaszban ugyanis e szónak „receptaculum; földhányás“ jelentése is van; s ha tekintetbe vesszük, amit Diez a francia provençei *doga* alakról mond: „man übersetzt es gewöhnlich mit fossé, graben,“ továbbá „es leitet sich vom gr. δοχή: receptaculum; Hesychius erklárt σῆπις (meerenge) mit δοχή ὀδάτων, also: „wasserbehälter. graben, fassung eines grabens“: egész valószínű-

* Utólagosan kapom Dombóvárról a következő értesítést: „*kolompár-cigány* az, aki falu végén sátort üt és bejár a faluba rézüstöket fődozni; *kolompáros*, ki rézüstöket (vasfazékokat) árul vásárokon; *kolompár* pedig, ki a rézüstöt (vasfazékot) rézlapokból kovácsolja és elkészíti“.

Á. O.

séggel következtethetjük, hogy az olasz *doga* szónak is volt, vagy talán van is valamely dialektusban a *receptaculum*: vízfogó' jelentésen kívül még 'árok, gödör' jelentése is.

Hogy ezen értelmezésnek gyöngye voltát megérthessük, legelőször is jöjjünk tisztába a *dugába döl* szólásnak igazi jelentésével. Baróti Kisded Szótárának 1784-iki kiadásában, amelyben először találkozunk vele, így magyarázza: '*Dugába döl minden*, azaz: egybeomol'; második kiadásában (1792): '*Dugába döl v. omlott minden dolog*: megbomlott, felfordult; fonákul, fenékkal fordult'; a Magyarország Virágiban (1803) pedig: '*Dugába döljön*: tenkre téteődjék minden rossz mesterkedése' (487). Pápai Páriz szótárának 1801-iki kiadása (az előbbieken nincsen meg) ezt írja róla: '*Dugába döl minden*: concidunt penitus omnia; alles fällt zusammen'; Márton magyar-német lexicon (1807-iki kiadás): '*Dugába dönteni*: zernichten, zu grunde richten; *dugába döl*: zernichtet werden, zu grunde gehen, eingehen'; Erdélyi 'Közmondások' (92): '*Dugába döl*: valamely vállalat megbukik, abban marad'; Czuczor-Fogarasi szótára: '*Dugába döl*ni azaz: ép állapotját elveszteni, semmivé lenni; *dugába dönteni*, azaz: megsemmisíteni, elrontani.'

Láthatjuk, hogy a magyarázók a *dugába döl*ni szólásnak egyértelműen a következő értelmét állapítják meg: concidere penitus, pessumire; zusammenfallen, vernichtet werden, zu grunde gehen; összeomolni, megbomlani, felfordulni, tönkremenni, megsemmisülni. Ha már most e jelentéssel szembeállítjuk a Szarvas feltette 'gödörbe, árokba, vízverembe döl'ni' eredeti értelmét, azt vesszük észre, hogy a kettő között nem egykönnyen lehet természetes rokonságot létrehozni. Nem merem feltenni népünk természetes eszejárásáról, hogy a 'megsemmisülés' fogalmát azonosnak venné, vagy mondjuk: szemléletessé akarná tenni az 'árokba, gödörbe való dülés'-sel. Mért nem mondják a 'tönkrejutás' helyett ugyanígy: vízbe, Dunába, gödörbe, árokba v. verembe döl?

Különben meg ne feledjük hozzá azt sem, hogy a székely *duga* szóalak, amellyel Szarvas a *dugába döl* szólást magyarázni igyekszik, igazában nem is 'árok, gödör vízverem', hanem: 'kis gát, ároktöltés, a patak vizének egy ponton való elzárása és elvezetése' jelentésű. Ez pedig még távolabb áll a 'megsemmisülés' fogalmától, mint a föltett 'árok, gödör' értelem.

Különös és megmagyarázhatatlan továbbá az a körülmény is, hogy a szóbeli *duga* alak csupán a székelyeknél használatos, holott maga a *dugába döl* szólás talán sokkal inkább járja Dunántúl, mint Erdélyben.

Föltűnő végül, hogy *dugába döl*-t mondanak a rendesen várható *dugába esik* helyett. Ennek is csak van valami sajátos oka, amelyet Szarvasnak tisztába kellett volna tennie.

A *dugába döl* értelmének fentebb közöltük magyarázataiból látható, hogy eredeti jelentése e mondásnak *összedöl*, *összeomol* volt. Világos tehát, hogy eredetének a székely *dugá*-hoz köze nem lehet. Erdélyi közmondásgyűjteményében ezt találjuk (92. l.):

„*Dugába dől*: valamely vállalat, terv megbukik, abban marad, mint mikor bedőlnek a hordó dugái v. dongái.” Ugyanezt az értelmezést a NSzótár is megismétli. Szarvas azonban erőltetettnek állítja, még pedig, mint megjegyzi, azért, mert nem mondhatjuk: „Ennek a hordónak már *korhadtak a dugái, vézna dugájú* legény, sem pedig azt, hogy: *dongába dőlt* a lakodalom.” Nos hát mindenki látja, hogy ez nem cáfolat. Ebből ugyan a legmerészebb módon se lehet következtetni a régi értelmezésnek helytelen voltára. [Hisz a szólás oly vidéken keletkezhetett, ahol a hordódongát is csak *duga* néven ismerik. — A szerk.]

Nyelvünkben két *duga* szó van: egyik a székely *duga*, amely, készséggel megengedjük, olasz eredetű, másik a dunántúli *duga*, mely tagadhatlanul szláv jövevény (horvát-szb. *duga*).

A *dugába dül* mondás eredete, amint már régebben is jól magyarázták, kétségtelenül az utóbbival függ össze. Egészen helyes és természetes észjárásra mutat, ha népünk valamely dolognak megsemmisülését képletesen a hordó dongáinak bedülésével fejezi ki, mert ha ezek beomlanak, az egész semmivé lesz. S hogy a tárgyalásbeli kitétel valósággal ezenmód keletkezett, bizonyosság reá az említettük „összedül, összeomol” legrégebbi jelentése, mely szembezőkö viláossággal tanúskodik állításunk alapos voltáról. Ebből fejlődött közvetlenül a mai „tönkremegy, megsemmisül” értelme.

Egyébként megjegyezhetjük, hogy a *dugába dül* szólást a Balaton vidékén még most is használják az összedülő hordóra, bizonyítja ezt Horváth J. tájszótárának *dugadült* kifejezése (Tud. Gyűjt. 1839. 12: 24), amely „összverokkanó hordó s más faedény felől mondatik, melyről az abroncsok lepattogzottak”. Ez is számottevő erősség tehát származtatásunk mellett.*

Végül megemlítjük, hogy a *dugába dül* az irodalomban (SzD. szótárát figyelmen kívül hagyva) csak a jelen század elejétől kezdve fordul elő. Az első, kinél megtaláltuk, a dunántúli Kisfaludy Sándor, aki a Boldog Szerelemben egy helyen így énekel:

„A jövődő szép reménye
Többsnyire *dugába dől*”.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

A MAGYAR JÁTEKSZÍN NYELVE.

Jó gondolat volt Harmat Gézától, hogy a magyar színészet műszavait és szólásait összegyűjtötte. A jegyzék, melyet belőlük egybeállított, valóban nagyon érdekes, ha nem is annyira nyelvészeti, mint inkább művelődés- és színészettörténeti szempontból.

* Még jobban megerősítik a köv. adatok, melyek elkerülték a cikkíró figyelmét: „Renyhó: *dugadült*, düledezett, ó, régi, hitván. Kemenesali szó.” Tsz. „Ojan *dugábo vót*, egészen össze vót dőve, é van romóva. Somogy m. Balaton mell.” MTsz. a *donga* cikkben. S. Zs.

Meghiszem, hogy a műszavak összegyűjtése Harmat Gézának „nem csekély fáradságába” került. De valamivel több fáradsággal, nézetem szerint, e jegyzéket jóval teljesebbé lehetett volna tenni. Különösen érdekes volna színészeti irodalmunkat a műnyelv tekintetében átbúvárolni. Dériné, Szuper Károly és Molnár György emlékiratai, Egressy Gábor, Szigligeti, Paulay és Rakodczay Pál elméleti dolgozatai bizonyosan nagyon gazdagítanák a színészeti műszavak lajstromát. Erre a munkára én nem vállalkozom; de megkísértem a Harmat Gézától közölt kisded színészeti szótárt, úgy emlékezetből, megbővíteni. Ime, a következőket nem találom benne:

ábrázolni; — *alanyias és tárgyias színész*; — *alakító színész*; — *álpathos*; — *balletmester*; — *bravourszerep*; — *brillirozni* vmely szerepben; — *cérna-tenor*, *csizmadia-basszus* (amazzal a nagyon vékony magashangot, ezzel a durva mélyhangot gúnyolják); — *csélcscap szerep* (bonbivant); — *csinált* („Ezt a jelenést az ör. Lendvai kiabáló hangú kitöréssel adta és csinált-tá vált,” Molnár György: Világostól Világosig, 379.); — *debutíroz*; — *dekorátor* v. *disztő*; — *diszletcsoport*, *diszletdarabok*, *diszlettár*; — *díszmester* (a *disztő-mestert* így is nevezik); — *drámai erő*; — *drámista* (drámai szereplő); — *egyéníteni*; — *elegáns* v. *gavallér színész* (a ki „jól öltözködik”); — *elementáris erővel játszik*; — *emlékpróba*; — *énekes darab*, *énekes szerep*; — *epizodista* (epizód-szerepeket játszó színész); — *érces hang*; — *érzékeny apa* (Molnár Gy. id. m. 503); — *fakszli* (Molnár György szerint: „külösösgébeli színpadi fogás”); — *fájn pipás legény* („Kedélyes egy fráter, olyan, kire színész nyelven azt szokták mondani, hogy fájn pipás legény s aztán elfordulnak tőle,” Molnár Gy., id. m. 510); — *fejhang*; — *feszés* (*pedáns*) *komikum*; — *flaszterkomikum*; — *főpróba*; — *gesztikuláció*; — *gízer*; — *görögtűzes darab*; — *gukker*; — *Gurli-szerep* (naiv női szerep, Kotzebuenak „Az indusok Angliában” c. vígjátéka után, l. Athenaeum Kézi Lexikona, 1:700); — *gyalogtrupp*; — *hősnő* v. *heroína*; — *intráda* (belépő jelenet); — *intrikum*; — *iskolázott hang*; — *jelenetezés*; — *jellemkomikum*, *jellemkomikus*, *jellemsszerep*; — *kakasülő* (karzat); — *kastrozó*; — *kántorhang* (borizó, recsegő hang); — *a karzatnak játszik*; — *kelléktár*; — *kiállítási darab*; — *királyos darab* (Molnár György i. m. 510); — *kitörő jelenet*; — *komika* (finom k., fecsegő vagy csacska k., paraszt k.); — *komikai ér* v. *véna*; — *komikus karaktertánc*; — *kortinahúzó*; — *kortina-lyuk* (melyen a színészek kitekintenek a közönségre); — *kosztümpróba*; — *köz társaságban élnek* azok a színészek, kik porcióra játszanak; — *kulissza*; — *kulisszatítkok*; — *látcső*; — *látványos darab*; — *legyúrni* v. *leverni* valakit: bizonyos szerepben felülmulni (Molnár Györgynél); — *lelemény*: invenció; — *magánjelenés* („Most jön nagy magánjelenésem” — mondja Boránd Gyula a hatyudalában); — *műsordarab*; — *nappali színész* (az olyan, ki a társaságokban ügyesebben forgolódik, mint a színpadon); — *némaszemély* (statizta); — *néma szerep*; — *népszínművelő*, *népszínművelőnő*; — *nészök*; — *nézőhely*, *nézőter*; —

nuance; — *nyelvpritty* (Molnár Györgynél a soubrette magyar elnevezése); — *olvasó-próba*; — *operista* (operai szereplő); — *orrhang*; — *otthon van* v. *otthonos a színpadon*; — *osztályos kereseten vannak* (proporcióra játszanak, Molnár Gy. i. m. 424); — *öblös hang*; — *öltöző*; — *önmagát játssza* v. *isméli*; — *öreg szerep*, *öreg színész*; — *összetették a dekorációt* (vad házasságban élnek); — *összevágó előadás*; — *paccol* (hibásan énekel v. játszik); — *podium*; — *rudas darab* (melyben a társulat legerősebb); — *ruhatáros*; — *scentroz*; — *segédénekesnő*, *segédszereplő*, *segédszínész*; — *spektákulum* (látványosság); — *száraz komikum*; — *szavaló szerep*; — *szeles gavalér*, *szeleburdi* (a bonvivant magyar elnevezése); — *szelid anya* v. *apa* (a *hősan*ya, *hősa*pa ellentéte); — *személyesít* (ábrázol); — *személyzet* (drámai sz., operette-, kar-, tánc-személyzet); — *szerepezni* (a szerepeket kiírni); — *szerepszakma*; — *szereptudás*, *szerepnemtudás*; — *szereplő*; — *szinfalszaggalatás*; — *színlaphordó* v. *színlaposztó*; — *színpadi alak*, *színpadi csiny*, *színpadiatlan alak*; — *színtelenül játszani*; — *színterem* (helyiség, ahol színi előadást tartanak); — *taglejtés*; — *tapsonc*; — *tárgyas színész*; — *társalgási sz.*; — *terjedelmes*, *nagy* v. *kis terjedelmű hang*; — *Thalia csarnoka* (a színház); — *Thespis kordéja* v. *szekere* (a vándorszínészet elnevezése Horatius után); — *tolófal*; — *torokhang*; — *törzsközönség*; — *tragikus véna*; — *tulozni*; — *univerzális színész* (aki mindent játszik); — *vaudeville-szerep* (énekes, zenés szerep); — *válogatott ritka közönség* („Shakspeare és Molière műveire csak a színészi nyelven úgynevezett válogatott ritka közönség volt,” Molnár György id. m. 493. l.); — *vándor Thalia* (Molnárnál sokszor); — *vendég-előadás*; — *vendégszereplés*; — *zenekar*, *zenekari helyiség*; — *zsáner-szerep*, *zsánerszínész*; — *zsinórpád* (Molnár Gy. mindig így írja a *zsinórpádlást*); — *zsufolt ház*.

Látni való, hogy Harmat Géza után is még sikerrel lehet a színészet műnyelve körül tarlózni. Kíváncsú, hogy ezt minél többen megtegyék. Így lassankint majd csak összegyűlne az anyag, melyből a magyar színészet műszótárát megszerkeszthetné valaki. Végül legyen szabad megjegyezni, hogy a magyar színészet műkifejezéseinek magyarázatát én kísértettem meg legelőször az *Athenaeum Kézi Lexikon*ában (1891—1893).
WOLFF BÉLA..

IRODALOM.

Magyaros tárcaírók.

— Móra István és Gárdonyi Géza. —

Nagy kedvteléssel olvassuk Bartha Miklós jeles vezércikkeit a Magyarországn. Lelkes volta, haragja, kitörő indulatja mind igaz magyarra vall. Nem kell véle egy hiten lennünk, mégis szerethetjük; amiképen szeretjük testvérünket is, bárha másfelé

vitték útjai idők folyamában; azért csak érezzük, hogy a mi vérünkben való a vére.

De mégis — bocsánat adassék érte — zavartalanabb a jó kedvünk, a gyönyörűségünk, ha a vonal alatt egy szerény, szürke emberke nevére akadunk, melyet nem ösmer két ország, nem csodál a haza, hanem mi, irástudók, annál jobban megbecsülünk, szeretünk: a Móra István nevét gondolom. Talán együgyű az Auerbach pincéjében mulatozó társaság, még együgyűbb valamennyinél Brander, aki azt mondja: *Ein garstig Lied! Pfui! ein politisch Lied! Ein leidig Lied.* Hanem hogy sokunknak érzelmeit fejezi ki, abban semmi kétség sincsen. Azért esik olyan jól a lelkünknek, ha lemenekedhetünk a vonal alá, különösen, ha ott olyan jó magyar emberrel és tiszta költő-lélekkel társalkodhatunk, amilyenből ma olyan kevés akad.

A Móra István magyarsága alföldi, tanyai; a levegője is az: furcsa is ebben a magas, emeletes házakkal tele városban; hanem annál jobban eső, mennél különösebb. Fölhozta tájnyelvi sajátosságait is; itt-ott — ahol helyét látja — el is ejteget belőle egyetmást. Hanem bámulatosan jó ízlése van ez egyszerű embernek; nem ad tulipános szűrt a pesti úrfira, nem hány sallangot oda, ahova „nyugat-európai kultúroltözék” való. Mert tud ő már fővárosi históriákat is. Igaz, inkább a külvároshból, a szegény munkás nyomorúságos otthonából, a pincelakásból meg a negyedik emeletről; de hát mégis csak fővárosi terület az: ránehezkedik az a sűrű köd, mely gőzből, párából, gyárak füstjéből verődött össze, és nem tágit a fejünk fölül, ha még oly ragyogón süt is a napsugár.

Alföldi embernek rosszul esik az időzés e szűk falak közt, hol nincsen végtelen éghatár és nincsen kilátás odább, csak egyik faltól a másikig. Azért megy vissza-vissza abba a hazába, honnét elindult. Ott édegelnek közös portán Péter és Pál, össze is vesznek jó magyar szokás szerént, meg ki is békülnek, ha baj éri valamelyiket. Ott élnek kis világukat a Borbélyék meg a Bócsáék — milyen jelentéktelen emberek s hogy hasonlítanak a földet igazgató nagyokhoz! Ott sorvad el a szegény Akasztó Mangyi, karácsony előtt a hideg földbe kerülván.

Ezek a kis mesék olyan egyszerűek, olyan naivak. Gondolom, nem is akad annyi olvasójuk, amennyi a szimbolista és veristá tárcáiróknak, akik a nyelvvel nemcsak hogy egyáltalán festeni tudnak, hanem azt is megmondják, hogy olajba, aquarellbe, pasztellbe, *a tempera* avagy *al fresco* festenek. És mégis oskolába járhatnának a néptanítóhoz ezek a világlátottak. Mert úgy nem tudnak ám magyarul, még ha az egész világot bejárták is.

Azt lehetne mondani, hogy az ilyféle nyelvnek csakis ilyféle mesékben lehet hasznát venni. Minden egyébből pedig nevetséges, erőtetett ez a „magyarkodás”. Már pedig ez nem jó kifogás; azt megmutatja a mi írónk, aki ért ahhoz is, hogyan kell nyelvvel fősteni a hevesebb emberi indulatokat, a paraszténál magosabb észjárást, a tanult urak gondolkodását.

És végezetül ideje volna fölvetni a nagy kérdést: nem jobb, okosabb, magunkra nézve nem hasznosabb, méltóságunkhoz nem állóbb-e, hogy a népi nyelv kincseit értékesítsük mindennemű írásainkban, mintsem idegen észjárásra, szóra, fordulatra vessük a szemünket, még ha kényszerítő szükség nincsen is reá? Erre az útra kell tereelnünk a gondolkodást, mely ferde úton, ha nem útvesztőkön tébolyog, mikor szükséges jövővényszavainkat bolygatja oktanul. Ez a magyar stílus kérdése.

Kijegyztettem Móra István néhány tárcájából a magyaros szó-járásokat: népi gondolkodásunk s érzésünk igaz tükreit, melyeknek nagyobb a haszna, mint a szócsinálók mesterkedésinek.

Azon kezdődik az *osztópor*. — Nem állja sokáig azoknak *nem-bánomságát*. — *Csak nem ment el a jó dolgod, hogy kősdjűk ártod magad.* — *Rákentek egymásra minden fűszersádot.* — Belülről a *széraz, köhögtető kelevény* fojtogatta. — Csak megvolnánk, *Isten után* szerezni is. — *Szép énekszóval elejbeadták.* — Ott fenszóval olvas-sák az ujságot, *az is világosodik ott*, aki nem írástudó, stb.

És ezek után adjuk meg az érdemnek, ami az érdemé: az elösmerést, s az írónak azt, ami oly jól esik néki: a biztató bátorítást, hogy ez úton haladva értékes és maradandó munkát fog alkotni, melyet tisztultabb ízlésű, nemzetibb érzésű korszak kész örömmel fog emlékezetével jutalmazni.

Még egy tárcairól akarok itten pár szóval megemlékezni; Gárdonyi Géza sok jeles dolgot megírt már. *Pöhlényék* című könyvecskéje, a meseszöveg gyengéit nem tekintve (nem is tartozik miránk), a jó népkönyvek közt is a legjobbak közül való. Benne az apa rajza meglepően plasztikus; a magyar jellemet minden fényével és foltjával alig rajzolta meg így valaki, a nagyokat kivéve. Utolsó munkája, *Igazság a földön*, szintén bővelkedik a derék író minden jelességében. Benne jól esik látnunk a magyar humor képviselőjét, holottan Arany óta ez a lelki jószága népünknek kevés írónál bírt kifejezésre jutni.

Íme néhány gyökeresebb fordulatja:

Adott az a jámbor, adott térdén állva:

<i>jó kék vasárnapit</i> [gunyát].	Igazság a földön 8.
<i>Szálas-vállas</i> szép gazdalegény.	Uo. 9.
Az igazság csak a koldust <i>bagyulálta</i> .	Uo. 13.
— mint mikor a kályha	
Száraz fát <i>langallva</i> dúdol a szobába'.	Uo. 18.
<i>Lelkéből</i> így <i>szakadt</i> a <i>jajongó beszéd</i> .	Uo. 21.
Oh ha a jó Isten miránk <i>levigyádna</i> .	Uo. 21.
A másik kettő csak olyan <i>Csöndes János</i> [t. i. hallgatag].	Uo. 26.
Egy <i>álló</i> döbbenet volt az egész terem.	Uo. 57.
Szabad a <i>nemszabad</i> szélteben hosszában.	Uo. 61.
<i>Barátságot</i> <i>iszik</i> egy kővér pápával.	Uo. 66.

Sajátos véletlen, hogy Gárdonyi is tanító-ember. Úgy látszik, e derék rendre, mely egészen a népből emelkedik ki s a néphez

száll vissza, nagy jövő vár nemzeti jellemünk, nyelvünk, stílusunk, szóval nemzeti létünk megőrzésében. Hála neki érte és dicséret, oly igaz és oly nagy, aminő szegényes és kicsiny az a hála, melyben állam és társadalom részelteti őket. SEBESTYÉN KÁROLY.

Hogy csapják be a németet.

Gombamódra teremnek folyvást a németeknek szánt gyakorlati „nyelv-mesterek“, de rendszerint nincs köszönet bennük. Nem az élő nyelvet tanítják, melyre az idegennek szüksége van, hanem csupa *várandom, fekvendik, várék, váratám* (ich wurde erwartet) s más tisztán irodalmi vagy elavult forma tarkítja őket. De sokszor nyelvjárási vagy egészen lehetetlen, csinált kifejezésekkel csapják be a németet. Pl. előttem van egy ilyen kis könyvecske: *Der ungarische Sprachquetscher. Die Kunst in 18 eingetheilten Lektionen ein Kern-Magyar zu werden . . .* von Emerich Takács (4. kiad. Bécs, 1884). Ebben minden harmadik-negyedik lapon ilyeneket olvassunk: „ha vissza-vissza *ménsz*: wenn du immer rückwärts gehst“ 120; *élem* die Lebenszeit 8; *lábtyú* Strümpfe 80; *lábtyú* Socken 96; *állatérttem* Thierreich 92; *eljövetel* Advent 90; *zöldelék* Zuspeise 97; *költész* Dichter 95; *majd kérdőre húzlak*, ich werde dich in Untersuchung stellen 101; *a hegedűt húzni*, auf der Geige spielen uo.; „a *mint* a kapta, olyan a csizma, wie der Leisten, so auch der Stiefel“ stb. stb.

ANTIBARBARUS.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Gyám, gyámol, gyámolt. A *gyám* főnév keletkezését Nagyszigethi hozzászólása (Nyr. 25:121) korántsem derítette föl teljesen. Csupán azt mutatta ki, hogy Sándor Istvánnak meg Geörch Illésnek nem volt közük e szó keletkezéséhez.

Tudomásom szerint a *gyám* főnév népnyelvi szó. Mikor a Kalevi-poëg észt eposzt fordítottam, szükségem volt egy rövid kifejezésre a „támasztófa“ helyett. Visnyén (Somogy m.) e részbeli tudakolásomra feleletül ezt a szót kaptam: *gyámfa*. Éltem is vele az említett fordítás eme soraiban:

Mint egy hajlék *gyámfa* híján,
Ház falai földél híján. (Budenz-Album, 16).

Már pedig épenséggel nem valószínű, hogy ennek a népnyelvi összetett szónak előrésze elvonás útján lett volna akár a *gyámol* igéből (**gyámolófa*), akár a *gyámol* főnévből (**gyámolfa*). Sokkal gyérebb használatú a szó, semhogy szükségét érezhették volna megrövidítésének akár az egyik, akár a másik esetben. A „*gyámolófa*“ nem kerülhetett a „*piszkafa*“ sorsára: ezt mindennap ütök-vétik, emlegetik, keresik és megtalálják; a *gyámolófat* csak

egyetlen egyszer, amikor odatapasztják az épület oldalához. A **gyámolfa* meg, mint úgyis elég rövid és összetételére nézve teljesen érthető szó, bizonyára megmaradt volna gyámolfának, míg csak a magyar nyelv épülete áll.

Mindez szerintem arra vall, hogy a *gyámfa* összetételben a *gyám* előrész nem analógiás képződés eredménye, hanem eredeti, önálló tőszó, azonos az irodalmi nyelv ,tutor' jelentésű *gyám* szavával. Megvan ez a *gyám* főnév a népnyelvben önállóan is ugyanezzel a ,tutor' jelentéssel; megvan a *gyámság*, *gyámkodik* származékokban, bár ezekért már nem merném tűzbe tenni a kezemet, hogy nem a jogásznyelvből kerültek a nép ajkára. Szint-így a hivatalos *közgyám*. Népi szó a *gyámol* főnév is, még pedig tudva-levően nem egészen egyazon értelemben a *gyámmal*; hiszen a jó gyám lehet egyszersmind gyámola = gyámoltója a gyámság alatt levőnek, ,gyámoltjának'; de a gyámol nem mindig lehet gyám is; pl. a gyermek öreg szüleinek gyámola, de nem gyámja. *Gyám* és *gyámol* tehát nem azonos fogalmak.

Ezt a *gyámol* főnevet én a *gyám* főnév -l igeképzős alakjából, a különben már alig divó *gyámol*- igéből keletkezettnek tartom, olyformán, hogy az igenév (*gyámoló*) hosszú véghangzója egyes személyragos alakokban (*gyámoló-m*, *gyámoló-d*) megrövidült (vö. *tilol* < *tiló-l*, *jövendöl* < *jövendő-l*), s az így támadt rövid hangzós alakokból vonták el a *gyámol* főnevet. Az, hogy maga a *gyámol* ige kiveszőben volt, nagyban elősegíthette az érintett folyamatot. E szerint nem a *gyám* jött volna létre elvonás útján, hanem a *gyámol* főnév, az igenévi alak végső hangzójának rövidülésén mint közvető fokon át.

A *gyámol* ige egyenes leszármazójának tartom a *gyámoltít* alakot, mely szakasztott olyan képzés, mint: *ízelt*, *szólt*, bár az -ít képző értéke itt más.

Ez a képzett alak újabb idő óta csaknem teljesen háttérbe szorította mind az alapszavául szolgáló *gyámol* ige, mind pedig a gyakorító képzésű *gyámolgat* használatát az élő nyelvben. Ma már szokatlan dolog, ha ,gyámolunk' v. ,gyámolgatunk' valakit; ma csak gyámolítani lehet. Akit senki se gyámolít, akinek nincs gyámola, az *gyámoltalan*. A *gyám* szó és családja nem mondhatók ilyennek. Vagyunk elegenden, akik gyámolítjuk árvaságukban (mert biz árvák szegények mind egy lábíg), de — fájdalom! — gyámkodásunk még nem ért el annyit, hogy a szócsalád kétes eredetének ügyét végleg tisztázhassuk. Én is csak a meglevő családtagok rokonsági fokának kérdéséhez szólhattam hozzá. A főkérdésben, melynek eldöntése a többire is határozottabb világot vetne, én is gyámoltalannak érzem magamat. Talán a magyar-vogul hangmegfelelés törvényeinek behatóbb földerítése fog e részben biztos nyomra vezetni.*

VIKÁR BÉLA.

* A *gyámrudat* és *gyámgerendát* Babics K. is közönséges, sőt népies szóknak mondja Nyr. 4 : 407. — A *gyámol* igére a NySz. csak

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Katzelmacher. Ép mostanában gondolkoztam e német szó eredetén. Mindig trágár célzást sejtettem benne; de ime a nemes izlésű Hevesi Lajos is sűrűn használja nemrég megjelent *Die Althofiente* c. regényében. Tehát ez a német szó bizonyosan nem függ össze ismeretes magyar egyértékűjével, melynek csak eufémiás 'macskanyúzó' alakját lehet kinyomtatni. Ugyancsak a macskára céloz az a népies tréfánk, hogy az olasz 'körmös nyulat' eszik. Gyermekkoromban a vándorló taljánokat így csúfolták: 'beteg olasz'. A MTsz. szerint Szegeden *digó*: olasz munkás, aki taligán földet hord. Ez. úgy látszik, újabb dolog és csakis a kubikosokra vonatkozik. Mindenesetre a *diga* szó népies etimológiája. *Diga* pedig, mint Tóth Kálmántól tudom, már a harmincas években járta Baján 'olasz paraszt ember' értelmében. *Diga* a *dire* imperativusa: *dica* (mondja) velenceies ejtés szerint, és szinte értelmét veszítette, mert olyan puszta hívó szó lett belőle, mint a 'hé!' vagy a 'hallja!' A velencei olasz parasztok mindig így szólóngatják egymást: 'diga!' (mondja csak!), s a magyar fülben megragadt ez a sokszor hallott szó. Így vált azután az olasz paraszt nevévé. Tehát vel. *diga* > *digó*. Megjegyzem még, hogy bácskai emberektől nem egyszer hallottam a *diga* szót a Katzelmacher megvető értelmében: 'Crispi is csak afféle diga'.

BÁLINT KELEMEN.

Der Erbförster. Nem ismerem ezt a drámát; de ha az *Erbförster* olyan erdész, aki nem csak afféle szolgáló, hanem tiszt-séget visel és hivatala rendszerint apáról fiúra száll valamely hallgatagon elismert *ius successionis* révén: én így fordítanám a színdarab címét: *Az erdőbíró* vagy *Az erdőgazda*. Szófordítóink erre természetesen azt mondják: 'Hol van ebben az *Erb* és hol a *Förster*? Tessék világosan kifejezni az öröklést meg az erdészt! Különben is *erdőbíró*: Waldrichter, *erdőgazda*: Waldwirt'. A szófordítás mesterségét nem ismerő nép azonban, esküdni merek rá, tüstént tudja, hogy az *erdőbíró*, ha meg is szól néha egy-egy lesipuskást, nem bíraskodik, az *erdőgazda* pedig, ha lát is vendéget, nem csupán házi úr, hanem az erdőgazdaság első tisztviselője, akinek megvan a maga jussa és nem lehet csak

egy adatot idéz a XVII. sz.-ból, s ez az ige úgy látszik újabban terjedt el; megvan a székelységben, de Dunántúl is, mint Kresznericsnek egy adata (mely a MTsz.-ból kimaradt) s a fehérmegyei „*gyámoló*: ápolónő“ mutatja (MTsz.). Valószínűbb tehát, hogy a *gyámol* eredetileg főnév volt és úgy vált igévé az -ol szóvégnék az igeképzőhöz való hasonlósága miatt, mint pl. az *ábráz* főnevet igéül használták már a kódexek korában. Akkor pedig a *gyámfá* mégis elvonás lehet, minő a *piszkafa*, *perzsbűz* stb. — Megemlítem még, hogy Gvadányinál (RP. 93) ez is van: *gyámító* angyalom; továbbá, hogy a *gyámol* főnevet Kassai J. is a *gyámoló* rövidítéséből magyarázta. (Vö. Öregségemnek gyámolója lésson. Dug: Szerecs. 45.) S. Zs.

úgy kitenni a szűrét, mint valami ostoros gyerekeknek. Az *erdőbíró*, *erdőgasda* a régi magyarságban is járatos *„administrator silvae“* értelmében, s ez, azt hiszem, ugyanazt jelenti, amit az *Erbförster*. *„Családi erdész, öröklő erdész, törzsökös erdész“* szerintem irodalmi szempontból is oly rossz, hogy egymaga megölheti az egész színdarab fordítását, ha könyv címlapjára kerül.

BÁLINT KELEMEN.

Schneidig. Ein schneidiger Lieutenant (vagy mint a poroszok írják: *Leutnant*): *„fránya hadnagy“* (Jókai). Ha menyecskéről, lányról van szó: *„kackiás“*. Bálint Kelemen. — Sok esetben *kuruc*. Német Péter. — *Fene* gyerek, *fene* legény, *fene* egy ember; *der schneidige Preusse*: a fene porosz. Krausz Sámuel.

Hét szilvafás nemes: *„ein Krautjunker“*, franciául *„hobereau“*. — Bálint Kelemen. — *Krautjunker*; azzal a különbséggel, hogy a német szó főképen a rusztikusságot hangsúlyozza [tehát *Mokány Berci*. A szerk.] — Német Péter.

Ätzellemüßte arc. Minthogy a német *durchgeistigtes Gesicht* fordítása, hát csak vissza kell fordítani. Katona Lajos. — *Verklärtes Gesicht*. Tolnai V., Krausz S.

Gänsemarsch: *libasor*. Katona L. Krausz Gyula. — *Libasorba* haladtak végig a falun. Rechnitz Ignác. — *G.* libasor; *im G.* egymás megett mint a libák (Hoffmann Fr. szótára); sorjában egymás után (Tolnai Vilmos).

Wer's nicht hören will, muss es fühlen: aki nem hallgat a szóra, annak hadd fájjon (Krausz Gy.); kinek a szép szó nem használ, verésre érdemes (Rechnitz I.).

Musse: szabad idő (vö. fr. *loisir* = lat. *licere* *„szabadság“*), üres idő, érkezés, pihenő. — A szerk.

Anpumpen. Amit e szóra vonatkozólag Tolnai Vilmos föl- említett deák emlékeiből, kiegészíthetem még ezekkel: egy batkát sem lehetett *kiszorítani*, és jól *megfejtem* az öreget. — A *kikunyordál* pedig nemcsak hevesmegyei szó, hanem csanádi is. Makón széltére használják. — Kiss Ernő.

A kuglizás műszavai. Igazán *bakonybíró* az? Ez írásmódban szinte hajlandó volnék népies etimológiát sejtteni. A szónak ez alakjait ismerem: *bakombíró*, *bakoñbíró*, *bokombíró*, *bokkombíró*, *bokoñbíró*, *bokkoñbíró*; és a Bácskában *p*-vel is járja valamennyi (*pakombíró* stb.). Jászberényben az alacsony, tömzsi, rövidlábú embert csúfolják ama kuglibábuhoz való hasonlóságánál fogva *bakombírónak*.

Merülábás dobás az, mikor a labda nem érintette a deszkát. [Így is: *mestelen*. A szerk.]

„Megint itt a *kalocsai torony!*“ szokta keservesen kiáltani Tóth Kálmán, mikor a Kriegspartieban ledőlt minden bábu, a két egymástól távol állónak kivételével. A bácskaiak e műszóvá lett képpel a kalo-

csai székesegyház két messzire ellátású tornyára céloznak. — Bálint Kelemen.

— Magyar vidéken (Békés m.) a következő elnevezéseket hallottam: a jobbról és balról álló két legszélső báb *paraszt*; a következő kettő-kettő *Zsusska*, megkülönböztetve jobb és bal Zsusska; a középső báb, mely rendesen nagyobb a többinél, *bíró*; az előtte és utána álló a bíróval együtt, tehát a három középső *papponbíró*. Ha mind a három lehull, ezt *ssinórna*k (Wurst) nevezik. — Szántó Soma.

— Nagyváradon a középső *pakonbíró*. — Lába Sámuel.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

A Borsszem Jankó szavai. A Nyr. 38. l. foglalt Makkaróni szavakban Wolff B. úr úgy említi a *csirkás* (csirkefogó) szót, mint amelyet ő már gyermekkorában hallott. Nagyon fiatal lehet még W. úr. Gyermekkorában a *csirkás*-t a Borsszem Jankóból 'hallbatta', még pedig a M. András szájából. Soha előbb nem hallottam. Ilyen az azóta felkapott *düntettves*, *gasos* is. Ha kofától hallotta, az is csak a B. J. révén jutott hozzá, mint ahogy nem egy szólása ennek a lapnak kelt szárnyra a fővárosban s a vidéken.

ÁGAI ADOLF.

Fiam a csirkefogót *csirkésnek* nevezi; így hallotta pajtásaitól az iskolában.

SZILASI MÓRIC.

Káposzta. „Alterum cibum Hungaris gratum suppeditarunt Reges mixtae stirpis, qui Italico connubio nexi Brassicae *Káposzta* culturam in Hungariam induxerunt. Quia vero Monachi usum illius Hungaros edocuerunt, derivatione a *Caputio* eorum ducta caulem *Káp-hosta*, sive *Caputium adtulit* vocarunt, et hodieum certa species Brassicae *Capucinus Kell* vocatur“. Ezeket írja jó Szirmai Szirmay Antal az ő *Hungaria in Parabolis* könyvében (edit. II. pag. 65.), s mi megmosolyogjuk az ő szófejtését épúgy, mint Czuczor-Fogarasiét, kik *capitosa*-ból, *nagyfejú*, származtatják, valamint Geleji Katona Istvánét (Titkok titka 1115): „*Káposzta*, pro: *Káp hosta*“, vagy a népetimológiát:

„Káposzta, Káp István hozta,
Áldott, ki kolbásszal fódotta“.

Miklosich a magyar szót a cseh *kapusta*-val veti egybe, hozzá teszi a szerb *kupus* (kel-káposzta) s a vend *kapus* alakokat és megjegyzi, hogy *kombost* a cseheknél savanyított káposztából főzött ételt jelent. Erre építi aztán Szarvas Gábor az ő fejtegetését (Nyr. 7: 155). A latin *composita* szóból származott a francia *composte*, *compôte* s a középnyelvi *kompost*; ebből a szláv *kombost* és *kapusta*; innen ment át a magyarba *komposzt* (a régiségben befőtt gyümölcs) és *káposzta* alakokban. Nekem ez ideig nem is volt kifogásom e származtatás ellen, bár a szláv *kapusta*-ban nem tudtam az *m* hang eltűnésének magyarázatát adni, mely a másik *kombost* alakban megmaradt.

A minap azután Petrus Pena et Matthias Lobelius „Stirpium adversaria nova“ 1570 című növénytanát forgatom s ott olvasom: „Crambe, Brassica, germanice *Kappiskraut*“. Ez szöveget ütött fejembe. Utána néztem német szótárakban úgy a *kompost*, valamint a *Kappis* szavaknak. Frisius Dictionariumában (1731) ezt találtam: *Compost*: allerley Kraut und Wurzen die man zur Speiss einsalzet. *Compost-brühe*: muria (sósle, páclé). A *delungban*: *Compost*, *Cumpest*, *Gumppest*, *Kumpes*, *Komst*: első sorban oltott tejet jelent, másodsorban csak kelkáposztát, kivált ily alakban: *Komstkraut*, *Komstkohl*. Az erdélyi százszoknál *Campest*: fejes káposzta. Ebből azt lehet következtetni, hogy e szavak, melyek a latin *composita*-ból származnak, nem annyira káposztát, mint inkább mindenféle pácolt fűvet, gyökeret, sőt befőtt gyümölcsöt jelentenek. A *Kappes* szó azonban és változatai: *capiskraut*, *kappiskraut*, *Kappis*, *Kappiskohl* mindig csak fejes káposztát jelentenek. Klugénál: *Kappes*, *kappus*, kfn. *kappas*, *kappás*, *kabes*, ófn. *chabus*, *chabuz*. Előfordul a *Capuciner Kohl* név is, továbbá egy középlatin alak: *gabusia*, *cabusia*. Más nyelvekben is hasonló hangzású: angol *cabbage*, *cabbage*; hollandus *cabuys* *koole*; francia *chou cabus*; olasz *cavolo capuccio*. Ezek mind a latin *caputium*-ra, végeredményben a *caput*-ra vezetnek vissza. Véleményem szerint akkor a két szó fejlődésében alakilag teljesen különböző, csak jelentésében közeledett egymáshoz.

Latin *composita*: fr.: *composte*, *compôte*, ném.: *kompost*, *kumppest*, *kumst*, magy.: *komposzt*, szláv: *kombost*;

latin *caputium*: középlatin: *gabusium*, *cabusium*, olasz: *capuccio*, fr.: *cabus*, holl.: *cabuys*, ang.: *cabbage*, ném.: *kappus*, *kappes*, *kapis*, szláv: *kupus*, *kapus*, *kapista*, *kapusta**; szlávból kerülhetett aztán hozzánk: *kapysta* ÉrdyC. 503b, *kapysta* RMNy. 2:107. *kaposta* MünchC. 39, NádorC. 535, azontúl *káposzta*; Baranyában s a határos szlavóniai nyelvterületen (Nyr. 23:462) ma is *kapiszta* járja.

Mínthogy segédeszközök hiányában nincs módomban a kérdést tovább kutatni, ajánlom nyelvészeink, kivált szlávistáink figyelmébe, különösen annak magyarázatát, hogyan került a *capis* tőhöz még a *-ta* szótag,

TOLNAI VILMOS.

A keresztnévek kérdése. Schuchardt Hugó ismeretes füzetek alkalmából (Sind unsere Personennamen übersetzbar?) Gartner Tivadar csernovici tanár is foglalkozott a keresztnévek kérdésével.** Ő is fordításnak nevezi a szentek neveinek a nyelvek különfélesége szerint támadt alakváltozatait: *Schani*, *Hansl*, *Jean*, *Giovanni*, *John*, *Jan* stb. — úgymond — mind Sz. János nevének fordításai. Abban a nézetben nevedek, azt tanulta szótárakból és nyelvtanokból, hogy a keresztnévek lefordíthatók és lefordítandók, azaz olyan alakban

* Oroszul is *kapusta*, s onnan a kaukázusi nyelvekben *kapuska*, *kobost*, s föltűnő a georgiai *kombosto* (l. Hübschmann összet. szótárában 135). A SZERK.

** Die Übersetzbarkeit der Personennamen. Vortrag von Theodor Gartner. Sonderabdruck aus den „Bukowiner Nachrichten“. Czernowitz, 1896.

használandók, aminő kinek-kinek a nemzete nyelvében kifejlődött. A francia *François I.* királyt német iskolai könyvekben *Franz I.*-nek, a német Ferenc császárt francia könyvekben mindig *François*-nak találta. Ami elenyésző kevés kivételt ez általános szokás alól tapasztalt, az ő reá rendszerint a tréfa, hiba vagy balgaság benyomását tette. Az általános szokás helyességről való meggyőződésében őt a Schuchardt füzete sem tántorította meg s a keresztnévek kérdésében határozottan a mi belügyminiszterünk ismert rendelete mellett foglal állást. Hogy nem minden keresztnév ismeretes minden népnél, az szerinte semmi nehézséget sem okoz, mert az ilyen neveket épen úgy megtartjuk a maguk idegen alakjában, mint egyéb lefordíthatatlan, de mellőzhetetlen idegen szavakkal tesszük. Így bánnak el a németek a helynevekkel is: egy részüket németes alakjukban használják, mint *Venedig, Mailand, Florenz, Rom, Neapel* stb. (vö. magy. *Velence, Nápoly, Bécs, Párizs* stb.), más részüket meg — ahogy mi is tesszük — eredeti alakjukban alkalmazzák: *Modena, Parma, Piacenza, Capo d'Istria* stb.

Épígy nem talál Gartner ellenmondást abban, hogy *Heinrich Karl* franciául *Henri Karl*, ellenben *Karl Heinrich* már *Charles Heinrich*, mert a keresztnévet az egyik egyik, a másik másik szentről vette, akiket a francia *Henri*-nak és *Charles*-nak nevez, családnévüket pedig (*Karl*, illetőleg *Heinrich*) őseiktől, német nemzetségektől örökölték, és e nevüket akkor is változatlanul megtartják, ha kivándorolnak és a németiségnek hátat fordítanak. A *Heinrich* családnévnek meglehet semmi köze sincs a *Heinrich* szentnévhez; az egész nyolc betű pusztá jel, amit nem lehet s tehát nem is szabad lefordítani; a *Heinrich* keresztnév azonban a németeknél és összes más nyelvű szomszédaiknál jól ismert valami, egy bizonyos szentre, a naptár bizonyos napjára utal és franciául *Henri*-nek, olaszul *Enrico*-nak, magyarul *Henrik*-nek, csehül *Jindřich*-nek stb. mondják.

Igaz, hogy sokszor zavarba is jöhetünk, mondja Gartner, mikor t. i. valami ismeretlen keresztnévvel találkozunk és nem tudjuk, hogyan mondjuk a magunk nyelvén, mert a szótárak, amelyek a keresztnéveket is lefordítják, nem mindig megbízhatók (pl. az orosz *Boris*-t *Bernhard*-dal fordítják). Azonban ilyen egyes nehézségek nem tarthatnak vissza attól, hogy a helyesre legalább mindig törekedjünk. Komoly nehézséget okoznak szerinte azon eretnekek, zsidók és pogányok, akik szentekről és szentnevekről tudni sem akarnak. (Ha pl. valami *Meyer Fric* nevű zsidó polgártársunk tiltakoznék az ellen, hogy őt *Meyer Frigyesnek* nevezzük.) De ilyen ellenszegülő kivételekkel szemben is szilárdan megmarad Gartner a keresztnévek 'lefordítható volta' mellett s a maga részéről nem bánja, ha mi őt — teljes nevén — Gartner Tivadar Antal Jánosnak nevezzük.

ZOLNAI GYULA.

Labanc. Melich J. a *lauf Hans* etimológiát nem tartja elfogadhatónak. Okoskodása helyes, mert Istvánffy a Magyarok történetében Székesfejérvár feldulását irván le, Miksa császár *Landsknecht*jeit eleinte *lanc*oknak, majd *laanc*oknak nevezi. Később a török háborúk alatt következetesen *laancoknak* írja a német zsoldosokat. Hogy azután a

magyar ember mért csinált a *laancból labancot* vagy *lafancot*, az nem szorul bővebb magyarázatra. — Katonáskodásom idején — ezelőtt 31 esztendővel — a magyar baka a tábori nimfákat hívta lafancoknak. [*Lafanc, lafancos, labancos, labáncás* ma is a. m. rongyos, lompos stb., l. MTsz. — A szork.] RIBIÁNSZKY JÓZSEF.

Egy követ fujni. Melich János a NyK. 26 : 487—491. lapján az *egy követ fujni* szólás eredetével foglalkozik. Részint saját, részint Lehr A. és Herrman A. adatai alapján azt vitatja Szarvassal szemben, ki e szólásunkat eredetinek magyarázta (Nyr. 23 : 385), hogy a szólás, valamint a kigyókő gyógyító csudaerejében való hit nálunk nem eredeti. Tót népnyelvi adatokkal igyekszik kimutatni, hogy hitestül-kifejezésestül e szólást tót közvetéssel kaptuk, bár a szólás használatára a cseh nyelv köréből hasonló eseteket nem bir közölni. — Melich fejtegetéseit megerősíti Herrmann Antalnak az Ethnographia 7 : 477. lapján megjelent cikke, amely összehasonlítólag kimutatja, Európa mely népei ismerik a kigyókövet. Nagyon fontos itt a két csehországi adat. E két adat megerősíti M. azon föltevését, hogy mind az 'egy követ fujni' szólás, mind pedig a kigyókő gyógyító erejében való hit mi nálunk szláv, ill. tót eredetű. SZARVASI JÁNOS.

Körös, Körözs? A folyó-, helynevek kutatásánál fontos szerepe van annak a körülménynek is, mikép nevezik az illető helyet, folyót a benne vagy mellette lakó nem magyar ajkú lakosok. Szarvas békésmegyei nagy község a Hármas-Körös mellett fekszik s tótok csak a mult század eleje óta lakják. A nép a Körös folyót *Käreš*-nek hívja (*ä* nyílt *e*; *e* valamivel nyiltabb a mi zárt közép *ē*-nknel); ragozott alakban is mindég: *sa Kärešom* (hol?), *sa Käreš* (hova?), *na Käreš* (vízért menni), *na Kärešy*, *ot*, *do Käreša* stb. Nem állítom, hogy *Käreš* ne volna hallható, de én nem hallottam s nekem idegenül, nem tótosan cseng. — Az *ö* hangra is van megjegyzésem. Szarvas dülö-, határnevei nagy részben magyarok a nép ajkán. *Dögös* egy érnek, aztán laposnak a neve, tótul *däges*; *Öcsöd* > *Äced*; *Örményzug*: *irmimkút*; *Szög*halom: *Szäghalom*; *Sör*halom: férfiak ajkán *Sör*halom, de ritka az az asszony, aki ne *Sör*halom-ot mondana; *ér*: *ir*; *Décs*: *Deič*, *Deiča* stb. Vö. még *löcs* > *loč*, *csős*: *čeis*, *csödör*: *čeider* stb. — Nézetem az, hogy az *ö* hosszúságának vagy rövidségének az eldöntésénél ügyelni kell e tanúvallomásokra is, s itt is különbséget kell tenni főhangsúlyú *ö* és más, kevésbbé hangsúlyos *ö* között (*Endröd* t. *Endrid*, *Enderid*). A főhangsúlyú *ö*-nek azonban tudomásom szerint egyetlen egy esetben sem felelhet meg a dülönevek közt rövid *ä* (ill. *e*), s épen ezért azt következtetem, hogy a tótok ha hallottak is az átvevéskor *Körözs*-t, amit kétségbe vonok, de *Körözs*-t semmi szín alatt sem. Az átadó magyarok ajkán a XVIII. század elején csakis *Körös* lehetett a folyó neve. Óhajtandó volna tudni, hogy mit szól ehhez Csaba, illetve M.-Berény (t. *Berim*, *Berincök*) tót ajkú lakossága. MELICH JÁNOS.

Brégós, brégó (vö. 38. l.). Ercsiben Fehér m. egy ember így szidta diák fiát: „Hát azért fizetek érted már két esztendeje, hogy most is olyan *brégó* légy, amilyen azelőtt voltál?” Többször is hallottam e szót Ercsiben, még pedig mindig így: *brégó*, tehát s nélkül.

RUPP KORNÉL.

Okik, oktat. Sokan törték már a fejüket azon a kérdésem, vajjon hogy kerekedett az *ok* főnévből *ok-ik* ige, melyben semmiféle képző nem látszik. Azt tartom, ezt is, mint sok mást, megmagyarázza az analógia. Az egyetlen (XVII. sz.-i) példa, melyet a NySz. idéz, így hangzik: „Minthogy *az lövéshez nem okott*, gyakorta csak hejában lő.” Hasonló szerkezet az *oktat* ige példái közt: *viadalhos oktatá*; *oktassa hossz*, mint forgassa a dolgot (NySz.) Ez föltűnően hasonlít a *szoktat* ige szerkesztéséhez: *vmihez szoktat* — *vmihez oktat*. Minthogy az előbbi kifejezés mellett közönséges volt ez: *vmihez szokik*, ennek példájára támadt a másíknak is ilyen párja: *vmihez okik*. Vagyis *ok-ik* elvonás az *oktat*-ból a *szok-ik*: *szoktat* mintájára.

Ez vezet már most arra a gondolatra, hogy már régebben maga az *oktat* ige is alkalmasint a *szoktat* analógiájára alakult. Így válnék érthetővé a képzése, melyben különben nehéz megmagyarázni a *-tat* képzőnek névszóhoz való járulását. (Csak egy hasonló képzésünk van: *bűn-tet*, ezt is a régi *bűnhet* ige analógiás átalakításának magyaráztam TMNy. 453. jegyz.)

De ezzel szemben áll a csagataj és oszmanli *okut-* ige, mely a. m. tanít, oktat, s alig kételkedhetni, hogy ilyen török igéből lett a. m. *oktat* (mint a régi *alut-ni*, *feküt-ni*, *gyóntani* igéből *altat*, *fektet*, *gyóntat*). Maguk az *ok*, *okos*, *oktalan* névszók is alkalmasint török eredetűek, vö. ujj. *ok* értelem, tudás, fölfogás. L. mindezeket NyK. 13: 303. 17: 479. s Budenz eltérő magyarázatát MUGSz.

SIMONYI ZSIGMOND.

Belépti díj, belépő díj. Tóth Béla azt kérdi: ha *belépti díj* jó, miért rossz a *forgási sebesség*, *foglalkozási kör*? (Nyr. 25: 562.) Erre igen könnyű a felelet. Nyelvünkben az *-ási* *-ési* melléknevek határozottan újak és szokatlanok; sem a régiség sem a népnyelv nem igen él velük. Csupán olyan példákban fordulnak elő, amelyekben az *-ás*, *-és* végű főnév többé már nem a cselekvést magát jelenti, hanem a cselekvés eredményét vagy egyéb konkrét dolgot. A népnyelvben pl. csak ilyeneket találunk: *Tiszahajlási* csárda, *Báranyjárás*i major stb.; a régi nyelvből pedig jóformán csak szótárirókból idézhetünk *-ási* *-ési* mellékneveket, akik pedig az *-i* képzővel tudvalevőleg igen pazarul bántak (vö. TMNy. 578). A mai irodalmi nyelvben is kifogástalanok az olyan *-ási* *-ési* melléknevek, amelyeknek *-ás* *-és* végű alapszava nem „nomen actionis” értelmű, pl. *országgyűlési* képviselő, *vallási* vita, *költségvetési* vita, *járási* szolgabíró, *közelekedési* minisztérium stb. Ellenben — és itt van a kérdés sarkalata — mihelyt tisztán a cselekvés folyamatát kell a jelzővel kifejeznünk, szükségtelenné is válik az *-ási* *-ési* alak, mert a folyó cselekvést jelzőileg éppen az *-ó* *-ő* végű igenéssel szok-

tuk kifejezni. Nem beszélhetünk tehát *nevelési* hangulatról, *haladói* vonatról stb. *nevelő* hangulat, *haladó* vonat helyett. Ezért magyarosabb a *forgó sebesség*, *foglalkozó kör* a *forgási sebesség*, *foglalkozás(i) kör*-nél, noha mi ez utóbbiakat sem mondtak multkori cikkünkben föltétlenül hibásaknak. S minthogy nyelvünk az -ó -ő végű igenevet átvitelesen a cselekvés helyének, idejének és eszközének kifejezésére is használja, azért a szoba nem lehet sem *halási* sem *hálási*, a pohár nem *ivási* sem *ivati*, *hamvasó* szerda meg nem válik *hamvasási* v. *hamvasatíva*.

Ismételjük: a *belépő jegy* (mintegy a belépés eszköze) kifogástalan szó; de kifogástalan a *belépti jegy* is mint a belépésre jogosító jegy, a belépés jegye.

ZOLNAI GYULA.

Hasonlít valakire v. valakihez. Az én nyelvérzékem határozottan azt vallja, hogy *valakihez*; ez a vonzat az eredeti s azt hiszem, hogy a másik csupán analógia alapján keletkezett. A *hasonlít* igének u. i. a népnyelvben még két párja van: *húsz* és *út*. A hasonlóság megállapításakor a szeghalmi ember így beszél: *Es a gyerek már csak inkább az apjához húsz*, ellenben *az apjára ütött*. Ez utóbbitól keletkezett a *hasonlít valakire*. *

SZÁNTÓ SOMA.

Irmag, üröm. Én azelőtt úgy véltem, hogy *csabaire* sajtóhiba (25 : 553) vagy inkább kopás lehet *csabairméből*. Nagyszigethi K. fejtegetését elfogadván, hiszem, hogy a *csaba-ire* és *bába-ire irje* is lehet gyökér értelmű, de azért hiszem, az *irem*, *üröm* is ennek a szócsaládnak a tagja. A fekete üröm gyökere t. i. népies orvosság; az *irem* vagy *üröm* lehet hogy eredetileg egyszerűen gyökeret jelentett vagy az *ir* (gyökér) szótól formálódott, mint kiásott gyökérrel gyógyítottak vele, később azután az *ir* vagy a bővült *irem*, *iröm* v. *üröm* mint rész az egész növénynek neve lett. Ma is van elég növény, amelyre a nép csak azt mondja, hogy *gyükér*. Így lett a répa (rapa) és hagyma (bulbus) növénytag nevéből a répa meg a hagyma-növény neve, mint az egész neve. **

Végre megemlítem, hogy Békés vármegyében ilyen szólásmód hallatszik: „Nincs az irmagé(rt) se” vagy „Nem találom irmagé(rt) se”. Mit jelent itt az *irmag*, nekem meg nem tudták fejteni; más külön használatát nem ismerem. Körülbelül az értelem szerint annyi mint „nincs az a világért sem”. *Irmag* tehát itt valami ismeretlen, rendkívül becseset akar jelenteni, ami a „legkedvesebb gyermek” értelméhez is közel jár.

BORBÁS VINCE.

* Ez igen valószínű és Zolnai is így magyarázta (25 : 471); de mondja a nép azt is: *reá fajtázik*, *rá formádzik*, sőt *húsz reá*, pl. „Ki úgy sem húsz atyámra, mint én Herculesre” (Arany: Hamlet). L. MHat. 1: 168—9. A SZERK.

** Az *üröm*nek itt adott magyarázatával szemben megjegyzendő, hogy a török nyelvek is így hívják az ürmet: *ärem*, *äräm* (l. NyK. 21 : 129). Ezekhez föltűnően hasonlít a német *Wermut* is, melynek Kluge nem tudja az eredetét. — A *hagyma*nak is aligha bulbus az eredeti értelme, mert a török nyelvekben s a mongolban is hagymát jelent a megfelelő szó: mong. *soŋginu*. csag. *soŋŋan* stb. (l. NyK. 20 : 473). A SZERK.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Kötőszók helytelen használata. *Minthogy*. Ez a kötőszó az egybekötött mondatok közül az első vezérli, mint amely már eleve megokolja a rákövetkező mondatban kifejezett gondolatot; pl. *Minthogy* ez kétségtelennek látszik: bátran kimondhatom stb. — De *minthogy* ettől aligha el nem esünk: nem marad más hátra, mint stb.

***Mert*.** Ez a kötőszó az utólagos megokolást indítja meg; tehát a második mondatot vezérli; pl. Nem énekelek, *mert* rekedt vagyok. Hiszek neki, *mert* nem szokott hazudni. — Így beszéltünk és irtunk eddigelé. Egy időtől fogva azonban minduntalan a következő mondatrenddel találkozunk: „Cameron javaslata ellenzékre fog találni, *minthogy* több képviselő Clevelanddal és Olneyvel tart”. — „... az igazgató a felelős, *minthogy* Hagele csak agynőke volt”.

Hogy miért szorítják hátra ezt a *minthogy*-ot, amelynek a mondatok elsejében kell állnia és mit vétett a *mert*, hogy a második mondatból e szerint egészen kiesik, nem tudom. Annyi bizonyos, hogy ez a gondatlan fölcserélése a kötőszóknak a mondatrend felforgatására vezet. Principiis obsta! Még friss ez a ferde használat és még nem általános; úgyhogy néhány figyelmeztető szóval könnyebb lesz talán kiküszöbölni, mint régiebb szüleményeit amaz ismeretes össze-vissza rendszernek.

***Miután*.** Némelyek félreteszik mind a *mert*-et, mind a *minthogy*-ot, és új életre ébresztik azt a néhai *miután*-t, mint (szerintük) okadó kötőszót, dacolván — hogy úgy mondjam — a jelen és a jövő idő viszonytagságaival; így például: „Nem célszerű az indítvány, *miután* a kilátások Konstantinápolyra nézve jobbak, mint stb.” — „*Miután* ugyanis *nemsokára kiépül* a vasút, ne bolygassuk stb.”

Nem lehetünk elég óvatosak e kötőszó használatában; mert gyakran nemcsak időt jelölünk vele, hanem meg is okoljuk egyszerűsmind a másik mondatban kifejezett cselekvényt vagy állapotot, hol eleve, hol utólag; pl. Most, *miután* visszavonta sértő szavait, befejezettek tekinthetem az ügyet; vagy: Most már befejezettek..., *miután* visszavonta...

Előidejűséget kizárólag olyan mondatban jelöl ez a kötőszó, mint pl. Csak *miután* jól kimulatatta magát, jutott eszébe nekem tett ígérete.

***Nem ... de; nemcsak ... de, e h. nem ... hanem, nemcsak ... hanem*.** Ez a *de* igen szívós nyelvrontó. Könnyű neki; mert egy szótaggal rövidebb a *hanem* szónál, s ez a kötött formában nagy nyereség, sőt még a prózában is igen kényelmes dolog. Példák: „Ez már *nem* félreértés, *de* szándékos ferdítés — e h. *hanem* szándékos ferdítés”. — „Ha valami hat rá, *nem* tartja titkát magának, *de* szívesen beszél róla”. — „(Menekül, a hova lehet); *nem* az erényét menta, *de* az életét”. — Hát igen: *nem* az erényét, *hanem* az életét. É így kellene mindeme mondatokban *hanem, de* helyett.

Nagy a különbség e kettő között: Az előző mondatban a tagadó szóval igazán nem-valónak kijelentett gondolatot a *hanem* mindannyi-

szor kiigazítja azzal, hogy valót jelöltet a mondattal: *nem* így, *hanem* úgy; *nem* ez, *hanem* az; *nem* szereti, *hanem* kiaknázza stb. — Ellenben a *nem* és *de* szókkal egybekötött ellentétes mondatok elseje tagadólag is valót fejez ki éppen úgy, mint a *de*-féle; csak hogy az utóbbi ellenkezik azzal, amit az elsőből következtetni lehetne. Nem kővér a ló, de csontjai nagyok (Ar.). Vö. Szinnyei Rendz. nyelvt. 183. l.

Saját példáim: Szeretni *nem* szeretem, *de* tisztetem. *Nem* örömet tettem, *de* kénytelen voltam tiltakozni ez ellen. Épen *nincs* inyjére, *de* megteszi kedvemért.

Megjegyzem, hogy míg a *hanem*-féle mondat jobbadán csak tagadó mondattal van összekötve, a *de*-féle egyaránt követ állító és tagadó mondatot; pl. keserű a szavam, *de* igazat mond. Sajnálom, *de* nem teljesíthetem kívánságodat.

Nemcsak oly határozottan kíván *hanem* és nem *de* kötőszót, hogy elég lesz két mondatot csatolnom az eddig felsoroltakhoz: *Nemcsak* kárt vallottam, *hanem* ráadásul még gúnyt is arattam (nem: *de* még g. is arattam). *Ne* csak szóval, *hanem* tettel is mutasd meg vitézségedet (nem: *de* tettel is stb.). A német se mondja: Dies ist *nicht* grün, *aber* blau, — *hanem* mondja: . . . *sondern* blau; mert a német is éppen így különbözteti meg az ilyen ellentétes gondolatokat.

Aki mélyebben be akar hatni a kötőszók kérdésébe, az nem csekély számú részletet talál jobb nyelvtanainkban, és nagy számúakat Simonyi Zsigmondnak „A magyar kötőszók” c. munkájában. Én itt csak a kézzelfogható hibákra kívántam felhívni az olvasó figyelmét.

JOANNOVICS GYÖRGY.

Természetes, morganatikus. Sok alapos kifogás közt, amit Csendes Aladár a Nyr. 25: 547. s köv. lapján a Pekár Imre írásmódja ellen tesz, ezt is olvasom: „nem értem, mért kell azt írni: természetes, morganatikus gyermek, . . . mikor az idegen jelző teljesen fölösleges a jó magyar mellett“. Dehogy fölösleges; csak azt bizonyítja, hogy sem a megrótt Pekár Gyula, sem az őt megróvó Csendes Aladár nem tudja, mi a különbség a természetes és a morganatikus gyermek közt.

K. L.

Szőghaj. Újabb íróink közül nemcsak a Nyr. 25: 548. ki példázott Pekár Gyula nincs tisztában a *szőghaj* színével, hanem, amint látom, Makai Emil is összetéveszti a *szőget* a *szőkével*. L. A Hét 1896. 41. sz. 702. l. „Cousin és cousine“. Az 1. verssz. elején:

Szőghaju, kékszemű lány a *cousine* —

A 3 verssz. első sorában pedig:

. A *szőke* *cousinenak*

Talált a rokonság egy módos urat.

Megjegyzem, hogy itt az egész versikén végig ugyanarról a *cousineról* van szó, aki rövid pár év alatt vált *szőghajból* *szőkévé*. Még ha fordítva lenne!

K. L.

Érdekes, hogy már Kazinczy is sokszor hibásan használta e szót, őt is a két szónak hasouló hangzása tévesztette meg. Munkái

3 : 190. lapján a *gelbe Locken*-t fordítja *szög hajjal*; 3 : 171. l. pedig *blondes Mäddchen* : *szöghajjú leány*. Egy költeményében meg azt írja : *Aranysszög* fűrtök ékesítik homlokát (Kaz. Levelei 1 : 381). A SZERK.

Nemzeti hagyomány a *zsidó*-ban és az *oláh*-ban. Nem akarok felekezeti kérdéseket feszegetni, annál kevésbé nemzetiségi politikát űzni — a kauciótlan Nyelvőrben ez tilos is — de azért ismétlem a cikkecske címét és kimondom, hogy erős és régi magyar nemzeti hagyomány van a *zsidó*-ban és *oláh*-ban. Csak a szókra, mint olyanokra gondolok, melyek a magyar nyelvnek tisztességes és törvényes szülőttei, melyeket a magyar nyelv géniusza — már akármilyen porból és agyagból — a maga képére formált. S mégis e becsületes, ha nem is nagyon kedvelt, de századok óta országszerte ismert magzatoktól akarja megfosztani a magyar nyelvet a tudákosság és az álszemérem, midőn ilyen kakukfiakat akar helyettök becsempészni, minő : az *izraelita* és *román*. Igazán csak a tudákosságnak és az álszeméremnek juthatott eszébe a magyar nyelvet legszentebb jogában korlátozni, a magyar nyelvnek szókincsét e két jellemző szóval, a *zsidóval* és *oláhhval* megfogyasztani. Mert csak tudákosság hirdethette azt, hogy a *zsidó* és az *oláh* nem jól fedik a kifejezendő fogalmakat, szükség őket felcserélni a megfelelőbb *izraelita* és *román* szókkal. Ezt a hivatalos tudákosság vallotta, míg másrészt a *kiválasztott népnek* és az állítólagos *római utódoknak* derogált a *zsidó* és *oláh* nevezet s azt hitték, mindjárt többet érnek. ország-világ előtt nagyobb lesz a tekintélyök, ha a szokatlanabbul hangzó *izraelita* és *román* névvel illetik magukat.

De a magyar nyelv nem igazodhatik a hivatalos tudákosság szerint és jogaiból nem engedhet éretlen álszégyen miatt. Azért aki szíven viseli a magyar nyelvet, a magyar irodalom és a magyar sajtó egy akarattal szövetkezzék a pusztulással fenyegetett két szó védelmére, a magyar nyelv jogainak csorbítatlan megóvására. Legyen számkivetve a magyar irodalomból és a sajtóból az *izraelita* szó, még ha a közoktatási miniszter még szigorúbban reá parancsolná az iskolákra a tanulóknak *izraelitá*kul való megbélyegzését, legyen számkivetve a *román* szó is, még ha oly nagy tudós és lelkes magyar jár is elől a rossz példával, mint J a n c s ó B e n e d e k midőn *Román nemzetiségi törekvéseknek* nevezi az oláh népről írt történeti és politikai nagy munkáját. Amelyik *zsidó* vagy *oláh* pedig akármiféle felekezeti vagy nemzeti álérzésből áhítozik az *izraelita* vagy *román* névre, csak azt árulja el, hogy *magyar* nem akar, *zsidó* vagy *oláh* pedig szégyell lenni. Hiába szégyellik, mert azon már nem lehet segíteni. Hiszen csak nem reménylik — s ez a hivatalos tudákosságnak is szól — hogy a magyar nyelv feledésnek ereszti a nekik nem tetsző két szót, csak nem reménylik, hogy a magyar példabeszédben *Szent Pál* majd a *románokat hagyja ott az oláhok helyett*, s talán abban sem reménykednek, hogy a magyar népdalban ezentúl nem *zsidó*, *zsidó*, *rongyos zsidó*, hanem *izraelita*, *cifra izraelita fogja árulni a halvány orcára való pírását*.

KARDOS ALBERT.

Német-francia szók. Mi magyarok egész sereg francia szót használunk helytelen értelemben; azt hiszem, német kézből vették át, minden meggondolás nélkül. Némelyiket a közhasználat annyira forgalomba hozta már, hogy bajos volna helyreigazítani, de a kevésbbé fölkapottakat még talán ki lehetne javítani.

Ilyen helytelenségek: *lavoir* (mosóház) oly értelemben, mint *cuvette* (mosdótál); *parterre* (virágágy, vagy földszint a színházban) *rez-de-chaussée* (földszinti lakás) helyett; *restauration* (helyreállítás) *restaurant* (vendéglő) helyett; *blamage*, *blamálni* magát ismeretlen, mi oly értelemben használjuk, hogy 'nevetségessé tenni'; *chambre séparée*, *cabinet particulier* helyett; *délicatesse* (gyöngédség), *mets fins*, *comestibles* (nyalánkságok) helyett; *portépée*, *dragonne* helyett; *renommage* (ismeretlen) *rodomontade* (hányavetiség) helyett; *privatier*, *rentier* (kamatból élő, magánzó) helyett; *rouleau* (tekeres, nyújtófa) *store* (ablakredő) helyett; *luxurieux*, *luxueux* (pompás, pazar fényű) helyett; *friseur coiffeur* helyett.

Bizonyára van még több is. Tanulságosnak tartom ezen gyűjtést, mert aki ezt figyelembe veszi, óvakodni fog a leleplezett idegen szavak közül bármelyiket is használni s helyes magyarsággal pótolja.*

CZAKÓ ELEMÉR GÁBOR.

Címkórság. *Nagysám, nagysád, nagysága; méltás, méltám, méltád* — nemde csinos gyűjtemény. A francia demokracia eltörölte a hangzatos címeket, a magyar demokracia közprédára bocsátotta, hogy használat útján pusztuljanak el. Bevárhatjuk a végét. Most csak egy germanizmust akarok kiemelni, amelyet az irodalom üzleti világából bocsátottak szárnyra: *Ő nagysága N. N. úrnő*. Mintha ez a *Hochwölgeboren Frau N. N.* fordítása volna? HENTALLER ELMA.

Ellenszeny, rokonszeny. Kiss Ernő (Nyr. 26 : 40) olyan módon beszél közlésemről (Nyr. 25 : 562), mintha én magamnak tulajdonítottam volna az *idegenkedés*, *vonsódás* szavakat; és bizonyítgatja e kifejezéseknek régi voltát. Hát mondtam én, hogy újak? Furcsálom, hogy ép csak engemet ér ilyen szemrehányás és nem azt a sok magyar embert is, aki száz esztendeje hirdeti, hogy rossz új szavak helyett mely jó régieket kell használni. TÓTH BÉLA.

Ván, vén vagy a Tauszky ur stílusa. Az úgynevezett fülbemászó melódiának tudvalevőleg az a sajátossága van, hogy ragadós, akár csak a gyermekbetegség. Egy ehhez hasonló tünetnénynek voltunk

* Már Tóth Béla is fülön fogott egy pár ilyen német-franciaságot, Szájíru! szájra 122: *garde-dame* (fr. *chaperon*), *parterre*, *blamage*, *garde-robe* (fr. *vestiaire*). Csakhogy ami e tekintetben hibának s félreértésnek látszik, nem mind hiba. Pl. igaz, hogy a fodrász ma rendesen *coiffeur*, de azért néha még *friseur*nek is mondják; ami ma *jour*, az még húsz-harminc évvel ezelőtt *jour fixe* volt; a töltés ma *cartouche*, de régebben franciául is *patron* volt stb.

A SZERK.

ma tanui a büntető törvényszéknél. Egy fiatal komptoarista, aki mint panaszos szerepelt, folyvást a részesülő formában beszélt, s ennek a formának olyan ellenállhatatlan hatása volt, hogy inficiálta a bírakat, az ügyészt, a védőt sőt még a tanukat is.

Baumgarten elnök a panaszoshoz: Beszélje el, hogyan történt az eset.

Tauszky: Január negyedikén kimenvén a ferencvárosi teherpályaudvarba s kiváltván a szállítmányt, fölkertem a fővigyázó urat, hogy vizsgálja azt meg. A fővigyázó kérésemnek eleget nem tévén, újból felszólítottam, a min ő megharagudván, szemtelen zsidónak nevezett. Nem akarván ezt a sértést zsebre vágni, felszólítottam két urat, hogy mondják meg nevüket, szándékom lévén a fővigyázó urat becsület-sértésért följelenteni. Ezt látván a fővigyázó úr, megragadott s kardjával rám ütven, kiutasított a szobából.

Az elnök: Nem bántotta ön a fővigyázó urat, sértő kifejezéseket használván?

A panaszos: Nem bántottam meg egy szóval sem, nem lévén olyan ember, aki valakit megsértsen. Ő mindazonáltal megtámadott, s lehordván, mint egy kutyát, s végig vágván rajtam a kardjával, kidobott a szobából.

Az elnök: Az egyik tanu azt mondja, hogy ön megfordulván, mellbe ütötte a fővigyázót?

A panaszos: A dolog úgy történt, hogy ő megfogván a vállamat, megrázott, én pedig kirántván magamat, véletlenül megütöttem.

Az elnök (Brutka rendőrhöz): Ön tanuja lévén az esetnek, mondja el, mit látott?

A rendőr: Hallván a szóváltást, oda siettem a helyszínére, s közibéjük állván, meg akartam akadályozni a tettelegességet. A fővigyázó úr mindazáltal tettelegességre vetemedvén, a fejemen keresztül rávágván kardjával Tauszky fejére.

Az ügyész: Ön kezdettől fogva jelen lévén az esetben, nem hallotta, hogy Tauszky megbántotta volna a fővigyázót, sértő szóval illetvén őt?

A rendőr: Tauszky úr bátor hangon beszélvén, a fővigyázó talán ezért haragudott meg rá, de sértő szót nem használt.

A védő: Rosenberg tanu meg nem jelenvén, kérem a tárgyalás elhalasztását. Fontosnak tartom ugyanis ennek a tanunak a vallomását, ezzel akarván bebizonyítani, hogy védecsem a panaszos által provokáltatván, rántott kardot.

A törvényszék hozzájárulván a védő előterjesztéséhez, a tárgyalást elhalasztotta, pénzbírság terhe alatt idézvén meg a jövő tárgyalásra Rosenberg tanut.

ESTI ÚJSÁG 1896. XII.4.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Ada városa vagy Ada várossa?* Földieim, a jó adaiak most, midőn a nagy adai nyelvész mellszobrának talapzatát készítik, azon vitatkoznak, vajjon így lesz-e helyesen: Szarvas Gábornak emelte *szülővárosa* közönsége, vagy pedig: Sz. G. e. *szülővárossa* közönsége. Ami a *város* szó személyragozását illeti, az irodalmi nyelvszokás szerint csakis *városa* lehet az egyes sz. 3. személyben, valamint ezekben: *írá-s-a*, *ős-e*, *hás-a* stb. Egyébként magam is emlékszem hogy Adán mindig *várossát* ejtenek.

F. Kegyednek igaza van: *várossa* az irodalmi helyesírás szerint szokatlan. De másfelől meg kell engedni, hogy ez nem épen hiba, egyért. azért, mert megfelel az igen elterjedt kiejtésnek, másrészt mert költőknél néha csakugyan írva is találjuk, végre mert egy ilyen formát az irodalom is kettőztetéssel ír: *öccse* (nem *öcse*).

Legáltalánosabb az élőbeszédben az *-s* képzős névszók (melléknevek és főnevek) kettős *s*-sel való ejtése. Már Károlyi Bibliájában van ilyen: levága ezer embert, mind *erőssét* (1 : 397). Így ma: *piszkossa*, *lábossa*, *aranyossa* (Debrecen, Nyr. 9 : 205) stb. stb. De sok más főnevet is így ejtenek, legtöbbször olyanokat, melyek *s*-re végződnek s az *s* előtt rövid magánhangzó van: „Csak a választottakért holt-meg a' Calvinus *Jesus-sa*“ (Pázm: Kalauz 3. kiad. 479.; az 1. kiadásban *Jéussa*); *kakassa*, *Krisztussát* (Halason, 1. Nyr. 15 : 115); *sassa* (Debrecenben, 9 : 205); *kakassa*; *tá[t]ossa*, *mássza*, *tojássza*, *kilíssé* (kelése, Bartha: A palóc nyj. 53), *pajtássai* (Zolnai: Mátyusf. nyj. 85). *mássza*, régiebb íróinknál majd mindig így van írva (1. NySz.). „Fit porro et hoc, ut literae sibilantes gementur, halitu *j* in eas abeunte: *város-sa*, *nemes-se*; *kalász-sza*, *fűrés-sze*; *kaláts-tsa*, *méts-tse*; *vadótz-tsa* etc. quasi ita essent cum suis affixis conjuncta: *város-ja*, *kalász-ja*, *méts-je*, *vadótz-ja* etc. Cujusmodi affixionis exempla occurrunt certe apud veteres. Chirographum Andreae Vér 1473. habet *más-ja*, par eius, copia eius. . . Simile est Tinódianum: *Válász-jok* ő nekik tsak imez kezde lenni, G4.“ (Révai Gramm. 479.) — Vö. még: *malacca* (RMK. 2 : 165), *panassza* (MA: Bibl. 5 : 17), elrejtí *mézzét* (Megy: Zsin. 2 : 19), *mézzé* (Csúzi: Síp. 247), *papucsza* (Dug: PélDAH. 2 : 163), *malaccái* (243) stb. *panassza*, *retesszé*, *juhássza*, *parássza*, *mássza* (Bartha: Palóc nyj. 53). — De még újabb jeles íróknál is akadunk ilyen alakokra; igaz, hogy csak akkor írják így, mikor a ritmusra figyelemzetni akarják az olvasót. Pl. Aranyánál: *Jéussa* kezében kész a kegyelem (Szondi két apr.). *kakassa* (Török B.), *panassza* (Walesi b.), s Aranyánál egyáltalán „csoportosan találni ilyeneket: *sassa*, *kobozza*, *sassa*, *mássza*“ (mint rég megírta Lehr A. Nyr. 6 : 156). Így Szász Károlynál: „a királyi ágy | *Részesse* én, a trón *osztályosa*“ (Téli rege 3 : 2).

Ezen idézetekből azt következtethetjük, hogy nem lehet határozottan hibáztatni, ha valaki azt írja: *várossa*, *sassa*; semmi esetre sem olyan hiba, mint ha azt írná: *hassa* v. *essze* e h. *hása*, *essze*, — aminthogy azt írjuk: *öccse*, ellenben egyszerű *cs*-vel: *becse*.

2. **Idegen név, magyar suffixum.** Radó Antal nagyérdemű munkáját: Az olasz irodalom történetét olvasván, elmémbe ötlött az a kérdés: igazodik-e az idegen név a magyar suffixumhoz? Mert Radó Antal ilyenféleképpen írja: *Petrarcának, Campanellára, Carrerától; Dantének, Lemenére, Dolcétól; Boccacciónak, Caracciólóra, Carcanótól; Aurispát, Pindemontét, Pellicót*. Tudom, hogy ez a hiba (mert bizony hiba az) nem a Radó Antalé; az Akadémia kívánta ezt az, elismerem, magyaros észjárású, de az idegen neveket igaz mivoltukból kiforgató s ami nagyobb baj: hybrida írásmódot. Először is emberségemre mondom, hogy amaz olasz nevek végén az *a, e* és *o* mind rövid, és hosszúvá nem lehet soha, még akkor sem, ha a világ minden nagyhatalmassága akarja. Másodszer (most következik a logyika) ha én olasz néven magyar ékezetet látok, akkor tüstént magyar fonetika szerint való átírásnak kell tekintenem a dolgot; és így olvasok, mert nincsen jussom másképen olvasni (a *cs*-hez folyamodom, hogy világos legyen a beszédem): *Petrarcának, Bocccacciónak, Czaraccziólóra, Czarcanótól, Pellicót*. Mire való hát az az ékezet, mely, mint mondtam, 1) össze nem fér az olasz nyelvvel, 2) a következtetlenségnek égbe kiáltó példája. A magyar ember, kivált ha nem tud olaszul, úgyis bizonyosan meg fogja nyújtani azokat a végső magánhangzókat. Minek neki még a külön utasítás is? Megjegyzem, hogy az egész magyar irodalom is régtől óta leledzik ebben a hibában, és nemcsak az olasz, de az összes idegen neveket a suffixum szerint igazítja: *Elektrának, Senecát, Rankét, Nietzsche-ről*; sőt ami aztán vaskos tudatlanság is, gyakran ilyesmikre vetemedik: *Alphonsét, Charlotténak, Favré-től* stb. (mint *folklóránk* e h. *folklórunk*, l. 21: 534). Mit szól e beszédemhez a tisztelt szerkesztőség? — Kálmánfi Béla.

F. Mi nem tartjuk olyan hibának a szokásos írásmódot. Hogy ez „össze nem fér az olasz nyelvvel“, azt nem tarthatjuk döntő oknak. Az olasz nyelvvel az sem fér össze, hogy e nevekhez a *-nak -ra -tól* szóvégeket rakjuk, s ezek által sokkal *hybridábbakká* lesznek, mint az ékezet által. De hiába, itt nem lehet az idegen nyelvnek a kedvét keresnünk, hanem a magyar analógiákat kell követnünk, melyek azt kívánják, hogy ha idegen is a szó, magyar ragot tegyünk hozzá, az *a o e* véghangokat pedig nyújtuk meg, mert nem mondjuk azt sem, hogy *fa-nak, pince-be* (csak a göcseji s őrségi ember mond ilyeneket: *partonak, hajlova* stb.). Igaz, hogy aztán következtetlenségbe esünk, mert a szónak elejét idegen. végét pedig magyaros módon írjuk, de ez sem olyan „égbekiáltó“ dolog, mert az írás sohasem lesz mindenben következetes, — és mindenesetre kisebb baj, mint ha a Budapesti Hírlap módjára az idegen nevet mindenestül magyarosan írjuk. (E mellett a B. H. minden ok nélkül elrontja az idegen neveknek kiejtését is, mint pl. mikor azt írja *Zarik*, holott ha magyarosan akarja, így kellene: *Cürik*.)

3. **Lejtő, lanka.** Meglehet, hogy a *lejtőt* a német *Leite* szülte. De hát a hegy *lankája*? ahol a völgybe nyálik már, mintegy elfáradva, *ellankadva*.

F. Ez igen szép szófejtés, kivált ha azt is tudjuk, hogy Udvarhely megyében *lanka* a folyónak lassú folyású helye. Mégis szláv eredetű a *lanka*, mert az ószlovénben *laka* (olv. *lonka*, a francia *on*-hanggal) a m. mocsár és öböl, más szláv nyelvekben pedig ugyanez a szó szép rétet és völgyet is jelent. Ezek semmi esetre sem vehették mi tőlünk, mert a velük rokon litván-lett nyelvekben is megvan: *lanka*, nedves rét.

4. *Levess*: Somogy-Berzencén könnyű, bélés nélküli kabátka. Tévedés-e avagy nem, ha én ezen ruha nevét a *levet* ige felszólító formájának tartom.

F. Zentán is így ejtik: *levess* (l. MTsz.) és mások is felszólító alaknak magyarázták. Alkalmassint tréfásan keletkezett elnevezés; hasonló a ködmennek *bujjbele* v. *bujjbeli* neve. L. ezeknek tárgyalását Nyr. 7: 435.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

Horvát István föltámadt. Tulajdonképp sohasem halt meg, mert az országnak hol egyik, hol másik zugában mindig föl-fölbukkant egy-egy délibábos nyelvész, aki ötven év multán is tovább álmodta azokat a szép álmokat, amelyeket a különben nagyérdemű Horvát István festegetett a század húszas-harmincas éveiben a magyar nemzet széles kiterjedésű rokonságáról és a magyar nyelv ős eredetiségéről. Az Isten háta mögötti rajongók azonban csak szánó mosolyt keltettek, mint egy letűnt kor különös maradványai. De most teljes komolysággal, a tudománynak szentelt helyéről, a debreceni ev. ref. kollégiomnak csak legújabbban rendszerezett akadémiái rangú történelmi székéről hüvelyezi álmait egy másképp tudós készültségű, még az ifjabb nemzedékhez tartozó tanár, *Ferencsi Gyula*. Avagy mondható-e álomhüvelyzésnél egyébnek az az eljárás, midőn székfoglaló tanulmányt írván az asszír történelem köréből, a *sumer és akkád* népről, ezen Kr. e. 2000 évvel élt turáni törzsekről olyformán értekezik, hogy mindkettőnek nevét minden tűzetesebb okadatolás nélkül magyaros szavakkal rokonítja. A szerinte hegység jelentésű *akkád*ot összeveti a magyar *akaddlylyal*, a *sumer* mellé pedig a *sikságot* állítja oda.* (Lásd a „Debreczen” 1896. dec. 3. és 4. számát.) Az összehasonlító nyelvészettnek, kivált a finn-ugor nyelvtudománynak jó lesz kellő figyelemmel kísérni ezt az ifjúságnak és a nagyközönségnek könnyen megtevéstetésére válható nyelvészkedést és idejekorán odakiáltani a *réltót*; a Nyelvőrnek úgys hivatása nemcsak az ép nyelvrészeket ápolni, hanem a nyelv és kivált a magyar nyelv mivolta, eredete, rokonsága stb. felől támadt balvéleményeket is eloszlatni.

KARDOS ALBERT.

* A szumeri nyelv ragjai és képzői közül is többet feltalál a vakmerő szerző a magyarban.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

Ismeri-e az élőbeszéd, mely vidékeken és mily jelentésben az itt következő szokat:

káboskodik (e helyett: *kábáskodik*), *kabilla* (e h. *kabala*, *kabola*, 'kanca ló'), *kábolgyás*, *kábure*, *kajtér* (e h. *kajtár*), *kákni* ige, *nádi kakas*, *vizi kakas*, *kákics*, *kákom-pillis*, *kalakóc* v. *kalakócs*, *kaland*, *kalengya* (e h. *kalangya*), *kalávíz* (e h. *kalavíz*), *hámpol*, *kanabács* (e h. *kanavács*), *kanyogat*, *kapodos* (e h. *kapdos*), *kaporít* (e h. *kaparít*), *kapacsol* (e h. *kapcsol*), *kopotnyák* v. *kopotnyak* (e h. *kapotnyak*), *káprozik* v. *kaproszik* (e h. *káprázik*), *káptolám* (e h. *káptalan*), *káramol* (e h. *káromol*), *karagyó*, *vizi karagyó*, *golba-karika* v. *polba-karika*, *korrog* (e h. *károg*), *bongor-kása*, *kínzott-kása*, *lengyel-kása*, *kassza* (e h. *kassa*), *katana* (e h. *katona*), *kauté*, *kautés*, *kavalygás*, *kegme* v. *kegyeme*, *gyegyellen* (e h. *kegyellen*), *kellmetes* (e h. *kellemetes*), *párna-kenő*, *kém-kő* (e h. *kén-kő*), *kenderika* (e h. *kenderike*), *kéntáló*, *kerenye* (e h. *kenyere*), *bába-kenyér*, *kepp* (crater), *gyám*, *gyámfa*, *gyámgerenda*, *gyámruđ*?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A nyugati nyelvjárás némely sajáttsága.

Édes anyám van nálunk. Ő ugyan évek óta Somogyban, a Balaton mellékén lakik egyik testvéremnél, de öregségére jutván más tájszólású vidékre, nem igen csiszolódott le róla az a tájszólás, amelyen én is beszélni tanultam, t. i. a sopronymegyei, tehát a Balassa fölosztása szerint a nyugati nyelvjárás-terület rábavidéki szóejtése.

Most, hogy rövid időre itt van az édes anyám, meg-megcsendül fűlemben az ő ajkáról annak a vidéknek a nyelve, melytől messzire szakadtam. Nem akarom az alkalmat elszalasztani, hogy azon frissiben följegyezzem, amit szülőföldem nyelvéről följegyezni méltónak tartok, nehogy magam is elfeleddjem. Följegyzéseimet kipótlom a magam emlékeivel.

Balassa a Magyar nyelvjárásokban igen helyesen ismerteti az én vidékem nyelvét, de a közlések elégtelensége miatt nem meríti ki összes bélyegző sajáttságait. Hadd tegyem az ő ismertetését néhány adattal teljesebbé.

Nyelvjárásunknak egyik kiváló bélyege, hogy a magánhangzókat szereti zártabban ejteni. De nincs följegyezve az ellenkező változás,

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat híven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes, magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papirosszeletre irjanak le. Ezzel nagyon megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

A SZERK.

melyet Balassa csak a hetési, göcseji és zalai nyelvjárásokról említ meg. Így jól emlékszek egy falunkbeli (horpácsi) emberre, akit Bán István vagy Pista helyett *Bám Pěstán*nak hitt mindenki; ott van továbbá: *vëlla*. Most meg édes anyámtól következetesen ezeket hallom: *mëenk* mienk. *tëed*: tied, ámbar úgy emlékszek, a két 'hangot össze is olvasztják diftongusos *é* azaz 'é hanggá, tehát *m'énk*, *t'ed*, mintha *ménk*, *téd* alak volna. Épígy mássalhangzó kihagyása után: *mëg'ésat*: megijeszt, *mëg'éd*: megijed; továbbá *öög*: üveg, *söög*: süveg.

Szeretik az *i*-t ajakhanggal *ü*-nek ejteni, pl. *vüssök*, *vüttem*, *ssüves*, *ssüfhölág*: szívhölyg (szívburok), *füset*, *ümög* és *üng*, sőt még a *fésü*ből is *füsü* lett. Azonban viszont a köznyelvi *ü* helyén is lehet *i*, pl. *fisfa*: füzfa, *firisz*: fűrés (fűrészpör: fűrészpör, sőt mintegy a *karajcár*: *krajcár* ejtés uriaskodó megjavításaként *frisepör*-t is hallottam annak idején); továbbá *méhel*: műhely, *kümies* v. *küm'és*: kőműves, valaminek a *bisë*: bűze, ebben a kapcsolatban: *së isë* *së bisë*.

Érdekes szavunk az *ehës*: éhes. A köznyelvi *éhes* szó első tagjában levő *é* kétségtelenül a zártabb **é* hang volna, melyet *i*-nek ejt a Rábavidék, ezt bizonyítja az *ihsig*: éhség. * Ha tehát rövidül a hangzó, **éhes* lenne belőle; holott éppen az első szótagban lesz nyíltabbá a rövid hang, ellenben a második szótag nyílt rövid hangja zártabbá lesz, tehát *ehës*, *mëgehül*: megéhezik.

Nyelvjárásunk másik bélyege, hogy az *á* hangú szótag után nem tűr meg *a* hangot, pl. *árpa*, *száraz*, *lábo* stb. De nem egészen helyes a Balassa megjegyzése, hogy az *a* csakis ilyenkor válhat zártabbá. Ott van pl., hogy nemcsak nálunk, hanem még Somogyban is, a Balaton mellékén a *kakas*-t *kokas*-nak mondják, sőt egy kiterjedt rábaközi családnak is *Kokas* a neve. Erre nézve nem tudok ugyan több példát, de följegyzésre méltó, hogy az *a* hang zártabb magashanggá is átváltozhat ebben a szóban: *vésárnap*: vasárnap. Ide tartozik, hogy *klásl*-ből (üvegphár) nem *kalásl* lesz, hanem *kélásl*, éppen így *brásdo* v. *bërásdo*: barázda, *gërádics*: garádics.

Eddig nem ismertetett sajátsága nyelvjárásunknak az igék személyragjának nyíltabbá ejtése. A névszók birtokos személyragozásáról megvan Balassa könyvében, hogy a többes szám harmadik személyében *-uk*, *-ük* helyett *-ok*, *-ek*, *-ök* hangot ejt a nyelvjárás, pl. *házok*, *aptyok*, *keszék*, *könyvök*. Azonban föl kell jegyeznem, hogy ezt a sajátságot az igék személyragjában is megjeljük a többes számú első személyben, jelentő módon és fölszólító módon egyaránt, pl. *mongyok*, *tuggyok*, *várgyok*, *köszönnök*, *ösmergyök*. *bele-tësszék*, *tëgyék bele*, *temessék el*. Szintűgy a névmások többes harmadik személyében is, pl. *ü rúlok*, *ü túlok*, *velék*.

A vas megyei részben igen föltűnő sajátság az *a* névelő *e* formája, amint a Nyr. 6: 211. lapján közöltem is, onnan idézem e példát: „Ügy eldobom *e* lábodat *e* kugligolóval”.

* De Balassa más forrásból éppen *éhsiget* idéz a Rábavidékről TMNy. 57., ez pedig nyílt *é*-re mutat. A NySz. és a MTsz. is azt bizonyítják, hogy ez az eredeti, tehát a fönt említett *ihsig* kivételes fejlődés. Az *ehës* Dunán túl nagyon el van terjedve; Veszprémben *ehösnek* is mondják, hosszú *ö*-vel! S. Zs.

A zalamegyei részről pedig egy példát jegyzek föl az *e* zártabbá válásáról. Mink sopronymegyei gyerekek csúfoltuk avval a velünk egy iskolába járó zalamegyeieket, hogy ők a *lencsét lēncsének* híjják. Aztán meg nagyon föltűnt nekünk, hogy az *el* és *föl* igeekötők *l*-je nyomtalanul, pótló nyújtás nélkül elvész a zalamegyeiek kiejtésében, pl. *emēnt* : elment, *emēgy*, *evēnnyi*, *fōmēnt*. Ezt Balassa inkább csak az őrségi nyelvjárásról jegyzi föl. * Én főképp azért emelem ki, mert az egy területen lakók leginkább észre veszik vidékük egyes részeinek eldűtő sajátosságait. Nekünk sopronymegyeieknek pedig ez őtlőtt föl leginkább a zalaiai nyelvében.

A nyugati nyelvjárás bélyegző vonása a mássalhangzók nyújtása is. Gyermekeim máris eltanulták a nagyanyjuktól, hogy *nyittani*, *fűtteni*, de különösebben föl kell jegyezni a *rokkonyom* : rokonom és a *meze^o* : mező szót, ellenben *szőlő* és *esső* inkább a dunántúli nyelvjárás sajátossága, Soprony megyében mássalhangzó nyújtás nélkül : *sz^ol^o*, *es^o*.

A nyugati nyelvjárásról érdemes továbbá följegyezni, hogy szeret bizonyos betoldásokat a mássalhangzók mellé, pl. *l^ong* : lóg, *elgurút* : elgurult (az imént hallottam édes anyámtól), *bugybortk*. (Bánkban bordalát is úgy énekelték, hogy „eloszlik, mint a *bugybortk*“.) Ide sorolhatom a *l^ombita* : hinta szavunkat is, mely a *lóbál*, *lőmbál* rokona.

Szeret a nyelvjárás bizonyos rövid igeöveket, pl. a gyermekeim a nagyanyjuktól eltanulták : (papirost, cérnát) *elssab*, *elssaptam* : elszakít, eltép. Épen így mondják nálunk : *össse-zusik* : összerúzódik. A *kiált* ige nálunk, sőt Somogyban is *kátt*, a kiáltoz : *kátos*, így mondják a gyermekeim is. Egy népdalban is így van : „Háromszor is bekátottam : Kati gyeri ki! No de nem gyűtt ki. Mēgá Kati, mēgá-bánnyo eszt valaki“.

Simonyi a Tájszótárlózatában kijegyezte Kisfaludy Sándorból a *hegyett* : rajt, fölött szót. Ez nálunk általános. Édes anyámtól a napokban hallottam : „ott van az edényök *hegyett*“, t. i. az összerakott edények tetején. Épen így általános a *hegyibe* : rá, tetejébe.

Érdekesebb névszótók : *májo*, *májájo* : máj, mája, *darassok* : darazsak, *parást* : paraszt, *kalányok* : kanalak. CSAPODI ISTVÁN.

Siculica.

Z á g o n : Kén, kívánom, késérni, kénál; hēzzám; gyere *nálunk* = gyere hozzánk; győszte ide; odvar (udvar); most eszik vala, beszélget vala; ha én ezt a szekeret meg nem fogom, elfut vala; igényes; borval stb.; ügyekezet; *mūk* es menyünk; *maga* mit csinálsz (= ugyan m. cs.); *maga* mét (miért)? *maga* minek? *maga* ne siess (ugyan ne siess)! *maga* hadd el!

Barassó; gyere-sze ide; add-sza-sza ide; hoccaszaide (= add ide); fogd-sza meg ezt a lovat; fogd sze meg.

* A göcsejiből is közli (36): *emēnt*. Magam is így hallottam Zala-Lövön: *emēnt*, *fōmēnt* stb. S. Zs.

Ját = drusza; diszmyó; ásittozik; bihal; egy délig járó munka = fél napi munka; hedegű; ifjotta (ifju korában). ifjottam; kied. kegyel-med, nagy uram ő keme (após); eⁱ (?) nincs hon (férjem nincs hon); hallá-e? jőjjön sze! (nőtől); hallod-e (férjtől).

Kűs Están; kicsid ur; tamplom, támplony; könyű = könyv (azt a könyűt add ide); könnyűzött (= könnyezett); lézengeni; ámolyogni = áncsorogni; mennyé, mennyével vetted? maroknyé; poroncsol; penig, penég, én penég, peddig; épeg az = épen az; rátotta.

Ebeg (= stottern), azt ebegi vala = azt beszéli vala, ügyetlenül; sárig virág, sárig ruha; feteke (äää): özvegy (Udvarh, Marosszék: ögyves); sűdő; küdték; szilid (Udvarh.); szerént; (Zalán: é's, pé'nz); (Udvarh. téd = tiéd); temlec.

Csáld meg a szekeret (= csináld); mit csinál, mit csenál, mi-csenál; egy-a kettő három; ketszer; lik, likas kása; condra; szeke; a rongyát lugozzák; rakd be a rongyát (= fehérneműt); tere' buza (török h.). terekbuza; onoka; cenege; joh; kócifer; (virnyad, Udvarh.); orotó kapa, orotvány; menyecske (= megesett leány); kivalló (= kitűnő); kabala = kanca.

Tippeg (alig megy) v. csoszog (ügyetlenül megy); habarni; habari (sebes beszédű); a ló habar (= tűzes a ló); nyővő; ser; illogatni; időcske, facskaeska; tekéntetes; tanorkapu; ingemet; esment, esmént, esmét, ismég; tüstént, töstént; pergő = pengetyű (Homoród) = csengetyű.

Kőzmét (kőzmért?) legyen mondva (= kőhöz mért legyen mondva?); csuda ha el nem ment Brassóba (= lehet hogy); féreg (= egér); pánk. pánkháló (pók); pest (kemence); küsdeni; megpomhadt (földagadt); meglohadt (leapadt, visszaszállt); gyortya, gyertya, decka; esztége (osztóge).

NB. Jól néz ki: szép színben van. NB. predicationban: mert különben J. Christus nem rendeli vala, nem parancsolja vala, hogy...

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Párbeszéd két fiu közt.

— Há hajtassz dilután Jóska? — Szíkre (egy dűlő neve), hát tē? — Nekēm a Divósba (dűlő-név) monták e buza toróba. Hajcs oda tē is e paraktokra (parak = parlag). Tudok Horváték búkköny nyibe pűtyröket, mēgnizzék, anyáissak-ē má a fiai. Mēg osztán ott kurumplit is lēhet sűtnyi. — Jó van, hát akkor oda hajtók. Éⁿ minygyá ereszték, mer minálunk má evertē a hármot. — Én is minygyá hajtók, csak bemēnēk kēnyeret meccenyi. — Hozzá nekēm is ē' gyűrt. mer a ménkek evannak e vizközbe (dűlő-név) gyűjtenyi, ez ajtót mēg becsűpták. Éⁿ mēg maj vűszók koszos ómát mēg tottykörtit. — Hanēm csak hama mēgszēggyám. — Igaz, nē feleggyám ē' gyűjtót is hoznyi.

.(Később az egvik hajtja a teheneket és beszél a másikékhöz.) Huⁿ vagy Jóska? Eressz ki hama, mer ez enyimek nēm akarnak mēzányi. — Ráfojlódott e Narancsnak e kötélē, ave veszűdök. Nyiss

ki csak ez uccajtót, má mēnnek. Ne! fog mēg addig e botomat, mēg ez ajtót bereteszülöm. — Mēgá, addig nē tud rá e závárt, hozz ki előbb a bugyogakorsót (szűk szájú, öblös aratókorsó), e főszege mēgmericcsők. Hallám, mennyi óma van e kötényēdbe. Add idē felit, majd az öblömbe (e h. kebelembe = az ing és test közötti üres tér, kötésen felül) rakom. U' dobátá, vaj rásztođ? — Főmásztođ e tottykörtinek e sudarájig, mer csak ott vótak írtettek. Mericcsők mēg hát e bugyogát, fog tē e kuthorgot. — Emlikszē-ē mēg rá, mikor tava nyáron ēccēr vēsárnap este felē gyütt ē' vánduló. E puttonnyát vaj cēkkērgyit (kisebbszerű bőrtáska és az iskolás leányok könyvtartó vászon- v. gyékénytáskája) idē e kutkávájáro tettē, mēg vizet akart innya. E kovácsinas is akkor mēnt oda ez itatósajtárre (sajtár a. m. dézsa), itatnyi akart. Ekesztek nímētű karattyunyi, ēccēr csak ez inas viletlenyű mēg taláto löknyi e vánduló puntliját, a mēg zupp! beleesētt e kutba. Nojszē főkapta e vánduló e bottyát, jókora ē' husáng vót, rá akart vēle nyújtanyi ez inasra. Hanēm a má ar'a mēgotta e kereket, elencūt onnaj. Mikor belehajut a vánduló e kutba, akkor mēg e simlédērēs sapkájó esētt bele. Igaz, ho' csak e' lespett vót, e káskéttya (káskét a. m. sapkaellenző, simléder) is lē vót félig szabolva. Hanēm e pakktya lēmerūt, mēr e ruha beitta magát. Szendiéktű hozták e' a vasmacskát (horogszerű több ágú vas), ave vēttik ki. — Eⁿ nēm vótam akkor itthon, Asszoⁿfáro vótam e nēmēmho' e Bőzsinkke. Má ez urangyalát is ehuszták, mikor haza irtünk. Vacso-rakkor beszite e' ez Istókunk. No mind (e h. mint) addig bugyborikut, ēccēr csak mēgtellētt. Ere' hama mēgterényi e tehēnteket, a Na'mezzőre (= Nagymező, dűlő-név) akar mēnnyi az ostoba, az gondulla, mindig csak oda hajtunk. — Az ásáson (a Gyöngyös patak védőgátján lefolyó víz medre) hajcsunk ám kērészttű. — Csak had' állonak bennē ē' kicsint. Addig foggyunk halakat. Nízđ! éⁿ má mēkkaptam ē' kis marinát (Cyprinus barbus, márnáponty), hogyan ficánkul e kezembe. — Erezđ e csak szēgint, iszē u' sē érdēmēs illent hazavōnnyi; hajcsunk csak. — Nízđ! aba e tócskábo mennyi ēbihal (békaporonty) uszkál, csak u' bizsēgnek. Kōszijēk szók e hante, ha' dōgōllenek. (Egy görōngyót dob közéjük.) Hajcsá tē is a mi paragunkra, itt jobban elēsznek. — Jó' vaⁿ hát, idē hajtok. — E korsót e kurumpli szár közé tēsžēm. Űllünk mink is idē. ēccēr én, ēccēr mēg tē terell. — ēgyēk mēg mast, amit hoztunk, osztán rakgyunk tūzet. — Minálunk lēsž ám ez idén kutya sok sziva, annyi van rajtok mind a bűn. Dilelōtt e' kōtin tōkōncsót (bogárszúrás következtében kiforradt zöld szilva) szēttem. — Csak ēccēr e sziva írgyēn. Kōnnyen hajtok egisž napra. Aszt szeretēm is, mikor má' kezd csōpōrōnnyi, mēg abbu vūhetēk is, amennyi csak teccik. — Én is akkor szeretēm, mikor má' fonytyorodott. Van-ē nekēđ etīve ómád? — Bizo' van ám. Má e' heti. hogy etēttem ez árposzōma kazōba. Tava a hiba vót szēna kōzōtt a szomogy (eszterhaj v. eresž alja) alatt. Pogácsó óma, koszos óma, mēg cigán óma má van etivē, csak funtus ómát (a nagyobb fajta almákat és kōrtēket nevezik így) kō mēg etēnnyi. E minap mēgnisžtem, hát felit is evūtttō valaki. Pedig má' kesztek kásásunnyi. Magam mēg e'

gőrződés csé ettem belülről. Meglestem, ki horgya. Hát vésárnop könyörgés alatt csak ment ám a kazó felé Nyulék szógájo, az a lospatt kalapu csillégető horvát. Éⁿ még utánno. De nesznek vett, elinát, nem is az uccajtónak futott, hanem e pallangon mászott kérésztű. Hanem amind áté dobta magát, e dómánnyo megakatt e' szögbe, ehasatt, a bugyogója is erepett.

(Vas m. Német-Gencs.)

PEKOVITS SÁNDOR.

Tájszók.

Kiskunságiak.

- | | |
|--|---|
| ábdál: nagyjából kifarag. | kendert áztatott: aki alá-
hugyozott. |
| ágaga: hosszú-vékony növést. | kezebeli: bot, ustor, ütőfa. |
| cédula ház: régebben a vásár-
bíróság hajléka; most a rend-
őrség, a passzusírók helye. | koca: 1) apró kavics; 2) anyát-
lan. (Koca bárány, koca csikó,
koca gyerek.) |
| csaholy: harmat, eső-lucskok. | lipántos: szárnyaszegett, ve-
szendő. |
| csalyhos: lucskos. Más értelem-
ben, asszonyra: céda. | loncsol: pletykázik. |
| csapszög: a hordó fenék-
dugója; szájadzó: az oldal-
dugója. | orgonál: könyörög, kér. „Hasz-
talan orgonász, üssé adok önöd,
még apád elő nem gyűn“. |
| ecseklél, pocézik: az időt
lopja; immel-ámmal dolgozik. | orozva kötött: 1) zabi gyerek;
2) véletlen kelt virág, fa stb. |
| elhever a tyúk, mikor a tojást
elhagyja. | pacuha: ringy-rongy. |
| erős: paprikás. | pendül: üdül, növekszik, gya-
rapul. |
| fahitű: mogorva, magának való,
cinikus. | póckot vesz rajta: kifog
rajta, ráóksmer. |
| festék: a jobb ételekhez, kivált
tésztákhoz való egyetmás. „Rétest
süttem vóna, de sok festék kő
neki“. | szálház: fakeskedés. |
| födőlék: háztetőnek való nád,
zsúp, zsindey. | szürenkezés: 1) az a must,
mely a hevenyén kitaposott tör-
kölyről sutulás nélkül le-
szívárog; 2) időmulasztás valami
külső ok miatt. „Egész nap esett
az eső, csak úgy szürenkőztünk
a gyiőfa alatt. Fé délig szüren-
kőztünk, hogy a koci értünk
nem gyűtt“. (Nem a megázásra
értették? Szerk.) |
| forgószálló: átutazó, egy-két
napra beszállásolt katona. | tokonyáz: nyakon ver. |
| izmos: izzadt, poros, piszkos.
Ruhára sose mondják, csak a
testre. „Most fürdettem ezt a
kölöncöt, mán is olyan izmos,
mint az ördög. Mégin össze-
izmótad mán a kezéd, te?!“ | zargat, zergat: nyugtalanít,
sürgat, hajkurász. |
| kendőlakás: eljegyzési lakoma. | |

(Félegyháza.)

MÓRA ISTVÁN.

Arad megyeiek.

Szomszédasszony is egyre csak ásingol (sopánkodik).
 Azért maradt meg romlatlanul ez a kenyér, mert jobban ajnároztam (gondoztam).
 Ejnye de beszertes (szeles) ez a tyúk, leverte a tálat.
 Ezek a gyerekek, hogy bekasztrálják ezt az ablakot, nem győzi az ember tisztogatni.
 Csadri (hizelgő) kis lány ez a Mari.
 Engedje ki a fiamat, majd a kukoricát csallinkázza.
 Nem megyek ebbe a sárba, nem akarom a cipőmet becafrálni (bemocskolni).
 Nem jó munkások az oláhok, mert csak úgy csellengve (lézengve) dolgoznak.
 Becsiszálom (becsikálom, be-tapasztom) ezt a lukat.
 Hogy codoláskodnak (lár-máznak) azok a gyerekek.
 Alig tudtuk a kutyát a szobából kicucálni.
 Ez a Julcsa olyan cafanyi (sokat eszik).
 Olyan csingatnak látszik ez a zsák, mégis áthull a liszt rajta.

Megint bent van már az a dajna (nagy, buszma) lúd!
 Hogy eberkednek (kárálnak és mindent levernek) ezek a tyúkok ide bent.
 Mielőtt megfoghattuk volna, elvasalt (elszaladt) a kutya.
 Olyan kis fecskes (beszédes) fiú, csakhogy most szégyel beszélni.
 Míg kimegy egyet sétálni, föl-bőzdörgetem (fölrázom) egy kissé ezt a szalmát.
 Hogy az idén jó kukoricatermés volt, hát mindenki fölzsön-díthette (megjavította) egy kicsit a lovát.
 Egész nap folyton fullároznak (futkosnak, játszanak) ezek a gyerekek!
 Nem isznak, hanem csak úgy fecsernek, mint a liba.
 Ez is csak olyan gyezsepogyes (tehetetlen, gyámoltalan) gyermek!
 [Ó te kis gíbicő! (Olyan hizelkedő kifejezés a kicsinyekhez, mint például: „Te kis bikfic!”)
 Ez Mindszentről, Csongrád megyéből való.]
 Nekem nem kell ez a glagyma (pancs étel), egyétek meg!

SZABÓ BÉLA.

Helynevek.

Szántók: Bozdási domb. Kisfali mező. Nyerges. Szűnyogdomb. Csöbörfa. Bábagödör. Jánosfa. Gát. Reméte. Diás. Nagymező. Adráci. Kistelek. Kis- és Nagysziget.

Erdők: Szögvégi e. Bujtos. Keréknyáras. Hosszinyáras. Zsibót. Mocsár. Száraz e.

Rétek: Puszta kerték. Dombalja. Puszta rét. Kis rét. Szittyás. Korong. Égés.

Völgyek: Görű. Kengyelős. Kajga.

Legelő: Hosszi dögő.

(Sellye Somogy m.)

GYULAI BÉLA.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három tnyyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesszőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet. · 1897. MÁRCIUS 15.

III. füzet.

NÉMET NYELVHIBÁK A MAGYARBAN.

A nyelvújítók eljárásában voltakép — akarva nem akarva — a német nyelv volt a magyar mértéke. Ha a németben volt egy szó, melynek a magyarban nem tudták mását — akkor ezt a hiányt pótolni akarták és új szót alkottak. Ha valamely szóösszetétel, vagy valamely alkalmas fordulat kínálkozott a németben, melyet a magyar nyelv nem ismert — csakhamar utánózták a nyelvújítók, azt gondolván, hogy ily módon segítenek a magyar nyelv vélt szegénységén. Ennek az okoskodásnak köszöni kétes existenciáját — hogy a sok ismert példából csak egy-kettőt említsek — az ilyen alkotás: *szellemdús* (*geistreich*), *pormentes* (*staubfrei*), *vérszegény* (*blutarm*) stb.

Az egyik nyelv azonban nem fordítása a másiknak; nemcsak nyelvtanra nézve vannak nagy eltérések, hanem szókincsre nézve is. Az egyik nyelv épen nem fedi a másik nyelv szókincsét. Minden nép bizonyos fogalmakat alkot magának, bizonyos fajokat és nemeket (genust és speciést) különböztet meg, melyeket a másik nem ismer mindig, azaz külön jellel (szóval) nem jelöl meg. Ismert példa erre az *őcs* és *bátya* szó, melyet a német csak jelző segítségével fejezhet ki. Ilyen igen sok van a magyarban: aki Arany Jánosnak egy versét németre fordítja, mindjárt talál ilyen fordíthatatlan kifejezést, azaz oly fogalmi kifejezést, melyet ebben a logikai határoeltságban a német nyelv nem ismer. Igen feltűnő példa, mennyire nem fedi az egyik nyelv a másikat, a francia nyelvnek az a hiánya, hogy nincs kifejezése az *állani* igére. Ezt a francia csak körülírva fejezheti ki: *être debout*.

Ha a nyelvújítók a német helyett a francia nyelvet tartották volna szem előtt az újításoknál: akkor reformáló tevékenységük eredményei igen eltérők volnának a mai eredményektől, mert a franciában sok oly sajátság nincs meg, ami a németben megvan

és viszont. A mintával együtt változtak volna az utánzott szóalkotások. A szóösszetételekre nézve tán kedvezőbb lett volna nyelvünkre, ha a nyelvújítók a francia nyomán indulnak.

Amint a nyelvújítás és az újabb nyelvszokás mindinkább a németre támaszkodott, amint egyre a németből fordított, azaz amint a magyarban elő akarta teremteni mindazokat a kifejezéseket, fordulatokat, amelyekkel a német nyelv rendelkezik: megtörtént nem egyszer, hogy oly német kifejezést kísértettek meg a magyarban utánozni, mely magában a németben is helytelen használaton alapul. Német nyelvérzékük gyakran nem volt épebb, mint magyar nyelvérzékük és ekkép könnyen követhették el azt a hibát, hogy helytelen német alakot helytelen magyar képzéssel adtak vissza. Ily módon azt lehet mondani, hogy német nyelv- vagy stílushibát ültettek át a magyarba.

Lássunk néhány példát.

A németben mindinkább terjed az a gramatikusok rosszalta szokás, hogy az igét gyengítik azzal, hogy egész kifejezéssel pótolják, amelyben az ige fogalmát *bringen*, *finden* mellékigékkel támogatják. A helyett hogy *kundmachen*, azt mondja a német irodai stílus: *zur Kenntnis bringen*. A magyar mindjárt követte, azt mondván: *tudomására hozzuk*. A német cikornyásan azt mondja: *es findet Anwendung* az egyszerű *wird angewendet* helyett. Mi követjük és e körülírás nálunk is *alkalmazást talál*. A német hibásan azt mondja: *in Vorschlag gebracht*, aminek mintájára mi is *javaslatba hoztunk valamit*.

A német nyelvőrök nem győzik hibáztatni a *besitzen* = *birni* ige főlős használatát a németben. Nálunk pedig a németes nyelvhasználat ép ezt a visszaélést követi, a magyar és a német nyelv szellemének ellenére. *A rózsza szúrós tövisekkel bir*, írják nálunk néha a hibás német minta után: *Die Rose besitzt stachelige Dornen*. Vagy: *a gumicső üvegcsappal bir* (a németben sem helyes: *Der Gummischlauch besitzt einen Glashahn*). Hasonlóan keresett, affektált német kifejezések másai a következők: *tanácsosi ranggal bir* — *nagy nyelvtelenséggel bir* — *nagy értékkel bir* — *tanári képestitéssel bir*. Mind ez esetekben a németben a *besitzen* ige használatos ugyan, de a német gramatikusok megrójják. (Vö. Wustmann, *Allerhand Sprachdummheiten* 372—375.)

A németben egy csomó, nyelvileg helytelen kifejezés harapódzott el, melyeket mi a magyarban szolgailag követtünk. A szociáldemokrata sajtó csinálta a *zielbewusst* szót, melyet ma Német-

országban már csak gúnyosan használnak. Ebből származik a mi céltudatos kifejezésünk.

Hasonlókép sok panaszra ad okot a német *seitens* és *beziehungsweise* kifejezés. A német már nem tesz semmit, csak *részeről* (*seitens*) történik valami; a német nem mondja már: *X vagy Y*, hanem *X illetőleg* (*beziehungsweise*) *Y*. E két német nyelvhibát is nyomon követtük: *íróink részéről sok elismerést talált e kifejezés illetőleg hiba.*

Közel 10,000 ember gyűlt össze. „*Nahezu 10,000 Menschen*“, mondja a német hibásan (*beinahe* helyett). „*Messze a legjobb megoldás*“ (németül hibásan: *weitaus die beste Lösung*). E két német korcs szólást szintén utánozzuk néha.

Hasonlókép hibás német használatot követünk, midőn minduntalan *visszahatásról* beszélünk és egyszerűen *hatást* értünk. A német stílus egyik megrótt affektációja, hogy folyton a *Rückwirkungot* hánytorgatja (*Wirkung* helyett).

Az efféle mondasok: „E könyv minden *jóbb* könyvkereskedésben kapható“ szintén kifogásolható német eredetire vezethetők vissza (*In jeder besseren Buchhandlung*). A fokozásnak azonban itt nincs semmi logikai értelme. Az illető csak azt akarja mondani, hogy minden *jó* kereskedésben kapható.

A németnek egyik stilisztikai betegsége, hogy minduntalan a *mozzanat* (*Moment*), *tényező* (*Faktor*) és *elem* (*Element*) kifejezésekkel él. Minden politikai eseménynél van például egy *tényező*, mely előidézi (*ok* helyett), egy *mozzanat*, mely különösen figyelmet érdemel (*jelenség, dolog, sajáttság* helyett) és vannak ilyen vagy amolyan *elemek*, melyek részt vesznek benne (*a török elem* = a törökök). A mi hírlapjaink ezt a hármas német fejleményt aztán magyar papiroson utánozzák.

A német nyelv után indulunk, midőn bírálatainkban így beszélünk: „*Szerző* nincs tisztában feladatával. *Bíráló* jól tudja, hogy a kitűzött feladat nehéz“ stb. A német bírálatokban gyakran olvashatjuk: *Verfasser* ist sich seiner Aufgabe bewusst. *Recensent* erkannte mit Freude an etc.“ Ez azonban alnémet provinciálizmus, melyet a német gramatika elítél. A magyarban ezt a hibát utánozva, szintén el-elhagyjuk a névelőt az ilyen esetben is.

Az osztrák német, a német stilisztikák nagy bosszuságára, nem mondja, mint a többi német, *ich brauche*, hanem provinciális *ich benöthige* kifejezést faragott magának. Ennek megfelelően a

magyar is *szükségel* valamit; *es wird benöthigt* = *szükségeltetik* (e helyett: *szükséges*).

A német papiros-stílus — ahogy ezt a mesterséges, keresett irodalmi stílust elnevezték — nevetséges módon visszaél némely képies kifejezéssel. Valósággal *ad absurdum* viszi az erőszakolt alkalmazással, az elképzelhetetlen kapcsolatokkal. Ilyen pl. a *szempont* (*Gesichtspunkt*) szó. A magyar stílus itt is, fájdalom, követi a németet ballépéseiben. Vezércikkekben, ülésekben egy-egy szempontra súlyt helyeznek, a szempontot latba vetik, érvényesítik, elnyomják, előre tolják, sőt lovagolnak rajta.

Mint a németben. úgy nálunk is a *nélkül* helyett mindinkább e körülírást használják: *elhagyásával* (*mit Hinweglassung*). Pl. a képviselő fölösleges floskulusok *elhagyásával* beszélt (e helyett *nélkül*). A *mint* szót a *minőségében* (*in seiner Eigenschaft*) kifejezés akarja pótolni: Ő tanári minőségében beszélt (mint tanár). E két használatot a németben meg szokás róni. Jobb-e a németnél magyar utánzata?

Általán láthatjuk, a németnek van bizonyos hajlama a direkt a közvetlen kifejezés elkerülésére, a körülírássra, az egyszerű cselekvést kifejező igének még főnévvel való támogatására: e hibás hajlam a magyarban is érvényesül a német minta után.

A német sógornak megvan az a rossz szokása, hogy az idegen szavak használatát vagy képzését nem egyszer eltéveszti. A magyar e részben is követte. Beszélünk német suggestio alatt *abonnens*-ekről, pedig ilyen szó sem a franciában, sem a latinban nincs. Ez idegen szó német tévedés szülötte. Beszélünk *pianino*-ról, ámbár e szó nincs még ebben az értelemben az olaszban, csak a németben. A *kuvert* a német-francia *couvert* mása (a francia ilyenkor azt mondja: *enveloppe*; a *kóperta* olasz alak). A *coupé* szó szintén ide való (franciául *compartiment*). Hasonlókép német bélyegű francia szó a *garde-robe*, *tranchiroz*, *parterre*. E szavak ebben az értelemben nincsenek meg a franciában [*vestiaire*, *découper*, *rez de chaussé*].

Úgy hiszem, ez utóbbi példákat nem volna nehéz még vagy százzal megtoldani.

RIEDL FRIGYES.

AZ UDVARIASSÁG NYELVE.

— Főolvasás a Philologiai Társaságban. —

(Vége.)

Az udvariasság syntaxisa, az udv. nyelvnek a nyelv közönséges szabályaitól és formáitól való eltéréseit tárgyalja. A görög és latin nyelv nem ismerte e furcsa tévedéseket, melyekkel a modern kulturnépeknél s egyik-másik Európán kívüli népnél találkozunk. Köztük azok válnak ki, melyek a névmásra (a személyes és birtokos névmásra) vonatkoznak.

A névmás, mint már neve maga kifejezi, a nevet helyettesíti, tehát helyettesítő functiója van. Minden helyettesítés mesterséges valami, amiből azt következtethetjük, hogy eredetileg jó ideig el voltak nélküle. Valamint mai nap is a gyermek *én* helyett a maga nevét, *te* helyett a másiknak a nevét nevezi, úgy valószínűleg a népek is eredetileg hasonlóképp cselekedtek s az *én*, *te*, *ő*, *mi*, *ti*, *ők* helyett az illető személyek neveit mondták, míg nem a pronomennel könnyebbséget szereztek maguknak, még pedig valószínűleg nem valamennyi alakjával egyszerre, hanem csak lassankint egymásután. Iheringre a pronomen azt a hatást teszi, hogy a legkésőbb keletkezett nyelvformák egyike, mert még kérdés, hogy van-e minden nyelvben pronomen. Gabelentz szerint a japáni nyelvben valódi személyes névmás nincs.

Hogy az udvariassági nyelv a névmások szabályszerű használatán megütközött, annak okát Ihering abban találja, amit úgy fejezett ki, hogy: a személy magakerülése (*Die Flucht der Person vor sich selber*). A személy kerül a saját *én*-jét, mert ez nagyon arrogáns, kerül a *te*-t, mert ez nagyon bizalmas, *én* és *te* megütközést okoz, a személyek némely individualis mivoltukból kivetkőződnek, mind a ketten álarcot kapnak, egymással nem mint ama bizonyos individuumok közlekednek, hanem mint absztrakt személyek. Hadd lássuk a dolgot közelebből.

1) Az *én*. A pronomen personale 2. személyéhez képest az első személy az udvariasságtól csak keveset szenvedett. Csak az ázsiaiak szolgáltsága proskribálta sok esetben az *én*-t; a személy úgy beszél magáról, mint valami dologról vagy állatról: a harmadik személyben.

De Európában sem maradt az *én* mindenütt háborítatlan.

Az *én* kikerülésére a németben háromféle formát használtak, vagy még most is használnak.

Az első abban áll, hogy az *ich*-et az ige előtt egyszerűen elhagyják. A kereskedői stílusban nem azt mondják: *ich habe*, hanem: *habe Ihren Auftrag erhalten*, s a múlt században ez volt a levélbeli stílus általános illemszabálya. A közönséges szóbeli társalgásban szokásos udvariassági frázisok: *bitte* {kettőztetve is: *bitte, bitte*}, *danke*, *bedauere sehr*, *gratuliere bestens*, *habe die Ehre* stb. Ezt nem rövidítési hajlam, hanem az udvariassági szerénykedés okozta; mert senkisémet mondja: *befehle, will, erwarte, versichere, bestreite* stb., mint igenis beszélnie kellene, ha a rövidítési hajlam volna az igazi oka annak.

A második formája az *én* elkerülésének abban áll, hogy az *én* úgy beszél magáról, mint valami harmadik személyről. Példákat szolgáltat a hivatalos stílus: *Alulírott* stb.

Az elő beszédben aligha fordul még elő nálunk, kivéven a kisdedekkel való társalgásban; *gyere a mamához*, mondja: az anya a gyermekének, a helyett, hogy: *gyere hozzám*, csak hogy ez nem udvariassági célból történik s azért nem is idevaló. Az ázsiai népeknél ez a dolog általános, a beszélőnek megalázó tárgyas megjelölése az ázsiai udvariasság fővonásának vehető. Már az ótestamentomban találkozunk: *szolgád*. A siámiak és malaiak az *én*-t rendszeren *szolgá*-val pótolják. A kínaiaknál régebben még a hűbéres fejedelem is magát úgy nevezte hogy: *csekélyebb ember*, s az író az olvasóval szemben *ostobának* nevezi magát, amit nálunk is helyel-közzel hálás elismeréssel fogadnának.

A harmadik formája az *én* elkerülésének a szerénykedő *mi*, a pluralis reverentialis, amint Ihering helyesen nevezi, hogy a pluralis maiestaticustól megkülönböztesse. Ezt az utóbbit a későbbi római császárok találták föl. (Mikor a magyar király ünnepies hivatalos stílusban szól, azt mondja, hogy: *Mi* Első Ferenc József; de sajátkezűleg írt levelkében — Handbillet-ben — ő is csak azt mondja, hogy *én*.)

Míg a pluralis maiestaticus az *én*-t azért utasítja el, mert nagyon alacsonynak és közönségesnek tartja, addig a pluralis reverentialis azért kerül, mert nagyon arrogánsnak találja. Mikor az író, a szónok, az egyetemi tanár azt mondja, hogy: *láttuk, azt találtuk, megemléztünk* stb., nem az a szándéka, hogy az *én*-jét mesterségesen felpöffesse, ez nem a sajtó képviselőinek a *mi*-je, aki tudja, hogy az egész nemzet, olykor az egész emberiség nevé-

ben szól, s akinek, mint a közvéleményi nagy hatalmasság képviselőjének, a pluralis maiestaticus persze dukál is, hanem a szerénységnek a *mi*-je. A beszélő mellőzi az *én*-t, mintha nem ő találta, nem ő mutatta volna stb., hanem mintha az olvasó, a hallgató segítette volna benne, mintha közös munka lett volna, a *mi* az olvasót, a hallgatót az érdem részesévé teszi.

2) A *mi* és a *mienk*, mely a megszólítottal való közösségünk kifejezésére szolgál s ez értelemben a régi görögök és rómaiak nyelvén semmi kifogás alá nem esett, a modern udvariasság szerint, mikor a beszélő a megszólítottnak alárendeltje, hódolója, arrogánsnak látszik, s ennél fogva nem használható. A souverain, az előljáró mondhatja alattvalójának: *mi* már egyszer találkoztunk; de az alattvaló nem.

A *mi* a szólót és megszólítottat egy rangba helyezi; a följebbvaló teheti ezt leereszkedésből; de az alattvaló udvariatlanságot követne el véle.

Ugyane szempont alá esik, mikor a hadvezér katonáit bajtársainak, a német professzor hallgatóit ünnepi alkalmakkor *com-milito*-knak szólítja.

3) A *te*. Minden modern nép hadat izent a *te*-nek, némelyiknél, pl. az angolnál és hollandinál, szinte kipusztult az életből, s csak az Istenhez intézett megszólításban, a templomi imádságban áll még helyt, a többi népeknél még használatos, de többnyire szűk korlátok közé szorult. A francia forradalom idejében megkísérették Franciaországban az arisztokratikus *vous* helyébe a demokratikus *tu*-t tenni s *monsieur* helyett *citoyen*-nek szólítani az embert; de a kísérlet kudarcot vallott: az általános tegezés idejét multa s valószínűleg soha többé vissza nem tér. Oroszországban még tegezi a közönséges ember a cáriját, valamint Norvégiában is a falusi ember a királyát, Tirolban a császáriját. Magyarországon az udvariasság nyelv 2-ik személynek veszi ugyan a megszólítottat, de azt se *te*-vel, se *tiéd*-del, hanem egyedül csak a birtokos raggal fejezi ki: *nagyságod*, *méltóságod*, soha sem *a te nagyságod*, *a te méltóságod* stb.

Hadd lássuk most: mit tett a nyelv idő multával a *te* helyébe.

Helyébe tette 1) is a *ti*-t, 2) a főnévi formát. 3) a személyes névmás egyszámú 3. személyét, 4) a személyes névmás többes számú 3. személyét, 5) a személytelen formát.

4) A *ti*. Ez mindenestre akkor keletkezett, mikor a későbbi római császárok azt mondták magukról, hogy *mi*, ennek megfelelő-

leg az, aki a császárt megszólította, csak *ti*-vel szólíthatta meg. A 2-ik személy pluralis maiestaticusa etikettszerű viszonzása az első személy pluralis maiestaticusának. Így tesz a IV. században Symmachus a maga leveleiben, míg Plinius a császárt még *te*-nek szólítja. A byzanci udvarból átszármazott a *ti* a germán udvarok hivatalos stílusába, aztán az egyházéba s végre a társalgási nyelvbe, a IX. században a *vossitare*-t, amint a *tuissare*-től, a tegezéstől való megkülönböztetésre nevezték, már közkeletűnek találjuk.

Miután a *ti* általánossá vált, némelyik nép keveselni kezdte a megszólítottak kitüntetésére s más formát keresett, s így eljutott a személynek viszonyítás nélküli megjelöléséhez. Európában e találmány nagyon fiatal keletű, Ázsiában régóta otthonos. Oka a személy érintésétől való idegenkedésben áll.

Az udvariassági nyelvnek a személy viszonyítás nélküli megjelölését három formában valósította: főnévi formában, névmási formában, az egyesszámú 3-ik személy alakjában, és a többesszámú 3-ik személy alakjában.

Főnévi forma teszem az, mikor a magyar azt mondja, hogy *hová való az úr?* stb. A hinduknál ez ősrégi szokás. Már legrégibb drámáikban találkozunk. *Te* és *ti* gorombának tetszik. Csak az istenséggel szemben használják a *te*-t, mint fönnebb az angolokról mondtuk, — csak az egyház tartotta fenn a *te*-nek az életét.

A nyugati népeknél e viszonyítás nélküli megjelölés úgy látszik akkor támadt, mikor a római császárokat abstractumokkal kezdték jelölni. Mikor a császár úgy nevezte magát: *nostra maiestas*, *clementia* stb., akkor a hozzá intézett megszólítás az volt, hogy *tua* (később *vestra*) *maiestas* stb. Nálunk magyaroknál ez a forma egészen közönséges = *kend*, *kjed*, *kelmed*, *kigyelmed* (mind = *kegyelmed*); a Szemere alkotta *kegyed* ennek alapján készült. *Uraságod*, *Tekintetességod*, *Nagyságod*, *Nagysád*, *Méltóságod*, *Felséged* stb.

A személy tárgyszerű megjelölése képezi Ihering szerint a következő formába való átmenetet. E forma a pronominalis forma, a személyes névmás egyesszámú 3-ik személye. Ez voltakép nem felel meg az alázatosság szellemének, de könnyebbségre szolgál, mert a személy tárgyszerű megjelölésének folytonos használatát el lehet vele kerülni. Az ázsiaiaknál nincs meg a pronomenek ilyen használata, az európai népeknél sem általános. A franciák, az angolok, a hollandiak nem ismerik: ezek a többesszám 2-ik személyénél állapodtak meg, a németek egy időre adoptálták, de

megint elejtették, míg ellenben az olaszok, s ha a spanyol *usted*-et pronomennek vesszük, a spanyolok is egész mai napig megtartották. Nálunk magyaroknál hasonló valami a *maga*, *magácska* (kedveskedőleg) és az *ön*. De tudnivaló, hogy *maga* eredetileg annyi, mint az *ő teste*, *ön*-t pedig Széchenyi ajánlotta egyszerű megszólításnak. Ihering azt gyanítja, hogy a német a 3-ik személynek ilyenén használatát az olasztól tanulta, csak hogy ez az utánzás nem volt szerencsés, mert nem tökéletes. Az olasz nőnemű alakjában mondja *ella*, a minél *vostra signoria*-t kell alattomban érteni, a német *er* és *sie*-t tett helyébe s ez volt az oka, hogy ez a forma utóvégre divatját multá. Az olasz *ella*-ban, a spanyol *usted*-ben benne van a személynek megbecsülése, a német *er* és *sie*-ben az nincs. *Er* lehetett mesterember, lehetett miniszter. III. Frigyes Vilmos volt az első, ki *Er* helyett *Sie*-nek szólította embereit. A nőnemű *sie* lehetett komorna, könnyelmű nőtisztség, előkelő asszonyság.

A német udvariassági nyelvnek ezt a hibáját egy másik formával törekedtek jóvá tenni, t. i. a pronomen többesszámú 3-ik személyének alkalmazásával.

Amint az *ich* már nem látszott elégségesnek, helyébe lépett a pluralis maiestaticus *Wir*, amint ugyanez a *du*-val történt, a pluralis maiestaticus *Ihr*, s ugyanez a dolog ismétlődött akkor is, mikor az *er* és *sie*-vel elkövetett hibát helyreütdték: a személy az egyszámból a többesbe menekült. *Sie* e szerint, nyelvészileg jellemezve, az egyszámú 3-ik személynek pluralis maiestaticusa. Ihering ezt a német *Sie*-nek nevezi, mert abban a nézetben van, hogy az az egypár nép (a dán, a cseh, a norvég, a svédnél csak most kezd meghonosodni), mely szintén ismeri, a némettől vette által.

A *Sie*-nek többesszámú igével való használata oda vitte a német udvariassági nyelvet, hogy a többesszámú igét egyszámú főnév mellé is alkalmazza: *Haben Majestät, haben der Herr* stb.? Valóságos nyelvi szörnyeteg. Mikor a magyar ember azt mondja: *itt voltak-e kendtek, itt voltak-e kegyetek, itt voltak-e ő nagyságaik, ő fölségeik* stb., az korántsem olyan nagy hiba, mert itt valóságban több személy van; nyelvtanilag persze így kellene lenni: *itt volt-e kendtek, kegyetek, ő nagyságuk* stb. Gedicke, a német udvariassági nyelvnek még egy másik botlására is figyelmeztet. Mikor a nőnemű *sie*-ben meg kezdtek ütközni, a nőnemű *sie* s a többesszámú *Sie* közti félreértés elkerülése végett fölkapták az *accusativus* beli

Sie helyett az *Ihnen*-t: *ich bitte Ihnen, ich habe Ihnen lange nicht gesehen!* s a közönséges német ember még mai nap is az *Ihnen*-t a *Sie*-nél előkelőbbnek tartja.

Miután a többszámú *Sie*-t a közönséges emberre is átvitték, a legmagasabb rangú személyekre nézve bótányossá vált s helyét mással kellett pótolni, megalkották helyettesítőnek: *Allerhöchstdieselben*, amiből aztán megint leágazott a *Hochdieselben* és végre a *Dieselben*.

Ezennel a *te*-nek története be van fejezve, el sem képzelhetni, hogy most mi következhetnék még, miután a személyes névmásnak összes alakjai, melyekkel azt helyettesíteni lehetett, már mind felhasználtattak.

Ihering összeállítja röviden mindazokat a stadiumokat, melyeken a *te* keresztül ment, minden egyes stadiumnál megnevezi ama népeket, melyek annál megállapodtak:

Az 1. stadium *te*. Ezen megállapodott a görög és a római nép.

A 2. stadium *ti*. Ezen megállapodott a francia, angol és hollandi [a finn is].

A 3. stadium az egyesszámú *ő*. Itt megállapodott az olasz és spanyol (s ha a *maga*, *magácska* és *ön* szót is ide számíthatjuk, a magyar is).

A 4. stadium *ők*. Itt megállapodtak a németek és az északi germánok.

A németé az a kétes értékű dicsőség, hogy mind a négy stadiumot meghaladta, s az ember azt hinné, hogy más lehetség már nincs, pedig még akad egy, t. i. a személytelen forma.

Mikor a japáni ember nagyon is udvarias akar lenni, nem mondja *ön ir*, hanem *iratik*, vagy körülbelül így: *irattatik* stb. Ezzel aztán odáig jutott a dolog, hogy a személyt tökéletesen sikerült kiküszöbölni.

A németben is van egy személytelen kifejezés mód, mely azelőtt, nevezetesen az iskolában a tanító szájában a tanulóval szemben szokásos volt: *man kann seine Vocabeln nicht — hat man verstanden?* de ez koránt se volt udvariassági forma, úgy hogy épen ellenkezőleg azokban az esetekben, mikor nem mert az ember *Du*-t mondani, az udvariasabb *Ihr* vagy *Er* elkerülésére szolgált. A japáni formához fogható valamivel mégis dicsekedhetik a német, t. i. hivatalos stílusának ilyen kifejezéseivel: *höheren Orts — an höhster Stelle — diesseits — jenseits* stb., melyekben a személy helyett a hely van megnevezve.

A többszámnak szóló *ti*. Ha ismeretlen embert illeten tegezni, következőkép illetlen volna a többeknek szóló *ti*-féle megszólítás is. S rendesen az. De mégis van kivétel. A pap a maga híveit, a katonatiszt a maga katonáit *ti*-nek szólítja. De mihelyt egyes személyhez intézi szavait, akkor már csak az önözés járja, ami megint furcsa egy ellentmondás.

A birtokos névmás. A birtokos névmásnak története az udvariassági nyelvben ugyanaz, ami a személyes névmásé. *Te*-vel eltűnik a *tied*, *ti*-vel a *tietek*, a német *Sie*-vel a *Sein* vagy *Ihr*. Ily módon váltják föl egymást a formák a fogalomszóknál is: *tua maiestas*, aztán *vestra maiestas*, *dominatio*, *eminentia* — *Eure Majestät*, *Excellenz*, végre *Ihre Majestät*.

Melékiesen megjegyzendő, hogy az egyházi latinságban egy pár sajátzerűség van.

A pápa a közönséges papot *tua fraternitas*-nak, a cardinallist *vestra dominatio*-nak szólítja.

Még egy csodabogarat is kell említenünk. Irni a német azt írja, hogy *Ew. Majestät*, *Excellenz* stb., soha sem: *Ihre* vagy (kiírva) *Euere*, mondani azonban mind a kettőt mondja. Nyelvészetiileg csak az *Ihre* volna az egyedül helyes, *Ew. Wohlgeborenen* stb.-ben is fenmaradt a 2-ik személy. A levél felírásában ezt a 2-ik személyt használják; de nyomban a 3-ik személyre térnek át: *Ihr Brief*, *Auftrag* stb.

A birtokos névmás az a nyelvi forma, mellyel a megszólított-nak valami holmihoz, személyhez, cselekvéshez, nyilatkozathoz stb. való vonatkozását fejezzük ki. Az udvariasság ebben a formában is akadékoskodott. A kínai ember a helyett hogy *atyád*, *anyád* stb. azt mondja: *a parancsoló tiszteletes*, *a parancsoló világos* stb. Ezt a beszédmodot elfogadták a japánok is.

Az európai népek ugyanezen eredményhez jutottak. A possessivumot csak az használhatja, aki a megszólított-hoz bizalmasabb jóindulatú hangon szólhat: *hol van édes atyja?* Akinek nincs joga hozzá, annak, nevezetesen a szolgaszemélyzetnek, az udvariasság alapgondolata szerint nincs is köze ahhoz, hogy akit én tölem kérdez, az az én édes atyám stb., rá nézve az csak *tekintetes úr*, *nagyságos úr*, az *öreg nagyságos* stb.

S ezzel végére értünk Iheringnek az udvariassági nyelv körül tett buvárkodásainak. Az udvariassági nyelvről mondott ítéletét valóságos bűnlajstrommal igazolja.

Van itt egész csomó nyelvi szörnyeteg: egyesszámú főnév

többszámú igével (ilyen a német *Ew. Wohlgeboren*) — az olasz *ella* a himnusról mondva, többszámú pronomen egyesszámú helyett — a megszólítottat illető pronomen nagy betűvel, a megszólítottat illető kis betűvel írva (t. i. a németben — az angolban éppen megfordítva) — a német írásba latin, a nagybetűsbe kisbetűs vegyítve — s mindez csak az udvariasság kedvéért, holott a nyelv az udvariasságnak céljaira elégséges eszközt szolgáltatott.

Midőn Ádám és Éva a tudás fájának gyümölcséből evett volt, azon vették észre magukat, hogy meztelenek, s fügefalevéllel takarták meztelenségüket. Ugyanílyes dolog ismétlődött az udvariasságnál. A személy evett a tudás fájának gyümölcséből, meglátta meztelenségét és megnyomorította a nyelvet, hogy fügefalevélül szolgáljon neki.

PONORI THEWREWK EMIL.

ADALÉKOK IRODALMI NYELVÜNK FEJLŐDÉSÉHEZ AZ UTOLSÓ FÉLSZÁZADBAN.

Igyekeztem megismerkedni a negyvenes évek néhány kiváló prózaírójának a nyelvével, lapozgattam különösen Kis Jánosban, Deákban és Bajzában s vizsgáltam, hogy melyek azok a különbségek, melyekben az ő nyelvük a mi irodalmi nyelvünkötől eltér. A legfőbb különbséget abban találtam, hogy a mi íróink stílusa általában világosabb, szabatosabb, érthetőbb. Mondataink és szavaink egyaránt megrövidültek, s a bonyolult mondatstruktúráktól, a hosszú értelmetlen jelzőktől, az agyonképzett és agyonragozott szavaktól ma már mégis a legtöbben óvakodnak.

Igen gyakoriak az említett korban a hosszú, egy-egy fél lapra terjedő, bonyodalmas mondatok, gyakori a sok közbevetett mellékmondat, s ezek nehézkessé teszik a stílust. Az idevágó példákat helykimélés céljából mellőzöm.

E bonyolult mondatstruktúrákkal rokon jelenség a hosszadalmas jelzőknek és a velük szoros összeköttetésben levő mondatrészeknek oly egymásra-halmozása, mely szintén nehézkessé teszi a stílust; így a következő esetekben:

Közel negyven évig, egész haláláig tartó, igen sok szép jóra s különösen literaturánk szeretetére szakadatlanul buzdító és több tekintetben boldogító barátsága.

Azon mód, mellyel a kollegiumtól búcsút vevő s felsőbb tudományos intézetekbe és theológiát tanulni menő deákokat megvizsgálni szokták.

Gyönyörű szép prédikálásának nagyon fiatal, éretlen korombeli hallása, stb. stb.

Sokszor előfordul továbbá, hogy főnevek, különösen elvontak

elő sorakoznak mintegy jelzőszerűen határozók mindenféle összekötő kapocs nélkül. Így a következőkben is:

Csekély talentumaimmal kereskedést kötelességemmé tette.
Az indulataim uralkodás mesterségét szerencsésen gyakorolta.
Göttingában esztendeig tartózkodásom után.
Az abba avatkozástól magát visszatartóztatta.

Valamint ezeknek a szófüzéseknek, úgy a sokszor előforduló igenévi mondatstruktúráknak is céljuk a mellékmondatok elkerülése. Ez utóbbiak a legtöbbször nagyon idegenszerűen hangzanak. Pl.:

Kit a felségnél nagy kedvességben mondott lenni.
Akármikor hivatalanul is megjelenhetni szabadságot adott.
Mindent elkövet pártot szerezhetni.

A gyilkosságot elkövetni állított Kun Gábor.

Kinyilvánítá, hogy Deák nélkül meg nem jelenni már szavát adá.
Engedje azon hivatalt tovább is díszit s fényt kölcsönözni nevétől.

Még olyankor is használnak — régi íróink módjára — igenévet, mikor egyszerűen elhagyhatnák: „Mindenki kötelesnek lenni mondatik.”

A szórendben két főbb eltérést vettem észre. Először is az ige nagyon gyakran van a mondat végén és ez a beszéd arányosságát megzavarja:

Parancsolat vagy kényszerítés valamely nyelvet el nem törölhet, hanem legfellebb belőle több beszédmódokat támaszthat.

Radvánszky János maga írást bennünk nagy tiszteletet gerjeszte.

Nemcsak tanítomat és gazdamat a rám vigyázásra megkérte, hanem néhány idősebb deákoknak is ajánlott.

Elvégre engedvén, hogy a követséget elvállalni fogja, kijelentette.

Másik szórendi eltérés, hogy több jelző összehalmozásánál a számnévi jelző nem foglalja el mindig a legelső helyet s ez ma szokatlanul hangzik:

A soproni convent között fenforgó némely viszálykodások.

A szomorító kevés cselek arra akartak emlékeztetni.

Több esztendei két jeles elnöke.

Midőn a vármegye veszélyborús egyik korszakát.

A mondat jelenségei közül felemlíthető még az igemódok és igeidők eltérő használata. Ami az igemódokat illeti, feltűnő a gyakori latinos módhasználat, melyet régi íróinkból eléggé ismerünk.

Az igeidőkre nézve megjegyezhetem, hogy nagy elterjedésnek örvendenek a történeti múlt, az *-and* *-end* képzős jövő és a feltételes módnak *fog* segédigével összetett alakjai. Ez ma már nekünk különösnek tűnik fel. Pl.:

Hasonló tartalmuakat forró részvétellel fogadék s végig forgaték.

Még mielőtt iskolába járnék, szorgalmas olvasóvá levék.

Gondolataik nem enyészendenek el az idők tömkelegében, hanem

felvirulandának és megérendenek s gyümölcsüket élvezendi a maradék.
(Így rendesen *jövedő* e h. *jűd*).

Meg fogták volna ölni.

Melyekre ő következtetések által ~~seha~~ sem fogott volna juthatni.

Szíves hálával fogná megköszönni.

A választás a közgyűlésben fogna történni.

Mindezeknél sűrűbben használják azonban a szenvedő alakot.

Tanításai nem hallgattattak általam illő figyelemmel.

Csaknem térdig lehajtott fővel kénytelenítették ballagni, stb.

A szenvedő alak mint alapszó igen gyakori igenevekben és főnevekben is, mint pl.: „Meggyőzhető tévedés“, „könnyen észrevétehető dolog“, „jól értethető szónok“; — „neveltetés“, „megválasztatás“.

Szokatlanná tesznek egyes szerkezeteket még az eltérő határozók, szóviszonyítások is, így:

Ha nem akartuk iszonyú. mérsárlásra kitenni.

Magában értetődik.

Rossz utjaiból ő fizeti meg a vámot.

A jelen körülményekben.

Kivételt tesznek a közönséges törvénytől. A nyelvszabályoktól kivétel. (L. Magyar Határozók 2:14.)

Hozzá által ellenben.

Nem engedik, hogy gondolatokba foglalatoskodva járjon. (L. Határozók 1:84.)

Nagyon gyakori a többesszám használata. Ez bizonyára idegen hatás következménye, mert a magyar nyelv ebben a tekintetben nagyon takarékos. Leginkább feltűnő a többesszám a számnevek után, mint pl.: „Sok örömk“, „annyi tervek“, „számos tapasztalataim“, „némely viszontagságai“.

Többesszámmal találkozunk még önálló, jelzőtlen főnevek-nél is, melyek általános értelemben vannak alkalmazva, s melyeket mi egyes számban használunk.

A teleket Sopronban szokta tölteni.

Pénzekért mindent lehet kapni.

Ritkán vannak okok képmutatást gyakorolni.

Intések holmi száraz oktatásoknál többet érnek.

Mindez azonban már átvezet bennünket a mondattanról az egyes kifejezések különösségeire, melyek közül legérdekesebbek a képes kifejezések. Igen sok esetben más képet, más fordulatot használtak, s tapogatódtak bizonyos fogalmak kifejezésében. Az ilyen eltérő képek a mai olvasónak nemcsak szokatlanok, de furcsák is, ilyenek:

Képzeltődesem *nagyító csón* át nézte a búsító tárgyakat.

A közelebb fekvő ekkleziákban *tevének egy fordulatot*.

A gróf nagy *lebocsátkozással* fogada bennünket.

De azért épen maradt *baráti kötésnek*.
 Igyekeztem *emlékezetembe nyomni*.
 A cukorgyár felállítása *több évig elhalada*.
 Majd ismét *felfogván a beszéd fonaldt*.
 A *bizodalom megtörött*.
Talcsata fejlődött.

Nagyon sokszor előfordul képes kifejezésekben a *tenni* ige, még pedig legtöbbször szokatlanul alkalmazva:

Hasonlatba tette a theoriával. Kivételt tesznek a törvény alól. Egyensúlyba tette. A hozzám tett kérdés. Engem is magokkal szorosabb kapcsolatba tettek. A theoria elméletéről fogok egy-két szót tenni.

Gyakran találkozunk képes kifejezésekben *lefestés-sel*, *leábrázolás-sal* stb. szokatlanul alkalmazva:

Ki ezt a dolgot leábrázolni tudja.
 Azon leábrázolás után, melyet én kegyedről tettem.
 Hozzám jött oly ábrázattal, melyen a nagy szomorúság festve volt.
 Próbáltam lelkemet kellemesebb festésekkel foglalkoztatni.

(Vége köv.)

SCHMIDT MARISKA.

A NÉMET JÖVEVÉNYSZÓKHOZ.

A *köből* szóról Melich ezúttal azt mondja: „bár a ném. *kübel*-lel való rokonítás igen tetszetős, de mi a szót közvetlenül a szláv-ságtól vettük“. Ez csak régibb állításának ismétlése, azért is csak ismétlem azt a feleletet, amelyet arra adtam: „Aztán meg, mondja M. (NyK. 26 : 246), ha az ilyen szavakat mint *cseber*, *csöbör*, *bödöny*, *köből* az ú. n. ószlovénból akarjuk származtatni, a magyar szavak hangalakját nem tudjuk megfejteti, mert az ú. n. ószlovén *čebъ*, *čъbъ*, *kъbъ*-ből sohse lett volna magy. *csöbör*, *bödöny*, *köböl*; a magy. *csöbör* csakis a szlov. *čeber*-ből, *bödöny* csakis a szlov. *bedenj*-ből, *köböl* csakis a szlov. *kebel*-ből alakulhatott“. Ami a *csöbör* és *bödöny* szókat illeti, ez állításnak jogosult voltát kereken tagadnom kell ma is (l. NyK. 26 : 349; a *čebъ* ott sajtóhiba *čъbъ* helyett!), a *köböl*-re nézve is csak ismételhetem, amit akkor mondtam: „A *köből*-re először talán mégis jó volna rábizonyítani, hogy egyáltalában szláv eredetű, mert ha tegyük p. o. a német *Kübel*-ből lett, vagy csak lehetett is, ami ellen tudtommal sem hangtani, sem művelődés-történeti okok nem szólnak, a szlovénre nem szabad hivatkozni, különösen, mikor még csak bebizonyítandó, hogy a szlovén nyelv egyáltalában hatott-e a mi nyelvünkre“.

A *lada* szónál azt olvassuk: „ném. ered., de szláv közvetéssel“. Én őszintén megvallva zavarba jönnék, ha a *lada* szavunk szláv eredetét be kellene bizonyítanom, míg a német *lade*-ből természetesen nehézség nélkül kimagyaráznam. Csakis a magyarországi szlovéneknek és ruténeinknek ismerek *lada* alakot, Belloste-

nevez pedig „illyr” szótárában Szlavóniából és Dalmáciából említ egy kicsinyítő *ladica*-t, amely Daničić régi szerb szótárában is megvan — mindössze vajmi kevés támaszték, hogy a szláv közvetést csak lehetségesnek is, nem hogy bizonyosnak mondhatnók.

Ép olyan kevéssé értem azt a határozott hangot, amellyel M. a gyujtót jelentő *masina*-t a szlávból származtatja: „gyujtó jelentésben szláv közvetéssel (vö. MTsz.)”, hiszen a ném. (zünd)-*maschine* ép úgy adhatott okot a már régebben meghonosodott *masina* szónak ez új tisztben való használatára.

A *karmassin* szónál nem értem azt a megjegyzést, hogy „nézetem szerint a *ss* miatt szláv úton kaptuk”, hiszen M. tanítása szerint magyar *ss* megfelelhet német *s*-nek is: *sack*: *zsák*, *sackmann*: *zsákmány*, *sechter*: *zsejter*, *söller*: *zsellér*, kfn. *sēmele*: *zsemlye*, *söld*: *zsold* stb.

A *bibic* szót is határozottan szlávnak mondja M.; hogy miért, azt ugyan bajos átlátni, mert az, hogy Leschka annak mondta és Miklosich egyszerűen utána mondta, még nem elég ok rá, bizonyítani egyikök sem bizonyította állítását. Miklosich a következő szláv adatokra támaszkodik: „*bibic*, *bibek* slovak. Leschka; *gibec* gavia Belost. kroat-nsl.” A szlovén *gibec*-et bátran elhagyhatjuk, az semmi egyéb mint a kfn. *gibitznek*, illetőleg az annak szorosan megfelelő újabbkori német alaknak mása. A tót *bibek*-et is törölhetjük; nyilvánvaló, hogy ez csak a Leschkánál található *bjbik* azaz *bibik* hibás közlése. Ez a *bibik* használatos-e, nem tudom, Bernolak csak a *bibic* alakot ismeri. Miklosich is az Et. Wh.-ba már csak ezt a tót alakot vette föl, ott t. i. a *bibici* cikkben ezt olvassuk: „slk. *bibic* neben nsl. *gibec* kiebitz — magy. *blbicz*. Vergl. rm. *libuc*.” Az épen idézett összeállításból egyúttal kitűnik, hogy Miklosich sehol egyetlen egy szláv nyelvben sem akadt a tót *bibic*-nek párjára. Azt hiszem, a dolog igen egyszerű. Vagy a tót vagy a magyar *bibic*-et csinált a németből kapott **gibic*-ből. Hogy miért kellett ezt az egyszerű, egy hangutánzó madárnévben olyan könnyen érthető asszimilációt épen okvetetlenül a tótnak véghez hajtania, miért nem lehetett a magyarban **gibic*-ből *bibic*, azt sehogy sem tudom megérteni. Sőt ha a magyar *bibic* szó régi és általános elterjedését tekintem és ha a két nyelvnek egymáshoz való viszonyát mérlegelem, sokkal valószínűbbnek tetszik nekem, hogy a tót vette át a szót a magyarból, mint megfordítva, különösen ha a tótban a *bibic* talán nem is általánosan ismert név, amit abból lehet következtetni, hogy a Loos-féle szótárban csak a cseh *čejka*-nak megfelelő *čajka* nevet találjuk.

Az eddig tárgyalt esetekben, az egy *bunta* szót kivéve, M. szláv közvetést tesz föl, meggyőződéseim szerint helytelenül. Találunk azonban egy olyan szót is a lajstromban, ahol meg én tartom valószínűbbnek a szlávból való származást.

Maga Szarvas is kérdőjelt tett a *csész* szó mellé, de M., úgy látszik, teljesen föntartja a Német vendégyszókban kifejtett nézetet, mert egyszerűen ráhivatkozik. Pedig az ott fölhozott argumentum

több mint gyenge. „Tekintve, mondja ott, hogy a szó az összes szláv nyelvekben és a szlávból átkerült rumunyan *zs* hanggal van meg, nem származtathatjuk a szláv-ságból“. No akkor bizony a *csésze* szót sem származtathatjuk a szlávból, mert valamennyi szláv nyelvben *š*-sel hangzik a *čaša* szó, a *cseresznye* alak sem lehetett disszimiláció útján az eredetibb *cseresnye* alakból (öszl. *črěšinja*)!

Attérek egy kis csoportra, amelynél a közvetlen olasz hatást valószínűbbnek tartom, mint a Melichtől föltett szláv közvetést, értem az *egres*, *maskara*, *iskátulya*, *must* és *mustra* szokat, valószínűbbnek azért, mert először is az olaszból hangtanilag ép olyan könnyen meg lehet a magyar alakokat magyarázni, másrészt pedig különösen azért, mert az olasz nyelv hatása jóval nagyobb volt, mint akármelyik újabb szláv nyelvé.

Az *egres* szó alatt Leschkanál ezt olvassuk: „Stachelbeere, ribes grossularia, etiam slavice dicitur *egres*, boh. *angrešt*, ex lat. *agresta*, ital. *agresto*, unde etiam quidam Germanorum habent *Agrest*“. Ebből nem tűnik ki, vajjon Leschka szláv eredetűnek tartotta-e a magyar szót. Miklosich nem vette föl a szlávból került magyar szók jegyzékébe, a tót *egres* alapján nem is vehette volna föl, mert sokkal valószínűbb, hogy a tót vette át a szót a magyartól, mint megfordítva. A tót szón kívül még csak a horvát *gres* jöhetne tekintetbe, de ebből alig lett volna a magyarban *egres*, hanem **geres*. De nincs is okunk okvetlenül szláv nyelvben keresni a magyar *egres* forrását, ott van az olasz *agresto*, amelynek dialektikus *agrest* (olvasd az *s*-t magyarosan!) alakjából az *egres* ép úgy lehetett, mint *esperes* régebb *esperest*-ből. Ha valaki fönnakadna azon, hogy az *egres* mellett nem mutatható ki egy régebb **egrest* alak, úgy mint az *esperes* mellett igenis található *esperest* is, és ha ezt komoly akadálnak tekintené, akkor azt lehetne neki felelni, hogy a szóvégen álló *i* eltűnése a horvátban (*gres*) és a németben (kfn. *agraz*) is magyarázatra szorul, úgyhogy esetleg már abban az olasz tájszólásban kell okát keresnünk, a honnét a szót átvettük. Annyi bizonyos, hogy a németből nem kaptuk a szót.

A *maskara* szót miért kellett szlávoktól kapnunk, nem értem, mikor Olaszország a maskara klasszikus földje, és a szót az olasz *maschera*, ill. a velencei, magyar *s*-sel ejtett *mascara* teljesen megmagyarázza.

Nem tudom, mi birta Melichet arra, hogy a *must* és *mustra* szokat szlávoknak, az *iskátulya* szót pedig latin vagy szlávna mondja, hacsak nem az olasz *o*-val szemben mutatkozó *u*. Az igaz, hogy az olaszban mind a három szóban *o*-t találunk: *mosto*, *mostro*, *scatola*, de olyan bizonyos-e, hogy a magyar az olasz *o*-t nem hallotta-e szintén *u*-nak, csakúgy mint a horvát annyi meg annyi esetben (vö. NyK. 26: 472)? Kőrösi többször tesz föl ilyen hangváltozást, a nélkül hogy megmondaná: az olaszban, egy bizonyos nyelvjárásában hangzik-e *u* a közolász *o* helyett, vagy csak az idegen fülnek hangzott-e az olasz *o*: *u*-nak; így a magyar

bata szót *bota*-ból magyarázza, a *piculá*-t *pizzolo*-ból stb. Balassa a Tüzetes M. Nyelvtanban meg sem említi a dolgot, egyáltalában a lehető legmostohábban bánik az olasz hatással. No de újabban sokat foglalkoztatja nyelvészeinket az olasz hatás és van rá remény, hogy le nem kerül a napirendről, míg egészen tiszta képet nem kapunk róla. Hogy mennyire szükséges a szláv, német, olasz hatás minden részletével foglalkoznunk, azt a szóban levő eset is fényesen mutatja: Szarvas németnek mond egy pár szót, Melich szlávnak, én olasznak. Ha ez az éles ellentét nyelvészeink figyelmét újra fölhívja arra, hogy mennyi fontos és nehéz munkát kell még e téren végeznünk, akkor nem sajnálom, hogy, ámbár most egészen más munka teljesen lekötöi időmet, nem tudtam ellentállani annak a kívánságnak, hogy én is hozzájáruljak a vita megindításához, amelyhez M. rövid, odavetett észrevételei is elég okot és anyagot adnak.

Természetesen első sorban Melichtől várok, kérek fölvilágosítást, hiszen ő meg is ígérte, hogy okait nem sokára elmondja, amelyek őt ilyen vagy olyan állásfoglalásra birták. Kiváncsi vagyok a *mamlasz* szó magyarázatára is, amelyet szlávnak mond, a *matring*-ra, amelyet Szarvassal együtt németnek vall (Miklosich magyarázata már azért sem elégít ki, mert, úgy látszik, erőszakot tesz a magyar szón, mikor *Wirre*, *Vervicklung* jelentést tulajdonít neki, csakhogy az ilyen jelentésű cseh *motrcha*-val kapcsolatba hozhassa); hirtelenében nem tudom elképzelni, hogy a *mód* szavunk miért nem lehet az olasz *modo* dialektikus *mod* alakjának egyenes utódja, miért kell abban „elvonást” látni „a *módos*-ból”; a legnagyobb csodálkozással olvastam, hogy az *opsezec* „valószínűleg tót közvetítéssel (tót *opces* csizmasarok) az osztrákból való”. Az utóbbit olyan kérdésnek tartom, hogy szóba sem hoztam volna, ha egy általánosabb kérdést nem szeretnék vele kapcsolatban érinteni. Maga M. is elismeri, hogy a felsőmagyarországi németeknél csak úgy mint az osztrák-bajor németiségben az *a* erősen *o*-féle hangzik, sőt egyenesen *o*-ba is mehet át (l. Német v. 77), de elég csodálatos, hogy következtetést ebből csak a hosszú hangzókra nézve von le, a *gräf*: *gróf*-félékre. („Az *a* hang az első szótagban, a hangsúlyosban, a magyarban vagy *á*, *a* vagy *ó*.”). Szakasztott így jár el Balassa is a Tüzetes M. Nyelvtanban. Ő is csak *drót*: *drath*, *gróf*: *graf*, *hóhér*: osztr. *hēher*, *sógor*: *schwager*, *spórol*: *sparen*, *berdó*: *wer da*-félékről beszél (1: 176, lent), a rövid hangzóknál egy szóval sem említi, hogy az újabb átvételekben gyakran találunk *o*-t német *a* helyén, Én tehát kiírom M. értekezéséből mind az ide tartozó eseteket, amelyekben ő maga német *a*-ból lett *o*-t ismer el (csak a *morkoldó*: kfn. *marcgräve* szót hagyom ki, mert Melichnek igazat adok abban, hogy erre a *porkoldó* szó hatott): *borbély*: *barbier*; *borséta* „felselyem”: *barchette*; *forspont*: *vorspann*; *klopter*: *klafter*; *opsit*: *abschied*; *prontsaccung*: *brandschatzung*; *rostok*: *rastlag*; *sott* (*satt* mellett): *schacht*; *stompf*: *stampf* (*mühle*); *stampfol*: *stamfen stampfen*, és a pótlásból:

posch : *pasch* (82. l.); *sztotlyer* : *sattler* (83. l.). Ezek után azt hiszem, már kérdezni sem kell, hogy a német *abszts* (tudvalevőleg a német cipész ezt a szót rendszeresen többesben használja) nem jöhetett-e *opszec* alakban az *opsit* (*abschied*)-félékkel egyenesen mihozzánk tót közvetés nélkül?

Nem tagadom, sok esetben nagyon nehéz, egyesekben épen-séggel lehetetlen, eldönteni: egy-egy német vagy olasz szó egyenesen került-e hozzánk, vagy pedig valamely szláv nyelv révén, de M. utolsó közleménye azt a benyomást tette rám, mintha ő nagyon is hajlandó volna szláv közvetést föltenni. Az ő összeállításában a német, az olasz, a szláv hatás egészen új, meggyőződésem szerint hamis világításban tűnnek föl előttünk, ezért tartózkodással fogadom állításait, míg a megígért bővebb megokolás talán el nem osztja kétségeimet.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

A JELENKORI NYELVUJÍTÁS SZAVAI.

A Nyelvőr olvasóinak bizonyára kellő tájékozottságuk van azon mozgalom értékéről, amelyet a *Jelenkor* című hetilap indított meg az idegen szavak magyarítása érdekében. E mozgalmat nagyon sok helyen visszatetszéssel fogadták, de legtöbbször csak mosolyogtak rajta. A szerkesztőt azonban ez nem akadályozta meg abban, hogy még két pályázatot ki ne hirdessen. A harmadik pályázat eredménye aztán olyan volt (378 pályázó közel 2000 szóval), hogy ez alaposan elvehette kedvét a további pályázatoktól; ez idő szerint legalább mélyen hallgat s remélhető, hogy ha saját tapasztalatain okult, továbbra is hallgatni fog. E mozgalom nem veszélyes ugyan, célja meg épen hasznos, mert az idegen szavaknak olyan tömegét, amely ma nyelvünket elárasztotta, semmi áron sem szabad megtűrnünk; csakhogy az legkevésbé sem ismeri a magyar nyelv szellemét, aki azt gondolja, hogy az erre vivő út egyedül a szófaragás mestersége.

Ez az ok készítetett arra, hogy a Jelenkorban rendetlenül szétszórt pályázatokból az érdekesebb és helyesebbnek látszó szavakat okulásul rendbe szedve összegyűjtsem, hogy lássuk, milyen eredményt érhetünk el ezen irányban. Az itt összegyűjtött szavak nagy részéhez még igen sok szó fér, de már azt is elégnak tartom, ha más kárán megtanuljuk, hogy merre kell a helyeset keresnünk.

Az itt következő szavak közé a pályadíjra érdemesítetteket * bevettem, ha mindjárt teljesen helytelenek is.

Apokrif: szerzővesztett, álírat, hitelvesztett.

Banális: közhelyű, *útszéli* [elkoptatott, Bölcséleti Folyóirat 1896. 536].

* Ezeket a többiektől a dült betűk különböztetik meg.

Bazár : vásárház, árúház, törökbolt, árutár, vásárucca, tárház, árusor, fiavásár, *végycott*, árúszín, csereszín, törökvásár, üzlettár, csirivásár, piperevásár, ezerház, vásárbolt, olcsóvásár, csodavásár, piacucca.

Bizarr : szokáshagyott, furazavart [torz B. F.]

Blazírt : elcsömlörlött, *magaunt*, nyíttkedélyű, elmélyedett.

Bojkott : kiküszöbölés, kizárás, kinézés, kibőjtölés, kiközösítés, kirekesztés, tönkreüldözés, kigolyózás, kifüstölés, kimellőzés.

Bojkottálni : agyonkerülni.

Brüszk : darabos, nyesetlen, *förmeteg* [nyers, kíméletlen B. F.].

Buffet : kis étkező.

Burleszk : mókás, torzbohó, *bohókás*.

Bürokrata : irodamoly, tolcaiszár, rendelettragó, irodaszú, téntafereg, irodahős, hivatalcsont, faliglátó, székkúr, papirrovo, tollragó, bettember, hivatalmoly, papirmoly, pennalekű, tollvitéz, formarágó, rovatrab, téntakirály, betürágó.

Büroktizmus : téntauralom.

Cínikus : seban, keve, becsveti, *ebhitű*.

Deficit : keveslet, *hiánylat*, fogyatéék, hiány, hiányzat, öreghiány, ráfizetés, szükségttöbblét, defizet (népetim.), véghiány, fedezethiány, bevéthiány, kiadástöbblét, veszteség, zárveszteség.

Demagóg : népkupec, népkolompos, népkantató, *tömegbujtó*.

Dilemma : kétköz, északtyú, élpár, bajzsák, seki-sebe, kétél, észvergődés, kéttűzköz, kereszttétel, vagy-vagy.

Diplomata : kormánytartó, országperes, államközvetítő, államtudó, honüggyvivő, világkolonc, államvivő, országgyám, külügyelő, honügylő.

Dualizmus : kettősség, kétérdek, párelvűség, kettesség, kégegység, kételvűség, kétállamiság, párviszony, ikeruralom, ikerviszony, ikerkapcsolat, párrendszer, állampároosság, párság, párlét, párszövetség, ikerkormányzat, hasonlottság.

Fantasztikus : képzeletes, meseföldi, garaboncos, képzeletszött.

Groteszk : fura, ferdületes, furcsondi, csudákos.

Illuzórius : köddeloszló, illamos, lidérces, képzeletes, *déli-bábo*s, holdkóros, légvárias, ködvilági, látszatos, ködszerű, álomvirágos, tünde, csalókás.

Illuzió : álomvirág.

Imponál : uraltat, megrökönyít [tekintély, nagy súlya van B. F.].

Incidens : köz eset, baleset, akadály eset, zavaró-eset, vakeset, zökkenő, kieneset, lepvejött.

Interjuvol : szóra fog, szóra vesz, megáredál (fehérm. tájszó).

Interjú : kikérdezés, véleménykérdés, szóadóztatás, hírvallatás, megszólaltatás, megfirtatás, hírhajszá, véleménykérdés, nézetkérdés, puhatólás, tudakoló, közrefogás, faggatódzás, tudakolás, tudakozás, hírkérdezés, faggatás, szórafogó, hírvallató, hírvallás, hírfaggatás, hírpuhatólás, hírgyónás, temondálás (székely tájszó), firtongatás.

Jargon : zagyinyelv, zugnyelv, félnyelv, szójárás, korcsajtás, szögyveleg, szózagyalék, korcsnyelv, *fajssólds*, fonáknyelv, zagyvabeszéd, fajbeszéd, álkiejtés.

Kaszinó : társasház.

Katasztrófa : végcsapás, balvég, balválság, vészeset, végzet, vészcsapás, rémeset, vész, végfordulat, vártbaj.

Kombináció : terv-eszelés, tervezés, tervezgetés, eszelés, egybevetés, támogatás, kétkettőzés, gondolatszövés, tervszövés, eszmefűzés, összevetés, kieszelés, tervelés, tanogatás.

Kongresszus : gyülekezet, tanácskozás, összejövetel, kar-gyűlés, sereglés, nagygyűlés, tanácsgyűlés, szakgyűlés, nagytanács, szak-tanács, szergűlés. értekezlet, főgyűlés, köztanácskozás, tanácskozmány.

Kombinál : egyesítget, kieszel.

Konkrét : megfogható, összevont, tesztszerű, kézzelfogható, egy-álló. érzékeltető, alakos, valósult, valóságos, fogható, érzéklet, fogni-termett, tényező, való, markolatos, valós, valóléttű.

Konstatál : azonosít, megállapít, tényel, tényel, rögzít, álla-pít, bezzegtet, bizonyoz, rámutat. kijelent, *megállat* (Pázm. Kalauz), bizonyol, leletez, megbizonyít, alít (tájszó), tudomásol, megerősít, bebizonyít.

Konvencionális : szegődéses, kézenforgó, egyezményes, ki-kötészszerű, szegődményes.

Koró : sétatű, díszjáró, időző. körjáró, sétamulató, sétatör, sétatoca, sétatétel, sétatér, látó, sereglő, hivalgó, mulatóút, nagytér, nagyút, díszút, látványtár, sétáló, sétatör, sétatálya, *pályá*.

Kuplé : korcsdal, dalmondóka, *sördal*, mókadál, borsszemdal, darázsda, kupadal, csipőke.

Lofalts : lovaghitű, lovagelvű, hívhű, alattvalóias, hűbuzgó, magyar, illemelvű [őszinte, nyílt szívű; hű, ragaszkodó].

Markáns : kiélezett, élezett, jellegzetes, élszegű, jellegző, ki-tetsző, jelzős.

Misztikus : titokzatos, bűbajos, sejtelmes, rejtvényes. rej-telmes, titokszerű, hitregés, merengős, homályszerű, csodás, kódos kódsszerű, titokárnyas, bűhomályos, burkolt.

Natív : bizóka, gyűgye, bugyuta (Sepsi-Szt-György, tájszó), hiszemkés, zsendült, zseggéd, tejtől szakadt, bákó (csongrádi tájszó) [gyermekded, gvermekies].

Obskurus : zughelyi, sutmőgi, *hátmőgi* [ismeretlen nagy-ság B. F.].

Opportunus : célirányos, helyzetszerű, idősszerű, alkalom-szerű, hasznoskás, időmért, módjalesi, megalkuvó, mahasznu, helyzethez-mért, viszonysszerű, alkalmazkodó, alkudozó, kézrehajtó, adtántszi, simándi, szabódi.

Panoráma : körkép, látványkép, ördögablak, képraj, kép-szinház, képszín, szinkép, látványtár, mindenlátó, képsátor, képjáték, csodáló. tájlat, körkép, világlátó ház, *eserlítő*, képkör.

Paradoxsz : ellentetszős, szófonákság, álellentét.

Pavillon : csarnok, kertilak, kisház, tárház, nyaraló, bódé, sátorház, dísházikó, dísház, kertiház, nyárilak, kéjlak, díslak, urilak, műház, udvarház, szárnyépület, különszer, műkunyhó, nyáriház, széplak, szellősház, díscsarnok, szárnylak, teremház, félház.

Perhorreskál : kölletlenít, kárhoztat, helytelenít, elvet, vissza-

szán, rosszal, visszautasít, iszonyodik, áttal, utál, irtózik, visszaborzad, visszavet.

Pikáns : gerjes, ingeres, csiklandós [csípős; ingerlő, érzécsiklandó B. F.].

Plágium : pávamű, eszmeorzás, eszmebitorlás, gondolatorzás, orozmány, eszmecsenés, eszmelopás, műorzás, csókázmány, ollózás, műbitorlás, csempészet, átírás, orvirat, műcsempészet, málopás, eszmemásolat, orzott mű, elszerzés, könyvmartalék.

Poent : csattanó, végél, él, fulánk, nyílpon, sava-borsa, elmevillám, rovás, élhegy.

Politika : államtan, államtudás, országlat, köztan, irányharc.

Póz : áltartás, színállás, rámászkodás, illengés, színelgés, állásdi, műállás, színképűsködés, gögy (baranyai tájszó?), hencegés, feszengés, tettelgés.

Precedens : voltrá, iránytett, zsinórtett, előző, jogelőzmény, előpélda, előzmény, példaeset, iránytadó, mértékeset, példamás, példakép, mintaeset, előkép, iránykép, példa, irányvető, márvolt, előzőeset, irányadó, előzet, volteset.

Prejudikál : elébirál, elébevág, befolyásol, jogirányt ad, károsít, hátráltat, elévág, elülbirál.

Profán : avatatlan, avarhitű, szentségtelen, világias, értetlen, hétköznapi, ihlettelen, hivatlan, járatlan, botor, hétköznapias, közönseges, világi, szentségtagadó.

Prognosztikon : jóskép, jeljóslat, jósjelentmény, jövők-ujja, sorsjelzet, jelfejtés, jóssugallat, előjel, jövőjelző, előkép, jóslat, jósfeltét, jövőkép, jövőndölés, jósjel, jóslás.

Programm : sorrend, jelezmény, tervezet, milesz, tervirányzat, irányterv, sortervezet, műsor, tervrend, szándékterv, sorozat, sorfogás, elvvallás, irányvázlat, előrajz, munkavázlat, elvrend, tervsorozat, tervsor, elvsorozat, ügysor, tárgysorozat, tájékoztató, elvszabás, tárgysor, tárgyközlő, célvázlat, munkarend, ezlesz, tervbeszéd, tervjelzés, előirányzó, szándéksor, tervkép, irányrajz, műterv, iránypont, sor, rend, szándéktáró, szándékterv, műsorozat, előkép.

Publicista : közügyíró, cikkvezér, köznekiró, közíró, országjogász, államjogász, közműíró, közjogász.

Realizmus : valóelvűség, valószerűség, valóképűség, tényyszerűség, anyagelvűség, anyagiség, tárgyelvűség, valóság, dologelviség, lételviség.

Refrén : ismétlősor, csattanó, ujrázás, visszadal, térőszó, sorujrázó, ujrázó, sorismétlés, hogyvolt, ismétlőszak, versváltó, visszatérő, ismétlés, visszahangzás, visszatérősor, tértisor, csapósor, visszacsengés, ismétlet, szakracsengő, sorvisszhang, ráütősor, rázengő.

Reklám : hírverés, hírlelés, hírlet, haszonhír hirhesztés [hírtérjesztés B. F.].

Sablon : kaptá, kaptafa, minta, szokvány, untszokott, óminta.

Spekuláció : haszonkémlés, haszonművet, tervezgetés, nyereszkedés, tervfőzés, kémlélődés, kieszelés, érdekhajza, számítgatás, haszonverés, vállalkozás, haszonvadászat, haszonhajza.

Sport: edzék, birok.

Statisztika: számadattan, számadattár, tömegrovás, létszám-tan, állománytan, adattár, kimutatás, adatrajz, számtartás, adattudomány, számontartás, adatolás, állapotrajz, adatgyűjtés, nyilvántartástan, számgűjtés.

Szalon: társas szoba, díszszoba, urház, vendéglátó, társalgó, díszterem, *nagyház*, nappali, vendégterem, elfogadó.

Sztrájk: munkavész, bérmozgalom, dologvész, érdekláz, dac, kötelem, munkabeszüntetés, bércsikarás, munkaszüntetés, bérharc, munkatörés, beszüntetés, bérzendülés, elállj, kenyérharc, munkaválság, munkahagyás, munkaszegés, bércsigázás, kényszerszünet, munkacsíny, bérhajsza, munkagát, *csököny* [szüntetés. B. Szemle 1895. május].

Szubtilis: elfinomult, finomdad, *szűfinom*.

Szubvenció: támaszpénz, gyámoltás, irózsold, támogatás, járandóság.

Szuggestál: *átsugall*, sugall, ráigéz, ráolvas, átolt, szívenfog, igéz, sugalmaz, átérettet, megigéz, megbűvöl, beleigéz, hitet.

Szuggestió: kényszerhit.

Tabló: csoportkép, élőkép, képjáték, képcsoport, helyzetkép, képlet, csoportozat, színeret, életkép.

Tip: nevezés, tetszet, jelölés, kiszemelt, jelölt, kiválasztott, javaló.

Totalizátor: fogadkozó, reményhely, tétfizető, versenybank, fogadóhely, ellenfogadó, kincsnyelő, versenyfogadó, versenyfutó, tégyott, tétgyűjtő, nyerőhely, nyereségosztó, fogadóbank, sorsoló, kiegyeztető, tétszedő, pénzörölő.

Trener: begyakorló mester.

Trening: begyakorlás.

Treníroz: edz, hajkurász (tájszó), idomít, beszoktat, begyakorol, kapat, szoktat, gyepelőz, gyepre állít.

Trivialis: alszerű, úton-úccás, vadontermő, parlagi, burjános, árokmenti, árkiiberki, parlagias, piaci, *alpári*, uccai, faragatlan [útszéli, köznap; alantjáró B. F.].

Verv: hévség, élethév.

Verzió: változat, szájbír, hírbírás, hírlelés, hírfordulat, [hírváltozat Z. Gy.]

*

Ime itt vannak előttünk a Jelenkor pályázataiból azon szavak, amelyek legtűrhetőbbek. A haszon, ami belőle nyelvünkre hármlik, vajmi csekély. Azok, amelyek helyesen vannak képezve, legnagyobb részben nem felelnek meg azon fogalomnak, amelyet az idegen szó jelöl; azok pedig, amelyek talán megfelelnek, vagy helytelenül vannak képezve, vagy pedig — kivált azok, amelyeket a felsorolásban mellőztünk — olyan korcsok, hogy sohasem mehetnek át a közhasználatba. Aki ily módon akarja a nyelvünket elégtelenítő idegen szavakat kiküszöbölni, az ugyancsak eltévesztette az utat, amelyen haladnia kellene. Kizárólag a legnagyobb részben avatatlan közönségre bízni az ilyen ügyet, megengedhetetlen vakmerőség, amely mindig önmagán áll boszút.

Ismételten hangoztatnom kell, hogy ha nyelvünket az idegen dudvaktól meg akarjuk tisztítani, a népnyelvhez kell fordulnunk. Mérhetetlen kincs van abban, csak fel kell keresnünk; s ha ott sem találók meg, amit kutatunk s amire szükségünk van, akkor ám képezzünk új szavakat, de úgy, hogy a magyar nyelv szellemével megegyezzenek. Hanem az aztán, aki erre vállalkozik, hivatott író legyen, akiben mind a szép, mind a helyes nyelvrész egyesüljön. Aki oly módszerrel s oly avatatlan harcosokkal akar győzelmet aratni, mint a Jelenkor szerkesztője, az máris elvesztette a csatát.

BARTHA JÓZSEF.

IRODALOM.

Vajda János könyve: *Magyarság és nemzeti önérzet*.

Míg élt, kevesen vették észre; akik észre is vették, csak ritkán foglalkoztak vele. Benne volt a levegőben, a köztudatban, hogy Vajda nem népszerű ember. Hogy miért nem népszerű, ő-e a hibás, a közönség vagy a kor, azt a legtöbben nem kutatták. Van elég fölkapott, népszerű ember, beérték azokkal.

Heves, szenvedélyes, lánglélek lakott benne, eszményeiért minden akadályon győzni akaró tüzzel küzdött, megadást, meghajlást, megalkuvást, hízélgést nem ismert, nem akart ismerni. Egyszóval kellemetlen ember volt. Most azonban már nem az, mert a halottak mindnyájan jó emberek. Akiket művei vonzottak, elragadva kiáltották: a legnagyobb élő lírikus!

Itt azonban nem költeményeivel, hanem a mult évben megjelent könyvével, a *Magyarság és nemzeti önérzet* című művével akarunk foglalkozni. Mindenesetre elismerés illeti meg őt e munkájáért. A Nyelvőr évtizedek óta s újabban ismét újult erővel küzd nyelvünk megtisztítása, fejlesztése érdekében. A költők közül az elmúlt évtizedekben Arany J. (l. különösen Szépirod. Figy. 1861. *Visszatekintés*) csatlakozott e mozgalomhoz és a nép nyelvének alapos megfigyelésével, kiváló meggyőző erővel fejtette ki nézeteit. Legújában azonban Vajda volt az első s mondhatni az egyedüli, aki fölemelte harsány szavát, s eddig egy költőnél sem tapasztalt hévvel és buzgalommal tette magáévá e szent ügyet.

Csendes visszavonultságában éber figyelemmel kísérte a közélet fejlődését s aggódo szemei rémülten vették észre a veszélyt, amely a magyarságot elnyeléssel fenyegeti. Elővette tehát sokáig pihentetett tollát és sűrű egymásutánban kereste föl az Egyetértés, a Fővárosi Lapok, a Magyar Szalon, az Otthon, a Jelenkor stb. hasábjait s valóságos izgatást vitt véghez, amilyent még a nyelvújítás kora óta nem láttunk.

Az egy esztendő alatt összeirt cikkek foglalatlja e szóban forgó könyv. Főtárgya ugyan a nemzeti önérzet megcsappanása, de e főeszmén belül a nyelv romlásával foglalkozik legtöbbet.

Alapgondolata, hogy a nyugateurópai szellem tudományos, irodalmi, művészeti, politikai életünk önállóságát gyökerében támadta meg és hogy szellemi önállóságunk legfontosabb kifejezője: nyelvünk is a legnagyobb mértékben elkorcsosult.

A nyelvromlás főokát a nemzeti érzés meglazulásában, művelődésünk gyors haladásában, a nemzetiségek rohamos fölszívásában keresi. Nagyon örvendetes tüneteknek tartja ezeket, de azt már nagy hibának, végzetes tévedésnek, hogy a beolvadt elemek buzgalmukban egyenesen a nyelv apostolai akarnak lenni, rossz nyelvérzéssel, még nem egészen átidomult, idegenszerű észjárással. Szolgáltatába állanak a napisajtónak, a tudományos és szépirodalomnak s gyors munkájukkal rendszeresen rongálják az olvasóközönség nyelvérzékét.

Hevesen kel ki az idegen szavak használata ellen. Elámulva látja, hogy még azon írók és szónokok is, kik a lapokban, országgyűlésen szinte lihegve hirdetik a nemzeti szellemét, a nemzeti önállást: csakúgy kéjelegnek az idegen szavak használatában. Holott minden szükségtelenül használt idegen szó, egy-egy magyar szónak kicsinylése, meghódolás egy más nemzet nyelvének fensősége előtt; egy-egy halálos bűn legdrágább nemzeti kincsünk, a nyelv ellen, mert vele egy-egy magyar szót szorítunk háttérbe.

Az a nézete, hogy minden idegen szót okvetetlen magyarral kell helyettesíteni. Bármily rosszul képzett szó is jobb az idegennél. Nem helyesel minden ujtást, pl. *zugló*, *vigarda*, *ceh pimasz* stb. rosszul hangzanak; de még ezek is jobbak mint *Krävinkli*, *Redout* stb.*

Kíméletlenül támadja meg az új nemeseket, kik kérik, büszkén fogadják a címet, előnevet; de csúfosan hangzó idegen nevüket nem magyarítják meg. Fájdalommal említi, hogy az ipar és a kereskedelem, a börze el van árasztva idegen szókkal. A világ legelső katonája, a magyar, *bagázsról*, *manőverről*, *rukkoldsról* stb. beszél.

* Hogy íróink valóban mennyire keverik nyelvünket idegen szavakkal, ennek kimutatása végett egy napilapunk vezércikkéből a következő idegen szavakat jegyeztük ki: *Inaugurált egy irányt, frappáns eredetiség, finom nuanosz, kontinuitás, dementi, históriatrás, illuzórius programm, a faj sovén ábrándjait legitimálja, per fas et ne fas, a históriai fejlődés logikus és imperativ természetű, direkt, tradiciók, skandalumok, primitív, civilizáció, uniszónó konstatálják, stádiumokra osztja, a pragmatikus históriatrás fázisai, dignitások környezik, a gyilkolás paroxizmusa, a szabadelvű pártban aprehendáltak, konferáltak, konplanáltak, kompromittáltak* (ez egy mondat volt), *Apponyi allokuciója*. — Az itt felsorolt idegen szavak legtöbbjét jó magyar szóval pótolhatjuk. Vajda azon állításával szemben, hogy inkább rosszul képzett magyar, mint idegen szót használjunk, ami nézetünk épen ellenkező. Mert a rosszul képzett szó szintén szennyfolt s veszedelmesebb az idegennél, mert míg ez folyton emlékeztet egy szó hiányára és ösztönöz pótlására, addig azt már csak valóságos irtóháborúval lehet kiküszöbölni.

Az étlapok németek, franciák. A tudományos szakok nyelvéről pedig alig mer szólni.

Használják az idegen szavakat, ha kell, ha nem. „Parancsolásra termett, uralkodói szájba illő nyelvünk van és mint a vad indián, aki hitvány üvegdarabért becseréli a drága gyémántot, remek magyar szavak helyett förtelmes idegenekkel akarunk pompázni“. „A lakáj hivalkodása ez, aki a szolgaságot jelentő egyenruhájában kevélykedik“.

Nem kevesebb tüzzel harcol az idegenszerű, a magyar észjárással homlokegyenest ellenkező kifejezések ellen. Egész táblázatot állít össze belőlük, pl. *ez kézen fekvő dolog, nap nap mellett, a király uralja a népet, olyan pompásan aludtam ki magamat, ott tartunk* stb.

A szavak képzésénél az a fő — írja — hogy szép hangzású, kifejező, könnyen kimondható, rövid legyen, nem pedig, hogy bizonyos szabályoknak megfeleljen. A túlságosan fontolgató nyelvészek szerint „a dühösségig fokozódó szenvedéllyel azon fáradsz, hogy nyelvünket földhöz ragadt szegénnyé, magával tehetetlen koldussá, a legkezdetlegesebb műveltség fölvetelére is képtelenné tegyék“... „Felförmednek, ha valaki *tábornokot, pincért, irodát, titkárt* *ir generális, pincés, trószoba, titkos* helyett“... stb.

Súlyos vád ez a nyelvészek ellen, de idejét múlta. Az bizonyos, hogy a nyelvújítási harc idején a maradi párt egy része épen oly veszedelmes elveket hirdetett, mint a túlságos újító párt. De a mai józan ortológia már csak ritka esetben megy szélsőségbe; csak azt kívánja, hogy az újítás ne csupán nyelvérzéken, ügyes találékonyságon alapuljon, hanem sértetlen hagyja a nyelv történeti fejlődését s az élő nyelv szellemét. Hiszen elvégre is az újítást mindenkinek egyéni ízlésére, tetszésére bízni s csakis oly általános megszorítással korlátozni nagy baj volna, mert nincsen ám mindenkinek oly kitűnő nyelvérzéke, mint Vajdának s ime még ő is jónak talál nem egy oly szót, mely a nyelv szellemével bajosan egyeztethető össze.*

Roppant fontosságúnak találja a nyelv ügyét, mert „arról van szó — úgymond — megvan-e nemzetünk szellemében a hivatottság arra, hogy egy merőben eredeti, ellenállhatatlanul vonzó, sajátos magyar nemzeti műveltséget teremtsen, meghódítsa azzal a körülötte és vele élő összes idegen fajokat és azokat föl-szíva magába, elég erőssé váljék Európa e pontján lételet biztosítani“. Ehhez pedig első kellék, „hogy nyelvünk csábítóan kellemes, hangzatos legyen és képességgel bírjon az összes tudományos szakmák és a gyakorlati élet minden ismeretének, tárgyainak kifejezésére“.

* Mint életrajzában olvassuk, nagy hatással volt rá fiatal korában Vajda Péter, a híres nyelvforgató, kinek M. Nyelvtudományában pl. ilyen igealakokat találunk: *várandj, váranda* (43), *csalódandani, csalatkostani* (61), *kértenem, kértenie* (66).

„Ha pedig a mi íróink elvakult, lázas mohósággal kapkodják magukba a francia, német, angol, latin szavakat olyan fogalmak kifejezésére, melyek megjelölésére nyelvünk is tökéletes műszavakkal rendelkezik: hát ezzel csattanósan azt bizonyítják, hogy ők amaz idegen nyelveket szebbnek, előkelőbbnek, a mi magyar nyelvünket azoknál alábbvalónak tartják és tényleg szégyenlik, míg amazokkal pompázni akarnak. Hát aztán az idegen fajbeli nem azt gondolhatja-e, minek menjen ő az inashoz, ha azonnal a mesterhez mehet? Mért legyen ő, az oláh, a tót jobb magyar a vér-szerinti ősmagyarnál?”

Igen szép hasonlatokban mondja meg, hogy mi a nyelv: „A nyelv a lélek a nemzet testében, mely ha tőle elvál, bekövetkezik a halál. A nemzet életének vére, melyből egy cseppet is kiereszteni örültség vagy árulás. A nyelv a legdrágább szerv, melyen át a nemzet a lélekzetet szívja, egészségének, életének legfőbb feltételét.”

Nyelvi szempontból vizsgálva is érdekes a mű. Sok idegen szó helyett használ magyar szavakat (igaz, hogy néha inkább furcsákat, mint sikerülteket), pl. *virtuóz* h. *vetélkedő*, *szimptóma* h. *tünet*, *kupé* h. *rekesz*, *degradálni* h. *lefokozni*, *repció* h. *elfogadás*, *dunkli* h. *sötét*, *en bloc* h. *tömbökben*, *nagy manőver* h. *hadargás*, *kis manőver* h. *hedergés*, * *sztájkolnak* h. *bikacsolnak*, *csökönynölnék*, *renegát* h. *nemzettagadó*, *parvenü* h. *fölvergődött*, *copf* h. *var-kocs*, *misticatio* h. *megtévesztés* stb.

Az erőteljes, festő, színező kifejezéseknek, az eredeti szépjelzős szólásoknak, összetételeknek egész özönével él. Kevés írónk van, kinél a tömörség, az erő, a költői képekben való gazdagság oly nagy mértékben egyesülne, mint e munkában. Bizonyára nem lesz érdektelen és haszonnélküli ezekből felsorolni néhányat:

Polgári kötelességmulasztás, süghelyzet, népóriások, tehetetlen kukuság, gyermekes pössesség, paraszti szegénység, konok kódarab, tehetetlen dadogó állapot, farkasgússba köti, hártavékonyaságig nyúlékony, szörnyeszerű agyafurtság, hajmcsesztő, kétségbeesztő esselőség, felemás magyarság, európai néptársaink, külföldi származék, idegen szaporulék, viharhullám, korcs elűsögösödés, fanyar meg hasonlítás, pulya, acsarkodó irigység, tünneményes magyság, ástosó unalom, érséketlen bambaság, goromba valóság, vigasztaló sejtelen, mélységesen isszonyodik, siketítőn üvöltő, fessületegrágó, útszéli nyomorék, koldus fölfogás, fölnyall morzsák, földönfutó magyarság, össze vagyunk nyögőre, átrokonul, az elfeledkezés örvényszélén, kapaszkodó népkegyvadás, egetverő kamaszság, rémületes sejtelen, vérszerkentő uralom, pillangóélet, sípújjas ing, a népszerűség májusfája stb.

Szólások: *Szépséglapasz egy ragyás vénasszony arcán; idegen assavakkal való páviánoskodás; nemzeti művelődésünk dászkerkje; könnyebb a tengeri viharról fogalmat szerezni a szárazföldi patkánynak; a nemzeti önérték álmosága; pukkadással fenyegető önteltség; harcol-*

* Ezekre nézve l. a Nyelvőr 25: 330. és 422. l.

nak, míg egy isüket mordíthatják; míg kihál e nemzedék, mely felgyürt nadrágban jár derült sáras időben és szemére fésűli haját s úgy teszi fel kalapját, mint hajdan az útonálló sziványok; rákapni as olvasásra stb.

Ime, ezekben kívántuk e művet ismertetni. Tagadhatatlan, hogy van benne túlzás, a részletekben tévedés; de elvégre is lágymelegséggel még kevés nagy dolgot tudtak megvalósítani. Mint hajdan Arany Toldija, úgy lépett elő megásott sírja széléről Vajda, hogy megküzdjön a magyarságot megcsúfolni akaró idegen szellemmel. Vannak az ő fegyverzetén is itt-ott rozsdafoltok; de a mai könnyű fringiákhoz szokott nemzedék elámulva néz a súlyos buzogányra, a sötétén villogó fegyverzetre s a küzdő vas-izmaira. Maga pedig a küzdelem után visszatért magányába — meghalni.

KEREKES GYÖRGY.

Szerelem könyve.

Költemények. Irta Regőci (Exner) Győző. Székesfehérvár. 1896.

E könyvet még nem méltatták annyira, amennyire megérdemlené. Pedig csak azért is figyelmet érdemel Regőci, mivel nem a mai, divatos „fintor költészet” művelője, mivel ő még művészetnek tartja a verselést, nem pedig léha kedvtöltésnek, vagy haszonúzó mesterségnek. A 418 lapnyi vaskos kötet tartalma: szerelmi, elmélkedő és elbeszélő költemények, továbbá „költemények vers nélkül”, vagyis gondolattörödékek.

Nyelvi szempontból is érdemes e kötettel foglalkozni. Szinte meglepő: mennyire magába szívtá Regőci Arany Jánosnak nyelvét, kifejezés módját, mily sűrűn használja a nagyrészt elavult s a tájszókat. Idegen szók ritkán, magyartalanságok alig találhatók nyelvében.

Arany követésére — sok egyéb közt — jellemző példa a *Toldi szerelme* c. költemény. Oly sajátságos vers ez, hogy szinte bajos meghatározni a fajtát. Nem is mondhatni másnak, mint Toldi és Piroska szerelme ismertetésének, jellemzésének Arany János *nyomán*. A szerző ugyanis csekély változtatással összeválogatta a Toldi szerelmének azon sorait, melyek pusztán a *szerelme*re vonatkoznak, így:

Im', amit a költő kezdett barna hajjal,
Félbehagyott aztán küzdve kórral, bajjal,
S megirta, hogy agg lett, haja is fehéřült:
Előttem az Ének Toldi szerelmé-ről, stb. (40. l.)

Aranynak erős hatása látszik még ezekben: Szived nem fűl a vérintihez (258). Ám fölgondolva, hogy... (259). Módján koccingatnak itt a tavalyival (336). Haza csöndesedtek a vidám vendégek (339). Gyermeke szemérem de erőt vesz rajta (343). Míg szívét csordítja a keserű bánat (345). Holott is gyakorta

lábadt szeme könnybe (350). *Másra birt* a telek (354). Ezt a kifejezést Arany is használja a Toldi Sz.-ben (IX.38. Fontos Averszának *birni jó kezekre*), s a Glossariumban megjegyzi: „*bir* (kézre): jut. Közvetlen a néptől vettem“. L. MTsz. és NySz.

Az *elkészt lovag* c. félig lírai, félig elbeszélő versben (189) egész sereg régi és tájszót találunk: A sziklaormon *busolog* a vár. A *fentő, dákos* rozsdásan pihen rég. (Mindkettő hadiszerszám, l. NySz.) Csöndesedőt fuvallnak *tárogatva* (CzF.). A *házsártos*, a bajnak mestere (vö. *házsártos* NySz.). A jelre *összeropnak csöndülést*. Emesz módjával tér ki, *illogat*. A földet rázza gördülő *rohanítás*. *Gyakós* a szálfá. *Lövellő* szerszám. Az *kétkéz-karddal* a homokba vészt (veszt). *Kivannak* vigan. Lant- s *tomborával* bántak a művészek. *Hadat* ha járunk. Teretlen' *furcsul* el, ami derék. *Vaklálkodik*, örökösen betűz.

Szokatlan szók, tájszók: *versenyest*, *levengős* (rezgő, Tsz.), *égedelem*, *kacarászó* kedv, *tündérlet* (vö. varázslat), *merevenné* fagyva, *bévül*, *szánatosan*, A *limány* (verscím; örvény). *Napiszámba* robot munkát végez. *Derék-szaka* volna rajtam (az életnek). Elbucsuztam akkor *kitül-kitül össze*. Enyém vagy *attul* (fogva), esküszöm. *Égődve* csap a fájdalom. Tengődik az, s itt nálam *sindevész* (teng, csenevész; Gyulai P. is használja). Az írott szóvirágtól *bolyókásan* nem vesszük észre józanul a tényt (Tsz. Nyr. 25:564). Megkapja a lelke' és *leszedelti*. *Fentes* idea (az *alantas* ellentéte). *Továbbat*. Megpihent és *váltott*, egyről ha lemondta (változtatott szándékot, tervet?) Rátalál a sorsa *bárhoz-útba'* legyen. Halkan beszélgetnek kettesével, *hármúl*. Megszerette egymást *héven* ez a kettő. Bujja a könyveket *napot- és éjszaka*. *Másmi* a fortélyá páros viadalnak. *Hogy ideje tellett* (meghalt).

Helytelenül elnyújtott, megtoldott (valószínűleg maga alkotta) szók: *megepedés*, *bánatság*, *elvégezet*, *megfáradás*. Magyar észjárással meg nem egyező helytelen kifejezés: Lelkem gondolatját *keresztül* is *viszem* (helyesen: *véghez viszem*).

Nem tudom: használatos-e másutt is az efféle kifejezés, vagy Regőci csinálmanya-e?: „Van-e szegényebb annál, *akinek* még csak — *fájni sem mer?*!“

TRENCSENY KÁROLY.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Parasztok a bíró előtt. Az Esti Ujság február 13-i száma elmondja, hogy S. József és V. János tolnamegyei, bedesi lakosok tőszomszédos birtokosok voltak. De, hála Istennek, a rossz szomszéd-ság se tartozik azok közé a ritkaságok közé, amelyeknek a „fehér holló“ díszjelző dukál. S. és V. se éltek a legjobb egyetértésben, amint az alábbi idézetből is meggyőződhetünk:

„Az olvasókörből jöttünk a bíróval, s amint a nagy korcsma elé értünk — vallja S. — hát halljuk, hogy V. János odabent *nesszerik*.

— Mit csinált? kérdezi az elnök.

— Beszédet mondtok kérem. Azt mondom erre a bírónak, menjünk be, s hallgassuk meg, mert van ám annak esze, csak hogy nem a jóra fordítja. Ahogy V. János engem meglátott, rögvest a megyesértési esettel hozakodott elő.

— Talán *megyesértés*?

— Mifelénk úgy mondják, hogy *megye*.

— *Mesgye* az. De csak folytassa“.

Aligha tudta az elnök úr S. szomszédot meggyőzni arról, hogy a *megyesértés* helyesen *megyesértés*, sőt kétkem, hogy a paraszt egyáltalában ismerte volna is a szót. Az elnök úr azonban adjon legalább utólag igazat a parasztnak s nézze meg ami kódexünket, a MTsz.-t, s ott meggyőződik róla, hogy Dunántúl a földek, szőlők közti határnak *megye* a neve. Ugyancsak a mondtok mű fogja meggyőzni az elnök urat arról, hogy a *neszezik* jelentését a paraszt körmönfontan körülírta, mert azt állította, hogy V. „beszédet mondtok kérem“. Pedig ő „elszólásával“ azt akarta az elnök úr tudtára adni, hogy V. „zajt, lármát csapott“.

Főlszólásomnak csak az a célzata, hogy fölhívjam a bíró urak figyelmét a nép nyelvére. Hiszen pl. a szóval történt becsületsértés nagyságát, feltéve, hogy a nép gyermekei közt történt a sértés, a népnyelv alapos ismerete nélkül meg se lehet állapítani. A mi bíránkra nagy szerencse, hogy nincsenek oly elűtő nyelvjárásaink, mint pl. a németnek. Ennek kapcsán fölhívom a bíró urak figyelmét egy más körülményre, s ez a tolvajnyelv. A bécsi rendőrség egy külön szótárt adott ki 1854-ben a tolvajnyelvről (Wörterbuch der Diebs-, Gauner- oder Kochemer-Sprache, zusammengestellt von dem Central-Evidenz Bureau der k. k. Polizei-Direction. Wien, 1854); a szlávok titkos beszédjéről hasznos értekezést olvastunk a nagynevű Jagić-tól (Die Geheimsprachen bei den Slaven, Sitzungsberichte der Akad. Wien, 183. k.). Nagyon leköteleznének a bíró urak, hogy ha van magyar tolvajnyelv, ennek esetről-esetre megfigyelt szavait, azok jelentéskörét a Nyelvőrben közzétennék. Hisz ezt más úton, mint a törvényszéki tárgyalások folyamán úgy se igen lehet tanulmányozni.

MELICH JÁNOS.

Rovás a tótban. Réthy László a Beöthy-féle Képes irodalomtörténet I. 21. lapján a *rovás* átvételét említi. Az átvető nyelvek közt nem nevezi meg a tótot, pedig a tót is mondja: *daj na rovaš*: adj rovássa, hitelbe.

MIKÓ PÁL.

Egy követ fuj. A Népkgy. 1:196 l. között népballada-féle (Igács Rúzsi) utolsó előtti bekezdése így végződik:

Igács Rúzsi, édös szivem,
Hamis hitöt fúttá' velem.

Nyilvánosság, hogy ez az utolsó sor „egy követ fuj“ a címbeli szólással. „Egy követ fúttál velem, de te hamis hittel fúttad“: „hamis hitöt fúttá' velem“.

VIKÁR BÉLA.

Hiu, ház héja. Közértelemmel a *hiu* szót ebben a jelentésében, mikor a háztető alatti üres részt, pallást értjük rajta, egynek vettük az eredetileg szintén ürest jelentő *hiu* szóval. *Ház héja* e szerint = ház híja, üres része; *hiu*, *hiu* = üres. Most a nagytudományú Széll Farkas, a debreceni kir. tábla tanácselnöke, arról tudósít, hogy Debrecen város régi jegyzőkönyveiben kivétel nélkül *ház haja* fordul elő. Ez az adat ellenkezik az elfogadott magyarázattal és arra mutat, hogy a *ház héja* kifejezés második részében a *haj* tőnek olyan alakja van előtünk, mint a **karaj*: *karé* stb. alakulatok. A házfődelet v. tetejét e szerint a magyar nyelv a ház *hajának* fogja föl, ami szint-oly természetes, mint a *hiu* = üres szóval történt egyeztetés.

Itt azonban különbséget kell tennünk a *hiu* és a ház *héja* között. Az utóbbit világosan földéri a Széll Farkas becses adata; az előbbire nézve hangtani nehézségek szólnak a *haj* tővel való egyeztetés ellen. A *haj*-ból válhatik *héj* s a *héj*-ből *háj*, *hí*. De *hiu* semmikép sem válhatik belőle. Nincs más hátra, mint föltennünk, hogy ebben a *hiu*-ban egészen más szóval van dolgunk, még pedig ugyanazon 'üres' jelentésű szóval, melyet eddig a *ház héja*-ban kerestünk.

E szerint: *ház hiába* (*hiu*-ba) = ház híjába; ellenben *házhéj* = házhaj.*

VIKÁR BÉLA.

Cím és rangsor. Valamint nálunk, szintúgy váltakozott a rómaiaknál is a rangot s címet jelző szó helye a tulajdonnév mellett. Eredetileg a név után tették s így használják általában a klasszikus írók. De már Tacitus így is mondja néha: *augur Lentulus* Ann. 3.59; *procurator Marius* Hist. 2.12; *imperator Augustus* Hist. 1.90; *Caesar Titus* Hist. 5.1. Megjegyzendő, hogy ez a szórend nem szónoki figura, mint pl. Cicerónál, aki nyomatékosság kedvéért szintén szokta alkalmazni ezt az inversiót (mint pl. Cael. 1.1, Nat. deor. 3.80). Viszont volt némely kifejezés, amelyben állandóan ez a fordított szórend volt használatban; ilyen a *rex Philippus*. Ide vonhatók az ilyenek is, mint *Tragoedia Thyestes*, *Fábula Oedipus*, sőt provincia *Sicilia* is, és *urbs Roma*, vö. *Neapolis urbs* (l. Menge: Lat. Syntax 536.7).

SZILASI MÓRIC.

Sztambul (26 : 35) némely filologus szerint nem εἰς τὴν πόλιν-ből keletkezett, hanem rövidítés (Κοινὸν)σταντινόπολιν-ből. De azért igaz, hogy a helyhatározó rag hozzájárulhat a helynévhez, úgyhogy attól el sem válik. Mint dunántúli ember, magam is emlékszem, hogy a német-zsidó zsargonban beszélő zsidók *Simonyi* helyett mindig azt mondják: *Simonyibe* (nem *Simonyimba*), *Marcali* helyett *Marcalibe*. Ez alkalommal fölemlítem, hogy a zsidók a magánhangzóval végződő magyar helyneveket l véghanggal ejtik: Asszonyfa *Asszonyfál*, Tapolcafé (Pápa mellett) *T'pócafél*.

KRAUSZ SÁMUEL.

* Otrókcsi F. F. is azt írja: *haj* tectum, s néhány kódexben *hajazat* van a *házhéjazat* helyett; de azért könnyen lehet, hogy ez csak népetimológia a másik *haj* = *haj* analógiájára.

A SZERK.

Áldomás. Már rámutattam arra (24 : 372), hogy az *áldomás* szó nem csupán a Münchener Töredékekben (l. Nyr. 24 : 415—420. l.), hanem a Nádor-Codexben is előkerül egy helyen „engedelem” értelemmel.

Most ezen adathoz még két újat csatolok a Margit-Legendából, melyek annak idején, úgy látszik, elkerülték a NySzótár megbízott munkatársának figyelmét. Hangzanak pedig ekkép : „Papanak *aldomassa* meg nyervén meg tezeum amýt kerz (278). Meeg ennek feuleutte Papanak *aldomasat* nagy ereus mondassal byzonyehtassal igyryk vala ezek-reul ez zent zuznek” (299). Tehát „pápának engedelme, jóváhagyása”. (Idézeteim a Koller-féle kiadásból valók.)

PRIKKEK MARIÁN.

Brëgő. (Vö. 38. és 80. l.) Az eddigi közlésektől eltérő értelemmel és kiejtéssel ismerem e szót. Így Margitán (Bihar m.) így hangzik : *brëgyó*, értelme pedig : beste lélek, aljas ; Kecskeméten *brëgyó*-nak mondják, s roszféle leányt értenek rajta. Félegyházán *brënyónak* mondják az előbbi értelemben.

KISS ERNŐ.

Szalados. (25 : 514.) Nálunk *málé* néven ismerik. Komárom megyében (Ó- és Új-Szönyben) hallottam, hogy *csiripiseli* névvel jelölték azt a csirázott buzából készült pépet.

SZTRÓKAY LAJOS.

Koca-vadász, koca-pipás. A NySz. és Tsz. nem ismeri ezt a szólást. Kezdetben bizonyára csak a *koca-vadász* alakja volt meg, s olyan embert tiszteltek meg evvel a névvel, aki csak apróbb állatokra vadászott. Aztán *koca-pipást*, *koca-puskást* és (Ballagi : MNySz.) *koca-nyelvészt* csináltak a mintájára : eredeti értelmétől megfosztották és olyanra alkalmazták, aki keveset ért vmihez ! Akkor a koca-vadászból *Sonntagsjäger* lett.

SEBESTYÉN EDE.

Csirkás. A világért se akarnám Ágai Adolf urat, egykori szeretett Forgó bácsimat, abból a hitéből kiábrándítani, hogy én még nagyon fiatal vagyok. Rója fel fiatalságomnak, ha talán túlságosan bizakodom emlékező tehetségem jóságában és megmaradok amellelt, hogy a *csirkás* szót igen régen ismerem, még a hetvenes évekből, mikor M. András még nem jött el a *rönd* ígését hirdetni. Jellemző, hogy a vitás szót mindig csak német beszédben hallottam, magyar mondatba bele se tudom illeszteni. Azt hiszem, élő tanukat is tudnék állításom bizonyítására találni (még pedig nem abban a bizonyos Károlykörtúti kávéházban), ha ily értéktelen szó megérdemelné az utánajárását. A *büntettes*, *gazos* szavak nem nagy erősségei Ágai Adolf úr bizonygatásának, mert azokat ugyan soha egy árva lélektől se hallottam.

WOLFF BÉLA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Még egyszer *föltételes* (26 : 25). A t. szerkesztő úr *Föltételes* c. cikkemhez csillag alatt a következő egy észrevételt fűz, mely szerint *nem tételes föl* ép olyan kifejezés, mint *nem vegyül el*, holott ez az ige is a régi *elvegy*, *elegy* szóból lett.

Felelet: A nem élő *elvegy* szónak semmi köze az élő *elvegyül* szó elemzéséhez. A halott *requiescat in pace*. Az élő *el-vegyül* (*el-vegyt*) tudvalevőleg ép úgy hátraveti igekötőjét, mint ezek: *be-visszi*, *ki-megy*, *alá-száll* stb. *visszi be*, *megy ki*, *száll alá* stb. Tehát: hibásan mondanók: *nem elvegyül*, *ki összevegyítette*? *miért elvegyítéd*? Ez nem szorult magyarázatra. Az utóbbi rossz elrakást sehogy se védhetné a boldogult *elvegy*-nek hazajáró lelke.

De jó szolgálatot tesz ez a szellemidézés a *föltételes* szét nem bonthatóságának; mert alkalmat ad nekem annak a kimutatására, hogy az általában használatos, tehát élő *elegy* alaknak továbbképzése (*elegy-ít*, *elegy-ül*, *elegy-edik*) teljesen egybevág a következő szókéval: *befolyás-ol*, *kifogás-ol*, *ellensúly-os*, *följebb-es*, * *föltétel-es*, és hogy az *elegy*-nek továbbképzései éppen úgy szét nem tagolhatók, mint emezek; pl. *ki elegyítette* ezt a két folyadékot? (nem pedig: *ki egyítette el*?) *Ne elegyedjél* a más dolgába (és nem: *ne egyedjél el*...). *Miképen elegyülnek* ez anyagok? (nem: *Miképen együlnek el*..?)

E szerint: rosszul van mondva: *nem elvegyül*; de jól van mondva: *nem elegyül*; mert az utóbbiban az egykori (*el*) igekötő éppen úgy elvesztette határzói mivoltát, éppen oly merev, mint a fennebb elősorolt igékben a *be*, *ki*, *ellen*, *följebb*, *föl* igehatározók, egybeolvadván az illető szóknak többi részeivel, úgyhogy már el nem válhatnak tőlük.

Ha tehát — mint a t. szerkesztő véli — jók ezek: *nem tételesi föl*, *föl sem tételesen* stb., akkor kifogástalanok ezek is: Vajjon *ki folyásolja be* a tanácskozást? Én *nem fogásoltam* ki állításodat; és így tovább: *ellen* is *súlyostuk* az ő politikáját. *Soha se egyedjünk el* a más dolgába. Beszél-e, ír-e valaki így? Bizonyára nem. Ha tehát hibás ez a szétszedése az igéknek, akkor a *tételesi föl*, *föl sem tételesen*-féle bontás is irgalmatlan rossz, és semmivel se igazolható szórendet idéz elő.

A kérdés már azért is fontos, mert van még több ilyen ige, jobbadán műszó; pl. *bevétel-es* (a bevételek rovatába iktat). A *bevétel* itt is szoros értelemben vett összetétel. Példa: Miért nem *bevételtested* ezt az összeget? (és nem: miért nem *vételtested be*?)

A magyar nyelvérzékét kétségenkívül bántja az itt elsorolt szókban az igekötők elülhagyása. Nem tanácsos tehát szaporítani az efféle képzést. De a már használatosakat nem lehet már eldobni. Kár is volna kiküszöbölni. Hisz' a *föltételes* kivételével rendben van az ügyük. Csak ennek az igének hányják szét a tagjait, és bitoroltatják is

* *Lebbes* semmit se jelent; de *fogásol*, *folyásol* sem érthető alakok *ki* és *be* hozzájárulása nélkül.

egyszersmind magával az igével a *föltess* (*supponit, praesupponit*) jelentését. Mind a két bajt orvosolni kell.

JOANNOVICS GYÖRGY.

T. dolgozótársunk azt mondja, hogy az *elegyül* igében „az egykori igekötő elvesztette határzói mivoltát”. Pedig ezt épen azért idéztem, mert nézetem szerint az *elegy, elvegy* szó első tagja soha sem volt az *el* igekötő. A kódexekben már ezeket a rövid formákat olvassuk: *elegy nép* (JordC.), véred vízzel *elvegy* nekünk adád (ThewrC.) stb. Már pedig az egész *el* igekötő akkor még aránylag olyan fiatal volt, hogy ilyen homályos utótagú összetételben nem szerepelhet. Az *elegy, elvegy* szók tehát eredetileg nem is összetételek, hanem tőszótagjuk az *el*. Ha mármost ez az *el*, mely tulajdonképp nem volt igekötő, mégis elválhatott az utótagtól csak azért, mert igekötőnek látszott, még kevésbé csodálhatjuk, hogy a *föltételes* igében történt ugyanaz. — Hogy nem mondjuk: *folydold be, folydolduk ki*, annak az az oka, hogy ezek nem olyan gyakori használatuak, mint a *föltételes*, s azért emez könnyebben odaszegődött az általános analógiához. — Vannak esetek, melyekben alig is lehetne együtt hagynunk a *föltételes* két elemét; pl. ebben: Az égés oxigén jelenlétére enged következtetni, de *föl* is *tételezi* az oxigént. Nagyon furcsa volna így: de *föltételesi* is az oxigént. — A *föltess* értelmében magam is kerülendő cikornyának tartom a *föltételes* igét.

A SZERKESZTŐ.

Zuhogó. A Budapesti Hírlap *vészullajtónak* nevezte el a *zuhanyt*. Ezt a szót nem tarthatom szerencsés alkotásnak, mert tulságosan hosszú s amint Zolnai is már említette (25:449), nem lehet belőle származékszót alkotni, de talán nem is fűdi a kifejezendő fogalmat. Szerencsére jobbat is ajánlhatunk helyette. A palóc nyelvjárásban a mesterségesen készített vízesést (pl. malmok zsilipjeinél, kertekben sat.) *zúgónak* s még többször *zuhogónak* nevezik. E két szó közül akármelyik jobban megfelel a *zuhány* fogalmának, mint a *vészullajtó*. Különösen a *zuhogó* a víz zajos lecsapódásának többszörös megújulását egész pontossággal kifejezi. Még csak azt a kifogást sem lehet ellene tenni, hogy származékszót belőle nem alkothatunk. A fürdő palóc gyermekektől gyakran hallhatók az ilyen kiáltások: *Gyere h'ékám zuhogtatnyi! Gyerték fiúk, zuhogtassuk mēm mag'ónkot!* S azzal a malom zsilipjéről lezuhogó természetes *zuhany* alá állanak.

BARTHA JÓZSEF.

Címkórság címe alatt olvasom a Nyelvőr februári füzetében, hogy az *Ó nagysága N. N. úrnő* kifejezés az irodalom üzleti világából kelt szárnyra. Hogy ez germanizmus, az kétségtelen, de a címkórság szült ennél cifrább kifejezést is. Budapest székes-fővárosának — az ország tükrenek — összes leányiskoláiban, a felügyelésre hivatott urak főlehallatára, egy pár év óta dívik egy megszólító címezés, aminél bolondabbat egyhamar nem igen hallottam. A fővárosi tanító-nők érdeméből nem akarok levonni semmit, a kivételektől pedig előre is bocsánatot kérek, amért általánosságban szólok. De mindenfelől hal-lom, tehát nagyon el kell terjedve lennie, hogy a serdülő leánynemzedék,

tizezer számra, ugyanazt a tanítónőt, kinek a magyar nyelvet tanítani is kötelessége, a megszólításnál is *ő nagyságának* kénytelenek címezni. „Bocsánatot kérek *ő nagysága*, hogy elkéstem“. „Kérem *ő nagysága*, tessék megengedni, ha hibáztam“ és így tovább. Budapesten, ahol a lakosságnak úgy sincs ép nyelvérzéke, ilyen magyarságra tanítják az iskolákban a gyermekeket! Elképzelhető, mennyire átmegy ez az unos-untalan hallott és használt alak a vérükbe, s hogyan fejlődnek belőle még nagyobb nyelvbeli badarságok. És ez nem is fog addig megváltozni, míg a főváros tanácsa a cifra címezés használatát épen úgy szabályrendeletileg meg nem tiltja, mint pl. ahogy a kolerajárvány idejében a szülők panaszára megtiltotta a derűre-borura való kézcsókolást, amit némely tanítónő napjában négyszer követelt meg az egész osztálytól.

DÉRI GYULA.

Ügyfeliség. Egy orvosi lakoma leírásában olvastuk ezt a szót először, — reméljük: utóljára is. A tudósító kérdőjellel veti utána a szokott, bár deák szót, amelyet jelenteni akar, s amelyet aligha sejtene e sorok olvasói is. Azt tenné: *kollegialitás*. „*Ügyfeliség* nem más, mint az a vonzalom, melyet tagtársaink iránt érzünk. *Ügyfeliség*-ből ünnepeljük ma K. tanárt, aki 11 év előtt e körnek elnöke volt“. (BH. 1897. I. 5.) A szó képzése ellen legföljebb azt a kifogást tehetni, hogy az alapszónak (*ügyfél*) nem a nominativusi alakjából indul ki (vö. *útszél* : *útszéli*; *éjfél* : *éjféli*; *ég* : *égi*; *kés* : *kési*; régi *sokféli* : mai *sokféle*, *sokféleség* stb.). Ezt azonban még menthetnők a többi alakok analógiás hatásából, hogy t. i. legtöbbször *ügyfelekről*, *ügyfeleim*, *ügyfelei* stb.-ről szoktunk beszélni. A szónak főhibája az, hogy nem fejezi ki, amit ki akar fejezni, még pedig azért, mert alapszava, az *ügyfél* nem kollégát (kارتársat) jelent. Amint a deák *kollegialitás* is a *kollégá*-val van eredeti kapcsolatban, úgy az alkotandó magyar szónak is — ha más, de megfelelő fordulattal nem akarjuk pótolni — csupán a *kارتárs* szóból lehet kiindulnia. Már pedig, ha *kolléga* = *kارتárs*, akkor *kollegialis* = *kارتársias*, tehát a *kollegialitás* magyarul csak *kارتársiaság* lehet. (Vö. *szónok* : *seónokias* : *seónokiasság*, vagy akár *hasafi* : *hasafias* : *hasafiaság*.) E mellett azonban mondhatunk a francia *esprit de corps* mintájára, mint Szily Kálmán ajánlja, *társssellemet* is, amennyiben a *szellem* szót már a neológianak teljes polgárjogot nyert alkotásai közé kell számítanunk.

ZOLNAI GYULA.

Dolgok, holmik. Egyik hazai tudósunk szájából hallottam ezt a kifejezést: „Az az ember majd elhozza a *dolgokat*“. Tátrai kiránduláson történt; a hegymászó kalauzról van szó, aki felsőkabátokat, kis csomagot mit szívesen elhord a hátán egy alkalmas bő tarisznnyában. Azóta itt Pozsonyban is hallottam a *dolgokat* emlegetni. Hát ez kész germanizmus. Magyarul ezt *holm*nak s ha ruhaneműkről van szó, a *kollektív*, gyűjtő jelentésű *gúnynak* kell nevezni; ... majd elhozza azt a *holmit* vagy a *holmikat*. Talán nem fölösleges ilyesmit szellőztetni!

BELÁNYI TIVADAR.

Rokonszeny, ellenszeny (26:40). Ezt: *nekem ellenszenves*, hogyan fejeznénk ki e szóval: *idegenkedni*? Az *idegenkedő* ez esetben én vagyok, de amaz mi legyen? *Idegen* előttem, annyit tesz, hogy még nem ismerem. *Idegenkedem tőle* — ennek már okának is kell lenni. De ha ránézek vagy csak megpillantottam valahol idegenben, és első látásra visszatetsző érzést kelt bennem, ezt *ellenszenvenek* nevezem, mint olyan érzést, mely nekem kellemetlen, s visszataszít tőle, ellenhatást tesz.

A *rokonaszenves* jelenség láttára is, még nem érzünk mindjárt vonzalmat is iránta, ahhoz egy kissé több idő kell, bizonyos foka az ismerkedésnek, hogy az kifejlődjék. SZOKOLAY HERMIN.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **A helységnevek raghasználatára.** a) Miért mondja a magyar ember: *Budapestre, Szegedre, Aradra, Kassára, Miskolcra* (utaztam, költöztem); ellenben *Bécsbe, Pozsonyba, Egerbe, Győrbe, Zomborba* stb.? Van-e itt bizonyos törvényszerűség, avagy csak a hallás diktálja az embernek a helyes formát? — b) Miért mondjuk kivételesen *Győrött* és nem *Győrön*, vagy pedig *Pécselt* és nem *Pécsen*? Ha szokásos *Brünnben*, *Bécsben*, miért mondjuk: *Budapesten, Kassán, Losoncon* és nem az előbbiekhöz hasonlóan? Miért ne lehetne *Egerben* helyett *Egeren* vagy *Egerett*, úgyszintén *Losoncon* helyett *Losoncban* vagy pedig *Losoncott*? Van-e idevágó szabály egyáltalán, a helységnevek ragjainak használatára nézve?

F. A helységnevek raghasználatára még nincsen pontosan megállapítva, valamint az sincs kiderítve, miért ragaszkodnak némely helyneveink, legalább az általános nyelvhasználatban, következetesen ehhez vagy ahhoz a helyraghoz.

Általában két ragcsoport szolgál a hármass helyirány (*hol? honnan? hová?*) kifejezésére a helynevekben: az *-n -ról -ra* és a *-ben -ből -be*. E mellett azonban némely helyneveink a *hol* kérdésre a *-tt* helyragot kívánják és néhány vidéken a népi nyelv megőrizte a *hová* kérdésre felelő régi *-é* (illetőleg *-vé*) ragot is.

Megkísértünk mármint az eddigi nyomozások * alapján néhány szabályszerűséget pontokba foglalni.

Mindenekelőtt a megyeneveket csak *-ben -ből -be* raggal használjuk helyhatározóul, pl. „Túl a Dunán Baranyában van egy kis lány“ (dal), Tolnából való, Nógrádból költöztek stb. Ennek természetes magyarázata az, hogy a megye nagyobb terület s ezt mintegy körülzárt térnek tekintik képzeletünk, úgyhogy csupán belviszonyjelölő raggal használhatjuk a megye nevét mint helyhatározót, akár kitesszük benne a *megye* szót, akár nem, pl. Bihar megyében vagy

* Vö. Simonyi: Határozók I. 53—55. l. és Füredi Ignác cikkét: *A helységnevek helyragjai*, a Budapesti Hírlap 1892. aug. 3-i számában s hozzá Csapodi István észrevételeit (ua. évf. 220. sz.).

Biharban stb. Ily módon jelentésbeli különbséget is fejlesztett ki a nyelv oly nevekben, melyek megyét is. helységet is jelentenek, pl. *Nyitrában* a. m. Nyitra megyében, *Nyitrán* a. m. Nyitra városában; épígy *Csongrádban* és *Csongrádon*, *Szatmárban* és *Szatmárt*, *Hunyadban* és *Hunyadon*, *Hevesben* és *Hevesen* stb.

A külföldi helyneveket kivétel nélkül *-ben -ből -be* raggal használjuk: *Londonban*, *Párisból*, *Berlinbe* stb. Ebből ismét érdekes megkülönböztetés támad olykor; pl. *Velencében* (Olaszorsz.) és *Velencén* (Fehér m.); *Lipcseben* (Szászorsz.) és *Lipcсэн* (Liptó m.); *Iglóban* (ha épen így tetszik hínnunk a morvaországi *Iglau-t*) és *Iglón* (Szepes m.). Hogy miért mondjuk a külföldi helyneveket *-ben -ből -be* raggal, annak talán az az oka, hogy a külföldet s a külföldi helyeket nagyobb mértékben csak akkor kezdte népünk megismerni és emlegetni, mikor a helynevekben a régi raghasználatot, a *-tt, -é, -ól, -öl, -n* ragokat az újabb kelti belviszonyragok, *-ben -ből -be* váltották föl; az is közbejátszhatott, hogy eleinte bizonyára csak kiválóbb, nagyobb külföldi helységek foroghattak nálunk szóban, a szó izazi értelmében vett városok (váras helyek), amelyeket épen bezárt területüknél fogva a *-ben-féle* ragokkal mondottak. (Vö. *városban*, de *falun*.)

Az *-n -ról -ra* ragokat használjuk csaknem kivétel nélkül az *a, e, ó, ő* magánhangzón végződő helységnevekben: *Budán*, *Kassáról*, *Tordára*, *Besztércén*, *Lócséről*, *Privigyére*, *Iglón*, *Makórol*, *Gödöllőre* stb. Azonban egyes vidékeken a nép *-ben -ből -be* raggal mond ilyen neveket is, pl. a tataiak Csapodi István szerint (B. H. id. sz.) azt mondják: *Tatában* s a Nagy Szótár szerint is ez a város és vidéke nyelvdivata: *Tatában*, *Tatából*, *Tatába*. Értesülésem szerint a tolna-megyei *Tüske* helység lakói is azt mondják: *Tüskébe* stb. Az *-i* végű helységnevek ellenben a köz nyelvszokás szerint is inkább a *-ben-féle* ragokkal járatosak: *Halmiban*, *Almádiban*, *Marcaliból*, *Lengyeltótiiba* stb. Az *u, ű* végűek pedig majd a *-ben*, majd az *-n-féle* ragokat kívánják: *Ujfaluban*, *Bátyúból*, *Gyaluba*, *Büssübe*; de *Gyepűn*, *Borfüről*, *Gönyűre* stb.

A mássalhangzós végű helységnevek közül rendszerint *-n -ról -ra* ragokkal állanak a *b, c, cs, d, f, g, gy, k, p, s, sz, ty* és *z* végűek. Pl. *Tiszadobon*, *Galgócról*, *Szliácsra*, *Aradon*, *Mecenséfről*, *Kőszegre*, *Torbágyon*, *Szolnokról*, *Révfülőpre*, *Szarvason*, *Verbászról*, *Parabutyra*, *Pomáson* stb. (Vidékiek kivétel Sopron környékén: *Cenkett* és nem *Cenken*, mint Tolnai Vilmos értesít.)

Ellenben csaknem kivétel nélkül a *-ben-féle* ragokat használjuk az *m, n* és *ny* végű helységnevekben: *Komáromban*, *Debrecenből*, *Passonyba* stb., mint Simonyi hiszi, azért, mert ezeknek orrhangjával a szintén orrhangú *-n* rag monotonitát idézett volna elő (Határozók I.55).

A többi mássalhangzókkal, *á, é, i, j, l, ly, r, t* és *v*-vel végződő helységnevek közül némelyeket *-ben -ből -be*, másokat *-n -ról -ra* ragokkal mondunk. Pl. *Zilahon*: *Szilágycsehben*; *Csabajon*: *Tokajban*; *Tarcalon*: *Tütelben*; *Szerdahelyen*: *Nagykárolyban*; *Mezőtúron*: *Modorban*; *Kecskeméten*: *Nagyseombaitban*; *Kátovon*: *Révben* stb. A *t* végűeknél azonban a *-ben-féle* ragok kivételesebbek.

E két általánosan használt ragszoporton kívül még a régies *-tt* raghasználat is megvan hol kérdésre a *-vár* és némely *-hely* végű helységnévekben, továbbá ezekben: *Pécs, Győr, Szatmár*; pl. *Kelosa-várt, Udvarhelyt, Pécsét* stb. (Vö. Simonyi: Határozók I. 347.)

Hogy e néhány szóban a *-tt* használatának, a többiekben pedig a *-ben -ből -be* és *-n -ről -ra* szereplésének mi különös oka lehet, minden egyes esetben nem tudjuk megmondani; azonban érdekes analógiát találunk e jelenségre a finn nyelvben, ahol, mint Szinnyei figyelmeztet, a helységnévek egy részét szintén *-lla -lta -lle* ragokkal, más részét *-ssa -sta -sen*-nel mondják, amely ragszoportok közül az első a magyar *-n -ről -ra*-nak, a másik a *-ben -ből -be*-nek felel meg értelmileg.

ZOLNAI GYULA.

2. A relatív névmás. Gözmalmunknak egyik úrlapja a köv. módon van fogalmazva: „Folyó hó 20-i póstaautóványával vettünk o. é. 500 frt — krt, mely összeget... becses számlája javára irtuk.” — Vajjon helyes-e a *mely összeget* után *irtuk*, s nem *irtunk* kellene-e ide?

F. *Mely összeget* után az irodalmi nyelv szokás szerint csak *irtunk* a helyes kifejezés, pl. „Amely összeget javára *irtunk*, csak részben fedezi tartozását.” — De a beküldött úrlapon maga a *mely* névmás van idegenszerűen alkalmazva. Magyarosan így kell azt a mondatot fogalmazni: Vettünk 500 frtot, s ezt az összeget... javára *irtuk*. (Mellesleg megjegyezzük, hogy a *számla* előtt nagyon fölöslegesnek látszik az az udvariaskodó *becses* jelző.)

ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

Csőbőrből vederbe. A Nyr.-ben olvasom, hogy a Jelenkor hirdette szópályázat fényes eredményei között van a következő is: *triviális: alpári; korzó: pálya*.

Mint stílisztának semmi kifogásom nincs az ily csoportosítás ellen; az író ezentúl is szabadon fog válogatni *triviális* vagy *alpári, korzó* vagy *pálya* között, aszerint, amint a fogalom árnyalatát ez vagy az a szó fejezi ki tökéletesebben. Mint nyelvésznek azonban lehetetlen mosolygással nem fogadnom az ilyen tájékozatlanságot, mely magyar szókkal akarva az idegen szót helyettesíteni, nem veszi észre, hogy csőbőrből vederbe esik, vagyis latin helyett olasz, vagy ami még érdekesebb, az egyik olasz szó helyett más olasz szót ajánl.

Avagy nem tudják a Jelenkor szerkesztőségében, hogy a magyar *alpári* az *al pari*-ből s a magyar *pálya* az olasz *pavio*-ból származik, épúgy mint ahogy a *korzó* sem egyéb az olasz *corso*-nál? Ha pedig nem tudják, miért nem forgatják kissé a Nyelvőr régebbi évfolyamait? Lám, a 13. köt. 548. s a 16. köt. 183., nemkülönben a 15. kötet 160. lapján teljesen kimerítő s a laikus közönségtől is megérthető alapos felvilágosítást olvashatnának ezeknek a szónak olasz eredetéről nézve.

Ha már purista valaki, legyen igazán purista és ne ajánljon olasz szót az olasz szó helyébe. KÖRÖSI SÁNDOR.

A Magyar Állam logikája. „A *lóg* igető származékai, a *lógó*, *lógós* ... közé tartozik a *lógika* is, de amely ily módosult alakban, érthető csak *lógóka*. A *lógós* szó is eredetileg azt jelenté: az emberi észnek hanggal, szóval, mint az ész természetes *lógósá*val, *lógójá*val, vagy eredeti alakban *lógókájá*val, *logikájá*val való tódása, *tódománya*“ [értsd: tudománya!]. Magyar Állam 1897. II. 23.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

Használja-e a nép, hol és minő értelemben, a következő szokat és szóalakokat: *élelem*, *élelmes*, *füröszik*, *irtószik* a Balaton, *ily*, *mily*, *oly*, *kikelet*, *mesítelen*, *meítlen*, *mezejtelen*, *mígnem*, *ptrüsszent*, *ptrűcsök*, *ptrukk*, *rováncs* (állítólag rovó-bot Szegeden), *rüheder* (rühelődő, csavargó Tsz.)?

Hol ejtik hosszan az -ú -ű melléknévképzőt, az -úl -ül igeképzőt (*tanulok*, *kerülő*) s az -úl -ül névragot (*háttúl* is, *belüle* stb.)?

Vannak-e nyelvjárásainkban úgyn. emelkedő kettőshangzók (dif-tongusok), olyanok t. i., melyeknek második elemét nemcsak hosszabban, hanem egyúttal hangosabban, erősebb hangsúllyal ejtik?

Valóban kettőztetéssel ejti-e a nép az ilyeneket: *karddal*, a *parttal* egy irányban, *csonttal*, *hordd el*, *kezd el*, *mond el* (vagy pedig így: *kardal*, *mond el* stb.)? — továbbá *sentség* helyett *szencség*-e vagy *szencség*, *boloncság*-e v. *bolonccság*? *mencsén* v. *menccsén*, *roncsa* v. *ronccsa*? *hordja* helyett *horgya* v. *horggya*, *bonytya* v. *bonytitya* stb.?

Hogy mondja a nép: *Soprony*, *Mosony*? vagy *Sopron*, *Moson*?

Mondják-e *ötön*, *haton* e h. *öten*, *hatan*? továbbá *ötönként*, *hatonként*?

Tesznek-e különbséget a *naponként* és *másként* alakok közt, úgyhogy az egyiket *é*-vel, a másikat *i*-vel ejtenék?

Mondják-e *lovat* v. *lovasokát játszani* e h. *lovasdú*? és *királyra játszani* e h. *bírálgosdú*?

Mondja-e a nép így: *ha mit akartok*, szóljatok; *ha ki tudja*, mondja meg?

Mondják-e föltételes móddal: *menjünk*, *míg elérne* a zivatar?

Van-e nyelvjárás, mely nem ismeri az *ámbar* és *mire* kötőszokat (az utóbbit időhatározásként: *mire* haza érsz, én is otthon leszek)?

Járatosak-e ezek a szóalakok: *kevés múlt* (e h. kevésbe múlt), *kevésbe múlt*?

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példákat híven, az illető vidék kiejtése szerint másolták le; a másik, hogy minden egyes magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papíroszálra írjanak le. Ezzel nagyon megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját. A SZERK.

fenn van v. fönn jár (e h. főnhéjaz, rátartós), *szegett szemmel néz*, *se hal se hús* (e h. se hideg, se meleg), *itt tartunk* (e h. idáig jutotunk, itt vagyunk)?

Mit jelent a következő régi alföldi tanukihallgatásban előforduló *bakra* kifejezés? (1667. dec. 13. Hód-Mező-Vásárhelyen:) „Gyón lakó Karácson Lőrincz annor. 49 Keglevicz uram ő nagysága jobbágya hiti után vallja: Mivel hogy 4 mértföldig hajtatták vélem és az mint azokat az sertéseket megnéztem az társommal és az pásztorral együtt beszélgettünk felőlle, mert volt olyan 50 benne ideest ötven, az ki *megért volna 12 tallérokat bakra*; az második része is pedig *megért volna 10 tallérokat bakra*; mert abban sem volt kisebb harmadfünél; a süldeje is *megért volna 2 tallért bakra*; mindenestül megért volna 500 tallért“. (Gr. Károlyi-család levéltára. Lad. 94. nro. 46.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Siculica.

Polyán: jönnek (=nem hiszem, szójárás); ne nagyzold magadat v. a dolgot (magnificare); aszatyfűst; lappancs (pincének külső földszinti ajtaja); törnyő (élhetetlen fiú); szuvat (megszáradt, lehulladozó tapasz); goc (Csikban = pest, kemence); csempe (agyagból való kályha egyes darabja).

Ne nyújtsd mint a szentiványi éneket; bugja (=boglya, bogla); borsika (Wachholder, juniperus). Per-kő; ábolygok (=ámolygok); hogy *hijják vala*; hogy csak *nevesik vala*; erre is *kimehetünk vala*; szíu = szij; nányka (=nagyanyám, nányám).

Kézdivásárhely: Nemere hegye. Nemerei szél. Ojtosz (hegy dél felé), ojtoszi szél. Itt töltjük az időt, mikor meguntuk magunkat; estálló, estálló; *es* (=esik); de nem igen *tartsa* magát; szérencsés.

Nagy-Kászón: Kinyissa a gyermek (a kapút). Ha nem *jó vala*, akartam. Egy keves eső volt; egy keveség.

Embér (csaknem: *embér*); esmént; ugyannyira (=olyannyira, ezt nem mondják); véték; vétekes [így? Szerk.] dolog élő fát elrontani; kényérvel; ingem (=engem); kénálom, kívánni; pediglen. Házások? nem, egy *es* (vagy: *egy se*); solló; feleségemvel; *kéne*; kicsiségtől *fogvást*.

Repát havasa, Tosta havasa; ösven (=ösvény).

Sz.-Marton: Olyan *seigoru* volt ezelőtt, de most olyan kővér. Sok baj van a gyermekvel. Bám hon *less vala*, még jobb lett volna. Annak előtte öt vagy hat ha *találtatott* volna okos ember; tovább: legtovább; elig (=alig); héába; megfetekedni; *gondorni* vkit (azt es fogja gondozni); nem *kévdntatott* több; jobboska; ha magam es hézzá tészem; kied (kend); arval; ha haza nem hozza, nem lássuk, nem tudjuk hogy mi: fejlődni (fejlődni); *isírkezett*; vadnak, vagyon.

BUDENZ JÓZSEF hagyatékából.

Szólások.

Imigy-amigy, hogyan mikép. (Ha nem akarnak vmit megmondani, ilyenformán felelnek.)

De kit ölnek meg vele? (Kinek kell ezt a kellemetlen foglalkozást elvállalni?)

Tót válogat a körtében. (Ha valakinek nem kell a reábizott munka, mást akar tenni, de az se megy jól neki. Cselédeknek szokták mondani.)

Ellődölök Losoncra. (Ha vki messze akar gyalogszerrel menni.)

Mennyetek el, vágjátok le, hagyjátok ott. (Még az inszurgensvilágban mondta egy öreg földműves, kinek négy fia volt katonának való s el is ment mind a négy.)

Magas a konyhája. (Cseléd mondja arra a házra, hol szűken mérik számára a kenyeret.)

Hátához nőtt a lelke. (Nagyon öregre mondják, kit szívesen odaadnának.)

Mi a szósz?! (Kétkedve csudálkozó felkiáltás.)

Megnyergelte a kűszöböt. (Az otthon ülő munkátlan gazdaszszonyra mondják.)

Nemcsak csak, hanem ugyancsak. (Bizonyítás, tréfás színben kételkedés.)

Kisujtom a pitart. (Kisópróm a konyhát.)

Kicsapom a talajt. (Híg tapasszal beborítja a ház vagy a folyosó földjét.)

Farkasdi szalonna. (A Farkasdról került vöröshagyma, melynek jóvolta állítólag felér a szalonna jóságával.)

Nincs a benn a bibliában! (Ezt szokták mondani arra, amiben kételkednek.)

(Garam-Lök, Bars m.)

VÉGH ISTVÁN.

„Mélyebben szánt az én ekém az urénál“ (körülbelül ennyit akart vele mondani az illető: nagyobb az én befolyásom, többet nyom az én szavam).

Ágán van a nap, léágazik: lefelé jár, közel van leáldozásához (mintha ágon függne lefelé).

Nagy be vót má az (a jégdarab, melyen az emberek voltak. a Balatonon), nem lehetett rajtuk segittenyi.

Csak *ason* vigyázzon, hogy é né veszi csen vmit. — *Ason* félünk, hogy észöör bennünket a hó.

Van gyümölcs, ahun *még* nem pusztította a hërnyó.

Asokat a falusiakat is *sokat* ösmerék.

(Veszprém m.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Párbeszéd két fiu közt.

— Hallá', ha' niszem még e késédet; iszë pënicilus, pedig három pilingás. Tán tíz körmön szërészted? — Ollan nincs! — Bizongu még! — Isten bizo' nëm loptam. — Moⁿ: fujbizo. — Fujbizo. — Hát hun vëtted? — Hun-ë? Maj emondom. Hetfin e kocsmábo vótam kuglikat állogatynyi. Ott vót az e hëtyke Pór Józsi éksztra ruhábo, még e bor-gyus zsidó, osztán e kancsó' szemü sujsztër, hát még ki is? .. ja igaz! e szombatheli borbi... még e főszëgi mónár leginnyë. E sujszter dobát legjobban, pedig mindig e falfelé sandított, mikor cizott. Mindënféle figurát tettek velë. Lëhuszták e söggyó (= süvegje; a kalap és sapka általánosított elnevezése) karimáját (szélét; karimának nevezik a torony falát körülvevő kiszökellő párkányzatot is); ë' rossz nottissza vót, aszt mindig kilopták e zsebgýibü. Mikor má' nëm tuttak velë más csufot tënnyi, aszonygya e borbi: kinek van kurázsija birköznyi velë? (Igaz hogy ollan mind e' Mohamëd.) A többiek főheccütik e sujsztërt, ho' mënnyën ki velë. Éccër csak főgyüröszkódótt, bele csipeszkédëtt e borbi nyakábo. A' még csak éggyet kancsót (gáncsot vetett) rajt e lábávo, zupp! főthó vágto szëgin sujsztërt, csak u' nyekkent. Soká gec-mergëtt e földön, még fő tudott tápászkonnyi. Mikor főcihülödött, aszony-gya nek ie mónárlegin: „No komám, e' furcsább vót e birka szemná is”. Nëm is vót kedvë ësëg birokra mënnyi. Kifizettë amijë vót, osztán ekot-ródott. Csak u' lencüt hazafelé. A kezeji u' jártok mind e ná' harang szüvö. A fülö cimpáját jó mëgüthettë, mer sokszor tapogatta. — A többiek is eszillettek? — Ojjë! ott dobátok napestig. Kerestem nyócfannígy karajcárt. Másnap ippen gyütt e János bálizs (rövidáruval házáló olasz). E' kordéja (két kerekü koci) vót, abba még e' számár vót fogva. Többet irt mind Tóték remonda (kiselejtezett katona-ló) sárgájo. — Ugyis a gyöpijë (gyöpi = sintér, gyepmester) lész nëm sokáro. — Be-hoszta hozzánk a pakktýát. Éⁿ minygyá csak kést kërtem túld. Fenyé sok szíp kés vót nálo, hanëm dëragák is vótak ám. Eszt ötfen karaj-cárro hatta Èhë! mondok, maj' mëgbolondútam annyit annyi értë, iszë magáve még ókunnyi së lehet. Tán lëjëbb is odaathatná. De csak szíta e pipáját, csak u' szityëgëtt-szötyögött, mëgtekertë e fejit, ho' nëm lehet. Addig veszekëttünk rajta, ho' negyvenyér odaadta. Hát nëm irti még? — Májszë ho' még. Hát gyere szëggyünk csádet (bozótot, gázt), osztán raktyunk tüzet. Të mënny e' kurumpliër. Hanëm előbb nizzëk még, nëm kalangyu'-ë valahun közë e hidós (mezöör, csösz)? E Dobos Lajcsit is mëgfokta e minap, osztán farkas-guzsba tättë. (Az illetőnek kezeit összekötik elől csuklóban s úgy ültetik le, hogy a két kar között a térdék feljönnek. Ekkor térdhajlásban egy erős botot dognak át, mi miatt nem bír fölkelni.) Fé' óráig u' vót, még főeresztëttë. — De soká szëtted. — Ejszëm ám, iszë ollan apró mind e boggyó. Osztán mëg igën sok haⁿgyál is vót. È' bokor alatt még e' na' lútetö (közönséges áska) vót. — Nizd! éⁿ még iszolagot is hosz-tam, még mëgsül e kurumpli, e'szíjjok. — Igën kevés szikrájo van ennek e tűznek; csak szíporka (elszálló tüzes perje) még pörgye

(elhamvadt szalma). — Nízd! ő' góla kóválog hēgyettünk. Kásd (=kiáltsd) neki: „kést ez égbe, kést!” — Nēm káttóm én, e mutkor is ölöget kátosztam ēgynek; mégis erőpút.

Igaz, e pūtyróket még nēm is mīsték. — Én is tudok ám nīgy fīszēkke madarakat. — Hun talátod űket? — Maj' emondom. Pintēkēn e Kovács Szēpive e Tilosba (dūlónév) őrszētünk, osztán bemēntünk e kūsó vágásbo epērgyére még csattángóra (az epernek egy nagyobb faja, amely leszakításkor csattan). Akkor talátunk bērázdo-billēgetőket, araⁿ maringókat (orolus, aránybegy), még sárgo sár-mándlikat (citromsármány), otthon e szelēnce fáⁿkon (orgonafa) még istiglicēket tudok. — Nēm szētteték e' fīszket csē? — Nēm! mer' e' fīszēkke még csak tojássoi vótak, két fīszēkke még őrdőgtollassak vótak még e fījaji. — Hát epērgye sok vót? — Annyi vót mind e sár.
(Német-Géncs, Vas m.)

PEKOVITS SÁNDOR.

Tájszók.

Balaton mellékiek.

atka: rétmelléki terméketlen, agyaggal vegyes kékes homok talajréteg.

bakacs: növény a Balaton szélén; kemény tokos magját őszszel a sertések nagy mohón ropogtatják.

bócértos: fűrtös, baglyas. „A vērēs fűtet nehéz kaszányi, mer' nagyon bócértos”.

bőszme: együgyű. „Tán csak nem vagyok ojan bőszme!”

cefrékedik: pajkoskodik. „Ne cefrékegy!”

cefre: könnyelmű, kikapós nőszemély: cafat.

csűrol: fej. „Megcsűroltad már a tehenet?” (tolnamegyei tájszó).

gurnyasztó: disznóöléskor a belekről leszedett zsír.

hernyás: virágos bor. „Töltetlen hordóban a bor meghernyásodik” (pécsvidéki tájszó).

horgászolódik: ingerel, csip-

ked, beleköt. „Jó ember, de ha valaki vele horgászolódik, goromba”.

kupa: hajlott, mélyedésses talaj. „Ott abba a kúpába a róka-hátú fűön észik a kasza”.

lazsna: furkósbót.

lecsmeg: tutyi. „Má csak főhuzom ezékēt a lecsmegēket”.

lehicöl: piheg, lehell. „Szegény beteg, má alig lehicöl”.

tikér: tükör,

tikrēs: fiókos kezítükör.

topor: bárd.

tutyi: szőrcipő.

űgyeskedik: rajta van, ügyekszik. „Má réguta űgyeskettem, hom meglássam”.

viggyan: villan, fényleni kezd. „Amint a hold meg kezdett viggyanni”.

zerna: zernamacska: hamvas szőrű feketecsis. „Macskánk hármát ellett; egyik fekete, ket-teje zerna”.

(Aszófő.)

FLEISCHMANN JENŐ.

Mezőtúriak.

bádé: bamba, muta. kur, kur, kur: így hívják elő
 esőrmőj: törmelék. „Nádesör- a rucákat.
 mőj.” puzsa, puzsa, puzsa: pulyka-
 csesztis: horzsolás. „Csesztis hívogató.
 vót biz acs csak!” tanyahasú: nagyehető.

Máramarosiak.

bukháló: kendertörő, tiló. tekerő: fonal-gombolyító.
 Bikmakk befellegzett. „Nem fakutya: a kocsi kerék megkö-
 tom miléte Ótus sógort, a mi- tésére szolgál. „Röhög. mint a
 nap is mű előttünk ment és fakutya”.
 és se monta: bikmakk befelleg- kodár: lábatlankodó. „Kergezsd
 zett”. máaszt a tyukot, ne kodár-
 göngyellő: töltött káposzta. koggyon abba a házba!
 glöder: töltött kalaráb. nyinyó, nyinyám: nagyanyó,
 hangaléta: kútostor. nagyanyám.
 krécse: multság fonalszapu- Tiszelve: a Tisza tulsó partja.
 laskor. vaseset: gereben.
 metis: az esztovátából kivágott Madarak: cinkő. bogoj, nyak-
 vászonnak a végén levő cafat. tekeres.
 (Técső, Visk.) FARKAS IMRE.

Tiszamentiek.

acsit: kiabál, lármáz, kiált. kiszemel: kiszőkik.
 buzerál: szekíroz. kezel: kezét fog.
 bonyík: boglyas. nagy hajú, s kurját út: zajt út, fellármáz.
 olyan, kinek szeméig ér a haja. kohácsol: köhög.
 betörülködött: leitta magát. kamásli: cipő.
 bundagallér: olcsó pálinka. korda: korbács.
 ballókázik: ballagdál, lassan kalamajka: multság.
 jár. kurgat: gurít, gördít [?].
 búbos: kemence. klampíroz: veri a zongorát.
 birbitél: babrál. kacúrozik: urizál.
 balogból: balkézből. marci: kenyér.
 cavadz: szavaz. mamma: étel (gyermekny.).
 dezentor: gazember. szalma-dikó: szalmából font
 futogén: petróleum. ágy.
 guberál: kiad, fizet. szutykos: vizes, nedves.
 gyűhődj meg: vessz meg! szesz-motol: babrál valamin.
 húmi: holmi, bútor, eggye-mása. tól: tó.
 kolla: kétkerekű taliga. tempózik: tréfál.
 káfol: kever. tang: tág, bő.
 kamukéró: hamis fogás, ki- vicáncol: ugrándozik.
 játszás. virnyad: virrad.
 karicsál: mindig beszél. vizsgárol: megnéz, megvizsgál.
 ERDŐSI JÓZSEF.

Baranyamegyeiek.

birodalom: nagyobb földesúri birtok. pokolegyháza. „Nincs igaza a papnak? — Dehogyan se — a pokolegyházban!”
 csuszát: tucat. szelídbors: magyar bors.
 formitt hozzá: hasonlít. szoplatta: szoptatta.
 Furcsák: csúfnév. tejházalék: tejföl, túró, tojás
 galisza: gilisza. együtt, pl. egy kosárban.
 lebeszélni; alkuvásról, pl. „Én le tudom beszélni a bótost”.

(Bánfa.)

JENŐ SÁNDOR.

Csallóköziek.

V. P. szálló helye: vendéglő, „szálloda”. Nagyot mondok: esküszöm.
 Cs. K. sütő üzlete: „sütőde”. Nem jó az, ne edd, mer ecsapgya a hasadat: megfájdul a hasad.
 B. F. hentessége: „fűstölde”. Hol a nyanya?: anya.
 Arra törtet, hogy eladja: törékszik. Meny terényi!: menj asztalt teríteni!
 Ráeresztettem 4 almát 1 garasér: addig nógatta, unszolta, míg 4 almát vett 1 garasért. Nem adom alább: olcsóbban.
 Földözi-e Nagyszombat Pestet?: Rásegít az Isten: elérem.
 egy rangban áll-e vele szépségre, nagyságra? Gyűjjön is valami, meg ócsó is legyen: jövedelmezzen.
 Vásárra teszem: eladom nyilvánosan. Megyünk az angliába: angol-kertbe, parkba.
 Jó hajtó földje van: t. i. a hajnak, mert gyorsan és sűrűn nő. Parasztbeszéddel mondom: egyszerűen, világosan.
 Az az erős lány is kigyűtt vele: t. i. a cipővel, jó volt neki.

SCHÖN JÓZSEF.

Családnevek.

Ardos. Apostol. Bay. Bacai. Bérci. Borsai. Bárdi. Becsi. Bakos. Birta. Bertóti. Bónis. Borza. Beregi. Bartos. Boda. Berei. Bellei. Balázi. Boros (eloláhosodott). Bence. Balkó. Bagosi. Buttyán. Bartók. Bakó. Berecki. Bontó. Bodnár. Barna. Bakcsi. Bocskai. Csillag. Csengeri. Cseh. Csausz. Csüdör. Csinos. Csatári. Csepreghi. Csiszár. Cseri. Csontos. Csató. Csepei. Csegöldi. Dávid. Dézsi. Dorogi. Dévai. Debreceni. Dienes. Darnóci. Derecskei. Dombi. Dobrosi. Dezső. Dobi. Darnai. Dobai (eloláhosodott). Dobros. Décsei. Dudás. Duna. Daru. Dabi. Dancs. Duda. Dani. Dankó. Erdélyi. Ember. Ercsei. Ecsedi. Ebergényi. Futó. Füle. Ferenci. Farkas. Facsinai. Fosztó. Fiam. Fényes. Fazekas. Fejér. Füzesi. Gyalai. Gulyás. Görömbei. Gellért. Gőbölös. Géci. Gólya. Galló. Gavallér. Gudász. Gerendi. Hajdu. Hires. Hortolányi. Hidegkuti (eloláhosodott). Hodosi. Hegedűs. Jég. Ince. Juhos. Jérémiás. Jenei. Józsa. Juhász. Jánosi. Kerekes. Kardos. Kemény. Kömlei. Kolca. Kuhajda.

Kapitány. Kollár. Kunai. Kakas. Kozma. Kajántó. Konyárdi. Kádas. Konc (elöláhosodott). Kupás. Kecskés. Kádár (elöláhosodott). Kőrös. Kolompár. Kazai. Karmazsin. Kert. Kozár. Kapi. Kóci (elöláhosodott). Kenyeres. Keresztesi. Korcsomáros. Kornis (elöláhosodott). Komjáti. Kővári. Ketnei. Kántor. Lázár. Liszkai. Lajos. Lévai. László. Lakatos. Lukács. Lábás. Ladányi. Lantos. Ládai. Móra. Major. Madai. Makrai. Miszti. Matolcsi. Morvai. Monoki. Mikó. Mátéfi. Mike. Mocok. Magyar. Mátyási. Mezei. Márki. Molcsányi. Mándi. Madarász (elöláhosodott). Márton. Mátyás. Máriás. Muzsai. Méhes. Nyirő. Nógrádi. Nemes. Oláh. Olasz. Oroszlán. Ötvös. Orosz. Orbán. Palokai. Petki. Papolci. Prikonyi. Pataki. Pongrác. Portéka. Pásztor. Polyánki. Pánt. Rábai. Rózsa. Rébai. Reketes. Ráski. Rác. Riskó. Rákosi. Reszegi. Szendi. Simai. Szerencsi. Simon. Szilvási. Szabadszállási. Szücs. Szobonya. Sebeni. Szakmári. Szatmári. Szabó. Sipos. Szappanyos. Szilágyi. Szentpéteri. Suba. Sárosi. Szalontai. Szőkösdi. Szamosi. Szarvadi. Seregélyi. Szórati. Seres. Somkerekai. Szakál. Sziijgyártó. Sóltész. Sohányi. Székely. Szódényi. Sarudi. Silai. Tallódi. Tömlő. Torockai. Turzó. Tőkés. Vig. Villás. Velencei. Világ. Vanca. Vajai. Vári. Viski. Vankai. Vicsai. Vernóci. Zanda. Zsigmond. Zalányi.

(Nagybánya. Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Ragadványnevek.

Bacsó. Becmany. Bendák. Benke. Banca. Bumbuj. Bukó. Buha. Bukur. Buji. Búsfelleg. Butyes. Celifedő. Cipó. Cirmi. Cifra. Csorba. Csodé. Csontorka. Csupor. Csalóka. Csotán. Cap. Dojfedő. Dopó. Dombi. Deberke. Dicső. Dacó. Dulló. Égés. Ficsák. Fűszál. Frityi. Gulé (cigány szó = édes). Gusás. Horgas. Huba. Hampó. Igenyes (= egyenes). Illaria. Kozák. Kláján. Kukuj. Kandi. Káká. Kokas. Kajla. Karácsony. Kormos. Konya. Kicsiminya (Kis- és Minya = Mihály). Kokordály. Kaluzser. Leben. Lupuj. Lúgleves. Májor. Madár. Mitruj. Mojsza. Mokány. Melegágy. Mátyé. Mézes. Málé. Menyhárt. Mantala. Mujla. Mik. Matas. Puszli. Punci. Puja. Pácuj. Palanyec. Parázsa. Pusi. Pucó. Pocok. Palkó. Pirite. Proba. Prodán. Pendzsi. Pánkó. Ráki. Rigó. Róka (szénfekete haj!). Rostás. Saláta. Sánta. Surgyé. Suké. Sas. Süket. Szucsula. Sztojka. Szelezsán. Szávuj. Szityiri. Tanászi. Trager. Tiligrajcer. Tupuj. Tajiga. Üstes. Verzár. Vonuc. Zsiros.

(Torda-Aranyos m. Bágyon.)

SZÉKELY ANDOR.

Helynevek.

Az Alsó-Lendvát környező falvak keletkezéséről a következőket jegyezhettem fel:

Petesháza keletkezését az ottaniak így beszélték el: A falu helyén (a Mura egy kiugró mocsara mellett) valamikor csak egy ház

állott, amelyben Péter (Peti) nevű ember lakott s halászatból élt. Később többen is építettek oda s az első lakóról elnevezték *Péterháza*-nak. A német világban *Petershaus*-ot csináltak belőle s később visszamagyarosították *Petesházra*.

Köt községet — mint mondják — a Mura hozta Stájerből. (*Köt* vend nyelven annyit tesz, mint szöglet.)

Mekka csárda közel van hozzá (*mekka* vendül = mocsár).

Kalapincsa csárdában valamikor sátor alatt (mintegy kalap alatt) mérték a bort.

Vigomódon a csárdában vígan várták a dohánycsempészeket.

Bánuta a bán útja volt.

Rédics = Reditus. (Itt sok római régiségeket, hamuvedreket stb. találtak).

SZENTE ARNOLD.

Állatnevek.

Eb-nevek: Szegfű. Tisza. Bocskor. Róka. Gyöngyös. Bundás. Pöngő. Cigány. Röppencs. Basa. Burkus. Csárdás. Tigris. (Vas m. Nádosd.) — Hatos. Danák. Betyár. (Vas m. Halogy.)

Ló-nevek: Céda. Mérges. Madár. Szajkó. Fecske. Csillag. Kése. Rózsa. Turcsi. Sudár. (Vas m. Nádosd.)

Őkőrn-nevek: Hódos. Hegyes. Virág. Hattyu. Rendes. Szemes. Hajdár. Vellás. Monyók. (Vas m. Nádosd.) — Szilaj. Szegfű. Kese. (Vas m. Halogy.)

(Vas m.)

TURCSÁNYI ANDOR.

Őkrők nevei: Sudár. Vellás. Csákó. Pörge. Szilaj. Rőndös. Virág. Kőrmös. Szögfü. Szarvas.

Lovak nevei: Rózsa. Sárga. Piros. Szürke. Vidám. Betyár. Csillag. Fakó. Deres.

Kutyák nevei: Bundsi. Cifra. Hattyú. Tisza.

(Sellye, Somogy m.)

GYULAI BÉLA.

Helységek gúnynevei.

Érdekes a szomszédos helységek egymással való viszázkodása nyelv-tudományi szempontból azért, mert a civakodás folytán új csúfnevek, szólásmódok támadnak, melyekkel aztán egyik helység lakosa a másikat illeti. Így keletkeztek ezek is, mint az alább következők: „Párját Nagy-Kőrös!” — „Horogra Kecskemét!” — stb.

I. Bács megyeiek.

1) bicskás malmuak: bogojevaiak. Ezekről mondják azt: „Úgy forog mint a bogojai szélmalom” = furcsa módon.

2) bőrhasu: a bát-monostori.

3) gelbfiszler: a filipovai.

(Az érseknek tojást küldtek ajándékba, de mire rendeltetésük helyére jutottak, már a kis csibék sárga lábaitak dugdosták ki a tojásokból.)

4) görényfogó: a karavukovai.

- 5) krokodilus: a karavukovai. (Saját atyafiukat, a sváb Sorok-ot akasztották fel kém helyett.)
 (E helység lakosai állítólag krokodilust láttak volna a barában.)*
 6) majmok: a bajmokiak.
 7) patkányfarkuk: a szt.-tamásiak. (A plébános borát — a pincemester szerint — a patkányok szítták ki, belógatván farkukat a hordókba.)
 8) sorokfänger: a hódsági.

- 9) Ó *Morovica*, jaj *Pacsér*,
 Kenyeretlen *Csantavér*!
 10) Akit *Baján* meg nem szólunk,
 És *Zomborban* el nem raknak,
Ujvidéken meg nem szídnak
 És *Szabadkán* le nem isznak,
 Az elmehet a világnak végére.

II. Pestmegyeiek.

- 1) hazugéró-csukéró: a dus-noki.
 2) Jakab: a szeremlei.
 3) kákabélű: a csanádi = mindig éhes.
 4) malac: a miskei. (Fut világgá, mint a miskei malac.)
 5) muszka: a sükösdí.
 6) vastagnyaku: a bogyiszlói.
 7) virgancevő: a szt-istváni.

III. Somogymegyeiek.

- 1) Elindula *Pula*,
 Utána *Atala*;
 Megbabázott *Csoma*,
Berkí lett a koma.
 (Mikor e négy falu vasúti állomása)
 mást kapott, csinálták rájuk ezt a kis rigmust.)
 2) papzsák: a tabi.
 3) rackó: a kercseligeti = félig magyar, félig német.
 JENŐ SÁNDOR.

Népdal Moldvából.

Bolyog elmém mind a felhő,
 Hull a könnyem mind az eső.
 Nem kap helyt szívem magának,
 Illyen dolga az árvának.
 Én Istenem, valahára,
 Tekéncs riva az árvára.
 Sem egy óra sem két óra,
 Hogy szívem helyin állana.
 Akar lássak, akar se mást,
 Ugy meguntam a budosást,
 A budosást, a bódorgást,
 Az idegen földön lakást.
 Én Istenem, add megérnem,
 Kit szeretek, avar élnem.

Ha ezt meg nem adod érnem,
 Én Istenem, vegy el íngem (=engem).
 Hosszú utnak mennyi pora,
 Én szívemnek annyi buja.
 Folyó víznek mennyi köve,
 Két szememnek annyi könyve.
 Árkot mosott az arcámon,
 Mind a zápor az uccákon.
 Én Istenem mit csináljak,
 Mit csináljak, merre fogjak.
 Mit csináljak, merre fogjak,
 Merre fogjak, merre bujjak.
 Ha elfutok, ihogatnak,
 Ha megállok, jaj, megfognak.

Ha megfognak pirongatnak,
 Eszemből is kifogatnak.
 (Klészse, Moldva.)

PETRÁS INCE.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

HAGYMÁZ.

Erről a szóról, mely ma a tifusz betegséget jelenti, P P á p a i a Pax corporis 307. l. a következőket írja: „A hagymázról vagy hagymázi hideglelésről. E nyavalya a forró és dögös Hideg-leléseknek neme, melyet a Magyarok Hagymáznak, vagy Hagymázi Hideglelésnek hinak. Egyéb Nemzetek híják Magyar nyavalyának vagy Magyar Hideg-lelésnek (Morbus Hungaricus, Febris Hungarica), mivelhogy e nyavalya elsőben Magyar országról áradott Német országra: midőn Anno 1566. II. Maximilián Császár Szolimán Török Császárral Komáromnál táborba szállott volna; akkor esék e nyavalya elsőben a Német táborba, onnan juta Bétsbe és az egész Német s egyéb szomszéd országokra; és felette sok néphala-meg miatta: honnan *Hadmás*, mintegy *Had-másónak* mondott; mert többen vesztenek ebben el, mint a Török miatt“.

Leírja ezután a betegség jeleit (amit ma tüneteknek mondanak), amelyek közül különösen kijegyezzük azt, hogy „gyakorta szeplő is üt ki benne az ember testén; nem külömben, mint egyéb veszedelmes betegségekben“.

Másik fajtáját is említi még P P á p a i „bolond Hagymáz“ néven, melyről így szól: „Mikor e nyavalya emberre reá akar jöni, ilyen jelei vannak. Az alatlansággal való nyughatatlankodás, háborgó álmodozások, sok héjába való beszéd, főnek nagy hévsége stb.“

A két betegséget, melyet P P á p a i így leír, C s a p o d i István dr. volt szíves kérésemre megmagyarázni. Szerinte az első, amelyet P P á p a i hagymáznak vagy hagymázi hideglelésnek nevez. a *foltos hagymáz*, typhus exanthematicus, s ebben mutatkoznak az ú. n. roseolák, a hagymáz-szeplők. „A bolond hagymáz megnevezés, írja levelében C s a p o d i dr., csak annyit jelent, mint a laikusok mai fej-tifusza, t. i. azt, hogy akármiféle lázas betegségben delirium fogja el a beteget. Ugyanezt jelenti a *phrenesis* is, tehát azt az állapotot, hogy a nagy lázban a beteg félrebeszél“. Megállapítván így a tényállást, még csak azt jegyezzük meg, hogy

Rózsai József szerint (Adatok a hagymáz oktanához Pest, 1868. 13. l.) a betegség először már 1542-ben jelentkezett a német birodalmi sereg budai táborában, míg Fekete Lajos szerint (A magyarországi ragályos és járványos kórok rövid története. Debrecen, 1874) csak 1566-ban Komáromnál, amint PPápai állítja.

Bizonyosan Rózsainak van igaza, mert amint majd ki akarom mutatni, e szó magával a betegséggel született meg, s első nyomát már 1557-ben megtaláljuk a LevTár 1:254. l., ahol ezt írja Zele Jakab uram: „Keg:-nek byzony en magam irnek, de megys vgian azon elewbely beteksegben wagyok, felek hog az *hagymaz ne essnejek ream*, mert hewsegh es zomjwsagh, fe fayas nagy wagyon raytam, semyt nem ehetem, es mynden erewm el fogyot“. A betegség, melytől Zele Jakab félt, kétségkívül ugyanaz, mint amelyet PPápai ír le, aki szintén azt mondja, hogy „forró és dögös Hideglelés a Hagymáz“, továbbá hogy „rettenetes e nyavalyában a Főfájás,“ és „nagy a Gyomornak is a fájása“. Jelentéktelenné válik tehát, hogy Pesti Gábor Nomenclaturájának egyik kiadásában sincs meg e szó, még az 1568-ikiban sem; de ez, valamint az 1561-ki, nem egyéb, mint az 1550-ki 2. kiadásnak a pusztá lenyomata, viszont ez is valószínűleg az elsőnek, melyet nem láthattam, a másolata, úgyhogy ebből csak az következhetik, hogy szavunk még 1538-ban ismeretlen volt, mivel Pesti megelőzőiben sincs semmi nyoma, pl. Murmeliusban, a Besztercei Szójegyzékben. Már Szikszaiiban megvan *haygymaz* phrenesis, delirium. Én csak a harmadik kiadást láttam, mely 1593-ban jelent meg (Nomenclatura seu Dictionarium Latino-ungaricum. Debrecen, 1593), de bizonyosan megvan az 1590-iki első kiadásban is. Ezentúl minden szótárban megvan s jelentése mindenütt *phrenesis*, *phrenitis*, *unsinnigkeit*. A szótárak közül legelőször PPápai fordítja még így: *febris maligna*. Ez a jelentés igaz, hogy általánosabb, mintsem hogy a tifuszt jelenthetné, de a szótárak fordítása jelentéktelenné válik a LevTár-beli adattal szemben, ahol világosan azt a betegséget jelenti, melyet PPápai ír le. Különben is Murmeliusban phrenesis a. m. *meg bolondeito betekseg*, tehát nem a pusztá deliriumot jelenti, hanem egy olyan betegséget, melyben a delirium is jelentkezik. Ez pedig különösen a foltos tifusznak a legfeltűnőbb jelensege, úgyhogy nem volna csuda, hogy az ismeretlen betegséget latinul épen *phrenesis*-nek nevezték el. Erre vonatkozólag érdekes összehasonlítani, hogy a *typhus* szót Campe Fremdwörterb. így fordítja németre: 1) Dampf. Stolz; 2) Gefühlosigkeit. Sinnlosig-

keit, Betäubung, Wahnsinn, (vö. Sanders, Fremdw. s. v. „eine durch betäubung u. stumpfheit der sinne gekennzeichnete krankheit“).

Bebizonyult tehát eddigelé: 1) hogy a *hagymáz* szó legkésőbb 1557-ben már ismeretes volt, s valószínű, hogy 1538-ban még nem ismerték; 2) hogy a *foltos tifuszt* jelentette.

Keressük most meg ezen szavunknak az eredetét. Legelőször akkor lettem reá figyelmessé, midőn Setälä Emilnek A finn-ugor ő és ő' c. értekezését olvastam a NyK. 26:4. füzetében. Ott a 398. lapon a következő rokon szók egybeállítása olvasható: vog. *xul* verzehrende krankheit; votj. *kil* krankheit, schwere krankheit, unpässlichkeit; finn *kitua* moleste et misere vivere, morbo laborare stb. Ezek a szók azon csoportba sorakoznak, amelyekben finn *t*, votj. *l*, vog. *l* hangoknak a megfelelői a magyarban *gy*, ill. *j*, aminők a *hagy*, *ágy*, *faggyu*, *új*, *ujj*. E szerint tehát tökéletesen megegyeznek egymással vog. *xul*: magy. *hagy*-alakra s jelentésre is, ha föltesszük, hogy ez a *hagy-máz* szó előtagja. Vagyis a *hagy-máz* összetétel. Előtagját már megkaptuk volna; az utótagja pedig, úgy vélem, német eredetű. Az a német szó pedig, melyből származhatott, a *mase*, ófn. *mása*, kfn. *måse*; jelentései: 1) wundmal, fleck, cicatrix; 2) auch mal am leibe, das nicht von einer verwundung herrührt, fleck, muttermal oder *krankheitszeichen*, vö. blattermasen (Grimm). Tájnnyelvi alakjai e szónak (az adatok egy részét Melich János szivességének köszönöm) osztr. *mása*; karint. osztr. *måse*; sváb *maase*, *maas*, *mås*, *maus*, *mau**s; bajor (többes) *mås'n*, opf. *måus'n*, valamennyi a már említett jelentésben. Hangtani szempontból az elsoroltak közül pl. *måse*, *mås*, különösen *maas* szóknak (Frischnél Teutsch-Lat. Wörterb. 1741. év *mase* macula; de egy idézetben *ein mas* oder ein zeichen stb.; hasonlókép Campe szótárában 1809. *die mase*, in manchen gegenden *das mas*) teljesen megfelelhet a magyarban *-máz*, úgy hogy megkaptuk volna a *hagy-máz* szónak utótagját is. Ami pedig jelentését illeti, ne felejtjük, hogy a *szeplők* fontos jelenségei a hagymázos betegségnek, valamint gondoljunk arra a történeti adatra is, hogy a nevezett betegség először a németek táborában ütött ki, ahol persze bizonyára voltak magyar seregek is.

Továbbá, mint látjuk, a német szónak ilyen alakjai is vannak: *maus*, *måus'n*. Ámde ugyancsak egy (die) *mauss* szó, vagy die *mause* azt is jelenti: herumgehende Seuche, Epidemie (im nordfränkischen, Schmeller), sonst länger andauernder krankhafter zustand, teszi hozzá Grimm. Van egy ige is *mausen* meg-

halni jelentéssel (Grimm). Verbászón, Bács megyében és Dobsinán értesülésem szerint, *mausig*, *mausich*, *ein mausichter Kerl* a. m. beteges, vö. *des mausers sein* verloren, todt sein (Schöpf: Tir. Id. 430); ide tartozhatik a *mauskrank* is, amint Schöpf i. h. mondja: „Das vorarlberg. *mauskrank* wird zu *maus* seuche, epidemie zu stellen sein.“ De tudvalevő, hogy ezen szónak *die mause* az eredeti jelentése: federnlassen der vögel, die häutung der krebse, s összefügg a *sich mausen* igével: die Haut, die Haare, die Federn ändern. Ezt pedig Schmeller, Lexer stb. a latin *mutare* igéből származtatják. *Maser*, *die masern* ismét más eredetű szó, bár Grimm megjegyzi róla, hogy: verwandtschaft (mit mase) wäre nicht unmöglich).

A legfeltűnőbb ezen utóbbi szó jelentésében a járványos betegség, különösen minthogy *mausig* ép ellenkezőleg a. m. rüstig, nimium se efferre (vö. sváb *sich herausmaussen* wieder zu kräften kommen) — vagy ez talán a. m. a betegségből kiszabadulni? Valószínűnek látszik tehát, hogy a *mase* folt, szeplő s a *mause*, *maus* entfiederung szók közt először jelentésükben, aztán alakjukban (vö. sváb *maus* a. m. *mäs*, *maase*). valaminő kombinálás fejlődött, vagyis lehetséges, hogy a *mase* szónak is megvolt valahol a járványos betegség jelentése. Sőt ha ez lehetséges, akkor azt kell mondanunk, hogy inkább csak a *mase* szóéből fejlődhetett, tehát, hogy ezé eredetileg a járvány jelentés; mivel olyan foltokat, szeplőket is jelent (*krankheitszeichen*), amelyek valamely betegségnek a jelenségei (vö. még *masig* plenus morbillorum vestigiis — Frisch; *die Maselsucht* eine Benennung des Aussatzes — Campe; ez utóbbi alakjára vö. karint. osztr. *mäse*: *mäsl*, *mäsile* Lexer: KärnWb. 187, tiroli *mäse'n*: *mäsel*, — Schöpf).

Kétségtelenül bizonyosabbá válnék az etimológiánk, ha ezt ki tudnók biztosan mutatni, hogy t. i. a *mase* azt is jelentette járvány, mert akkor a *hagy-máz*-ban olyan összetételt láthatnánk, aminők *ének-nóta*, *fék-zabola*, *fene-rák* stb. Nyr. 22:540. Ugyanazon eredményre jutnánk, ha nem is törődve a *mauss* szónak eredetével, elfogadhatónak találhatnók, hogy ez *járvány* jelentéssel a magyarba átkerült *-máz* alakban; de ez ellen — bár nem áthidalhatatlan — hangtani nehézségek (*au > á*) szólnak. Viszont szint olyan erős bizonyítékul szolgálhatna, ha a **hagy* szót vagy valamely rokonát önnállóan is megjelhetnők.

Szóval, mint számos más etimológiának, a *hagymáz*énak is vannak különösen a történeti folytonosságban hiányosságai, de mindamellett talán mégis eltaláltuk a valót, midőn összetett szónak nyilvánítottuk.

SZILASI MÓRIC.

NÉMET JÖVEVÉNYSZÓK. *

II.

*Pác,¹ packa,² *pacsi, *pacskol, paskol,³ *páfrány,⁴ páhó?,
 *pakk, pakéta, pakfon, paléta,⁵ pálha,⁶ *pallér, pándc,⁷ *páncél,
 *pancsol, *pánt,⁸ *pántlika,⁸ *pantallér, *pántolódik, *papagály,⁹
 *parádé, *parkét,¹⁰ *paróka,¹¹ paróla,¹² *párt,¹³ paszománt,¹⁴
 paszternák,¹⁵ pát?, *patália,¹⁶ patécs,¹⁷ pating,¹⁸ péce,¹⁹ *pék,²⁰
 *pélida, *pelengér,²¹ *pelikán,²² *pendely, *pép,²³ *percec, perga-
 men,²⁴ *perkál, *persely,²⁵ *petárda,²⁶ pézma,²⁷ pillér,²⁸ *pincs,²⁹

¹ Tir. *bàis*, *bōas* Schöpf: TirId. 27. osztr. *bas* Castelli 78; vö. cs. *pác*, *pácovati* Rank, Gebauer 423, 329 | ² t. *packa*, szláv ered.; vö. Matz. 153, *facka* alatt | ³ sváb *baschgen* im raufen meister über einen andern, im ringen die kräfte mit einander messen Schmied 45, vö. *paschgen* Grimm 1:1152; 7:1482; Schöpf 488 | ⁴ osztr.-bajor *pāmsfū'n*, *Baumfarn* | ⁵ vö. osztr. *polette* Höf, 2:372, tir. *politten* Schöpf 514; inkább szláv eredetű; vö. cs. *paleta* Matz. 268, t. *palieta*, lengy. *palet* | ⁶ szláv eredetű, vö. NySz. *pálika*; Mikl.: SlavEl., Matz. 273, Cic. 2:520 | ⁷ a szót nem ismerem | ⁸ a két szó hangalakjából nem dönthető el, vajjon egyenesen a németből, vagy pedig szláv közvetéssel kaptuk-e. Vö. Rank, Gebauer 407, 424; Mikl.: Fremdw. | ⁹ a szó *ly*-ének csak helyesírási értéke van s egyszerűen analógiás írásalak | ¹⁰ baj. *barsched* Schmeller 1:268, tir. *bärchet* Schöpf 30 | ¹¹ Kőrösi olasznak tartja; szerintem is német; vö. *parocke* idézve Abr. a SCL-től Grimm 7:1569, baj. *parócka* Schmeller 1:402; vö. még Matz. 271 | ¹² olasz ered. Kőr. | ¹³ Kőr. ellenében én is német eredetűnek tartom; kfn. *part*, *parte* die abtheilung, *partei* (gegner) in irgend einem kampf oder rechtstreite, nun veraltet Grimm 7:1466; tir. *part* *partei* Schöpf 488; Schmeller 1:406 *part* | ¹⁴ ol. ered. Kőr. | ¹⁵ szláv eredetű, vö. Matz. 272: *pastrnjak* alatt, ahol egy ném. dial. *paster-nak* is közölve van; ezt az alakot nem tudom igazolni. A szó utolsó forrása a lat. *pastinaca* | ¹⁶ vö. Nyr. 26:37, és szb. *batati* pulsare Matz. 106 | ¹⁷ a *pipacs* neve? vö. *patacs* NySz. | ¹⁸ szláv ered. Mikl.: SlavEl. 640 | ¹⁹ talán a *kipécésniből*, vö. szlov. *pészati*, 'beizen', átzen' Wolfv.: Slovár, a szó egy a *pácol*-al etimológiailag | ²⁰ karint. osztr. *pek*, vö. szlov. *pék*, 'pistor' Wolfv. Slovár, Mikl.: FrW. | ²¹ fontos kultur- s jogtörténeti szó, melynek ma csak a 'pelengérre állítani' szólásban él az alakja | ²² kerülhetett szláv közvetéssel is | ²³ hogy ném. eredetű, bizonyos; csakhogy a hangalakot se a bajor *papp* (Schmeller 1:398), se a karint. osztr. *pàpp* (à = rövid o-féle hang, Lexer: Kärn-Wb. 16) meg nem magyarázza, nekünk egy osztr. *pàpp* (à = ä-féle közeledő rövid a hang) kellene, de ilyet nem tudok kimutatni; annyi bizonyos, hogy nem főnémet nyelvjárásból való a szó | ²⁴ ném. eredete valószínűtlen | ²⁵ kétségtelenül az osztr.-baj. dialektusból; vö. *pürschl* Lexer: KärnWb. 47 | ²⁶ szláv közvetéssel, vö. slov. *petárda* | ²⁷ szláv eredetű, ahol német jövevény, Matz. 277 *pižmo* alatt | ²⁸ a *p* miatt a szó valószínűen olasz eredetű, vö. Matz. 276 | ²⁹ tir. *pintsch* hut, hund,

*pint, *pintér, *piom¹, *pipitér,² *piricskel,³ *piskolc, piskóta,⁴ *piszig,⁵ *pisztoly, *placc, *plafon, *plajbász,⁶ *plakát, *plutajc,⁷ *platán, *pléd, *pléh, *plúder,⁸ *plump, *plüss, pohos,⁹ *pólay,¹⁰ polc,¹¹ *polgár,¹² *poltron,¹³ *policáj, *pomádé, pomarancs,¹⁴ *ponc, poncol,¹⁵ *ponk,¹⁶ *pont,¹⁷ *pór,¹⁸ *porcellán,¹⁹ *póris (berggrün, NySz.)²⁰ *portré, pósta,²¹ *for-poszt, poszton állni, *pőce,²² *pőróly,²³ *praeli,²⁴ *(rosz)-prádlí,²⁵ *prajtsoft,²⁶ *prém,²⁷ *prés, prézli,²⁸ *priccs, *privát, *prófont,²⁹ *prófosz, *prokelli? *pront, *prontsacung, *proviánt, *pruszlik,³⁰ *pubi, *puccol, *puccs, *puder, *pudli,³¹ *puncs, purcliz,³² *purger, *puszpáng, *puttony,³³ putérták.³⁴ —

narr Schöpf 505 | ¹ a szóvégi *m* tót dialektusi közvetésre utal, de vö. Kőr. | ² vö. Lumtzer: Leibitzer Mundart 111. §. | ³ németből való szláv közvetéssel | ⁴ vö. Kőr. | ⁵ hozzá van írva *bissig* | ^{6—7} *bleiweiss auch für bleistift* Grimm 2:103; vö. t. *plaidas*, cs. *plevajs*, *plejvas* Geb. 539, 424, *plajbas* Bartos 2:513 | ⁸ a szó után *plundra* áll; ez szláv eredetű | ⁹ jegyzetben: *bauchig*? | ¹⁰ nhd. *polei* Grimm 7:1976, de vö. Mikl.: FremdW., Cic. 2:274 | ¹¹ bizonyára csak véletlenségből került bele a szójegyzékbe | ¹² „kisbíró, esküdt” használatára vö. t. *pougar* esküdt Dobš.: Prostonár. 73, 74 stb.; sváb *burger* „gemeinder in einer dorfskörperschaft” Schmid 107, szep. száz *pürgar* esküdt, városi cédula-hordó | ¹³ francia ered. | ¹⁴ a véghang eldönti, hogy nem a német *pomerance*-ből való; a legtöbb valószínűség szerint ol., vö. lat. *pomerancia*, azonfelül lásd a szláv megfelelőket Matz. 280 | ¹⁵ nhd. *bunze*, *punze* Grimm 2:531, md. *bonze* | ¹⁶ *pank* < *bank* helyett | ¹⁷ „punkt häufig punt” Schmeller 1:395 | ¹⁸ a *pór* NySz.-ban felsorolt jelentéseit véve alapul, két német szó átvevése (Kluge⁵ 60: *bauer*² és *bauer*³) | ¹⁹ szerintem szláv közvetéssel kaptuk | ²⁰ *borris* borax, auri gluten Schmeller 1:267 | ²¹ ol. vagy lat. eredetű, Kőr. | ²² baj. *pütze*, Schmeller 1:418 | ²³ szep. szász *pérəl* Lumtzer: Leib. Ma. 221. §. | ²⁴ osztr. *bradel* (Castelli 93) | ²⁵ osztr. *rossbradl* Hügel: IdVien. 129 | ²⁶ ugyanez népetimológiával *bardccság* MTsz. | ²⁷ ez a szó semmi szín alatt sem került osztr.-baj. dialektusból, mert akkor nem volna slov. *pram*, t. *prám* stb. Mikl.: FremdW., vö. osztr. *bram* Castelli 93, a mienk ellenben a *bräme* szó átvétele Grimm 2:293 | ²⁸ jegyzetben ez áll: *brösel*, az átvett alak *bresl* (Castelli 94), baj. *brēs’l*, *brēsə-l* Schmeller 1:364; vö. slov. *prisec* < bajor *brīs’l* Schmeller 1:365 | ²⁹ a német *profant*, *profand* Grimm 7:217 épügy analógikus hangalak, mint a szb. *profuntia* a szb. *funtia* (Mikl.: FremdWb.) hatása alatt | ³⁰ tudtommal csakis a tótban van még meg a szó; Šočan gyűjteménye alapján a következő tót változatait közölhetem: *brucel*, *bruclak*, *pruslak*, *pruslak*, *prucel*, *prusliak*, *brunclik*, *prucnik* és a magaméból: *pruslik* | ³¹ *budl* Castelli 99 | ³² zárójelben: *bureeln*, vö. Schmeller 1:255 | ³³ vö. baj.-osztr. *putten* voc. 1482 aa²⁴ gewähr *putten* armillum (genus urceoli vinarii) und e 2^a dolium² Grimm 2:579; cseh *putna* (Rank) egyenesen a németből | ³⁴ ezután *pünkösöd* van írva, azt hiszem, csak véletlenségből.

**Racsol*,¹ **radíroz*, **ráf*, **rajcsúroz*, **rajzol*,² *rakéta*, **rakédlí*,³ **ráma*, **ránc*,⁴ **rang*, **raport*, *report*, **ránt*, **redut*, **regement*, *regruta*,⁵ **rékli*, *rokolya*,⁶ *remunda*,⁷ *ress*? **reszt*, **rét*,⁸ **rezervo-tiszt*, **ribisli*, **riktájk*, **ringlispül*,⁹ **ripsz-rapsz*,¹⁰ **rizs*,¹¹ **rokk*, **rokka*,¹² **románc*, *rondella*,¹³ **rérni*,¹⁴ **rostély*,¹⁵ **rostokol*, **rós-tol*, *rozmaring*,¹⁶ *rossolis*? **rőt*,¹⁷ **rubint*, **rukkol*,¹⁸ **rum*. — **Saccol*,¹⁹ **sáf*,²⁰ *safarina*,²¹ *sáfrány*,²² **sajn*,²³ **sajtar*,²⁴ **sakál*, **sakk*, **sakter*, **sál*,²⁵ **salak*, **salap*, **saláta*,²⁶ **sálka*,²⁷ **sal-lang*, **sámely*, *sámlí*, *sámfa*,²⁸ **sampáner*, **sampion*, **sánc*, *saraglya*,²⁹ **sarc*, **surmant*, *sarpi*? **sarzsi*, **selejteş*, *sejt*, **sem-ling*,³⁰ **senkel*, **söntés*,³¹ **serbli*,³² **sercli*,³³ **sészli*, **síbol*, **sifli*,

¹ Kar. osztr. *rätsch'n* Lexer: KärnWb. 205, tir. *rädtischen* Schöpf 537, baj. *rädsch'n* Schmeller 2:190 | ² e mellé a *risedl* is oda van írva, de németből nem magyarázódik meg a hosszú zárt végszótag | ³ osztr. *rakédl* Hügel: IdVien. 125 | ⁴ mind a magyar, mind pedig a tót *ranec*, *rance* egy ném. *rane*, *rânz*-ra mutat, s nem *runze*-ra; egyelőre a valószínű átvételnél többet nem mondhatok | ⁵ olasz eredetű, vö. Kőr. | ⁶ egyike azoknak a szavaknak, amelyek eredetét ismerjük is, meg nem is; a *rokolya* vagy egy szláv *rokla* (amelyet nem ismerek) átvevése, vagy pedig egy német *rockele*-é. Analógiák alapján illet következtet-hetünk a németben, de tényleges előfordulása nincs bizonyítva | ⁷ olasz ered. Kőr. | ⁸ a vele kapcsolatos történeti tanúságokkal igen fontos német szó | ⁹ osztr. *ring'lg'spüll* Hügel: IdVien. 129 | ¹⁰ *rips-raps* (holter-polter, és geht *rips-raps*, és geht schnell und unüberlegt, Castelli 220) | ¹¹ ol. ered. Kőr. | ¹² olasz eredetűnek mondta Kőrösi | ¹³ ol. *rondello*, vö. Schmeller, 2:119 | ¹⁴ zárójelben *róra*, *rúra* Gömör m., tót *rúra* közvetlen átvevése, vö. Matz. 299 | ¹⁵ a jelentések pontos egybevetése több nehézséget gördít a német származás ellen | ¹⁶ ol. ered. Kőrösi | ¹⁷ karint. osztr. *roit* 'roth' Lexer: KärnWb. 210, vö. cs. *ret*, *ryt*, *ryt* 'röthe' Rank | ¹⁸ karint. osztr. *ruck'n* Lexer: KärnWb. 210, tir. *ruken* Schöpf 569 | ¹⁹ a NySz.-ban csak továbbképzésben van meg; *saccoldás*-pénz, *saccoló*-pénz | ²⁰ baj. *schäf* Schmeller, 2:375, Schöpf 584 | ²¹ a *sáfár* német eredetű, bár a jegyzékben nincs benn, *safarina* azonban semmi szín alatt sem | ²² nézetem szerint szláv eredetű | ²³ zárójel-ben: *sajni forint*: gömöri, vö. mit *schein* od. guldenscheinen zahlen, t. *plätt v šainách* | ²⁴ vö. osztr. *sèchter* hólzernes gefäss beim melken Lexer: KärnWb. 230, Hóf. 3:132; slov. *šèhtar*, t. *šochtár*, ebből szep. ném. *šòxtr*, *šòxtrt*; hangtani okok miatt én szláv úton keráitnek tar-tom | ²⁵ ma csak *fölsál*, *fölsár* és az első rész fordítás, vö. die ober-schäl'n Schmeller, 2:394, vö. cs. *šál* Matz. 217 | ²⁶ ol. ered. Kőrösi | ²⁷ jzetben *csajka* gömöri; tót ered. | ²⁸ eredetét nem ismerem | ²⁹ nem a ném. *schrägen* (pl. Schmeller), hanem a szláv többesszámi alakból lett; vö. t. *sragle*; a Matz. 318. l. Szerémből közölt szerb *šaraglje* (pl.), t. *šaragle* az első szótag *a*-ja miatt magy. eredetűek | ³⁰ Cihac szerint van magyar *seemling* is | ³¹ vö. morv.-cs. *šentys* Bartos, 2:518 | ³² karint. oszt. *schérbile* nachtopf Lexer: KärnWb. 216 | ³³ osztr. *schers'l*

*sifon, *sikta,¹ *silbak, *sillti,² *simlöder, *simli, *sín, sing, *sindely, *simföl, sintelő,³ *sintér, *sinyon, skarlát,⁴ skatulya,⁵ *skribler,⁶ *slajfol, *slajm, *slampett, *slendrián, *slepp, *slicc, *slíff, *slingli, *slóg, smalc,⁷ *smaragd, *smarnyi, *smukk, *snef, *sódar, *sógor, *soltész,⁸ *sonka, sonkoly, sorompó,⁹ *sörét, *spacéroz, *spádé,¹⁰ *spalér, spárga,¹¹ *spék, *spendíroz, *spenót, *spencli, (for)spic, *spicli,¹² *spikk,¹³ *spíler, *spión, *spítszburger, *spórol, *spórherd, *srég, *sróf,¹⁴ *staféta, *stangli, *standár, *stanirli,¹⁵ *stágerol, *stekli, *stempli, *stömpöly, *stoppol, *stercli, *stiglic,¹⁶ *stikli, *stimmel, *stokfis, *stomp,¹⁷ *stopli, strapa,¹⁸ *strázsa,¹⁸ *stréber, *strici, *strikkel, *strimfli, *stróf, struc,¹⁹ *strudli, *strumpancli, *stucc, stuccol, *stuccer, *stucli, *sublát, *sublód, *súrol, *súszter, *sváb, *svadron, *svindler, *svung. — *Szacc, zacc, *szafios, *szajtli,²⁰ *szakcsó, zacskó, *szakli, *szalámi, *szaléti, *szalón, *szandajfer, *szapperlót *szász,²¹ *szating, *szeccel, *szekant, *szekiroz, *szekszerli, *szirup, *szokli, szósz. — *Tabák, táca,²² *táci,²³ *taksa,²⁴ *tallér, *talmi, *tánc²⁵ *tanti, tantusz,²⁶

Hügel 136, Lexer: KärnWb. 217, Schöpf 603 | ¹ zárójelben: sit NySz. | ² mint gömöri szó van fölhozva, jelentése? | ³ zárójelben: gyomláló kapa Gömörben | ⁴ olasz ered. | ⁵ nem lehet német eredetű a szókezdett miatt | ⁶ vox hybryda; contaminatio útján keletkezhetett; l. scriba, ném. schreiberling (Schmeller 2:595). | ⁷ zsír?, honnan? | ⁸ egy köz., alném. scholthéze, scholthéz-ből, kfn. schultheisse, vö. kis or. soltys, soltys, lengy. soltys, szerb solta Mikl: FremdWb.; innen a schulze; az o világosan mutatja, hogy mi knémet forrásból kaptuk | ⁹ nem ismerem eredetét | ¹⁰ a szóvég miatt én is ném. eredetűnek tartom, vö. baj. spadi 'handdegen' Schmeller 2:658, Kőr. | ¹¹ olasz ered. Kőr. | ¹² baj. spitzel 'heimlicher denunciánt' Schmeller 2:693 | ¹³ mint gömöri szó marhavelő [mark] jelentésben; ebben a jelentésben tót eredetű | ¹⁴ erd. sz. srauf, aln. schroef Keinzel 26:206; karint. osztr. schruuf Lexer: KärnWb. 226, osztr. schrauf'n Cast. 251; tekintve a cs. sroub, tót šruba, lengy. srrub, szerb šrub (Matz. 334), a mi f-es szavunk közép-német eredetű | ¹⁵ mellékalakként skarnicli közölve, vö. tir. starniel Schöpf 592 | ¹⁶ bővebb vizsgálatra szoruló szó | ¹⁷ köz. vagy alnémet kölcsönzés | ¹⁸ szláv eredetűek | ¹⁹ olasz ered. Kőr. | ²⁰ ide való t. šaidel | ²¹ nyug. köz. ném., aln. sasse, sass; maga a név a megfelelő helynevekkel korai aln. és nyugati középnémet telepedésekre utal | ²² egyenesen az olaszból | ²³ karint. osztr. tātse'l Lexer: KärnWb., tir. satal Schöpf, siléz. tatsen f. plur. Weinhold, WSB. XV. és XVI., szep. tats | ²⁴ nem a ném. tax, taxe-ből, hanem a klat. taxa-ból Grimm 11:227 | ²⁵ vö. Zíbrt: Jaksetancovalo v Čechách? első fejezetét | ²⁶ lat. tantus; ném. tantes, nürnb. dantes, osztr. dantes, tantes Höfer, dantas Castelli, siléz. tantus a spanyol tanto többesszámú tantos-ából valók (Grimm 11:117): a magyar szó egyenesen a latinból.

tányér,¹ tarack,² *tarsoly, *tarili, *táska, *tégely, *terc, *ternó,
 *terpetin,³ *tislér, *toant, *tonna,⁴ *tornír, *torony,⁵ torta,⁶ *tön-
 köly, törf>torf? *törköly, *tracsol, *trádor, trafál,⁷ *trágár,⁸
 *traktér, *trampli, *transport, *trancsétroz, *trapp, trappol, *trébel,
 *trécsel, *treffer, trezinu (vasuti),⁹ *tricsli, trilláz? *triumf, *tromf,
 *trón, *trotili, *truucc, *trupp, *tuba,¹⁰ *tucat, tucet,¹¹ *tus, tusól.¹²
 — *Unifurm. — *Vádli,¹³ vaggon, *(stajer)vágli, vajling,¹⁴ *vampír,
 *vandli, *vándorol, *vanna,¹⁵ *várta, *vatta,¹⁶ *veknyi, *vekszli,
 *vendely,¹⁷ *verbunk, *verdung, *verfölye,¹⁸ *verkli,¹⁹ *vers,²⁰
 *veszti, *vicc, *vikszöl, *vincellér,²¹ *virslí, *virtuóz, *villa,²²
 *vukli. — *Zafir, *zeller,²³ *zománc, *zupa, zugprókátor.²⁴ —
 *Zsákmány,²⁵ *zsandár,²⁶ *zsémbel, *zsemlye,²⁷ *zsindely, *zsínór,
 *zsold.

SZARVAS GÁBOR.

¹ nem lehet n. ered. | ² eredetét a szöveg miatt nem tudom megállapítani, vö. *tarrasbüchse ein geschütz, das auf dem wall, auf dem bollwerk aufgestellt wurde* Grimm 11:145, *tarrass* alatt | ³ ném. *terpentin* > lat. *terebintina* Grimm 11:261 | ⁴ akár német, akár klat. is lehet | ⁵ vö. erd. sz. *t'orn* Forschungen 9:143 | ⁶ olasz ered. | ⁷ a hosszú zárt végződés miatt ném. ered. | ⁸ jelentésánál igen érdekes szó | ⁹ aligha egyenesen a németből (dressin) | ¹⁰ ide való a *tubica* is | ¹¹ „dutzend erscheint zuerst im 16. jht und lautet bis in das 17-te jht. gewöhnlich dutzet“ Grimm 2:1773; vö. cs. *tucet* Matz. 358, slov. *túcat* WolfvSlovár; a csah alakokra Gebauer: Hist. ml. j. č. 1:382, 407 | ¹² nyelvünkben két jelentésű *tus* van; mindkettő német eredetű; vö. *vertuschen* Lexer: KarnWb., tir. *tusch*, *tuschen* verheimlichen Schöpf stb. és baj. *tusch*, *tusche* zum zeichnen Schmeller 1:628 | ¹³ karint. osztr. *wäd'l*, tir. *wad'l* Lexer, Schöpf | ¹⁴ jelentését nem tudom; ha jól emlékszem, vajlingalma-t ismer nyelvünk, s így ez az osztr. waidling-gal (ein irdener topf etc. Castelli 262) nem állítható párhuzamba | ¹⁵ a hosszú mássalhangzó miatt egyenesen a németből; vö. cs. *vana*, *vanice*, or. *vanna*, lengy. *wanna* Matz. 362 | ¹⁶ valószínűen német, de magának a német (sváb nyj.) szónak az eredete is homályos (Kluge⁵ 397) | ¹⁷ kétségtelen osztrák-bajor eredetű szó, a *wanne* kicsinyített alakjából, egy **wandel*-ből, vö. baj. *wänd'l*, *wánt'l* Schmeller 2:921, sub voce *wannen*; osztr. *wand'l* Hügel IdVien. 185, Castelli 264 | ¹⁸ ném. *würfel* Schmell. 997; a NySz. *vörfely*-e közvetlen a *würfel*-ből, amelynek fel-ném. dial. alakja **werfl*, *wörf* volna; ha a *verfölye*-nél szláv közvetést nem mutathatunk ki (vö. *rokolya*), akkor a szó egy sváb dim. *werfel*-ből való [Lumtzer jegyzete, készülő közös munkánkból] | ¹⁹ osztr. *werk'l*, *weä'kl* Hügel, Castelli | ²⁰ a szöveg magyarázatot kíván | ²¹ ném. eredete kétségtelenül kimutatható | ²² baj. *widl* Schmeller 2:858; a szövegnek *li*-nek kellene lenni az általános megfelelések értelmében | ²³ osztr. *zeller* Hügel IdVien. 198, *zella* Cast. 271, szep. sz. *zely*, Schröder szerint *zeller* is; vö. Schmeller 2:1112, Matz. 130, Kluge⁵ 346 | ²⁴ valószínűen mint német fordítást vette föl Szarvas, vö. *winkeladvokat* Schöpf 817 |

A JELENTÉSFEJLŐDÉSNEK EGY ÉRDEKES PÉLDÁJA.

Man kann sich beim Volke niemals darauf verlassen, dass es sich nicht im nächsten Augenblicke selber widerspricht, dass es ein Wort nicht in einem ganz andern, ja einem völlig entgegengesetzten Sinne braucht als vorher — mondja Kleinpaul „Rätsel der Sprache“ c. művében. Hogy csakugyan fején találja a szöveget, talán e szófejtésemmel is sikerül szemmel láthatóan megbizonyíttanom. A *gurgyal* szót, amelynek megfejtésére itt vállalkozom, hiába keressük a NySz.-ban, sőt még az új MTsz.-ban sincs meg; jöllehet — mint alább látni fogjuk — egyes vidékeken még ma is járatos. CzF. szótárában azonban ott találjuk. *Gurgyal*: alacsony kunyhóféle házikó, melybe s melyben csak *gurnyadva*, *görnvedve* lehet járni, lat. *gurgustium*, *gurgustiolum*. Ide bizonyára Kresznerics szótárából került, aki szintén úgy vette át mástól, még pedig Sándor Istvántól, mert így jelzi: *gurgyal*: *†ugurium*, *gurgustium*. S. I. *Gurgyal*-nak nevezik CzF. szerint különösen falukon a szegényebb zsellérek és cigányok lakásait; a falunak azon részét pedig, mely ily *gurgyalokból* áll, *gurgundiának* (*burgundiának* — így Kocson is, Komárom m.), néhutt *tabán*-nak.

Csak alakjára különbözik, de jelentésére nézve teljesen meg-

²⁵ régi szó a jelentés miatt; vö. Schmeller 2:221; „das die Kayserlichen Rom den merer tail haben *sackmann* gemacht“ Schöpf 574 | ²⁶ ügyelemre méltó Schmeller 2:768: „*stándár* (—) in der sprache des gemeinen landmanns, der gendarme“ | ²⁷ a kfn. *semmele*-ből kielégítőleg magyarázható.

E közlemény elején megemlítettem, hogy Szarvas hagyatékában pusztán szójegyzéket talált Simonyi, de a szójegyzékben seholse volt a megfelelő német alak közölve; azóta Simonyi egy másik, az elsődör teljesen hasonló, csak valamivel, néhány szóval gazdagabb jegyzékre akadt s azt e második közleményben fölhasználtam. Szarvas gondossága, éles látása bizonyára rendkívül értékes munkával ajándékozott volna meg a német szavakat illetőleg, hiszen neki köszönhetünk sok jeles fejtegetést e téren. — Német szavainkkal úgy is kevesen foglalkoztak eddig; idegenek közül tudtommal tudományosan csak az alapos készültsgű Wolf, kinek kéziratban megmaradt értekezése ezt a címet viseli: „Über den Einfluss des Deutschen auf das Magyarische“, s talán Marienburg. De az eddigi összeállítások egyikéből se tűnik ki az a német hatás, amelynek a történelem tanúságait mérlegelve okvetlen meg kell lennie szókincsünkben. E sorok írója, Lumtzer Viktor dr. nem rég elhunyt kiváló képzettségű germanistánkkal szövetkezve, újból megirta a „Német jövevényszavakat“ s különösen Lumtzernek nem egy eddig teljesen homályos eredetű szavunkat sikerült megfejtenie. Addig is, míg e munka megjelenhetik, érdekelni fogja olvasóinkat Szarvas hagyatéka is az itt hozzáfűzött rövid felvilágosításokkal együtt.

MELICH JÁNOS.

egyezik ezzel a NySz. *gurdély* szava: latebra MA. (schlupf-winkel). Baróti SzD. Kisdéd szótárában, úgy szintén Simai Gazdag szótárában (kézir. Akad.) már több jelentése is van: 'szurdok, szurdék, rejtekhely, lyuk, földház, hurúba, kunyhó' (SzD.); 'rejtekhely, földház, viskó' (Simai). Sőt ez utóbbinál még a *gurgyal* is megvan: 'schlechtes haus, hütte'. Hasonló, sőt bátran mondhatjuk, hogy teljesen azonos ezzel a MTsz. *gurgyó* és *gurgyész* szava: 'viskó, cigányputri, rozszant ház'. Simai szótárában még egy *gurgyalag* szó is van hasonló jelentéssel: 'kis gurgyal, kunyhó viskó'. Ballaginál *gurgyalag* (tájszónak jelzi) a. m. *gurgyal*.

Mindezek az alakok, mint a jelentésükből is kiviláglik, kétségtelenül együvé tartoznak s közös ősük a NySz. *gurdély* szava lehetett. Ezt a *gurdély* szót Simonyi az olasz *cortile* másának tekinti, amelynek 'vorhof, hühnerhof' a jelentése (MNY. 1:117).

Van azonban a *gurgyal* szónak még más s az eddigiektől teljesen eltérő jelentése is. Nagy-Igmádon (Komárom m.) a falunak a felső végét nevezik így, amely emelkedettebb helyen fekszik. Bátky Zsigmond szóbeli értesítése szerint Kocson (Komárom m.) egy legelőt mondanak *gurjal*-nak, egy hullámos, dombos gyepes vidéket.

Mint láthatjuk, ez bizony nebezen azonosítható a *gurdély* szóval, talán mégis rokonítani lehetne a *gurdallos*-sal, amelyet a NySz. szerkesztői se tekintettek a *gurdély* származékának, hanem külön szónak vettek s egy példát idéznek is rá: „Nem az emberi leleményeknek *gurdallos* (?) tövisszes kórós uttyán, hanem az isten beszédnek egyenes után járnak“ (Matkó: BCsak. 100). Ebből az egy példából még nem világlik ki teljesen, hogy mit kelljen rajta értenünk. Kétségünk eloszlik s nagy könnyűséggel megérthetjük az id. mondatot, hogy ha ezt a *gurdallos*-t azon *gurdej* v. *gurdaly*, *gurdély* szó származékának vesszük, amely a MTsz. tanúsága szerint Szatmárban és a Székelyföldön még ma is dívik: 'mindenféle magasra nőtt és összegubancosodott kórós burján'. Sőt még ez a továbbképzett alak is járatos: *gurdalyos*: 'mindenféle magasra nőtt és összegubancosodott burjánnal benőtt hely'. „Ott a *gurdalyosba* vert fiszket a filemile“. (Szatmár m. Nagyhánya. Nyr. 20:329). Ez a népnyelvi *gurdej* v. *gurdaly*, *gurdély*, *gurdé*, *gurduly* [?] (Bodrozköz. Kassai J. Szókönyv 2:297) pedig nem egyéb, mint a NySz. *gordon* szavának más és más változata: gartamus, attractylis MA. wilder saffran, spillendistel PFB.

Ilyen és még *gordó*, *gordony*, *gurdin*, *gurgyin*, *gurdon* alakokban egyes vidékeken még ma is járatos a MTsz. szerint.

Ami *gurgyal*, *gurjal* szavainkat egész bátorsággal származtathatjuk a *gurdej*, *gurdély*, eredetileg *gordon* nevű növénytől, amely, mint az eddigiekből is látható, valami 'fölfutó gaz, burján' lehetett. (SzD szerint: bógáts kóró). Közléséből kitetszik, hogy mindkét helyen bizonyos vidéket jelölnek ezzel a szóval: Nagy-Igmádon a falunak egy részét, a 'felvéget', Kocson pedig egy darab földet. Régebben az a 'felvég' is ilyen terméketlen, minden-

féle gazzal-borjással benőtt hely volt s ezért nevezték *gurgyal*-nak vagy *gurgyon*-nak. (Ilyen alakban is hallottam.) Ez pedig egy és ugyanaz a régi Tájéztató *gurdon* szavával, amelynek a jelentése: „tűskös, bokros vadhely” (Szegedi szó). Vö. *gurdalyos*.

Olyanforma elnevezés ez, mint Kemenesalján a *cser cserés* helyett, Ostfá-Asszonyfa mellett elterülő vidék. [Veszprémben is *Cser* egy erdő neve. — S. Za.]

Nagy-Igmádon a *gurgyal*-nak folytatása, annak mintegy kiegészítő része a *vadas* (az igazi felvég) szintén amellel bizonyít, hogy a *gurgyal* csakugyan ilyen terméketlen gazos, bozótos hely lehetett. Megtörténik azonban, hogy a lakosság szaporodásával ezt a részt is beépítik, még pedig jórészt a szegényebb zsellérek, cigányok szorulnak ki oda s összetákolják szegényes lakóházukat, viskójukat. Ily módon egész falurész keletkezik ott: a *gurgyal*.

A szó jelentése idők multával elhomályosodik, vagyis a fogalom köre mindinkább szűkebbre szorul. Nincs kétségem abban, hogy a Kresznerics szótárában levő *gurgyal* „tugurium, gurgustium” szintén összefüggésben van a mi *gurgyalunkkal*, még pedig metonímia vagyis kapcsolati átvitel útján. Itt az egész és rész névcseréje, vagy hogy helyesebben fejezzem ki: a tartó nevét igen sokszor használjuk a tartalom vagy egyáltalán a bennfoglalt tárgy helyett (Vö. Sim: MNy. 2:167).

Még azt se tartom lehetetlennek, hogy a NySz. *gurdély* szava is ide tartozik. A NySz.-ban nem találunk rá példát, idézetet, amelyből közelebről is meghatározhatnók a jelentését, már pedig a „latebra” bátran jelenthet ilyen borjással s mindenféle gazzal benőtt helyet is. Szeremlei Samu az Irodalomtörténeti Közleményekben (1:163). „A NySz.-ból kimaradt régi magyar szavak” között a *gurdin*-t is fölhozza s két példát idéz, nevezetesen: „Véle (egy asszonnyal) a *gurdinba* az Hajdu háza megett egy legényt megfogtak” (H.-M.-Vásárhely. Városi könyv 1763-ból). „A nagy *gurdinba* bújkált a maga kertjébe” (egy asszony egy juhász legénnyel). Uo. Itt a *gurdin* szerintem = bozót, sűrű gazos hely (vö. *gurdon*). *

Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárában még egy *gurdó* is van, amelynek a jelentése: hegy oldala, lapja. Megcsillagozza ezt a szót, mert szerinte ez is olyan, „a melyek bévételek felett még talán kérdés támadhatna, ámbár pártfogóji is találhatnák”. Nem tudom, hogy járatos-e ez a szó még ma is; gyűjtőink megmondhatnák. Bizonyára SzD. idejében sem minden hegy oldalát, lapját nevezték *gurdó*-nak, hanem csak az ilyen *gordon*-nal v. *gurda*-jal benőtt hegynak az oldalát.

Most már csak az van hátra, hogy az eredetét is megállapítsuk ennek a fura szavunknak. Hogy idegen jövevénnyel van

* Széll Farkas is kijegyzett egy adatot a *gurdin*-ra Debrecen városi könyveiből (1759): „Elmentem a *gurdinba* kaszálni”. L. NyK. 26:339. Z. Gy.

dolgunk, az mindjárt az első látásra is szemünkbe ötlük, de vajjon honnét, melyik nyelvből került át hozzánk?

Ha tüzetesen megvizsgáljuk mindazon nyelveknek a szókincsét, amelyek a mi nyelvünkre hatással voltak, talán az olasz *cardo*, *cardone* az, amelyből nagy könnyűséggel származtathatók a mi *gordon* szavunkat, mert annak a jelentése is teljesen meg egyez a magyar szóéval: 'distel' (bogács). Ez a *cardo*, *cardone* a. m. a latin *carduus*. Diefenbach glosszáriumában (Gl. latino-germ. mediae et infimae aetatis) többféle alakban is megvan ez a szó; nevezetesen: *carduus* v. *cardus*, *cardo*, *cardone*, *cardella*, *cardulus* = 'distel' (*cardus* v. *cordus* silvaticus: 'wolfsmilch' v. 'wolfskraut'). Az olaszból való származtatást mégse tartom valószínűnek, mert az olasz formából csak az egy *gordon* szavunkat tudnók magyarázni, de a *gurdély*, *gurdaly*, *gargyal*, *gurduly* alakokat sehogyse. Már pedig az eddigiekből is teljesen világos, hogy ezek mind valamennyien egy töről hajtottak.

A *gurdély*, *gurdaly*, *gurduly* alakot a ném. *kardel*-ből származtatom, ez pedig nem más, mint a ném. *karde** (= klat. *cardus*)-nak bajor alakja és a. m. 'distel' (Grimm).

A jelentésbeli egyezés nyilvánvaló, csak még az alaki egyeztetés helyes voltáról kell némi magyarázatot adnunk. A ném. szókezdő *k* helyén a magyarban nem ritkán *g*-t is találunk, pl. *garaboly*: ném. *körbel*; *garac*: ném. *kratze*; *göncöl*: ném. *künzel* stb. A német *a* az első szótagban, a hangsúlyosban, Melich szerint a magyarban *á* vagy *ó* (Melich: Ném. vendégszók 77. l.). A jelen esetben azonban a ném. *a*-ból rövid hangzó lett, még pedig: *o*. Hasonló jelenséggel találkozunk a következő átvételekben: *borbély*: ném. *barbier*; *borséta*: ném. *barchette*; *forspont*: ném. *vorspann*; *opsit*: ném. *abschied*; *rostok*: ném. *rasttag* stb. Ily módon a ném. *kardel* alakból a magyarban **gordély*, **gordoly*, alakok származhattak s ezekből aztán a *gurdély* (*gurdé*), *gurdaly* formák. A *gurdaly* szerintem analógiás alakulás a *gurdély*-ből, vö. *karaj* és *karéj*; *taraj* és *taréj* sat. A *gurgyal*-nak a szótagkezdő *gy*-je fejlődhetett a ném. *d*-ből; a *gurgyal* és *gurjal* szintén váltakozhatnak egymással.

A *gordon* alakot pedig a ném. *karden* (*distel*)-ből magyarázom. Még pedig olyformán, hogy eredetileg a magyarban is valami összetett alak lehetett használatban, talán a *gordonykóró* mint *bogácskóró*, de az összetétel utolsó része csakhamar elmaradt és a *gordony*, *gordon* egyedül lett járatos, ennek azután az egyes táj-

* A ném. *karde* szintén a klat. *cardus*-ból származott. Az olaszon kívül megvan ez a szó hasonló alakban a többi román nyelvekben is. Vö. fr. *chardon* (*chardonnière* = magy. *gurdon* a. m. bogáccsal benőtt hely); picard. *cardon*; provenç. *cardo*; spanyol *cardo*. A germán nyelvekben is ott találjuk. Vö. dán *karde*, *karte*; svéd *karda*; angol *card*. A szláv nyelvek közül az oroszban *gordъ* talán szintén ide tartozik, ez utóbbinak a jelentése: 'schlingbaum' (Mikl: EtymWb.).

nyelvekben *gurdon* (*gurgyon*), *gurdin* (*gurgyin*) változatai keletkeztek. A ném. szóvégi *-en* a magyarban (mélyhangú szavakban) *-ony*, pl. *bókony*, *hókony* sat.

Fejtegetésemnek már a végére jutottam; összefoglalom tehát röviden az elmondottakat. Egy növényről elnevezik a helyet, ahol ez a növény tenyészik; a helyről elnevezik a rajta levő házakat, viskókat, vagy pedig a helynek egy különös sajátosságát emelik ki s ezt illetik az egész helyet megillető névvel. Ebből is látjuk, a népnyelv milyen önkényesen bánik a szavakkal; a fogalom körét egyszer tágítja, majd ismét szűkebbre szorítja és a szegény etimologusok ugyancsak törhetik a fejüket rajta, míg egyik-másik szónak az etimonját, az igazi jelentését kihüvelykezik, megtalálják.

PÁPAY JÓZSEF.

ADALÉKOK IRODALMI NYELVÜNK FEJLŐDÉSÉHEZ AZ UTOLSÓ ÉLSZÁZADBAN.

(Vége.)

De található a negyvenes évek irodalmi nyelvében még számos nem-magyaros fordulat és szófüzés is, melyek ma már a gondosabb írók nyelvéből nagyjából kivesztek (vö. már fent a többszámú, igenevekről és igemódokról mondottakat). Ilyen a visszaható névmás gyakori idegenszerű használata:

A humaniorákban is magát jól értette.

A katolikus és evangélikus ifjúság ellenséges állásban nézte magát. Azok magukat tüstént észrevehék és rendhez alkalmazzák.

Ő avval különböztette meg magát.

Legjobb volna, ha maga magát nyilatkoztatná ki az, ki a követséget elvállalni akarja.

Igéből képzett elvont főnevekben, melyek visszahatóst fejeznek ki, mint pl. *önbizalom*, ma az *ön* szócskát használjuk, akkor leginkább a *magát* alkalmazták: „magam erőltetésével sikerült“, „magát megtartóztató jellem“, „nagy magam megtagadásába került“.

Idegenszerűség továbbá, hogy a cím többnyire a név elé sorakozik: „Professor Raics“. „Superintendens Perlaky“. „Rector Toperczer“. „Informátor Kovács“. „Osvosdoktor Szentgyörgyi“. „A pesti professor Schwartner“.

Sűrűn visszatérő szokatlan kifejezések, részben régiességek, részben germanizmusok a következők:

Többnyire mássalhangzókra mennek ki.

A dolog kimenetele.

Hányszor nem mondtuk el egymásnak ezen sorokat.

Hányszor nem készítettünk terveket.

Elmentünk tiszteletére. Látogatására menénk.

Komóran látá bennünket. Kedvetlenül látá bennünket. Emberséggel látá bennünket.

Kis János gyakran használja, hogy *asztalt tartott, szállást tartott*, e helyett, hogy *étkezett, lakott*.

Igen érdekes jelenség a *k e t t ő s t a g a d á s* szerkezete, melyet az említett írók nagyon kedvelnek az erős állítás kifejezésére. (Ide számítom az ilyen kapcsolatokat: *nem kicsiny, nem kevés*.) Ez, azt hiszem, latinizmus az ilyenek mintájára: *haud ignoro*. Magyarán erősítő szócskával szoktuk ezt kifejezni; „Nagyon jól tudom”. Latinos példák:

Azt nem tudnunk nem szabad.

Nem lehetett észre nem vennem.

Leveleim nem kicsiny része.

Szerencsém előmozdítására nem keveset használt.

Ez a dolog nem csekély fontosságú.

A klasszikus nyelvek iránt különben akkor egyáltalában nagyobb érzéket tanusítottak, mint ma. Látszik ez már abból is, hogy a latin eredetű jelzőket egyeztetik. Mindig *reformatum* collegiumot emlegetnek és nem reformatust, *katholika* vallást és nem katolikust. — Részint szintén a klasszikusok révén, részint pedig már a francia irodalom hatása következtében sok idegen szó is el volt terjedve. Különösen ezek: *litteratura, literator, bibliotheca, enthusiasmus, fiskális, director, professor, informator, compossessor, universitas, stipendium, ambitio, plagium*. De azután találunk ilyen kifejezéseket is: *plagium* vagy *könyvlopászat*, *stipendium* vagy *segedelempénz*, *fatum* vagy *történet*, *ambitio*, új néven *korteskedés*. Kis János a *professor*-t ha lefordítja, mindig *tanítónak* fordítja: *egyetemi tanító*, *gymnasiumi tanító* stb.

Egyes szavaknak más értelmet tulajdonítottak mint mi. Egyike a legérdekesebbeknek a *költész* szó csoportja (így nevezték a költőt). A költői művet *költészetnek* nevezték, pl. „Ezt nemcsak nagy, hanem kis költészetekkel is kötelességük cselekedni”. A *költemény* alatt akkor koholmányt értettek, mint pl. „S ezen vallomása nem volt költemény”. Amit mi *költészetnek* nevezünk, azt ők még *költészszéggel* jelölték. Így alakult *művészség, kertészszég* a mai *művészet, kertészet* helyett.

Érdekes az *intézet* intézkedés helyett: „Már későn volna minden tett intézeteket megmásítani”. „A Helyt. Tan. kiadott kegyes intézetei”.

A *tekintet* jelent sokszor tekintélyt, majd fontosságot is:

Nem adott sem rangra, sem tekintetre. Nagyobb tekintetre tett szert. Parányi tekintetű dolog.

A *kor* szó helyett ők rendszerint az *idő*-t alkalmazták; náluk a *„középkorú” középidéjű*. „a maga korabeli” *a maga idejebeli*, „a mi korunkbeli” *a mi időnkbeli*. Így: „Az igazság szeretete időnkben többeket lelkesít”.

Vannak ezeken kívül olyan szavak is, melyek ma már többé-

kevésbé elavultak, mint ezek is: *hangászat, hangász, élelet, hiedékenység, tökély, tökélyes, danlás, eszény, eszényi, foglalár*. Ide tartoznak e hónapnevek is: *tavaszelő, tavasz hó, tavaszutó*.

Mivel azonban így eljutottunk a szóalkotáshoz, mindenekelőtt meg kell emlékeznünk az összetételnek egy igazán magyaros helyettesítéséről, ami, úgy látszik, a negyvenes években jobban el volt terjedve, mint ma, még pedig különösen Deáknál. Ez nem egyéb, mint a birtokos összetételeknek szétválasztása, még pedig úgy, hogy mind a két tag személyragozva van, ilyenformán: *lelkem ismerete, hazám fia, Zalamegye gyűlése terme, az ország gyűlésének szétosztása*. Gyakori azonban az ilyen szétválasztás Kisnél is. Ő is ír ilyeneket: „Ugyanazon *egyetem könyvtára, világ történetei, lelkem szeméről* hályog esett le, *magam viseletére* nézve nem volt panasz” stb.

De ennél talán még fontosabb alaktani jelenség, hogy az igekötőket másképp használják, mint mi. Részben igekötő nélkül alkalmazzák az illető igét, részben más igekötővel teszik össze, mint mi. Az első esetre szolgáljanak például a következők:

Azokat, kikről már *emlékestem*, elhallgatom.

A táblabíró, kinél *szállottam*.

Részemről itt csak azt *nyilatkoztatom*, hogy...

Baráti szíveséggel *halmosott*.

Ezen balvélekedést is eléggé *cáfolta* a tapasztalás.

Az igéből alakult főnévnél sem találjuk néha a mai igekötőt, pl. *megjegyzés* helyett: „Herder erre azt a *jegyzést* teszi”; *előkészület* helyett: „Megtettek minden szükséges *készületet*”. Csak egy olyan szót találtam, mely sűrűn fordul elő igekötővel, holott ma már elvesztette igekötőjét, ez a „candidatus” fordítása: *kijelölt*.

A második esetre is hozok fel néhány példát, hogy t. i. néhány igének akkor más volt az igekötője, mint ma:

Ez eléggé *meg* nem bizonyított vélekedés.

Hogy vállaltam *fel* a professori hivatalt?

Miután a dolgot *felvilágosítottam*.

Ha valamit *előfogott*, abban vasszorgalommal dolgozott.

Azon az úton haladtam, melyet ő *kimutatott*.

Az igekötők után lássuk más apró szócskák, nevezetesen a névmások és a kötőszók eltérő használatát. A névmások közül mindjárt feltűnik a mai *mindenki* helyét elfoglaló *mindenek* vagy *minden*, továbbá *egyebek* a mai *mások* helyén:

Lehetetlen mindent köszönteni, vagy mindennek a köszöntését elfogadni.

A tudományok becséről szerettem volna mind magamat, mind egyebeket meggyőzni.

A vonatkozó névmásokból származó kötőszók még gyakran szerepelnek a *vala-* előtaggal:

Tiszteletem tárgya volt, *valamig* élt.

A legnagyobb emberséggel látott, valamikor hozzámentem.
Eljártam hozzá, valameddig járhattam.

A *sem* helyett sokszor még *is nem* vagy *nem is* fordul elő
és a *semmi*, *senki* után *nemet* használnak, s *nem semet*:

Közülök egyik is a megyét képviselni nem akarja.
Nem áll azon okoskodás is.
Semmi esetre elfogadni nem fogja.
Oda senki menni nem fog.

Az egyes szavak alakját vizsgálva, feltűnik még az is, hogy akkor sok szónak más volt a képzője. Így nagyon el volt terjedve az *-ás* *-és* főnévképző a mai *-at* *-et* szerepében is. Bajza munkái közt találunk *történeti írásokat*, *széptani írásokat*, *dramaturgiai írásokat* iratok helyett. Az emlékiratot *emlékirásnak*, a bírálatot *bírálásnak*, a röpiratot *röpkeírásnak* nevezik. Náluk a magaviselet *magaviselés*, a fegyverszünet *fegyverszűnés*, dolgozat *dolgozás*, javaslat *javaslás*, tudományszeretet *tudományszeretés*, s a következők *következés* stb.

Az *-i* képző nemcsak főnevekhez és határozószókhoz járul nagyon sűrűn, hanem ragokhoz is:

Okoskodásbani és bölcselkedésbani ügyesség.
A felsőbb megyék mezővárosaitóli különbözés.
Jobb házakbólí ifjak.
A szabályzatok nagyrészbani követője.
Könyvirássali kereskedés stb.

Nevezetes az is, hogy sok esetben még hosszabbak voltak a szavak, mint ma. Nézzük először a névszókát: *tanácsolás*, *gúnyolat*, *versezet*, *lángozat*, *szempillantat*, *bizodalom*, *lélekkel teljes*, stb. De részben az igealakok is: *megvilágtalanodik*, *feddődik*, *fevidámodik*; *leszen*, *veszen*, *teszen*, *megyen*; *dolgoztanak*, *irtanak*, *mentenek* stb. (Az igeragozásból itt említjük még a *közlöttem*, *érdekelte*, *irígylette*, *érdemlették* formákat, melyek mai irodalmunkban már szokatlanok.) — A módhatározók alakja is hosszadalmasabb volt: *természeti módon*, *természet szerint*, *hirtelenképp*, *szembetűnőbbképen*, *arány szerint*.

A hangvesztő névszótók többszáma náluk néha még így hangzik: *teremek*, *tükörök*.

A főnévi igenevek is hosszabbak: *szólani*, *tökéleni*, *reméleni*. *Elő* és *át* még mint *elől* és *által* szerepel: *előlmenetel*, *általsétál*. *Óta* h. *olta*. *Férfi* és *hiányos* h.: *férjfi* és *hijányos*.

Feltűnő jelenség még, hogy a többsz. 3. birtokos személyragban nyitabbak voltak a hangzók: *-ok* *-ek* *-ők* a mai uralkodó *-uk* *-ük*-kel szemben, pl. *pénzek* e h. *pénzüik*, *vágyások* e h. *vágyásuk*, továbbá *tőlök*, *nálök*, *feléjük*, *velök*, *nélkülök*, *magök*. Így a főnévi igeneveknél is: „Írásba kellett foglalniok és földabroszt kellett készíteniek“.

Magában a tőszóban is sok helyen nem voltak még mai

módon megállapodva a magánhangzók: *eránt, esmer, késér, késértet, kémél, oskola, baglya, onoka, talentom, ösmeret* stb.

Ami végre a mássalhangzókat illeti, ezekben az eltérés igen ritka, de gyakran használtak ott *n*-et, hol mi *ny*-et ejtünk: *Poson, karácson, keresztén, alacson, magános, kénszerít, viszontít*.

Ezek azok a jelenségek, melyek különösen szemembe ötlöttek a negyvenes évek íróinak nyelvében. E jelenségek azóta átalakultak, s ez világosan mutatja, hogy milyen sokat fejlődött irodalmi nyelvünk az utolsó felszázadban.

SCHMIDT MARISKA.

BITANG.

Jelentésköre: 1) *praeda*, 2) *tributum*, lösegeld, 3) *vulgivagus*, *scurra*, 4) *improbis*; a népnelvben: 1) gazdátlan, 2) fattyú (NySz., MTsz.).

A szót számtalanszor vizsgálat alá vették nyelvészeink, a nélkül hogy teljesen megnyugtató eredményt állapítottak volna meg. Első jelentése '*praeda*' volt s ez a körülmény rávezette Szarvast a kfn. *biutunge* szóra, melynek jelentése '*erbeutung, beute*' (Lex. MhdW.). A jelentések egyezésén csakugyan nem lehet találni semmi kifogásolni valót, annál többet azonban a hangtanin. Szarvas ide vágó magyarázata ha meg is próbálja magyarázni az első szóttagot, a magy. *i*-t, de kísérletet se tesz az *-unge* > magy. *-ang* megfelelésben rejlő nehézségek elhárítására. A magy. *bitang* < kfném. *biutunge* (olv. *bütunge, bütunga*) megfelelésben urát kell adnunk, mért felel meg a magy. *i*-nek hosszú kfn. *iu* (*ü*), s mi az oka annak a szokatlan nyiltabbra válásnak, amely a ném. *-ung* > magy. *-ang* megfelelésben van. A hosszú *ü*-re csak azt kell megjegyeznünk, hogy van egy kétségtelen középfelnémet jövevényünk, ahol a hosszúság a magyarban is megmaradt; ez a szó a *csűr*.

Teljesen kielégítő magyarázatot kapunk, ha nem a fölnémetből, hanem a középnémetből indulunk ki. A középnémetben a kfn. *-unge* (az *-unge* a 'tiefteon' miatt megőrizte szóvégi *e*-jét, Braune, Mhd. Gr. 10. §.) *-onge*-nak hangzik (Weinhold, Mhd. Gram. 277) s ez aztán a középnémet nyelvjárások körében *ang*-gá is lesz (vö. Lumtzer, Leibitzer Mundart, § 91. *kæulayk*: köhlung, *ôchtayk* achtung, *téylayk*: teilung, *retayk*: rettung). — Egy ilyen *-onge*, illetve *-ange*-val képezett szóval aztán beállhat a '*brechung*', tehát kfn. **biutunge* helyett kn. **bietange* vagy apokopéval **bietang*. Tudjuk pedig, hogy az *ie* hang *t* előtt egy különben ismert középnémet hangtani szabály értelmében megrövidül (Weinhold, Mhd. Gram. 134). Ezeknek a tényeknek az ismeretével eljutottunk egy knémet **bitang* alakhoz, amely meg is őrződött a magyar nyelvben. Ilyen alakot azonban a jelenlegi hazai középnémet nyelvjárások egyikében se találtunk.

LUMTZER VIKTOR *.

* A korán elhunyt derék fiatal nyelvésznek hagyatékából.

ÖN, MAGA, KEGYED.

Az Új Idők szerkesztője e cím alatt a tavalyi szept. 13-i számnak üzeneteiben a megszólítás módjait figyelmébe ajánlja olvasóinak, mert a megszólítás nemcsak a divattal, hanem vidékek szerint is változik. „A társalgás hangja és szótára — írja — az ország különböző részein messze eltér egymástól. Sőt évről évre is változik a megszólítás módjának divatja. Három-négy évvel ezelőtt Budapesten még *önözték* a nők a férfiakat, egy-két évvel ezelőtt nagyon sok társaságban divatba jött, hogy a nők a *maga* szót használják megszólításul. Végre szokássá vált az is, hogy a férfiakat, különösen a fiatalembereket egyszerűen a keresztnevükön szólították a nők“.

Ez érdekes kérdésben a következő számok szerkesztői üzenetei több hölgynek válaszát közlik, amelyek valóban igazolják, hogy a megszólítás ízlés, szokás, divat dolga. Egyik hölgy-olvasó (szept. 20. sz.) azt állítja, hogy a *kegyed* inkább a leányokat illeti, azokat, akiket a fiatalember sem *kisasszonynak*, sem *nagysádnak* nem akar szólítani. Ebben ő nagyságának alig adhatunk igazat. A magyar nyelv a *kegyed* szónak ilyen megszorítását nem ismeri s nézetünk szerint a *kegyedet* épúgy használhatják nők férfakkal, mint férfiak vagy nők egymással szemben. A fentebbi három megszólításmód árnyéklatbeli különbségeit szerintünk a szept. 27-i számnak J. Klára jegyű válaszádoja állapítja meg leghelyesebben: „Az *ön* megszólítást egészen idegenekkel szemben használják. A *kegyedet* már valamivel bizalmasabbaknál. A *maga* pedig egy fokkal magasabb nivón álljon a *te* megszólításnál.“

Ez a megállapítás, azt hisszük, körülbelül megfelel az általános használatmódnak, bár elismerjük, hogy vidékek, sőt társaságok szerint lehetnek töle eltérések. Tóth Béla például a Pesti Hírlap okt. 25-i *Maga* című érdekes tárcájában egyenesen azt mondja: „Engemet, megvallom, a *maga* legtöbbször sért. Magyar paraszt vagyok. És a magyar paraszt nem tűrheti a *maga* megszólítást. Talán azért, mert az Alföldön a *maga* mint tisztes titulus nem járja. A *maga* általános cím gyanánt felvidékiesség.“

Nem tudjuk, valóban a felvidékről származik-e az általánosabb magázás, az a magázás t. i., amelyet az Új Idők szerkesztősége a fentebb idézett megjegyzésben említ; de azt hisszük, hogy bizalmas ismerősök között a *maga* megszólítás ma alkalmasint az egész országban divatos. A népnyelv azonban, úgy látszik, valóban nem igen él e megszólítással * s a *maga* helyett az *ő* névmást, a

* A „Baranya multja és jelenje“ c. millenniumi monografiában mégis azt olvassuk (1:176), hogy az ormánysági ember papját és tanítóját *kigyelmednek* szólítja, ami kiváló megtisztelés, más kabátos embert pedig per *maga* vagy *az úr* titulál.

maga ragos alakjai helyett pedig a megfelelő viszonyszónak személyragos alakjait használja (*magának* helyett *neki*, *magától* h. *tőle* stb.).

Hogy mennyire izlés dolga a megszólítás, legjobban bizonyítja az Új Idők szerkesztőjének, Herczeg Ferencnek nyilatkozata, amely-lyel a válaszok sorát berekeszti (okt. 18-i sz.). Ő előtte az *ön*, *maga* és *kegyed* megszólítások közül „a *maga* a legrokonszenvesebb, még pedig tisztán csak fonetikus okokból, mivel a *maga* a legkellemesebb hangzású”. Azt hiszi, ez is az oka, hogy a *maga* újabban annyira érvényesül a társalgásban, s úgy vélekedik, hogy a fejlődő nyelvszokásban a *maga* mindinkább ki fogja szorítani a hűvösen hangzó *kegyedet* és a rideg *önt*. Herczeg Ferenc nincs egy nézetten azokkal, akik a *magát* bizalmaskodó vagy éppen pórias csengésűnek mondják. Szerinte sok függ a hangsúlyozástól és a szó elhelyezésétől. Azt mondja: „Egy magasrangú hölgynek, akit öt perccel ezelőtt mutattak be, nem mondhatom, hogy: „*Maga* igen kegyes hozzám”. De mondhatom neki: Kegyelmes asszonyom, *maga* igen kegyes hozzám.” Már ez utóbbi megszólításra nézve alig fognak az Új Idők olvasói közül sokan egyetérteni a szerkesztővel. Megengedjük, hogy Herczeg Ferenc mint országos képviselő így beszélhet egy kegyelmes asszonnyal; de vajjon szólhatna-e így egy öt perccel előbb bemutatott segédfogalmazó?

Abban igaza van Herczeg Ferencnek, hogy a *kegyedet* sőt épinséggel az *önt* is a hangsúlyozás bizonyos módjával „bizalmaskodóvá, bántó módon leereszkedővé, sőt dölőfőssé is lehet tenni”. Ez azonban csak kivételes dolog, általánosságban szerintünk J. Klárának van igaza.

Hogy a fentebb említett tárcára visszatérjek, Tóth Béla ott egyebek közt azt is mondja: „Orthológiám kívánja az *ön*, meg a *kegyed* pusztulását, józan eszem a *nagysádet*.” Már ebben nem értek egyet a buzgó ortológus Tóth Bélával, bár nyelvünk eredeti, tősgyökeres sajátságainak megőrzését én is dogmámnak vallom. Legkevesbbé tudnám méltatlanul vesztét óhajtani a *kegyed* megszólításnak, hiszen a *kegy* főnevet, ha önálló szóként csupán Molnár Albert szótárában lép is föl először, a *kegyes* és *kegyetlen* melléknevekből oly természetes elvonásnak tekinthetjük, hogy, ha nem a XVII. század szótárírójától, hanem a nyelvújítóktól származnék is, nyugodt lelkiismerettel fogadhatjuk — kegyünkbe. Már pedig, ha a *kegyet* elfogadjuk, akkor *kegyedről* épügy beszélhetünk mint *kegyelmedről* vagy *kendről* (*gratidáról*).

Az *ön* íránt is önzetlenebb volnék, amióta Lukács Lőrinc megismertetett bennünket avval az analógiával, amely Széchenyit az *ön* megszólításmód kitalálására vezette. Széchenyi ugyanis azt mondta, s nézetem szerint nem helytelenül: *maga* és *ön* némileg együvé tartozó szók (vö. *magadicsérés*: *öndicséret*; *magahitt*: *önhitt*; *magaszeretet*: *önszeretet* stb.), mért ne lehetne tehát az utóbbit is, mint az elsőt, önállólag használni? (L. Nyr. 25:307.)

A *nagysádet* kifejezés csak bizonyos alkalmazásban tetszik

előttem fonáknak. Ha egy nőt, asszonyt vagy kisasszonyt, *nagysádnak* szólítunk (az *ön* vagy *kegyednek* megfelelően), ez mind az ortológia mind a józan ész kritikája előtt megállja helyét, mert hiszen kénytelenek vagyunk belenyugodni korunk pazarul elismerő szellemébe, melynélfogva a költővel szólva „mind *nagyságosak* levénk nagy hirtelen”. Azonban határozottan fonák dolog s az ortológia már tiltakozott is ellene: ha a keresztnévvel egybekapcsolva mondjuk: *Matild nagysád* vagy éppen *Matild nagysám!* (Vö. Nyr. 1:453.) Ezt csak egy magyaros megszólítással kerülhetjük ki, ami pedig érthetetlen módon nem tetszik mai lányainknak: ha azt mondjuk *Matild kisasszony!*

Mindezt az Új Idők nyilatkozatai s Tóth Béla tárcája alkalmából csak azért mondtunk el, hogy alkalmat adjunk gyűjtőinknek és olvasóinknak a megszólítások vidékenkint különböző divatáról való nyilatkozásra.

ZOLNAI GYULA.

IRODALOM.

Szimbolizmus és nyelv.

Még egyszer Pekár Gyula Aranykesztyűs kisasszonya.

Csendes Aladár ugyancsak elverte a port Pekár Gyula Aranykesztyűs kisasszonyán (Nyr. 25:547). Az igazat megvallva, szeretném azt mondani: jól tette. Mert az én hitvallásom is az, hogy a népiesben gyökerező nemzeti művészet minálunk az „igaz általút, jóval forró kút”; Pekár Gyula meg franciáskodó szimbolista. A nyelv és stílus vizsgálójának azonban nem az irodalom irányai-val van dolga; az iskolák (vagy mondjuk: divatok) csak annyira tartoznak rá, amennyire meg kell velők alkudnia. Igenis, megalkuvásról van itt szó. A Pekár Gyula *glóriásan kék ege* valóban kirína ami egyszerűsége törekvő írásunkból; de a szimbolizmussal vele jár az ilyesmi. Kedves-e, szép-e, magyar lélek szerint való-e? Az már más kérdés. Ezzel a kérdéssel ám bíbelődjenek az esztétikusok. Mi a Nyelvőrben csak azt kutatjuk: magyar-e a nyelv? érthető és helyes-e a stílus? Én a Csendes Aladár idézte példákban (*glóriásan kék ég, nap pirjának aureolája*, meg abban a hosszú mondatban: „*Csodálatos gőzök*” stb.) nem látok se magyartalanságot, se érthetlenséget, se helytelenséget. Az ég lehet glóriásan kék, a nap pirjának is lehet aureolája. Ha tudjuk, mit jelentenek azok a deák szavak, és ha nem haragszunk igen nagyon: mindent megérthetünk. Engedelemmel szólván: igaztalan az a szemrehányás is, hogy a holdvilág nem rajzolhat bokrokat holmi alakokká, még pedig azért nem, mert nincsen ceruzája. Ha ez a ceruzás elmélet járja, akkor küszöböljük ki a világ minden irott művéből a metaforát, trópuszt, perszonifikálást, és hirdessük bolondnak a költőt e

fél soráért: „az álom uja ir“; mert vagyon-e az álomnak uja még ha ir, mi a kövel ir? Hát van neki tolla, plajbásza vagy Remingtonja? — Az a titkos értelmű *ruszalka* a szláv Loreley; lengyel történetben helye van, sőt csakis neki van ott helye, nem a német Loreleynek. Pekár Gyulát nem igen lehet kényszeríteni, hogy a gyöngébbek kedvéért a német alakot és nevet képzelje és írja. A francia se igen gondol ezekre a gyöngébbekre, mikor magyar tárgyú elbeszélésben *pusztát, betyárt, bírót* emleget; és hazudnék, ha ezek helyett azt mondaná: *plaine, voleur, juge*. Pekár Gyula a magyar *sellőt* sem írhatta a *ruszalka* helyett, mert a szláv néphit ez alakja egészen más. Ezt ami különben nagy szóbőségű szimbolistánkat, azt hiszem, mindig a „más-tól való félelem és az igazság keresése viszi az idegen szavakkal való élésre. Ime egy példa: az a „rejtélyes“ *piaffirozó* mén. Ez csak a lovaglásban nyilván járatlan Csendes Aladárnak „rejtélyes“, mert minden lovas ember tudja, mit jelent az a műszó és azt is tudja, hogy jó magyar egyértékűje nincs. Mit mondjon hát Pekár Gyula, ha az a mén csakugyan *piaffirozott*? Ráfogja, hogy vágatott, vagy ügetett? De mikor se nem vágatott, se nem ügetett! Az se vétek, ha valaki a katolikus anyaszentegyház ősi kifejezéseivel él (*exorcismus, demoniakus, chrisma, oleum infirmorum*). Nem vétek különösen akkor, mikor mind ennek megvan a maga művészi célja. A *penna* nem sokkal idegenebb az óránál, templomnál. A „természetes, *morganatikus* gyermek“, „a *diszkrét*, elburkolt célzás“ töredékekre azt mondja Csendes Aladár, hogy „az idegen jelző teljesen fölösleges a jó magyar mellett“; én azt hiszem, azok az idegen és magyar szavak mind más-mást jelentenek (vö. Nyr. 26:83). Dicsérem Pekár Gyulát, amért nem azt írja: *hangulat*, hanem: *stimmung*. Ezt a teljesen német fogalmat rossz szóval megmagyarosítani már nem is a nyelv, hanem a lélek germanizmusa. Ha a magyar írónak mégis szüksége van arra a német jószágra: becsületesebben jár el, ha nevestül veszi kölcsön, mint a hőzentráger. Ami a „sokszor megrótt idegenszerű összetételeket“ illeti, azt hiszem, a *vakféhér* és a *vakszürke* nem idegenebb a *dúsgazdag*, *holtteleven*, *sötétkék* összetett melléknéveknél. Contradictio in adiecto sem látok bennök: a „vak“ melléknevet nem járja a feketeség számára lefoglalni, mert bizony a világtalan ember szeme előtt gyakran rémlik setéség, szürkesség, és az is csak vak ám. Az ilyen finom és igaz árnyékatért dicsérni kellene az író. Nem rossz összetétel a *manőverporos* sem; vagy ha rossz, akkor rossz a *kőporos*, *puskaporos* is. Pekár Gyula és én a művészet terén soha sem fogunk találkozni, mert nem egy földgolyóbison születünk. De kötelességem csekély erőmmel védelmére kelni az író jogainak; és azt a meggyőződésemet sem hallgathatom el, hogy a nyelv és stílus Csendes Aladár-féle vizsgálata se nem tudományos, se nem igazságos.

TÓTH BÉLA.

Jókai újabb regényei.

A két Trenk. I. II. Bp. 1893. *Sárga rózs.* Bp. 1893. *Trenk Frigyes,* Bp. 1895. *Tégy jót.* Bp. 1895.

Nemcsak a magyar nyelvészre érdekes és tanulságos, hanem minden magyar olvasóra vonzó és gyönyörködtető az a nyelv, mellyel Jókai képzelő, erejének kifogyhatatlan bőségéből az ő mindég kedves történeteit elmondja. Az eredeti magyar kifejezések gazdag tárházai az ő regényei, melyeket eredeti szólásmódokkal, meglepő fordulatokkal ékes nyelven ír meg. Jókai mint stilisztá a magyar prózai silus fejlesztésében Pázmánynak, Mikesnek és Faludinak társa. Mindegyikük magyar népi talajon állva emelkedik magasra s emeli magával prózai előadásmódunkat is. Pázmány nyers erejében. Mikes és Faludi finom hajlékonyságában, Jókai fordultatos gazdagságában mutatja be prózáinkat. Nem hiányzik azonban nála sem igen sok helyen nyelvünk ereje és hajlékonysága; bár ezt nem találjuk rá nézve oly jellemző vonásnak, mint az említett írókra.

Kétségtelen, hogy a stílus gazdagsága a képzelő tehetség gazdag voltából fakad. Költőink közül Vörösmarty költeményeinek és Jókai regényeinek nyelve a legkézzelfoghatóbb bizonyosságok erre. És Jókai nyelvének eredeti magyarossága abból fejthető meg, hogy képzeletével is legtöbbször és legszívesebben magyar földön kalandoz. Alig kell erre vonatkozólag szembeötlőbb bizonyíték, mint a *Sárga rózs.* E regény nyelvének meglepő magyarosságát evvel magyarázza meg Beöthy Zsolt is, ki az 1891—2. évi Péczely-féle akadémiai pályázatról irván, így szól: „Jókai nyelvének tisztasága utóbbi műveiben nem oly szeplőtelen, többé, mint valaha. De mintha a *Sárga rózs.* magyar, puszta levegője nyelvgénuszát is újra ihlette volna: e könyvből újra az ő régi magyar szavának tiszta zengése szól“.

Jókait az a csodálatos tehetsége teszi oly kiváló stilisztává, hogy mindent a maga helyén tud alkalmazni. Megvan képzelő tehetségének az a tulajdonsága hogy plasztikai módon iparkodik mindent olvasói elé állítani. Ebbeli törekvésében villan azután meg előtte mindég az a szó, mely legjobban odaillik, mely legjobban kidomborítja a tárgyat. Ilyenkor azután nem igen nézi, hogy a használta szó új-e, régi-e, népies-e, sőt azt se, helyes-e? A szó neki való, tehát használja. Ezért, ha pontosabban szemügyre vesszük az ő nyelvét, nem találjuk minden szavát helyesnek, magyarosnak; de azt mindég érezzük, hogy oda való, hogy találó. Sok van e szók között a neologusok szüleményei közül, de legtöbb van olyan, amit maga a költő alkotott, vagy amit maga ástott ki a feledés sírjából, vagy ő tanult el a nép egyszerű beszédéből. Alkotott szavain ritkán látszik meg az erőszakoltság (amolyan *lélek-idomár*-féleket); rendszerint olyanok, aminőket csaknem minden ember alkot beszédközben. Újabb fordulatok, újabb képzések, de mind talpraesettek. Ez adja meg Jókai stílusának azt a közvetet-

lenséget, hogy bármilyen idegenszerű, sőt furcsa is első pillanatra, mégis megértjük; bármilyen szokatlan is, mégis megszeretjük. Mert mindenben érezzük az ő képzelő tehetségének üde derűsségét, naiv játékát.

Megkísértem, hogy stílusának kiváló vonásait bemutassam újabb regényei alapján, melyekhez vettem még két kisebb elbeszélést is. (Házasság éhségből. Vas. Ujság 39. k. 1895. A kétéltű uo. 43. k. 1896.

Jókai stílusának népies volta tűnik először szemünkbe. Behatolt a magyar ember gondolkodásába és egészen ennek eszejárása szerint tudja kifejezni gondolatait. Ime egy pár példa: *

Már nyélbe van sűtve a dolog (KT. 2:176). A rábízott feladatot sietett nyélbe sűtni (SR. 75). Ki ne fujd az Isten nevét hamisságra (SR. 16). A ló tudósnak az egész esze lovakba van verve. (SR. 40). A vásárnál nem meszeli-e meg, aki engedi magát, arról nem állok jót. (SR. 50). Leszedem rólad a keresztvizet (SR. 54). Nem szeretem a gyerekeknek a sorját (SR. 54). Aki rézangyala van a Poncius Pilátusodnak. (SR. 55), Az ilyen firtatást szeretik vissza felé a parasztleányok (SR. 57). Jól a füledbe vedd, amit mondok (SR. 74). Nem olyan fusermódra van annak a testéhez fércelve a lelke (SR. 80). Megmondhatom, ha jól föltekerem az eszemet (SR. 91). Az ablakon át adhatta be véleményét (SR. 101). Dehogy is nem tudom (a nevét)! Csakhogy épen nem látom kimondani (SR. 106). Aki nem hiszi, menjen el a „hiszem-piszem“ ormára, ott talál egy vak lovat, attul kérdezze meg; az majd jobban elmondja, mert maga is ott volt (SR. 133).

Mindezekben a magyar paraszt furfangos eszejárását látatja Jókai. Amellett azonban a kifejezésekben rejlő népies színt is föl ismeri és fölhasználja. Főleg egyes nagyító és megszorító szokat (*nagy, jó, csur* stb.) használ gyakrabban, melyek kiválóan népiessé teszik írását. Van érzéke a közmondásszerű kifejezések iránt is, sőt egyes mondásai úgy hatnak, mintha valóságos közmondások volnának. Kierzi a magyar ember beszédében lüktető ritmust és fölfogja a benne előforduló képeket. Különösen a hasonlatok iránt van nagy érzéke. Mindezen sajátosságaira fölös számmal hozhatok fel példákat:

K i f e j e z é s e k : Valahogy összeöklözte azt a levelet (KT. 2:115). Nem fordul rá nyelvem a hazugságra (SR. 17). Tett, vett a lovával (SR. 55). Mivé lett a deli legény, amióta tőle elvált: egy mesemondás idő alatt (SR. 83). Isten neki: fakörösz! (SR. 94). Nagy kő nyomja a hátát (a szívét, SR. 106). Azzal csipd meg, fogd meg (SR. 107). Úgy harmadik éjfél tájon (SR. 109). Be volt rugva az ember, ahogy dukált (SR. 122). Csülökre kapott megint (a ló, SR. 135). A pányvát a keze ügyébe készíti (SR. 143). Egy kicsit usztatott is; de az nem vet számot (SR. 151). Most is megfekszi a lelkemet (a hazugság, SR. 159). Magam is a' mondó vagyok (SR. 164). Halálélesztőnek sem kaptunk egy csepp esőt (Vas. Ujs. 43. k. 3. sz.).

* KT. = Két Trenk. SR. = Sárga rózs. TJ. = Tégy jót.

Egyes szók: Erre a szóra *csak* kifordult a falat a legény szájából (SR. 21). A ló szügye *csupa* tajték volt (SR. 55). *Egybe* itt leszek vele (SR. 154). Vegye nyakába a világot *íside* (SR. 81). Egy *jó* futásnyira (SR. 174). *Kése* éjszaka van már (SR. 135). *Meg-meg* csak elveszett (SR. 167). Patkónyomot, kocsinyomot *menten* benő a fű (SR. 5). Folytatták a nótát truccosan, *nagy* kutyafuttában (SR. 153). Szaladt *nagy* loholva (SR. 145). *Nagy* ugatva neki rontott (SR. 68). (A vendéget) lásd el *rendén* (SR. 13). Alszom egy *szikrát* (SR. 88).

Köszmondások; köszmondásszerű mondatok: Nem jó az orgonafának a kerítésen kihajolni, amikor virágzik; megkívánják, szakítanak róla (SR. 21). Aki a gulyásbojtárt megüti, az aztán ölje is meg, mert az abba nem hagyja (SR. 54). Aki gavallérnak született, szűrben is az marad (SR. 99). Nincs az a paprika, *aki* el ne fogyjon (SR. 110). „Az úr pokolban is úr!” (SR. 155).

Ritmikus mondatok; képes kifejezések, hasonlatok: Derék harcot ritkán álltak (KT. 1:52). Nyers selyemhez szinlő hajzat (KT. 1:62). Arany itce, réz a messző (SR. 6). Bolondok a lányok, ha egyszer eszük elmegy (SR. 86). Egyszerre csak lelket láttak, szelet fogtak (SR. 145). No! kotty belé! Szilvalé! Majd meg-eccetőnek (SR. 105). „Hazudsz: hazafutsz; anyád mellé kuporodsz: annak is nagyot hazudsz” (SR. 156). — A nap *kengyelfutója*, a hajnali csillag (SR. 42). A látóhatár *összemosódik* az ég aljával (SR. 52). A Tisza nagyot *esett* (SR. 104). A farkát *karikára* felemelte (a bika, SR. 111). Ej, de volt *kelete* az akasztófacifrázónak, meg a kutya-fogantattnak (SR. 146). — Úgy hazudtál, mint egy piaci cafrangos (KT. 2:83). Több sonkoly, mint méz (KT. 2:154). Rámordult. Ahogy a párdúc kurróg a letelepert kajmánra (TJ. 92). Olyan móríkálast vitt végbe, mint egy falusi kisasszony (TJ. 114). Úgy ugrált, mint a két hónapos kecske a szérűn (SR. 36). Ha beléd kapok, úgy elmángorollak, mint a hetes vásznat (SR. 56). Olyan lamentálást vittek véghez, mint a kárvallott cigány (SR. 115). Olyan nagy kedve van, mint aki vesztit érzi (SR. 130). *Bástyányi* nagy tűzhely (KT. 2:65). *Jártányi* erő (SR. 90). *Eszernyi* béka (SR. 136).

(Vége köv.)

KISS ERNŐ.

A Kolozsvári-kódex.

Egy XVI. századbeli chemiai kézirat. Kiadja Herzfelder Armand Dezső. Budapest, 1896.

A Magyar Nemzeti Múzeum egy, nem ugyan ismeretlen, de eddig meg nem jelent kéziratát tette közzé Herzfelder Armand Dezső. A közzététele Magyar Könyvszemlében történt meg, ahol az ismertető múzeumunk e kéziratát bibliografiai szempontból méltatta. A kézirat Kolozsvári Czementes János munkája, aki azt 1530—1586 közt írta. Becses e kézirat azért is, mert benne több olyan szót találunk, mely ismeretlen volt régebbi szókincsünkben. Ezeket a szókincsbeli nevezetességeket írta meg a Zolnai Gyula

szakavatott tolla s az ő „jegyzetei Czementes János könyvéhez“ a dolgozathoz függelékül vannak csatolva. Ezekből a jegyzetekből közöljük a következőket: *alombik*, a *lombik* eredetibb alakja; *megkongyellált*: megfagyott, megkeményedett < lat. *congelio*; *hammával*, assimilatio, *hamvával* helyett; *ösd*, *öttéd*: öntsd, önted; *drettál* < ném. *drittheil*, eddig nem volt ismeretes szókincsünkéből; *ejtel* mértéknév (NySz.), tisztán erdélyi, az erd. sz. *é'chtel*-ből; *cemmentes*, *czementes*, egyebütt *czémentes*; *stréhellés*: az aranynak a próbaközhöz való dörzsölése < *streichen*; *kella*: *kandl* > n. *keller* (Schmeller); *smajdék* a NySz.-ban meglevő *somajdék*t, *somajdékodik* és *somajdékul* igék alapszava, a ném. *geschmeidig*-ből; *egyszersmind* *egyszersmind* helyett; *fraska*, valószínűen itt is, mint a NySz. egyéb adataiban „bolondság, szemfényvesztés“; *foncsorlottal* [kend be arannyal, *fonchorlotta!*] névszó egy megvolt *foncsorolni*, *foncsorlani* igéből; *szomálc* a zománc ismert régibb alakja; *spiszkloc* a NySz.-beli *piskolc*, *pisklóc* eredetibb alakja; *levestököm* < lat. *levesticum*, vö. NySz. *levestikom*, t. *lubček*; *lepedjenek jól be*: takarjanak jól be, a *lepedő*beli *leped* ige.

Ezeket tartottuk fontosaknak a kijegyzésre Zolnai Gyula magyarázataiból.

M. J.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Gyilok. Régi irodalmunkban a NySz. szerint csak *gyilkos* (*gyolkos*, *gyalkos*, *dilkos*) és származékai fordulnak elő; nincs ott sem *gyilok*, sem *gyilkol*, ámbár valaha meg kellett lenni a *gyilk*, *gyolk* főnévnek, mert alig lehet kétséges, hogy *gyilkos* a német *Dolch*, *Dolich* szó származéka. Amazok a kezemnél levő források közül először SzD.-nál fordulnak elő: „*Gyilkoló*: gyilkoskodó, gyilkos. *Meg gyilkolni* vkit. *Gyilkoltatás*. *Gyilok*: ölés v. gyilkosság. Medve *gyilok*. Ember ölés“. Úgy látszik, SzD. azért ajánlja a *gyilok* szót, hogy az *öléstől* épügy különbözzék, mint a *döglés* a *haláltól*. SzD. ismerhette a székely *gyilok* szót is, mely a szarvasmarha lábán veszedelmes daganatot jelent, Tsz. és MTsz. (Azonfölül, mint szóbeli értesítésből tudom. Háromszék m. orbai járásában azt mondják: a ló v. ember vmi *gyilokba lépett*: vmi olyan tárgyba, mely megsebezte, megvérezte lábát.) Ez alkalmasint elvonás a *gyilkos*ból. (A MTsz.-ban *gyilkol* is megvan Dunántúlról s a székelységből. *Gyilkolgat* „kinoz“ értelmében Kaz: Pályám eml. 29. Abafi kiad.) — *Gyilok* mai értelmében a nyelvújítás elvonása lehet; kérdés: kié? A szótárak közül megvan Kunoss Endre Szófüzetében (az 1836-i 3. kiadás van előttem): *Gyilok*, tör, der Dolch.

SIMONYI ZSIGMOND.

Fuvola (26:33). Mint az „Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képen“ német kiad. 20:610. l. látom, a *fujaru* a sziléziai lengyel *goralok*nál nem *furulya*, hanem *havasi kürt*. A *Gorale*

die Fajara blasend aláírású kép, amelyre itt hivatkozom, havasi tájon egy pásztort ábrázol, aki előtt két jókora, majdnem embermagasságnyi cölöpre támasztva, vízszintes helyzetben nyúlik el a körülbelül 4 méter hosszú, fakéregből készült, végén hosszúkúas tölcser alakjára kiszélesedő kúrt.

KATONA LAJOS.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Vasúti műszók: *indóház, pályaudvar, mozdony, waggon, coupé.* Hirlapjaink manapság egyrészt a Nyelvőr, másrészt a megszokottság hatása alatt a jót és rosszat vegyesen használják. A helyesnek alkalmazására az oktató szó készíti őket; a rosszat emberi gyarlóságból nem tudják elhagyni. Ezért van az, hogy *egylet* és *egyesület*, *kétely* és *kétkedés*, *beszély* és *elbeszélés*, *tökély* és *tökéletesség*, *éptész* és *műéptő* (és *műéptész*!), *főlény* és *felsőbbség*, *idény* és *évad*, *talány* és *rejtvény*, *rugany* és *rugó*, *kóroda* és *kórház*, *képezde* és *képző intézet*, *tömeg* és *sokaság*, *szakma* és *szak*, *gúnyor* és *gúny*, *okmány* és *oklevél*, *tanácsnok* és *tanácsos*, *látnok* és *jós*, *bíbornok* és *bíboros*, *kedvenc* és *kedvelt*, *tanonc* és *inas*, *lovar* és *lovas*, *mérv* és *mérték*, *indokolás* és *megokolás* (sőt *megindokol*!) és sok mással egyformán bánnak el.

A címbeli szók három elseje is ebbe a rovatba való. Együttesen a vasúti közlekedés körébe eső, mindenkitől ismert fogalmakat jelölnek. *Indóház* már többször meg volt róva; *pályaudvar* a német *Bahnhof* szó szerinti fordítása. A népnél és gondosabb íróinknál a *Station* és *Bahnhof* rokon fogalmakra e kifejezések: *pályaház, pályafő, állomás, indulóház* (19:288), *kiállás* (7:569) és *kiállomás* (4:142) dívnak. Ugyane források szerint *mozdony* annyi mint: *gőzös, gőzkocsi* (4:47), *katlan, katlanszekekér, tüsszegő paripa, otromba bihal* (4:189), *kőhögő fene* (3:88), *ördög lova* (10:190). *Gőzös* majd az egész vonatot, majd pedig csak az őt mozgató eszközt, a *locomobil*-t jelzi. A *coupé*-t a nép *ládá*-nak (4:192), Szarvas Gábor *fülké*-nek (18:166) nevezi. *Waggon* országSZerte: *kocsi*.

Mint látjuk, mind a rossz *indóház, pályaudvar* és *mozdony*nak, mind az idegen *Coupé* és *Waggon*-nak van megfelelő helyes magyar mása. E szerint *állomás* egy község mellett az a hely, ahol a vonat meg szokott állani, s oly értelemben, hogy ott utasok fel- és leszállanak, *pályaháznak* vagy *pályafőnek* mondjuk. A vonat mint járómű egy megindító gépből: *gőzös*, és személy- valamint teherszállításra alkalmas *kocsikból* áll. A kocsi egymástól elzárt szakaszokra: *fülké*kre van osztva.

Tehát: *Station*: *állomás*, — *Bahnhof*: *pályaház* vagy *pályafő*, — *Locomobil*: *gőzös*, — *Waggon*: *kocsi*, — *Coupé*: *fülke*.

BÉLTEKY KÁLMÁN.

Katzelmacher. E szónak (mely az olasz *cazzo*-ból való tréfás népetimológia) eredetileg tréfás és mai pejorativ értelmét véve

alapul, részemről a *Katselmacher*-t, a magyar szókincs alapján maradva, a nyelvünkben szintén pejorativ értelmű *talán*-nal fordítanám. — Kőrösi Sándor.

Wer's nicht hören will, muss es fühlen. Valamikor, úgy húsz évvel ezelőtt, a Kunságban hallottam Jóska parádés kocsis ajkáról, amint a suhogó végével megcsippentve az ostorhegyes hasa alját, odaszól neki: *Aki nem hús, nem eszik!* Ez a szólás rövid és ritmikus voltánál fogva jól emlékezetembe vésődött. Nem fedezi ugyan teljesen a fentirt német szólást, egyes speciális esetekben azonban jól megfelel neki. — Kőrösi Sándor.

Mutterstelle an jmd vertreten: az anyja gondját viseli, anyja helyett anyja. Harmat Géza. — Lásd Lehr Albert Toldi-magyarázata, 8. é. 4. v.: Apja helyett apja én akartam lenni; anyja helyett ő volt az anyja (nép); ő volt apám után apám (nép); apád helyett apád, anyád helyett anyád leszek (Vadrózs. 457); léssen az árvának anyja helyett anyja (Toldi Szer. 2:60); apja lettem apja helyébe (Tompá: A lidérc); atyja után én vagyok az atyja (Török Bálint). Tolnai Vilmos.

Kinulláz: 1) *hinausflutieren* (pl. vmi örökségből; a francia *filou*-ból); 2) *hinausbuchstabieren:* csellel kitenni a szűrét (vö.: kifiruncvancigolták abból a birtokból) Tolnai Vilmos. — Kinullázták: *er hat das Nachsehen, er hat das leere Nachsehen, er geht leer aus.* Német Péter.

Sipista: Bauernfänger. Harmat Géza, Német Péter

Svithák: Windbeutel. Harmat Géza; Schwerenöther. Harmat G. Tolnai V.

Fejtörő. 1. Hogy mondjuk ezeket magyarul: *Galgenfrist; aufsitzen, aufsitzen lassen, das war ein Aufsitzer; zwischen A und B auf der Kippe stehen; ein Hauderer; Racker; Prügelknabe?*

Fejtörő. 2. Hogy mondják ezeket németül: *kapacitálni vkit; ugrasztani, ugratni vkit; a Rókus ódon épülete ott dístelenkedik (éktelenkedik) a Kerepesi-úton; kijárni vmit, pl. megindult Sziléziába, törvénnyel járni ki fia örökségét (Mikszáth: Tek. várm. 9); sutonálni; ellenni, pl. a beteg hol jobban, hol rosszabul, mégis csak elvolt; föl-tápdzskodni, föl-huzakodni?*

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bakonybíró. A kuglizás műszavai közt közölték e szó különböző alaki változatait is, milyenek: *bakombíró*, *bokombíró*, *bokkombíró*, *pakombíró*, *papponbíró*.

Ezekhez most hozzá akarom tenni, hogy Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyékben a németek és oláhok mindig: *pópámbíró*nak, a Bácskában pedig németek és szerbek egyaránt: *popombíró*nak mondják. Ez a *pópámbíró*, *popombíró* nem egy bábnak hanem a kuglijáték egy nemének a neve, amikor is az első és a legnagyobb, tehát két bábót kell egyszerre, egy egyenes dobással leütni. Ilyenkor a játszó társaság egyik tagja rendesen bankot is ad: *pópámbíró bankot*, a többiek pedig fogadnak az egyes dobásokra. — A középső, legnagyobb bábót sohasem hallottam *pópámbíró*nak nevezni, mindig csak *pópá*nak.

Azt hiszem, kétségtelen, hogy a *pópámbíró*, *popombíró*, *papponbíró* (Erdélyben *papombíró*), *pakombíró*, *bakonybíró* alakok csak változatai ugyanegy szónak, s hogy ezen alakok első tagjában a *pap* szó lappang; oláh vagy szerb hatás területén a *pópa* és *pop*. A *bakonybíró* ezek szerint nyilván csak népetimológia terméke. De mit keres itt ez az *m*, vagy *n*-féle hang? Hihetetlen, hogy csak anorganikus elem volna.

Talán — épen a *pópámbíró* játék alapján — *pópa und bíró*nak magyarázhatni a kérdéses szót, mert tényleg a középső, legnagyobb bábót kell ledobni, a pópát, és a legelől állót, mely valószínűleg a bíró. A sváb dialektusban a *Sack und Puck*ből *Sackumpack* lett és a *Grundbirne*ből *Krumpirn*. Nincsen benne tehát semmi lehetetlenség, ha a *pópámbíró*t a *pópa und bíró* nyelvjárási alakjának tartom. Az alakfejlődés tehát a következő volna: *pópa und bíró* — oláh vidéken *pópámbíró* — szerb vidéken *popombíró* — magyar vidéken *papombíró*, *pakombíró*, *bakombíró*, *bakonybíró*.

Egy szerbül értő barátom különben arra figyelmeztet, hogy a bácskai: *popombíró* szó szerint azt teszi: bíró a pappal. Talán ez is magyarázhatná a szót?

HORGER ANTAL.

Abcúg. Szájrul szájra c. könyvemben (120. l.) találgatom e furcsa szó eredetét. Egy kártyások használta terminusnak tartom. Azóta számos közlést kaptam az érdeklődőktől; a legfontosabb az, hogy az *abcúg* régibb, mint hittem: már a hatvanas évek végéről való. Most egy új konjektúra jutott az eszembe. Mikor 1877-ben mi deákok díszkardot vittünk a török fővezérnek, Triesztben a szlávok barátai lehurrogattak bennünket. Vagy ezeren gyűltek össze a kikötőben, hajónk mellett és követ dobálództak, orditoztak. „Nini“, mondták társaim, „ezek is azt kiáltják: *abcúg*!“ Pedig azok az olaszok azt kiabálták: *abbasso*! Teljes hűsz esztendeig nem jutott eszembe a szakértő magyar füleknek e tévedése. Most, hogy reá emlékeztem, azon tűnődöm: hátha az osztrákok lombardiai és velencei uralmának idejéből ered az *abcúg*, mely e szerint az *abbasso* német népetimológiája volna? Az osztrákok,

különösen a hatvanas években, igen gyakran hallhatták a nekik szóló *abbasso* kiáltást, melynek végső *o*-ja, kivált Milanóban, igen mély. Egy érdeklődő tavaly arra figyelmeztetett, hogy az *abszug* katonai műszó: 'elvonulás'. Ez lehetne hát a népetimológia gyökere. Mit szólnak a szakbeliek e találgatáshoz?

TÓTH BELA.

Szavatos. E szót nem hallottam Szombathely vidékén. A rossz hír keltőjét 'pletykák'-nak nevezik, pl. Má meg ki vót az a *pletyka*, ki ilyen gyalázotosságot tudott *köttegni*? Vagy ez: Minden rosszat rá kezdenek, hanem *fölköttőző* nem akad (t. i. hírkeltő).

PEKOVITS SÁNDOR.

Kötés és társai (vö. 128). Amit Sztrókay Lajos a *csiripiseli* néven ért (azt a csirázott búzából készült, édes pépet), azt Hont megyében *biracs*-nak nevezik; Barsban és a Csallóközben *kötés*, *kötis* a neve, a pozsonymegyei németek meg *götisch*-nek hívják. Az elkészítés módja és ideje mindenütt megegyez. (Cseréptepsiben vagy kisebb-nagyobb cseréptálakban sűtik pirosra. Kevés sütés kell neki. A Csallóköz egy-két falujában csakis feketevasárnap készítik.)

A *málé* egészen más; az kukoricalisztből készül és *pléhekben* sűtik. A *prósza* is ilyesfajta pogácsa.

BELÁNYI TIVADAR.

Csirkász. Győrrött a gyermekek között a *csirkász* széltejében divatos, s nem egyéb; mint a csirkefogónak enyhébb kifejezése. Nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy a *csirkás* csupán a *csirkásznak* német hatás alatt képződött változata, amely körülmény világot vet egyszerűsmind a szó eredetére is. A *csirkász* a Szilasi említette *csirkász*-szel együtt kétségkívül a nép, közelebbről a gyermekek ajkán keletkezett a *csirké*-ből a *fírka-firkász*-féle szavak analógiájára.

VIDA SÁNDOR

Könyvpaktor, kompaktor. Rábaközben és itt Kemenesalján a könyvkötő *kömpektor*.

SZTRÓKAY LAJOS.

Sipista. A Nyr. 26:34 lapján levő Fejtörő 2. kérdése során ennek a szónak a német egyértékűjét is tudakolja valaki. Alig lehet az más, mint a *Falschspieler* valamely argot-szerű szinonimája, amilyen nálunk a *sipista*. De én meg most azt kérdelem, hogy honnan került hozzánk ez a szó, amellyel én vagy 15 esztendővel ezelőtt a *Síp*-uccában ismerkedtem meg. Ennek a Kerepesi-út felé eső végén volt akkor egy hírhedt lebúj-kávéház; az ottani nasivasi-bank szétugraszását néztem végig koca-újságíró minőségemben a rendőri razziát kísérvé, s ott hallottam, hogy a balekfogó hamisjátékosoknak *sipista* a nevük. A rendőrtisztviselő, akivel ott jártunk, feljegyzésre érdemes népetimológiával a *Síp*-uccából magyarázta ki nekem e szót, én azonban már akkor is Tamás voltam benne. Nem a francia *chipper* (vmit elcsenni, elkörmölni) szó tolvajnyelvi származékával van-e itt dolgunk?

MILES.

A német *Schipi werfen*-ből származik. *Schipi werfen* a három király ügyes forgatása.

HEVESS KORNÉL.

Vö. „*Schippe, Schuppe* (Kartenspiel) pique“ (Sachs-Villatte német-fr. szótára).
A SZERK.

Tolvajnyelv. (26:126.) Tudtommal három ilyen szótárunk van: Toronyai K., A rablóknak, tolvajoknak és kozákoknak együtt való hamis és zavaros beszédeik. Pest, 1862; Berkes K., A tolvaj-élet ismertetése. Budapest, 1888 (ennek a végén van a szótár) és forgattam a nyolcvanas évek végén egy akkoriban megjelent nagyobb szótárt; ha jól emlékszem, Horvát Péter rendőr a szerzője. Mindezekben csak igen elvétve akad a magyar adat, mert voltaképen a német tolvajnyelv (*rotwelsch, kochemersprache*) szótárai. De még sem ártana, ha nyelvészeink kijegyeznék e könyvekből a — hála Istennek — kevés hungaricumot.
BÁLINT KELEMEN.

Hogy lesz a civisből bika. Bika Bálint uram jómódú debreceni civis volt a XVIII. század elején, többi közt egy hatalmas teleknek ura Debrecen főuccáján. Ezt a telket mint kiválóan alkalmast 1720-ban megvásárolták Bika uramtól és vendéglőt építettek rája (már mint a telekre, nem Bika Bálint uramra). Mikor a vendégfogadó megvolt, a telek régi gazdájától a házat is Bikának kezdték titulálni, s a civisek sűrűn jártak a Bikába, akár csak mi itt Budapesten a Szikszayba vagy Csalányiba. Később azonban elfeledték Bika uramat egészen, de azért a név rajta ragadt a vendéglőn, s évekkel ezelőtt — mikor új díszes szálló épült a régi fogadó helyébe — még a hangzatos „Arany“ jelzőt is fölvette maga elé. Így változott át Bika Bálint uram másfélszáz év során Arany Bikává.

(Széll Farkas közlése.)

VIKÁR BÉLA.

Alkalmatosság. (Nyr. 26:51.) Szombathely vidékén ezt így mondják: *alkalom*. Pl. „Kaptá'-e jó *alkalmat* visszagyűvőre? É' páti (a. m. egy apáti) lett vóna, de mire megtuttam, az is e'gyűtt“.

PEKOVITS SÁNDOR.

Vö. *alkalom*: „jármű“; együgyű alk. „egyszerű“, Arany: TSz. Glossz. „Látta is ablakból, együgyű alkalmán öreg anyját, amint várába befordul.“ TSz. VI.39.

A SZERKESZTŐ.

Talán érdemes megemlítenem e szónak Gyöngyösinél előforduló érdekes használatát, bár nála egész más e szó jelentése. Ide irom az egész versszakot:

Hetven ezüst taller nem tréfa bolondság:

A' beteg erszénnek igen jó orvosság,

Egy szegény legénnek jó *alkalmatosság*.

Csak olvasása-is a szemnek mulatság.

(Mur. Vénus. II. r. 38. l.)

SZABÓ BÉLA.

Pőre. E szónak eredeti „alsó ruha“ értelmét, amelyet Nagyszigethi Kálmán vett észre meggyőző szövegtésében (Nyr. 25:539), egy újabban

jelentkező népnyelvi adattal is igazolhatjuk. A Várady Ferenc szerkesztésében és kiadásában megjelent „Baranya multja és jelenje” című millenniumi monografia (Pécs, 1896) a dunavidéki baranyai magyarok népviseletét tárgyalva egyebek közt ezt mondja: „Nyáron s egyáltalán hétköznapon a *rétíng* s széles *pőre-gatya* járja” (I.274).

ZOLNAI GYULA.

Nyargal és jargalás. Honnan származik a *nyargal* szó? A XVI. században még gyakran így van: *jargal*. Azt lehetne tehát hinni, hogy a *jár* ige gyakorítója (így magyaráltam NyK. 16:257). De valószínűbb, hogy török eredetű. A csagatajban *jorgala-* a. m. porosz-kál, *jorga* poroszkaló, s ez a szó megvan a tatárban s az úgyn. altaji, török nyelvben s megfelelője a mongolban (l. NyK. 17:479. 18:404.).* Ez az egyeztetés mind hangzás, mind jelentés tekintetében sokkal elfogadhatóbb Budenzénél (észt *karga* gyorsan futni stb.). — De hogyan lett a *jargalásból nyargalás*. A szókezdő *j* > *ny* változás egészen szokatlan; azért a TMNy. 116. lapján azt a megjegyzést iktattam be, hogy az *ny*-es ejtés a *nyergel* szó hatása alatt keletkezett. *Jargalást* és *nyergelést* annyiszor emlegettek együtt, hogy a két szó igen könnyen hathatott egymás kiejtésére. Így magyaráltam a *sír* főnév újabb mélyhangú ragozását (*sírban* a régi *sírben* helyett) a *sír* ige hatásából: *sírnak a sírnál* (MNyelv 2:22).

Még egy kérdésre ad alkalmat a *nyargal* ige tárgyalása. Kérdés t. i., vajjon az a *jargalás*, mely kódexeinkben *zsoldot*, *bért* jelent, azonos szó-e a mi *nyargalásunkkal*. A jelentés átvitele ez esetben elég különös volna. De hátha ama *jargalás* a HB-beli *iorgossun* (olv. *jargasson*?) igével s az *irgalom* főnévvel rokon? A „*zsold*” és a „*megbocsátás*”, eredetileg mind a kettő adományt, ajándékot jelenthetett (vö. pl. finnül *ante-* ajándék és bocsánat). Később persze egyesíthette a nyelvérzék a kétféle *jargalást*, úgyhogy a XVI. sz.-ban mind a kettőből *nyargalás* lett.

SIMONYI ZSIGMOND.

Irni fog. A Nyr. 25:570. l. Rechnitz I. a hajdúmegyei népnyelvből ilyen kifejezést idéz: *össze fogja szedni*. Erre nézve azt az észrevételt kell tennem, hogy Hajdu-Nánáson a nép a jövő időnek *fog* igével való képzését nem ismeri.

BERENCSE JÁNOS.

Bara. A Nyr. 26:144. l. megjelent közleményemben előforduló *bara* szó legalább bázshelynyi területű álló vizet jelent, melynek vízmennyisége az esőzés gyakoriságától függ. Ebben fürdenek nyáron a gyerekek, ludak és kacsák, itt úsztatják a lovakat, vagy pl. a bajai barára korcsolyázni is el-eljártunk. Majd egész Bácskában (Baja, Bikity, Almás, Dantova, Madaras, Csonopla) ily értelemben használják a *bara* szót.

JENŐ SÁNDOR.

* Ez igének rokona a török nyelvekben igen elterjedt *jort-* ige, mely ügétést jelent (innen lehet a Reguly szerint vágatást jelentő mordvin *ardo-*, melyet Budenz az *iramlik* igével rokonít). A föltehető török *jor-* alapigéből származhatik a m. *iramlik*, *iront*, *irongál*.

Zuhogó. Hullajtó. Hogy az előbbi jobban fődné a kifejezendő fogalmat, alig hiszem. A malom zúgójára nézve bélyegző, hogy zúg, zuhog, de az öntözőszerű készülék bizony csak hullajtja a vizet, hiszen azért ajánlották a *sáporozót* is a 'zuhany' helyettesítésére. Ami a hosszúságot illeti, megfeleltem már rá, hogy csak kezdetben kellene egész hosszúságában *vishullajtót* mondani, használat folytán önként megrövidülne *hullajtó*vá. A származékszó képzésére nézve a Bartha tanácsa csak olyan 'bagoly mondja verébnek: nagy fejű'. A *zuhoglatás* egészen kifogástalan szó ugyan, a palóc gyerekek érthetik is rajta, hogy a zuhogó vízzel áttetik magukat, de nem egyenes származéka a *zuhogó*-nak, nem jelenti a *zuhany* használatát, a *zuhanyozást*, helyette a mai nyelvszokás szerint, 'zuhogózás'-t kellene mondani. No már akkor könnyebben rájár a nyelvem a *hullajtóds*-ra. Mihelyest a közhasználat megszokná, hogy a *douche* magyar neve *hullajtó*, mindenki megcsinálná belőle önkéntelenül a *hullajtós* igét. CSAPODI ISTVÁN.

Makaróni szó. A pozsonyiak könnyebb tűzgyújtás végett apró, vékony darabokra vágott s csomókba kötött *kinholz*-ot vesznek. Ez terpentines fenyőfa s a Pozsony körüli magyarok *kénfá*-nak nevezik.

RECHNITZ IGNÁC.

A Kolozsvári-kódexhez. A Magyar Könyvszemlében (1896.) megjelent eme nyelvemlékünkre vonatkozólag (l. fönt 169. l.) néhány észrevétellel akarom még ottan közölt nyelvi jegyzeteimet kiegészíteni.

A *fraska* szó, mely a kódex 78b. levelén olvasható, olasz eredetű, nem egyéb mint a haszontalanságot, hiábavalóságot, bohóságot, üres fecsegést jelentő olasz *frasca* szó átvétele. (L. Kőrösi Sándor: A magy. nyelvbéli olasz elemek. A fümei főgimn. 1891/92. évi értecsütőjében.) Az olasz szónak e jelentése beleillik a kódex idézett helyének szövegébe is.

A 87a. levélen előforduló *egy chalnera* kifejezésben, a közlő után indulva, a *coll* (ném. *Zoll*) szót láttam. A nélkül, hogy ennek lehetőségét egészen elvetném, nem tartom valószínűtlennek Simonyi nézetét sem, aki azt hiszi, hogy az idézett helyen a régi nyelvben gyakori *egy szálmnyira* kifejezés mutatkozik, kiejtés szerinti írásmóddal írva. Vö. „A halál *ecsnánera* sem tekinti az ti ifjúságtokat. *Ecsányéra* sem vagyunk szorgalmatosok” (NySz.). Vö. még: „Nem teszen ő ebben *ecsal* válogatást is. *Ecsal* hasznát sem érzik” (Uo.).

Végül még egy érdekes alakra vonatkozó észrevételemet közlöm itt, mert ez véletlenül ott maradt a Könyvszemle szerkesztői fiókjában. A kódex 88a. levelén ugyanis ez a kifejezés található: „20 oranyg”. Ezt nyilván *óránig* v. *órányig*-nak kell olvasni. Ez az érdekes és ritka szóalak pedig határozott székely sajáttság. Előfordul Apáczai Csere Jánosnál is ebben a kifejezésben *semminég* „nullatenus”. A mai székely beszédből pedig ilyen alakok vannak följegyezve: „egy *szikrányég*, egy *ólnyég*, egy *kűsnég*, egy *szikrántég*” stb. Ez utóbbi példa világosan mutatja a szóalaknak alkotó elemeit is: a *-né* vagy *-nyé* (vagyis a *-nyi*) képzőt és az *-ig* határozó ragot. (Vö. Simonyi: Tűz. M. Nyelvtan 680. l.)

ZOLNAI GYULA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Lenne e h. volna. „Régi dal régi ferdeségről“ (e h. régi dicsőségről). Sokat irtunk már erről a Nyelvőrben; mégis összetévesztik — sokan legalább — ezt a két igét. Felejtethetetlen Szarvas Gáborunk felszólalt ez ellen már 1867-ben („Magyartalanságok“ c. értekezés. 6. *Cetera turba barbarorum*):

„Mindenki tudja vagy legalább sejtí“ — így szól — „hogy e három közt: Katona *vagyok*, k. *leszek*, *katondóv leszek* van némi különbség. Az első miles *sum*, a második miles *ero*, a harmadik miles *fió*. Ebben a példában tehát: Jövőre óvatosabb *leszek* a *less*-alak nem más, mint *jövő*; s a *van*-tőnek hiányzó egyszerű jövőjét pótolja“. — Megróvjá azután a *leend* alakot (hű *leendék* a síríg — *leszek* helyett); továbbá a *lenne*-félélet (pl. Ha én az *lennék*, ami te vagy, — e h. ha az *volnék*). Hibáztatja ezt is: ha jelen *lettél* volna; meg ezt is: az *lett* v. *lön* határozva.

Szarvas Gábornak igaza van abban is, hogy *lettél volna* ellenkezik a *vagyok* fogalmával. Ennek csak *voltál volna* felelne meg szabatosan. De ez nem tud meghonosodni, nem verhet gyökeret a közhasználatban, amely nem egyszer igazi „vis major“. Ezt az alakot tehát nem taglalom tovább.

Az eligazodásnak biztos kulcsául szolgál az értekezőnek az a magyarázata, hogy: a *van* alakjait pótló *less* formának kétféle jelentése a következő alakokra szorítkozik: *less*, *legyen*, *lenni*, *levő*, *leendő*. A többi kizárólag csak *fió* értelemben állhat.

Én is tárgyaltam e kérdést (Nyr. 9:362). Kiemeltem a *less* (erit, wird sein) és a *less* (fiet, wird werden) közti különbséget; pl. ha önzéstelen *volna* = esset, wäre; nem pedig: ha önzéstelen *lenne*. Más ez: az ítélet ekkorra már végre *less* hajtva = *wird* vollzogen sein; és más ez (jegyzőkönyvi nyelven): Az ítélet holnap végre *fog hajtani* = wird morgen vollzogen werden.

Ezúttal kiegészítőleg még a következőket jegyzem meg: *Volna* rendszerint a jelenidőre vonatkozik. De nem ritkán még meg nem történt dolgokra vonatkozólag is szabályosan használható; pl. Czel-szerű *volna* felszólalnod ez ügyben. Ha elég együgyű *volnék* hitelt adni füllentéseinek, amelyeket holnap hallani fogunk, akkor stb. Az utóbbi példában már azért is *volna* a helyes alak, mert az eszeség vagy az együgyűség az emberrel vele született tulajdonság. Az — rendszerint legalább — már megvan az illető egyénben, úgy hogy ő már a jövőben való eljárására nézve, tehát már eleve levonhatja a következményt. Annál bizonyosabb tehát, hogy a most meglevő, vagy kizárólag jelenleg végbemenő dolgok vagy kétségtelen tények jelölésében *volna* formával kell élnünk.

A *lenne* ennélfogva csak a jövőre vonatkozó dolgok jelölésében használható helyesen; pl. „Ha a párizsi világkiállításnak (1900-ban) ez *lenne* az egyetlen eredménye stb.“ — Ez esetben *jövő évig be lenne* fejezve a munka. — Ellenben: Oh ha férfi *lennék*...! Erre

így szóltam az illető hölgyhöz: „Őn nem lehet már férfiná; tehát: ha férfi *volna*, mit mivelne?” — „Ámor soha sem respektálta valami nagyon a kasztok közt a válaszfalakat. Hogyne *lenne* most, a demokrácia uralkodása korában ő is — demokrata?” — Ámornak demokrata elvei ellen semmi kifogásom. De ez elvekben éppen nem következik, hogy *volna* helyett *lenne* szót kell használni. JOANNOVICS GYÖRGY.*

Rokonszeny, ellenszeny. (25:447, 562; 26:40, 85, 132.) Világéletemben idegenkedtem a szerkezetfordítóktól, mert ők még a szófordítóknál is rosszabbak. Idegenkedésemnek megvolt az oka; hiszen ok nélkül semmi sincsen a mindenségben. És bizony mindig első látásra támadt bennem az idegenkedés; valamint az első pillanattól fogva vonzódtam a magyaros észjárású emberekhez, akik nem bántják, akárhogy szerkeszti mondatait a német és beszélnek a magok nyelvén. Árnyéklatokat kutatgatni dícséretes lelkiismeretesség; de legott veszedelmes szórszálhasogatássá válik, ha az egyértékűben az idegen alak mását is kereszük. Volt egy emberem, akivel nem birtam elhítni, hogy *örömteljes* és *örvendetes* értelem dolgában azonegy. „Hiszem, hogy az *örömteljes* rossz összetétel”, szokta mondani, „de még sem dobhatjuk el ezt a szót, mert mást és többet mond, mint az *örvendetes*. Sőt tudja barátom uram, hogy bennem az *örömmel teljes* is más, harmadik képzetet támaszt?” Ez a én emberem becsülésre méltó volt, mert lelkiismeretének szavára hallgatott a nyelv kérdéseiben. Arról nem tehetett, hogy a lelkiismerete német volt.

TÓTH BÉLA.

Vízesés. Ez is olyan magyar szó, amelyet már tudós és tudákos egyaránt használ, pedig vad germanizmus. Milyen szép és természetes emellett a megvetett *zuhatag*. S ha egy Arany János — hogy más ne is említsek — él vele, semmiféle tudósnek nincs joga fitymálni.

S hegyről alá vérzuhatag

Hömpölygeti a holtakat. (Keveháza.)

BELÁNYI TIVADAR.

Rossz idegen szók a magyarban. (26:100.) A *couvert* nem német-francia, hanem igazi francia szó; meghatározása: *enveloppe dont on entoure un paquet ou un dépêche*. De ma már szinte végkép kiszorította az *enveloppe*, mint nálunk a *takarót* a *boríték* és az olaszban a *copertat* a *busta*. Jó francia szó a vasúti *coupé* is: *compartiment de diligence ou de wagon renfermant une seule banquette*. Tehát csakugyan kocsiszakasza, ha fele is az egésznek. Megérti a francia kalauz; legföljebb együléses szakaszt ad, ha *coupé* kérünk tőle. A *pianino* nem csak német; ismeri a francia: *piano verticul de petite dimension*, sőt mint furcsa neologizmust az olasz is.

KÁLMÁNFI BÉLA.

Kihalt neologizmusok. A nyelvújításnak számos oly szóalkotását, mely a mult félszázadban közkedveltségben részesült, manapság

* „Még egyszer *főttételes*” c. közleményünkben (129) a 2. sort így tessék javítani... csillag alatt egy észrevételt fűz...

gúnyos mosoly nélkül már alig olvashatni. Ilyeneknek tartom a következő neologizmusokat, melyeket a *Kárpáthy Zoltán* olvasása közben jegyeztem ki és amelyekről a halotti jelentést immár bátran kiadhatjuk: *fürgőnc* (32), * *pítvarnok* (116), *hétsemélynök* (186), *járulnok* (199), *pöréss* (177), *ítéss* (475), *iracs* (544), *delnő* (20), *kéjlak* (57), *ábrándmü* (116), *előváros* (194), *pályaut* (199), *töresskös* (230), *kéjcsónakázók* (299), *nézpont* (327), *védnő* (453), *ronditmány* (impurum, 468), *udvarszoba* (474), *kórragály* (598), *arcvonalmak* (20), *ráncolatok* (redők helyett, 21), *csemetekehetség* (206), *furóli* (411), *végasztalándó* (463), *visszatartózkodó* (466), *mondol* (607).

SZIGETI JÓZSEF.

Bizony Jókai regényeiben már jó csomó ilyen avult új szót találni. Vö. A fekete ékszernek miatti *csatány* lassankint elaludt magában, Szegény gazd. ⁴ 223. A zsák *téríméje* 160. *Bűnhönc*: Sträfling, Eppur si m. A felvonások végét *csatányossabbá* tenni, uo. 5:68. *Irla*: ceruza, 5:19. *Szilvalél*: szilvórium, szilvaszesz, 4:29. A *vál-uton*: válaszüton 4:91. A *váljeggy*, ami a valódi erőt jellemzi, 5:41. — Kérdés, vajjon ezek kimaradtak-e az új nagy kiadásból; minden esetre jó lett volna kihagyni.

A SZERKESZTŐ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Logika vagy logyika?* Nem egyszer olvastam már Tóth Béla cikkeiben a *logika* mellett a *logyikát*, sőt egy ízben (de lehet, hogy többször is) *mithológgiát*. Igaz, apáink csakúgy adtak bennünket *gyimnásziomba* és *gyiminásziomba*, mint *gimnásziomba* (engem az én apám épen ez utóbbiba), s igaz, hogy Eszti néném *évangéliomios* könyvnek mond minden nagy könyvet, bár ez alkalmakkor is *évangéliomosról* beszél apám, aki különben *prosecciónak* mondja a *processziót*. Ha Tóth Bélánál mindig *gy*-vel látnám írva az említett szokat, több mint egy okkal vélném hogy tudja támogatni *gy*-jét. Azt gondolnám t. i., hogy Tóth Béla az *angyal* = *angelus* s a néhai való jó *alagya* = *elegia* példájára általánosítani akarja ezt a hangváltozást. S talán azt kell gondolnom, hogy így, *gy*-vel ejtve a *ge*, *gi* szótagokat, zamatossabbnak hiszi előadását azzal is. (Hisz' nekünk is nagyon tetszett, mikor fiatal latin professzorunk keze alól tisztelendő Való Mihály bátyámuraméba kerültünk, s tőle *regyinának* hallottuk nevezni Didót s ettől fogva szomszéd Sz. Karcsi barátom *Regina* nagynénjét füle hallatára csak azért nem hittam *Regyinának*, mert féltam a haragjától.) Ha Tóth Béla *logyikát*, *mithológgiát* ír, annak komolyabb okának kell lenni, amelyet kérésünkre itt, ezen a helyen, meg is fog nekünk mondani. Kiss f á y J ó z s e f.

Tóth Béla ezt feleli: „Európa minden népe más-másképp ejti a deák szavakat. Például *agilis* angolosan 'edsájlisz', franciásan 'ázsilisz'

* A rekeszben levő számok a K. Z. 6-ik kiadásának (1887, Franklin-T.) lapszámait jelölik.

(oxytonon), németesen 'ághilis' (paroxytonon), olaszosan 'ádsilis' (proparoxytonon), velenceiesen 'ágyilis' (ez az *s* félig palatalis spirans), magyarosan 'ágyilis'. Hogy a mi ejtésünk leghasonlóbb a velenceihez, nem véletlenség: a magyarok a velenceiektől tanultak olvasni, mint azt Volf György az ő korszakos értekezésében bebizonyította. Az olaszok a *g*-t magashangzók előtt *ds*-nek, a velenceiek *gy*-nek ejtik; ezért olvastuk mi a deák és görög szokat így: *gyemma*, *gyenealógia*, *gyess-tál*, *gyenitóri gyenitókve*, *gyéniusz*, *gyipse*, *logyika*, *magyisster*, *Egyiptom*, *gyimnásium*, *regyina*, *bugyilláris*, *György*, *angyal* (HB.: angelcut, archangelt), *virgyina*, *evangyéliom* stb. Ugyancsak velenceies nálunk a latin *s*-nek gyakori palatalis ejtése mássalhangzók előtt: *skandalum*, *iskola*, *spirituss*, *státus*, *bestia*, *vobiskum* stb. (Most harminc esztendeje egy öreg piarista affektálóknak mondotta előttem az új nemzedékbeli papokat, akik a misében azt éneklék: 'Dominusz vobiszkum.') Így olvasták a deákat a magyarok kilenc évszázadon át (bizonyítja minden régi fonétikus átírásunk) és így tanították az olvasást az iskolában is, a Thun-féle rendszer elkövetkezéséig, mikor aztán a németes olvasás győzedelmeskedett. Fiatalkoromban még igen sokan ragaszkodtak a régi magyar szokáshoz. A németes ejtés azonban a katedráról mindjobban elterjedt és az ősi velencei hatás ma már csak a megváltozhatatlan jövevényszókból van meg következőzetesen: *angyal*, *bugyilláris*, *Egyiptom*, *evangyéliom* (a kálvinisták mindig ezzel élnek) stb. Én a nyelvtörténet tanítását követem, nem „zamatosságot“ hajhászok, mikor azt írom: *logyika*, *mithológia* (*th*-val, vö. Nyr. 25:567) stb. és azt hiszem, ez a helyes, ez a magyaros. Most ötven esztendeje alkalmasint akkor vannak kérdőre, ha nem így ejtem. Kár lenne megtagadnunk, ellőknünk régi műveltségünk ez emléket a nálunk új németes olvasás kedvéért. Pázmány Péter, Faludi Ferenc jól tudtak deákul is, magyarul is. Bizvást követhetjük őket. Ha azok a szavak nem mindig úgy vannak nyomtatott írásaimban, a korrektor lelke rajta.

Erre mi csak azt jegyezzük meg, hogy ami miatt most ötven esztendeje kérdőre vonták volna az embert, az ma már egészen kifogástalan lehet, ha az újabb nyelvszokás általánosan elfogadta. Hízen mi sem természetesebb, mint hogy mai latin kiejtésünk a németek hatása alatt áll, valamint régente az olaszokat utánzóttuk. A nyelv változik, fejlődik, s a tényekkel számolnunk kell. A SZERKESZTŐ.

2. Kettő forint, kettőszáz helyes-e? Az újabb időben általános szokás a pénzvilágban, hogy a kettes számnév *két* alakját teljesen mellőzik s mindig a *kettő*t használják helyette. Meg lehet-e ezt magyarság szempontjából engedni?

F. Nyelvünk a kettes számnévnek két alakja, a *két* és *kettő* között a használatban éles különbséget tesz. A *kettő*t csak önállóan, mintegy főnévül használjuk, jelzői szerepre meg csupán a *két* alak szolgál. Érdekes, hogy míg ragjaink és névutóink mind a főnévi *kettő*-höz járulnak (pl. *kettővel*, *kettőnek*; *kettő után*, *kettő miatt* stb.), egy ragunk és egy névutónk mégis a *két* alakkal forrt össze; ezek a *-seer* rag és a *felé* névutó: *kétseer* (nem *kettőseer*!) és *két felé* (nem *kettő felé*!).

Ennek az a magyarázata, hogy a *kétszer* és *két felé* abból a korból maradtak ránk, mikor a *szer* még csak főnév volt a nyelvtudatban s mikor a *felé* szóban is érezték még a *fél* („oldal”) alapszót, mert *két felé* tkp. a m. „*két fél-re*” (*két fel-é*, mint pl. *két felet* stb.). A *kettő* és *két* alaknak ez éles megkülönböztetésénél fogva, vagyis a szigorú általános nyelvszokás szempontjából a pénzvilág eljárását, a *kettő forint*, *kettősség*-féle kifejezésmódot a leghatározottabban el kell itélnünk. Nem is volt e divatnak egyéb oka, mint az, hogy a kiejtésben a *két* nagyon hasonlít a *hét*-hez s e két számot az írásban is igen könnyű egymásra átjavítani az okirathamisítóknak. Ámde ha ilyen okból erőszakot követhetünk el a nyelven, akkor nagyon sok rokonhangzású szót kellene így önkényesen elferdíteni. Akkor nem volna szabad valaminek *megörülnünk*, mert azt bihetnék, hogy *megörültünk*; nem élhetnénk a *kegyes*, *kever* szókkal, mert talán *hegyesnek* és *hevernek* hallhatná valaki. A *kettő forint*-féle kifejezés nyelvérzékünket épágy bántja, mint ha pl. ilyeneket mondanánk: nekem *kettő* fiam van, *kettőfogatú* kocsi, *kettőszínű* természet, *kettő* felé választott haj, stb. Minthogy tehát a rokonhangzású *két* és *hét* megkülönböztetésére van természetes eszközünk, a világos, nyomatósabb kiejtés, az írásbeli hamisítást pedig meggátolni és észrevenni sokképen lehet: ne kövessük el ezt a minden egészséges nyelvérzékelt megtámadó barbárságot s maradjanak meg a pénzemberek is a magyarul egyedül helyes *kétszáz*, *két forint* stb. kifejezés mellett.

ZOLNAI GYULA.

EGYVELEG.

Danka és hőjeg. Széll Farkas, a debreceni kir. tábla tanácselnöke hívta fel figyelmemet Bessenyei György kiadatlan kéziratának állattani elemeire. Ezek benne foglaltatnak „A természetvilága vagy a józan okosság” című munkában, amelyet a cenzura elnyomott (!) s amint azokat olvassuk, tisztán érezzük, hogy közvetetlen szemlélődésből és az állatok ismeretéből folynak. A tavat és életét vázolva, a tórról mondja:

Felette a látás messzire elterül,
Hol itt-ott vagy *gödény* vagy *karakatna* ül.
A *csürék* zuhogva a vízre csapkodnak.
És az apró halak közé lekapkodnak.
Dankák kavarognak úszással a vizen,
Barázdákat huzván a szép kristály szinen.
Gémeket látsz köztök alá s fel nyújtózni,
Orrokkal vagdalva a vizen habozni...
Közöttük a *rudák* süvöltő szárnyakkal
Röpülnek....
Bőfögés hallatszik távol a rétekről,
Hol a *vizibika* tavasszal megbödül.

Előfordulnak abban a részben a madarak közül még a *ludak* és a *szarcsa* (a kézirat VII. kötés 27. lapján).

A *danka* sem szótárban, sem gazdag gyűjteményemben elő nem fordult. Szabolcsmegyei ismerőseim közül, de már csak az öregek, teljesen tisztába hozták a dolgot; szerintük a *danka*, *csüre* siráymadár, teste fehér, feje fekete és Szabolcs egykori tóságain nagy tömegekben együtt fészkel; ez tehát kétségkívül a *Larus rudibundus*, mely az újabb irodalomban „kacagó sirály” néven szerepel. A *csüre* Szabolcsban az, ami más helyeken *csérta* és *csér*.

Egy másik helyen, Széll Farkas szerint a következő áll:

Felelevenedik a bogár vér nélkül,
És sok véres állat télben halálban ül,
Csonttá fagy, mégis él, a táztól elszalad,
Újra teremti a meleg és megmarad.

Csillag alatt aztán a következő jegyzet áll; „A *hőjeg* egy kis fehér állat, télen megfagy, de ha felmelegítik a tűznél, feléled. Nagyobb az ürgénél”. Ez nyilván a *pele*, *Myoxus*, noha a nagyságra vonatkozó megjegyzés nem talál, lévén a *pele* az ürgénél kisebb. Ez a *hőjeg* sem ismeretes sem szótárból, sem gyűjteményből.

Társulatunk tagjai igen nagy szolgálatot tennének a magyar nyelv ügyének, hogyha különösen azokon a tájakon, amelyek a folyószabályozás következtében teljesen átalakultak, gyűjtögetnék s beküldnék a még élő állatneveket, leginkább azokat, amelyek életökkel az egykori rétségekhez és a tavakhoz voltak kötve, s amely nevek az állatok elmaradásával s öregeink kihalásával nyelvkincsünk kárára nyomtalapul elvesznek.

(Természettudományi Közlöny.)

HERMAN OTTÓ.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

1. A 25:472. l. tett kérdésekre: Borsod és Heves megyékben a *hívni*, *szívni*, *rívni*, *hívss*, *szívta* alakokat *v* nélkül mondja a nép; ellenben az *óvhat* *v* nélkül is, meg *v*-vel is járatos. Ugyanitt a rendes alakok: *nővönk*, *nővés*, *fővés* v. *fdvés*, *fdvönk*, *fdvő*, *fevetlen*; de az egyes 3. személy néha: *föl*, *nöl*. — Továbbá: *bossant* és *bossont*, *bossankogyik* és *bosszonkogyik*, *bossú* és *bosső*. — *Katólikus*, *teológia* és *teológia*. — *Léss* (sohasem; *löss*). — A *pósta* nevét kivétel nélkül mindig rövid hangzóval ejtik: *posta*. — A palócban a *könny* neve mindig *könyü*. Ragozás és képzés közben pedig a *o*-s alak is használatos. Pl. „De sok *könyvet* (v. *könyút*) hullajtottam. Mié? (miért) olyan *könyves* a szeméd? *Könyvesik* a szemém”. Ott is, ahol az irodalmi nyelv hatással van a népnyelvre, mindig nyújtva ejtik: *könny*. — A palócban nagyon gyakori *hogy van?* helyett a *hogy érsi magát?* *jő* (jól) *érsztem magamot*, *rosszó érsi magát* stb. — Az Egri Hiradóban a *beleabalyított* alak sajtóhiba e helyett: *belegabalyított*, aminek jelentése: belekever, belezavar, vmi útvesztőbe bele-

vezet'. Pl. „Egészen *belegabalyodtam* a sok tudományba. *Úgy belegabalyítottam* a feleletbe, hogy meg se tudtam mukkanni. Egészen *összegabalyítottam* gombolyítás közben a cérnámat". Egy kis átvetéssel egészen új szó *gabalyodik ki* e kérdéses igéből: *összegabalyabít*, aminek jelentése „összetákol, nagyjából összeitt". A palóc nyírásban mind a két alak nagyon ismeretes. — Egyaránt helyesnek tartom a *félt* is meg a *felet* is ad analogiam: *paráást—parassat*, *kosárt—kosarat*, *sárt—sarat*, *kényért—kenyeret*, *dért—deret*, amelyek a népnyelvben mindkét alakban előfordulnak. Egyik se szebb, se nem jobb, mint a másik. — *Talán csak akad valaki, aki azt összeszedje*. Szerintem, ha óhajtást, felszólítást akarunk kifejezni, csakis így van helyesen. Minden egyéb esetben pedig: *T. cs. a. vki, aki azt összeszedi*. — A palóc nép szájából a *kelengye* szót sohasem hallottam. — *Nyílt, elmúlt*, v. *elműt, folyt, tojt, megért v. megérédit, eltört*. E szavak ilyen alakban járatosak a palóc nyelvjárásban. — Bartha József.

Kovácsnán és környékén a katolikust *katolikusnak* és a theológiát *teológiának* ejtik. — *Léssz* ejtést hallottam, azonban a *téssz, vessz* igéket nem ejtik így. — A könnyet nem is könnynek, hanem *könnynek* ejtik, nem téve különbséget a könny és könyv között. — *Jól érsi magát* nem használatos. — *Felfosztolódzott* vki, mikor rokióját a kötésebe felaggatta, hogy a harmatos vagy esős fű ne vizezze össze. *Felfosztolódzik* a fa, ha vastagabb végét csusztatva a földön viszik a talyigán (erdőlő szekér). — *Az elműt, nyílt, tojt, megért, eltört* szavak közül a négy első így is, meg teljesebb alakkal is használják; hanem az utolsó *eltört* nagyon ritka, inkább az *eltörtött* járja. Pl. *Megtojt-e a tyúk?* és *tojt-e* ma a tyúk? *Kinyílt-e* az ajtó és *kinyílt-e* a kapu? — Becsek Imre.

2. A 26:90 l. tett kérdésekre:

Gyámfa. Esztergom vidékén hosszabb ideig tartózkodtam s az ottani halászbemberek szájából gyakran hallottam a *gyámfa* vagy *szögafa*, *szolgafa* szokat, amelyeken értik azt a rudat, amely a földbe sűrűn tartja a halászléfőző üstöt. — Wick Béla.

Kákics. E szó Hont megyében egy növénynek a neve. Annyit tudok róla, hogy kénsárga, fészkes virágzata van; egynyári, dudvanemű; levelei ülők, erősen fogazottak, szélükön kissé fűskéek, finoman érezettek és simák. Megnö 50—60 cm.-re is, de mint gyomot kitépik és a libáknak vetik, mert ezek minden más nyári takarmánynál mohóbban kapnak rajta. Belányi Tivadar. — Hosszafalu. Nyitra megyében a *kákics* egy gyomféle növénynek a neve. Mészáros Pető. — Pálán, Kemenesalján *kákicsnak* neveznek egy kertekben vadon termő, hosszú, erősen csipkézett, vastag, tejnemű folyadékot tartalmazó füvet. Az apró, mint a szarvasmárha nagyon szelheti. Sztróckay Lajos. (Vö. MTSz.)

Kalakács, kalakács. Hosszafalu nyitra megyei magyar községben az előbbeszed a *kalakács* szót ismeri. S ez a C. Platz & Sohn cserfűárjegyzékében foglalt *Staphylea pinnata*, németül: *Paternoster-strauch*. Földesy Lajos budapesti árjegyzéke szerint *Staphylea pinnata*, magyarul: *mogyorós hályogfa*. Gömbölyű sötétsárga csontár magjai az olvad

(Paternoster) szemeihez hasonlítanak, s hólyagalakú tokokban vannak. Tót neve *klokocs* vagy *klokocsi* Mészáros Pető.

Kapacsol (e h. *kapcsol*). A jelzett értelemben nem járatos, de *kapacs*-nak nevezik a csákyát: s innen: *kapacsol* a. m. a csákyát vmibe beleakasztja. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztrókey Lajos.

Kaprosik. Így olvassuk ez igét Dugonics Példabeszédeiben is: *kaprosik a szeme* (l. Margalits: Magy. közmondások 898), és mint Margalits Ede értesít, *Breged vidékén* a nép ma is így mondja ezt a kifejezést. Zolnai Gyula.

Kerenye (e h. *kenyere*). Magát ezt az ejtismódot nem hallottam, de hozzáhasonlók Abaniban, Szikszó járás területén *terenye* (e h. *tenyere*); *feteke* (e h. fekete). Rechnitz Ignác.

Korrog és *károg*. Nem mindegy, mert korrog a holló, károg a varju. Ilyen hangutánzásokban a magyar nyelv talán minden más nyelvnél gazdagabb. Bársony István.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Orozva született a gyerek. (Nem tudni, ki az apja.)

Majd oda hajítok én, csak engemet ingereljen valaki. (Oda ütök.) — Majd oda vágok! (Ua.)

Ne vic sorogj! (Ne kacagj.)

Adjon Isten jó napot! „Adjon Isten, öcsém, ha nem tréfálsz!”

Akkora szájat tát, amikor ást, hogy egy baromvásárt meg lehetne tartani benne.

Hejh, ez a jó kis karcos bor mekkora bánatot lehasított a szívemről!

Akkorákat ölt a varrásnál, mint egy kakaslépés.

Befutott már a madzag vége. (Mégbukott)

Ojan hideg lesz az éjjel, hogy a holtak hasáig fagy a föld.

Mit keres itt az a kis mitugrálsz ember?

Ojan gyér haja van, hogy az egyik szál csak átkiabálva érti meg a másikat.

Ennek a bornak is csak a teste van meg, a lélek kiszorult belőle.

Majd fölveti a falut, úgy ordít.

Nem ér egy fületlen pitykét.

Ezt is ő barmolta.

(Tisza-Ábad.)

ZILAHY JÓZSEF.

Fesztt mint a bécsi kutyá a pesti piacon.

Ennek is orrába van mi a harangzó kőtel. (A beteges, sápadt emberre mondják, a. m. közel van a halálhoz.)

Ég meg mint Stole, üssön meg a menekő mint Horvátot. (Mint a kettő jómódú tisztes rimaszombati polgár. A népmonda azt tartja róluk, hogy amaz a háza leégésekor, emez a villám beütésekor sok pénzhez jutott, s úgy gazdagodtak volna meg: Tehát áldáskívánat.)

(Rimaszombat.) VOZARI GYULA.

Párbeszéd két fiu közt.

— É' cicemaca (a. m. barka) fájárn' lőhusztok e hājját, abbú csinátunk poharakat. Mikor megtelláltak, mindig kiállók belállók éccerre. Gubicsot (a tölgyfa gömbölyű gubája, nem az olajos guba) is széttünk gurgittóst jáccpnyi. Mikor én e csaritot piszkátom e botomme, csak kifordút ám é szíp feketéfejű vérgányo. Odább is megkoportam, óra is vótak. Talátom é' vinnyet is, de a kalaptya má' igén laspátt vót. E Szépi még nyulicáve (nyulica = *boletus edulis*) szétté teli e tarisznyáját. Én talátom olyan apró feketé bogyókat is. Má' énni akartam belálló, aszt gondútam bariszólló (*vaccinium myrtillus*), haném e Szépi jó' megszidott, mikor jobban mégniszte, mer valami más vót. Fődi szederbű (*rubus fruticosus*) is jó' kitómtunk — Mást nēm talátotok? — Talátunk bizo. É' babuta (búbosbanka) rőpút é' tőlfáro. Mi²gyá oda méntünk mégniznyi, ha nincs-é fiszké. Haném fiszék helétt mást talátunk. E tőlfa mellett vót é' potvás fiszfa, ez ódalán likas vót. Aszt gondútok, vasfejű-szarkagáborgyányok (s. *turtoides*) fiszke van benné. — Ejszēm mihik vótak benné? — Éhē! Én lēvetettem e bekecsēmēt, ave befóttók e lik száját. Lējébb é' likat fúrtunk, osztán száraz fájjet gyujtottunk még benné, mitü megdóglótték. — Tē! iszē e mihik nēm ú' döglenek még, haném méghónak. — De iszē ezek vad mihik vótak. Mikor megfullattak, kiszétték e mizzéket. Még sok űres funtussok (funtus a. m. a méz lépe) vót. Még otthon sincs jobb lipes miz. — Mi²k is széttünk ki e mūtkor mizet. E postauti árokba talátunk é' likba kecskedérázsokat, égybe még lúderázsokat (*bombus terrestris*, földi pőször). E kecskedérázsoknak sok mizzék vót; a son²kolgya (sonkoly = a méz lépe, mikor a méz már kifolyatott belőle) is ollan finum vót, hogy aszt is még lēhetétt énni. De e lúderázsoknak csak űres lumpussok (méz lépe) vót. E Vas Gyurica is ott vót. A' járto ám még cudaru. — Rászéttíték? — Má' ho' rá. — Jó' tēttíték. Ugyis ollan nagyra tēsz magát, pejg még mast is a tulóágybo (az ágy alá betolható, kerekeken mozgó gyermek-fekhely) aluszik. — Éⁿ má' három esztendejē, ho' nēm aluttam e supētliba (ua. mint 'tulóágy'). — Még osztán még mast is ollan békabugyogós gyērēkēkke jáccik. Kimēnnek a pajtáskerbe* szunyóst még ispilángist jáccnyi; macskamizet (a csontos magvú gyümölcsfákból kifolyó mézga), csipkēnyét (a vadrózsa gyümölcsét) szēnnek; pítypalangbu (*taraxacum officinale*) láncot csinánok. Pilléket fognak, osztán kivészik a mizzéket (a lepke potrohában levő, édes nedvvel telt, fehér illetőleg vízszerű hólyagocskát, amelyet a gyermekek szeretnek megenni). Békakalá²bo (közönséges folyami kagyló) kutyatejet (farkasfűtej) csőpóktetnek, osztán elaggyák, mi²ha e piharcon vónának. Őszővésznek mindēnfélē hitván gyümölcsöt. — Mihozzánk még ha idēs anyám kēnyeret sūt, má' gyūn la²galót (lángos, vékony és kóralakra nyújtott kenyértésza) kīrnyi. Ha kēnyeret annak

* A falu egyik részében az egyik szeren a lakóházak, a másikon pedig a pajták vannak egy-egy kertben.

neki, akkor még ficánku is örömben, mer idős apám a' szokta neki mondani, ho' „kokastéjje van, sütvő”. Aszongya e minap: „Hát még lehet fejnyi e kokast?” „Még ám — aszonygya idős apám — hajnába e kapuféfáho kötik, osztán u' fejik”. A még ehízi ám. — Mink is ehítették velé, hogy a dörázslíkba ökörszem bujt. Ekeszté e kéasve ásny, éccér csak gyűttek ki e dörázslók. Nojszè megrézzégettük azok. Ölöget csapkolódott felejék, égy mégis bele eresztetté e fullánggyát (g+gy) e lábábo. U' baktatott hazájig. — Ném árukodott otthon? — Dehogya ném? Ez aptya körömhégyre vetté, osztán aszonta neki, ho' lőfoktok, osztán u' csipették még é' mihive. E Roszkájok beszíté másnap valahun. E is gyűtt ez aptya hozzánk, é' jó na' celókéve. Csak magam vótam e pajtábo. Mire oda írt, é' má messzi vótam. Látto, hogy usse ír e, visszakullogott. — E má telen még e'gem akart megvernyi. U' vót, hogy ekűttek e'gem Szombathére, é' recept vűtem e patikábo. Visszagyűvet ez ószögén má messziré láttom e földön valami feketét. Hát é' hitfán bugyelláris vót. É' darab girifit még két ünglic (parasztingekre vart apró üvegyszerű gombok) vót benné. Másnap a Nacájok meglátto nálom. Ném szót semmies csé, haném e Gyuricájoknak monta még. A még ez aptyának aszonta, hogy én eloptam e bugyellárisát. Hács csak gyűtt ám ez aptya é' na' ködmembe. Idős apám ippen e tőrnábo vót. Ekezd ám lármázayi, emond lopónak mindénnek. Haném osztán idős apám is jó odamondogatott neki, mer tūtta, hogy út talátom. Akkor osztán epofátlonkodott. — Nē is beszillünk rálok. I'kább teréllék őssz e marhákat, hajcsunk korábban haza, hogy uszathassunk is. Kátold nekik té is „alábizsáizsi”, osztán aszonygyok otthon, hogy ebogarásztok (haza szaladtak), mer igén sok babócs (oestrus) vót.

(Német-Gencs, Vas m.)

PEKOVITS SÁNDOR.

Tájszók.

Duna-Tisza közök.

acatolni: vetés közül a konkolyt és más ilyen káros gízgast ki-szedni. (Mező-Túr.)

bagifana: apró tuskéjú, kemény mag a búza között; keserűvé teszi a lisztet. (Nagy-Kőrös.)

békasó (másképp „vasuti koca”): kavics. (N.-K.)

bevágni vminek: beszegődni. „Bevágnék én kocisnak”. (Jász-Kara-Jenő.)

bikaszőllő: nagyszemű szőlő. (Pilis, Pest m.)

butika: pálinkamérés. (P.)

cserő: agyagos löszös föld.

daku: nagykabát. (N.-K.)

diómadár: ökörszem. (P.)

erősség: 1) derült időben hulló, kis szemű hó; 2) szappanfőzéskor a megmaradó, sikálásra való erős lúg. (N.-K.)

értetlen: oktalan. „De értetlen egy gyerek vagy”. (N.-K.)

faajja: fa alatt heverő gyümölcs. (N.-K.)

favágó: harkály. (P.)

főlvágni vminek: abbahagyni, felmondani valamit. „Fővágott

hamarosan az iskolának". (N.-K.)

„Azt jöttem mondani, hogy föl-
vágok". (J.-K.-J.)

gó her: a másutt bajornak neve-
zett, hosszúkás szemű, fekete
szőllő. (Cegléd.)

gurnyasztani: gubbasztani.
„Gurnyaszt az, szögény; baja
lősz annak". (N.-K.)

gyukig: dugulásig. „Mógraktam
én asztat (a kályhát) egész
gyukig". (N.-K.)

haladéktalan: lassú haladású.
„Röttentő haladéktalan munka
biz ez, de má mög köll lönnie".
(N.-K.)

harangoz: a hangja: kihangzik
az éneke, mint a harangszó.
„Csak úgy harangzott a hangja".
(N.-K.)

horolás l. karaszolás.

iringolni, iringálni: jégen
csuszkálni. (Jász-Ladány.)

karaszolás (N.-K.), horolás
(Cegléd): a gaznak tisztogatása
a szőllő közül holmi gereblye-
alakú acéllemezzel, az ú. n.
karaszolóval.

kigyűnni vmiből: elég, futja
valami. „Annyibul csak kigyű-
vők, ugy-e?" (N.-K.)

kovézékolni: elhurcolni. „Nem
mertem kint hagyni (a fűrt),
hogy valaki macskája el ne ko-
vézékojjá". (N.-K.)

lépni, találni vmire. „Má most
az embőr csak akkor lép jó
időre, ha az ajtón belül van".
(N.-K.)

lúszekír: kocsi. (P.)

macskás drót: nagyon össze-
keveredett drót. (N.-K.)

medvét fogni: mikor a paraszt
ember nyomtat és megázik, med-
vét fogott. (N.-K.)

mareven: rögtön [? teljesen;
Szerk.]: „Bemeszeltem én asz-

tat, de az eső mereven leverte".
(N.-K.)

mihentségösen: mihelyt. „Rög-
tön, mingyár möggebed (a légy)
most, mihentségösen éri valami".
(N.-K.)

potyó szilva: aprószemű, korai,
vöröses szilva. (N.-K.)

pukkancs: 14—16 éves min-
denes, kinek pár forintot kívül
csizma, ruha jár esztendőre.
(J.-L.)

pocor, pucor: a ló gyomra.
„Mögrepedt a pucra, ű kème
mőgtaláta e' kicsit tőteni a
pocrát". (Kocsér.)

renty, rentyöl, rentyölés:
züllőfélben lévő (férfi, lány) cse-
lédek mulatsága valami kerítő-
nél, lopott aprójószágából csapott
lakomával. (N.-K.)

suska: guba. (P.)

sustya: a kukoricaszár ízékje.
(P.)

suttyó: 14—16 esztendősi si-
heder. (N.-K.)

szöriszarka v. szarka-
gábor: őrgébics. (P.)

töldöklő: bor, must töltögeté-
sére szolgáló kis edény. „Má
mi csak úgy szoktuk eszt mon-
dani töldöklő; a főfödön úgy
mondják, hogy léhó", szolt kér-
dezősködésemre a parasztgazda.
(N.-K.)

várákozás: restelkedés, piru-
lás. „Láttam, várákozásba gyűtt
az a szögény diák, hogy oda-
szóltak neki". (N.-K.)

vótká: csekély erejű szesz. A
törkölyön először vótká fejlődik
és ebből fő a rendes pálinka.
„Ha ez beleszakad" (= kifő),
megint vótká marad hátra, amely-
ből egy keveset hozzáadnak a
pálinkához, hogy ne legyen olyan
erős. (N.-K.)

SCHNEIDER MÁTYÁS.

Hajdumegyiek.

erántabb: irányosabban.

hasmántabb: fekvőbben. „Has-
mántabb kéne annak lenni“.

kotyfol: vegyít, kever.

lébériom: nagy készülődés.

rajtoja: létra.

reccsent: 1) erősen befűt. „Jó
bereccsentedd a kemencének“;

2) roppant, pukkaszt; 3) futuere.

regnál: követelődzik. „Regge
óta mindig regnál rajtam“.

reguláz: rendre szoktat. Dej-
szén, az én kezembe kerülne, maj
megreguláznám én“.

riska: kicsiny fajta, jó tejelő
tehén.

rityó: fejkötő.

sajáta: saláta.

sarkal: sarkon jár. „Avva a sok
sarkalással nyövik e' a topán-
kája“.

sas: 1) köröm, pl. „Nagy sassai
vannak“; 2) kinek nagy körmei

vannak, „nagy sas“ képletesen;

3) a kéményből lecsöpögő nedv.

sátánkodni: ámtani (a sátánról
vett képlet).

sátoroskodik: hízeleg. „Ugyan
ne sátoroskogy mán fojton körül-
löttem“. (A sátoros-cigányról
vett kép).

sebok: kapkodó, szeles.

síkozni: csúszkálni, korcsol-
lyázni.

sor: vminek a rendje. „Nincs
annak semmi sora“.

spékulál: gondolkodik. „Egész
áldott nap spékulál, mint valami
pap“.

stort ki: a kutyát kergetik e
szóval a házból.

sürgyé: azalmazsák.

szab': szabad (gyerm. játszás
közben).

szádori: lassú menő.

szemetel: egyenként, szemén-
ként válogat. „Szemetéd ki eszt
a kis paszujt!“

szúszik: hombár.

tarinkó: kisebb tarisznya.

tátos: bábéskodó.

té. v. téh: tej. „Bizony fel-
van ez a téh vizéve“; de ha
rag járul a szóhoz, tej' monda-
tik: „Fejess egy kis tejet“!

tehénkedni: restelkedni. „Ne-
tehénkegyannyit azon az ágyon!“

téka: falon csüngő szekrényke,
üveges vagy rácsos ajtóval, üve-
gek, poharak stb. elhelyezésére.

tökéletlen: hazug.

tökéletlenkedik: hazudik. „Ne
tökéletlenkegyik mán kend!“

tőnkő: tuskó, fatőke.

turányi: együgyű.

türkölöni: kürtölöni.

urizál: az úri népet utánozza.

utok-futok-fáradok: lótni-
futni. (Földes.)

űzekedik: a tehén közöstülése.

vacok: fekvőhely, mely két szé-
les deszkából áll, s föléje ruha,
rongy, zsák stb. tétetik; a desz-
kák a két végen téglákon vagy
ládákon fekszenek.

várazósra: hitelbe. „Aggyá
komám egy mázsa búzát vára-
zásra!“ (A „kölcson“ szó ily
értelemben itt nem használtatik,
mint más vidéken, hol „kölcson
kérnek vmit“. A „kölcson“ szó
értelme itt „kölcsonösen“).

vesztis: dög. „Bűdös mint a
vesztis“.

zakatol: dörömböl. „Ne zakatujj
annyit a fejembe!“

zenebonás idő: zivatáros idő.

zarát: parázs, kályhában levő
tüzes szén, fa.

zsengés a kenyér, ha nincs jól
átsülve.

zsibog: vér keringése. „Szint zszizza: gyertyaláng (gyermek-hallaccik, hogy zsibog a vére“. szó).

(Hajdu-Szovát.)

RECHNITZ IGNÁC.

A bajai diáknyelvből.

I. A diákmulatságról:

becsudákosik, becselekssik, begyantas, mélyen nési a kancsó fenekét: lerészegszik, berüg.

firneiss: szeszes ital.

homály hősei: lumpok.

ivipar, ivó-ipar: inni tudás.

mérnök: kocsmáros.

pityisdl: mulat.

szess: bor.

II. Az iskolai életből:

bagó, baka, csikó, varga: elégtelen.

barbár: görögptöltő.

bead magának: rosszul felel.

bide: pedellus.

csp: az írásbeli dolgozatot a másé után írja.

bagót stb. csp: elégtelen osztályzatot kap.

diákbetegség: egy napi iskola-kerülés.

dresszíroz: a szöveg fölé írja a fordítást.

elpuskásza a jelest, elhegedüli a jelest Szent Dávid: elveszti jeles osztályzatát.

kipecdl a tanár: kihí felelés végett.

lepasszol valahonnan, pl. az első helyről.

eljátaszotta kis játékaít: elvesztette az első helyet.

masina, puska, salabakter: a klasz-szikusok magyar fordítása.

mákos könyv: a szöveg fölött fordítással teleirt könyv.

saláta: rongyos könyv.

ssámt: azt hiszi, hogy nem szólítja fel a tanár.

ssuff (sufficiens-ből): elégséges.

III. Egyéb tárgyú kifejezések:

bögő: forint.

fogta: sikerült.

garci, gáró: cigaretta.

guberal, gussdal: megfigyel, vizsgál.

hasa: gyülekező hely.

lepipdl: fölülmúl vkit.

lesajnál: megvet.

mugyida: közösen.

paklis, 32 levelü bibliát forgat: kártyáz.

prepa, répa, répás: praeparandista.

presztöl: előjegyzí magát vmire.

IV. Gúnynevek:

Bacdr. Báró. Cigány. Gaga. Gázsó.

Hajnalka (rózsaszínű arcbőre után).

klityó. Néger (fekete).

Patyek. Pindsi. Pipa (= jó madár).

Rigó (hasonnevű kocsmába jár).

Ruzzi, Tyóger.

SCHÖBER BÉLA.

Családnevek.

Sós. Göndör. Fija. Martin. Geri. Rákóczi. Dudás. Gajdon. Pikó. Zsimond. [Így? Szerk.] Pallag. Vas. Tapazdi. Bence. Szilva. Pontyos. Kisfali. (Somogy m. Sellye.) GYULAI BÉLA.

Helynevek.

Szántóföldek, dűlők: Buja ér. Hársagyi út. Cinegés tó. Ördögös. Marta (Farkas marta). Pógár gödrei dűlő. Mgaas egerszegi dűlő. Szőcei út. Csonkai. Pityer kut. Hársfa kuti. Kis erdőre dűlő. Csalita szél. Dombi dűlő. Egervőgyi. Postauti. Kisharaszti. Egyházi uti. Bagavőgyi. Olmásd. Várhegy alja. Kastéhely. Német hegy. Tábor hely. Szőlőkuti dűlő. Kaszadomb.

Rétek: Lánka. Dunác v. Gyunác (rét és patak). Ómásd allai. Szőlők alla.

Szőlők: Öreg cseresnyés. Táborhely. Cserhegy. Macfai. Dobogó. Rigó. Várhegy.

Kutak: Ispánkut. Bodon = Bődön kut. Nydes kut.
(Nádosd, Vas m.)

Szántóföldek: Nyires. Ómáskut. Hálások. Erdőalli. Berkalli. Berki.

Erdők: Csonkás. Hársos.

Rétek: Férét. Herpenyő. Méhes. Szenyigető.

Szőlők: Bicó hegy. Almakuti. Miháhegy.

Utak: Kújáró. Himfai út. — Himfai major.

Kigyóliki domb. Szuháskuti patak. Kűeskut-tó. Hármastó. Gödörtő.
(Halogy, Vas m.) TURCSÁNYI ANDOR.

Ruha- és ételnevek.

A szegin ember ha felkel. felhuzza nadrágját, *csissmáját*, mert *bugyogót* és *cipőt* csak az urak viselnek. Megmosdván, megtörli magát a *kendővel*, magára veszi a *melléssét*, melynek époly alakja van, mint a mellvértnek, azután a *lajbit* és *dómant*, ha tél van, még a *naddómant* is és felteszi a *sőgit* a fejére, amely lehet egyszerű posztóból, vagy báránybőrből készült csucsos süveg. Ettől csak anyagára különbözik az *dsetrigát sipka*, mit különösen a legények hordanak télen-nyáron egyaránt, hetykén félre csapva, rozmaringszállal, de csak vasárnap vagy más innepnapon. *Simlédert* vagy *simlédersipkát* szegin ember nem visel; ez az urak viselete. Innepnap tiszta fehér ruhát, *üngőt*, *gatyát* vesznek magukra. A *posztóruhát* az *ómáriomba* akasztják be, míg az *ümgö* és a többi *fejfirruha* a *sublatban* talál helyet. *Nyakra* *valót* csak a *kényessek* viselnek. Ha esetleg vidékre megy a szegin ember, akkor *bundát*, *szűrt* vagy *kődment* is visz magával.

Az asszonyok *cipőt* és *hosszrukapcát*, *szoknyát* és *rékli*t viselnek, derekukat *pintlivel* szorítják össze, s fejüket *fejkötővel* vagy *keseke-nyővel* fedik be. Ha hideg van, *nakkendőt* terítenek magukra vagy pedig kinek mint van, *buddát*, *bajkót* vagy *balidont* huznak magukra.

Mind az asszonyok, mind a férfiak kezeit a hideg ellen megóvjá

a *kesztő*, melyet ha kérnek, így szólnak: „Add ide a *kesztimet*“. Nyáron a szegin ember *mesztéllőb*, *együmögbe* és *pőregatyábo* jár.

A nadrág többnyire *sinóros*; a csizma *magas sorkú*, ráncos, azaz *legingés*.

A szegin ember eszik *fölöstökömöt*, *ebédet* és *vacsorát*, de ebédre *sose* eszik *caspajzt* vagy főzeléket, hanem egyszerűen csak *babot*, *savanyó* vagy *ides krumpit*, *káboasztát*, *tőköt* stb. A tésztafélék közül ismeri a *mácsikot*, *metéttet*, *gáncát* v. *gánicát*, *gombócot*, *pagácsát*, *köttésztát* vagy *kőtpogácsát*, *próssát* v. *poróssát*, *ritest*, *ablegint*, *keráflit*, *kalácsot*, *kalínkót*, *málet*, *luglihuffot*. A húsfélék közül említésre méltó a disznónál az *örgya*, a *szalánnájo*, a *sunkájo*, a *kásás* és *husos kóbász*, a *tőpörtő* s az *ódalas*. A tejfélék közül a gyermekek kapnak, ha jók, *főcstejet* is, mikor még a borjú nincs elválasztva; s az asszonyok készítenek nagyon jó *irétturót*.

A zöldségek közül megjegyzésre méltó a *hajma*, *petemeszirom* és a *sicling*; a *gyümölcsök* közül az *óma*, *borock*, *rébecsi*, *sziva*, *ringló*, *dobsó*, *dívó*; *cseresnye*, *meggy* s a *körté*.

(Vas m., Sárvár vid.)

BOKOR JÁNOS.

Népdalok.

Sármegyei regruta dalok 1897.

1. Görögország köröskörül füstölög,
Ferenc József nagy ágyuja ott dörög,
Szól jaz ágyu, ropognak a fegyverek,
Mos tunni meg, hogy ki a derék gyerek.

Görögország hegyes-völgyes határo,
De sok kis lán átkot mondott reájo.
Fogamodjék is meg rajta az átok,
Kedves babám, megöl érted a bánót.

Jaj Istenem, 'édes jó Istenem.
Gyászbo borujt jaz eg'ész 'életem,
Gyászbo borujt fölöttem jaz 'ég is,
Mer katona lettem babámér is.

3. Nem jó katonának lennyi,
Mer keveset kapnyi ennyi,
Kicsin jaz a bágyog-csésze,
Mentsen meg jaz Isten tőle.

ÉLET KÁROLY.

*Megjelenik
minden hónap
15-én*

*három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

*Szerkesztőség
és
kiadó hivatal*

*Budapest
New-York palota.*

XXVI. kötet.

1897. MÁJUS 15.

V. füzet.

RÁSKAI LEA NYELVJÁRÁSA.

Egyre gyarapodó nyelvészeti irodalmunk a magyar nyelv szerkezetének és történetének már számos kérdését kutatta és állapította meg eddig, de kódexeink és régibb íróink nyelvjárási sajátosságait még csak alig méltatta behatóbb figyelemre. Találkozunk ugyan itt-ott azzal a megjegyzéssel, hogy egy kódex *ész, íz, vagy őz* nyelvjárásban van írva (ami már első olvasásra is szembeötlő), de az egyes kódexek összes nyelvjárási sajátosságait tüzetesebben még nem határozták meg.

Balassa József hangoztatta először hathatósabban „Codexeink és a nyelvjárások” c. értekezésében (Hunfalvy-Album) a kódexek ily szempontból való tanulmányozásának fontosságát s a megpendített eszme nem is maradt vizshangtalan. Balassa maga megállapította, hogy az Ehrenfeld kódex a Nyitravidék *ész*, a Bécsi és Münchener kódexek pedig a Drávavidék nyelvjárásában vannak írva. Azóta már kimutatták az Érdy, Jordánszky, Döbrentei és Lobkowitz s még néhány kisebb kódex nyelvjárását, de a kódexek jó sorának nyelvjárási sajátosságait még ma sem tanulmányozták tüzetesebben.

Nyelvjárási tekintetben még eléggé meg nem vizsgált kódexeink sorába tartoznak Ráskai Leának, a fáradhatatlanul másoló margitszigeti dömés apácának iratai is. Pedig nyilvánvaló, hogy Ráskai nyelvjárásának ismerete érdekében áll nemcsak a magyar nyelvtudománynak, hanem irodalomtörténetünknek is. Mert ha ismerjük a nyelvjárást, melyen ő beszélt, akkor ismerjük egyszersmind az országnak azt a vidékét is, melyen, ha tán nem is született, de bizonyára növekedett és gyermekeveit élte. Származása nyelvjárásával függ össze; az előbbennek homályát csak az utóbbinak ismerete oszthatja el.

A magyar nyelvészeti irodalomban csak alig találunk valamely rövid megjegyzést is, mely Ráskai Lea nyelvjárására vonatkozik. Zolnai Gyula „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig” című

munkájában a Margit Legendáról szólván megjegyzi, hogy: „Nyelve az őz nyelvjárások közé tartozik.“ S ez azután minden, amit a Margit Legendának, vagy akár R. L. egyéb kódexeinek nyelvjárási sajátságairól eddig írtak. * Volf György, ki a megvizsgálandó kódexek íróját, helyesebben másolóját, kiderítette és a Margit Legendát, Peldák Könyvét, a Cornides és Horvát kódexeket a Nyelvemléktárban kiadta, a Margit Legendához írott előszavában (Nyelvemléktár 8. köt. VII. l.) ígér ugyan egy monografiát, mely teljesen meg fogja világítani a Margit Legendát és kimerítően fogja tárgyalni a hozzáfűződő összes kérdéseket, de ez a monografia csak ígéret maradt. Ugyanezen előszónak IX. és X. lapjain találunk azonban mégis egy megjegyzést, mely R. L. nyelvjárásának megállapítását talán nagyon megkönnyítheti. Ez a megjegyzés a következő: „Soror Lea bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a zemplénmegyei két (kis és nagy) Ráska faluról kapta nevét s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. sz. végéig udvari és országos főtiszségeket viseltek.“

Föltéve, hogy R. L. családja nemcsak a nevét kapta a két falutól, hanem ő maga is tényleg onnan származott, úgy aligha érthetnők meg, hogy miként beszélhet őz nyelvjárason? A zempléni nyelvjárás ma sem őz, még kevésbé lehetett az a XVI. sz. elején. ** Zemplénmegyei származás és őz nyelvjárás teljességgel kizárják egymást. S így Zolnainak is, Volfnak is, e tekintetben egyszerre alig lehet igazuk; hacsak azt nem akarjuk feltenni, hogy Zemplénből származott ugyan, de valamely őz vidéken nőtt fel, ami persze csak pusztá föltevés volna, mert semmivel sem támogathatjuk ezt az ötletet.

E két meglehetősen ellentétes véleménnyel szemben tehát nem marad hátra egyéb, mint menten minden befolyástól, előzetes sejtelemtől, magukat a kódexeket tenni tüzetes vizsgálat tárgyává s tisztán a szövegek nyelvének dialektikus sajátságaiból meghatározni azt a nyelvjárást, melyet R. L. beszélt. Olyan korban, mikor az írók egy egységes irodalmi nyelv nivelláló hatását, még nem érezték, bizonyára úgy írtak, amint beszéltek, amint a nyelvet ifjkorukban elsajátították. Ez olyan világos és természetes, hogy

* Szadilek János: „A M. L. nyelvezete“ c. értekezésében a kódexnek csak általános nyelvtörténeti sajátságait vizsgálja.

** Csak e dolgozat befejezése után jutott tudomásomra, hogy Zemplén-Abauj területén őz nyelvsziget is van (NyK. 27:104). De ez a tény talán nem fogja megváltoztathatni vizsgálódásaim eredményét.

ma már általánosan el van fogadva a tény, hogy „kódexeink valószínűs nyelvjárási szövegek”. Ilyenekül tekinthetjük tehát R. L. ős kódexét is és már eleve remélhetjük, hogy nyelve annyi és oly nyelvjárási sajátosságokat fog felmutatni, amelyek lehetővé teszik a nyelvjárás pontos meghatározását. Megnehezíti azonban a nyelvjárás pontos megállapítását két akadály. Az egyik a tökéletlen helyesírás, a másik az a körülmény, hogy kódexeink nem eredeti szerzőjüktől, hanem csak másolatban maradtak fenn. S harmadikként bátran hozzátehetjük azt a körülményt, hogy a nyelvjárások bizonyára nem maradtak meg azon fejlődési fokon, melyen 3—400 évvel ezelőtt, a kódexek iratása korában állottak, hanem azóta maguk is sok változáson mentek át. Nem fogunk tehát találni egy kódexet sem, mely valamely mai nyelvjárással teljesen és tökéletesen egyeznék s meg kell elégednünk a főbb és jellemzőbb sajátosságok egyezésével.

E három főneheztséget a kódexek ily irányú vizsgálatánál folyton szem előtt kell tartanunk. Ha tehát biztos alapon akarunk dolgozni, előbb tisztába kell jönnünk R. L. speciális helyesírásával és azzal a kérdéssel, hogy szolgailag másolta-e az eredeti szöveget, vagy önállóan, s hogy ez esetben milyen mértékben használta saját nyelvét? Nézzük előbb az utóbbi kérdést, a másolás módját.

*

Volf György, aki eddig legbehatóbban foglalkozott Ráskai Leával és kódexeivel, a M. L. bevezetésében (13. lap) azt mondja: „Abban az időben a másolók általában nem annyira leírók, mint inkább átírók, vagy átdolgozók voltak s az eredetivel szemben igen könnyen engedtek meg maguknak sokszor jelentékeny változtatásokat is.” Majd ismét: „R. L. szándékosan kerüli eredetijének feltűnő sajátosságait, mert ha néha megesik is rajta, hogy vigyázatlanságból követi, mihelyt észreveszi, rögtön kitöröli és a maga szokására tér. Így hát tudatosan áll az eredetivel szemben és nem annyira másolónak, mint inkább átírónak mondhatjuk.”

Könnyen szaporíthatnók még az idézetek számát, melyekben Volf György más célból ugyan, de azt igyekszik bizonyítani, hogy R. L. nem másolta szolgailag eredetijét, hanem szabadon, önállóan dolgozta azt át. De ha R. L. átdolgozta az eredeti kódex tartalmát, úgy átdolgozta bizonyára annak nyelvét is. Volf György olyan részletesen és behatóan tanulmányozta a R.-féle kódexeket, hogy az ő tekintélyére egyelőre elfogadhatjuk kiinduló pontnak,

hogy R. L. szabadon, öntudatosan dolgozta át az előtte fekvő eredeti szövegnek nemcsak tartalmát, hanem nyelvét is. Az egyes kódexek nyelvének összehasonlító vizsgálata úgyis kideríti majd, hogy mennyire áll ez a kódexek nyelvére is.

A másolás módjának ismeretén kívül tekintetbe kell vennünk még az ő ortográfiáját is, a betűk és hangok kölcsönös megfelelését. Bár R. L. helyesírása, más kódexekhez viszonyítva, eléggé következetes, mégis sok kívánni valót hagy hátra. Egy betű gyakran többféle hang jelölésére szolgál s viszont gyakran ugyanegy hang többféle betűvel van nála jelölve. Különösen azt a két fogatkozását kell sajnálnunk, hogy nem különbözteti meg a rövid és hosszú magánhangzókat és nem választja szét a különböző *e* hangokat, ami a nyelvjárás megállapítását nagyban megnehezíti. Rövidség kedvéért helyesírásának itt csak két fontos sajátosságát akarom megemlíteni. Az egyik, hogy az *ev* jegy rendszeren *ö*, *ø* hangot jelöl ugyan (pl. *kevuetevket*, *zereteu* stb.), de jelölhet *ü*, *ű* hangot is. (L. Simonyi: MNyelv 1:151.) Másik jellemző sajátossága az, hogy bizonyos esetekben nem különbözteti meg a lágy és a kemény mássalhangzót. Pl. *atyám* helyett *agyam*, *látja* h. *lagya*, *övedzi* h. *evuechzy* (ML. 41); a *z* jegy: *z* és *sz*.

*

A másolás módjának és a helyesírás sajátosságainak szem előtt tartásával keressük már most a kódexek nyelvének dialektikus sajátosságait, hogy azok alapján lehetőleg pontosan jelölhessük meg azt a nyelvjárást, melyen R. L. beszélt.

Minthogy a nyelvjárások osztályozása főleg az *ë* hang használatán és a régi **æ* **é* hangok kiejtésén alapul, vizsgáljuk tehát a szóban forgó kódexek hangtani sajátosságai közül első sorban *e* hangok használatát.

A Margit Legendát tanulmányozva, első olvasásra is rögtön szembe tűnik, hogy R. L. az eredeti *æ* helyén nagyon gyakran használja a megfelelő ajakhangzót, az *ø*-t. Egyelőre csak a M. L.-ből idézve, könnyű szerrel gyűjthetünk össze egy csomó *özö* alakot. Pl.

evletevt 1, * myelkevdevtkben 2, bezedeuvel 2, egyeteuvmben 2, geryedeu 2, kellemeteuuevk 7, ennekeuvm 19, nekeu 7, jeuevs 7, tevt 10, keueueueket 11, beteuueueket 16, leueuekben 38, felkeuvt 44, fraterueueknek 38, zerzeueueueknek 42, emleueueueuekre 43, deuueueueuev 45, Peteu 42, Evrsebet 19.

* A lapszámok a Nyelvelméltár illető köteteinek lapjait jelentik.

És fáradság nélkül tízszeresre szaporíthatnók ez adatok számát, melyek köznyelvi *ē* helyett *ō*-t mutatnak.

Olyan gyakran fordulnak elő az *öző* alakok, hogy már hajlandók volnánk nyelvét az *öző* nyelvjárások közé sorozni; de tovább olvasgatva a kódexeket, figyelmesebben vizsgálva és egymás közt összehasonlítva őket, csakhamar két feltűnő körülményt fogunk észrevenni. Az egyik az, hogy az *özés* mértéke nem minden kódexben egyenlő. Legerősebb, körülbelül egyenlő a Margit Legendában és a Példák Könyvében; már sokkal kisebb mértékű a Cornides kódexben, s csak elvétve, itt-ott találunk egy *öző* alakot a Domokos és Horvát kódexben; legkevesebbet az utóbbiban. A másik feltűnő sajátság az, hogy még ugyanazon szavakban sem állandó az *özés*, hanem folyton változik az *e* hangú alakokkal. Alig találunk 3—4 szót, mely mindig az *öző* formában volna használva.

Az *ező*, esetleg *ēző* alakoknak ezt az ingadozását legjobban mutatja az adatoknak következő szembeállításá:

Evrsebet M. 19, 65.
petevr M. 42.
Benedevk M. 55.
evrdevgeknek P. 91, erdevg M. 9.

kevntevset M. 47.
jelevs M. 7, 17 (csak ritkán).

sevprry M. 9.
verevs M. 39, P. 106 (soha: vörös).
bezedevket M. 17.
fevlevtte M. 34, felevtte M. 29.

ersekevkbkn M. 28.
fraterevknek M. 38.
zentevk M. 43, 44.
evnevn H. 257, evnen M. 19.
kevhuben P. 93.
evrek (rendesen).

nyevges C. 131.
kevenzeges M. 13, 19.
lelevkbkn M. 38.
tevruent P. 92.
gyevnyevrkevndy D. 131.
kellemetevs M. 47.
chevpevkev (csőpögő) C. 169.

Ersebet M. 17, 65.
Peter M. 19. Peterrevl H. 299.
benedek P. 90.
erdeg M. 12, evrdeg (számtalanszor).

kentes M. 1, 13, kevntes M. 13.
jeles M. 16, 41, jelesben H. 300, 326.

sepreseknek M. 1.
veres P. 106, H. 295.
bezedet M. 25, bezedekrevl P. 103.
felette M. 28, C. 106, s majdnem kivétel nélkül.

pispekekben M. 28.
fratereknek M. 30.
zentek M. 44, H. 297, 299.
ennenmagam P. 94.
kenu M. 16, P. 92.
erekkevl erikke C. 169, C. 108, H. 310.

nyeg vala M. 13.
kezensegel M. 13.
lelek C. 110, H. 357.
teruen H. 330.
gyenyerevseges D. 133.
kellemetes H. 267, 338.
chep C. 167, cheppeyt H. 273.

ennekevm M. 91, P. 97.

kevényevrevlet P. 94.

kevényeregny M. 50.

bevlc P. 96.

bevhtevkel M. 28.

eleteket M. 6.

ennekem M. 19, P. 92.

kenyerevlet M. 49, H. 350

kenyeregyevnk M. 39, kenyerge-
sere M. 66, kenyerevljen M. 49.

belc P. 96.

behtely P. 108.

eletevket M. 6. *

Mit bizonyít ez a folytonos ingadozás és következtetlenség? — Világos, hogy ez a nyelvhasználat nem lehet R. L. nyelvjárásának hű képe. Olyan nyelvjárás ma sincsen és bizonyára régebben sem volt, mely egy időben és egymás mellett használná ugyanazon szókban a felsorolt kétféle alakokat.

Kódexiróink ismeretes másolásmódja azonban könnyen megfejtí ezt a látszólagos ellenmondást. Bizonyos, hogy itt egy őző és egy ész, vagy ező nyelvjárás össze van zavarva. R. L. sem az előtte fekvő eredetihez nem ragaszkodott híven, sem a maga nyelvhasználatát nem vitte keresztül következetesen. Az egy és ugyanazon nyelvjárásban meg nem álló, mégis folytonosan váltokozó ellentétes alakok föltétlenül ezt bizonyítják. Volf Györgynek az a nézete tehát, melyet a M. L. bevezetésének több helyén kifejez, hogy R. L. tudatosan áll az eredetivel szemben s nem annyira másoló, mint inkább átíró: talán helyes a kódexek tartalmát illetőleg, de nyelvükre nézve csak félig áll. Gyakran változtatott az előtte fekvő kódex nyelvéen, de gyakran szórul-szóra ragaszkodott is hozzá.

De melyik kódexet másolta hívebben és melyiket írta át szabadon? A két nyelvjárás közül melyik volt az övé s melyik az eredeti kódexé? — A kétféle nyelvjárás összevegyülése megnehezíti ugyan a kérdés tisztázását, de azért még sem lehetetlen a döntés.

R. L. fenmaradt iratainak összehasonlító vizsgálata arról győzött meg bennünket, hogy a kódexek közül kettőnek, a M. Legendának és a Példák Könyvének jellemző sajátysága az őzés, más kettőnek pedig, a Domokos és Horvát kódexnek ezés a sajátja. A Cornides kódex mintegy átmenetet képez a két csoport között; némely helyén gyakoriabbak az ező, máshol az őző alakok. Az ező, vagy őző adatok mennyisége egymagában tehát nem lehet döntő, mivel a különböző hangszínezetű kódexek száma egyenlő s az ező meg őző alakok is körülbelül egyenlő számmal

* A rövidítések a következők: Margit Legenda = M, Példák Könyve = P. Cornides kódex = C, Domokos kódex = D, és Horvát kódex = H.

fordulnak elő bennük. Azért más bizonyítékokat kell keresnünk, melyek a kérdés tisztázását talán inkább elősegítik.

S e tekintetben döntő erejűnek kell elismernünk először is azt a tényt, hogy R. L. minden kódexben ritka kivétellel következetesen *e* hangot használ olyan szavakban, melyeket ma nemcsak az irodalmi nyelv, hanem még az *özö* nyelvjárássok is *ö*-vel ejtenek. Hajlama az *özös* iránt tehát minden esetre erős lehetett. Ilyenek: *kenu* (könyv) M. 16, P. 42, *kennyv* (könnyű) P. 103, *vyz* ezen H. 297, *kevnyergek* H. 260, *erek* C. 108, 169, H. 310, *nyeg* M. 13, *teruen* H. 330, C. 109, *zernyev* (állandóan), *kentes* M. 1. 13, *pegdevsueen* D. 137, *tevker* H. 325, *tiker*, *temyen* H. 328, *chergetni* P. 99, és kivétel nélkül: *pispek*, *pinkest*, *reuid*, *genyerevseg*, *iduezlegy* stb. Igaz, hogy a fölhozott példák közül némelyiknek *ë* az eredetibb tőhangzója, de más tisztán *özö* kódexekben már *ö* hanggal találjuk őket. Azonkívül minden kódexben egyaránt és gyakran túlnyomó számmal találjuk a köv. alakokat: *gyenge*, *setét*, *szegeket*, *fedelet*, *megette*, *felette*. Föltéve, hogy ezen alakok, valamint az előbb felsoroltak, melyek mindenütt nagy számmal fordulnak elő, az eredeti kódex sajátosságai lettek volna, és Ráskaié lett volna az *özö* nyelv, úgy azok bizonyára ellenkeznek nyelvérzékevel és megváltoztatja őket. De mivel ezen feltűnő alakokat ma benne találjuk a kódexben, valószínű, hogy azok nem ellenkeztek nyelvérzékevel s így épen a másoló nyelvének bizonyítékául szolgálhatnak.

Egy másik körülmény is mutatja, hogy R. L. nem *özö* nyelven beszélt.

Ma még az *özö* nyelvjárássok is ejtenek *ö* hangot *ë* helyett *l* előtt. Pl. *föl*, *köll*, *fölhö*. De Ráskainál mindig csak ezeket találjuk: *felyvl* M. 6, 89, C. 146, *felseg* C. 108, *kell* H. 330, *fel*, *felvutte* M. 85, rendszeren: *felette*, ritkán: *felötte*, és csak a legritkább esetben *fölötte*. — Az *özö* nyelvjárássok még néhány más szóban is állandóan *ö* hangot szoktak ejteni; mint: *pör*, *körösz*, *vörös*, *mögé*. A szóban forgó kódexekben ezek állandóan *e*-vel fordulnak elő, csak *veres* helyett találunk *veröst* is és egyetlen egyszer: *kevreztelev* H. 302. Ha Ráskaié lett volna az *özö* nyelvjárás, úgy semmi esetre sem használhatta volna ezeket az alakokat. Hogy az *özös* nem lehetett nyelvének erős oldala, talán az is bizonyítja, hogy inkább csak ragok és képzők előtt használja az *ö* hangot, a tőszótagokban pedig ritkábban. Pl. *neuekevdny* M. 29, *pegdevsueen* D. 137, *verevs* M. 39, P. 106 (soha: *vörös*!), *felevtte* M. 28, azután: *zentevk*, *fraterevk*, *myelkevdnek*, de: *myelkednek* H. 265.

Mindezeket az adatokat és feltűnő sajátságokat összefoglalva, azt hiszem, hogy a kódexekben összezavart kétféle nyelvjárás közül az *ező* volt a R. Leáé, az *öző* pedig az eredeti kódexeké; a Margit Legendáé és a Pélák Könyvéé mindenesetre az volt. A kódexek másolásának ideje (M. L. 1510, P. K. 1510, C. k. 1514—19, D. k. 1517, H. k. 1522) megmagyarázza azt a sajátságot is, hogy a M. Legendában és a P. Könyvében miért sokkal erősebb még az *özés*, mint a C., D. és H. kódexekben. Az első két kódex másolásánál még félénken, szorosan ragaszkodott az eredetihez s csak ritkán követte saját nyelvhasználatát, akkor is talán csak akaratlanul; az utóbbi kódexeknél már mind önállóbban járt el, épen megfordítva, csak helyyel-közzel hagyván érintetlenül az eredeti szöveget.

Érdekes összevetnünk a R. L. többi íásaival a Pélák Könyvének 47—68. és 69—86. lapjait, melyek tudvalevőleg két más apáca kezeírásában maradtak reánk. Ezek határozottan és tisztán, minden ingadozás nélkül az *öző* nyelvjárás összes sajátságait feltűntetik. Ez a két másoló tehát vagy pontosan és szigoruan ragaszkodott az eredeti szöveghez, vagy pedig következetesen alkalmazta saját nyelvjárását, amit Ráskai Leáról nem lehet elmondani.

Eddigi vizsgálódásaink alapján tehát kimondhatjuk, hogy Ráskai Lea csak a Margit Legendában és a Pélák Könyvében ragaszkodott az eredeti szöveghez, a többiek pedig már eredetileg is az ő saját nyelvjárásán voltak írva; vagy pedig, hogy ez utóbbiak másolásánál már következetesen keresztül vitte saját megszokott nyelvhasználatát, mely az *ező*, vagy *öző* nyelvjárások közé tartozik. Hogy a kettő közül melyikhez, azt az *e* és *ë* jelölésének elhanyagolása miatt az eddigiekből még nem lehet biztosan megállapítani.

Az eredeti *ë* hang változásain kívül főleg a régi kétféle *é* kiejtésén alapul a nyelvjárások felosztása. Keressük tehát már most az eredeti *é* hang változásait R. L. írásaiban.

Amint kódexeink nem jelölték meg az *e* és *ë* különbségét, épúgy nem jelölik meg a régebben megvolt kétféle *é* hangot sem, mely több XVI. sz. írónál már meg van különböztetve. De a gyarló ortografia dacára is eredményt remélünk elérni, ha a régi **é* és **ë* hangú adatokat külön csoportosítva vizsgáljuk meg.

A régi **ë* eredetű *é*-re például szolgálhatnak:

keet C. 136, 140, 205, P. 98, keetzer H. 343, heet M. 53, negy C. 205, eeg (coelum) C. 138, zel (ventus) C. 202, eh (éh a. m. éhes) H. 341, teegy H. 338, erdemlet C. 207 stb. A szó első tagján

túl: chereep D. 130, eleg H. 340, fedel M. 4, fedelet H. 343, egyeb, kynyerrrel M. 27, kenyer M. 28, C. 100, 204, jevtteel H. 337, tetteel H. 343 stb.

Ezt az *é hangot Ráskai tehát gyakran kifejezetten *ee*-vel írja. Csak egyetlen egy példát találtam, melyben az *é-nek í felel meg: jgy (égi) D. 130. De ez az egy adat számos ellenkezővel szemben természetesen meg nem döntheti azt a tényt, hogy régi *é-nek kódexeinkben é felel meg.

Az *é eredetű é használatát a szavak első tagjában mutatják a következő példák:

veen M. 19, veer M. 19, neep C. 173, zeep C. 202, keez (kész) P. 104, C. 136, eert H. 340, 345, zelev (szélű) M. 30, eelz C. 203, eelenek C. 140, eeg vala P. 99, eegnek vala D. 130, feelny C. 135.

A szó tövében tehát szintén é-nek hangzott az *é. De már a szó második és harmadik tagjában különbséget kell tennünk. A következő példák: *mereez* H. 345, *setet* M. 23, 47, *feyer*, *mer-teekletes* H. 345, *fesuen* C. 202, 132, P. 106, *kemeny* M. 29, C. 207 stb. azt mutatják, hogy az *é a többi szótagokban is megmaradt é-nek. Ezek mellé azonban nagy számmal állíthatunk olyan alakokat, melyekben *é í-vé változott, mint:

jtylny M. 16, jtylev, jtyltem P. 95, ne jtyl D. 204, jtylet H. 207, mykynt H. 301, jgyzhetetlen C. 157, dychyrneen M. 38, dichyre D. 134, dichyrny M. 2, dichyret H. 325, dichyrendev D. 202.

Ezekben a szavakban az í állandó. De vannak ingadozások is. Így:

jntys C. 91 és jntees C. 92, elmyv P. 90 és elmeuel P. 90, jgykben C. 91, jgykkel M. 50, jgyknek D. 130 és jgeket H. 260, 262, jgeknek H. 263, mestersyg C. 92 és gengeseges M. 8, 19, vytyk C. 135, jgyryk M. 35 és kertek M. 14, azután jgyret H. 271, jgyrnek C. 202, jgyr P. 106 és jgerte P. 102, igeretevkkel M. 10.

Ugyanezt az ingadozást látjuk a főnevek birtokos személyragozásában is. Az egyszám 3. személyében a névrag előtt Ráskainál egyaránt és körülbelül egyenlő számmal fordul elő az í és é. Pl.:

bityt M. 16, kevzeybevl M. 8, feketye M. 10, 14, jzenetyt M. 11, 78, eletyt M. 16, vitelyrevl D. 204, zivybevl D. 214, kenetyt D. 141, eleyn D. 213, estyn M. 5, — és viszont: fejeben, testeben M. 69, fedelet M. 4, H. 343, testeet es lelkeet M. 47 stb. — Sőt egymás mellett: eletyt és eletynek *erdemet* M. 16, felvitelyrevl es evrevmerevl H. 296.

A régi *é és *ē fejlődésének és változásainak vizsgálata tehát azt mutatja, hogy R. L. eredeti *é helyén mindig é, eredeti *ē helyén pedig az első szótagban szintén é, a többi szótagokban pedig némely szóban mindig í, másokban azonban változva í és ē hangot használt. Világos ebből az ízésre való hajlam; de mivel az *é nem változott következetesen í-re, az ész alakokat az eredeti őző kódexnek kell talán tulajdonítanunk; vagy pedig — ami valószínűbb — föltehetjük, hogy az *é zártabb ejtését a nyelvjárás, melyen R. L. beszélt, abban az időben még nem hajtotta volt végre minden szóban.

Melyik mai nyelvjárás fejlesztette ily módon az *é és az *ē hangokat? Egy pillantás arra a táblázatra, melyet Balassa József a magyar nyelvjárásokról írott könyvének 113. lapján összeállított, megadja a feleletet, hogy ilyen nyelvjárás több is van. Még pedig a zalai, duna-drávaközi, bácsmegyei, zemplén-abauji és hevesmegyei. A duna-drávaközi kivételével mind ező, vagy ész nyelvjárások. Ez az eredmény tehát újabb érvet szolgáltat arra nézve, hogy R. L. nyelve nem őző, hanem ező, vagy ész volt. A felsorolt nyelvjárások között talán a hevesi és zemplén-abauji egyezik leginkább R. Leával a kétféle é használatában.

(Vége köv.)

HORGER ANTAL.

TARACK.

I.

Szarvas Gábor hagyatékában német jövevényszóul volt föl-említve a *tarack* is. Szókincsünkben két *tarack* van; mindkettőt, bizonyára jó okkal, külön-külön szónak iktatták be a NySz.-ba a szerkesztők. Az első *tarack*nak általánosan ismert jelentése van; a NySz. „mortarium; haubitz, mörser”-rel adja vissza jelentését és három alakváltozatát is közli, ezek: *taraszk*, *tharazk*, *tharatk*. Az első kettő *taraszk*-nak olvasandó. A harmadik alakváltozat *tharatk*-nak van írva, de a szövegi *tk*-beli *t*-nek, amint az fejtegetésem fonalán ki fog tűnni, nincsen semmi etimológiai értéke sem, minthogy csak egyszer fordul elő a régi nyelvben, íráshibának is tekinthető. A régiebb magyar nyelvben a „mozsár-ágyú” *tarack*nak kétféle fajtája is volt, az egyik a *forgó*-, a másik a *szívó-tarack*. Ez utóbbi megléte még bizonyításra szorul. Etimológiailag is, megjelentésileg is ide való a Tsz. „mozsárágyú” jelentésű *tarack*-ja (vö. *tarackozni*: mozsárral lődözni, Tolna vm. Tsz.).

A NySz. második *tarack*-ja ‚colubrina, schlangenwurz‘ jelentésű s mivel ez az első *tarack* jelentésével semmi szín alatt sem hozható össze, külön kell vennünk s etimológiáját külön tárgyalnunk. Ehhez való a Tsz. *tarack*-ja is (‚perjének egy neme a szőlőben‘).

Teljesen egyforma hangtestű, de egészen elütő jelentésű szavakat csak a helyes etimológia bír megvilágítani úgy, hogy azok aztán a szótárakban is joggal külön szókul sorolhatók föl. A *tarack* szónak is látszólag ismerjük az eredetét. Pedig ez a látszat csal.

A NyK. 17:115. lapján ez áll: „*tarack* böller. szerb *taracka* böller; — szlov. *trůsk* krachen, *tresk* idem, donnerschlag, cs. *tresk* fulmen.“ Ez az állítás addig teljesen helyes, míg azt akarja mondani, hogy a szerb ‚mozsárágyú‘ jelentésű *taracka* (*tàracka* Baranyában der pöller, mortarium Vuk 732, Matz. 343; Jambressichnál az Index illyrico, sive croatico-latinusban: *taraszka*, tormentum) a magy. *tarack*, *tarasz*k átvétele. Második részében azonban, amely Leschka és Dankovsky állításainak megismétlése s ahol a magyar szó szláv eredetére történik utalás a szlov. *trůsk* ‚krachen‘, cs. *tresk* ‚fulmen‘ szavakkal, teljesen hibás már csak azért is, mert a *tarack*-nak ‚fragor‘ jelentése nyelvünkben nincs s nem is volt meg.

Még egy etimológiáról meg kell emlékeznem, s ez a Miklosiché. A Slav. El. 59. lapján ez áll: „*trůsk* fulmen, eig. wohl fragor nsl.; *tresk* slovák. — *tarack* s. feldstück, böller rum. *trůsk* ‚böller‘ (innen TMNy. 174); ez tehát a mi *tarack*-unk; majd valamivel alább: „*trusk*: truskavac hippuris řech., slov. — *tarack* s. perjének neme szőlőben Tájzsótár Quecke“ — ez tehát a mi 2. *tarack*-unk.

Vizsgálódásomat az első *tarack*-on kezdem, s a nélkül, hogy Miklosichcsal s a szláv eredet híveivel vitatkoznék, konstatalem, hogy a *tarack*, *tarasz*k ‚mozsárágyú‘ német jövevény a magyarban. Ime okaim.

A kfn. *tërraz*, *tarraz* (< fr. *terrace*, ol. *terrazzo*, ang. *terrace*, *terrass* < klat. *terrati*a) első jelentése: erdaufwurf, wall, bastei, barrikade, bollwerk, propugnaculum; kitűnik ez a következő példából is: „er paut das geschloss Newburg vast mit gutem tarrosz“. Ez a kfn. *tarraz* ‚bastei, barrikade‘ átment aztán a lengyelbe (agger terreus, carcer) és csehbe (felddamm, uferdamm, Matz. 344, Rank). Grimm (11:145, 146), akitől ez adatokat idézem, így ír: „daher die *tarraszbüchse* (változatai: *tarrisbüchse*, *tarratzbüchse*, *tarresbücsz*) ein geschütz, das auf dem wall, auf dem bollwerk aufgestellt wurde“. Ez a *terraszbüchse* metonimia útján az osztrák-

bajorban **tarax*-szá, *darax*-szá lett. Schmeller egy 1591-ben irt kéziratban levő müncheni Feuerbuchból ezeket közli erre vonatkozólag szótárában (1:616): „die tarrassbüchsen, die *darax*, nach dem Münchener Feuerbuche (Manuscript v. 1591) eine art kanone, aus der man steinene kugeln oder feuerkugeln mit schlägen warf. Es sollen, heisst es daselbst, im zeughaus rechts stehen die pöller oder mörssner, die scharpfen mezen und karthauenen, links aber die *daraxenen*, nothschlangen und feldschlangen“. A magy. *tarack*, *taraszk* tehát a bajor *darax*, **tarax* átvétele, s szövége olyan methatesist mutat, mint a *viaszk*, *subick*. Leschka azt hitte, hogy a *büchse*, *puska* a szláv *buch* „ütés“-ből származik; ez ma már meghaladott álláspont; ideje, hogy másik nézetén is, mint teljesen tarthatatlanon, túladjunk, s ne keressünk a *tarack*-ban hangutánzást a szláv *trěsk*- (Mikl: EtymWb. 361) alapján, mikor a mi szavunknak sohase volt „fragor“ jelentése.

A kfn. *tarraz*, *terraz* annyira csakis hadi műszó volt, hogy az intézmény eltűnésével elveszett a név is, s a XVIII. században újra át kellett venni a fr. *terrace*-ből (újfn. *terrasse* > magy. *terrasz*: erhöhter freier platz, erker, altan; wagerecht abgeplattete erderhöhung Grimm 11:261). A mondottak alapján a magy. *tarack*-nak következő rokonsága s családja van:

klat. *terrátia* > ang. *terrass*,

ol. *terrazzo*

fr. *terrace*

újf. *terrasse* > magy. *terrasz*

kfn. *terraz*, *tarraz* > cs.-lengy. *taras*

tarassbüchse > baj. *darax*

magy. *tarack*

tót, szb., horv. *taracka*.

Jövőre a másik *tarack*-ról számolunk be.

MELICH JÁNOS.

FUKAR.

Sándor István ez érdekes szónak eredetéről a következőket írja: „*Publicanus* szavát a Deák-Magyar Szókönyvünk Lexicon, Magyarul *Fukarnak* nevezi, ki a Várostól vagy valamely Uraságtól vagy egyéb Jövödelmet árron meg vészen nyereségre. Ez a Szó nálunk alkalmasint a *Fugger* névtől származott. Ezek a *Fuggerek* igen

gazdag Augsburgi Polgárok s Kereskedők valának, kiktől a Fejedelmek gyakorta sok száz ezreket költsönöztek. Ők, ha jól emlékszem, II. Ulászló s a Fia II. Lajos alatt a Körmötzi és Selmetsi Bányákat s azokkal a Pénzverést is árendában bírák, s a Magyaroknál a *Fukar* szóval örök emlékezetet hagyának magok után“ (Sokféle 6:114).

A Nagy Szótár a német *wucher*, *wucherer* szóalakokkal állítja rokonságba a *fukar* nevet; mellesleg azonban megjegyzi, hogy „némelyek a *Fugger* v. *Fukkar* nevű idegen tisztviselőktől s tőzsérektől hiszik kölcsönzöttnek.“

Szarvas G. egyik szerkesztői feleletében (Nyr. 21:574—75.) úgy látszik Sándortól egészen függetlenül, szintén azt igyekszik valószínűvé tenni, hogy a *fukar* igazában a *Fugger* családnévnek egyik *Fucker* változatán alapszik, amely a XVI. század folyamán a németben is használatossá vált appellativum gyanánt „kaufmann in grossen“ és „wucherer“ jelentésekkel; e mellett szól az a körülmény is, hogy Heltai és Melius még két *k*-val írják a *fukar* szót.

Melich, az utolsó származtató minden megjegyzésétél nélkül csatlakozik Szarvashoz (l. Nyr. 24:210).

Észrevehetni, hogy az első magyarázó Sándor I. semmi erősséggel se támogatja véleményét, hanem csupán lehető feltévésképpen adja elénk. Szarvas azonban már bizonyságokat is állít származtatásának igazolására. Noha ezek úgy szemre eléggé tetszetesek s megnyugtatók, mindamellett nem nyomósak annyira, hogy a vizsgálat teljesen meg bírják győzni a *fukar*-nak a *Fugger* névvel való rokonságáról. Mérlegelésük után ugyan valószínűbbnek tetszik az utóbbi eshetőség, mint a *wucher-wucherer*-rel való kapcsolat, mindazáltal nem kelt bennünk oly bizonyosságot, a milyet — mint nyelvészek — bármely szószármaztatás elfogadhatóságánál rendesen megkívánunk.

Én nem régen oly történeti adatokat találtam, melyek a *fukar* szó eredetére az eddigénél jóval nagyobb világosságot derítenek. Tanulmányozva ugyanis Batthyáni Ignác egykorú erdélyi püspöknek „Leges Ecclesiasticae“ c. gyűjteményét, az I. kötetben az 1525-iki rákosi országgyűlés határozatai között ötödiknek ezt találtam (596. l.):

„Caeterum, quod *Fukkarii* et omnes Nationes externae, qui Thesauros Regni palam exhauriunt et educunt, de hoc Regno statim ablegentur et exmittantur, in eorumque locum Hungari constituentur: Nationes tamen, cuiuscunque linguagii exsistant, si Maiestatibus suis

et huic Regno servire voluerint, ad stipendia consueta libere veniant et conducantur. Attamen in confinibus Regni Hungarorum more servire militareque teneantur. Oratoresque Caesareus et Venetus de Regno exmittantur“.

Batthyáni ugyanezen gyűlés határozataival párhuzamosan közli a szintén 1525-ben tartott hatvani országgyűlésnek végzéseit is, amelyek között negyedik helyen találunk ugyanilyen articulust azzal az eltéréssel, hogy *Fukkarii* helyett *Fucarii* áll, meg hogy az „Oratoresque exmittantur“ mondat hiányzik belőle.

Batthányi a *Fukkarii* név mivoltára jegyzet alakjában a következő véleményt nyilvánítja: „*Fucarii* seu *Fukkarii*, aut rectiore scribendi ratione *Fucarii* sunt procul dubio Venetae. *Fuca* enim, uti habet Du Cange est pars Sinus Veneti, hodie La Fose dicta, sic appellata a Teutonico *Fuce*, quod nassam seu rete verriculum significat. Venetarum oratori maxime indignabantur Hungari, Venetas itaque nominatim abesse cupiebant“.

Batthyánnak eme véleménye legkevésbé se valószínű. Hogy a velenceieket valaha *Fucarii* névvel nevezték volna, eddig semmi-fele forrásban sem találtam meg. Pedig legalább is Du Cangenak tudnia kellene róla, holott nyoma sincs benne.

Kiket illet tehát e név? A „*Fukkarii*“* et omnes nationes externaek kitétel világosan mutatja, hogy nem magyarokat, hanem idegen eredetű bérloket. Ám ha meggondoljuk, hogy a rákosi és a hatvani országgyűlések a külföldi származású állami bérloket, különösen a híres bányabérlo Fuggerek ellen szigorú kiutasító határozatokat hoztak (l. Horváth: Magy. tört. 3:377. és 387. ll.), kétségtelennek kell tartanunk, hogy nem vonatkozhatik másokra, mint a *Fuggerekre*, akik elkövetett zsarolásaikkal ugyancsak rászolgáltak az ország rendjeinek büntető ítéletére.

Ez a két adat kétségbevonhatlanul igazolja Sándor és Szarvas föltevésének helyességét, hogy t. i. a *fukar* szó a *Fugger* névnek *Fucker* változatából sarjadzott ki. Az alaki rokonságuk, látnivaló, oly szembeszökő, hogy bizonyításra nem szorul. Ami pedig a jelentésbeli leszármazást illeti, ez is oly könnyen elgondolható, hogy kétséget alig hagyhat bennünk.

Tekintetbe véve ugyanis azt a körülményt, hogy a *Fuggerek* a történelem tanúsága szerint állami bérloink voltak, valamint

* A Corpus Jurisnak 1799-iki kezemnél levő kiadásában a rákosi gyűlés határozatai közt *Fukkari* van a *Fukkarii* helyett.

hogy a *fukar* szónak legkorábbi jelentése „publicanus, dardanarius” azaz „bérlő, árendás, vámszedő” volt, egészen természetesnek kell állítanunk azt a fejlődésjelenséget, hogy e nagy szerepet játszott családnak sajátos neve utóbb hivatala folytatóinak közös jelölője lett, mint a németben is megtörtént (l. fentebb). Már a XVI. sz. negyvenes éveiben köznévként szerepel a *fukar*; Silvester már így használja Újtestamentumában, valamint egypár évvel utóbb Szerémi György is, aki a zsidókról, görögökről és olaszokról megjegyzi emlékirataiban (339), hogy „ista tria gens erant *fucari* Italus *fucar* et Graecus *fucar*”. A „publicanus” értelemből később „uzsorás”, majd pedig végül „kapzsi, fösvény” jelentés fejlődött.

Befejezésül megemlíthetem, hogy a *fukar* szó a XVI. század előtt egy forrásban se kerül elő; ez a körülmény is támogatja tehát elmondott leszármazását. RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

KÉT ELNÖKI MEGNYITÓ.

Ebben az évben két elnöki beszéd is foglalkozik irodalmi nyelvünk ügyével; az egyik, mellyel Ponori Thewrewk Emil a Budapesti Philologiai Társaságnak huszonkettedik közgyűlését, a másik, mellyel Gyulai Pál a Kisfaludy-Társaságnak ötvenedik ünnepies közülését nyitotta meg. Mind a két férfiú író, költő, tudós, számos év óta vezetője nyelvtudományi és szépirodalmi elsőrangú társaságoknak. Nyelvünket nemcsak tudással figyelik meg, hanem ízléssel is; elveik a gyakorlatból tisztázódtak, ítéletek nem csupán tanulmányon, hanem történeti tapasztaláson is alapszik. Nyilatkozataik fontossága tehát reánk, nyelv- és irodalom-művelőkre nézve, esemény. Hogy ugyanabban az időben mind a ketten egy tárgyhoz szólanak, véletlen nem lehet; úgy kellett vélekedniök, hogy fölszólalásukra éppen most van szükségünk. Válságos időben akartak a főbb dolgokból egyre, másra figyelmeztetni, irányt és utat-módot jelölni. Ezért őket őszinte köszönet és hála illeti meg. Becsülésünk nyilvánulhat abban, hogy hallgatunk rájuk, de nem abban, hogy hallgatunk rólok. A hozzászólást kötelességünknek tették.

Thewrewk a mai irodalmi nyelvben, mely ortológiára törekszik, barbarizmusok keletkezését látja s ezekből a nyelvérzék tompulására következtet; pedig „a nyelv bátran ellehet nyelvtudomány nélkül, de nyelvérzék nélkül nem”. S ezt finom és találó megjegyzések sorozatával bizonyítja, amelyek némelyike azonban minket szintén megjegyzésekre indít.

Tiltakozik „az ígékötőknek szertelen használata” ellen. Példáit, melyekben az ígékötő hol fölösleges, hol meg éppen helytelen, valóban mi is szaporíthatnók; de két idézetnek mégis a védelmére kelünk.

„Azelőtt ostromolták a várakat, ma egyik történetírónk szerint *kiostromolják*“; ez az igekötős alak többet mond, tehát nem fölösleges; de értelmileg sem helytelen, sőt én tömörnek találom, mert így magyarázom: ostromlással kivívják az erejét. — „Egyik kedvelt írónk azt mondja regénye hősről, hogy elragadó kedvességében *letegezte* a lányokat. Nem veszi észre, hogy a *le* igekötő itt *s é r t ő* érzelmeket (talán értelmet?) ád az igének“. Háttha észreveszi, sőt akarja is? Kis sértést megengedünk a kedves embernek; én látom azt a jelenetet és értem a negédeskedést.

„Az *-ál* csakis a latinból kölcsönzött igének dukál, a németből került igére csak erőszakosan lehet rátukmálni.“ Tehát *blamál* rosszabb, mint *blamíroz*; igaz, de akik az *-ál*-hoz folyamodtak, tették ezt, mert nyelvérzékük az *-íroz*-t nem szenvedhette. Azt nem szabad, ez meg nem kell, — a kérdésre azonban még nem feleltünk, hogy mit használjunk helyettük?

„Eddig a magyar ember csakis a latinból vett igehatározókat. Azt mondta, *positive* tudom. most már germanizálnak s azt mondják, hogy *positiv, effectiv, convulsiv*, ami nyelvrontó pongyolaságra vezet.“ Megint igaz, de *positive* sem maradhat; a rossz, ha csak egyfajta is, azért rossz, s ha régibb keletű is, azért nem kevésbé rossz, csupán mi szoktuk meg jobban. A nyelvzavarás a latinnal, vagy a német-latinnal egyaránt a magunk művészetének szánalmas elégtelenségéről tanuskodnék s éppen határozók dolgában nem szorulunk rá.

Barbarizmusul idézi Thewrewk egészen röviden ezeket is: „mely *alvásba* süllyesztő, a helyett hogy *álomba*“ — „karján *hever* a kisdéd, a helyett hogy *fekszik*.“ — Lehet, hogy ezek ott, ahonnan idézi, hibák, de a rövid idézet nem világítja meg; mert ha pusztán a helyeslett szövezetek szokottabb volta miatt rójuk meg a kevésbé szokottakat, akkor elvetjük a súlykot. Miért ne lehetne *alvásba* is süllyesztetni, ha *álomba* lehet? A kisdéd pedig anyja karján akárhányszor *hever* biz' a', nem csak *fekszik*.

„*Jó voltukért, javukért* helyett“; ez a figyelmeztetés nagyon elkél. A magyar ember boldogul Isten jóvoltából, de serénykedik a családja javáért. Az én jóvoltom: az én jószágom, kegyelmem: az én javam: a jószágom, birtokom, ami hasznomra válik. Ne hagyjuk, hogy nyelvünk a fogalmaknak ezzel a megkülönböztetéssel szegényebb legyen!

„*Két élet egy golyóval*, a helyett hogy *egy lövéssel két életet*. (Vö. egy csapásra két legyet.)“ Ítéletem szerint az sem egészen rossz, ez sem egészen jó (mert. amivel összevessem, *-ra -re*, nem pedig *-val vel* ragasztékot használ). Egészítsük ki: két élet (van) egy golyóval (kioltva, eloltva, megsemmisítve?) — egy lövéssel két életet (oltott ki, tett tönkre, ölt meg, pusztított el?) — egy csapásra két legyet (is talált, talált, talált el, ütött agyon, csapott agyon?). Nekem így tetszenék jobban: *egy lövésre két emberélet*.

Ime Thewrewk, aki maga is ortológus, fölszólal az ortológia hatalmaskodása ellen és nem a nyelvtudományhoz utasít az

irodalmi gyakorlatban, hanem az érzékhez, izléshez; bizonyítja vele, hogy maga is több, nem csak ortológus.

Hálásan fogadjuk útbaigazításait. De lám, egyes kifejezéseken még az ő gondos beszédében is megakadok. Csak egyet idézek: „A nyelvnek egész élete a *nyelvérzék befolyásától függ*.” Az érzék befolyása s a befolyástól való függés — ezek a képek nagyon összezavarodnak. Azonban aki úgy akarna írni, hogy nyelv- és irány-tanok szerzői semmibe se köthessenek bele, az tegyen le róla, hogy tudományos gondolkozást értékesítsen. — Midőn Threwrekw azt mondja, hogy „nagyon is nyelvészkedő nemzet vagyunk” — értsenek belőle, akik mindent szétszednek, de aztán összerakni nem tudnak. —

Gyulai beszédének a címe „Költői nyelvünk és szépprózánk”; ezeknek a fejlődéséről elmélkedik. A stílérzéket Kazinczy keltette föl; a magyarosnak és idegenszerűnek, a természetesnek és művészinak küzdelmét Vörösmarty békeltette ki; Petőfi fejlődésbe indította a népi elemet, folyvást művészettel párosítva; Arany nyelve a tárgy szerint régies, népies, vagy újabb színezetű és mindig van benne valami tárgya színéből, alakjából, hangjából, szóval természetéből. A széppróza a költészettől nyer ösztönt és ihletet, de a miénk, bár jeles műveket mutathatunk föl, kivált a szónoklat és elbeszélés műfajában, nem emelkedett a fejlődés oly magas fokára, mint költői nyelvünk; pedig a törekvés nem hiányzott s ezt a kritika is támogatta. — Eddig a beszéd irodalomtörténeti alapon, széptani elvek szerint, szinte matematikai pontossággal és a tények igazságával számol be minden jelentősről; okulunk és gyönyörködünk, a perspektiva nagyszerű, a kritikai módszer kifogástalan. Most a hang változik nemcsak erős, hanem éles is lesz s a főigazságok között állításokra és ítéletekre bukkanunk, melyekhez szavunk van. Oka egyszerűen az, hogy megérkeztünk a jelenhez.

„A legjobb költők és széppróza-írók minden irodalomban eklektikusok voltak s nem szegődtek merev nyelvészeti elméletekhez”; így is lesz mindig, de vannak nyelvészeti elméletek, amelyeket a legjobb költők és széppróza-írók sem vethettek félre soha. — épen ők nem. Tagadom, hogy „az a mozgalom, melyet a hetvenes években újabb nyelvészeink indítottak s a neológia ellenében mint új ortológiát állapítottak meg, kevés hatással volt mind a költői nyelvre, mind a szépprózára”. Az a mozgalom ma, engedve a túlzásokból, melyek a kezdetet szokták jellemezni, fejlődésének második szakát éli, igazi hivatást töltött be idáig s már-már általános diadalra készül. Amennyire én az újabb s a legújabb irodalmat ismerem, nincs önérzetesebb törekvésű író, aki azoknak a becsületes nyelvutatóknak a munkáját figyelmére a legkomolyabban ne méltatta volna. Ha a főszerep az egyéni izlésnek s a széptani elveknek jut is, a természetes irányt csak az élő nyelvnek tudományos ismerete szabályozhatja. S ha nálunk eddig nem volt így általánosan, újabb korba jutottunk, a követelés többoldalú, mi

haladni akarunk s ezután így kell lennie. Amivel különben Gyulai a neológiát védi a merev ortológiával szemben, az mind igen elfogadható; rámutat nyelvészeink gyöngéire vagy hibáira is, de ezek inkább nyelvtudományunk egyes maradt hézagai, amelyek kitöltésén még egyre fáradozunk. Ő tulajdonképen Arany János elveit fejt ki rendszeresebben s vele együtt a maga irodalmi multját is védi, mikor kevesebb tudományos eredmény volt még egybegyűjtve s ezért kétségesebb volt az írók nyelvének szabatosága.

A műfajok stíljai nem eléggé sajátosak, a munkákat hevenyészve erőltetjük s később sem igen javítunk rajtok, mondja ezután; különösen drámai nyelvünk a legtöbbszor vagy lírai szónokias ömledezés, vagy nehézkes próza s a vígjáték nyelve, a társalgási, mintegy várja kiképzését. Van itt még mit várni, igaz, de azért csak ismerjük el, hogy ami színműveinkben legjobb, az a helyzetek könnyed komikuma s egyes finomabb fordulatok a párbeszédben — francia hatásra.

Szépprózánkban haladást vesz észre: természetesebb és egyszerűbb, mint volt, de viszont olykor egészen köznapí és sok idegen szót használ, melyeknek nagy részét elkerülhetné. Förtelmesnek nevezi némely hirtlap helyesírását, mely az idegen szót magyarosan írja s így a kevert nyelv terjedését segíti elő és gyöngíti a nyelvérzékét. A megrovás kelleténél talán erősebb; a helyesírás ügye válságos korát éli, még pedig nem csak nálunk. Én tehát nem nevezem förtelmesnek azt az írást, amely a helyes keresésének szintén egyik megnyilatkozása; tessék bizonyítani és szabad hibáztatni, de ütni — nem tudomány.

„Vagy könnyen esünk idegenszerűségbe, vagy nagyon is törekedünk magyarosságra“, folytatja a szónok fejtegetéseit. De, ha csakugyan kevésbé hatott volna az újabb nyelvészet, mint előbb állította, mondhatná-e itt, hogy „Kazinczy idejében az esztetikai szempont volt a fő, a nyelvtan és a népies magyarosság mellékes, most ellenkezően a nyelvészkedés és a népies magyarosság a fő“ —? Így van és ez is egyoldalúság, de, ha még hozzávesszük azt a nyilatkozatát, hogy „némely író népiesebb akar lenni a népnél“, — akkor mégis csak nekünk lesz igazunk s az újabb nyelvészeti mozgalmak épen nem hatástalanok. Mert mit tesz például a Nyelvőr? Tisztítja nyelvünket az idegenszerűségekől, a hibás alkotású szók és kifejezések helyett jókat keres, nem hagyja veszendőbe jutni azt, ami a régiségből hasznosan megmenthető s gyűjti a tájnyelvnek kincsét. Hiszen bizonyára maga Gyulai sem érti szószerint, hogy Arany a nép nyelvéből és a régi nyelvből „fölszedett minden virágot, minden ritkább, ünnepibb, hathatósabb kifejezést, fordulatot“; maradt bizony itt is, ott is még igen-igen sok szép és használható s ha valaha minden össze lehetne gyűjtve, akkor sem egy-egy ember szedhetne belőle mindent ki, ami megbecsülni való, hanem irónemzedékek nemzedékei. Havi iratunk, mely a választó nyelvérzékét egyre foglalkoztatja, ha miben tévedt, bevallhatja szégyenkezés nélkül; a szerkesztője olyan férfiú,

akit álszemérem ettől vissza nem riaszt, s amiben szakisméretei más nézethez juttatták, mint amelyet előbb hirdetett, őszintén föl szokta tárni. Én nem tudom helyteleníteni, hogy nyelvi folyóirat kevesebbet gondolt a széptan követelményeivel, mint a nyelv kívánalmaival, de viszont igen tudom helyeselni, hogy ma már azokat is mindinkább föladatai körébe vonja. Természetesebb a jó nyelvből tömörítve és emelkedőleg szépet alakítani, mint vissza és lefelé diktálni a Kazinczyék korán elfoglalt polcáról. A nyelv józan művelőinek érdeme, akik előlről kezdtek és haladni lépésenkint iparkodtak, hogy ma már megszívlelhetjük a szónok idején való figyelmeztetését: „Lehet valamely kifejezés tösgyökeres magyar, de nem odaillő, ahol a szerző használja, mert nem emeli, sőt megrontja a mű hangulatát, stíljét“. Mi is érezzük továbbá, hogy „legnehezebb a művészi és magyaros összeolvasztása a széppróza oly részeiben, amelyek meghaladják a nép gondolat- és érzelmkörét, s így a népnyelvből keveset meríthetni“ s hogy „itt fenyeget bennünket leggyakrabban az idegenszerűség örvénye, amelyet oly bajosan tudunk elkerülni“. Lehet-e gondolatban, kifejezésben az idegent egészen elkerülni, midőn tudományos haladásunk felemunkájában folytonos az átvétel? ez mindig a részletek kérdése s az egyesek felelőssége marad. Nem régiben egyik fiatal filozófusunk munkájáról egy másik fiatal filológusunk kijelentette, hogy azt nem érti, tehát nincs is magyarul írva. A filozófus erre egy második munkával felelt, ugyanúgy írta s vitatta a gondolat fensőbbségét a nyelv fölött; ő csak a logika parancsát ismerte el s külföldi tekintélyekre hivatkozott, akik a nyelv nyűgét szintén összetörték, ha kellett. Én megértettem a kis filozófus művét s értettem azt, hogy neki kellett, de, úgy hiszem, nála nagyobbak az az erőszak nem kellett volna.

Hogy „új szólamokra és fordulatokra sem igen gondolunk“ — alighanem igazságtalan általánosítás. Ilyet akkor mondhatnánk, ha újabb íróink stílusáról beható, rendszeres tanulmányaink volnának; de akkor nem mondanánk ilyet, engem legalább nyelvi megfigyeléseim részben ellenkező íléltre bírnak.

Ünnepies beszédét Gyulai szépprózánk jövőjének hitével és reményével fejezi be. Az a jövő talán közelebb van, talán messzebb, mint ő hiszi. Közelebb, ha a törekvések komolyságán s az erők elégtelenségén mult volna, hogy eddig a tökéletességnek arra a fokára nem emelkedett, melyet költői nyelvünk elért; messzebb, ha az anarkia korát éljük az irodalomban is, mint Bodnár Zsigmond hirdeti. Avagy én nem tudom, mit nem kísértettek volna még meg nálunk is a széppróza kifejlesztésére? hiszen amit csak Gyulainak e rövid beszéde is elsorol a törekvések történetéből, alig hagy új próbálni valót. Ügyesség, tudás, ízlés fokozódhatnak, öregbedhetnek, nemesülhetnek. — mit ér, ha elkallódik a jellem, e lázas-lármás, laza elvű, ideg-feszítő korában a gyors-sajgóknak? Szépprózánk egyrangúságát költői nyelvünkkel én nem a stílus művésziebb kezelésétől várom. hanem erős gondolkozású

főnek, önálló jellemnek a nagyságától. Másrészt azonban kétlem, hogy ha ilyennek a föltűnését akár Thewrewk, akár Gyulai megéri, képesek-e érdeme szerint megítélni és fölbecsülni? Mert ők is igen megszokták, hogy itt h o n akárkiben csak a magok iskoláját helyeseljék.

Ilyen és hasonló gondolatokat keltett bennem ez a két nevezetes elnöki megnyitó.

REGŐCI (EXNER) Győző.

A TOLVAJNYELV.

A Nyelvőr 26:126. és 175. lapjain szóba került a tolvajnyelv. Azt hiszem, nem lesz fölösleges és érdektelen, ha erre vonatkozólag Berkes Kálmán ebbeli munkája nyomán néhány szót vesztegetünk.

A tolvajnyelv (rajhadova), azaz igazabban tolvajbeszéd tulajdonképen beszédzagyvalék, amely évszázadokon át különféle átalakuláson keresztül sokféle nyelvből keletkezett. Lexikon grammatika nélkül. A gyökérszavak általánosak egész Európában, csak a ragozást és képzést veszik az illető nemzet nyelvéből, amelyhez a tolvajok tartoznak.

A tolvajnyelvben legtöbb a *zsidó* (héber) szó. Úgy látszik, ez szolgált alapul a tolvajnyelvre nézve. Utána jönnek a *cigány* szavak. Igen sok *német* szó is van a tolvajnyelvben, sőt a nemzetközi közlekedésben most már a német szavak kezdenek hatalomra vergődni. Van ezenkívül *francia*, *angol*, *szláv*, *török* szó is a tolvajnyelvben.

Magyarországon is leginkább a német tolvajnyelvet használják. Legujabban azonban már magyar tolvajnyelv is támadt, bár eddig alig 200 magyar szó van forgalomban.

A tolvajnyelv tulajdonkép úgy keletkezett, hogy a tolvajok mások előtt érthetetlen szavakat hoztak használatba, vagy pedig valamely nemzet nyelvéből vettek át egyes szavakat, de más értelmet adtak nekik.

Az alábbiakban közlöm azokat a magyar tolvajszavakat, amelyek hazánkban, de különösen Budapesten használatosak:

Alma: ne, nem.

Almával: nem, nem kell

Alsó: egy.

Bukni: hurokra kerülni.

Csákó: 5 frtos bankjegy.

Csengő: óra.

Cafka: nő, tolvaj kedvese.

Cafkavágó: tolvaj, aki nőket lop meg (zsebtolvaj).

Cápasni: kivenni, elvenni.

Cinkota: pofon.

Csónak: gőzhajó.

Dohány: nagyobb pénzösszeg.

Evező: kéz.

Evesős: zsebtolvaj.

Eper: talán.

Fásni: félni.

Fejes: titkos rendőr (detektív).

Ferkó: ferbli.

Fiatál: értéktelen, nem jó.

Fickó: zseb.

Fucs: sok.

Frankóra : akadály nélkül.
Frankó : nyiltan, nyilvánosan.
Frankóvilla : mezőn, erdőben, szabad ég alatt.
Falat csindélni : az áldozat és a figyelő közé állni, valaki elébe állni.
Gyertya : nézni, látni.
Gagyistya : hamis pénzzel csaló.
Háromcsillag : mező, rét, erdő.
Hosszu zsuga : kártyajáték, amely nincs tiltva.
Hurkos : csaló, aki zsinórjátékkal űzi a csalást.
Hadács : rendőr besúgója.
Halló : igaz.
Há : kártya.
Huszonnyolcas : utonálló.
Hé : rendőrség.
Káposzta : jönni, menni, szaladni.
Kulacos : vásári tolvaj.
Karika : gyűrű.
Kassa : nagykés.
Kaszálni : metszeni, vágni.
Kohány : cigány.
Komálni : érteni, ismerni.
Köplyözni : szúrni.
Kolera : rabkoszt.
Lepedő : 100 frtos bankjegy.
Leves : pénz.
Lila : kártya.
Lobogó : kendő.
Lónyai : 20 kros váltópénz.

Mutatvány a tolvajnyelvben

Biboldó : zsidó.
Balhé : lárma.
Blitzableiter : csendőr.
Bűftök : női kebel, emlő.
Dá : négy.
Hadóvalni : beszélni.
Hadóvabank : beszélgetés tolvajlási tervekről.
Hipis : őrzárat.
Hipiselni : keresni, nyomozni.
Kapdóvalni : elvenni.
Kuksi : vásár.
Kuaszen : elítélni.
Levirozni : nézni, látni.

La, Lasslovssky : 1 frtos bankjegy.
Lé : krajcár.
Madsag : kés.
Máró : kenyér.
Maslag : álbeszéd, hazugság.
Matróz : tolvaj.
Mássa : év.
Milimári : sok (a kártyában).
Muesika : megszűnt, befejezett tény.
Olvastani : pénzt felváltani.
Öreg : értékes, hasznos.
Olló : fenék, alfél.
Pali : áldozat.
Pé (héber) : száj.
Pista : hülye, ostoba.
Rajzolni : lopni.
Raj, rajcsos : tolvaj, *rajhadova* : tolvajnyelv.
Róka : arany.
Sárga : gyanús, nem jó.
Sáros : adós.
Seaktani : kártyán nyerni.
Seliácsra menni : vallani.
Szolnok : kórház.
Szepe : tót.
Vássonra zsugálni : hamisan kártyázni.
Veréb : áldozat.
Vá : gazember.
Viola : téli kabát.
Zsaró : rendőr.
Zrinyista : naplopó.
Zsugáni : kártyázni.

Használt egyéb szavakból:

Matér : pénz.
Mási : (betörési) terv.
Pidlni : inni.
Plédlieni : szökní.
Proszto : paraszt.
Prezentál : észrevesz, azaz odakap (zsebéhez).
Seondisni : aludni.
Splsi : tolvaj-korcsma.
Sonika : azonnal.
Stokkol : van.
Tréfi : tetten érni.
Tiplizés : betörés.

Hadd álljon itt egy kis beszélgetés tolvajnyelven:

A. Káposztázzál ebbe a spizibe és gyertyázd magad körül, hogy stokkal-e bent fejes; mert engem hipisélnek. Csak még ma almával bukjam, holnap már lesz matér és plédlizhetek.

B. Adja Isten, hogy a mai betiplizés őregeen süljön ki.

A. De pajtás, alma hadova annak a rajcsosnak, akit bent fogunk levirozni, különben elszliácsolják mázinkat és a tiplizésnél kapdoválunk. Akkor pedig tréfik lennénk és várhatnánk a mázsákra s menő kuasztot.

*

A. Hadováld el pajtás, hogy mi végett voltál kuaszolva.

B. Hát ez pajtás, így volt. Elplédliztem egy biboldó kajcsossal a kuksira. Amint a proosztót megkaszáltam, prezentált, kapdoválta evezőmet és azonnal balhézett. Egy zsaró pedig szonika ott termett és engem buktatott. Így lettem tréfire kapdoválva s kuaszolva dá mázsára.

BÉLDY MIHÁLY.

IRODALOM.

Jókai újabb regényei.

A két Trenk. I. II. Bp. 1893. *Sárga rózsá.* Bp. 1893. *Trenk Frigyes* Bp. 1895. *Tégy jót.* Bp. 1895.

(Vége.)

Érdekes Jókai nyelvében megfigyelnünk az idegen szokat. Sokan szemére is vetették, hogy unos-untalan, kénytelen-kelletlen idegen szót használ. Hát ez a vád ilyenformán meg nem állhat. Mert, ha nagyobb ügyet vetünk Jókai idegen szavaira, azt vesszük észre, hogy ritkán esik egy-egy idegen csemetét csak azért használnia, mert idegen. Sőt inkább kiválóan jellemző voltukért használja őket, s legtöbbször úgy él velük, hogy stílusának népiességét emelik. Pedig még a *Sárga rózsában* is ugyancsak bőven él velük. Körülbelül 45—50 idegen szót olvastam össze benne; de közülök csak egy-kettőt tartok olyannak, hogy elhagyhatta volna. Ezt az egyet pedig: *marhaeztemporizáció* (115) bizonyosan csak jó kedve teremtette meg. A többi szorosan abba a világba tartozik, melyből tárgyát vette. Egy-egy nélkül el sem képzelhetnénk alakjait. Egy-szerű felsorolásuk meggyőz minderről:

Mondhatom egész *akkurátossággal* (91), *ánginet* bugyogó (119), *berekomendálom* (84), *dukdál* (122); haza kerültem a katonaságból *fellábbal* (értsd: *Verlaub.*, 93), utazó *frekvencia* (110), *fusermódra* (80), *fürmender* (51); *Hausknyek* (102); *kurta jankli* (119); *kifundál* (62), *kompetál* (95), *kondíció* (a Laca Ferkó elment nagy *kondícióba* 128; egy *kondícióban* jönnek a sógorával 99); *mándli* (65); *parolász* (120), *pasasér* (109), *protokollumba* venni (90); fekete a

gombos *rajthuszlija* (6), *résut* vonal (113), *rostokolni* (67, 109); *trafika* (129); nem igen oda *vergál* biz annak az öröme (128), *untáglíknak* eresztetni (15).

Ép ily jellemzések többi regényeiben használt idegen szavai is, bár itt több főlöseges van. Ime:

patrizálni (KT. 1:8), *be* nem *vakcindítatja* magát a szerelem ragálya ellen (KT. 1:137); *infám-kasszálni* (= szégyennel eltávolítani TF. 97); a váll, a nyak... enged az egészre *divindlni* (TJ. 8), *parlamentezni* (TJ. 45), mi képezi tárgyát értekezésüknek, azt én nem *vellikálom* (TJ. 112), végig *rumindlta* a levelét (TJ. 163); *móring* (Vas. Ujs. 39:3. sz.); *dekordl*, *kuntsaft* (Uo. 43:2. sz.).

Néha neki áll és magyarosítja az idegen szót. Így lesz nála a *schönggeist deli-szellem* (TJ. 6), és a *fixírozni* — magyartalan összetétellel — *szemszegezni* (TJ. 118) stb.

Szereti továbbá Jókai a népies összetételt. Pl.

mindígnító (SR. 13), a gulyás lakása *fecsakerakásmódra* vert falu kis gunyhó (SR. 47), ej, de volt kelete az *akasztófacyfrásónak*, meg a *kutyafogantattának* (SR. 146), *vivát-kidltozó* (KT. 2:56), *koromfekete* (SR. 44). Tetszik az enyelgés, amíg *hizelkedésszámba* megy (SR. 45).

Jelzői is mind népiesek és még abban is követi a népet, hogy többet hoz össze egy rakásra („aranybetűs, tulipiros, hupikék papiros“ SR. 32); de szokatlan e jelzője: A világ *sűrű* kincseért (VU. 43:5. sz.) — Nem riad vissza a szók népies tautológiájától (*pardon, grácia*, ha megbántottam, SR. 54; *soha sem is* lesz az, SR. 49), és sikerült ez a szójátéka: Ha már *elégtétel*, hát legyen *elég téve* (SR. 166). — Ugyancsak stílusa népies voltát emeli az ilyen rövides mondatszerkezet (brachylogia): *Isten jó nap*, cim-bora (SR. 9).

Vannak azonban Jókai írásmódjának olyan sajátságai, melyek legalább is furcsák, szeszélyesek, melyeket szívesen elnézünk neki, de másnak alig bocsátanánk meg. Az ő alkotó kedve hozza ezeket létre. Nincs is más oka, hogy éljen velük, hanem csak mert kedve tellik bennük. Kivált egy pár szavára mondhatjuk ezt. Ezek azok:

De majd bőrdet is ki találom fordítani, ha sokat *akáciuskodol* velem (SR. 152). Hepe-hupás, *angyalhullásos* tözegmezők (KT. 1:7). *Átanyagult* csigák (Vas. Ujs. 43:4. sz.). *Elimádkozhatatlan* balsors (KT. 2:200). *Elkáromtotta* a királyt is, meg a lovát is (SR. 133). Arca... átváltozott, elhidegült, *fitymált*, bosszús lett (KT. 2:144). Ez már *hajaz* az igazsághoz (= első rangú hazugság, TJ. 156). Négy év óta *hírhallatlan* kóborolt a világban (TJ. 99). Igazolványa is volt a *holjárásra* (KT. 1:30). A *kiakolbólitott* pasasér (SR. 107). *Kiáldomásozni* (= áldomás közben kibeszélni valakit, KT. 2:15). A természet maga *kontárművészkedett* rajta (Vas. Ujs. 43:1. sz.). A kaland színhelyét se *mappásza le* előttem (KT. 1:17). Felgyújtott városok *lobogványa* (KT. 1:99). Kora hajnalban már... hallani a

nótafikálást (SR. 13). *Csodás összeállítás* (TF. 34. Vö. NySz. 1:1567). *Soha, de sohádón soha* (SR. 140). Nem is illat az már: hanem *szagolmány!* (SR. 111). *Esküvőiket szertartani* (KT. 2:188). *Tengerálló* (aki nem esik tengeri betegségbe, TF. 20).

Mindezeket azonban nemcsak megbocsátjuk, hanem szívesen is vesszük. Mert e kifejezések azok, melyekről azt mondtam, hogy képzelő tehetségének játékából születnek. Sokkalta inkább zokon esnek neologizmusai és idegenszerűségei. E tekintetben sok folt van írásán, bár itt csak a feltűnőbbeket jegyezzük meg. Igen feltűnő, hogy a *-nő* végzetet mennyire szereti. Pl. *Denevérnő és denevérférj* (vö. *denevérhölgy és békahölgy* Vas. Ujs. 43:1. sz.). *Iskolamesternőség* (TJ. 60). Vö. *kancellárnő* (TF. 46), *ördögnék* (Cigánybáró 42), *verébné* (Életemből 252) stb. stb. Nem riad vissza a neologusmódra összetett és alkotott szavaktól sem:

dicsfény (SR. 42), *kötsszer* (TJ. 58), *titokteljes* (SR. 136) stb.; de *látóhatár* is (SR. 42); — *adag* (SR. 85), *állatisme* (SR. 115), vízbe hajló réti *fűszén* (Vas. Ujs. 43:1. sz.) *kedvenc* (többször), *kénsavany* (Vas. Ujs. 43:2. sz.), természetrajzi *készülmény* (= praeparatum, Vas. Ujs. 43:4. sz.), *hangyakupanc* (= hangyaboly v. gula, Vas. Ujs. 43:2. sz.), *negélyezni* (KT. 2:204), *nevetés-csiklany* (TJ. 20), két *osztag* százsz gránátos (KT. 1:173), *puhány* (Vas. Ujs. 43:4. sz.), *rugantyu* (KT. 1:27), *véleményezé* a lovászmester (SR. 69), *viszonyos* állat (TF. 26).

Ép így kirínak írásából a germanizmusok is, melyek nagyon rutitják stílusát, bár valami ritka diszpéldány alig akad köztük. A feltűnőbbek ezek:

felerőtelni (rábeszélni helyett TJ. 13), *Sajgató* uram tulajdonát *képezik* (SR. 53), mi *képesi* tárgyát (TJ. 112), én nem *hagyom* magam *megmészélni* (SR. 59), a macska görbe hátat *csindlt* (SR. 22), nem *csindlok* komédiát (SR. 126), arcot *csindlt* (SR. 126), *lett kialakodva* (SR. 126), *osztom véleményét* (VU. 43:4. sz.).

De mind ez már mondataira téríti figyelmünket. Ha azt a gondosságot vizsgáljuk, mellyel mondatait megszerkeszti, tehettünk kifogást; de azért szabatlanságot ritkán vethetünk szemére, ha nem is helyeseljük egészen az ilyen-féle mondatokat: Szomszéd-néját, ahogy karjain vezette az étkezőbe, akként kell innen kiskortálni is (TF. 33). Most *nyílik* a pimpó sárma, meg a vízi-*liliomok* (SR. 7). Azalatt is aludt *pedig* még (SR. 88). *Azt* lapáttal fogdossák a révések a kopotyúkból, ahol az áradat hátrahagyta: *kövérr* *potykák*, *harcsák*, meg *kecségék* (SR. 110). Kissé szokatlan de különben meg nem róható e mondata: Tucat számra árulnának, *akkor* se vennék belőled (SR. 28). Azonban határozottan helyteleníteniünk kell az ilyen jelzőt: *Mirandávali* kaland (TF. 17), kivált hogy most már csak a hivatalos stílus ékeskedik még ilyenekkel. E mondatnak meg határozója idegenszerű: *nekem* azóta sok pénz elhordott a házból (VU. 43:2. sz.). Nem hagyhatom végre föl-

említés nélkül e két mondatát, melyeknek állítmányait ugyan már több ízben fejtegették: *Azt tevéim lesz...* ha (KT. 1:56), és *A hová az elűzött császárt visszahelyezi lesz* (KT. 57). Vö. Nyr. 21:499 és 566, 22. k. több helyt.

Vegyük számon még röviden helyesírását. Természetes, hogy néha kényelem, legtöbbször azonban jellemzés okából a kiejtést követi helyesírásában; pl. *-bűl, -tűl*; *vesztit* (SR. 130), *mingyárt* (SR. 76), *ménkü* (SR. 79), *lűvöm* (SR. 113), *fakörösz* (SR. 94), *esmé* (SR. 133), most *kee má ugatnyi* atyafiak (SR. 116), *há* (SR. 145), *messző* (SR. 6), mi *lőtte* a csikóslegényt? (SR. 76), *féredültött* (SR. 121) stb. Amilyen változatosan használja az idegen szokat, ép olyan tarkán írja is ki. Ime egy csomó: *arisztokratikus* (SR. 50), *championon* (SR. 51), *produkálni* (SR. 51), *waldhormok* (SR. 52), *uvertura* (SR. 52) stb.

Legbámulatosabb azonban Jókainak szókinccse. Ez az a bánya, melyből meríteniök kellene tősgyökeres kifejezéseket laposan, színtelenül és legtöbbször magyartalanul író elbeszélőinknek. Milyen gazdagság, mennyi szín, micsoda változatosság van e tekintetben Jókainál! De ő törődik is szavaival, melyeket főként az élő nyelv kiapadhatatlan forrásából és a régi nyelv bőséges ismeretéből merít. Íróink közül senki sem ismeri e két forrást annyira, mint ő. Különösen nagyon fogékony a népies nyelv finomságai iránt. Egy-egy kedvelte tárgyról egész bőséggel halmozza össze a szinonim kifejezéseket. Mintha maga is gyönyörködne a szebbnél szebb kitételekben. Ime néhány ilyen csoport a Sárga rózsából: A „cifra ménes“-ben ilyen színű lovak voltak: *pej, szürke, fekete, hóka, kesely, almás, babos, szeplős, rézderes, vasderes, sárga, fakó, még fehér is* (117); de van *holdas pej* is (8, 10). Az álmatlan csikós bojtár ilyen nevű csillagokat szólítgat meg a sötétkek égen: *göncöl térítője, bojtár kettőse, árvaleány pillantása, kaszás csillag, bujdosók lámpása, három király csillaga, hetevény csillaga, mennyország ablaka* (136, 137) stb.

És csodás az ő nyelvkincsének gazdagsága, ha akármit kell is kifejeznie. Nem is panaszkodik azon, hogy szegény a magyar nyelv; idegen szavai nem ezt bizonyítják, mint láttuk. Gazdag az ő nyelve és magyarosan szép. Csak az a baj, hogy nem mindenki, ki őt mesterének vallja, tanul is tőle mint a nyelv mesterétől.

KISS ERNŐ.

Morvay Győző könyve az Ember Tragédiájáról.

Magyarázó tanulmány az Ember Tragédiájához. Írta Morvay Győző. Nagybánya. 1897.

Egy vaskos kötet látott napvilágot a fenti cím alatt a múlt hónapban. Minden lapja szerzője nagy tanultságáról, nagy szorgalmáról tesz tanúságot, amint kell is annak, aki Madách történet-filozófiai drámáját elemezni készül. Örömmel is üdvözlöttük, mint

egyikét azon műveknek, melyek klasszikusaink mélyebb megértését előmozdítani vannak hivatva, Goethe Faustja nem hatotta volna úgy át a német közönséget, ha a kommentátorok egész serege nem működik tolmácsolásán, sőt ki értené meg balladáit vagy a Hermann und Dorotheát is minden magyarázat nélkül? Morvay fel is karolja mindazokat a szempontokat, amelyek Madách drámája magyarázásánál szóba jöhetnek, — sőt még annál is többet. Összeállítja például az egész tragédia összes tiszta, szép, keresetlen, nem új, keresett és rossz rímeit, kiszámítja, hány jambus, trochaeus, pyrrhichius van a dráma 3997 sorában és hogy Madách nyelvének dallamtalanságát kimutassa, megolvassa négy egész színben, hány magas és mély hangzó fordul elő gömbölyítéssel és a nélkül. A tömördek statisztika, tartalomelmondás, kalandozó fejtegetés, fordítások, átdolgozások hajhászása, minden képzelhető párhuzam felállítása, elejtett vélemény méltatása által aztán olyan vaskossá és nehézkessé tette művét, hogy ember legyen, aki megbirkózik vele.

De még ha valaki el is szánja rá magát, hogy a nagy anyag-halmazból kikeresi a fontosabb fejezeteket, ugyan merüljön el teljesen a könyv tartalmába és lehetőleg igyekezzék menekülni stílusának hatásától. Nehezebb, magyartalanabb, sőt vétkesebb nyelvet ritkán találni a Morvayénál. Igazán kár, hogy némely jobban kigondolt fejezetét is mennyire tönkreteszi a forma, melyben nyilatkozik. Így a mű szolgálatot tehet a Madách remekével foglalkozó szaktudósoknak, de a nagy közönség érdeklődését, sajnos, nem fogja felkelteni.

Avagy ki érti meg többszöri olvasásra is például a következő mondatot?

„Az anyai jósszó teljesedésbe ment nején és rajta. A mit Majtényi Anna régen kiolvasott fia hitvesének viselkedéséből: a szeszélyes önző életvidorságot, a nem komoly, de az ő szemében a könnyelműségig pajkos és hiú asszonyt, ki az anyát fiától elválasztja, az ő sugallata szerint a férje imádatára nem érdemes és azt talán nem is szerető lényt elvesztette, még pedig úgy látszik, közönséges módon“ (25).

Tiszta gallimatiász, értelmét nem is sejtem.

Rendkívül szereti Morvay az idegen szavak halmazát, főleg a filozófiai terminusok hajhászását:

„Költeményeinek olvasása földézi emlékezetünkben olykor Vörösmarty korának *rhetorikus* hangját, a dalokban a Czuczor-féle *idyllikus* vonást, és itt-ott a Petőfítől, Aranytól és Gyulaitól sugallt *impressiót*... *Concepciója* téveteg, nyelve ingadozó, de rendesen megtalálja a lelkében megpendült hurnak, jellemének megfelelő szóbeli hangot és *accordot*... Dacára a sokszor *allegorikus* ruhának, *intenzívebb* közvetlenséggel fejezik ki azt, ami szívüket nyomta, ajkukat lezárta“ (18).

Morvaynak, úgy látszik, tanult nyelve a magyar s talán azért is szereti az idegen kifejezéseket. De rettenetes *germanizmusoktól* is hemzseg a könyve. Ime egy-kettő: A haladás *fölhágó* útján (1), auf dem aufsteigenden Weg des Fortschrittes: emelkedő

útján. Még a 48-as év előtt (4), A költő 1844. évben ismerte meg nejét (24), vor dem Jahre 48, im Jahre 48, e. h. 48 előtt, 44-ben. Még a külső megjelenés, a ruházat is *előszabott* (2). vorgeschrieben: megszabott, meg van szabva, határozva. A *werden* németes használata: A fejlődő irodalom fonala *ketté lesz vágva* (2). Ezekről *telítve* lesznek alkotásaik (21).

A név utó hibás alkalmazása: Rhetorikus vénája *a kép felé vonzalmában* (19) nyilvánul, in seiner Neigung nach dem Bildlichen, a képhez vonzódásában, képszerűségében. Ezen munka sikerülte *fölött* érzett örömeiben (71), vor Freude über den Erfolg, sikerültén. Továbbá: Mintha ő *odatörekedett* volna, als wenn er dahin strebte, arra törekedett volna.

Szám név után többes. Képzelete nem telik meg a fényes világnak *ezer nyilvánulataival* (18). Madáchot lebilincselte e nő százféle nyilvánulataival (24).

Németes az *utóbbi* (letzteren) és *ugyanaz* (derselbe, derjenige) ilyen használata is:

Nem volt csupán anya, de szenvedélyes feleség és büszke nő is, *es utolsó tulajdonsága miatt* fölötté érzékeny (24); elég: e tulajdonsága. Nejében megfért a szerelem a férj iránt táplált (genährt) tisztelettel, de midőn ez is elenyészett, *es utóbbi is megszűnt* (24): ez is megszűnt. A költő, ki házassága előtt és az alatt oly ügyesen egyenlített ki filozofikus nyugalommal a neje és anyja közt levő ellentétet, börtöne után nem lett volna *ugyanarra* képes? Elég: *arra*, vagy helyesebben: A költő, ki házassága idején oly ügyesen ki tudta egyenlíteni bölcs nyugalomával az ellentéteket neje és anyja között, fogsága után már ne bírta volna?

Gyakori a vétség a tárgyas alak ellen: El nem kerülhették, hogy ne *érezzenek, gondoljanak* ugyanazt (58): érezzék, gondolják. Minden egyest a fenyegető hatalom türhetetlensége *bántja* (8): bánt. — Ezzel kapcsolatban sokszor fölösleges az *azt* vagy *őt*:

Kieszközli *ast*, hogy a császár győztesen tér meg a csatából (70). Alkotásai, akkor, ha nyilvánosan is megszólal, az előbbkelő költők sorába emelték volna *őt* (18). Az egyensúly, ha lebillen, ismét visszaáll *az* (45).

Magyartalanságok ezek is:

A minden borkorban *leső* áruló e. h. leskelődő (2). Ez az irány volt az, mely *rásett* Aranyra: nekiesett+rátámadt (15). Irányuk, eszméik lassan hozzászoktatják az embereket *arra*, e. h. ahhoz (7). Nem dokumentálható, mi volt e nő, a feleség, az anya *oka arra*, hogy férjét elhagyja, e. h. mi indította arra, mi vitte rá (25). Szilágyi Sándor *nehányad író magával* füzetes vállalatot indít: néhányad magával+néhány íróársával (7). *Magából az adott alakokból*: magukból. Akik *önlabukon* is megállhattak volna: a maguk lábán (16).

Helytelen az *azon*, *ezen* nyakrafőre való használata is, valamint a *-nak* *-nek* genitivusi alkalmazása, mikor különös szükség nem diktálja.

De bőségesen akadunk a stílus szépsége ellen való vétségekre is; a stilisztika minden fejezetére telnék belőlük példa.

Szóismétlés: És vele meg vannak váltva Margitért elkövetett bűnei, az államélet érdekében tett szédelgései, classicus pogány érzülete és az ördögnek tett véres ígérete (68). Távoztával kétségeit a kétségbeesésig tovább szövi (69). Melyek *aselőtt, akkor és asóta* fentartják a magyar irodalom folytonosságát (6). — Képzavar: „A szerelmes bánatában, átkozódásában, a leíró képeiben, az elbeszélés jellemeiben *átcsillan* a hazafi bánata, átkozódása, a haza *földje*, a hazai levegő *illata*, a magyarnak *jelleme*“ (8). Föld, illat és jellem, amely *csillan!* „A szóból fegyvert kovácsoltak, dalokban ólmot öntenek és minden oda törekszik, hogy a rátukmált intézményeken léket ásson“ (3).

Mindezekon felül Morvay bizonyos újságra is törekszik kifejezéseiben, de fogyatékos nyelverzéke miatt természetesen kevés sikerrel. Különösek például ezek a szavai:

Bánatukban a halálnál még gonoszabb, a kedvet és a hajlamot elnyomó lelki *zsábaságba* vagy örületbe estek (2): zsidbadtságba. Petőfi utánzása *lidérckedett* minden költeményben (11): kísértett. *Torzos*, zavaros világ (70). *Anyasült ruhállan* (18). *Halálszerű* csend (1). Költészete nem csapong a *göncölökig* (18).

Nagyon keresett ez is, hogy: Ártatlan *jelek* alatt vétkes *jelvényeket* (szimbolumokat) szimatolt a kormányzó hatalom (2), valamint az *ezennel* efféle régies ízű használata: A természet közel-létében vagy nyilatkozatainak megismerésében a vallásos eszme is rejlik és *ezennel* a pantheismus megnyugtató ereje (323).

De egyszerre kiesett a könyv a kezünkől s meredten szegeztük szemünket a sírjából kikelt kísértetre, mely rút vigyorgásával gúnyosan igyekezett értésünkre adni, hogy épen nem tért még az örök nyugalom csendes ölébe. A 21. lapon ezt olvastuk: „Bennük leljük meg a csírá, hogy Madách világnézet, érzelmei egy műbe *kötgítve* alakuljanak meg.“ Zápolya kínosan fordult meg sírjában s Bugát szelleme fénykörrel övezve tünt föl a távol kódében.*

ZLINSZKY ALADÁR.

* A *Madách nyelvessete* c. fejezetben Morvay összeállítja a költő idegenszerűségeit és germanizmusait. Ez az összeállítás azonban épen nem megbízható. Így pl. semmi józan kifogást nem emelhetni a következő tőle megrótt kifejezések ellen (519 l.): *Megemlékszik felölem. Halni térték. Mit késtek őt elfogni. Fel hát csatálni, fel hát lelkesülni. Mink vagyunk hivatva e ronda démonát féken tartani s vezetni. Mért leszállni? Be sem fogad megpihenni. Még versenyezni vélünk! A kit mutatni bírok. Kegyes voltál magadhoz hívt. Elég ledöntni a multnak rémeit. Sajátságos föltűnni látni. Térjünk vissza porban játszani. Ujat létrehozni erőnk kevés. Hogyan fér közeledbe. Tedd kesed ssivedre. Fájva emelek szavat. Három gyermekemmel tart. Lelked kitisztul. Hald az örömet kiölte. Én a túlvilágot nem hiszem. Céljainkra szolgál. Mit járjuk stb.* Némelyik egyenesen magyar idiotizmus, mint: *Többre nézlek.*

Kerüljük a germanizmust!

Magyaros szerkesztésre vezető német-magyar betűrendes szótásgyűjtemény. A Nyelvőri irodalom nyomán szerkesztette Szigeti József. Budapest, 1896. Eggenberger. 30 kr.

Tizennyolc éve, hogy Simonyi Zs. Antibarbarusa közkézen forog. Ez a könyvecske a Nyelvőr-irodalom nyomán irodótt s betűrendes jegyzéke a magyar nyelv idegenszerűségeinek, hibás szóalkotásainak és szerkezeteinek. Magyar íróknak, magyar tanítóknak készült és minden szónál megmondja: melyik a helyes, melyik a hibás, melyik az ajánlatosabb szó. Szigeti J. nem régiben megjelent szótásgyűjteménye, mely szintén a Nyelvőr gazdag kincseit rendezgeti gyakorlati használatra, jóval szűkebb kört ölel fel. Német nyelvűeknek és német munkák fordítóinak készült és csakis a legelterjedtebb germanizmusok ellen küzd, „nem tartván számot kimerítő teljességre“. Aki végig olvassa a Szigeti J. füzetét, meggyőződhetik e mondása őszinteségéről. Hányszor hallhatjuk mi boldog székes-fővárosiak: „Kérem, állítson elő annak a hölgynek“ (Bitte stellen Sie mich jener Dame vor) s más efféléket. Hogyan mondják ezt magyarul? A szóban forgó füzetke erre s más egyébire nem adja meg az útbaigazítást, és — helyesen — csak az irodalom elterjedtebb németességei ellen küzd.

A szótásgyűjtemény szerkesztője a tárgy igaz szeretetével, nagy szorgalommal, sok ügyességgel, dicséretes módon oldotta meg föladatát. Germanizmus — úgymond — nem jelenik meg könyvecskéjében, mert a hibás kifejezésnek már csak a látása is ronthatja a nyelvérzékét. S ez, fájdalom, nagyon igaz dolog.

Lelkünk tiszta gyönyörűségére a romlatlan magyaros észjárás igaz gyöngyeit találjuk a füzetben.

Akad azonban benne olyan is, amivel nem értünk egyet. Így pl. Buchführung: *könyvvitel* (9), verbuchen: *könyvbe venni* (31), Buchhalter: *könyvvivő* (és nem könyvvezető). Ajánlatosbnak hisszük a *könyvelés*, *könyvelő* és *könyvelni* szokat, melyek kifogástalan képzsűek és a gyakorlati életben igen sokszor előfordulnak.

Zur Quadrille bin ich schon engagiert: a négyesre már *foglalkozva* *vagyok* (14). Erőszakos fordítás. * Jobb: a négyest *másnak ígérttem oda*.

Eine Sammlung von Wörtern: *szavak gyűjteménye*. Jobb: *szók gyűjteménye* vagy *szógyűjtemény*. Ezt az összetett főnevet Szigeti is használja (37. l.).

Életem sem nézem semmibe. Mesterén túljár. Különben kár, hogy Morvay, aki pedig nem fukarkodik az idézetekkel, épen e pontnál mulasztja el megjegyezni, mit honnan idéz. Z. A.

* Mások is megrótták már, de kiderült, hogy ép oly helyes, mint pl. *meg vagyok barátkozva vmivel*; s a többi közt egy makói kocsis mondását közölték: már mással *vagyok lefoglalkozva*, l. Nyr. 2:416, 454.

A SZERK.

Mit Rücksicht... tekintve azt (26); de lehet, hiedelmünk szerint, így is: *tekintettel arra*, noha némelyek, köztük Gyulai Pál is, ezt tagadóba veszik. Simonyi Zs. is több ízben használja bizonyára tudatosan; l. Nyr. 25:3: „A M. Nyr. össze fogja állítani a magyar szók és szólások eredetét, *tekintettel* a műveltség *történetére*, ismertetni fogja a tudományos nyelvtannak, kivált a mondattan-nak fontosabb eredményeit, egyszersmind a *stílusra* való *tekintettel*“.

Nem tekintve e kifogásainkat, a Szigeti füzetkéje igen derék munka, melyet mindenkinek jó lélekkel ajánlhatunk, különösen székes-fővárosunk „aranyos ifjúságának“.

HARMAT GÉZA.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Gyilok. Simonyi Zsigmond (26:170) lehetségesnek tartja, hogy a *gyilok*, mai értelmében, a nyelvujítás elvonása, s hozzáteszi, kérdés: kié? E kérdésre akarnék felelni.

Előre bocsátom, hogy SzD.-ot a *gyilok* szóra nem a székelyek szarvasmarháinak lábecsomósodása vezette, mert ha erre a betegségre emlékezett volna, ezt ő, aki annyi székely tájszót fölvelt a Kisded-Szótárba, bizonyosan ki nem hagyja, valamint ki nem hagyta a *medvegyilok* nevű medvefogó kelepécét sem. Kétségtelennek tartom, hogy a *gyilok* szót, ölés gyilkosság értelemben, SzD. a *gyilkos*-ból vonta el. Bizonyosság erre a mellé illesztett csillag, mellyel nem csupán az idegen származású, hanem a még szokatlan szókat (pl. anyag, erény, fizetmény, öszvellet stb.) szokta jelölni, valamint az a körülmény is, hogy SI., noha SzD. szótárát feldolgozta s a SzD.-féle új szókat s tájszókat Sz.-szel jelölte, a *gyilkot* nem vette át tőle. Ennek oka az, hogy SI. a régi *gyalkos*-ból azt következtette, hogy az állítólag régi *gyalk* vagy *gyalok*nak nem ölés, gyilkosság, hanem pugio, sica volt a jelentése (Sokféle 1801. VII:188). Így tett Verseghy is, aki a *dákos*-ból a *dák*-ot vonta el (Tiszta Magyarság 127 és Wagner: Phras. 1822, pugio, sica alatt). Simonyi kérdésére tehát, hogy ki volt az, aki a *gyilok* szót, mai értelmében, elvonta, az a feleletem, hogy ez Sándor István volt, csakhogy ő még nem *gyilok*nak, hanem *gyalok*, *gyalk*nak irta. De minthogy a *gyalkos* alak századunk elején már rég ki volt halva, nyilvánvaló, hogy a *gyalk*, *gyalok*nak is mindjárt át kellett formálódnia *gyilk*-, *gyilok*ra. Csakugyan így találjuk már 1807-ben a Baranyamegyei Tiszti Szótárban, 1818-ban Márton Lexicon Trilinguejében (*sica* alatt), 1822-ben a Wagn. Phras.-ban stb.

Kassai (Szókönyv II.283) azt állítja, hogy a *gyalk* megvan már Komjátinál (Szt. Pál Lev. 1533); érdemes volna megvizsgálni, vajjon igaz-e?

KIRÁLY KÁROLY.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Vasúti műszók. Bélteki Kálmán (26:171) azt ajánlja, hogy legyen: *Station*: állomás; — *Bahnhof*: pályaház vagy pályafő; — *Locomobil*: gőzös; — *Waggon*: kocsi; — *Coupé*: fülke.

Az első megfelelés kifogástalan; csakhogy a vasutasok, meg a közönség is többet ért az *állomás* szón, mint „egy község mellett azt a helyet, ahol a vonat meg szokott állani.” Azon helyen kívül odaértik e szóhoz még mind ama berendezéseket és létesítményeket, melyek a vasúti közlekedés céljaira szolgálnak.

Bahnhof: pályaház vagy pályafő nem felel meg, mert *Bahnhof* egészen mást jelent, mint azt a helyet, ahol „utasok fel- és leszállanak”; jelenti pedig a vasúti állomásnak árkokkal, sövényvel, léckerítéssel vagy más módon bekerített udvarát, amelyben vágányok, váltók, jelzők, rakodók (raktárak), mellékepületek stb. vannak elhelyezve. A falusi házhoz tartozó istálló, ól, pajta, kút szintén az udvarban vannak. Ha tehát más kifogása nincs Béltekynek a *pályaudvar* ellen, minthogy „a német *Bahnhof* szó szerinti fordítása”, akkor csak hagyjuk meg a *pályaudvart* eddigi használatában. A *pályaház* vagy *pályafő* csak a rossz *indóházat* helyettesítheti. Ez pedig annak az épületnek a neve, melynél a vonat megáll, amelyben jegyet lehet váltani, poggyászt feladni stb. Az *állomás* magában foglalja a *pályaházat* és a *pályaudvart*.

E kettőnek összetévesztése, úgy látszik, Ballagítól ered, lévén ennek Új Teljes Szótára szerint: *Bahnhof* = indóház, pályaudvar.

A *gőzös*-kocsit Bélteki *locomobil*-nak mondja; nyilván *locomotiv*-ot akar írni.

Waggon jóízűsű magyar ember tényleg nem ír, hanem vagy *személykocsit*, vagy *teherkocsit*, vagy csak egyszerűen *kocsit*, különösen ha tudva van, hogy *vasúti kocsi*ről beszél.

Coupé-nak nem igen felel meg *fülke*, mert *fülke* egy tágasabb egésznek félrecső kisebb része, elég kifejező a *szakasz*, vagy ha tetszik: *kocsiszakasz* (l. „női szakasz”, „szolgálati szakasz”).

Tehát: *Station*: állomás; — *Stations-, Aufnahms-, Empfangs-Gebäude*: pályaház vagy pályafő; — *Bahnhof*: pályaudvar; — *Locomotiv*: gőzös; — *Waggon*: vasúti kocsi vagy kocsi; — *Coupé*: *szakasz* vagy *kocsiszakasz*.

SZIGETI JÓZSEF.

Waschecht. A kereskedők is így fejezik ki ezt a fogalmat a hírlapokban közölt hirdeteikben: *mosható kelme*. A nép — nem melléknévvel, hanem igével — így mondja: *nem megy ki a mosásba*. Egyébiránt nem volna rossz, ha mi — az irodalomban használatos *színehagyóval* ellentétben — *színetartónak* mondanánk.

Leistung. *Leistungsfähigkeit*: termőképesség, termelő képesség. Irodalmi alkotásra vonatkozólag is.

Exaltiert, a. m. fenkölt, átszellemült. (V. d. mindezekre nézve Nyr. 1896. szept.)

Sie hat Haare auf den Zähnen. A Nyr. 24. évfolyamában 46. l. Szarvas Gábor azt a kérdést fejtegeti, hogy mi a magyar megfelelője ennek a német szólásnak. Szerinte tulajdonkép: *baromerős*. Nem rossz kifejezés, de találni színesebbet, erővelteljesebbet is. Mondják ugyan így is: *debella* s ez a. m. izmos, természetes, harcias asszony. De hallottam én egy kifejezést, amely a fenti német szólásnak értelmét is tökéletesen fedezi, meg szószerint is egyezik vele. Ennek analógiájára: „nyelves, fogas asszony“ azt is mondják (én nyíriektől hallottam) *hajas-fogas asszony*. FARAGÓ HENRIK.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Háromszékben. Két újabb nyelv tudományi mű olvasása közben többször találkoztam e helyhatározóval: *Háromszékben*. Ez az alak, valakiként, törvényes ugyan, de nem jogos. bántja nyelvérzékünket, mivel mi székelyek és erdélyi magyarok soha sem mondjuk másként, mint *Háromszéken*.

Az eset arra indít, hogy jegyezzem ide a régi székely és szász székek nevéből való azon helyhatározói alakokat, amelyek a *hol* kérdésre évszázadok folyamán járatosak voltak s ma is azok. Aranyosszéken, néha Aranyosszékben; Marosszéken, ritkán Marosszékben; Udvarhelyszéken; Keresztúr-füszékben; Bardoc-füszékben; (Erdővidéken); Miklósvár-füszékben; Háromszéken, de Sepsiszekben vagy Sepsiben; Orbaiszekben vagy Orbaiban; Kézdiszekben vagy Kézdiben; Csik-, Gyergyó- és Kászón-székben v. Csikszékben, Csikban, (Gyergyószékben), Gyergyóban. Kászón-székben, Kászónban; Kőhalomszékben; Meggyes-székben; Segesvárszékben; Szebenszékben. PAAL GYULA.

Német jövevényszók (26:149). A *patécs* nem jövevény, tehát semmi köze sincs a Com: Jan.-beli *patatshoz*, mely különben sem 'pipacs', mint a NySz. véli, hanem nyilván *Anemone nemorosa*. (Vö. CzF. *patéc*.) A *patécs* (másképp *petécs*, *petecs*, NySz. Bercs: Lev. *peticsen*) a némely betegséggel járó bőralatti vérömlés: lat. *petechia*. Mind e szavakban a cs az olasz *petecchie* velencei ejtésére mutat; a *peticsen* közvetlen a németből való átvétel lehet. Bécsi asszony szájából hallottam: „Er hat die Petetschen“. A ő bizonyosan itt is velencei hatás.

Alkalmasint csak sajtóhibát korrigálok, mikor megintem, hogy a *plajbász* meg a *platajc* nem egy. A *plajbász* ólom íróvessző, a *platajc* tengeri hal: 'passer marinus' PPl., 'platteislein' PPB. A Radv: Szakban *plataisz*. (Vö. NySz.) Bethlen Miklós életében szintén *platajc* (1:284).

A kérdőjeles *prokelli* az én tudomásom szerint *prokkerlt*, a bécsi német *prokkerl*, az olasz *broccolo* (kelbimbó, *Brassica gemmifera*). Hozzánk bizonyosan a Naschmarktról jutott, nem a Mátyás korabeli piacról.

A *strapa* (vö. *strapacérosni*) miért volna szláv eredetű? A bécsi *strapas*, *strapasieren* közvetlen származéka ez; Bécsben meg az olasz

strapazzo kölcsönvétele. Épen olyan, mint a szintén Bécsen át hoz-
zánk származott olasz *ssekatura*, *ssekál*, *ssektiros* (*seccatura*, *seccare*).

Tresina (gyakrabban: *dressina*) csakis egyenesen a németből
kerülhetett hozzánk. Drais badeni báró elsőben a német vasutaknak
adta el találmányát (*draisine*, *dresine*, *dressina*). Nálunk minden vas-
úti dolog német hatás alatt keletkezett. Az első 'hajtány' is német
kézből, német munkásokkal került ide. Miért került volna máshon-
nan a neve?

Melich János kommentárjában talán nem elég következetes a
nyelvtörténeti vizsgálat. Kőrösi Sándornak abban teljesen igaza van,
hogy a *regruta* meg a *remunda* olasz eredetű; de hozzánk mégis
osztrák révén jutott, mert ezek a katonai műszók sokkal újabbak
olasz érintkezéseinknél.

TÓTH BÉLA.

Réparágó. Így nevezik „a felvidéknek egy sűrű őserdős hegy-
láncokkal koszorúzott vármegyéjében“ (de pl. Esztergomban is) a tanító-
képző intézet növendékeit. Ezt a nevet a Nemzeti Iskola III.36. sz.
tárcája abból magyarázza, hogy a tanítójelöltek igen silány ellátást
kapnak s azért nyers répával verik el éhüket. — Azt tartom, ez a
répa-rágó népetimológia útján lett a *prépa*-ból, mely a *preparandista*
rövidítése. S épen most közlik Bajáról is (26:190), hogy a preparan-
distának *prepa*, *répa*, *répásze* a neve.

SIMONYI ZSIGMOND.

Maradhass, ülhess, megtér. A *maradhass* alakot ismerik Nagy-
Kikindán, Mokrinban, Szegeden, Kalocsán, Zentán, Pannonhalmán, Pápán,
Veszprémbe. Azonban, miut hiteles tanuktól hallom, Léván, Galántán,
Tós-Nyárasdon, Szombathelyen ilyen alakban nem használják, hanem
máradj vesszeg v. *vessség*. Nagy-Kikindán a *maradhass* helyett más
alakokat is hallottam és magam is használtam: *maradj békibe*, vagy:
nem *maradhatnál* már egyszer? Igen gyakori még ez a szólásmód:
ugyan *ülhess*, vagy: nem *ülhetnél* már? vagy: nem *ülhetse*, de izgága
vagy! Zentán is használják az *ülhess* alakot.

Midőn nem régiben Pannonhalmán azt kérdeztem az egyik
magyar paraszttól, hogy mi az, ha azt mondom *ülhess*, nem tudta
megmondani, de mikor azt kérdeztem tőle, hogy kit mondanak *marad-
hatatlan* embernek, azt felelte, hogy a nyughatatlan, sehonnait.

Ekecsen, Komárom megyében hallottam ezt a kérdést: *Megtért-e*
már Ferenc a szérűn? a. m. megfordult-e a kocsival a szérűn. Egyik
alsólendvai (zalamegyei) barátomtól is hallottam a *megtér* igének 'meg-
fordul' jelentését.

MISKOVITS F. HENRIK.

Őn, maga, kegyed. A dunántuli parasztember a megszólításban
nem használja a *magát*, de az *önt* se; sőt sértőnek tartja magára nézve,
ha így szólítják meg. Egy parasztaszony így felelt földesura feleségének
kérdésére: „Hát mi jót hozott Petőné?“ „Tojásér gyűttem tésasszonyom,
meg *ütet* látogatni.“ Egy falusi csizmadia pedig, mikor városi kollégája
következetesen őnnek titulálta, nagyon zokon vette a dolgot s így repli-
kázott: „*Ha én őn, őn is őn!*“

LANDORI ENDRE.

Francia-magyar népies etimológia. Még pedig budapesti, sőt hogy a csoda és csodálkozás annál nagyobb legyen: alkalmasint ferencvárosi. Az új törvényszéki orvosintézet halottas kamaráját a sajtó szerette és szereti *morguenak* nevezgetni. Ezt a franciáskodást még ami fővárosunk népe sem fogadta el, és azt a komor helyet — legalább mifelénk, a Ferencvárosban — úgy hívja, hogy *morgó*. Sokszor hallom: „Bevitték szegényt a morgóba” stb.

BÁLINT KELEMEN.

Furik. A Szarvas G. hagyatékából származó „Német jövevényszók” között a *furik* szónál Melich Jánosnak következő jegyzetét olvastam: „ném. eredetű, de szláv közletéssel kaptuk, vége mutatja”.

Eleinte azt hittem, hogy nem jól látok, mert bizony sem a magyarban, sem a németben én ilyen vagy ehhez hasonló szót eddig még nem hallottam soha. No de a CzF.-féle Magyar nyelv szótárát felnyitva megszágyentülten olvasom benne a következő adatot: „*Furik*, gömör-megyei tájszó, am. targonca. Idegen eredetűnek látszik (*Fuhrwerk?*)”.

Anélkül hogy a kérdéses szó eredetét szakszerű nyelvészeti készséggel fejtegetni megkisérténém, bátor leszek egy kis történetkét és az ebből kifolyólag tudomásomra jutott érdekes és váratlan magyarázatot elmondani, melynek a napokban magam voltam a tanúja. Van nekem egy barátom Miskolcon. A napokban együtt valánk kertjében; ő ott mint szenvedélyes gardálkodó, egy magyar nyelvű munkás ember segítségével egy és más kisebb gazdasági teendőjét végezte. Egyszerre csak hallom, azt mondja a munkásnak: „Hozzon aztán ide egy pár *furik* földet János”. Erre a következő párbeszéd fejlődik ki közöttünk:

— Hát az a *furik* tulajdonképen mi legyen?

— Tudod barátom, itt nálunk *furiknak* nevezik a talicskát.

— *Talicska* a. m. egy egykerekű két nyéllel ellátott láda, s ettől a *targonca* abban különbözik, hogy ennek csak hátsaraglyája van, de ládája nincs.

— Mondd csak, honnan származhatott az a *furik* elnevezés?

— Barátom, annak a magyarázata igen egyszerű; ha a kenetlen kerekű talicskát tolják, az egyre azt csikorogja: „*furrik, furrik*”. Ezért nevezte el a köznép magyaros találékonysággal *furiknak*.

— Köszönöm, kedves barátom, hogy felvilágosítottál — mondtam erre — te most nagy szivességet tettél a magyar etimológiának, mert amit eddig nem birtak a nyelvészek kiokoskodni, azt te ime egész egyszerűen és valószínűen megfejtetted. Hiszen ez valóságos Kolumbusz tojása.

Ezek után azt hiszem, nem tévedek, ha a *furik* kifejezést egyszerűen hangutánzó szónak nyilvánítom, amilyen az annak idejében divatos nemzetközi játékszer a *Ori-Ori* volt, mely szintén a hangjától kapta nevét, vagy hogy a magyar nyelvből is idézzek példát, amilyenek a következők: *csepp, dob, fütty, korty, sip* stb. elnevezések.

KÁKAY ALAJOS.

„A magyar etimológia” nevében hálások lehetnénk Kákay A. úrnak, e már nem szokatlan s nem is új módszerű megfejtésért. Az egész megfejtésben csak az a baj, hogy későn jött. Ha úgy a 40—50-es

években áll elő K. úr e Kolumbus-tojással, ma okulásul s intő például, hogy ilyen utakon mi hálátlan utódok ne kóboroljunk, szívesen el is olvasnók. De mi hálátlanok vagyunk s a nemzetieskedő etimológia nem kenyerünk. Tudtuk, hogy a *fúrik* szóban benne van az *r* hang, amely, szégyennel valljuk meg, akkor föl se tűnt előttünk. Pedig az *r* hangnak fontos etimológiai értéke — volt. Képzeldő erőnk gyöngeségét semmi sem illusztrálja jobban, mint az, hogy észre nem vettük, hogy a *fúrik* mindig 'furrik'; de hát előttünk többet nyomtak a következő adatok: „*furik* (olv. *furik*), sl. (= slovenský, tótul), schubkarren, currus trusatilis (Palkowitsch cseh-német-latin szótára, Prága, 1820) || t. *fúrik*, z ném. (= z némeckého, németből) = kolečko, v němž se vozí písek, vápno a p. (= targonca, amelyben meszet, homokot stb. hordanak; Slovnik slovenskočeský a československý sestavili Kar. Kálal a Kar. Salva, V Lipt. Ružomberku 1896, 41. l.) || t. *furik* v. *trakař* és ez alatt *trakač*: schubkarren (Rank cseh-német szótára). — E három adathoz nem akarom hozzá venni az én nyelvismeretemet; szótár nélkül is ismertem a *fúrik*-ot a tót nyelv köréből. Az első idézetből az is látszik, hogy mások is németnek tartják a t. *fúrik*-ot; ezt csak azzal egészíthetem ki, hogy az *-ik* tót kicsinyítő képző. — Ezek az adatok párosulva azzal, hogy a magyar szó csak is a felsőmagyarországi megyékben járatos (lásd MTsz.), meggyőzhetik Kákay urat arról, hogy e szó származásáról vallott nézete alaptalan.

MELICH JÁNOS.

Időtlen. Egy bizalmasabb pillanatában cselédem így sohajtott föl: — Sógorném, a Katica, menyasszony! — Ki veszi el? kértem részvételt. — Egy lakatos, feleli a lány búskomolyan. Először én rólam beszélt mindig az a fiatal ember; de a Katica örökölt ötven forintot s most már őt akarja elvenni. Pedig, az a fiatal ember csak egy évvel idősebb nálamnál és hat évvel *időtlenebb* a Katicánál. No szép egy pár lesz belőlük! — Szokott használat ez: *időtlen*, e helyett: *fatalabb*?

SZ. GÁBORNÉ.

A Nyr. régibb közlései szerint Göcsejben használják. Nyilván az *idősebb* analógiájára keletkezett. (Egy gyermek azt mondta *éhetlen* e h. *nem éhes*, egy másik pedig: *édetlen* e h. *nem édes*.)

A SZERK.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Löveg. Habent sua fata — neologismi. Jókai Mór április 24-iki felolvasásában mindig 'löveg'-nek nevezi az ágyúgolyóbist. Amint-hogy a legtöbb ember, aki ezt a szót ismeri, azt hiszi, hogy = 'Projektíl.' A *löveg* azonban 'Geschütz' és a *lövedék* a 'Projektíl'; így intézték ezt a szócsintanos alkotók; így van a katonai műszótárakban, így a m. kir. honvédség hivatalos nyelvében. Ámde a katonadolgokban járatlanok mégis mindig 'löveg'-nek mondják, írják az ágyúgolyóbist és ezen a réven gyakran megtörténik velők, hogy a levegőben röpködő

ágyúkról, sustorogva lecsapó ágyúkról beszélnek. Lám milyen jó azoknak, akik megmaradtak a régi magyar nyelv mellett! Nem eshetik meg rajtuk olyan furcsa história, hogy összetéve sszék az ágyút a golyóbisával.

TÜZES GÁBOR.

Emlékezés Kőlcsey Ferencre. A Vasárnapi Ujság egyik nem régiben közölt cikkének a címe. Amint a szemem rá esett, helytelennek éreztem ezt a címet. De miért? — — Irhatnék-e én emlékezést Kőlcsey Ferencre? Nem, mert én Kőlcseyt sohase láttam. Ellenben Kőlcseyről szóló emlékezést én is irhatnék; — mert hallottam róla. Ilosvai emlékeztetett az elmúlt időkről, az elmúlt időkben jó Toldi Miklósról; de T. Miklósa nem emlékeztetett. Az tehát a kérdés: vajjon a cikk írója kortársa volt-e Kőlcseynek? látta-e? akkor-helyes; de ha nem, akkor nem is emlékeztetik rá, hanem róla. Igaz-e?

TURCSÁNYI ANDOR.

Az Akadémia nagyhete. A nyolcvanas évek közepén még azt hittuk, hogy külön nagyhete csak a görögkeleti hitvallásúaknak van, még pedig olyan esztendőben, mikor a Julius Caesar kalendáriumabeli húsvét nem egy napra esik a római katolikusokéval. Most már a Magyar Tudományos Akadémiának is van saját nagyhete. Vagy tíz évtől óta minden májusban emlegeti az egész sajtó. De mikor van hát a Magyar Tudományos Akadémia húsvétja? Ez a kérdés furcsának látszik, holott józan ész szerint való. A magyar ember nagyhéten a húsvét előtt való hetet érti, semmi egyebet. A hebdomas sancta seu maior, a Charwoche, melyet a DöbrC. *csonkahét* néven említ, régibb szótárainkban, tudtommal, nem fordul elő; a WF.-ben „a szent vagy nagy hét húsvét előtt“, a protestáns Márton József szerint „áldozó hét“; a *nagyhét*, ha a NySz.-nak igaza van, a KirBesz.-ben tűnik föl elsőben, egy évvel a WF. megjelenése előtt. A szó történetének hiányossága azonban nem teszi bizonytalanná értelmét; és nincs okom félni, hogy akadhat magyarul tudó ember, aki meghazudtolja azt az állítást, hogy a *nagyhét* a húsvét előtt való hét, semmi más. Micsoda hát akkor „az Akadémia nagyhete“? Én tudom, micsoda. Egy könyv-matos tudósító, a Hírcsarnok valamelyik emberének elméssége; szó-játék, mely az Akadémia *nagygyűlésére* céloz; vagyis az Akadémia *nagyhete* a *nagygyűlés* előtt való hét. Nekem úgy rémlik, hogy ennél jobb viccet is hallottam már; és furcsállom, hogy a sajtó nemcsak hogy kapott rajta, hanem komolyan él vele, immár jó tíz esztendeje, és valósággal belecsempészte a nyelvbe. Vajjon miben esnék kár, ha annak a rovatnak, a nagygyűlés napjaiban, ezt a címet adnák: „Az Akadémia nagygyűlése“?

BÁLINT KELEMEN.

Én megvallom, nem látok abban se hibát, se bajt, ha nemcsak a húsvét hetét nevezik *nagyhét*nek. Hiszen minden szó vehet föl új jelentést, ha ez némiképen ráillik. Még az se baj, ha eleinte tréfa vagy vicc volt az új használat, mint ahogy a *bálsányát* Pákh Albert

faragta a szófaragók kigúnyolására, s ahogy a gúnynevekből, ragadványnevekből idővel egészen komoly, törvényes családnevek válhatnak.

A SZERKESZTŐ.

A **„Friss Ujság”** újítása a cím- és rangkérdés dolgában. A mióta a Fővárosi Lapok hasábjain fölvetették ezt a kérdést, azóta már sokan hozzászóltak, ki pro, ki contra; végre is a Nyelvőr lapjain szakadt vége a hosszú nyúlt vitatkozásnak. A napi lapok egy-kettő kivételével elfogadták mind valamennyien, hogy a *herceg, gróf, báró* és *doktor* szónak magyarosan a név után a helye.

Csatlakozott a többi kollégákhoz a **„Friss Ujság”** is, szintén a név után helyezte a *gróf* és *báró* szokat, de hogyan? — Mindjárt az 5. számában (1896. dec. 9.) a **„Politika”** című rovatban ezt olvashatjuk: „Fehérváry Géza, *honvédelmi miniszter és báró* ma Bécsben volt a király ő felségénél kihallgatáson.” A *báró* szót tehát csakugyan rangot jelölő szónak veszi és mint ilyet a nagyobb rangú miniszter után teszi. E merész újítás után mindjárt nyomban ott van a másik is: „Ó-Budán ma járt — talán életében először. — Festetich Andor, a *gróf és kormánypárti jelölt*.” Talán van egy másik Festetich Andor is, aki nem gróf és nem kormánypárti jelölt? Ilyen urat én nem ismerek, de még a **„Friss Ujság”** se.

PÁPAY JÓZSEF.

Ő nagysága. Az emberek legjobban hisznek a nyomtatott betűnek; hanem Déry Gy. úrnak (26:130) igaza van, első sorban az iskola köteles a nyelv tisztasága és épsége fölött őrködni. Hallhatunk ott ilyenféle budapesti kifejezéseket is: *kérimunkakissasszony, tornakissasszony, énekkissasszony, fölmondalak, kése csináltam* stb., amit az ép nyelvérzékű tanító bizony nem igen hagyhat szó nélkül. A másik kérdést illetőleg valóban érdekes volna tudni, milyen cím illeti meg az intelligens asszonyt, aki eszemunkája után él, mikor már a *tensasszonyt* a mosónő, házmesterné és csarnokhölgy foglalta le magának, a *nagyságát* pedig csak a boltajtó választja el az aszfalttól, s különben sem valami jó hangzású titulus. — „Hová megy, *asszonyom?*” Így tisztelik egymást Lellén (Somogy m.) a szomszédok. Így egyszerű, szép és magyaros; szép a *nagyasszony* is. De ez még a jövő eszméje, a kézcsók pedig már a múlté.

HENTALLER ELMA.

Bizony legszebb volna a tanítónőknek a régi *kissasszony* és *nagyasszony* cím, a szerint, amint hajadonok vagy férjesek. Csak ő rajtuk áll, hogy e régi magyaros címekkel szólíttassák magukat.

A SZERK.

Hivatalos nyelv. „K. J. érdekében f. évi 199. sz. alatt támasztott igen becses kérelme — sajnos — a vonatkozó rendszeresítéssel nincsen megféréshben, mi miatt teljesítésétől — fájlatva bár — tartózkodnunk kellett. — Kiváló tisztelettel.”

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Van-e különbség a *Jägerlatein*, *hussárlatinság* és *konyhalatinság* között?

F. *Jägerlatein* ma 'hártyánosság'. Garay híres obszitosának megszületése előtt alkalmasint így fordították volna: 'hazug dicsekvés, kérkedés, hencegés, hetvenkedés, handabandázás'. De kérdés: megvolt-e Hány János (1843) előtt a *Jägerlatein*? A németek sem igen rég költötték a vadásznak hazudozó hírét; a nagy füllentő náluk is a világlátott, katona volt mint nálunk. Igaz, régi német anekdotáskönyvekben is találni nem egy képtelen vadászhistóriát, és a most száz éve meghalt Münchhausen kalandjai között is vannak nagy vadász hazugságok; de a vadászból azt a *jägerlateinos* alakot alkalmasint csak a müncheni *Fliegende Blätter* faragta, az utóbbi ötven esztendőben, tán ép a Münchhausen formájára. A hazudozó vadász tehát nem magyar ember; és sült németiség, amit az *Atheneum* kézi lexikona ír (nyilván valamely német enciklopédia *Jägerlatein*-cikkét fordítván le: „Vadászlatinság. a hetvenkedő, nagyotmondó vadászok túlzó előadásmódja“. A *hussárlatinság* és *konyhalatinság* egy. CzF.-ban: „*hussárdiákság*: rosz latin nyelv, mely magyaros kifejezéseket és szólásmódokat használ a tiszta latin helyett“ és „*konyhadiákság*: így nevezik gunyosan a rosz latin beszédet, mely a tiszta latin sajátosságait mellőzve, az idegen nyelvek kaptájára van ítve.“ A *hussárlatinság* alkalmasint újabb magyar eredetű; a *konyhalatinság* is újabb nálunk, de megvan a németben, franciában is (*Küchenlatein*, latin de cuisine) és nem egyéb a *latinitas culinaria* fordításánál.

TÓTH BELA.

2. *Egyszersmind* vagy *egyszersmint*? Szerintem az utóbbi a helyesebb, mert a *mint* szócskát nézem benne, épúgy, mint az *úgy**mint*, *valamint* szókbán. Helyes-e a származtatásom?

F. A kiejtés talán jogot adhatna arra a véleményre, hogy a kérdezett határozóban a *mint* szó keresendő, amennyiben anyag kiejtésben és épen a fölhozott *mint* végű szavak hatása alatt *egyszersmint*-et is ejtenek némelyek. A *mint* szó azonban sehogy sem illenék bele az *egyszersmind* 'simul, zugleich' jelentésébe. A szót származásánál fogva mindenesetre *mind*-del kell írunk, annyiival is inkább, mert a kiejtésben is *egyszersmind* az általánosabb alak. A régiek is következetesen így írták, sőt az ő írásmódjukból világosan fölismerhetjük a szó három elemét, amelyből egybeolvadt: *egyszer-és-mind* (*egyszers mynd*, *egyszer-s-mind*, *egyszer smind*, *egyszer s-mind*, l. NySz.; Dugonicsnál *egyszer-is-mind*). A szó eredeti jelentését legjobban ez a régi példa szemléltetheti, a Jordánszky kódexből: „Nem szolgálhattok *egyszersmind* Istennek és az mammonnak“ (NySz.). Minthogy a régiek tudvalevőleg a mai páros *mind*—*mind* mellett az egyszerű *mind*-et is használták kapcsoló kötőszóul, ezt a mondatot így kell értünk: nem szolgálhattok egyszerre mind az Istennek, mind a mammonnak. Az *egyszersmind* tehát tulajdonképp azt fejezi ki, hogy valami egyszer, azaz

egyszerre és két dolog iránt történik, vagy hogy egyszerre történik mind a két szóban forgó dolog. (Vö. Simonyi: Magy. hat. 1:104.)

3. *Végett*-hez járulhatnak-e személynagok? Szinnyei J. nyelvtana szerint a *végettem*, *végetted* stb. alakok lehetségesek, magam sohasem hallottam és nyelvérzésem is tiltakozik ellene. Kérem a t. szerkesztőség szíves fölvilágosítását.

F. Szinnyei nyelvtanának igaza van, mikor a *végett* névutónak személynagos alakjait lehetségesnek mondja. A *végett* ép olyan névutó mint a többi, s nem volna rá ok, hogy miért ne követhetné a személynagok fölvetelésében a többi névutók példáját. De Szinnyei nyelvtana tényleges adatok alapján veszi föl a *végettem*-féle személynagos alakokat. Ugyanis már a Nagy Szótár megjegyzi, hogy a *végett* a személynagokkal is mondható; Simonyi Határozóiban pedig (2:274) olvasunk is két idézetet a *végette* alakra. Magam is följegyeztem Mátyusföldén egy ilyen mondatot: „még valami baj történhetik *végette*“ (Mátyusf. nyelvj. 105).

ZOLNAI GYULA.

EGYVELEG.

Magyar szavak a bácskai sváboknál. Lónevek: *fetske* (fecske); *holó* (holló); *sólom* (solyom); *szelő* (szellő); *rúsa* (rózsa); *sárga* (sárga); *késa* (kese); *podor* (bodor); *pársó* (bársony); *tindér* (tündér); *petjár* (betyár); *mírges* (mérges); *tizes* (tűzes); *tsilag* (csillag).

Tehén- és ökörnevek: *pimbó* (bimbó); *virág* (virág); *szarvas* (szarvas); *tinó* (tinó); *pogár* (bogár); *riska* (riska); *gátjás* (gatyás); *véres* (veres); *tsendes* (csendes); *tsakó* (csákó); *hála* (hála); *rendes* (rendes); *vellás* (villás).

Disznó- (kan) nevek: *tsifra* (cifra); *káplár* (káplár); *gábor* (gábor);

Kutyanevek: *vitjás* (vigyáz); *pundás* (bundás); *vitész* (vitéz); *morsa* (morzsa); *saró* (sajó).

Csúfnevek: *tsámpás* (csámpás); *petjár* (betyár); *kupets* (kupec); *jery* (György); *matjar empär*—*kukrutstempär* (magyar ember k....).

Egyebek: *szálás* (szállás); *pusta* (puszta); *patrents* (petrence); *owerbères* (Ober-béres); *ispan* (ispán); *wika* (bika); *tsizma* (csizma); *punde* (bunda); *gátjra* (gatyra); *áldomars* (áldomás); *rádás* (ráadás); *járáspiro* (járásbíró); *szolgapíro* (szolgabíró); *váraszás* (város-háza); *pítay* (bitang); *jános* (juhász értelemben, mert az öreg juhásznak ez volt a keresztnéve); *pakrika* (paprika); *pakrikás* (paprikás); *punkó* (bunkó); *sutár* (csutora).

Egy gyermekjáték címe: *paprika pénika huss, huss, huss* (Paprika Bénike huss...).

(Ó-Verbász, Bács-Bodrog m.)

SCHERER LAJOS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(L. Nyr. 26:135.)

Mesttelen. E szót csak *mestelen*-nek mondják Mohácson. *Mestt-láb* helyett pedig csak *mesttélábot* mondanak. Pándi Manó. — Losoncon *mestelen*, a környéken *mesejtelen*. Máté Lajos.

Ily, mily, oly helyett Mohácson mindig *ilyen, olyan, milyen* hallható. Pándi Manó. — Losoncon *ijjen, ojjan*. Máté L.

Élelem, élelmes: Losoncon a köznyelvi jelentéssel, de *élelem* h. szokottabb az *ennivaló*. Máté L. — *Élelmes:* Hajdu megyében arról mondják, aki mindenütt feltalálja magát; jól érti a dolgát, eszes, találékony. Rechnitz Ignác.

-*Ű -ű, -ül -ül.* A palóc nyelvjárásban az -*ű -ű* melléknévképző mindig hosszú, pl. *nagy lábű, kis kezű, vörös hajű*. Az őregeknél hallható -*ő, ő* is, pl. *szomorő, görbe hátő, keserő* (ez utóbbi rendszeren így). Az -*ül -ül* igeképző rendszeren -*öl -öl*, néha -*ol -öl*, pl. *tanöl, meröl, készöl, keröl* v. néha *kerül* (és mindig: *kerülöl*), *ámol* v. *ámöl, bámol* v. *bámöl*. Az -*ül -ül* névrág -*öl* v. *öl* és -*öl* v. *öl* változatokat mutat, pl. *hátöröl* (hátról), *alóra* (alulra), *földöl* (földre), *földöröl* (földről), *belölöl* (belőle). Bartha József. — A losoncvidéki palócoknál: *kisláböl, nágyfejöl*; *tánöl, szépöl*; *hátöröl, belölöl, rosszöl* stb. Losoncon *kisláböl, nágyfejöl; szépöl, kerülöl; alöl, szerencsétlenöl* stb. Máté L. — Mohácson az -*ű, -ű* melléknévképzőt hosszan ejtik. Pl. *nagyssájű, nagyképjű*. De viszont rövid az -*ül -ül* igeképző és az -*ül -ül* névrág. Pl. *háturu* hátról, *belölöl* belőle. Pándi Manó.

A palóc nyelvjárás nem ejti nyújtott mássalhangzóval a következő alakokat: *karddal* (kardal), *parttal*, *csonttal*, *hordd el* (hord el), *kesdd el, mondd el*. Továbbá a következő kiejtések divatosak: *szenecség, boloncság, mēncsēn, roncsa, horgya, bontya* stb. Bartha J. — Szintúgy Losoncon. Máté L. — Mohácson: *kardá* e h. *karddal*; *hord el, mond el, kezd el*. Továbbá *szentség* h. *szenecség* stb., *rontsa* h. *ronccsa*. Ellenben *hordja* h. *horgya* s ép így *bontja* stb. Pándi Manó.

Soprony-e vagy *Sopron*? Ezt a kérdést már 1886-ban fölvetette valaki a Nyelvőrben. Szarvas Gábor felelte rá: „Kifogás tehát egyik írásmód ellen se tehető; legföljebb azt mondhatni, a példák nagyobb száma *Poszony, Soprony, Mosony* mellett szól; minden esetre azonban legyünk magunkhoz következetesek s ha *Mosony*-t írunk, írjunk *mosonyi*-t is; ha meg *Moson*-hoz szegődtünk, ne kövessük el azt a következetlenséget, hogy *mosonyi*-t írjunk.” Már rég szurta az oldalamat, hogy ez a kijelelés nem vág egybe a valóságos élő nyelvhasználattal; hogy-hogynem mindekkoráig hallgattam, míg végre a szerkesztőség kérdése felszólalásra ösztönöz. Az a „következetesség” a mi helyesírásunk megőző börtöje, az szegi útját az élő nyelv szükségéhez alkalmazkodó helyesírásnak. Az parancsolja, hogy habár *kisebb*-et mondunk, *kisebb*-et írjunk, mert *kis*-ebb, *egy*-et írjunk, mert nem lehet minden származékában *eggy*-et

irunk. Ez a következetesség parancsolja rá *Sopron* megye hivatalosaira, hogy *soproni*-t irjanak s hibának bélyegezzék azt az egész vármegyében soha el nem vétett szokást, hogy *sopronyi*-t mond a nép mindig. Nem szólhatok a másik két vármegyéről, nem ismerem népét. Az én népem ott a Rápcse és Rába közén *Sopron*-t, *Moson*-t, *Posson*-t mond; de a melléknévi továbbképzésben mindig jésíti a hangot, tehát *sopronyi* vásárt, *mosanyi* németet, *possonyi* kétszersültet ejt. Sőt magánhangzós ragok előtt is így mondja: *Sopronyon* *fűl*ál. Itt a következetességet csak a hivatalos körök erőltethetik, a nép füle lágyítja a hangot. De hiszen ez a szokás általánosabban is nyilvánul, kivált a régiségben. A magyar nevek ennek világos példái. Szent-Ivánból *Szentiványiak* lettek, Szent-Istvánból *Szentistványiak*, Simonból *Simonyi* község és ebből *Simonyi* családnév származott. Megvan ez a továbbképzésbeli jésítés egyéb szavainkban is, pl. *magán*: *magányos*, *versenfutás*: *verseny*es, *köszön*: *köszönyös*, *heven*: *hevenyében*, *szappan*: *szappanyos*, *bán*: *bányom*, *fon*: *fonyok*, *ken*: *kenyék* stb. Persze, a legtöbb ilyen példa csak a tájszólásokban él, de néhány a köznyelvben, sőt az irodalmi nyelvben is megvan, sőt hibás analógiául kínálkozott gyökelvonásokhoz. Így lettek: *magány*, *verseny*, *köszöny*, *heveny*, továbbá *viszony*, *arány*. Ugyanígy lágyult a *segél*, *segélés* szavunkból az irodalmi *segély*es melyből a *segély*-t vonták el, nem tudván semmit a régi *segély*-ről. Viszont az így készült új szók megrontották az eredeti szavak helye-írását. A *versenfutás* v. *versfutás*: *versenyfutás* lett, ahogy a *botránykozik*-ből elvont *botrány* bevonult a *botránykozik*-ba, a *viassdkodás*-ból lett *viassdly* a *viassdlykodik*-ba. Így írják ma már a napi lapok, csupa következetességből, sőt már *segélyjen*-t is olvastam a *segélni* és *segély* kombinálásával. Szeretünk avval büszkélkedni, hogy a magyar úgy ír, ahogy beszél. Nem igaz; a kiejtésnek nem engedünk, azaz hogy mind kevesebb helyet engedünk helyesírásunkban. A fonetikai írás réme szűli aztán azt a képtelenséget, hogy a helyesírásunk rontja meg a kiejtést. Úgy beszélünk, ahogy irunk. Hiszen a Nyelvőr szerkesztője is kiírta a múlt évi májusi füzet homlokára, hogy „millennium — nem millénium!” hogy a Budapesti Hirlap írása módja ellen tüntessen; pedig az élő beszéd *millénium*-ot mond, aminthogy a fillokszera is *fillokszérá*-ra nagyárosodott. Am maradjon meg továbbra is a szófejtésen alapuló helyesírás. Hiszen mióta az olvasásra nézve az iskolás könyvek is egész józanul azt a szabályt hirdetik, hogy a kiejtésben az egymás mellé került hangok módosító hatással vannak egymásra, amit *egyszer*-nek irunk, azt *eccer*-nek kell ejteni: azóta nem kell attól félni, hogy ezek a szabályszerű kapcsolatok hibás ejtést honosítanak meg az élő nyelvben. De igenis megmarad ez a veszedelem azokra az esetekre nézve, melyekben tetemes eltérés van a származék és a szótó között. Ilyennek veszem, az élő nyelv tanúsága szerint, a *Sopron*, *Moson*, *Posson* mellett a *sopronyi*, *mosonyi*, *possonyi* melléknévek írását. Csapodi István. — A palóc nyírásban *Soprony*, *Mosony* az alanyeset és a rákövetkező magánhangzó előtt *ny*-nyel, mássalhangzó előtt pedig *n*-nel ejtetik. pl. *sopronyi*, *Mosony* alatt, de: *Sopronba*, *Mosonb*á. [Talán *Sopromba*, *Mosomb*á. — A szerk.] Bartha J. —

Mohácson *Soprony, Mosony*. Pándi M. — Losoncon is így, sőt *Istvány, Kálmány, Sebestyén, Jolány, oroszány*. Máté L.

Ötön, haton; ötönként, hatonként. A palócok nem is mondják máskép, mint *ötön, haton*; de a Garam völgyén is csak ebben a formában használják. „Csak *haton* vótunk a templomba, meg ap pap. De hollyan (milyen) erős vót! *ötön* se birtuk a földhő vágnyi. *Ötönként* repőtek ki az udvarból“ (repültek, például a ludak). Belányi Tivadar. — A palóc nyjárásban a *-ként* rag nem járatos *i*-vel, tehát *naponként, hásonként, máskép v. mássánt* (a *másként* ismeretlen). De a déli palócos nyelvjárásokban már előfordul e rag *i*-vel is, pl. *naponkint, hásonkint*, de: *másként*. Bartha J. — Losoncon *ötönkint, hatonkint*. Máté L. — Mohácson: *ötön-ként, hatonként* helyett azt mondják: *ötivé, hatává*. Pándi Manó.

Míg föltétes móddal. „Menjünk, *míg elérne* a zivatar“ — szerintem magyartalanság; a helyes nyelvérzék ezt így követeli: Menjünk, *míg el nem ér* a zivatar. Hasonló magyartalanság ez is: *kevés múlt* eme jó helyett: *kevésbe múlt*. Ilyeneket a romlatlan nyelvérzékű nép nem használ sehol, az utóbbi kifejezés helyett is inkább azt mondja, hogy *kicsibe múlt v. kis hája volt*. Bartha J. — Losoncon csak így: *ménnyünk, míg utó nem ér v. hogy utó né érijen* a zivatar. Máté L.

A losonci gyerek nem játszik se lovat, se lovacsát, se lovasdit, hanem *lovákrá jáccik*. Épig mondja, hogy tegnap *kirájokra jácottunk*. Többnyire a kérdés sem az, hogy „mit jáccunk?“, hanem az, hogy *mire jáccunk?, mire jácottátok?* Felelet: *Jáccunk v. jácottunk bótókra, katonákra, apákra-mamákra* (felnőtteket, azok családi életét, panaszkodását és sürgését-forgását utánozó, igen eleven és változatos játék, apával, mamával és gyermekekkel, mint szereplő családtagokkal). Sőt *vásárookra, iskolákra és főnöcskékre* is játszanak. Máté L.

Losoncon az *ambár* nem igen használatos az egyszerű nép közt. Csak tudákoskodó és affektált, túlságosan válogatott beszédű iparos ember mondja, s ez aztán *ambárt*-nak ejti. Rendesen a *pedig v. a de* pótolja. [Hogyhogy? A szerk.] — A *mire* azonban járatos uo. a *mikorra* kötőszóval vegyest. Máté L.

Bakra. E kifejezés megértéséhez talán hozzájárul valamivel, amit egyszer egy munkás embertől hallottam. Azt kérdeztem tőle: „Jó-e a szomszéd földje?“ S ő így felelt: „Biz az nem a *legbakja*“. Beszéd közben ugyane kifejezést még párszor használta. (Bácska.) Elmer Géza.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Ne zörögj, ebadta, mert ma megcsikorgatlak!
 Repedjen meg az eszed tokja!
 Rosszul megy a télnek.
 Jó lenne, ha már reád rántanák a hantot!
 Majd megfejelek, csak ne nyugodjál.

Egy szál ingbe gubbaszt.

Nem igaz ám a! El ne higgye mán!

Be szíp egy pipád van! Hol vetted ezt a készsítget?

Gombold be a pipádat.

Na, hát tized mi lelt, hogy úgy el vagy kippedve? Beléd rekedt a szó.

Ereggy, te! níz meg, hová földelte el magát az a gyerek?

Nem jöttem én kocsin, csak a magam alkalmatosságán. (Gyalog.)

Nyeli az a bort, ahogy csak befir a száján.

Neki estem és megcsináltam. — Csak neki esett és el kezdte innen-tul pofozni.

Gyere, segits, rántsuk haza azt a kis fát a Tiszáról.

Hozott az aranyos szerencse!

Ojan sovány, hogy csak a bőre tartja össze a csontját.

Mindenórás beteg. (Nem tudni, melyik órában hal meg.)

Beszélhet annak! Még a füle bojtját se mozdítja rá!

Majd kioldom én a zsák száját, csak velem kezdjen el valaki feleselni!

Döglött volna csirájába, hogy sohase láttam volna! — Csirába sült: kicsinek maradt.

Nem tud elszámítani hét kutya hosszáig.

Nem loptam én az eszemet.

Más esze van ennek délben is.

Ugy jól lakott mint a fias kutya.

Ugy ruglak föl, hogy az orroddal támaszkoc a földnek!

Kicsi ól, nagy disznó. (Szük lábbelire mondják.)

Köszönöm, komám! Majd megszolgálom, ha fölönvök!

Hizlalják a jeget. (Öntözik.)

Ojan meleg van, hogy lekéváncozik az emberről a kabát.

Mejik vén, legénynek téglázsam ki az orcája ráncát?

Ejnye, de leütöttem a kezemről a mázat!

(Tisza-Abád.)

ZILAHY JÓZSEF.

N é p m e s é k.

A kiráfi még a tündérkisasszon.

Huñ vót, huñ nēm vót, vót ěccē ěk kirá, annak vót ěf fíja. Aszt a fíját igē nagyon szerette, osztáñ átadot neki ěk kertēt. A kerbe igē szíp ágyocs csinyátatot neki. Hát miko az ágybo fekűtt, ět tündéri galambot látot rőpűnyi, lészát hozzá, osztáñ aran tündélléánnýá vátozott, osztáñ oda fekűtt melleje. A kiráfi nagyon szerette, oszt ěbeszígettík ěgymásnak a dógait; a tündélléám monta a kiráfinak, hos sēnki eszt a dógot még nē tuggya. Hát a tündélléány arañ haju vót.

Ěccē az aptya kirdēzi a fíját:

— Mér tőttöd miñdēn űdōdet a kerbe.

Aszongya:

— Kedves apám, nekem igén sújzozs dógom van a kerbe, de sênkinék asz még nêm szabad mondanyi.

Hát az öregannya aszonta a császárnok :

— Mégáj, fíjam, maj én kitudatom, az unokámnok micsoda dóga vap ott.

Hát a rágyűvő réggê a kertajtóhó át, asztáñ el likacs csinýátatot magánok. Hát látto, hogy êg galamb oda röpű, asztá tündelléánnýá vátozik. Akko kinyitotta az ajtót, asztáñ amiñ szót a kiráfiñhó, eszre vêtte az arañ haju tündelléáñ, êbucsuzot túle, oszt êröpűt ôrôkre ; aszonta néki :

— Ha akarsz engê mêkkesnyi. hágy gyűj é a fekete vározsba, ot mêktalász engê a tündervezêrêk kôsz.

Hát a kiráfi bemênt az aptyáhó sirva, osztá panaszkotta neki, hom mi törtínt rajta, hogy ű êmêgy, mêkkesnyi a tündêrkisasszont. Asztáñ az aptya ôrôksigibű kivêtta a rîszit, êp pajtást vêt vele, asztá ketten ênyargátak a fekete város' keresnyi. Igên soká nyargátak, hanê m sênkies csê talátok mind êgy ôsz kôdist. Ahhó a kôdîshó bemêntek, nê m tunná-ê mêgmondanyi, mêre van a fekete város. Asztám mêgmonta nekűk az utat ; hanê m êsz szôrnyű nagy embêr van a fekete város elôtt, ha mêgengedi, annak a szájáñ kô kôrôszttű mênnyi, akkor átmêhettêk rajta. Ha hozzá gyűttôk, hát aszongyátok : Jó napot aggyon Isten, ura bácsi ! hot tudott ijeñ szípsigre talányi ? mêg ijen szíb, dêrîk embêrt nê m láttunk so'a sê mim maga.

Hát az embêrnek nagyom mêkteccêtt, asztáñ kîrdêszte, mi ogbű gyűttek oda. Hát êmonták neki, hogy a fekete vározsba akarnak mênnyi. Az az embêr mêgmútatta neki az utat, asztáñ a szájáñ kôrôszttű eresztêtte űket.

Amind a fekete vározsba beírték, êgy ôreg aszozñhó bemêntek a falu vígin, asztá tudakulôdzott a kiráfi a kirákisasszozñrű. Hát az ôreg êb boszorkány asszozñ vôt, szerette vóna a kiráfi az ű lêányánok. Hanem mive asz tutta, hos sêmmijêr mêg nê m kaptya, hát a szógájád bisztatta fô, hogy az uránok maj ávô szêrt kîszítnek, hotyha maj a tündelléáñ gyűn a kerbe, hát aszt az ávô szêrt aggya neki, asztám maj elászik túle a kiráfi. A szôga aszt êvádúta, mer mive aszonta neki, hogy a lêányát nékije aggya, asztám miko bekűtte a kerbe a bizonyos ôrábo, kinyitotta a szôga aszt a kis ávô szêrt, a gazdájó elé tette, oszt an nekűñ, hogy eszre vêtte, rálehűt. Elámosodott a kiráfi, asztáñ elalutt.

Akko begyűtt a tündelléány a szógájívá, nagyon kêtette, ráfekűtt, ráburűt, csókúta, de nê m íbrett fô sêhugyañ sê. Mêgmonta a szógájánok, hotyha fôké a kiráfi. mongya néki, hogy it vôt, de bizonyos ôrábo ê kôlletêt néki mênnyi ; hanê m hónap színt ebbe az ôrábo it lèssz, íbreñ lègyên. Hát amind a kiráfi fôlibrett, êmonta a szôga eszt a dógot néki, oszt a kiráfi siráñkozvű váto a gyűô napot.

Másnap színt it törtínt ; megín êgyűtt a bizonyos ôrábo a tündêr, a kiráfi mêg mêgin elalutt, mer a szôga rálehűt az ávô szêrrê. Mêgin uh hatta a tündelléáñ, hom másnap bizonyos ôrábo fôñ lègyêm, mer utójáro gyűhet ide. Amind a kiráfi fôlibrett, a szôga eszt is

ébeszte nekije. Hát igén nas sirásro fakat, csak még éccér láthatná az ű tündérszeretőjít. Várto nagy nehezen a másik napot.

Hát miko a másik nap égyütt, a szóga szinte rálehtë a szörrö, asztáfi a kiráfi elalutt. Amind a tündélléány oda gyütt, szinte össze-csókúta a kiráfit, de csak ném ibret fő. Aszongya :

— Szeréncsétlen vaty, kedvesem, mer veled ném beszíheték többet.

Haném mékhatta a szógánok, hogy éb bizonyos fenyűfáro. a-mejigbe két szög vót, az égyyikre akassza fő a kargyát, a másikra a palástyát, akkor maj méktuggya, hok ki az ű ellensége. Amind a kiráfi fölibrett, émonta neki a szóga, asztáfi szinte ut tett; fölakasztotta a jobbik szögre a kargyát, a balra a palástyát, asztám méktutta, hogy a szógájo az ű ellensége. Lévette a kargyát, mingyá agyon szurta, asztá bemént vissza ahho az öreg asszoñhó, szinte megöte űket, mer tutta, hogy azok miát lét az a dolog. Éváñdút abbú a vározsbug, oszt igéñ hosszas utakon miñdig mént maga.

Éccé gyűn égy igém magos hégyre; hát ot látto, boty három ördögi elátkozott flet verekedik. Hát vót azoknak ép papuccsuk még égyy ustorgyuk. Hát aszonták a kiráfinak, hol légyén kösztük biró, kijé légyén a papucs még az ustor. Asztá kérdészte a kiráfi, hom mire való ez a papucs még az ustor. Mégmongya a legöreggyebbik, hogy ez ujam papucs, hogy az öreg ördög atta nekik, hotyha asz valaki rávész, asztáfi az ustorrá durrant hozzá, hát ot van ahová mēnyyi akar. Aszongya a kiráfi :

— Hát maj én nektek mondok valamit, űl lész legjobb; aggyátok ide az ustor még a papucsokat, asztám mēnyyeték ára a hégyre, amējiket én nekték mutatok. Ha hármad durrantok, szalaggyatok ide, asztáfi a mēllötök legelőbb ide ír, a papucs azé lēssz.

A három ördög ráát, émént a hégyre. Amind azok ot vótak, a kiráfi durrantot hármot, asztáfi aszonta :

— Hip, hop, szeretőmné légyek.

Az ördögök ríva visszagyűttek miñ.

A miñ közeldédt a szeretője városáhó, bemént az égyyik szógáló a tündér fő asszoñhó :

— Asszonyom, asszonyom, gyűn a te kedves kiráfi szeretőd.

Pofon ütötte aszt a szógálót, hogy ide hogyan gyűhet. Azomba csag beszalad a másik :

— Asszonyom, asszonyom, gyűn a te örökké szerető hű kiráfiad.

Aszt is pofon ütötte, asztá kimént maga, még akarta tunnyi, igaz-é. Összetalákozott a kiráfiá, asztá nagy örömmé vezette a kastéba.

Asztán nagy lakodalmacs csaptak; én is ot vótam a lakodalomba, kukorica-hajbú vót a sarkantyum, a taréjja még zabbú, a sarogba peig az ajtó mellett a Duna, Tisza, Dráva, Száva még a többi naty fojó ész zságbo vót szorittá. Amind ot legjavábo tánculok égyy öreg, testés szakácsnévá, a sarkantyum taréjjává kivúktom a zsákot, a Duna, Tisza, Dráva, Száva miñ kifótak a zságbug. Akik ki ném szalathattak, azokat miñd évitte, té is ot vótá kösztük Józsi (vagy akárkit a hallgatók közöl említ a mesélő) komám. A miñ szalattam utánnod, hom

maj kifoglak, hát az az öreg szakácsné, akivé én táncútam, kijabál utánnom, hof fog'gyam még aszt a naty fejr kutyát. améjjik előttem szalád, éd darap szappant vitt é a szájábo. Én utó is írtem a kutyát, asztá amim mékfoktam a farkát, ujan girbe-gurbát rakot, hogy az' bele akasztottam a lábodba, de sēhos sē birtalak kihuznyi; az öreg szakácsné mēk csak kijabát utánnom, hov vēgyem é a kutyátú a szappant. Mēgiñ szalattam a kutya utáñ, asztá amim mégim mékfoktam, a szappant amind é akartam tüle vēnni, tizēhéccē ujan girbe-gurbát tojt mind az elépp, a szappant is ot hatta, avvá észalatt. Ém peig az' bele akasztottam a álod kapcájábo, ur rántottalak ki.

Ha ki nem rántottalak vóna, még most is uszkáná a nagy vizēgbe.

HALÁSZ IGNÁC.

Tájszók.

Hajdumegyeiek.

csatakos: kastos.	mēgparolál: megfelel (igéretnek).
danccka: vízállás. (Hajdu m. Kaba.)	őgyelēg: járkál.
derogál: rosszul esik vmi.	pepecs: tifusz (vő. patécs).
előszándík: terv.	rábagádzani, rábőszinni:
elvetemēdik: elhajlik.	kedve jön vmihez.
gancsur: rángó görcs.	sasos: verhenyes.
innecskő: innenső.	uzsovál: gyakorol.
kajács: görbe.	varázslás: zsarolás.
kiálló: vasúti állomás.	varázsló: zsaroló.
kotu: rét.	vizēgyhordó rud: szénahordó rud.
lágylás: hóolvadás.	
mēgípúl: meggyógyul.	

(Tetétlén.)

BARCSA JÁNOS.

Bácsmegyeiek.

butella: pálinkás üveg.	lőbbentyű: testhez nem álló
coki: könnyű női kabát.	karton női kabát.
galita: selyemhernyó-gubó.	szappantot: szappant (acc.).
	viszontaglagosan: viszont.

(Dantova.)

JENŐ SÁNDOR.

Vegyes.

Ki Karáson kötélverő, Berettyó-Újfaluban köteles, Egerben kötél-eresztő. — A liba v. lud Karáson: dugott, kövér; sovány, hitvány; egyebütt: tömött; üres; Egerben a nem tömött lud: fáradt lud. — A kabát Karáson ujjas, Kőrös-Ladányban (Békés m.) rekli v. lekri; de így is: rékli v. lékri, B.-Újfaluban: bujbeli. — Karáson csak az idős parasztot szólítják kend-nek, Berettyó-Újfaluban még a suhancot is.

Másutt nem hallottam módon használják a b.-újfalusi nép a *szokni* igét: Ő így *szok* tenni; így *szok* lenni; nem *szok* oda járni.

Egri különlegességek: *Szétmajsolta* a légy a rajzot. — *Káré*: kenyér. — Ne *fárisza* lábait oda. — *Árra* mén. — *Megéríste* a szagot. — *Fordítjam*: fordítsam. — *Egyenes*: egyenes. — *Döröz*: kréta.

Bereg megyei falvak nevei versben:

Gecse, Csoma, Macsola, Márok-Papé, Csaroda.

Nyirbátori embertől hallottam: Ittam egy kis *lerogyit* (pálinkát), mitől jól *begugyistam* (lerészegedtem).

Átók: Nyúdd el a gróf Károlyi erdejét *hónajmankónak*! —

Egri paraszt átka: Hogy a *virtályog* ölje meg azt a *potyóka* száját! Szójáték: Szeme *Apagyra* készül: fáj (kiapad. a szeme?).

Karászi gyermekvers a gólyáról:

Cakó lakó bácsi, hol van a kend házi?

Imitt-amott a kert alatt a pap udvarában.

A *susster-verkstatt* nyelvezetéből: talpstráf; vikszos esölék; pittling; vikszos bezecc; kőstogli; ringli; stiftni; ampassz; rádli; falcang; pilcknáj; cipődrill.

BIEDERMANN ADOLF.

Állathivogató és űző szók.

A *lónak* mondják: Tüled te! lépj jobbra! Farta te! lépj balra
Az *őrkörnek*: Hajszt! jobbra! Cselő! vagy Csále! balra! Mikor a járomba fogják: Kőrha te! (tedd a járomba a fejedet!)

A *csikót* hívják: Ne csina! ne! ne! Kergetik: Csött te!

A *juhót* hívják: Pusa! pusa! pusa! vagy így: bari, bari, bari! Kergetik: Hitt te!

A *disenót* hívják: Kuca, kuca, kuca! Kergetik: Husa te! (vagy:) Háj ne!

A *kacsát* hívják: Kács, kács, kács, kács! vagy: Kur, kur, kur, kur! Kergetik: Kács te!

A *libát* hívják: Papatyikám, papatyikám, papaty, papaty, papaty! Kergetik Já: já te!

A *csirkét* hívják: Pir, pir, pir, pir! Kergetik: Hes te!

A *kotlót* hívják: Kotá, kotá, kotá!

(Arad megye, Hódos).

KOLLMANN VILMOS.

Időnevek.

A bőjti hetek: Csonka hét. Kántor h. Guzza h. Süket h. Fekete h. Virág h. Nagy h. (Husvét). Fehér h. Gothard h. (?) Bőjt fogadó vasárnap = Invokávit. Fájdalmas péntek = a virágheti péntek. [A német *Karfreitag* szintén gyászhetet, jajhetet jelent, s a középföldnémetben egyszerűen azt mondták: *kar-tac*, gyász-nap. E szóknak első tagja az óföldnémet *chara* 'Wehklage, Trauer', s azonos vele a többi közt az angol *care* 'gönd, bú'. — A szerk.]

A nagy hét minden napja „nagy”. Némelyek a nagy csütörtököt „zöld csütörtöknek” kezdik nevezni; ez azonban sált német beszéd. Egészen fölösleges fordítása a „Grün donnerstagnak”, amit a magyar ember meg se ért. Én magam se tudtam első hallásra, vajjon nagy cs. v. áldozó cs. legyen-e a zöltség.

(Hegyhát, Vas m.) TURCSÁNYI ANDOR.

Családnevek.

Battó. Bese. Csibor. Gallai. Harcsa. Hargas. Jakab. Nyírő. Pinke. Rancsó. Sólya. Szanyó. Szenci. Tornoci.

(Perbete, Komárom m.)

SZINNYEI FERENC.

Gúnynevek.

Papakereső. Mókús. Matyó. Vaksi. Fülhajas. Cukormámi. Fűtyús. Oszlatyi. Koca.

(Ada, Bács m.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Néprománc.

Szabó Vilma.

Szabó Vilma kimént ász szeölleöbe,
Léfeküdt a gyijaófa tövibe.

Éggyet ketteőt kijátottam néki:

„Kelly fél Vilma, mer’ mellát valaki.”

Szabó Vilmát kilen’ zsandár vallattya,
Széreteőji az ajtaóba hallgattya....

„Valld ki Vilma minden bűneidet,
Hová tétted három gyermekedet?”

„Éggyet tettem gyijaófa tövére,
Másat tettem Tisza fenekére,
Harmagykknak mos’ vagyok gyilkossa,
Jaj! Istenem, hun az akasztáófa.”

Szabó Vilmát tyízs zsandár kíséri,
Széreteőji az ablakbú’ nézi.

„Ne nézd babám gyászos életemet,
Min’ téjérted szénvedem ezéket.”

(Mátra vidék, Csehi).

ISTVÁNFY GYULA.

Javítandó.

Nyr. 26:189. l. *sürgyé* h. olv. *surgyé* és *sarát* h. olv. *ssarát*.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. JÚNIUS 15.

VI. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

1. Tárkány.

Hübschmann örmény nyelvtanában (Arm. Gramm. Leipzig, 1895) 1:1—266 az újperzsa és arab jövevényszók sorában található az örmény *thárchán* 'adómentes' (előfordul Orbélean István XIV. sz.-beli örmény történetírónál), újperzsa *tárchán*, arab *tárchán* 'is qui immunitate gaudet' (Vallers szót.), tatár *tárchán*, celui qui est exempt de toute espèce de charges' stb. (Pavet de Courteille), mongol *dárchán* 'abgabenfrei' (Stackelberg, Fünf ossetische Erzählungen 67. l.)

Ha ennek, mint tatár eredetű szó, a magyar *Tárkány* helynév megfelel, akkor kiváltságos helyet kell értenünk alatta, mely mentes volt az adófizetéstől. Ez különösen a hevesmegyei *Felső Tárkány*-ra talál, hol hajdan a néma barátok kolostora volt, s hova várhegyen bástyaforma építmények vannak. *Tárkány* helynév van ezen kívül Komárom és Bihar megyékben.

2. Dévaj.

A legújabb kutatások alapján kétségtelen, hogy nemzetünk az ős hazában erős perzsa hatásnak is volt kitéve. A magyarok ős vallása is valószínűleg perzsa volt. A jó és a rossz birodalmának, mely hagyományaink szerint a magyar pogány vallásnak is föalapelve, a Zoroaster vallása a főképviselője. Munkácsi a magyar *úr* szót is a perzsa **aura*-ból magyarázza, mely a perzsa főisten *Auramazda* (*Ormuzd*) első része. Az *Isten* szó a perzsa *jezdan* kölcsönvétele (eredetileg többesszám, 'akiket tisztelni kell' jelentéssel). A *deva* szó szintén 'Isten' jelentésű még az indben, de már a perzsa vallásban 'a gonosz szellemek', a *div*-ek jelölője. Az örményben is megvan a *dev* 'ördög, gonosz szellem, démon' szó mint perzsa jövevényszó (Hübschmann: Arm. Gr. 1:1—140) = zend. *daeva*-, pehl. *dēv*, újp. *dēv*, Dämon, Teufel'.

A magyar *dévaj* nem e zend *daeva*- egyenes átvétele, hanem a *daeva ya* képzővel ellátott denominatív alakjának felel meg. (Vö. Spiegel: Vergleichende Grammatik der alteranischen Sprachen. Leipzig, 1882. 217. l.)

Dévaj-kodik tehát kétségtelen perzsa jövevényszó, 'ördögi dolgokat végezni, ördöngösködni' eredeti jelentéssel. *

PATRUBÁNY LUKÁCS.

BIRTOKOS ÉS DATIVUS.

I.

A januáriusi füzetben Lehr Albert e címen: „Hang a multból“ (20) védelmére kél a Petőfi „János vitéz“-ében előforduló ím e sornak: „*Magamnak* is ugyan kutyául lett *dolga*.“ Szarvas Gábor szerint ugyanis csak így van jól: „*Magamnak* is... *dolgom*.“ (1:25). Lehr A. azt tartja, hogy „itt a megrovó a hibás, nem a megrovott.“ — Kevéssel ezután Komáromy Lajos is hibáztatta a szóban forgó mondatot (1:408, 409). Hozzájuk csatlakoztam én is, amikor „A *nek* névrag“ c. cikksorozatban a *magam* névmás szerepkörét is tárgyalván, tulajdonító ragú alakjának ilyen mondatokban való dativus mivoltát igyekeztem kimutatni (II. négy cikk). Hivatkoztam is a 2. cikkben Komáromy fejtegetéseire. A megrovóknak tehát, az én felfogásom szerint teljes igazuk van.

Magamnak itt nem birtokos, hanem dativus: (*Nekem*) *magam-*

* Dolgozótársunk nézete mellett szól, hogy a *dévaj*nak a NySz.-ban idézett legrégibb példája 'gonosz' jelentésre mutat: „Kár bizony, amaz emberséges ember hogy olyan kutya *dévaj* ebl“ (Thaly: Adal. 1:81.; vö. az *ármányos*nak hasonló jelentésbeli fejlődését.) Továbbá, hogy a népnyelvben *dévaj* 'esztelen' (Baranya m.), *dévajkodik* pedig a. m. részeg állapotban lármáz, káromkodik (Pozsony m. MTsz.). — Budenz MUGSz. 253. a *déványos*, *dévályos*, *divat*, *diadal* szók családjába sorozza. De a dunántúli *déványos* csak a. m. pompás, díszes, kitűnő, s nyilván a horvát *divan*-ból való, mely a. m. csodaszép, gyönyörű (vö. *diviti* se csodálkozni stb.). — Ismét más eredetűek a messze elterjedt *déványos*, *dévánkoszik*, *dévánkodik* igék, melyeknek jelentése 'gyűlésez, tanácskoszik' (az utóbbiból fejlődött a tanakodás, tünődés, az előbbiből a dorbézolás, korhelykedés s innen még a hangzás hasonlósága miatt a 'dévajkodás' jelentése is). Zala megyében ezeknek alapszava is megvan még: *diévány*, gyűlés („a vármegye diévánnyai“ MTsz.). Ez nyilván nem egyéb, mint a török *diván*, 'tanács, gyűlekezés, államtanács'. (Vö. még horv. *divan* 'beszélgetés, értekezés' s innen a szerb *divaniti* 'renden'.)

S. Za.

nak is kuty. lett *dolgom*. Ebben a szerkezetben *magamnak* helyébe *nekem*, szót kell tennem; ez pedig megkívánja a visszatérő névmásnak vele személyben és számban egyezését. Mondjuk is akárhányszor: *Neked magadnak* is elég *bajod* van vele. *Nekik maguknak* sem állhat *érdekükben* stb.

A Lehr-féle szerkezetben: *a magam dolga* is ugyan kutyául lett: birtokos a *magam* (Lehr genitivusnak nevezi)*; következésképp birtoka a *dolga*. De mihelyt úgy változik a szórend, mint a felforgó esetben, amikor is a birtokszó elszakad a *magam* névmástól, és az ige áll közéjük, legott dativussá lesz a *nak* ragot fölvevő *magam*, és a birtokszó egyezik vele személyben és számban.

A *nek*-ragú szónak egyezésbeli működése attól függ, ha vajjon birtokos-e, dativus-e; pl. *Kovácséknak a háza* dobra kerül (birtokviszony); ellenben: *Kovácséknak (nekik) dobra kerül a házuk* (dativus szerep) — *Bátyáméknak a baja* más természetű. *Társaimnak az okoskodását* nem értem. A *nak*-ragú szók itt birtokosok. Ellenben: *Fiaimnak meggyült a bajuk* vele. *Páléknak égett le a pajtájuk*. A *nak*-os szók itt dativusok.

Az eligazodás kulcsa a következő: Amott a *bátyáméknak* helyébe egész szabatossággal oda tehetem ezt: *az ő (bajuk)*; *társaimnak* helyébe szintűgy ezt: *az ő (okoskodásukat)*. — De már az utóbbi mondatokban *fiaimnak* és *társaimnak* helyébe *nekik* szót kell tennem (*nekik* égett le a pajtájuk), világos jeléről dativus mivoltuknak, amelynél fogva a birtokszónak velük nemcsak személyben, hanem — bizonyos esetek kivételével — számban is egyeznie kell. Birtokviszonyban, tudvalévőleg, csak személyben kell egyeznie, amint az előbbi két példából is kitetszik.

Az eligazodásnak említettem nyitja nemcsak a mindig harmadik személyű főnevek, hanem a személyragokat fölvevő másnemű nevek birtokviszonyának vagy dativus mivoltuknak a kinyomozására is alkalmas. E nevek: a számnevek, szám- vagy mennyiségjelentő, visszatérő, visszamutató, kérdő névmások, ú. m. *egy, három, egyik, másik* stb.; *magam*; *a ki, a mely* stb.; *mindnyája, valamennyi* stb.; *hány, sok, több, kevés* stb.

* Megjegyzem, hogy *genitivus* helyett már azért is használom a *birtokos* elnevezést, mert a vele szembeállított *dativus* jobban feltűnteti a kettő közötti különbséget, azt t. i., hogy a dativus soha se lehet birtokos, vagyis az illető mondatban álló birtokszó nem lehet nyelvtani értelemben vett birtoka. (L. „A dativusnak nincs birtoka“ c. cikkemet. Nyr. XIII:434.)

A *magam* társai abban különböznek tőle, hogy többesben kétféle alakot öltenek: *ketten, tízen, sokan, kevesen* stb. dolgozunk, *-tok, -nak* (ez esetben határozókká válnak); és: *kettőnk, tízünk, mindnyájunk* ... dolgozik. Ezek egyike-másika a többiétől eltérő szerepet visz; de abban egybevág a működésük, hogy a *nek* névrag nélkül álló személyragos alakjuk mint birtokos a birtokszót mindannyiszor harmadik személyi raggal vonzza, mint akármely főnév; pl. *melyikünk háza?*, *kettőtök titka*; *mindnyájunk érdekében* stb.

Amikor személyragos alakjuk fölveszi a *nek* ragot, akkor épen úgy, mint a *magam, magad* stb., lehet birtokos, lehet dativus aszerint, amint az ige vonzó ereje (regimen) és a mondat szerkezete kívánja. Mint dativusnak, magától érthetőleg föl kell vennie a *nek* ragot.

Példák birtokossal: „Ecce! hol jár *mindkettőnknek esze*” (Vas Gereben). *Néhányunknak* már csak egyszerű *felhívására* is megteszi majd. Bizalmas *embere többüknek*.

Dativussal: Nekem meg Pálnak *kettőnknek* nem esett *terhünkre*. *Eszükbe* juttattam én *mindkettejüknek*. *Mindannyitoknak* együttvéve sincs ott annyi *befolyástok*, mint neki *egymagának*.

Magamnak, magadnak stb. ugyanezt az utat követi. Pl. Mint birtokos: „... de csak *maguknak mutatását*” (keresik; sui ipsorum ostentationem; a régieknél); „*Magunk magunknak veszedelmét* ne keressük” (nostri ipsorum perniciem; Révai nyt. 363). „... saját *magamnak* a népnyelv tőjéről való *metszései*”. (Lehr Alb. Toldi-kommentár). Mint dativus: *Magamnak* nem volt elég hideg *vérem*. Hát *magadnak* nem juthatna *eszedbe*? *Magatoknak* nem lett semmi *bajotok* „... mert *magamnak* is *részem* volt benne” (nem: *része*. Deák Ferenc 1867. beszéde). „... *magamnak* is ez a *szándékom*” (nem: *szándéka*. Lehr A. idézete Petőfi novellájából). „... *magamnak* is oly édes ömlik el *pilláimon*” (Arany. Darázsok. 203. l.).

Kétséget sem szenved, hogy a birtokos *magamnak, magadnak* stb. a mai nyelvhasználatban ritkább, mint az azonalakú dativus, és hogy rendszerint nem szorult a *nek* ragra: a *magam* dolga; a *magatok* erszényéből stb.; dativus alakja ellenben nem is képzelhető *nek nak* nélkül. Tehát ritkább a *nak* ragú birtokos, *magam*; de amikor használatos, érvényre jut főnévi természetete. Kitészik ez az elsorolt példákból, a t. k. a Lehr-idézete saját mondatából is: „saját *magamnak* ... *metszései*” — mintha mondaná:

„saját *valómnak a művei*“. Ilyen a Bessenyei mondata is: „Légy szabados *ura* magadtól *magadnak*“. Mondjuk is: nem vagyok *a magam ura*, v. *magamnak az ura*. Gyöngyösinék ím e mondatában is főnév gyanánt állónak tartom a visszatérő névmást: „Azért más *gondját* kell viselni *magunknak*“ (t. i. a mi tulajdon *valómnak, egyéniségünknek*).

Ezekben tehát szabatos az egyeztetés; amiért is nem esnek egy rovathá, nem járhatnak olvasva a Lehr-idézte többi példával, amelyek hibás volta szembetűnő. „*Magamnak* se volt *kedve* hozzá (*kedvem*). Ha még a (*nekem*) *van* ige dativusvonzó sajátságát sem vesszük figyelembe, akkor az olyan magyarságot is bátran javallhatjuk, mint: *magatoknak sincs pénze*; sőt még az ilyest is: Most már *magamnak* kell *beszélnie* vele.

(Vége köv.)

JOANNOVICS GYÖRGY.

RÁSKAI LEA NYELVJÁRÁSA.

(Vége.)

Hogy a kört szűkebbre vonhassuk és Ráskai nyelvjárását lehetőleg pontosan megállapíthassuk, vizsgáljuk meg a kódexek egyéb hangtani sajátságait is.

Ezek sorában feltűnő a mai irodalmi *ű* helyén álló *i* uralkodása. A felső nyelvállású ajakműködés nélküli hangok gyakoriságáról képet nyújthat a példáknak következő sora:

jnnepet jlly C. 97, jnnepet jly P. 102, juevltis D. 255, C. 107, ires, ireskevdev H. 857, fyledet H. 264, fyl D. 140 (slapokon keresztül mindig, jzenetyt M. 11, 78, jueg C. 169, fylemyle C. 161, fyggezty H. 258, fyggev D. 203, H. 325, kylemben H. 259, kylsev H. 275, tyker D. 133, C. 92, bydes, zyleyet H. 302, fyst H. 328, (az utóbbit azonban gyakran *ű*-vel is találjuk: fvst, fevst).

Azonkívül számtalanszor: pinkest, pispek, jnnep, Filep, jduezeytev. A megszokott *i* hangú alakok közül egyenesen kírí ez az egyetlen adat: küsded M. 58 (rendesen *i*-vel, pl. kysded M. 11). Minthogy csak egymagában fordul elő, semmiesetre sem lehet Ráskai Lea nyelvjárásának jellemző kifejezője.

A Pélák Könyvében, főleg a Margit Legendában aránylag elég sűrűek az ajakhangzós alakok, míg a másik három kódexben csak hosszú olvasás után bukkanunk egyre-egyre. S ez természetes is, mert a szók ajakhangzós alakjai együttjárnak az őzéssel,

előbb pedig már megállapítottuk, hogy R. L. írásai nem egy és ugyanazon nyelvjárás képét mutatják.

Ű-vel szemben álló *i* ma határozottan nyelvjárási sajátság ugyan, de R. nyelvjárásának meghatározásában még sem szabad döntő fontosságot tulajdonítanunk az *i* uralkodó szerepének, mert tudjuk, hogy az ajakműködés nélkül képzett hang többnyire az eredetibb, más kódexekben is elég gyakran fordul elő és a mai *ü* épügy származott régiebb *i*-ből, mint a mai *ö* régiebb *ö*-ből. De mivel R. L. írásaiban gyakoribb és következetesebb az ajakműködés nélküli hang, mint más egykorú kódexben, föltehetjük, hogy az *ö* nyelvjárása azok sorába tartozik, melyek ma is kedvelik az irodalmi *ü*, *ű* helyén álló *i*, *í* hangot. Ilyenek Balassa tantúsága szerint az észak-keleti, palóc és királyhágóntúli nyelvjárasterületek. Az utóbbit, azt hiszem, számításon kívül hagyhatjuk, mert annak nyelvjárásai nem használják a kétféle *é*-t oly módon, mint Ráskai és egyéb jellemző sajátságaiból sem találunk fel semmit sem a kódexben. Marad az észak-keleti és a palóc nyelvterület; s itt talán már több reménnyel keresgélhetünk, mert láttuk, hogy ezeknek hevesmegyei, illetőleg zemplén-abauji nyelvjárásai majdnem teljesen úgy különböztetik meg a régi **é* és **é* hangokat, mint a Ráskai-féle kódexek. A határok tehát mind szűkebbre szorulnak.

Nyelvjárási sajátságnak tekinthetjük továbbá tán azt is, hogy *l* előtt és a szó végén néhányszor *ó*, *ö* hangot találunk *ű*, *ű* helyett. Nem számítjuk ide a *tanólni* igét, mely a régi nyelvben általánosnak mondható. Több figyelmet érdemelnek azonban a következő alakok: nyevolyasol M. 50, gonozol P. 91, gyanosagok P. 103, siró D., falobol M. 50, tano H. 340, 345, P. 98 (háromszor). A *tanó* és *gyanó* előkerül ugyan máshonnan is, de a *falót* csak a Margit Legendából, a *gonozol* alakot pedig csak egy csízióból és az Ehrenfeld kódexből idézi a NySz. A szó végén és *l* előtt *ű*, *ű* helyén álló *ó*, *ö* jellemző sajátsága a palócságnak és előfordul a szomszéd nyelvjárásokban is. Mivel az Ehrenfeld kódexről már be van bizonyítva, hogy a palóc nyelvjárás terméke, azt hiszem, hogy Ráskai kódexeinek ezen adatait is egyenesen palóc nyelvjárási sajátságoknak tekinthetjük. Kódexeink helyesírása, sajnos, nem tesz különbséget az *ö* és *ű* közt, mindkét hangot egyaránt *ev*-vel jelölván. Így azután nem tűnnek fel azon melléknevek, melyeknek képzője *ű* helyett *ö*-nek hangzik s nem bizonyos, hogy az olyan szavak, mint *zernyeo*, *genyerev* miként olvasandók, *szérnyűnek*, *gyényűrűnek*-e, vagy *szérnyőnek*, *gyényőrőnek*? Majdnem bizonyos, hogy

a fentebb említett mélyhangú alakokhoz hasonló magashangú nyelvjárási sajátosságokat is találunk, hogyha R. L. ortografiája megkülönböztetné az *ō* és *ū* hangokat. Palóc területre vall különben az is, hogy a tővégi magánhangzók sokszor zártabbak, mint a köznyelvben. Tarsot M. 47, batron D. 137, bozzontasyt M. 29, vyom M. 13, urolkoduan C. 103, heuolkoduan P. 90, tarsossagaban M. 39, zegenyevn C. 178. A hangoknak ez a zártabb ejtése tisztán palóc területen kívül előfordul még Zemplénben is. (Lásd Balassa i. m. 70. l.).

A magánhangzók hangtani vizsgálatának befejezéséül lássuk még a hiatus előfordulását Ráskai kódexeiben. Ideeben M. 1, D. 205, teteere M. 15, evrizevenek M. 16, ganeaval M. 15, serteevel M. 30, lean M. 51, leanyokat D. 136, elmeeben D. 140, 206, veseere D. 141. Mindig: myelkevdet és myt myelz? E példák, melyeket könnyen lehetne még szaporítani, azt mutatják, hogy a hiatus az írott szövegben fennáll. De hogy R. L. élő nyelve megtűrte-e hiatust, az még nagyon kérdéses, mert legalább is olyan sűrűen találjuk az ellenkező adatokat is. Ilyenek: ideyen M. 38 P. 90, ideyeyg C. 103, apacaja M. 73, leianyokkal M. 1, leyend C. 147, beleye C. 146, leyendev P. 113, halandoyul P. 114, teyend C. 172, Izrahel C. 179, 133, H. 297, 326 stb. Ezekben tehát a hiatus *j* vagy *h* közbeszúrása által van pótolva s elfogadhatjuk tény gyanánt, hogy R. L. nyelve is azon nyelvjárások sorába tartozott, melyek a hiatust nem tűrik meg. Az eddig nyert eredmények tehát semmiben sem ellenkeznek, hanem megerősítik és kölcsönösen kiegészítik egymást.

*

A mássalhangzók köréből nyelvjárási felosztás alapjául leginkább az *ly* hang szolgál. Tudjuk, hogy ma már csak palóc vidéken ejtik ezt a hangot. Ettől keletre *j*-vé, délnyugatra pedig *l*-lé változott az *ly*. R. L. kódexeiben néha *l* betűt találunk az *ly* hang helyén, pl. kirali M. 1, kiralne M., folnak C. 140, az il ember C. 165, heleyt M. 3; rendszeren azonban világosan *ly* jeggyel jelöli e hangot: felyvl M. 6, erekiye M. 26, homalyos M. 47, jllyen M. 19, nyevolyasol M. 50, keraly H. 260, faklyayat D. 130, llyes C. 106, illen H. 296. *J* betűvel egyszer sincs helyettesítve az *ly*. Kétségtelen tehát, hogy R. L. *ly* hangot ejtett, mint ma a palócok. De ebből természetesen még nem szabad az *ō* palócságára következtetnünk, mert ha ma másutt nem is ejtik az *ly*-et, könnyen

lehetséges, sőt nagyon valószínű, hogy a XVI. sz. elején még nagyobb területen volt járatos ez a hang.

A nyelvjárás megállapításában az *ly* hangnál fontosabb bizonyíték az *l* kiesése a szó vagy szótag végén. Gyűjtsük tehát össze az adatokat, melyekben az *l* ilyen esetekben kimarad. Gyvlevseg M. 11, 41, H. 267, 356, P. 96, tanot valla H. 261, hood (hold) H. 328, hodnak H. 321, 328, kuchayt M. 47, kuchoknak C. 103, kucholvan M. 46, nekvi C. 110, D. 130, H. 301, és talán: erevkevdének M. 31. Nem sorozható ide a bodog M. 9, 44, bodogsagos D. 124, bodogoknak bodoga H. 305, mert már eredetileg is *bódog* volt és csak visszasz analógia folytán vette fel újabban a *boldog* alakot (Simonyi: M-Ny. 1:23.). Látjuk tehát, hogy az *l* csak a szó belsejében esik ki, szó végén pedig, ugyiszintén *a*, *e* magánhangzók után megmarad s a magánhangzó *a* az *l* kiesése után nem változik meg, legfőlebb megnyúlik. Ilyen stádiumban van ma az *l* elveszése (csak hogy már minden szóban), az észak-keleti nyelvjárásterületen, a tiszántúli és keleti palóc nyelvjárásokban. A tiszántúli nyelvjárást bátran figyelmen kívül hagyhatjuk, mert a kódexek egyetlen nyelvsajátsága sem mutatott eddig erre a területre, míg a másik kettőre már számos. A Ráskai-féle kódexekben ugyan nem esik ki minden szóban az *l* (pl. folt, foldoza M. 13, olvas C. 106, fevidhez H. 257 stb.), de az elhagyás mértéke körülbelül megfelelhet a két nyelvjárás akkori állapotának.

A palóc és északkeleti nyelvjárásra mutat a mássalhangzók egy másik változása, a *d*, *l* és *n* palatalizálása *i* és *ü*, néha *e* előtt. Sok erre vonatkozó példát ugyan nem sikerült összegyűjtenem, de a határozott adatok csekély számának talán csak a különös helyesírás az oka. Ilyen világosan palatalizáló alakok, mint: zynyev (szind) C. 140, ektelenyvi M. 55, felyvi (mindig), pagymentom M. 53 és pagimentum M. 4, 20, gelyert M. 58, mellyehez M. 50, fegyethetetlen (feddhetetlen) C. 157, fevrtevngenyi D. 138, elevenyvi M. 59, eljdegenyvevlt M. 56, fenye vadak C. 203, egyéb ezen vidékre mutató nyelvi sajátságok támogatása mellett határozottan nyelvjárási sajátságoknak vehetők. A mássalhangzók ilyen palatalizálása az egész palócságnak és az észak-keleti nyelvjárásterület vele szomszédos vidékének jellemző vonása. Az a körülmény, hogy csak csekély mértékben találjuk meg őket, talán a palóc és északkeleti nyelvjárásterület határvidékére mutat,

A mássalhangzók változásai sorában végül még a mássalhangzók illeszkedését kell számba vennünk, amely a Tiszától nyu-

gatra fekvő nyelvjárás általános sajátsága. Ilyen illeszkedés példái: hattatok volna D. 138, el nem hatta M. 3, vattok M. 38, C. 108, atte (az te) H. 265, irille (irigylé) M. 9, P. 93, meggyogyoht M. 53, meggyonhatnanak C. 139. Ezek is azt bizonyítják, hogy Ráskai Lea nyelvjárását nem szabad a Tiszától keletre keresnünk,

S ezzel megvizsgáltuk a Ráskai-féle kódexek összes feltűnő hangtani sajátságait, amennyiben ezek nyelvjárási sajátságoknak vehetők. Láttuk, hogy mind keleti palóc vidékre, vagy az észak-keleti nyelvjárás-területnek vele szomszédos vidékére mutatnak. Hátra van még az alaktan nyelvjárási sajátságainak vizsgálata. Talán e téren is találunk némi nyomokat, melyek Ráskai L. szülőföldjére mutatnak.

*

Előre is ki kell jelentenünk, hogy az őskódex alaktanának vizsgálata nem fogja nagyon elősegíteni kitűzött célunk elérését. Még pedig azért nem, mert inkább csak nyelvtörténeti sajátságokat mutatnak föl, melyekből egyet-mást tartottak ugyan fenn mai nyelvjárásainak is, de Ráskai korában még nem voltak jellemző sajátságai valamely külön nyelvjárásnak.

A névragok közül R. Leánál a *-ban -ben* ragnak sem alakja, sem értelme nem változik. A *-ba -be* helyett már nem használja a régibb *belé* ragot, de egyszer: ketsegbel esuen M. 50. A *-ból -ből*, nem mutat eltérést: falobol M. 50, serebevl M. 27, egyszer előkerül a régibb alak is: hazbalol H. 352. A *-ról -ről* is rendesen a mai irodalmi alakban fordul elő: gyonasrol P. 93, lelkerevl P. 93. A Cornides kódexben mindig *revl* van írva, de vegyesen *-rol és -rul*. Pl. farol C. 236, foganatjarul C. 106, halalarul C. 106, latasarvl C. 172. Ebből az következik, hogy ezeken a helyeken a *-revl* is egyaránt *-rölnek és -rülnek* olvasható. Gyakran *-relnek* találjuk írva a ragot, mint néhány más kódexben is, pl. zerzetesekrel, fratererekrel P. 90, kirel M. 4, stb. A *-tól -től* ragot még eredetibb *-tul -tül* alakjában találjuk: magatul M. 55, azzontvl M. 44, fiatul H. 308, daykatul C. 234, evrdevgevktevl M. 51 stb. Megjegyzendő még, hogy a *-tül* rag a ML.-ban néha nem illeszkedik. Pl. naptevl M. 4, aztaltevl M. 21, sororoktevl M. 21. A mai népnyelv a *-ról*, *-ból és -tul* ragok hangbeli különbséget kiegyenlítette s azért a kódexbeli névragok eltérő alakjai sem szolgálhatnak az író nyelvjárásának megállapítására. A *-hoz* rag használata azonban már inkább rámutat R. L. szülőföldjére.

R. L. kódexeiben e ragnak következő használatát látjuk: sororhoz M. 23, azzonhoz M. 26, koporsohoz M. 51, és testehez

M. 36, serehez M. 36, istenhez M. 51. Tehát csak a *-hoz -hez* alak fordul elő, mint az *özö* nyelvjárásokban általában; még *ö* hangú szók. mellett is a *-hez* rag áll. Pl. fevldhez H. 257. Ime egy új bizonyítéka annak, hogy R. L. nyelve nem lehetett *özö*, mert ez a nyelvjárás csak a *-hoz -höz* alakot ismeri.

A Ráskai használta *-hoz -hez* alak már határozottan nyelvjárási sajátásnak tekinthető; annál is inkább, mert a HB. kivételével a többi kódexekben már megtaláljuk a rag hármas hangrendű alakját. A *-hoz -hez* alakot ma csak a zemplén-abaúji nyelvjárás használja. (Balassa i. m. 136. l.) Előfordul ugyan ott még ritkán a *-höz* alak is, de ez újabb fejlemény lehet, valószínűleg az *özö* nyelvjárások hatása következtében.

A birtokos ragozás csak némely esetben tér el a köznyelvi használattól. Az egyesszámú 3. szem. rag nyelvjárási sajátásairól már volt szó a hangtani részben. A többessz. 3. sz. ragjai *-ok -ek -ők*. Pl. zarvok P. 108, nyomok M. 17, labokat M. 4, jelen voltokert M. 3, latasok M. 51, tartasokot C. 107, hytekkal P. 48, kedvekert M. 31. zegensegok C. 121, kezek M. 51. E helyen fontos és megemlítenő az, hogy a nyelvjárások közé, melyek e ragot így használják, tartozik a palóc és északkeleti nyelvjáróterület is. A nyugati nyelvjárások mind zártabb hangzóval ejtik ezt a ragot (*-uk -ük*.)

Az igeragozás körében alig találunk olyan eltérést az irodalmi közhasználattól, mely nem volna a régi nyelv általános sajátása. Néhány alaktani sajátást a ragok vagy képzők hangtani sajátásai révén már előbb tárgyaltunk; minthogy a kódexben ezeken kívül egyéb nyelvjárási sajátást nem találhatunk, be kell tehát fejeznünk vizsgálódásainkat. Bár az elért eredmények teljes határozottság és biztonság dolgában még elég kívánni valót hagynak hátra, talán mégis elegendő alapot nyújtanak arra, hogy most már levonhassuk belőlük a tanulságot.

*

Az összevetések során azt láttuk, hogy a nyelvjárási sajátások nagy része palóc területre mutat. De az északkeleti nyelvjárás némely sajátását is megtaláltuk a kódexekben. A felfedezett nyelvjárási sajátások túlnyomó része pedig, alig egy-kettő kivételével, olyan, amely az északkeleti nyelvjáróterület nyugati, zemplén-abaúji nyelvjárásában és a palóc területen egyaránt előfordul. Világos tehát, hogy R. L. szülőföldjét e két nyelvjárás határvidékén kell keresnünk; még pedig ennek a határvidéknek

nem nyugati, hanem keleti részen, mert Zemplén-Abauj nyelve ma is vegyülék nyelvjárás, mely az északkeletiekén kívül magában foglalja még mindazon palóc sajátságokat is, melyeket a kódexekből sikerült kimutatnunk.

Hogy R. L. nyelvénem tisztán palóc, hanem határozottan a zemplén-abaúji nyelvjárás, kétségtelenül bizonyítja az, hogy a kódexekben gyakran találkozunk olyan hosszú hangzókkal, melyek az északkeleti nyelvjárás-terület jellemző sajátságai, de palóc területen már nem fordulnak elő. Pl. meery tenny azokat C. 155, meerneje (merné) C. 167, meer (mer) H. 338, aad C. 164, el veez (veszesz) C. 236, teeznek M. 31, eezem M. 41, eeznek M. 31, veet (kétszer is) M. 17, zarvok keel P. 108, M. 5, keelnevnk H. 342. Erre a szűkebb területre mutat az is, hogy R. L. nyelvének egyik jellemző és következetesen használt szava, a *gyenyerű*, majdnem változatlanul van közölve Abauj megye Buzita nevű helységéről: *gyenyörű* (Nyr. 7:144.).

Minthogy a nyelvi adatok is erre a vidékre mutatnak, és Zemplén megyében tényleg Kis- és Nagy-Ráska nevű falu létezik: Ráskai Lea is bizonyára Zemplén megyéből származott.

Poetica licentianál nem egyéb tehát az, amit Beöthy Zsolt verses elbeszélésének egyik helyén mond, hogy Leát emlékei az ősi várhoz fűzték, mely néma göggel nézett alá a Vág szilaj hullámira. De igenis helyes úton járt Volf Gy. szerencsés konjekturájával.

Hosszú vizsgálataink eredményeként tehát nyelvi okokból is megerősíthetjük azt, ami Volf Györgynél 1881-ben még inkább csak sejtelen volt, hogy: Soror Lea bizonyára ama régi nemes család sarja volt, mely a zemplénmegyei két (kis és nagy) Ráska faluról kapta nevét, s melynek tagjai már II. Endre alatt s azután is majd a XVI. sz. végéig udvari és országos főtisztviselőket viseltek. Nagy Iván, Magyarország családaiában a XV. sz. végéről és a XVI. sz. elejéről több zempléni Ráskai nevű családot sorol fel; hogy Ráskai Lea ezek közül melyiknek volt gyermeke, azt talán a történettudósok dönthetnék el pontosabban, ha ugyan ma még eldönthető. Annyi azonban most már bizonyos, hogy ennek a törzsnek volt egyik hajtása szorgalmas apácánk, s gyermekkorát is minden bizonnyal Zemplénben töltötte.

HORGER ANTAL.

AZ ELSŐ MAGYAR FIZIKA MŰSZAVAI.

Az eddig összegyűjtött nyelvújítási adatok folytatásaul közlöm itt Molnár János 1777-ben megjelent *Magyar Fizikájából* a műszók jegyzékét, még pedig úgy, hogy címszóul a mai műszót tesszük, azután a Molnáré következik (pl. a mai *ábrázol* helyett M. J. azt mondja *képez* és így tovább).

Ábrázol, képez.
akadály, akadék.
alap, talp.
állandó, állhatatos.
állatöv, jeltartó; *állatövi fény*,
 jel karika világa.
anatomus. testvizsgáló.
anyag, állat.
apsis, bolt.
arány, tartozandóság.
arányos, egytartozandóságú, egy-
 keletű.
áthatlanság, elérhetetlenség.
állítzó, által láttató.
állítzsóság, által láttatás.
átmérő, középhasító, általérő, által-
 mérő.
atóm, picinykeség, test picinye.
átsegellő, szegarányú, közarányú,
 szegletarányú.
Barométer, nehezetmérő.
bolygó, bújdosó csillag.
borító, burítottó.
borsszesz, bor vékonya.
Chemia, kémia.
convergens, öszvetérő.
csavar, sajtoló csiga.
csiga, karika-csiga. (*Mozgó*-, fel-
 futó-; *álló*-, akasztott-.)
álló csillag, álló csillag.
csillagzat, csillagzat.
csillagász, csillagnéző; *csillagászai*,
 csillagnézető.
csomó, gomb. (*Leszálló*-, hulló-;
emelkedő-, hágó-.)
cső, csíve, cső, sip.
csökkenés, kissebbülés.
csúszás, csúszás.
Dagály, tenger áradása.
délkör, déli karika.
domború, domború.

Egyenértékű, egyetérő.
egyenlítő, egyarányosító. (*Egyen-
 lítői kör*, egyarányosító karika.)
egyenlő, egyenlő, egykorú.
egyenlőtlen, egyenetlenség.
egyensúly, egyarányú nyomás.
egyetem, tudományok közönséges-
 sége.
egység, egység.
egyszerű, együgyű.
ék, ék.
elektromos, gyántás.
elektromos gép, gyántás szerszám.
elektromosság, gyántázat.
elektromos szikra, lángfullánk.
elem, eredet.
elhajlás, elhajlás.
ellenkező erők, ellenző erők.
ellenkező irány, ellenben által tartó
 arányzás.
ellenlábak, lábelleniek.
ellipszis, apadt karika.
elszigetelve, szigetben lévén, szige-
 tesen.
emeltű, rúd.
érdes, vakarcsos.
eredő, maradék.
érint, illet.
érintő, illető.
erő, erő. (*Állandó*-, állhatatos-;
középponti, középponti; *érintő*,
 karimát erő-; *vonó*-, vonó-;
taszító-, rugó-; *mozdító*-, moz-
 dító-; *ellentálló*-, ellentálló-; *tehe-
 tetlenségi*-, tehetetlenség ereje,
 állandóság ereje; *elven*-, ele-
 ven-; *gyorsító*-, siettető-.)
erők összerétele, erők foglalása;
sétibontása, bontása.
érzék, érzékenység. (*Halló*-. halló-;
látó-, néző-; *ízlelő*-, kóstoló-;

szagló-, szagló; tapintó-, illető-)
 érzékeny, érezhetendő.
 éssaki fény, éjtszakai hajnal.
 észlelet, észrevétel.
 Fagyás, jegesülés.
 fajsúly, képes nehézség.
 fegyverset, felfegyverkeztetés.
 fél rendező, félrendű.
 felület, felső szín.
 fém, érc.
 fény, világosság, fény.
 fénylő, világosító
 fénysugár, világosító sugár.
 ferde, hajlós, riskós.
 fix pont, mozdulhatatlan pont.
 fogas kerék, fogas kerék.
 fok, garádics.
 folyadék, folyó, folyadék.
 folyósítás, cseppesítés.
 fordított viszony, visszalyos tarto-
 zandóság.
 fordított, visszalyos. (Távolságnégy-
 zetével fordított viszonyban, a tá-
 vullételeknek visszalyos duplázatja.)
 forgás, forgás.
 forgáspont, forgása pontja.
 földrajzi szélesség, földi szélesség;
 földrajzi hosszasság, földrajzoló
 hosszasság.
 fölfüggesztő pont, függesztésének
 pontja.
 földközeli, földtől legközelebség.
 földsugár, földi fentő.
 függőleges, egyenesen függő; függő-
 legesen, függősen.
 Gép, szerszám, gépely; géptan,
 gépelyekről való tudomány.
 görész, pitzint mutató szerszám.
 gömb, golyobis.
 gömbalakú, golyobisos forma.
 görbe vonal, görbe, görbe linea.
 görbülés, görbülés.
 gördül, gördül.
 gös, göz.
 göskör, gözelék.
 gravitatio, nehezülés, nehezítő erő.
 Gyújtópont, tüzelő.
 Hajcső, hajsp.

hajlatlan, hajthatatlan.
 hányad, hányad.
 háromszög, háromszegű.
 hasonló, hasonló.
 hatás, erőlködés; visszahatás, visz-
 szaerőlködés.
 hegyes szög, hegyes szeglet.
 henger, görgő.
 hengerkerék, gerendás kerék.
 higany, eleven kéneső.
 holdak, inasok.
 homorú, apadt, öblős.
 horizon, határozó, horizony; valódi-,
 valóságos.
 hőmérő, melegmérő.
 hősugár, melegítő sugár.
 Ideg, ín.
 inga, függő. (Mathematikai-, egy-
 ügyű-; fizikai-, fűzött-.)
 ingahossz, függő hossza.
 irány, arányzás.
 isochron, egyidejű lógású.
 Jel, jel.
 jelenség, láttat.
 Képlet (math.), kép.
 kerület, karima, kerület.
 kezdetsebesség, kezdődő gyorsaság.
 kísérlet, próbatevés.
 kísítés, kísítettetés, kísítés.
 korong, kurung, korong, tányér.
 kőb, kocka; kőbős, kockás.
 ködfoltok, felhős foltok.
 kör, karika.
 körkerület, karika-karima-; kör-
 szelet, karikaszelet.
 körsugár, fentő.
 körülforgás, körülforgás.
 kötelek merevsége, a kötelek en-
 gedetlensége.
 kövesztő, kövesztő.
 köseg, közép.
 közelet, közeli-létel.
 középpont, középpont.
 középtávolság, közép rendű távol-
 létel.
 közeli oszvek, közli osívek.
 kösős, osztályos, közös.
 kőpalakú, csúcsra menő.

Láthatatlan, láthatatlan.
látható, láthatandó.
látszólagos átmérő, láttat szerént
 átmérő mérték.
lecsapás (chem.), enyvesztés.
lég-ellenállás, levegőnek ellen-
 állása.
légkör, párazat.
lehajlás, lehajlás.
lejtő, hajlós lap.
lejtő hossza, *magassága*, hajlós lap
 hossza, magassága.
lemez, lánna.
lencse, lencse.
lengés, lóggás.
lengés középpontja, lóggás közép-
 pontja.
lényeg, mivolt.
lerajzol, leképez.
levegő, levegő, levegő ég.
leydeni palack, lajdai, fegyveres
 palack, vagy menykő-palack.
libella, színmérték.
likacs, lyukacska.
Mágnes, mágnes.
mágnes-sark, a mágnes forduló
 pontja.
maradék, maradék.
másodperc, második rendű perc,
 másodszerű percenés.
mathematika, tudákosság, mennyi-
 ség tudománya.
mennyiség, mennyiség, mekkoraság.
mérleg, fontos mérték. (Római-;
 római fontoló mérték).
mérlegel, fontol.
mérték, mérték.
messzeség, messzelétel
metstek, szelet-rész.
minőség, minéműség. (Rejtett-;
 titkos-.)
mozgás: *abszolút*—, valóságos moz-
 dulás; *egyenletes*—, egyenlő moz-
 dulás; *gyorsuló*—, siető mozdulás;
egyenletesen gyorsuló—, egyenlő-
 képen siető, egyenlő sietésű
 mozdulás; *egyenletesen lassuló*
 —, egyenlő késedelmességű,

egyenlő késésű mozdulás; *össze-
 tett*—, összetett, foglalt moz-
 dulás; *relatív*—, képes mozdu-
 lás; *virtuális*—, lehetséges moz-
 dulás.
mozgásmennyiség, mozdulás mekko-
 rasága.
mozgathatóság, mozdulhatás.
mozgékony, mozdulható.
nagyság, mekkoraság.
napfogyatkozás, napfogyta.
napfoltok, nap makulái,
napközeli, a naptól való legközelebb
 volta, a naphoz legközelebb léte.
napútja, fogyasztó, napútja.
naptávol, a naptól való távullétel.
négyszög, négyszegű.
négzet, duplázat, négyzet.
nehézség, nehézség.
növekmény, öregbülés.
nyomás, nyomás.
nyugalom, nyugovás, nyugalom,
 vesztegség. (*Abszolút*-, valóságos;
relatív-, képes.)
nyugvópont, nyugalom helye.
Ok, ok.
oszt, eloszt.
osztandó, osztandó.
osethatatlan, apríthatatlan.
osztathatóság, osztatódhatás.
Önfényű, világhányó.
öv, öv. (*Forró*-, heves; *mérsékelt*-,
 enyhült; *hideg*-, fagyos-.)
összenyomódás, szorulás.
összetartás, fogódzás.
összetartás, összefoglalódás.
összetett, foglalt, összevoglalt.
(a test) pályája, nyomdokának
 lineája.
Parabola, parabola.
parallaxis, látó változás.
párhuzamos, egyközarányú.
párhuzamosság, tellyes köz arány.
párhörök, egyarányos közű karikák.
párolog, gőzölög.
perc, elsőrendű percenés.
philosophia, bölcselkedés.
physika, természeti ismétel, fizika.

prisma (fénytan), három lapú.
pyrophor, tűzhányó por.
Relativ, képes.
rész, rész.
részecske, részecske.
robbanó por, mennydörgő por.
rugalmas, pöckölődő, rúgós.
rugalmatlan, nem pöckölődő.
rúgó, rúgó szerszám, rúgó.
Sark, sark. (*Déli-*, déli-; *ég-*, égi-; *északi-*, éjszaki, göncöli-.)
sarkcsillag, sarkcsillag.
sarkkörök, sarki karikák.
sebesség, sebesség, gyorsaság.
setét kamra, setetes kamara.
sík, térség, lap.
síma, síkos.
sokszög, sokszegű.
sokszoros, sokasít.
sugártörés, sugárgörbülés.
súly, test neheze, nehézsége, fontosság.
súlypont, nehézség középpontja.
surlódás, dörögölődés.
sűrűség, sűrűség.
Seabad esés, függő egyenes esés.
szabadesés iránya, letartó arányzás, learányzás lineája.
szabály, szabás, regula.
számszerű, számszerű.
szászad (saeculum), század.
szilárd test, izmos, tagos test.
színekép, váz.
szivattyú, szopó köpű.
szórás (fénytan), válás, oszlás.
szorzat, megsokasítás.
Tájoló, mágnesdő-mutató.
támaszpont, támasz, sármoly.
tapasztalás, tapasztalás.
távcső, üveges csíve, üveges cső.
távolság, távullétel, köz, köztartás.

teher, tereh.
tejút, tejes út, ország úttya.
tengely, tengely.
térfogat, nyaláb, gombolyag, gombolék.
tértű, fordító. (*Bak-*, kecskeszarvi-, kecskés-; *rák-*, ráki-, *rák-*).
terjedtség, terjedés.
természet, természet.
természet-philosophia, természeti bölcselkedés.
terület, udvar.
test, test.
tömeg, vagyon, vagyonság.
tömített, sűrűsített.
törékenység (fénytan), hajolhatás.
törekvés, igyekezet.
törés, (fénytan), hajlás, visszatörés.
tört, töredék.
tört vonal, kajmó.
tudomány, tudomány.
tulajdonság, tulajdon, tulajdonság.
tűnemény, láttatmány.
Út, helyhossz.
Üstökös, üstökös csillag.
üstökös magva, üstökös gombolékja.
ütközés, ütközet, ütköződés.
Véges különbség, határos különbözés.
végsebesség, végső gyorsaság.
végtelen, véghetetlen.
vezérsugár, vezető fentő.
világ, világ.
visszahatás, visszálos erőlködés, vissza való tétemény.
visszaferődés, visszaugrás, visszarágás.
visszhang, visszazengés.
visszintes sík, határozott lap.
vonat, linea.

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

Kemény Zs.: *Ósvagy és leánya* I—III. k. (Pest, 1855.)*áncsorog*: A kapuban áncsorgó gyerekek 1:16, 36. 2:5.*dörödszik*: (télen a fagyni kezdő víz; Szatmárban *gérádszik*, *gémberedik*). Jéghegyeket kellett lándzsákkal feltartóztatni s a mindig dörödző vizet a hajó orra előtt tördelni 3:102.*butyka*: (? más a gömöri *butyka*, mely kerti kunyhó, fa házacska; Keménynél valami állat v. madár). Talán a szirtdarab repedéséből égő szemek néztek reá, melyek a baziliszkusé vagy a butykáé lehettek 2:101.*csatora*: Az igaz, hogy holnap délelőtt elég csatora lesz a várban 2:87. Biz én nem gondolom, hogy ángyom asszony épen ok nélkül üssön ekkora csatorát 2:142. 3:46. (Debrecenben is: Ne csatorálj a. m. ne lármázz!)*csobolyít*: Judit meleg török nyakkendőjét csobolyítá [gabalyítá, tekeré, csavará] maga körül 1:217.*cafra*: haszontalan? — Az a cafra Jutka bizonyosan nem öntötte a váluba az abárlót 1:9.*falamia*: familia 1:16.*feteke*: fekete 1:16.*gübbenő*: Az alyba, hol vörös agyag s kődarabok közt vékony szalagát fonta egy ér tovább, néha sáros gübbenőkben aluva el, néha sebesebben csörgve 2:18. Horváth régi helyére visszailleszté [a szekeren] a [holt] testet, mely a gübbenők és útkövek miatt a súlyegyent elvesztve oldalra dőlt s dobogtatá fejével és kezével a szekéroldalt 3:174.*hacuka*: felső ruha. Most világos kék hacukája van 1:16.*haricska*. Köles és *haricska* terem (az erdőben) 1:22.*herkentyi*. Tányérát *levelenszállt* és *herkentyi*vel telerakta 1:6.*hüvelyes*. A nép e jelenetet is észrevette és indokát kezdé hüvelyezni 1:17.*lóginyás*: hintáz, lóbálódik. Horváth csöndesen vitte halottját kis úti szekérében. Ő kocsisa mellett foglalt helyet, a [holt] test pedig a hátsó üléshez támasztva, görnyedt helyzetben lóginyázott, fejével néha a szekér oldalát ütögetvén 3:173.*merevény*. E percben szarvas csörtetett a sűrűből ki s míg a keskeny merevényen, mely útjában állott, keresztül ugrék, a kövekre csordult vére 2:9. E rés fenekét málnabokor és... zöld haraszt borítá, ... előterét pedig legalább négy öl mélységű, kövecses és szirtos merevény, mely vízmósások által támadt, szegte be 2:11.*mircse*: Vigyen el a *mircse*, ha sajdítom miféle 1:16.*palke* (Nem sajtóhiba?). — Judit elájul és sokáig vagy tán örökre tetszhalott maradt volna, ha egy *palke* erős illatát orra elébe nem tartják 3:104. [Olv. *pélke*: vö. „Flacon: pélke“ Ball. A szerk.]*panyóka*: A székely főlebb húzta vállára panyóka condráját 1:23.*puzduri*? — Százados tapasztalás tanítá, hogy a *puzduri* meg-tamadásra hideg közönnyel kell válaszolni 1:21.

rúcsók: szoknyarúnc? — Amint ruháin az apró rúcsókat elsimítá [a nő], homlokának redői is oszlottak 1:214.

szerencsehaj [egy ősz hajszál a többi nem fehér közt] 1:27.

színe: veleje, java. Adj a be tüstént a helység színe ami kegyelmes urunknak, még pedig térdén állva 1:18.

szottyán. *Megszottyant* hangon 1:36.

terü: teher. Könnyű terü 1:28.

VOZÁRI GYULA.

IRODALOM.

Szinnyei József Magyar nyelvhasználtása.

Magyar nyelvhasználtás. (Jegyzetek.) Hallgatói számára írta Szinnyei József egyetemi tanár, a M. T. Akadémia r. tagja. Budapest, Hornyánszky V. 1896. — 107 lap. Ára 1 frt 20 kr.

Abban a dicséretes vállalatban, melyet Szinnyei József *Finn-ugor kézikönyvek* cím alatt indított meg, ez ime a harmadik füzet. Az első Budenz finn nyelvtanának átdolgozását, a második finn olvasmányokat foglal magában.

Régóta érezzük már a hiányát az olyan kézikönyvnek, mely a magyar összehasonlító nyelvtudomány vívmányait egyetemi hallgatók számára foglalná össze. Szinnyei ebben a művében próbálkozik meg a nem könnyű feladattal, és elmondhatjuk, sikerrel.

Munkaja két részre oszlik: általános és szorosabb részre. Az elsőben bevezetésül az ural-altáji nyelvcsaládok egyező vonásairól, összetartozásukról, a nyelvcsaládok főnyelveiről és a főnyelvek dialektusairól szól; azután a magyar-ugor nyelvrokonság bizonyítékait sorolja föl s a finn-ugor nyelvek elágazásáról szóló nézeteket ismerteti. A második részben a magyar hang- és alak-tannak az ugor nyelvrokonság alapján megvilágítható jelenségeit tárgyalja részletesen.

A magyar-ugor nyelvrokonság bizonyítékaiul csak a lényeges és szembeötlő adatokat említi, nevezetesen a szabályos hang-megfeleléseket, az alaktani és szókincsbeli legvilágosabb egyezéseket s mindezeket szerencsésen megválogatott példák kíséretében, melyek a laikus előtt is föltétlen bizonyító erejűek. A szókincs úgy van csoportosítva, hogy belőle nagy vonásokban a finn-ugor ősnép műveltségének képét is megalkothatjuk magunknak és néhány zárójelbe tett egyezésen föltüntetve látjuk az iráni hatást is, melynek az ő s finn-ugor nyelv ki volt téve. Midőn ezt elismerem, megemlítem, hogy a csoportosítást főleg Munkácsi, Paasonen és mások kutatásai alapján az eddig szokottól kissé eltérően lehetett volna végezni. Külön kellett volna összeállítani a magyar-finn-ugor és a kizárólagos magyar-vogul-osztják egyezéseket. Föl lehetett volna tüntetni az iránságnak és valamely mas népnek (vö. *egér*) hatását a finn-ugorságra és a külön magyar-vogul-osztják egységre.

A szorosabb részben mindenekelőtt a magán- és mássalhangzók fonetikai leírását adja. A finn-ugor nyelvekben levő összes hangok persze nem fordulhatnak elő a táblázatban, de azért a magánhangzók között jó lett volna a gyakrabban előforduló vegyes *a* (= *a* és *ä* közti hang) hangot, a mássalhangzók között pedig a félig zöngés *g*, *d*, *b* hangokat főlemlíteni, melyek a lapp nyelvben igen fontosak. A lapp nyelvben ugyanis zöngés *g*, *d*, *b* hangok mint szókezdők nem fordulnak elő. Inkább el lehetett volna az összeállításból a lapp *kh*, *ph*, *th* aspirátákat hagyni, mert ezek csak idegen szókban találhatók.

A fonetikai áttekintés után a hangtannak részletes tárgyalására tér át a szerző. Sorra veszi a magyar mássalhangzókat aszerint, hogy szó elején, közepén és végén micsoda finn-ugor hangok vagy hangkapcsolatok felelnek meg nekik s bemutatja Munkácsi nyomán a magy. magánhangzóknek a vogul-osztjákban levő megfelelőit, ámbar ezekhez még sok tekintetben szó fér.

A Magyar nyelvhasználatnak legérdekesebb része az alaktan. Itt már nemcsak mások és saját kutatásának eredményét mutatja be megrostálva, hanem mind az összetétel, mind a szóképzés, mind a ragozás terén nagyon sok kérdést új szempontból, új fölfogással tárgyal. Nem szándéksom ezeket most sorba venni, majd adandó alkalommal részletenként külön foglalkozom velük; itt csak néhány szószármaztatást mutatok be, melyekkel folyóiratokban eddig tudtommal sem maga a szerző, sem mások nem álltak elő.

Az 51. lapon az *orca*, *arca* szónak igen tetszetős etimológiájával találkozunk. Szinnyei szerint elhomályosult összetétel ebből: *orr-száj* (vö. zürj. *nir-vom*; vog. *hol-tus* ua.). Budenz ugor „oldal, borda” jelentésű szókkal vetette egybe.

A 73. lapon a *homlok* szónak új származtatását kíséri meg s a magy. *homl-t*-beli *homl-* származékának tartja olyan képzővel, mint a *hajlok*, *rejték* stb. szavakban. Budenzé valószínűbb.

A 83. lapon az *én* eredeti alakjául **é-mē-n*-t vesz föl.

A személyragok eredetét az eddigi nézetekkel szemben sok tekintetben szintén másképp fogja föl, a határozó ragok magyarázata közül pedig csak a *-vel* ragét említem, mert Szinnyei magyarázata szerintem a legszerencsésebb (104. l.).

Különben Szinnyei ott is, ahol régi nézeteket foglal össze, nem pusztán összefoglaló, hanem a szigorú bíráló, a lelkiismeretes rostáló tisztét végzi. Nagy tudásával uralkodik az egész anyagon, és a régi, saját fölfogása szerint átgyúrva, újságként hat.

Ahol csak lehet, megvilágítás végett az ugarság határán túl is terjeszkedik és sok helyen találkozunk a szamojédra, a török tatárra stbre való utalással.

Nagy érdeme a munkának, hogy az egyes kérdésekre vonatkozó legfontosabb irodalmat lehető teljességében ismerteti.

Csak egyet sajnállok, hogy ezt a gazdag tartalmat hallgatói számára való jegyzetek alakjában adta ki. Így csak az avatott

nyelvész tud benne kellően eligazodni, az tudja haszonnal forgatni; a hallgató csak akkor érti meg, ha a tanár előadásainak rövid összefoglalásaképen használhatja. Sok helyen nagyon elkelt volna egy kis bővebb magyarázat, s kíváncsós volna, hogy majd a második kiadásban ezt meg is találjuk. HALÁSZ IGNÁC.

Régi magyar könyvtár.

Igen becses sorozatot indított meg a Franklin-Társulat Heinrich Gusztáv szerkesztése alatt. A régi irodalom fontosabb termékeit kezdi kiadni magyarázó tanulmányok kíséretében olcsó kötetekben, hogy a tudományos kutatás számára könnyen hozzáférhetőek legyenek. A szerkesztő e régi becses műveket a tudományos kiadás gondosságával juttatja a mai olvasó közönség elé, úgy, hogy e válalat tudományos állapotaink nevezetes javulását jelenti.

A sorozat első kötetét maga a szerkesztő, Heinrich Gusztáv adja ki. Ez A. Székely Sándor „A székelyek Erdélyben“ c. három énekes hőskölteménye, immár harmadik kiadásában, 1822-ből, vagy első közlése szerint 1823-ból, mely Vörösmartynak ihletet és példát adott a „Zalán futása“ megírására. A hősköltemény maga csak 18 lapra terjed, de 84 lap bevezető tanulmány előzi meg Székely életéről, művéről és többi eposzi, lírai és prózai munkáiról; majd meg 17 lap kézirati eltérés követi a művet. A bevezetés érdekes sokoldalúsága mellett is több kérdést vet föl, melyek sok időt és mély elmerülést kívántak volna s kezdő munkásaink fáradtságát nagyon megérdemelnék.

Székely nyelve a múlt századi és az újabb nyelv mesgyéjén áll. Latinosságok és szokatlan népiességek mellett egy-két nyelvújítási alak s nem egy helyütt oly lendület, mely csakugyan Vörösmartyt jósolja. (Latinosságok: I.96: *gyűlni parancsлом népeimet* | I.35: *tűzelék egymásra kikelni* | III.390: *tartóztatta mehetni* | I.142: *de szavatlan kése beszélni*. — Népiességek: I.113: *távol halla* (hallatszék) *midőn elpattant* | III.536: *kopnyáját* (kopjáját) | I.169 és 174: *hajdon*. — Nyelvújítás: 15., 32. és 538. l.: *körny* (környék) | 17. l.: *rény* (erény) | 44. l.: *védire* (védelmére) | 87. l.: *kanyarárkú* | 100. l.: *töltendene*.)

Az eposz betű szerint hű mása az első kiadásnak, a tanulmányban azonban maradt egy pár sajtóhiba. *

* Így: 5. l. alulról 7. sor: *heti jövetelem* (héti jövetelem) [I. 76. l. 2. bek. 2. sor] | 5. l. a. 16. sor: 1821 (1822) | 7. lap f. 10. sor: *helyettesé* (helyetessé) | 19. lap f. 1. sor: *megalapította* (megállapította) | 45. l. a. 5. sor: (pont nem kell) | 61. l. f. 8. sor: *szánt* (szánta) | 115. l. f. 15. sor: *aljon* (álljon) | 116. l. f. 13. s.: *Osztogatták* (Osztoगतák). — Sajtóhibák a költeményben: I. ének 112. s.: *mennydörögő* | II.239.: *Népeknnek* | II.411. és 553.: *Alírán* (Alírán) | III.454. és 489.: (pont nem kell) | III.538.: *szelő* (szellő) | III.549.: *honyot* (honyot).

A 13. l. a. 6. sorban *Duuss* olvashatatlan szót nem *Deus*-ra

A sorozat 2. és 3. kötete kiegészíti egymást. A 2. kötetben Bayer József két „Pálos iskola-drámát”, helyesebben egy drámanak vig. közjátékát és egy farsangi játékot közöl (47 lapon, az Akadémia kéziratárából), melyeket S.-A.-Újhelyt adtak elő 1785-ben és melyek még ma is jól olvastatják magukat. Ezeket is becses (18 lapnyi) tanulmány előzi meg. A kéziratot a kiadó nagyon is kényes nebántsvirágnak tartotta s helyreigazításokat nem mert kockáztatni, még ahol „kék elem” fordul elő, ott is csak egy kérdőjelt tesz a szó után, pedig ott lehetetlen szójátékot várnunk s egyszerűen „kérelem” kellene. Ily igazításokat tartanék célszerűnek a következő helyeken: 32 l. f. 1. sor: *gyomoltalan*: *gy[á]moltalan* | 32. f. 9: *mos[t]* | 34. f. 7: *intrat* (utolsó szó legyen) | 35. a. 13: *nyálbul* szőtt vaszonnak: [*sz*]álbul | 44. a. 14: *segtéség*: *segétség* | 45. f. 9: *irigyleg*: *-le[d]* | 45. t. 18.: *hatalmabb*: *-ma[d]* | 50. l. a. 11: *haragod éllyen*: *haragod. Éllyen* | 57. a. 9: *Kastalis kuttyái*: *kútja*i (= Castalia kútforrásai) | 60. a. 7: *juttattad*: *juttatta* (alany: „széked” és „hatalom”) | 62. f. 14: *tehetetlen*: *te[l]-hetetlen* (vö. 64. l. f. 17. s.) | 65. a. 14: *Bachusom*: *-o[n]* | 75. a. 2. s.: *fölvonszott újjaidat*: [*t*]jaidat? | 78. a. 9: *kék elemtül(?)*: *ké[r]elemtül*. *

A darabok nyelve igen magyaros, épen nem régies és alig van bennök egy-két vidékiesség.

A 3. kötetben (Csiksomlyói nagypénteki misztériumok. 242 l.) Fülöp Árpád közöl négy darabot a csiksomlyói Ferenc-rendi kolostor egy kéziratosa könyvéből, mely 48 iskolai „passio”-drámát tartalmaz, miket a tanuló ifjúság nagypéntekenként adott elő a meszsziőről odasereglett népnek 1721–1774-ig. A kiadó három íves bevezetésében a többi darabokat is részletesebben ismerteti, bár csak sikerülne mindazokat kiadnia, melyeket érdemeseknek tart. Ad egy-két jegyzetet, vagy magyarázatot a lapok alján is; kiadása igen gondos.

Az első darab nyelve nagyon zamatos, sok magyaros szólás van benne; a másodiké egyszerűbb, kevesebb szólással ép úgy a harmadik, mely feltűnően sok latin szót kever beszédébe. Ez a három darab székely szerzőktől származik, mert ámbár köznyelven vannak írva, néhány székely sajátosság következetesen bennük marad: *társolkodástól*, *jövendőköt*, *váloszt*, *zerdül*, *rogyogós*, *lathossa gonosságomét* (olv. *-étt* = *-ért*), *hívu* (= *hi*) stb.

Ellenben a negyedik darab épen megfordítottja ezeknek; szerzője tehát a Maros-Szamos-közi nyelvjáráshoz tartozik, mert

kell javítani, mert akkor rossz a versmérték, hanem *Divus*-ra (= Jupiter, a derült ég).

* Magyar sajtóhibák (latin még több van): 43. l.: kétszer van „2” a strófák felett | 53. f. 1: alkalmatóságot (-tosságot) | 62. f. 3: *Istének* (*Istennek*) | 65. f. 7: *minta* (*miuta*) | 69. a. 16: *nek* (*neki*) | 75. 4. vszak: *Tedde* (*Tedd*) | 77. a. 11: *főjdalmak* (*fájdalmak*).

csupa *a*-t használ *parancsalatadra, vagyan, napan, kitántarattunk* (tántorodtunk) stb.

A szerzők csak részben ismeretesek, a gyűjtőre és a másolás idejére nézve nem vagyok egészen egy véleményen a szerzővel, de itt nincs helyem erről külön szólni.

Szójavítást a következő helyeken tartanék szükségesnek: 67. l. f. 10. sor: *sa[r]czoltatik*: (kérdés, hogy helyes volt-e a *r*-t betenni, előfordul e szó így is: *sacczol*) | 69. a. 2. és 6. sor: *hét*: [év(?)] | 126. l. a. 16: *most* [a] *zászlójának* | 129. f. 11: *válánló v[il]lámló* (l. 12. sor: *menkő hullások*) | 129. f. 12: [é]s | 130. a. 8: *Éjeli* vagy *baglok*: Vagy *éjeli baglok* | 339. (= 139) f. 10: „mert (?)”: [nem hasonlít] (így kívánja az értelem a és versmérték) | uo. 18. s.: *Valamig[en]* | 140. a. 2: *most[an]* | 142. f. 11. (ezt a sort a 12-ik sor után kell tenni s helyes lesz a szerkezet) | 142. f. 18: *Ezenkívül* [is] | 144. a. 12: *expediálnám: expedi[áll]ám* | 147. f. 12: [é]s | 149. a. 12: *imára: i[n]ára* (?) | 195. f. 7: *egy jobb*: [leg]jobb (az *egy* különben *égy* volna) | 206. f. 14: *prosmítálj: prosmítál* | 208. a. 11: *föld[ön]*: *föld[en]*. *

A 4. kötetet (Heltai Gáspár Esopusi meséi. 304 l.) Imre Lajos bőséges fölszereléssel adja ki; van benne egy ívnyi bevezetés és a mű végén három ívnyi szótár. azonkívül a lap alján is sok magyarázat és jegyzet, melyekben Heltai viszonyat jelzi a forrásokhoz. A kiadás kiválóan pontos és lelkiismeretes, az alapul szolgáló első (1566-i), illetőleg a második kiadásnak még sajtóhibáit is megőrzi, s csak jegyzetekben javítja ki, ami különösen ily régi és következtetlen írású műben legjobb eljárás.

Heltai nyelve gördülékeny és természetesen régies, de nagy óvatossággal kell utána indulni, mert ő csak úgy tanult meg és nem tudhatott tökéletesen magyarul.

A jegyzetek és szótár magyarázatai jól meg vannak gondolva. A XCVIII. mesében: „nem hiszik azt az emberek. A pap kőltötte, vgy mondnak: *hayet* is el ezokaert a chörtzet” ezt érthetetlennek mondja Imre itt és a 266. és 275. lapokon is, hol azonban *hayet* áll. Én azt hiszem, hogy ezt *hajtsd*-nak kell olvasni** s a. m. „kergesd is el a papot” (*csörsz*: vö. lelki-pásztor) | A 167. l. *katzala* nem sajtóhiba *kabala* h., hanem az ismeretes *kacola* (kanca) szó | 262. l.: *barsag* azonban sajtóhiba lesz: *bírság* | 285. l.: *leuent* érthetetlen szót -t-ragosnak tartom: *magának leuent*: *magának valót*, vö.

* Sajtóhibák: 55. f. 8: (nem kell pont) | 61. f. 3 Izael (Izrael) | 97. f. 5: nyáfra (nyárfá) | 100 f. 3: igirt (igyirt) (l. 104. l.) | 105. l. a. 6: fogynak (fognak) | 110. f. 17. sor végén (nem kell vessző) | 209. l. a. 13: élnek (élnék) | 210. f. 14: örvényből (ösvényből) | 210. a. 10: ponu helyett vessző kell).

** Így olvasta Szarvas is a NySz. Csörc cikkében, de emezt egészen másképp magyarázta uo. s a NySz. bevezetésében. A SZERK.

301. l. -*va -ván*: „rakuat szegekkel” * szegekkel rakottat, csakhogy egyik helyt a -*ván -n*-je is megvan. **

Ha azokat a köteteket, melyek ifjak kezébe is adhatók (pl. az 1. kötetet) az ifjúsági könyvtárak is megszereznék, ez a vállalat nemzeti oktatásunk gazdagításában is közvetlen szolgálatot tenne.

KALMÁR ELEK.

Az Aranykesztyűs kisasszony.

A nagy szatirikus, amint a sorsot mai nap nevezni szokták, néha csakugyan sajátságos helyzetbe juttatja atyánkfiait. Sok érdekes színjátéknak voltam már tanúja, sokszor láttam bohóskodni ezt a szatirikust, de ritkán rendezett olyan érdekes előadást, mint amikor Tóth Bélát arra kényszerítette, hogy Pekár nyelvének védőjéül csapjon föl. Nem országraszóló ellenmondás-e, hogy Tóth Béla, akinek a magyarságához a kételkedésnek árnyéka sem férhet, akinek mesteri stílusa mintául szolgálhat nemcsak a „budapesti dialektussal” élő embernek, hanem minden magyarnak egyenként és összesen: mondom ez a Tóth Béla pártul fogja az Aranykesztyűs kisasszonyt, pedig ez nem egyszer selypítve ejti ki a szép magyar szót.

Tóth Béla azt veti szememre, hogy vizsgálatom sem nem tudományos, sem nem igazságos. Hogy nem tudományos, azt nem dönthetem én el s ha Tóth Béla mondja, meghajtom fejem: ő jobban ért, mint én, a magyar nyelvhez, sőt a nyelv tudományához is.

Azonban Tóth Béla még azt is mondja, hogy vizsgálatom nem volt igazságos. Azt mondja, a Nyelvőr munkásaira csak az tartozik, magyar-e a nyelv, érthető-e, helyes-e a stílus: és hozzá teszi, hogy ő nem talál érthetlenséget Pekár nyelvében. De a gyakorlatban megcáfolja elméletét, mert ime azt a hosszú mondatot: *Csodálatos gőzök szálltak föl az erikabokrokból, melyeknek masszáit lenge fantómokká, ruszalkákká rajzolta a hideg holdvilág* félreértette, a relativumot a bokrokra vonatkoztatta, pedig azt hiszem a gőzökre tartozik. Egy vágást is kaptam a rossz szó-játékomért mellyel a Pekár-használta *rajzón*-t kigúnyoltam. A vágás szójátékomat teljesen jogosan érte, annál inkább, mert aki akarja, valóban úgy magyarázhatja soraimat, ahogyan Tóth Béla, pedig én nem a megszemélyesítésben, hanem az érthetlenségben találtam a hibát. Hogy pedig az érthetlenségét csak-

* De az a bökkenő, hogy tudunkra a régi nyelvben az egyetlen *rakva* igenév fordul elő így ragozva. A SZERK.

** Fontosabb sajtóhibák: 177. l. f. 11. s: tudna (tuda) | 246. a. 9 és 11: keuerekben és keuerőkben (265. l. *chepke* alatt „kőuerekben” van idézve) | 250. a. 15: *sűűksegrek* | 284. *lantornás*: XXI. (nincs ott) | 298. *tanisera* (tanisztra) | 299 „turba” *eliőue* (eliőue).

ugyan jogosan hibáztattam, azt maga Tóth Béla bizonyította be magyarázatával.

Tóth Béla védi a *ruszalká*-t és a *piaffirozó* mént. Igaza volna, ha mindenkinek olyan általános műveltsége volna mint neki, de sajnos, jó magam és véleményem szerint az olvasók nagyon nagy része nincs annyira járatos a lengyel mitológiában és a lovaglás mester-műszavaiban, mint Tóth Béla. Már pedig bosszantó körülmény, ha az ember nem érti, amit olvas és nincs mindenkinek olyan kitűnő kommentátora, mint nekem Tóth Béla.

A *természetes morganatikus gyermek*-et már K. L. megróttá (vö. Nyr. 26:83). pedig itt már. határozottan állítom, egyiküknek sincs igaza. midőn avval argumentálnak, hogy a két szó azért szükséges, mert mást jelentenek. Hiszen nem mondtam sehol, hogy egyet jelentenek, sőt éppen azért fölösleges az idegen szó, mert mást jelent, mint a magyar, mert más a természetes, más a morganatikus gyermek, helytelen egyre alkalmazni a két fogalmat.

A *stimmung* és *hangulat* vitájában a türelmesek pártjára állok. a hangulat a művelt nyelvben annyira meghonosodott, mint a *jellem*, *szellem* és társai. kiküszöbölése idegen szóval nyereség számba menne ugyan, de nem nagyba. A *stimmung* azonban már azért sem volna megfelelő, mert a mai fölfogás a *stimmung*hoz bizonyos humoros árnyalatot csatol.

Végül Tóth Bélával szemben az a határozott véleményem. hogy nekünk a Nyelvőrben igenis van jogunk a 'szimbolista' iránnyal foglalkoznunk, sőt egyenesen kötelességünk, ha ilyen szépen szóló név alatt a magyar nyelv ellen köszörülük a kardot. Ha az író nem ír magyarosan, az nem szolgál mentiségére, hogy az irány nem magyaros: mi erre nem tekintünk és egyáltalán nincs szándékunk megalkudni. Tessék Pekár Gyulának számot vetni a szegény magyar nyelv eszközeivel, s ha a számadás rosszul üt ki, ne írjon magyarul. De különben is, a nyelv csak forma, s a nyelvtudomány elé nem tartozik más, mint a gondolatoknak a héja? Ha a szimbolizmusnak idegen szavakra van szüksége, hogy idegen földről származó gondolatait kifejezhesse, annak a magyar nyelv adja meg az árát, s a hivatottak, mint Tóth Béla, tán félre álljanak, azt mondván: az idegen g o n d o l a t nem tartozik a mi földadatunk körébe és így az idegen f o r m a ellen sem hallathatjuk szónkat? Nem, ezt nem szabad tennünk.

Ha elolvassa Tóth Béla az Aranykesztyűs kisasszonyt, lehetetlen, hogy ne csatlakozzék véleményemhez és ne hibáztassa a szimbolista nyelvet, melynek létjogát tagadom éppen úgy, mint az egész szimbolista irányt kárhóztatja cikkelye elején.

Azt azonban, remélem, megengedi Tóth Béla addig is, hogy ezután, ha magyar könyvet akarok olvasni, minden védelme ellenére ne Pekár Gyulához, hanem ő hozzá forduljak. Mert ha egyikét kérdésben — a nyelvtudomány terén — nem is értünk egyet, az író Tóth Bélának csak elismeréssel adózhatok.

CSENDES ALADÁR.

Gárdonyi Géza Göre Gáborja.

Az nagy kiállításon szörzött tapasztalatok. Irtam én magam Göre Gábor bíró úr. (Singer és Wolfner, 1897.)

Göre Gábor bíró úr ismert és kedvelt alakja a Kakas Mártonnak. Ennek a törül metszett népies alaknak nyelvi szempontból az a kiváló tulajdonsága egyéb ilyen népies alakok felett, hogy határozottan és híven egy nyelvjárá-snak a nyelvén beszél, a szegedi nyelvjárásén. *Gárdonyi Géza* — mert tudvalevőleg az ő tollából folynak a tulipános láda mellett mezitlábra vetkőzött bíró úr levelei — ebben a Göre Gáborban élethű alakot teremtett. Ez az író annyira ismeri a nép eszejárását s oly erős érzéke van a nép együgyűségében. naivságában rejlő komikum iránt. hogy főntebb idézett könyvében mindvégig kacagtatóan érdekes tapasztalatokon vezet bennünket keresztül. De ami itt főképen érdekel, az Göre Gábor bíró uramnak tősgyökeres szegedi beszéd-módja, amelyet főszajtságaiban alig zavar meg más vidékre valló vonás es egészben véve teljesen népies, komikusan eredeti. A nyelv-járás utánzatán meglátszik, hogy Gárdonyi szegedi hírlapírói évei alatt jól megfigyelte a népnyelvet, sőt tanulmányozza az onnan való népnyelv-hagyományokat is.

A nyelv és észjárás bemutatására hadd idézzem itt a leg-rövidebb fejezetet. amely, valamint az egész könyv. valóságos népnyelvi közlemény hatásával van a nyelvész olvasóra:

„Lyó egészégt és hasolló lyókat kívánok, továbbá hálaistennek az követünket is mögtanáltuk, de aszondi a zinas, hogy nem ereszt be addig bennünket. míg oda nem aggyuk az kártyánkat. Mondok magamba, mit akarbat vele, de hát tsak előhuztam a belső zsebömből, oszt mondok itt van mind a 32-ttő, csak a tők gyesznő bejött van még 1-gy tőkhetes, mer elveszött. Oszt aszondi a zinas, nem ijen köll. Mondok, hát tsak mongya mög a méltóságos urnak, hogy nints más. Oszt ahogy ott felesölünk, hát etzör tsak kilükken a nagyságos ur, oszt aszondi tessenek bejjeb, te Kátsa tsak maraggy ideki. Mivelhogy a Kátsa sose vót választó mög nem is lösz. Asztán aszondi mi lyá-ratba vagyunk, hát mondok: az Kátsa tzigány végett keressük az Lyózsep főhertzegőt, hun lakik, hát aszondi várni köll, mivelhogy most odahaza van és az tavaszit veti, különben aszondi beszélhetünk erről majd ebéd után, avval odavezet a zasztaláhon. No ijen lyó embör. Egy tál kirántott hust is hoztak, annak is mögfeleltünk, de mondok hun vöttek nagyságos ur eunyi korai tsirkét, van ez 100-áz is, mert tsupa tzombja vót. Aszondi nem tsirke az, hanem béka. Erre a Dur-bints sógor se szól se beszél, hanem ki kotzog a szobábul. Neköm is etzeribe mozogni keztek az békák az gyomromba, hát mondok isten álgya mög nagyságos ur mert ügön silyetünk, oszt egész éjjel kuruty-toltak a békák az gyomrunkba. Mejhöz hasolló lyókat kívánok Göre Gábor bíró úr s. k.“ (31—33. l.)

Gárdonvinak figyelme kiterjed minden olyan szóra. vagy kife-jezésmódra, mely a nép fia előtt szokatlan lehet. s vagy egyszerűbb

népiesebb szóval és kifejezéssel pótolja őket, vagy sikerült — természetesen komikus — népetimológiával átalakítja. Pl. Ős-Budavár Göre G. szerint *az régi Budavár* (42), a földalatti vasút *föld alatt való vasút* (107); a waggon *bagony* (11, 21), a pavillon *babilony* (37) stb.

Idézhetnék sok érdekes tájszót és népies kifejezést, azonban inkább azt mondom meg, hol esett ki Gárdonyi a bíró úr szerepéből, vagyis hol beszél a paraszt bíró helyett a fővárosi elbeszélő. Dicséretére legyen mondva, mindössze két ilyen helyet vettem észre, ú. m.: „Az városligeti aróma [aréna] színház *ős-budavári módon* való elővonulást tart” (114), és: „*Lezajlott* nálunk is a választás” (159). Ez az utóbbi nagyon is sztereotip hirlapi kifejezés.

Még csak két népetimológiáját kell erőltetettnek mondanom, azt, hogy Göre Gábor a telegráfot *írógráfnak* nevezi, sőt tovább megy s azt kérdi: „Van-e itt *tsókgográf* is?” (191. l.) ámbár ez utóbbit egyszer a Nyelvőrben is közölték Aradról. l. MTsz.

Z. Gy.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A váradi káptalan statútumaiban előforduló magyar szavak.

A nagyváradi káptalan statútumait (Statuta Capituli Vardiensis saec. XIV.), melyeket Bunyitai Vince tett közzé,* Nagy Lajos idejében az 1374. évben írta össze Imre kanonok latin nyelven. Eredeti alakjában azonban nem maradt fenn, hanem csak másolatban, mely, mint Bunyitai igen valószínűvé teszi, Henckel Jánosnak, a tudós váradi kanonoknak, Mária királyné udvari papjának számára készült; tehát csak a XVI. század első tizedében. E körülmény szolgál magyarázatul az eltérő és sokszor nem épen régiesnek tetsző írásmódra nézve, mellyel e statútumokban előforduló magyar szavak, jobbára helységnevek, írva vannak. Sok régiséget találunk azonban így is bennök; érdekes adatokat nyújtanak a hangtánt illetőleg, s ami szintén nem csekélylendő, helységneveink régibb alakját őrizvén meg, nyomozásukat megkönnyítik.

Abranhaza (Fol. 12b. 34. l.). Ma Abrahámháza néven pusztá.

Adryanthelek (Fol. 12b. 36. l.) Ma is Adriánteleknek hívják, s pusztá. Br. Bánffy-csal. levélt. V. k. (1338-ból.)

Ako = modius. (Fol. 14a. 46. l.: „Pro modio alias *ako*“.)

Alchy (Fol. 15b. 56. l.). Ma Ácsi.

Bagamer (Fol. 12b. 36. l.) és *Bagamir* (Fol. 25b. 86. l.).

Baramou (Fol. 13a. 39. l.). Ma Barmód.

Barcca (-orum) = bárka (Fol. 19a. 65. l.). „Habeat . . . iuxta numerum *barccorum* unum piscem“. Vö. NySz. és Du Cange (itt azonban nőnemű).

* A váradi káptalan legrégibb statútumai. Nagyvárad, 1886.

Barakw (Fol. 12b. 34. l.). Ma falu, s neve Barakony. (Vö. Fejér: Cod. Dipl. 4:520. l.)

Belinis (Fol. 7a. 18. l.). Ma Belényes.

Belyn (Fol. 4a. 10. l.). „Filius . . . regis Bele, dicti Belyn“.

Chyka (Fol. 12b. 37. l.). Ma Csiga néven puszta Csanád megyében.

Copaz (Fol. 21a. 71. l.). „Copaz palatinus“.

Cordo (Fol. 13a. 39. l.). Ma Kardó.

Egerzegh (Fol. 12b. 36. l.). Várad egyik része.

Fazulkas (Fol. 12b. 35. l.). Ma nyoma veszett az ily nevű falunak.

Gymolth (Fol. 25b. 86. l.). Szőlőhegy neve.

Gyosulgh (Fol. 17b. 62. l.). Báthory Gábor írja egy 1609-iki levelében: „Korlátnevű szőlő . . . Diósvölgy nevű promontoriumon“. (Gyulafehérvári orsz. levélt.: Bihar 1.1.)

Harmad (Fol. 13a. 39. l.). Ma ismeretlen falu.

Henczida (Fol. 28a. 97. l.). „Molendinum. quod erat super fluvium Crisii supra pontem Henczida nuncupatum“. *Henc* a János névnek gyakori alakja (Hans; Sopronmegyében *hencek*nek csúfolják a németeket). *Henczida* tehát = János hídja, mert keresztelő Szent Jánosról volt a hid elnevezve. (Vö. alább: Királkutha.)

Heyo (Fol. 13b. 41. l.) és *Hewyo* (Fol. 12b. 34. l.). Ma *Hájó*, falu a *Hévíz* patak partján. Vö. NySz. és Simonyi: MNy. II:103.

Hydkwzheulews (Fol. 12a. 23. l.). Ma Pece-Szőlős.

Iklod (Fol. 12b. 35. l.). Ma Iklód.

Irewgd (Fol. 26a. 89. l.). Ma Ürögd.

Janosi (Fol. 12b. 35. l.). Szalonta mellett ma is van egy *Jánosda* nevű helység, mely régenten *Jánosd* volt.

Kakucsh (Fol. 12b. 35. l.). Valamikor falu volt.

Kalwzthelek (Fol. 12b. 36. l.). Ma Kárásztelek.

Karazou (Fol. 12b. 37. l.). Ma Karászó.

Kewmwes (Fol. 6a. 14. l.). „Colomannus . . . cum horas canonicas . . . exolveret Kewmwes Kalman vocabatur“.

Kenezius (Fol. 13b. 45. l.). Kenezii vero tam ad ovium, quam ad porcorum prestationem ad-tringantur“. (Vö. NySz.; Hunfalvy: Magyarország. Ethnogr. 505 l.; Századok 1879. évf. 684. l.)

Keres (Fol. 12a. 32. l.) és *Kewres* (Fol. 13a. 39. l.).

Keschaza (Fol. 12b. 37. l.). Ma Kisháza.

Kessereu (Fol. 14a. 48. l.). Ma Keserű község.

Kyralkutha (Fol. 17b. 62. l.). „Vinea in loco Kyralkutha sita“.

Kysthelek (Fol. 12b. 34. l.). Ma Kistelegd.

Lazlouhaza (Fol. 12b. 37. l.). Hajdan falu volt.

Meches (Fol. 12b. 34. l.). Ma is puszta Méhes néven.

Molonzeg (Fol. 12b. 35. l.). Ma Malomszeg.

Natus (Fol. 16a. 58. l.). „Molendium constructum per Natus custodem“. Alakjára latin szónak látszik s még sincs ragozva. Feltűnő az is, hogy *Nata* alakban is többször előfordul mint

keresztnev, s maig fent van e névben: *Nátafalusy*. Vö. Károlyi család okt. I:3. l., hol 1262-ből van egy adat; és I:592. l., hol 1413-ból ezt találjuk: Joannes, filius Gregory de Nathafalus.

Nywegh (Fol. 13a. 39. l.). Ma Nyüved.

Olazpoth (Fol. 17b. 62. l.). Szőlőhegy neve. *Pot* a Tudom. Gyűjtemény 1835. VII:35. l. szerint a. m. Péter.

Omlas (Fol. 17b. 62. l.). Szőlőhegy neve.

Pyntheker (Fol. 19a. 65. l.). Valószínűleg tollhiba Péntek-szer helyett.

Purozlou (Fol. 13a. 40. l.) és *Porozlo* (Fol. 16a. 57. l.). Ma is város Heves megyében.

Ray (Fol. 14b. 51. l.). „Apes alias decimate non decimantur secundario, sed solum nove que vulgo *ray* dicuntur“.

Rywid (Fol. 12b. 34. l.). Ma már nyoma veszett az ily nevű falunak.

Royt (Fol. 12b. 34. l.). Ma is falu.

Seller = zsellér. (Fol. 13b. 43. l.). „Nam quilibet eiusdem civitatis nostre cives... obligantur, exceptis inquilinis suis, vulgariter *seller* dictis“.

Stok-korlath (Fol. 17b. 62. l.). Feltűnő összetétel: első német felét egy szinoním magyar szó magyarázza. (Vö. föntebb: *Gyosulgh*.)

Tykol (Fol. 12a. 33. l.). Várad Velence nevű külvárosának más, talán régebbi neve (A. m. *Tyúk-ol*).

Thurpazthek (Fol. 13a. 42. l.). Ma Túr-Pásztó.

Vamor (Fol. 21b. 14. l.). „Georgius dictus Vamos“, nagy-váradai polgár.

Zaldugagh (Fol. 14b. 52. l.). Ma Száldobágy.

Zekhalom (Fol. 20b. 69. l.). *Zugolim* (Fol. 14b. 49. l.). Ma mindkettő Szeghalomnak hangzik.

Zemmyklos (Fol. 13a. 39. l.). Ma Szent-Miklós.

Zywnyogd (Fol. 13a. 39. l.). Ma is Szúnyogd.

Zyntha (Fol. 12b. 37. l.). Ma Szintye, egy eloláhosodott aradmegyei falu.

Wamucza (Fol. 15b. 56. l.). Váradnak egyik részét nevezték így.

KISS ERNŐ.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Cím és rangsor. Nagy buzgósággal olvasom a cím és rangsor körül folyó vitát s habár azok közé tartozom, akik a név után írják a *grófot* vagy *dr.-t*, mégis néha szinte hajlandó vagyok adni azoknak, akik a név elé teszik a rangot és címet. Mi történjék a grófok és doktorok feleségével? Hogy címezzük őket? Gyakran olvasok ilyen badarságot: *Almássy Sándor grófné*, *Kovács Aladár dr.-né*. No már, bocsánatot kérek, de én sem Sándor, sem Aladár nevű nőt nem ismer.

rek. Pedig a fenti két példa s főleg az első világosan úgy hangzik, mintha egy Almásy Sándor nevű grófnéról, tehát Sándor nevű asszonyról volna szó. Ebben azt hiszem, mindenki igazat ad nekem, nem is vesztegetek tehát több szót.

Vannak már most, akik nem írnak *Almácssy Sándor grófnét*, hanem *Almácssy Sándorné grófnét*. Ez először nem hangzik szépen. mert kétszer szerepel benne a *-né*. Másodszor pedig azt jelenti, hogy itt egy grófnőről van szó, aki Almácssy Sándor grófhoz vagy csupán Almácssy Sándorhoz — *grófnélkül* — ment feleségül. De ha már most egy egyszerű nemes és polgárlány megy férjhez Almácssy Sándor grófhoz, az aligha írhatja magát *Almácssy Sándorné grófnénak*, mert ő nem kapta meg a grófi rangot azzal, hogy egy grófhoz ment feleségül s továbbra is megmarad Nátafalussy Jolánnak vagy Bodnár Gizának. Finom árnyéklatról van itt szó, de a jó fül mégis kiérzi, hogy mi a különbség *gróf Almácssy Sándorné* és *Almácssy Sándorné grófné* között. Mert azzal ugyan hiába áztatjuk magunkat, hogy különbséget teszünk a *grófné* és a *grófnő* között. Mert ha én *Almácssy Sándorné grófnőt* írok, abból csak az következik, hogy Almácssy Sándor egy grófnőt vett feleségül, de az semmi esetre sem, hogy maga Almácssy Sándor is gróf.

Én tehát, habár mindig a név után írom a *gróft*, mikor *grófnéról* van szó, azt írom, hogy *gróf Almácssy Sándorné*. Mert ez tiszta és világos, jól hangzik s nem támaszt semmiben semmiféle kétséget. Az *Almácssy Sándorné grófné* alak sem nem szép, sem nem világos s ugyanezt mondhatom az *Almácssy Sándorné grófnő* alakról is. Írásmódom lehet következtetlenség, de azzal nem törődöm. Ha valaki meg tud győzni arról, hogy a kifogásoltam két alak közül valamelyik helyes is és jól is hangzik, hozzácsatlakozom nézetéhez. De azt hiszem, hamarabb győznek meg a *gróf Almácssy Sándor* alak helyességéről, mint erről s akkor legalább a lelkiismeretem is nyugodt lesz írásmódom helyessége iránt s a következtetlenséget sem hányhatják szememre.

HALASI VIKTOR.

Az itt szóba hozott nehézséget magam is érintettem, mikor a címszók rangsoráról szóltam. Én részemről nem találom olyan rossznak az *Almácssy Sándor grófnét*, legalább régiebb irodalmunkban gyakorta olvasunk efféléket: *János királyné, Lajos királyné, Mózes uramné, Bakithi Pál uramné, Várdai Mihál urné*; sőt ilyen levélaláírásokkal is találkozunk: *Posár Ilona az néhai Zoltainé mpr.. „az néhai Márton porkolábné Brigitt asszony“* (l. TMNy. 1:582). De legsímábban úgy esünk át a dolgon, mint már ajánlottam, hogy t. i. ha ilyen pontos és tűztes megnevezésre van szükség, föloldjuk a kifejezést: „*Almási Sándor gróf neje, Zichy Blanka grófnő.*“

A SZERKESZTŐ.

Ejtődzik. Alsó-Baranyában, Ormánységben csakis a. m. kérődzik, evés közben egyet pihen, míg kiassé kifújja magát az ember. A 25:576. l. állított jelentésben csak tréfásan használják.

BODONYI NÁNDOR.

Az itt közölt jelentés is csak másodrendű, mert legtöbb vidéken még a. m. emészteti (l. MTsz.). De a Balatonnál s Vas megyében még a legeredetibb jelentésben is él, t. i. „megéhezik”, s Vasban így is ejtik: *megéhitőseik* (2:374). Tehát nyilván a. m. *meg-ehítőseik*, mintegy újra *meg-ehíti magát*: vö. *meg-ehül*. A SZERKESZTŐ.

Káré: kenyér (26:239) — bizonyosan *karé*, *karéj*.

ÁGAI ADOLF.

[Vö. *káré* e h. *karéj* Baranya megyéből Nyr. 20:46. — A SZERK.]

Jenő, Jenach. A Pesti Napló husvétii számában megjelent s a régi magyar nevekről szóló értekezés *Jenő*, *Jenach* pontjához következő népnyelvi adalékkal szolgálhatok. Hont megye báti járásában, Tegzes-Borfő község tót lakói magyar neveket, mint: Veres, Szabó, Nyilas, Teleki stb. Így a *Janács* név is gyakori családnévnek.

NEUMANN SAMU.

A P. N.-ban megjelent cikkemből ide iktatom az illető szakaszt: „Eredeti neveink közül legősibbnek a Jenő név bizonyul. Ez Biborbanszöletett Konstantinnál ilyen alakban van említve: *Jenach*, német *ch* hanggal. Már pedig ugyanilyen *Jänach* személynév előfordul (mint Munkácsi B. fejtegette az Ethnographiában) a rokon vogul nyelvben; ugyanott a *jäni*, *jänch* szó annyit tesz mint nagy.” — Megjegyzem most, hogy az a *ch* nem olvasható *cs*-nek, mert Konstantinnál természetesen nem is *ch*-val, hanem a görög χ betűvel van írva s ez csak az említett német hangot jelölheti. (A *cs* hangot a görögök nem tudták másképp kifejezni, mint $\tau\zeta$ betűkkel; így írták pl. Gyejcsé királyunk nevét: Γαιτζᾶς, Ιαιτζᾶς stb.) A SZERKESZTŐ.

Gyéntél. Egyike a legföltűnőbb tájszóknak. Így magában állva alig lehetne valamelyik magyar szóval rokonságba hozni. Hazája Gőmör s Alsó-Bereg, amint azt a MTsz. mutatja. Ugyancsak a MTsz. utal még a következő alakokra: *gyéntel*, *gyöntölődik*, *gyöntölög*, *ssentel*. Kiejtése, amint az alakok nagyrésze igazolja, *ë* hanggal a helyes s a MTsz. bizonyosan tévedésből vette a nyílt *e*-s alakot címszóznak. Jelentése: gyúr, tipor, gázol; dögönyöz, gyomroz, kínoz. Hogy a másik *gyéntél* szónak (ajánl, ajánlgat, elszerez) van-e ehhez a szóhoz köze, egyelőre hagyjuk figyelmen kívül.

Ami a tárgyalt szónak rokonságát illeti, meglehetősen nagy család tagja, csak hogy most már alig ismerni egyikről a másikra. Mindenekelőtt a *gyéntél* szóval kell tisztába jönnünk. Amint jelentése mutatja, elaprózott vagy nagyobb mértékben alkalmazott nyomást, tömést jelent; világos tehát, hogy gyakorító ige. Lehántva róla a gyakorító *-el* képzőt, tőnek marad **gyént*-, ami azt jelentené: „nyom, szorít”. Ehhez az alakhoz keresve rokont, csak a *gyéntet* szó kínálkozik alkalmas magyarazónak; ámde ennek mind jelentése, mind hazája annyira távol van a *gyéntél* szótól, hogy kétkedés nélkül nem fogadhatjuk el rokonnak s azért tovább kell keresnünk alkalmasabb

szó után. A végező *t* hangtól kell még csak megtisztítanunk, hogy világosabb eredményhez jussunk. A *győn-* vagy *gyöm-* alapszó megvan *gyöm* alakban ma is: „*Gyöm*: tőm. Beléd győmöm, Belé győmté“ idézi a MTsz. Én a magam részéről még a *lúdgyőmést* teszem hozzá: „Gyöm mē ászt à lyibát, de vigyáz, mēn nē fojds!“ Továbbá: „Mágába győmte az egész cipót“.

A *győm*: *győn*-változásra van elég példa: *őm-lík*: *őn-t*; *him-lő*: *hin-t*; *rom-lík*: *ron-t*. Az alak ellen tehát nem lehet kifogás. A jelentés pedig szinte csak nekünk ad igazat: a *gyēntélés* fokozottabb *tő* és, *tőm* ögetés. A *gyēntél* szó tehát így bontható föl: **győm-től*, *gyēm-t-él* s ilyformán a *tőm* ige családjába sorozandó. MIKÓ PÁL.

Scythia, Szittya. Hogy a régiek a *Scythia* szót csakugyan *Seittyának* olvasták, mint Szilády Áronnal szemben vitattam (NyK. 25:252), azt még inkább bizonyítja Dévai Tizparancsolatja, melyet az imént tett közzé maga Szilády. A címlapon ugyanis a szerző neve latinul van kitéve, latin szórenddel, de magyar helyesírással így: *Mathias Dévai*. Ebből joggal következtethetjük, hogy a *Mathias* szót deákul olvasva is így ejtették: *Mátyás*, vagyis a *thia* betűcsoportot *tyá*-nak olvasták. SIMONYI ZSIGMOND.

Hepciás. Hátha török hódoltság korabeli maradvány ez a furcsa szó? A török, ha hengeg és foghegyről beszél, igen gyakran mondja: *Hepsei bir* (mindegy). Törökül tudók ismerik a *hepszi bir bok* triviális szólást is, mellyel derűre-borúra él a negédeskedő török. Nem lehetetlen, hogy a sűrűn hallatszó *hepszi* megragadt a nem-törökök fülében, a hánya vetiség kifejezőjeül. A szónak *hepszia* alakja igen érthető: a délszlávok csaknem mindig *a*-val toldják meg az *i* végződésű török szavakat, pl. *delia*, *dsámia*, *gemia*, *csarsia*, *frenia* stb., és mi magyarok szintén ragaszkodtunk ez alakokhoz. * Szóljanak ez ötlet-ről a szakbeliek. BÁLINT KELEMEN.

Döröz (26:239). Egri különlegesség? Dehogy az. Sült bugát-ság: „Döresz. Újabb ásványtani nyelven így nevezik némelyek a krétát, azon gyöktől, melytől *dörgöl*, *döresöl* származnak.“ CzF. Sajnos, a főváros iskoláiban is járatos, mint *döröss*. BÁLINT KELEMEN.

Franczia-magyar ige. Hogy a *chambre séparée* is olyan franciaság, melyet csak a német meg a magyar ért meg (*cabinet particulier* az igazi gallus nyelven), nem tartozik ide. De talán érdemes följegyezni, milyen magyar igét alkotott egy vendéglőbeli szolgálégy a *chambre séparée*-ban való mulatás rövid, de velős kifejezésére. Ez az ige a *csámbérozni*. „A nagyságos úr mindig odafönt csámbérozott reggelig N. N. kisasszonnyal.“ A paraszt szóalkotót nyilván a *dömbérozni* vezérelte. BÁLINT KELEMEN.

* *Hepszi*-ből *hepciás* magában a magyar nyelvben is keletkezhett az ilyen minták szerint; *kackiás*, *dalás*, *mordás* (mord, iszonyú, székely tájszó) stb. Vö. NyK. 24:188, jegyz. A SZERK.

A berugás szinonimikájához. (25:144.)* Kiss Ernő jó csomó kifejezést tett közre az élő nyelvből, melyek a berugás fogalmát jelzik tarkánál tarkább színnel. Azt hiszem, nem végzek haszontalan munkát, ha emlékezetbe hozom, miképen hangzott a régebbi kornak szózatja ugyanerről a tárgyról. A sisakos-paizsos mentőírásnak célpontja, a jó Baróti Szabó Dávid őrizte meg számunkra az egykori borisszáink földiszítására alkotott ékes szokás-mondásokat. A Magyarság Virágyi között juttatott nekik helyet (357—358. l.), még pedig a következő élénk színezetű sorban:

„Részeg eszkesednek: megvínak, ütköznek az öblös kancsókkal, korsókkal; nagyobb edényre viszketteti torkokot a telhetetlenség; eláz-
nak az italban, vendégeskedésben; egész világos-virradtig dombéroznak,
devernálnak; borba verik, vesztik, temetik, süllyeszti, ölik eszéket;
telik v. teliek a sok italtól; megfűstösödnek, pikósodnak, taknyosod-
nak, zajosodnak, kotyogósodnak, kócsagosodnak; bor szől ki belőlőlök;
megütik fejüket; a bor szesze áltáljárja velejüket; utól éri a bor; a
sok boritaltól dohos, fűstölög, gőzölög agyvelejék; a palack fenekén
hajótörést vall, szenved az eszék; borözönbe merülnek; fújják a por-
dohánt; a bor szesze, gőze megütötte, szállotta, zavarta fejüket; egész
hetetszaka ki v. meg nem juhászodnak, józanodnak, rózanodnak; a
tál-, palack-pecérek egész napot, éjt tágítás, szünet nélkül ételben,
italban töltenek és rijjagatnak; lekortyolják magokat; a butkosoknak
szikkasztása. a vásott géének öntözgetése, a boros torokgyéknek
kenése nálok késedelmet nem tud; szapora kezeken bokrosan járnak,
mennek, jönnek, forognak közöttök a részeg poharak; apró poharakkal
kezdik a csatát, mint valami martalékokkal, azután derék harcához
kezdenek nagyobb serlegekkel, poharakkal; az étek eleszedésében hozat-
tatnak elő a derék dandárok és a faltörő ágyuk, pattantyuk; indíttatnak
a tágas serlegek, billikomok, tallán-poharak, melyekkel Bacchusnak
húzonost tömjénezvén, áldozván, mintegy borözönben eszékkel hajó-
törést szenvednek; boritalban egymást üzik; bor-csiszárok, -tömlők,
-csapok, -vedrek, -moslékok; Bakkus tömlőji; nálok is majd minden-
kor több a hét a nyolcznál.“

R. PRIKKEL MARIÁN.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A nokok és nőkök. Az *elnök*, *ügynök* és *gondnok* helyett már hiú fáradság volna jobb képzésű magyar szót erőtetnünk, ámbar az utóbbi kettő lehetne *ügynövő* és *gondnaiselő* (s a *tömeggondnok* *tömeggondosó*). A *pénztárnok*, *könyvtárnok*, *levéltárnok*, *adótárnok* nézetem szerint helyesen voltak képezve a régi *tárnok* formájára (ha nem is ennek összetételei); de azért a *pénztáros*, *könyvtáros*,

* Vö. még Dobozai közleményét 17:235, és e füzet népnyelv hagyományai közt Szini Péterét.

amiket újabban fölkapnak, szintén helyesek és elfogadhatók. * A *titoknok*, *tanácsnok* és *gyármok* már-már elavultak s ma a rövidebb *titkár* s a helyesebb alkotású *tanácsos* és *gyáros* járja. — A *főnök* helyett igen elterjedt már a *fő*: *törzsfő*, *rendőrfő*, *hivatal feje*, de az egyszerű, *főnök úr* makacsul ragaszkodik a léthez (ámbar beszéd közben *principális* úrnak szólítják). — A *bibornok* helyett sokan használják az egyszerűbb képzésű *bíborost*. A püspöki *helynököt* bátran lehetne püspöki *helytartónak* címezni. — A *védnököt* jobb volna *védő-úrnak*, *védőnek*, *fővédőnek*, s ha nő, *védő-asszony*nak tisztelni. — A *látnok*-nak (= ném. *Seher*) teljesen megfelel a *jós* (*látnoki szemmel*: *jósszemmel*). — A *gyakornok* *gyakorló* lehetne s pl. az *erdő-gyakornok* magyarul *gyakorló erdész* volna (viszont a *gyakorló orvos* helyesebben *működő orvos*).

ANTIBARBARUS.

Német nyelvhiba a magyarban. *Dacára annak*. A Neues Wiener Tagblatt f. é. február 18-iki száma *Sprachsünden* c. tárcájában a német nyelv elleni vétségekkel foglalkozik s egyebek között a *trotzdem* szóra, a *dacára annak* kifejezésünk szülőanyjára vonatkozólag ezeket mondja: „Es ist gang und gäbe geworden, dasselbe an Stelle des *obgleich* oder *obschon* zu setzen und man begegnet recht häufig der folgenden total falschen Anwendung: *Trotzdem* er aufmerksam gemacht worden war, beging er den Fehler neuerdings. Es müsste hier heissen: *obgleich* statt *trotzdem*, denn letzteres kann nie einen Nebensatz einleiten. Richtig lautet der Satz: *Obgleich* er etc. . . oder aber: Er war aufmerksam gemacht worden; *trotzdem* beging er den Fehler neuerdings.“

Ez a német nyelvhiba eszembe jutott, mikor Riedl Frigyes „Német nyelvhibák a magyarban“ c. multikori cikkét (Nyr. 26:97) olvastam. A német nyelvész fejtegetése talán jobban elriasztja a magyar stílistát a *dacára annak* használatától, mint ahogy azt eddig a magyar Nyelvőr bírta.

Még abban az egy esetben is, midőn a német a *trotzdem* kötőszót használhatja: a magyarban *mégis*-t kell tenni: „Figyelmeztették, *mégis* újra hibázott.“

A *dacára* tehát és különösen a *dacára annak* az indexre irandó.
SZIGETI JÓZSEF.

A végelhajasodás. A Budapesti Napló 1897:151. számának tárcájában ezt olvastam: „Az asszonyok érdekesnek találták csontos,

* Pulszky F. 1887-ben ezt írta: „Hunfalvynak munkássága mindig polemikus volt, mégsem létezhetik békésebb polgár, mint az Akadémia érdemes könyvtárnoka, vagyis, amint ő és iskolája írni szokták, *könyvtárosa*, mert a szláv *nyik*nak megmagyarosodott *nok* alakját a magyar nyelv tisztaságával ellenkezőnek tartják s annyira üldözik, hogy még Emich Gusztávot, a királyi asztalnokot is királyi *asztalosod* degradálják.“ (M.-Szalon 7:453.) Tudnivaló, hogy az *asztalnok* mindenestül régi szláv jövevényszó, mint a *tárnok*, *pohárnok*, *udvarnok*.

beesett arcát, a sápadt, barnás-sárga színt rajta, mely titkos emésztődés jelét mutatta, a sűrű barna haját, mely nemcsak szögletes fejét, hanem egész állát, ajkát fődte . . .” Hát ezt nemcsak az asszonyok találták érdekesnek, hanem érdekesnek találtam én is. Magyar kuriozumokkal, ritkaságokkal bíbelődő könyvet írok. Lesz benne a teratológiának szentelt fejezet is. Van már egy csomó nevezetes monstrumom: összenőtt ikrek, madárfejű gyerekek stb. De ez a Radnay Kornél, akiről szó van, legelő jár a szörnyeteg csodák között. Azt hiszem, nemcsak minálunk páratlan; mert az egész orvostudomány irodalmában sincs több ilyen ritka *lusus naturae*. A polytrychosis (végelszőrsődés, ad vocem végelgyengülés) nem ép rendkívüli dolog; Miss Pastrana, Krao, a pincsefejű muszka család stb. eléggé ismeretesek. De a végelhajasodás (görög vagy deák terminusa még nincs) csak ezen az egyetlen egy Radnay Kornélon mutatkozott eddigelé. Ez embernek ugyanis, mint az idézett közlésből látszik, *a szakála, bajusza is sűrű haj*. Haja leterjed a fejről az állára, az ajkára. Hajból való szakál és bajusz, — ez világra szóló tünemény! Föltettem magamban, hogy Radnay Kornélt fölkeresem a világ végén is, lefényképezem minden oldalról és felhívom reá a budapesti orvosegyetem figyelmét. De hol lakik Radnay Kornél? Mohón olvastam tovább a közlést. Hát egyszer csak látom, hogy Radnay Kornél simplex novellahős, még pedig német novellahős. Végelhajasodásának pedig az az egyszerű nyitja, hogy a szerzőnek, mint jó németnek, a haj is *Haar*, a szőr is *Haar*. Innen vagyunk hát a hajbajusz meg a hajszakál. Az egészben csak az az érdekes, hogy a németes gondolkodás nálunk már szőrvesztő is, legalább nyelvi tekintetben. BÁLINT KELEMEN.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Szonika, bliktri*. Ugyan micsoda az a furcsa *szonika* szó, melyet deákos *sonica* formában is többször olvastam. Valakitől. nem tudom már kitől, hallottam egyszer, hogy a *seo nélkül* makkaronizálása. Lehetséges ez? — Hát a *bliktri*? Ezt én a minap Rousseauból vett idézetben olvastam: *blictri*. Sajnos, nem jegyeztem ki. Semmi szótár sem tud róla.

F. *Szonika* mi nálunk a. m. minden teketória nélkül, szimplán, egyenesen. Megvan a franciában is, s ott *sonica* a. m. kapóra alkalmas időben, s leginkább a kártyajátékban használják („durch eine Karte, die gerade zur rechten Zeit kommt“). Sachs-Villatte szerint görög eredetű szó, de görög eredetijét nem nevezi meg, s egyebütt sem tudunk nyomára akadni.

A *bliktri*t tárgyalta Körösi S. Nyr. 13:417. s kimutatta, hogy a piemonti olaszágban *blictri*, Piacenzában *blictar*, Velencében *blitri* a. m. egy zérus, egy semmi, egy ütöt tapló („nem ér nekem egy *blictri*t sem“). De jelent naplopót is, továbbá huncfutót, csalót, s úgy látszik, ez utóbbi az eredeti jelentése. Különben megvan az

osztrák-bajor népnyelvben is (*Bliktri, Plictri*, 'abgeschmaches Blendwerk') és Melich J. onnan származtatja.

2. A *nincsen* többes száma egy vagy két *n*-nel írva helyes-e? Véleményem szerint a *nincsen* többesét két *n*-nel kell írni.

F. Hasonlóképp kérdeztek bennünket, hogy a *lőn, tőn* többesét nem két *n*-nel kellene-e írni: *lőn-nek, tőnnek*? mivelhogy a többes 3. személy *-nek* ragja az egyes 3. személy alakjához járul. *less* — *less-nek*. De a valóságban soha senkitől nem hallani ilyen kiejtést: *nincsennek, lőnnek*. Ha pedig mesterségesen akarjuk a nyelvet igazítani, csak azért, hogy szabályosabb legyen, akkor pl. *adjanak* (vagy némely vidéken *adjonak*) helyett is azt kellene mondanunk: *adjonnak*, mert hisz ez az *adjon* többese.

Egyébiránt a többesszámú *-nek* rag két elemből áll: az *-n* fejezi ki a 3. személyt, a *-k* pedig a többséget (így a többes 2. *-tők -tok* ragban *t* a 2. személy jele, vő. a *te, ti* névmásokat). Már most ugyanaz az *-n* személyrag maradt meg némely igéknek egyes számában: *lessen, nincsen, tőn*, s a főszólító módban: *adjon, kérjen*. Ha tehát azt íránk: *nincsennek, tőnnek*, akkor a 3. személy kétszer volna megjelölve.

Végül a *nincs* és *nincsen* csak olyan változatok mint *less* és *lessen, viss* és *vissen* stb., a kettőnek tehát nem lehet a többesben két különböző alakja.

3. Szuszká. Egy debreceni leány azt, aki szaglását elvesztette, *szusekának* mondja. Micsoda kifejezés ez, és honnan magyarázható.

F. E kérdésre megfelelnek a köv. népnyelvi adatok, melyeket az új M. Tájszótár szerkesztője bocsátott rendelkezésünkre: *szuszka*: alamuszi (Kis-Kúnság Nyr. 4:43); gyarló (Szeged, Csaplár Benedek); rosszul szuszogó (Békés m. Nyr. 3:525); — *szussa*: nyifa, orron beszélő (Tolna m. Nyr. 6:230).

Szuseka tehát tkp. a m. szuszogó, nyifa, s a debreceni leány bizonyára csak 'náthás'-at akart e szóval kifejezni s nem épen azt, ami a náthával jár, a hiányos szaglását.

A SZERKESZTŐ.

4. Jägerlatein (26:230). Nem csak háryjánosság, hanem vadásznyelv is. „Bezeichnet zunächst nur die Jägersprache, insofern sie mit ihren eigentümlichen Ausdrücken (Löffel für Hasenohren. Läufe statt Beine u. s. w.) nicht jedem verständlich ist, ihm wie Latein — das hier typisch für jede fremde Sprache steht — vorkommt.“ (Borchardt, Die sprichwörtlichen Redensarten, 2-ik kiadás, 245. l.) A kérdezőt ez a felvilágosítás érdekelheti, nem az, amelyet Tóth Béla adott.

BÁLINT KELEMEN.

5. *Kaposvárt* vagy *Kaposvártt*? Szerintem a helyhatározót így kell írni: *Kaposvártt, Székesfehérvártt* stb. Az egyszerű *t*-vel való írás már azért sem helyes, mert különbséget kell tennünk a tárgyragos és a határozóragos alak között; nem írhatjuk egyformán ezt: láttam *Kaposvárt* és *lált* *Kaposvárt*. Aztán a helyhatározó ragnak

eredete is kettős *tt-t* kíván, ami kitűnik az ilyen alakokból mint *Pécsett, Győrött* stb.; sőt azt állítom, hogy magyarul helyesen beszélő ember szájában másképp hangzik a tárgyragos (*Kaposvárt*) s másképp a határozóragos (*Kaposvártt*) alak. Még az a nyelvtani törvény is a *Kaposvártt*-féle írásmód mellett szól, hogy a hasonértelmű szók megkülönböztetendők, nehogy kétértelműség keletkezzék. Miért írja tehát az Akadémiával együtt nyelvészeink összesége egy *t*-vel a mássalhangzó után álló helyragot?

F. Az egyszerű *t*-vel való írásnak a józan takarékosság és az egyöntetűség elve a magyarázata. A befejezett cselekvésnek *-tt* jelét s a középfoknak *-bb* képzőjét is, tehát valamennyi kettős mássalhangzójú képzőt és ragot egyszerű mássalhangzóval írunk, mihelyt mássalhangzó után kerülve a kiejtésben is egyszerűen hangzanak. Nem adhatunk igazat a *t*. kérdező azon állításának, hogy a kiejtésben a tárgyragos és a helyhatározó *Kaposvárt* másképpen hangzanának. Ez merő képzelet, amit csupán az etimológiai tudás sugallt és bitetett el vele.

Mármost, ha azt írjuk: *adott és várt, nézett és kért*, sőt *adott és adtam, nézett és néstem*, vagy *idősebb és idősb, kevesebb és kevesbedik* stb.: akkor az egyöntetűség kedvéért is okvetetlenül *Kaposvárt*, *Fehérvárt* stb.-nek kell írunk a helyhatározói alakokat is. Ha elfogadjuk a *Kaposvártt*-féle etimológiai írásmódot, akkor kettős *tt*-vel kellene írunk a következő alakokat is, amelyekben ugyanaz a *-tt* rag van meg, úgymint: *oldalt* (*jobb oldalt, bal oldalt* a. m. jobb v. bal oldalon), *mihelyt* (tulajdonképp a. m. mi helyen), *tájt* (pl. *dél tájt* a. m. dél tájon, dél tájban); sőt azt kellene írunk: *közttem* (vö. *között, közöttem*), *érttem* (vö. *érettem*), *körülttem* (vö. *körülöttem*) és *bent* (vö. *régen bennett*). Ime az utolsó példa tanúsága szerint még a *benn* szó eredetibb kettős *nn*-jét is megrövidítjük csupán azért, mert rag lappang benne (**bel-n*) s mert a rá következő *t* miatt úgysem ejtjük kettősen. Effélék még: *fent, lent és kűnt, a fenn, lenn és kűnn* mellett.

Azt az elvet sem lehet elfogadnunk, hogy „a hasonértelmű szók megkülönböztetendők”. Hiszen az imént idézett *oldalt, tájt* vagy a *köst* is mind lehetnek tárgyalakok is. Ha a mondat világos — és erre a világosságra mindenkinek törekednie kell — akkor a tárgyragos meg a határozóragos alakot senki sem fogja összezavarni. Egész sereg azonos hangzású szavunk van, amelyeket még nem jutott senkinek eszébe külön írásmóddal különböztetni meg egymástól (pl. *fal* és *fal*, *vár* és *vár*, *hat* és *hat* stb. stb.).

6. **Keresztény és keresztyén.** Nyelvészeti szempontból van-e különbség *keresztény* és *keresztyén* között a két szó etimológiáját illetőleg?

F. A *keresztény* és *keresztyén* alakokról a Nyelvőr már egy ízben (10:560) nyilatkozott volt. E szerint kétségtelenül a *keresztyén* alak a régiebb és eredetibb. A NySz. tanúsága szerint a *keresztyén*

alak Pázmány Péternél olvasható először, akie a szót a *kereset*-ből származtatta. Már pedig kétségtelen, hogy a *keresetyén* és *keresetény* is csak a *Christius*-nak szláv úton került átvétele lehet (őszlov. *krüstijanü*, l. Nyr. 11:268). Hangtanilag olyan a viszony *Christianus* és *keresetyén*, mint *Sebastianus* és *Sebestyén* közt. A *keresetyén*-ből a mai nap meglehetősen általános *keresetény* ejtés valószínűleg hangátvetés útján keletkezett, olyan módon mint *térgyepel*-ből *térbetyel* (l. Nyr. 25:518). De nem lehetetlen, hogy része volt e változásban a népetimológiának is, amely a szót a *kereset*-tel egészen természetesen hozhatta kapcsolatba.

7. **Körmönfont.** Hogyan keletkezhetett e kifejezőmód: *körmönfont*? Pl. „Ollan *körmönfont* hazuccságot mondott, hogy akkor eszünkbe se gyutott vóna kitékennyi rajta.” (Német-Gencs, Vas m.) Használják-e más vidéken is és milyen értelemben?

F. A *körmönfont* kifejezés népies használatára nincsenek adataink. A NySzótár sem ismeri. Kresznerics a *körmönfont* *ostort* így értelmezi: fortioris texturæ flagrum. A Nagy Szótár szerint is különösen madzagról mondják a *körmönfont* szót, olyanról, amelyet nem sodornak, hanem ágakra osztott kenderből fonnak össze s amely a sodrotnál tömörebb és erősebb. Azonban ahogyan a NSz. a *körmönfont* *beszédet* értelmezi, az tudunkkal — legalább a mai irodalmi használat szerint — aligha elfogadható. A szótár szerint ugyanis *körmönfont* *beszéd* az, amely „a maga nemében eredeti, tiszta, válogatott kifejezésekből áll.” Mi a mesterkélts, ravaszul kicirkalmazott, ügyesen és fortélyosan kikerekített beszédet értjük rajta. Így értjük a *körmönfont* *haszugságot* is jól kieszt, nehezen meghazudtolható koholmánynak. Tisztelt olvasóink a megmondhatóí, jól fogtuk-e föl a szó értelmét s nem más értelemben használja-e azt egyes vidékek népnyelve.

ZOLNAI GYULA.

EGYVELEG.

Az Örmény magyarság.* Ismeretes dolog, hogy a XIII-ik század közepe táján Örményországból kivándorolt és majdnem 4¹/₂ századon át különböző országokban hazát kereső őseink 1672-ben I. Apaffy Mihály alatt végre Erdélyben letelepülhettek. ** De itt Erdélyben viszont az oláh áradat közepette mintegy kis népszigetként kiemelkedő szamosújvári, erzsébetvárosi s a már *elszékelyesedett csik-gyergyói örménység* hamar felismervén helyzetét, már ideje korán a magyarsághoz csatlakozván: önként elmagyarosodott, nehogy az erőszakos románizálás általa már Moldovában gyűlöletessé vált nagyobb veszélyének essék új hazájában is áldozatul. Pedig a Moldovából bevándor-

* Merza Gyulának *A hasai örménység jövője* c. füzetéből, Kolozsvár, 1896. 5. l.

** 3000 család vagyis legalább 12 ezer lélek, mely maig közel 20,000-re szaporodhatott.

rott őseink örmény anyanyelvükön kívül az oláh nyelv ismeretét és így az oláhsághoz közelebb álló orthodox örmény-keleti vallás gyakorlatát is magukkal hozták és csak nagy későre és felette nehezen, csupán a második generációban tudták a magyar nyelvet elsajátítani.

Sőt, akik örmény anyanyelvük mellett csak később tanultak meg magyarul, maiglan is egy sajátságos, de bizonyos rendszerűséggel kifejlődött *örményes kiejtést* őriztek meg és úgynevezett *örményes magyarsággal* beszélnek, mely eredeti dialektus ma már hova-tovább kiveszdfélben lévén: nyelvészeink részéről az eddiginél több figyelemben is részesülhetne.

MERZA GYULA.

Elferdített nevek. Az utcanévek keletkezésének gyakran humoros a története. A régi világban nem egy olyan utcakeresztelés történt, amelynek a kómikus félreértés volt a keresztapja. Ismeretes a *Göder Strasse*-ből lett *Göttergasse*-nak *bálvány-utcára* történt fordítása. Az is ismert dolog, hogy szegény Frühlingsfeldék utcájából a mindenfelé szorgalmaskodó Leiter Jakab kegyelméből *tavaszmész-utca* lett, a gazdag *Freudenthal* polgártárs utcájából pedig *örömvölgy-utca*. Csak a véletlen akadályozta meg a Karpfenstein-utcát attól, hogy *pontykö*-utcává nem lett. Már is annak nevezték, mikor valamelyik régieket buvárló kiderítette, hogy az a rejtélyes Karpfenstein nem a pontynak köbetegségét jelenti, hanem egy józsefvárosi civis becsületes német nevét.

Az utcákat keresztelő félreértés ma sem szűnetel, csak hogy ma már nem adhat hivatalosan neveket. Az utcanéveket kiszögezték a sarkokra, s ha a cinntáblákat le is lopdossák róluk, a név megmarad. Megőrzi a hivatalos rubrika. Azzal is változott az idő, hogy ma már nem a magyar érti félre a németet, hanem a német a magyart. A purgerség egy része még idegenül tekint a magyar utcanévekre. Különösen azokra, amelyek a magyar polgárságnak is idegenül hangzanak. A dalszínház-utcát még a magyar fül is nehezen veszi be, a német ajk sehogysem tudja kiejteni. Ezért csinált belőle *Dolzenhausgasse*-t. Hogy mi a Dolzenhaus, azt nem tudja, de olyan jó németesen hangzik, hogy szívesebben emlegeti, mint a Dalszínház-gasset.

A magyar utca-elkeresztelés a névnek értelmét kereste és félreértette, a német ritkábban teszi ezt. A fonetika kényelemszeretetével alakítja át az utcanéveket. Egész sor ilyen utcanév-eltorzítást gyűjtöttem össze. A lóvasút és omnibusz a legjobb ilyen gyűjtőhely. Rajtuk emlegetik leggyakrabban az utcanéveket, mikor az utas a kalauztól egy-egy utcát tudakol. A lóvasúton hallottam, hogy az új-utca *Ujutzen gasse*, az ovoda-utca *Owöder gasse*, a víg-utca *Wigützer gasse*. De gyalog is elég furcsa utcanévferdítést hall az ember. Nagy ideig nem tudtam, hogy melyik a *Wihádi gasse*, míg végre rájöttem, hogy a budai Viador-utcát tisztelte meg ezzel a német száj kényelme. *Leksáde gasse*-vé is ez tette meg a légszesz-utcát és *Hamúken gasse*-vé a homok-utcát. (A *gasse* ilyenkor mindig *gassn*, mert a német szót sem kiméli a nyelv kényelemszeretete.)

(Pesti Hirlap, 1897. VI/12.).

VIHAROS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

A háborusákcshányalás nekem nagyon szükséktelen, hát nem is zugolódom sémmit.

Az én szamáreszémme főgondótam: dolog átá megényi nem mestérség, haném dolog nekün megényi, az ám a mestérség.

A gazdámma gyűttem össze.

Régén elszátam én Kajárrú.

Ékkicsit vélék hozzá.

Léhet körülbellő éty tiz esztendeje.

A kukoricának van most szürettje mind sorgyába egészen a föld hosszat.

(Veszprém.)

SIMONYI ZSIGMOND.

N é p m e s é k.

A z o k o s e m b őr.

Hát éceër vót éf faluba égyy embër, annak vót égyy igén szíp csikaja; asztáñ a falubéliek igén irilléttik, hogy ű neki ujan szíp csikaja vañ, asztá éccër, miko az a csikó ot kiñ legét, annyira haraguttak má, hogy agyoñlúttik aszt a csikót, megnyuszták, asztáñ oda tettik a nyuzot lovat még a búrit az embërnek az ajtaja elejbe. Hát az embër nem szót sémmit, csak gondúta magábo: maj megbánnyátok még eszt. Asztáñ fótette a búrt a háasztetőre száronnyi. Asztáñ a mind ot szárott, a sok mihe, darázs, madár, aki rászát, mind ot ragatt. Asztám mikor má sok madár még mihe vót rajta, bevarta a búrt, asztáñ émént váñdúnyi. Vött a búr mellé éj jó naty furkozs botot is.

Asztáñ, a miñ vándú, beir éccë este éh házbo, asztá kirt ijeli szálást, de az asszony aszonta, hogy ű nem athat a szobábo szálást; ha akar, hát a pallásom mékháhot. Asztáñ az embër mékköszönte, asztá főmént a pallásro, de a búrit oda lë hatta. Asztáñ a váñdullónak nagyo furta az ódalát, hom mér nem akarta ez az asszony ütet a szobábo eresztenyi, asztá kerezsgít ott a pallásoñ, hát talát éf furut, asztáñ él likat furt a pallásoñ. hogy onnéd bekukucsakajon a szobábo. Hát a mind ot kukucsakál, láttyo ám, hogy az asszon naty sütissé, főzissé van, asztáñ égyy urfi ot csettenkédik körülë, csókúgattyá; mer hát annak az aszonnak ev vót a szeretője.

Hát éccë amind ot legjavábo mulatnak, cicáznak, csak kopoktatnak az ajtón, asztáñ asz kijátózzák:

— Hej annuyuk, nyis ki hama az ajtót, hideg van it ki.

Akko az asszoñ hama a sok rítest oda gyukta a sütőbe, a levest még a kemence mögé, a pecsenyét még a kájho váláro, asztáñ a szeretőjit még az ómáriomba. Asztáñ az embër csag zörgetét, hogy eressze be; asztáñ az asszom, mikor má mindënt égyugott, akko

kimént, asztá kinyitotta az urának az ajtót. Asztám mikor má oda be vót a gazda, aszongya:

— Kinek a jószágo fekszik oda ki a lajtérgya alatt?

— Hát, aszongya, gyűtt ész szegény embér, asztáñ a pallásro mēnt hányi, talá annak a jószágo lēssz.

— Ejnye, aszongya, annyuk, hát mér hattad aszt a szegény embērt ebbe a hidegbe a pallásroñ hányi, szē hálá Istennek, van nekünk itt a szobábo is őlík helyünk.

Hát hama az embér főmēnt a pallásro, asztáñ lēhita a váfűdulót; asztám mēkkírdeszte túle, hom mi járóba vañ. Aszongya:

— Én szegény igazmondó vagyok.

— No, ha igazmondó vaty, hát mos má nekēm is mongyá valami igazat.

Hát az asszom pisszēszte, hoty hagassoñ, de az embér csak hoszta be a bűrit, asztáñ aszonta a gazdának:

— No hát, aszongya, mer kētek ujañ jó vót, hát mondok ém mos kētéknek ē kis igazat.

Hát elővēszi az embér a bűrit, asztá főkaptya a furkozs bottyát, jó rávág a bűrre. Akko az a sok madár még míhe, aki benne vót, mind ékezdēd zōnōgnyi, sūnnyōgnyi-dūnnyōgni, mīñha az Iste tuggya mi lēt vóna. Asztáñ am mēk csak főlibe hajút, hom mit mond.

— Hát, aszongya, aszonta az igazmondóm, hogy a kemēnce mōgōtt leves vañ.

Megnízik, hát ott a leves.

— Ejnye, aszongya a gazda, de jó igasságot montá, ugy is ehēs vagyok; no má mos csak a többit is.

Mēgiñ főfog'gya a furkozs bottyát, csak rá vág a bűrre. Akko aszongya:

— Aszongya az én igazmondóm, hogy a sūtőbe rītes vañ.

Mēgnízik, hát iga'.

— No, aszongya, látom, hod derík igazmondó vagy; hanēm má mos csak még valamit.

Hát mēgiñ főkaptya a bottyát, mēgiñ rávág a bűrre, aszongya:

— A kájho váláñ pecsenye vañ.

Rittig, ott a pecsenye, asztá aszt is mēgēttík. Asztám mēgiñ rávág, aszongya:

— Ejnye, de furcsát mom most az én igazmondóm, má én eszt még magam sē hiszēm.

— Hát mit moñ.

— Hát, aszongya, eb bis csak aszongya, hogy az ómáriomba ém meszteleny urfi vañ.

— Tyű teringette, aszongya a gazda, de má eszt ēñ sē hiszēm. Aszongya a váfűduló:

— De mégis jó lēsz, ha gazduram ēsōbb ēd dupla kōtelet vēs, hátha iga'.

Oda mēnnek, mēgnízik, hát od be van szoruval ém meszteleny urfi.

— No, aszongya, ha má it van, csak űsse gazduram.

Asztáñ előfokta a gazda a kötele, asztáñ addik csipűte, amik csak mozognyi tudott. Asztáñ aszongya :

— Hát mēnniér adod az igazmondót.

— Jaj, aszongya, én as semmi szűn alatt é nēm adom, hanēm mivē kēd ujañ jó vót hozzám, hát kēnek odádom ötszász forintér.

Hát mēgvētte az igazmondót, asztáñ aszonta neki az embēr, hom maj ű ēmēty, hát a feleslge tarcsa ēh hétig a lábo közé, asztáñ akko maj próbáják mēg, mer mivē másklppen nēm szokik oda az igazmondó.

Jó vañ, haza mēg a váñduló a sok pízze, asztáñ ēmongya a többinek, hogy ű a csikóbūrér mennyi píszt kapott. Hát hama a többijék is miñ lēnyuszták a csikajukat, asztáñ vittik a bűrt a vásárro. Asztá kirdesztik tūlūk, hom mennyijér aggyák a lóbűrt. Aszongyák :

— Ötszász forintér.

Asztá kikergettik űket a vározsbú, hom minek ujam boloñdok, minek kírnek ēl lóbūrért ötszász forintot. Asztáñ haza mēntek nagy mīrgesseñ, asztáñ annak az embērnek az ablaktyait mim betördētik mīrgűbe. Hát ez az embēr mēgen nēm szót sēmmit, hanēm vētte aszt a sok űvegdarabot, asztáñ ēp puttonnyá jó mēgrakodod belűle, asztáñ a földibe aranyokat tett. Avvá megin ēmēnt váñdúnyi. Hát lījē īr ēk kocsmát, asztáñ oda bemēnt kvátérre ; asztáñ aszonta a gazdánok, hogy ű ēk kűsō országi kiráhó visz píszt, it van ebbe a puttomba, hogy asz há tēhetñ. Hanēm ehho sēnki sē nyűjom, mer ha valaki csak ēk kis ujjal is hozzá nyű, mingyá űvegdarabok lēsznek belűle ; asztáñ akko annak mēk kō fűzetnyi.

— No, ha ugy van, aszongya a kocsmáros, hács csak tēgye oda a konyhábo, maj ot sēnki sē bántyo, mer mi haszna belűle.

Jó van, avvá lēfekűttek. Hát lījē a kocsmárosnak a hajzliba kōlletēt mennyi, asztáñ amim mēg a konyháñ kōrōsztű, hát megbotlik a puttomba, asztá földű a puttoñ. Mingyá a kocsmáros rīmisz-tōm mēgijett, asztá gyertyágy gyujtottak, mēgnísztik, hát má űeg lētt az arambú. Mer má az a huncut váñduló aszt az aranyat is, ami hēgyibe vót, má aszt is kivētte az este. A nagy neszre asztá kigyűtt a váñduló is, asztá fenyēgetűlōdzōt, hom mi csinýátok az ű pízivē ; ha asz mēg nēm fűzetik, hát ēgyűn az a kűsō országi kirá, asztám miñ lēcsarabúja űket : mer abba a puttomba három ezer forint vót.

Asztáñ a kocsmáros ijettibe kifűzette neki a háromezer forintot ; asztáñ avvá haza mēnt az embēr, asztáñ othun ēmonta, hogy ű három ezer forintot kapott a törött űeg'gyijér. Akko a többijék még jobban īrillētűk a sorát, asztáñ a maguk ablaktyát is mim bevertik, asztá ēvittik a vározsbá a vásárro ; asztá annyi törött űveg'gyűk vót, hosz szekerekké árúták. Asztá, kirdesztik tūlūk, hom mit árúnak ; aszongyák :

— Törött űegēt.

Akkor asztáñ kirdesztik tūlūk, hoty hogy aggyák az űegēt, hát aszongyák :

— Háromezēr forintér.

No asztá kergettik űket ki a vározsbú, mer az gondúták, hom mim mēgbolondútak. Akko aztám má rīmiszto mīrgesék lēttek, hoty

hom merte űket az az emb r ub bolond  t nnyi; asztám miko haza gy ttek, foktak új jókora kil zs zsákot, aszt   oda mentek hozzá, hogy  tet maj mos ebbe a zs gba bevargy k, asztá beledobgy k a Dun bo. H t  vitt k a Duna party ro, aszt   ot let tt k, hom maj  s bb a kocsm bo m nnek  m messző borra.

Amind az emb r ot fekszik a parton,  ra gy tt  m mészáros  f f ka  k rr ; aszt   amind az az ember aszt eszre v tte,  kezdedt kajab nyi:

— A fene m nny n   n kerezsbe vicisp nnok, a fene m nny n   n kerezsbe vicisp nnok! Eresszet k ki!

Aszt   oda mety hozzá az az emb r, aszt   aszongya neki:

— Mi kaj tt  aty ni?

Aszongya:

— Jaj,  visznek vicisp nnok, jaj  visznek vicisp nnok!

Aszongya neki:

— T  bolo , n  kij toz, maj  m gy k   , maj belebujok  n a zs gbo.

Avvá f mecc tte a zsák száját, asztá kibujt belőle az emb r, asztá belebujt a mészáros, az emb r m g jó bek t szte. H t kigy ttek a kocsm b , hom maj mozs beledobgy k, asztá f kapt k a m sz rost. beledopt k a vízbe. No, mos m  az gond t k, hom m k h t az emb r, asztám m ntek nagy örömmé haza felé. Aszt   amim mennek   kicsint, hács csak elejb k ker t az emb r  f f ka  k rr . Asztám m gijettek nagy  , hom micsoda dolog e', hom mozs dopt k bele, aszt    hun a szép  kr kk ; aszongyák neki:

Hát hu  v tted eszt a sok szép  kr t?

Aszongya:

— L t y tok aszt a nagy v zet?

Aszongyák:

— L t y k h t, isz  mozs doptunk bele.

H t ippen az ökröknek az árnyékuk ot l ccott a vízbe, aszt   aszongya:

— H t l t y tok ott a vízbe aszt a szép f ka  kr t?

Aszongyák:

+ L t y k.

— No, aszongya, ha l t y tok, mos van a Duna feneki  vásár, m nnyet k l , maj tik is v s hattok ijen ökröket  cs  p z  .

Asztá akko azok mim beleugr tok a vízbe, asztá belefullatt k. Am m k sz p  haza m nt, az egész falu az    l t, mer abba más  l l  k s  lakott; mind belefutak a Dun bo.

(Csetény, Veszprém m.) *

HALÁSZ IGNÁC.

* A májusi füzetben közölt mese is ugyaninnen való. A SZERK.

Párbeszéd két fiu közt.

— Még e taguton (dűlőút) hajtunk, kényerezzünk. Először tē dob fő e botodat. Nē ollan alacsonnyan, mēg ferdén, iszē nēm tudom u' mēgdobnyi. Ejha! éppen e közepit talátom e. Má ē' kényerem van. Mas sē messzi mēnt tūlō. — Mast itt hajcsunk firissen. Az e csámpás-lábu kulitok (csira marha) mindig másfelé akar kőszlányi. Dobb' mēg jó', ha' kalisztállon e többi után. Nyugothat hónap ōlōget, mer bucsu naptján csak nēm hajtunk ki. — Má ho' nem! mer minisztrányi is kő. Hónap ngy minisztēr lēs, mēg ngy orgonyanyomó. Kiniz majd ēgy hatos a cémestērtū' (egyházti, segrestyēs); legalább annyive is többet vēhetēk. A ri^gliszpūlre nēm u' fizetēk fő, hanēm hajtom a helētt niccer. — En meg ingyen sē űnik rá, mer eszidūlōk. — Hát csin-gányi (csingál = hintáz; csinga = mindennemű hinta) sē szerecc? — De nēm ám, mer mūta Vörősékná lēdobattak ez ōrdōglovárū, * mēg akkor is eszidūlōk, ha valaki keringō elōttem. — Hát sifint millenyēket vész tē? — Ennekēm sifinre nēm sokat kő annyi, mer mōná-rék cseregyerēkē, az e lékai nīmet gyerēk mēgigirtē, ho' vētēt ez aptyáve nekēm is; azér', ho' segítēttem neki ez iskolábo mēgcsinyány, e földatokat. Má adott ē' darab spongyát, piros ceruzát; mēgigirtēi hogy ē' cirklit is ád. — Ennekēm mēg sēnkisē vész, mer e kērēsz-anyám nēm lēs itt, pejg a' mindig szokott vēnni bucsufiját. Azér nēm busulok, van pīnzēm; ollan jábovalókat nēm is vészēk, mi csak ē' karajcárt kóstá', hanēm e jóvábu. Dorázsfiszket, ** mēg ōregszēmū mácsikot (bábsūtōnél árult apró kerek sūtemény, 'csók'). Márcot (vízzel kevert mēz) is sokat iszok. — Nīzd Józsi! ott lentet e kutyátok. — Ehēn! ejszēm nyulak után csatangut; e szōrō is min' teli van kōdistetōve' (nővényfaj) — Alighanēm hajtott, mer igēn līletū, e nyevē is kilefēg. Hīd idē, ha' gyūjjōn ē' velūnk e malom alá, aszt is mēgusztassok. — Millen szomgyus szēgin, csak u' lefetūli aszt ez állott vizet. Ej de jó, ho' nincsennek usztatók. Tē csak hajcsd neki e teheneket e malom alatt, éⁿ mēg ehivom e kutyánkot e vizfejre. Mas' mēggyūtt e viz, e rēkesztők ki vannak vīvē, legalább levūszī e pusztā zsiripēn. Nē erezd ám ki addig ez ōntīstre, mēg én is lē nēm mēnēk. — Gyere hama, mer ki akar gyūnni. Mikor e zsiripēn lēhoszta, e lobogóba (a zsilip végén lefolyó víz zuhatagja) ebukott, csak ez ōntīsná gyūtt fő. — Kericsēsēk vissza e szivogónak (a malmok alatt visszafolyó víz), ha' vūgyō mēgin e zuhogóba (ua. mint lobogó). — Má muta e víz alatt van; ollan mind e vizibujár (buvár). Eresszēk mas' ki. E tehenek is jó' mēgusztak má', hajcsunk. Nīzz' csak, hogyan

* Tágas tér közepén a földből körülbelül méternyire kiálló cölöp végén 5—6 méter hosszúságú rudat tesznek keresztül. Mindkét végére egy-egy gyermek ül, a többiek meg körbe hajtják a rudat.

** Bábsūtōnél kapható, körülbelül 15 cm. hosszú, 3 cm. széles és magas, barna színű, sűrű, nagy lukacsú sūtemény, néhány mandulával díszítve. 'Kenyér' néven is kéri.

még van hasítva e Sajótok ora; mi találhatta? — Megharapta ma e' hetē e' gērin. U' vót, hogy e tikokat igēn horta. Elősször e' hódvasat (csapóvas) tettünk ki, de a' nēm fokta még. Akkor idēsapám e' gērin-ládátságinyát, aszt vetették ki. Elősször abu' is evüttō e pallust. Hanēm mikor e másik áptojásro bemēnt. ecsēttent az ajtója. Kivüttōk e lādát ez uccáro, e kutyát is odahítok. Mikor ez ajtóját kinyitottok, bele vót huzódva egyik sorkábo. Ollan alamuszi formájo vót. Hanēm ēccēr csak kiugrott belüllō; e kutya utánno. De e gērin szēmbē fordút velē, gyegessen [?] e szēmē közé nízētt. Mikor e kutya hozzá akart kapnyi, e gērin belecsipeszkēdētt ez ora cimpájábo. Alig tutta lērāznyi. Majnēm emōnekdt, de a Csicsánk e' kapáve úgy etalató ēgyre, ho' mingyá kinyújtószkodott. — Níz d e Narancstok má' e kapuba á'. — U' láccik, még mas' sē vīgesztik e a gyűjtist, pejj má' e nap is lēmēnt. — Isten veled. — Isten veled! Zsidó Háni hállon veled.

(Német-Gencs, Vas m.)

PEKOVITS SÁNDOR.

A részegség különféle kifejezései.

Émentem a komámmá a zsidóná', hogy igyunk ekkis pájinkát. Avva, hogy beléptünk,* kikértem egy fél litert, oszt iszogattuk kettecskén. Mikor oszt éfogyott, a koma is kért. Így oszt többre többre mentünk. Eccē mán én aszt vettem észre, hogy kóvályog a fejem, de még a komának is alig fordult mán a nyelve az italtú. Becsudálkoztunk szépecskén, mint a pinty. A komám danolt, megverte az öklévē az asztalt, hogy ű most pityókós, én is bevótam állítva rendezen, mer még többet is beszerbáltunk. Azut' oszt hazafelé balagtunk vón, de jaz komámnak nem vót jártányi ereje. Miko' kiléptünk a zsidótú', hács csak belé terült az árokba. Ányye no! — mondok. Hát ennyire megártott komának az ital? Avva kesztem fe'huzogatni, hogy ne lássák az emberek, hogy be van a fejünk kötve, de nem bírtam vele, mert kutyásul bevót rugva. Nagy nehezen oszt mégis talpra állítottam, avva mentünk. No, ezek jól fē'tőtötték a garadra! — mondja Balogné. Hallgassék, vén szipirtyó, acsarkottam rá. Kend is szeretné, ha a kontya alá tőthetne egy fél litert. Bizon, lelkem, ha oda tőteném, meg is tudnám rágni! — mondja ű. Hászen tőtsön ken', van a zsidóná'! — mondok. Azér ne szőjjon meg mást, ha bekaparászik! Jó a' néha, ha jaz ember béálmélkodik. Avva haza vezettem a komát, oszt én is hazatértem. Hát még rám támad az asszon, mán hogy a feleségem, hogy aszt mondja: „Szép egy manér vagy, te részeges butykos! Hol a fekete fenébe kőszáltá' egész délután, he? Ne jis tagadd, mer látom a szemedrű, hogy ittá'. Hájsz ittam hát! — mondok. Nékem is fēfēr néha ekkis búfelejtő.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

* A dőlő 4-re nézve l. a 25:190. l. alján levő észrevételt. A SZERK.

tani bérzsenyvel és viaszkkal, cség, össze-visszabeszél éretlen
 hogy húsvétra legyen mit adni dolgokat.
 (Perjése).* sz ú r d o s : szúrkal. „Bácsi! Ilona
 latyinkázik: haszontalanul fe-
 tüvel szúrdoz“.
 T o n o : Antal név kicsinyítése.
 Rimaszombat.) VOZÁRI GYULA.

Családnevek.

Almádi. Ábrahám. Apró. Banyári. Barát. Bálizs. Bálint. Bakos.
 Bója. Bajusz. Barna. Boszor. Baranyai. Börcsök. Boros. Cseh. Csuzdi.
 Csicsmón. Csabai. Csepál. Csábi. Dömötör. Egész. Egyedi. Fehér.
 Fenrik. Fábián. Gávri. Géci. Gordán. Gálik. Gál. Gyarmat. Gómóri.
 Holló. Huszág. Harangozó. Hindicki. Istenes. Köteles. Kaszás. Kővágó.
 Kaszap. Kelemen. Koos. Kómé. Király. Kisszabó. Kisjános. Littasi.
 Latak. Laci. Lukács. Magyar. Miklós. Minyóf. Mazaló. Magó. Makra.
 Némédi. Nagypál. Nyilas. Orcsik. Oláh. Pásztor. Pajdusák. Péter. Pósa.
 Patus. Pozsgai. Pogány. Sipos. Szűgyi. Surányi. Szemerédi. Szikora.
 Sétáló. Szollár. Szomorú. Stolfai. Trombitás. Törteli. Terecki. Talpadi.
 Tassi. Urbán. Ürményi. Vámos. Vállai. Vastag. Vince.

(Ada, Bács m.) MOLNÁR SÁNDOR.

Helynevek.

1. Falurészek elnevezései: Bocs hevesmegyei község-
 nek kétféle lakossága van, jobbágyi és nemesi származású. A közsé-
 get a Laskó patak két részre osztja s a jobb oldali részben a volt
 jobbágyok utódai laknak, azért *Paraszt-sor* a neve, a baloldali rész
 egy-egy elágazó kis szögletében pedig a nemes származású Berthóty,
 Melegh, Szecskó és Balogh *hadak*, amiért aztán a falu ezen részeit
 az illető családokról *Berthóty-szög*, *Melegh-szög*, *Szecskó-szög* és
*Balogh-szög*nek nevezték el.

Derecskén a község egyes részeit szintén azon családokról nevez-
 ték el, akik egy-egy részében nagyobb számmal laknak. Így van
Bolyki-had, *Kovács-had*, *Kis-had*, *Ignác-had*, *Gazda-had*. S pl. ha
 valaki kérdezi egy másiktól: hová megy: azt feleli rá az illető:
 „Ménék a Kovács-hadba, vagy a Gazda-hadba.“ Vannak ezeken kívül
 még a községnek *Tóhely*, *Tóhidja*, *Tót-ucca*, *Kása-gaza* és *Kert-olja*
 nevű részei is.

Dorogházán van *Alvég*, *Felvég*, *Károly-szög*, *Antal-szög*, *Katona-
 szög* és *Vessedelem-szög*. Ez utóbbi onnan kapta nevét, mert régente
 a falu e részében nagyon békétlen emberek laktak, akik a határ-
 beli szántóföldek, kaszálók miatt folytonos pörpatvarban és civódás-

* Perjése és Pádár falvak Rimaszombattól északkeletre. Lakosaik sok
 régies kifejezéssel élnek, ruhaviseletök is igen feltűnő. V. Gy.

ban éltek egymás között, aminek következtében tönkre is mentek aztán. Ma e részt jobbadán zsellérek lakják.

Ballán van *Nagy-sor*, *Kis-sor*, *Újvárosi-sor*, *Temető-sor*, *Cigány-sor*, *Huta-sor*, *Pétervásári-sor*. *Tóssög*.

2. *Dűlőnevek*: Egyházlápa. Képárnyéka. Nagyföld. Almás. Bisalmás, Szajlút (Szajlai út). Hegy. Szöllőke-tető. Pálkeresztje. Gödönics. Szíbberek. Kecskés. Kishomok. Mester-rétje. Kerek-tó. Tó-bércze. Fűz-kút, Somostóki. Kisföld padja. Homok. Árok-hídja. (Derecske, Heves m.)

Bossó-föld. Középdűlő. Templom-tető. Templom lapossa. Tormás oldal. Tövises. Kenderföld. Kastély-tető. Sütő ortvány. Ganajos. Mindszenti útra járó. Tócsa. Tekerület. Permedárnyék. Kovács-völgy. Bodonyháza. Felső-ortvány. Kásás-part. (Dorogháza, Heves m.)

Köles oldal dűlő. Belső hajító. Pazsag. Kutyafejes. Lovagoskolai. Szilhát dűlő. Görbe dűlő. Bogácsi úti dűlő. Hosszú dűlő. Csonka dűlő. Bodzás dűlő. Gazdaszomorító (a határ legszíkesebb része, s e miatt silány termésű). Kislapos. Szőlő. Nyárádi útra járó. Bogácsi útra járó. Vasútra járó. Patakra járó. Bodzás. Határ lápa. Gulyató alatti. (Mező-Kövesd, Borsod m.)

3. *Rétnevek*: Nagy-rét. Karácsony-völgy, Somostóki. Tó. Kisverő-alja. Bába-rétje. Selyem-rét. Kúrti-völgy. Gödönics. (Derecske.)

Alsó-köteles. Felső-köteles. Szilágyi. Doroghi. Pálházi. (Dorogháza.)

4. *Legelők*: Farkas-lyuk. Nagyrányék. Kis-juss. Nyírjes. Szénégető. Tóvölgy. Mocsáros. (Dorogháza.)

Baláta, Nagylapos. (Derecske.)

(Heves m.)

ISTVÁNNFY GYULA.

*Tisza Berek*en: *Tagok*: Zöld gorond. Tűzhát. Leányfürdő. Sárhát. Keringő lapos. Határszeg. Nagyfok laposa. Egres hely. Magos éger. Csegöldi (csügöldi) szállás. Bükkfás gorond. Lepenke. Malom legelő. Vadaskert. Moslékos éger. Deákszeg. Vájás (váz). Irotvány domb. Horgas oldal. Tókös domb. Háromföld. Karányok. Cigányváros. Szilas. Figura.

Nagyrekesz. Csűrhelye. Darvas domb. Kenderes kert.

*Tisza-Kóród*on: Halábori szeg eleje. Nagy út. Alsóbikk szárazza. Mészos zugja. Felsőbikk szárazza. Kőrises töltés. Tónyáros. Mészos köz: Kis mészos (mocsár), Vén Tisza, Nagy mészos (mocsár). Szállásszeg. Estánné szárazza. Kurta patak. Piskáros hát. Halvány hát (halvány = víz, mocsár). Hátföld. Hármás nyíl. Uradalmi tag. Csonkás. Szegpalaj és Betó. Kóródi szeg.

*Má*ndon: Berecske hát. Mándi mező. (Szénégető. Mogyorós.) Darvas. — *Tagok*: Erethe gy alja. Csonkás. Verebes. Keserű berke (mocsár). Gerenda. Bákánya (mocsár). Mándi rét. Juháros. Köleshely. Horgos rekettye (mocs.). Tűzes fok (mocs.). Szész bákánya (moca.).

Penyigén: Kórósrét. Szenkehát és Bojas. Örkuhát. Mogyorós. Sovány gerenda. Mesterné foka (mocsár). Erethe gyi erdő. Kvti könyök (mocs.). Medvés (mocs.). Nagytelek. Gyűjtő. Cser patak. Méh szeg. Hamvas patak (mocs.).

Ricsén: Forduló. Legelő. Erdő sárközi föld. Urbéres tölgyes. Urasági földek és erdő.

Csécсэн: Kis mező. Málés kert. Nagy mező. Halvány (víz).

Nagy-Peleskén: Tagos birtok. Zajtai forduló. Ereszvény. Kőtélhái forduló. Legelő dűllő. Nagynyárasi forduló. Réti földek. Haraszt földek.

Istvándiban: Ormanháti dűllő. Gömlécsaljai d. Egeraljai d. Oslás (mocsár). Eszenyő erdő. Turi szeg d. Géberjén patak. Hosszuszer. Turi mező d. Ujmalom szuglya. Turító. Fűlesd erdeje. Nárás szeg. Bittkai szeg. Horgas éger (víz). Tapónak (ér). Palaj (rét). Malom tábla. Körtvélyes. Sziget. Csere. Gyékényes (m.). Lapos rekettye (rét). Bákán (rét). Nagyszeg. Rókás. Topó ér (víz).

Csekén: Deje. Holt Tiszahát: tóköz. Csekei szeg. Szabó rekesz. Nyáras. Eszenyő. Mocsárka szél. Irtás. Szoros szeg.

Kölcsén: Kölce telke és Kertalja. Éger. Rókás. Medvés sorja. Topó ér (mocs.). Kecse szeg. Kis szeg. Gebe sor. Köpődek. Malomsor. Ered hát. Nagyszeg. Kálnok. Malyica domb.

Rozsályon: Székálja. Nyires. Láp. Hugat. Nagy hód. Nyalakodó. Sárhát. Sorfa. Saszekesz. Gélinc. Szőlőskert. Darvas domb. Kompai. Kis-telekhát. Mogyorós. Tótlac. Kákás. Pocdomb. Forrás-hát. Tóálja. Tancos. Tótlacdomb. Akol. Hollós. Kengyeles.

Sonkádön: Gyakorszeg. Kenderes. Toglárok. Turszeg. Ökörmező. Három éger. Sikostor. Palaj. Domár. Suska éger. Gorond erdő. Nagy száraz. Jánota. Polyhók (mocsaras). Törzsőkös tanya. Varró sűrűje. Piskárkos. Cserköz erdő.

Borzován: Lucernás kert. Nagy-Barkó (mocsár). Kis-Barkó (mocsár).

Vámos-Orosziban: Feketetag. Erdőföldek. Gyep telkek. Tetőkut. Közföldek.

Kis-Naményban: Antalháza. Rétköz szamogahát. Rétközfark.

Kömörön: Uradalmi birtok: Hidlábszög. Malomszeg. Vinderszeg. Fürdő. Patakszög. Dankéda. Malomfogszeg. Nagy-Piskárkos (mocs.). Gábornok. Szorosszeg. Darvas. Kis-Akaricsa. Cserseg. Ligetalja. Ökőrszög. Ravazádó. Zairaszög. Megyeshát.

Zajtán: Lucernás. Házi rét. Kaszáló. Borzlyuk. Bakó. Szugoly. Koróskert. Hatfa. Tibehát. Kengyeleshát.

Fűlesden: Uj foglár. Patakhát. Nagy-Kálnok. Kisliget. Várad irtása. Kabolyató hát. Kocsordos. Nagy- és Kis-Hermány. Gábornok.

Gacsályon: Máriási tó (mocsár). Erge ér. Tarkás tó (mocsár). Mocsolya (víz). Kőkert. Varjas.

(Szatmár m.)

szabó Imre.

Gúnynevek.

Nyakra jött (nyakára jött a másiknak). Maga jött abrosz (maga sem tudja honnan került hozzá). Körömméreg (dühös, mérges. a körömhégyéig). Makhetes (gömbölyű, pocakos). Selyemülep (csupa folt

volt a ruhája s a nadrágján selyemfolt). Szókrác (a másik ellen ide szökött, a másikra jött). Mitetszik (ezzel fogadja mindig a vevőit). Nyakigláb (hosszú lábú, nyurga sovány alak),

(Nagykőrű, Jász-Nagy-Kún-Szolnok m.)

ERDŐSI JÓZSEF.

Népdalok Moldvából.

I.

Feltettem magamban,
Hazámat szolgálom,
Sok jó vitézekvel
Hadban hadakozom.

Kibe gyengén tartott
Testeckém megnyugszik.
Annak szép halál ez,
Ki jól vitézkedik.

Többi jó vitézek
Paripát nyergelnek,
Örömlükben elig
Hogy el nem repülnek.

Elvágтам kiss ujam,
Csorogva foly vére,
Békőti galambom,
Tám még ma estére.

Lovam ágaskodik,
Szája vértől habzik,
Hol pázsit zöldellik:
Ott sírom virágzik.

Az égi madarkák
Naponként siratnak,
Édes apám s anyám
Többet nem láthatnak.

II.

Kövecses víz martján,
Van egy lyilyiom szál,
Helyit nem szereti,
Ki akar aszani.
Ki kell onnat venni,
Új helybe kell tenni.

Van üdeje elég,
Szépen megnőhet még.
De nem az a virág,
Ki a kertbe virág,
Hanem az a virág,
Ki uccákon virág.

(Klészse, Moldva.)

PETRÁS INCE.

Javítandók.

Nyr. 26:213. l. *Kuaszen* h. olv. *Knaszolni*
Sonika h. olv. *Szonika*.

26:214. l. *kuaszot* h. olv. *knaszot*.
kuassolva h. olv. *knaszolva*.
kajcsossal h. olv. *rajcsossal*.

26:224. l. A patécs nem jövevény h. olv. A patécs nem
növény.

225. l. dressina h. olv. dressine.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. JÚLIUS 15.

VII. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

3. Bűn.

Perzsa jövevényszavaink sorába tartozik nézetem szerint a *bűn* is = újp. (és pázend) *gunāh* 'Schuld, Sünde, Vergehen', *gunāh-gār* 'Sünder', pehl. *v(i)nās* 'sin, offence, fault, crime', *v(i)nāskār* 'sinner', *v(i)nāsitan* 'to hurt', baludsi jövevényszó *gunās** 'Schuld, Sünde, Verbrechen' (újabb *gunāh* mellett), örmény jövevényszó *enas* 'Schade, Verlust' stb. (Hübschm. Arm. Gr. 1:1—248.)

A magyarban előforduló jövevényszó alakjának megállapításánál a pehlevi *v(i)nās* s a szó végére nézve a baludsi újabb *gunāh* (és arab *dsunāh*) jönnek számba. Perzsa jövevényszavaink sorában a *v* kezdetűek, mint *vár* és *vásár* régibb kölcsönvételek. Ilyen a *ravasz* is szövégi *sz*-vel, de már a *róka* (**ruvaka*) újabb átvétel.

A *vár* és *vásár* szavaknál újabb jövevényszó a *bűn* is mind a szókezdő *v*-nek *b*-re változtatása, mind a szövégi *s*-nek *h* fokon történt elveszése miatt. Hübschmann (Persische Studien, Strassburg 1895. p. 154.) szerint óperzsa és pehlevi *v* (indogermán *v*) szó kezdetén *ā* és *ī* előtt az újperzsában *b*, a páz. és újperzsában *u* előtt *g* lesz. E szerint a magyar *bűn* **vīna* perzsa alakra mutat, melyből az említett hangtörvény szerint lett *bīna* alakból vált a magyar *bűn*, illetőleg a régibb *bīn* (l. NySz.).

4. Bocsán-, bocsát.

Alisán Leó velencei mechitarista érseki vicarius nekem megküldött *Kamenic* (San Lazzaro 1896.) című örmény munkájában közölt tatár nyelvű örmény feljegyzések sorában ezeket olvasom p. 90. *Tengri bos átká jazıchlarnı* = Isten bocsássá meg bűneit. (1621-ből.) Ugyancsak *Pátkirkh yáshárhápárē i krápár i bēds ibroczháczh* újörmény-örmény szótárban (San Lazzaro 1869.)

* Ez a magyar *gonossz*-ra emlékeztet, de vö. Mikl.

p. 465. ezt olvasom: (tör.) *boş* = örm. *báráb*, a mi Ciakciak 1183. szerint mint főnév *ozio*, disoccupazione, riposo, pace, tempo. comodo, vacanza, vacanza és mint mellékn. *ozioso*, *scioperato* tehát 'nyugalmas'; (tör.) *boşatma* vagy *boşatmış enel* (örm. tenni) = örm. *apaharzan* (perzsa jövevényszó) Scheidung von der Frau (Arm. Gr. 1:1—104.), válás, *elbocsátás*. De a törökben a *bocsát* alak mellett *bocsán* is előfordul. Páfk. 466. (tör.) *boşanmış, allal* (örm. lenni) = örm. *barbil*, ami Ciakciak 1183 szerint = *barabil* essere spacciato, disoccupato; essere libero da qualche cosa; essere fuori degli affari; aver il comodo, tehát, szabadnak lenni bizonyos dologtól, szabadulni tőle.'

Hindoglu szótárában is (Dict. turc-français p. 130.) előfordul *boch* (olv. *boş*) vide, vacant; vain, futile; *bochatmak, bochaltnak* vider, décharger, tirer dehors, verser d'un vaisseau à l'autre; lacher; *bochamak, bochatmak karı* répudier la femme, faire divorce; *bochanmak* faire divorce; être répudié; être vide, se vider; se décharger; s'échapper; être déchargé ou libre. A törökben *alt, at* tudvalevőleg melléknévből vmivé tevést jelentő, *an* visszaható igéket képez.

Ime így világlik ki a *bocsán* és *bocsát* alakok töröksége.

A *bocsájt* mellékalak visszamegy a tör. *boşalt*-ra. A régi *bolcsát* alak *l*-je nézetem szerint anorganikus, vö. *bölcső*, tör. *beşik, gyümölcs*, tör. *jemiş*, talán a *bölcs*. és *szemölcs* analogiájára; *bolcsát* meg a *búcsú*, *bolcsú*-éra, mert az utóbbi szó a *bocsát*-tól független török jövevényszó = tör. *buluş-mak* találkozni, látni egymást, melynek alapigéje a török *bul-mak*, trouver, találni. Az *ú*-ra nézve vö. *bölcső*, *koporsó* stb. török jövevényszókat, melyek vég-szótagja eredeti *-ik, -ak* melléknévi igenévi alakokra megy vissza. *Búcsú* tehát = találkozó.*

PATRUBÁNY LUKÁCS.

* A *bocsát, bocsán*-igék magyarázata tetszetős (*bolcsát* egyszerűen hangátvetés útján is keletkezhett a **bocsált* alakból), de nagy bökkenő a *búcsú*, mely alig jelenthetett valaha találkozást. Hisz épen ennek ellenkezőjét jelenti, az elbocsátást, sőt megbocsátást is (bűnbocsánatot). Abban tehát alig kételkedhetni, hogy a *búcsú* is a *bocsát* szó családjához tartozik, de hogyan egyeztessük ezt össze a *bocsát* igének itt közölt magyarázatával?

A SZERK.

BIRTOKOS ÉS DATIVUS.*

II.

„A dativusnak nincs birtoka“. Igazolja ezt a tételmet egymással szembeállított két példa: *Pálnak a fejét* szépnek tartják. Nos Pálnak a feje nemcsak a beszédben kétségtelen tulajdona, hanem a *fejét* szó a *Pálnak* szónak itt magában a mondatban nyelvtani birtoka is egyúttal (Pauli caput, a *Pál feje*, az *ő feje*). De már ebben: *Pálnak a feje fáj*: *feje* a *Pálnak* nem nyelvtani birtoka (Paulo caput dolet, *neki fáj*. Nem mondjuk: *az ő feje fáj*, nem az *enyém*, hanem mondjuk: *neki fáj a feje*...).

E mondatokban a birtokos is, a dativus is főnév lévén — amely mindig harmadik személyű — nem támadhat kétség a személyben egyezésre nézve. Csak a számban egyezés változik a szerint, amint a *nek*-ragú név többese birtokos vagy dativus; pl. (birtokossal): *Öcséimnek a felfogása* helytelen; és (dativussal): *Öcséimnek helytelen a felfogásuk*.

A személyben egyezés kérdése csak a szóban forgó *nek*-ragú névmások használatában válik nehezebbé; mert az, hogy az ilyen névmás birtokos-e, dativus-e, főnévül vagy nem főnévül szereplésétől függ. Lássuk ezt mindjárt egypár példában.

Birtokossal:

(Forma, mód, ajak...) „Mint egy magamnak része benne“ (Kisf. S. Az emberszivnek örvényei).

„Váramnak és magamnak aszszonya“ (Vörösm. Várnász).

„(...relációnkat kívánjuk megváltoztatni...) ott mint barátjai vagy ellenei a rénynek és valónak; itt mint barátjai v. ellenei enmagunknak“. (Kölcsey F. Mind. munk. 5. köt. Engel' aesth. töred.)

Dativussal:

(Most tudom a közös cégteket); de magadnak ezelőtt más-kép hangzott a firmád.

(A fiaim vagyona illetetlen maradt); de magamnak minde-nem oda veszett.

Sok munkátokba került ez magatoknak is.

(A gyermekük föl sem veszi); de maguknak ugyancsak nehe-zükre esik.

* I. cikkem első bekezdésének utolsó sorában („A megrovóknak tehát stb.“) a *tehát* szónak nincs mít keresnie; mert csak azután bocsátkozom állításom megokolásába. Ezzel kiigazítom hibámat.

J. Gy.

Félrebiccent mindhármatoknak az esze.

Az ő lángelméjével szemben eltörpül mindnyájunknak az esze.

Mindannyitoknak jól felfogott érdeke kívánja.

A nek-es nevek itt, ha mindjárt első és második személyben állnak is, főnévi szerepet visznek, és minthogy birtokosok, a birtokszó csak a harmadik személyben egyezik velük; többesükhöz nem alkalmazkodik.

Kettőtöknek hol jár már megint az eszetek? (t. i. nektek . .).

Eszetekbe juttatom mindnyájatoknak, mindannyitoknak, valamennyiteknek. — Érdektekben áll ez mindannyitoknak.

Emitt nem szerepelnek főnevekül; és minthogy dativusok, a birtokszó személyben és számban stímul hozzájuk; mert a nekem (neked, neki, nekünk stb.) személynévmás lappang bennök.

Az egyeztetés kérdésének ez a mozzanata, mint látjuk, nemcsak a szórend és a vonzat terén mozog, hanem visszanyúl a szótan területébe is; mert az e névmások és a birtokszó közti viszony megállapításánál legelső kérdés az, hogy főnévül állnak-e a mondatban, vagy sem?

Szórendváltozás esetében a birtokos dativussá és a dativus viszont birtokossá válhatik. A Petőfi versét már tárgyaltam ez oldalról I. cikkemben (243. első bekezd.). Épen így foly be a szerkezetváltozás az egyeztetésre Arany Jánosnak idéztem versében is (244. l. 5. bekezd.). Birtokviszonyt ott a következő elrakás eszközölné: *A magam pilláin is* (v. *magamnak a p.*) oly édes ömlik el. De Aranynál a szerkezet ez: „*Magamnak is . . .*“; következésképp, dativus-kivánta egyeztetéssel, így kellett tovább folynia: „Oly édes ömlik el pilláimon“.

Az utóbbi szerkezetben *magamnak* elvesztette birtokát, vagyis mint a profán világban tréfásan mondjuk — „végzett birtokos“. A vonzatról a következőket jegyzem meg: Bizonyos állítmányok akárminő szerkezetben is mindig dativust vonzanak. Az ilyen „eredeti dativus“ soha se változhatik át birtokossá. Mintaképe a (nekem, neked stb.) *van* és *nincs* ige: *habeo*, *non habeo*. Ezzel szemben áll mint birtokosvonzó ige az egyszerű *van*: lat. *est*, *existit*; *nincs*: *non est*, *non existit*; pl.

Dativussal:

A hatóságoknak bizonyosan lesz annyi tekintélyük, hogy . . .
Leveleidnek nincs keltük.

Birtokossal:

Van-e a hatóságoknak az a tekintélye, a mellyel őnedacolna?
Nincs olyan kelte a leveleknek, amelyet eszemben tartanék.

Má s állít m á n y o k v o n z a t a .

Kovácséknak majd akadnak Kovácséknak a követőire (v. követőik (v. majd akad követőjük). követőjére) nem sokat adok.

Elleneinknek fogja pártjukat. Elleneinknek a pártja nőttön-
nő.
A tiszteknek kötelességükké teszem. A tiszteknek teszem kötelességükké. Kötelességükké teszem a tiszteknek. A tiszteknek kötelessége ismeretes előtted (vagy a tisztek kötelessége...).

Ime: az utóbbi mondatnak (balra) változó szerkezete és hangsúlyozása nem szünteti meg a *nek*-ragú névnek dativus mivoltát; a *-nek* rag ugyanis elválaszthatatlan tőle annak jeléül, hogy *nekik* lappang a mondatban; amiért is a birtokszó többesre mutató ragot vesz föl. Hibásan mondják sokan: a tisztek kötelességévé tette; a bűnösök pártját fogod stb.

A számban egyezés alól van kivétel. Néhány példa legitt megvilágítja a szabálytól való eltérést: Végét vetem szenvedéseimnek. Ugyeidnek végére jártam. A bajoknak elejét kell venni. — Személyragos névutókkal: Dolgainak feléje se néz. Utána szaladt a távozóknak. A zavaroknak közepette (nem pedig: a zavarok közepette, ahogy sokan mondják).

A *nek*-es szók dativusa itt is kétségtelen; és a birtokszó, illetőleg személyragos névutó mégsem vesz föl többesre mutató ragot. Nemritkán azonban többessel is találkozunk; pl. Végükre járok majd azoknak is. „A nézeteltéréseknek végük fog vettetni” (Kállay B. a Keletről). Könyveidnek — ne tagadd — feléjük se néztél. A gyanús embereknek végre mégis melléjük kerültem. — Az egyes és a többes, e szerint, párhuzamosan halad az ilyen mondatokban; csak hogy az egyes szám gyakoribb.

(Vége csak ezután köv.) JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAKARÓNI SZÓK.

Az idegen képzővel ellátott makaróni-szavakról, melyekre újabban Tóth Béla hívta föl a Nyelvőr olvasóinak figyelmét, első ízben Simonyi Zsigmond értekezett (Idegen képzők átvétele Nyr. 8:296—301): „Ahol valamely nyelvbe csoportosan hatoltak be az idegen szavak, nem ritkán tapasztaljuk, hogy az idegen szavaknak egyes gazdagabb kategóriáiban a gyakran előforduló képző mintegy

elevenné válik, átmege az átvevő nép nyelvérzékebe, annyira, hogy aztán ez a nép egy-egy esetben a maga szavaihoz is hozzá ragasztja azt az idegen-képzőt.... Az itt jelzett irányban jóformán még legnagyobb hatással a konyhai latinság volt, mely.... a magyar szót használta latinos alakkal, latin képzővel, s az ilyen korcs szó aztán könnyen átment a magyarba, sőt itt hasonlóak alkotására adott alkalmat“.

Tagadhatatlan, hogy a makarónikumokra, a szóképzés ezen sajátos tüneményeire is, jelentékeny hatással van az analógia és a kombináló szóalkotás. A makarónikumok java része alkalmasint tanult, iskolázott, részben tudákos emberek csinálmánya. Gyakran tréfás pajzanságból vagy furcsaság kedvéért biggyesztenek a magyar szó testéhez hozzá nem illő idegen farkincákat. Nem csupán az idegen szóban, hanem a magyar szóvégi idegen képzőben is bizonyos kómikum lappang.

Eddigelé a gyűjtők vajmi kevés figyelmet fordítottak e jelenségre, a MTsz. és NySzótárban is csak egynéhány alakra bukkantam. Íme szóvégek szerint csoportosítva, amit összebőngésztem.

A latin *-ia* képzővel alakultak: *Cigunia*: cigány lakta hely (MTsz.). *Sehonnia*, *patvaria*, *libéria* (livree), *krédencia*: Kredenz-tisch (NySz [az olasz *credenzaból*]), *garaboncia* (vö. *garaboncos*, *garaboncás diák* [olasz *gramanza*]). *Leokádia*, a részeg ember szokott *Leokádiába* utazni; játék a *leokád* és *Leokádia* szavakkal. (Erd: Közm. 499ö).

Az *-órium* végű szavak mintáját követték: *gabonórium*: gabonapálinka (MTsz. vö. *diórium*, *meggyórium*), *kukullórium*? Jókainál „Az asztalos családja“ c. novellában is (Vas. Ujs. 1897. évf.), *morgatórium*: moratórium. „Az urak meghozták a *morgatóriumot* vagy mi a frányát, hogy a régi adósságot nem kell megfizetni“ (Jókai: TenszHölgy 2:49).

A latin *-atio* végűek hatottak az *ákáció*: akadémia, akadékoskodás, izgágaság, *ákáció*s, *ákációzus*, *ákációskodik* alakulására.

Az *Iliász*-féle nevek analógiájára lettek: *Árpádiász*, *Hunniász*, *Zrinyiász*.

A *latinista*, *patvarista*-féle szavakhoz hasonlók: *elemista*, *gárdista*, *kottista*, *cibista* (*cibus*-ból, Baksay Nyr. 23:525), *barcsaista*, *sipista*: aki a Barcsay-, Síp-utcai iskolába jár; *sipista*: hamis kártyajátékos. A német *sipi werfen*-ből származik (a *Schipi werfen* a három király ügyes forgatása).

A német nyelvből származó *handléroz*, *maséroz* szolgált mintául a *dombéroz*, *futéroz*, *babratéroz*: babrál (MTsz.) igéknek.

A franciás végű *Háriáda*, *alkalmiáda* rokonai: *Hombáriáda*: Hombár-féle védő beszéd; *Jeremiáda*: siralmas beszéd; *Pichleriáda*; a Pichler Győzőről szóló anekdotákat nevezte így a Pesti Hirlap.

Latinos képzést árulnak még el ezek a szók is: *vizsgámen*, *vizsgámentum*: vizsgálat + examen; *tagadus*: unitárius vallású (Nyr. 23:143); *lucifernádtus* (Mikszáth, Nyr. 22:321); *almária*: a pálinka első neve a magyaroknál (?Jókai, PHirl. 97. jan. 28.); *Lampácius*, *gaznácius* (vö. *gaz náció*), a bor *ihatibilitása* (Kálnay László tárcájában olvastam, BHirl. 96.); *bratyina*: rokonság csúfneve (Nyr. 23:42, vö. *hű barátindim* Csokonai Dorottijában); *sérifkál*: settenkedik.

Nagyon érdekesek a makaróni-versek és szólásmondások; néhányat már Wolff Béla is megemlített (Nyr. 25:463. 556.). *Ad ugrandum*, *ugatandum* (l. 25:556, 26:38). Ilyenek még: *Fecerunt magnum áldomás* (l. Tóth B.: Szájrul szájra 55.) *Arva* fuisti Petre, *arva* eris, et in *Arva* morieris. Állítólag Mátyás király mondta Váradi Péter kalocsai érseknek (uo. 22.). A szegény *nescio* csak rossz diáknak jó (Erd: Közm. 5688). *Ubi non. est*, ne keress, *dixit olim* Szekeres. Ilyenfajta középkori latin-német szólásmondások: *Caseus* und *caepe*, die kommen *ad prandia* saepe. *Caseus* und *panis* sind köstliche *fercula* sanis. *Qui habet in nummis*, gilt was, selbst wenn er dumm is; *qui non habet in nummis*, gilt nichts, selbst, wenn er frumm is (Wander: Sprichwörter-Lexikon s. v. *caseus* és *nummus*). Ide iktatom az alábbi két makaróni verset is, mely Tóth B. könyvében is idézve van.

Meghalt feleségem,
Satis tarde quidem,
Oda reménységem
Debuisset pridem stb.

Irtam neki levelet,
Auf Seidenpapier,
Adna nekem csókot
Auf die Lippen mir,

HEVESS KORNÉL.

CÍM ÉS RANGSOR.

Nem hiába, hogy általános betegség nálunk a cím- és rangkórság, de ugyancsak meg is vagyunk a címekkel akadva. Mintha örömünkben a helyüket sem találnók nekik! Annyit mégis sikerült már elismertetnünk, hogy a gróf Almásy Sándor és dr. Kovács Aladár s más hasonló rangos nevek az örmester úr

Flinta és kapitány úr Skrobanek családfájához tartoznak, s helyesebb magyarsággal így írjuk: *Almássy Sándor gróf, Kovács Aladár dr.*

Az ám, de újabban egy igen-igen nagy hatalom szólt bele a vitába: — az asszony (26:267.). Mi lesz a grófok, doktorok és más rangbeliek feleségével? Hogyan címezzük őket? Nagy sor! Mert ha azt mondom: *Almássy Sándor grófné, Kovács Aladár dr.-né*, azt mondják rá még a Nyelvőrben is — horribile dictu! — hogy ez badarság, hiszen mi sem Sándor, sem Aladár nevű nőt nem ismerünk! De nem is Sándor és Aladár nevű nőkről van itt szó, hanem *grófnéről és doktornéről*, akikről pedig épen oly joggal beszélhetünk, mint *tanárnéről, ügyvédnéről, bírónéről, miniszternéről, asztalosnéről, kereskedőnéről, államtitkárnéről* és más ezer meg ezer *né-ről*, amelyek tudvalevőleg mind az illető méltósággal, ranggal vagy foglalkozással bíró férfiak feleségét jelentik — és semmi mást. Az volna igazán badar dolog, ha az itt felsorolt neveken miniszteri vagy államtitkári méltósággal ellátott, s tanári vagy bírói hivatallal és asztalossággal vagy kereskedelessel foglalkozó nőket értenénk! Mert nem magunk áztatása ám az, hogy jelenleg — mikor a szükség parancsolja — különbséget teszünk a *-nő* és *-né* között. Az igaz, hogy a *szakácsné, kulcsárné, mosóné, fodrászné, varróné* valamely foglalkozással bíró nőt jelent. De ha már a mai közhasználat különbséget tesz a *tanítóné* és *tanítónő*, *tanárné* és *tanárnő*, *pénztárosné* és *pénztárosnő*, *királyné* és *királynő*, *fejedelemné* és *fejedelemnő* stb. között, amely összetételek épen nem rosszak s nem is mindig szükségtelenek: akkor miért utasítanók ezt vissza ott, ahol a szükség megköveteli, s ahol az a sokat hántorgatott „finom arnyéklát” molokja kielégíthető? Ugyanis valahányszor egy-egy idegen szót ki akarunk küszöbölni, mindig azt vetik ellen, hogy ebben ilyen meg olyan „finom arnyéklát” van kifejezve, amelyet semmiféle magyar szóval nem helyettesíthetünk. Még az olyan író is, mint Tóth Béla, magyar monderba szeretné rázni a bugyogós *stimmungot** egy rettenetesen „finom arnyéklát” miatt, mert hát a *hangulat* német fogalom (26:166)! No hát, korunk olyan, hogy holnap fölvet egy francia fogalmat, holnap után egy angolt, azután olaszt, spanyolt és így tovább; s mivel ezeket magyarra fordítani „a lélek germanizmus”, galliciz-

* Meg nem állhatom, hogy azon nagy nyereségnek amely szegény nyelvünket a *stimmung* meghonosításával érne, legalább itt csillog alatt egy erővel teljes hozsannát ne kiáltssak! ** — B. J.

** 'S stimm! Én is! — A szedő gyerek.

musa és egyéb izmusa volna, hát Tóth B. szerint át kell őket vennünk a maguk eredeti frakkjában s aztán legfőlebb magyar mód szerint felsarkantyúzzuk ragokkal és képzőkkel. Micsoda szép magyar nyelv lesz ez!? Ha valaki az ilyen eljárást a nyelv gazdagításának tekinti, ám legyen neki az ő ígéje szerint; de ha már annyira reszketünk azokért a finom árnyéklatokért, hogy az utánuk való vágyból nyelvünket akár keverék-nyelvvé tenni is képesek vagyunk: ne utasítsuk vissza e 'finom árnyalatok' kifejezésére szolgáló eszközt legalább akkor, amidőn saját nyelvünk kínálkozik vele!

De hogy a dologra térjek, a mai nyelvhasználat a *né* és *nő* szavakat az összetételekben már szinte képzőként alkalmazza, még pedig olyan megkülönböztetéssel, hogy a *-né* az asszony férjes állapotát, a *-nő* pedig születésbeli minőségét jelöli meg. Ez a megkülönböztetés már megvan és hiába hánykolódunk ellene, mert a nyelv szokás nem törődik az íróval, hanem az írónak kell amazzal számolnia. A már ugyanis meglévő megkülönböztetést tehát el kell fogadnunk s ekkor a címben és rangsorban már az asszonyok dolga is könnyebben elintézhető, mert az *Almássy Sándor grófné* nevezeten nem érthetünk (sőt ma már a közhasználat nem is ért) *Almássy Sándor gróf* nevű asszonyt, hanem *Almássy Sándor, gróf feleségét*, amint hogy *Gőre Gábor biróné* sem jelent bírói méltósággal felruházott *Gőre Gábor* nevezetű asszonyt, hanem csakis *Gőre Gábor bíró uram becsületes oldalbordáját*.

Említettem már, hogy a *-nő* és *-né* jobbadán képzőként használatos, sőt a *-né* egymagában nem is gondolható. Már pedig azt hiszem, senki sem tagadhatja, hogy a tulajdonnév olyan *egy* fogalmat kifejező összetett szó, amelyben az összetétel a nagy betűkkel való írás következtében megjelölve nincs, vagyis minden tulajdonnév olyan jelzős összetétel, mint pl. *kisasszony*, *nemesember*, *özvegyember*, amelyekben az összetételt szintén gyakorta nem jelezzük (*nemes ember*, *özvegy ember*). Ezek és más hasonlóak pedig a képzőt és ragot csak *egyszer* veszik fel, még pedig az *összetétel utolsó tagján*. Ugyanígy a tulajdonnevek is; amire példát idéznem talán fölösleges. Már most ha a *-né* hépzőként szerepel, világos, hogy a tulajdonnévhez, akárhány tagból álljon is ez, csak *egyszer* járulhat, a *végén*, tehát: *Almássy Sándor József grófné*, *Kovács Aladár István dr.-né*, *Radvánszky János Aladár báró dr.-né*, és ha még ma is volna ilyen név: *Scipio Aemilianus Africanus Minor*

Numantinusné. Almássy Sándorné grófné tehát nem azért nem jó, mert rosszul hangzik, és mert egy nem-gróf Almássynak grófnő-feleségét jelentené, hanem azon oknál fogva, mert nyelvtanilag a képzése helytelen, minthogy az *egy* fogalmat kifejező jelzős összetételhez a képzőt csak *egyszer*, az *utolsó tagon* tesszük ki.

Hátra van még, hogy a női hiuságot is — ha lehet! — kielégítsük. Sokan azon is megakadnak, hogy az ilyen címzés mellett nem lehet a nőnek születésbeli rangját feltüntetni és a férjeétől megkülönböztetni. Hát a régibb címzés szerint lehetett? Hisz *gróf Almássy Sándorné* szintén csak annyit jelent, hogy valaki *gr. A. S.-nak a felesége*, de hogy ez a feleség születésére nézve gróf-e, báró-e, vagy csak amolyan magunk forma közönséges vér, azt épen nem tudhatjuk meg. Furcsa isten-teremtése vagyunk mi! A németeknek elég az ilyen címzés: *Frau dr. Julius Gärtner** s ha a nő rangját is fel akarja tüntetni, kiteszi: *geborene N. N.*; a francia meg ilyen címzést használ: *Madame François Boyer*,* s ha a nő rangját is jelzi (ami ritka), akkor még hozzácsatolja: *née N. N.*; — és egyik sem panaszkodik. Mi pedig, akik folytonosan nyelvünk szegénységét hangoztatjuk — elég alaptalanul! — panaszkodunk, hogy egy tulajdonnévvel nem fejezhetjük ki az egyénnek megnevezésén kívül még *nemét, születésbeli és férje után járó rangját* is, tehát *négyet egyszerre*! Négy nyereg egy lovon! Mi nem kéne még!? Hát ha olyan nagyon pontosak akarunk lenni, tegyük ki a férjes nőnek családi nevét és rangját is, de ne kívánjuk ettől a szegénynek kikiáltott nyelvtől még egyszer annyit, mint ama tökéletes és gazdag nyugati nyelvektől.

Két esetet kell megkülönböztetnünk: 1) a nő rangja férjeénél nagyobb, 2) a nő férjével egyenlő vagy alacsonyabb rangú. Az első esetben a nő rangját családi neve kitétele nélkül is megjelölhetjük, a második esetben pedig a női hiuság is megelégedhetik a rang egyszeri megjelölésével (ha az egyenlő), vagy főleg a nagyobb rang kitételével. Ha azonban minden áron pontoskodni akarunk, akkor kitehetjük a nő nevét is születésbeli rangjával egyetemben. Tehát

1. eset: *Almássy Sándor grófné hercegnő* (vagy Almássy Sándor grófné, Esterházy Amália hercegnő).

* Hát vajjon e tökéletes nyelvekben is *Gyula* vagy *Ferenc* nevű nőkről van szó?

Ambrózy Antal báróné grófnő (vagy: Ambrózy Antal báróné, Károlyi Ella grófnő).

Tisza Kálmánné grófnő (vagy: Tisza Kálmánné, Degenfeld Ilona grófnő).

2. eset: *Bercsényi Sándor grófné* (vagy: Bercsényi Sándor grófné, Almássy Ilona grófnő).

Károlyi Imre grófné bárónő (vagy: Károlyi Imre grófné, Majthényi Piroska bárónő).

Ambrózy István báróné (vagy: Ambrózy István báróné, Antalffy Melinda).

A rosszhangzás okulvetését itt nem fogadhatjuk el, mert először ennek a nyelvhelyesség előtt mindig hátrálnia kell, másodszor mert a rosszhangzás nagyon viszonylagos valami; énnekem rosszul hangzik minden német szó, még a Pekár-Tóth-féle *stim-mung* is, ellenben gyönyörűen hangzónak tartok minden magyar szót. Mindenesetre bármelyik szavunk aránytalanul szebben hangzik, mint a Vörösmarty említette *Reichsschatzschein* vagy a még közönségesebb *sehnsuchtsvoll*.

Bizony nem ártana, ha némely dolgokban jobb véleménnyel volnánk nyelvünkről!

BARTHA JÓZSEF.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

— Új sorozat. * —

Abránd, Szemere Pál. (Munkái 1.46.) Helmeczy példaképen említi a gyökök föllevenítésére. (Berzs. Versei. 1816.) Már Kisfaludy K.-nál: „A föld határán túl szállong az elme s *ábránd*-világba leng öröme s gyötrelme“ (Az élet korai. 1821.). — Elvonás a székelyeknél s a Balaton-melléken divatos *ábrándoz* igéből. (L. ezt Sl.; Márton 1811. és Tsz.)

Adoma, Erdélyi János (M. közmondások könyve. 447. l.): „Az anekdota, vagyis mint én magyaritom: *adoma* . . .“ Azelőtt *mesény*, *esetke*, *furcsaság*. (Ball., Fog. Szót.)

Alak, mai jelentését Kazinczy honosította meg az irodalomban („Szelid volt szózatyús éneke, mint egész alakja“. Paramyth. 1793. 39. l.). SzD., Sl., Kr. Márt.-nál sincs meg a mai értelemben: a Mondolat is rosszalja, noha már Wagner Phras.-ban: „Tiszteséges szép *alak*, er ist von einer ansehnlichen Gestalt“. (546. l.)

Alantas, Kazinczy. (Sallustius.) Nála voltaképen *alattos*, cliens értelemben. (Budenzen-Alb. 72.) Mai alakja és értelme (subaltern)

Szontagh Gusztávnál a Math. Műszót.-ban. Az *alant*-ra nézve megjegyzendő, hogy már SI.-nál *alantább*. Vö. Nyr. 14:485.

Alea, B. Jósika Miklós. (Szvorennyi Fejl. tün. 31, 49. II.) Az *álorcá*-ból rövidítve.

Alkony, Adami (Ausführ. Sprachkunst, 1760.). A Debreceni Gramm. a gyökök közé sorozza: „effélét tenne, quod se componit”; szintígy Vers. a Cadentiák lajstromában. SI. réginek állítja. — Elvonás az *alkonyodik* igéből.

Alkusz, Császár Ferenc (Vált. Szt.). Stettnernél: *hajhász*.

Álláspont, Berzsényi Dániel. (Szvorennyi Fejl. tün. 44.) Előtte irodalmunkban ismeretlen fogalom; a Mondolat rosszalja is. A Törv.-tud. Műsz. Gr. Széchenyi István műveiből idézi. (Vö. *Standpunkt* alatt.)

Általános, Márton István. (Ker. theol. morál, 1796. 667. I.): „Ezen adjectivumot bátorzkodtam nagy szükségűtől kényszerítettvén felvenni s vele élni, ezen nyelvünkben készen található kifejezésből: *általán fogva*, a mely annyit tesz, mint ezen deák szó: absolute”. Verseghy (Lex. 4.) rosszalta: „Mikép lehessen ezen ideából *általa* (per eum) adverbiumot formálni, az én Logicám meg nem foghattya. Ha tovább az ily szószerínyetből még adjectivumot is csinálunk, úgy mint *általános*, csak meg-meg új szerínyetet szülünk”. Ez okból Verseghy a *magános*-t is egy tőle koholt *magány* főnévből származtatta. Hogy néha a ragos szókat is úgy használjuk, mintha ragtalan fő- vagy melléknevek volnának, l. Hunfalvy Pál Nyelvtud. Közl. 8:308., s a nép nyelvében *átajás* munka (Nyr. 15:305).

Általány, Helmeczy. (Berzsényi Versei, Helm. Értekezése az újításokról VIII. és Törv. tud. Műszót.) Eredeti értelme: absolutum quid. — Elvonás az *általános*-ból (Nyr. 9:158.). — Mai „pauschale” értelme csak a forradalom után kapott lábra. (Ball. Legújabb m. szavak 1851.)

Anyag, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót. 1792.) Sándor István és gr. Teleki József (Jutalm. fel. 1817.) Barótiénak vallják; Bugát (Szóhalmaz) és utána Imre Sándor (Nyelvt. Ért. 5.95.) hibásan tulajdonítják Rácz Istvánnak. Com. Jan. (1673) a materiát *anyai dolognak* fordítja; alkalmasint ebből van az *anyag* össze-rántva.

Árfolyam, Stettner György (Váltójog 1832.). Helmeczy a Jelenkorban *pénzkelet*-nek nevezte, Fog. pedig még 1843-ban (Keresk. Szót.) egyszerűen *folyam*-nak.

Árkász, Baricz György. (A Mathem. Műszót. 1833. tanúsága szerint.)

Árverés, *árverez*, Bártfay László. (Szvorennyi, Fejl. tün. 44.) A főnevet rögtön elfogadta az egész irodalom, mert csak kurtítása volt a régi *dra felverés*-nek; de az igének sokáig ellentálltak, úgy hogy csak 1845 táján honosodott meg. (Ball. Kiegész. Szót. 1846.) — Az *árlejtés* Fogarásitól van. (Keresk. Szót., Törv. tud. Műszót.)

Ásvány, Molnár János. (Magy. Könyvház 1782. 2:47.) Nála

voltaképen melléknév, fossilis' értelemben, pl. *ásvány elefánt*; mint főnév *ásványság*. SzD.-nál (KisdSzót. 1784) *ásvány* = ásadék, ami földből ásatik ki. Valódi műszóvá Zay Sámuel tette 1791-ben. „Ezen szót pedig *minerale*, melyet mások fossilének is mondanak, semmi illendőbb szóval ki nem tehettem, mint az *ásvány* nevezettel“ (M. Mineral). Különben régi értelmére nézve vö. NySz.

Ázalék, Földi János. (Term. Hist. 1801.) A nép nyelvében előbb is megvolt, „obsonium, levesféle“ értelemben. Földi adta neki az infusum' értelmet, amit a mai orvosok *forrázat*nak is neveznek. Tőle van az *ázalék-féreg* is: infusorium. Kovács Mihály (Chemia, 1807. 2:215) kémiai műszóul alkalmazta: digerenda, solvenda res.

Báj, Bacsányi. A szó régi (NySz.); csak a mai értelme van tőle; utána használják Kisfaludy S., Verseghy, Kazinczy, Berzsényi. (Szemere, Munkái 2:255.)

Bankár, Fogarasi 1843 (Keresk. Szót.). Vö. Törv. tud. Szót. I. és II. kiad. *banquier* alatt. Azelőtt a köznyelven *bankér* vagy *banktr*, a nyelvújítóknál pedig *bankász*, *bankúr*, sőt *pénzcsernök* is.

Becikkelyez, Pápay Sámuel 1807. „*Bézikkel*ezni is lehetne, szint azon jussal, mellyel tsináltuk az *inarticulare* szót“ (Veszpr. Tiszt. Szót. 159). Az előtt *törvénybe iktatni* volt a neve.

Bérgyilkosság, Pápay S. 1807. (assassinium Törv. Sz.)

Bérlet. A nemz. színjászó társaság 1795. Pesten Pünköszt hava 10. napján kelt tudósításában már így van nevezve az *abonnement*.

Billegény, Kazinczy. „A barázda-billegetőt *billegény*nek neveztém.“ (Kaz. Lev. 5:437.)

Bitorol, Helmeczy. (Kunoss Szófüzér 1834.) — A nép ajkán élő *bitol* = elbitangol igét (Márt. és Nyr. 11:148) Helmeczy hihetőleg kopott alaknak tartotta, s az így „kijavított“ *bitorol* alakból vonták el aztán a *bitor* névszót, a *vándorol* és *vándor* (l. ezt) analogiára.

Bizottság, Pápay Sámuel 1807. (Veszprémi Tiszt. Szót.) „Midőn valamely nagyobb Gyűlésből egynéhány Tagok bizonyos dolognak végbevitelére, vagy megvizsgálására, s vélekedésbeli javaslat végett kirendeltetnek, kiválasztatnak s megbizattatnak, lehetne a deputatio: *Megbizottság*. Minthogy tehát a Deputatio valamiben megbizattatni szokott, legjobb volna *megbizottság*nak nevezni.“ (128. l.) A *meg* szócskát a szó elejéről gróf Széchenyi István kezdte elhagyni. (Törv. Szót.)

Biztosíték, garantie, Helmeczy 1833. (Jelenkor 293.) Fogarasi 1836-i szótárában még nincs meg.

Ború, Fáy András. (Szemere, Munkái 3:163.) „Helmeczynek — írja Szemere Kazinczynak 1817-ben — két új szót vevék vásári ajándékul: *ború* és *derű*. Az idén olyan jó ürmös lesz, hogy *derűre-borúra* iszszuk, monda Fáy Mójzes bátyám. Így a *ború* sanctionálva lehetne, annnyival inkább, mivel az már nyomtatásban is olvastathatik Fáy András Friss bokréájában: Im csak derülni lássam komor *borúdat*“.

Borzalom, Horváth Endre. Helmeczy (1816) egyenest Horváth E.-nek tulajdonítja.

Botrány, Szemere Pál 1834. (Toldy és Szvorényi, Szemere 1:46.) Fogarasi 1833-ban a scandalumot *botránknak* nevezte, az *emlék*, *érdek* mintájára vonva el a *botránkozik* igéből. (Deák M. Műsz. és Phil. Műsz.); ezt módosította azután Szemere *botrányra*, mint a Bugát *kedvélyét kedélyre*. — Helmeczy a Jelenkorban 1832. 386. l. *csúf* tetteknek nevezi.

Buzgalom, Helmeczy (Szvor. Fejl. tñ. 27. és 48 ll.). — Verseghy szerint: „a *buzgalom*, *hosszalom*, *látodalom*, *művedelem*, mellyeket születések után harmadnapra saját attyok sem ért, mikép lehessenek a *buzgóság*, *hosszaság*, *játéksztñ*, *fábrica* vagy *műház* nevek synonymumai?” (Felelet 86.)

Család, Vörösmarty elevenítette fel. Helmeczy a Jelenkor első két évfolyamában még *háznép*, *nemzetségnak* nevezte, de azután ő is elfogadta. Ez okból a Phil. Műsz. Helmeczynek tulajdonítja; azonban Stettner (Váltójog 1832) határozottan Vörösmartynak.

Csalogány, Kazinczy. „Nekem valaha jó néven vevé Benkő József, hogy a Grasmücke-t, mely igen kedves zengésű madár, *csalogánynak* neveztem el.” (Kaz. Lev. 5:436.) SI-nál allex, illex, pellex is; Földinél motacilla modularis. A *csattogány*, erre a mintára, Vajda Pétertől. (Állatorsz. 1841.), valamint a *zenér* és *dalabáj* is.

Császna, corona imperialis, Kazinczy. Bugát módjára a *császár-koronából* összerántva. Nem is hinné az ember, hogy Kazinczytól való, ha maga nem dicsekednék vele. (Lev. 5:435.)

Cselszövény, Helmeczy 1832. (Jelenkor 381.) Fog. (Jogtani Műsz.) még 1842-ben is *cselszövetnek* nevezi.

Csendőr, Helmeczy 1834. (Jelenkor 80.) Jelentése eleinte ingadozó; Helmeczynél gendarme, Szontágh Gusztávnál (Math. Műsz.) patrouille, s azután egész 1848-ig (Fog. és Bloch) polizeydiener, tehát azonos a *rendőrrel*. Mai értelme csak 1850 után (Fog. 1852. Függ.) a Bach időben vált véglegessé. A *gendarmenak* eleinte sokféle neve volt: *örkatona* (Jelenkor 1:296), majd *lovagőr* és *lovasőr* (1:460. és 614).

Csókdos, Kazinczy (Szvor. Fejl. tñ. 20).

Csőr, Bachich József. (A legszükségesebb tudományok veleje 1821. 89. l.) „Bátorkodtam azon szót (Schnabel) Madár-orr helyett egy szóval *Tsőr*-nek (Tső-orr) nevezni.” — Vajda Péter (Állatorsz. 1841) *csorr*-nak nevezte.

Célszerű, Helmeczy 1832. (Jelenkor.) Előbb a *-szerű* melléknévképző csak melléknemekhez függött; pl. *alacsonyyszerű*, *félszerű*, *egyszerű*, *kisszerű*, *középszerű*, *sokyszerű* (Moln. Ján.). H. kezdte el a főnevekhez való függesztését.

Dacára, Helmeczy 1832. (Jelenkor: 184: „A természettudósok most a politikai zavaroknak mintegy *daczára* [ellenére]”)

Dalár, Vajda Péter (Állatorsz. 1841.). Vajda a *madár*-ból elvont *-ár* képzővel, sok madár nevet gyártott, pl. *hangyár*, *zuz-*

gár, csacs-kár, zajgár, lantár, sziklár, szaladár (struc); így készített a sylvia-félékre: a *dulár*-t (412. l.). E szó, már általában mint 'énekes', csak 1846-ban kerül bele a szótárakba; előbb: *dalnok*.

Dallum, Döbrentei. (Kéziratai I. kötetében határozottan magáénak vallja: air, melodie.)

Dalnok, Szemere Pál. (Szvor. Fejl. tün. 24.)

Dereng, Kazinczy 1815 (Munk. VII. Gloss.: „középkép a fény és sötét között“). K. nagyon szépnek találta az *-ng* képzős igéket s derűre-borúra alkotta őket: *ébreng, folyong, gyúlong, gyűlőng, nyúlong, omlong, ömleng, piheng*, szintűgy Helm. *köszöng, emleng* stb. Nyr. 4:220, 347, 456.

Derű, Szemere (Munkái 3:163). — Lásd a *ború* alatt.

Diadal, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót.) Ugyanő nála *diadali vers*. Elvonás a *diadalom*-ból a *viadal* mintájára. Verseghy, Berzsenyi használják. (Szemere Munkái 2:248, 255.)

Dics, Adámi (Ausführliche Sprachkunst 1760). Dugonics, SzD. SI. Horváth Endre használják. (Szemere munkái 2:255.) A KisdSzót I. kiadásában megvan; a II-ikből kihagyva.

Dicsvágó, Kazinczy (Szvor. Fejl. tün. 28).

Díjnok, Fogarasi 1833. (Diák-Magyar Műszókönyv.) Meg is mondja, hogy a *bajnok* hasonlatára csinálta.

Dölyf, Kazinczy 1793. (Paramythion 55.) Elvonás a *dölyfös*-ből.

Dugáru, Fogarasi 1842. (Jogtani Műszót. és Törv. tud. műszót. II. kiad.)

Ébrény, embryo, Vajda Péter. „A magzatnak úgyszólván első csirja, mint egy az *ébredő lény*“. (Kunoss, Szófüzér 1834.)

Éghajlat, Verseghy. (Szvor. Fejl. tün. 44.) Előbb *ég fekvése*, *hajlása* SI.

Egyén, Kunoss Endre 1834. (Szófüzér és Phil. Műsz.). „Quasi unum ego“ mondja Bugát (Szóhalm. *egymi* cikikken.)

Egyenlítő, Bertalanfi Pál 1757. Az æquator ACserinél (89): *egyenestítő*, PP.-nál: „Égnek két felé osztó circulusa, kereke“. Bod P. azt mondja Bertalanfiról: „kerülvén az Író, nehogy a Magyar Szólások közé Deákot elegyítsen, oly homályos az írása sok helyen, hogy alig lehessen megérteni“. De Horányi megjegyzi: „hæ, loquutiones non tam obscuritatem quam novitatem præferunt“!

Egyenlőtlen, Thaisz András (Phil. Műsz.). Már Geleji is föl-említi, „noha a község nem él velők“: *hasonlatlan, egyenlőtlen*. (Corp. Gramm.) Medgyesi Pálnál 1650: *igaztalan*.

Élc, Döbrentei. — 1847. június 14-én tartott kis gyűlésen D. a *Witz* német szó magyarításáról értekezvén, így kezdé: „E hónap harmadikán bennem az lobbana meg, hogy a *Witz* magyarul talán *élc* lehetne. Mert abban *él*-nek kell lenni, s azon *élc*nek perczenni kell.“ Erdélyi megjegyezte ez alkalommal, hogy az *élc* 'pointe' értelemben a Kisfaludy-Társaság Évlapjaiban rég volt immár használva. A többség helyeselvén a szót, *Witz*-re kívánta azt elfogadtatni, minthogy ezt szabatosan kifejező szóra sürgetőbb

szükség van, s *pointe*-ra különben is fenmarad az *él*. (Akad. Ért. 8:145—152. II.)

Elem, Helmecey. (Stettner K. Vált. jog, Kunoss, Törv. Sz., Szvor. egyező tanúsága szerint.) — Barczafalvinál: *elemény*, Calepinusban *alamontom*, Nyulasnál *elődelem*. Helm. (Ért. az ú. n. Ujításokról): „Az *elementumból* több metamorphósiszok után *elem*, az *elő* szóból (mint *kellőből kellem*, *szellőből szellem*)“. „Nequis vocem hanc græcæ originis, ejusque caudam amputatam esse cogitet.“ (Bug. Term. Szóh.)

Élemény, Verseghy. Mint szó előjön már a Kisd. Szótárban *eledel*, *eleség*; mai *élvezet*, *fruitio* értelemben Vers. kezdte használni. (Lex.)

Elemzés, Bajza József (Törv. tud. Sz. szerint).

Élénk, Benkő József. (Vö. Csokonai Munkái 228.) Ugyanott Csokonai a *halvány* analógiájára az *élvény* melléknevet is, Horváth Ádám pedig Psychológiájában az *élekenyt* ajánlja.

Elkobzás, Benkő József elevenítette fel 1824-ben. (Tud. Gyűjt. 9:80. I.)

Ellenőr, Szemere Pál (Szem. 1:47.) „Lássá uram öcsém, mondja Kazinczy Szemerének, mily szükségünk volna egy *entbeh-renre* is; és honnan vegyük? Hát a *nélkülből*, *nélkülözni*, válaszolja rögtön. Még Kazinczyt is meglepte a merészség s a süker fölötti kételkedését azon tréfával mosta el, hogy Szemerét a francia hangzásra készített *ellenőr* szavára figyelmeztette, melynek életet jósolni senki sem mert.“ (Szvor. Fejl. tün. 23.) Baranya Vármegye Szótárában (107) controller = *ellenes*.

Ellensúly, Kazinczy. (Szívképző Regék: „a hol a hideg eszmelet ellensúlyban áll a szerelemmel“ 160. I.). Kr. nem adja gazdáját. Vö. Szvor. Fejl. tün. 44.

Elmélet, Fogarasi 1833. (Diák-magyar Műszókönyv.) Uo. Fog. a theoretikert *elmélésznek* akarja nevezni. „Theoria melius dicitur *észkep*, mondja Bugát; *elmélet* significat potius meditationem“. Kunoss a Szófüzérben hibásan tulajdonítja e szót Vajda Péternek.

Elménecz, Helmecey. (Ért. az ú. n. Ujításokról 1816.)

Előleges, Kunoss Endre 1834. A Szófüzérben nyíltan magáénak vallja.

Előlegezni, Pápay Sámuel 1807. (Veszpr. Tiszti Sz.: „Anticipato: *előleg* s ezen Adverbiumból ezeknek hasonlatosságára: *aláz*, *felez*, *ellenéz*, *mellőz*, *különöz*, lehetne talán ezen szót is formálni: *előlegezni*“.

Előnév, Vargyas István (Phraseologia). Nála pronominitio: ma családi prædicatum.

Elővélemény, Fogarasi 1833. (Diák-magyar Műszókönyv. XV.)

Elszigetel, németungvári Tóth László. (Kaz. tanúsága szerint, Tud. Gyűjt. 1818. III.). — Mások a *magányoz* igével akarták kifejezni: „magányzott (isolata) köoszlopon áll egy óra . . .“. Tud. Gyűjt. 1817. 9:121.

Elutasít, Baróti Szabó Dávid. Nála a.m. eligazítok valakit, a dolgok útjára, módjára nézve.

Élv, Bajza József. (Kunoss Szófüzér.) „Kiélt keblünk *élv*-romjait mutatja.“ (Kisf. K. Élet korai 1821.) Toldy (1823) így magyarázza: „Az *él* gyökerhez a *v* formativum substantiale járulván, mint *nyel-ből nyelv*.“ (Nyr. 10:216.) Kezdetben *élved*, *élvedet* származtak belőle, *élvez*, *élvezet* későbbiek.

Emlék, Dugonics. Elvonás az *emlékez* igéből; elterjedését Kazinczynak, Verseghynek köszöni. (Szemere, Munkái 2:255).

Engedékeny, Kazinczy 1808. (Szívk. Regék 147.) Kreszn. csak Guzmicsból idézi.

Enyhe, Kazinczy 1808. (Szívk. Reg.: „Lopva csúszott a szobába egy szokatlan *enyhe* fény.“) A Tud. Gyűjt. 1818. 3:78. lapja azt mondja: „Igen kedves elavult szó, melyből épen úgy lett *enyhül*, mint a *lomhából lomhul*, *renyhéből renyhül*.“ A Phil. Műsz. hibásan tulajdonítja Döbrenteinek. Sl.-nál megvan *enyh* főnév és *enyhes* melléknév.

Érdek, Helmeccy 1832. (Jelenkor 1:15.). Vö. Kunoss Szófüzér 1834. Elvonás az *érdekel*ből, mint a régi *nyeldök* (gurgulio Cal. MA.) a *nyeldökökből*, vagy az új *emlék* az *emlékezből*.

Erdész, Szentpéteri Imre 1830. (Tud. Gyűjt. 1830. 2:46.) „Az *erdész*, ha szabad a Forstmann-t így neveznem . . .“ Fog.-nál még 1852-ben is így, ellenben Tud. Társ. Zsebsz. már 1838-ban: *erdősz* l. *erdész*.

Erély, Szemere Pál I.47. (Toldy és Szvorényi: Fejl. tűn. 24.) Vadnai Károly a Főv. Lapok 1885. folyamában azt állítja, hogy e szót az ő atyja csinálta. Szemere csak elfogadta, miután V. vele előszóban közölte.

Erény, Baróti Szabó Dávid 1792. Ugyanő a *belerőt* és *tökélyt* is használja 'virtus' értelemben. Az *erényről* Kazinczy így ír Szentgyörgyihez (267. l.): „Szabó Dávid *erény* szavából, minthogy megtevesztheti a hallót, azt hitetvén vele, hogy az *érből* ered s valami rivulus-formát vagy artériát akar tenni, csapjuk le az *e* első vocalist“. Kishez pedig így ír: „Szemere, Horvát, Vitkovics, (Dr.) Kovács (Mih.) és én declaráltuk, hogy ha mi öten kötelezzük magunkat arra, hogy élünk a *rény* szóval, semmi vexa, insultatio, kaczagás, üldözés nem viszen arra, hogy tőle elváljunk“. Czövek jogi munkájában virtualis: *erényes*! (Törv. Sz.), sőt Tittel az astronomiának azt a részét, mely a mozgató erőkről szól, *erényes* csillag-tudománynak akarta nevezni. (Közh. Esm. 1:455.)

Értesít, Pápay Sámuel 1807. (Veszpr. Tiszt. Sz.) Vö. Helmeccy, Berzsenyi Versei 1816. — Kreszn. nem fogadja el.

Érv, Helmeccy. (Szvor. Fejl. tűn. 42.) Vidovich (Neol. rostál. 1822. 46. l.) Kazinczynak tulajdonítja. Eredeti értelme: fermentum (Helm. Érték. Berzs. Versei előtt 1816.); még 1843-ban is az (Szóh.); azután egy a jelentése az érvénnyel: geltung, giltigkei. (Fog. Szót. 1852.) Csakis a Bach-időben kapja az argumentum értelmet. (Fog. Sz. 1852. „A legújabb m. szavak“ közt.)

Esemény, Gyöngyösi István 1700. (Kreszn.) Dugonics-féle kiadás 1:380: „De hogy ne lehessen még az *eseménnyel*, Nincsen elvégezve bizonyos törvénnyel“. Sőt még 1808-ban is Kazinczy-nál: „A születés, gazdagság, ifjúság, elmésség mind merő *események*“. (Marm. 1:50.) Eredeti jelentése ezek szerint: véletlenség, esetleg. Mai értelmében már Fog. Zsebsz. 1836.

Esteliz, Baróti Szabó Dávid. (Vö. *reggeliz*.)

Eszély, Szemere Pál. Szvorényi (id. m. 24. l.) így ír: Szemere szívesen emlegette, hogy „mondva“ nem többször, mint csak kétszer csinált szót: a *jellemet* unokaöccse, Bertalan óhajítására s az *eszélyt*, *eszélyest* Gr. Széchenyi Istvánéra.

Eszme, Szemere Pál. (Toldy M. költ. és Szvor. Fejl. tün.) — Elvonás az *eszmélből*, mint *szemle*, *számla* a *szemlél*-, *számlálból* s a népnél *bérma*, *vizsga* stb. a *bérmál* és *vizsgálból*. Verseghy ép azért tartotta az *eszmél* igét rossz szónak, mert az -l formativa elhagyása olyan szóra vezet: *eszme*, „amit egy magyar sem ért a világon“. (Tiszt. Magy. 72, Lex. 321.) CzF. magyarázata, mely szerint *ész*+*mi* összetételből keletkezett, puszta mese. Az *eszme* az ujtóknál eleinte conscienciát (Szvor. id. m. 42), sőt *witzet* is jelentett. (Kunoss, Szóf.)

Észmény, Thezárovich Gábor 1812. (A logyika talpkövei 8. l.) Kezdeti alakja: *éshmény* s jelentése: axioma; uo. *elmemény*: theorem. A -*mény* képzőről nyelvújítóink, Révai szóbeli jóváhagyására támaszkodva, azt tanították, hogy az voltaképen önálló szó és *res*, *objectum* jelentésű; hiszen lapp nyelven *mini* is azt teszi, hogy *dolog*, és így *tömini*, vagy magyarosan *tömény* a. m. sokdolog. (Kovács Mihály: Chémia 2:207 és 4:221.) E szerint *éshmény* a. m. *észdolog*, s csak olyan összetétel, mint pl. *éshkép*, *éshok* vagy *éshrém*. Fogarasi a *ményt* ezen értelemben valósággal létező szónak állítja (Deák-Magy. Mesterszókönyv VII.) és Zsebszótára régiebb kiadásai (még 1852-ben is) föl is veszi. Jelenlegi alakja és értelme, hiszen *eszköz* is a. m. *ész*+*köz* (Verseghy, Lex. 288), Toldy és Szvorényi egyező tanúsága szerint, Szemerétől. (Vö. Munkái 1:47.)

(Folyt. köv.)

KIRÁLY KÁROLY.

EGYRŐL-MÁSRÓL.

1. A *kész van* kifejezésnek párját hallottam a multkor, még pedig tősgyökeres magyar embertől. Ugyanis egy lóvasúti kocsi belsejében egy vidéki ember szivarra gyujtván, egész vigan pófakelni kezdett. Mikor a kalauz ezt észre vette, e szavakkal támadt rá: „Itt a dohányzás tilos van!“ Mint utóbb megtudtam, az illető kalauz Sárköz-Újfalun (Szatmár megyében) született, kizárólag magyarul beszél, németül nagyon keveset ért. Neve Mihálka János. Állítása szerint a *tilos van* kifejezés egész általános az ő szülőföldjén. [Esetleges botlás lesz e h. *tilos* + *tiltva van*. — A szerk.]

2. A Főv. Lapok egyik idei számában ezt írja Gyalui Farkas: „Vajda János minden esztendőben *eljött* Rohitsra. Pihenni az emberek elől menekülni *ment* le.” Most én csak arra vagyok kíváncsi, hogy hol volt a szerző, mikor e sorokat írta. Ha Budapesten volt, mért írja *eljött* Rohitsra (e h. *elment* Rohitsra), (ha pedig Rohitsból küldte cikkét a F. L.-nak), akkor mért írja az idézett sorok végén, hogy Vajda „pihenni *ment* le”? — Ez a példa is kézzel foghatólag mutatja, hogy íróink (mert Gyalui nem az egyedüli, aki így ír) vagy nincsenek tisztában a jöves-menes magyar használatával, vagy hanyagságból elvétik helyes használatát.

3. Affektálás és divathajhászat a nyelv terén. Ha mindennapi tapasztalat nem bizonyítaná, el sem hinné az ember, hogy mennyire uralkodik a divat majmolása az emberi beszéden. Egy idő óta pl. az a szokás kezd általánossá válni, hogy egy-egy összevont mondatot annyi önálló mondatra apróznak fel, ahány tagból amaz áll. Így pl. egyik legjobb, legmagyarosabb írónk (B. E.) a *Vén mester* című tárcájában így ír: „*Az iskolának éltem. A tudománynak. S a népnek*”. És ilyen mondva csinált mondatokat tucatszámra találhatni újabb íróinknál.

Affektálás van az efféle szólásokban: „*Hivatalos* vagyok N. N.-hez” e h. meg vagyok (hozzá) *híva*. N. *rászolgált* kitüntetésére e h. N. N. *megérdemelte* kitüntetését. A *meghíva* és *megérdemel* szók mintha teljesen eltűntek volna a magyar nyelv szókincséből.

4. Ismeretes dolog, hogy a birtokviszonyos összetételek első tagja a magyarban nem lehet többes-számú főnév. A német, pl. egész szabatosan mondja: *Waarenlager, Herrenhaus, Herrengasse Blindeninstitut* stb., magyarul ellenben nem mondhatjuk: *árúktár, urakház, vakokintézet* stb. Nagyon meglepett ennélfogva, hogy Miskolc egyik utcajelző táblácskáján ezt olvastam: *Urak-utca* (és nem *Uri-utca* mint Budán és azelőtt Pesten is). Vajjon más magyar városokban is vannak ehhez hasonló, hibás utcanevék?

FÜREDI IGNÁC.

NAGY KEZDŐBETŰK.

Helyesírásunkban újabban annyira elszaporodik a nagy betű, hogymár-már hasonlít a német helyesíráshoz, s ha még tovább haladunk a választott úton, nem sokára ott vagyunk, ahol a német, s épúgy vissza fogunk kívánczolni a helyesírás régebbi állapotába, mint a német teszi, de akkor már késő lesz.

Azt tartom, csak a tulajdonneveket írjuk nagy kezdőbetűvel, értvén ez alatt az országok, helyek, folyók, hegyek, személyek

és állatok neveit. Nincs annak értelme, hogy a címeket nagy betűvel írjuk: az egyszerűség, célszerűség ellene szól.

Ha azt írjuk: *erdélyi magyar közművelődési egyesület*, nem épolý érthető, mintha mindenütt nagy betűt írunk a szó elejére? Mért írjuk: *a Tetemre Hívás*, midőn az a névelő eléggé bizonyítja, hogy itt nem valami tetszés szerinti tetemre hívásról van szó? Ha pedig az író azt hiszi, hogy olvasója nem tudja micsoda tetemre hívást említ, hiában ír nagy betűt, csak úgy segíthet a bajon, ha oda teszi a szerző nevét. A nagy betű nem oszlatja el a kétséget.

Ha *dálaim* című költeményről van szó, akár nagy betűvel írjuk is e címet, mégsem határozott, mert irt ily című költeményt Petőfi is, Gyulai is, azért ez esetben is kénytelenek vagyunk a szerző nevét kitenni. Ha pedig a kis betűvel irt cím értelemzavart okozna a mondatban — mi a nagy betűvel irotnál ép úgy előfordulhat — tegye az író idézőjel közé.

Hova jutunk a mostani helyesírással? Ha Jókainak egyik hosszú regénycímét így összenagybetűsítjük, mily szép szörnyeteget kapunk: *A Ki A Szívét A Homlokán Hordja*.

Még megérthető az a helyesírás, mely a címben az első betűt nagy betűnek írja, de mint a fentebbiekből kitűnik, ez is fölösleges sallang.

Ha a megkezdett úton haladunk, nemsokára még sokkal szebb eredményekre fogunk jutni.

A halotti beszéd már csak *Halotti Beszéd*, de hát ha a *Julius Caesar*ban előforduló halotti beszédéről szólunk, nem lesz jó ezt is nagy betűvel írni? Mért részesüljön elsőbbségben valamely szegény pap halotti beszéde szemben Antoniuséval? Tehát: Antonius Halotti Beszéde!

Azt szokták mondani, hogy nagy betűvel azt kell írni, amiből csak egy van. Ez oknál fogva szokták az akadémiát *Akadémiának* írni, mert hisz mi csak a mi akadémiánkra vagyunk tekintettel. De ha az akadémiát ez oknál fogva nagy betűvel írjuk, az apánkról, anyánkról szólva is *Atyánkat*, *Anyánkat* fogunk írni, mert csak egy apánk, egy anyánk van. Mivel azonban sok embernek csak egy nagyapja, bátyja. öccse stb. lehet, nem jár el az illető következetesen, midőn ezeket is nagy betűvel írja? Ha pedig egy fekete kabátom van, nemde helyesen cselekszem, ha ily körülmények közt a *Fekete Kabátomról* írok? De hát ha az én bátyámról írok, ne tiszteljem meg őt a nagy betűvel, hisz egyetlenem?

Valóban legelőrehaladottabb volna a magyar helyesírás, ha nagy betűi ily jelentésbeli árnyalatot kifejeznének.

Pláne ha a kutyaról általában írok, csak nagy betűvel fogom írni, mint van is természetrajzi könyv, mely az egyes állatokat nagy betűvel írja. Ha pedig az állatokat nagy betűvel írjuk, nemde az emberből is *Ember* lesz, mint a legfontosabb állatból?

Szokás már a holdat, napot s az egyes csillagokat nagy kezdőbetűvel írni. Értelme ennek sincs, s akik így irnak, nem vonják le a következtést. Ha *Napot*, *Holdat* irnak, irjanak *Napsugarat*, *Napvilágot*, *Holdfogyatkozást*, mikép *Balassa-strófát*, *Les-sing*-elméletét stb. írunk.

Szoktak nagy betűt írni ott, hol tiszteletet akarunk kifejezni: irnak *Ő Fenségéről*, a *Királyról* stb. Ha elfogadjuk, hogy a nagy betű tiszteletet fejez ki, oda lyukadunk ki, ahol a német nagybetűzés dicstelen pályautja kezdetén állott: egészen kiürjük az *ISTEN* szót nagy betűvel, miként a német kiírta a *GOTT*-ot. Istent egyáltalában nem kellene nagy betűvel írni, mert nem tulajdonnév s a tisztelet ilyenképen való kifejezése furcsa eredményekre vezetne. A vallás ugyanis nem tanítja azt, hogy mi más vallás istenét tiszteljük, nem volna tehát lehetetlen, ha valamely keresztény ember a nagybetűírást külső tiszteletadásnak tekintve így írta: „ami *Istenünk* nem a zsidók bosszúálló *istene*“.

Az *ön*, *kegyed* stb. megszólításokat is kár nagy betűvel írni. Itt is német a minta. A német *Sie* megszólítás ortográfiája azonban nagyon is igazolt, mert a nőnemű egyes-számi és a többes-számi személyes névmás öszecserélése igen nagy értelemzavart okozhatna, a magyar azonban nem kénytelen a németet ebben is utánozni.

Kettőspont után s megszólításban nagy betűt írni szintén csak szolgálai utánzása a németnek.

Ezt a kérdést bátorkodtam felvetni, azon reményben, hogy ez nem egészen haszontalan.*

—N K—

IRODALOM.

A gyimesi yadvirág.

1000 forintos díjjal kitüntetett népszínmű 3 felvonásban. Írta Géczy István. Budapest, 1897. Nagel Ottó.

Géczy István népszínművét egyhangú elismeréssel fogadta sajtó és közönség. Messze fölülmulta valamennyi versenytársát, elnyerte az ezer forintos pályadíjat és minden valószínűség szerint meg fogja érni ötvenedik előadását. Való, hogy van egy pár jó alakja, hatásos jelenete és tagadhatatlanul érdekes a népszokások gazdag sora is, amint tarka változatban előtűnik elvönul. Egyébként azonban Géczy is a régi csapáson jár. Darabjának egész levegője a romantika, a ragyogó, a bűvös, az elpusztíthatatlan romantika. Hauptmann Gerhard már megírta a jelen „népszínművét“.

* Kérjük dolgozótársainkat, szóljanak hozzá e kérdéshez.

de azért a lakások még sok fonalat el főgnak nyútni, míg a magyar költő is szakítani tud a régi, megszokott eszményekkel. A Géczy parasztjai nem parasztok: rajonganak a természetért, a sötét erdőért, csergő patakért, vadon nőnek föl, mint a farkaskölyök, de azért lelkiismeretük éber, gondolkodásuk nemes, mi több, lovagias. Azonkívül ékes, virágos nyelven beszélnek, sokszor ritmusban is, sikerült szójátékokat gyártanak és itt-ott egy-egy gyengéd germanizmust is elhullanak.

Ne kívánjuk költőinktől, hogy mindenik géniusz legyen, aki új utat tör, új szellemi mozgalmat indít, habár csak új környezetben is. Hanem egyben igazán elvárhatjuk, hogy ne sértsék valóérzékünket, abban, amiben aránylag legkönnyebb is reálisnak lenni: a nyelvben. A székelységet még nem teszi néhány *vagy igen, vagy nem, ahajt, megest, hezzd, esztenu, élés* (udvar), *szokođál, szetyepotyáz*; de még az sem, hogy *hászem hát — éppeg hát, hiszen hát éppeg hát no*. Beszél-e így székelly parasztleány, vagy egyáltalán parasztleány, ahogyan Géczy mindjárt elejével (1. f. 2. j.) Magdolnát — valóságos prologusként — beszélteti:

„Kelmed beszél így? Kelmed mer engem vádolni? Ahogy így állunk most szemtől szembe, tanunk csak az Isten, *ki felettünk lukozik és itél felettünk. A rég visszafojtott keserűség utat tör belőlem, mint a romboló fergeteg és elmosta haszug szavadnak minden betűjét*. Vadon nőttem fel, mint farkaskölyök, *melynek apját, anyját gyilkos kéz ölte meg*. Sűrű erdő volt a hazám, kecskéim a táplálóm, Istenem a védőm, nap égette arcom, tüske tépte ruhám, és mégis boldog voltam, szabad volt a szívem, tiszta volt a lelkem. Egy napon megláttam kelmedet, sohse felejttem el, mert ahogy megláttam, *egybe rabja lettem*. Guzsalyosba hívtam, kelmed elfogadta. *Ast hittem, mennyországot talállok kebelén, pedig pokol volt ott, kárhosatos pokol*. Egy fél esztendővel ezelőtt haza jött édes apám hosszú rabságából s felnőtt leányának elstírta bánatát, *el édes anyámnak gyászos kimulását. As a sötét fejfa ott a sziklacsúcson, ahová imádkozni jártam, életre kelt és elmesélte ast a gyűlöletet*, mit a kelmed anyja irányunkba táplált (náhrte) s átöntötte kelmedbe is már *as anyatejjel*. Gyalázatba akarta keverni a a tulajdon fiával, csak azért, hogy haza került édes apámnak arcába vágassa: *hogy örömrre jöttél, nézd meg a lányodat, gyönyörködhetsz benne, a fiam szeretője. Még jókor tudtam meg, becsületemet megmenhethetem, de söttem lelkem, as ősszelört*. És hogy egy talpig becsületes ember megszeretett, *magáhos felemelt, nekem adta szívét s kérve-kérte cserébe ősszelört szívemet és est a tört szívét szerelmem melege ősszeforrasztotta, új életre hosta*, ez bántja kelmedet, hogy kudarcot vallott az anyjával együtt“.

De nehogy azt higgye az olvasó, hogy csak Magdolna ilyen ékesnyelvű leányzó: Lelki rokona neki Mária is, aki Gyurival ilyen dialogust folytat:

Mária. *Mért villamlík úgy a kelmed sseme, mikor a templom felé néz?*

Gyuri. *Bár villám volna s lesujthatnék oda, ahova akarom.*

Másutt ugyancsak Gyuri:

Eszembe sincs, *a csókod égeti a lelkemet*, még édesebb csókra vágyik, amit *ajkadról akarok ellopni*.

János. (III. f. 2. j.): Ugyan mit láthatna mást, mint hogy oda van a fiam, *fut mint üsött vad*, azt se tudom merre, azt se tudom, látom-e még vagy se, *a lányom meg lázágyában fetreng s bessél oly dolgokat, hogy kinos hallgatni is . . .* Mit kívánsz még többet. *Szakadhat-e nagyobb teher öreg vállainkra?*

A költőt ez a képhajhászó kedve aztán úgy elragadja, hogy egyszer ilyet is mondát: De ráadásul *még ezt az angyalt is* (Máriát) *keblemre tűzte* (79. l.).

De elég, hiszen ebben a hangban megy az egész darab. Mindezek felett pedig valami sajátos ritmusa is van a Géczy nyelvének, de nem a próza ritmusa, hanem a versé, ami még inkább cifrázza az amúgy is sujtásos stílust. Sokszor egész mondatok egyenlő részekre tagozódnak. Például:

Mária. (III. f. 4. j.). Mikor engem ölelt, | mást vélt karjaiba, | mikor engem csókolt, | másé volt a csókja | . . . ő rá gondolt úgy-e | azért nem tud engem | igazán szeretni?

Gyuri. Mit tudom én, miért? | Mit tudom én, mi bánt? | Hagyj engem sorsomra, | rontás útján vagyok, | vesszek el egészen.

Mária. Elvitte magával | minden reményemet | s rám hagyta cserébe | a világ bánatát.

Ami pedig a germanizmusokat illeti, ezek a következők:

A *bir* ige németes használata: Fogva tartja azt a szívet, *amelyiket én szeretnék birni* (31. l.) *Birni* fogja benne a világ legjobb *teremtését* (58.). Elmesélte azt a gyűlöletet, amit a kelmed anyja irányunkba *táplált* (nährte. érzett). Eltökéltem mindent jóvá tenni (*ich entschloss mich alles gut zu machen*). hogy mindent jóvá teszek (77). A sátán újra a szívembe *lopta magát* (*er stahl sich in mein Herz*; lopózott uo.). Németes a páros testrészek többesi használata is: Kikaparnám a *szemeit* (28). Mást vélt *karjaiba* (41). Szakadhat-e nagyobb teher *öreg vállainkra?* (68).

Azt se mondaná, még úri ember se, közönséges beszédben hogy: *En e papírt itt az egybegyűlt nép szemeláttára szét-tépem* (76).

Egyszóval, a Géczy darabját nem ajánljuk a székelv nyelv-járás tanulmányozóinak figyelmébe.

ZLINSZKY ALADÁR.

A magyar helyesírás és a helyes magyarság.

Összeállította Bély Mihály. Nagykanizsa, 1896.

Hasznos munkára vállalkozott e kis mű szerzője, midőn abban a fejletlenségben, mely helyesírásunk körül van, el akar igazítani. abban a tudatlanságban, melyben a magyarosságot ille-

tőleg leledzünk, helyes nyomra kíván vezetni. És vállalkozásához annyi buzgósággal és tudással fogott, hogy biztos sikerre is számíthat.

Műve a két külön kérdés tárgyalása szerint két részre oszlik. Az első, a kisebb rész, a helyesírást, a második, a nagyobb és ügyesebb rész, a magyarosságot tárgyalja.

A helyesírást illetőleg Simonyi hívének vallja magát. Röviden tárgyalja a szófejtést, mint helyesírásunk első elvét; hevesen kikel az Akadémia következetlensége ellen, midőn az összetett mássalhangzók kettőzésének egyszerűsítését követeli. Egész szenvedéllyel harcol a *c* mellett. Csekélyke fogatkozás, hogy a *c* buzgó harcosai között Vörösmartyról megfélekezett. Az idegen szók kírását a kiejtés szerint követeli, bár a magyarosság tárgyalásában lehető kerülésüket ajánlja. Hosszasan beszél a tulajdonnevek írásmódjáról, s itt leghelyénvalóbb az a tanítása, mellyel elítéli a görög tulajdonnevek görögös írását. Igen helyes megjegyzése az is, hogy a külföldi nevekben hagyjuk meg ezt a sorrendet: keresztnév, vezetéknev, az egyöntetűség kedvéért, — hozzátehetjük a megszokottság kedvéért is. Mert az bizonyos, hogy *Bellini János* vagy *Veronese Pál* nagy zavarba ejtenének a megszokott *Giovanni Bellini*, *Paolo Veronese* stb. helyett. Csakhogy *Shakespere Vilmost*, *Cantu Cézárt*, *Schiller Frigyes* stb. már megszoktuk. — A kötőjel használatáról mondottaknál nem helyeselhetjük az ilyeneket: *arany- és ezüstért*, *ég- és földre*. Helyesebb az ilyenekben külön-külön kitennünk a ragot. *Jegyzetek* címen összefoglalja végül a helyesírás mindazon kérdéseit, melyeket még a Nyelvőr helyes tanításai után sem fogadott el a közhasználat.

Sokkal érdekesebb a könyv második része, mely a magyarosságról szól. Ezt a részt minden művelt embernek ismételtelen és ismételtelen el kellene olvasnia, hogy megtisztogassa nyelvét az idegen máztól és színtől. Nemcsak politikai és tudományos, de szépprózáink is annyira ellapul és oly szintelen kozmopolitikussá válik, mintha csak szántszándékkal kerülnénk nyelvünk eredeti sajátságait, törzsökös tulajdonságait. Helyesen panaszolja ezt föl a szerző, s helyesen mutat rá íróinknak arra a nagy hibájára, hogy nem ismerik és nem is iparkodnak ismerni a nép nyelvét. Pedig ennek ismerete adhatja csak meg írásuknak a zamatot és színt. Tárgyilagosan ismerteti a nyelvújítást is; nem kárhoztatja általában, de elítéli főleg azért, hogy a mondatok szerkesztését is idegen kaptafára igyekezett húzni és kapva-kapott az idegen nyelvek úgynevezett „szépségein”. — Sorba vesz ezután a magyarosság ellen elkövetett minden bűnt: a helytelen és korcs képzőket, az *i* képzőt, a fosztóképzőt, a helytelen összetételeket, a szócsontkítást, a nyakatekert új szókat, az idegen szók halmozását, az idegenszerű kifejezéseket, a szórendi helytelenségeket, megrója a *miszerint*et „az izlés álarcában járó izléstelenségnek vadonatúj szülöttjét”, és tárgyal még sok apró kérdést. Mindezek tárgyalásában ritkán téved. Figyelmesen forgatta a Nyelvőrt és mindég azon van, hogy vele egy állaspontra helyezkedjék. — Abban nincs tel-

jesen igaza, hogy most már hiába való munka volna a korcsképzők végleges kiirtásán fáradoznunk. De épen azon kell lennünk; s ha véglegesen ki nem írthatjuk is, legalább fogyasszuk meg nagy számukat. — Csekélyebb baj, hogy Bély könyve minden részében *magyarságnak* nevezi a *magyarosságot*; azt sem rójuk fel olyan szigorúan, hogy tárgyalás közben néhol szenvedélyesebb, mint kellene és sokszor bőbeszédű. Mert egyébként igen ügyes módszere van és főleg számos példát hoz fel minden állítására. Ezért azután tárgyalása világos és könnyen érthető. Annak pedig, aki a nagy közönségnek szán ilyen szabású könyvet, így kell írnia. Bár minél többen megismerkednének e könyvecskével, melynek ára mindössze 50 kr.

KISS ERNŐ.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

A kettős számvitel néhány függő kérdéséről.* Előljáróban azzal a kérdéssel kívánnék foglalkozni, ha nem volt-e hiú különködés, amiért e rövidke tanulmány címében kerültem a *könyvvitel* szót és a *számvitel*-t használtam helyette.

Nem szokatlan irodalmunkban a *számvitel* szót használni annak a fogalomnak a kifejezésére, amelynek számára a *könyvvitel* szót lefoglalták. Az állami számadások szerkesztését, az állam bevételeinek és kiadásainak és kereskedői gazdálkodásában előforduló eseményeknek rendszeres följegyzését *számvitelnek* nevezik. A *számítások* végzik, és nem a könyvelők, a *számvitel* összes munkáját. A *számsekk* vizsgálja meg, hogy a pénzkezelésre jogosítottak mennyiben végezték pontosan és a törvényes követelményeknek megfelelően a munkájukat. Mert *számmonkérő széket* tartottak hajdanában is az olyan tisztek ügykezelése fölött, akik pénzt kezeltek és számszékekben jegyezték föl mindenba a bevételeket meg a kiadásokat.

Csak későbbben készült a *könyvvitel* szó! Van benne nagy része annak, hogy a kereskedői számítást a németektől tanultuk, akik a *Buchführung* szót foglalták le a kereskedő számvitelének a megnevezésére. Csoda, hogy nem a *Buchhaltung* szót fordították le és nem nevezték el a kereskedői számvitelt *könyvtartás*-nak, holott alaposan csábító lehetett volna rá a *számtartás*, melyet évszázadok óta végez derék munkában a *számtartó*, meg a *számadó*.

Ime, mennyi sok jó magyar szó: *számadás*, *kereskedelmi számadás*, *számtartás*, *kereskedelmi számvitel*. — *azután számvevő*, *szám-tartó*, *számadó*, *számítt* — a *könyvelő* helyett.

Azt se gondolja senki, hogy a többi európai nemzetek nyelvében is benne van a *könyvvitelnek* megfelelő *Buchführung* szó szolgai

* A soproni felső keresk. iskola idei értesítőjéből.

fordítása. A francia könyvtartásnak, *la tenue des livres* nevezi, jobban mondva nevezte, mert az újabb művekben úgy szólván kizárólag a *comptabilité* szót használja, mikor arról beszél, amit mi elég hibásan könyvvitelnek mondunk; a *comptabilité* pedig számvitelt, számadást jelent és nem számtant. A francia számviteltani professzor, aki egyben a számtannak is mestere, így írja characterét: „Licencié des Sciences Mathématiques, Professeur de Comptabilité”. Az olasz sem hívja szolgai fordításban *tenuta di libri*-nek; Paciolo Lukács, a könyvelésről készült első könyv szerzője, ezt a címet adta a művének: *Tractatus de computis et scripturis*. És az olasz a *computus* szóból csinálta azt a szót, amelynek egy négyszáz éves, igen nagy irodalom szerzett kelendőséget, a *contabilità*-t. Később ez a szó is sokat veszít általános használatából és helyébe lép a *ragioneria*. Ám egyik sem jelenti a könyvvivőt, a könyvvitelt, hanem jelenti a *számvitelt*, a *számadást*, a *számvitelést*.

Nem volna célra vezető még továbbra is idézni: az idegen nyelvek közkeletű szavait annak az igazolására, hogy a *könyvvitel* szó, a németek irodalmán kívül, egyetlen nemzet irodalmában sem tudott magának olyan meleg otthont teremteni, mint a magyarban; holott ép a magyar nyelvnek vannak régi jó szavai azoknak a fogalmaknak a fedezésére, amelyekre szolgai utánzatban lefoglalták a *könyvvitelt*, a *könyvelést*, meg a *könyvviteltant*.

Nagyon üdvös volna, ha szakítanánk velök. Gazdag nyelvünk egész sorát kínálja helyette a jó szavaknak, a helyesen képzeteknek és a fogalmat valójában kifejezőknek. Ha az állami pénzügyek forgalmának megfelel a *számvitel*: miért ne tanítanánk mi a *számviteltant* vagy a *számadástant*? És ha az állam azon alkalmazottai, akik néhány szóval, tíz számjeggyel millió és millió-féle összerakásában, vetik papírra az állami gazdálkodás eseményeit nem zúgolódnak a *számítást*, a *számvevő* elnevezés ellen: nem értem, hogy miért kelljen azoknak, akik ugyanazt a munkát valamely kereskedelmi, vagy ipari vállalat szűkebb keretében végzik, a *könyvelő* nevére aspirálni?!

Tanítsuk hát ezentúl a *kereskedelmi számviteltant*, a *kereskedelmi számadást*, neveljünk *számadókat*, *számtartókat*, *számvevőket* vagy *számíttasztakat*, — de ne neveljünk *könyvelőket* és *könyvvivőket*! Hagyjuk ezt a németeknek.

BERÉNYI PÁL.

Spritzer, Schnitt. Ki nevezte el *spriccer*-nek a spriccert, és miért lett népszerűvé a Szent István birodalmában ez a Germániából ideszakadt kifejezés, azt még — fájdalom — nem derítette ki idáig az oknyomozó történelem. Annyi bizonyos, hogy a *fröccs*, amelyvel egyes buzgó hazafiak a spriccert megmagyarosítani akarták, nem igen tudott a megérdemelt népszerűsége vergődni, s a *fröccs* inkább csak az asztaltársaságok különszobáiban szerzett némileg polgárjogot. Különb karrierhez jutott az úgynevezett *tréfa*, amelynek a félspriccert, vagy másképp a *snittet* elkeresztelték, ez a *tréfa* néhai Komócsy József bátyánk, a jeles költő nevéhez fűződik, aki abból a

helyes elvből induit ki, hogy a felnőtt ember egy félspriccer nem vehet komolyan, s hogy egy félspriccer inkább tréfa, mint ital.

PESTI NAPLÓ 1897. VI. 29.

Apparat, Vorrichtung? Miként lehetne a jelenleg egy szóval *készüléknek* nevezett, tényleg különböző *Vorrichtung* és *Apparat* fogalmakat jó magyar szavakkal megjelölni? Az *Apparat* rendesen egész, mondjuk mechanikai szerkesztményt jelöl meg; míg a *Vorrichtung* a szerkesztménynek csupán bizonyos részét fejezi ki. Ez utóbbinak értelmében a magyar műszakiak a *berendezés* szót is szokták használni, ami a hasonló értelmű *Einrichtung*-nak szó szerinti fordítása.

ÁRPÁS MIKLÓS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

A kuglizás műszavaihoz. Német-Gencsen (Vas m.) a következőket mondják: a középen álló legmagasabb fabáb *király*; a két szélső s a hátulsó *paraset*; az elől álló *első*; a többiek *dámák*. Ha a király kivételével a többi eldült: *kossorú*. A legnagyobb golyó *násdár*.

PEKOVITS SÁNDOR.

Közmondások keletkezése. Hogy keletkeznek közmondások. szólások a nép lelkéből, azt két alkalommal láttam és hallottam.

1. Kenesén (Veszprém m.) történt, mikor S—s bácsi korán reggel a *szürün* dolgozott, hogy felszólította feleségét, hozná a zsákokat, mert alkalmas az idő a *szórásra*. Az asszony a Balaton felé mutatva nézi a folyton gyarapodó felhőket. A gazda csak lapátolja, szórja, tisztítja a gabonamagot, az asszony még mindig a felhőket nézi. A gazda a garmadának már az alját lapátolja, mikor ácsorgó feleségére rászól: *Ki a felhőket nézi, a munkát nem végzi*.

2. Az Erzsébet királyné útján mentem a Rákos patak felé. Mikor a vasúti sínekig értem, leeresztették a sorompót, velem együtt három paraszt asszony megállt s a vonat robogva jött. Azt mondja az egyik asszony: *Elűt a bakterház, szalad a vasút*. Hasonló értelemben használják Szillban (Somogy) az *elűt* szót, mikor azt mondják: *elűtek a tikok*, t. i. nyugalomra mentek beálló estével.

SCHÖN JÓZSEF.

Mazúr. A palóc nyelvjárásban gyakorta fordulnak elő ilyen szólások: *Egész mazúrá tét* (tönkre tett). *Ollyam mazúran hagyott, mind az újom* (ujjam). *Ott fekszik egész mazúran*. Jelentése: *tönkre tett, csupasz, kifosztott, elzüllött*.

E szó eddig is jövevénynek látszott előttem s most egészen meggyőződtem róla Verancsics kézírataiból, ahol a szultán ellen szőtt lázadás leírásában ilyenek olvashatók: Hrusztán passa az jancsárokat

mind *masullá* teszi. — Kik megbusulván, hogy *masullá* tötték vóna őket. — Én jancsár vótam előbb és *masullá* töttek vót (L. még Magy. Tört. Eml. 3:189. és 5:7.). A *masul* török katonai műszó s annyit jelent, mint *lefokozott*, *tishti rangjától megfosztott* s általában *a katonaságtól elcsapott*. Minthogy az ilyen egyének jobbadán *elszűlőttek*, s földönfutókká lettek, az átvételre nézve a jelentés nem okoz semmi nehézséget. Az *l—r* hangváltozás pedig a palócban szintén ismeretes nemcsak a szó közepében, mint pl. *kerepél* (kelepel), *szület* (szüret), hanem a szó végén is, pl. *sikár* (ő síkál), *sikárok*, *sikársz* (*sikár* = tésztanyujtó alakú mangorlófa, mondják *sikállónak* is, *Sikár* = kutyánév). Hangváltozás tekintetében tehát a *masúr* teljesen megfelel a *sikár* szónak s így kimondhatjuk, hogy a török hódoltság idejéből származó jövevényszó.

Érdekes volna megtudnunk, vajjon nem fordul-e még elő ez a *masúr* másutt is, mert a palócságnak olyan vidékén ismeretes, ahova a török hódoltság nem terjedt ki (Borsod, Sata), Eger vidékén pedig, amely sokáig uralta a törököt, tudomásom szerint ismeretlen.

BARTHA JÓZSEF.

Zürik. Téved a t. szerkesztőség, mikor (26:88) azt mondja, hogy ama svájci város nevének magyaros *Zürik* írása rontás, mert így volna jó: *Cürik*. A „Limmat-Athéne” francia neve *Zurich*, ejtsd: *Zürik*; német neve *Zürich*, ejtsd: *Cürih*. A Budapesti Hírlap a francia *Zurichet* írja magyarosan. *Cürik* nem sühet ki se a francia, se a német névből.

KÁLMÁNFY BÉLA.

Nem értjük, a németek lakta város nevét miért kellene franciásan ejteni. *Cüriket* magyar beszédben ép úgy ejtethjük *k*-val, mint a *baktert*, *silbakot* és sok más *ch*-hangú német szót. Átírásnak a *Cürich* sem volna rossz. De általában nem célszerű az idegen helységnevek és családnevek átírása, mert ez nagy zűrzavart okozna.

A SZERK.

Klapancia. (25:556.) Sokkal régiebb. Szemere Pál írja 1860 április 2-án Arany Jánoshoz írott levelében: „Verseszköze nem a tompahangú és meddő *klapánc*.”

BÁLINT KELEMEN.

Fagy.* A Magyar-Ugor Szótár *fagy* cikkének olvasása közben eszembe jutott két magyar kifejezés, melyek, úgy mint a latin *per nives usta herba*, szintén *égni*-féle szóval fejezik ki a fagy hatását a növényeken: *a dér leforrásta a virágot*, *a dér elsüti a gyenge levelet*. Ezek a kifejezések egész Baranyában közkeletűek.

BÉRCZY JENŐ.

* E sorokat egy levélből közöljük, melyet Budenz hagyatékában lelünk. Budenz a *fagy* és *fás* szókat olyan finn, mordvin és lapp szókkal egyeztette, melyek fázást is, égést is jelentenek. L. most e szócsaládról NyK. 26:410—1. és 27:137—8.

A SZERK.

Helyreigazítás. Mondja a pap az esküvők előtt az eskü formulát: „a házastársi kötelességeket *iránta* híven teljesitem“, de a vőlegény bizony úgy mondja, hogy: *eránto*. Hát azóta a pap is csak úgy mondja: *eránta*. (Vas m.)

TURCSÁNYI ANDOR.

Bara. Jenő S. szerint (Nyr. 26. k.) a *baras* szó „legalább házhelynyi területű álló vizet jelent, melynek vízmennyisége az esőzés gyakoriságától függ.“ Ezt a szót az új szlovénből is ismerem; *bara*: Sumpf, Morast, mocsár, posvány. Bács-Bodrog vármegyében az olyan csekély esésű, sekélyes patakoknak, ereknek a neve, melyek esős időben megdagadnak, a szárazság pedig sokszor majdnem teljesen felissza vízüket, amelyek helyenként nagyobb nádas mocsarakat alkotnak. Bács-Bodrog vm. monografiájában 2:68 a következőket olvastam. „Talán szokatlannak fog tetszeni sokaknak a patak elnevezés, melylyel a mi folyó *baráinkat* megnevezem, . . . de mivel nemcsak a meggyűllemlett csapadékvizekkel táplálkoznak, hanem létezésük oka ezeknek is valóságos forrás, megvan náluk is a patak főattribútuma . . . Ezen csekély esésű patakokat az jellemezte, hogy néhol igen széles területen fekvő tavakat, nádasokat alkottak, hol vizük hosszasan visszatartván, igen sok söt oldottak föl a talajból s így vizök ihatatlan ugyan, de azért a tavi potykák számára még elég élvezhető volt“.

Ilyenek a Zsiva-bara, Kigyós-Bara, Mosztogna-bara, Krivája-bara, Jegricska-bara, Nagy-bara, Bela-bara stb.

BELLOSICS BÁLINT.

Megesett személy. (B. Szabó MVir. 128). Könnyebb megfeddeni, mint épségre hozni a már *megesett szűzet* (Kisv: Adag. 420). A kifejezés ételme ismeretes, de felvilágosítására nem árthat, ha idézzük a NySzótárból a következő példákat: Akárki melly jámbor legyen is, mégis hol itt hol amott ugyan *megesic és megbollic* (MA: Scult. 151). Ha ujonnan *megesünk*, módot adott a bűnökkel való ki-tisztulásra (Pázm: Préd. 9). Mutassatok e széles világon csak egy pápistát olyat, a ki *bessédében meg nem esett volna* (Matkó: BCsák. 266). A szó jelentése, mint látható, általános *peccare*, s a szóban forgó szólásban egy különös esetre szorítkozik. Jelentése bővült, amit úgy fejezhetünk ki, hogy *pregnans* jelentés. Hasonlók: *fűles, sádjas, nyel-ves, fogas*, amelyekhez hozzáfűződik a „nagytság, erősség“ fogalma. *Pofos*: teli ábrázatú (Tsz.); *olyan pofás*: kővér, mondják Szilason. *Szíves*, a. m. jószívú, de a vogulban *simiy*: haragos, rasend (Ahlquist), bátor (VgNK.). Így magyarázható a *lábás jószág* kifejezés, t. i. hogy t ő b b lába van, mint a szárnyasnak. Mondják ezt is *eresztős gabona*: jól fizető, jól eresztő; az ellenkezője, mikor *vékonyan* ereszt. A szalonna is lehet *eresztős*, ha bőven sül ki belőle a zsír (Nyr. 14:230). *Hágós, nagy-hágós*: arduus (Wagner, Nyr. 22:504). *Áros*: drága, *megárosodik*: megdrágul (MTsz.) A latin *succedit* „sikerül“ jelentése ebből fejlődött jól következik.

A vogulban is egész közönséges és a magyarnak teljesen meg-

felelő a jelentés ilyen fejlődése, pl. *niolén*: nagyorrú, ill. orros (NyK. 21:454.); *samén* *Utpi*: nagyszemű Utpi, ill. azemes; *süpi* *Upi*: nagyszájú U. ill. szájas (uo. 395); *tépi* *ás*, *xiúti* *ás*: táplálékkal, hallal bővelkedő Ob, ill. táplálékos, halas (VNépkGy. 2:155); *xapi* *ja*, *tüpi* *ja*: hajó lepte, evező lepte folyó (uo. 160). Hasonló példákat még bőségesen lehetne idézni. Nemkülönben a mordvinból pl. *M. kortan*: 1) beszél, 2) rábeszél (Máté XII. 4, 7), 3) condemnare (Máté 28:14); *E. mefan*: 1) mond, 2) parancsol; *E. kurgo*: 1) száj, 2) hangosan (*mori kurgo moroso*: er singt laut ein Lied, Paasonen 1:42, 19).

SZILASI MÓRIC.

Eltörött a méceses. (NSz.) Ismeretes kifejezés, melyet akkor szoktak használni, ha valaki, különösen kis gyerek, sírva fakad. Zala-ban ezt így mondják: *Étörött a méncses cserép* (Nyr. 15:573). A szólamód magyarázatára szolgálhat: *Méncseredik*: mérgesen sír s száját elvonva rút képet csinál. „Ha valami nem tetszik neki, mindgyárt *elméncseredik*“ (Kr.). *Méncseredett*. kiddlelt a szem. pl. mikor sokat iszik vki, s kiveresedik s megdagad a szeme (Tsz.) Végül *m'ésog*: nyaffog (Nyr. 23:287.) Vö. *picsog*: szomorkodva, sírva beszél (Tsz. Bródy: Nyomor 29), *pityeg*, *pityereg* stb. Valószínű, hogy összefüggnék, ill. rokonok a két csoportbeli igék; a *p = m* hangváltás (*part*: *mart*) nem okoz nehézséget, s a NySz. idézi még a *pintyög* (C. MA.) változatot is.

SZILASI MÓRIC.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Káplán-stílus. Interpelláció. a) Van-e tudomása a szerkesztő úrnak arról, hogy a magyar irodalmi nyelvnek egy új fajtája van keletkezőben? b) Van-e tudomása arról, hogy e stílusfajta egyike a legrútábbaknak, legmesterkéltbeknek, amiket emberi fül valaha hallott? c) Van-e tudomása arról, hogy e nyelvi alakot társadalmunk egyik nagyobbra hivatott rendje, a r. k. alsó papság használja?

Nagyon elszomorító, hogy egy nyolc gimn osztályt, s négy teologiai évet végzett magyar ember úgy írjon magyarul, mint ezeknek az uraknak egynemely része.

A káplán-stílusnak egy exotikus díszvirágát van szerencsém ide mellékelni s az ifjú költő-nemzedéknek kerülendő példaul bemutatni.

Megadjuk-e magunkat?

Ki jártas a *szellemvilági körben*

S észlel *derűt s felcsattanó pokolt*;

Tudja, mitől van az, hogy itt virágzik

Egy nép, s amott a másik haldokol,

Egély a nemzetéltet ápoló lég,

Ettől *fölél*, virúl átén a hon,

Hol nincs ez, ott beáll a zord enyészet,

Mit ily nemzetre *önbánátka* von.

Mit ér kifejtve bár a legszebb hulla?
 Csak vás biz' az, élettelen, hideg;
 Mit ér a *külműveltség* csillogása,
 Ha *szellemihlet* nem *legyinti* meg.
 Vakítson bár a *fény villanyvilága*,
 Fátyoltalan szemet, nem *téveg* ez,
 Bár vonz a szép alak, nagy búsan így szól sz:
 De mégis egy halott arcképe ez.

*Ki műve ez? — Ki másé, mint a kornak
 Korcs lelke hoz dulongva ily halált,
 Aljupiterként ez dörög, viharzik,
 Még töre rést a néphe nem talált:*

„Le kell rombolni a trónt és az oltárt,
 Nekem hajoljanak meg a szívek,
 Ez a *kimért szerep*, *ki est nem dülja*,
 Az ellen irtó hadat viszek“.
 (S így tovább, Herkó Páter, júl. 19.)

PÁPISTA MESTER.

EGYVELEG.

Nyelv-dualizmus az Alföldön. Bámulatos a magyar nyelv terjeszkedő ereje az Alföldre mesterségesen plántált tót nyelvzigeteken. A napjáróra lakatlan földet idegen nemzetiségekkel telepítették be a mult század elején. A Harruckernok később tótokat, a Hanckensteinok morvákat telepítettek a magyar rónára. Így kerültek tótok Szt.-Andrássra, Békésre, Csabára, Endrődre, Tót-Komlóra. Ezek közül a magyarosítás Szt.-Andráson, Békésen és Endrődön végkép befejeztetett. Hirmondója sincs többé e községekben a tótnak! A magyarságnak huszonötezer lelket nyertünk meg. Legradikálisabb volt Endrőd magyarosítása még pedig a század elején. Minden átmenet nélkül egy szép napon a hiveket azzal lepte meg a papjok, hogy magyarul prédikált; akiknek nem volt inyére: déresre kerültek. Ma irmagul sincs a községben tót, csupán a tóthangzású családnevek emlékeztetnek a község egykori tót nyelvűségére. Hogy az idegen nemzetiségű róm. katolikus hiveknél megy a legkönnyebben a magyarosítás, Endrőd mellett Szent-András is mutatja, melyet szintén megmagyarosodott tótok laknak. Drága pénzért sem hallani tót szót, csupán a Bortyik, Klenócsky, Knapcsek családnevek emlékeztetnek a községi lakosok tót őseire. Az alföldi tót nyelvzigeteket egyre enyésztetí a minden oldalról körülvevő magyarság, a békésmegyei Csaba, Szarvas, Komlós és Berény községek. Hogy mily mértékben rombolja tót nyelvét,

szellemét a magyar, érdemes kissé megvilágítani. Ekként keletkezik aztán egy bámulatos nyelv-dualizmus, az átmeneti időnek zagyva nyelvezete.

Ugyanis a modern élet az új fogalmak egész seregét ismertette meg a Felvidékről leszármazott települtekkel, melyet a szegény, robotos nép odafönn nem ismert, természetesen az ismeretlen fogalom kifejezésére a tót kitételt sem hozta magával.

Az alkotmány bástyái között az Alföldön helyezte el magát, a köz- és politikai élet műszavait a magyartól átkölcsönzi. Keletkezik egy nyelv, melyet a tót névelők, névmások, képzők és igeragok mellett is minden magyar ember megért, amint néhány mutatóból mindenki meggyőződik.

1. Pán telekkönyvvezető pak mi datja telekkönyvi kivonat. (Telekkönyvvezető úr, legyen szives telekkönyvi kivonatot adni.)

2. Na lóvasutskie részvénye mozse potpiszaty v takarékpénztáru. (A lóvasúti részvényekre alá lehet írni a takarékpénztárban.)

3. Tájgyem közgyűlési jegyzőkönyv hitelesítovaty. (Megyek a közgyűlési jegyzőkönyvet hitelesíteni.)

4. Pan elnök pivorjedali végzés. (Az elnök úr kimondotta a végzést.)

5. Takarékpénztár má velki tartalékalap. (A takarékpénztárnak nagy tartalékalapja van.)

6. Na keri jelölt bugyes szavazovaty? (Melyik jelöltre fog szavazni?)

7. Ja birám pri kergátye na vásárállásu. (A körgát mellett, a vásárálláson lakom.)

8. Moj béres zahubil kukorica-morzsoló. (Béreseim eltörte a kukorica-morzsolót.)

9. Na gazdabále zme dobre mulatovali. (A gazdabálon jól mulattunk.)

10. Moj gazda je v kávéházu. (A gazdám kávéházban van.)

11. Fiam dosztály jeles bizonyítvány. (Fiam jeles bizonyítványt kapott.)

Hogy a politikai életben sehogysem boldogul tót nyelvével, mindenki sejtheti. Neki az ellenzék: balpárt; ha a képviselőválasztásra megy: Tagyeme képviselőválasztás. Mikor télen megenyhül a levegő, erre ez a közhasználatú kifejezése: *engegyuje* (enged). A Körös-szabályozás a fizettség miatt nem valami népszerű intézmény, mert azt mindig megjelözi: ten beszni Keres-szabályozás (veszett Körös-szabályozás); a szabályozási vonal: szabályozáska linea, a zivatar: bo velyki *fergeteg*. Ha a bírósághoz megy, ezt így fejezi ki: tagyeme na *biróság*, bugyen *makacs* (Megyünk a tárgyalásra, mert elmakacsolnak.)

Hogy az egyes fogalmakra rendszerint a hivatalos használatú kifejezéseket veszik kölcsön, kitűnik abból, hogy amely fogalmak ismeretesebbé a Bach-korszakban váltak, azokat a német nyelvből kölcsönözte, így az adóhivatal: *steiront*, a bélyeg: *stempely*, a harisnya: *stromplya*.

A nyelvi dualizmusban a magyar nyelv oly túlsúlyra vergődik, hogy én, aki a tót nyelvet épenséggel nem beszélem, különösen a községi bíró szobájában, teljesen megérttem, ha tót felekkel beszélnek — csabai tótul.

Csak egy tünetet, de jellemzőt arra, hogy a magyar tős-gyökeres kifejezések mennyire befészkeltek magokat az alföldi tótok nyelvébe. Az alföldi gazdaember, akár a szalontai, így szólítja meg hajadon eladó lányát: 'fiam'. Ha vígság, ha bánat dalra készíti: magyar dalra gyujt; ha táncol: magyar csárdást roptat. A Felvidékről hozott népviseletet, szokásokat elpusztították az alföldi magyar viselet és szokás. Egy pár avas. nehezen pusztuló ködmön a tőpörödött anyókán maradt legfőlebb emlékeztetőül.

A Felvidéken jog és öröm nélkül, szegénységben nőtt fel a magyar alföldi televényes szorgalmából kis nábobba cseperedett gazda. Jogokat itt ismert, örömhöz itt jutott. Meghálálja azzal, hogy a legnagyobb kedvvel, melyhez az alkalmat maga keresi, átveszi a magyar nyelvet, gondolkozást, szokásokat. Micsoda balfogás, hogy a népréteg hajlandóságát, az erőgyűjtő nemzeti politika szabadjára hagyja. Aztán mégis mi vagyunk sovínisták!

(Budapesti Hirlap VI:27.)

V. L.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

1) A 25:408. l. tett kérdésekre: Bihar megyében az apró kővet *kavics*, *kövecs* és *kövics* névvel jelölik. A kővát a gyermekek *tűskőnek* hívják. (Szabolcsban a szénátöreket nevezik *murvának*.) Az agyagot meg Biharban *sárgaföldnek*, a mintegy szenesedésnek induló televényt *saurkosnak* hívják. Nyírségen a vizenyős fekete földnek *aljas* a neve. L á b a S á m u e l.

2) A 26:90. l. tett kérdésekre: *Gyámfa*, *gyámgerenda* Székesfehérvárott 'mestergerenda' jelentésben használatos. — *Kábolgyás* Csallóközben 'eszetlen' értelemben mondják. Talán evvel függ össze a rábaközi *gabórgyás* alak is, amely hebehurgyát jelent s kivált e kapcsolatban használatos: *gabórgyás bolond*. — *Kákics* szóval Rábaközben és Komárom megyében (Marcellháza) bizonyos, mákhoz hasonló növényt jelölnek, amelyet a malacok igen szeretnek. Horváth Flóris.

3) A 26:135. l. tett kérdésekre: *Élelem*, *élelmes*. Szentesen a köznyelvi jelentéssel használja a nép. Molecz Béla. — Pálfán, Kemenesalján *ilelém* a. m. eleség, kenyér; de ritkábban használt szó. Pl. „Éfogy az ilelém, asztán mi csinálunk? — Sztrokay Lajos.

Mesütelen és *mesztelen* Szentesen egészen közönséges szók. Molecz Béla.

-*Ű-ű*, -*ül-ül* mindig hosszúak Szentesen, kivéve az -*ül-ül* névrág személyragos alakjait; ezekben a magánhangzó rövid, de megnyú-

lik az *l*: *belülled, mellüllem*. Molecz Béla. — Az *-ú -ü* melléknévképzőt így ejtik: *naffülü, szemü, "óru* stb.; az *-ül -ül* igeképzőt így: *tanulok, tanüss, tanü, tanulunk, tanútok, tanúnak* stb.; *kerülő, fűtyülő* stb.; az *-ül -ül* névragot pedig így: *el"ó, hátü, mögü* stb. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka y Lajos.

Hajdú-Szováton így beszélnek: „*Karda'* csatáztam vígig a negyvennyócat“. „Ügy e'verlek *eve'* a *botla'*, hogy megkeserülöd aszt“. „Aszt a kutya *szencsígedet!*“ „Jaj! Istenem *mencs* meg“. Rechnitz Ignác. Szentesen a *karddal, parttal, szentség, hordja* szavakban rövid *d, t. cs, gy* hangot hallunk. Molecz Béla. — Kercseligeten (Somogy megye) a *ment* ige fölszóllító alakja: *mencsén*. Jenő Sándor. — Pálfán, Kemenesalján a következő ejtismód járja: *kar-d"ó* (karddal), *part"ó* (parttal), *csont-t"ó* (csonttal), *hor-d'é, kez-d'é, szen-cség, bolon-cság, ron-csa, hor-gya*. Tehát az illető kettőshang első tagját ki sem ejtik, hanem szünetet tartanak helyette. Sztróka y Lajos.

Sopron, Soprony? Pálfán, Kemenesalján ragozva így ejtik: *Sopromba, Soprombú, Sopronnak*; melléknévképzővel: *sopronyi*. Sztróka y Lajos.

Ötönkint, hatonkint használatosak Szentesen, de gyakoribb: *ötivel, hatával*, Molecz Béla. — Pálfán, Kemenesalján csak így mondják: *öten, hatan*. Továbbá: *ötönkin(t), hatonkin(t)*. Sztróka y Lajos.

Naponként, másként. Szentesen: *naponkint*; a *másként* azonban nem használatos, helyette *másképen és másképpen* szokat mondanak. Molecz Béla. — Pálfán, Kemenesalján: *naponkint*; a *másként* ismeretlen, helyette azt mondják: *másképpen*. Sztróka y Lajos.

Szentesen nem mondják sehogy se máskép az illető játékot, csak így: „gyere Pista, *lovazzunk!*“ Molecz Béla. — Baján mondják a gyerekek: „gyűssz *lovat jáccani?*“ Jenő Sándor. — A gyermekek így biztatják egymást a játékra: „Gyere já-cunk *lovasossat*“ v. „gyere, *lovazzunk*“, v. „gyere *lovaznyi!*“ Továbbá: „Já-cunk *iskolássat!*“ (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka y Lajos.

Ha ki. Bánfán így éneklí a nép az ismeretes dalt: „*Ha ki tuggya, mért nem mongya, Merre van az országúttya*“. Jenő Sándor.

Az *ámbár* kötőszót a szentesi nép nem igen használja; a *mire* egészen közönséges, de gyakran váltakozik vele: *mikorára*. Molecz Béla. — Nógrádban általánosan használatos a *mire* haza érsz'-féle kifejezés. Egy előfizető. — Pálfán, Kemenesalján az *ámbár*-t ritkán a *mire* kötőszót gyakran használják. Sztróka y Lajos.

Kerés mult. Hajdu-Szováton használt szólás. Pl. „*Kevés mult, hogy az eső a mezőn nem írt*“. Rechnitz Ignác.

Itt tartunk. Határozottan üldözni való idegenszerűség. Amint hallom, Szentesen az izraelita fiúk hozzák magukkal a középiskolába a saját elemi iskolájukból s alig lehet őket leszoktatni róla. Molecz Béla. — „*Ha mán itt tartunk, bevégezzük estig*“. (Hajdu-Szová.) Rechnitz Ignác.

Bakra. Az idézetben egy csűrhe sertésről van szó; volt köztük 50 olyan, „aki megért volna 12 tallérokat *bakra*”; másik rész, „aki megért volna 10 tallérokat *bakra*”, „a süldéje is megért volna 2 tallért *bakra*; mindenestül megért volna 500 tallért”. Nézetem szerint a *bakra* nem egyéb, mint *bokra*, a *bokor* szónak 3. személyragos alakja; az *a* hang az *o* helyett hasonló nyelvjárásbeli alak lehet, mint *balha*, *tallú*, vagy pedig a kézirat hibás olvasása következtében került oda. A NySz. szerint ugyanis *bokor* azt is teszi hogy: compar, paar. Pl. „Az ágyu nagy lehetett, mert azt 150 *bokor* szarvasmarha nagy nehezen vonta. *Két bokor* strimfi” stb. Tehát a sertések közül volt 50 olyan, hogy *bokra* vagyis *párja* megért 12 tallért, a másik csoportból 10 tallért ért párja, a süldőkből 2 tallért. Alig is jelenthet mást ez a szó, mint *párját*, mert ha a legjobbban *darabja* is megért volna 12 tallért, magának ennek a csoportnak az értéke $12 \times 50 = 600$ tallér volna. Holott itt azt mondja az író, hogy az egész csűrhe 500 tallérra volt becsülhető. Molecz Béla. — „Megért volna 12 tallérokat *bakra*” így olvasandó: *bokra* (v.i. párja, ketteje). Egy előfizető.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Bakáéknál.

Azt mondja a tapasztalt vén baka, hogy: „az újonc, mielőtt bevonulna a tényleges szolgálatra, fél téglával veri a mejjét”, hogy majd így. majd úgy! Pedig bizony nem úgy lesz az, hanem amúgy!

Hej Istenem, be sokszor könnybe lábad a szeme a szegény *söld hasú*, *csikos hasú*, *buger*, *poros fülű* újoncnak az *ujonc sorvány* alatt, amely mindössze 8 hét, de mindazonáltal fölér az örökkévalósággal. Milyen mélységes tudománnyal kell megismerkednie az alatt a kerek 56 nap alatt. Hogy kell a *sávérszatot* (a mannlicher puskán a tölténynek a csőbe tasztitóját és ellobbantóját) kinyitni és becsukni; melyik vállára kell a *válltekercset* (a jobb vállon a vállszalag alatt a puska megakasztására szolgáló kitömött posztókészülék) fölhúzni; hogy kell a szuronyon a *homorrágot* (a szurony pengéjén jobbról-balról egy-egy csatornaalakú mélyedés, amit hajdanta *vércsatornának* neveztek) pucolni, hogy ragyogó tiszta legyen; mily nagynak szabad a *csombolék*nak (a puska tisztítására való kender) lennie, hogy a csőben levő *kuszagokat* meg ne sértse, mert ha a *furat* (a cső belső ürege) megsérül, a *lövedék* se megy a rendes *röppályán*; ha pedig a *töltényvonó* (amely az elhasznált töltények hüvelyét rántja ki) *horonyába* (mélyedés; itt a töltényvonó ágya) valami piszok akad, nem lehet a töltényvonónak működnie. Hát még a sok aprólékos munka, a varrás este a foglalkozás után, mikor a szegény poros fülűnek csak a lámpa felé háttal ülve engedi az öreg baka a dolgozást; majd, ha 6 hónapot eltölt, már féloldalt fordulhat a fény felé, de egészen szembe a

Hámpával csak egy év múlva dolgozhatnak. mert az kizárólag az öreg baka privilégiuma. Csak próbáljon *rezonérozni*, majd elhúzzák a nótáját. Neki sipkáját csak ellenzőjével előre fordítva szabad vise nie, a *saphkaróesát* se szabad behorpasztania, se a fejevánkossra ülnie, mert ez mind *crimen laesae maiestatis* s az öreg baka jogait védi hol *taslival*, hol *megpokrócosással*.

Hát még a *szerencsétlen vískárosultak* (póttartalékosok); nem javul meg az ő szájuk ize a szolgálat eltelte után se soha örökké. Róluk lehetne méltán elmondani: *quem di odere*.

Szivesen megy az ujonc a 8 hét után tisztí szolgának, habár *kutyamosónak* híjják is azután; még jobban szereti, ha megteszik szakáccsá, ámbár akkor *piszkos* lesz stereotyp jelzője; bemegy ő suszternek is, ha ért a mesterséghez, mert igaz, hogy: *deszka s... ő suszter, penészes csismadia* lesz a neve, de a gyakorló téren nem biztatják: *úgy... beruglak, hogy csak az ősei köddel jössz le megint a födre*, vagy: *úgy megváglok, hogy hét bolond less belőled*. Mert biz' a gyakorló téren lépten-nyomon csak az hangzik a fülébe: *úgy vágd ki a lábád, hogy az ég roggyék rád tüle*, vagy: *hogy a cserép hulljon rád a hástetőről*, s ha nem nyomja jól oda a bakancsot, ott a nemezis a háta mögött.

Háromszor-négyszer boldogok, kiket sorsuk a számvivők közé juttat. Őh boldog *tintanyalók*! ti csak a *kődvágót* (széles utász kard) cipelitek oldalatokon s hidegben meleget nyújt nektek a fűtött iroda, melegben pedig jó hűvös menedékhely a kutató szemek elől, míg a szegény bakák épen megfordítva télen fúhatnak hideg körmükbe a kincses városban s nyáron törülhetik magukról a patakozó izzadságot.

Hanem aztán, ha kitanulta az ujonc a maga mestersegit, elfoszlik a sok kellemetlenség, mint sűrű köd a meleg napsugár elől s beletörődve a *gyöngyöletbe*, kezdi magát otthon érezni az olykor-olykor darabos, de mindig igazi bajtársi körben. Mert az a magasságos előljáró csak szolgálatban oly megközelíthetetlen, pihenő közben szivesen meghallgatja a szegény baka panaszait, megorvosolja a föl-föltűnő bajokat, fiainak tekinti azt a nem tudom minek is nevezzem alakokat, akik még: *vigyázssa se tudnak jóformán állani*.

Nem-igen únja magát a baka se télen, se nyáron. *El-el kunérkodnak* egymással, melyiknek milyen a szeretője?! A Nagy Pistásé például Gács Jóska szerint, *olyan, a milyentül a valamire való lú as abrakot se venné el*, amellet *marott állú* (sömörös) s *már 48-ban alighanem az agyút hűsít*. Nagy Pista is látta ám a Jóskaét a mult vasárnap, amikor is *le vót takarva a kipe kiselejittett szalmassákkal* (értsd: fátyollal), s *fertelmes vót, mint as tccaka*, de hát *Jóska nem bánja, ha a fél víge a füvet marja se*, jó neki az olyan is.

Hanem te Jóska, ha a Kecskés sógor *macája szalmassákom lehetne, nem fordítlanám meg egy hónapig* (a bakáknak ugyanis minden istenadott éjszakára nyílásával felfelé s reggelre kelve azzal lefelé kell szalmassájkukat fordítaniok). *Isten bizony nem adnám oda egy pitar kutyádr. se egy sajka* (sajka, csajka = evő csésze) *szupátr*. „Na nizz csak, még aszongya, hogy ojan fehér cseléd csak öreg bakának

dukál". Pedig ű az öreg baka. *hiss még most is lóg a sráj a kilincsen, amit berukkoláskor maga után berántott: még gőszölög amit ciből korábban utójárc oda p t*".

"Csak engem látna meg eccer az *örömlajbiba'* (Kőnnyű posztóújjas, amit a melegebb napok beálltával hord a baka; amiben aránylag jól esik (?) a gyakorlat, akárcsak lajbiban volnának). tudom, hogy fakípnél hagyná azt a két ballábú bugert".

Így diskurálgatnak a Nestor-jelöltek, ha egy kis időhöz jutnak, amikor néha még a bakaimádság is felszínre kerül, amit végezetül ide iktatok:

"Mi atyánk, ki lakozol Budán, Legyen meg a te akaratom X ben, Szenteljük meg a te nevedet mi bakák, Jöjjön el a te országod sok szép lányokkal. És legyen meg a mi ákaratunk a kaszárnnyában, Miképen minden este kérünk, hogy ne vígy az áristomba, És szabadíts meg a kurta vastól és az kaszárnya-áristomtól, De szaporítsd a menázsinkat és a zsold fizetésünket. Órizz a sok iskolától és a paraneskiadástól, Adjál inkább szabadságot, vagy pedig örök szabadságot, Hogy mink innét elmeheessünk. Szabad életet nyerhessünk" Ammen!

(Debrecen.)

BARCZA JÓZSEF.

Szólások.

Éltem a jóval. (Az úrvacsorában részesültem.)

Annak az irányába jöttem. (Azért jöttem.)

Eljárok mán. (Elmegyek. A paraszt ember így végzi be a beszédjét; de azt is hozzá szokta néha tenni: j ü j j ö n m i f e l é n k , ha színte ez a ,mifelénk' 2—3 kilométerre van is.)

Ez volt mondatomnak egész mondókája. (Ezt akartam előadni.)

Ráteremtőzött az igazságra. (Dicsérő megemlékezés egy becsületes emberről.)

Nagy ipar embör; nagy ipar asszony. (Nagyon szorgalmas, iparkodó.)

Mindég rossz volt, mióta egy két garasos papucsot fel tudott húzni.

Hogy nem mégyle a földről szégyelletedbe ?!

Makörä, ha rossz vagy. (Pendant-ja: Túrra, ha kopasz vagy' Makóról u. i. hajdan a gonosztevőnek csak a Maroson kellett átjutnia s a Bánátban már nem volt hatalma a vármegyéknek. Túron készítik a híres túri süveget.)

Kigyóntak az orvosok belőle. (Nem tudták meggyógyítani.)

Nagy masina lú. (Nagy ló.)

Nincs annak a lúnak se keze, se lába. (Nyomorék, értéktelen.)

Van kendnél huszárlú is okosabb. (Ostoba emberről. Debrecenben ilyen kifejezést is hallani: ,lúbb a lúnál'.)

Mire végzi? (Mivel foglalkozik?)

Csekély a te beszíded. (Nem ér semmit.)

Ólég vót mán, jegybe jártam vele négy esztendeig. (Férje ellen panaszkolta egy válópórt indítani akaró asszony; a 'jegy' alatt az ütlegeteket értette.)

Sok kékedet viseltem; az egyik alig mult el, a másik mán ott vót.

Rettenetesen a sujján fogta. (T. i. a betegség = nagy beteg volt.)

Aszt csak akkor köpöm ki, ha meghalok. (A titkot megőrzöm.)

Feszít, mint a sánta kutya a flaszteren.

Kiszidta a hasamból a falatot. (Sajnálta, felpanaszkolta az ételt.)

Az ő kalányát elvitte a kutya régön. (Elmehet, nem kap enni többé.)

A szomszédok mind fellázzadtak a lármájára. (Felébredtek.)

Meg vagyok veled elégedve. (Meguntalak.)

Jobban fáj az embörnek, ha a maga kuttyája harapja meg, mint a másé. (A gyermekétől megsértett apa panasz.)

Kettőtől őrizzen meg az Isten: a sok ivástól, meg a sok imádkozástól. (Sokat iszik, aki a vízbe ful; sokat imádkozik a 'kúdos', aki minden háznál elmondja a Miatyánkot.)

Se hete se hava nem vót. (Rövid ideje.)

Amibe estünk, abba vesztünk, örökre piszék maradtunk. (Csuffá vagyunk téve.)

A szegény embört hamar elodázzák. (Elutasítják.)

(Makó.)

Cs. M.

Vas megyeiek.

Sziép szónak nem szegik szárnyo (hajtanak, adnak rá).

Ólegeti mint macska a dödöllét.

Megtanulta a járást (a sonka, ha soká tart, soká ki-behordják).

Spekulál mint a macska az üres palláson.

Kosztot kap, de ennyi nem.

Ollan öreg (a krumpli), alig merjük tenek mondanyi.

Adós a Balázsnak (kerge, féleszű, gyagya, együgyű, kajla).

Képen kapom mint a köszörűs a kuttyáját.

Azt gondolod minden ember bolond.

Vagy: Mosolyog mint Mózes a moslékra.

Mit ámodtá? Kis széket fönn ávo, alutt tejet hussal.

Katona vót a hosszú űmög mellett, ahun főtt a lura, ott le is szát.

Elállott tüle mint Vendel a disznók mellül.

TURCSÁNYI ANDOR.

Veszprém megyeiek.

Annak oda sē kukkantok.

Nēm kopik attú kēnek a szája.

Verékődik az őrdög a feleségivé. (Akkor szokták mondani, mikor a nap is sūt, meg eső is esik.)

Szētte-vētte, terēmtētte!

Ferdén ál a szája (sírásra áll a szája).

Ugy éfakatt (sírásra fakadt), hol lő sē tuttam csitítottanyi.

Fujok rád őcsém. (Nem törődöm veled.)

Hégyössen níz.

Tótágaat áll az esze. (Nem tudja, mit beszél.)

Eszēm aszt az apró szentéd! (Kicsinyeknek szokták mondani szeretetből.)

Okos mind a tavalí kos.

Émēhecc Kukutyimba. (Néhol evvel megtoldva mondják: zabot hégyēzni.)

Ur rám főrmett, hogy ijettēmbe ők karajcár sē maratt a zsebēmbe.

Nekéd még a kutya sē randít. (Te rád még a kutya se néz.)

Mēgvetōtte magát. Um mēgvetōtte magát, hogy ōten sē tutták lēgyűrni (földre terítni).

Mēgszōtte magát.

Étērcsűli (hiába tölti el) aszt a drága idūt.

Jár a szája mind a réce s . . . e, mikor a jégēn mēgcsuszik.

Ément Földvára dēszka árűnyi. (Meghalt.)

Sí-rí mind a hetes malac.

Űti a makkot (kártyázik).

Zsidó van a kártyában (mikor keverés közben egy kártya megfordítva van a többi között).

Ujan mind a cigái Gyuri putrija. (Kicsiny, rozszant házról mondják. Egyetlen Pharao ivadéka volt a faluban, azaz a falun kívül, mert ott volt a temető mellett egy putrija (kis kunyhója), abban lakott.)

Ébicsaklott a nyēve.

Hivatlan vendégnek kuszkóba a heje.

Méri az uccát.

Goromba, fuss fő a toromba.

Ugy ál ott mind ēc cāek.

Zabba a lovak! (Evvel szokták faluhelyen a lovászokat álmukból fölriasztani.)

De hideg száju embēr e! (Elalszik a pipa a szájában.)

Szát tátt (báméskodik).

Csutora fűrés, le van az egész.

(Csetény.)

HALÁSZ IGNÁC.

Somogy megyeiek.

Egēsszen hozzá vág (illik).

Itt van az esze (az eleje) a szűrnek.

Étērūt az eső.

Kék tüle kērnyi.

Megittuk az Erzsébet poharát

Étenyészködik a főhhő.

Főjjebb nézett a meszes fazékná (elbizta magát).

A nyēvit a lába fejire űtheti, még sē kap sēmmit.

Tuggya a kinnyát (Tudom is én?)

Ecs csōpp essőt sē látott.

Kibékűtem má az ebédde (meg-ebédelttem).

Ujjan vagyok mind a meszellő- kötő (piszkos).	Huh! fene rákot evett: de sok tű van itt!
Tuggya mit, valamit.	A s... ibű tüzet vész (mikor vki a nadrágján gyújtja meg a gyújtót).
Éjartam hét határ ellen.	Annyi pénzöd légyen, mind a tápadon a szőr.
Délután fél órákor.	Az Isten tégyn a többi közé.
Ujjan kenyere van (t. i. a lisztnek), csak úgy sikitt benn' a kés.	Ném engette a szőr.
Ujjan vagyok mind a kengyel (egész nap lótok-futok.)	Szemre kő gyűnni.
Dicső ember, befödi valameny- nyit.	Égyét szóllok, kettő lesz a vége.
Vélek hozzá.	Ujjan légyek mind a kutya, aki ugat.
Csajjuk ég a zsidót (mikor ket- ten gyujtanak rá egy szál gyuj- tóval.)	

(Kapoly.)

SZILASI MÓRIC.

Győrie k.

Ugy íl min' Toldi Miklós lova a szemetekén.
Gyors mind az ólommadár.
Lassan sihet mind a tetű.
Ojan kövér mind a duda. Ojan sovám mind a hét szűk esztendő.
Gyűm-megy min' zsidóba a szégezés.
Égyé őcsém! ne kopláj mind otthon.
Mégfogta min' Krisztus a vargát.
Vírre vát bennem (t. i. a bor) min' csizmadiábo a bontó fűsű.
Fére bajs, mer' csók ír.

VIDA SÁNDOR.

Párbeszédek.

— Hali-é ké Bander komám, az én Jóska bátyám é vót a vására, uan pár kisafás lákat (lovakat) vótt öt forinte'r, gyűjjön ké, segicse ké főleméni.

— Ném jó ám a szelet elátkozni, mer az embör még a halállá óráján is mögkévánnya.

— Nē mongy ien bolondot!

— Dejsze még akkor is aszongya: Hőjj, bár csak é kis szél fujna rám!

— Formázza mög (világosítsa föl) a kukát (süketnémat), maga érti.

— Formázza mög az Uristen.

— Mirű jó az ezörjófű?

— Hát gyomorfájásru, mög hideglőlésrű.

- Hát möntők?
 — Émőndnk a nénénhő jáccani (látogatóba). (Az e vidéki sváboknál is spielen a. m. besuchen).
 (Baranya m. lbafa.)

SEBESTYÉN KÁROLY.

Tájszók.

Bereg megyeiek.

- | | |
|--|--|
| árgovál: álldogál, várakozik. | cábér, cafka: csavargó nő-személy. |
| ága-buga: ivadéka. | caflat: utazik. |
| ászkofa: a kandallóba tett nagyobb darab fa. | csomó, zajda, batyu: pogygyász. |
| akackózni: vmibe ragadni. | csűrhésít: hírbe kever valakit. |
| atyus: az após neve. | csisztette: alig érintette. |
| agyagos fejű: nehéz felfogású. | csertet: zörög. |
| abrakos: zabtartó vászontarisznya. | cserpál: vizes edény. |
| árva ember: együgyű, gyáva ember. | csikolja: nevelteti. |
| bongyor: göndörhajú. | csopák: rövid szarvú ökör. |
| barkácsol: a mezőn járkál. | csánfordi: féleszű. |
| bingyeredik: görbén felfelé hajlik. | csatak: a lekaszált növény földben maradt része. |
| baktat, bakál: gyalogol. | canga: darabos hús. |
| bűszke: a nagy, veres hangya neve. | csuhaj: a kukorica takaró levele. |
| bonyik: ügyetlen. | cégér: felirat. |
| bizserékelés: a kis liba hangja. | csinmag: a dohányt pusztító féreg. |
| búdi: árnyékszék. | doca: kövér. |
| bondri: nagy hajú. | dajna, debella: férfias természetű nő gúnyneve. |
| babajántyuk: kis termetű nő gúnyneve. | drommó: egy pokolbeli hatalmaság; Plutó után következik. |
| badé: ostobaságot beszélő. | ducskó: a levágott fa földben maradt része. |
| bojtorjános: szőrszálhasogató; akadékoskodó. | décbunda: farkasprémes bunda. |
| bűtyök: hüvelykujj. | egyhagyási: egyforma. |
| bőkény: bükköny. | elbecsekedett: elzüllött. |
| blóder: a takaréktűzhely sütőhelyisége. | egykorási: egyidejű. |
| balfasz: értelmetlen. | érőn-érte: rajta érte valami lopáson. |
| bizonjol: igazol. | elberhelte, elcsente: ellopta. |
| csuszó: kigyó. | emelő: a jószág, ha nem bír saját erejéből felállani. |
| ciru: cirok. | |

elcigánkodta: elkérte, el-
csalta.
elkämpicsorodott: félre tért
a helyes útról.
feje-foka: ivadéka.
felszötyten: könnyen felmegy,
pl. a lábbeli.
fitész: kutató.
foglyoskérdés: nehéz kérdés.
famók: gyáva.
falangérozik: sétálgat.
fancsalog: lopja a napot.
filegória: széles tornác.
files: számár; nehéz felfogású.
felkohantotta: teherbe ej-
tette a nőt.

(Beregszász.)

felnyitott a szeme: nagyra lát.
ficsór: 16—17 éves ifjú.
fagyóka: ólmos eső.
fénkélykedik: kevélykedik.
ficserével: a lud vagy kacsa
a pocsolyában.
gagó: gólya.
gucsnolódik: gúnyolódik.
gatyó: a fehér lábú ló neve.
guzsorog: betegeskedik, kél s
fekszik.
gyász: ügyetlen.
gamoslábú: dagadt lábú.
gazsulérozik: hízelkedik.
góré: a kukorica szára.
gegeg: gágog.

SZINI PÉTER.

Mohácsiak.

bönt: dunamenti töltés.
cifra botos: pipere árus.
cetkény: here.
cselérdség: család.
csinge: labda.
csikófej: második vőfély.
dömb: domb.
durrgat: pattogtat (tengerit).
farcuk: leányok hajfonata.
fasina: rőzse (Nagy-Kőrösön).
gyerünk kee: menjünk.
göbe: anyadisznó,
görcsös: sovány.

gyónás: urvacsoraosztás.
gulyú: golyó.
helem, halom: hanem.
hörtelen: hirtelen.
igye: hogy hát.
kalán: kanál.
keszer: baltaféle.
kossó: korsó.
mereglye: borsó-karó.
mégdob: megrúg (a ló).
mégcsupál: megcitol (haját).
timony: kormányrúd a hajón.

HEGEDŰS LAJOS.

Udvarhely megyeiek.

kőkép: helynév is; de a kőből
faragott s alakkal ellátott szo-
bor' az kőkép; különben akár
kő, akár gipsz, akár fa legyen
a szobor, az csak kép; a 'szob-
bor' szó most kezd ismeretes
lenni.
nézmester: a kanászt, a ka-
pást, a fonót, a dagasztót. a
csődületet, a lakodalmat nézde-
gélő és bíráló egyén, az
nézmester, jury.

nyerénk. nyerénkes: a
mezei út, v. országút harmat és
eső után nyerénkes.
tippán, tippant: aszalonnásan
sült kenyér, vagy beesett bétű
kenyér, az tippant.
tökkencs: vén trotli, vén
kéjelgő.
zsenge: az első sütet és termés
a buzából, rozsából, borsóból —
az zsenge; zsengén sült a kenyér
is: puhán, lágyan.

BALÁSY DÉNES.

Csík megyeiek.

áj os: a szarvasmarhának vagy juhnak a füle, ha megjegyzés végett kivágnak belőle vagy meg-hasítják.

á n c s o r o g: acsarog, feni a fogát, fenyegetődzik.

a b a p o s z t ó: a darócposztónak finomabb, a bolti forgalomból kikerülő fajtája.

a s z a l o s z e k e: a melynek két oldalt esetlenül beillesztet betétje van. (Vö. Aranyánál BH. III. é.: Könnyel potyogatta bársonyos aszalját.)

a z s a g: pl. valami aszagon járt ez a gyermek: vmi veszedelem-ben forgott. aminek a nyomai látszanak is.

e l á r n y a d: elfárad, lankadtá lesz.

h ó t á r o k: vízér, melyben nincs víz, vmely pataknak régi medre.

b e á g a l, e l á g a l: ágakkal vmit betakar, hogy idegen ember ne akadjon rá.

b e l i c e: az olyan juh, melynek szemekörül semmifeketeség nincs.

b é m o n d: lakodalom vagy kaláka alkalmával az úgynevezet gaz da (a háziaknak egyik jó barátja v. komája, ki a házigazda tisztét viszi) minden ételt b é m o n d, vagyis néhányszóval áldást mond és felhívja a jelenlevőket, hogy jó étvágygal lássanak hozzá.

b e s t e l e n k é d i k: a ki erkölcs-telen életet él, valamint az is, ki mosdatlan szájú, aki foly-vást szitkozódik.

b ó d o g: gazdag.

b o r d i c a: a járom alsó részét a felső résszel összetartó lapos, körülbelül 5 cm. széles bükkfá lé.

b u r c s á l ó d i k: tépelődik.

b u b a k a l á c s: a betegasszonyos házhoz a komák, ha amaz már fölgyógyult. nagy készüléttel,

sok ennivalóval mennek: vendég-ségbe: bubakalácsot visznek.

m e g b e s t e l l á l t á k: megrendelték.

c i r a: pl. „a cira verjen le!”

Olyanféle jelentése van: a manó vigyen el.

c s a d a r a: civódás, lármás vere-kedés.

c s á n g á l n i: a csürköt (pigét) vagy labdát félredobni, vagy félreütni.

c s e m á j: gyenge, idétlen: pl. „milyen csemáj legén vagy te!”

m e g c s e p p e n t e n i: a tehenet hamarosan megfejni.

c s e r s z: pl. „csersz ember volt” hamar felpattanó, indulatos.

f e l c s e r s z e n: felpattan, fellobban.

c s e r c s e: a sertés emlője.

c s ő s s z e n: a pisztoly v. fegyver, ha csak a „kászli” sül el.

d ő g l e s z t ő: a takarékpénztár neve (gúnyos neve e h.: tör-lesztő).

d r é k: derék, pl. drék ember.

d r é k s z ő g: a szekérnek az első tengelyét és nyújtóját erősíti össze.

d u c s i: kamaszodó semmirevaló.

m e g é d e s e l: megcsókol. (Külö-nösen gyermeknyelvi kifejezés.)

é d e s k e d v ő: pl. a bor vagy egyéb is, ha édeses íze van.

e g g y e d s z ő r - e g g y e d s z ő r: néha-néha, hébe-korba.

e j t e r: kupás edény fából.

e l v e g y é d: rozs búzával ke-verve.

e n y e t t e: miatta.

ö p s ő m ő r e g: pattanás az arcon, vagy a bőr érdessé válása, el-durvulása.

m ő g é p ű l: jó húst kap. meg-hízik az ember v. állat, ha jól tartják.

e s ő n g: ismét.

e l t ő k é z: tőkeképen felhasznál;

pl. „azt a szép erdőt eltőkéz-
ték”: deszkavágás végett tő-
kékre felhasználták, félig-meddig
elpazarolták.

fallat: oldalról a szekér, mikor
lejtős helyen megy.

familiás: a falusi iskolában a
tűztevő és kulcsokat kezelő
gyermek.

kifaszol: verést kap.

felférdelni: felaprózni (fel-
féldelni?). Pl. „ő nem engedi,
hogy felférdejék az ő hejjét”
(kaszálóját).

fojlás: asztma.

fojlik, fojlanak: szárazan
kőhögnek az öreg emberek, néha
meg is fulladnak a nagy foj-
lásban.

fojtó karika: a tengely végén
van, a tengelyt és a párnát kap-
csolja össze.

fokhagymás: a büszke, a ke-
vély ember.

fortát: társ, szolga. Pl. „nekem
nincs annyi fortátom”.

megfűdül: félrehajlik, pl. a
nagyon megrakott szénás sze-
kérén a széna, ha dűlőre áll;
de megfűdül az ember esze is,
ha őrlötté válik. Pl. „megfűdült
eszeveszett bolond” (Csiki Lapok
VIII. évf. 8. sz.).

figura, figurás: különös, sze-
szélyes. Pl. „a mónárné olyan
figura asszony, hogy ojant nem
lát az embér”.

PÉTER JÁNOS.

Heves megyeiek.

baglik: bukik? „Az öregnek
kevés kell: ha megütik, baglik
fel”. (Vö. *baklik* MTsz. — A
szerk.)

báld: bál, mulatság. „Nem úgy
áll a báld”.

bélag: bélyeg (a lónak).

bontó fésű: gyűjtő.

Borcsó: Borcsa.

borzék: bodza. „Bodzéból főzött
orvosságot”.

bregyóresz: papramorgó.

butykahely: gödrös hely.

cirmos a hó: kissé fagyott.
„Vigyázz a lovakra, cirmos a hó”.

csipet. „Nem bírok hozzá egy
csipetet sem”: nem értek hozzá
egy cseppet sem.

csürlődik a kutya a láncon:
mozog, fészkelődik. „Nem akar-
nak veletek csürlődni”: bajlódni.

eléhuzakodik: eléhozódik.
„Eléhuzakodott a gyűlésben az
az is, hogy . . .”

eleji: első. „Az eleji indítványom
így szól”.

elkarít: tova hajít. „Elkarí-
tották a tőköt”.

elszerez: ellop. „Elszerezte a
lajbimat”.

emiönk: a miénk.

ensoram: énrólam. (sic!)

ereszet: eresz. „Ereszet alatt
jár a fecske”.

ersik: érsek. „Megyek az ersikhe”
fogad: fog. Fogaggyák a kántort!
(nem fogadják, mert kevés fize-
tést adhatnak neki.)

guniroztam Pestuval: tréfáltam.

járúl: jároгат. „Eljárulunk a
templomba”.

kapca. „Ugy-e most kapcát akar-
tál?” (hazudni akartál).

kármentőt tégy a kutya orrára.
(Tehát itt = szájkosár.)

karszuka: karkesztyű; aratás-
nál használják.

kicsaptuk a kendert: kitilol-
tuk.

kiurít: kiszalaszt, kiugrat „Kiurítottuk a nyúlat a bokorból”.
 kolumb: kolomp. „A kolumb szíjját gombokkal cifráztuk ki”.
 kommant: koccent. Komman-
 tasz: koccintasz.
 komrótt: pohárszék.
 kótog. Ne kótogj! a m. ne lápa: hajlás, mélyedés. „Lápa
 rőhögj. vót a dohámvgó közepén”.

(Sirok.)

VOZÁRI GYULA.

Gyermekszók.

adá: adjál.	cica: macska.	kacsó: kéz.
ajú: aludjál.	cici bú: kis borjú.	kukor: cukor.
ácsi: állj.	cucor, csukor, csutoj:	kutyó: kutya.
Ákka: Juliska.	cukor.	kucu: malac.
Áka: Rebeka.	cici: csecs, emlő.	koko: kés.
ajám: anyám.	cicsi: orr.	karap: kalap.
ácsi: bácsi.	cece: tedd le!	kuko: fej (caput).
dán: aludj el.	csócsáj: egyél.	káká: csunya.
dáni: szűkséget vé-	csicsés: szép.	kó: cukor.
gezni.	dídi: csecs, emlő.	kolys [?]: víz.
bolyó: gyümölcs.	didikálj: szopjál!	lulu: tyuk.
bú: tehén.	dádá: megüttek!	locsi: víz.
boci: borjú.	dada: dajka.	lele: gyere!
Báboj: Gábor.	dudi: emlő.	mámá: anyám.
búrr: vizet!	dundus: kövér.	mumus: mókus.
badár: virág.	eje: eredj!	manna: Margit.
badár: madár.	fú: fújni; fú-fú: fű-	Manyi: Mari.
beci: könyv.	tyúlni.	mancsi: malac.
belbelbe: bölcsőbe.	gyer-gyer pápá: jöjj	mumus: ördög.
béce: könyv.	apám!	motyus: kutya.
búdsi: kukorica.	ha: hallgass!	mamama: nagymama.
buba: baba.	hájá: aludj!	nana: nagyanya.
bibis: seb.	hoppá: ide.	nyanya: anya.
bibi: fájdalom.	hoppá: mondja, mi-	nana: vigyázz!
bábó: láb.	kor elesett.	nyuszi: nyúl.
biba: liba.	hopparé: állj fel!	nózi (Nase): orr.
baba: kis gyermek.	istilyimpi: harisnya.	nada: nagyapa.
bakrac: szalonna.	Ije: Imre.	ómama: nagyanya.
cocó: ló.	Jedő: Dezső.	oba: csók.
csecsébe: sétálni.	kácsi: a hold.	oszoj: ostor.
csucsuļ: aludj.	kácsi: kalács.	pipi: csirke.
csücsüļ: állj.	kusz-kusz: a fog.	putus: galamb.
csócsa: étel.	kuc-kuc: csikland.	papa, pupa: kenyér.
csicsis: aludj.	kukucs: nézni.	pápá, papa: apa.
csecse, csecsés: szép.	kuko: tojás.	pacsi: kézbeccsapás.

<i>pimpi</i> : harisnya.	<i>pápába menni</i> : sétálni	<i>tütü</i> : víz.
<i>pecsi</i> : hús.	menni.	<i>tutulj</i> : aludj!
<i>pumpu</i> : krumpli.	<i>pámpó</i> : cipő.	<i>tejci</i> : tej.
<i>papatyi</i> : kis liba.	<i>potu</i> : tyúk.	<i>tu-tu</i> : tyúk.
<i>pityi</i> : kis csirke.	<i>popa</i> : kenyér.	<i>tátár</i> : kocsi.
<i>pancsi</i> : mosdás.	<i>simpi</i> : harisnya.	<i>Téter</i> : Péter.
<i>puszi</i> : csók.	<i>tácsiba</i> : kimenni.	<i>táj</i> : bucsúszó.
<i>püpo</i> : cipő.	<i>tem</i> : kell.	<i>ú</i> : cukor.
<i>pá</i> : bucsúszó, köszön-	<i>tente</i> : aludj!	<i>vankuly</i> : ördög.
tés.	<i>tíbe</i> : csibe.	<i>ssissi</i> : tűz.
<i>pécsi</i> : szalonna.		

(Karcag.)

KIMNACH ÖDÖN.

Ételnevek.

Fehér ecetes: füstölt disznóhús leve tojással, — liszttel ráhabarva.
Espékes: hagymás rántással elkészített ecetes disznóhús leves.
 Mindkettő mezői étel.

Vajas lé: édes csirke-becsinált.

Vágott lé: borjufő-leves tojásos galuskával.

Lehbencs leves: kolompéros száraztészta leves.

Bagdán: töltött marha- és borjухús.

Vetrece: kockára vágott hagymás marhahús.

Bundás kenyér: tojásos rántott kenyér.

Pudlutka: kalarábé- vagy kelkáposzta-levélből készült főzelék.

Orja: levesbe vagy főzelékbe főtt disznógerinc.

Kukó: rizskásával töltött tojás.

Karimás kása: tejjel leöntött kása.

Csőrege: tojássárgás rumos tészta.

Lángos: kinyújtott zsíros kenyértészta.

(Debrecen.)

LEGÁNYI GYULA.

Családnevek.

Kihaltak: Baconi. Osvát. Márton. Demjén. Kurtán. Bató. Gedő. Bence. Lőrinc. Imre. Hermán. Szentgyörgyi. Bágyi. Rác. Póka. Szondi (almási). Gábor.

Élők. Barabás. Bálint. Salati. Béla. Kálmán. Balázs. Jáné. Molnár. Cseke. Csegezi. Killyén. Benke. Gál (lővétei). Végh. Szolga. Szakács. Mátéfi. Szentpáli. Felszegi. Pünkösti (úzoni). Péter. Fűzi. Veres. Csóka (almási). Bille. Kásás-Rádulj. Orbán. Marzenci. Nébel. (Mátyás).

(Homoród-Karácsonfalva.)

Derzsi József kézirati monográfiájából.

HERRMANN ANTAL.

Helynevek.

A helységben (telkek, utcák és kertek): Alszeg, Hid-ucca (az Olt folyón levő új hídról). Nézőhegy (a falu végén levő domb, honnan teljes kilátás van Ugra, Kőhalom és Turzon felé). Mátyás kútja (egy ritka bővizű forrás a Mátyás család telke mellett. Felszeg: Zsurlós nevű mészkőheggyel. (Itt foly át az országos hírd 12 fokú meleg (hé)forrás vize egy vízvezetéken egyik hegyoldalról a másikra; hét malom rajta, vize soha meg nem fagy. Ez alatt van a Lencse-lik nevű kőcsepegéses barlang, melyben 1849-ben 70 oláh búvt el a honvédek elől s megmaradt). Udvar-ucca (ebben vannak a nemes udvarok). Szentegyház-ucca, innenső, tulsó. (Az unitárius templomhoz vezet mind a kettő.) Eger (egy más bővizű forrás patakról, melynek partja egerfákkal van szegélyezve.

Tölgyesd felé forduló: A határrészek: Templomláb. (Ily nevű udvari földek lábán van a gyönyörű kilátású domb, melyen az unitárius templom áll. Tőkés (ma szántók). Nyúlkút tartománnya (egy téiben is zöld füvel viruló forrásról). Ruzsakút (vadrózsa-bokrok között). Kerektő tartománnya (egy nagy kiszáradott kerektő körül). Tilalmas. Kaprosd (egy kopár kerek domb, vadkaporral borítva). Tölgyesd ajja (egy magas kerek-hegy tövében elterülő szántók). Hót-Bogát. (Egy magas hegyfok feletti természet, mely alatt régen Bogát pataka folyt.)

Ménese felé forduló. Határrészei: Hosszú (egy hosszú keskeny rét az Olt partján). Ménese (valaha udvari méneslegelő lehetett.) Borzaskút. (Borzafa-bokrok közt van egy forrás.) Hosszu felett. Rados oldal. Szászok útja. Hátsó vágás (régen vágás alatti erdő). Első vágás (a falu felől). Harangláb (a falu felett e dombon állította Bethlen Kata 1730-ban a reformátusok első haranglábát). Aszaló (egy régi marhavész alkalmával itt égették meg a döglött ökröket).

Ménese szakadása. (Egy rét, melyet az Olt szakasztott a Ménese nevű határrésztől).

Ispány mezeje (rét az Olt partján).

Tolvas. (Inkább Tolvajos. Ez a rövidítés dívik Hévizen, hol a Révész fiakat is Rézs fiaknak hívják.)

Nagy Magyarós (Egy magas lapály martja alatt, melynek oldalán mogyorófa sok van).

Felső- és alsó Magyarós. Falu helyje (a régi vártér alatti mező). Aranyos-kút (a régi vár alatt egy szép bővizű forrás, melynek vize régebb római arany pénzt mosott ki a földből. E felett találtak még mozaik padlatot is, mely arra mutat, hogy a rómaiak a kutat, melynek a vize 12 fokú meleg, télen nyáron fürdővíznek is használták). Lok (rétek, szántók).

Vár felé forduló. Vár környéke. (Itt volt Galád vára, melyet a mongol tatárok feldúltak, romjai mellett alaprajza ma is kivehető.) Vártér. Vár útja. (Itt 1864-ben egyszerre egy tucat két élő kardot lelt egy földműves, ezüst pénzt Imp. Severus korából). Csere (régen Csere erdő volt). Paphegy tartománnya (egy magas hegy alatt, melynek neve Paphegy). Pityókás. Orotvány. Magyarós felett.

A C-ere. (Csere-erdő Tölgyesd hegy alatt, mely hajdan tűzokádó volt.)

A Bükkös. (Erdő.) Részei: Fejérkút tartománya. (Fejéres vízfű forrással). Gyepű (legelő). Hugyozó (hol a szekeresek pihennek). Deák bérce. Háromhalom. Tölgyes nyak. Szénégető. Gáspár mezeje. Nyulak bérce. Cserebérc patak. Nagyhegy tartománya. Felső szénbűkk patak. Gyökeres patak. Fejérkút domb. Kakasbérc (melyen az őrdög barázdája végig megy). Szigonypatak (melyben szigonnyal halásznak). Barabás-patak.

(Hévíz, Alsó-Fehér m.)

KRIZA JÁNOS.

Katona-dalok.

1. Sej huj! kapitány úr, többet nem szalutálok,
És előtte tőp hoptákat nem álok;
Szalutájon az a bundás régruta,
Sej huj! kinek három esztendeje van hátra.

Sej huj! édes fiam, maraggy itt a századná,
Jobb sorod léssz, mind az apád házáná,
Három cséllagot kapsz a gallérodra,
Sej huj! harminc baka s annak a kommendőja.

Sej huj! kapitány úr, köszönöm a jóságát,
Aggya másnok jaszt a három cséllag'gyát,
Kitőtöttem három évem, hat napom,
Sej huj! odahaza vár én rám a galambom.

2. Sej huj! őrmester úr, ma maródit gyelenték,
De jestére a rúzsámhó kiménék,
Őrmester úr, tégye mők hát azt a jót,
Sej huj! hon nē monygya napos káplár: cum rēport

3. Sej huj! öreg baka ha kitőti idejít,
Zsebre vág'gya szabaccságos kis könyvit,
Büszkén monygya fehérvári lányoknak:
Sej huj! a csizmámba kapcánok sē való vagy.

(Székesfehérvár.)

BALASSA JÓZSEF.

Hibaigazítás.

A 26:274. l. a 2. kérdés végéről sajtóhibából kimaradt a következő mondat: míg a *nincs* többese egy *n*-nel helyes.

*Megjelenik
minden hónap
15-én*

*három ívnyi
tartalommal.*

MAGYAR

NYELVÖR

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség

és

kiadó hivatal

Budapest

New-York palota

XXVI. kötet.

1897. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

HOMEROS-FORDÍTÁSOK.

Vannak remekművek, melyeknek örök életet szánt kegyes végzetők. Azóta, hogy alkotóik az ihlet egy szerencsés pillanatában vagy egész ihletett életök munkájával megteremtették őket, nem csökkent hatásuk, nem veszett el fényök, sőt „crescit eundo“. Az irodalom ősmérője, ki áttekinti a világ nagy szellemeinek munkáit, s látja bennök és méginkább olvasóikban az izlés folytonos változását, csodálattal áll meg az ily kivételes sorsú műremek előtt s fölveti a kérdést: a változó izlések e forgatagában, mely annyi érdemest elnyelt, honnét ez állandóság? De aki nemcsak áttekint, hanem mélybe is lát, könnyen megkapja rá a feleletet.

A Szentirást és Homeroszt olvassák és szeretik, mióta létrejöttek. Olvassák is, szeretik is. De minden kor megtalálta bennök a maga gondolatjait és mindenik a *magáét* találta meg bennök. A zsidó nép csüggött rajta az isteni kinyilatkoztatás okán s a nemzeti hiúság legyezgetéseért. A Ptolemaiosok lefordították, hogy könyvtáruk egy őseredeti szellemű munkával gyarapodjék. Az egyházatyák keresték benne a Krisztus országának eljövetelére vonatkozó jóslásokat. Luther éles fegyvert kovácsolt belőle. Rousseau ideálokat merített a természetes ősélet megvalósítására. Az angol puritanizmusát táplálja ez örök forrásból és családi életének, szentek szentének örvévé teszi. Lord Byron végletek közt hanyódo lelket már kora gyermekségében a biblia neveli. „Buzgó olvasója és nagy bámulója vagyok; nyolc éves korom előtt már át meg átolvastam; tudniillik az ó-szövetséget, mert az új-szövetség rám nézve munka volt, de a másik gyönyörűség“. Mily gazdag változatossága a motívumoknak, melyek egyazon remekmű csodálatára bírják a legkülönbözőbb világok lakóit!

S nem ugyanaz a jelenség köti le a figyelmes szemlélőt Homeros sorsa kísérésében? Mi más szemmel tekint rá az alexandriai grammatikus, mint a római költészet vaskorának üttörő

férfia. Amaz bő anyagot talál benne a magyarázgatáshoz, kedvét leli szerkezetének látszólagos egyenetlenségeiben, s boldog, ha egy-egy interpolációval a maga módja szerint segíthet rajta. Emez a nagy példa nyomán akarja megalkotni a fejletlen, durva latin prózából az aranykor nagyjainak majdan hajlékony és kifejező nyelvét. S pár évszázad se telt el, már Vergilius új szempontokat talál: a görög nemzet epopoéjája, fenséges küzdelmei fölkeltek nemzeti féltékenységet s ő is meg akarja alkotni s meg is alkotja, Homerost helyel-közzel a szolgálta hűségével követvén, a maga Aeneisét.

A tespedés hosszú évszázai múltán, újra feléje fordul a renaissance ébredő világa s a görög világ bámulatába merülve oltárt emel a legnagyobb görög költőnek. És ma is, a műveltség virágzásának, az anyagi élet hallatlan föllendülésének, az emberi viszonyok rettentő bonyodalmainak közepette érdekel és leköt Homeros. A vásári zajból az idilli csöndbe, a kenyérharcból a hősök harcai közzé, a koraérett, korán élő világból a legszebb nép gyermekkorába vágyó lélekkel sietünk. Bennünket a nagy epikus az ellentétek erejével ragad meg.

I.

Homerost kell ősmernünk. Nemcsak a tudósoknak, a görögül értőknek. Hozzáférhetővé kell tennünk a közönség részére is. Atadnunk örökségül gyermekeinknek, közös kincsévé tennünk mindazoknak, kik műveltségre vágyakoznak. Szóval: *Homerost jól le kell fordítanunk*. Nincs művelt nemzet, melynek szellemi erőihez mért Homeros-fordítása ne volna. De itt fontos elvi kérdést kell eldöntenünk, melynek megoldását halasztani kára volna nemzetünk irodalmának.

Az eredeti versmértékben történjék e fordítás vagy valamely nemzeti idomban? Sokat vitatkoztak róla és nincs még megállapodás, pedig végre is el kell jutnunk hozzá. Hiszen ez a kérdés nemcsak Homerost illeti, hanem egyáltalán minden műfordítást. Az utósó időben oly oldalról hallottunk támadásokat a klasszikai verselés ellen s oly helyről, unde minime decuit: filologusok támadták meg az akadémiában és a filologiai társaságban. Némethy Géza Barna Ignácról mondott emlékbeszédében kikel Vergilius hexameteres fordítása ellen. Az ő elmélete körülbelül a következő: fordításban sem engedhető meg oly forma, mely az eredeti költésben kiveszett, halottnak tekinthető. Így sem Homerost,

sem Vergiliust nem szabad hexameterben fordítani, mert az 1867 óta föllépett lírikusok, csaknem kivétel nélkül jambusokat írnak s így a hősi hatos kihalt. Tetszetős gondolat. S ha még hozzácsatoljuk a megokolást is, egészen meg leszünk vesztegetve. A fordítás t. i. ép oly élvezhető legyen, ép oly kevéssé idegen, mint az eredeti.

Kisértsük meg a vitatkozást e nem akadémikus állásponttal, még pedig lehetőleg szintén nem akadémikus szempontból. A forma ne legyen idegen, úgymond. Jó. De hát a gondolat? az érzés? az egész világ, mely az írásművekben tükröződik? Nem marad az idegen még a legsarkantyúpengetőbb magyar formában is? Kétségen kívül. A sisakrázó Hektor, a fehérkarú Hera, a fölleggyűjtő Zeus tüstént jó magyarrá válik, mihelyt ősi nyolcasban zeng róluk a magyar műfordító? És Tenedos szigetét átvarázsolja Csepel-szigetté a legszebb asszonánca is vajjon? Ha már a tartalom „idegen” marad, mért ne maradhasson az a forma is? De hát valóban idegen nekünk a hexameter vagy idegenné lett?

Igaz, Zalán futását kevesen olvassák és, fájdalom, a Két szomszédvárat is. De ez nem bizonyít egyebet, mint azt, hogy e művek nem minden időkre szóló műremekek, vagy legalább korunk izlésével ellenkeznek. Nem a forma, hanem a tartalom lőn rájuk végzetessé. A Dorottyát Csokonai pompás alexandrinusban írta és ma — senki se olvassa többé.

Ez az elévülési elmélet nyilván nem áll helyt.

Hanem ez csak negatív bizonyíték volna amellet, hogy az eredeti versformákat lehetőleg megőrizzük. Vannak azonban való tények, irodalmi események, melyek határozottan megkövetelik a ragaszkodást az alaki hűséghez.

Sok szerencsétlen kísérlet történt a klasszikus költők „modernizálására”. Nem kisebb költő, mint Schiller, vallott vele eléggé csúfos kudarcot. És itt a sok elméleti esztétizálás helyett egymás mellé fogom állítani az ő aulisi Iphigeniáját és a magyar műfordítások közül nem is a legremekebbet, nem is Arany Aristophanesét, hanem Csiky Gergely Antigonéját. Az elfogulatlan olvasó aztán maga ítélje meg, hogy a modernizált rimes kardal jobban visszaadja-e az antik tragédia fenséges hangulatát, mint a formában is hű daktilusi verselés?

Vajjon a halálra hurcolt, görög módra, görög fölfogás szerint fölláldozandó Iphigeniának méltó halotti dala ez?

Dir, Agamemnons tränenwertem Kinde,
 Nicht bei der Hirten Feldgesang
 Erzogen und der Pfeife Klang,
 Still aufgeblüht im mütterlichen Schooss,
 Dem Tapfersten der Inachiden
 Dereinst zur süßen Braut beschieden,
 Dir, Arme, fällt ein ander Loos!
 Dir flechten einen Kranz von Blüten
 Die Griechen in das schöngelockte Haar
 Gleich einem Rinde, das der wilde Berg gear,
 Das, unberührt vom Joch, aus Felsenhöhlen,
 Unfern dem Meer, gestiegen war,
 Wird dich der Opferstrahl entseelen:
 Dann rettet dich nicht deine Jugend,
 Nicht das Erröten der verschämten Tugend,
 Nicht deine reizende Gestalt!
 Das Laster herrscht mit siegender Gewalt
 Es spricht mit frechem Angesichte
 Den heiligen Gesetzen Hohn.
 Die Jugend ist aus dieser Welt gefloh'n,
 Und dem Geschlecht der Menschen droh'n
 Nicht ferne mehr die göttlichen Gerichte.

S nem érint mindnyájunkat a görögség szele, sőt a nagy
 tragikusnak csaknem közvetetlenül ható szellem a halálra váló
 Antigone siralmában?

Tekintsetek ó ide honfiam,
 Miként haladok végső utamon,
 Mint nézem utószor a nap sugarát,
 Ah legutószor!
 Élve temet kebelébe Hades,
 Hymen éneke nem köszönt,
 Menyasszonyi virágkoszorú nem
 [ékesít,
 Acheron az én jegyesem.

Antigone.

A Sipylos ormán így ére halált
 Tantalos szülötte, a phrygiai lány.
 Repkényborította szirtek alatt,
 Kőnyárja soha el nem apad.
 Fagyos hó fűdi arcát
 S keblére szemének
 Örök harmata hull.
 Engem is így ölel át a halál.

Kar.

De fény koronázza dicső sirodát,
 Szép ara, mosolyogva fog át a halál.
 Nem kór keze volt, mely ásta sirod,
 Nem volt boszuló kar pallosa sem,
 Nem, élve fogad kebelébe a föld,
 Temetésedet élve kíséred.

Kar.

Istennő volt ő, égi szülött,
 Por gyermeke vagy te, szűle a föld.
 Boldog te, ki isteni végre jutál,
 Osztozva isteni sorson.

S ha már ez egyszerű okoskodás, a tények e bizonyító ereje
 meg nem győzné a kételkedőt, akkor utalok végső érvül arra a
 két Homeros-fordításra, mely a jelen soroknak indító okául szol-

gált: Kempf József és Baksay Sándor művere. Egymás mellé állítom őket, nem egymás után szándéksom megítélni. Hadd lássék meg, hogy a homerosi világ melyikben kél föl igazabb, megösmerehetőbb képében.

II.

A külső versforma mellett elfoglalt álláspontunk nem tesz elfoglalttá egyik irányban sem a fordítás egyéb nagy érdemeivel szemben. Szabó István megtartotta az eredeti mértéket s munkájának történeti érdekességen kívül ma már nem tulajdoníthatunk semmi egyéb érdemet. Nyelve elavult, fordulatai nehézségek, a homerosi jelzők fordítása sem jellemző erő, sem naivitás tekintetéből nem üti meg a mértéket — a történelem ítelt felette.

Itt a két elébb említett munka áll csak szemben egymással.

Kempfé időre nézve a régiebb, Baksay összefüggésben csak most adja közzé az első hat éneket. Kempf szemelvényeket nyújt, Baksay részletet. Mindkettő várja a biztatást műve befejezésére, de a szerény, szürke professzor mindezideig hiába várt rá, a nagytekintélyű író a napisajtó és a szaktudósok tapsai biztatják, buzdítják, sarkalják munkája teljessé tételére.

Miért ez igaztalan osztály? Hát annyival fölötte áll Baksay munkája Kempfének? Ez a maga felénk szerénységében azt tűzi ki eszményül: „*hogy azon tanulók olvassák, kik a gimnázium VI. osztályában a görög nyelv helyett a görögpótló tárgyakat tanulják*“. valóban, méltó cél Homeros költői lelkű fordítójának!

Baksay azt mondja (*paullo maiora canamus!*): „*Homer akár prózában, akár hexameterben fordúlva, nem igen vonzó olvasmány. Fáraszt és untat, nélkülül, hogy gyönyörködtesse... Talán a fordítások nehézsége, az idejét mult s mindig is idegennnek maradt hexameter alak teszi kelletlenné? — Hogy venné ki magát magyarosabb alakban, például alexandrinben, mely a magyar elbeszélő költészetnek hivatalos nyelve?*“ Őszintén szólván: az ő kísérlete fogja kedvelté s élvezetessé tenni a fárasztó s untató Homeroszt.

Nem tagadjuk, megvan hozzá egy nagy és fontos adománya: a nyelv művészete. Arany János hún eposzának erős hatását mutatja Baksay Sándor nyelvezete. S gondolkodóba eshetünk pillanatra, vajjon nem felelné-e meg legjobban a görög hősköltemény naiv nyelvének Buda Halála archaizmus? Így, *in thesi* akár el is fogadnók ezt a kissé merész játékot, bárha helyel-közzel szomorún fogjuk tapasztalni, hogy a fordító ki-kizökken szerepéből.

Hanem aztán! odaállítjuk a görög szöveget a magyar mellé és csalódottan tesszük le Baksay könyvét: ez nem Homeros. S akkor megnézzük, hogy fogta föl, hogy alakította szerényebb eszközeivel Kempf a nagy epikust és bármily csodálatosnak tessék, mégis csak itt érezzük magunkat közelebb Homeroshoz.

Hiszen kétségtelenül szép költemény Schillernek *Hectors Abschied*-je. Rajta végig előmlik a nagy szentimentális poéta minden érzékenysége, pathosza és retorikája. De Vossnak Homerosa, az az igazi Homeros. Amaz Schillert tükrözi, ez beléolvad Homerosba s lemond saját egyéniségéről.

S mit ér el a két költő? Schiller hangzatos versei minden zenei teljességükkel is csak szónokias balladáira emlékeztetnek, a *Die Kraniche des Ibykusa*, a *Der Ring des Polykrates*-re. *Andromache* siralmai nem a görög világ hősi és mégis gyöngéd asszonyának megindító bucsúja férjétől, hanem a német „*ewig weiblich*“ retorikája.

Andromache: Will sich Hektor ewig von mir wenden,
Wo Achill mit den unnahbarn Händen
Dem Patroklos schrecklich Opfer bringt?
Wer wird künftig deinen Kleinen lehren,
Speere werfen und die Götter ehren,
Wenn der finstre Orkus dich verschlingt?

Hektor: Theures Weib, gebiete deinen Thränen,
Nach der Feldschlacht ist mein feurig Sehnen,
Diese Arme schützen Pergamus.
Kämpfend für den heil'gen Herd der Götter
Fall ich, und des Vaterlandes Retter
Steig ich nieder zu dem styg'schen Fluss.

Míg ellenben Voss egyszerűbb egyénisége hozzá tud simulni mesterének érzéséhez és nyelvéhez, s amit így megalkot, nem esik messze Homerostól. Hiszen végre elérnie őt niem adatott meg neki sem, bárha bizonynyal egyike volt a leghivatottabbaknak élete egyszerű nemességével, görög tisztaságával. De gátjául állt a nehézkes német hexameter, mely az időmérték ritmikus változatosságának híján igen kevés zenei. És mégis megérdemli azt a tiszteletet, melyben földieki részesítették és részesítették mind maig nagy munkájáért: *Doch Homeride zu sein, auch nur als letzter, ist schön*. S a homeridák közül német földön, hol annyi lelkes csodálója van a világirodalom első epikusának, Goethe mellett ő a legkiválóbb. Úgy képzeljük, ha Homeros német nyelven zengi *Andromache* keserveit, így énekelt volna:

Trautester Mann, dich tötet dein Mut noch! und du erbarmst dich
Nicht des stammelnden Kindes, noch mein des elenden Weibes,
Ach bald Witwe von dir! denn dich töten gewiss die Achaier,
Alle daher dir stürmend! Allein mir wäre das beste,
Deiner beraubt, in die Erde hinabzusinken; denn weiter
Ist kein Trost mir übrig, wenn du dein Schicksal vollendest,
Sondern Weh! und ich habe nicht Vater mehr noch Mutter!
Meinen Vater erschlug ja der göttliche Streiter Achilleus,
Und verhehrte die Stadt, von kilikischen Männern bevölkert,
Thebe mit ragendem Thor . . . *

(Ilias VI. 407—416.)

Aber erbarme dich nun, und bleib allhier auf dem Thurme!
Mache nicht zur Waise das Kind, und zur Wittwe die Gattin! . . . **

(Uo. 431, 432.)

A németiségnek e minden keresett vonás nélküli gyökeres volta hívebben jellemzi a Homeros naivságát nemcsak Schiller retorikájánál, hanem az affektált archaizmusoknál is.

Popenak, a nagy nyelv művésznak Iliasa kétségen kívül művészi alkotás, és mégis mit mond róla Taine (Ang. irod. tört. IV. köt. 109. Csiky G. ford.): Midőn Pope lefordította az Iliast, ez az Ilias a Henriade nyelvéen volt írva s ez átalakulás következtében csodálta a közönség. Egyszerű görög ruhájában nem csodálta volna; nem akarta másképp látni, mint hajporral és szalagokkal. Ez volt a kor öltözeke, föl kellett venni“.

Korunknak is megvan a maga öltözeke, nem tagadjuk. De az antik szobrokra ráaggatni, ez izetlenség. A holland festők flamand parasztruhát viselő Madonnái, földicomázott gyermek-Jézusai, V. Károly koronázási díszöltönyét viselő három királyai ma nevelésesegek és szomorú bizonyítékát szolgáltatják annak, mennyire hiányzott ama korok legjobbjaiából a történeti érzék. Láttunk mi már, hála Istennek, a mi kiállításainkon is magyar paraszt Szent

* Δαιμόνις, φθίσει σε τὸ σὸν μένος, οὐδ' ἐλσαίρεις
παῖδά τε νηπίαχον καὶ ἔμ' ἄμμορον, ἢ τάχα χήρην
σεῦ ἔσομαι· τάχα γάρ σε κατακτανέουσιν Ἀχαιοὶ
πάντες ἐφορμηθέντες· ἔμοι δέ κε κέρδιον εἶη
σεῦ ἀφαμαρτούσῃ χθόνα δόμεναι· οὐ γὰρ ἔτ' ἄλλη
ἔσται θαλπωρή, ἔπει ἂν σὺ γε πότμον ἐπίσπης,
ἄλλ' ἄχε' οὐδὲ μοι ἔστι πατήρ καὶ πότνια μήτηρ.
ἢ τοι γὰρ πατέρ' ἄμὼν ἀπέκτανε δῖος Ἀχιλλεύς,
θήβην ὑψίπυλον.

** Ἄλλ' ἄγε νῦν ἐλέαιρε καὶ αὐτοῦ μίμν' ἐπὶ πόργῳ,
μὴ καὶ τὸ ὀρφανικὸν θήγης χήρην τε γυναῖκα.

Józsefeket, akik — úgy tetszik — a Tisza vizével keresztelték a Bácskában született kis Jézust. De neveltünk rajtok.

Hát ami a képzőművészetben mai fölfogás szerént nevetséges, megengedhető az a költésben? Igaz, hogy egy idő óta éles, elkeseredett harc folyik az irodalomban a népiesnek jogaiért; e harcot azok vívják, akiknek szívők legjobban, legszentebb hévvel csügg magyarságunkon és nemzeti jellemünkön és azok ellen, kik kozmopolita érzéseik léhaságával, tetszetős külsejökkel legkönnyebben megronthatják a fejlődő magyar olvasóközönséget. De még az eredeti írások terén is óvakodnunk kell a túlzásoktól; még ott sem a sallangban és cifraságokban szabad keresnünk írásaink magyar jellemét. Mennyivel kevésbbé ott, ahol évezredes életet élő, klasszikus munkának átültetéséről vagyon szó.

A fenség itt ellapul, a naivitásnak érezzük erőtetett voltát.

Apollon meghallgatja bosszúért esdő papjának kérelmét s nyilatkoztatja a görög táborra. Ki ne emlékeznék a plasztikus és egyben zenei leírásra?

Ἐκλαγξαν δ' ἄρ' ὄϊστοι ἐπ' ὤμων χωομένοιο
αὐτοῦ κινηθέντος ὁ δ' ἦτο νοκτι ἐοικώς.

Baksaynál jó magyar alexandrinusokban így hangzik e két sor:

Haraggal lép, a nyíl csakúgy zörög bele.
Jön, mint az éjtszaka.

Kempf a sokat ócsárolt hexameterben ekként fordítja:

Mint komor éj, úgy ment kehelén a harag tüze lángolt,
Lépte alatt iszonyún csendült meg a messzelövő nyíl.

Homeros zenei festésének egész teljessége érezhető e második sorban, míg ama fél-alexandrinus tagadhatatlanul ellaposítja a gondolatot.

De méltán érhetne a vád, hogy egyoldalú az ítéletem, ha csak a fenséges helyeket válogatnám ki, holottan tudvalévő, hogy az elavult hexameter még mindig alkalmasabb ilyennémű dolgok festésére, mint az alexandrinus, kivált ha jambussal végződik.

Nézzük hát ama megható jelenést, amikor Hektor Andromachétól s a kis Astyanaxtól búcsút vesz.

Igy szólván, kis fiát ölelné szívére,
De ez dajkájának rejtődött keblére,
Ijedten sikoltott, megrettent atyjától,
Atyja sisakjától, sisakja bokrától.

Atyjának, anyjának nyílt erre mosolyja,
Most fényes sisakját Hektor lecsatolja,
Leteszi a földre, fiát veszi ölbe,
Kedves csemetéjét édesen csókolja . . .

Bizony nem így enyeleg Etele asszonya szép gyermekével: több a szív, a gyöngédség ama nemes mintában. S még több a hősök csatazaja közt ez idilli jelenetnél megálló költőben, Homerosban. Ime, ez a tükre a görög költő bájos finomságának:

Igy szólott s kezeit Hektor a fiú fele nyújtá.
Ámde sírásra fakadt a gyerek s dajkája ölében
Elbujt kis fejével, miután félt atyja szemétől
S meghökkent, amidőn látá a remekművű fegyvert
És a sisak tetején iszonyún lebegő tarajos dísz.
Andromaché s Hektor a fiú láttán mosolyogtak.
Szép aranyos fővegét Hektor lekapá a fejéről
S a fényben ragyogót letelve a kővér anyaföldön.
Megcsókolta kicsiny gyerekét s ringatva kezével
Igy kéré felhős Kronidést . . . *

A fenség kifejezésére erőtelen, a naivságéra erőtetett ez a nyelv. Hol van hát helyén? Az események elbeszélésében? Küzd az önkényes strófákkal, melyeket nyugúl rakott magára, holottan a magyar elbeszélő irodalomban elég példáját találta a szakadatlan alexandrinusnak (Szilágyi és Hajmási, Dorottya stb.). Avagy a Teichoskopiában vagy a Hajókban? Itt küzdelme még keményebb. Ő maga mondja Előszavában: „Aki olvasta ezt a katalógust (II. ének) és számba veszi az abban hemzsegető város- és személynevet: az tudja és megbocsátja ezt a kifejezést: *küzdöttem*. Ez idegen nevek, egy nagy sziklahalmaz; mikép feszegetem én ki e sziklákat ősi ágyukból, és illeszttem a lágyan folyó alexandrinbe, úgy, hogy gerincük ne éktelenkedjék a vízszín fölött, mint a Vas-kapu sziklái?”

* Ὡς εἰπὼν οὗ παιδὸς ὀρέξατο φαίδιμος Ἑκτωρ.
ἀψ' δ' ὁ πάϊς πρὸς κόλπον ἐδζώνοιο τιθήνης
ἐκλίνθη ἰάχων, πατρὸς φίλον δῖον ἀτυχθεῖς,
ταρβήσας χαλκὸν τε ἰδὲ λόφον ἱπποχαίτην,
δεινὸν ἀπ' ἀκροτάτης κόρυθος νεύοντα νοήσας.
ἐκ δ' ἐγέλασσε πατήρ τε φίλος καὶ πότνια μήτηρ.
αὐτίκ' ἀπὸ κρατὸς κόρυθ' εἴλετο φαίδιμος Ἑκτωρ,
καὶ τὴν μὲν κατέθηκεν ἐπὶ χθονὶ παμφανώσαν,
αὐτὰρ δ' ἑὸν φίλον υἱὸν ἐπεὶ κόσσε πῆλὲ τε χερσίν,
εἶπεν ἐπευξάμενος Διὶ τ' ἄλλοισιν τε θεοῖσιν (Π. VI. 466—475).

Lássuk hát, hogy sikerült e sziklákat kifeszegenie? És vajjon beléillesztette-e csakugyan az alexandrinus lágyan folyó medrébe? Tizenkét lapon át folyik ez a seregszámlálás; itt aztán van mivel megbirkózni, ha csak kissé is sikerülttől kívánja tenni nehéz munkáját. Itt e pontban sajnáljuk a jeles költőt, kinek erejét ily meddő föladatra kell pazarolnia; de egyszersmind okulásra is nyújtunk neki: a hexameter nélkül Homeros fordításában sohase fog megélni. Mily lelki kinszenvedések árán írhatott az alexandrinusaira oly kényes író ily sorokat:

Arkesilas Kloniosz Prothoénor velők (13 szótag),
Skhoinos, Hyrje, Skolos, Aulisi szikla (a difthongusok mérése ingadozó),

s így végig tizenkét kietlen lapon keresztül. Persze, hogy ez Homerosnál is egyhangú és unalmas. Quandoque bonus dormitat... De el lehet énekelni s a rhapsodos bizonyára nem akadt meg, mikor e ponthoz ért. Mig ellenben itt még Tinódi is berekedt volna, bárha nem volt valami különösen fényes versekhez szokva a jámbor hegedős.

Ez a verselés aztán némelykor egészen elveszti epikai jellemét; oly messze esik Homerostól, mint akár Pindaros vagy Simonides. Az egész sorok fél sorokkal vannak tarkázva — elég sűrűn — és oly lírai forma támad, melynek modern volta ellen többé semmi panaszt se lehet tenni, de homerosi volta ellen annál többet.

Cselekszi Patroklos, amit mond vezére,
Általadja a lányt követek kezére,
Ezek visszatérnek, megy a lány is vélek,
De nincs ám kedvére

Középrímek (gyöngék!), hármas kadencia a sorok végén, kicsi felsorok mind inkább illenek valamely népdal tartalmához, mint Homerosnak egy egészen epikai, nyugodt, leíró részletéhez.

Igy szólt s Patroklos hajtott a barátja szavára;
Sátrából kihozá Briseist, a szépszemű rablányt
S a követek kezénél vezeté el a karsu hajókhoz.
Kedvtelenül lépdelt a leány, mialatt Achilles hős
Társaitól távol könnyezve vonult a magányba . . . *

* Ὡς φάτο, Πάτροκλος δὲ φίλῳ ἐππεσίδεθ' ἐταίρῳ,
'εκ δ' ἄραγε κλισίης Βρισηίδα καλλιπάρηον,
δῶκε δ' ἄγειν τῷ δ' αὖτις ἱτην παρὰ νῆας Ἀχαιῶν,
ἧ δ' αἰέκουσ' ἅμα τοῖσι γύνῃ κίεν.

(II. I. 345—348.)

Ez ugyan *csak* hexameter, de nyugodtabb, kifejezőbb, epikusabb, *homerosibb*.

— A fordítástól mindenesetre azt kell első sorban elvárunk, hogy híven tükrözze az eredetinek tartalmát s e tartalomban élő lelkét, jellemét, hangulatát. Irjuk egymás mellé a két könyvet egészen s meg fogunk győződni róla, hogy ebből a szempontból Kempf munkája magasan áll Baksayé fölött; vegyük Baksayét egyedül s azt látjuk, hogy nagy tehetségű embernek tiszteletre méltó, magára valló tévedése, avagy a legjobb esetben olyan *Nachempfindung*-féle, mint Schillernek *Hektors Abschied*-je. És vegyük végül Kempf munkáját magát, s belőle örömmel látjuk irodalmunk valódi gazdagodását, egy költői lélek s — ami tán nem hiba — jeles filologus együttes munkásságának derék, örvendetes eredményét. E könyvnek el kell hagynia „a VI. osztály azon tanulóit, kik a görög nyelv helyett a görögpótló tárgyakat tanulják“, s el kell foglalnia helyét az irodalom legszebb, legteljesebb alkotásai között.

III.

Feledjük el, hogy fordítással van dolgunk és tekintsük Baksay munkáját függetlenül előbbi szempontjainktól. Mindenesetre érdekes munka áll előttünk, nagy nyelvművész odaadó fáradozásának gyümölcse. A Buda Halálából bizonyára kevesen okultak úgy, mint ő, s a hozzávaló készsége sincs meg sok írónak manapság oly fölös mértékben, mint neki. Archaizmusai, ősi nyelvezete, fordulatainak eredeti, sőt sokszor meglepő volta — mind gazdag adomány, naiv írásokhoz kész szerencse. Ahol irodalmi nyelvünket új fordulatokkal gazdagítja, ott is friss erővel hat rá a régi hagyományok analógiája.

Mostan a *nagyható* Agamemnon monda (13. l.).

De ez a rövid is fájdalomban *el-tél* (19. l.).

Nem tudja a jámbor, Zeűsz *mire végez* (31. l.).

S mindnyájan egy szívvel, akhivok, dardánok,
Örök *istenekhez* ekként *őhajtának* (81. l.).

Igről-igre, amint mondom, ott beszéld el (29. l.).

Mert *viszát* Olympon senki se *von* már most (uo.).

Alig is esik ki abból a hangból, melyet írása részére tudatosan megválasztott. Alexandrinjei a már fölrott második éneken

kivül egyenletes folyamban hömpölyögnek tova, valóságos eposzi nyugalommal, hol magát mutató erővel, hol kényelmes, széles mederben, hol meg gyorsabb áradással. Itt-ott kikökken ugyan valamely félszeg rimelés avagy megfélezt sor zátonyán, de aztán szerencsésen meg odább jut.

Ilyen a nyelve is; egyenletes, népies, gyökeres; abból pedig nem sodorja ki egy-egy magáról megfélekezett „művelt” szólam, mint ahogy az népieskedő íróinknál sűrűn megesik; egy percre se felejt el, hogy naiv eposzt ír. Hanem igenis megesik rajta, hogy épen a népiesben veti el a súlykot és nyelve alacsonnyá, póriassá lesz. Így Hephaistost *bicebóca* istennek nevezi (28. l.). És egészen elfeledi Homeros naivságát a két főhős összevezetésében. Ezek népek fejedelmének nevezik egymást még akkor is, mikor késhegyre mennek. Súlyos szidalmaik se válnak póriassá. De Baksay ily szókat ad Achilles szájába:

Aha szemérmetlen, *nyereség-cserkész* te! * (7. l.)

Ó te kutyaszemű, *szarvas-szívű, bor-esők*. **

Amott a homerosi szidalmak mégis csak kevésbé póriasak.

Sok helyütt találkozunk még a nyelvnek ily alacsonyabb fordulataival, és bajos velők akárhol is megbékélnünk. Mert más természetű Homeros naiv meztelensége és megint más a mi korunk gyermekének magáról megfélekezése.

Mindenkép azonban, még tévedésében, még apró hibáiban is érdemes ez a munka az elismerésre. Arany Jánosnak, ami büszkeségünknek, nyelvünk, legfő kincsünk ez első mesterének, oly kevés az elhivatott tanítványa, hogy örömmel kell tekintenünk az ily nagytudású, nagyérzésű költőre, mint Baksay, ki a nagy epikus nyelvét akarta rászabni a legnagyobb epikus termetére.

Ez az elismerés ne legyen buzdítás ennek a munkának a folytatására, mert ettől keveset várhatunk. Hanem annál inkább valamely eredeti elbeszélő költemény alkotására. Bizonyos lehet benne Baksay, hogy azt a művét aztán nemcsak a hirtelen lelkesedők, az első benyomások hívei, hanem a komoly és higgadt ítélok is szerető megbecsüléssel olvassák el.

* ὦ μοι, ἀναιδείην ἐπιειμένε, κερδαλέοντρον.

(II. I. 149).

** οἰνοβαρέας, κυνὸς ὄμματ' ἔχων. κραδίην δ' ἐλάφοιο.

(II. I. 225).

IV.

Nem fejezhetem be ezen sorokat a nélkül, hogy Kempf művének stíljéről, nyelvéről pár szót ne szóljak. A hexameternek nálunk sajátzerű sorsa van; irodalmunk minden fejletlensége mellett is emlékeztet e körülmény a görögökére, kiknél minden műfajnak megvolt a maga külső alakja.

Nálunk a hexameterhez nem Erdősi Jánosnak, nem is Baróti Szabó Dávidnak, hanem Vörösmartynak s az egész romantikus eposz-irodalomnak emléke fűződik elválhatatlanul. Valóban, úgy tetszik, mintha Vörösmarty fejtette volna ki, alkotta volna meg a hexameter csillogó nyelvét, régies fordulatait, merész szóösszetételeit. E forma nálunk nem is görög eredetűnek tűnik föl többé, hanem a magyar nemzeti irodalom romantikus kora alkotásának.

Azért lehetne tán aggodalmas Homeroszt hexameterben fordítani; még akkor is, ha tudjuk, hogy nincs egyetlen egy európai nyelv sem, mely alkalmasabb volna e formára.

Kempf hexametereivel szemben megszűnik ez aggodalom. Homeros buzgó, szerető kutatója egészen homerosi tud lenni. Az ősmert jelzők visszaadásában senki se fogható hozzá a magyar fordítók közül.

Szép szerszámot vét az *aranykantáru* lovakra
A *gyönyörű karu szent* Héré... (V:720.)

... *ragyogó szemű* Pallas Athéné, *férfiölő* Ares, *nemes* Éetion *szeéptermetű* lánya, *sisaktarajos deli* Hektor, *sisakrázó deli* Hektor stb.

Neki is küzdenie kell az egyes helyek nehézségeivel; de formai jártassága, leleménye mindenütt általjuttatja a meredeken.

Szemelvényeket nyújt ugyan csak, de bőségesen. Nála még gyönyörködhetünk Hektor tragikus bukásában és Priamos és Akhilles fenséges jelenetében. A 22. és 24. ének fölemelkedik az eredeti magaslátára, erő, lendület. a nyelv gazdagsága és szépsége egyaránt növelik fényét.

„... Még ha saját tested súlyát mérné le arannyal
Dardanides Priamos: még úgy se tehet ravatalra
Édes anyád, s nem fog testedre borulva siratni,
Mert a kutyák s keselyűk fognak rajtad lakomázni!”

Már a halál révén szólott ekkor neki Hektor:

„Jól ismertelek én s tudtam, hogy nem könyörölsz meg

Én rajtam, mer' iszen vasból van a szív kebeledben . . .
Csak vigyázz, hogy az ég boszuját értem ki ne hívjad
Majd ama nap, mikoron Páris meg Phoibos Apollon
Hőslétedre lesujt ijáival a Skaei Kapuknál".
Igy szólott s szemein leborult a halál örök éje
S lelke tovább röppen: testéből a Hádes ölébe.*

(XXII. 351—361.)

Ugyanily sikerrel írja le Hektor holttestének meghurcolását.
Andromache keservét, Patroklos elhamvasztását.

Méltó a szó szerint való idézésre végül Priamos könyörgése
halálos ellenségéhez, ki díszétől, reménységétől fosztotta meg
kegyetlenül:

„ . . . Ismerj hát Istent, Achilles s könyörülj a könyörgőn;
Jusson eszedbe atyád; nálam már nincs nyomorultabb.
Azt mivelém, amit ember még nem tett a világon,
Azt a kezet csókoltam, amely fiamat teríté le!“ **

(XXIV. 503—507.)

És Hektor hamvai eltemetéseig nem szűnik ereje e nagyszerű
tragédia ecsetelésében. Ha annyi jeles dolgot nem mivel egész
Iliasa, egész Odyszeiája során, már akkor is a 24. énekért őt
illetné meg minden Homeros-fordítók közül a babér.

SEBESTYÉN KÁROLY.

* οὐδ' εἴ κεν σ' αὐτὸν χρυσῷ ἐρύσασθαι ἀνώγοι
Δαρδανίδης Πρίαμος, οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ
'ενθεμένη λεχέεσσι γοήσεται ὃν τέκεν αὐτή,
ἀλλὰ κύνας τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα δάσσονται.
τὸν δὲ καταθνήσκων προσέφη κορυθαίολος Ἑκτωρ.
ἦ σ' εὖ γινώσκων προτιόσσομαι, οὐδ' ἄρ' ἔμελλον
πείσειν· ἦ γάρ σοί γε σιδήρεος ἐν φρεσὶ θυμός.
φράζω νῦν, μή τοί τι θεῶν μήνιμα γένωμαι
ἤματι τῷ, ὅτε κέν σε Πάρις καὶ Φοῖβος Ἀπόλλων
ἰσθλὸν ἐόντ' ὀλέσωσιν ἐνὶ Σκαιῇσι πύλῃσιν.
ὥς ἄρα μιν εἰπόντα τέλος θανάτοιο κάλυψεν,
ψυχὴ δ' ἐκ βρότων πεταμένη Ἄϊδοσδε βεβήκεν.

** Ἄλλ' αἰδεῖτο θεός, Ἀχιλεῦ, αὐτόν τ' ἐλέησον
μνησάμενος σοῦ πατρός· ἐγὼ δ' ἔλκεινότερός περ,
ἔτλην δ', οἶ' οὐ πῶ τις ἐπιχθόνιος βροτὸς ἄλλος,
ἀνδρὸς παιδοφόνου ποτὶ στόμα χεῖρ' ὀρέγασθαι.

Az összes idézetek a Dindorf-féle, Hentzetől kiadott szövegből
valók. (Teubner 1886.)

A HATÁROZÓK OSZTÁLYOZÁSA.

I.

Rég vajúdik ez a kérdés is nyelvtudományi irodalmunkban, a nélkül, hogy mindez ideig teljesen kielégítő megoldásra talált volna. Tudományosan alig is tárgyalta valaki. Újabb nyelvészeket jobban érdekli nyelvünk múltja, művelődéstörténeti oldala, s jelen életének pszichológiai mozzanatai, mint a nyelv logikája, a szó és gondolat viszonya. Mit fejez ki a szó, mit a mondat, mire valók és hányfélek a mondatrészek? . . . e kérdések, mint részben nem is a nyelvtudomány — legalább nem a mai nyelvtudomány — körébe vágó dolgok, meglehetősen hidegen hagyják nyelvtudósainkat. Ezeket kívülről, más tudománytól adottaknak veszik és nem vizsgálják.

Ami vizsgálódás eddig a mondatrészek és határozók osztályozása körül létrejött, azt leginkább az iskola emberei végezték. Mióta iskoláinkban mondattani alapon tanítják a nyelv törvényeit, azóta a mondatrészek és evvel a határozók kérdése folyton a megoldandó feladatok közé tartozik. Mondattani alapon nem lehet beérni az alakok és az alakokkal kifejezett nyelvtények ismertetésével; tárgyalni kell a külön nyelvi alakokkal nem, de a mondatban mégis kifejezett nyelvtényeket is, amely nyelvtények inkább csak az értelmi összefüggés segítségével kerülnek napvilágra. Szóval a mondattani alap szükségképen rávezeti a nyelvtanítót a logikai alapra. Szükségképen vizsgálnia kell az értelmi összefüggést, a szó és gondolat viszonyát is, ha értelmes nyelvtanítást, nem pedig üres formalizmust akar végezni.

Melyik tanítónak ne lettek volna már kétségei a határozók osztályozása és egy-egy határozónak valamelyik osztályba besorozása alkalmával? A kérdés mai állásában ez a kétség elkerülhetetlen. A határozók osztályozásának nálunk manapság szokásos módja tele van következtetlenséggel és ellenmondással, úgyhogy nemcsak a tanítvány, de a tanító sem igazodhatik el rajta biztosan.

A határozók osztályozásának a kérdését rég figyelemmel kísérem, régóta gondolkodom valami elfogadható osztályozáson. Nem merem állítani, hogy megtaláltam volna a bölcsek követ. Sőt inkább kezdek arra a meggyőződésre jutni, hogy az általánosan határozónak nevezett mondatrészt nem is igen lehet valamely külsőleg is tökéletes sablonba beszorítani. Az eredmény, amit

elértem, inkább negatív: hogy látom a mai osztályozási módok hiányait. De itt-ott tán egy kis positivum is akad. Ez eredményt akarom ezúttal közzétenni, minden tudományos apparatus nélkül, tisztán a tényeket sorolva föl, hogy mások aztán tovább építsenek a megkezdett alapon, ha érdemesnek tartják azt elfogadni.

Kezdjük a negatív eredményeken.

Irodalmunkban eddig legelterjedtebbek és legjobbak voltak a Simonyi és Szinnyi-féle határozó-osztályok.

Simonyi régebben négy főosztályt vett föl: a hely, idő, állapot és mód osztályait. Csakhogy az állapothatározók osztályában megkülönböztette az igazi állapothatározót (*betegségben* snylódik) és a tágabb értelemben vett állapothatározót (*vmín*, *vmiről* gondolkodik, *vmire* gondol), hol ismét eredet- és vég-határozót különböztetett meg. Úgyszintén a módhatározó osztályban a tulajdonképeni módhatározó mellett eszköz-, ok- és célhatározót vett föl.

Ez osztályozás gyöngéje az állapothatározók osztálya volt. A mit Simonyi állapothatározónak mondott, abból csak egy igen kis rész, az igazi állapothatározók voltak ez osztályba sorolhatók; míg ellenben a tágabb értelemben vett állapothatározók (*vmín* gondolkozik, *vmire* gondol...) a legtávolabbról sem fejeztek ki állapotot. Az alosztályok nevei pedig, az eredet- és vég-határozók, nem ugyanazon osztályozási alapon állottak, mint a többiek. Mert a 'hely, idő, állapot és mód' mind a cselekvésnek egyenlő rangú határozmányai, melyek az osztályozásnak alapjául szolgálhatnak; de már az 'eredet és vég' a cselekvésnek irányát, tartamát fejezik ki, tehát egészen mást, mint az előbbi fogalmak, úgyhogy amazokkal sehogysem férnek el egyazon osztályozási alapon. Nemcsak az állapotnak van eredete és vége, hanem a helynek és időnek is; az eredet- és vég-határozó elnevezés tehát tulajdonkép a hely- és időhatározón belül is helyt foglalhat. Az osztályozás alapja e szerint sem teljes nem volt, sem helyes.

Újabb nyelvkönyveiben Simonyi csak három osztályt állít föl: a hely, idő és körülmény osztályát. Ami nem hely és idő, az mind körülmény. Csakhogy az alap ismét helytelen, mert a hely és idő is körülmények. Egyébiránt a lényeg marad a régi. A körülményhatározók osztályában ismét ott van: 1. az állapot- és módhatározó, 2. az eredet- és okhatározó, 3. a vég- és célhatározó. Az állapothatározónak ismét a régi helytelen értelme van, úgyszintén az eredet- és vég-határozónak is.

Szinnyei elveti az állapothatározó kategóriáját, mint a hely- és időnek megfelelő főkategóriát; a ,bízik vkiben, gondolkodik vmin'-féle határozókat képes helyhatározóknak vagy egyszerűen csak képes határozóknak nevezi; ez osztályba sorolja aztán az igazi állapothatározókat, továbbá az eredet-, eredmény-, részes- és hasonlító határozókat is. A többi határozót nem foglalja össze, hanem egyenkint elnevezi őket, így aztán nála igen sokféle határozó van, a melyek nem is állanak közös alapon. Gyakorlatilag könnyebben kezelhető osztályozás a Simonyiénál, de ez sem logikusabb. A társhatározó, számbatározó, mértékhatározó stb. nem állhat egy alapon a hely- és időhatározóval, mert sokkal szűkebb körű fogalmat fejeznek ki. A képeshatározó elnevezés pedig minden határozóra ráillik a helyhatározón kívül; ép oly képeshatározó az időhatározó is, mint a *bízik vkiben*-féle határozó.

Az eddigi osztályozások hibája tehát az volt, hogy nem közös alapon történtek (egyrészt a hely és idő — másrészt az eredet és vég alapján); nem egyenlő rangú fogalmakon alapultak (hely, idő, körülmény, mérték, hasonlítás sat.); néha egészen erőszakosak voltak (gondolkodik *vmin'* állapotnak van vége). — Nem kevés és nem kis hibák. Különösen feltűnőkké lesznek e hibák a mondattani alapon, mely szinte föltételezi a logikai világosságot és rendet.

II.

Aki világos áttekintést akar magának szerezni a határozókról, annak szakítania kell az alakok pusztá vizsgálatával, az alaktani kategóriákkal. Ha a *-ben* ragban sohasem látunk egyebet, mint az eredeti ,bél, belső' értelmet, még az ilyenekben is, mint: ,bízik *vkiben*'; ha nem állunk arra az álláspontra, hogy valamint a szó, úgy a rag is idő folytán teljesen elvesztheti eredeti jelentését, amikor aztán a régi jelentés helyreállítása a nyelvtörténet és nyelvhasonlítás szempontjából érdekes eredményekre vezethet ugyan, de a mai nyelv jelenségeinek kodifikálásánál legfeljebb magyarázatul szolgálhat, nem pedig alapul; ha mindig csak a nyelv fejlődését tekintjük, és soha a fejlődés eredményét, a mai nyelvben nyilatkozó törvényszerűséget: akkor a határozók teljes megértéséről, főleg osztályozásáról mondjunk le. A mondattanban szakítanunk kell az alaktannal. Ne az alakok vezessenek bennünket a mondattani kategóriák felállításában, hanem a mondatok és mondatrészek értelme, jelentősége. Helyezkedjünk az igazi mondattani alapra.

A határozók osztályozásánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül a többi mondatrészeket sem (állítmánykiegészítő, mondattárgy), mert sokszor csak a nevük más, de a határozókkal azonos dolgot jelentenek.

Induljunk ki magából a mondatból, még pedig egyszerűség kedvéért az állító mondatból, mely valamely létezőről valamit állít (alany—állítmány). Az állítás természetétől függ aztán a mondatrészek minősége és mennyisége. Néha az állítmány az alanynak vagy más létezőnek állandó állapotát fejezi ki, fajtát vagy nemét, avagy valamely tulajdonságát állapítja meg; mint: Toldi György *nagy úr volt*. Az ég *kék*. Ilyenkor a faji fogalom és a tulajdonság neve a fontosak, azért az ige valamely általános, keveset mondó tartalommal bír (*van, lesz, marad, létezik...*), s mellette a fajt v. tulajdonságot jelentő névszó legtöbbször ragtalanul áll, mint állítmánykiegészítő.

Néha azonban az állítmány az alanynak vagy más létezőnek csak ideiglenes állapotát fejezi ki. Ez igen sokféle módon történhetik. Így megállapíthatja azt a fajt, melybe ideiglenesen tartozik, amelybe belépett vagy amelyet elhagyott; mint: Mátyás egyszerű *nemesből* az ország koronás *királyává* lett. *Vezérnek* választották. *Porból* lettünk, *porrá* leszünk. *Zálogba, zálogul* adta. *Ellenségként* néztek egymásra. — Másszor az állítmány azt a tulajdonságot állapítja meg, amely ideiglenesen jegye a létezőnek. Így: *rosszul* van, *sárosan* jött be, *nagyra* nő, *pirosra* festettek; nagy *betegségben* fekszik, *szerencsétlenségbe* esett, fölépült súlyos *betegségéből*.

Még ezekben is fontosabb, vagy legalább is olyan fontos a névszó, mint az ige. A névszó fejezi ki a létező állapotát; az ige pedig azt mondja meg, micsoda eljárás hozta a létezőt ez ideiglenes, nem a létező lényegéhez tartozó állapotba. Ez ideiglenes állapotot kifejező névszók a mondatban természetesen mind állapothatározók.

A létező ideiglenes, esetleges állapotához tartozik *helyzete* is, mely tulajdonkép szintén állapot, de már átmenetül szolgál a helyhatározóhoz. Tágabb értelemben a hely, ahol a létező van, ép úgy állapotát határozza meg a létezőnek, mint a faj, melybe tartozik, vagy melybe kerül. *Barátjával* sétál, *térden* áll, *magasban* ül, *kéznel* van, ismeretes *mindenki előtt*, ne legyen harag *közöttünk*, vesszen ki *magostul, fia helyett* is megfizetett, okos *vezér alatt* egyesek voltak, szép az egyetértés *testvérek közt*, a közönszerű még inkább

eltörpül az *óriás mellett*, nagyobb *atyjánál*. sat. mind a helyzetet határozzák meg, tehát helyzethatározók. A fiú a *kertben* van — szintén a helyzetet határozza meg tágabb értelemben. Hely, helyzet, aztán meg faj, állapot — tehát mind egyenlő rangú fogalmak, amelyek első sorban a létező (névszó), nem pedig a cselekvés (ige) közelebbi meghatározására szolgálnak.

Amaz ideiglenes állapotok közt, amiket a létezőkről állíthatunk, legközönségesebb a cselekvés és szenvedés, vagyis az igével kifejezett állapot. A legtöbbszor azt kell kimondanunk mondatainkkal, hogy valaki vagy valami tesz valamit, avagy történik vele valami. E mondatokban már az ige a legfontosabb mondatrész nem csak a mondat szerkezetét tekintve, hanem értelmileg is. Vizsgáljuk meg, micsoda határozókkal bővíthetjük, módosíthatjuk magát a cselekvést, a történést.

A hely a cselekvés, a történes lefolyásánál is figyelembe jöhet, nem csak a létező helyzeténél. Ha azt mondjuk, hogy „a fiú a kertben sétál” — akkor a „kertben” nem csak a fiú helyzetét fejezi, hanem a sétálás helyét is. A létezőnek helyzetét, a cselekvésnek helyét.

Fontos dolog a cselekvés ideje is. Az idő már tisztán a cselekvésre, a történesre vonatkozik, és semmiképen sem a létezőre. A létező térbeli jelenség, amelynek csak helye van: ellenben a történes időbeli jelenség, amelynek helye is van, ideje is. Neha azonban a létező ideje, helyesebben: a létező létezésének az ideje is figyelembe jő (pl. Mátyás a tizenötödik században élt).

Időhatározásra legtöbbször valamely időt jelentő szó szolgál. Sokszor azonban nem időt, hanem cselekvést, történést, eseményt jelölő szót vagy kifejezést használunk időhatározásra, amelyek inkább a cselekvés lefolyásának alkalmát fejezik ki. Ilyenek: *Meghűtötte magát a temetésen, lakodalmon*, *Petőfi a segesvári ütközetben esett el, békében és háborúban, naplementekor*, *Cicero consulsága alatt, betegsége alatt v. betegségében, evés közben, három ízben* (= három alkalommal, háromszor) stb. — Ez alkalomhatározók átmenetül szolgálnak a hely-, helyzet- és időhatározók közt. *Hol* esett el Petőfi? — és *mikor* halt meg Petőfi — kérdésre egyaránt felelhetünk avval, hogy: a segesvári ütközetben. Ügyszintén: *Hol* van atyád? A temetésen. *Mikor* hűltél meg? A temetésen. — Vagyis e határozók sem a helyet, sem az időt nem mondják meg pontosan, csak körülírják:

ott, a hol temettek — *akkor*, amikor temettek. E fajta átmeneti határozó több is van.

Fontos dolog ama módok meghatározása is, amelyek közt a cselekvés lefolyik. Így különösen az a külső erő, mely a cselekvést megindítja. Ezt az erőt, ha már megvan, mikor a cselekvés lefolyik, úgyhogy éppen ez erő ad lökést a cselekvésnek, oknak nevezzük; ha pedig még nincs meg a cselekvés folyásakor, hanem ép létrehozására irányul a cselekvés, célnak mondjuk. Az ok mintegy ellöki a cselekvést, a cél pedig húzza. Mindkettő oksági viszonyban van a cselekvéssel. — Ha nem is azonos, de hasonló viszonyban van az az eszköz is, a melynek segítségével a cselekvés lefolyik. Ok, eszköz, cél — mindhárom támogatói a cselekvésnek. Az ok lökést ad neki, az eszköz lefolyását segíti elő, a cél vonzó erőként hat rá. — A mód, ahogyan lefolyik a cselekvés, logikailag lazább összefüggésben van az okkal és céllal, mint az eszköz. Nem támogatója a cselekvésnek, mint az eszköz, egyszerűen csak kísérője. *„Jól beszél, szépen ír, fenhangon nevet, tüzzel v. tűzesen játszik“* — a cselekvés lefolyásának bizonyos módozatát fejezik ki, éppen mint az eszközhatározók; de nincsenek a cselekvés lefolyására közvetlen hatással, mint az eszközhatározók és az ok-, meg a célhatározók. A módhatározó csak mintegy alfaja az eszközhatározónak, nem pedig megfordítva, mint nyelvtanaink veszik. Még kevésbé tartoznak a módozathatározók kategóriájába azok az erősítő szócskák, melyek nem is a cselekvés lefolyásának a módozatait jelzik, hanem az állítás erejét mutatják. Ilyenek: *bizonyára, valóban, valószínűleg, alkalmasint, talán, aligha, nem, kevésbé, semmi esetre* sat. Ezeket más nyelvek sokszor igemódokkal fejezik ki. A magyarban is az állításnak a módját jelzik, nem a cselekvését.

(Vége következik.)

BALOGH PÉTER.

BRASSAI SÁMUEL.

1797. június 15 — 1897. június 24.

Százéves korában halt meg tudósaink Nesztora, az utolsó magyar polihisztor. „A filozófia, a tudományok anyja, — a történelem, az élet mestere, — a matematika, az egyetlen tudomány, — a theológia, az isteni tudomány — s a többi tudományok mindannyian Brassai Sámuel birodalmába tartoztak“.

Egyfelől rendkívüli olvasottsága s műveltsége, másfelől az iskola szüksége arra indította, hogy a legkülönbözőbb szakokat nem csak tanulmányozta, hanem éles eszével fölfűdözve a hiányokat s hibákat, mindeniket maga is egy-egy becses munkával gyarapította.

A klasszikus filológiát, a szanszkrit nyelv tanulmányát nagy kedvteléssel művelte, s igen tanulságosak e téren az ő szigorú bírálatai. De Brassai mint magyar nyelvész is kiváló helyet foglal el tudósaink közt. A magyar nyelvészet terén főműve: A magyar mondat, mely akadémiai nagy jutalomban részesült (Magy. Akadémiai Értesítő, a nyelv és szépt. osztály közl. I. és III. kötetében, Pest 1860—63). Ennek I. részében általános elveket fejteget s különösen azt, hogy a nyelvbeli egyén vagyis egység a mondat (nem a szó), hogy a nyelv sajátosságai a mondat sajátágaiban fészkelnek, hogy a mondatnak főrésze az ige-állítmány s a többi mind ennek van alárendelve. A II. részben tüzetesen tárgyalja az ige szerepét a magyar mondatban, azután a „magános határozóké”. (köztük a nevezőét is vagyis az alanyét) s egy külön pótlékfüzetben a jelzővel „bővített mondatot” (1870). Legnagyobb gonddal és elmeéllel fejtegette mindezekben a szórend bonyodalmas kérdéseit s ezekkel utóbb külön értekezésekben is foglalkozott: A mondat dualismusa (Bpest 1885) és Szórend és accentus (1888). (Vö. még Szerény észrevételek a „Hangsúly” című értekezés irányában, Nyr. 1889, és En is hozzászólók, Philol. Közlöny 1885). Vannak még más mondattani értekezései is: A dativus ügye (Nyr. 1886); Helyreigazítás és Mi a mondat (uo. 1890, 1891. a mondat definiálása) stb.

A mondattanon kívül sokat foglalkozott Brassai a helyes magyarság kérdéseivel is, és tulajdonképp ő indította meg a magyartalanságok ellen irányuló újabb mozgalmakat, melyek aztán Szarvas Gábor Magyar Nyelvőrében nyilvánultak leghatásosabban. Már 1846. közölt a rövid ideig szerkesztése alatt álló Erdélyi Hiradóban s 1859. Hunfalvy Pál M. Nyelvészetében efféle észrevételeket. Utóbb a M. Nyelvőrben közölt idevágó cikkeket, amint hogy általában akkor volt elemében, ha vitathatta az ellenkező fölfogással szemben azt, amit ő tartott igaznak (Egy hirdetmény 1872, melyben burkoltan magának a Nyr.-nek előfizetési fölhevését bírálta; Jegyzetek a Nyelvphilosophia c. cikkhez, t. i. Szarvas G. cikkéhez, 1877. Vallomások és igazítások 1887.), de más folyóiratokban is (Összehas. Irodalomtört. Lapok, Figyelő 1872 stb.). Ide tartozik: A neo- és palaeologia ügyében írt akadémiai értekezése (1875), sőt 1882. egy külön kis folyóiratot kezdett kiadni: A magyar nyelv ellenőre címével (Kolozsvárt). Philologus álnévvel közölte a szavak összetételéről szóló érdekes cikksorozatát az 1876 i. Nyelvőrben. S ime még most, halála után, is folyik a Philologiai Közlönyben egy cikksorozata, melyben Szarvas Gábor ellen vitatkozik, s melyet így kezd: De mortuis nil nisi bene.

Brassai nyelvészeti munkái igen becsesek a bennük nyilatkozó rendkívül erős nyelvérzéknél s éles ítélőerőnél fogva. De vannak hibái is. Épen erős logikája csábítja kellenénél gyakrabban dedukciókra, holott maga fejtegette egykor a nyelvtudomány-nak induktív voltát. Legnagyobb tévedése, hogy a nyelvet — amint ma előttünk áll — teljesen logikai, befejezett és egybevágó szervezetnek tartja, mintha Minervaként egyszerre készen szökkent volna ki az emberi agyból. Pedig a mai nyelvészet tisztában van azzal, hogy minden nyelvben tömérdek sok a logikátlanság s ezek sokféle lélektani és történeti hatások kereszteződéséből magyarázódnak. — Nyelvhelyességi vitáiban egy — az ő erős logikája mellett különösen föltűnő — következetlenséggel találkozunk. Míg ugyanis egyrészt nevetségessé akarta tenni Szarvas Gábornak azt a törekvését, hogy a közhasználat szentesítette kifejezéseket sem kímélte: másrészt ő maga esett ugyanebbe a hibába, mikor a dogmatikus gondolkodástól vagy az egyéni nyelvérzéktől vezetve olyan dolgokat vitatott, hogy *nyelv* helyett *nyelű* a helyes alak, vagy *szigoru* helyett *sanyaru*, *szigorlat* helyett *sanyarlat*, *közvetlen* helyett *közellen* stb. eff.*

Mindezen hibák mellett Brassai munkáinak állandó nagy értékük lesz s ez értéknek legerősebb tényezője a gondolkodás eredetisége, mely Brassainak egész működését jellemzi.

SIMONYI ZSIGMOND.

* Más efféle következetlenséget is többször kimutattunk nála. Hiába, a legerősebb logika mellett is megtartja jogát a *quandoque dormitat Homerus*. Ilyen ellenmondások vannak a helyesírási indítványom ellen írányzott levelében, mely most jelent meg a B. Szemlében. Velem szemben kiemeli, hogy „ország dolga az írásmód általában sehol sem volt, csak nálunk tették úgyszólván codificatio tárgyává“, s ezt nem helyesli. Pedig én is azt vitattam, hogy a helyesírásnak, mint az irodalmi nyelvszokásnak általában, szabadabb fejlődést kell engedni s nem kell azt hinni, hogy az akadémiai szabályokkal örökre megköthetjük. — Kihágásnak minősíti, hogy a NySz.-ban az egyszerű c-vel élünk, holott utasításunk szerint a mutató szók „mai ortográfiával“ voltak irandók. Nem gondolta meg, hogy az egyszerű c szintén mai ortográfia. — Végre az *aki*, *ami* egybeírása ellen azt hozza föl, hogy a névelőt a főnévvel sem írjuk egybe. Ugyanilyen okoskodás volna ez: a névutót a főnévvel nem írjuk egybe, azért helytelenül vannak írva *asután*, *ezután*, *azelőtt*, *ezelőtt*, *miután*, *mielőtt*. — Egyáltalán tévedett abban a hitben, hogy a nyelvbeli formákat és szerkezeteket a szigorú logika követelményei szerint egyenlősíteni kell s nem volt tudomása az újabb nyelvészetnek arról a vívmányáról, hogy a kivételeknek is jelentős lélektani okaik vannak.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

(Folytatás.)

Étvágy, Fáy András. Mind Bugát (Szóh.) mind a Törv. Sz. Fáynak tulajdonítja. Bugát jobban szeretné, ha (az *áhtból*) *étáh*-nak neveznék. Nyulas Fer. (Erd. orv. vizek I.) *étkedvnek* nevezte már 1799-ben.

Évkönyv, Kazinczy 1805. Ez év dec. 23-án így ír Szentgyörgyihez: „Az austriai Monarchia Évkönyveit (ezzel az új, de szükséges szóval boszantani akarlak) íme küldöm“. Széchenyi a Stádiumban *évrajsznak* nevezi a krónikát.

Évszak, Kazinczy 1808. (Szívk. Regék: „Igy töltötte a szép *évszakot* szerelemben“ 191. l.) A Phil. Sz. Kazinczynak, Szvorényi (id. m. 44. l.) Szemerének tulajdonítja.

Féltékeny, Kazinczy. Toldy Szemerének tulajdonítja, holott már Kresznerics is Kazinczyt idézi és maga Kaz. 1805-ben (mikor Szemere még tanuló volt) így ír Kishez: „Azon új szók, melyeket ezen ideák kinyomására gyártottunk, mint *komoly*, *féltékeny* stb.“ Vö. Szvor. id. m. 22.

Fenség, Kazinczy. (Szemere, Munkái II. 249.) „Siposnak rossz szó, nyilván azért, mert a *ség* nem adverbiumok, hanem adjectivumok vagy verbumok mellé szokott forradni. De ha így, vétkes lesz a *felsőség* is; s a *fennség* nem rosszabb mint a *mostanság*, *távolság*. (Uo.)

Fesz, Révai Miklós 1803. „*Fesz*es certe a radice substantiva *fesz* ita derivatur, sicut *nemes*, *lapos* a radicibus æque substantivis *nem*, *lap*.“ (Antiquit. 224.) Budenz MUGSz. 521. ugyanezt állítja. — A megbízhatatlan Matics Imre a Tájszótárban pápavideki szónak mondja. — Bajza-Schedelék Döbrenteit *fesz-pőfnek* csúfolták affectatiójaért.

Fiústítás, Kunoss. (A Szófüzérben magáénak vallja.)

Fogalom, Fogarasi 1833. A *conceptus* szó magyarosításával nyelvújítóink nagyon meg voltak akadva; próbát tettek a *fogás*, *fogat*, *fogam*, *fogony*, *észfogás*, *észfogat*, *megfogás*, *megfogat* szókkal, míg végre a Fog.-tól a DMM.-ben javasolt *fogalom* általánosan elfogadtatott. Innen: *fogalmaz*, *fogalmazó* szintén (Fog. 1833.).

Fohász, Adámi (Ausführl. Sprachkunst, 1760). Kazinczy Munk. VII. Gloss.: „a *fohászkodás* helyett“. — Berzsenyi híres költeményének címe *fohászkodás* volt; Helmezy „javította ki“. A *fohász* igei voltát bizonyítja a codexekbeli *fohászás* NySz.

Folyadék, Molnár János 1777. („A *folyadék*nek alsó részei a felsőktől szüntelen nyomattatnak“ Fizika eleji 4:25.) Dugonicsnál *következmény*, *folyomány* (Tudák.). A Debr. Gramm.-nak az egész szó nem tetszik, mert „*folyad* ige nincs; ha pedig *folyaték*-ből módosult, mint *menedék*, *fonadék*, úgy inkább tenne *progeniem pecorum*, mint *ivadék* *progeniem piscium*“.

Forradalom, Horváth Endre 1831. („És hév *forradalom* kép-

zelmét hányta vetette.“ Arpád. 259.). A szótárakban csak 1846 óta. (Ball. Királyföldi.)

Főladat, probléma Bolyai F. 1832. A Tud. Társ. Szótára még 1835-ben is *főladásnak*, de 1838-ban már *főladatnak* nevezi a problémát. Eötvös, Toldy éltek fogytaig a régibb szót használták.

Föllebbez, Sztrokay Ant. (Törv. Sz. 1843. az *uti appellata* cikkben.) Pázmánynál *föllyebbez*: superbus, qui supra vult videri, quam est. (Kreszn.) SI.-nál *föllyebbezés* ambitio.

Főnök, Sztrokay Ant. (Törv. Sz.) Nála 'főúr, mágnás' értelemben. Mai (chef, principal) jelentése Fogarasitól (Keresk. Sz.). A Bach-időben jött forgalomba.

Függedelem, Miskolczi Gáspár (Angliai independentismus. 1654. 79. l.). „A külső polgári társaságból is mindenféle rendes *függedelmet* el akar törölni“. A NySz.-ben nincs meg; SzD. és SI.-nál a. m. *dependentia*, *subordinatio*, tehát a mai *fegyelem*.

Függöny, Kmeth Dániel 1817 (Tud. Gyűjt. 6:146.) Nála voltaképen pendulum és perpendiculum vagyis a mai *inga* és *függő zsinór*; még ugyanígy a Közh. Esm. Tárában is. (Math. Sz.) Mai firhang értelmében Helmecey kezdte használni a Társalkodóban 1832-ben.

Golyózni, ballotiren, Fogarasi 1843. A Törvtud. Szót. neki tulajdonítja s tőle veszi át a Keresk. Szótárból. (Jelenkor 1833. 299. l. még *golyóbisozni*.)

Gyakorító ige. Thaisz A. (Tud. Gyűjt. 1817. 12:17.) Nála voltaképen: *gyakranító*.

Gyár, Helmecey 1832. (Jelenkor 1:53, Törv. és Phil. Sz.) Széchenyi rögtön elfogadta és terjesztette, ez okból neki is tulajdonították e szót. Nyulasnál (1800.) fabrica: *gyártalom*.

Gyöngéd, Kazinczy (Munk. VII. k. Tud. Gyűjt. 1818. 3:78 és Szvor. id. m. 20.) Maga Kazinczy így magyarázza: „Lett a *gyengéd* szóból. melynek határozója: *gyengédeden* örökké azt jelentette: tenere, zärtlich. Úgy látszik, hogy a magánhangzón végződő mássalélrhetőknel a *ded* kicsinyítő *d*-vel cseréltetetik lel az euphonia kedvéért, mint *apród*, *könnyüd* stb. *ipródad*, *könnyüded* helyett“. (Tud. Gy. uo.) Különben már Zvonarichnál a XVII. század elején többször előfordul *gyöngéden* (Kr.)

Győzelem, Gyöngyösi István 1693. Erről Gy. maga így nyilatkozik: „Mikor a szónak közepéből valamelly bőfő vagy syllaba kivettetik, syncopénak hívják a deákok. Ilyenek deákoknál: Periculum, Piaculum pro Periculum, Piaculum. A Magyaroknál pedig: *győzelem* pro *győzedelem*, *guzslya* pro *guzsallya*, a mint ezeket az én verseimben is úgy találni“. (1796-i kiad. I. köt. XLIII.)

Gyülékony, inflammabilis. Nyulas Ferenc (Erd. orvosv. 1800. I:XXXIII.)

Hajlékony, Nyulas Ferenc. 1800. (id. m.)

Hangász, Ágoston Antal 1805. — Kazinczy (Lev. V. 433). (Gr. Dessewffy Józseftől kérdi: ki az az Ágoston, a ki a *hangász* szót faragta? Dessewffy feleli (uo. 487), hogy érmindszenti plebá-

nos, aki 1805-ben Magyar Oskola című könyvet írt. E szó megvan ugyan még minden szótárunkban s a conservatoriumnak még az ötvenes években „hangászegyleti zenede“ volt a neve, de ma már csak a kényesebb cigányokat nevezik *hangászoknak*.

Hangol, mai értelmében Vörösmarty. — „Qui hanc vocem primus in medium produxit, erat Vörösmarty; antea post germanicum passim *stimmel*, *stimmeli* dicebatur“. (Bugát, Szóhalm. 174 l.) A másik Stimmungra a *hangulat* (nevezetes, hogy *hangul* ige nincs is) a 40-es évek közepén kezdett divatba jönni. (Kiss Mih. Ujdon Szavak 1844.)

Hatály, Szemere, Munk. I. 47.

Hátirat, indorsata, Stettner György. (Váltójog, 1832.) Vö. Kunoss Szófüz. 1834.

Helyesírás, Révai, (Phil. Műsz. tanúsága szerint). MA. és PP.-nál az orthographia: *igazán írás*.

Hídász, pontonnier, Kresznerics. (Math. Műsz.)

Hírnök, Helmecczy. (Phil. Műsz. 130. l.)

Hivatalnok, Fogarasi 1833. (Diák-Magyar Műszókönyv: *officialis* alatt.) A M. Tud. Társ. Zsebszótárában még 1838-ban sincs benn s jobbadán csakis a Bach-korszakban vált közkeletűvé.

Hossz, Dugonics 1784. — Elvonás az *egy hosszában*, *se vége se hossza*, a *széle-hossza egy* kifejezésekből. Dugonicsnál *linea*, Sl. óta *longitudo*.

Hozadék, Nánási Benjamin. (Testamentom a Magyarorsz. törvények szerint. 1798. 23 l.) „Ezen Urához vitt Jóságot a Deákok hívják Allatura, Magyarul legjobban kitehetjük: *Hozadék*“. Nála tehát voltaképen *hozomány*; ma pedig Erträgnis. (Ball. 1890.)

Hűbér, Stettner György. (Váltójog, 1832.) Vö. Törvtud. Műszót.

Intézet, Gyöngyösi István (Char. 7. NySz.) „opinio, aestimatio“ értelemben; BSzD.-nál a. m. cél, dispositio. scopus; „*intézetiben* nem mehet elő“. — Sl.-nál azonban már institutum is.

Ipar, Szemere, Munk. I. 47. Különben a népnyelvben is megvan: iparkodó, igyekvő, dolgos értelemben, sőt mint főnév is: iparkodó helyett. (MTsz.)

Irat fn., Szemere (Munkái. III. 89). „*Szűr—szüret*, tehát *irat*, *kézirat*“ — írja Kazinczynak. A BécsiC.-ben *irat*: pictura.

Irodalom, Szemere (Munkái, I. 47. és Nyr. 10:174.)

Jótevény, Toldy Ferenc (Haramják 1823. Nyr. 10:216). Nála voltaképen *jótevény*; de már 1831-ben Incze kézirati szótárában (Phil. Műsz. *beneficus* alatt) *jótevény*. Pázmánynál van először a *kártékony*, Wagner Phras.-ban a *csudatekény*. Furcsaságképen említjük meg, hogy ugyancsak. Inczénél az *exponibilis*: *kitekény*. Bugátnál (Szóhalm.) a *reponibilis*: *visszatekény*.

Jutány, Szemere (Munkái I. 47.). Mielőtt az *előny* megszületett volna, a *jutányt* kezdték használni ‚vorthail‘ értelmében (Törvtud. Műsz.). Ma csak a *jutányos* él már, némileg módosult jelentéssel.

Kalandor, Szemere (Munkái I. 47.).

Karc, Verseghy. (Vö. Szemere, Munkái III. 129.) — Elvonás a *karc*olból. Ilyen nála a *romb*, *tomb*, *zsémb* stb.

Karöltve, Berzsényi. (Szvorényi, Fejl. tűn.) „Hát a midőn majd véled s Helmezcinkkel Virághoz együtt ballagunk karöltve...” — írja Vitkovicsnak. Az ilyféle kifejezés a század elején még szokatlan lehetett, mert a Mondolat megrója. Berzsényi túlságig is vitte; nála még ez is: *öntudva*, *conscius* (Phil. Műsz.).

Kedvenc, Dugonics. (Szemere, Munkái III. 42.)

Kellem, Kazinczy. (Herder Paramythionjai, 1793.) „Itt is valóságos görög *Kellemek* lebegnek, mint az ő szép meséiben”. Kazinczy (Munkái, VII. Gloss.) a *kelek* igéből akarja származtatni. SI. kihalt szónak gondolja, holott nyilvánvaló, hogy csakis elvonás a *kellemes*ből. Verseghy (Tiszta Magyarság 63.) rosszul formált szónak mondja.

Kellemesít, Horváth Ádám. (M. Muzeum. 1788. I. 44.) „Zúgó lármával *kellemesítették* a vizek az éjjelt”.

Képzékeny, Szemere (Munkái III. 118.). „A *bildsam*-ra nem jó volna-e ez a szó: *képzékeny*?” — kérdi Kazinczytól.

Kételkedés, Verseghy. (Szemere, Munkái II. 257.) A *kételkedés*-ből rövidítve.

Kiskorú, Pápay Sámuel. (A Veszprémi Tiszti Szótárban 20. I.)

Kiváncs, Stettner György. (Törv. tud. Műsz.) Nála *requisitum*, ma *erfordernis*; csak 1848 után jut be a szótárakba, *postulat* értelemben.

Komoly, Kazinczy. „Igy nevezem *én is* az *ernst*-et. Az *ernst* a *komor*hoz közel vét, de minthogy kedvetlenebb a *komor* az *ernst*-nél, az *r* betű keménysége *ly* betűvé változtatott el”. (M. Muzeum 1788. I. 158 l.) Ebből az tetszik ki, hogy Kaz. előtt is használta már valaki a *komolyt*, noha a Phil. Műsz. három helyen is neki tulajdonítja. Verseghy a Lex.-ban így ítél róla: „A *komor* a. m. *morosus*; a *serium*-ra a *komoly* szót vették fel az újabbak, de ez új szó, és a *komortól* az egy betű miatt nincs elég okunk megkülönböztetni”. Különben a szóvégi *r* könnyen válhatik a nép ajkán is *ly*-vé; vö. *quartier*: *kvártély*; *barbier*: *borbély* stb.

Kölcsönhatás, Berzsényi. (Phil. Műsz. 211.) Azelőtt *viszonhatás*-nak nevezték.

Könyvtár, Révai. (Szvor. Fejl. tűn.) Molnár Jánosnál *könyvház*, SI.-nál *könyvesház* (NySz.). Ugyanígy SI.-nál előbb *pénzestár*, azután *pénztár*; *kincsház*, *kincsház* s végre *kincstár*. — A Mondolat még a *könyvtár* szót is megróta.

Könyvtáros, Nánási Benjamin. (Testamentom a M. törvények szerint. 1798.) Révai a Faludi-kiadása előszavában *könyvháznak* nevezi

Köteg, Kunoss 1834. (Szófüz. 1834. magáénak vallja.) Nála eredetileg a. m. *rechtspflicht*, *officium juris*; mai értelmével (Ballen), úgy látszik. Fogarasi ruházta fel. (Fog. Zsebsz. 1836.)

Kötvény, Fogarasi 1833. (Diák-Magy. Műszókönyv.) Nála voltaképen *kötmény*, contractus értelemben. A Szótára 1852-iki függelékében „A legújabb m. szavak“ közt: *kötvény*, der Tractat. Mai „obligation“, különösen pedig „staats-obligation“ értelme csak a 60-as években jött divatba.

(Folyt. köv.)

KIRÁLY KÁROLY.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Tárkány.

E helységnév magyarázatával foglalkozik fent (241. lap) Patrubány Lukács a nélkül, hogy tekintetbe venné az e tárgyra vonatkozó irodalmat és kimerítené a fölvetett kérdés megvilágítására szolgálható adatokat. Pedig nem szólván a régibb s külföldi írókról, a *tarkhan* mivoltát és jelentőségét két újabb közkeletű honi munka is fejtegeti, melyeket — bármint ítéljen is egyes részeikről a tüzetes kritika — magyar östörténeti kérdéseknél mindig helyén való megtekintenünk már csak azért is, mivel a forrásokról tájékoztatnak s a további kutatáshoz anyagot nyújtanak. Ezek t. i. Vámbérynak „A magyarok eredete“ s Kuun Géza grófnak „Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima“ (Kolozsvár, 1892) című műve, melyek közül az első öt helyen is értekezik a *tarkhan*-ról (legbővebben a 74. lapon) s az utóbbi is több hasznavehető megjegyzést közöl felőle (1:168. l.). Nélkülök is különben köztudomású tény, hogy a *tarxan* méltóságnevezet a népvándorlás korabeli török-mongol népeknél közkeletű s nemcsak „adómentes kiváltságost“ jelent, mint szerzőnk pusztán Hübschmann örmény grammatikájának adatai alapján véli. Már Menander (VI. száz.) megjegyzi Dizavul keleti török khánnak Bizancba küldött követéről, hogy tisztségére nézve *Tapxáv* volt; egy kozár fejedelemnek nevékép is találjuk a *Tarchan*-t, a bolgároknál pedig egy „Βολιάς Ταρχάν“ főrangú méltóság volt. Többször találkozik a *tarkan* cím az altajvidéki uigur kő-feliratokon (pl. *Sabra tarkan*). Budagov szótára szerint (1:349) csagatáj *tarxan*, *taraxan*, *darxan* „adótól és állami terhektől fölszabadított ember; Abul-Gázi leírásában: olyan ember, ki szabadon járhatott ki s be a khán palotájában, kinek kilenceszer bocsátották meg kihágásait s kinek ebbeli jogai kilenc nemzedékre hatottak ki“. Az altaji tatárban: *tarya*, *taryac̣i* „adóbehajtó; adótól és állami tehertől fölszabadított ember“ (Verbickij). A mongolban *tarxan* „kovácsot“ és „szabad embert“ jelent. Az összetban: *tharxon* „gericht, schiedsgericht; richter“ (Rosen), „bestimmung, richterliches urteil“ (Sjögren). Nagy számmal találkoznak *Tarxan* (csuvas *Toryan*) helységnevek a volgai tatár és csuvas vidéken, melyekről Zolotnyickij értekezett bőven összehasonlító csuvas szótára függelékében (272—275. ll.). A kolozsi monostor egyik 1467-ből való oklevelében személynévkép is elő-

fordul: *Valentinus de Tharkan* de Sede Chyk*, mi arra utal, hogy *tárkány*-ok a székelyeknél is voltak, (vö. Bihar megyében *Székelyhid* és *Tárkány* községneveket) s ez jól egybehangzik Sebestyén Gyulának a székelyek nevét és eredetét tárgyzó jeles művének (l. Ethnogr. VIII.) azon eredményével is, mely szerint a székelyek a magyaroktól különböző idegen nép, minden valószínűség szerint török nemzetiségűek voltak. Vajjon nem voltak-e a heves- és borsodmegyei *Tárkány* helységek is eredetileg palóc (kún), vagy tatár telepek? Ez esetben a *Tárkány* személynév a *Bíró*, *Geréb* (= szász *Gref* 'falusi bíró' = ném. *Graf*; l. NyK: 27, 207), *Fónagy*-félékhez csatlakoznék s a *Tárkány* helynév a *Geréb-rét*, *Geréb-hegy*, *Geréb*, villa *Graba*-félékhez (l. NyK. 208—9).

Dévaj.

Nem új dolog Patrubáynak ezen szó eredetéről kifejtett nézete sem (l. fönt 241 l.). Megvan ugyanis már Kuun Géza említett könyvében: „Hung. *dévaj* „petulans“ suffixo *j* (cf. *havi*, *szőlői*) a *déva* derivatum cum zendico *daeva* idem est“ (Relat. 22); sőt azt mondhatjuk, hogy a *-j* végzetnek itt adott magyarázata találóbb, mint az, melyet Patrubany nyújt. Ez utóbbi szerint t. i. a *dévaj* vég-mássalhangzójával „a zd. *daeva ya* képzővel ellátott denominativ alakjának felelne meg“; ámde ez a képzés (melyet P. nem mutat be), nem hangzik *daeva-ya*-nak, melyből csakugyan lehetne magyarázni a magy. *dévaj* alakot, hanem így: *daevya*, szkr. *daivya* „dämonisch, den bösen geistern angehörig“ (Geiger; Handbuch der Awesta, sprache 253).** Ezzel szemben sokat magyarázó tény, hogy a Tájszótárban Baranya megyéből „esztelen“ jelentéssel közölt alak *dévai*-nak írja a *dévaj*-t, jelölül annak, hogy itt a *-j* nem más, mint az ismeretes magy.-i képzőnek változata, mely *i* elhomályosulván, a **déva* alapszónak ismeretlen volta miatt képzői értéke a nyelvtudatban egész természetesen fejlődött a szóvégi *-ai* diftongus utóreszekép *j*-vé.

Bűn.

E szó eredetéről fent (289. l.) kifejtett nézetét megtaláljuk már alapjában Mátyás Flóriánnál, kinek „Magyar-árja nyelv-hasonlatai“-ban sok egyéb hasznavehető utalás közt van a következő is: „*bűn* = parszi *vinah*, újperzsa *gunah*“. Ezzel természetesen nincs még tisztázva a kérdés; de amit Patrubány e célra fölhoz, szintén nem alkalmas arra. Mert helyes ugyan

*Ez annyit is tehet, mint Tárkányi Bálint, s akkor a *Tárkány* szó itt is csak helynév.
A SZERK.

** De a szanszkritban csakugyan van ilyen denom. ige: *devayati* (l. pl. Spiegel 218). — A Tsz.-beli *dévai* könnyen magyarázódik népetimológiának a *dévajból*.
A SZERK.

Hübschmann idézete arra nézve, hogy „az óperzsa és pehlevi *v* (indogermán *v*) szó kezdetén *ā* és *i* előtt az újperzsában *b*, a päzendben és újperzsában *u* előtt *g* lesz”; de nem helyes alkalmazása az adott esetre, lévén a pehlevi *v(i)nās* újperzsa, megfelelője éppen *gunāh* „sünde”, tehát *g*, nem pedig mint a magy. *bűn*, *bín* szó *b* kezdő mássalhangzójú. Szó sem lehet ennél fogva róla, hogy „a magy. *bűn* az említett hangtörvény szerint lett **bīna* alakból” eredt volna; ellenkezőleg a magy. *vásár* (= pehlevi *vāčār*, päzend *vāzār*, újperzsa *bāzār*), magy. *vár* (vő. zend *vāra*na „umfriedigung”, ebből: *var-* „umschliessen, umgeben”, *pairi-vāra* „umzäunung, schutz”; újperzsa *bāre* „mauer, schutzwall”; Horn: „Grundriss d. Neupersischer Etymologie” 37 l. és Hübschmann: „Persische Studien” 154 l.), magy. *vért* (= osszét *varth* „schild”, zend *verethra* „panzer od. schild”) példái azt mutatják, hogy az ilyen *v* szókezdő a magyarban meg szokott maradni. Másrészt igazolásra szorulnak a *bűntel-* és *bűnhőd-* képzések is, melyekből Budenz igen helyesen fejtette ki (MUGSz. 477), hogy „a *bűn* mint névszó elsőben nem „peccatum, delictum”-ot, vagyis bizonyos rossz, vagy ártalmas, jogsértő cselekedetet jelentett, hanem a következtetését, a „poena”-t; a *bűntet*-igei *bűn-* alapszava szükségkép ezt teszi: „poenam dare, büssen”, mint a *bűnhőd-* ezt: „poenam luere”.

Bocsát.

Forrás megnevezése nélkül régi magyarázatot ismételt Patrubány ezen szavunk török eredetének fejtegetésével is, amennyiben a csagatáj *bošat-* „eleresztetni, föloldani” igével már Vámbéry egyeztetette a „Magyar és török-tatár szóegyezések”-ben. Igaz ugyan, hogy Budenz ezt csak „látszatos egyezés”-nek ítélte; de fölhozott okai — hogy t. i. „a magy. szó régenten *l*-vel volt: *bolcsát-*, *bulcsát-*; ezenkívül *bulcsajt-* tiszta magyaros képzést mutat föl” (NyK. 10:95) — nem elég nyomósak. Ugyanis mint a Nytört. Szótárból kitűnik, a *bocsát*-nak *l*-es alakja az egész nyelvtörténetben csak az egy HB. *bulscassa* adatában fordul elő s a Tájszótár közlései (*bocsát*, *bucstt*, *bucsát*) sem ismernek hasonlót; másrészt a *bocsajt-* képzés is csak igen későn lép föl, t. i. a XVII. század vége felé. Ezen tényekből kiindulva, a HB. hapax legomenonját bizvást újabb fejlődésű nyelvjárási sajátságnak vehetjük s anorganikusnak magyarázhatjuk *l*-jét ép úgy, mint az ugyancsak HB. beli *gimilc* (= *gyümölcs* = tör. *jimiš*, *jemiš* „étel”), továbbá a *bölcső* (= tör. *beşik* id) szóban. — A *bocsajt-* mellékalakkal késői koránál fogva sem lehet visszamennünk a török *bošalt*-ra, mint P. szükségesnek véli; különben is elvárhatnók ilyen fejlődés esetén, hogy a *-jt*-t megelőző *-lt*-nek is valahol nyoma mutatkozzék. Elégé megmagyarázza ez alakulatot az analógia: *bocsát*-mellett *bocsajt-* olyan hangzási viszony, mint *gyűjt-*, *gyűjt-*, *nyűjt-* a *gyűt-*, *gyút-*, *nyút-* mellett, vagy mint *kiajt-* a *kiát-*, *kiját-* mellett.

MUNKÁCSI BERNÁT.

TAVAL.

A *taval* eddigi magyarázatai közül legvalószínűbb és legelfogadottabb Szinnyeié (Nyr. VIII. 201.), aki e szót az *az* jelentésű *tá* és a finn *vuosi*, *vuote*, *vuode*, illetőleg az ezekből alakult *val* szók összetételének tartja. Azonban ez a származtatás sem kifogástalan egészen, amennyiben némi hang- és jelentéstani nehézségekbe ütközik s épen ezeket akarjuk mi itt megvilágosítani s helyette, ha lehet, új és kielégítőbb magyarázatot adni.

Ha a *taval* összetétel csakugyan azon alkotó részekből áll, melyeket Szinnyei említ, akkor e szónak kétségkívül ősrégi időben, még a magyar, vogul-osztják, zürjén-votják nyelvek különválása előtt kellett létrejönnie, mert ez utóbbi nyelvekben a *vuosi*-nak megfelelő alakú s jelentésű rokonát nem találjuk meg. Már ebből kifolyólag méltán várhatnánk, hogy a magyar *taval*-nak megfelelőjét a rokonságban is fölleljük, mint a *tegnap*, *nép*, *férj* szóké, ami azonban mind ez ideig nem sikerült. Már maga e körülmény kissé gyanússá teszi a származtatást. Másrészt ha a *taval* keletkezése oly régi időkbe megy vissza, joggal következtethetjük, hogy már jóval a magyar nyelv kiválása előtt azt egy szónak érezték, aminek természetes eredménye az lett volna, hogy a *vuosi* szó kezdő *v*-je a beszélő szervezetre nézve a szóközépiség jellemét vegye föl s így átmenjen mindazon változásokon, melyeken a többi, két magánhangzó közti *v* átment.

A magyar két magánhangzó között álló *v*-nek t. i. az ugor alapnyelvben *b*, *m*, *l*, *g* felel meg. A MUSz.-ból csupán egy szót idézhetünk, melynek a rokon megfelelőiben is kizárólag *v* van s ez a *rüvid* szó. Ennek a jelenségnek oka azonban valószínűleg az, hogy eddig csupán a vog. és osztj. nyelvekben sikerült megfelelőire akadni (MUSz. 673.), a többi nyelvek tán mást bizonyítanak.

A TMNy. (141. l.) idéz ugyan még három szót, melyek szóközépi *v*-jének néhány rokon nyelvben is *v* felel meg, t. i. a *sovány*, *köv*-, *lov*- szavakat, de ezekben is több mint valószínű, hogy a *v* nem eredeti.

A *sovány* (MUSz. 348.) előfordul a mord.-ban *šuva*, *šuvanä*, a mordE.-ban *čova*, *čovine* alakokban. De már Budenz megjegyzi, hogy a magyar *sovány*, mely a *sivány* változata, egy *siv-sij*-, (ug. *sug*- reiben, schleifen, wetzen) igének származéka. „E fölfogás illik a mord. *šuva*, *čova*-ra is, tekintve, hogy a *sug* igének mord. alakja *šova*, *čova*“.

A magyar *kő*-nek egyik lapp rokona a *kipta* (hálózhoz kötött *kő*, MUSz. 40.). S minthogy *p*-nek eredetibb *v* nem felel meg, azt kell tartanunk, hogy a lapp *kipta* s a többi *v*-s alakok szóban forgó hangja eredeti *b*-ből fejlődött, amire elég példánk van. (Vö. magy. *savanyu*, f. *happame*, fE. *happu*, mord. *šapana*, cser. *šopo*, ered. *sabu* alakból, MUSz. 332; magy. *levél*, mord. *lopa*, vog. *luopta*, osztlirt. *lipet*, *libet*, osztB. *libit*, MUSz. 700.)

A magy. *ló*-nak az osztlirt.-ban ilyen megfelelője is van *laux*,

lox (MUSz. 702.) s így itt sem vehetünk fel eredeti *v*-t, hanem általában kimondhatjuk, hogy az ugor két magánhangzó közti *v*-nek jelenleg más hang felel meg. Már pedig ily eredeti ugor *v* a *vuosi* kezdőhangja, mely az összetételben két magánhangzó közé került volna, még pedig az ugor nyelvegység korában s így ma más hangnak kellene helyén állania.

A másik nehézség jelentéstani s abban áll, hogy az *az* (*ta*, *tuo*, *tu*) névmás irányjelölésre alkalmazva mindig előre és nem hátra mutat. Amely iránynak arccal vagyunk, mindig azon irányban van az *arra* v. *attól*. S ha más irányt akarunk vele jelezni, mint amerre nézünk, akkor rendesen magunk is azon irány felé fordulunk a szó kimondásakor, úgyhogy a jelzett pont mindig előtünk van.

Igy lehetett ez eredetileg az időnél is, hogy t. i. a jövőre utalt, de itt könnyebben át lehetett vinni értelmét a multa a mult idejű igének melléje helyezésével. S így a Szinnyei magyarázta *az az év* (*ta vuosi*) vonatkozhatnék ugyan a multa, de még inkább a jövőre.

Ezek tekintetbe vételével, ha Szinnyei fejtegetése nem is teljesen valószínűtlen, de legalább is nagyon kétséges és helyette, ha lehet, biztosabb föltevést kell keresnünk.

Pápai Károlynak osztják szójegyzékében (NyK. 26.) a következő kifejezésekre találtam: *al* = év, *pür al* = taval, *pür kat* utolsó ház, *pür* v. *kimteke* = második, *pürne*, *pürinna*, *püreynge* = azután, *pir* = das hintere, vergangene, *pirna* = hinter, nach, nachher (Castrén). A *pir* szót közli Budenz is (MUSz. 495.): osztírt. *pir* = das hintere, vergangene; *pira* = zurück, *pirna* = hinten stb. (Castrénből) s végre *pir*-ot = das vorige jahr. Ez az *al*, *ot* jelentésére nézve nagyon jól bevalik a *taval* második részének s az *al* alakilag is megállja helyét, mert e szövégi *l*, ha a tőhöz tartozik, legtöbbször eredeti (vö. magy. *fal*, f. *puole*, oszB. *puñil*, vogB. *pāl*, votj. *pal*, mord. *pola*). Most már tehát csak előrészt kell keresni, s ilyenül kínálkozik a *tegnap* összetétel első tagja, mely *taka*, *taga* alakban több ugor nyelvben előfordul, s melyről Budenz kimutatta, hogy 'posticus, hinter', tovább fejlődött jelentéssel 'hesternus, nuperus' értelme van. De amint a *taga*, *taka* jelenthet előtte való napot, ép úgy jelenthet előtte való évet is, minthogy ezt az általánosabb tartalmú 'hinter, vergangenés, posticus' jelentés épen nem zárja ki. Az összetétel eredeti alakja tehát lehetett **tag-al*, amely teljesen megfelelő párja egyrészt az oszt. *pür-al*-nak, másrészt a magy. *teg-nap*-nak.

S bár a *taga*, *taka* alaknak *tav*, *tava* változatát nem találjuk meg az ugarságban, de az ugor két magánhangzó közti *g*, *ng*-nek megfelelő magyar *v*-t igen sok szóban kimutathatjuk: m. *tev*-, f. *tege*-, *teke*-, m. *gyovon*, osztj. *ñugom*; *mevet* (*nevet*), vog. *mäyint*; *nyüv*-, vog. *niñ*, osztírt. *nink*, ered. *ñéngä*; *iv*- (iszik)), ug. *jeng* (l. ezekre nézve MUSz.); *jöv*-, osztB. *janxlem* (Ahlquist).

Mindezeket összefoglalva végső eredményképen kimondhatjuk, hogy a *taval* oly elhomályosult összetétel, melynek alapszava az *év*-et jelentő osztj. *al*, határozója pedig a *vergangesen*, *hinter* értelmű **teg*, *tag* s egészében *közvetlenül megelőző évet* jelent.

VIDA SÁNDOR

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

„Gyulai Pál“. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

állong. Julianna a kapu mellett szeretett állongani. 5:4.

ámolyg: áldogál, bámészkodik. A tömeg nagy része a Boldizsártól fölvert porkód körül ámolygott. 2:66. (Tamás a pajták és aklok körül ámolyg. Férj és nő. II. kiad. 1884. 169. A rét előterén néhány vadember ámolyg. Uo. 279.)

anda: andalgó? A diák pedig kiemelte anda fejét két tenyere közül, megszünteté dalát, és tudós redőkbe vonván homlokát, szólt. 2:68.

badar. Ezen hírt a nép vagy badarnak vagy ámítónak tartaná. 2:56. Milly badar meredezése ez a törpéknek. 4:125.

bámító (a *‘bámul’* ige átható alakja) 3:81.

bandalgó: andalgó, mélázó. Gergely diák olly szórakozott s bámész volt, hogy csak fölszólítás után állott az ítéletre visszavonuló bírákhoz... Ezen bandalgó működés volt oka, hogy nevét Farkas Istvántól említetteti hallá ugyan, de semmi rosszat nem sejtve, a bámuló muderrisek arcán bámészkodott nagy kék szemeivel részvét és érdekelttség nélkül.

bandali. Ha mi, muderrisek, Boros János úr ő kegyelme megtestesült reménységévé szegődtünk, ne mutatkozzunk olly bandalinak, mint a Pető urfié, mely azt se tudá: merről biztassa véden-cét. (Egy előbb elmondott vers szereplő személyéről volt a szó. E versben Pető urfit megcsalta a szeretője.) 4:88.

begyes: rártart, büszke, gőgös. Sofronia azért volt begyes a szinpadon, mert a Milanóba nem érkező Genga által rászédetve hívé magát. 5:84. Olly begyes-e a szép idegen boudoirjában, mint a deszkákon? 5:81. Örökké a begyes nőket játszotta 5:80. Begyes szerep. 5:82.

bezdergés: a lázongó tömeg zavargása. Az igaz hazafi... pest megett ül s neveti a bezdergéseket. 5:45.

bog: csomó... Gordius boga. 2:46. (Vö. ág-bog).

bogdáncsol: bukdácsol, botorkál. Kötött karral és szemmel bogdáncsolt át a komjáti vár termein s folyosóin. 3:174.

bokornyi: egy csomó. Midőn a tornáczra ért, bokornyi kulcs lógott kezében. 5:68. Bokorkulcsát rázogatta. 5:68.

borona: gerenda. A régi fenyő boronák közt (börtönben) néhány szű fűrt és örölt. 3:131. Hosszú boronákon lejtett végig: alatta a beszakadt kővek mély ürege. 4:70.

bökken: bukkan. Más öletre bökkenvén. 5:51.

búállvány: ravatal. 3:5 s még több helyt.

cáp: kecske? A fekete szakálu cáp — uram bocsáss meg! — a szent csillagász jóslatai! 2:109.

cászna: valami virág. Szagos tubarózsát és fehér liliumot is szakíthat virágpoharába, nem is említve a cásznát, a teljes violát, a százszorszépet... Férj és nő. 283.

cihog: sír. Zsuzsi a színész nő háztulajdonosának pesztrája addig cihogott, míg... 3:143. A sok cihogásnak rossz vége van. 2:28. (Mindkét helyen cselédről mondvá, az urnő már sírást mond.)

cikázik: csirázik. Nem érdem-e mint a barázdába takart mag, kikikázni tavasszal? 2:152.

condra: felsőruha. Kiveszi condrája alól a szurok-kászut, csahol és meggyújtja. 1:58.

csafarás: csűrés-csavarás, ferdítés. 4:84.

csatépáté: csetepaté, zaj, láрма. Bölöntorkával szörnyű csatépátét [így] indított. 5:42.

csellem-bog: kellemetlen állapot? A burgerek is mindig rosszul vannak eféle csellem-bogok miatt. (Előbb egy más ember a zavart helyzetről beszélt s arra egyebek közt ez volt a felelet.) 1:58 és 113. Némelyek szerint a főhadvezér titoknoka egy kis, fúrge és csellembogos lény intézett el mindent. (Megszökösről volt előbb szó.) 2:55. [Ármányos? ármánykodás? A szerk.]

csent?: lop, csen. Tőle csentett [így] el ön egy levelet. 5:70.

cserepzik: kicserepedzik, kipattogzik. Felcserepzett ajka. 5:86.

csípősödik: (A komorna) az ismeretlen úr dalára bámúlt, nem egészen oly helyzetben ugyan, mint a könnyező Niobe, s nem is annyira elcsípősödve, mint a sóbálványyá dermedt Lóth asszony; de kétség kívül igen szomorúan és haragosan. 5:55.

csüger: csiger, löre. 2:56.

csubak: csibuk 5:17, 18, de több helyt csibuk.

csucsorodik. Kicsucsorodott áll. 5:76.

csutkó. Füzéremet szobor helyett egy csutkóra fogom aggatni mint a druidák papnője. 5:137.

darabont: drabant. 1:58, 59, 61, 84.

dohog. Néhányan méltatlankodni, dohogni és vitatkozni kezdtek. 2:64. A vén urak dohognak. 2:131.

dulongás. Most is az elemek legindulatosabb dulongásait naponta látják. (Geológiai átalakulásokról van szó.) 3:160.

émed: [serken, ébred; vő. émette és az ÉrdyC.-ben émű]. Eleonora kedélye sivár lőn, mint az őszi idő, ha a láthatár kupján lázálmoként csapongnak, vegyülnek össze a felhők és közhölők néha kiémed, mint egy világos gondolat, a nap, de a bösz elemek által elsodortatik. 3:18. Az iszonynyali visszaélés más hatást szült; mert a rab a helyett, hogy esztét vagy bátorságát tökéletesen elveszítse, émedni kezdett kábultságából és a harag erélyének töredékeit visszanyerte. 4:7. Kiémedten. 5:75.

encsembencs: haszontalan, semmit sem érő. Minő encsembencstan a lélekidezés, ha ily csekélységet sem tud kifürkészni! 4:29.

érdel: érdekel. A társaság olly lanyha figyelemmel hallgatá

szitkait, mintha legkisebb vonatkozással sem lennének e terem tagjaira, sőt egyenesen Herkópátert vagy az Antikristust érdelnék. 4:4. erdőlés 3:147.

fékel: fékez, féken tart. Pirulva valloam meg nagyméltóságodnak, hogy a régóta fékelt vérmérsék elhagyott. 3:98.

fitymán: fitymálva, föl sem véve. Ha néném látná, milly fitymán haladok itt tovább, megmondaná, hogy nem neveltetem isteni félelemben, s vakmerőségem által magamra uszítok vagy egy ördögöt. 4:78.

főreszt: fűrészt. A bérci patakok hogy megfőreszthessék a tenyésztésben elfáradt réteket. 3:118.

fűllenk. Az astrolog folytatá: Ime! fődeztem föl tenyerén egy fonák V betűt lecsüggő fűllenkekkel. 2:78.

fűttőzik. Közel tartá kezeit a tűzhöz s fűttőzék. 4:72.

garboncás 3:151.

gidó. Juh- és gidó-csapatok szökdelnek át az uton. Férj és nő. 94.

girinc: gerinc 2:76, 153, 158, 160. Nyakgirinc 5:122. Bércgirinc 4:139. Kopár girinc 5:144. Girinces. 5:150. De: gerincvelő 1:40.

golyhó. Nevetséges, valóságos botrány e golyhónak irmodora. Férj és nő. 286.

gombolyék. Szívét gombolyékba szoríthatná oly forma rebe-gés is, mintha a fejedelem őt színig rózsavízzel töltött kádba fulaszt-hatja. 5:51. Ezek már kis gombolyékban állottak külön a bámész néptől. 5:78.

göbölly. 1:39, 97 (göbölly-csorda, Férj és nő 97).

gömbölyeg természet. 1:132. (gömbölyeg has, Férj és Nő 74).

gönyöl: göngyöl. Gyulai huzalkodva gönyölte ki a belső lap rétegeit (a levélét). 4:180. Egy kendőből papirt von elő, mellyet a tollal egyetemben, mint a dugárus tiltott kelméit, nagy ovatossággal gönyölgetett elő. 3:137.

gör: rög. A hűbéri viszonyok utolsó láncszemei a tömeget a görhöz kötötték. 2:45. (Férj és Nő. 42. Szatmárban gyakran használt szó.)

görbedő helyzetben nyujtván át ő fenségének (a török pipát). 5:16.

gübbenő: kátyu, kottyánó 1:170.

gubó: [tőkfilkó, fajankó]. Pierro már gubó lett s csak fityeg a gentiluomok társaságában. 2:61. Pierro gubó és még egy konyhaszolgálot sem tudott soha elcsábítani. 1:167. Ezen gubó még főve-gét sem akarja leemelni. 2:99.

gugadoz: gunnyaszt, guggol. Mártha talán a pest megett gugadoz. 1:58. Egyik lábát térdére vonván oly lakályosan guggadozott, mintha nagyatyja karszékén ülne s onnan hallgatna érdekes meséket. 4:34. (Gugadoz, mint fűben a hariza. Férj és nő. 153.)

gyűlön g. Kezd lassanként gyűlöngetni a nép. 1:25. Kik összegyűlöngettek. 1:59.

haruc. A kutyából nem lesz szalonna s a harucból úr. Férj és nő. 151.

hüppög: ugrál? Gergely diák ezen misanthrop eszmék tolmácsolása után vidoran s csaknem hüppögve ment a legyilkolt Andori padjához. 4:20.

hüselő: kerti faház, filegória, mulatóhely, nyári mulató a kertben. 5:75. Hüselői jelenetek. 5:78.

VOZÁRI GYULA.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szólások egyezése. Ha idegen nyelven olvasunk, nem egyszer szemünkbe ölik egy-egy kifejezés, mely egyező a magyarral. Ezek feljegyzése még akkor is érdekes, ha az egyezés nem történeti érintkezés kifolyása, hanem az emberi észjárás egyforma nyilvánulására vezethető vissza.

A magyar és angol nyelv között például semmi történeti kapcsolat nem létezik és mégis *szájról szájra* angolul is: *from mouth to mouth*.

Az új örmény nyelvben is néhány kifejezés föltűnő egyezést mutat a magyarral. Itt a véletlen és az ősi érintkezésre visszamenő egyezésen kívül sokszor a török befolyást is számba kell vennünk, úgy a magyarra, mint az örményre vonatkozólag.

A Párkirk újörmény-örmény szótárból közlöm mutatóba a következő szólásegyezéseket.

Görbe szemmel nézni: deur ácshkhov nájil u. az: ó-örm. *che-thiv hájel, ant ágámp hájel, i kár hájel*.

Napról napra hüeni (halasztani): új örm. *örē ör czakelo* u. az = ó-örm. *yabálumn* trascuranza, negligenza, *yergárdczakuthiun*. Lunghezza, lunga durata, durazione, molti anni (szószereint hosszúra húzás), *yergárdczakem* ritardare.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

Abcug*. Nem onnan származik az, kedves öcsém, ahol te keresed; mert az indigenátusi joggal fölruházott makaóbeli szó. Voltál már valaha Makaó szigetén? No hát akkor tudod, hogy mikor a bankadó kezében tartja a pakli kártyát s egyenkint húzogatja le róla a *blattot*, akkor nagy szerepet játszik az *ándung*. A játékos, anélkül, hogy a kártyát a hátsó lapjáról ismerné, az *ándung* által, ami egy neme a spiritizmusnak, megszimatolja, hogy azzal a felső kártyával, ami most neki következik, ő *csisza bakala* lesz, az alább fekvőnek ellenben *slágeri* fog csinálni. Ekkor tehát előveszi azt az alkotmányos jogát, amit már a hetumogerek kikötöttek Pusztaszeren a fejedelmükkel szemben, maguk és utódaik számára, hogy azt kommandirozhassa:

* Áprilisi füzetünkben közölt Tóth Béla egy újabb ötletet e szó eredetéről. A napilapok átvették közleményünket, s akkor jelentek meg ezek a hozzászólások, melyeket viszont mi veszünk át a Pesti Hírlap IV.17. és IV.28-i számából.

abcug! Mire a bankadó azt kérdi: „*bi fil blatt?*“ ami annyit tesz finnugor nyelven, hogy hány lapot kell *lehúzni*? Erre jogában áll a játszónak azt kívánni, hogy *dráje brennen*. S akkor a bankadó köteles a három következő kártyalapot *lehúzni* és félredobni. Ez az igazi etimológiája az *abcug* szónak.

Megörökté e tényállást ama történelmi adoma, mely elmondja, hogy a régi rendi országgyűlések alkalmával egyike a nagynevű liberális követeknek egy philippikájában elkövetett nata infidelitatis következtében a curia regia elé citáltatott, ahol is személyesen megjelenvén a iudex curiae által ex praesidio exhortáltatott, hogyha van valami exceptívája az assessorok personalitása ellen, azt extemplo producálja. Mire a vádlott hazafi három notórius pecsovis assessor felé bökve az újjával mondá: „*abcug!* dráje brennen“!

Ilyen illusztris, ilyen aviticus és mégis populáris provenienciája lévén az *abcug* szónak, csak dicsérni tudom lelkes fiatalságunknak azt a pietását, hogy ezt a technikus terminust elveszni nem hagyja, a jövődők számára fide-liter konzerválja. S valahányszor ezt a szót immediate hallom (pedig ért már hébehóba e megtiszteltetés), mindannyiszor azt mondom: „Derék fiúk vagytok! Látszik, hogy apáitok nyomdokán haladtok s ti is jártatok már Makaó szigetén, ahol az *abcugok* örökzöld pálmái virágzanak“!

(Pesti Hirlap, ápr. 17. sz.)

JÓKAI MÓR.

Ennek az *abcug*-nak az eredete kivált a Schmerling-kornak végső jeleneteiben gyökerezik.

Amikor a Schmerling-korszak már haldoklott, gondolom Eger verte be legelsőnek a ‚comitats-vorstand‘ úr köcsögjét, ami hihetetlen gyorsasággal országos műveletté vált és végre is ahhoz a történelmileg nevezetes exodushoz vezetett, hogy t. i. az egész császári hivatalnokság fölszedte a sátorfáját és visszatért ki-hova — közszólás szerint ‚Csaszlauba‘.

Ezt az akkoron igen hatalmas és elterjedt német sajtó így adogatta: Der *Abzug* der kais. Beamten aus Erlau; Der *Abzug* der kais. Beamten aus Kaschau; Der *Abzug* stb. stb.

Későbbben az ‚Abzug‘ más téren is sűrűn virágzott, u. m. Der *Abzug* der kais. Truppen von Mailand; Der *Abzug* der kais. Truppen von Venedig; vagy Der *Abzug* der kais. Truppen von Nachod; Der *Abzug* des Corps Gen. Gf. Clam-Gallas, stb. stb. stb.

Ki tehet róla, hogy a magyarságnak ezekben az *abcugok*ban oly bolond nagy kedve telt s hogy ezért mind a mai napig is a régi osztrák úton *abcugolhat* mindenkit, akit nem szeret, még ha nem is — — angol.

HERMAN OTTÓ.

Az *abcug* szerepel ugyan a makao művészetében is, de nem úgy amint azt Jókai följegyezte. A makaoban (úgy van) szabad a bankadónak is, meg a tevőknek is *brennelni* (bizonyos számú kártyát eldobatni) akkor, amikor annak az ideje van; de nem szabad akkor például, amikor a bankár az első lapokat a tevőknek már leadta

(lehústa). Ilyenkor, ha a játészó brenneltetni akar, a bankár azt mondja: „Már abcúg — nem lehet“.

A nasi-vasinál sem a kapdebo (kapkodó) cigánynép honosította meg az abcúgot. Tenni a nasi-vasinál abcúg után is lehet, de csak oly abcúg után, mikor egy-egy kártya már jobbra is, balra is leadtott. De nem lehet tenni akkor, amikor még csak az egyik, a jobbra eső kártyát húzták le, de a balra esőt nem, mert hiszen ez esetben a tevő csak nyerhetne, de a vesztéssel szemben annak következtében, hogy a vesztő kártya már lehuzatott, biztosítva volna.

Ha tehát valaki akkor akar tenni, amikor a jobb, a tevőre nézve vesztő kártya már levonatott s a nyerő, vagyis bal kártya még nem, — ekkor a bankos azt mondja: Abcúg! Vagyis: le van húzva, tenni már nem lehet. Erre azután a késedelmes tevő *zieht* ab, vagyis Abzugot csinál, visszavonja kezét, pénzét, egy szóval, hogy magyarán beszéljek, abcúgol.

Az ám, így van az uraim! Ezek oly igazságok, amelyek minden kétségbevonás és további fejtegetés ellen tiltakoznak.

Hogy az abcúgot mikor kezdték először használni, erre nézve már nincsenek oly kétségtelen adatok.

Én úgy vélem, hogy 1860-ban, amikor Prottmann rendőrfőnök urat amott a Duna partján, megmacskazenéltük, már hozzá is intéztük eme nyájás szöveget.

Bizonyos azonban, hogy bölcsőjét a jogászifjúság ringatta s a Borsszem Jankó onnan vette nevelésbe.

A katonaságnál az *abziehen*, *abtreten* kommandó szó; de azt hiszem, hogy ennek a mi abcúgunkhoz semmi köze.

Valamint nincs köze az olasz, abbasso'-hoz sem, mert hiszen az abcúg távozást jelent, míg az, abbasso' nagyon is helyben marasztalja áldozatát.

BEÖDI GYULA.

Én és velem együtt mindazok, kik 1869-ben első éves egyetemi hallgatók voltunk, bizonyíthatjuk, hogy az *abcúg* szót 1869-ben már az egyetemen találtuk. Ugyanis az akkori egyetemi választásnál, amikor Beöthy Zsolt és Hegedűs Sándor voltak az ellenjelöltek, már ütemre hangzott az ellentáborokból az abcúg Beöthy Zsolt, vagy abcúg Hegedűs! — De a választásokat megelőzőleg mindjárt a tanév kezdetén is volt egy incidens vagy mondhatnám egy egész kis forradalom, amikor az *abcúg* szó megrengette az alma mater falait. A magyar viselettel való tüntetés 1869-ben már idejét multá, egy része az egyetemi polgároknak francia szabású ruhában járt, míg egy nagy része még mindig ragaszkodott a magyar ruha viseléséhez. A cilindernek azonban még az előbbiek sem engedtek létjogosultságot az egyetemen. Történt egy ízben Hoffmann Pál előadása alatt, hogy azok közt, kik elkésve jöttek az előadásra, megjelenik báró Atzél Béla alakja is, fején félméter magas cilinderrel; mint az orkán tört ki az *abcúg*-kiáltás, fenyegették bottal, esernyővel, úgy, hogy b. Atzélnek mene-

külnie kellett, de cilinderét összezúzták és foszlányait az ablakon kidobták. A mai fiatalság a cilinder iránt való ez ellenszenvünket nem fogja megérteni, mi előttünk is csak az abszolutizmus idejéből maradt rossz emlékek tették gyűlöletessé a köcsögkalapot.

(P. Hirl. ápr. 28. sz.) Egy 1869-i I. éves egyetemi polgár.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Ilyetén való. Ezzel a furcsa kifejezéssel egy pár év óta mindig sűrűbben találkozunk napi sajtónkban. Ime ma is (VII.16.) két lapban olvasom: „Cikkemnek *ilyetén való* megokolása után áttérek...” (Magyarország 6. l.) „A kenyérnek *olyatén való* előállítása, hogy...” (Egyetértés 4. l.) — Pedig *ilyetén*, *olyatén* csak annyi mint *ilyen*, *olyan*, mindezek melléknevek, s az idézett két mondatban éppen olyan szószaporítás van, mint ha valaki azt írná: cikkemnek *ilyen való* megokolása, a kenyérnek *olyan való* előállítása. Tehát helyesebben: cikkemnek *ilyetén* megokolása, a kenyérnek *olyatén* előállítása.

ANTIBARBARUS.

Lapszemle. Valóban nincs okunk *irigyelni* a bécsiakat ezért a polgármesterért (Bp. Napló; helyesen: *irigye*lni a bécsiektől ezt a polgármestert). — Vita helyett indítványozni és szavaztatni fog az ellenzék, *ami* [helyesen: és ez, v. ez pedig] sokkal könnyebb foglalkozás a farsztó *szépségsélnél* (Magyarország; már csak szebb a régi *dikciós*). — Egészében véve nagyon megérdemli, hogy kemoly *diszkusszió* [helyesen: *megvitatás*] tárgyává tétessék. *Ami*, azt hisszük, elmaradni nem is fog (Bp. Hirl.; helyesen: *És ez, úgy h...*) — Öntsön a kormány tiszta bort a poharunkba (uo.; helyesen: *tárja föl a helyzetet őszintén, beszéljen nyíltan, stb.*; a német *reinen Wein einschütten* franciául is csak így van: *dire la vérité tout pure*). — A követ *hordszékbe* ült (Magyarország; magyarul: *gyaloghintóba*).

ANTIBARBARUS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Gratulálni valakit.** Gyakran olvasom mostanság ezt a szerkezetet. Legutóbb a Pesti Hiriap 1896. dec. 17-iki számának országgyűlési tudósításában: „a szónokot a parlament kitűnőségei is szívesen gratulálják”. Helyes beszéd-e ez? Szerintem lehet valakit meggratulálni, de pusztán gratulálni csak *valakinek*, valamihez szabad. Hát ez is csupán a deáknak a mása: gratulari alicui aliqua re; de az a másik, a gratulálni valakit, mely se latinus, se magyaros, úgy sérti a fületem, mint valami germanizmus.

F. Én ugyan nem élek e szerkezettel, de ha mástól hallok, nem sérti nyelvértékemet, mert ezt érzem benne: üdvözölni *vkít*, köszönni *vkít*, vagyis: amaz ezeknek a mintájára alakult. Régente általánosan azt mondták: *azon* én semmit sem adok; ma azt mondják: *arra* én semmit sem adok, az ilyenek analógiája szerint: *arra* ügyet

se vetek. rá se hederíték. A *sokba kerül* formájára a nép *sokat kóstál* helyett is csak azt mondja: *sokba kóstál*, sőt *sokba fáj* az nekem stb. (l. M. Határozók 1:22.).

2. *Iktat* vagy *igtat*? melyik van helyesen írva? Azt mondják, a régi *jogtat* szóból származik.

F. *Iktat* csak *k*-val van helyesen írva. A *g*-vel való írásmód, mellyel sokan élnek, csak hibás szófejtő okoskodás eredménye. *Jogtat* szó nincs is a régi nyelvben, hanem csak *iochtat* van írva a Halotti Beszédben, s ennek semmi köze a *jog* szóhoz, mely a régi nyelvben csak jobb kezet, jobb oldat jelent (mint *balog* a balt).

3. *Csoda* v. *csuda*? *csodál* v. *csudál*? *csodálkozik* v. *csudálkozik*? melyik alak helyesebb? s használhatni-e az *u*-hangú formákat is az irodalmi nyelvben?

F. Az irodalomban a *csoda*, *csodál*, *csodálkozik* alakok a szokottabbak s helyesebbek (*kicsoda*, *micsoda* csakis *o*-val járatosak), de azért a *csuda*, *csudál*, *csudálkozik* formákról sem mondhatni épen, hogy helytelenek.

A SZERKESZTŐ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

A ruházat magyar nevei.

A ruha és a ruházattal kapcsolatban levő fogalmak magyar neveit állítottam össze a Nyr. 25 évfolyamából.* Sok szót kellett azonban mellőznöm, melyeknek jelentése nem volt pontosan megállapítható.

A ruhát általában hol ruhának, hol rovának (Székelys.), hol meg gúnyának (Szentés, Hont m., Gőmör m.) nevezi a magyar ember. Van a magyar embernek hétköznapi vagy hétköznapi és ünneplő ruhája (Szeged). Az öltözet ruhát öltözezőnek is nevezik (Mátfa vid.), de vetet ruhának is mondják (Hetés).

Férfi-ruhák.

Kezdjük mindjárt legfelül a *kalap*nál. Ennek nevei közt különösebök: a főre való (Kis-Küküllő), csepérke (pörge k., Székesfeh.). Az alakját vesztett tásla (Félegyháza) és szepe-kalap (Rimaszombat).

Ide tartoznak a *sapka* elnevezései is. Ennek a nevei már nagyobb változatosságot mutatnak. Ilyenek pl.: süstü (Gőcsej), sikma (Érmellék), sűjeg, sījég (F.-Somogy), satyak (Kecskemét; Baranya), kucsma (Hajdú m.), sipak (Hetés) és a sipka, amely a sapkával különben felváltva használatos.

A *kis kabát* nevei közt már bajosabb jó rendet csinálni, mert a közlők szószavú leírásából ki nem vehető a kabát, dolmány, felső kabát stb. közötti különbség egész pontosan. De körülbelül a következő nevekkal jelölik a kis kabát neve alatt ismeretes ruhadarabot;

* E gyűjteményt azért is közöljük, hogy gyűjtőink a benne mutatkozó hézagokat kiegészítsék.

duki, bécuká, kácabájka (Kún-Félegyháza), veddfelke (Erdővid.), kitli (B.-Szerdahely), bondsur (N.-Kunság), kaca (Hont), jankli (Baranya), gujbi (Beszterce m.), lütyü (Tolna m.), szokmán, szokmány (Udvarhely m.). Ujjasnak is hívják sok helyütt, vagy pedig ennek megfelelő értelemben bekötőnek (Tisza-Dob).

Ebbe a körbe tartozik a *dolmány*, a *seke* és a *ködmön* is. A *dolmány* elnevezésére a következőket használják: bajkó (Fajsz), bekecs (Szatmár m.), dómán (Répcze mell.), duci (K.-Baranya), jankli (Érsekújvár), jánkli (Répcze mell.), mántli (Zala m.) és ujas (Rimaszombat). Ide tartozik a *zubbony*, melynek elnevezései közül csak az ubonyt taláhtam följegyezve a Csallóközről. A *seke* nevei: condra (Székelység. és szokmány (Székelys.). Megjegyzem itt is, hogy azon ruhadarabok megfelelői gyanánt közlöm ezeket, amelyekkel a közlők azonosították) A *ködmön*re a ködmen és köce (Baranya és Hegyalja) neveket találtam.

A *nadrág* különböző nevei kapcsolatban vannak annak anyagával vagy más minőségével. Hetésben rájthuzlinak hívják a nadrágot. A Székelységben harisnya a neve a szűk magyar nadrágnak, míg más közlés szerint ugyanott a daróceposztóból készült nadrágot hívják így. A vászonnadrágnak gatyá bátyto (Somogy m.), pöttyögös bő harisnya (Székelys.), paszmaga (Adorján), bugyli nadrág (Kecskemét) és hunya a neve (Sirok). A bőrnadrág neve: mellyes (Rimaszombat). Veszprém-ben bigyisznak nevezik a téli nadrágot. A gyermeknadrágra a putina (Debrecen, Kis-Ujszállás) és a plundra szokat találtam.

A *mellény* népies nevei közt leggyakoribbak a lajbi és pruszlik és ezeknek változatai. Épen csak a mellény szót nem találtam egyetlen egyszer sem. Csoportosítva körülbelül ezek a mellény nevei: lájbi (Nógrád), lájbi (Háromszék), lájbli (Szent-Gál), lajbri (Bihar m.), lábri (Érmellék), kis-lajbi (Szeged), pruszlik (Vas m., Tata vidéke és Kecskemét), puruszlik (Hetés vid.), puruszli, puruszka (Tolna m.), pruszlyik (Bars m.), pruszlek (Fehér m.), purucka (Fehér m.), puszli (Mező-Túr, Kis-Ujszállás), derikra való (Debrecen), derékre való (Tokaj), derekas (Szabolcs), mellrevaló (Székelység), mérevalló (Kolozsvár), kis mándli (Szentés) és cucaj (Nógrád). A bőrmellény neve: bundika (Székelység).

A *felöltő*, *felső kabát* elnevezéseit sem lehet pontosan osztályozni. Ezek közt néhány szó egyszerűen a vele járó cselekvésből van elvonva. Ilyenek a bujbeli (Debrecen), bujbele (Székelység), veddrád (Gömör, Heves). Más nevek: csuha, csuva (Dráva mell. és Ormánság), dóka, daku (N.-Kunság), friskó (Székelys.), halina (Debrecen), kozsók (Háromszék), kurtki (Jászó), kittyó (Kis-Kunság), lipityó (Esztergom), lebernyeg (Mánd), levelonga (Kis-Ujszállás), macaj (Tolna), vikler (Hont), vizitli (Zenta) és bundsi (Jászó).

A *bundára* a következő szók fordulnak elő: kozsók (Székelység), bundá, budá (palóc), diézbunda (Baranya) és krispin (Gömör m.).

A *szűr* nevei: bekecs (Szentés), bohaj (Krasznahorka-Váralja), csurapé (N.-Kunság), csuha (Nógrád), csuklyás szűr (= kankós szűr, Répcze-mellék), kankó (Hont m.).

A *guba* vagy *suda* nevei: szóríka (Hétfalu), sárika (Székelys.), dederuja (Szentés), cundra (Bihar).

Cipő, csizma, bakancs, botos. Ennek a körnek a szavainál szintén nem igazodhatunk el teljesen, mert a közlők nagyobb része nem tesz különbséget egész és kivágott, bőr és posztó, cúgos és fűzős stb. cipő között. E helyt inkább a cipő szónak érdekes változatai érdemlik meg figyelmünket.

Ilyenek: cipe (Nógrád), cipek (Eszék vid. és Baranya m.), cöpök (Háromszék), cipellis (Répce mell.), cipellő (Vas, Veszprém, Somogy és Nógrád m.), cipellős (Székelys.). Más nevek: topánka (Hajdú m.), komásli (Tolna m.), istibli (Háromszék). Posztó-lábbeli: pacslí (K.-Kun-Halas), csarapa (Bátta); rezgős cipő: kalucsni (Tisza-Bög); fa-cipő: klumpa (Baranya, Tolna). Cipő: lábbeli (Veszprém). A fűzős cipőnek Háromszékben güdzös cepőke a neve. A bakancsot cepőknek nevezik a székelyek és bokáncsnak a palócok. A *bocskor* elnevezésére csak egy példát találtam, s ez a csendes (Somogy m.).

A *csizma* nevei: csimma (Hétfalu), csidma és kálcon (Székelység).

A *botosnak* egy különösebb elnevezése az érmelléki: strumpándli.

A *papucs* nevei: leppencs (Alföld), pacsmag (Fehér m.), tutyi (Somogy).

A cipő szolgálatát kiegészíti a harisnya. Bihar megyében és a Székelységben istirimfinek, a dunántúliak kapcának, Kassán kecskelábnak és Baranyában mamusznak hívják.

Női ruhanevek.

Itt is legfeljebb kezdjük, a *kendővel*. Keszkenőnek nevezik a kendőt Fehér megyében és Kalotaszegen. Egyéb nevei: fejeruha (Ormánság), fejruha (Dunántúl), féruha (Baranya), sajinka (selyem k., Hétfalu) és uo. baránszik, kőccőle (Sz.-Györgyvölgye), vapér- vagy vapirkendő (Baranya), sámé (ünnepi, Baranya) és kőruha (Erdővidék), kusruva (Hetés).

Fejre való ruhadarabja az asszonyoknak a *főkötő*. Változatai ennek a szónak: fékető (Szeged, Rimaszombat), fikető (Szolnok-Doboka), fikető (Érsekújvár, Komárom, Dráva mell. és Debrecen). Más nevei: bangyalista (Sz.-Györgyvölgye), budréjos (Székelység), csepész (Székelység), káffi (Sz.-Györgyv.). lityak (Debrecen), latymag (Szatmár), pacsa (Sz.-Györgyv.), pereckő (Hétfalu), totyola (Bihar m.), kaskétli (Debrecen). Gyermeknek fejkötője: süsü (Hont) és kápli. Új asszonyok fejdísz: hátravető (Ormánság).

Női kabátok (*blúzok*) és *felöltők*. Bajka (Pest m., Borsod m.), bajkuó (Vas m.), bujbé (Kalotaszeg), bujka (Aszód), csurák (Baranya, Szentes, Szeged), daku (Szeged), cucáj (palóc), kacabajka (Rimaszombat, N.-Igmánd), kacamajka (Rimaszombat, Esztergom), kaca (Bihar, Hont, Fehér m.), hacuka (Hegyalja, Székesfehérvár, Debrecen), majkó (Bihar és Fehér m.), kacabá (Zenta), kurti (Háromszék, Csík), purucka (N.-Igmánd), puszli (Kecskemét, Bihar m.), leves, levess (Zenta, Bács m.), rőpíke (Tolna, Baranya), repüllő (Kassa vidéke), lékli (T.-Sz. Imre), rékli (Homoród vid.), lékri (Szentes), rékli (Kecskemét), icaca (Hont m.), princike (Aszód), táledálló (T.-Sz.-Imre, Adorján), nemtőtki (T.-Sz.-Imre), mándli (N.-Igmánd), lelle (palóc), nyárika (Borsod), vizitke (Borsód, Kecskemét), vizitli (Kecskemét, Baranya), vizike (Há-

romszék), libegő, lipityánka (Adorján), ebénlógó, lipityő (Komárom), lebegő (Baranya, Pest m.), rütyüke (Hetés), cédőle (Csík m.), kantus (Kassa vid.), táció (Kóka), otthonka (Vas m.); rokolya (Háromszék); japka, kakadó, kitli, lipitke, szabadka, szállóka, tolya (Kecskemét).

Szoknya: bikla (Ormánság), kabát (Beret, Hegyalja), rokolya (Kisújszállás, Bátta), pengyel (Kalotaszeg) és fërsing (Kalotaszeg), szoking (Ipoly vid.), szoknying (Kassa), szokling (Ipoly völgye), köntös, fessing (Segesvár), viganó (Debrecen), muszuly (Székelys.), urszuk (szőr-) (Háromszék); rövid szoknya: bokorugrós szoknya; piros szoknya: pipi szoknya (Mátraid.) ; kis lányé: kantus (Hajdu m.); *alsó-szoknya*: bikla (Baranya), kebel (Dráva mell.), péntől (Tolna m.), puca (Őrség).

Az alsó szoknyával azonosítandó a *pendely* is. Ennek nevei: bikla (Hetés vid.), péntő (Tolna és Somogy m.), pengyel (Bánffy-Hunyad).

Igen fontos a nők ruházatában a *kötény*; számos elnevezése van. Ezzel szintén úgy vagyunk, mint a mellénnyel, a kötény szót magát egyetlen egy közlésben sem találjuk. Pedig én azt hiszem, hogy ez a köznyelvi neve ennek a ruhadarabnak. Nevei közt legtöbbször jön elé az előruha. Így hívják Hétfaluban és az Ormánságban. Ilyenformák ezek is: erőruha (Ormáns.), előruva (Csík m.), elekötő (Alsó-Lendva), éruha (Baranya m.), ruha (Marosvásárhely). Kötőnek mondják a szegediek (csakis így!), a borsodiak, a kiskúnságiak és a hegyaljaiak. A surc is meglehetősen népszerűségnek örvend. Ezzel a szóval nevezik a kötényt Hetésen, Marosvásárhelyt és Kassán (surcik). De hozzátesszem, hogy bizonyára nagyobb elterjedtsége van a surc szó használatának, hiszen a németeken kívül a rutén és a tót is ezt használja. Nógrádban és Hetésben gangának is nevezik. Szakácska a neve Hontban és Hetésen. Kecelének mondják Aszódon és Mátra vidékén; Hontban kacamajkának is. Karinca a neve Háromszékben és hecskó Közép-Baranyában.

Közös ruhája a férfinak és asszonynak a *fehérmű*. Érdekes ennek a csíki egyetmás és a háromszéki változó nevei.

A női ing elnevezésére több szót találunk, de nem tudom bizonyosan, nem azonosíthatjuk-e némelyiket a pendellyel vagy általában az alsó szoknyával. Nevei ezek: pintől (Répce mell.), pendel, pöndöl (Baranya), pintő (Seregélyes), szoknying (Nógrád), kitliny, puca (Szent-Györgyvölgye). A féling (ingváll) nevei: kebel (Somogy és Baranya), félying (Aszód). Az ingalja elnevezésére a pöntől (Ormánság) és a pintő (Fehér m.) szokat találjuk. Az ing-ujjat taszlinynak hívják az ormánságiak. Előbb kellett volna említenem az ing szó megfelelőit: üng (Bács m.), ümög (Hont m., Komárom, Veszprém, Tolna m., Sz.-Gál, Fehér m. és Répce-mellék), váll (Ormánság), csincsó (Hont), szittyó (kötött ing, Fehér m.), sipujju ümög (bőszájú ing, Somogy m.). A *szennyes ruha* nevei: cemende (Ormáns.), culla (Gömör), fistős (Dráva mell.) és lóri pityé (Szatmár m.).

De ne feledkezzünk meg a férfi fehérmű ruhájának egy darabjáról, a gatyáról. Gagyának hívják Segesvárott, trityinek Tolnában és

condrának vagy lábravalónak a Székelységben. A művelt ember per-sze alsó nadrágnak vagy lábravalónak mondja.

Közös ruhadarabja férfinak és asszonynak a *kesztyű*. Természe-tesen a magyar nép, s általában az alsó nép legfeljebb télen visel *kesztyűt* s nem tudom, nem kell-e a Nyelvőrben közölt szokat ebben az értelemben venni. Álljanak itt különben ezek a tájszók: *keszte* (Ormánság, Répce-mell. és Somogy m.), *keccsü* (Háromszék), *kütyü* (Szilágy m.), *tuszli*: kötött k. (R.-Sz.-György); *karkesztyű*: karvas (Mátra vidéke) és *szárkeszte* (Baranya m.). Az ujjatlan kezstyűre csak a *sticlit* (Érsekújvár) találtam.

Ernyőt is használ férfi és nő egyaránt. Ennek neve Kassa vidé-kén *umbrella*. A napernyőt *parazolkának* nevezik Abaújban. Az *eser-nyő* nevei: *umbrella* (Marosvásárhely), *paraplyi* (Gömör) és *parizol* (Udvarhely m.).

Nem szabad mellőznünk a magyar parasztnak egy nevezetes ruhadarabját: a *tarisnyát* sem. Nevei: *szeredás* (Bihar, Hajdú és Szat-már m.), *bakó* (Túrkeve; Bihar és Békés m.), *csüsző* (bőr t., Szat-már m.), *hurkós* (Debrecen), *iszák* (Tolna), *karcos* (Tisza-Dob), *baszárka* (Baranya), *deszinke* (kis t. Baranya), *fellázni* (Debrecen), *szűtyőke* (Kalotaszeg), *szuszák* (Kalotaszeg), *áltatvető* (Debrecen, N.-Kunság) és *szűtykő* (Szilágyság).

Hozzá tartozik a ruhához a *gomb* és a *ssalag*. A *gomb* nevei: *bong* (Erdély) *glüci* (Esztergom); *réz-gomb*: *tüntüllü* (Szeged vid.), *gurcsi* (Székelység), *tőgyes* (Veszprém) és *reci* (Veszprém). Az *ólom-gomb* neve: *pitykegomb* (N.-Igmánd). Egyéb nevei: *primás gomb* (libéria-g, Esztergom) és *lapti* (Veszprém). A *pityke*, azt hiszem, szintén általánosan ismeretes. — A *ssalag* nevei: *pántlika* (Gömör), *pándlika* (Sz.-Doboka); *brengács* (Nógrád), *galand* (Tolna, Gömör), *lobogó* (Veszprém, Somogy; Perkáta), *pantel* (Krasznahorka-Váralja), *csécs* (Eszék) és *hajkötő* (Komárom).

Érdekesek a *rongy*, *ringy-rongy* nevei is. Ezek: *roncika* (Ipoly vid.), *cafát* (Fehér, Somogy, Baranya), *fikarcs* (Csik m.), *cele-cula* (N.-Bánya), *kacat* (Győr m.), *genye-gunya* (Orosháza), *lafanc* (K.-Kunság), *fancsika* (Udvarhelyszék), *fancsikó* (Sz.-Doboka), *fancsika* (Domokos) és *fonscika* (Tolna m.). A viselt ruhát *siványnak* (Dunán-túl), *hacukának* (Hetés) és *avatang ruhának* (Csik-Sz.-György) mondják.

A kin nincs ruha, az *mezté* (Nógrád), *elemezne* (Kecskemét), *csóré*, *mezetlen* (Csik), *csurdé* (Marosvásárh.), *pirce* (Moldva), *pucér* (Szabolcs), *kopasz* (Baranya), *potinca* (Veszprém).

A gyermeknyelv és a kaszárnya szavait mellőztem, mert igen csekély számúak. Így nem vettem föl sok kétes szót a közlések szük-szavú, bizonytalan leírása miatt.

TEREBESI LÁSZLÓ.

Népetimológiák.

Vízipuska (Zivuska). Hoplec (Hutfesz). Serpenyő (Scheer Benő).
(Debrecen) DÉZSI LAJOS.

Szólások.

Marostordamegyeiek.

A cigány énekel, a magyar ember haragszik. amikor éhes.
Ha három éjjel s három nap mind égybe szakadna, még akkor is keresztül alunná.

Megküsdök én veled még a jég hátán is, ha kell.

Úgy elfelejtettem, mindha kiűtették volna a fejemből.

Ma kitekerem a nyakadat mind a csűrkének.

Vigyázz, mer a sorkam alá teszek!

Nem akarásnak nyegés a vége.

Na csak, na! ma letöröm a szarvadat!

Ojan hideg van, hogy a tótok lovánok mind lefagyatt a szarva.

Küdi az ágyvetőt. (Ásít.)

Úgy láccik, nyűves annak a legénnek az égyik füle, azér áll ojan férre a kalapja.

Sarkával fenyeget. (Elfut.)

Róhóg mind a bolond a napnak.

Férre bajussz, csókot kapsz!

Bokrostól lövik a nyulak. (Labdázó gyermekek mondják, amikor a menekülő a másik háta mögé buvik.)

Bolond jukból bolond szél fú; ne hallgassatok a szavára.

Úgy jár mind a bőjti boszorkány.

Sohajt mind a bőjti szél.

Úgy fel vót bőszerűve, hogy csak úgy langallott végig az uccán.

Ha minden kutyaugatásro kitörünk égy karót, utójáro nem marad kerítés.

Boldogabb végít fogta a botnak. (Először csak a vékonyabb felével ütött, később a bunkóssal kollintott.)

Úgy jött nekem mind a hétfejű sárkány.

Cigány becsület: szalmatűz.

Amejik kutyánok vezett híret kötik, annak veszni kell.

Ebnek húzzák padra fejit, eb húzza pad alá.

Búsul mind akinek megette a pitye a kását.

Eltört a mécses-cserép. (Sírásra fakadott.)

Búsújan a ló, elég nagy a feje.

Ojan örömmel volt el, hogy majd kiugratt a bőriből.

Vigyázz, gyermek, mer ha nem férsz a bőredbe, kiugratlak belőle.

Ugass, kutyám, ugass! még van égy kicsi korpám! (Fenyegető, csahos embernek mondják.)

Csak beugrik az ajtón mind a Szőcs Vaszi lova a glédábo.

Úgy megbántó mind amejik kutya kilencet köjkezett.

Hallgat mind a disznó a búzábo.

Na, csak na! ha viszket a hátod, majd megvakarom én, hogy még bajuszas legény korodba is megemegeted!

Még ő áll az erdő felől! (Még neki áll fellebb.)

Én is ott leszek a lakadalmadan, aztán rostávol hordam a vizet.

ZILAHY JÓZSEF.

Párbeszédek.

— Hát mi az ujság odakin a tagon, János?

— Instálom alásan tekintes uram, nincs éppen semmi baj sem. A tótok mán a múlt hetfőn hozzáfogtak a takaráshoz. Vannak vagy negyvenen, no meg a tanyasiak is kiállottak a csontra*, ők is vannak ugy tizenöt felé.

— Hány keresztet csinálnak meg egy nap?

— Kezit csókolom a tekintes urnak, am már a környülményektől függ, mer instálom alásan dógoznak ők frissen, de bizon a múlt héten nem mehettek sokra az idő miatt. Ha kedvező vóna az idő, csinálnának a tótok akár haccáz keresztet is, de kírem átoszággal a tekintes urat, a múlt héten ugy vót, hogy eccer esett az eső, másszor nem. Ha früstök után kisütött a nap, akkor míg nem volt biztos, hogy délre nem fog-i esni. Pinteken meg at történt, hogy egész ozsonáig megjárt az idő, ugyhogy a tót koma aszonta, hogy dobre. Halattak vóna is eleget, amikő hirtelen beborul az ég. Hijába keztek a „zatyafiak” keresztbe szedni a sok kívít, mind ott ázott az ílet, amit früstök óta vágtak.

— Azután volt jég is?

— Bizon nem mondom tekintes uram, hon ne lett vóna közte jég is, de an nem jött számba, csak a szél meg az eső. Oszt az ítélet is lecsapott. Megölt a mi tagunkon is egy embert.

— Hogy-hogy?

— Ugy vót az instálom, hogy engem kiküldött a mezőre a nemzetes ur (az ispán) két lóval, hogy kaszáljak estére csalamátét a fejős tehénnek. Eccer csak ékezd dörögni az ég. Nosza, mondok, ennek nem lesz jó vége, hát uccu gyű te Rózsi, gyű te Tarka, oszt hazajövök. Amint felrek a tanyára, látom, hogy egész rakás ember áll a gulyaakol berenája (kerítése) előtt. „Szerencsés jó napot”. Asszongyák rá: „Adjon Isten!” — „Hát mi vásár van?” — mondok — „azt tudtam, ég a tanya, hogy ennyien összegyűttek”. — „Na am míg nem” — szólott a gulyás Miska — „elég ah, hogy megázik a termés, verje meg a baj!” De csak egyre villámlott meg dörgött, hát eccerre kilép a középre a kerülő fia, a Pista, aki tavaly kukoricatőreskor vót huszonegy éves, olyan legínyforma, kilép és a keszkenőjét az ég felé lobogtatja. „Ugy” — asszongya — „ugy öreg, dörömbölj!” De csak ennyit mondott, mert azon nyomba megdöntötte az ítélet. Oszt meg av vót a különös, hogy kutyabaja se lett ott körülötte egy ember fiának se, pejg vótak vagy huszan, no az ugyan igaz, hogy az öreg kádár ijettébe maj megsiketült. Meg is érdemelte a Pista, hát nem pajtása neki az Uristen, hogy ugy beszéljen vele.

(Abapuszta. Szabolcs m.**)

BALKÁNYI KÁLMÁN.

* *Csontra* a. m. dologra. Pl. „csontra, emberek!” a. m. előre, rajta.

** Abapuszta körülbelül két órányira van Hajdu-Hadháztól s nem egészen egy órányira Balkánytól. A nép itt már nem beszél egészen tisztán, mint Debrecenben. Érezni lehet az oláh és tót hatást. Ugyanis a puszták közelében oláh falvak terülnek el, másrésről pedig az aratásra nagy számmal leendő tótok közül egyesek letelepednek. Ezek ugyan megtanulják a magyar nyelvet, de bizonyos idegenszerűséget szivárogtatnak át még a magyar ajkuk nyelvére is.

Tájszók.

Bereg megyeiek.

hóka: hamuszínű.	köszpítel: lassan, csoszogva jár.
hatajkodik: nagyra tartja magát.	kaséta: fűz vesszéből font kosár.
hőncsök: ásóval hányt kis halom határjelzésre.	komócsa: földi eper.
harbuckázik: hentereg.	kabát: a női ruha.
hengyerkádzik, hengyerkődzik: bukfencet hány.	kópéce: negyedrészes mérő fedény.
hinodál: halasztja a dolgot.	kuktájkodik: ennivalót keres.
hórinka: hinta.	kajtájkodik: ravaszkodik.
herég, megherdült: a haladokló agóniája.	kajszrom, kaszroj: nagy vaslábas.
hirtűtelen: hirtelen.	kupori: takarékos.
hombörög: gurul.	kustorog: üldögel tétlenül.
hőtyög: siránkozik.	lityal: fejkötő.
homború: gömbölyded.	lébuc: a halászmadár neve.
hitet: félrevezet.	locsbál: veri a vizet.
hájasodik: gazdagodik.	lóginnya: hinta.
incikel: ingerel.	lőgérezik: nem dolgozik.
imbolyog: inog.	lóginnýazza magát: hintálja magát.
iszkorál: részegeskedik.	lipityánka: lapos ásó.
kalatyol, karatyol: fecseg.	

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Hont megyeiek.

áci: add ide!; épen így: hoci: hozd ide!	málé, málészájó: ügyetlen, bamba.
bulyágot: bolyong, kóborol.	monyáznityúkot: tojást keresni benne. Az anya meg kedveskedve így szólítja kis gyerekeit: monyacsám; mi egyébként teljesen egybevág a finn <i>munukkani</i> -val.
cikkád: szikkad.	morotvá, usztató, ásztalos gödre (egy asztalos fult ott be): az Ipoly részei.
cikra: szikra.	miégymás: tárgyesete: miégymást stb. (Egy napilapban így olvastam: „már történt egyet-más’.) „Miégymást hozta? Hács-csak kumpért (krumplit)“.
csihi-puhi: verést utánzó szó. „Csihi-puhi! jó bédott neki“.	nekidurájja magát: neki-bátorodik.
csádárj: csavarj (bizonyára a „sodorj“ analogikus hatása).	páplony: paplan.
drábális alak: megtermett, hatalmas, tagbaszakadt.	
fölöstököm: reggeli, frühstück.	
gyük: gyöker. „Ojján gyűkei vótak akár a károm“.	
kájbá: kiabál.	
káplonká: kis, szent képet tartalmazó, útfélén álló kápolnácska.	
kotyogós: kulacs.	

- pupúc: apró, vézna emberre
mondják.
stiglinc: tengelic.
székső: szélső.
szrëpog: aki minduntalan szívja
az orrát.
- térbetyő: térdepel.
trocká: beteges disznó húsában
található egészségtelen fehér
csomók.
váksibillá: beteges, rossz
szemű.

(Ipolság.)

BÁRDOS REMIG.

Palócvidékiek.

- ágáca: ákác.
ákorog: erős, mély hangon nyi-
korog (az ember).
bakkan: zökken; megbakkant
a kocsi.
bakfintyet vetett, hányt.
billankó: az a fa, amire a
a lógós ló hámjának kötelét
kötik; billankó minden, ami
lóg, billangózik, billankózik; bil-
lankózójavan annak. (Váraszzó.)
bódoganya: a mestergerendát
tartó oszlop. (Váraszzó.)
bordás csíklevés: csigaleves.
(Váraszzó.)
borzék: vad bodza.
börke: mellény nőszemélyeken.
(Istenmezeje.)
buktatás: a szőlőművelésnél a
következő eljárás. Az egész
tőke mellett gödröt ásnak, abba
beletemetik a tőkét, azután a
vesszeit oda húzzák, ahová szük-
séges. Ezen már abban az esz-
tendőben terem szőlő.
cele-cula: cók-mók, hozzávaló,
anyag; roppant sok cele-cula
kell a rakéta-készítéshez.
cigoruvan: szigorúan. (Fűzes.)
cucajka: pruszli, mellény nő-
kőn. (Váraszzó.)
megcsap: „Akkor oszt megcsap-
ják plebánost. (Sirok.)”
csávál: „nagyon sokszor csá-
válta a kezét” (a kuglizás-
nál): csóválta, mozgatta, mikor
a golyót kidobta. (Váraszzó.)
cseplye: bokor
csepléshely: hegyoldalon bok-
rokkal benőtt hely.
kicszereltette az uraság: csert
hántatott az erdőn. (Isten-
mezeje.)
csigargat: lehorzsol; lecsigar-
gatta a bőrit.
csilyikkel a garat, mikor a ga-
ratról a buza lejár. (Váraszzó.)
csimpesszékfő: akasszák fel.
csipász: lop. „Jaó vaóna aszt
az ötvenest elcsipászni; fölcsi-
pászták a pénzt”. (Váraszzó.)
csűlyők: kicsi, hitvány, kölyök,
suckó.
csúrdít: szalonnát süt.
fakíttassa meg v. fakajtassa
meg a sebet: fakasztassa ki.
(Istenmezeje.)
farhámos mise: az olyan ad-
stantialis mise, melyen a kis
papok dalmatikába öltözve szok-
tak segédkezni.
fájtatta a lábát. (Sz.-Erzsébet.)
fekete málna: szeder. (Rima-
szombat.)
feszél: feszül. „Megfeszelt a
kocsi”.
fogadkozik: szabadkozik, men-
tegetődzik. „De tudnak fogad-
kozni!” (Lagziba meghítt, de
menni nem akarókról mondot-
ták.)
fullik: „Megfullik a por két hegy
köszt”: nem mehet tovább.
ganga: férfi kötény. (Sz.-Erzsébet.)

* Jelentése ?

A SZERK.

gótér: gabonafaj.
gyovontat: gyóntat. „Meg is gyovontatták szegén beteget, mék sem hasznát“.

gyűsző: gyűszű.

haskal: „ráhaskal a nyulra“: hasával ráfekszik.

herőce: csőrege, forgáctészta.

hurijjék már egyet a kántor úr: énekeljen nagy gyomorral = jól teli hanggal. (Várasszó.)

huzogja az orromat a gyerek, pedig neki is van (mondta egy rimaszombati pesztonka a csecsemőről).

hűtés: hűlés.

incifinci asszony: ficánkoló, könnyűvérű.

iszkolt: előre rohant, loholt. megívedik a körte: szotyós lesz. (Várasszó.)

karít: kikarította a hordót a szekérből.

karistol: csikar, mar, kapar. „Ne karistold össze aszt a falat“.

karul: gurul, fordul. „Felkarult a róka“.

karátyál a tyúk. (Várasszó.)

kajszmál: „Ne kajszmáld el a golyót“ = kajszán, görbén ne dobd. (Várasszó.)

kavalyog: kóborog, sétál.

(Rimaszombat és Heves m. mátrai járása.)

kácsong: „Elkezdett ott kácsongani a széken“: feszengeni, rendetlenül ülni. (Istenmezeje.)

kicsa: kicsoda? micsa: micsoda?

kohantó: így hívta egy kántor a nagy tajtékpipát.

kólyika: talyiga. (Sz.-Erzsébet).

kominár: kéményseprő. (Rimaszombat.)

koncsorog: jár-ke, látogatja a vidéket. „Koncsorgóban vagyok, koncsorogtam“. (Sirok.)

konyorász: kérve kér.

kopp: „Egy koppot se szóltam; összeverte a fogát a vad, kopp, osztég ledobbant“.

korács: „A magam korácsú svábok már nem tunnak svábú“.

kukás: dohánymunkás.

kukorog: guggol; lekukorogtam.

kukúcsol: kis lyukon nézeget.

kutacs: tüzet piszkáló görbe vas. (Rszombat.)

lápa: hely neve; vak lápa: minden oldalról elzárt lápa.

lül: leül.

mámháskodik: lustálkodik.

manes: fából készült golyó, amit bottal ütnek. (Sz.-Erzsébet.)

mancsosni: fatalpával játszani, tekézni. (Sz.-Erzsébet.)

VOZÁRI GYULA.

Gúnynevek.

Aranybölcse. Badara. Bakter. Bandir. Bábos. Bocskor. Borka. Borzas. Bőrkötény. Buki. Cöcele. Cifrasás. Csabri. Csoszogó. Csökli. Csuri. Debadoboda*. Dongó. Dűhös. Hosszúfurulya. Humeg. Kiricsa. Kopasz. Kullanca. Kuruc. Mingyákéri. Mucsi. Mukucs. Nehezengyűtt. Niki. Pamukfűfű. Pörköce. Rózsafűzér. Sütemény. Szeneskoksi. Trallalla. Torzsa. Zöldség. Zsidó. Zsódéros. Vada.

(Gelze, Zala m.)

SIMON GYÖRGY.

Javítandó.

308. l. 9. s. alulról: *bátyám*- h. olv. *kutyám*-.

* Nem adom oda.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota

XXVI. kötet.

1897. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

A HATÁROZÓK OSZTÁLYOZÁSA.

III.

A cselekvés lefolyásának helye, ideje és módozatai teljesen meghatározzák a cselekvést. Ehhez több mondatrészre szükség nem volna. A logikában is e három kategória szerint történik a fogalmak külső (= szavakkal történő) determinációja.* Mindazáltal e határozókkal koránt sincsen kimerítve a határozók egész köre. A határozóknak legvitásabb, legtöbb fejtörést okozó része még hátravan. Az, amelyet Simonyi hibásan az állapothatározók közé sorozott, Szinnyei pedig képes helyhatározónak nevezett, minők: *bízik vkiben*, *gondol vkire*, *gondolkodik vmin*, *vmiről* stb. E határozók igen sok gondot okoztak a nyelvtan-íróknak. Némelyek nem is sorolták a határozókhoz, hanem kiegészítőnek nevezték azon oknál fogva, hogy annak az igének vagy melléknévnek, amelyhez járulnak, magában nincs teljes értelme, kiegészítésre szorul a szóban levő mondatrész által. Ugyanez oknál fogva Szinnyei a képes helyhatározók közt függő határozóknak nevezi őket, mások vonzatoknak nevezték. Lássuk hát, tulajdonképp mit is határoznak meg ezek a mondatrészek.

Legfeltűnőbb sajátága e mondatrészeknek, hogy szükségkép hozzájárulnak az igéhez, az ige mintegy vonzza őket, nélkülök az ige nem állhat. *Bízik* igéhez okvetlen hozzá kell tenni, hogy *kiben*, *hasonlít* igéhez, hogy *kihez*, *gondolkodik valamin* stb. E sajátág azonban nem oly lényeges, hogy miatta kivegyük e mondatrészt a határozók sorából, ha különben odavalók. Simonyi is védi határozó voltukat,** kimutatván, hogy ez állandónak nevezett vonzatok korántsem állandók; és hogy a különbség e mondatrészek és a többi határozók közt nem bennök, hanem az ige-fogalomban van. De miben áll lényegileg ez a különbség?

* Vö. Wundt, Logik, I.132.

** A magyar határozók, I.45—49. lapjain.

A logika megkülönbözteti a viszonyos és viszonytalan fogalmakat.* A viszonyos fogalmak olyan jegyeket foglalnak magokban, amelyek szükségképen föltételeznek bizonyos más fogalmat is. Így az 'atya' fogalom föltételezi egyrészt az 'anya', másrészt a 'gyermek' fogalmat, az 'uralkodó' az 'alattvalókat' stb. Ép így vagyunk a cselekvés és tulajdonság fogalmaival is. Némely ige és melléknév olyan cselekvést és tulajdonságot fejez ki, melyhez nem kell szükségkép hozzájárulni más személynek vagy tárgynak, elég maga az alany, amelyhez a cselekvés v. tulajdonság fűződik. Pl. A fiú alszik. Atyám egészséges. Ezek magokban is tökéletes értelmet fejeznek ki. Ellenben: A fiú hasonlít —, bízik —, jártas —, okvetlenül kiegészítésre szorulnak. Mert a 'hasonlít, bízik, jártas' viszonyos fogalmak; olyan cselekvést és tulajdonságot fejeznek ki, amelyet maga az alany nem végezhet el, magában nem bírhat; elvégzésére és bírására más személyek és tárgyak is szükségesek, mint közreműködő tényezők. Minden attól függ tehát, hány tényező szükséges a cselekvéshez. Néha, ritkábban, elég egy tényező, az alany, aki a cselekvést végzi. Pl. A fiú alszik, fekszik, ül, jár, sétál sat. Ezek a tárgyatlan igeik által kifejezett cselekvések. A legtöbbször legalább két tényező kell a cselekvés végrehajtására, egy aktív és egy passzív tényező, a cselekvésnek alanya és tárgya. Az egyik ahonnan a cselekvés kiindul, a másik ahova irányul. Ilyenek a tárgyas igeik által kifejezett cselekvések, mint: ír, olvas, eszik, iszik, kapál, kaszál sat. Sokszor a passzív tényező, vagyis a tárgy, nem fontos, azért elmarad, így pl. ha egyszerűen arról van szó, mit csinál valaki. De a passzív tényező ottlétének a gondolata ilyenkor is eszünkben van. 'Mit csinál a gyermek? A gyermek ír' (t. i. valamit).

A cselekvésnek másik tényezője az alany mellett nem mindig -t ragos mondattárggyal van kifejezve. 'Valamit gondol' úgy is kifejezhető: 'valamire gondol, valamin v. valamiről gondolkodik'. 'Valakit segít': 'vkin segít'. 'Sajnál, szán vkit': 'sajnálkozik, szánakozik vkin'. 'Néz vkit: vkire néz'. 'Ráismer vkire' és 'megismer vkit'. 'Hallgat vkit' és 'hallgat vkire'. 'Azt beszél' és 'arról beszélnek'. 'Elpanaszolja szenvedéseit' és 'szenvedéseiről panaszkodik'. 'Hiszem az Istent' és 'hiszek az Istenben'. 'Féli az Istent' és 'fél az Isten-

* Vö. Mill Stuart, A deductiv és inductiv logika rendszere, I.58.

től stb. Ilyet nagyon sokat lehetne idézni, ahol a *-t* ragos mondatárgyat más ragú szóval lehet helyettesíteni. Nem állítom, hogy a kétféle kifejezés teljesen egyenlő értékű. Néha nincs közöttük észrevehető különbség, néha más árnyalatot fejeznek ki. Azt azonban határozottan merem állítani, hogy a *-t* ragos, meg a más ragú mondatrészek teljesen azonos logikai viszonyt fejeznek ki: a cselekvés passzív tényezőjét. Ezek az *-n*, *-ben*, *-ről*, *-től*, *-ra*, *-hoz* ragos mondatrészek tehát, amelyeket eddig kiegészítőnek, függő határozónak, képes helyhatározónak, vonzatnak mondtak vagy pedig az állapot-határozók közé soroltak, semmi egyebek, mint a cselekvés passzív tényezői, tehát ép úgy tárgyai a cselekvésnek, mint a z. u. n. mondatárgy. Közöttük inkább csak fokozati, nem pedig lényegi különbség van. A *-t* ragos tárgy szorosabb tárgyi viszonyt látszik kifejezni, mint a többi. 'V kít néz, v mit beszél' kifejezésekben a *-t* ragos tárgy valamivel többet mond, szorosabban függ a cselekvéstől, mint a 'vkire néz, vmiről beszél'-féle kifejezésekben a *-ra* v. *-ről* ragos tárgy. De lényegileg más viszonyt nem fejeznek ki.

A *-t* ragos tárgy szorosabb függése a cselekvéstől azt látszik mutatni, hogy a tárgynak ez az eredeti alakja, a többi pedig csak később fejlődött ki átvitel útján, épen mint az idő-, állapot- és módozathatározók legnagyobb része. A *-t* ragos tárgy eredeti voltát egyébiránt nyelvünkben maga a mondat szerkezet is bizonyítja. Az ige külön alakkal utal a határozott tárgyra (látom a fiút). Úgy hogy a *-t* ragos tárgy csakugyan a mondatnak is tárgya, nemcsak a cselekvésnek; vagyis: meg kell különböztetnünk a cselekvés tárgyát és a mondatárgyat. A mondatrészeknek ugyanabba a kategóriájába esik mindkét fajta tárgy, de a mondatárgy egyúttal a mondat szerkezetnek is egyik megkülönböztetett eleme.

Az eredeti *-t* ragos tárgy azonban a nyelv fejlődésével nem lehetett elég tökéletes kifejezője a tárgyi viszonyoknak. Csak egy esetet hozok föl. Nyelvünk a visszaható képzőt olyankor is használja néha, amikor szenvedésről, visszaható cselekvésről szó sem lehet; hanem egyszerűen csak tárgyatlanul kellene* használni a

* Nemcsak kellene, hanem valóban úgy használták régebben: *imád érte*, *csodál rajta* stb. Tehát előbb változott meg a tárgy alakja, s csak utóbb vette föl az ige a visszaható formát: *imádkozik*, *csodálkozik* stb.

különben tárgyas igét, ez esetben is főleg a tartósság kifejezésére. Pl. bosszankodik, búslakodik, rágódik, csúfolódik, sajnálkozik, csodálkozik, bánkodik stb. Minthogy ez igéknek visszaható alakjuk van, mondat tárgy nem lehet mellettük. Ámde a cselekvés tárgya, a mit rág, csúfol, sajnál, csodál, bán stb. megmarad tovább is. Ez esetekben aztán nincs más eljárás, mint lemondani róla, hogy a cselekvés tárgya egyúttal *-t* ragos mondat tárgya is, legyen s azt más módon — átvitel útján helyragokkal — fejezni ki. Így jöttek létre a 'vmin bosszankodik, sajnálkozik, csodálkozik' s több efféle átviteles kifejezésmódok, ahol a cselekvés tárgya nem lehet egyúttal mondat tárgya is.

Elősegítette, sőt erőszakolta az átviteles kifejezéseket a tárgy kifejezésénél az is, hogy nem minden cselekvés olyan, melynek lefolyásához elég két tényező, az alany meg a tárgy. Némely cselekvésnek több tényezője is van, mint: Vettem hírt bajodról, egyességet kötöttek vmire (nézve), utasítást ad vmire, gondot visel vmire, közli gondolatát vmiről, töri a fejét vmiben, kedvét leli vmiben, erőszakot követ el vkin, győzelmet arat vkin, bosszút áll vkin, átkot mond vkire, vonzalmat érez vki iránt stb. E kifejezésekben két tárgya van a cselekvésnek, melyek közül csak az egyik lesz *-t* ragos tárgya a mondatnak, a másikat szükségkép más raggal kellett kifejezni, átvitel útján. Ily esetekben aztán működésbe jő a nép fantáziája, s amilyen helyzeti viszonyba tudja képzelni a tárgyat a cselekvéssel vagy a másik tárggyal, olyan raggal látja el. Ez a rag azonban nem mindig fontos, helyette más is alkalmazható volna. A tárgy ragjának a megválasztásában sokszor a nyelvi divat is dönt. A nyelvhasználat megszeret valamely ragot, azt aztán széltiben használja az átviteles kifejezéseknél. Egyre megy: 'gondolkozik vmin v. vmiről, osztozik vmin v. vmiben, kételkedik vmin v. vmiben, emlékszik vmire v. megemlékszik vmiről' stb. Ezekben a rag megválasztása nem fontos. Sokszor azonban természetesen a hasonlóság vagy más körülmény határozott alakban kívánja a tárgy kifejezését. Pl. fél, iszonyodik, idegenkedik... vkitől (az ellenséges indulat miatt); vonzódik, húz, ragaszkodik... vkihez (a barátságos indulat miatt). Szóval amikor több tárgya van a cselekvésnek, a tárgy akkor különféle helyragot vesz föl s ehhez képest különféleképp tagozódik, csoportokra oszlik. E csoportok megállapításában, minthogy alapjuk nem mindig valamely logikai foga-

lom, kiindulhatunk a hol? honnan? hova? kérdésekre felelő helyragokból is.

Mindezek az imént tárgyalt mondatrészek tehát korántsem állapothatározók, mert nem valamely létező állapotát, hanem a cselekvés tárgyát határozzák meg. Azért tárgynak vagy tárgyhatározónak kell őket helyesen neveznünk. Így nevezte őket Budenz is Finn nyelvtanában; Munkácsi-Kunos is ez elnevezést pártolja a belviszonyragokról írt becses monografiájukban; a német grammatikák is Genitiv-objekt, Dativ-objekt, Accusativ-objekt nevet adnak e határozóknak, s megkülönböztetnek közelebbi és távolabbi tárgyat. A logikus német fej itt helyes úton jár. Csakis a 'tárgyhatározó' elnevezés fejezi ki azt a logikai viszonyt, melyben e mondatrészek a cselekvéssel állanak, épen mint a hely-, idő-, állapot- és módózhatóározók. A 'vonzat', a 'függő határozó' a 'képes helyhatározó' elnevezések nincsenek logikai alapra állapítva, a dolog lényegét még csak nem is érintik. A dolog lényegét, a határozók alapját tevő logikai viszonyt a cselekvés alanya, tárgya, helye, ideje, módózatai, továbbá a létező helyzete és állapota fejezik ki. E fogalmakat kell tehát használnunk a határozók elnevezésében is.

Egészen más kérdés aztán a tárgyhatározók körének a megállapítása. Épen mint a többi határozóknál, úgy itt is sokszor nagyon nehéz megállapítani azt a határvonalat, ahol a tárgyhatározó végződik s más határozó kezdődik. Láttuk, hogy a helyhatározóból a helyzethatározó közvetítésével gyakran észrevétlenül jutunk az állapothatározóba, úgyszintén az alkalomhatározó útján az időhatározóba. Ugyanezt tapasztaljuk a tárgyhatározónál is. 'A városba ment' még kétségkívül helyhatározó; 'a nyjához szaladt, követet küldött a szultánhoz' szintén helyhatározók de ezekben a hely már nem pusztán helyet jelölő fogalomnak a neve, hanem tárgyat (személyt) is jelöl; 'vkihez beszél, levelet ír, imádkozik, férjhez ad, csatlakozik, hajlik, szít, vonzódik, ragaszkodik. vkire rábiz, hat, áldást mond'... már többek mint pusztán helyhatározók, ezekben mintegy szellemi mozgásról van szó, melynek végpontja is csak szellemi hely, vagyis már inkább tárgy. 'Vkihez levelet ír, vkire áldást mond' annyi mint: 'vkinek levelet ír, áldást mond'. Tehát a részeshatározó is joggal sorolható a tárgy kategóriájába, amint régen úgy is nevezték, hogy részes tárgy. Sőt tárgynak kell tekintenünk az ilyet is: 'hasonlított vkéhez'. Ebben ugyan és sok másban nem olyan természetű a cselekvés

vagy állapot, hogy aktív és passzív jellege előtérben állana. Különösen a hasonlóság eseteiben nem igen lehet aktív és passzív szereplőről beszélni, mert mindkét tényező egyaránt lehet kiindulópont; az apa például úgy hasonlít a fiához, mint a fiú az apjához. A nyelv azonban még itt is úgy fogja fel a viszonyt, hogy az egyik a hasonlítás alanya, a másik pedig tárgya. Azért ezekben is joggal beszélhetünk tárgyhatározóról. Valamint beszélhetünk melléknévek mellett is, mint: jártas, tapasztalt, ügyes, biztos, erős, gazdag... v miben, amelyek különben is bizonyos cselekvőség fogalmát rejtik magokban.

Még csak arról akarok röviden említést tenni, hogy valamint a cselekvés tárgya nem mindig a mondatnak is tárgya, úgy a cselekvés alanya sem mindig alanya a mondatnak. A kettő nem mindig esik össze. A cselekvés alanya a cselekvés végrehajtója; a mondat alanya pedig a mondat kiinduló pontja, amelyhez az ige jelentette történet fűződik. E mondatban: A magyarok megverték a törököket — a cselekvés alanya és a mondat alanya ugyanaz. E kettő a legtöbb mondatban össze szokott esni. De nem mindig. Ebben a mondatban: A törökök megverettek a magyaroktól — a mondat alanya, kiinduló pontja a 'törökök', a cselekvés alanya ellenben itt is csak a magyarok, ill. 'magyaroktól'. Ezt tehát teljes joggal nevezhetnők alanyhatározónak. Ide tartozik az ilyen is: 'Mátyás megüzente követeitől v. követeivel a szultánnak az ő föltételeit. Barátjával v. barátja által levelet írat'. Ezekben két cselekvő alany szerepel, egy közelebbi és egy távolabbi, amellyel a közelebbi alany rendelkezik. A távolabbi alany aztán eszköz gyanánt van feltüntetve, azért *-vel* raggal v. *által* névutóval van ellátva. A cselekvés alanya van kifejezve az ilyenekben is: 'A gyermeknek tisztelnie kell (illik, szükséges...) szüleit.' Csakhogy ebben az alany és az ő cselekvése birtokviszonnyá van átváltoztatva (...*nek* — ...*nie*); az alany nyelvtanilag birtokosnak, a hozzája tartozó cselekvés pedig birtoknak van feltüntetve. Az ily szerkezetekben a *-nek* ragos szó tehát grammatikailag is kifejezett alanyi birtokos.*

Sok csinyja-binja van még a határozóknak, de ezúttal nem

* Kérdés! mert nem mondjuk: (*az*) *én tisztelnem kell*, hanem *nekem tisztelnem kell*, már pedig (*az*) *én* és *nekem* közül az első birtokos, de a második részes határozó. S. Zs.

szándékozom azokat teljesen megvilágítani, csak a határozók osztályozásának egyedül helyes logikai alapjaira akartam rámutatni. Mellőzöm hát a képes beszéd határozóinak az elemzését. (Nem képes határozókról beszélek, hanem a képes beszéd határozóiról, mint: Nem esett a fejelágyára, koldusbotra jut, kétségbe esik stb.) Mellőzöm az elliptikus kifejezéseket, a hamis analógia eseteit, elavult szerkezeteket és egyebeket. Mindez részletkérdés, ezúttal pedig csak az osztályozás kereteit akartam megigazítani.

Az osztályozás világossága azonban még valaminek a tisztázását kívánja. Eddig az volt szokásban, hogy az ugyanazon a fogalmi viszonyon alapuló határozókat a cselekvés iránya szerint három csoportba osztottuk: hol? honnan? hova? vagyis a tartamot, a kezdőpontot és végpontot kifejező csoportokba. A többi, még fölmerülhető irányjelöléseket e három csoport valamelyikébe osztottuk be. Ez eljárás nem épen helytelen, de véleményem szerint még helyesebb és világosabb volna a csoportosítás, ha három helyett négy csoportot vennénk föl, negyedikül a mérték meghatározását. A cselekvés mértékét minden fajta határozóval ki lehet fejezni. Igaz, nem mindig használ a nyelv e célra külön ragot, de az *-ig* rag első sorban mértéket fejez ki. 'A katonák Váctól Pestig masíroztak' ebben a hely két végső pontja szolgáltatja a mértéket. De sokszor elég egy is, az *-ig* raggal: 'A kőfalig szaladt'. A másik pont az a hely, hol a beszélők vannak. Ide tartozik a helynek hosszmértékkel mért meghatározása is: 'három öl vagy ölnyi hosszú, három mérföldnyire van'. Idővel is kifejezhetni a mértéket: 'Hétfőtől szerdáig nem dolgozunk, elég lesz újesztendeig, három hétig betegeskedett, húsvét óta nem volt otthon' — ezekben a cselekvés időmértéke van kifejezve. Egyszerű időhatározók: télen, húsvétkor, három nap múlva, keddtől (fogva). Állapothatározóval is kifejezhetjük a cselekvés mértékét: 'Véresre verte (= annyira megverte, hogy vérzett); annyira dühbe jött, hogy elvesztette eszméjét'. A következményes mondatok tulajdonképp mind úgy határozzák meg a cselekvés mértékét, hogy megmondják, micsoda állapotba jutatta valami a létezőt. Módhatározóval leginkább csak általánosságban lehet meghatározni a cselekvés mértékét, mint: nagyon, szerfölött, kissé, alig, sehogy stb. Még tárgyhatarozóval is kifejezhetjük a cselekvés mértékét: 'csontig átfázott, bőrig átázott, egy hajszálig kitépte a haját' stb.

Mindezen itt felsorolt ugor szók közös forrása lehet *zd. uši* Verstand, Einsicht, Geist, Sinn, újp. *hōš* (*huš*) Einsicht, Klugheit, Verstand, Geist, pāz. *hōš*, pehl. *hōš* understanding és örm. (jövevényyszó) *uš* Verstand, Sinn (Hübschm. Arm. Gr. I.216).

Szeret, szerelem.

Az örmény *sēr* amore, affecto, szeretet, és *sir-el*, szeretni alapján örmény jövevényyszó a magyarban a *szeret, szerelem*-beli *szer-* is. Megjegyzendő, hogy *sir-el* örmény hangtörvények szerint **sēr-él*-re megy vissza.

A *sir-el* eredeti jelentése valószínűleg 'szivel', mert az örményben *sirt* (gen. *srti*) Herz = skr. *hrīd-*, zend. *zərədaya*, gör. *καρδία*, *καρ*, lat. *cor*, gót *hairtō*, egyhszl. *srūdīce* stb. (Hübschm. Arm. Gr. I.490). Nézetem szerint az örm. *sirt* végső mássalhangzója úgy viszonylik az örm. *sēr*-hez, mint a gör. *καρδία* *δ*-je a *καρ*-hez (vö. lat. *cor*).

Tej.

Munkácsi (Ethn. 5:75) a *tej* szót helyesen tartja indogermán jövevényyszónak. Csakhogy a szanszkrit *dadhi*-ből való származtatása hangtani nehézségekbe ütközik. Alkalmasabban magyarázható azonban az örményből. Hübschmann szerint az örm. *dal* aus *dail* Biestmilch, *dī-e-m* sauge: skr. *dhāyati* saugt, *zd. daenu* Weibchen von Tieren, újp. *dāya* Amme (vö. újszlov. *dojka* stb. és m. *dajka*), gör. *θηλή* Mutterbrust, egyhszl. *dojq* säuge, *doilica* Amme stb. töve: *dhēi* (*dhē*), *dhēi*, *dhī* Arm. Gr. 437. Brugmann Grundriss² I.180. szerint *ai* sicher in *dail* (*dal*) Biestmilch zu *dhēi* saugen. E **dail*-ből lett a magyar *tēj* (*tej*); vö. magyar *máj* = **majla*, *mája*- MUGSz.

Hét.

Egyetértek Munkácsival abban, hogy a magyar *hét* számnév indogermán eredetű, csakhogy örm. *evth-n*, **hevth-n* (idg. sept-m) alapján örmény jövevényyszónak tekintem, még pedig annyiival inkább, mert az örmény nyelvjárásokban *evth-n* *n* nélkül is előfordul: **evth-a*. A *tiz*-nél is számbaveendő örm. *das-n* eredetibb **das-n* alakja (a nyelvjárásokban *n* nélkül is: *das-a*) összetét. *des* mellett. A *hét* 'Woche' jelentése perzsa befolyás; vö. újp. *hafta* 'sieben' és 'Woche'.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

(Folytatás.)

Kővezet, Gr. Dessewffy József. (Bártfai levelek, 1818.) Vö. Dess. és Kazinczy lev. II.298 és Phil. Műsz. 144. l.) A Kisd. Szótárban már megvan a *kikővezett út* a *vetni* cikkben. A geológusok az ő *kőzeteiket* a *szózat*, *magzat* szavakkal és a csángók *kőzött ulicájával* (Nyr. 9:489) igazolhatják. Kacsovics Lajos (Tud. Gyűjt. 1831. IX.69 l.) a mai *kőzetet* is *kővezetnek* nevezte.

Kövület, Nyulas Ferenc. (Erd. orv. vizek. 1800. I. XXXV.) Határozottan magáénak mondja.

Külügy-miniszter, Helmecey. (Jelenkor 1833.) Érdekes fejlődése van e szónak egymagában a Jelenkorban is: *külső dolgok minisztere* (I.8); *külső miniszter* (I.453); *külső ügy miniszter* (I.874); *külső ügyi miniszter* (I.816) s végre *külügy-miniszter* (II.795).

Lak, Révai. — „*Lak* est mansio, habitatio, ut composita vicorum nomina clare docent: *Széplak*, *Ujlak*, *Nagylak*; et idem *lak* etiam verbum est“. (Antiquit. §. 180.) *Lakhely*, Bécsi cod. 67. 12. — SI. túlságig használja: *baromlak*, *bolondlak*, *fejedelemlak*, *halottlak*, *madárlak*, *méhlak*, *szegénylak*, *tyúklak*.

Lejárat, Császár Ferenc (Váltó-jog). Előbb „időt-ért váltó“. (Tud. Társ. Zsebsz.)

Lelkület, Jósika. (Vö. Törvtud. Műsz.). — Ma inkább a érzelemvilágnak vagy gondolkodásmódnak felel meg; a *jellem* végkép kiszorította eredeti értelméből.

Lóverseny, Szemere (Munkái I.47).

Méltány, mn., Kazinczy (Tud. Gyűjt. 1818. III.80). „Származik ezen elavult igéből *mélt*, melynek részesülője: *méltó* még most is virágzatban vagyon. Így lett a *köt*-ből *kötény*, hogy több példát ne említsek“. Ma már csak származékaiban él: *méltányos*, *méltányol*. (Vö. Nyr. 9:159.)

Mereng, Kisfaludy S. (Szemere Munkái II.258.) Kresznerics is Himfőre hivatkozik (1807-iki kiad. II. 202.): „Szeretek ott *merengeni* Azon évben elmémmel“. II.271: „Az érzemény tengerében Ölekezve *merengnek*“.

Merény, -el, -let, Helmecey. (Phil. Műsz. *Unternehmen* alatt.) A Jelenkor II.431. l. *wagstück* is. Az Akad. Zsebsz.-ban: *unternehmen*: *merényel*; *unternehmer*: *merénylő*, vállaló; *unternehmung*: *merény*, vállalat, *merénykedés* még mint szokatlan szók vannak jelölve.

Méret fn., Beszédes József. (Math. Műsz.) A dimenziót Nagy Károly még 1832-ben *mérség*-nek nevezte. (Társalkodó I.128.)

Mérleg, Helmecey. (Törvtud. Műsz. és Szvorényi Fejl. tün.) CzF. szerint „ujabb időben helyesen alkotott szó az *ülleg* (!) hasonlatára“. Megvan már a Társalkodó 1832. folyamában (95. l.).

Mérnök, Kunoss. (Szófüzér 1834.) Hozzáteszi: Korcs magyarul: *inzsellér*. A Gyalulatan pedig: „A geometra nemcsak földet

mér, hanem más egyéb tárgyakat is: ennél fogva általánosabb néven s helyesebben *mérnöknek* mondathatik“. Vö. Phil. Műsz.; a Math. Műsz.-ban (1834.) még *földmérő*.

Mértan, Kunoss. (Gyalulát 1835.) A Törvtud. Műsz. neki tulajdonítja; Fogarasi 1836. szótára még nem ismeri.

Modor, Szemere Pál (Munkái I.47.). Vörösmarty (Figyelmező 1837.) védi azok ellen, akik *monorral* (Társ. II.109) akarták kiszorítani.

Módosítás, Zay Sámuel. (Magyar Mineralogia 1791.). BSzD. már fölveszi a Kisdsz.-ba.

Mosoly, Gyarmathy. „A Gyarmathitól vett szép *mosoly*“ — mondja Szemere (Munkái II.252); továbbá: „*mosoly* megvagyon Gyarmathi Affinitasában. Élt azzal Barczafalvi és Szigwartjában“. (III.136.)

Mozgony, Vörösmarty. (Törvtud. Műsz. *machina* alatt.) Módosítása a Barczafalvitól kigondolt *mosztony*-nak (Tud. magy 1792.); ugyanennek másik módosítása a *mozdony* (locomotiv). Ez utóbbi először az 1845-ben kiadott Hivatalos Műszótárban.

Műlékony, Versegby (Szemere Munk. II.257 és Lex. 9. l.).

Műszó, Kovács Mihály 1807. (Chemia I.180.) A Phil. Szót. hibásan tulajdonítja Döbrenteinek. Előbb s még sokkal utóbb is: *mesterszó*.

Nádor, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót.) „A Versegbytől(?) vett, de Kisfaludy által sanctionált *nádor* (Nádor-ispán, deákul Palatinus Comes. A deákban elmarad a Comes; miért ne maradjon el a magyarban)“ — mondja Szemere (Munkái II.252).

Nagykorú, Pápay Sámuel. (A Veszprémi Tiszti Szótárban 20. lap.)

Nélkülöz, Szemere Pál. (Told. Költ. és Szvorényi Fejl. tün. 23. l. tanúsága szerint.) Az Akad. Zsebsz. 1835-ben az *entbehren* alatt kevésbé ismert, szokatlan szónak jelöli. Eredeti alakja *nélkülez* volt; Fog.-nál még 1852-ben is így. — „Látja uramócsém — szolt Kazinczy együtt utaztukban Szemeréhez — mily szükségünk volna egy magyar *entbehren*-re is, s hol vegyük? — Hát a *nélkül*-ből: *nélkülez* — válaszolá rögtön“. (Szem. Munk. I.46.)

Népszerű. Helmeczy. (Phil. Műsz.) Vö. *célszerű*.

-nok, -nök. Vörösmarty az 1840-iki Emlény bírálatában így ír erről: „Igazok van, kik a *nok, nők, nek*-es szók elszaporodásától rettegnek: alig van ennél a nyelvben valami izetlenebb s egyszerűs mind ragályosabb, mert a legeggyűzőbb ember is képes ily szokat koholni, de gondosabb írónak az ily koholmányt felkapni nem szabad: sőt bíráló azt hiszi, nem volna dísztelen vállalkozás egy *nok*-, *nök*-írtó társaságot szerkeszteni“. (Minden munkái 11. k. 216. lap.)

Növelde, Kossuth Pesti Hirlapjában először. (Törvtud. Műsz. *educatorium institutum* cikkben.)

Növényzet, Helmeczy. (Társalkodó II 79. 1833.) A Tud. Társaság 1835-ik évben kiadott Német-Magyar Zsebszótárában

még nincs meg; holott Kunossnál 1834-ben már megvan. Ez is azon neologizmusok közé tartozik, amelyeknél *-zat*, *-zet* mint egységes képző szerepel; mint pl. *felzet*, *födélzet*, *személyzet* stb.

Nyugalmaz, Pápay Sámuel. (Veszprémi Tiszti Szót.) „Jubilálni vagy egy Magyar szóval *nyugalmazni* is mondhatjuk. *Nyugalma-zott*, *pensionatus*“.

Nyúlóány, Barczafalvi, 1787. „Az ő szép feje nyakára leágazó *ér-nyúlóány*“ (Sigw. 177. lap.) Fog. 1836. Zsebsz.-ban már *nyúlóány*.

Okmány, Erdy (Luczenbacher) János. (Törvtud. Műsz.) Nála voltaképen *oktatmány*, szó szerint fordítván a *documentumot*. Az *oktatmány* csak a Bach-időben kopott le *okmányra*. Szótáraink közül csak az 1852-ben Blochtól kiadott „Legújabb magyar szók“ során található először *actenstück* értelemben.

Okozat, Révai. (A mennykő mivoltáról 1781.) Jelentése: effectus.

Orgyilkos, Kunoss. (Törvtud. Műsz.)

Osztalék, Pápay Sámuel. (Veszprémi Tiszti Szótár.) Alig van szó, mely annyi értelmváltozáson ment volna át, mint ez. Pápay-nál *rubricát* jelent; még előbb a Nemzeti Színjatszós Társaság Tudósításában (Pest, Pünkösdi havának 10-ik napján) *páholyt*, és Helmezy óta (Jelenkor. 1832. és Társalkodó II. 122 *dividendát*, amit némelyek még utóbb (Fog. 1836.) *osztadéknak* is neveztek.

Osztályoz, Pápay Sámuel. (Veszprémi Tiszti Szótár.)

Öszhang, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót.) Ezt teszi hozzá: „valamint *öszvér*, *ösz-vér*“. SI. nem ismeri.

Össze, Zsolnai Dávid. Kresznerics a Szótára bevezetésében ezt írja: „igen hajlandó vagyok arra, hogy így írjuk *össze* és nem *össze*. Megvallom, első tett engem erre figyelmessé Mlgos Zsolnai Dávid, veszprémi volt prépost, ki 1806. ápr. 16-án Bécsben engem is meglátogatván, beszédközben előhozta ezt is, és hogy ő ugyan-ezt javasolta volna Veszprémben is azoknak, kik akkor a Tiszti Szótár kidolgozásában munkálkodtak. Ugyanezt ajánlja az analogia is; így mondjuk: *vissza* és nem *viszva*, *messze* és nem *meszve*“.*

Összeg, Fogarasi 1833. (Diák-Magyar Mesterszókönyv. XV.) A M. Tud. Társ. Zsebszótára még 1838-ban sem fogadja be. Más értelemben előfordul az *összeg* szó már 1806-ban is: „fény-összeg, sugár-összeg, focus in speculo caustico“. (Baranya Vármegyei Tiszti Szótár.)

Öllet, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szótár.) Nála „objectum“, ugyanígy SI.-nál; de már Kunoss Szófüzérében (1834): „einfall“.

Példány, Kazinczy 1803. Szentgyörgyinek ezt írja: „A Marmontel meséjinek első könyve előtt e szók fognak állani: Báróczy-nak, *példányomnak*, mesteremnek“. Midőn Szentgyörgyi figyelmez-

*. Zsolnai bizonyára a népnyelv alapján ajánlotta az *össze* alakot, ahol már e század elején elkezdődhetett a hasonlított *össze* ejtés.

teti, hogy a *példány* nem jó, mert a *mány* csak a *verbumtól* ágazott szóban van a maga helyén, azt válaszolja: „Úgyde ez nem *mány*, hanem csak *ány*; úgyde van *bálvány*, *sármány* stb.” Csokonaihoz ezt írja: „Az aesthesiszt inkább a nagy *példányokból* kell meríteni, mint a didacticus könyvekből”. SI.-nál már exemplar, de azért még 1817-ben is előfordul a *példázat*, a mai *példánynak* régiebb neve. (Tud. Gyűjt. VII.158.) Egy másik neve volt: *nyomtatvány*. (Márt. 1803.)

Porosz, Aranka György 1791. (Az igazgatás formáiról és az Uralkodók kötelességeikről egy próba. Irta Franczul Fridrik *porosz* király, fordította Aranka György.) Kazinczy Orpheus II.156. I. még *Prusz* király, Márt. *prusszus*, de már Wagn. Phras. (1750.) *pörös*, *praeda* szó alatt.

Ragasz, Dugonics. (Tudákosság 1784.) Ép olyan elvonás a *ragasztból*, mint a *szakasz*, *tapasz* (PP.) stb. Nála *affixum*, *annexum*; ma pedig *malter* és *kitt*.

Rajong, Szemere (Munkái I.46.). „Régóta tusakodom, hogy a *Schwärmernek* magyar nevet adhassak” — írja 1813-ban Kölcseynek. 1811-ben (III.44) a *vezekény*-t pendíti meg; 1814-ben, Klopstock azon állítására támaszkodva, hogy a *schwärmer* nem egyéb, mint *wärmer*, a *hév-ből* *hényzőt* farag (III.188), míg végre a Fejér György *rajoskodó*-ját (Phil. Műsz.), vagy pedig a Mondolatban *kigúnyolt rajlodót* *rajongóra* módosítja. (Vö. *zaj* és *zajong*.)

Redő, *redőz*, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót. Vö. Szemere, Munkái II.257.) Szarvas hibás elvonásnak tartotta a *redős*-ből; de mások azt állítják, hogy a *redős* a nép ajkán is él.

Reggeliz, Baróti Szabó Dávid. (Kisd. Szót. 266.) Nála: *reggelez*, reggel falatoz; *déllez*, délben eszik és *estelez*, este eszik. SI. nem ismeri. Mai alakja Fogarasi Szótárában. (1836.)

Rendőr, Fogarasi. (Diák-Magyar Műszókönyv 1833.) Eredeti jelentése: a mai *rendőrség*; de már a Zsebszótárában megvan a *rendőr* is, a *rendőrség* is.

Rendszer, Dugonics. A Tudákosságban használja először; nála a jelentése: *series*; ugyanígy még Bárány Péternél 1791-ben (Nyr. X.309.). Földi volt az első, ki a *system* kifejezésére alkalmazta. A Phil. Műsz. hibásan tulajdonítja Döbrentének, aki a Természet törtétiájának megjelentekor még csak 15 éves volt.

Repkény, Kazinczy. (Gessner Idyll. 5.) Kreszn., Kunoss és Szvor. egyező tanúsága szerint.

Résztétel, Kazinczy (Marmontel, 1808. I.117). SI.-nál még *részvétel*, *részvevés*; a régi nyelvben a *vétel*, más szóval összetéve, csakis a *húsvétban* rövidült *vétre*. Baranyamegye Tiszti Szótárában *részvétlenség* a. m. neutralitas, sőt Szontagh Gusztávnál még 1834-ben is az (Math. Műsz.).

Rím, Kazinczy 1810. — Kishez írt leveleiben, 1807 előtt, *cadentiának* vagy *reimnek* nevezi; ez évben *rímát* kezd írni: „dolgában és szaporábban sem a legtisztább *ríma*”. 1810 szept. 24-én már így: „a *rímelt* versekben a római color antiquus elveszett”.

Majd mélyhangúnak veszi: „megfosztva *rímjától* . . . poétai darabnak sem fogna vétetni“ (Erd. Muz. I.74. 79).

Rom, Vargyas István 1750. — „Megmaradt valami kevés hulladékja, fogyatékja, söpreje, *romja* a régi szokásnak“ (Wagn. Phras. 822); „fálnak *romja*, romladéka“: *parietinae* alatt (uo.). Wagnert idézi Szemere Pál Munk. II.259. Úgy látszik Vörösmarty tette közkeletűvé. (Phil. Műsz.).

Rovat fn., Kunoss (Törvtud. Műsz.).

Semleges, Helmecezy. — Bugát a Szóhalm. *egyiksemes* cikke alatt ezt mondja: aliqui vocem hanc praeceunte Helmecezyo *semleges* dixerunt, antiquior expressio erat *közömbös*, ego per *imámos* tentavi reddere“. A Tud. Társ. Zsebszótára még 1838-ban sem fogadja be.

Silányít, Helmecezy (CzF. tanúsága szerint). — 1838-ig egy szótárunkban sincs meg. Helm. használta először eme kifejezésben: „*tönkre silányítani* valakit“.

Sóhaj, Szemere (Munkái. III.118). „Igy talán lehetne *sóhaj* is“ — kérdi Kazinczytól.

(Vége köv.)

KIRÁLY KÁROLY.

V. ALFONSO ARAGON KIRÁLY UDVARI BOLONDJA S A MAGYAR NYELV.

Mit keres V. Alfonso király udvari bolondja a Magyar Nyelvőrben? Pedig van neki némi jussa hozzá, ha a t. szerkesztő úr elnévén bőbeszédűségünkől megengedi, hogy egy kis feneket kerítsünk a dolgának.

A barcelonai székesegyház oszlopos tornácának keleti sarkában igen díszes gót formájú síremlék válik ki a többi közül. Jó kővérképű szoknyás alak nyugszik a sírfedő lapon, lábai mellett kutya hever, mely a hűséget példázza. A sírkő feliratáról a Mossén Borra nevet betűztük ki. Az aragoniai kir. levéltár őre: D. Manuel de Bofarull y de Sartorio azután megoktatott, hogy ez érdekes sírlap V. Alfons aragon király (1416—1458) híres udvari bolondjának Tallander Antalnak, katalon népies nevén Mossén Borranak, Borra mesternek a csontjait fedi. Borra mester életrajzát egy csomó oklevéllel egyetemben ugyancsak Bofarull adta ki, melynek legértékesebb adaléka Borra mesternek a barcelonai levéltárban őrzött eddigelé kiadatlan három sajátkezü levele.*

Borra mester 1397-ben inasnak került a király udvarához, de már 1414-ben Ferdinánd király idejében *maestro de los Albardanes*, vagyis a bolondozók mestere, *albardán* az arab *albartana* szóból eredvén egyenlő értékű a spanyol *truhán* (*trufa* = mentira, hazudozó,

* Tres cartas autógrafas é inéditas de Antonio Tallander Mossén Borra maestro de los albardanes por D. Manuel de Bofarull y de Sartorio. Barcelona 1895. 100 l.

a magyar *trufa*), *bufón*, *bobo* szóval. Mesterségét önmaga jellemzi 1417. szept. 3-án kelt levelében, mondván: „*lo tot vostre cavaller narr, que vol dir fol*“, „lovagságod *narr*-ja, ami bolondot jelent“. E levelét Ulmban írta, innen a német szó.

1416-tól 1446. júl. 16. bekövetkezett haláláig Borra mester a „nagylelkű“ Alfonso király állandó kegyét élvezte. Bizonyosság rá az a körülmény, hogy mikor Ferdinánd király követséget küldött Konstanza a zsinatra, mely Aragoniát képviselte, Mossén Borrát, mint magán embert küldötte el velök Zsigmond császárhoz. 1416. március 29-ről külön parancsa maradt Ferdinánd királynak, melyben meghagyja Borrának, hogy haladéktalanul utazzék el a császárhoz, adja át neki üdvözlését s fejezze ki iránta való nagyrabecsülését.*

A király ápr. 20. a császárnak is megírta, hogy „*para darle solaz*“, magyarán búfelejtetőnek küldi hozzá Borrát.

Ennek a tisztnak Borra emberdől megfelelt, mert Zsigmond mindenhová elvitte magával ezt az eredeti, jólelkű, víg embert. Bizonyosság rá előbb is említett három levele, melyet már Ferdinánd király utódjának, új gazdájának: V. Alfonsonak írt. Ezeket adta ki katalánból spanyolra fordítva Bofarull. Az első levél Ulmban 1417. szeptember 3-án kelt, a második Konstanza okt. 28-án, a harmadik dec. 29-én ugyanott. Leveleit így kezdi a jókedvű mester: „Tudatjuk veletek, hogy én s a császár egészségesek vagyunk“, a harmadikban odateszi a pápát is. Azután természetesen hangon elbeszéli, mit látott, kikkel ösmerkedett meg, mit hallott, józanabbul, mint akár a céhbeli hírközlőtök, ha szabad így neveznünk az *akkori* diplomatákat. Egyébiránt tartalmoknak történeti méltatása nem tartozik ide.

Ezt a nagy bevezetést mindössze az első levél első utóirata kedvéért bocsátottuk előre. Magyarázatakép megemlítjük, hogy Zsigmond király udvarában igen sok volt a magyar s a cseh. Ezekről több ízben szól leveleiben a víg mester. Megfigyelve a különféle nemzetbeliek beszédjét írja:

„*Frau* quiere decir señora; *nít freston* (nicht verstehe), quiere decir no os entiendo; *bigueti* (wie geht's), quiere decir como os va; *bol* (wohl), quiere decir que bien esta“. Ezt írja azokról a német szókról, amiket hallott.

„*Seguin agueb* quiere decir perro viejo, vagyis *szegény aggeb*; *beyl ca achat* quiere decir tu padre“, vagyis így értette ő a katalán fülével azt a kérdést: melyik az atyád, legalább így gondoljuk mi, bár a német beszéd *w*-jét mindig a spanyol *b*-vel jelöli.

„*Esto es hungaro*“. Ez magyarul van, teszi hozzá.

„En bohemia *saca*, quiere decir *que os place*“, vagyis mi tetszik. Erről a szóról már nem merjük eldönteni, hogy a cseh *saljbeni* tetzés szóval, *saljbit se* igével függ-e össze.

Ime a spanyol udvari bolond szótári adaléka. Nyelvészeti szempontból ugyan nem sokat ér, de mint bibliografikus vonakozásnak hadd jusson helye.

THALLÓCZY LAJOS.

* Uo. 71—72. l.

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

„Gyulai Pál“. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

h u h u: bagoly 1:131. 2:175. (Férj és nő 21.)

i n d a: ingatag, változékony. Izabella szép, művelt és kacér
vala... in da szeszélyei a kincstárt és udvarlókat örökös zavarban
tarták. 1:23.i r á m l i k: ered, utána megy. Ekkor Pierro a lány után irám-
lék. 2:109.i s z o l a g: Hol a romok alsó ablakáig is lehetett volna tekin-
teni, ott iszolaggal és vadrepkénnyel annyira fedezve vala minden rés,
hogy... 3:147.

j e g e s z t ő kék szemei méltóságosak. 1:11.

k a j l i k: Elkajlott. III. 149. (Vö. kajla? A szerk.)

k a j t á r. Mindig egy virágra gyűlnek a kajtár lepkék és a
szorgalmas méhek. 2:106.k a l á n. 2:132. Míg Gergely signor tátott szájával Lucifer után
tán legtöbbet tud bekalánózni a pokol főzelékéből. 2:61.k a p t á n y: (Egy csillagjós szól:) E tenyér néhány képletei
alatt a szégyen bélyegjegye, a veszély éles szegű kaptánya és az erő-
szakos halál sírgödre lappang. 2:77. (Vö. MTsz. A szerk.)k á s á s o d i k: A megkásásodott agyú országlárnak... pofája
felíté magát. 5:76.k á s z u. Kiveszi condrája alól a szurok-kászut, csahol (csihol)
és meggyújtja. 1:58. (Vö. MTsz. A szerk.)

k e r e c s e n - t o l l. 4:150.

k e s e l y: keselyű 5:133 és másutt. Juhászkesely. 3:162; anya-
kesely 2:135; keselyfészek 2:135.k i t y e g: kotyog, fecseg. Ezek addig kityegnek, míg puskaport
fognak szagolni. 5:47. (Vö. a köznyelvben kityeg-kotyog.)k o n d o r: sas. Adjunk a fejleményeknek erős szárnyat, mint
a kondoré, az Antesek uráé.k o n y u l: (A muderrisek) még sokkal szolgálabb görbítést adtak
hátaiknak s arcaik még inkább konyultak keresztbe font karjaikra.
(Meghunyáskodtak a szultántól aláírt irattekercs láttára.) 4:41. Ko-
nyult feje melléről emelkedett, egyenesedék. 4:11.

k o r c s o m a i t ö m e g. 3:181.

k o r n y a d, k o r n y a d o z i k: Eleonora nem annyira a törődé-
sek és átvirasztott éj, mint keblébe fojtott küzdései miatt kornyado-
zott. 2:167. (Nem azon kornyadt s érzéki faj, mely minden eszmét,
minden dolgot a hiúság és önzés számításaira vezet vissza. Férj és
nő 25.)k u p t a: Mit nézesz reám pecérek, kupták elnöke? Fenyegetsz
ügy-e? Egy hajszálmát se merjétek bántani; lehuzatja kuvasz bőrei-
teket a törvény. 4:8.l a n k á b b: Az oláhok a hegyekről a lankább vidékekre mind
inkább leszállottak. 5:142.

lengé: Milly deli bajnok! kár, hogy lengé, állhatatlan, csapodár! 1:44.

lengeteg uralkodó: könnyelmű, szeszélyes. 3:62.

lengület: lendület. A sors szeszélyei közé tartozik ellentétekkel nevelni fájdalmainkat, melyek ha a vesztett boldogság csaléképeitől új lengületet nem nyernének, épen folytonos rohamaik által csökkentenék tartósságukat. 3:128, 131. stb. stb.

lepeggő. (Az öreg beteges királynak a) Hangja mély, lepeggő és dörgő. 1:10.

lóginyáz . . . Megfogván balkarját, mely érdekesen és szabadon lóginyáza a légben. 2:106. (E szó Szatmárban is ősméretes: lóginyázott a karjával.)

lopó láz: tolvaj hideg(elés) 3:131 s másutt.

mellértés: mellett érő? mellhez érő? Mellértés rövid dolmányban. 3:8. Tőprenkedék Senno, midőn egy nagy gombú pálca, egy rókaprémszett s mellértés kelméjű kéz, egy jól táplált has összetalálkozó mellény- és nadrágsujtásokkal . . . s így Balázs uram ő kegyelme megjelen. 3:108.

mélyedék: Parányi félkör mélyedék. 3:186.

meredezés. 4:125. (L. badar alatt.)

módos: udvarias? figyelmes? A gróf módos, finom, eszéyes ember. 4:185. Genga a módos udvarlóból mindinkább szórakozottá, Sofronia pedig . . . szerentül közlékenyvé lőn. 5:11. Módos kis madárka. 5:4.

módosság: A szomszédok cselédei kezökben a még üres kosarokkal szívesen áldoztak volna néhány percet Julissal, vagyis — mióta a színésznő komornája lőn — Juliával. Hogy illy módosság kizárólag a tűzről pattant piros lányért történt volna-e, vagy legalább mellékesen a violaszín kocsiért, az aranypej lovakért s azon ártatlan titkok végett, melyeket esmerni soha sem árt s ki nem fürkészhetni mindég kényelmetlen érzés? — e kérdések, nézetem szerint igen bonyolodattak (így!) arra, hogy hebehurgyán elhatározni merjük. (Arról van szó, hogy a fejedelem titokban egy szép színésznő lakására kocsizott s a kíváncsi uccai közönség, leginkább cselédek, szerették volna megtudni a kocsiból kiszálló úr kilétét, de a színésznő komornája nem árulta el.) 5:4.

mulat: mulaszt, időz. Saját okulásomra följegyezni el nem mulattam volna. 2:98. Naponként több órát mulattam a magas személy mellett s így alkalmam nyílt lelkébe tekinteni. 3:60. Bodoni . . . és Gergely diák semmit nem mulattak el e célra. 5:212.

mű-körej: himzésnek való dobráma. Épen a tornácon ültem, mű-körej, gyöngy, ezüst fonal előttem s himző tő kezemben. 5:207. (A grófné) még a kertbe jövetelkor magával hozott mű-körejéhez nyúlt, hogy (érkező) vendége által véletlenül meglepettnék látszassék. 5:227.

nézt: nézve. Egy hosszú perc lebegett el Gyulaira nézt ólom-szárnyakon. 1:14.

nézellet, nézelet: nézet. Férj és nő 186. (Igen gyakori minden regényében s novelláiban.)

nyikkan: Neki meg kell nyikkanni, ezt az igazság hozza magával. 5:46,

nyulang: kinyújtózva fekszik. A vendégek ágyon és kar-
széken nyulangottak (a hajó néhány magánszobájában). Férj és nő 47.

nyuláncozik: A csonka falak... majd a tetőn, majd a
bozontos és viharok által berovátkolt horpadásokon nyuláncoztak ki
(a romok közt) 3:147. Borzasztó árnyak nyuláncoztak a hold ezüst
szalagján. 4:31. (A fűszer-lég) orráig nyuláncozott. 5:18.

VOZÁRI GYULA.

IRODALOM.

Heyden Sebald beszélgetései.

Heyden Sebald Gyermeki beszélgetéseinek latin-magyar szövege 1531-ből.
Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez. Bevezetéssel és jegyzet-
tekkel ellátta dr. Dézsi Lajos. Bpest, 1897.

A legrégibb magyar nyomtatott szöveg Heyden Sebald *Puerilium Colloquiorum formulae* című műve 1531. évi kiadásában van. Maga a nyomtatvány egyetlen egy példányban van meg s a M. Nemz. Múzeum könyvtárában őrzik. Dézsi Lajos dr. arra vállalkozott, hogy e művet, amelynek 'elvitathatatlan... nyelvészeti és paedagogiai jelentősége' van, kiadja, jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátja. A különlenyomatot összehasonlítottam az eredetivel s Dézsi pontosságát és pedánságát dicséri az a tapasztalatom, hogy a kiadást betűről-betűre híneek, pontosnak találtam. Dézsi a műhöz bevezetést is írt; ebből megtudjuk, hogy Heyden Sebald Gyermeki beszélgetéseinek a XVI. századból összesen öt, magyar szöveggel ellátott kiadása ismeretes, ezek: az 1531. évi, amelyet Dézsi adott ki s amely a legrégibb; az 1552. évi, mely teljesebb az elsőnél s a bécsi udv. könyvtárban van meg; ebből a kiadásból a szerző függelékül a bővítéseket, tehát azokat a részleteket, amelyek az 1531-ikiben nincsenek bent, adta ki; továbbá az 1591. és 1596. évi. Van még egy kiadás, amelyet a krakkai Jagelló-egyetemi könyvtárban őriznek s amelyet egy könyvtáblából fejtettek ki. Ez a kiadás csonka, töredék s mindössze négy levélből áll. Erről a töredékről Dézsinek az a véleménye, hogy az 1531-inek a javított kiadása. Dézsi már most a szövegközlésnél az 1531. évi kiadást vette alapul, függelékben és jegyzetekben kiegészítette az 1552-dik évvel és a krakkai töredékkel. A többi kiadást mellőzte.

Bibliografiai szempontból igen fontos az 1531. évi kiadás és a krakkai töredék; az 1531. évinek azonban nyelvészeti és irodalomtörténeti értékét emeli az a körülmény, hogy a szerző szerint a magyar szöveg Sylvester János munkája. A külső okok ezt az állítást igazolják; Dézsi szépen csoportosította őket művéhez írt bevezetésében, de nem vizsgálta a belső okokat. A mű. nyelvéből

meríthető érveket nem aknázza ki, tanuvalloomásukat jóformán meg se kísértette meghallgatni. Nem vizsgálta, vajjon az 1531. évi kiadás nyelve összevág-e a 'Grammatica hungaro-latina' és az 'Uj Testamentum' nyelvével. De Dézsinek ez nem is volt célja s így se a mulasztás, se a megrovás vádja nem érheti. A mű nyelvéből meríthető okok, érvek fölsorolásánál megelégedett a szerző a következővel: 'Miként Sylvester többi műveiben, itt is kifejezésre jutnak a felső tiszai nyelvjárás sajátosságai és mint ilyen e nyelvjárás első nyomtatott emlékei közé tartozik'. Ezek után megelégszik annak konstataálásával, hogy itt is megvan a kétféle *é*, s hogy a *val*, *vel* „még változatlanul, áthasonulás nélkül van meg”.

A következő sorok célja kimutatni, mennyiben írható alá az az állítás nyelvészeti szempontból, hogy az 1531-i kiadás magyar szövege Sylvester János munkája; ennek kapcsán azután meg akarjuk vizsgálni, vajjon a Sylvester nyelve, illetve az 1531-i kiadás csakugyan a felsőtiszai nyelvjárás írott emléke-e?

Mindenekelőtt ki kell jelentenünk, hogy az 1552-i függelékül közölt kiadásnak Sylvester János nevéhez és műveihez semmi köze sincs. 1) Az 1552-i kiadásban a kérdő *-é* mindig *e*-nek van írva (hallod *e*; tee dolgozod *e* az aztal wetes; akarod *e*; de halode te; te wizede el az menyazsont), míg ellenben Sylvester Uj Testamentumában mindig *i*-vel. 2) A *-val*, *-vel* rag *v*-je ebben a kiadásban mindig áthasonul (azzal; tanusaggal; mellyekkel; tudomaniokkal; tudomanyddal; cum tuis literis; mestersegiddel), ellenben az 'Uj Testamentum' nyelvében s o h a s e történik meg az áthasonulás. 3) A régi *é* és *é* mindig egyformán *e*-nek van írva (elhetek, wetes, remenseg, mesterseg, regtewl fogua, keziytettek, kenyer), ellenben az Uj Test.-ban, mint látni fogjuk, ez a kétféleség nagyon is fontos. 4) Kisebb eltéréseket, amilyenek *lezen*, *tezen* az Uj Testamentum *liszen*, *tiszen* alakjaival szemben, vagy az 1552-i kiadás *meniegyzo* szava Sylv. *meniekezezo*-jével, nem is akarunk említeni. E pár eltérésből is látható, hogy Sylv. és az 1552. évi kiadás nyelve között oly nagyok és lényegbe vágók az eltérések, hogy az 1552-i kiadásnak Sylvester nevéhez semmi köze. Ezt azonban tudtommal senki nem is állította.

Ezek után áttérhetünk az 1531. évi kiadásra. Összehasonlításunkban a Grammatica hungaro-latina-t és az Uj Testamentum Máté evangéliumának 21. és 22. részét vettük alapul, nem akarván az egész Testamentumból az összes példákat idézni.

I. Nyomtatásbeli sajátosságok.

A nyomtatásbeli sajátságok kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy az 1531-dik évi kiadás a magashangú ajakhangzókat egyetlen esetben se jelzi a betű fölé tett *e*-vel, míg ellenben Sylvesternek ez a rendes jelzése. Ez a sajátság azonban lehet tisztán tipografiai dolog s így a szerzőség kérdésének megállapításánál figyelmen kívül hagyható. Az 1531. évi kiadás következőkép jelzi:

α) az *o*-t *e*-vel (keszenek, ewleom); β) az *o*, *o*-t *eo*-val (keoltelek fel, ewdeo, elseo, terentho stb.); γ) az *u*, *u*-t *ew*-vel (ewdeo, ewleom, ewlly, mew, zewlemnnek, bethewketh stb.). *W*-vel az *u* két esetben van írva (eggywth, mestherwnk), máskor a *w* mindég az *u*, *u* jele (thwtz, nywlly, thanullywnk stb.); azonfelül egy esetben *o*-nek olvasandó az *ew* (kewzeepeth), amely a többi esetben *u*, *u*-nek a jele.

A hosszú vokálisokat a kiadás vagy nem jelöli, vagy ha igen, akkor a vokálist kétszer írja (chalaad, zool, maas, wolthaal, yool, jool, thaal, azthalnaal, zooth, azwthaann, ygyaal stb.), míg ellenben Sylvester mind nyelvtanában, mind pedig szentírás-fordításában a vokális fölé tett nyugvó vonással (—) vagy nyílacs-kával (^) jelzi a hosszúságot. E szabály alól Sylvesternél az a kivétel, hogy a hosszú *e*-ket bizonyos szavakban és ragokban sokszor *é*, *e*-vel írja. Az 1531-iki kiadás ilyenkor is vagy egyszerű *e*-t tesz, vagy pedig az *e*-t megduplázza (vö. az *é*, *i* tárgyalásánál).

Sylv. említett két munkája Sárvárt jelent meg, míg ellenben ez a neki tulajdonított szöveg Krakkóban, Vietor sajtójából került ki. Ez a szempont volt irányadó előttünk akkor, mikor ez írásbeli eltéréseknek semmi jelentőséget se tulajdonítottunk. Másrészt azonban nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy ugyane sajtótermékben a német szövegben *bösze*, *bösz*, *schöpffer* *gelückselig* stb áll.

II. Hangtani sajátosságok.

α) Zártabb ejtésű alakok: 1) *u* a mai *o* helyén: *hul* (= hull), *wolahul*, *ahun*, de *ihon* (Sylvesternél is így) *howa*, *honnán*. Itt említem meg a hosszú vokálisokat is; *a-ból* (*o*), *-tól* (*o*), *-ról* (*o*) ragoknak egy-egy nyelvjáráson belül egyforma a hangszinük. Hogy ez régen nem egészen úgy volt, bizonyítják pl. a Königsb. Töredék szalagjai, amelyek *özö* nyelvjárásban vannak írva s ahol *-tul* (*u*), de *-ról*, *ból* (*o*) volt a rag (vö. Zolnai: Nyelveml. 11). Ami kiadásunkban a *-ból* (*o*)-re a köv. példák vannak: *yegybeol*, *abrazathodbol*, *orsaagbol*, *chalardsaaghból*; ezekből a példákban látható, hogy a magyar szöveg szerzője *-ból*, *-ből*-t mondott. A *-tól* (*o*)-re a következő példák vannak: *masthul*, *thamosaghtul*, *hazamthul*, *ewdeothewl fogwa*. E példák kétségtelenül igazolják, hogy az író *-túl*, *-tül*-t mondott. Személyragozott alakban is *thewlled*. A *-ról* (*o*)-re csak egy példa van: *felesthekemrewl*, s benne a rag *-rül*-nek olvasandó. Az 1531-i kiadás magyar szövegének írója tehát *-ból*, *-ből* mellett a *-ról* (*o*), *-tól* (*o*) ragokat egy fokkal zártabban ejtette. Ez a kétféleség teljesen Sylvesterre vall. Hadd igazolják ezt a következő példák: a) *ból*, *ből*: Nazaret newā *vārosābol* valo; czeccszopoknak *sziāiból*; kimene az *vārosbol*; *menniből*, kiutetek az *szőlőből*, ez *vilāgból*, *szűedből*; b) *tūtūletek*, az nipek *sokassāgātul*, vr *istentul*, az sereg *niptul*, *ūdūtul* foguānn; c) *elwālasztāsrul*,

az *fäkrul* ágakot vāgnak, *feltāmadāsokrul*, az *Christusrul* *ürulok*. Ez a pontos alaktani, illetve hangszínbeli egyezés tehát a szerzőség kérdését Sylvester javára döntené el. — 2) *o* helyén mai'a: *wolahul*, *bozzonthazzy*; máskor csak a tövégi szótagokban a *-t* tárgyrag és a *-k* többesszámi képző előtt. — 3) *i* a mai *ē* helyén: *ryghwel*, Sylvesternél is *rigvel*. (Vö. Zolnai: A Königsb. Tör. szalagjai 9: *igyéb, ig, igg, ymlēti*.) Itt kell megemlítenünk a kérdő *-ē*-nek *i* alakját, amely a MTsz. szerint *i*-nek hangzik Esztergomban, Komáromban, Eger és vidékén, Zemplén megyében: Bodrog-Szerdahelyen és vidékén. Sylvester János Új-Testamentuma csakis a kérdő *-i*-t ismeri: *hallodi*, *oluastātoki*, *menñbōli*, *kelli* stb. Ami kiadásunkban a következő *i*-s példák vannak: *hallodi*, *esmerzzy*, *bozzonthazzy*, *wagyony* keesed, *akarzy*, *ebyllsyz*, *laddy*, *tholszy*, *thyztheledy*, *akarody*; *e*-s alakok: *zygyenlede* (kétszer), *hallode* (kétszer), *thudode*, *lathae*. — 4) *é* helyén *í*. Ismeretes, hogy egyes nyelvjárások a régi *ē*-t *é*-vé, az *é*-t pedig *í*-vé fejlesztették. Mind az 1531-i kiadás írójának a nyelve, mind pedig a Sylvester Jánosé *í*ző. Nem akarom az összes példákat felsorolni, csupán az eltéréseket: a) Sylvesternél a *-ség* képző mindég *-stg*, ellenben az 1531-i kiadásban hol *-ség* (egesseghees, Sylvesternél *egíszstghees*), hol meg *stg*; b) az igeragozásnál Heyden könyvében: *zegyenlenyk*, *fogadnyk*, *thennik*, *twōdnyk* mellett előfordul *akarnék*, *zygyenlenek*, *tehetnem*; *zerzyk* mellett *eseeek* stb.; Sylvesternél: *elvennek*, *megharaguvek*, *elueszte*, *rekezte*, ellenben *í*-vel: *megōlinek*, *meguetinek* stb.; c) Heyden hol *-ert-et*, *í*-hol *-irt-et* ír (*miyrth*, *azyrth*, de *mierrth*, *mi okerrth*). Sylvester ellenben mindig *-irt-et* (*akarmi okirt*, *annakokairt*, *mi okirt*).

β) Nyiltabb ejtésű alakot mutatnak a következő szavak: 1) *ē* helyén *í*: *eskola*, *esmerhetnym*, *esmerzzy* (Sylvesternél is mindig *esmer*), *esmeegh* (Sylvesternél mindég *esmeglenn*); az *is* szócska Sylvesternél *es* és sohase *is*; Heyden könyvében hol *is*, hol *es* (vö. *enys*, *enes*; *azys*, Sylvesternél *az es*; *thees*, vö. Sylvesternél *tū es*; kanaltarthothys, vö. Sylvester: *es* azoknak *es* stb.). A Sylvester adata minden valószínűség szerint *es*-nek olvasandó, Heydené talán inkább *ēs*-nek. — 2) *o* a mai *u* helyén a birtokos személyragozásban. — 3) *ō* a mai *ū* helyén; Sylvesternél mindig *kōzzōl* áll, egyébként mindig *-ūl*, *-ūl*. Heyden művében ez a szó nincs meg, ami azért sajnálni való, mert Sylvester következetesen *kōzzōl*-t ír, a többi névutónál hol *-ūl* (*felūl*), hol *-ōl* (*elől*), mint névrag azonban mindig *-ūl*, *-ūl*. Itt említem meg, hogy a harmadik személyű névmás mind Sylvesternél, mind pedig Heyden művében zártabb alakban van meg; Heydennél: *ernekyek*; Sylvesternél: *ū*, *ūneki*, *ūrulok* stb.

γ) A mai *i* helyett magas ajakhangzó áll a *mi*, *ti* névmásokban; Sylv. mindig *mū*, *tū*, Heyden könyvében *mew* mellett *my* is. Heydennél egyszer *eudeo* (olv. *ūdō*, rendesen *ydeye*, *ydeyglenn* stb.), Sylvesternél mindig *ūdō* (*ūdō* től fogva stb.). Sylv. *mūeled*, *mūesi*, *mūell*, ellenben Heyden könyvében *myuel*; Sylvesternél *hūttetek*, nem *hūtōk* *ū* neki, *hūtōtōk*, *hūtucl*, *hūtōt*, ellenben Heyden

könyvében *hytethlen, hytemeth*. Viszont *ü* helyén *i*: *fyledeth*, Sylv. mindig *fil, fige*. Az *ē:ō* megfelelést mutatná az *eogy (ëgy)* alak, ha nem volna sajtóhiba; különben mindig *egy*.

δ) Mássalhangzó jelenségek. Az *l* hang hiánya van meg a *bodogh, bodogthalan* szóban; Sylvesternél vö. *oggütök el* (oldani). A *-val -vel* ragot az előttünk fekvő kiadásban a következő esetekben leljük mássalhangzó után *v*-vel: *bothwal, reminsighwel, wyiaydwal, kezedwel, keswel*; ellenben áthasonulva: *nyelweddel, zokassal*. Személyragozott alakban: *en welem, weled, weelle*. Csak az a kár, hogy ezzel kapcsolatosan nem fordul elő a *-vá -vé*; tudvalevő ugyanis, hogy a *-vá, -vé* rag *v*-je konzonáns végű szóknál Sylv. írásaiban áthasonul (vö. Gramm. hung.-lat. 39: de affixis nominibus), ellenben ha vokális végű a szó, akkor egyszerű *á, é* a rag (*bíróā lūn, s'idōā lūn, fluā fogadā*, Gramm. 42: Reg. de coniunctione nominum cum affixis pronominibus). A *-val -vel* rag az Új-Testamentumban át nem hasonul, pl. *ezekuel, ighikuel, hátuel, hatalomual, bosszusághual, nipuel, riguel* stb. Az *éjjel* azonban mindig *íjjel* (*íj*el, Máté ev. 26. stb.; hosszú *í*-vel: *icézaka* is), ellenben Heyden könyvében: 'Ez *ey* neked *bodogh* legyen'. A *-vá -vé* rag Sylv. szentírás-fordításában teljesen a Gramm. szabályai szerint van meg: *hasonlatossā, de barlangiaā, kűe, iouā* (talán *jó*á-nak olvasandó, vö. Márk 48: *ioā* hága).

III. Alaktani sajátságok.

1. A *-szēr* rag háromféle alakban van meg Heyden könyvében: *hanyzor, haromzor; eectzer, kectzer; eleozzeor*. Sylvesternél: *-szēr: menisszer; -szor: hāromszor, másodszor; -ször: először* stb.

2. A *-ban -ben* és *-ba -be* meg van különböztetve s e tekintetben mindkét helyen a mai irodalmi használatot találjuk.

3. A fokozás képzője csak két szóban van meg (*okosb, elesbeth*), mindkét esetben *-s* után. Sylvesternél nemcsak *-s* után *-b* a képző (vö. az ki ennalamnāl *erōsb*, Márk 1. rész), hanem más konzonáns után is (vö. az szakadas *iktelemb* fog lenni, Márk ev. 2. rész); ismeri azonban a *-bb*-t is (vö. Gram.).

4. A *-nyi* képző négy, ill. két példában van meg: Egyel az *menye* eleegh; *menye* ydeigh mosodaal *Enne* naygy ydeiglenn alonnod; chak *ennyben* sem engheccze. Ha az utolsó példa nem volna, mondhatnók, hogy a szerző *-nyé* vagy *-né*-nek ejtette a *-nyi* képzőt. Sylvesternél is hol *nye* (talán *nyé*-nek olvasandó: és meg végán *anné* talent pinzt teremte, Máté 25; *valamehé* uo. 2-szer stb.), hol *-nyi* alakban találjuk (*menisszer, annira* Márk 2. rész stb.).

5. A *-ni* igenévképző Heyden könyvében *-ni* (*oluasny, olwasny, zoolny, yrny*), de egyszer *-nya* is (*Ynnya* akarwā zaadot megh kennyed; vö. TMNy. 509; Bal. Nyelvj. 137). Sylvesternél is a főnévi igenévnek *-ni* a képzője, de az *inni* mellett előfordul *innā, meginná* (Máté 27. rész).

6. Az igeképzés terén különös figyelmet érdemel az *-ít* képzős igeik fölszólító módja. A *tanít* ige Heyden könyvében ezekben

az alakokban van meg: *thaniycha, taniytz, taniych* = *tanítsa, taníts.* Sylvesternél ilyen esetben egy különös jegy van az *i* kifejezésére; nála így áll: *terŷtek, gógŷtā, tanŷtott* stb., amely hosszú *i*.

7. Nagyobb figyelmet érdemelnek az *sz* hanggal bővülő *-v* tők: *lész, tész, vész. visz; ész-ik, isz-ik és hisz.* Sylvesternél azt találjuk, hogy ez igék a folyó cs.-ben mindig *i*. illetve *i*-vel vannak: *liszek, lisz, liszen, [liszŷnk], * lisztek, lisznek || tiszem, [tiszed], tizsi, tisszák, tiszitek és tiszitek, tiszik; tiszem, tisznek || iszik, észikből.* Heyden Sebald könyve a Sylvester-használta alakokkal meglehetősen pontosan egyezik; nála is az *sz-es* alakok *i*-vel vannak meg (*lyzek, liysz || thyszem, thyszed; tyszek, thiysz, thyzewnk* stb.), csakhogy találkozunk *ē*-vel is (*lezek, lezen, ezem* stb.). A perfectum és praeteritum alakjainak hangszíne is meglehetősen pontosan egybevág s itt is a tárgyas ragozásban *i*-t találunk az *ē* helyén: *tiue, tiuek, viue* (= veve), *iuek* (evék), Sylv.; vö. Heydennél *iuek* = evék. A perfectumban (tárgyas és tárgyatlan) s a praeteritumban (tárgyatlan) *ŷ*-t illetve összevont alakot találunk Sylvesternél (*tŷn, tŷnek; tŷtt, tŷttenek* stb.); ezzel összevetendő Heyden *thewl*-je (= posuisti), *ewl*-je (edisti). Sylvester és Heyden könyve meglehetősen egy vágáson járnak akkor, amikor az *sz* hanggal bővülő *v*-töveket használják.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a két mű nyelve közt a teljes azonosságot nem lehet megállapítani; kétségtelen azonban, hogy a két mű nyelve közti eltérések megmagyarázhatók pl. azzal, hogy a mű korrekturáját nem Sylvester végezte. Nem tudjuk másképp megmagyarázni, mikép lehetséges, hogy egy és ugyanaz a hangtani jelenség, amely Sylvesternél egyféleképp van meg (pl. *-val -vel*), Heydennél kétféle, egymást teljesen kizáró alakban jelentkezik. A nyelvből ítélve tehát Heyden Sebald könyvének magyar szövege Sylvestertől származhatik, de más nyelvjárást beszélő magyar ember is rajta hagyta munkája bélyegét.

Dézsai azt is állította, hogy Heyden Sebald könyvének magyar szövege a felsőtiszai nyelvjárás legrégibb emléke.** Tagadhatatlan, hogy Sylvester és Heyden Sebald nyelve a felsőtiszai nyelvjárás Balassa-vázolta sajátágaival (Nyelvj. 66) sok közös vonást mutat föl. De elemibe vágók az eltérések is; pedig ezeket nem lehet azzal a korrai megmagyarázni, amely a mai nyelv és Sylvester nyelve közt elfolyt. Sylvester és Heyden *ěsmér*-t mond, a felsőtiszai nyelvjárás *ōsmér*-t; Sylvester-Heyden *tiszem, tiszem*-et, a felsőtiszai nyelvjárás *tészem*-et. A felsőtiszai nyelvjárás *ly* helyett *j*-t mond; ezzel szemben összevetendők Sylvester következő adatai: *tellesek, ŷlletek, vallon, melliket, mell, oll* minemű; *mellen*, stb. stb., ahol az *i+ly* vagy *ly* okvetlen *ly*-nek, vagy

* A [] közé tett alakot az Új Testamentum Máté és Márk (4-ig) ev.-ban nem találtam meg.

** Legrégibb ily emlék Mátészalkai Szalkai László glosszái (1489—90.), I. Nyr. 25:167. Z. Gy.

hosszú *ly*-nek olvasandó. A felsőtiszai nyelvjárás *-túl, -rül, -bül*-t mond, Sylvester és Heyden *-tül, -rül, -bül*-t.* Az igeragozásban se Sylvester, se Heyden nem ismeri a *tessel, leszel* alakot, helyettük *tisz, lész*-t írnak. E néhány eltérésnek a főlemlítésével nem akarjuk magunkkal elhíttetni, hogy teljesen megcáfoltuk a felsőtiszai eredetet; a kérdés, mint általában Sylvester nyelve, pontos, lelkiismeretes filológiai földolgozásra vár. Sokat lehet majd akkor a Heyden könyve magyar szövegének eredetét illetőleg is mondani s esetleg megfejtetni egyes szavak alapján (*adzig, írva actzig* stb.) a nyelvjárást. Nekünk most is úgy látszik, hogy ámbár Sylvester Szinyérváralján született, mégse beszélte a felsőtiszai nyelvjárást, hanem a zemplén-abaujit. Itt már megvan az a palóc sajátosság, hogy a *-vel* rag *v*-je át nem hasonul; a *-hoz* három alakban (*hoz, hez, hōz*) van meg. Tekintve, hogy a zemplén-abauji nyelvjárás átmeneti dialektus a felsőtiszaitól a palóchoz, a többi sajátosságok is megmagyarázódhatnak.

De nem célunk ez ismertetés kapcsán a kérdést hosszabban tárgyalni; összefoglalva mondanivalóinkat úgy találtuk, hogy a belső okok, a nyelv. Heyden Sebald könyvében Sylvester szerzőségéről tanúskodik, de ugyanazon hangtani sajátságoknak gyakran kétféle, egymást egyébként kizáró használata azt sejteti velünk, hogy talán a mű korrekturáját nem Sylvester végezte. Nem írható továbbá minden ellenvetés nélkül alá az az állítás, hogy Sylvester nyelve, illetőleg a Heyden Sebald könyvében levő szöveg a felsőtiszai nyelvjárás emléke; valószínűbb, hogy Sylvester nyelve a zemplénabauji nyelvjárás.

MELICH JÁNOS.

A honfoglaló magyarok műveltsége.

A M. T. Akadémia . . . közülésén előadta Volf György. (Különnyomat az Akadémiai Értesítő VIII. kötetéből.)

Az idei akadémiai nagygyűlésen föltűnést okozott Volf György fölolvasása, melyben avatottan s lelkiismeretesen kimutatja a magyar szókincs alapján, minő műveltségük lehetett a honfoglaló magyaroknak. A fölolvasás csak előzetes összefoglalása egy ily tárgyú tüzetes munka eredményeinek, melyen a szerző nagy kedvveléssel dolgozik s melyet nagy örömmel várunk, mert már e kivonat is rendkívül becses tanulságokkal biztat. Ismertetésül legcélszerűbb lesz itt e kivonatnak kivonatát közölnünk, ill. egyes részeit, melyek kiválóan nyelvi dolgokkal foglalkoznak:

„Ma már különben mind gyakrabban hangoztatják, hogy a történelmi kutatás rászorul a nyelvtudomány támogatására, hogy különösen minél régebb korrallal foglalkozik, annál kevésbbé lehet

* Ugyanilyen hangszínnel Slovacius Calendariuma 1579-ből, melyet Péchi Lukács fordított (*eytül, magunktul, forgasarul, de forgasokból* stb.).

el e becses segítség nélkül. Ennek azonban természetes föltétele van, amelyről a nyelvbúvárok, sőt szorultságukban még a történetnyomozók is, nem egyszer megfélekeznek. A nyelvtudomány szolgáltatja adatoknak ugyanis ép úgy meg kell állaniok a történelmi tanulmányok birálatát, mint az oklevelekből vagy kútfőkből merített adatoknak. E nélkül könnyen a képzelet országába tévedünk, ahol a tudás megszűnik és a mese kezdődik. Itt vannak fölvilágosító példákul a *vár* és *város* főnevek. A nyelvtudomány ki tudja mutatni, hogy e két szót a honfoglaló magyarok már magokkal hozták. Tehát voltak váraik és városaik. Mily becses és fontos műveltségtörténeti adatok! Bizonyára azok; de azért ne gondoljuk, hogy honfoglalóinknak már ép olyan váraik és városaik voltak, mint nekünk vagy legalább az akkori nyugati népeknek. *Bölcs Leó* császárnak csak rövid idővel a honfoglalás előtt írott taktikájából kitétni, hogy az etelközi magyarok még nem értettek a várostromhoz. Ha pedig várat nem tudtak ostromolni, akkor bizonyára építeni sem tudtak. És a nyelv alapján honfoglalóinknak mégis várakat vagyunk kénytelenek tulajdonítani. Csakhogy a *vár* szó így magában pusztá név, mely a tárgynak egykori képét nem árulja el. Annyit azonban mégis mutat, hogy annak, amit a honfoglaló magyarok, mielőtt a nyugatiak váraival megismerkedtek, várnak neveztek, ezekhez valamiben hasonlítani kellett, mert különben nem alkalmazták volna a magok várainak nevét utóbb a nyugatiak váraira is. Hogy miben állott a hasonlóság és miben a különbség, azt ez esetben a műveltségtörténeti adatok egybevetésén kívül ismét nyelvünk deríti ki. A magyarhoz hasonló népeknél, a kazároknál, bolgároknál, avaroknál, mindenütt árokkal, földsánccal, sövénnel, gyeppel kerített várakat találunk. Nyelvünk pedig a honfoglalás után, mint máig fenmaradt sok helynevünk tanúsítja, különbséget tett tökéletlenebb és tökéletesebb, azaz régebbi és újabb fajta vár között, amazt *földvár*, emezt *kővár* névvel jelölve. A hasonlóság tehát abban állott, hogy a honfoglalók várai szintén bekerített helyek voltak és ép úgy oltalmul szolgáltak, mint a nyugatiak várai, melyek abban az időben még szintén csak menedékek voltak, mivel stratégiai fontosságra csak később emelkedtek. A különbséget egyedül a kerítés módja tette. A honfoglalók földhányással, sövénnel, gyeppel, a nyugatiak pedig kőfallal kerítették váraikat. Igen természetes, hogy e szerint a honfoglaláskori *város* sem volt egészen olyan, amilyen városok már akkor a nyugatiaknál virágoztak. A műveltségtörténeti nyomok szerint, honfoglalóink városai csak közös kerítéssel védett tanyacsoportok lehettek.

E két példa sok száz helyett is mutatja, hogy a nyelvtudomány, helyes eljárást alkalmazva, mily becses fölvilágosításokkal szolgálhat a történelemnek. Hozzájárul még, hogy igen bőven is telik tőle, mert a nyelvben oly gazdag bányát bír, mely csaknem kiaknázzhatatlan.

„Ha anyagunkból tanulságot akarunk nyerni, rendszeres

csoportokba kell szednünk. Valamely nép műveltségének fokmérője lehet, hogy mit tud: 1. a természeti, 2. a gazdasági, 3. a társadalmi és 4. a lelki élet köréből. Azonban a természeti és gazdasági élet műveltségi tekintetben sokkal alább áll a társadalmi és lelki életnél. Szoros és igaz értelemben a műveltség csak ott kezdődik, ahol az ember a természetieken és anyagiakon már fölül-emelkedik, ahol ezeket alárendelve már erkölcsi célokat ismer. Nem azért állítom előtérbe a lelki műveltséget, mintha honfoglalóink valami csekély anyagi műveltséggel rendelkeztek volna. Mert e részben is tisztességgel megállják a vizsgálatot. Szókészletük tanúsága szerint bő ismereteik voltak a mindenségről, a természeti jelenségekről, a földről, a természet három országáról, saját magukról, táplálkozásukról, ruházatukról és lakásukról. Ennek föltüntetésére egész kis szótárt iktathatnék ide, mely méltó bámulatot keltene. Csak mellékesen említém, hogy az emberi test minden tagjának, minden részének, minden porcikájának megvolt már a neve. Hogy honfoglalóinknak tömérdek sok szavok volt a halászat, vadászat és állattenyésztés köréből, azt mindenki természetesnek fogja találni. Föltünőbb, mennyi más foglalkozást, mennyi mesterséget, munkát és szerszámot ismertek. Legföltünőbb azonban, mily sokat tudtak a *földművelésről*. Nem a termékek, mint *búza, árpa, borsó, köles* stb., fontosak itt, mert ezeket még nem kellett magoknak termesztelniök, hanem csereberén másoktól is szerezhették. De minek voltak nekik olyan szavaik, mint: *szántani, vetni, aratni, sarló, tarló, szérű, pallani, bujtani, homlítani, oltani, szüret, sajító* stb., ha közülök senki sem foglalkozott földműveléssel? Honnan tudták a gabonatermesztésnek és szőlőművelésnek annyi csinját-binját? "

"Honfoglalóinknak a társadalmi és lelki élet köréből nagy jelentőségű és rendkívül gazdag a szókincse, bőven jut a családnak, községnek, társaságnak, közrendnek, hadviselésnek, a lelki jelenségeknek, elvont fogalmaknak és lelki szükségeknek. Különösen ki kell emelnem az értelemre, érzelemre és akaratra vonatkozó szavaknak nagy gazdagságát. Az akaratnál nagy tér jut az erkölcsnek, ellenben az értelemnél igen csekély szókészlet tanúskodik a képzeletről. Nem igen akadunk a többi közt képzeleti teremtményeket jelölő nevekre. A *sárkány, manó, tündér, boszorkány, táltos* csaknem teljesen kimeríti a sort. Ezzel kapcsolatban van a magyar mythosok hiánya is. A magyar ebben hasonlított a rómaihoz, ki mythosokban szintén föltűnő szegény volt. Erős faj, melyben két uralkodó sajátsága, az értelem és akarat vezette az érzelmet és nem fejlesztette a képzeletet. Nem hiába egy töből való *érezni* az *érteni* igével és nem ok nélkül alapja a *képzelni* igének a testi szemmel láthatót kifejező *kép* szó".

"A magyar vallás sem mutat képzeleti elemeket. Az *isten* és *ördög* helyébe a kereszténység nem volt kénytelen más neveket tenni. Velejében amaz a jónak, emez a rossznak kútfejét jelentette. Annyi bizonyos, hogy a kereszténység a magyaroknál jóval

könnyebben terjedt, mint bárhol. Nem volt vérengzés, részben talán azért, mivel az új hit nem ütött el teljesen a régitől, mindenestre pedig azért, mivel a magyar józan volt és sohasem hajlott a fanatizmusra. Magyartól alig szenvedett valaki vértanúságot. Értelmének és akaratának ereje féken tartotta érzelmeit. E két fő tulajdonsága rányomta bélyegét erkölcsére is. Az *erkölcs* szót már magával hozta, ismerte az ellentétet *jó és rossz, igaz és hazug, szép és rút, bátor és gyáva, szelíd és vad, jámbor és szilaj, haszon és ártalom* között, sőt finoman elválasztotta egymástól a rokon fogalmakat is, különbséget téve *vétek és bűn, szánni és bántani*, valamint sok más között, mire a legjellemzőbb példa *henye, hanyag, rest, lusta, renyhe, tunya*, mintha edzett voltában és cselekvésre termettségében nem győzte volna elég megvető szóval kárhoztatni a tétlenséget“.

„A honfoglaláskori szókinésből kitűnik, hogy a magyar már korán fölülemelkedve az anyagon és jelenségeken, régtől fogva abstractióra, gondolkodásra, elmélkedésre hajlott. Nevezetes, hogy az indogermán nyelvekben rendszerint a főnév, a fogalom jelölője, képzett szó és az ige, a cselekvés kifejezője, pusztán tő, míg a magyarban megfordítva inkább az ige képzett és a főnév tőszó. Azt hiszem, nem téved, aki ebből azt olvassa ki, hogy a magyar nyelv jobban kedveli az abstractiót mint az indogermán nyelvek. Ennek megfelel, hogy a magyar szókinés különösen lelkiekben jóval gazdagabb, mint akármelyik más nyelv szókinése. Alig van logikai vagy pszichológiai vagy ethikai alapszó, mely az érzéki jelentés salakjától tiszta ne volna és a lelki dolgot minden érzéki vonatkozás nélkül ne fejezné ki. Ez pedig, ami különösen figyelemre méltó, amennyire nyelvünk történetében csak vissza tudunk menni, mindig így volt. A legszükségesebb, hogy úgy mondjam, alapvető lelkiek közt még legérzékibb szavunk maga a *lélek*, mely a belőle képezett *lélekzeni* és *lelkendezni*, valamint a vele egy tőből származó *lehelni* és *lehegni* igék tanúsága szerint eredetileg a lélekzetet, leheletet jelentette. De még ez is kezdettől fogva legalább elvont szó volt. Már *ész, elme, gond* (gondolkodás), *ügy* (figyelem), *bölcs, eszmélni, érteni, okni* (okulni). *ítélni*, valamint az érzelmi és erkölcsi fogalmak számtalan kifejezője, mindig tisztán lelki dolgot jelentett. A magyar nyelv ismerői fölvilágosításom nélkül is tudják, hogy az elsoroltak közül eredetileg *gond* csakugyan gondolkodás, *ügy* csakugyan figyelem és *okni* csakugyan okulni. Hiszen bizonyyságul szolgálnak a *gondolni, ügyelni* és *oktatni* képzések, valamint *gond nem játék* (ha valaki játék közben sokáig gondolkodik), *valamire ügyet vet* és *valamibe beleoklik* szólásmódjaink. A *gond*, melyhez idővel a ‚cura‘, ‚Sorge‘ jelentés járult, egyszersmind érdekes példája annak, hogy a magyar a lelkiek terén még átvitelkor is inkább más lelki, mint valami érzéki jelentésű szót alkalmazott, valamint annak is, hogy értelmi szót avatva érzelmivé, értelmét tette érzelmei urává. De mi a tanulság mind ebből? Nyelvünk magában is, másokkal összevetve

is arról tanúskodik, hogy a magyar már korán és jóval inkább hajlott abstrakcióra, gondolkodásra, elmélkedésre, mint sok nagy, sőt legnagyobb műveltségű nép. Ezt pedig, ismételve állíthatom, nemcsak mai fejlett nyelvünk bizonyítja, hanem bizonyította már honfoglalóink szókincse is“.

„Az eddigi fejtegetésekből, úgy hiszem, eléggé kitűnt, hogy honfoglaló őseink, ha egyben-másban hátrább állottak, viszont sokban, még pedig nem jelentéktelen dolgokban előbbre is voltak másoknál. Műveltségök kétségkívül más volt, de azért nem kisebb, mint akkor akárhány, sőt mondhatni legtöbb európai népe“.

Még egyszer A gyimesi vadvírágról.

Néhány szóm volna Zlinszky Aladár cikkéhez, mert egy kissé egyoldalúnak látszik (Nyr. 26:309).

1. A bíráló nagyon ékesszavuaknak tartja Géczy István székeleit. Sajátságos, én épen *erről* ismertem rájuk, pedig van még más ismertető jelük is. Így pl. a következő igealakok (Géczynél): *lészen, téssen; aludánk, menénk; feléptívén, lévén* stb.

2. „A székelységet még nem teszi néhány *vagy igen, vagy nem, ahajt, megest, hezzá, esztana, élés* (udvar), *szokotál, szetyepotyáz*; de még az sem, hogy *hászen hát — éppeg hát, hiszen hát éppeg hát no*“. Igaza van Z. A.-nak; de ha a következő tájszavakat is oda rakosgatja a föntiek mellé, mégis csak „teszik“ egy kicsinykét. Ime: *alacsony* (ember): *hitvány, bizgat*: fölbiztat, *egész ember*: derék e., *felséges, Fűtyküstető, hazai*: újasszony, *hijú, hagy*: hadd, *járom*: akol, *kalangya*: kelengye, *kaszten, kiokumlálni*: kémlelni, *kipucoválni, kiviláglott*: kitudódott, *reketyés*: rekedtes, *rusnya, süríteni*: elosonni (süritsd magad haza; süritsetek csak lassan haza), *szokotálódom, szószóló*: vőfély.

3. A kijegyzett nyolc germanizmus ellensúlyozására megemlékezhetett volna a bíráló legalább néhány szólásról. Mert mégis csak érnek valamit ezek: *megfogja a dolog végét, elhúzza a szomorúját, tisztességbe vagyunk, kutyába veszi, áldás fakad a keze nyomán, máshoz húzott szived, elkapattad ezt a rossz embert, sietek sort járni a vőfényeket, makulátlan a te lelked, nem vetettem rá ügyet, legények gazdája (a fő), no ugyan megadta neki, kinevelem benne hivatalbéli utódomat, mit tehetek én abba (ezen dologban), nem fizettem meg az uramért, ne cégérezd magad, eszem kereke, egyet szundítani, elgyűrűzted magad, azokér néki légyen megbocsátás, hiányzik szekerednek egyik lőcse, csúfot tett rajtam, szetyepotyázom az időt, cseppentett szín-igaz, aligha bunkója nem lészen ennek a számadásnak, a mennybéli arkangyalok környékezzenek meg; nem az a legény, aki üt, hanem, aki állja*, stb.

Nos, nem eleget gyűjtött Géczy a székelýföldön néhány heti színészkedés mellett? Épen annyit, amennyivel elannyira jellemezhetett, hogy mikor a közönség az előadást nézi és hallja, a széke-

lyek közt gondolja magát. S ez épen elég színműirónak. Ugyan hányan hoztak több népnyelvet a színpadra Géczynél?

Én nem leszek egyoldalú. A Z. A. említette „sajátságos ritmust“, nem különben a germanizmusokat magam is kárhoztatom. Sőt ezeket is: „hogyan áll rajtad a köntös?“ (8. l.); „*feltettem* magamba“ (megfogadtam, 12. l.); vagy „viszonzott szerelmem“ (bizony ezt még a székely se mondja).

Mi több: még *ütök* is, — de csak a Nagel Ottóékat. Vagy nem bosszantó, ha az ember egy 40 leveles könyvben a sajtóhibákon kívül még 52 *vonás* hiányát is tapasztalja?! De „légyen megbocsátás“!

JENŐ SÁNDOR.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Nevetés. Ha az ember *mosolyog*, még nem hallat hangot, vagy legalább is nem ismétlődő hangot. Leginkább megfelel ennek a német *lächeln*, mely a csendes nevetés mellett a mosolygás értelmében is használatos. *Schmunzeln* önelégült mosolygást jelent; ily értelemben szokták a magyarban a *somolyogni* igét használni. A ki *nevet*, már határozottan hallat hangot, ez igének a németben tökéletesen megfelel: *lachen*. *Kacagni* ige nincsen meg a németben; Ballagi így magyarázza: *laut lachen*. A hangos nevetés azonban még nem kacagás; a németben *hell (auf-) lachen* szolgálhatna magyarázatául. *Röhögni* szintén nincsen meg a németben. Ballagi így magyarázza: *luut lachen, ungebührllich lachen, grunzen*. Itt talál a második megnevezés, mert a röhögés durva, paraszti szokás. A *grunzen* nem tesz annyit mint röhögni, magyarázatul azonban jó. Ballagi maga német-magyar szótárában a *grunzen*-t csak evvel fordítja: „röfögni, röffenteni“, nem teszi hozzá: röhögni. A ló röhög, a disznó azonban röfög. *Hahotázni* hangutánzó szó, a *haha*-hangon való hangos nevetést jelenti. A németben csak evvel fordítható: *laut lachen*. *Vigyorog* az ember, midőn úgy nevet, hogy száját föltűnően széthúzza, fogait mutatja. A németben fedi ez igét a *grinsen* ige, csudálatos tehát, hogy Ballagi evvel magyarázza: *unanständig auflachen*. A vigyorgásnál nem hallunk mindig hangot. Vö.: vigyorog, mint a fakutya, meg:

„Es grinsen die weissen Schädel
Wohl unter dem Helm hervor“.

(Zedlitz: die nächtliche Heerschau.)

Kichern a *hihi*- hangon való elfojtott nevetés igéje. A nevetés hangját illetőleg a magyar *vihogni* igével egy sorba tehető, ez utóbbi azonban nem jelent elfojtott nevetést.

Takarékosság. *Takarékos*, aki igyekszik, hogy avval, amije van, gondosan gazdálkodjék s ha lehet, félrerakjon, ezért azonban a szükségeset nem vonja meg magától. Német megfelelője *sparsam*.

A *szükmarkú* is takarékos, csakhogy még a takarékos tehetségéhez képest szívesen ad másnak is, addig a *szükmarkú* nem igen ad másnak.

A németben *knickerisch*, részben *engherzig* felel meg a *szükmarkú* fogalmának. A *knauserisch* már valamiben különbözik ettől, mert a maga szükségleteit sem fedezi kellően. A *fösvény* és *fukar* még magától is sajnálja pénzét. Vele egyértelmű a német *geizig*. A *fösvénynél* s *fukarnál* magasabb fokú a *zsugori*, ki összekuporgatja a pénzt s féltve őrzi. A németnek ily mellékneve nincsen, de segít magán a *Geizhals* főnévvel.

Bátorság. *Bátor* az, ki nem fél a veszedelemtől. A németben *kühn* és *müthig*. A *vitész* is bátor, ki magát a harcban kitünteti. A *bátorság* inkább passzív, a *vitészség* aktív tulajdonság. *Vitéz* eredetileg főnév s mint ilyen ma is katonát jelent. A *vitész* melléknevének a németben *tapfer* felel meg. A *merész* magasabb fokú, mint a bátor, *vitész*. Néha azt mondjuk *merésznek*, ki már inkább szemtelennek, arcátlannak nevezhető. A németben a *dreist* mellett leginkább a *kühn* használatos a *merész* értelmében s ez még a rosszaló jelentésben is, éppúgy, mint a *frech*. — *Vakmerő*, kinek *merészsége* megfontolatlan, oktalan, ki vakon mer. A *vakmerőség*-nél mindig kockán forog valami. A németben *tollkühn* s *verwegen*. — *Elszánt*, ki a küzdelemben a végsőre határozza el magát. Németül *entschlossen* s *verwegen* is. — *Harcias*, kinek megvannak a harcoláshoz szükséges kellékei s keresi a harcot. Németül: *kriegerisch*. — *Hősies*, aki a *vitészséget*, *bátorságot*, *merészséget* az *el-szántsággal* egyesíti magában. Németül: *heldenmüthig*.

Hazudik, füllent. Mind a két igének jelentése: tudva, szándékosan nem-igazat mond, de a *füllent* gyöngébb kifejezés. Aki *füllent*, ártatlan hazugságot mond s azt is rendesen tréfából mondja. Hazudni németül: *lügen*; *füllenteni* ige nincs meg a németben, *wind machen* lehet körülírása. *Aufschneiden* azt jelenti, hogy valaki a nagyot a valónál sokkal nagyobbnak festi.

A magyarban a *tódt* ige teljesen visszaadja e kifejezést.

KARDEVÁN KÁROLY.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Törvényház, országház, pályaház. Országszerte épülnek az „igazságügyi paloták”. Sopronban is megépítették a központra gyűjtött törvénykező hivatalok épületét, a homlokzatára pedig ezt írták föl: *M. kir. törvényház*. E kifejezésnek a helyességét megtámadták a Sopron c. lap f. é. VII. 27-i számában, de már uo. a VII. 30-i számban talpraesett védelmét is olvassuk két cikkirőtől. Az egyik hibáztatja az *igazságügyi palotát*, mint „irodából került mesterséges szóalkotmányt” [mely a német *Justizpalast* szolgai fordítása] s mint hosszú kifejezést, melyet kétségtől *igazsággá*

„csonkítana az a nép, mely nem a takarékpénztárba, de a *takarékba*, nem a telekkönyvi hivatalba, de a *telekbe* jár; mely nem betelekkönyveztet, de *telekűtet*. — Mi az *igazságügy* a magyar népbelinek? Elvont fogalom, idegen világból való jövevény, melyről legfeljebb a követjelöltjétől hallott, vagy az újságjában olvasott. Ellenben a *törvény*, — az reális, az valóság, annnyival inkább, mert alatta nemcsak közkötelező szabályt, de magát az igazság kiszolgáltatását, a szabály alkalmazását is értik. A magyar ember nemcsak a *bíróság*, de a *törvény* elé is megy; a bíró fölötté nemcsak ítél, de *törvényt is lát*. A *törvényház* magában foglalja az emberi fogalomkör egyik legfenségesebb alkotóját: a törvényt; ezt a magyar ember tiszteli, de az „*igazságügyet*?“ . . . Nem ismeri, de nem is szereti, se nem haragszik rá. Nincs viszonya hozzá. — És a törvényről azt mondja a mi szónk, hogy ez az épület a *háza*. Helyesen! Nincsen — úgy-e — vármegye, város *palotája*, csak *városháza*, *vármegyeháza*? Mindezek a közeli, a közt szolgálják; ne akarjanak nagyobb urak lenni a gazdájuknál!“

„Végül csak azt jegyzem meg, hogy a *törvényház* nem ötlet, nem csinálmány, de a nép száján élő szó. A *falu*, a *bíró házá*t jelöli meg vele, mely a régi időben az igazságszolgáltatásnak is helye volt, jelenleg ismét az“.

„Az ilyen szót istápolni kell és ha alkalom adódik, kivenni a falusi rejtekekből és odaállítani a városiak elé, a nép nyelvalkotó ereje dicsőségére, magunknak okulására és megjavulására!“

A másik cikkben ezt olvassuk:

„Azt mondja Justus, hogy a *törvényház* olyan házat s benne oly testületet jelent, amely törvényeket hoz, gyárt. Ez állítással szemben pedig az igazi magyar nyelvérzék egészen mást tanít, azt t. i. hogy a *törvényház* olyan ház, ahol igazságot szolgáltatnak vagy még magyarábban: *a hol törvényt látnak*. Imhol rá a kézzelfogható példa. Az alföldi tősgyökeres magyar falvakban a törvénybíró szolgáltatja ki az igazságot a civakodó felek közt, azt a helyiséget, ahol ez az ítélkezés történik, a nép *törvényháznak* nevezi. Pedig ott, úgy-e, nem törvényt gyártanak? . . . Sőt ha a megye székhelyén, a törvényszéknél akad is a népnek dolga, akkor is azt mondja, hogy *a nagy törvényházba vótam*“.

„A magyarság szempontjából lehetetlen még Justusnak ama kifejezését megjegyzés nélkül hagynom, hogy a *törvényházra* azt mondja: „amely tulajdonképen nem is ház, hanem palota“. Nagyon gyöngé érvelés az „*igazságügyi palota*“ mellett. Ezek szerint tehát az országházat is országpalotának kellene hívunk és csodálatos, mégsem tesszük, pedig az is van talán palotának olyan palota, mint a soproni törvényház“.

Sajnos, az új országházat is *törvényhozási palotának*, *parlament-i palotának* stb. kezdik nevezgetni idegen minták szerint, holott a régi jó magyar szokás csak *országháznak* kívánja azt, akármilyen ékes lesz is.

A soproni fölíratról szóló vita eszünkbe juttatja még a pályaház sorsát. Mikor Budapesten a keleti pályaházat építették, kifogástalan helyességgel azt írták rá: *A magyar államvasutak pályaháza*. De az indóház hívei megbotránkoztak benne, s felsőbb rendeletre csakhamar eltűnt onnan a pályaház. Azonban az indóház már holtrováson volt s ezt nem merték többé oda íratni, a fölíratból tehát csak ennyi maradt: *A magyar államvasutak*.

A soproni törvényházat s a hozzáfűződött szép vitát üdvözöljük mint a magyar észjárás terjedésének biztató jeleit. ANTIBARBARUS.

Kötény. Az *-ány, -ény* volt a nyelvujítás egyik legkedveltebb szóképzője. Nem is csoda! Szelidebb, szófogadóbb képzőt nem is lehetett nálánál képzelní: sohasem akaratoskodott; hozzásimult főnévhez (*mellény, szerény*), ígéhez (*hatány, jutány, merény*), sőt még ígehatározóhoz is (*fölnény*). Pedig a nyelv multja alig szolgáltatott e képzőre megbízható analógiát. A nyelvujítók szívesen hivatkoztak a *serényre* (Kazinczy, Tud. Gyűjt. 1818. III.81), *legényre, dohányra, szegényre* (CzF.), tehát csupa költött analógiákra; azt, amelyik megbízhatónak mutatkozott, a *kötény* (*köt + ény*) szót, Kazinczy kivételével (l. fönt a *méltány* szót a Nyelvuj. ad. közt) figyelmen kívül hagyták.

A *kötény* szó népies voltahoz kétség sem férhet; mindenikünk ismeri a nép ajakáról. Sl. előtti szótáraink mindamellett nem tudnak róla. A NySz. is csak két idézettel szolgál: az egyik Com. Jan. 1673. évi kiadásából, a másik Gvadányi Not.-ból. Örvidenünk kell tehát minden rávonatkozó régiebb adatnak.

A mindeddig még kiadatlan és földolgozatlan Catholicon-szójegyzékben (vö. Akad. Ért. 1893. 694. l.) találtam egy ilyent. Kítróm szóról szóra: „*Calantica, togumentum muliebre, kötingh, lepődő*“ (54b).

Ha ez a *köting* alak hitelesnek bizonyul, akkor az *-ány, -ény* deverbális képző igazolására, már a *kötény* szót sem lesz szabad idézni. Már pedig több körülmény támogatja a *köting* hitelességét. Szlavóniában a fölső-ingfelét, amelyet a férfiak és a nők munka közben vesznek magukra, hogy ruhájokat be ne piszkolják, *kötő-imőgnek* híják ma is. (MTsz.), s a *köting* épen olyan egyberántódás a *kötő-ingből*, mint aminő Erdélyben a *felsing, fersing, fessing* a *felső-ingből*, vagy a régi nyelvben a *némber* a *nő-emberből* s a *jámbor* a *jó-emberből*.

Mindamellett még marad egy nagy nehézség, t. i. az *-ng* szóvégnék *nyre* változása. Ezt csakis valami különös ok, amelyet nem ismerünk, hozhatta létre. Különben szóljanak mások is hozzá.

LUKÁCS LŐRINC.

Német jövevényszók ?? A Nagl szerkesztésében megjelenő „Deutsch-Oesterreichische Literaturgeschichte“ második füzeté nagy leleplezéseket közöl olvasóival. Az 51. lapon elmondja, hogy mindeddig mi se történt a cseh, lengyel, magyar, szlovén nyelv német jövevényeinek a vizsgálata terén, pedig nézete szerint e nyelvek

német elemei fontosak a német nyelv régi dialektusaira. Mondanom se kell, hogy akár a cseh, lengyel, szlovén, akár pedig a magyar nyelvet vesszük, a tér nem oly sivár, mint aminőnek Nagl úr látja. A jegyzetben közölt irodalomból az tűnik ki, hogy Nagl úr csak a saját műveit ismeri, pedig még a cseh nyelv német jövevényeit kutató filologus se vallja valami nagy kárát, ha nem ismeri Nagl úr „Deutsche Lehnwörter im Czechischen“ című értekezését. A magyar nyelv német elemeit kutató munkákról természetesen Nagl úr mit se tud, így aztán a következő furcsaságok esnek meg rajta:

1. *bor*. „Noch weniger als die Arier können die Ungarn ein altes Stammwort für dieses Getränke (az előbbi sorokban a *wein* etimológiájáról beszélt) aus ihrer Urheimat auf ihren unsteten Wanderungen durch Steppen mitgebracht haben. Ungarisch *bor* = Wein kann demnach ebenfalls nur ein Lehnwort aus dem ahd. *bior* (= Bier) sein. Im Anschlusse an Höfers „Pöbelaussprache“ *gjosn*, *verljōn* (für ahd. *giozan*, *verlioson*) dürfen wir auch *bjor* für ahd. *bior* annehmen. Im Magyarischen (már csak magy., előbb még ung. volt), welches mouillierte *b* so wenig kennt wie das Slawische, musste daraus *bor* werden. Die Verwechslung von *Wein* und *Bier* darf auf der naiven Culturstufe (?) der einbrechenden Magyaren so wenig auffallen... stb...“. Merészelje még valaki állítani, hogy de bizony a *bort* magunkkal hoztuk a tejjel-mézszel folyó Pannoniába (TMNy. 165); csak az a kérdés, *sör*- vagy *bor*-szóval fogadtak-e bennünket a német atyafiak, s ha *sörrel*, hogy történt, hogy mi mégis *bornak* értettük szavukat.

2. *Mulatság*; családfája ez: „... ahd. *mālzit* (mahlzeit) im Püttner Dialekte... *Müllzaid* und durch ältere kürzung der Endsilbe... *Müllzaid*: in Anlehnung an ihre Ableitsilbe *ság* machten daraus die Magyaren *mülés* (*ság* ??) ein Wort, das unsere Officiere in der Form *mollatschak* (úgy látszik, a tisztek többet tudnak magyarul, mint Nagl úr) für „Schmaus“ verwenden.* Jól tette volna Nagl, ha a cseh jövevények rovatában azt írta volna meg, hogy a cseh „*má ůcta*“ (:- van szerencsém) és a ném. „*mahlzeit*“ (mint udv. kifejezés az étkezésnél) egy; egy kis kopás elől, egy kis rövidülés közből és a szövegén megtehetette volna a hatást; hisz mindkét kifejezés udvariassági kifejezés is.

3. A harmadik etimológia megörökíti a *szekér* és baj. *zecker* (vö. Schmell. 2:1081: sackähnlicher, aus bast, stroh, binsen und drgl. geflochtener korb és magy. *cőkör*: szatyor MTsz.) közti viszonyt. Semmiféle német forrásban sincs megmondva, hogy ez a *zecker* szekeret vagy valami alkalmatosságot jelentene, csak Píripócson... azaz a pütteni (in der Mark Pütten) nyelvben jelent *zicker* „karren mit *wagenkorb*“. ** Ehhez az adathoz kétség fér, de ha igaz is, akkor

* Igazán *mulatságos* etimológia!

A szedőgyerek.

** A szerző a *karren*-t emelte ki, én a *wagenkorb*-ot.

is rossz az egyeztetés. A magyarban van *kóboros szekér* és *kóbor* (gyékényernyős kocsi; *kóbor*: kosár, *szekér* födele MTsz.; vö. *kobelwagen* Schmell. 1:1217; erd. szász *koberwagen*, szep. *kéubz* langer Futterkorb stb.). Hát olyan nagy dolog volna az, ha egy jól ismert stilisztikai szabály szerint a rész jelölné az egészet, ha véletlenül *kóbor*, *zacker* jelentené a kocsit? Csakhogy a német adatnál is odatette Nagl, hogy csakis „karren mit *wagenkorb*“. A *szekér* és a *zecker* megokolásánál pedig Nagl úr egyéb badarságokon kívül a következőkép ír: „Mit anlautenden *sz* (= *ß*, *ß*) für *z*, wie wir dies bei deutschen Juden, aber auch in steierischen Gauen finden und als mitteldeutsche *ungeschichte* Lautverschiebungen werden ansehen müssen, wird *zecker* zu ungarischem *szekér* (wagen)“. Qu. e. d.

Befejezésül még megemlítem, hogy a *kereszt* a német *Krist* (= Christusbild)-ből való. S ezzel nyelvtünk, amely a fejezet elején oly fontos volt, eleget vallott a szerzőnek az ófelnémet dialektusok elterjedésére. Pedig hálás lett volna megvizsgálni a *szél* és *seele*, *falka* és *falke*, *hordó* és *horde* stb. közti viszonyt is (vö. Arany Próz. dolg. III:417, 418).

MELICH JÁNOS.

Mikes és a tárgyas alak. Török Konstánt közli (25:176—177) a Törökországi levelekből azon eseteket, melyeknél Mikes Kelemen a mai irodalmi szokástól „eltérően“ él a tárgyas alakkal. Ilyen szerinte e kettő is: „Mert minap is *eltemetők egy atyánkfiát*“. „De itt *hagyjuk egy* kedves atyánkfiát“.

Megvallom, én e két mondatban mi eltérést sem látok a mai irodalmi szokástól; sőt a mai irodalmi használathoz szokott nyelvézékem inkább azon ütköznék meg, ha — mint T. sejteti — így állana: *eltemeténk*, itt *hagyunk egy* kedves *atyánkfiát*. Hisz a birtokragos mondat tárgy, még a nyomatékos *egy* (= egyik) jelző nélkül is, mindig tárgyas alakot követel.

SCHÄFER KÁROLY.

Az ilyen mondatokon sem volna megütközni való: *eltemeténk egy atyánkfiát*, itt *hagyunk egy atyánkfiát*. Hogy a birtokragos tárgy mellett nem kell okvetlenül tárgyas igealaknak állni, ez a kérdés a Nyelvőrben már egyszer behatóan meg volt vitatva. (L. 9. és 10. k.).

A SZERK.

Csuma, csoma. Ez a szó körülbelül egyértékű a fenével s valami rossz betegségre, nyavalyára gondol a székely nép, midőn valakinek azt mondja: *Vigyén el a csoma! Verjen meg a csoma!* Kriza a Vadrózsák tájszavai között is megemlíti s hozzá teszi úgy mellékesen: „tán pestis“. Ezen alapon az új Tájszótár „pestis“ jelentéssel közli, s csak másodsorban, kérdőjellel veti után a fene jelentést. Erdővidéken, Kis-Baconban, ma a torokfájást, különösen a difteritist nevezik *csumának*, de mint idősebb emberektől hallottam, nem régóta, csakis alig 10—15 éve, amióta ez a veszedelmes nyavalya itt is pusztítani kezdett. A szólások azonban, amelyekben ma is él, azt

bizonyítják, hogy a szó eredetileg valami meg nem határozott nyavalyát, bajt, betegséget jelentett, épúgy, mint a *fene* vagy *ár*, s csak időnként foglalja le a nép egy valamely pusztító betegség megjelölésére. Így használhatták Kriza korában némely helyen a pestis nevéül, s így lett belőle Kis-Baconban a difteritisz magyar neve.

A *csumáéhoz* hasonló jelentésű szavak Kis-Baconban és vidékén a *bétia* és *pusztija*. Az előbbi a Tájszótár is közli *bétia* alakban, s nyavalyatöréssel magyarázza. Azonban ez a szó sem jelent egy bizonyos betegséget, hanem általában rossz nyavalyát, s az ott közölt szólásokon kívül azt is mondják: *Verjen meg a bétia!* Ugyanilyen szó a *pusztija*; ezt is használják ilyen szólásokban: *A pusztija verjen meg! Menj a pusztijába!*

BALASSA JÓZSEF.

Emberség, emberiség. E két szónak nyelvtanilag megfelelő értelmét fölcsereljük a közhasználatban. A *-ság, -ség* képzővel csoportot, sokaságot, összességet jelentő névszókat alkot a nyelv. E szerint *ember-ség* tulajdonkép emberek összege, *emberi-ség* pedig emberi tulajdonságok összege volna. A közhasználat azonban, éppen megfordítva, a föld kerekiségén élő emberekre mondja: *emberiség*, s az emberi tulajdonságok összegére: *emberség*.

A szótárak is vagy ilyen megfordított, vagy pedig vegyes magyarázatot adnak.

CzF. pl. az *emberséget* négyféleképp értelmezi: 1. külső jelekben mutatkozó nyájas magaviselet, udvariasság. (Majd megtanítlak *emberségre*.) 2. Jóakarát, szolgálati készség. (Annyi *embersége* sem volt, hogy az utat megmutatta volna.) 3. Becsületesség, becsület. (*Emberségemre* mondom.) 4. Hitel. (Ha nincs pénz, van *emberség*.) Csak éppen a valódi, nyelvtanilag helyes jelentést nem közli. A NySz.-ban is előbb e négy jelentés van: 1. humanitas (das menschsein, menschliche natur). 2. civilitas, urbanitas, decorum, honestas, modestia, frugalitas (menschliches behandeln, ehre, ehrlichkeit). 3. virilis aetas (mannesalter). 4. virtus, virilitas (tapferkeit). Csak ezek után 5. genus humanum (menschheit).

Az *emberiséget* a NySz. nem is ismeri. De már CzF. első (helyes) jelentésnek veszik, hogy: *emberiség* = 1. Azon tulajdonságok összege, melyek az embert, mint olyat, illetik. Pl. Ezt hozza magával az *emberiség*. Némely vad népek kevés jeleit viselik az *emberiségnek*. Igaz, hogy nála is a 2. jelentés: *emberek* összege. Pl. Az *emberiség* céljai, erény és boldogság. Megjegyzni azonban, hogy „különbözik tőle: *emberség*“. Mire itt ez a megjegyzés?

Mire ez a zürzavar? Nem lehetne, nem kellene-e e két szót, mindeniket a maga valódi, nyelvtanilag helyes értelmében használnunk? *Emberség* — genus humanum, emberek összege, semmi más. Az *emberiség* pedig megmaradna öt-hat, sőt többféle, de mindig rokonértelmű jelentésében; jelentene humanitást, honestást, virtust stb., csak éppen genus humanumot nem.

Találtam is írókat. akik helyes, megkülönböztetett értelemben használják e két szót. Pl.

Emberség: emberek összege. Illendőnek ítélte a mennyei böltés, hogy veszni ne bocsássa és orvosság nélkül ne hadgya az egész *emberséget*, mint az ördögöt (Pázm. Préd. 79). Ti szűzek! s ti is, óh Tirol Ifju polgári! jöjjetek. S az *emberség* barátiról Barátom sirján zengjetek! (Bacsányi: Egy szerencsétlen ifju sirjánál).

Emberiség: emberi tulajdonságok összege. Az olyan különös kedvezésre méltó tulajdonságok... nem csak engemet, kit az *emberiség* mindenkoron megilletődésre hoz, de a vad természetű embereket is magukhoz vonzó szeretetre kényszerítik. Ilyen megismertető jelei szoktak az igaz *emberiségnek* lenni, melyek a gyenge ifjúságot is erkölcsi tulajdonságaikra való nézve közöttünk tanácsos és kellemetes öregséggé teszik. (Bessenyei Gy. levele Kazinczy F.-hez). Midőn azok, a kiktől függünk, az *emberiség* mozdulásait kezdték érzeni... (Kazinczy F. Gesszner S.-nak minden írásai. Eredeti kézirat.). „Vidd mindenem, csak túl ne hágj az *emberiség* határain!” (Kisfaludy K. Tihamér. Aurora. 1825. 129. l.) (Hamletnek) talán igen is szelid *emberség* által még inkább mérsékelt természete csak rendkívüli események által birathatott erőszakos tette. (Vörösmarty: Játékszini krónika. Hamlet). Kinek (Luthernek) tolla minden sorban *emberséget* népismeretet és népoktatást terjeszt (Zsengeri S. Előszó Pestalozzi: „Lénard és Gertrud” fordításához). TRENCSENY KÁROLY.

Az itt összegyűjtött példák érdekesek ugyan, de t. dolgozótársunk indítványát nem tehetjük magunkévá, annál kevésbbé, mert a nyelvszokásnak itt helytelenített megállapodását nem is mondhatni pusztaszeszélynek, hanem okát is lehet adni. Az *emberségnek* korántsem kell okvetetlen gyűjtő névnek lennie; helyesen jelentheti vkinek ember-voltát is, mint pl. a *gyerekesség* vkinek gyerek-voltát, a *rabság* vkinek rab-voltát, az *özvegyesség* özvegy-voltát stb. — Viszont a melléknévből képezett *emberiség*, noha az ily értékű képzés egy kicsit szokatlan, jelentheti mint gyűjtő név az *emberiek* vagyis az emberi lények összeségét, mint pl. *ifjúság* az ifjú embereket (vö. fr. *humanité* a latin *humanus*ból). Az *emberiséget* nyilván megkülönböztetésül alkalmazták így újabb íróink, éppen azért, mert az *emberséget* a köz nyelvszokás régóta más, elvont fogalom jelölésére foglalta volt le.

A SZERKESZTŐ.

Mazúr. (26:315.) Csokonai: „A mazúr általad gazdag lehet”. Debrecenben a hódoltság maradványát sejtethjük benne.

BÁLINT KELEMEN.

Elvegy, elegy. Hajdu-Hadházon, egy vőfélyköszöntőben ezt a változatot hallottam:

... ha élénék ezzel,
Tiszta ízü ital,
Nem *egyvelges* vézzel (vízzel).

Az *egyveleg* különben nagyon gyakran használt szó.

TRENCSENY LAJOS.

Egy követ fuj. A Nyr. III. füzetében azt mondja Vikár Béla:

Igács Rúzsi, édös szivem,
Hamis hitöt fúttá' velem.

„Nyilvánosság, hogy ez az utolsó sor „egy követ fuj” a címbeli szólással“.

Tévedés. A két szólásnak egészen különböző értelme van. „Egy követ fújnak” azt teszi, hogy többen valami *rosszakaratú* cselekvésben egyetértenek, összesegítenek; „hamis hitöt fúttá” értelme pedig az, hogy hamisan *mondta* hitet, esküt, hamisan esküdtél. „Hitöt merők rá tönnyi” mondja a somogyi pógár, vagyis „meg merek rá esküdni”. A gyerekek is azt mondja pajtásának, ha annak állításában kételkedik: — Fujd el az Isten nevét. — Istenbizon. — Jókai is így szól a Sárga Rózsában: „Ki ne fujd az Isten nevét hamisságra”.

TRENCSENY LAJOS.

Rohics. (Ez a *Rohič* helyes magyar átírása, nem *Rohits*; Nyr. 26:307.) Egyike ama kevés idegen helyneveknek, melyekkel *-ra, -on, -ról* jár. Tehát Fűredi Ignác rosszul korrigálta meg Gyalui Farkast, hogy nem Rohicsra a jó, hanem Rohicsba. Azon a fürdőn régtől óta sok magyar fordul meg, de soha senki sem él *-ba, -ban, -ból* szuffizumokkal, ha Rohicsról beszél.

BÁLINT KELEMEN.

Sikáló (a palócoknál mángorlófa 26:316). A baranyai nép azt a nyakas pohártalp vagy gombalakú üvegeszközt nevezte így, amellyel patyolat fehérenmúlt tetszetős ráncokba *sikálta*. A vasalót pótolta, mely teljesen ismeretlen volt.

BAKSAY SÁNDOR.

Dévaj (26:364) sohasem jelent Baranyában esztelent, mindig pajkost, kacsalódót (flirt). S aki az *andalodást Antaltól* származtatja, az ezt könnyen *Dévára*, mint a *szilajt Zilah-ra* vihetné vissza.

BAKSAY SÁNDOR.

Már olyan könnyen nem, mint az *andalodást Antatra*; mert ennek a fejlődését kimutathatjuk irodalmi emlékeinkben.

A SZERK.

Népetimológia iskolai könyvben. Hunfalvy J. és Schneider J. Földrajz I.67.: „Alakja (t. i. Csehországé) majdnem szabályos négyszög, a mely azonban nem a *Duna felé lejt*, mint Morvaország, hanem éjszak felé”.

KARDEVÁN KÁROLY.

Magyar szók a Zsolna-vidéki tótoknál. 1) Ruhaneműek: *parta*: pártá, a nő fejdísz; *bagandsa*: bakancs; *csizma*; *kepeny*.

2) Földművelésre és gazdaságra vonatkozók: *ketefik*: kötőfék; *szalas*: szállás; *gazda*; *biros*: béres.

3) Iparra és kereskedelemre vonatkozók: *lapszik*: lábszíz, a varga szíja; *szapün*: szappan; *hajov*: hajó; *deres*; *bandúr*: pandúr; *kupa* és *kupka*: kupa, vizes edény, melyben a kútról vizet hordanak; *korbács*; *lopov*: lopó.

4) Természeti viszonyokra, személyekre, állatokra, testrészekre stb. vonatkozók: *pajtás*; *kisassonka*: kisasszony; *kofa*; *zsvány*; *betyár*; *csikós*; *honvid*: honvéd; *örmester*: örmester; *apko* és *apusko*: apa, a szláv -ko kicsinyítő képzővel; *viesla* (így hívják a kémkedő embert is); *agar*: agár; *kopov*: kopó; *komondor*; *bundas*: bundás kutya; *lobda*: labda; *korcsula*: korcsolya; *laba* és *labka*: idomtalan nagy láb; *harmatanyec* (három a táncból): zene-bona; *tarhona*: tarhonya; *bossorka*: boszorkány; *kukurica*: kukorica, tengeri búza; *koldis*: koldus (gúnyszó); *kostek*: kostók; *terkelica*: törköly, szeszből készült ital; *tatar*: tatár; *saska*: sáska; *pejko*: pej ló; *choseen*: haszon; *puszta* és *puosztosina*: puszta, pusztaság; *perkelt*: pörkölt.

Ezenkívül: *kocs*: a magyar *kocsi* szóból; *kocsis*; *fogas*; *lampás*; *oldomds*; *dinya*; *parkan*.

Lónevek: *Vilám* (Villám), *Sárga*, *Szelő* (Szellő), *Bogár*, *Csilag* (Csillag), *Huszár*, *Táncos*, *Betyár*, *Csinos*. MALATINSZKY GYULA.

[A nagy kezdőbetűk.] lelkes örömmel üdvözlöm a nyelvőr júliusi füzetében megjelent nagy kezdőbetűk című cikkelyt. Jeles gondolatai régtől óta lappangtak bennem is, csak hogy nem tudtam kellőképpen kifejezni. Valóban nagy balgaság, hogy mi a könnyebb olvasás és világosság kedvéért, bőven használjuk mindazokat a jeleket és betűfajokat, amelyek a szedőszekrényben idestova négyszáz esztendeje megvannak. mire valók ezek a díbdábságok? ha az ember ír, ép elég az egyfajta ábécé. Ime a zsidók meg az arabok is írnak és még sem kell nekik nagy betű. Sőt az asszíriabelieknek se voltak nagy ékjei, valamint az egyiptomiak se vetettek nagy hieroglifeket. de még holmi vessző, pontosvessző, kettőspont, pont, felkiáltójel, kérdőjel nélkül is meg tudtak és tudnak lenni ezek a tiszteletreméltó népek. ez mind nem tartozik a hangok lekótázásához. én is úgy teszek hát, mint diógenes, mikor meglátta, hogy a pásztorgyerek a tenyeréből iszik. a szinopei bölcs eldobta fa poharát, én eldobom az írásjeleket is és a t. szerkesztőség engedelmével folytatom ahogy az úristen folytatnom adta hát én nem győzőm eleget hajtani igazán fölösleges dolog amit pl a nyelvőr cselekszik hogy t i minden füzetébe vagy húsféle betűt és tízféle szedésfajt rak minek az hiszen ha valaki tud magyarul úgyis megérti ha pedig nem tud magyarul hiába ontanak eléje akár százféle kis és nagy betűt szakasztott így van ez arab testvéreinknél is akik azt mondják hogy aki nem tud arabusul ne olvasson arabusul és csak egyetlenegyféle betűt vetnek holmi bolond írásjelek nélkül ezt az igazságot különben n k úr előtt meg én előttem is jó egy-néhány évtizeddel fölfedezte egy német professzor aki mindig így írt ahogy én most írok és mégse dűlt el a nagykátai kálvinista torony a tudomány valóban megköveteli hogy mentől homályosabban írjunk mert igazi szégyen volna ha a gyermek is könnyen ki tudná silabizálni mit akarunk mondani tudom hogy ennek ellene fog mondani a nemzet az egyetértés meg a többi budapesti hírlap dehát én már azt sem bánom mert a sajtó nem tudományos portéka csapodi professzor is jajgatni fog hogy az emberek belevakulnak az ilyen írásba nyomta

tásba nagy álnok az a professzor ha nem volnának a világon szem fájósak beffíthetne a katedrájával újra üdvözlöm n k urat a jeles reformátort nekünk valóban az a kötelességünk hogy nehezítsük az olvasást és folytonos kétségeket támasszunk hogy melyik akadémiáról múzeumról vagy színházról van szó meg hogy magunk mondunk e valamit vagy csak címeket vagy egyebet idézünk igaz a világ nyugati népei mind élnek nagy betűvel sőt a németet kivéve holmi címekben és idegen nyelvű idézetekben kurzívval is dehát az mind fölösleges fölösleges a címekben az n k úr németes idézőjele is csak írjuk bátran iliász rontó pál szilaj pista médea aki tudja hogy miről van szó majd csak kitalálja aki meg nem tudja annak úgysis hiába írják lunk még csak egyet szeretnék tudni n k úr így végzi a cikkét ezt a kérdést bátorkodtam felvetni azon reményben hogy ez nem egészen haszontalan mire vonatkozik ez az ez aki nekem magyar gramatikából meg tudja mutatni hogy mire vonatkozik kap tőlem száz körmőci aranyat jó alkalom ne méltóztassanak elszalasztani kiváló tisztelettel bálint kelemen

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Hangulat. A nyelvújítás legnagyobb bűne nem a szófaragás, hanem az idegenes mondatszerkesztés és az idegen szólások *szavainak*, az idegen fogalmak *nevének* betűszerint való, szolgai és értelmetlen lefordítása volt. Azt hiszem, példátlan a nyelvek történetében, amit nálunk ezen a téren elkövettek. Mikor egy-egy német szólás vagy fogalom magyar egyértékűjét kellett kutatni, a nyelvújítók elővették a dicionáriumot, és kikeresték belőle a szók magyarját. Így lett az *er schaut gut aus*-ból „jól néz ki”. És mi megnyugodtunk benne. Próbálta volna csak valaki valaha elhithetni a franciákkal, hogy *er schaut gut aus*: „il regarde bien dehors”! Menten a Bicêtrebe viszik szegényt. *Stimmung*. Ez a szó trópus; az az érteime, hogy valamint a hegedű, bőgő stb. hurjai más-másféleképen szólanak, a szerint, amint „feligazították” (Márton József szótárában ez a *stimmen* egyértékűje), azonképen az ember lelkének állapotja, kedve is hol ilyen, hol amolyan. Ha a szófordítók dicionáriumhoz nyulnak, a szegény Reviczky Gyula sírkövén ma alkalmasint ezt olvassuk: „A világ csak feligazítás”. És ennek lett volna egy kis értelme: a trópusnak vagy hasonlatnak megvan a maga joga, ha német eredetű is. De a szófordítók nem értették meg a német szót sem, a *stimme* a *hang* felé terelte elméjüket és csináltak belőle képtelen alkotással *hang+ul+at*-ot. Ennél badarabb, szolgálabb, nyomorultabb szófordításunk talán egy sincs. És még ha szükség volna rá! De nincs, mert megvan a magyar *lélekállapot* és *kedv*, melynél jobb egyértékűt kívánni se lehetne. Vagy nem érti vala meg Reviczky Gyulát minden magyar, ha azt írja: „A világ csak lélekállapot”? A *hangulat* oly rettentő német korcs, hogy magyar íróknak nem szabad a tollára vennie;

és ha már ép a német fogalomra, trópusra van szüksége, százszor jobb, ha *stimmungot* ír. Történhetik pedig ez olyankor, mikor a művész németeket fest, lokális színekkel. Ilyenkor járják a magyar írásban a lefordíthatatlan német fogalomszók is, például *gemütlich*, *wehmütig*, sőt a német idézetek is; de nem járják a német kaptára csinált szörnyeteg magyar szavak. Ha Paul Bourget megalkot egy új fogalmat és szót, pl. *mondialité*, ehhez a különben is lefordíthatatlan és egyértékű nélkül való szóhoz nem nyulhatok, nem szabad nyulnom. Vagy tán azt akarja Bartha József, hogy szót faragjak rá, pl. *világulat*? Nem faragok biz én. Maradjon a *mondialité*, mint lokális szín, valamint a magyar tárgyú francia művekben is *couleur local* a *poussta*, *tchardache*, *tzimbalom*, *tchicoche* (François Coppée), *falú*, *biró*, *járás* (mind így, Jules Verneben). Ha, mint Bartha József írja (Nyr. 26:296) korunk „holnap fölvet egy francia fogalmat, holnapután egy angolt, azután olaszt, spanyolt és így tovább“, bizony ne azon gyötrődjünk, hogy le lehet-e fordítani, hanem keressük: van-e magyar egyértékűje. Ha nincs, maradjon a francia *rastaquouère*, az angol *boycott*, az olasz *panamino*, a spanyol *bolero*. De ha van, legyen a francia *maître chanteur* 'zsaroló' (nem 'mesterdalnok'), az angol *strike* 'szüntetés' (nem 'lökés'), az olasz *galateo* 'a Művelt Társalkodó' vagy 'Sasku' (nem a név görög etimónja szerint valami 'tejes ember'), a spanyol *sanbenito* 'vezeklő ruha' (nem 'szent zsák'). Ami azt illeti, hogy én a finom árnyéklatokért reszketek és kedvökért keverék nyelvvé akarom tenni a magyart: tessék elolvasni a Nyr. 26:179. lapját. Ottan meglátszik, mennyire reszketek én a finom árnyéklatokért.

TÓTH BÉLA.

Ez a fejtegetés igen érdekes és igen tanulságos, de a *hangulatra* csak akkor volna alkalmazható, ha ezt a szót éppen most csinálta volna valaki s az volna a kérdés, hogy bevegjük-e. De a *hangulat* már irodalmi nyelvünknek elidegeníthetetlen tulajdona lett. Az, hogy idegen fogalmat honosított meg, ilyen általánosságban nem szólhat ellene, mert száz meg száz idegen fogalom meghonosult, magyar formát öltött s műveltségünknek becses elemévé lett. Hogy legtöbb éppen a németből jött, ki tehet róla? A lettet nem tehetjük létlenné. — A *Stimmungot* a francia szótár így fordítja: *disposition de l'âme*, tehát csakugyan *lélekállapot*. De nekünk a *hangulat* mégis más: *műlékony*, *tünékeny* lelki állapot, s azért a Reviczky mondása is a maga eredeti formájában tartalmasabb, erősebb, mintsem Tóth Béla fordításában. Azonfölül még más, metonimiás használata van e szónak, mikor pl. valamely tájon vagy tájképen előmlő hangulatról szólunk. — Ami a képzését illeti, hasonló, ámbár szintén nyelvújítási szók: *lelkület*, *érzület* (ezek nélkül ugyan ellehetnének), *testület*, *társulat* (sőt *közület*, *testvérület*, vö. *egyesület*). *Hang-ul-at* mintegy számtalan finom benyomásnak egy hanggá válását, egy hangba való egyesülését fejezi ki.

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások:

Jaj beg elállott ak kezem a do-
logtúl, nem igen tud még kör-
mős se (kőrmőt se) tartani.
Latba van (rossz helyzetben van).
Mekfokta, kilökte, monta neki:
obsit, amerre a nap süt.
Av város nyakába tutták af fize-
tíst (annak számítják be, az
fizeti meg).
Tán csont van a hasadba, hogy
nem bírsz (v. tucc) lehajolni.
A más (= mult) héten megdöglött
vót a szomszédnak sok tyúkjá.

(Debrecen).

VOZÁRI GYULA.

Örökké hátul jár, mind a bihal
a csordábo.
Verje meg a ragya!
Fűlinél fogja, mind a fazakat.
Hogy a záporosó mossan össze
tűteket! (Szerelmes feleknek
mondják, a. m. az Isten ren-
delje egymásnak őket.)
Sunyi macska hamarabb megfogja
az egeret.
Az Isten istenem ne legyen, ha
nem mondanak igazat!
Ojan, mind a ragadáj; az ember
alig tudja lerázni a nyakáról.
Egye meg a veszekedett szent
fene!

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Megtakarítják a vendéget (szíve-
sen látják).
Nagyon oldotta magát a karrótól
(tisztára akarta magát mosni).
Már igen lekókad a kalász feje
(nagyon érett).
Meg kell kenni a kereket, most
is nagyot csikordult.
Ne rakj fát a parázsra (ne önts
olajat a tűzre).

(Tolna m.)

LANDORI ENDRE.

Megvette ah hideg al lábát (meg-
fagyott a lába).
Mikor aszt monta, még jobban
nevetethném vót.
Nem míssz bijony (= bizony) in-
nét egy tapottat se.
Ojan sorom vót, hogy arra kellett
mennem.
Úgy rákiátott (parancsolva), as se
tutta, még lábára ájjon.
Elsímitotta a beszédet (máskép
magyarázta).

Egye ki a fene a szemedet!
Ugy vakuj meg, amijen igazán
mondad!
Elment Hunyadra. (Aludni ment.)
Essék ki a két látó szemed!
Roncsan ki a nyavaja!
Hogy a fekete fene egye le a két
kezedet tős-tőből! Érted? MÉR
űtettél meg vele?
Annyi dóga van, hogy azt se
tudgya, mejik kűszebre űjjen.
Ha nem csorran, cseppen; lassacs-
kán mégis csak gyűl valami.
Sok kicsi összegyűl.
Mi vót legtöbb a vásáron? „Szó
s vég“.

Feddőzőm (= dorgálom) a gyere-
ket, de nem sokat használ.
De nem akar űdűlni ez a malac
(lábrakapni, hízni).
Kilopta magát a szobából (kiosont).
Behasznált neki a bor (megártott).
Ne rikongass már annyit (ne lár-
niázz, ne ordíts).
Kecsegett neki (hizelkedett).

Beszédtöredékek.

Hát amikor má besoroztak engemet is, hát besipircöttek egy szobába, ahun csak épön egy ablak vót, oszt mög ezön is ott ette a fene azt a kutya rácsot. Ki szeretttünk vóna nízni, de az istenit az ablaknak, nem löhetött ám. Vót köztünk egy nyápic sváb gyerek, hát aszongya hogy ű kiniz onnén. Hát bezzeg az áldóját be is dugta a rács közé a fejit oszt nízott ám kifelé. De az angyalát mikó kifelé akarta húzni, hát szögény feje mögakadt. Gebickótt ére, gebickótt ára, de csak nem gyűtt ki. Vigre oszt rántott äggyet magán, le is dörgűt valamit a fejibű, akkó kin vót.

— Áréb mõnny ám te csöddörös, akárhogy is högyölsz rám, ékaplak, oszt akkorát kanyarintok veled a kis ujjamon, hogy az eget is bögűnek nízöd!

— Éhallgass te hékás, mer ha én é talállak kapni valahogy, hát úgy össze-vissza gyömörlek, hogy belébebecc. Hiszön csak äggyet markónék beléd, hát nem hallaná' ám többet delet harangozni!

— Hát annak a rongyosnak is jár a szája? No hát gyertök ide; hányan vagytok apró szentök? Hadd röpiccselek bennetöket a Dunába.
(Duna-Szekcső.) PÁNDI MANÓ.

B a b o n á k.

Ha talált fejszét felveszed a szekérre, felborulsz.

Ha az ökrök megállnak az úton s nem akarnak tovább menni, az onnan van, mert a gonosz űl a rűd végén. Üss hát a bal öklöddel oda háromszor, akkor elbocsátja a szekeret.

Ha Péter-Pálkor dolgoznak, jég veri el a határt.

Ha a tyuk kis tojást toj, azt nem szabad felhasználni, mert felgyúl a ház.

Ha a tehén véres tejet ad, az onnan van, hogy a fecske a tőgye alatt repült el.

Ha ujságot (újholdat) látsz, nem lesz pénzed az egész hónapban.

(Abapuszta, Szabolcs m.)

BALKÁNYI KÁLMÁN.

Tájszók.**Csik megyeiek.**

futri: hebehurgya, félbolond.
gal: göröngy; galos: a szántó-föld, ha nem akar porhanyóan szétmállani a földje szántáskor.
gárgyán: a szerzetház feje.
gazda (pl. nagy gazda): gazdag ember.

glics: fakorcsolya, melyet a gyerekek lábukra kötve úgy használnak, mint a városiak az acélkorcsolyát.
görget: mennydörög.
gránic: az ország határa.
guzsolt marha: melyet nagyon járnak, egészen kihasználtak.

- összegyámbász: megtép, össze-
szever, megütlegel.
- összegyápol: összeszid, meg-
ver.
- hajla: vékony vessző.
- halk: göröngy; pl. „az eke nagy
halkat vet”. De a fák elröda-
lásánál előálló nagyobb forgá-
csok is „halkak”.
- elhérgél: elveszít, játékkal v.
rendetlenséggel láb alól eltesz
vmit.
- hibádzik: hiányzik.
- hime: „ennek a dolognak nincs
semmi nagy hime”: semmi kü-
lönös módja.
- hiszből: jobbról; „hiszbeli
ökör”: jobb oldalra befogott.
- meghitelték: megesküdtették,
hittel erősítették meg, hogy pl.
valaki mint tanu igazat mond-e?
- irogatás: a menyasszony hozó-
mányának összeírása.
- iszánk: sima jég, melyen a
gyermekek csuszkaálnak, iszán-
kodnak.
- intertenció: ellátás, tartás.
- kalánfuter: betegápoló a kato-
náknál.
- kalupol: vágat; „kalubba menj”:
vágatva.
- karuca: a juh vagy tehén,
melynek szarva lefelé hajolva
görbületet alkot, a juhnál majd-
nem egészen kört.
- kércin: hízogó; kércinkedik:
hízog.
- kontorál: 1) szekundol; 2) he-
gedül; pl. „kontorájj no ek
kicsit”.
- leverenda: reverenda.
- lomos: vizes, nedves, harmatos,
leginkább a fű.
- lútyú: pálinka.
- makuj: makacs.
- megendelődik: vmitől meg-
irtózik, hányó ingert kap.
- összementek: összekeltek.
- nagyuram: így szólítja az öcs
felesége férjének a bátyját.
- négyes: négyes bordával szőtt
gyapjúszővet, melyet posztóvá
ványolnak.
- négyeslő: azon rúd, mely mellé,
mikor négyesben szántanak, a
két első tulkot vagy tehenet
fogják.
- nemzetség: rokonok, rokonság.
- nyáskálódik v. pöckel-
dik: a gyermek, mikor min-
dentüvé felhág.
- nyigocás: kisebb cikkekkkel
üzérkedő házaló. (Gyergyó-Szt.-
Miklós.)
- eloltani: megölni; pl. „min-
gyátt elötöm az életedet”.
- zsebbeli óra: zsebóra; tréfá-
san „hagyma” pl. „hol vitted
azt a hagymát”.
- regélő: legelő.
- tajak, tajak ember: teddide-
teddoda ember, magatehetet-
len.
- tángyérkarika: vaskarika a
kerék mellett kívül-belül, hogy
a surlódás kisebb legyen.
- tanórok: sík helyen, leginkább
a falu mellett fekvő kaszáló.
- téglázóréz: vasaló.
- tépélák: élehetetlen, lágy; pl.
„éjen tépélák embért még én
se láték”.
- térpél: szorgoskodik, folyton
talpon van; pl. „ne térpéjjén
mán annyit no!”
- tesvér: rendes jelentésén kí-
vül néha: barátom; pl. „hogy
vagy tesvér?”
- tippadt: erős, szíjjas a kenyér
vagy a föld.
- tonya: erdőn épült major; to-
nyás: ennek a felvigyázója.
- töcsköl: megver, elkínóz.
- tropp: ügetés.
- tűr: kerget; pl. „tűrjed azokat a
lovakot”: gyorsan hajtsd.

türkös: az olyan szarvasmarha, mely társaival mindig öklelőd-zik.

tyúkoj: tyúkól.

újra-ragadat: az az idő, mi-kor az új termésből már sütni lehet.

ural: kér; pl. „én nem urallak annyit téged“.

uraltat: kéreti magát; pl. „erэгgy má, „ne uraltasd annyit magad“.

üdvez: józan; pl. „sohasem üd-vez ő és“.

ügyibe-való: ügyes, takaros.

ület: hátulsó rész.

üver: süppedékes bemélyedés v. gödör folyók mellett v. kaszáló-kon.

összevacsokol: összefogdosás-sal ellágyít.

vakisa: a juh, amelynek szeme körül feketeség van.

valagász: fülétől-farkáig min-dent kikérdez.

vájlogat: mikor valaki beteg, só-hajtozik, de azt sem tudja, volta-képen hol fáj. (A Csiki Lapok VIII. évf. 8. szám Nyíltterében volt olvasható: „Zúg az éji bogár, neki megy a fálnak, Nagyot koppan akkor, aztán vájlogat“.)

ver: fúj; pl. a szél északról vert.

vétfélke: tréfás neve a rövid kis kabátnak; pl. „te és mek-fázol abba a vétfélkébe“.

vidimusz: vízkeresztkor a pap-pal járó minisztráns gyermek.

virhudik: erős vágya támad vmire; pl. „úgy rá virhudott az elmenetelre, hogy ojtant az embér ne lásson“.

vizitka: női ujjas.

zándorodik: ráadja magát vmire; pl. „úgy neki zándoro-dott, hogy most má lesz valami belőle“.

zivar: vihar.

zsigora: fősvény.

PÉTER JÁNOS.

Udvarhely megyeiek.

belétőkéd: megkedvell vmit, bele szeret vkibe, pl. „ne tő-kegy úgy belé abba a röstás lóba (rossz ló, melynek csak a bőre ér vmit rostának), csak nem akarod megvenni“; „nó Istán, te ugyancsak belé tőkettél abba a feteke ricsóba“ (a ren-desnél barnább, fekete személy).

difámál, diflámál: ócsárol, kisebbít, gyaláz, pl. „écsém, ne difámáld annyit apádéko, met ők tartottak (neveltek) föl“; „mennyt diflámájjátok hitván (nem ócsárló, hanem sajnálkozó kifejezés) Jóskát, pedig eleget gyúrja a sárt“ (dolgozik, jó-megy).

eligazodik: elvégeztetik, el-talál, megtalál, megért vmit, pl.

„ha jól belé nem jársz abb' a dologba, nem igazodik jól el“ (nem végeztetik el jól); „kijed má' visszaméhet, me' mű mán eligazodunk valahogy ezen az úton“ (eltaláljuk az irányt); „nem lehet a te beszédeden el-igazodni“ (nem lehet megérteni).

elkárhozik: holondul, eszte-lenül cselekszik vagy beszél, pl. „tám nem kárhoztál el, hogy eladd a házadot“.

elkótyázni: ellicitálni, olcsón eladni, elpotyázni, pl. „az ekzsé-kutor (végrehajtó) mind elkó-tyázta a birtokomat; ha elkó-tyázta (olcsón eladta, elpotyázta) a birtokát, mos' járhat nap-számra“.

furdáncs v. furdáj: furdály.

annyt gagyatolsz, hogy az embőr a beszéggyit sem érti".
 dohánykóró, rossz dohány, pl. „ne pipájj má' többet abból a furdáncsból, met egészen be-bűdösited a házat".
 gagyatol v. gajától: érthetetlenül vagy nem a maga idejében beszél, pl. „te gyermek,

gomojál v. gombojál: fonalat gomojába teker, pl. „gomojáld föl eszt a fonalat".
 him: színe (szövetnek), értelm (beszédnek), pl. „a te beszédedből nem lehet himet varni" (nem lehet érteni, elmenni a beszéden).

KÓBORI JÁNOS.

Különböző vidékiek.

faradzó: a hajó farán levő evező. (Tisza-Füred.)
 hasmánt: négykézláb hason fekve. (Uo.)
 judapor: jodoform. (Uo.)
 kanyargatni: csuszkálni a jégen. (Uo.)
 kozup: kukoricakóróból rakott hegyes boglya. (Tisza-Luc.)
 kunorgó: zsírban sült összesodorított tésztaemű. (Tisza-Dob.)
 kulimankó: zsírban sült tésztaemű. (Büd-Szt.-Mihály.)
 lacsuha: lebbencs. (T.-Füred.)
 majc: a szoknya korca. (Dunántúl?)

őhöñ: pörkölt, hús nélkül, pusztán krumpli. (Büd-Szt.-Mihály.)
 rizsikel a melle a kőhögös embernek: szörtyög, ápol. (Vidék?)
 sufri: karcos, vinkó, löreféle bor. (T.-Füred.)
 sunda: piszkos, rendetlen, pocsek. (Büd-Szt.-Mihály.)
 szelekóla: bolondos, hetrepanna. (Dunántúl.)
 záklás a kenyér: nem jól sült ki vagy talán nem jól kelt, szappanyos az alsó héja fölött; ezt a szappanyos részt az érsekujvári tótok zakalec-nak nevezik.

JAKSICS LAJOS.

Családnevek.

Andor. Ács. Bedő. Bekő. Bence. Berkenyész. Birkás. Bognár. Bongyor. Bőle. Cigány. Cuppon. Császár. Dana. Dávid. Domina. Dobronyi. Dömötör. Fenusz. Gellén. Győre. Hardi. Hideg. Holl. Hollósi. Kalamár. Kánnár. Kelemen. Kenyeres. Kincses. Király. Koca. Kuti. Lantos. László. Lukács. Magyar. Marton. Micók. Mód. Nájpál. Német. Odrovics. Pirbos. Rác. Rádi. Samu. Sável. Sebők. Szalóky. Széles.
 (Gelse, Zala m.)

Andrics. Babos. Baksa. Bali. Banga. Benkős. Berkes. Billege. Bocskori. Borda. Bóda. Cibak. Cigola. Csányi. Cseh. Doma. Döbröntei. Dömötör. Ellés. Falkóci. Ferecskó. Fúzi. Gajdor. Gerencsér. Győrei. Gyócs. Halimán. Hermán. Igazi. Kaj. Kása. Kemenesi. Kozma. Kulcsár. Kutosi. Mikola. Novák. Orbán. Paizs. Pankasz. Peszleg. Pető. Péntek. Rab. Rigó. Ruca. Szép. Szőke. Torda. Török. Vörös. Zsoldos.
 (Mikefa, Göcsej.) SIMON GYÖRGY.

Ágy. Ásványi. Alföldi. Árpás. Alabert. Bence. Bene. Bárányi. Béregi. Boda. Bakó. Bagó. Baronyi. Barát. Bizony. Bárác. Bácsványi. Baka. Bubreg. Bárdos. Batina. Bankoss. Bugyi. Bócel. Bencses. Bárcy. Bércy. Bors. Bükös. Cifra. Cinderi. Cita. Cövek Csirke. Csóka. Csomor. Csanó. Csankó. Csibrák. Csóber. Dózsa. Dóci. Dákó. Dandár. Deszka. Díkó. Derelye. Eper. Frányó. Foki. Fertő. Fonyó. Gadányi. Gaca. Gajdócsi. Gajdos. Gyurok. Gynrica. Halom. Heréb. Húsz. Harsányi. Hubai. Illik. Jindre. Johocska. Jagyugya. Jaksa. Jónai. Karapáncsi. Kismándor. Kedves. Kazal. Kósza. Kóbor. Krajcár. Kisszély. Kalma. Kecskés. Késes. Kacsa. Kolompár. Köntös. Karaszi. Köröss. Kánya. Kölkedi. Lénhért. Magát. Mucskai. Materényi. Mizers. Mundi. Nyúl. Orosi. Ooh. Petre. Pribék. Pisze. Pásti. Pakuszi. Radvány. Ratkóci. Racsmány. Rekettye. Resztli. Rijó. Remete. Szablár. Szépe. Sei. Serli. Seregli. Szlamai. Szajkó. Szidonya. Stupli. Szikora. Toldi. Trukli. Tonka. Tózsoki. Ugi. Ungi. Ugócsi. Ugrik. Vizi. Vaskó. Vajj. Vajas. Zengő. Zab. (Mohács.) PÁNDI MANÓ.

Helynevek.

Határnevek: Birta-Ferencék. Borpatak. Kisbirtópataka. Kolnyik. Kiskúttető. Kosztis. Lapác. Nagykúttető. Ölyvesbírc. Őszgyepűs oram. Őkörfűbírci. Zsófibírc.

(Domokos, Szolnok-Doboka m.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Uccák: Lajda-u. Kocceg. Deszkás-ódal. Zúg. Város. Fekete-város. Sajtó-sor. Hadház-u. Pusztá-udvar. Rác-udvar. Gyepszál. Zajgó. Kankarik. Cigány-sor. Rózsás-víg. Arany-sark. Gazdag-u.

(Hajdu-Szovát.)

RECHNITZ IGNÁC.

Kis-Solymoson (Kereszturfizsék, Udvarhelyszék):

I. Az alsó határban: Kerekáj (a hely fekvése félkör alakot képez). Barta. Kerekáj feje. Likasdomb (az erdő mellett rókalikas hely). Avas. Talpas. Bogárhágó. Csókavár (kedves helye volt olykor-olykor a csókának, s ma is az). Geceházmőge. Patakfő. Almásbűkk. Köblös. Kárhégy (régén erdő volt, mely rejtekhelyül szolgált a rablóknak a lopott marhák leütésére). Nagy-út. Csonkaház (itt egykor templom volt, s környezetében kis falu, azt tartja a rege; a falu dögvérszen pusztult el, a templom még soká fenmaradt romjaiban s innen az elnevezés; ma a község egyik temetője is Csonkaház nevet visel). Sz.-László kútja. Fősd-kápolna. Ásókápolna. Ostormény. Háromszöge. Csonkaházmőge. Csőpögő. Végláb. Szénásvögy. Lótemető. Szilos. József fiak orotása.

II. A felső határban. Fősd-epörjesmál. Széltőve. Orotvány. Gőrnévész. Székösbűkk. Kurtabérc. Egőrág. Domán ponkja. Horgas bűkk töve. Har. Kerekhégy. Két nagymál köze. Nagymál ajja. Nagymező. Rózsáspont (sok vadrózsáiról). Nagymál farka. Juharkút. Nagymál ódala. Nagymál észka. Hosszubűkk. Gyertyánlik. Antal kérésztye.

Magyarós vápája. Kőszikla ajja. Törisbűkk feje. Péterné lika (ily nevű családról). Jakabné. lika (szintén ily nevű özvegy asszonyról). Magyarós. Garó cseréje (ily nevű családról, melynek azonban ma hire sincs). Sárd hídja. Sár feje. Gál füve. Csákán cseréje (itt különböző időkben különféle ércből készült csákányokat találtak a pásztorok). György ősvénye. Sárbűkke. Köles-osztó. Kűs-sár. Lentéd. Csontbánya (nevét vette a szóhagyomány szerint azon csonthalmazról, melyre itt még a török uralom után földművelés közben akadtak; ma azonban semmi nyoma). Várhégy. (erre azekérrel csupán északról méhetni fel jókora kerülővel; itt volt egy török pasának várlaka, melynek romjai annyiban láthatók, hogy téglá- és kődarabokat itt bőven kaphatni; keleti oldalában 3—4 ölnyire bevezető földűreg van, erről a nép azt hiszi, hogy a várlakta pasának temérdek kincsei ide voltak elrejtve; e balhiedelem nyomán a közel Kőrispatak község lakói — előleges engedelem folytán — több napon át nagy erőfeszítéssel dolgoztak is itt a semmiért). Várhégy cseréje. Várhégy tövisse. Várhégy ajja. Mátyás képe. Út tekerete. Aszós bűkk (régén erdő). Cseke padja (ily nevű családról). Kicsi lok.

III. A nyugoti határban: Kerülő. Apró rész. Fogadó fölött. Végbérc. Apróáj. Mátéfi fiak völgye. Mestőr völgye (rég idők óta az unitárius néptanítóktól használt, közel három hold területű fekvőség). Alsó lok. Belső lok. Szöllőshégy ája. Erdő möge. Drácsa (egy Drácsa nevű oláhról, akit itt akasztottak fel). Verőfény. Fősd lok. Segészd ája. Nagy áj. Lőkötő. Jakab erdeje. Bíró erdeje. Virgő (ez egykor közös erdő lévén, hoászas pörlekedés után juthattak az illetők a szántók használatában megállapodásra). Karjas fal (két kiterjesztett kart képző hely). Papházfőle. Tegehajtó (ez a falu felett napkeletről felmagosodó hegyhelység — most erdő — honnan különböző időkben különbözőle ostromokat állott ki az alatta fekvő község). Szoross völgy. Csöbörmezeje. Vermesbérc (az itt található régi vermekről).

IV. Erdők nevei: Tegehajtó (az elébb említett). Fűves út. Bérckapu. Tehengyepű főle. Sátormány. Dėák tanórok. Benkő tanórok. Déllődomb. Kerekhégy. Lapjas. Dombokkőze (itt egymás közelében sütőkemence alakú és nagyságú dombok több csoportozatban vannak). Asztagos. Őrhégy (ez szemben áll keletről az elébb említett basalakta Várhegygel). Őrméhégy (ez Őrhegygel egy vonalban áll s épen úgy néz Várhegyre, mint amaz). Zongota. Gallos. Tiszaduna. (Ez az elnevezés a kissolymosi erdőkről két ágbn meredek lejtőkön lezuhanó patak egyesüléséből származott, melyek a hegyek aljában egyesülve alkotják a „Tiszadunát.”) Kűshalom. Gyökerea. Vesszősbérc. Léányhalom (egy e helyen megölt leányról). Konyhabérce. Pallag. Gyepűhágója. Sárospatak. Szénáshégy. Zádóg útja. Csehi hídja. Kőveshágó. Bércút. Sérszáda. Bozzlik (borzlik). Törisbűkk. Pálpada. Borbépál (Borbély Pál). Kűsmiháj. Ódalos út. Bálint sűrűje. Diszérpataka. Sárbűkke. Várhégy tanóroka. Kerek tanórok. KRIZA JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. OKTÓBER 15.

X. füzet.

VOLF GYÖRGY.

1843 — 1897.

Néhány év óta valósággal üldözi a sors legnemzetibb tudományunkat, a magyar nyelvtudományt, amelyre olyan büszkék vagyunk és amelynek a külföld ítélete is annyi elismeréssel adózik. Akik e tudománynak oszlopai voltak: Hunfalvy, Budenz, Szarvas, sorban kidőlték és most, — még időnk sem volt megvigasztalódni, — követte őket Volf György, élete delén, legtevékenyebb, legérettebb munkálkodása közepett. S mi, akik dolgozótársaik, barátai, tanítványaik voltunk, aggódva kérdezzük, hogy fogjuk helyüket betölteni? hogy fogjuk tovább szőni a tudományos munkának annyi elvágott fonálát?

Volf György az igaz ember és igaz tudós mintaképe volt. Maga volt a megtestesült egyenesség, egyszerűség és szerénység; sem kitüntetésre, sem föltűnésre nem vágyott. Csak kétszer okozott föltűnést életében: amikor először s amikor utószor jelent meg a nagy közönség előtt. Először a Magyar Nyelvőrben, amikor a meginduló folyóiratban, amely a nyelv helyességét akarta megőrizni, mindjárt a folyóirat címét a legélesebb bírálat tárgyává tette. Utolszor pedig az Akadémia nagygyűlésén, amikor a honfoglaló ősök műveltségét ecsetelte, a legszigorúbb tudományos kritikával és mégis meglepő kedvező eredménnyel.

Magukból a nyelvünkben megőrzött nyomokból mutatta ki, hogy a honfoglalók műveltsége sokkal fejlettebb volt, mint eddig nemcsak külföldi gáncsolóink, hanem hazai tudósaink is képzeltek, sőt hogy műveltségük nem egy tekintetben meghaladta az akkori nyugati népeket is. A nyelvi bizonyosságokkal igen elmésen összeegyeztette a történeti kútfőkből vonható tanulságokat s mindezek segítségével oly képet festett, amelyet a haladó tudomány, lehetetlen, hogy meghazudtoljon.

Irodalmi működését a Magyar Nyelvőrben kezdte, s az ő tollharcai voltak ott a legélesebbek. Vas logikája fegyvereivel birkózta le Toldy Ferencnek s Imre Sándornak a neológia melletti kardoskodását. Közben számos sziporkázó apróságot közölt, s egyáltalán Szarvas mellett neki volt oroszlánrésze abban az érdemben, hogy ismét — mint Kazinczy korában — az egész művelt közönség érdeklődése a nyelvművelés felé fordult. Pártok keletkeztek az egyik s a másik irány mellett s végre diadalmaskodott a szócsinálás s az idegenségek hajhászása ellen a józan visszahatás, amely a hatvanas évek mesterkelt nyelvét a népnyelv s a régi nyelv kincseivel frissítette föl.

A Magyar Nyelvőr emberei érezték, hogy a nyelvújítás által sok tekintetben megszakított természetes fejlődést a régi magyar irodalom tanulmányával kellene némileg helyreállítani. Budenz, Szarvas, Volf György azonnal hozzáláttak a legrégibb nyelvmemlékek összegyűjtéséhez s kiadásához. A *Nyelvmemléktár* szerkesztését Volf Györgyre bízták s jobb kezekre nem is bízhatták volna. Az a lelkiismeretes gond s az az aprólékos pontosság, amellyel e földadatot megoldotta, igazán ritkítja párját. S itt meg kell emlékeznünk nagytehetségű s férje munkájáért lelkesülő nejéről, aki a korrigálás fáradságos dolgában tevékeny részt vett. Immár tizen-négyszáz kötet látott napvilágot s a tizenötödik is munkában volt, de a sors nem engedte, hogy befejezhesse.

Időközben, mikor Szarvast betegsége gátolta, Volf részt vett egy ideig a *Nyelvtörténeti Szótár* munkálataiban s ő dolgozta ki programját. Majd ismét egy nagy *német-magyar szótárhoz* látott, mely ami irodalmi viszonyaink közt valóságos életszükséglet, de olyan szeles alapon indította meg e munkát — amelyben szintén felesége támogatta, — hogy néhány évi fáradozás után a folytatásáról le kellett mondania, mert átlátta, hogy egy embernek lehetetlen ez óriási földadattal megbirkóznia.

De legbámulatosabb tevékenységet fejtett ki élete utolsó éveiben. A nyelvmemlékekkel való foglalkozás ahhoz a fölötte érdekes kérdéshez vezette, hogy: „kiktől tanult a magyar írni-olvasni?” S azzal a másik nézettel szemben, mely szerint a honfoglaló magyarok a szlávoktól tanulták volna a latin-betűs írást, fényesen bebizonyította, hogy a Velence-vidéki olaszok voltak tanító mestereink. Ezen a nyomon tovább haladva, egy másik értekezésben azt bizonyította, hogy nem a szlávok, hanem az olaszok voltak a magyarok első térítői. Így jutott aztán éppen korszerűen, az

ezredévi ünnepek idején a többi érdekes őstörténeti kérdés tárgyalásához: hogy miféle szlávok lakták a honfoglalás idején hazánkat, s végre, hogy minő fokon állott az akkori magyarok műveltsége. Ezen nyomozásai folytán jutott ahhoz a fontos eredményhez, hogy a mai hazai népfajok közül egyik sem volt még itt a honfoglalás idején, s hogy a magyar a legrégibb nép e földön.

Éppen most állott működése tetőpontján, most dolgozott a legnagyobb kedvteléssel, valóságos ihlettel a tudománynak legnehezebb s legérdekesebb föladatain, s most kell örökre lemondanunk fényes tehetségéről s nagy munkaerejéről!

De nemcsak a tudományos irodalomban, hanem sok más téren is nagy űrt hagy maga után. Az Akadémiában, hol mint az állandó nyelvtudományi bizottság elnöke működött. A gyakorló iskolában, amelynek ő és Kármán Mór voltak legerősebb oszlopai, s amelyet éppen negyedszázados öröme esztendejében sújtanak a legnagyobb csapások. A családban, amelyben a legjobb férj s a legjobb apa volt. És barátai körében, akik közt ő volt a legkedvesebb, a legigazabb, legbecsületesebb.

Mint ember valósággal klasszikus volt. Az észnek hideg világosságával s a meggyőződés erejével egyesült benne a szeretet melege s a jó szív lágyága. Hogy emberi erényeit méltóképpen leírhatnám, sokkal ékeesebb tollra, sokkal ragyogóbb színekre volna szükségem, mint amelyekkel rendelkezem.

Tanuljunk tőle! Legyen áldás munkáján, legyen áldás emlékén.

SIMONYI ZSIGMOND.

FÉCS-TEJ.

A *fécs-tej*-nek tudtommal teljesen ismeretlen az eredete. Szarvas hagyatékában és Simonyi Zsigmond jegyzetei közt, melyeket fölhasználás végett nekem átengedett, találtam az első útmutatást a szó eredetére. Mindkét helyen mindössze ennyi állt: *biest-milch*? . . . A következő sorok célja ezt a kérdőjelet a szótól eltüntetni s Szarvas és Simonyi sejtését tudományosan is megokolni.

A NySz.-ban ez áll: „*fets-téj*, mindjárt a szülés vagy ellés utáni: colostrum, lac a partu primum PP.; *fécs-téj*: colostrum, lac a partu primum, erste muttermilch PPB.” A szó első előfordulása és a hely, ahol a legrégibb adat megvan, elsőrangú fontosságú. Páriz Pápai szótárának 1708-iki, tehát első kiadásában

van meg a szó először s itt e helyen nyelvjárási értéke van, mert biztosra vehetjük, hogy P. Pápai szülőhelyének, Dézsnek a szókincséből való. Beszédesebb a régi nyelvnél a MTsz., amely sok helyről, sok alakváltozattal közli a szót; az alakokat következőkép csoportosítom:

1. *fecs-tej* (Abaúj m., Háromszék m., Székelyföld, Balaton mell.).
föcs-t. (Zala m. Arács), *föocs-t.* (Répce mell.);

2. *fes-t.*, *fös-t.* (Székelyföld);

3. *fesz-t.*, *fűsz-t.* (Székelyf., Baranya m. Csúza);

4. *frecs-t.* (Abaúj m.);

5. *pēc-t.* (Palócság; Nógrád m.; Gömör m.), *pec-t.* (Borsod m.; Rimaszombat). Nincs bent az adatok közt a *fest-tej*, amely lehet sajtóhiba is, s a *fesztes-tej*, amely népetimológia.

A jelentésre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a *fecs-tej* az a tej, amelyet a tehén a megborjázása utáni napokban ad; figyelembe veendő, hogy a szó mindég 'tej'-jel együttesen használatos és soha se magában állva. Páriz Pápai és Czuczor-Fogarasi árról is értesítik a tudni vágyót, hogy a *fecs-tej* jelentheti a gyermekágyas asszonyok elő (= első) tejét is. Erről a jelentésről csakis az ipolysági népnyelv tud (MTsz.: *fesztes-tej* alatt).

Ami a szó eredetének a historikumát illeti, mindössze Dankovszkynál találunk valamit. Nála is „colostrum, lac a partu primum, die biestmilch, die dicke, unreine milch“ a *föts-téj*, *fetts-téj* s „dicke, unreine milch“ értelmezést csak azért írt, hogy szavunkat összehozhassa az ol. *féccia* szóval (vö. „*fets*, *föts*, *feccia*, ital. *faex*, *fex* lat., das unreine, das sich unten setzt, bodensatz, hefen. mutter, eine dicke brühe“). Az ol. *féccia* (bodensatz, grund, niederschlag, schlacke, hefe, koth, abschaum, schlechteste, Michaelis) = magy. *fecs-tej* egyezése ellen szól a jelentés; a *féccia*-ból azonban (schlechteste) talán lehetne, valahogy a *fecs-tej* jelentését is kimagyarázni. Kérdés azonban, mikép magyarázható a *p* (*pec*), *fr* (*frecs*) szókezdet, továbbá az *-sz*, *-st*, *-s* szóvég, ha a szó olasz eredetű.

Czuczor-Fogarasi etimológiáját az olvasó könnyen elképzelheti; azért lett a kérdéses tejnek *fecs-tej* a neve, mert *fecs* s *egve*, *fecs* k *endvé* löveli ki a tehén tőgyéből (NSz.). A *fecs-tej* a népszava s nem a neológia alkotása; nem is fogható ennél fogva egy kalap alá a *látcső*, *láthatár*, *kötmód*-féle alárendelő összetételekkel. Ha ige volna az összetétel első tagja, akkor a *gyógy-szer*-féle neoló-

gizmusok sorába tartoznék, mert igéje erősen meg volna csonkítva (vö. Simonyi: Antibarbarus 41).

A két etimológia közül a Dankovszkyé tudományosabb a Czuczor-Fogarasiénál, de hibás. Mint már följebb is említettem, a *fécs-tej* a ném. *biest-milch* átvételese s a magyarban kétszeresen érdekes; először, mert mellérendelő összetétel; másodszer, mert olyan vox hybrida, mint *zomok-ktgyó*, *szeccel-szék*, *istráng-kötél* stb.

Magyarázatom ki fog terjeszkedni a szó minden egyes részére; magyarázatra szorul a szó belseje, kezdete és vége.

Ami a szó belsejét, a vokális hangszínét illeti, a magyar alakok meglehetősen egyformák. Valamennyiben rövid a vokális, még pedig vagy *e*, vagy *ë*, *ö* alakban. Az újf. *biest-milch* (vö. Grimm 2, 3; Schöpf Tir. id. 40, Schmeller 1:300) hosszú *i* hangzójú, amelynek a közép felnémetben *ie* diftongus felel meg (*biest* vö. Weinhold, Kleine mhd. Gr. §. 48). A kfn. *ie* diftongusból keletkezett *ie* (= *i*) bizonyos hangtani helyzetben meg is rövidülhet az újf.-ben (vö. Paul, Mhd. Gr. §. 19, 23). Hasonló rövidülést, igaz csak egy szóban, mutat ki Lexer a karintiai osztrák nyelvből (vö. KärntWb. Einleitung, XI. l.). A középf. *ie*-nek azonban az osztrákban *ia* a rendes megfelelője, amely *ia* egyszersmind a kfn. *ir*, *ier*-nek is megfelelője (vö. *biäs*: *biest* Castelli 83; Nagl, Da Roanad 13, §. 10). Az *ie* (ófn. *io*, újf. *ie*)-ből lett *ia*-ra nyelvünkben nincs példa, de van a kfn. *ir*-ből lett *ia*-ra, s ez nyelvünkben *ie* (*piélli*), *é* (*pékli*; vö. kfn. *ie*: kar. *é* a *préfile* szóban Lexer, KärntWb. XI; *fést*: *firste*, vö. *häs*sch: *hirsch*) alakban jelentkezik. A szűkebb értelemben vett bajor *ia*-ból (vö. *biäsch* Schmeller 1:300) azonban válhatott *i*. Kétségtelennek tartom, hogy rövid vokallissal felnémet területen meg kell lenni e szónak, mert hogy felnémet eredetű, azt a szó konzonantizmusa mutatja. A felnémet származás mellett hozom föl azt, hogy a szónak *st*-s alakja is van, még pedig Csík megyéből közölve. Jelen esetben az erdélyi szászra, mint kölcsönadó félre gondolni se lehet abból az egyszerű okból, hogy az erd. szászban a szóközépi és szóvégi *sp*, *št* csakis jövevény szóban fordulhat elő (vö. Scheiner, Die mundart der sieb-sachsen §. 25, anm. 2.).

Ami már most a szókezdetet illeti, meg kell említenünk, hogy kétféle a szó kezdete, úgymint *p* és *f* kezdet. Ez a kétféle szókezdet nem fogható egy kalap alá a *pánkó* és *fánk* esetekkel azért, mert az utóbbi esetben *unverschobenes p'* áll, *verschobenes f'*-fel szemben, míg ellenben a *pec* és *fecs-tej*-nél *b* a két hang alapja.

A bajor *b* hangértékéből megmagyarázódik a *p* szókezdet; a karintiai osztrákokban ma is *p*-vel járja a szó (vö. *piest*: biestmilch Lexer, KärntWb. XI; 26; „slov. *mlésva* [= mai helyesírással *mlěva* Wolfv Slovar] erste milch, bienst oder *piess*“ közölve. Jarnik „Versuch eines Etymologikons der slov. mundart in Inner-Oesterreich 1832, pag. 182“ című művéből, Schmeller 1:300. szep. száz *páz*, biest Lumtzer, Leib. Mundart § 77.). Ezúttal nem terjeszkedem ki arra, hogy a bajor labiális media milyen sajátságon alapul az, hogy mi sok szóban *p*-nek mondjuk. Tény, hogy sok ilyen újfñ, *b* kezdetű szó nálunk *p*-vel van meg. De ugyancsak a bajor nyelvjárásnak a sajátsága, hogy a szókezdő *b*-t *w*-re s viszont a *w*-t *b*-re változtatja („die bairische volkssprache lässt häufig *b* für *w*, *w* für *b* eintreten“ Grimm Wb. 2:1054, a *b* hang tárgyalásánál; hasonlóan az aleman-svábban, Weinhold Alem. Gr. §. 155, 166; s ami svábjainknál: *Betti* helyett *Wetti* stb.). Ennek a hangtani változásnak a tanúja ami *bagony* (MTsz.), *bakter* stb. szavunk is. Az ilyen *b*-ből lett *w*, aztán *f*-é válhatott a bajor-osztrákokban. Jeles példa erre az irodalomba is behatott *fibel* (Abecebuch), amelyről Grimm ezeket írja: „es ist noch ungefunden, wann und wo diese enstellung des wortes *bibel* für den angegebenen besondern sinn aufkam; sie hat allmählich überall eingang erlangt. Aus *bibel* machte die bairische mundart *wibel* (wie aus *babe*: *wawe*, aus *bart*: *wart* und umgekehrt aus *warf*: *barf*, aus *weib*: *beiw* etc.), . . . *wibel* konnte leicht in *fibel* übergehn. Ähnlich ist *fibern*, *fipfern* für *bebern*, *bibern*, umgedreht *blach* für *flach*, *balz* für *falz* [vö. erre a gramm. wechs.-re Weinhold, Kl. mhd. Gr. §. 59] . . . *fibel* steht zuerst in den vocabularien des 15 jhts“ . . . Grimm Wb. 3:1611, Kluge⁵ 106. Ezek után azt hiszem, mind az *f*, mind a *p* kielégítően van megmagyarázva s a szót kétségtelen bajor eredetűnek kell tartanunk.

Hátra van még a szóvég. A *-t* (*biest*) a szó végéről eleshetett akár a magyarban is (*t* előtt lévén: *fecs-tej*); valószínű azonban, hogy ez már a németben végrehajtott. *S* után a *t* már a kfn.-ben is elesett hébe-hóba (vö. *trôs*: trost, *gas*: gast, l. Weinhold, Kl. mhd. Gr. §. 78.) Ez a sajátság megvan az alemanban, sváb-bajorban (*bies* Schmeller 1:300; a bajorban a *t* meg is maradhat és sok esetben *s*-sé lesz előtte az *sz*: *biascht* Schmellernél). Az aleman-svábban a *t* személyrag *s* után elesik (vö. *isch*: ist, *hasch*: hast stb. Weinhold, Alem. Gr. 177, §. 193) s az *sz* *s*-é lesz. Ami már most az *s* (= *sch*)-nek *cs*-vé (= *tsch*) válását illeti,

meg kell jegyeznünk, hogy szókezdetén igen gyakori pl. a kar. osztrákban, bajorban; lehetséges azonban minden helyzetben (vö. Weinhold, Alem. gr. §. 192, Keintzel, Lautlehre 217).

Ezek után, azt hiszem, bátran eltörülhetjük a Simonyi kérdő jelét s német jövevényeink sorába iktathatjuk a *fëcs-tej* = *biest-milch* etimológiát is s a *freca-tej* mellé állíthatjuk a svajci *briešt, bries* (Kluge, EtymWb. 40) alakot.

MELICH JÁNOS.

FRANCIA SZÓK A MAGYARBAN.

A kölcsönös hatásnak mélyebb nyomait csak az oly népek nyelvében találhatjuk, amelyek hosszabb ideig benső, vagy legalább állandó érintkezésben voltak egymással. Közvetett hatást azonban a legtávolabb élő népek nyelve is gyahorolhat egymásra s a kultúra fejlődése és terjedése elviszi az egyes szavakat országokon és tengereken keresztül, egyik világrészből a másikba. A magyar nyelv idegen elemei között is rá-rábukkanunk majdnem minden európai népnek egy-egy szavára, sőt ázsiai, amerikai és afrikai nyelvek szavai is eljutottak hozzánk a világjáró nagy népek közvetetésével. Így pl. a *bazár*, *karaván*, *diván*, *jázmin*, *sál* (angol írásmóddal: *shawl*), *veranda* perzsa eredetű szavak; a *pária*, *kámfor*, *orángután*, *tea* különböző ázsiai, az *oázis*, *papiros*, *zsiráf* afrikai, *kakaó*, *csokoládé*, *kaucsuk*, *jaguár* amerikai nyelvekből valók.

A magyar és a francia nép között sohasem volt az érintkezés sem oly állandó, sem oly benső, hogy a szavaknak nagyszámú átvételére gondolhatnánk; irodalmi nyelvünkben s a mindennapi társalgás nyelvében mégis elég sok a francia szó, sőt — ami meglepőbb — a nép nyelvébe is bejutott nem egy francia eredetű szó.

E szavak különböző úton és módon jutottak nyelvünkbe. A francia irodalmi nyelv legnagyobb hatást a múlt század végén gyakorolt a mi irodalmi nyelvünkre; ekkor vették át íróink a legtöbb francia szót vagy egyenesen a francia nyelvből, vagy pedig a német nyelv útján. A francia nyelv tudása és használata a műveltebb és az előkelőbb családok körében azóta is folyton hat a francia szavak terjedésére. Francia szavaink nagy része a német irodalom, vagy a német köznyelv csatornáján jutott hozzánk, még pedig sokszor elferdített alakban vagy jelentéssel.* Ilyen úton

* Ez elferdített jelentésű francia szavakról volt már szó a Nyelvőrben (26:85); vö. Tóth Béla, Szájról-szájra, 122. Újabban is képződnek ilyen németes alakú francia szók a magyarban. A Nyelvőr idei évfo-

jutottak hozzánk (hogy a sok közül csak a legszokottabbakat említsem) a *toalett*, *neglizsé*, *bross*, *migrén*, *konyak*, *kuplé*, *malőr*, *vízaví*, *kokett*, *sikk* (és magyar képzővel: *sikkés*), *hotel*, *likőr*, *gardedám*, *medaljón*, *blamázs* stb. A kártyázás szavai közül francia eredetűek az *adutt* (à tout), az *ász* (fr. *l'as*, ném. *das Ass*, jelenti kockán és kártyán az egyszemet), a *tuli* (a *tous les trois* összevonása).

Ez az irodalmi hatás a magyar nyelv francia eredetű szavainak csak egy részét magyarázza meg. Vannak az irodalmi és a műveltebb társalgó nyelv szavain kívül nyelvünkben valóságos népies francia szavak is, részint tájszók, részint az egész magyarságban elterjedt népies szók. Ezek két úton kerülhettek nyelvünkbe. Egy részük az irodalmi nyelvből jutott a nép nyelvébe az illető tárgy vagy fogalom megismerése alkalmával. Ilyenek: *dilizsánc*, gyorskocsi, postakocsi, fr. *diligence*; *lavór* fr. *lavoir*; *masamód* és *masamódné*, divatárúsné, fr. *marchande de modes*; a *notesz* szó az ily zsebbevaló jegyzőkönyvek *Notes* feliratából lett, melyet a franciában járatlan iskolás gyerek németül olvas; az *otkolony* is az *Eau de Cologne* magyaros ejtése. A katonaság útján is került hozzánk néhány francia szó: a *bagázsi* fr. *bagage*; *gázsi* fr. *gages*; *menázsi* fr. *ménage*; *plezúr* fr. *blessure*; *sarzsi* fr. *charge*; *svalizsér*, könnyű lovas; *chevau-légers*; *zsandár* fr. *gendarme*. A *regruta* szó is a francia *recruter* igéből lett, s épűgy mint a többi a német nyelv útján jutott hozzánk.

A népies francia szóknek egy másik része nem az irodalom útján jutott a magyar nyelvbe, hanem az élő nyelv hozta őket ide a mult század folyamán beköltözött német bevándorlók ajkán. A mult század második felében a törökvilág idejében elpusztult vidékekre, a Dunántúlra, a Bácskára és a Bánságba, nagyszámú német lakosságot telepítettek a Rajna vidékéről; ezek a maguk nyelvében sok francia szót hoztak el, melyek közül egynehány átment a magyar nép nyelvébe is.

Ilyen szavak: *bondsúr*, *bandsúr*, Bács-Doroszlón *pundsúr*,

lyamában olvassuk (270. l.), hogy a *chambre séparée*-ből csinálta egy vendéglőbeli szolga a *csámbérozni* igét. Ugyane szó második feléből lett Zomborban a *szeperáj* szó, kétségtelenül a *zengerdj* s hasonlók analógiájára.

Néhány francia szó német úton került ugyan hozzánk, de latinos alakkal használjuk, mint pl. *esenidlis*, *turbulens*, *kuláns*, *frappáns*, *galáns*, *elegáns*.

a fr. *bon jour*-ból: dolmányforma kurta kabát; a TSz. szerint, ismerik e ruhadarabot Heves megyében, s az Alföldön (Kis- és Nagy-Kúnságban, Békés megyében). A különböző vidéken használt *budár* szó, a m. árnyékszék, a fr. *boudoir*-ból lett; ugyanennek rövidítései a *buda* és *budi*. A *reterát* is francia eredetű német szó: *retirade*, melyet ilyen alakban és jelentéssel a franciák nem használnak. A *butik* fr. *boutique*. A *kujón* eléggé elterjedt szó; ismerik Sopron és Győr megyében, továbbá a palóc vidéken (Heves és Borsod m.), s az ország keleti részén Bereg megyében és a székely földön; jelentése: kópé, huncut, gonosz, istentelen ember (Vö. TSz.). Ez a szó nem egyéb, mint a francia *couillon*; eredeti jelentése a latin *coleus*-é; de használja ugyanoly megvető értelemben, mint a magyar, a francia és a német nyelv is.

A *kuss* (s ebből képzett *kussol*) eredetije a francia *couche*, ebből lett a német *kuschen* ige, s a magyar *kusti* szintén vagy a fr. *couche-toi*, vagy a ném. *kusch dich!* átmagyarosodása. A *mars!* indulatszó is a fr. *marcher* igéből lett német úton. A *mutyi* (*mutyiz, mutyiban van*) szó az irodalomban is fölüti néha a fejét, a m. feles, osztozkodó; ez sem egyéb, mint a fr. *moitié*, melyet csakis valamely német dialektus hozhatott hozzánk. Ilyen francia eredetű szavak még: *paraplé* fr. *parapluie*, *pasasér* (és tréfásan rövidítve *pasas*), a fr. *passager* igéből a német nyelvben képzett *passagier* szóból; *profit* fr. *profit*; *promenáád* fr. *promenade*; *szolid* fr. *solide*.

Igen érdekes szó a *melák* is. A TSz. szerint ismerik a Marcal mellékén, Rábaközben, Csallóközben és Komáromban, málészájú, mafla, bamba' jelentéssel (ugyanígy használják Bács megyében is); Somogyban és Halason pedig otromba nagy embert jelent. Azonfölül így nevezik több helyütt a nagyfejű és nagyszájú mészároskutyát: *melák-kutya*. Ezt a nevet a mészároskutyák egy francia tábornoktól kapták. Pesti Frigyes említi (Századok, 1880. 432), hogy a badeni és a pfalzi németek *Mélac*-nak nevezték el a mészároskutyákat *Mélac* francia tábornokról, ki XIV. Lajos uralkodása alatt a Rajnán áttört s a német tartományokat kegyetlenül pusztította. „Különös — írja Pesti — hogy Magyarországon sem ismeretlen a kutyák *Mélac* neve azon vidékeken, hol — mint Temesvár környékén — új német gyarmatosok utódai laknak. Nincs kétség, hogy a német telepedők hazájukból hozták e hagyományt magukkal“. Ebből a kutyanévből lett azután a magyarban a *melák* gúnyos, csúfolódó szó.

BALASSA JÓZSEF.

BIRTOKOS ÉS DATIVUS.

III.

(Vége).

A számban nem-egyezésnek — olyan dativusos mondatokban, mint: *kínjaimnak vége szakadt*; fölötte állók a *pártoknak* stb. — magyarázata az, hogy az ilyen birtokragos szótól jelölt tárgyak a *nek*-ragú személyeket vagy dolgokat közösen, egyetemesen illetőknek tűnnek föl előttünk épen úgy, mint a gyűjtő név jelölte tárgyak. Nem ritkán a birtokszónak többféle jelentése is okozza a számban nem-egyezést.

Példák:

Számban egyezés.	Számban nem-egyezés.
Testvéreimnek semmi hasznuk se lesz ebből (az egyént illető haszon).	Legkisebb haszna sem lesz küzdelmeknek (a dolognak hasznos volta).
Janiéknak nem nagyítom a kárukat.	Vedd hasznát a boltoknak, tarts szabót (Faludi. „Nemes ember“).
Szürkéimnek beh sajnálom elveszett párjukat.	Civódásuknak te valod kárát. „Itt hagynád a Bimbót s Lombárt, a hajszását, Kiknek hét vásáronsemtalálni mását?“ (Ar.Toldi.)

A *nek*-ragú nevek itt a nem-egyezés sorában is mind dativusok. Nem mondhatjuk pl. (*nek* nélkül): Nem lesz küzdelmek haszna; se azt, hogy: Vedd a boltok hasznát stb. De, mint mondtam, nem ritkán párhuzamosan halad a számban nem-egyezéssel az egyezés; leginkább amikor előrebocsátjuk a birtokszót, illetőleg a személyragos névutót; pl. (Szépek a könyvei). Csak hasznukat is venné szép könyveinek. „A kis Pista . . . szűr, tarisznya nélkül állott eléjük gulyáséknak“. (Vas Gereben. Parl. Képek); — vagy amikor nagyon hátratóljuk és elválasztjuk a *nek*-es szótól; pl. Bajaimnak bármely úton, de mentül előbb végüket szakasztom. A zavaroknak nem a keletkezésük után szokás elejüket venni.

A többesszámú birtokossal szemben a birtokszó nem igen régen rázta le magáról az *uk*, *ük*, *aik*, *eik*-féle többes ragot: „Vidd a nagy urak füleikbe“ (Faludi) — „mint az argonauták unokáiké“ (Kölcsey). E többes rag ritkultával szükségessé vált a határvonal megállapítása és szemmeltartása. Így támadt bizonyos esetekben az ingadozás, amely ma sem szűnt meg teljesen és amelyet már az a körülmény is megmagyaráz, hogy a dativus *-nek* rag egyúttal genitivus dolgot is kénytelen végezni.

Ennyit el kellett mondanom a szorosán vett főnévről, hogy a szóban forgó névmásoknak (számnevek stb.-nek) a birtokszó egyezésére való befolyása könnyen érthető legyen ott, ahol valamelyikük főnévül áll a mondatban. Ragtalan alakjuk minden körülmény közt főnévül áll és birtokos; pl. a *magam pénzét* költöm *kettőnk* (hármatok, tizük) titka; *mindnyájunk* (valamennyitek) kívánsága szerint stb.

De a *-nek* rag fölvétele különböző utakat jelöl ki számukra. Az egyik osztályba tartozók *-nek* raggal is mind főnévül szerepelnek és csak egyszámú harmadik személyt jelölnek. Ezek: *egy* (*egy-ünk* stb.) és az *ik-végűek*: *egyik, másik, melyik* stb. pl. (birtokos): *együnknek, egyikteknek, mindegyiküknek* létérdeke forog szóban; elfoglalta *valamelyiteknek* a helyét (t. i. *egynek* a többi közül); — (dativus): *melyikünknek* (*melyiteknek*) van igaza? csak minden *ötödikünknek* akad párja a táncban; *egyiteknek* mégis eszébe jutottam.

A másik osztályba eső ilyen *nek-es* név kétféle utat követ. Amikor főnévül áll, lehet birtokos, lehet dativus, mint bármelyik főnév; amikor pedig tiszta névmásképp (számnév stb.-kép) szerepel, akkor csak dativus lehet; és a birtokszó egyezése eszerint változik; amiképp ezt előző cikkeimben fejtettem és példákkal világítottam meg (I. c. 244., II. 291. 292.). Kiegészítem e mozzanatokat két példával: saját *magunknak* csak nem leszünk vádlói; és *tudtotoakra* adták *mindnyájotoknak*. Amott a birtokszó csak harmadik személyben, — emitt a *nek*-ragú névnek mint dativusnak személyéhez és számához illeszkedve, második személyben és többesben egyezik vele.

A tőszámok *kettő*-től végig és a határozatlan számnevek kétféle jelentésűek; pl. „(Csatasorban erős férfiak állnak...) s *kettejők* épen stb.” (Ar. Arist. ford. „A darázsok”). Itt *kettejők* a. m. *ketten közülök*. Ebben pedig: (Ez a bogaras testvérpár); sok bajom van *kettejükkel* (vagyis: *mind a kettővel*). E kétféle értelemnek megfelelően a *-nek* rag fölvétele esetében a birtokszót, nézetem szerint, kétféleképen kell egyeztetni ezekkel a dativusokkal.

Példák:

A személyeknek csak Az első, második, harmadik személyt is beleértve.
számára érteve.

(Nem nektek); — más harmadik Szemünkre hánytat mindhármunknak.
toknak hánytam szemére.

Hát ami bölcs *ötünknek* mi a véleménye? (t. i. az ötös bizottságnak).

(Engem meg téged ez nem aggaszt); de *többünknek* (néhányunknak, számosunknak), már eleve borsószik a háta.

Ötünknek ez volt a véleményünk (*nekünk* . . .).

Borsószik a hátunk *többünknek* (néhányunknak stb.), ha eszünkbe jut a dolog).

A logika, az elmélet a kétféle egyeztetés mellett szól. Hogy a gyakorlat is támogatja, nem merem határozottan állítani.

A dativus az ige határozatlan módjának a személyragjait is igazgatja; pl. Ezt (*nekem*) magamnak illik végezmem. Mindnyájatoknak be kell látnotok. — Amikor első cikkemet ím ezzel az elretentő példával fejeztem be: „Most már magamnak kell beszélnie vele” — azt mondtam magamban: „Ez a példamondat „nimium probat”. De íme kevéssel azután egy újságlapban a következő egyeztetésre (?) bukkantam: „(megapadt az emberanyag) és a vezéreknak kell kiállnia”. (Hátha toll- vagy sajtóhiba!)

Szvorényi nyelvtanában (1864. A részes tárgy mint vonzó) a többi közt ez a példa áll: Ezt mindnyájatoknak könnyű belátnia. Szerintem így van jól: (*nektek*) mindnyájatoknak könnyű belátnotok (így is: könnyű belátni; nem mindig szükséges a személyrag; de ezt itt nem vitatom). Annyi bizonyos, hogy a *nek*-ragú *mindnyájunk* és azon minőségű társai is: *többünk*, *néhányunk* stb. a visszatérő névmásnál alkalmasabbak a főnévi szerep vitelére; mert a határozott módú ige csak egyesszámban és harmadik személyben illeszkedik hozzájuk; pl. *mindnyájunk*, *-jotok*, *-juk* dolgozik; ellenben: *magam* dolgozom, *magad* dolgozol stb. Itt tehát csak az lehet a kérdés, vajjon a *mindnyájunk* dativusa kizár-e olyan kétféle egyeztetést, aminő együtt jár a *kétek*, *kigyelmetek* címzésével: *kéteknek*, *kigyelmeteknek* tudnia kellene; és így is: tudniok kellene —? A kétféle egyeztetést a *mindnyájunk* névmásnál sem tartom ugyan kizártnak; de nem javallom. Szokatlan szófüzés az.

Befejezésül röviden egybefoglalom a fontosabb tételeket.

1) A vizsgálat kiinduló pontja, mint minden névnek, úgy a szóbanforgó névmásoknak (számneveknek stb.) egyeztetése kérdésében is a következő: *nek*-ragú alakjuk birtokos-e vagy részes tárgy — mondjuk inkább: vagy dativus? — 2) Hogy birtokos lehessen, főnévül és ennél fogva harmadik személyben kell állnia. Ekkor a birtokszó mindenesetre harmadik személyben és — a mai nyelvszokás szerint — még többesével szemben is egyesszámban

marad; pl. *magunknak* a készpénze nem sokra rüg. — 3) A *nek*-es alak dativusa ellenben nem főnévül, hanem tisztá névmásul (szám-névül stb.) áll a mondatban; amiért is a birtokszó személyben és rendszerint számban is egyezik vele, vagyis, az utóbbira érve többesével szemben többesre mutató ragot vesz föl; pl. *Mindháromunknak* rosszra fordult a dolgunk. *Magadnak* is szemedre lobbantotta.

Az eligazodásnak általában minden névre alkalmazható módjai im ezek:

A) A helyettesítés, jelesül a birtokosra nézve, a névelő, illetőleg névelős személynévmás; a dativusra nézve a személyragos *-nek*; pl. *Mindkettőnknek* a becsületét sértette meg. *Többeteknek* együttvéve sincs annyi bátorságotok.

B) Bizonyos állítmányok bárminő szerkezetben mindig dativust kívánnak. Az ilyen eredeti dativus soha se válhatik birtokossá; pl. *Néhányuknak* terhükre esik; *terhükre* esik biz az *sokjuknak* (*maguknak* is).

C) Nem egyszer az erős nyomósítás változtat az egyeztetésen. Ekkor is, mint mindig, a vonzat a döntő tényező; pl.: *Többünknek* (*sokunknak*, *nehányotoknak*) foglalkozása a semmitetés; — ellenben (dativussal): *Néhányotoknak* csakugyan foglalkozástok a semmitetés (t. i. *nektek* *nehányotoknak*).

E kérdésre vonatkozó régibb cikksorozataimban jóval több mozzanatot fejtegettem, amelyekre ez a három cikkem ki nem terjedhet. De az itt előadottakból is kitetszik, hogy a *nek*-ragú nevek egyeztetése terén a nyelvtörvények meglehetősen tájékozást adnak. Egyik-másik esetben ingadoz ugyan a gyakorlat, a határvonal sem mindig könnyen fölismerhető; de az egyeztetés szabályairól adott magyarázatom talán mégis meggyőzhette a kérdés vizsgálóit arról, hogy Petőfinek Lehr Alberttől (a januáriusi füzetben) védett verse („*Magamnak* is ugyan kutyául lett dolga”), és a bizonyítékul fölhozott mondatok közül azok, amelyeket előző cikkeimben megróttam, semmikép se védhetők. — Tisztelt nyelvésztársam, saját kijelentése szerint, a döntő szó kimondására vállalkozott. Ez már azért sem sikerülhetett neki, mert a döntő szót Szarvas Gábor mondta ki régebben. Ugyanakkor megokolta Komáromy Lajos; én pedig ugyanazon időben csatlakozván hozzájuk, részletekbe hatólag igyekeztem tisztába hozni a szóegyeztetésnek a *nek*-ragú névre vonatkozó mozzanatait.

JOANNOVICS GYÖRGY.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

(Vége.)

Szabály, Vörösmarty. (Törvtud. Szót.). Előbb *szabás* vagy *szabat*.

Szaval, Döbrentei. (Külf. Játékszín 1821. I. 209). Vö. Phil. Műszót. *declamatio* alatt.

Szenbeszt, Sztrokay Antal. (Törvtud. Műsz.) Az előtt *szembe állt*.

Szenvelgés, Erdy János (Törvtud. Műsz. II. kiadás az *affectatio* cikkben). Csak 1848-ban jut be a kézi szótárakba.

Szerény, Kazinczy. — 1812 február 14-ikén így ír Kishez: „Nem akartam Poetai Berkemet *szerénységből* Erdőnek nevezni“; később (43. l.): „az én tiszteletemre oly méltó, szép és *szerény* asszonyod“. Dessewffy véleménye szerint *szerény* szép szó, jó szó, de azt teszi *régulier*, nem pedig *modeste* (Lev. III.39). Ez észrevétel nem éppen alaptalan, mert a század elején némelyek az *inordinatust* már *szeréntelen*-nek is nevezték. (Baranya Várm. Tiszti Szót. 1806). Ha a *szeréntelen*-ből a fosztó képzőt elhagyjuk, csakugyan inkább a *régulier*, mintsem a *modeste* válik ki. A Tud. Gyűjt. (1818. III.81.) így magyarázza: „A *szer* és *ény* alkotórészekből szerkeztetett össze, a *serény* analógiája szerint“.

Szerv. Somogyi Antal. E szó megvan már a Szegeden 1844-ben Új Szók cím alatt megjelent s bolondabbnál bolondabb szavaktól hemzsegő füzetben, *fatum* értelemmel. A szerző így adja okát: „Tacitusként *fatum non e vagis stellis, verum apud principia et nexus naturalium caussarum*. Ez a *nexus naturalium caussarum*, e rend az, mit kifejezni akarunk. Én tehát a *rend*-, a *szerből* származtatom a *fatum* kifejezésére használandó szót, hozzá tévén (mint az *elhöz* tettük) a *v* betűt. Ugyanitt: *szerves*, *fatalis*, s így van ez Bloch, Fog. Zsebszótáraiban egész 1848-ig. Mai értelmét Szemere ruházta rá. 1846. június 10-én írja Szemere Toldynak: „Apropos, egy új szóm van: *szerv*, *orgán*“ (Munkái III.334). Efféle gondolata Bugátnak már 1843-ban volt (Szóhalm. 103): „Cum autem hanc ideam (organon) hungarus potius per voces *szerkeszteni*, *szerkeszkedni* exprimere soleat, ideo eidem e radice, quae *szer* est, debuisset per aptum quoddam formativum fieri“.

Szeszély, Gr. Dessewffy József. (Akad. Ért. VII.148). „Az angol humorban — így ír Döbrentei i. h. — majd élcz perczeg, majd kesernyesség, miként *szesze* tartja, s ezért is nevezé ezt magyarban Gr. D. J. *szeszélynek*“. Ugyanígy a Phil. Műsz. neki tulajdonítja a *szeszélyest*. Ma nem *humor*, hanem *caprice*.

Színész, Szemere (Munkái I.47). A Társalkodó I. kötetében még *színjátszó*, de már 1832. II. feleiben: *színeszi társaság* (31. l.), *színeszet* (74. l.).

Szobrász, Szemere (Munkái I.47).

Szótag, Rájnis. (M. Helikonra vezérő kalauz, 1781.) — Gyar-mathi (Phil. Műsz.) és Ráth Mátyás (I. Rájnisnál és a M. Hirmondó-ban 1780.) *tátat*-nak akarták nevezni.

Szótár, Ráth Mátyás M. Hirmondója élesztette föl a PPB. dictionariumban levő *Zótár* szót. A M. Hirm. 1781. folyamában először a 187. lapon: „Igy nevezi egygy tudós levelezőm Magyarul igen helyesen a Lexicont“. Azután a 245. l. Végre a 326. l.: „A *Szó-tárt* nem én találtam fel újontan, hanem Benkő József uram emlékeztetett reá, hogy Pápai Páriz akképen teszi ki a Lexicont Magyarul: mert az ő Zótárján kétségkívül Szótárt kell érteni; s az azt valamelly régibb könyvben fogta úgy írva találni, nem tudván pedig igaz értelmét, azonképpen a maga Dictionariu-mába bé-jegyzette“.

Szöveg, Fogarasi. (Törvtud. Műsz.) — Kovácsnál (Chemia): *szövet*, Stettternél (Váltó-jog) *szövény*, Kunossnál (Gyalulat) *szövedék*.

Szurony, Szontagh Gusztáv. (Math. Műsz.) A pangánét régi magyar neve: *péterkés*; SzD.-nál *kard öccse*, *kard fia* is.

Takarékpénztár, Fáy András (Törvtud. Műsz.) Széchenyi *takaréktárra* akarta rövidíteni. (Uo.)*

Tám, Révai (Antiquitates. §. 125). „A *tám*, ortus, oriens, deductum est *támad*. Sed *tám* pro ortu et oriente, semen primi-genium, est etiam apud hebræos“. Ma már csak összetételeiben (*támfa*, *támpon*t) él.

Tanterv, Bugát. (M. Akad. Évk. V.138).

Táp, Révai (Antiquitates §. 29). „Alimentum et nutrimentum, aptum sane vici nomen, unde scilicet ista suppeditari solent. Hoc autem valere palam est ex derivato inde verbo *táplál*, quod adjecto affixo formativo ita prorsus natum esse facile quisque advertet; ut a *szám* verbum *számlál*; a *szem* verbum *szemlél*“. Innen a Kossuth Pesti Hírlapjában az alumneum magyar neve: *tápda*. (Törvtud. Műsz.).

Tárgy, Horváth Ádám. (Psychologia 1792). Vö. Phil. Műsz. A szó régi, de még PP.-nál is csak ‚meta, ziel, zielscheibe‘ érte-lemben. (Vö. „Ha madárra tárgyalysz, ne pöngesd ijadat“. km. Dug.). Az objectumra addig nem volt megállapított szavunk. Apáczai: *előtte levő dolog*-nak, Barczafalvi *előzmény*-nek, Bárány (1790) *ötlöny*-nek, a Kisdsz. *ötlemény*-nek vagy *ötlet*-nek akarta nevezni; másfelől Kovács Mihály (Chemia I.152) a *tárgyon* materiát akart érteni, így: *hétárgy* = caloricum, *vízárgy* = hydrogenium stb.

Táv, Tari Pál. (Theoriája a világ alkotványja mechanismu-sának. 1800). Ebben az egyetemi dissertatióban, mely Dugonics vezetése alatt készült, *táv* apsis, *főtáv* periheliumot, *altáv*, aphe-liumot jelentett; de már a század első negyedében általában ‚distantia‘ értelemben használták. Ma már csak összetételeiben él.

Távcső, Kmeth Dániel. (Tud. Gyűjt. 1817. VI.147.) — Bugát-

* A nép *takarék*ra rövidíti.

nál pedig *tácső*, érdekes okadatolással: „Vox e radice vocum *táv*ol, *távolság*, quæ non ut quidem habere volunt *táv*, ubi litera v coincidentium duarum vocalium gluten sistit, sed *tá* tantum est, et voce *cső* coaluit, convenitque cum oppidi cujusdam marmarosien-sis, quod *Tácső* dicitur, nomine“. (Szóhalm.)

Terem fn., Révai elevenítette föl. (Kazinczy. Munkái VII. Gloss.). „... Argos váramnak belső *teremében* gyenge kezével ott szó...“. Még 1833-ban is a Jelenkorban hangugratás nélkül: *teremet*, *teremét* stb.

Termőhely, Zay Sámuel (Mineralogia 1791). — Az ásványi, növényi *fundort*-ra a legújabb időkig az idétlen *lelhelyet* használták, míg a Termtud. Közl. a *termőhelyet* újra föl nem elevenítette. Ma már így van Ball. szótárában is.

Terv, Helmecczy (Phil. Műsz.). — Elterjedését a harmincas évek legelejére tehetjük. (Társalkodó, I.39).

Tökély, Baróti Szabó Dávid (KisdSz.). Nála virtus, és *tökélyes*: virtuosus. (Vö. Szemere, Munkái III.137.) — Mai értelmében Kisfaludy Károly hozta divatba. (Szemere, Munkái II.253). Toldy már 1823-ban használja. (Nyr. 10:218).

Tömít, Nyulas Ferenc (Erd. orv. vizek. 1800. I.). Voltaképen am. tömődötté tesz s az *állít*, *szállít*, *futamít*, *takarít*, *térít* stb. analógiájára van készítve.

Törvényesít, Nánási Benjamin (A magyar polgár örököse 1799).

Túlság, Gr. Dessewffy József. — Kazinczy 1816-ban (II.86) ezt írja Dess.-nek: „Nem látszik jónak, mint ezek nem volnának, *innenség*, *környűlség*, *mellettség*“. A mire Dess. (91) azt feleli: „Ha *felség* jó, miért volna a *túlság* rossz“. Azonban a *túlság* nem szép szó; igaz, de nem lehet minden szó szép és nem is kell hogy legyen“.

Tüntet, Szontágh Gusztáv (Math. Műsz.) Vö. Nyr. 25:9.

Tűzálló, Kovács Mihály (Chemia II.204). „Olyan szó, mint *őrálló*; így csináltam ezt is: *levegő-ég álló*, id quod in aëre libero non corrumpitur“.

Uracs, Dugonics. (Szemere, Munkái III.42).

Utaltvány, Császár Ferenc (Váltojog). — Előtte s meg utóbb is sokáig *utasítványnak*, *kirendelvénynek* nevezték az assignatiót.

Utász, Baricz György (Math. Műsz.).

Ügynök, Császár Ferenc (Váltojogi Műsz. 1840).

Ünnepély, Szemere. (Munkái I.47). — *Ünnepélyes*. (Társalkodó, I.22).

Ütem, Arany János. — „*Üteny*-nek nevezték a tactust, kik az *any* képzőt oly panacaeának tartják, mely minden szócsonkítási sebet meggyógyít. Én az *ütem* szót helyesbnek gondoltam. (Próz. Dolg. 11.)

Üzér, Fogarasi. Magáénak vallja a NSz.-ban.

Üzet, Fogarasi. (CzF. VI.698). — Különben Baranya-Vármegye Tiszti Szótárában (1806) megvan már *üzet*, praxis értelemben; „*proxim exercere*: üzetet folytatni“.

Vágy fn., Versegghy. (Szemere, Munkái II.259.) Nincs meg sem SzD., sem SI.-nál.

Vándor, Kazinczy. — E szó hapax legomenonja megvan már Com. 1673-ik évi Januájában is (NySz.). Kaz. elevenítette föl. (Szemere, Munkái II.259.) Elvonás a *vándorol* igéből.

Vény 'recipe' Bugát. (Akad. Évkönyvek V.147). Érdekes, hogyan igazolja: „E szó a *lény* analógiájára van csinálva, t. i. a mint ez a *le-ni* igéből, a *vény* a *ve-ni*-ből; s annál inkább sikerültnek tartható, mert a *vény* különben is az írott documentumok képzője“. (Szóhalm.)

Vésnök, Kunoss. A Szófüzérben (1834.) magáénak vallja

Villany, Kunoss. (Tud. Gyűjt. 1831. VI. köt. 46). — „Ezen szó első tagja bizonyosan elődinknél virágzott egykor, de elhalt a törzsök és csak sarjadzása maradt fenn ezen közönségesen esmért szavainkban *villám*, *villámlik*, *villan*, *villog*; a második tag *any*, *-anya*, nemző; s így vélekedésem szerint ezen név nemcsak azt jelenti, hogy a *villany* természetére nézve ugyanaz, a mi a villám; hanem még azt is eléggé érteti velünk, hogy az csak kisebb mennyiséget s mintegy szemünk előtt láthatatlan nemzöt jelent. Ezek voltak nevezetesebb okaim, hogy a latin nevezetet elmellőzni bátorodom, s hogy a helyett a *villany* nevet mertem létesíteni“. — Bugát (Szóhalm.) rosszalja, így szólván: „*Electricitatem alii praeunte Schedelo villany dicunt, sed minus bene*“; ő a *berz* szót ajánlta.

Virágzat, Kazinczy. — Szemere (Munkái III.43) neki tulajdonítja s a *mennyezet*, *boltozat*, *csillagzat*, *magzat* analógiáival igazolja.

Virány, Berzsenyi. (Ajánlás Verseihez 1808.) „Felleng sas elméd Delphi' dicső egén 'S a Kegyek életadó *virányin*“. (Vö. Kazinczy-Dessewffy Levelez. II.387 és Szemere Munkái III.140.) Dessewffy erre a mintára akarta a *licht*-et *villány*-nak nevezni, „mert *világ* azt is teszi: *welt*, és így kettős értelmű“.

Viszhang, Baróti Szabó Dávid. (Vö. Szemere Pál, Munkái II.260 és Szvorényi Fejl. tűn. 47.) „Még ezelőtt kevéssel — így szól Kazinczy 1788-ban — esmeretlen volt a *viszhang*, s ki nem érzi, hogy a *viszhang* nem egyéb az ecchónál“ (M. Múzeum I.185). Cal. és MA.-nál *kehó*; SI.-nál *térhang*, Kreszn.-nél *berekszó*, Bugát-nál (Term. tan) *forhang*, fordult hang helyett. — Csallóközben *visszúton* annyi mint: visszamenet (Nyr. 1:333).

Vizsga, Versegghy (Tiszta Magyarország 116). Elvonás a *vizsgál*-ból; nála ugyanígy *dorga*, *tápla*, *zaba* stb. Legelőször Bloch 1843-iki szótárában, de csak mint melléknév; főnévül 1848 után kezdik használni.

Zöm, Szemere (Munkái I.46). Elvonás a *zömök* melléknévből, mint a *szemöld* a *szemöldökből*, vagy talán a *zömöcskél* igéből. 1848-ig egy szótárunkban sincs meg.

Zuzmó, Diószegi és Fazekas. — „A *lichenek* a debreceni botanikusoktól kapták, a *zuzmorához* való hasonlatosságuknál fogva a *zuzmó* nevet“. (Hazslinszky, M. Birod. zuzmóflorája VI. l.)

J e g y z e t. Ez összeállításból törlendő a *hajlékony* szó (Nyr. 360), minthogy már a XVI. században Beythénél is előkerül (NySz.).

KIRÁLY KÁROLY.

BÁCS-BODROG VÁRMEGYE HELYNEVEI.

Bács-Bodrog vármegye néprajzi tekintetben egyike a legérdekesebbeknek. A történelem folyamán sokszor és sokféleképen változott lakossága. A különböző nemzetiségek nyelvének, egymásra való hatásának érdekes maradványait találjuk a helynevekben.

Abból az alkalomból, hogy a belügyminisztérium a hazai község- és egyéb helynevek hiteles törzskönyvének szerkesztését elhatározta, az e célból alakult országos bizottság Bács megye történelmi társulatát is főlészólitotta, hogy a községek neveinek származásáról és történeti fejlődéséről adatokat nyújtson, továbbá, hogy az esetleges helynév-változtatásokra nézve javaslatot tegyen.

A társulat évkönyvének (XIII. évf. I. füzet, 1897.) idevágó cikkéből valók az alábbi — nyelvészeti szempontból érdekes — adatok, melyeket (zárójelben) helyiel-közzel pótló- és magyarázó jegyzetekkel toldottam meg.

Vármegyénk helyneveit két csoportba oszthatjuk: magyar és idegen eredetűekre. Mindkét csoport ismét két osztályra különíthető: olyanokra, melyeknek jelentése érthető s olyanokra, melyeket értelmezni eddig még nem sikerült. A községek legnagyobb részét a X. századtól a XVI-ig, s a XVI. és XVII. századok közti időben keletkeztek. A mohácsi vész előttiék magyar (esetleg kún, bessenyő, bolgár) eredetűek, a mohácsi vész utániak nagy része szláv, kisebb része török eredetű. A magyar eredetűek jobbára a telepítő vagy birtokos személynek, vagy pedig a helységben levő templom védőszentjének nevét viselik (Bács, Bodrog, Orbász; — Szt. Iván, Szt. Tamás). Néha a birtokos földesúr és a védő szent neve együtt is szerepel (Cobor-Szent-Mihály). A szláv nevek többnyire csak fordításai vagy elferdítései az eredeti magyar neveknek (Petrovo-szelő — Péterréve; Feketity = Feketeegyház); de vannak gyökeres szláv nevek is (Verbász, Pivnica). A törökök is ferdítették el magyar neveket (Cobor-Szt.-Mihályból lett Zombor), de új neveket is adtak (Ada - sziget, Kula - torony).

A társulat mindezen helynevekre nézve megelégszik azzal, hogy nagyjában, legalább hozzávetőleg rámutat arra, hogy az illető helynév eddigi történelmi kutatások alapján, mely korban keletkezett, a régi oklevelekben hogyan van írva, mi volna eredeti alakja, milyen legyen mai helyesírása s végül mai alakjának megváltoztatása kívánatos vagy jogosult-e? A helynevekre nyelvi

szempontból kevesebb gondot fordít; az pedig kívánatos és jogosult volna, hogy sokkal több név mai alakját változtassák meg, illetőleg állítsák vissza régi, eredeti alakját, mint amennyinek javasolja. Élni kellene a kedvező alkalommal. Jegyzeteim erre, valamint egyes helynévnek nyelvi vagy népetimológiai értelmezésére vonatkoznak. Az alábbi sorozatba fölvettem ugyanazon évkönyv másik cikkéből is (Néhány szó B. B. vmegye tagozatáról stb.) néhány helynevet. [Szögletes rekeszbe egy pár megjegyzést tett — a szerk.]

Ada. A török hódoltság alatt keletkezett s török szó, szigetet jelent. *Apatin*, a mohácsi vész előtt *Apáti*; visszaállítható. *Almás* (Bács-). A török hódoltság korából.

Bács: m. v. e. személynévből. *Báthmonostor:* m. v. e. *Baja:* m. v. e. *Bajmok:* m. v. e. (Mondják Bajmak-nak is). *Bajsa:* a m. v. e. Bajcs; török ferdítés. *Baracska:* m. v. e. (Mellette folyik a *Bara* nevű ér.) *Begecs:* m. v. e. (Begyé-nek is mondják). *Bogyán:* m. v. e. *Bresztovac* (Bács-): m. v. e. Szláv név, szilfás erdőséget jelent (Bács-Szilás?). *Béreg:* a m. v. e. Berek; visszaállítható. *Bikity:* a török korból való szláv ferdítés. Azonos a m. v. e. Büköd nevű helységgel; Bükhegyre változtatható. (Annyival is inkább, mert a magyar ajkú lakosság hosszú ideig Bükhegynek nevezte ültetett Bükk erdejéről.) *Bezdan:* a török korból; valószínűleg a közelében feküdt m. v. e. Barthán helység nevének elferdítése. *Bukin* (Bács-): hajdan Buki. (Buk nem betűszerinti olvasása-e a szláv *buk* *vuk* = farkas)-nak? -in = -é, tulajdona. Nem lehetne megmagyarástani?). *Borsód:* a m. v. e. Borsód-Szent-Lőrinc; Bács-Borsódra igazítható. *Bulkesz:* a m. v. e. Sávoly-Keszi; török ferdítés, Bács-Keszire változtatható. *Bogojeva:* a m. v. e. Boldogasszony-telke; Boldogtelekre (?) visszaállítható. *Becse* (Ó-), m. v. e.

Csatalja: a m. v. e. Bat-alja v. Path-ala-Szent-Péter. Török-szláv korból való. Régi írásmód szerint Csataljának irandó (de így is írják: Csata-alja). *Csávoly:* valószínűleg a m. v. e. Chayol helység. (Nem *Sávoly*? Vö. *Bulkesz-Sávoly-Keszi*.) *Cséb* (Bács-): m. v. e. (A *cséb* szigonyalakú fa-eszköz, használják kévekötésnél a gabonaszálak összefogására, s a szénakazal megerősítésére úgy, hogy kötelet akasztanak bele; a Bánátban s Zomborban *kuká*-nak is hívják). *Csonopla:* a m. v. e. Csomokla. *Cservenka:* a török korból. Szláv szó, erősséget jelent. (*Červen* = piros. Cservenka személynév is. Nem kellene megváltoztatni?) *Csantavér:* a m. v. e. Csonta-fehér. *Csurogh:* m. v. e. Csik-ér. *Csertai-ág.* (Volt Duna-ág Baja mellett.) *Csendes-Duna-ág.*

Dautova: a m. v. e. Daut és Davat alakban. (Változatlanul marad?) *Déronya:* a török korból. *Deák-Ferenc*-zsilip (Baja). *Doroszló* (Bács-): m. v. e. (Népetimológia: *De rossz ló!* Szláv fuvarosoknak mondták a falubeliek, s ő rajtuk száradt.)

Emuosity. Szláv ferdítés *Himesegyház*-ból. (Változatlanul marad?)

Feketehegy (Bács-): a m. v. e. Fekete-egyház. (Vö. Szeghegy = Szegegyháza. Szláv: *Feketity*; magyarok is mondják *Feketics*-nek.) *Filipova*: a török korból Fülöpszállásra változtatható. *Földvár* (Bács-): a m. v. e. *Futak* (Ó- és Új-), egy t-vel: a m. v. e.

Gara: a m. v. e. (Népetimológia szerint az uccára kiöntött hamu és koromról — *gár* — nevezték el.) *Gákova*: a m. v. e. *Kakat*: Gátfalvára (?) változtatható. *Gajdobra*: a m. v. e. *Gajdel*. (Gajde = duda. Változatlanul marad?) *Gardinovce*: a török korból. (Vált. marad?) *Gombos*. (Vasúti állomás. Régen csak csárda volt, s a csárdás neve Gombos. Most is még így mondják: Wir gehen *zum* Gombos. — nem: *nach* G.). *Gosepodince*: a m. v. e. Boldogasszonyfalva. (Marad?) *Glozsán*: lehet, hogy azonos a m. v. e. Jozsán v. Gyosán helységgel. *Gyulafalva*. *Gyurgyevo*: hajdan Almás-Szent-György; visszaállítható.

Hodzsák, *zs*-vel és *k*-val: a török korból; *odzsák* v. *hodzsák* kéményt, tornyot, meg telepet is jelent. (Marad?) *Hegyes* (Kis-): a m. v. e. Hegyes-Turul. *Horgos*. *Huja* (Kis-). *Harcász* (mocsár). *Hulli*, mocsár Apatin alatt.

Jankovác: a m. v. e. Chózapa, a török korban Csózapa v. Jankószállás; 1751-ben Jankó; Jánosira vagy Jankóra változtatható. *Járek*: e tájon a m. v. e. Ireg nevű helység volt. *Jarak*-nak neveztek ezelőtt a római sáncokat. (Marad?) *Jegricska*-ér.

Katymár: a m. v. e. Kagmar. [Olv. *Kagymár*. A szerk.] (Marad?) *Kunbaja*: a török korból. (Népetim. *Kum' baja*! Jer hozzánk! Így csalogatták letelepülésre az arra járókat.) *Kernyaja*: a török korból. (Kernya-alja? Kernya: pataknév.) *Krusevlya*: a török korban Körtvélyes. Szerb fordítás; visszafordítandó. *Kollut*: a m. v. e. Kulud. Kelődre v. Kelőfalvára változtatható. *Kupussina*: a török korból. Kertézfalvára változtatható. (Kupusz = káposzta). *Karavukova*: a török korból. (Marad? *Kara* = fekete. *vuk* = farkas, *-va* = -é). *Kissács*: a m. v. e. Kis-Alch; Kis-Ácsra változtatható. *Kulpin*: a m. v. e. Kurpe, Kulpi. (Marad?) *Kér* (Kis-, Ó-): a m. v. e. Kéri. *Kucura*: a török korból. (Marad?). *Káty*: a m. v. e. Kati (Marad?). *Kula* (Bács-): a török korból; tornyot jelent. *Keresztúr* (Bács-): a török korból. *Kovil*-Szent-Iván. (*Kabul*-): a m. v. e. Szent-Iván (A *Kovil* marad?). *Kaniesa* (Ó-): a m. v. e. Kákony (volt község Baja mellett). *Kucska*. *Kigyós*-ér. *Kalandos* ág. *Kopolya*-Duna.

Lality. A török korból. (Marad?). *Lok*: a m. v. e. Lak. (Marad?).

Mađaras (Bács-). *Martonos* (Bács-), a m. v. e. Mateovics. A török korból. (Pusztanév a birtokosról.) *Mélykút*, *Militics* (Nemes-, Rác-), *Mosorin* (Mosori is), a török korból. *Mohol*: a m. v. e. Moharéve. (Marad?) *Monostorszeg* (Bodrog-): a m. v. e. Bodrogh-Monostor. *Mocskos-zátony*. *Mosztonya*, ér.

Nádaly. A török korból. (Nád-alj?). *Novoszeló* (Bács-): a m. v. e. Ujfalu; visszaállítható.

Obrovác: a m. v. e. Orbász-palotája; Orbászfalvára változtatható. *Ómoravica* (egy szó): a m. v. e. Marótfalva; visszaállítható. [Inkább Ó-Marót.]

Pacsér, a m. v. e. (Talán *Bácsér*? *Bács* neve ér volt.) *Palics* (Pality; régen: *Pál-egyház*. Marad?) [Sokkal ismertebb név, semhogy szabad volna megváltoztatni.] *Palánka* (Ó-, Uj-), a török korból. *Parabuty*, a török korból. (Marad?). *Paraga*, a m. v. e. Parragh; Parlagra változtatható. *Plávna*: a m. v. e. Palóna. (Marad?). *Pivnica*: a török korból. (Szerb *pivo* = sör; *pivnica* = sörház. Marad?). [Lehetne Pince.] *Piros*: a m. v. e. (Vö. Cservenka). *Petrovác*, a m. v. e. Bába-Szent-Péter; Bács-Szent-Péterre változtatható. [Ilyen hosszú neveket kerülni kellene.] *Petrovosselő* (Bács-). Hajdan *Péterréve*. Szerb fordítás a török korból; visszaállítható. *Priglevica*-Szent-Iván. A török korból. (*Pri-glavica* = al-vezér. *Priglevica* marad?) *Pandur* (község Baja mellett), *Pandur-sziget*.

Rém, a m. v. e. *Rigyica*: a m. v. e. *Rég*. (Marad?). *Rongyos-Dunaág*.

Sándor. Sové (Ó-, Uj-), a m. v. e. *Sumva* = Somva. (Marad?). *Sugovica* (patak Baján). *Sumár* (Kis-, Nagy-; erdő volt Baja mellett).

Szabadka. (Szerb: Zubudka, Subotica = Kisszombat? — Zomborban van egy sörház, a *Szabadka*, a tulajdonos nevére „Gyerünk a Szabadkába!” mondják. Vö. Nyr. 1897. IV. f. „Hogy lesz a civisből bika”). *Szántova*: a m. v. e. Zantho = Szántó (A -va marad?). *Szeg-hegy*: a m. v. e. *Szegegyháza* (Vö. Feketehegy). *Szállás* (Kis-), a török korból. *Szilvás*, a m. v. e. Bács-Szilvásra változtatható. *Szivac* (Ó-, Uj-): a m. v. e. Telek; a török korban Telek v. Szivac (visszaállítható volna). *Setanicsics*. A török korból. Szláv név. Őrszállást jelent. (Marad? Mondják *Setanicsics*-nak is. Népetim.: *Setani-csicsa*! Állj meg, öreg! Állítólag 1848-ban egy öreg szerb vezérnek mondták a pusztá lakói, mivel náluk biztonságban lehet.) *Setapár* (Ó-): a m. v. e. (*Seto-par* = 100 pár. Bogcsinovacra, Apatintól északra levő telepre 100 pár grancsár, határőr, telepedett le. Hallomás után.) *Szóna*, a m. v. e. Zond. (Szond? Marad?). *Szent-Iván* (Deszpót-): a m. v. e. Szent-Iván-Keszi. (Deszpót helyett tán Keszi?). *Szent-Iván* (Felső-). *Szent-Tamás* (Bács-): a m. v. e. *Szunyog*-csárda.

Tataháza, a török korból. *Temerin*, a m. v. e. (Marad?). *Titel*, hajdan Titul. *Tisza-Kálmán*-falva. *Torosa*: a m. v. e. Torzsatelek. *Turia*: a m. v. e. *Topolya* (Bács-), a török korból. (Szerb *topola* = hársfa. Topolyán sok topola fa van.) *Tovarisova*, a török korból. (Szerb: *Ti tovaris ova*! = rakd ezt!) *Tovarnik*-zátony (*tovarnik*-rakó). *Telecska* (dombok). *Táp*-csatorna (Baja mellett).

Ujfalu (Bács-): a m. v. e. Ujvidék. A mult század óta viseli e nevet; előbb *Pétervárad-sánc* volt.

Vajsza, a m. v. e. *Vaskút* (Bács-), régen *Báth-Kút*. *Verbász* (Ó-, Uj-), a török korból. (Szerb: vrba = fűzfa. *Fűzes*?) *Veprovinc*, a török korból. (Marad?) *Vilova*, a török korból. (*Vila* szerb tündér-név.) *Wekerle*-falva. *Város*-sziget. *Vajas*-folyó.

Zsablya. A török korból. (Marad? Zsaba = béka; *ssabia* = békaé; *Békás*?) [*Zsablya* elég magyarosan hangzik.] *Zenta*: a m. v. e. *Zyntarév* volt. A XVIII. sz. óta a mult század végéig állandóan *Seenta* volt. (Vissza kellene állítani. Somogyban is van Senta falu.) *Zombor*. A XVI. sz. óta viseli e nevet. A m. v. e. *Cobor-Szent-Mihály* volt; a törökök ferdítették el *Zombor*-ra. TRENCSENY KÁROLY.

JELENTÉS A MAGYAR NYELVŐR PÁLYÁZATÁRÓL.

A Magyar Nyelvőr szerkesztője a f. évi januári füzetben pályadijat tűzött ki valamely helyi nyelvjárás leírására. Szeptember 1-ig hat pályamű érkezett: 1. Máté-Szalka és vidéke nyelvjárása. 2. Somogy-Csurgó és vidékének tájszólása. 3. A badacsonyvidéki nyelvjárás. 4. Nyelvsajátságok Baranya-Ózd vidékéről. 5. Bács-Doroszló község nyelvjárása. 6. A mohácsi nyelvjárás.

A bíráló bizottság tagjai (Szinnyei József, Vikár Béla és alulírott) sajnálattal tapasztalták, hogy a pályázat eredménye sem a munkák számát, sem pedig értéküket tekintve nem felelt meg a várákozásnak. Nem teljesült az a reményünk, hogy e buzdításra oly vidékekről is kapunk nyelvjárásleírásokat, melyek eddig többé-kevésbé ismeretlenek voltak. A pályamunkák legnagyobb része jól ismert vidékek nyelvét írja le, s alig gazdagítja eddigi ismereteinket. Csupán az 1. számú tárgyal kevésbé ismert vidéket; az 5. számú pedig annyiban érdekes, hogy Bács-Doroszló község lakói, kik 1756-ban települtek dunántúli megyékből mai helyükre, nyelvjárásukban maig megőrizték a dunántúli nyelvjárás egyes sajátságait.

A pályaműveknek egyike sem oldja meg teljesen feladatát, nem ad hű képet a feldolgozott nyelvjárásról; inkább csak arra szorítkoznak, hogy megállapítsák a szembetűnőbb eltéréseket az irodalmi nyelvtől; felfogásuk módjában is sok az elemi tévedés. Legrendszeresebb s anyagát legjobban dolgozza fel az 1. számú, míg az összegyűjtött anyag tekintetében figyelmet érdemelnek a 6-ik és 4-ik számúak. Ezek alapján a bíráló bizottság egyhangú véleménye, hogy a kitűzött első díj nem adható ki, a második és harmadik díj buzdításul a „Máté-Szalka és vidéke“ s „A mohácsi nyelvjárás“ c. pályamunkáknak adandó. Az előbbinek szerzője *Pályi Gyula* tanárjelölt, az utóbbié *Kalma István* polgári iskolai tanító.

Budapest, 1897. október 1.

BALASSA JÓZSEF.

A bírálók véleménye alapján ezúttal az első díjat nem adhatjuk ki. A második díjat *Pályi Gyula* tanárjelölt, a harmadikat *Kalma István* polgári iskolai tanító nyerte el. *Somssich Sándor* baranya-ózdi néptanítónak pedig elismerésül a becses anyaggyűjtésért a Magyar Nyelvőr három évfolyamával szolgálunk. — A többi pályamunkának használható adatait szintén közölni fogjuk, tájszavaikat pedig a M. Tájszótár szerkesztője fogja fölhasználni.

Együttal újra kihirdetjük a pályázatot. Újra *egy száz-koronás és két ötven-koronás díjat* tűzünk ki valamely *helyi nyelvjárás* leírására, amely eddig tüzetesen nincs még leírva. Terjedelme ne legyen több egy nyomtatott ívnél. Határidő 1898. május 1. A bírálók tisztét ismét Balassa József, Szinnyei József és Vikár Béla társaink szíveskedtek elvállalni. Minden nyertes munka a M. Nyelvőr tulajdona marad.

A többire nézve utalunk az első pályázatunkban foglalt figyelemztetésekre.

Budapest, 1897. október 5.

A SZERKESZTŐSÉG.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Nyelvészeti jegyzetek a XVI. századból.*

Vitézlő Bánffy Pál és Bánffy Ferencz nemi nemű egyeneten dolgoikban ez képpen egyesenedtek meg. (Okirat, kelt Borsá 1551.)

Ez kivén (többször) ,ezt kivén' helyett (uo.).

Mind a kettő jószágokban, e helyett: mind a kettejők jószágában (uo.).

Adó adó jobbágy: adófizető jobbágy. (Eredeti okirat, kelt Bodola 1555.)

Mely határ járt levélből (-járó helyett; eredeti okirat 1563. Gróf Béldi Ákos leveles ládájából).

Ketek itélete tehet róla: ketek is megitélhetik (uo.).

Birja mint őstől maradt jószágot, mindenek ellen, ha kik ellenzenék is, mert mindenek ellen vérre. gyökérre ötet illeti. (Székely okirat 1564-ből.)

Ez költést (költekezést) Biró Antal is, ezen-ígyen (hasonlóképen) mondja (uo.).

Ez dolognak megállására biróul köték László Mihályt és

Fábián Deákot. (Székely okirat. 1564. husvét után való szombaton.)

Hogy zálog képen volna ő nálik (uo.).

Ez is mind leszállot kötöttek: ezeket a nehézségeket is mind elenyésztették (uo.).

Azt is mondok a Felséged levele tartása szerint, hogy a folyó bősset felvegye és az jószágot megereszse. (1569. illetőleg 1564.)

Mert levelét sem látogatta meg: nézegette meg (uo.).

Mi ugyan az zálagos jószágról, Idecs Lukács nevű emberrel, ki ugyan Gerébje vala, felseged elibe intők okadásra (uo.).

És mikoron János király Bethlen Eleket hűtelenné vetette volt (hűtlenségben találta). Németországba mene Bethlen Elek (uo.).

Az oszlást tőlők Arapatakában, Erősdben megkérnök (e h. tőlők osztozást kérnénk; v. őket osztozásra kérnök, 1570).

Martonosi Farkasnak hagyok

* A Nyr. régibb kézírataiból. Néhai jeles történetbúvárunk, Deák Farkas, ez adatokat, úgy látszik, kézírati forrásokból jegyezte. A SZERK.

Szent-Rontáson egyházhelyet nemessel (1574).

Teszek ilyen felfejthetetlen testamentumot (megmásíthatatlan végrendeletet, 1577).

Néhai Kővér János felesége Bikfalvi Katalin asszony Kőkösben lakozandó (1586).

Mert látom hogy Ketek egyéb tilalommal nem tilhozik* (uo.).

Töttünk Gyekében lakó Wesseli Gáspárral ilyen végezést és cseret. örökbe megmaradandót (1597).

Adtuk együnk az másnak (e h. egyik a másinak, uo.).

DEÁK FARKAS.

IRODALOM.

Balog István költeményei.

Húsz esztendő. 1875—1895. Költemények, írta Balog István.

Ennek a kötetnek ötven költeményét Balog Budapesten írta, huszonhármát írt Gyomán, huszat Pécsen, tizennyolcat Győrött, tizenegyet Békés-Csabán, hatot Pusztá-Décsen, ötöt-ötöt Bükkös-dőn, Szarvason és Pusztá-Révheren, négyet-négyet Dobozon és Pusztá-Kakaton, három Szent-Lőrincen Pest megyében, kettőt-kettőt Vésztőn és Kis-Újszálláson, egyet-egyet Gerlán, Debrecenben, Ercsenyén és Lucskin, míg kettőnek a helyét nem jelölte meg s egyet kétségesnek jelölt. Az író tehát sok helyen megfordult, köztük jó magyar vidékeken s gyűjteménye innen is, onnan is tüntet föl sajátosságokat, de leginkább szülőföldjének, a Körös mentének nyelvéen ír.

Számos vidéki és régies szava méltó a kijegyzésre. Ilyenek:

Rak rá az apró nép *csuhét* a parázsra (Őszi este).

Féskén hallgat *lippenve* a madár (Szabadban).

De mily zaj ez, mily sértő *rivalom*? (uo.)

Hallani szavát az első *gögyülésnek* (Kis lány születésére).

Rejtve az irigység *sandaló* szemétől (D — nének).

Kopár ugaron az *ördögsekeret*** (Hugomhoz).

S *titogástól* immár szólani sem tudna (Levél a pusztára.) Az üvegből jó *titogást* nyelve (Bangó Bálint). Zokogott szegényke, csak *titogott* belé (Tündér Ilona) stb.

Aztán megy, mint *széliramat* (Faluhelye).

Annak arcát szégyen, *pirotság* nem éri. (Útmutató).

* Olv. *tilosszik* (v. *tilhosszik*?). Ime az az alak, melyet eddig csak következtettünk a *tiluv*t, *tilovek*, *tyologyek* formákból; l. TMNy. 267.

A SZERK.

** Az alföldön így hívják a széltől hajtott *barlangót*. (A szerző jegyzete.)

Névtelen írókból || éji mécsnél jól *kibaggadozám* | a történetet (Bangó Bálint).

Mikor a vágy *lessel-loppal* támad (uo.).

Válaszolni kezd nagy *léhvel-péhvel* (uo.).

Tarkóján végig *iszamkodott* (a nedv, uo.).

Tajtézkzik dűhében, *csikorog* magában (Tündér Ilona).

(Elment gonosz Ármány) s csendesen, *sappogva*

Az édes alvókhoz kúszott lopakodva (uo.).

Félig mankón, félig tört lábán *bicével* (uo.).

Irdatlan messzeség választott el tőled (uo.).

Nem nézte, hol az út, mindegy volt előtte,

Földetlen földeken csak haladt előre (uo.).

Folt hátán folt bocskor (uo.).

Barétos sisak (Kinizsi).

Igy beszélt Magyar né teljes *egy hústomba'* (uo.).

Néha *cubban* csupán, mikor hal vetődik (uo.).

A megrendült állat tántorodott egyszer,

Majd kábulatából ocsúdva hirtelen,

Szeme szöktében a megsebzőnél terem (uo.).

Iszonyú szökéssel a lovashoz *robban* (uo.).

Nosza a nagy kamasz *nekidicserkedik* (uo.).

Kedvem *ruszeant* (uo.).

Űrgetik-forgatják, írva rá mi lehet?

De tudományukkal ki nem *baggadozák* (uo.).

Levél ha esik le csöndesen *neszeze* (uo.).

Húznak a csapatok lejtőjén a várnak (uo.).

Ödöng a cseh-rabló egérutat nézvén (uo.).

Reggelig húzódó *réjás* lakomák (uo.).

Ne hagyjad *kardéra* országod a pogány ozmannak!

Most támadnak *túlnat* (uo.).

Általában jól ismeri a nép foglalkozásait, beszéde módját; közöttük nőtt föl, szívesen ír róluk. Bizonyítsák ezt még a következő idézetek:

Szilaj táncát *rakja* (A Dunán).

Hanem biz' ott a *fogásban*

Sok még a *vakbarásda* (Régi vágyam).

Szabja, szurja, *öti-föti* (uo.).

- *Hijja* van a falkának? (kérdi a számadó).
 — Nincs *hiba* a falkámba' (feleli a juhászlegény). (Vallomás.)

Suhog künn a munka (Aratás).

Délibábos róna boglyája, keresztje.

Gondért, fáradságért gazdagon *eresztve*,

Piros buzaszemmel fizet a gazdának (uo.).

Ritkán lelni szőlő között a *gohért* (Szüreten).

Szöjj *türemelő vdsenat* (Hugomhoz).

Kék s piros *fejtővel* szódd csíkos abroszszá (uo.).

A magasba' *kurrogatva* vándor daru szól (Visszajövet).

Béka, egér és *vicsok* (Otthonom).

Ha kivertem a ménest a *laposba* (Kinyilott a . .).

Réz itcében hozza a bort *helyembe* (Pusztai élet).

Volga folyón átkelének

Ki tömlővel, ki meg *lappal* (Faluhelye).

A Kőrös egy *könyökében* (uo.).

Építkezni hozzáfognak:

Falut ülnek másik helyre (uo.).

Elment Erzsi, rőzsészedni,

Meg is telt már *hamvasa* (Basa fája).

Karingónak, csőregének,

Legénycsaló csemegének (uo.).

Iramodva az erdőnek,

Benne hosszú, nagy *szélt vőnek* (uo.).

Szalad egyenesen a Kőrös-forgónak (uo.).

Az őskard ! *lapozhat-e* parasztot robotra? (Bangó Bálint).

Deres őszre megjött a *szűz* tél (uo.).

Kojtorogva űlt a *kucikba* benn (uo.).

Hogy lesz, mint lesz, *tudokálni* serény (uo.).

Szegény tyúk,

Mikor ólját *kárálva* ott hagyta (uo.).

(A zöld butykost) *meghúzza* suttyomba (uo.).

A rárakott cók-móknak alatta

Csak úgy görnyed, kushad az *úradta* (uo.).

Még az ökörszem is bokra közepette

Kondor keselyűnek bátran *elmehetne* —

Amit ott mezei kis virágnak látunk,

Bokorszámba bátran *elmehetne* nálunk (Tündér Ilona).

Nagyot csördít, *kondít* zúgó karikása (Kinizsi).

Hallod-e, te *lisztes*, a teremburádat (uo.).

Mit tudna az nézni egy *bukó paraszton*? (uo.).

Ott *vackol* az emse síró malacokkal (uo.).

Mint *ágyást* forgató villája (uo.).

Csíkos szőrtarisznya, tömve jó *degeszre* (uo.).

Fütykös a *kezebelije*,

Melylyel a kutjának *kótyászott* feléje (uo.).

Odaint hát Mátyás egy *suttyó* szekereset (uo.).

Nosza, ahány csupor, *órondi* a házba',

Mindegyiknek akadt pártfogó gazdája —

Ragad egy *órondit*, borral színig telve (uo.).

Mint *hozhatná szóra*, azon tőri eszt (uo.).

Soha ilyen erőt, mióta ők *nyersek*,

Nem mernének vele emelgetni *verset* (uo.).

Tyhű! a *lobogását*, ahol felszentelték! (uo.).

Tömött *szűtyőt* lelnek a szegre akasztva (uo.).

Vállát, mint egy darut, kocsi alá szegte,

S *nyúljánál* fogva a sárból kivetette;

Recsegett, nyikorgott *juha* és *felhérce* (uo.).

Egyik sem akarván *kiállni a gyepre* (uo.).

Nem sok *eső járt rá*, hogy nagyra nyúlhasson (uo.).

Öblös kondérokban

Forralják a vizet *koppólének* ottan (uo.).

Egyikét-másikat az ilyen kifejezéseknek többször is használja, ami jelentését jobban megvilágítja, de olykor ellenkezőleg, bizonytalanabbá teszi. Gyakran él pl. az *ujfent*, *titogni* és *juházni* szókkal, vagy még egy példa a *lerusszan* igére:

Egy szakadék — nem sok számba —

Lerusszan a Kanaánba (Faluhelye).

Itt *szakadék* csapatot jelent s számba alaknál szokottabb számra. Említésre méltó a *szer* szó használata: Mindegyik *szer* mindig harci viadalra (uo.), *Szer* volt a tréfára (uo.).

Jól esik továbbá nyelvérzékünknek az ilyeneket olvasnunk:

Lignek-lógnak rajt' a ruhadarabok (Sápadt asszony). — Egy *lecseppet* sem (A hajléktalanok). — Fátylat terít az éj völgyre, hegyormóra (Hegytetőn). — Kis *falu lábujában* (November 1.). — *Gulya*

nép ... (Hellász ege alatt). — Kis *gelikém* (Basa fája). — Révedő lelkünknek világító tornya (Útmutató). — A bércfő messze *csilló* hava (uo.). — *Hófuvas* árok (Bangó Bálint). — A pulyka vérszin *pótyögője* (uo.). — *Körülráncos* kötő (Tündér Ilona). — A fölkelő napnak *bíborodó* lángja (uo.). — Szólt az ősz *nyomottan* (uo.). — Kik ott *porlatok* alva (Kinizsi). — *Párja-hívó* fűrnek pitypalatty *verése* (uo.). — *Sekélyén* régi kiöntésnek (uo.). — A malomba' *zsákolni* (uo.). — *Elcsihadt* a kutya (uo.). — Elszedik a vándor *motyóját* (uo.). — *Elküllőfelez* (uo.). — A lovak *felvág*nak (uo.). — Körbe jár a kulacs, benne *a hegy lelke* (uo.).

Az eddigiek kevésbbé tüntetik föl a szerzőnek egyéni nyelvét, inkább csak otthonosságát az élő népnyelvben. Ami a magáé, az csupán szórványos, de ebben is akad sikerült kifejezés, olykor könnyed, máskor tömör. Például:

Minden rózsája *rabságra ígérne* (Tündér Ilona).

Kopott volt az útas, mentéje, zsinórja,
Ahány, annyi felé *sóhajtott le* róla (Kinizsi).

De a csípős szellő talán irigyelte:
Kora hajnalba már álmából felverte,
Felfázt, reszketett (uo.).

Nehezebben barátkoztam meg ezzel: Messzire *pislog* a paripák patkója (uo.). A hasonlat alapja merészen van választva, de elfogadható, sőt a képzelemre bízva szépen fest.

Csinálnak, pillanatnyi szükségből előkapottnak látszik azonban ez: S ha kínálom, azt sem kérdik: Boron adom vagy *szőszőn*? (Régi vágyam.)

Meggondolatlanság szül komikus ellenmondást ebben:

Fontos ágyúgolyók szikrázó falakkal
Beszédet folytatnak *siketítő halkkal* (! ?). (Kinizsi.)

Hasonlók: *Ordít*nak az ágyúk *búgó mormogással* — *dúdol* a halál a golyók *fütytyében* — (uo.).

Nem értem ezt: Ott pőfög másutt a lakodalmas kása, Ezért lesz a szakács keze-gyógyulása (uo.). Valami babonára vagy szokásra vonatkozhatik, amelyet nem ismerek. Amennyire azonban teheti, az író köteles a kommentárt nélkülözhetővé tenni. Áll ez egyes ismeretlenebb szókra is, melyek értelmét a hely magyarázza, vagy legalább sejttesse. Így olvasom nála: „A *fuka* most nyugszik” (uo.). Mi az a *fuka*? A Tajszótárban megtalálom, hogy a véka nyolcadrésze. Egy előbbi idézetben használja a *láp* szót tutaj, talp' jelentéssel, de ott inkább sejthettem.

Egy szava lepett még meg, a használat helye azonban érthetővé teszi s mint mozzanatos hangutánzó ige életrevaló:

Bevárja Báthory a bőszen hetvenkedőt

S bünt rajta olyat, hogy számot tenne kettőt. (Uo.)

A Tájszótárban csak *büng* van meg, a. m. bong, bűg.

Ezzel bevégeztem a vaskos kötet nyelvének ismertetését s hiszem, hogy ami érdekesebb jelenség a nyelvészek számára benne van, megemlítettem.

REGŐCI Győző.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Német jövevényszók. *Meg-paradol* megöntöz, meglocsol; *paradold meg má a ház föggyét* MTsz. = Schmeller: *an-spradern anspritzen, aufspradern aufspritzen*. — *Paráhol*: 1. *paráhol az eső*; nem esett, csak egy kicsit *paráhol* az eső; 2. vízzel megpermetez MTsz. = Schmell. *spræen niederd. wie hochd. sprühen, spritzen*. (mhd. *spræjen, spræwen*.) *Spræ* ein leichter sprühregen, regenschauer. Valószínű, hogy a mélyhangúságot a *paradol* hatása okozta, mivel nemcsak *paráhol* van, hanem így is: *paraholás*. Különösen érdekes *parantyás, prányás, pőrantyás*, permetes. harmatos, csatakos; magashangú alakja *pirinty, pirintyös, pöröntyös*. Eredeti itt is a magashangú változat, s őse *sprentzen oder regen*, imber, amely eredetileg ige is. Tehát mélyhangúvá *parantyás* stb. szintén a *paradol, paráhol* hatása alatt lehetett, noha a bajorban is van *spratzen*, melyből azonban közvetlenül a mi szavunk aligha származhatott.

SZILASI MÓRIC.

Paráhol, porhanyó, porhál. A *paráhol* ige Szilasi a német *sprühen*nel teszi kapcsolatba. Érdekes, de nagyon is merész kísérlet. Sokkal egyszerűbb a közönséges szláv *prah* (őszl. *prahŭ*) szóra gondolni, mely port jelent. Ennek hangzásra nézve szabályszerűen megfelel *paráhol, parahol* (különben Szilágyiságban *práhol* is van még). A permetezés, locsolás jelentése pedig könnyen fejlődik a porzáséból, vö. a német *Staub* és *stieben* rokonságát, az eső jelentésre nézve pedig *Staubregen* és *Gestöber* „nach mhd. *stöuben*, Staub machen“, továbbá: *szitál* az eső. „porozó, ferge-teges, havas idő“ Tsz. Egyébiránt a szláv *prahŭ* szócsaládjának jelentései (l. Mikl. EtWb. *perch-* alatt), „*stieben*, *flattern*. *fallen*, *regnen*“ s pl. az ide tartozó újszlóven *prseti* épen az eső permetezését jelenti. Viszont a magyar *paráhol* Baranyában a. m. paza-rol, azaz szór.

Talán e szláv szócsaládhoz tartozik a m. *porhanyó*. Vö. őszl. *prahněti* porrá válni, és újszl. *perhnen*, tót *prachŭviv* (seml. *prachŭvivuo*) pudvás, purvás, redves, rutén *porochno* redves fa (így: „Nem vadami porhonyu és taplós fák ezek“ NySz.); újszl. *prhel*, porhanyó stb. (Horv. *prhak*, nőn. *prhka*, porhanyó; innen a szék. *porka* „vékony hó“?)

Vége ide tartozhatik még *porhál*, a vetemények körül meg-

keményült földet kapával könnyedén fölvgadlja s porhanyóvá teszi'. Vö. ószl. *prhati* 'flattn' ? de másfelől újszlov. *porahljáti* és *rahljáti* 'locker machen, auflockern' ? SIMONYI ZSIGMOND.

A régi magyar szórendből. A latin nyelv hatását a magyar szórendre különösen a latinból fordított nyelvemlékeken lehet megfigyelni, de nem lehet fölteni, hogy mindig a latin nyelv hatása okozta a régi szórendnek a mai nyelvhasználattól eltérő formáját. Ugyanis némelykor idézve van egy latin mondat és ha egybevetjük a magyar fordítással, azt látjuk, hogy épen a latin szórendtől tér el akkor, amikor ma ép oly szórendet használunk, mint a latin. Pl. HorvC. (180) cui nomen erat: Kynek vala neue. Ez a formula mintegy megkövesedett és soha másképpen nem fordul elő. MargL. (36): kynek vala neue peter; (39) kynek vala neue evrsebet; (39) es ev vala penitencia tarto; (75) hatodyk soror vala neue margyt.

Mindezekből azt látjuk, hogy az alany a mondat végére szorult és az állítmány, habár csak segédige, az első helyet foglalja el. Az utolsó példa annyira siet az állítmány kitételével, hogy kettészakítja a birtokost és a birtokot. A régi magyar szórendben a legfontosabb az állítmány volt, ez került a mondat elejére, a mondat többi része pedig utána igazodott. Erre még példa MargL. (66): es elmene alazatosson jffyv lazlo Kyrál; DehrC. (35): es vala ev velek egy szerzetes ember; (48) akara evtet ez jmdsagtol meg vonny pokolbely evrdeg; MargL. (70): es ez zvl dyzno-nak serteeuel evzve maradekat vezevre kevtetzve ez zent zvz; megszakítása a birtokos és birtoknak a határozó által.

Némelykor az állítmány megszakítja az értelmezőt és az értelmezett szót. MargL. (12): Az ev anyanak meg vgy mond vala Kyralne azzonnak ez zent zvz. Ezt az alany is teszi, pl. MargL. (37): Ezenkeppen levn zent margyt azzonnak temetese bela Kyrálnak leanyanak.

BIRÓ SALAMON.

Levél. Jelentése: 1. folium, Blatt, 2. epistola, Brief. Nem érdektelen, hogy a szanszkrit *patra* is 1. Blatt, 2. Brief; vö. még a német Blatt szót 1. falevél és 2. lap, újság.

PATRUBÁNY LUKÁCS.

De a magyar *levélnek* epistola-jelentése kétségkívül a szláv nyelvekből ered, mert a *list* szó egész szláv-ság-szerthe 1. falevelet, 2. írott levelet jelent.

A SZERK.

Sok lud farkast győz. A Nyelvőr 22:231—2. ll. Szarvas Gábor a Kis Tükör és a Debreceni Protestáns Lap közt folyó vitába beleszólván egyebek közt ezeket írja:

„Meg vagyunk győződve, hogy ha a debreceni bíráló nem sajnált volna egy kevés fáradságot és utána nézett volna, a szóbanforgó közmondás egyáltalában nem adott volna legkissebb vitára se okot, hogy vajjon igazán *dísenót* győz-e sok lúd? Sirisaka Andornál Magyar

közmondások könyve' 212. lapján, Ballagi Teljes szótárában, Czuczor-Fogarasiiban a *disznó* szó alatt, valamint a *lúd* szó alatt is, továbbá a Nyelvtört. Szótár I. k. 510. lapján mindenütt csak így olvashatni e közmondást: Sok lúd disznót győz; a ludaknak farkassal való vitaláról se a *farkas*, se a *lúd* szó alatt nincs semmi említés“.

Hogy végkép kiderüljön előttünk az igazság, olvassuk el e néhány sort is: „Vitézségedről csak annyit tudok, mennyit azon bölcs magyar példaszó: „sok lúd *farkast* győz“ gyanítani hagy“. (Fáy András: Ö. M. 1843. I. k. Mesék és allegoriák. Ajánló levél VI. l. Így az első kiadásban is.) A debreceni bíráló tehát nem tehet róla, hogy közmondásgyűjtőink a dolognak könnyebb végét fogván, a régi gyűjteményeket egyszerűen lemásolgatták. Margalits Edénél is hiába keressük Fáynek és a debreceni bírálónak farkasát, pedig bizonyos, hogy egyik se szopta az újjából. Hogy a farkasos vagy a disznós változat hitelesebb-e, arról ezek után nem lehet vitatkozni; egyik olyan, mint a másik, de hogy a sokasággal szemben magunkra alkalmazva — mint a Kis Tükör tette — a disznós változat furcsa izlésre mutat, az való.

KULCSÁR ENDRE.

A kuglizás műszavaihoz. Baján 9 *fával kriksepdrtit* játszanak, mikor *vándli* (ha a golyó az oldaldeszkat érinti), *mezüláb* (ha a golyó nem érinti a pálya elején fekvő deszkát) és *hátról* is *gilt*. Hét fával *zsinórt* lehet játszani s ilyenkor kiki annyi vasat (kr.) *hús* a kasszából, a hány fát talált: de megjegyzendő, hogy az *első* (baba) és a *lyuk* duplán számít. (Lyukat az út, akinek golyója a babák közt *fut* el, de egyet sem talál.) Zsinórt, bizony, csak *egyenest* dobó játszhat, nem holmi lassú *kákedlis*. A vándliban sokat ér a *kákedli dobás* is, mert ilyen is sokat *dűthet*. Ha ledűlt a *közepe* (első fa, bíró és hátsó fa), akkor „nyitva van a *diadalkapú* v. *érsekkapú*“. Ilyenkor az dob, aki jól tud *eggyes fára* játszani; mert legnehezebb eltalálni a két *jobb* és a két *bal dämét*, míg a két *paraset* vándliru' is megy. A jó dobót *favágónak* hívják. Ha egyik annyit ütött, mint a másik, akkor *djnkstellt* van; ha nem, hát fizetik a *fórt* a vesztesek.

Legjobb, ha az ember *pinka-pénzre* játszik, mely csak két vas. Ha egy baba egy kr., sokat fizethet az ember, pláne, ha el köll *vérszni* (ha sok dobó hiába fecserli el 3—3 dobását) egy rongyos fán. Aki *teliből* (9 babából) egyet se talál, fizet egy liter bort; de az is, aki 9-et *ver* egy dobásra. Ha a golyó a *kuglistátt* dobogójáról visszaugrik, akkor vagy *kupán* ver egy babát, vagy *tottyot* (*pontot* is) mond.

Akkor dobáljon az ember, ha *ándungja* van (jó kedve és előérzete) és ki ne adja kezéből a már fölvert golyót. JENŐ SÁNDOR.

Bakonybíró. Somogy és Szatmár megyékben, valamint az alföldön is hallottam, hogy egyik játészó *pakombíró*t, másik *bakombíró*t, ismét másik *bakonybíró*t mondott, de nem volt ez a játéknak egy neme, hanem azon eset, ha valaki egy dobással az *első*, *középső* és *hátról* bábót leütötte. A középső, a többinél nagyobb bábót mindig *királynak* nevezték s neveztem magam is. TRENCSENY LAJOS.

Makaróni szók. A magyar ember ha nagyon jól lakik, vagy valamit jóízűen elfogyaszt, *megcsömörlik*, *csömört* kap. Az egyetlen híres „magyar betegség”. De már ezt is megirigyelte tőlünk a német. Így a pozsonyi németek szintén ismerik már s náluk sem ritka a *semer*.

Pozsony a hazája még a következő felemás szólásoknak is: „Nincs pénz, Wasser trink!”, „Oh du lieber Augustin, ez az élet ő’ nagy kín!” A pozsonyi keresk. akadémián a *felsőisták* vannak divatban. A Népt. Lapja pályázatai közt olvasható az *orgonista*. Alföldi (kecskeméti) embertől hallottam a *handléroz* mintájára *ugatéroz*. A komáromiak *nudelli*, *nokelli*, *csipkeli*-féle tészta főznek a levesbe. Az utóbbi tősgyökeres magyar szó (csipke, csipedt, csipetke) idegen képzővel. A pápai deákoknál hallható: „imperfectum, futurum, — neki futok, kifúrom”.

RECHNITZ IGNÁC.

Talpalatnyi vagy **talpalattnyi**? Szótárakban, jeles írók műveiben, hírlapokban többnyire *talpalatnyi*-t találtam. A NySz. *talpalatnyi*, *talpalatni*, *talpalatné* és *talpallatnyi* alakokat ismer és a *talpalat* (fundamentum; grund) főnevet. Ez utóbbi megvan CzF.-ban is: „*Talpalat*: 2) Egy talpnyi mérték. Pl. *Talpalatnyija* sincs, vagy: *talpalatnyival* sem bír = semmi (fekvő) vagyona sincs”. Vö. még: Ne mozduljak ki e helyből soha, Ha egy *talpallat* kéne (János király. I. felv. 1. sz. Arany ford.). Nincs egy *talpalat* is telepedni, temetni elég van (A. Székely S.: A székelyek Erdélyben. III. é.).

Az általános irodalmi használat s a *talpalat* főnév ellenére is hibásnak tartom a *talpalatnyi*-t; szerintem egyedül a *talpalattnyi* helyes. Így értelmezem: *talp-alatt-nyi*. Király Pál Rendszeres m. nyelvtanában is: *talpalattnyi* = talp alatt elférő terület. Lám a „vén Márkus” is: „*Talpa alá* tette s úgy esküdt a földre”; s úgy aztán az a *talpalattnyi* föld, amelyen állott, csakugyan ladányi volt. Jókai is helyesen írja: „Minden *talpalattnyi* földjét százakra, meg ezerekre tette” (Elegy-Belegy). Leirattam e szót többekkel, nyelvész meg nem nyelvész emberrel, s’ mindenki két *t*-vel írta. Nyelvtanilag csakis úgy helyes. A codexekben s más régi írásokban levő *talpalatnyi*-t hibás írásnak, a *talpalat*-ot pedig hibás rövidítésnek tartom, melynek értelmét nem is értem.

TRENCSENY KÁROLY.

A Budenz-Albumban az önállósított határozókról irtomban én is érintettem e kérdést ilyenformán: „*talpalatnyi föld* talán egy megvolt vagy föltételezett *talpal* igéből van képezve, de érdekes és figyelemreméltó a köv. etimologizáló helyesírás, mellyel újabban is találkozunk néha: egy kr. jövedelem, egy *talpalattnyi* föld nélkül, Kazinczy Levelei 3:351”. — Most meg vagyok győződve, hogy e melléknév a *talpal* igéből származik. Hisz ez ige ki van mutatva a NySz.-ban ilyen jelentéssel is: jár, gyalogol; *talpallás* a. m. járkálás; *talpalat* a. m. fundamentum vagyis talp, valamint *sarkalat* = sarok, *szögelet* = szög, *tetőzet* = tető, *héjasat* = házhéj stb. ! Tehát egy *talpalatnyi* = egy talpnyi. — Ha a *talpalatt*-ből származnék, akkor a régieknél is előkerülne a.

két *tt*-vel való írásmód. A *talpalattnyi* kétségkívül csak újabb okoskodás eredménye, illetőleg az *alatt* névutónak önkénytelen belekeverése, mint mikor Jókai azt írja: „A férjek a pipázóba lőnek számkivette, hogy ne *lőbalattlankodjanak*!” (Hétköznapiak 155.) Vagy mint napjainkban sokan a *küsködés*be beleértik a *küsdést* és így írják: *küsködés* stb. eff.

SIMONYI ZSIGMOND.

Tolvajnyelv. Furfangos csalóbanda garázdálkodik már évek óta a fővárosban. A csalók zálogcédulákkal fonják be a kiszemelt jókabátos embert, aki többnyire tapasztalatlan vidéki kereskedő. Húsztagú szövetségben élnek; saját külön tolvajnyelvük van s *dumázók*-nak nevezik magukat. A zálogcédulának *portéka* a neve, a rászedett embert *Palinak*, a csalás módját *dumának*, a veszedelmet s a rendőrséget *balhének* a főkapitányságot *nagy balhének* hívják.

(1897. IX. 16.)

BUDAPESTI HIRLAP.

Kész van. Ehhez hasonló szólás van használatban Szeremlén (Pest m.) ilyen alakban: De hamis embőr van ke! vagy: Tán kie is szocilista van ke?

ADÁM IMRE.

Heyden Sebald beszélgetése. Több oldalról figyelmeztettek arra, hogy Heyden Sebaldról szóló cikkemben meg se említettem, hogy a Beszélgetések először az Irodalomt. Közlemények 1897. évi folyamában jelentek meg. Ki kell jelentenem, hogy az ott közölt szövegbe több helyütt hiba csusszant; ezeket a hibákat a szerző a különlenyomatban gondosan átjavította. Filológiai célra tehát csakis a különlenyomat használható.

MELICH JÁNOS.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A német császár mondása. Sokat küzdünk a németességek áradata ellen, s íme most e küzdelemünkben maga a német császár buzdít bennünket. Mikor a feledhetetlen szeptemberi napokban megtekintette a magyar iparművészet tárgyait, a többi közt azt mondta: *Die nationale Eigenart muss überall gewahrt werden*: mindenben meg kell őrizni a nemzeti sajátosságot. Fogadjuk meg tanácsát s mentsünk meg irodalmunkban is a nemzeti sajátosságból, a magyaros észjárásból és írásmódból, amennyit még lehet.

ANTIBARBARUS.

Stilus curialis. Nem szándékozom újra fölidézni azt a vitát, mi a fentebbi cím alatt éveken át folyt s amelynek tárgyát a szenvedő alaknak kikészöbölése képezte, de amelyet immár befejezettnek tekinthetünk még pedig mindkét fél melegezésére, amennyiben a szenvedő alak megmaradt, de az azzal együtt járó ízléstelenségek nagy részben megszűntek. Ma már az —i törvényszék nem azt mondja, hogy „A. lopás bűntetében bűnösnek kimondatik, ennyire-annyira büntetetik és köteleztetik stb.”, hanem „itélte: A. bűnös lopás bűntetében, büntetése*

* *Büntetetik* helyett bizvást lehetne ezt a régi jó kifejezést is alkalmazni: *bűnhődik*.

A SZERK.

1 évi börtön s köteles 15 nap stb. terhe alatt ennek vagy annak — frt — kr. összeget fizetni“. A felső bíró pedig ahelyett, hogy azt mondaná ki, miszerint [helyesen: *hoggy*] az alsóbíróság ítéletének eme része megsemmisítettik, érdemben pedig megváltoztattatik és vádlott ebben és nem amabban ítéltetik bűnösnek, és nem ennyivel és ezzel, hanem eme büntetéssel büntettetik etc., — most már azt mondja, hogy az alsóbíróság ítélete eme részében megsemmisítetvén, az ügy érdemére vonatkozólag megváltoztattatik annyiban, hogy vádlott bűnös lopás vétségében, büntetése pedig négy havi fogház etc. Szóval a szenvedő alak használata a legszükségesebb mértékre szoríttatván, ma már nem hasonlít a bírói ítélet az óra ketyegésének tik-tak-jához, nem sérti ezzel fülünket, hanem az igazság méltó alakban lép a hallgató elé.

Vannak azonban számos és sajnos, lépten-nyomon tapasztalt ízléstelenségek, melyek ellenében a harcot még nagyobb joggal lehet és kell fölvenni, mint azt boldogult Vajkaynk a szenvedő alak ellen folytatta.

Az osztrák időből visszamaradt *germanizmus* ok ma is használatban vannak. Pl. az eljárás *beszünttetetik* (eingestellt), megszüntetés helyett; vádlott az ítéletbe *belenyugodott*, ahelyett, hogy abban megnyugodnék; vagy éppen az ítéletet *elfogadja* (mily kegyes!).

A hagyaték *besevatoltatik*, ahelyett, hogy átadatnék. Hát ahhoz mit szóljunk, hogyha vádlott az ítélet ellen felebbezés helyett *fölvívást* (Berufung) jelent be, mi az erdélyi részekben napirenden van, holott az a bíró, ki ilyet leír, tudhatná, hogy fölvívás alatt a magyar törvénykezésben egészen más valamit értünk.

Valamely okirat a perhez nem csatoltatik, hanem: *bemellékel* tetik, vagy éppen *beügyel*tetik s aztán, midőn az A) alattira hivatkozunk, az nem a keresetnél van csatolva, hanem ott *elfekszik*.

Hasonló szempont alá vonhatók a tájszólások, melyek ott, ahol az ítélet hozatott, divatban lehetnek ugyan, de az irodalmi nyelvbe föl nem vétettek, még ha különben magyarság tekintetéből kifogás alá nem is lennének veendők. Pl. a perköltség *köze* *ítéltetik*, vagyis kölcsönösen megszünttetetik; alperes a perköltség *hordozására* köteleztetik (hát csak hordozza jó egészséggel). Adás-vétel helyett *vásár* szó használtatik, telekkönyvi teher helyett *terhű* etc. Ha az erdélyi magyar emberek egymásközt társalogva, a folyosót *gáng*-nak, a lépcsőt *trép*-nek, a hivatalszolgát *diener*-nek, a papucsot *patschen*-nek, a takaréktűzhelyet *platten*-nek, a padlást *hiu*-nak, a burgonyát *pityóká*-nak, a babot *paseulyká*-nak, a kukoricát *málé*-nak stb. stb. nevezik. ám legyen tetszésük szerint; ha azonban ítélet fogalmazására vállalkoznak, illő volna ezeket az ízléstelenségeket mellőzni. Ha a bírói palástot nélkülözve, kénytelenek vagyunk is a sedes curulisba köznap pongyolában helyet foglalni, ebből nem következik, hogy ítéleteinket is köznap köntösbe öltöztessük.

(Ügyvédek Lapja XIV.37. sz.)

SZÉKÁCS FERENC.

Szerkesztő. Munkatárs. Dolgozótárs. Harmat Géza jeles dolgozata: A magyar játékszín nyelve (Nyr. 25:543) arra serkentett, hogy gyűjtögetni kezdjem a magyar ujságírás műszavait. Össze is iro-

gattam már egyet-mást, de aztán abbahagytam, mert észre vettem, hogy újságírásunknak saját műszavai alig vannak; ami igazi terminus technicus akad, az a könyvnyomtatás szótárából került. A kevés furcsaság, melyről tudok, jobbadán csak egyes szerkesztőségekben született és él s nem származott el a szomszédba sem; a többi műszóféle pedig közkinccse a nyelvnek. De a főnt írt három szóról volna egy-némely mondanivalóm. Először is az, hogy az a három szó voltaképpen egyet jelent. A franciák *rédacteur*nek neveznek mindenkit, aki újsághoz szerződött hírlapíró. A németek kölcsön vették e fogalmat a franciáktól, mi pedig a németektől. Nálunk is *szerkesztő* volt valamikor a lapnak minden belső író embere; amire vall a törvény révén hivatalos *felelős szerkesztő*, vagyis a szerkesztők közül az, aki a bíróságnak első sorban tartozik felelősséggel. E logika szülötte a nálunk legújabb keletű *főszerkesztő* (*rédacteur-en-chef*) is. A *segédszerkesztő*, *helyettes szerkesztő*, *éjjeli szerkesztő* (ilyen is van) már ellenkezik ezzel a logikával, és ferdeségében arra vall, hogy a *szerkesztő* szó elveszítette eredeti értelmét és már csak *felelős szerkesztő* vagy *főszerkesztő* jelentése van. Vagyis a többi *rédacteur munkatárs* vagy *dolgozótárs* (*Mitarbeiter, collaborateur*). Mind a kettő helyes alkotású szó; a *munkatárs* a *dajitárs* mássa. Egynehány év óta azonban hízodoznak tőle a tollforgatók; azt hiszik: a *dolgozótárs* magyarosabb. Miért? Azt ők tudják. Szerencse, hogy ez is ép oly helyes szó, mint amaz. De az már nem helyes, ahogy mind a két szót használják. 'A Nemzet munkatársa', 'a Nemzet dolgozótársa' egyaránt képtelen beszéd. A Nemzetnek csak valamely másik újság lehet a társa; a Pesti Hírlap a Nemzet laptársa et. viceversa. De ember nem lehet újságnak társa. A munkatársak vagy dolgozótársak egymásnak a társai. Kozma Andor nem a Nemzet munkatársa, hanem a Gajári Ödöné meg a szerkesztőség többi tagjaié. Mi, akik e folyóiratba irogatunk, nem a Nyelvőr munkatársai vagyunk, hanem a Simonyi Zsigmondé meg valamennyiünké. Vagy kell ezt tovább magyarázgatni? És nem világos-e az is, hogy a *főmunkatárs* kifejezés galimathias? Ki lehet az én főmunkatársam és kinek lehetek én a főmunkatársa? Mindezek német eredetű ferdeségek. A németben járatos (ott is helytelenül) a 'Mitarbeiter des X.-Blattes' meg a 'Hauptmitarbeiter'. Ideje volna, hogy az újságírók leszokjanak e helytelenségekről. Legyen minden szerkesztőségbeli tag ismét *szerkesztője* a lapnak, egymásnak pedig *munkatársa* vagy *dolgozótársa*. Természetesen megmarad a *felelős szerkesztő* is. A *segédszerkesztő*, *helyettes szerkesztő*, *éjjeli szerkesztő* helyett ajánlanám a *segéd intéző*, *helyettes intéző*, *éjjeli intéző* szavakat, mert ez urak hivatása valóban a lap dolgainak intézése, mikor a főszerkesztő meg a felelős szerkesztő nincs jelen. A *főmunkatárs* (ha már szükség van erre a megkülönböztetésre) legyen 'első szerkesztő' ad norman 'első hegedűs' vagy 'primadonna'. Természetes dolog, hogy ez az írásom falra hányt borsó. De hadd legyen legalább nyoma, hogy e ferdeségekbe nem nyugszik bele mindenki.

TÓTH BÉLA.

A munkatárs-at nem merem ugyan teljesen elítélni, de annyit

határozottan merek állítani, hogy a *dolgozótárs* helyesebb, magyarosabb. Tóth Béla azt mondja, hogy *munkatárs* a *bajtárs* mássa. De maga a *bajtárs* sem szabályos összetétel, hanem okoskodás szülte a régi *pajtárs*, *pajtás* szóból (úgy látszik, Bod Péternek köszönhetjük). A régiebb nyelvben *munkatárs* helyett *munkás-társ* és *munkálkodó-társ* van, *iskolatárs* h. *tanuló-társ*, *osztálytárs* h. *osztályos-társ*; hasonlóképp *céhes-társ*, *frigyes-társ*, *játékos-társ* és *játszó-társ*, *pályázó-társ* stb. — A *munkatárs*hoz hasonló csak egy van a régieknél: az *élete-társ*, melyhez viszont a mai *élete-párja* sorakozik. ANTIBARBARUS.

Főlősleges ortológia. Már Zolnai figyelmeztette a Nyelvőr 1896. évi okt. füzetében (447—51) a *Budapesti Hírlapot*, a Nyelvőrnek különben lelkes hívét és a helyes magyarságnak buzgó őrét, hogy néha túlságba megy az ortológia elvének követésében. Így következetesen mellőzi az *engedély* szót és *engedelem*-mel helyettesíti. Engedelmet kérek! *Engedély*, ha a nyelvújítás terméke is, nem korcösszűlött, teljes tőből eléggé kiérezhető képzővel származott; régóta polgárjogot nyert. Egyébiránt is a nyelv specifikáló szelleme már saját külön jelentést ruházott az *engedély* szóra, amelyet nem viselhet az *engedelem*. A vasuti koncesszió csak hadd legyen ezentúl is *engedély* nemcsak a Nyelvőr, hanem a Budapesti Hírlap *engedelmével* is.

KARDOS ALBERT.

Lapszemle. I. A Magyarországból: Ez a kijelentés *nagy horderővel bír*, különösen most, *ahol* a szerződés ratifikációja a szenátus előtt fekszik (a két németességet kijavítva: Ez a kijelentés *nagyon fontos* v. *igen jelentős*, kivált most, *mikor* . . .). — A papiros oszlopok sokkal tartósabbak, mint a fából készültek és *lényegesen* olcsóbbak is (magyarul: *jóval* v. *tetemesen* olcsóbbak). — Míg egyes nyerészkedő vállalatokkal szemben is *kulánsak* (magyarul: *előzékenyek*), addig az ily nyerészkedésre nem számító társulatot működésében *hasonló* eljárással akadályozzák (hasonló, tehát szintén előzékeny eljárással?! Azt akarja mondani: *az imént ismertelelt* v. *leírt* eljárással). — 2. A Pesti Hírlapból: „Hasonlóképp áll a rendőri alakokkal“, írja Tömörkény! (helyesen: hasonlóképp van a dolog, v. hasonló baj van . . .) — 3. A M. Hírlap-ból: „A magyarok véleménynyilvánítása Ausztria felett“ (magyarul: Ausztriáról). — „Dialogusai élénkek, könnyedék, azt mondhatnók: *könnyedék* a tárcáirói gondatlanságig“ (helyesen: *könnyedek*; amaz olyan, mintha az ember azt mondaná: szavai *magyarák*, mondásai *igazák*, azért, hogy van *magyarán*, *igazán*, *könnyedén*).

Lapszemle. II. Szent Bernárd (Kath. Szemle 11:413. stb.): magyarul *Bernát*. — *Gábrriel* arkangyal (Egyetértés 1897. V.20. mell.): magyarul *Gábor*. — *Szent Agatha* (Váradi A. Új Idők): magy. *Ágota*; vő. Kiss József Ágota kisasszonyát. — A Nemzeti Színház 1897/8-i programjában 1897. VIII.25. több lap így fordította Hauptmann Gerhard nevét: Hauptmann *Gerő*. Pedig *Gerhard* magyarul *Gellért*; *Gerő* pedig a. m. Gergely, ném. *Gregor*. ANTIBARBARUS.

Laktanya. Először is nem tanya, másodsor pedig nincs lakból. Lakból eddig csak tálcákat és skatulyákat csináltak, de házaikat nem. Már pedig a láktanya ház, még pedig nagy ház, amint ezt az álló-úti kaszárnya bizonyítja, amelyre nagy betűkkel festették rá, hogy *Mária Terésia laktanya*. Kár azzal a fölírással gondolkozóba ejteni azokat, akik nem tudják, hogy a laktanya azért laktanya, mert kaszárnya. Tudván azt, hogy a katonai épületekre nem szoktak magyar fölírásokat rakni, azt hiszik, hogy a *laktanya* német szó. Körülbelül igazuk van, mert ha nem is német, de nem magyar. Talán egy olyan konstruálandó közös nyelvnek a szava, amely a németet azzal elégti ki, hogy a magyar nem érti, a magyart pedig azzal, hogy a német nem érti meg. Eddig a közösségben az egyik nyelvet, a németet, megértette az egyik fél, a német, a másik nyelvet, a magyart, pedig nem hallotta a másik fél, a magyar. A laktanya talán a dualisztikus hivatalos nyelv szava, amelyet úgy alkotnak meg, hogy a magyar szavakból harminc százalékot lefaragnak, a németekből hetvenet meghagynak. Valami új esparanto-féle nyelv, amelyet a kvótakulcs alapján csinálnak. Így lett lak a lakóból és így lett laktanya a kaszárnyából.

1897. VIII.28.

PESTI HIRLAP.

EGYVELEG.

Magyar nyelv a magyar ipar terén. Midőn arról van szó, hogy a magyar iparos szerszámát és munkáját igyekezzék jó magyar szóval megnevezni: elsőben is különböztessünk meg két esetet. Az első az, ha van jó magyar szavunk és mégis rossz, a magyar nyelv-érzéssel ellenkező latin vagy német származású kifejezéssel élnek iparosaink. Ez világos hiba, mely ellen a megrovás és kritika helyénvaló.

Például, ha a kőműves *fundamentumot* és *szimeet* emleget, nyilván csak lustaságát és tudatlanságát árulja el, mert az *alap*, *alapozás*, *alapfal*, *alapszat* és a *párkány*, *párkányzat* elég jó hasonértelmű magyar szavak, tehát mint magyar embernek ezeket kellene használnia. A második eset egészen más, abban már nem a kőműves hibás, hanem a Magyar Tudományos Akadémia vagy az újságírók, hogy nem tudtak mindeztideig jó magyar szót csinálni. Pl. *szokli* vagy *cokli*, ez rendes német nyelven *Sockel* és jelenti az épületnek vagy akármely bútornak azon alsó részét, mely átmenetet képez a talaj vagy szobapadló és az épület vagy bútor felső önálló egyénisége közt. Ezen szerkezeti alkatrésznek még eddig általánosan elfogadott magyar neve nincs: tehát hogyan nevezze a magyar iparos? Itt először is a hovátartozóság (kompetencia) kérdése merül föl: kinek van joga vagy kinek kötelessége a hiányzó magyar szót föltalálni vagy megcsinálni?

Joga talán volna mindenkinek, de kötelessége senkinek. Az iparos menti magát, hogy nem tanulta a magasabb nyelvészet szabályait; a nyelvten professzorai pedig joggal mondhatják, hogy az építészet aprólékos titkaiban nem egészen jártasak. Így azután a *szokli* marad *szokli*. Ha valaki megpróbálja a *szokli* helyett magyar szót csinálni, első kísérlete az, hogy le akarja fordítani a német szót, mely bokát

és harisnyát is jelent; de nem sikerül. A németből való fordítás rendszerint megrontja a magyar nyelvet és nincs is semmi következetesség abban, csak szegénységi bizonyítvány, ha németből fordítunk, holott francia, olasz vagy cseh nyelvből éppen annyi joggal és talán több sikerrel fordíthatnánk — ha ezen nyelveket alaposan ismernénk. Valószínű, hogy egyik fordítás sem sikerül, azonban először meg kell kíséreni. Tehát, aki olasz és francia kőművesekkel találkozik, kérdezze meg, mi a neve náluk a szoklinak, és próbálja azt arról magyarra fordítani. Ha azután így sem megyünk semmire, mi van egyéb hátra, mint a tárgy jelentőségével összeegyező magyar szót keresni, vagy egészen vadonat új szót csinálni. Például: a szokli félig alap, félig nem az, tehát *félalap*, vagy a bútor talpa: tehát *talap* vagy *talp*, de ez már a csizma talpával ütközik össze. Mint legalsó része a tárgynak lehetne *alszat*, de az ezzel ellentétes *felzet* már a jogászok által van lefoglalva. *Alom* is jó volna, ha lehetne ragozni, de alkalmatlan szó, mert *alma* fejlődik ki belőle, ami gyümölcsöt jelent. Félig-meddig el van fogadva *faltő*, úgy mint a falnak töve; de ez éppen olyan szomorú szó, amilyent nem szabadna csinálni, mert elsőbben is mély és magas magánhangzó van benne, ami a magyar fület sérti, azután csak a falak szoklijára volna alkalmazható, pedig ajtónak, asztalnak, kályhának is van szoklija és ez már nem lehet faltő. A fölhozott példákából kitűnik, milyen nehézséggel jár a szócsinálás.

(Keszthelyi Hirlap 1898. IX.5).

HENCZ ANTAL.

E cikk az *alszat* és *alom* ellen lényegtelen dolgokat vet kifogásul. Az *alszat* az iparban teljesen független a jogi műnyelv *felzet*-étől, ez hát amannak mit sem árthat. Az *alom* szót pedig egészen jól lehet ragozni: *almot*, *almok* stb.; személyragozva meg, hogy az *almával* (Apfel) egybe ne essék, így mondhatni *alomja*. De nagyobb baj, hogy az *alom* máris egészen más jelentésre van lefoglalva. Legegyszerűbb volna a szoklit *talpnak* nevezni.

Itt említjük meg, hogy *A szitgyártó és nyerges* nevű szaklap IX.15-i száma is fölszólítja olvasóit a mesterműszók összegyűjtésére.

A SZERK.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Belopni a madarat.** A Természettudományi Közlöny utolsó füzetében (1897, 476) ezt olvastam Hermann Ottó cikkében: „Belop-tam a madarat, céloztam, lőttem“. Minthogy nem tudom, mit jelent ez a (vadász-?) kifejezés, a szerkesztőség szíves felvilágosítását kérem.

F. *Belopni*, leginkább az orozva-vadászók mesterszava s annyit tesz, mint lopakodva vagy lopódzva, tehát csúszva-mászva, bujkálva közelébe jutni a kiszemelt vadnak. A *meglopni** kétértelmű. A németeknél *anschleichen*, *anpürschen*, *anspringen*. A mesterszó különben új keletű.

H. O.

* Így van a Magyar-n., n.-m. vadász-műszótárban (írta egy öreg vadász 1875): *meglopni*, *beschleichen*, *anschleichen*, *anpürschen*.

A SZERK.

2. **Sport.** Erre nincs még elfogadott magyar szavunk. A sport nem egyéb, mint művészies testgyakorlat; nem volna tehát jó a *műgyakorlat*?

F. De hisz a *sport* maga most már elfogadott magyar szó. Az ilyen meghonosult s mindenkitől értett szók helyébe nem kell minden áron új szót gyártanunk, mert akkor megint olyan mesterkélt nyelvrünk lenne, mint a nyelvújítóknak, kik a pásztort *nyájörnek*, a kaszárnját *laktanyának*, az iskolát *tanodának* keresztelték. Csoda, hogy az angyalt nem mondták *bájoncnak*, a malasztot *kegyélynek* s a rózsát *virácsnak*.

3. **Csikója vagy csikaja?** Egy ügyvéd ismerősöm azt állítja, hogy a *csikó* főnév birtokos személyragos alakja csakis így helyes: *csikaja*; szerinte ez az alak van inkább elterjedve úgy az irodalmi nyelvben, mint a nyelvjárásokban. Evvel szemben az én állításom a következő volt: 1. Mind a *csikaja*, mind a *csikója* alak használatos a magyar nyelvben s így mind a két alkalmazás helyesnek mondható. 2. Az irodalmi nyelvben majdnem kizárólag a *csikója* alak van használatban.

F. Mind a két pontra nézve kegyednek van igaza. Van vidék, mely a *csikaja* alakot már alig ismeri (pl. Nagybánya vidéke). Régebben a *csikaja*-féle alakok közkeletűek voltak, de újabban mind több tért vesztenek. Nem mondjuk többé: *tinaja*, *bölcseje*, *ernyeje*, *fürdeje* stb. Bővebben vannak tárgyalva ezek a szóalakok a TMNy. 342—344. lapjain.

ANTIBARBARUS.

4. **Szeremle.** Falunk neve *Szeremle*, vagy mint régebben ejtették: *Szeremlyén*, mit jelenthet? miből származhatik? Mellettünk van *Szekcső*, itt volt *Szembek-vára*; vajjon összefüggésben van-e a három név?

F. Annyit határozottan állíthatunk, hogy a három helynév közt semmiféle etimológiai összefüggés nincs. A három kért név közül eddig a *Szekcső*-é van tisztába hozva s tudományosan tárgyalva. *Szekcső* a régi 'végekkel, határokkal, székekkel' függ össze, amint ezt szépen megolvashatni Sebestyén Gyula dr. 'A székelék neve és eredete' című jeles műve 37, 42, 55, 74, 97 lapjain. Ugyanitt találjuk a szó legrégebbi alakjait: *Zecuseu* (Anonymus), amelyet *Zeksew*, majd *Zekcheu* követ.

5. **Tőzsér.** Miért jó a *tőzsér*? nem csinált szó ez?

F. A *tőzsér* régi szó (vö. NySz.) s mint annyi más társa, a német hatás régiségének egyik fontos bizonyítéka. Mellékalakjai *tőser*, *tőssér* és *tüser*. Ez utóbbi alakváltozat rávezet a szó eredetére. Ami *tüser*, *tőssér* szavunk a kfn. *tiuscher* (*iu = ü*) átvétele, amelynek kései kfn. összetétele a *rostiuschære* (pferdehändler, alemann *paardentuischer*, vö. magy. *lótüser* NySz.; Grimm DWb. 11:212; sváb *toser* 'betrüger', Schmid 122). Ebből a *tőzsér* szóból csinálta a neológia a *tőssédét*. — Ezzel az etimológiával arra is megadtuk a feleletet, miért jó a *tőzsér*.

MELICH JÁNOS.

6. **Beszélgettünk róla v. beszélgettünk felőle?** Melyik magyarosabb a kétféle szólás közül?

F. A *beszélget* és egyéb, rokon értelmű igék mellett a *-ról* ragos és *felől* névutós határozók egyaránt magyarosak. Ma a *-ról* ragos határozó a közönségesebb; hogy azonban a *felől* is mily kedvelt viszonyzó az efféle igék határozójában, azt számtalan példával igazolja Simonyi „Magy. Határozók” c. munkája (2:138, 139).

7. **Igazoltan vagy igazolva?** Némelyek az előbbi hibáztatják és az *igazolva* szót ajánlják helyette. Jó-e tehát magyarság szempontjából az *igazoltan*?

F. Mi az *igazoltan* kifejezésben semmi magyartalanságot nem látunk. A t. kérdező helyesen hivatkozik levelében Arany mondatára: „Hej pedig üresen vagy félig *rakottan* Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan”. Az *igazoltan* épen olyan alak és ép úgy magyaros, mint a *rakottan* szó. Hasonló az *ajánlottan* is, amellyel olykor találkozunk, bár rendszeren az *ajánlva* alakot használjuk ajánlott leveleinken. Úgy sejtjük, az *igazoltan* és *igazolva* kifejezések vitájára az iskolai óramulasztások minősítése adhatott alkalmat: *igazoltan* v. *igazolva* 40 órát mulasztott, *igazolatlanul* kettőt stb. Ez esetben annnyival is inkább helye van az *igazoltan* szónak, mert nem egyéb, mint az *igazolt* melléknév *-n* ragos határozói alakja s e melléknévnek úgy felel meg, mint ellentétének, az *igazolatlan*-nak az *igazolatlanul*. Hogy a *-talan* *-telen* végű fosztó melléktörzsekhez csak *-ül* *-ül* ragot teszünk, az tisztán a nyelvészokás megállapodása és *-n* módhatározó raggal valószínűleg csak azért nem mondjuk őket, mert az összekerülő két *an*, *en* szótagnál fogva rossz hangzásuak volnának.

ZOLNAI GYULA.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

1. *Diga*. Jókai azt írja (Eppur si m. 2:191): „Csuka Ferkó most is per tu volt régi pajtásával s nem nézte azt, hogy ő huszár, az pedig csak *diga* (ez a „civil” címe a katonáknál)”. — Használják e szót csakugyan ilyen értelemben? (Vö. még Nyr. 26:74.)

2. Hol mondják: *fülad*, *gyülad*, *düled*, *füled*? s hol mondják: *fullad*, *gyullad*, *dülled*, *fülled*?

3. Mondják-e ezt: Ha most annyira jóllaktok, hogyan *iszlék* (v. *iszljen* v. *iszlhetik*) akkor a vacsora? S ha nem, hogy fejezik ezt ki?

4. Használja-e a nép a *szül* igét? s ha nem, mit mond helyette?

* Kettőre kérjük a t. gyűjtőket. Az egyik, hogy az egyes szók megvilágítására szolgáló példáikat híven, az illető vidék kiejtése szerint másolják le; a másik, hogy minden egyes magyarázatokkal kísért szót külön, más-más papirosszeletre irjanak le. Ezzel nagyon megkönnyítik az egybeállítás különben nagyon fáradságos munkáját.

A SZERK.

5. Ismeri-e a nép ezt a kapcsolatot: *mi mindent?* Pl. elbeszélte, mi mindent látott stb.

6. *Hogy a vasat?* Lehr Albert intézi olvasóinkhoz a köv. kérdést:

Toldi Estéje III. Énekében ez a hely fordul elő:

Kérdi egyik: „*hogy*’ az ócska *vasat*, bátya?

Hátha vásárt ütnénk: sokan vagyunk, látja“.

Így szoktuk mondani: *hogy* az ócska *vas*? nem pedig *vasat*, holott nyilván emez az eredeti, lappangván az ige: *adja*. Egy mult századbeli könyvben olvasom: „*Hogy réfit?* Réfit, uram, két császártalléron“. Kérdem tehát, használ-e még a nép valamerre a *hogy*-val tárgyesetet? Én sohse hallottam, pedig deákkorom óta lesem, de nem akarok úgy segíteni a dolgon, mint Ráth Mór bölcei, akik a *vasat*-ot *vasad*-ra javítják. Vasat rájuk!

— Egyszersmind ajánljuk még egyszer olvasóink figyelmébe márciusi kérdéseinket, 135. l.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Ruhanevek.

Pótlások s 26:375. l. megjelent cikkhez.

I.

A dunántúli paraszt ember a ruhát általában *gönc*-nek is mondja: „Nincs annak egyebe a rajtavaló *gönciné*“. Évőtám a vásárra *göncöt* vettem magamnak még a gyerekeknek“. Sokszor hallottam azt a mondást is: „Mikor összekértek, valamirevaló *gönce* se vót“. A hétköznapi ruhát a Dunántúl *visellő ruhának* is mondják, sőt ez a használatosabb kifejezés.

*Bekecs*nek a Dunántúl a báránybőrrel vagy mással bélelt zsinóros bundát mondják. Főtulajdonsága, hogy testhezálló és hasított. Van hosszú és rövid bekecs. Amazt leginkább a kocsisok, emezt a városi és megyei hajdúk viselik. Télen a huszárok is *bekecs*et hordanak.

A tolnamegyei paraszt ember *nadrágnak* csak az ú. n. magyar nadrágot mondja, vitézkötéssel díszítve, bőrből vagy posztóból. A szűk „német nadrág“ *pantalló*. *Bugyogó*: rövid, bő gyereknadrág. *Trityi*: az oldalán végig gombos, arasznyira végződik a boka fölött, alul bőrrrel van bélelve. D.-Földvár és Paks környékén hordják. A parasztemberek nem igen viselik; de a fuvarosok, tikászok meg a kanászok, kik legjobban ki vannak téve a rossz időjárásnak, *trityit* viselnek. *Bigyisz*: posztóból való; felül ráncos, mint a szoknya, széles bőrvvel csatolják a testhez, gomb azonban nincs rajta; alul esetleg az oldalán bőrrrel szegett.

Az *iszák* csak a juhászok eszköze; ételt, ruhát, bőgrét tartanak benne. Zsákvégből vagy birkabőrből való.

A tolnamegyei ember különbséget tesz *papucs* és *talpi* között. Amaz bőrből készült félcipő, melynél azonban a cipő hátsó részéből csak a talp és sarok van meg, emez posztóból készült rendes félcipő.

LANDORI ENDRE.

II.

Hajdú-Szováton az egyes ruhadarabok közt a következő különbség van: *hacuka*, általános neve mindenféle kabátnak, akár nő, akár férfi vagy gyermek viseli; ma már inkább tréfás, odavetett értelme van. *Bekötő*: kék, bolyhos, kötött férfikabát s nyáron felül viselik lekötve a köténnyel, télen a mellény alatt, de nem bekötve. *Ujjas*: egyszerű 'zeig' vagy más efféléből készül, fekete vagy barna színű kabát. Ezenkívül viselnek még *lovaglót* is, ez fehér 'barket' vagy 'velez' kabátka, nagy fehér gombokkal elől-hátul.

Dolmány: zsinóros, finom fekete posztóból készül, 'ünneplő'-nek használják. *Bekecs* és *ködmön*: egy ruhadarab neve; kívül sárga vagy fehér bőr, ugyancsak bőrdiszítéssel, belül gyapjas.

Mindezek csak a felső testet (fél) takaró kabátok.

A mellény nevei: *puszli*, *lajbi*, *lajbri*; utóbbi két név csak katonaviselt emberektől hallható.

A hosszú kabátok nevei a következők: *daku*: gyermek felsőkabát, 'velez'-ből, téli; *bunda* (karcagi-, debreceni- és a dézs-bunda), a karcagi b. fekete gallérkával a vállon, egész diszítése fekete selyemmel kivarrás, alul fekete prémfoglalat; a debreceni szintén van a karcagi mintájára fekete gallérka, de ez nem csüng szabadon, hanem hozzá van foglalva, a kivarrások színes selyemmel vannak és zöld meg piros bőrnycskék díszítik alul; a dézs-bunda nagy, talpig érő, vállon és alul fehér prémfoglalat. A két első nők viselik és festett barna-sárga, míg az utóbbi csakis fehér lehet és férfiak viselik. A szűr lehet fekete ugyanolyan diszítéssel s gallérral és fehér, piros virágokkal. A fekete szűrű öregek, a fehérét a fiatalok viselik.

A cipő, csizma, botos cikkekre a következő megjegyzéseim vannak: *cipő* az általános neve a lábbelinek; a *topánka* hegyes orrú, magas sarkú; a *bakkancs* durvább s alacsony sarkú. A félcipő neve *kamásli*; egy cipőt tréfásan, odavetve *cüpők*-nek is neveznek. Csizma helyett az öregek *csidmát* mondanak. A botos *stirimfli* nevet is kap, Ér-Semlyénben *juhláb*ot is mondanak.

A női ruhák közül: *keszkenőt* Szováton is mondanak. A *főkötő* nevei: általánosan *fikető*, Derecskén (Bihar megye) *fűkötő*; tréfásan: *rütyő*, *lityak*; nevezik még *totyolá*-nak is. A *totyola* fehér barketből készül, nők viselik télen a kendő alatt; a *rütyő* horgolt, vagy 'harász'-ból készült, színes diszítéssel s néha gyönggyel ellátva gyermekek viselik; a *fikető* szintén a nőké, cifra, templomba is elmennek vele.

Női kabátok: *vizitke* v. *pongyolka*: könnyű, nyári kabátka; *bujbéli*, téli, 'velez'-ből készül; *lékri* v. *reкли*, testhez álló, bélelt, téli kabátka; *tülle m álló* (H.-Dorog) nyári könnyű kabátka. E nyári

kabátkák gúnyneve a lipityánkó (talán, mert a szél is lebegteti). Kantus, a gyermekeké, egész ruha.

Szoknyák: bokorugró-, seleppes-, pipi-szoknya és a szoknya. A bokorugró rövid, a seleppes (slepp) hosszú, a pipi piros alsó és a szoknya általában alsó szoknyát jelent. A rokolya felső szoknya; viganó, ez cifra, kemény vasalt felső szoknya.

A kötény kötő (civilis kötő) és surc nevet visel; utóbbi katonaviselt emberektől hallható.

Fehérnemű: gyermeké féling, nőké ingváll, szintén fél testet takar, derékig ér; ennek kiegészítő része az ingalj vagy pendej. A hosszú ing és a férfié ing nevet visel. A gatyá lehet bő-, vagy furulya-gatyá, utóbbi szűk, mint neve is mutatja és nadrágban viselik csak.

Tarisznya-félék: szeredás, darócból készült s szíjjal van ellátva; a bakó az iskolás gyermekek könyveit tartalmazza s lehet vászon, gyolcs stb.; tarisznya, abrak számára; szűtyő, félzsák nagyságú, liszt, hüvelyes stb. eltartására; a zsacska pénz, vetemény vagy virágmag tartására szolgál.

Gomb ingre való, pityke más ruhafélére használtatik.

Szalagfélék: pántlika a cifra, finom szalag s galand a kötényre, gatyába való olcsóbb fajta.

Akin nincs ruha, az mesztelen vagy pucér, a cigány-gyermekek pedig purgyé.

RECHNITZ IGNÁC.

III.

Lebernyeg, lefetyina: lebegő könnyű ruhadarab.

Gibenájd: hosszú kabát, köpönyeg, hosszú gallér.

Plundra: valamely bőes ráakasztó, szűrdolmány vagy szőrmés gunya.

Kőcölle: bélelt, meleg ujjas (nehéz ruha).

Terítő: szőttes-abrosz; esős időben ilyet terítenek az asszonyok magukra.

Kápli: konty az asszonyok fején, széles szalagok verődnek le a nyakszirtre róla. Van kecskeszarv alakú, lapát forma szélesebb és háromszögletűek csipkével bevonva.

Homlokszorító: bársony, selyem v. fehér galand (asszony, lány viseli némely vidéken).

(Somogy m.)

SZOKOLAY HERMIN.

Szó l á s o k.

Dógozzál, atta-teremtette, ha meg akarsz élni a világon. Majd én éveg alá tétetlek, nehogy a szépségednek megárcson a nap, aztán úgy gyönyörkedem benned! Azt lesd csak!

Hagyma: hónap is lesz!
Ha haragszol, harapd meg a hasadat.

Beh jó vónál halálnok! (Annak mondják, aki késve érkezik meghóvá).

Ugy menyen neki, mind a vak:
nem néz se Istent, se embert.

Tudom, ki lötte! „Ki lötte?”
Ki biza! (Kilötte a puskát).

Se lát, se hall, úgy meg van
haragudva.

Annyija sincs, amit egy légy a
szárnyán elvigyen.

Úgy váglok pofon, hogy az
egyik szemed a másikat kiüti!

Úgy felruglak, hogy hetet bucs-
kázól.

A nagyanyád térgye!

Szégyelhetnéd az ugató kutyától!

Ma a kezedbe adam a füledet!

A nénéd kontya!

Megégette már egyszer a forró
káso a száját; többet ő se mér
ojant tenni.

Vigyázz magadra, mer ezér még
megütöd a bokádod.

Hadd el csak, mer a kezembe
kerüsz, de megiszam a véredet.

Láttom én még karón varjut.

Hallad? „Künn pics! künn
pics! künn pics!” (A cinke
mondja tavasszal a rest fonó-szövő
asszonynak).

Ég pokol: ótani kell; azér
iszik annyi vizet a részeg disznó.

Ennye, hát sohase nem iszunk?

Hejh! nem ketten ettünk egy
tálból cseresnyét!

Ingemet ne tegyél, mer az
ketten őrizték a ~~összecsorult~~

Nem égygütt tanultak az abere.

Ője meg a csuda koca, de
nagy mókázhatnékja ~~keresked~~
hirtelen!

Egyék kee, ne ~~chezzék~~ ~~ma~~
otthan!

Ojan, mind az oroszhamar ~~szaga~~

Úgy haragszik réjám, hogy egy
kalán vízbe előtaná az életet,
ha lehetne.

Ebből se lesz gállickó soha, mer
a világ világ lesz.

Ugató kutya legyen belőlem, az
meg nem teszem!

Ojan lett, mind a leforrázott
kutya; úgy szégyelte magát.

Ebnek parancsosz, nem nekem.

Ebnél, kutyánál vagy kálemő,
mind én.

Tégy jól a kutyával, megaga:
réjája.

Zsák a főtttyát, ecetes korsó:
dugóját megtalájo. (Minden leány
és minden legény megtalálja a
hozáálló élete párját).

A beteg sokat kér; az egéssé-
ges ád, amennyit lehet.

Úgy szeretlek, mind a galamb
a társát, pitye a kását.

(Maros-Torda m.)

ZILAHY JÓZSEF.

Tájszók.

Bereg megyeiek.

buzgár: buzgó víz, örvényes hely
a Tiszában.

cakó: golya.

cejte: öt-hat darab összetákol-
tölgyfa-szál, erősítésre, a lábók
kikötésére.

deregye: igen nagy ladik.

él. A határozók fokozása így tör-

ténik: oda, amoda, él amoda
(még messzebbre) él, él amoda.

gárdolat: a kútnak a föld fel-
színe fölött készült deszka ré-
sze, gárgya.

hóringásztat: két oldalról
billeget; pl. „Viktu (= Viktó-
ria) hóringásztattya a csónakot“.

húzik a harangot: húzzák.
huzog: huzogat, húzgál; pl.
„ne huzogd már aszt a széket“.

lábó: tutaj.

lacapacáréz: fel se veszi a
dolgát, kiheveri, kipihen ma-
gát; pl. „a jövő héten elmegy
a fürdőbe, ott lacapacárézo-
magadat“.

langó: álló, illetőleg fölfelé hú-
zódo víz a Tiszán; langón sze-
ret a hal tanyázn.

laska; töklaska: tökkáposzta.

mosog: mosogat (vö. huzog);

(Tisza-Adony.)

pl. „ott mosogtak az aszso-
nyok“.

nem tudom-szilva: apró, ke-
rekszemű szilva.

nézeg: nézeget, nézgel (vö. hu-
zog); pl. nézektem, amint a
cákók kerengettek a levegőben“.

nyomog: nyomogat; pl. „azt
szeretné az, ha mindég nyo-
mognák a hátát“.

nyitog; pl. „lássátok, itt nyi-
toktok, osztán még se hosztok
kanalat“. [Jelentése?]

övedző: evező lapát; pl. „me-
gyek övedzőér“.

VOZÁRI GYULA.

Debreceniek.*

beleveszne az még az apjába
is, ha eccer ivott.

bicékel: kissé sántít.

csel-csal az az ember.

csitri hajú: szétszórt, kuszált
hajú, borzos.

elcsizel: szelidebb neve a lo-
pásnak.

danolász: danolgat; pl. „at
tud ám eccer danolászni“.

durúzsol: csendesen danolgat,
dudorász, pl. a cseléd mosoga-
tás közben.

dürücköl: gyűrűköl, öklével le-
ver; pl. „ledürückölte a földre
aszt, akivel összeveszett“; így is:

megdürücköl: megöklöz.

fázlódik: fázlódva tölti az időt.

harmaggyára: harmadszor.

herég a haldokló, a nagy beteg,
az üres ház.

hidri-hadri beszéd: össze-
vissza való, haszontalan fecse-
gés.

hókonyon ütlek, hókonyon vág-
lak: homlokon, halántékon.

irsokál: irogat; pl. „én irso-
káltam össze a hordókat“.

kupori: kuporgató, takarékos
ember; pl. „az én fiam kupori
ember“.

motyoríkol: magában csen-
desen motyog, beszélget.

nízgel: nézeget.

pustol a hó: mikor esik és a
szél hordja, sodorja.

Szólás: Ma is 13 ágra süt a nap:
ma is nagy a forróság.

VOZÁRI GYULA.

Nógrád megyeiek.

meggyei: meddig; pl. „Te öz-
vegyee, kis fiaónk meg árvának
marad, nem tom meggyei?“

megifiatalt: megfiatalított; pl.
„A pilliká madár eneki meg-
ifiatality’ az öregeket“.

megifiatalaót: megfiatalo-
dott; pl. „Az öreg anyáóka
mingyá előkezd ugrányi, mer
megifiatalaót“. „A nassereg öreg
népsee min megifiatalaót“.

mëkuslyad: megrokkant; pl.

* Vö. Zolnai Gyula: Tájszó-tarlózat, Nyr. 22. k.

„Ahogy a hídra eer a sárkán
lova, mévvágj' a kard a lábát,
mingyá mēkuslyad“.

mēlejen: megjelen; pl. „A
szomszédbeelyi. nagy urak is
mēlejēntek“.

merevest: mereven; pl. „Min-
gyá merevest mēmmerett“.

merejeönt: mereven; pl. „Otté
hatta merejeönt mēmmeredve“.

„Merejeönt mēmmerett a sár-
kán“.

mergetyni: merítgetni; pl.
„Neki megyen a boszork' a
kēcēleejiveő, hom maj' kimer-
getyi jat taólat“.

„Mēmme csak
kezgyi mergetynyi ja vizet“.

minaótom: perc; pl. „Allyee-
daó-allyee teőt belé három mi-
naótom“.

mindünné: mindünnen; pl. „Az
egerek mindünné jelégýőttek a
kirá cincogására“.

nohogatás: nógatás, biztatás;
pl. „A sok nohogatás mija
osztēu ēccēr mekkeerdēsztē ja
hattyú-vileezt a feleseegi“.

nyáraófa: nyárfa; pl. „Úd
reszkett mind a nyáraófa leve-
lyi“.

nyes: nyers; pl. „Van otté la
nyes hús, abbaó feőzzee gulyá-
sost“.

ollyé: olyan; pl. „A feji ollyé
nagy vaót mind egy 24 akaós
boroskád“.

ősszēnyalábkonnak: össze-
őlelkeznek; pl. „Kimennek hát
a reesz-szeerőre, ősszēnyaláb-
konnak“ (t. i. Péter és a sár-
kány). „Mikor az űst-szeereőre
értek, otté mē mingyá őssze-
nyalábkosztak“.

rátarabarata: ráigazította, rá-
helyezte; pl. „A nyerget lehoszta,
rátarabarata ja tátos csikaóra“.

tágaó, táhaó: távol; pl. „Eő
teőle mē nem tágaó lakott ej jaó
maódaó őzvegyasszon“.

„Ēccēr
vásár vaót ez eő falujoktaó nem
tágaó valaó várusba“.

„Mēllát
ottēng három várat ēgymáshoz
nem táhaó“.

„Táhaóraó mēg-
ősmerte ja kiráfijú a szeep
teremteest“.

vivaskodás: viaskodás; pl.
„A legeen eőmonta, hogy vaót
ez eő sora, vivaskodás' a há-
rom sárkánval“.

„Aly lýan bē-
cseőllettyijeé vivaskodtam“.

(Pintér Sándor mesegyűjteményéből.)

ISTVÁNNFFY GYULA.

Rimaszombatiak.

berek: a kertek között lévő
szűk út.

belsőség: a városhoz közel
fekvő földek.

bíbor: a leőlt sertésnek meg-
tisztított bele, melybe kolbászt
töltenek.

bósi: fejtetű (dajkaszó).

bulyhó: mord, haragos ember.

bűs alma: birs alma.

cibe: csirke.

cigányserég: az a városrész,
ahol csak a cigányok laknak.

cséve: sóska.

csitri: kicsiny.

espékelní: az elkészített hurka
két végét vékony fácskával meg-
erősíteni.

életpálinka: vízzel vegyített
spiritusz.

finkó: a nyelven támadt hólya-
gocska vagy pattanás.

folyosó: betegség, midőn az
ember arca megdagad.

főúr: katolikus plébános.

gigája: gége.

- harsogni: hangosan beszélni, veszekedni.
 harács: gondatlan, pusztító.
 hasáb: kettévágott káposztafej.
 hombár: raktárhelyiség, melybe a gabonát teszik.
 hurnyázkodni: hurcolkodni.
 kohant: nagy kerek kalács.
 kópisza: nyalánk.
 kötel: körülbelül egy holdnyi terület.
 közös: az az ember, ki a kialakított bérért egész éven át köteles az illető gazda földjét művelni.
 külsőség: a városhoz távolabbi eső földek.
 magvas: sósáknak virágzásba ment szára.
 orozolni: elrabolni.
 pástos kert: a városon kívül fekvő nagy kert.
 pintér: hentes [?].
 pitemálé: tejjel, cukorral készített tészta.
 puttyantó: halhólyag.
 rózan: józan.
 szavalni: szavazni.
 szuharé: lakoma (vö. fr. *soirée*).
 tag: a gazdának egy helyen lévő nagyobb darab földje.
 tallórépa: fehér répa.
 tengeri szőlő: ribizli.
 tırhúlni: gyorsan elmenni, eltűnni.
 tiszpal: tűzhely.
 varga: tímár.

KORÁNYI GYÖRGY.

Kemenesaljaiak:

- beálló: multság, melyet a nők és legények tartanak, ha a „fonóház” megkezdődik. (Fonóház: a hol télen fenni szoknak a falubeliek.)
 csöppötte: kicsiny, de főképen csöppség értelemben. Pl. „Te kis csöppötém”, mondja az anya kis gyermekének.
 csempesz: föletlen, v. sületlen tészta, pl. kenyértészta vagy a gombóc, ha a fazékban összeáll.
 csirkázik: pitymallik; pl. „Ha hónap réggé szípen csirkázik, a markokat be lehet kötözni”.
 galág: száraz ág (galy-ág), mely az erdő fáirol letöredezik s a szegények „teré szám” viszik.
 korhál, korhácsol: apróz pl. fát. Így: „Kiménnek nek kis fát korhálok v. korhácsolok”.
 hakk: halk. „Hakkó beszígettek”.
 páhó: az ing-hónaljba tett toldalék.
 prébors: préshurka.
 sárifikál: elcsen, lop. „Né sárifikáj má té!”
 sokarább: tovább, később. „Sokarább ért oda. Sokarább dógózott”.
 sudri: a fonóház megszűnésekor firtott multság.
 szuptilis: kiszabott; pl. „Oan szuptilissan bánt vele, hogy... stb.”
 süsü: süket. „Té süsü”.

(Pálfa, Kemenesalja.) SZTRÓKAY LAJOS.

Állatnevek.

Ökrök (két összefogott ökör neve sokszor rímel v. alliterál v. hogy a jelentésük rokon): Zsandár, Betyár. Hullám, Villám. Csöngő, Pöngő. Dongó, Fátyó. Lator, Madár. Táblás (így nevezik az egészen szétálló-szarvuakat), Darvas. Vezér, Vitéz. Duhaj, Patkó. Suba, Gallér.

Bimbó, Virág. Pompás, Virág. Csipke, Darázs. Virág, Karval. Rózsa, Sárkány. Hetyke, Vadász. Völlás, Szilaj. Csákó, Szilaj. Käller, Bogár. Kondor, Bábos. Zsidó, Bokros. Gyócsi, Cidrus. Kádi, Füttös.

Lovak: Céda (kanca), Józsa. Csillag, Betyár. Csinos, Dáma. Kese. Muszka. Rózsa. Sarolta. Sárga (a színéről). Villám.

Tehenek: Dajka. Daru. Fáni. Gyémánt. Madár. Ronda. Száros. Székfü. Szémők. Zsömle.

Kutya: Tambur.

(Marót pusztá, Somogy m. 1874.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Családnevek.

Gerdén: Bak. Bódís. Gonda. Ferenc. Fodor. Pulló. — Gilvánfán: Torbó. Török. Vég. — Kisasszonyfán: Bata. Deli. Matók. Mátyás. — Ózdou: Balázs. Basa. Bence. Bótor. Vas. — Rugásdon: Bunyevác. Karancsi. Kozma. Mátyás. — Szt.-Királyon: Bernát. Éva. Gál. Kari. Kata. Új. — Tésenyen: Bónai. Garányi. Kálóc. Szászi. Vég. — Varjason: Gándi. — Velinben: Lőrinc. Sebők.

(Baranya-Ózd vidéke.) SOMSSICH SÁNDOR.

Gúnynevek.

Pohos. Pofók. Nyúli (vékony, nyúlt testű). Docafaros (kidomborodott farú). Gyomros. Sűrű bélű. Sűsű. Hühű. Nyápic. Koca (talált, vagy árva gyerek). Tányér-álepű (lapos). Csapott farú (ua.). Batla (sánta). Bot-fejű. Bocskor-képű. Gönye (gyenge). Siheder. Bodag-mejjű. Vaksi. Retkös térgyű. Balfüles (rossz hallású). Sävögbe döglött. Háj-fejű. Egyszál bélű. Konya (hajlott fülű). Trombitás órú. Csámpás. Szuszimuszi. Habajgós (eszélős). Félneder (gyenge eszű). Kacska (hibás kezű). Gányó. Lotyó. Tojhos. Tetűkomiszáros (borbély). Duni (pisze). Vizeszű. Tutyimutyi. Kajla. Temhe. Latyakos. Széllel bélelt (üres fejű). Sörte-fejű. Gyatra (hitvány). Hocide farú. Dögönbőgő (kántor).

(Alföld.)

FERENCZI JÁNOS.

Bagós. Bandula. Bangó. Birkás. Bűrek. Csikám. Csóré. Curukk. Dutkó. Faggyas. Kokoló. Kuki. Pizsa (pisze). Piciri. Pizskiri. Saláta. Szarkuca. Tekeres.

(Magyar-Lápos, Szolnok-Doboka m.)

Angyal. Cap. Citrus. Ciha. Csíplő. Dánkus. Disznóláb. Dobas. Dúrgó. Fakatana. Gőmbeo. Göriny. Kondar. Kuki. Lapedő. Mister. Mukuci. Pápi. Pergelt. Pili. Pizsli. Róka. Sájikó. Sugár. Tátos. Trinkó.

(Domokos, Szolnok-Doboka m.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

*Megjelenik
minden hónap
15-én
három iuny
tartalommal.*

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

*Szerkesztőség
és
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.*

XXVI. kötet.

1897. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

SZARVAS GÁBOR EMLÉKEZETE.

Emlékbeszéd a M. T. Akadémia 1897. október 25-én tartott ülésén.
Mondotta **Simonyi Zsigmond.**

Tisztelt Akadémia!

Némi aggodalommal teszek eleget a megtisztelő meghívásnak, hogy Szarvas Gábor emlékét beszéddel ünnepelem. Félek, hogy csekély szónoki képességgemmel messze mögöttem maradok tárgyam nagy jelentőségének. De biztat az a körülmény, hogy Szarvas Gábor nevét a köztudat egy eszmével, egy korszakos mozgalommal azonosította, s így azon nevek közé emelte, melyek az eszmével együtt élnek és fönmaradnak, és ékesszóló magyarázatra, dicséretre nem szorulnak. Szarvas Gábor a romlatlan magyarság, a magyar észjárás szószólója s erős bajnoka volt. Ennek köszönhette népszerűségét, ez biztosítja halhatatlanságát.

I.

Szarvas Gábor elmondhatta magáról a költő szavaival:

Nevem kivívtam mély porából
S általadám maradékaimnak.

Ő is, mint szellemi életünk annyi jelese, alacsony sorsból küzdött föl magát, s ezt ma kétszeres nyomatékkal kell kiemelnünk, az osztálygög-ujjáéledése korában. Szarvas Gábor a nép fia volt, a népből emelkedett föl, hogy megbecsültesse a nép lelkében rejlő kincseket s amit a néptől tanult, a nemzet közkincsévé tegye. Atyja kovácsmester volt Ada városában, Bács megye tiszaparti részén. Ott született Gáborunk 1832-ben.

Egy-két évvel halála előtt egy humoros fölköszöntőjében fejtegette szűk baráti körnek, milyen nevezetes szerepe volt a kettes számnak az ő életében: 1832. március 22-én született; 1842-ben jutott be a tudomány előcsarnokába, a gimnáziumba; a szabadságharc közbejötté miatt csak 1852-ben tett érettségi

vizsgálatot s ment az egyetemre, 1862-ben adták elő egy szindarabját, 1872-ben indította meg a Magyar Nyelvört, 1882-ben nősült, 1892-ben készült el a Nyelvtörténeti Szótár.

Adán csak hat éves koráig laktak, akkor átköltöztek a Tiszától a Duna mellé, Bajára, mint önéletrajzi adataiban mondja, anyja unszolására, aki belőle minden áron püspököt akart csinálni. Azt lehetne jelképesen mondanunk, hogy gyermekkori fejlődésére befolyással volt mind a Tisza, mind a Duna magyarsága.

A hat osztályt 1848-ban elvégezvén, a 16 éves gyermek be akart állni nemzetőrnek, de a kapitány összeszidta s kikergette. Akkor belépett a bencések rendjébe, de ezt négy év múlva ismét odahagyta s letéve az érettségit öt féléven át jogot tanult. Tanulmányait azonban egy betegség miatt hosszabb időre félbe kellett szakítania. Ezt az időt Baján töltötte, ott összebarátkozott a gimnáziumi tanárokkal, köztük Klamarik Jánossal, s ennek rábeszélésére 1858-ban a tanári pályára szánta magát.

Először másfél évig Egerben tanárkodott a cisztercieknél a tudós és szeretetreméltó Szvorényi Józseffel együtt, aztán ismét másfél évig Baján tanított, majd 1861-ben Pozsonyba került. Itt a többi közt reá bízták az intézet gazdag tanári könyvtára gondozását, s az ott talált külföldi tudományos munkák — mint maga beszélte — rendkívül nagy hatással voltak rá: megnyitották lelki szemeit s eszméltették a mi nagy szegénységünkre. Végre — miután első értekezéseivel föltűnést keltett — 1869-ben Budapestre nevezték ki a jelenleg V. kerületi gimnáziumhoz.

Magam is akkor kerültem ide mint tanuló, s áldom kegyes végzetemet, mely ugyanabba az intézetbe vezetett, az ő keze alá. Mindnyájunkra nagy hatással volt az ő tanítása, az ő okos és határozott egyénisége. Mely benyomást tett ránk az ő megbotránkozása, mikor tudatlanságon kapott bennünket, kivált olyanon, melyben nem magunk voltunk a hibásak, pl. egy-egy divatos nyelvhibán vagy valamely elemi ismeret hiányán. Hiszen ő tőle hallottuk először, — a hetedik osztályban! — hogy a régi rómaiak nem magyarosan ejtették és hangsúlyozták szavaikat, s más efféle elemi dolgokat. Szigorú kritikája iszonyúan megrostaált bennünket, úgyhogy egy év leforgása után 80-ból mintegy 30-an maradtunk meg.

Budapesti élete jobbra tudományos munkásságban folyt le. 1871-ben lett az Akadémia levelező tagja, 1872-ben alapította meg a Magyar Nyelvört. Ebben s a következő években több uta-

zást tett a fontosabb nyelvjárásoknak a hely színén való tanulmányára stb. Első útjára *Budenz József* is elkísérte, kivel általában sűrűn érintkezett s kinek tanácsait és nézeteit a legnagyobb bizalommal fogadta. Ők ketten maguk köré gyűjtötték a többi fővárosi nyelvészeket is, nemcsak tudományos munkára, hanem egy-egy vendéglő külön szobájában jóízű társas érintkezésre is. A szombat-esti Nyelvőr-társaság s a helyébe lépett Budenz-féle *ruszki kruzsok* (orosz kör) — később egyszerűen *kruzsok* — éveken át termékenyítő hatással volt tudományos életünkre, és nyelvészeink ma is igyekeznek ez üdvös társas érintkezést az alapítók szellemében föntartani és gyümölcsöztetni.

De nem soká folytathatta zavartalanul a tudományos munkát. 1877-ben s 1879-ben nagy betegségek érték. Az orvosok veszedelmes kórt állapítottak meg: a gerincvelő volt megtámadva, s ennek következtében szeme világa is hirtelen elgyöngült. Azért egy-két évi szabadság után 1881-ben iskolai pályájáról nyugalomba vonult. Szívós természete szerencsére igen soká ellenállt a betegség romboló hatásának, s kivált 1882 óta, mikor — ötven éves korában — megnősült, ismét nagyszabású működést fejthetett ki. A gondviselés egy őrangyalt adott melléje *Harrer Paula* személyében. Ez a főnkelt szellemű, lelkes, önfölképző nő életét annak a magasztos föladatnak szentelte, hogy mesterünket testileg, lelkiileg ápolja és gyámolítsa: fölolvasson neki, leírta amit tollba mondott, sőt esze és műveltsége képessé tette arra, hogy maga is részt vegyen férje tudós munkásságában. S irodalmi köreink, látva Szarvas Gábor nagyszabású munkásságát s a Nyelvőr éberségét, mely kiterjedt a nyelvünket illető összes mozzanatokra, soká alig tudták hitelt adni a betegségéről s teste gyöngeségéről keringő híreknek.

1884-ben Akadémiánk rendes tagja lett, 1892-ben a helsingforszi Finn-ugor társaság választotta külső tagjai sorába. 1890-ben tanítványai és tisztelői ünnepelték, mikor érdemei elismerésül a királyi tanácsos címét kapta, s akkor adták ki a *Nyelvőr-émlék* című füzetet arcképével s működése méltatásával. Jellemére s fölvilágosodott gondolkodására a legszebb világítást vetik azok a szavak, melyeket az ünnepi lakomán intézett barátaihoz: „A kitüntetésnek, amely engem ért, van egy reám nézve igen fölemelő mozzanata, s ez a ma esti ünnep“.

Az utolsó években már ritkán járt ki a házból, még az perába sem ment, mely azelőtt egyik legkedvesebb élvezete volt.

A pihenő estéket a látogató jó barátokkal vagy beszélgetésben töltötte (politizálni is nagyon szeretett) vagy pedig kártyajátékkal; éles esze ebben is nagy mesterré tette. Mint társalgó sokoldalú műveltségével és ritka elmésségével tündökölt. Mint embernek pedig két fő jellemvonása volt: éles ítélő tehetsége és teljes erkölcsi függetlensége, mely bátran, minden melléktekintettől s kedvkérésstől menten kimondatta vele meggyőződését.

Lelke erejét egészen az utolsó hetekig megőrizte s még csak panaszszót is ritkán lehetett tőle hallani. Az emésztő kór 1895. október 12-én oltotta ki életét. Temetésén ritka válogatott közönség volt együtt, a tudós és írói világ színe-java. A székes főváros tanácsa hivatalból rendelt neki nyugalóhelyet a kerepesi-úti temetőben, „tekintettel a nemzeti nyelv művelés és tudomány terén szerzett hervadhatatlan érdemeire“. Az országos tanáregyesületben azonnal testet öltött a gondolat, hogy emlékét művészi formában kell megőrkíteni, s immár készülöben van a szép emlékmű, mely szintén az Akadémiánk előtti teret fogja díszíteni. És hasonló emléket állít neki szülővárosa Ada is, melynek a letűnt ezredévben ő volt legnagyobb szülőtte.

II.

Szarvas Gábor nem mint nyelvész, hanem mint humorista kezdette irodalmi működését. 1858-ban Egerből a Hölgyfutarba írt Pap Rika (paprika) névvel, majd az első bajai hetilapnak, a Bajai Közlönynek volt dolgozótársa s utóbb társ-szerkesztője, 1865-ben pedig Pozsonyban indította meg a szabadságharc után az első magyar hirlapot, a Pozsonyi Lapokat, de a hazafias vállalkozás korainak bizonyult és lapjából csak két szám látott napvilágot. Időközben néhány színművet írt; az egyik nyomtatásban is megjelent (a Bendő-féle gyűjteményben: „Becsület és szerelem“), „Egy veszélyes csel“ című melodráma pedig 1862. a debreceni színügy-egyesület pályadíját nyerte el, de az előadáson nem aratott sikert.

Nyelvészeti működése épen az új idők hajnalán, a kiegyezés évében kezdődött. Akkor okozott föltűnést *Magyartalanságok* című értekezésével, mely a pozsonyi gimnázium értesítőjében jelent meg.

Irodalmi prózáink talán sohasem volt olyan százalmas állapotban, mint az ötvenes és hatvanas években. A nyelvújítás, a helyett hogy a magyar stílust magából a magyar nyelvkincsből iparkodott volna kifejleszteni, tudatosan idegen mintákat utánzott

s így akarva és akaratlan idegenségekkel árasztotta el irodalmunkat, ezt az áradatot pedig a Bach-korszak német világa még tetemesen növelte. Másfelől a szócsinálás járványa, különösen a negyvenes évek Bugát-féle szógyártásának hatása leginkább a hatvanas években volt érezhető, mikor iskoláink ismét magyarrá lettek s a sok új iskolai könyv a mondvacsinált szók özönét árasztotta nyakunkba. Ez a két veszedelmes irányzat úgyszólván körülhalazással fenyegette irodalmi nyelvünket, mert elzárta a valóságos magyar beszéd és észjárás eleven forrásaitól. Prózáink sem magyaros, sem természetes nem volt többé. Egy mesterséges nyelv volt keletkezőben, mely a nagy magyar közönségnek mindig érthetlenebb lett, s ez közművelődésünkre s általában szellemi életünk fejlődésére a legnagyobb csapás volt. S ha már az előző évtizedekben is emelkedtek egyes hangok a nyelvrontás ellen, nem csoda, hogy a hatvanas években nyelvünk bajnokai egymásután szállottak síkra, hogy elhárítsák a veszélyt. Először Brassai szólalt föl Arany János folyóiratában, erre írta Arany az ő híres *Visszatekintését*, melyben a többi között ezt olvassuk: „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet ékellenlítő s megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a *Carthaginem delendamot*“.

Aranyé után következett Szarvas értekezése a *Magyartalanságokról*, mely rendkívül kedvező fogadásban részesült. S midőn a szerző Budapestre került, a megkezdett tárgyat a latinosságokról szóló tartalmas akadémiai fölolvasással folytatta, mely az iskolai klasszikus-fordításokon tett sajnós tapasztalatokat foglalta össze s majdnem egész kis latin-magyar stilisztika vázlatát állította össze. Így érett meg lassanként az a terv, hogy a nyelv-művelés folytonos hathatós bírálására egy népszerű folyóiratot kell alapítani, s így keletkezett a *Magyar Nyelvőr*, melynek szerkesztését az Akadémia természetesen Szarvasra bízta.

A Nyelvőrnek sokkal nagyobb hatása volt, mintsem remélték. A szerkesztő igen sokoldalú és határozott programot állított föl s ennek földolgozásával hatalmas szellemi mozgalmat idézett elő. A folyóiratban fölvetett kérdések, a kifejlődött viták rendkívüli érdeklődést keltettek az irodalom s a nagy közönség körében. Ezt az érdeklődést még csak fokozták azok a heves támadások, melyeket a nyelvújítás egyes hívei, főleg magában az Akadémiában (Toldy, Fogarasi, Ballagi, Brassai, Imre Sándor) intéztek ez

ellen az új orthológia ellen. E támadások visszaverésében fejtette ki Szarvas legnagyobb erejét, e viharban volt ő még csak igazán elemében. Nyelvérzéke, erős logikája, szatirikus humora és széleskörű ismeretei a polemia elsőrangú mesterévé avatták. S mentül több oldalról támadták, annál több bajtárs is sietett segítségére.

E hévvel folytatott elvi harcból s a kérdésben forgó ügynek nemzeti fontosságából magyarázhatjuk, hogy irodalmunkban a nyelvújítás kora óta nem volt korszak, melyben ehhez fogható mozgalom támadt volna a nyelvművelés és nyelvtudomány dolgában a művelt közönségnek minden rétegében. A nyelvjavítás, nyelvtisztítás ügye valóságos közüggé lett s majdnem minden művelt ember pártállást foglalt a Nyelvőr mellett vagy vele szemben.

Hogy jogos és szükséges volt-e a Nyelvőr indította visszahatás, arról ma nem vitatkozunk többé. Amit Vörösmarty, Petőfi, Arany megkezdettek a költészetben, azt a Nyelvőr-mozgalom kivívta egész irodalmunknak: visszavezette a néplélek és népnyelv ifjító forrásához. Ami jót, kedveset és szépet őseink gondoltak, a mennyiben a nyelv, a szájhagyomány főtartotta, tovább is élni és hatni fog nemzetünk művelődésében nemzedékről nemzedékre.

De egy szemrehányást tettek Szarvasnak azok is, akik különben elvben egyetértettek vele: azt, hogy túlzó volt, amennyiben a nyelvújítás szabálytalan alkotásai közül azokat is rovásra tette s kiirtandóknak tartotta, amelyek közkeletűek s részint az irodalomban, részint az élőbeszédben meggyökeresedtek. Az ilyen túlzást azonban minden agitátor elköveti. Valamint a politikai vezérembertől megkívánja a nagy közönség a rendületlen elvhűséget, ép úgy megkívánja minden gyakorlati célú társadalmi mozgalomtól a végletekig menő következetességet, s úgyszólván ezt tekinti a céltudatosság és megbízhatóság ismertető jelének. Az igazi agitátor talán mindig dogmatikus az ő tanításában és Szarvas is — ki más, elméleti kérdésekben a kritikus, sőt szkeptikus tudósnak mintaképe — a nyelvművelés gyakorlati kérdéseiben dogmatikus volt s meg nem alkudott senkivel és semmivel.

Azokat a meggyökeresedett nyelvújítási szokat neveztem én egy akadémiai értekezésemben *pótolhatatlan szóknak*. Ezen nézetem ellen Szarvas Gábor nyelvérzéke s nyelvtörténeti ismeretei egész fegyverzetével sikra szállt. Bebizonyította, hogy a legközönségesebb, legszükségesebbnek látszó új szók is nagyrészt csak a fordítók képzelt szükségét elégítették ki, csak idegen észjárást

utánoztak, holott régi nyelvkincsünkben is megvoltak a megfelelő kifejezések. Igaza is volt abban, hogy annak idején az olyan kifejezéseket, minők *erény, szellem, hangulat* vagy pl. *szivar, mellény* és más effélék, könnyen el lehetett volna kerülni s vagy meglevő vagy helyesebben alkotott kifejezésekkel pótolni. De ép oly igaz az is, hogy ezek a szók ma már nyelvünknek elidegeníthetetlen birtokához tartoznak s hogy helyettesítésükről, másokkal való pótlásukról mindenkorra le kell mondanunk.

Immár egy negyed század tapasztalata mutatja, hogy ezekkel szemben tehetetlenek vagyunk. Sőt voltak, akik Szarvas Gábor halálakor azt állították, hogy a Nyelvőr megtett annyit, amennyit tehetett s hogy ezentúl nincs többé célja és létjoga. Hiszen némely nyelvészek is helytelenítik, ha beleavatkozunk a nyelv művelés dolgába. Szerintük „nem a nyelvtudomány ítéli meg a kifejezésnek helyes vagy helytelen voltát, hanem a közhasználat. A nyelvtudomány előtt nincs jó és rossz, helyes és helytelen. A nyelvésznek a megértés a feladata, nem pedig a megítélés“ stb. Brassai is nem rég vitatta (Fővárosi Lapok. 1895. III. 16), hogy nyelvi kérdésekben „a norma az *usus*, és a grammatika szabályai nem kötelezők“.

Sok tekintetben igazuk van ezeknek a tudósoknak, s igazuk van némileg abban is, hogy az irodalmi nyelvet nem a közbeszéd s különösen nem a népi nyelv és a nyelvjárások mértékével kell mérni, hanem hogy az irodalmi nyelv mintegy külön nyelvjárás, melynek külön nyelvszokása s külön szabályai vannak. Valamint tehát egy-egy nyelvjárásban helyes az, amit a helyi szokás elfogadott: ép úgy helyes — elméleti szempontból — az irodalmi nyelvben is minden, amit az irodalmi szokás szentesített.

De vannak viszont olyan szempontok, melyekre az említett tudósok nem vetettek ügyet. Különösen kettőt kell kiemelnünk: az egyik a mellett szól, hogy az irodalomnak több szabadsága van a nyelv használatában, mint a nyelvjárásoknak; a másik ellenkezőleg azt mutatja, hogy az irodalomban vannak olyan korlátok, melyekkel a nyelvjárások nem törődnek.

Amennyiben van nagyobb szabadsága az irodalomnak amennyiben fölvehet a különféle nyelvjárásokból mindent, ami neki tetszik, ami céljainak megfelel, amit pl. akár a művészeti stílusban, akár a tudománysszakok műnyelvében hasznosíthat. Sőt, mivel az irodalom művelői és olvasói jobbra más irodalmi nyelveket is ismernek s értenek: az író idegen szokat és szólásokat

is alkalmazhat, még olyanokat is, amik a közbeszédben s népvelvben szokatlanok.

Ellenben korlátozza az irodalom nyelvbéli szabadságát a nemzeti közművelődés szempontja, s különösen ez az, amit azok az urak nem méltattak figyelemre. Az irodalom — kivált mai napság — nem kizárólag ama felső tízezernek készül, hanem azt akarjuk, hogy művelő, nemesítő hatása terjedjen ki az egész nemzetre, a népnek széles rétegeire. Már pedig hogy remélhetjük ezt az eredményt, ha kerüljük azt, ami a néplelekkel, a nép gondolatvilágával rokon, s ha Horatinussal (*Odi profanum vulgus et arceo*) és Kazinczyval lenézzük s távol tartjuk magunktól az „értelmetlen tömeget“?

De nemcsak a nemzetnek, hanem az egész emberiségnek is nagy szolgálatot teszünk, mert ezzel az általános művelődés tartalmasabbá, gazdagabbá, többoldalúvá lesz, ha sikerül *„az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és kifejteni szeplőtelen minőségében“*, — mint Széchenyi mondja a Kelet Népében. Más nagy szellemek is átlátták az evvel járó rendkívül nagy nyereséget. Humboldt Vilmos a többi közt Schillerhez intézett egyik levelében tanulságosan fejtegeti, hogy nem mindent tarthatni a nyelv javításának és gazdagításának, ami első tekintetre annak látszik, mert nagyon kell ügyelni az illető nyelvnek sajátosságaira. „Nemcsak hogy a nyelv maga organikus egész, még a beszélők egyéniségével is oly szoros kapcsolatban van, hogy ezt a kapcsolatot semmiképen nem szabad szem elől tévesztetni“. (Vö. Benfey: Geschichte d. Sprachw. 518.)

Látnivaló, az irodalmi nyelv fejlődésében minő ellentétes irányok érvényesülnek, pedig az említettekhez még más ellentétek is járulhatnak az egyes nemzetek sajátos viszonyai miatt. Nekünk például a másnyelvű népek áradatában rajta kell lennünk, hogy a magyarság erősen megállja helyét s híven megőrizze sajátos nemzeti jellemvonásait, melyeknek ezredéves létét köszöni.

A nyelvhelyesség kérdéseit tehát csakugyan nem pusztán a grammatika s a nyelvtörténet szemüvegén át kell megítélnünk, hanem nagy tere van itt a célszerűségnek, a tapintatnak, az ízlésnek, a nyelvérzéknek. Szóval: a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése. Azonban másfelől kétségtelen, hogy az egész stilisztikának teljes és erős nyelvtani alapon kell állania, a nyelvtörténet s az élő nyelv teljes statisztikáján s megértésén kell alapulnia.

Szarvas Gábornak tehát igenis igaza volt abban, hogy a nyelvművelést nem szabad egészen szabadjára hagyni, hanem ellenőrizni és bírálni kell nemzeti alapon, a nyelvtörténeti fejlődés s a nyelvjárások ismeretétől vezérelve. Talán csak azt nem méltatta eléggé, hogy az irodalmi nyelvnek bizonyos fokig mégis külön s a nyelvjárásoktól független élete van, — továbbá, hogy a mai irodalmi nyelv, noha sok tekintetben ragaszkodik a régi hagyományokhoz, a régi nyelv mintájára sem szabályozható azokban az esetekben, melyekben a hagyomány megszakadi. Csalódott tehát akkor, mikor az igeidők rég elavult szabályos használatát újra föltámaszthatónak hitte, vagy mikor egyszer azt a nézetet hangoztatta, hogy a latin *nullus*-nak megfelelő régi *semegy* szót föl lehetne támasztani halottaiból. Ez ellen nem is kellene azt hangoztatnunk, hogy a latin *nullus* s a német *keint* sok más nyelv sem fejezi ki egységes szóval. Itt az a körülmény a döntő, hogy épen abból a régi *sem-egy*ből lett a mai *egy sem*, s ha egyszer a régi kifejezés az összes nyelvjárásokban s az irodalmi nyelvben is így átalakult, ezt a fejlődést immár nem lehet visszafordítani s a mai formát újra a régivel helyettesíteni.

Igy vagyunk az igeidőkkel is. Régi használatukat köznyelvünk már három század óta elhagyta, egész rendszerüket egyszerűsítette, és megkülönböztetésükre részben új eszközöket alkalmazott: igekötőket, szórendet stb. *Iránd* és *ir vala* ma már mesterkélt kifejezések, s a régi használat erőtetésével ma már megtagadnók a természetes fejlődés jogosultságát. Az igeidőkéhez hasonló nagy változás történt az *ikes* *igék* ragozásában, és itt már Szarvas is okadatoltnak és követendőnek ismerte el az újabb köznyelvi fejlődést. —

A hosszas és helyel-közzel szenvedélyes küzdelem a Nyelvőr diadalával és tudományos tekintélyének végleges megalapításával végződött. A Nyelvőr elérte azt, hogy az önkényes szógyártás — kivált az iskolai és tudományos irodalomban — teljesen véget ért, hogy az írók, a hírlapírók, a hivatalok sokkal több gondot fordítanak a stílusnak magyarosságára és iparkodnak kerülni az idegenséget, a németiséget.

Valóban tanulságos összevetni a Nyelvőr előtti prózát a maival. A XIX. század közepén nemcsak tudományos és politikai prózánk, hanem átlag véve szépprózánk is annyira ellapult s oly színtelen nemzetközivé lett, mintha csak szándékosan kerültek volna mindent, ami a magyar nyelv kifejezése módjában egyedi,

sajátságos, egyéb nyelvekétől elütő. Mesterkeltté, természetellenessé tette prózáinkat egyrészt az idegen szóhasználatok utánzása és az idegenszerű mondat szerkesztés, másrészt az a sok ezer szabálytalan képzésű és idegen szerkezetű szó, mely nélkül akkori íróink nem tudtak írni. Már csak ez utóbbiaknak nagy megritkítása minő nagy sikere volt a Nyelvőrnek! Hová lett a *gyárnok*, *gyámnok* és *titoknok*? a *költész*, *festész* és *ítész*? a *jelv* és *védv*? a *lobor*, *imola*, *iroma*, *vigarda* és *növelde*? a *fősz*, az *iblány*, *bátrany*, *éreny*? a *nyarga*, *nyakorján*, *bőgöncz* és *társaik*? a *-beni*, *-bőli*, *-róli*, *-tőli* melléknévképzők? a *hangulatteljes*, *endülatteljes*, *kecsteljes*, *bájdús*, *reménydús*? a *vonzkör*, *kötjel*, *kötszó* és ezer más efféle fattyuhajtás?

Ezeket a melegházi virágokat elpusztította az a friss légvonat, mely a Nyelvőr nyitotta kapukon nyelvünknek szabad és eleven termőhelyeiről áramlott be az irodalomba. Az egészséges népnyelvnek prózai irodalmunkban leginkább a Nyelvőr mozgalma szerzett tért és érvényt.

A neológia védői szemére hányták a Nyelvőrnek egyrészt, hogy a népiesség túlzásával elmossa a stílusnemek közti különbségeket, másrészt pedig, hogy megszakította, megzavarta az irodalmi nyelvfejlődés folytonosságát. De a túlzások vele járnak minden erősebb mozgalommal, nem bizonyítják a mozgalomnak jogtalan vagy céltalan voltát és rendszerint csak mulékony bajt okoznak. A másik vád pedig, a nyelvfejlődés megakasztásának vádja a nyelvélet természetes föltételeinek teljes nem-ismeréséből sarjadott. A Nyelvőr csak azért „rontott, mert építeni akart“, a nyelvet meg akarta menteni a körülalazás, a megdermedés veszedelmétől, és meg akarta neki szerezni a természetes, eleven fejlődés föltételeit és eszközeit. Hogy ezzel nem csekély forrongást, sőt ideig-óráig tartó zavart okozott, az nem baj. Forrongás és pezsgés nélkül nincsen élet, s a zavarból tisztulva kél ki a nemzeti génius!

Szarvas Gábor neve és élete egészen összeforrt a Magyar Nyelvőrrel. S mintha nem is volna véletlen, hogy épen halála idején támadt egy újabb nyelvújító kísérlet, mintegy utolsó föllobbanása, haza járó lelke a régi nyelvújításnak. Mint említettem már, voltak hangok, melyek Szarvas nélkül a Nyelvőrnek létjogát is megtagadták. Osztozunk a kegyeletben és mindnyájan valljuk s hálásak vagyunk érte, hogy Szarvas oly nagy munkát végzett. De nyelvünknek sajátos helyzete, a nyugati műveltség és irodalmak erős behatása és a második ezredév nagy és nehéz nemzeti

főadatai kötelességünké teszik, hogy tovább is haszonra fordítsuk amit tőle tanultunk, s lankadatlanul folytassuk a nyelvőrzés és nyelvművelés munkáját.

III.

Szarvas Gábor neve egybeforrt ugyan az orthológiával, de Szarvasnak s a Nyelvőrnek munkakörét nem merítette ki a nyelvőrzés és nyelvművelés. A nyelvhelyesség kérdései vezették működése két más ágához: a nyelvtörténethez s a népnyelv tanulmányához.

Épen mikor első nagy értekezését megírta, tűzött az Akadémia pályadíjat a magyar igeidők tárgyalására. Ez kétségkívül azért keltette föl érdeklődését, mert itt is a nyelv helyességének egy fontos kérdéséről volt szó, az igeidők helyes használatáról, melyről akkor tájban erősen vitatkoztak Hunfalvy és Fogarasi. Ennek a körülménynek köszönhetjük, hogy Szarvas tüzetesen kezdett a nyelvtörténettel foglalkozni s ennek igen áldásos következményei voltak. Pályamunkája, ámbár az a célja nem sikerült, hogy az igeidők régi gazdagságát és szabatos használatát föllevenítse, a nyelvemlékek módszeres fölhasználásával s a tárgynak éles elméjű fejtegetésével a nyelvtörténeti kutatásnak valóságos mintáját teremtette meg.

Áthatva attól a tudattól, hogy a mai nyelv tudományos megértésére is elkerülhetetlen szükséges a régi nyelv alapos ismerete, 1872-ben Budenz Józseffel és Volf Györggyel szövetkezett a régi kódexek kiadására. Ezt a vállalatot, még mielőtt megindult, az Akadémia vette át saját kiadásába, s így keletkezett belőle a *Nyelvemléktár*, mely immár egész kis könyvtárnyi terjedelemmel közel áll befejezéséhez, s mellyel különösen imént elhunyt kedves társunk, Volf György, állíthatta magának a legszebb tudományos emléket.

Még meg sem jelentek a Nyelvemléktár első kötetei; már 1873-ban mozgalmat indított Szarvas Gábor a Nyelvőr dolgozótársaival a Nyelvtörténeti Szótár megteremtésére. E nagy mű előkészítésére önkéntes munkásokat toboroztak, s az anyaggyűjtés olyan biztatólag indult, hogy ezt a vállalatot is csakhamar Akadémiánk vette gondozásába és juttatta befejezésre. Szarvas Gábor csekély megszakítással elejétől végig, majdnem húsz évig, élén állt a vállalatnak, s e rendkívül elmemozdító szótári munka valóságos vigasztalója volt öreg, majdnem világtalan napjaiban.

A Nyelvtörténeti Szótár fontosságát nem kell e helyen bőven fejtegetnem. Mindenki elismeri, hogy e szótár nyelvészeti kutatásainknak legszükségesebb támasza, mely nélkül egy lépést is alig lehetne tenni a botlás kockázata nélkül. És egészen bizonyos, hogy a megalkotandó új nagy szótár csak azáltal lesz megbízhatóvá, hogy a Nyelvtörténeti Szótárban megadtuk neki a kellő történeti és tudományos alapot. Szarvas is a Ny. Szótár előkészítése közben írta meg a régibb nagy szótárról terjedelmes és tanulságos bírálatát.

Nyelvtörténeti tanulmányai vitték Szarvast munkásságának egyik legérdekesebb ágához, a szófejtéshez. Valóban élvezet azokat a kis remekműveket olvasni, melyekben egy-egy szónak vagy szólásnak eredetéről adott számot. Ezekben sokszor tisztán a nyelvtörténeti adatok alapján építette föl okoskodását, de legtöbbször fölhasználta a nyelvérintkezések tanulságait s a jövevényszók fölismerésében gyakran bámulatos elmeélt tanusított. Mikor pedig megtámadták, hogy a legeredetibbnek látszó magyar szót is gyakran idegen nyelvből magyarázta: hangos szóval és meggyőző okokkal küzdött a „nemzeti hiuság” ellen, mely tekintetünket elhomályosítja s képtelenné teszi az igazság fölismerésére. Sokszor fejtegette, hogy a tudománynak nem föladata a nemzeti hiuság dédelgetése, hanem az igazság keresése, s a nemzet dicsőségét és javát csak olyan tudomány gyarápíthatja, mely az igazság szolgálatában áll. Elrettentő például sokszor idézte az oláhok nyelvtudományát és történetírását, amelyet a nemzeti elfogultság az igazság kutatása helyett csupa csűrés-csavarásra vezetett.

A nyelvtörténet mellett, természetes, hogy mindjárt kezdettől fogva nagy fontosságot tulajdonított Szarvas a népnyelv tanulmányának, mely általán természetesebben és szabadabban fejlődött az irodalmi nyelvnél, s mely ennek megítélésére új szempontokat, fölfrissítésére új eszközöket szolgáltat. A Nyelvőrben megindította a népnyelv kincseinek nagyszabású gyűjtését. 1872 nyarán maga is útra kelt Budenz Józseffel s bejárták Göcsejt, részint hogy nyelvi anyagot gyűjtsenek, részint hogy gyűjtőket szerződtessenek s buzdítsanak. 1873-ban Moldvába utazott a csángók közé, 1875 nyarán pedig a szlavóniai magyarok nyelvét tanulmányozta a hely színén. E két tanulmányút eredményeit a Nyelvőrben közölte (III. s V. k.), göcseji följegyzéseit később Kardos Albert használta föl a göcseji nyelvjárás ismertetésében.

Kevesebbet foglalkozott Szarvas a nyelvhasznítással, de azért ennek eredményeit is iparkodott hasznára fordítani. Már pályamunkájában érdekesen egybevetette a magyar igeidőket más, rokon és nem-rokon nyelvek igeidőivel. Később az ikes igék kérdésében Budenz alaktani magyarázatait is fölhasználta. Budenz tudománya iránt általában nagy, majdnem föltétlen bizalma volt; viszont Vámbéry nyelvészkedését nem egyszer maró gúnnyal ostorozta. A nyelvhasznítás iránti becsülésének adta jelét azzal is, hogy tetemes összeggel járult a Reguly-alaphoz, melyet Budenz a rokon finn-ugor nyelvek kutatására létesített (1879).

A magyar nyelvészet mellett Szarvasnak igen nagy jártassága volt a klasszikus filológiában. Kiadott egy latin olvasókönyvet „magyaros fordításra vezető jegyzetekkel“ s lefordította Phaedrus verses meséit. Egy ideig erősen készült a latin-magyar stilisztika megírására, mely iskolai irodalmunknak ritka nagy nyeresége lett volna (erről fogalmat ad a latinosságokról szóló akadémiai értekezése). Utolsó éveiben pedig egy fürdői tartózkodás pihenőjét arra használta föl, hogy elkezdte Homeros Iliaszát kötetlen beszédben fordítani, mert meg volt róla győződve, hogy olvasható és élvezhető Homeroszt, melyre oly nagy szükségünk volna, leghamarabb így lehetne közönségünk kezébe adni. (Fordítása töredéke most van sajtó alatt a Kisfaludy-társaság Évlapjaiban.)

Ha most visszatekintünk a mondottakra, látjuk, milyen sokoldalú volt elhúnyt mesterünk. A nyelvhelyesség kérdései, a nyelvtörténet, a nyelvjárások tanulmánya, a szófejtés — mindezek föl-váltva foglalkoztatták. Köszönhetünk neki néhány becses jelentéstani értekezést is, melyekben különösen a magyar s német szóhasználatokat vetette egybe mesterileg (pl. a mutató névmásról s a pótolhatatlan új szókról való cikkeiben).

Igen erős volt a bírálatban s a tollharcban. Ezekre különösen alkalmassá tette egyfelől vas logikája és elmeéle, másfelől humora és szatírára való hajlandósága.

De mindenben, amit írt s amit tett, jellemző vonás volt az eredetiség. Nincs igazuk, akik egész tudományunkat s a többi közt nyelvészetünket is a német szolgai utánzatának tartják. Bár jobban tudnók utánozni! De szolgai utánzásról egyáltalán nem beszélhet, aki igazán ismeri a magyar nyelvtudományt. Révai nemhogy utánozta volna, sőt megelőzte Grimmet. Verseghy előbb fölismerte az élőbeszéd irányadó fontosságát, mint az újabb nyelvészet. Brassai

épen abban volt túlzó, hogy a német módszerről semmit sem akart tudni. Szarvas pedig, ámbár tanult a németektől, olyan eredeti tehetség volt, melyet semmiféle mintakép nem tehetett volna a maga szolgájává.

Ez mindenesetre egyik fő tényezője volt a nagy sikernek, melyet tőle senki meg nem tagadhat. Bizonyos, hogy egy negyedszázadon át ő irányozta nemzeti nyelvünk művelését. Valósággal iskolát nevelt e téren, és Budenz mellett első sorban neki köszönhetjük, hogy műveltségünknek legvirágzóbb, legtiszteltebb, külföldön is legtöbb elismerést arató ága a magyar nyelvtudomány.

Méltó, hogy a magyar nyelv bajnoka a magyar Akadémia palotája előtt érchen legyen megörökítve, és kötelességünk, hogy emlékét itt, az Akadémián belül is ápoljuk, hagyományait őrizzük és példáját kövessük. „Az ő működéséből áldás fakadt a magyar nyelvre: a magyarság nyelvén fölhangzó áldás legyen az ő emlékezetén!”

MÁTÉ-SZALKA ÉS VIDÉKE NYELVJÁRÁSA.

(A Magyar Nyelvőr pályázatán jutalmazott pályamunka.)

1. A nyelvjárás általános jellemzése.

Azon kis terület, melynek nyelvjárását kívánom röviden ismertetni, Szatmár megye északnyugati részét foglalja el. Maga e kis mezőváros s a körülötte fekvő pár község mintegy elszigetelt kis részt képeznek a megyében, amennyiben keleten az Ecsedi láp, a Kraszna, majd északon a Szamos veszik körül, délen pedig nagy távolságra sváb falvak fekszenek. Legnyiltabb nyugaton; e részen érintkezhetik Szabolcs megye közeli falvaival. A legfőbb érintkezési pont a híres bucsújáró hely, Mária-Pócs, de mivel e vidék lakossága kevés kivétellel református, ez érintkezés nyoma alig látszik meg nyelvökön. Északra, nem nagy távolságra, a Szamoson túl, már valódi felső-tiszai módon beszélnek ugyan, de ennek hatása is elenyésző csekély, mivel a Szamoson túli és inneni lakosok alig érintkeznek egymással.

E nyelvjárás nem sokban tér el az irodalmi nyelvtől. Legszembetűnőbb s legnagyobb különbség az *é* hang használatában áll, mely mindazon esetekben, hol a debreceni nyelvjárás *i*-vel helyettesíti, itt *ē*-nek hangzik. A hiátus kerülése, melyet vagy *j* hang betoldása vagy magánhangzó kilökése által kerül el, mássalo hangzó csoportok egyszerűsítése, az asszimiláció szerfeletti kedvelése, *ly* helyett minden esetben, sőt némely szókban *l* helyett is *j* használata, a magánhangzóknak, különösen az *í, ú, ű* hangoknak

majdnem minden esetben röviden ejtése, végre az *l* gyakori elmaradása *o*, *ö* hangok után, azon bélyegző sajátságok, melyek különösen jellemzik e nyelvjárást.

2. Hangtani sajátságok.

A) Magánhangzók.

1. A magánhangzók képzése.

A rövid magánhangzók képzése rendszeren történik. A hosszú magánhangzók képzése is azonos az irodalmi nyelv megfelelő hangjaival; egyedül az *é* hang tesz kivételt, amennyiben némely szókban *ē*-nek hangzik. Mintegy középhang ez a zárt rövid *ē* és a köznyelv *é*-je között. Képzése magas nyelváállással, széles, lapos nyelvvel történik, egészen úgy, mint a székely nyelvjárásokban; pl.: *kēr*, *szēp*, *mēz*, *ētel*, *fēszek*, *egēsseg*, *bēkessēg*.

Az irodalmi nyelv hangjain kívül hosszú magánhangzókat találunk *j*, *l*, *r* hangok előtt, de csak az esetben, ha ezekre még egy mássalhangzó következik. Így megnyúlnak az *a*, *e*, *o*, *ö* hangok s *á*, *é*, *ő*, *ö* hangokká lesznek. Ezeknek képzése rendszeren történik; az irodalmi nyelv megfelelő hangjaitól csak annyiban térnek el, hogy kissé vontatott a kiejtésök, pl. *nyálta*, *fálta*, *ölbe*, *körte*, *bólha*, *körpa*, *télne*, *nyérne*, *bájba*, *börnyu*. Ugyanezen hangzókat találjuk pótló-nyújtás esetén is: *ēre*, *āra*, *mēre*, *ōrom*, *vārom*.

Az *l* kiesése is pótló-nyújtással jár, leginkább *o*, *ö* hangok után marad el: *bót*, *vót*, *kőt*, *tőt*, *bőcső*, *ötözik*, e. h. *bolt*, *volt* stb.

E nyelvjárás magánhangzói ezek:

<i>a</i> ,	<i>o</i> ,	<i>ō</i> ,	<i>u</i> ,	<i>ū</i> ,	<i>e</i> ,	<i>é</i> ,	<i>i</i> ,
<i>ā</i> , <i>á</i> ,	<i>ō</i> , <i>ó</i> ,	<i>ō</i> , <i>ő</i> ,	<i>ú</i> ,	<i>ű</i> ,	<i>é</i> ,	<i>ē</i> ,	<i>í</i> .

Zárt rövid *ē* nincs; az *e* hang mindig nyílt.

2. A magánhangzók használata.

A magánhangzók rövidítése egyik legjellemzőbb vonása e nyelvjárásnak.

A hosszú *í*, *ú*, *ű* hangok majdnem mindig röviden ejtetnek: *ir*, *bir*, *ur*, *kut*, *furó*, *turó*, *gyűszű*, *köszörű*, *örül*; de következetesen megkülönböztetik a kiejtésben a rokonhangzású *í*, *ű* hangzós igéket és főneveket; az előbbieket hosszan, az utóbbiakat mindig röviden ejtik: *sír*—*sír*, *tűz*—*tűz*. Rövid *a* van e szóban: *lang*. A hosszú *í* tövű szók továbbképzésben megrövidítik a *tő* hosszú *í* hangzóját: *víz*—*vizet*, *nyír*—*nyírat*. A hangrövidítő szók egynévelikében a hosszú *é* megrövidül az alanyesetben is; ezekben az eredeti *é* hangból *e* lett: *szeker*, *level*, *gyűker*, *kerek*, *tehen*, *fedel*, *keves*.

E rövidítésekkel szemben nyújtást is találunk s ezekben az eredetibb alakok vannak megőrizve.

é. Néhány egytagú ige a jelentő jelen egyes 3. személyében nyújtott hangzóval használatos. Ilyen igék: *széd, mér, kél, nyél, nyér, vész, vét.* Ugyanily eredeti hosszúság van megtartva a *bé* igekötőben, *ösmér* és *énged* igékben, továbbá a személyes névmások következő alakjaiban: *éngem, nékem, néked, néki, nekünk, néktek, nekijek*, ezen birt. névmásokban: *mijénk, tijéd, tijétek.* Hosszú *é* van továbbá ezekben: *téngeri, gyéngé* v. *génge, téj.* A *-vel* rag is személyragozva hosszú *é*-vel használatos: *véllem, vélled, velle* stb.

á. Az eredeti hosszúság van megtartva ezekben: *ád, hágy, hová, hálá Istennek.*

ó, ő. Hosszú ezekben: *hóld, bóldog* és *bölcs.*

Nyelvjárásunk a köznyelv nyiltabb hangzójával szemben sokszor zártabb hangzót használ, zárt hangok helyett viszont nyiltabbat. Zártabb alakulások a következők:

i. Rövid *i* helyettesíti az egyes 3. sz. birtokragot a felhangú szókban: *kezi, közepi*; továbbragozásban is: *kezibe, közepire.* A kérdő *-e* h. *-i* az *ugyi* kérdészóban; *szakaszt, repeszt* igék *szakiszt, repiszt* alakban használatosak; *eredj* helyett *erigy.* Köznyelvi *é*-vel szemben rövid *i* van ezen egy szóban: *szijjel*, de gyakrabban *széjjel.*

o a köznyelvi *a* helyett igen gyakori: *kokas, fokad, halován, tágos, magos, tapasztol.* A módh. *-an*, az *-os*-végű mellékneveknél mindig zártabb *-on*: *okoson, piszkoson.* *Sódor*-ban *o* áll más nyelvjárások *sóder* alakjával szemben. Némelykor a birt. ragok és a tárgyrag előtt zártabb *o* van: *lábom, sarkod, lábot.*

u. Rövid *u* áll köznyelvi *o* helyett egy pár szóban: *suhajgat, nagyobb, udu, burul, burit, ucsudni*, továbbá *hol* hat. szóban és összetételeiben: *hun, valahun, sehun, hunnét, hunnen*; *iszik* ige végzett jelene: *ivutt, ihutt* sőt *iutt.*

ü. Néhány szóban *i*-vel szemben. pl. *üdő, szüve, hütös, hüt, hüvön*; köznyelvi *ő* helyett gyakori: *kürül, türül, gyüker, ürül* (örül).

ú, ű. Az *ő* végű egytagú szók általában zártabb *ű* hangzóval használatnak: *kű, csű, lű*; az *-öv* diftongusból tehát e nyelvjárásban *ű* lett. Az *ó* végű egytaguak közül *ló* h. *lú* fordul elő. E zártabb alakot az egész ragozáson keresztül megtartják: *lúra, csűbe, kűre, lúkra, lúktul, csűkbe.* Igéknél is mindig a zártabb főalak dívik: *lűvök, lű, lűnek, szűni, nyűni.* A *fej* szó *fű* alakban van meg: *hétfű, egy fű kender, fűkötő.* A harmadik sz. névmás: *ű, űk*; a *-ból, -ből, -ról, -ról, -tól, -tól* helyragok mindig zártabb *-bűl, -bűl, -rűl, -rűl, -tűl, -tűl*, így ezek is: *bűr, bűt, dűt.* *S, sz, z* hangok előtt álló *ő* nem változik: *főz, őz, ősz.*

ő. Zártabb *ő* van a *kel, telik* igék végzett jelenében: *kőttém, tőt, kőt, kőtünk.*

ē. E hang köznyelvi *é* helyett ugyanazon szókban fordul elő, melyekben a debreceni, Szatmár városi s a felső-tiszai dialekt-

tusok *i*-t mutatnak; *e* szerint nyelvjárásunk a kétféle *é* között különbséget tesz, az eredeti *é* hangot *ē*-re változtatta, míg az eredeti *é* ugyanazon hosszú *é* hanggá lett, mellyel a köznyelv él. Pl. *ēdes*, *ēl*, *szándēk*, *ajándēk*. Van eset *i*:*ē* hangmegfelelésre is: *kēsērni*, *gyēk*, *ēn*, *ēzellenkedik*. Ezen egy szóban *lēhel* a köznyelv *e*-jével szemben találjuk az *ē* hangot.

Nyiltabb hangok a következőkben vannak:

í. Köznyelvi *ü* helyett az eredetibb *i* van megőrizve: *igyel*, *fil*, *ficfa* = fűzfa, *firidni*.

e. Nyilt *e* van *ő* helyén ezekben: *setēt*, *temēntelen*, *fēkető*, *gōmbelyēg*.

o. Köznyelvi *o* helyett ezen pár szóban: *orvas*, *orvasság*, *szēvanó*, *tallu*.

o. Nyiltabb alakok: *onoka*, *ozsonna*.

ó: *kūlcs* helyett *kócs*, *koszorú* h. *koszoró*.

Itt említhető föl, hogy a többes harmadik sz. birtokosragok mindig nyiltabb hangzósak: *házok*, *kertyők*, *kutyók*.

3. Hangrend.

A hangzó-illeszkedés teljes. Ragok, képzők úgy illeszkednek, mint a köznyelvben. Egyes megemlíthető szóalakok: *elig* = alig, *oskola*, *sódor*. De hangrendi disszimiláció van ezekben: *paré*, *taré*, *karé*, *gané*, *csilánt* = csalán, továbbá *honnén*, *odébb*, *hátrébb*, *árébb*, *hamarébb*, és még némely idegen szókban: *sterázsa* stb.

B) Mássalhangzók.

1. A mássalhangzók képzése.

A mássalhangzók képzésében feltűnő sajáttság nincs, hacsak ilyennek nem vesszük, hogy *ly* helyett mindig *j* hangot használnak: *fojó*, *kiráj*, *ijjen*, *ojjan* (*őjje*, *hajja* e h. *ölje*, *hallja* stb.).

Szó végén álló *ny* mindig *n*: *cigán*, *bárán*, *bizon*; *cigának*, *bárántúl* (*bárámbunda* stb.).

Egyes hangszervi változások is előfordulnak: foghang változik foghanggal, *n*:*t*. pl. *disztó*; *z*:*c*, pl. *ficfa*; *sz*:*c*, pl. *retec*, *subick*, *vijack*; disszimiláció van a *danol* és *tanál* igékben.

Foghang helyett inyang; *d*:*gy*, pl. *térgy*; *l*:*j*, pl. *mejje*, *pájinka*; *n*:*ny*, pl. *dunya*, *penyész*, *ozsonya*; *z*:*zs*, pl. *csizsma*, *dézsma*; *n*:*ny* változás *ty* és *gy* hangok előtt, pl. *sarkanytyú*, *fürgenytyú*, *menygyek*, *lenygyel*, *kenygyel*.

Foghang h. torokhang: *t*:*k*, pl. *Szaktár*; torokhang h. mlt torokhang: *k*:*g*, pl. *geleb* = kebel, *gila* = kilogramm. Ajakhang helyet. inyang van a *teplony* szóban; ajak és foghang változik: *tróbáá* *Bevől* a *belől* változata, valószínűleg a *kívül* analogiájára keletkezett.

2. A mássalhangzók használata.

A mássalhangzók használatában feltűnik e nyelvjárás azon sajátága, hogy az irod. nyelvvel szemben mindig nyújtott mássalhangzókkal él az *l* végű ragokból és névutókból képzett határozószókban: *véllem, rúllad, túlle, alólla, előllünk, felölletek belöllek*. Ugyancsak megnyúlik az *l* az *-ál, -él* végű denominális igékből képzett *-ás, -és* végű főnevekben: *kapállás, kaszállás, keféllés*. Nyújtott *j* használatos ezekben a névmásokban: *íjjen, ojjan, akár-míjjen, semmíjjen*.

Ezekkel szemben állanak az ilyenek: *eféle, aféle*; egy *l* használatos az *álomás* szóban.

A szó végén álló *l* megmarad, szó belsejében leggyakrabban *o, ü* hangzók után marad el: *vót, fót, főd, ötözik*; *u, ü* után ezekben: *kulcs—kócs, küld—küd*; nagyon ritkán *á, é* után: *páca, kiját, nélkül, fére*; *a, e* után meg szokott maradni: *szálmá, bála, kélné. nyélné*. Egy esetben *a* után is elmarad az *l*, mikor utána *r* hang következik. s ilyenkor mind a magánhangzó, mind az *r* hang pótlónyújtást kapnak: *fárfa—falra, ódárfa—oldalra*; *rr*-ből pótlónyújtással lesz *r*: *ére, ára, mére, örom, várom*.

Azon rövidebb *v* tövű igék, melyek a köznyelvben is, de különösen a debreceni nyelvjárásban a *v* hangot elvetik, e nyelvjárásban sem járatosak *v* tövű alakjukban. Itt a *v* helyét mindig *j* foglalja el: *hijok, hijsz, híj, hijtam, bujtál, fuj, fujok* stb. Ezzel szemben elmarad a *j* főhangzójuk zártabbá tetele után a *bűt, dütt* szókból, továbbá minden változás nélkül a *gyűt, gyűt, nyűt* igékből.

Járulék-mássalhangzók: *g* van szó végén *n* után: *rozmaryng, bojtorjáng*, továbbá: *deg* elaludnék, *beg* elfárattam; *t* járult a *fájintos* és *csilánt* szókhoz.

C) Hangok kapcsolata.

Az asszimiláció szerfölötti kedvelése igen könnyűvé teszi a hangok kapcsolatát, átmenetét: *ballang, salló, talló, mámma, ten- nap*. Nemcsak így a szó belsejében, de két külön álló szó között is gyakori: *bem maratt, kim motoszkál*. Az átmeneten gyakran könnyít az elizió és asszimiláció együttes használata: *as sem tudom, micsinájjak*.

Könnyítést nyer a kiejtés, a hangok átmenete helycsere által is. Ilyenek elég nagy számban vannak: *geleb, subick, vijack, legaré, kalabaré, tere, rajtoja, petlóriom, makverő* = vakmerő stb.

A mássalhangzó-torlódást e nyelvjárás nem szereti. E végből vagy közbeiktat egy-egy magánhangzót s így könnyít a kiejtésen vagy elizió által éri ezt el. Magánhangzók közbeiktatása leginkább az idegen szókban fordul elő: *estrang* v. *istráng, istirimfli*; gyakoribb a szó közepén: *tekenő, szereda, kovárté, teréfál, palánta, toróbál*. Két mássalhangzó közül kiesik az egyik: *péz, tésur, szēvanó, ikább*,

pitar; az *ért* végzethől, a *mert* és *most* szókból elmarad a *t*, majd-ból a *d*, éppen így a *bolond* végéről is. Három mássalhangzó közül a középső mindig elmarad: *tesvēr, fērhe megy, horhat* = hordhat, *Szenygyōrnap*; két különálló szó között is elhagyják a középső mássalhangzót: *parasz' gazda, csem' biztos, mim' megette, hor' be, kōp' ki*.

A hiátust egyáltalán nem tűrik. Ott, hol *i* és még egy magánhangzó okozza, többnyire *j* közbetétele által szüntetik meg: *ki ja, mi ja* = ki az? mi az? *fija, haramija*; — de elizió által is: *k' az apád? m' a fene lett?* — Más esetek: *jány, rám, rád, rá, mēr* = miért; *od'atta, tuttár' adni, gazd'uram*. A *mióta* szóban *h* szolgál a hiátus megszüntetésére: *mihóta*. Két magánhangzó is elidálódik: *Szalk' út* = Szalkai út, *járm' út* = jármű út.

Ide sorolhatók végre az összevont szók, amennyiben az összevonás sok esetben a kiejtés könnyítését célozza. Ilyenek első sorban a rövidebb fő ragozott alakjai: *ett, itt, tom, tok, szűtt, ládd, mon-tok, monnak* = mondanak, továbbá a következők: *pég* = pedig; *sose* = sohasem; *'sz, isz, hisz, hász* = hiszen, hászen; *aggy Isten; kéne, kék; minygy* = mindjárt; *oszt, osztán, aután* = azután; *acci, accide* = addsa ide; *hoccide* = hozdsza ide; *Isten uccse; jóccakát; nojszen, dejszen* = no hiszen, de hiszen stb.

(Vége köv.)

PÁLYI GYULA.

AZ AKADÉMIA ÚJ SZÓTÁRAI.

Az országgyűlés f. évi augusztus 11-iki ülésén Madarász József a következő interpellációt intézte a közoktatási miniszterhez:

„Tekintve azt, hogy a hírlapokban, társadalomban, sőt a törvényhozás termében is a magyar szavakat nagy mérvben kiszorították és kiszorítják az idegen, leginkább diák (latin) szavak, és ha ez nem orvosolhatnák, nyelvünk tisztasága és nemzeti művelődésünk veszélyeztetnék:

tisztelettel kérdem a közoktatásügyi miniszter urat: 1) hajlandó-e e bajt megfigyelni és hatáskörében elkövetni mindent, hogy a helyes és jó magyar szavakat idegen szavak ki ne szorítsák, sem az irodalomban, sem a hírlapokban, sem a törvényhozás termeiben; hanem hogy nyelvünk folyton műveltessek; 2) hajlandó-e odahatni, hogy a magyar tudós társaság állapítsa meg, hogy a közhasználatba fölkapott idegen szavak miként fejeztesenek ki helyesen magyarul; és az ezt megállapító szótár — ha kell — az állam hozzájárulásával és akként nyomassék ki, hogy a közönség azt kiállítási áron szerezhesse meg?“ (Általános eljenzés.)

A miniszter erre azt felelte, hogy:

„Úgy ó, mint a Ház rokonszenvenvel kísérte Madarász interpellációját, az iránt, hogy kerüljük az idegen szavakat, és szóló hozzáteszi az *idegen szófűzést* is. Arra nem vállalkozhatik, hogy irtó háborút indítson az idegen szavak ellen, arra sem, hogy a

nyelvészek harcaiba beavatkozzék, hiszen tudjuk, hogy a *túltságba vitt purizmus* milyen sajnálatos eredményeket szült. Azt azonban kijelentheti, hogy támogatni fogja a törekvést minden téren. Az Akadémia a szótár kérdésével már foglalkozik, és szóló külön iratban fogja arra az Akadémia figyelmét fölhívni⁴. (Helyeslés.)

Az ekként fölvetett eszmének a napokban lett öröndetes folytatása. Wlassics, aki a szó igaz értelmében a közművelődés minisztere, nem maradt e különben talpraesett kijelentésénél, hanem tettel is megmutatta, mennyire szívén hordja nyelvünk ügyét. Elhatározta, hogy a magyar nyelv művelés céljára s ennek legszükségesebb eszközeire, a megbízható szótárak szerkesztésére évenként kétezer forintot vesz föl az országos költségvetéshez s ez összeget az Akadémia rendelkezésére bocsátja. A leirat, mely ezt az Akadémiával tudatja, így szól:

„Minden ország akadémiaja kiváló gondot fordít, szótári munkássága által is, a nemzet nyelvének művelésére és fejlesztésére. Az Académie Française egyedüli föladata a francia nyelv szótárának folytonos tökéletesítése.

A Magyar Tudományos Akadémia elismerésre méltó munkásságot fejtett ki ez irányban is. Időnkint, amint a korlátolt anyagi viszonyok engedték, közrebocsátotta még a harmincas években a magyar nyelv zsebszótárát és a tájszótárt, huzamos szünet után a magyar nyelv nagy szótárát s a legutóbbi években a nyelvtörténeti szótárt és a tájszótár új kiadását.

A szótári munkásságnak azonban folytonosnak kell lennie, valamint folytonosnak a történelmi, régészeti és természettudományi kutatásnak, amelyeket az állam állandó évi segélyben részesít.

Ez okból nagyon óhajtanék vélnem a Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi osztálya kebelében egy állandó szótári bizottság föllállítását, amelynek föladata lenne az irodalmi nyelv fejlődésének éber megfigyelése s irányzása, a mutatkozó szükségletek pótlása s a magyar nyelv szótárának folytonos tökéletesítése.

Ha e nézetemben a Magyar Tudományos Akadémia is osztozik, hajlandó vagyok a föntjelzett szótári munkálkodás állandóságának biztosítására, a legközelebbi országos költségvetés tárgyalásakor a törvényhozástól évenkénti 2000, azaz kétezer forint államsegélyt kérni s már a jelen évben is tárcám terhére 500 forintot kiutaltványozni, még pedig az utóbbi összeget egy általánosan érzett s napról-napra érezhetőbb szükség pótlására.

Már az országgyűlési tárgyalások előtt is fölszólalás tárgya volt a nyelvünkben mindinkább elharapódzó s közhasználatban megmaradó idegen szók és kifejezések kiküszöbölésének szüksége, természetesen nem értve ide a tudományos műnyelv szavait és kifejezéseit.

E végből legcélszerűbbnek tartanám, ha a M. T. Akadémia nyelvtudományi osztálya minél előbb egy oly kisebbfajta szótárt

állítana össze és bocsátana közzé, amelyben a leginkább lábra kapott idegen szók és idegenszerű kifejezések jó magyar egyértékesei elő lennének tüntetve. A szótárnak a gyorsan dolgozó hirlap-irodalom is, amelynek egyes szók és kifejezések általános elterjesztésében oly nagy szerepe van, különösen jó hasznát vehetné.

Budapesten, 1897. október 11-én.

Wlassics, s. k.

Ez államsegítséggel az az évi javadalmazás, amellyel Akademiánk az országos költségvetésben szerepel, immár 42,000 forintra rúg. De ezt az összeget éppen nem sokalhatjuk, ha meggondoljuk, hogy Franciaország a maga Institutjét évenként 697,000 frankkal, Poroszország a berlini akadémiát 198,000 márkával, Bajorország a münchenit 94.000 márkával, Svédország a stockholmit 125,000 svéd koronával, Ausztria a bécsit 72.060 forinttal segíti. Pedig nálunk sokkal nagyobb szükség van az Akadémia bőséges ellátására, mert míg a nyugati országok akadémiái csak vezérei a tudományos munkának, addig a mi tudós társaságaink majdnem maguk merítik ki egész tudományos működésünket.

Akademiánk mindjárt föllállításakor első és főfeladatának a magyar nyelv művelését, a magyar nyelvtan, a magyar szótár megalkotását tekintette. A harmincas években közre is bocsátotta a magyar-német Zsebszótárt, s a Tájszótárt, melyet a Czuczor és Fogarasi szerkesztette Nagyszótár követett. Újabb nemzedék munkája már a Nyelvtörténeti Szótár és a Tájszótárnak most folyó új kiadása.

Mi legyen a legújabb teendő? erre nézve maga a miniszteri leirat nyilatkozik, mikor egy kis szótár megalkotását kívánja, mely a mai irodalmi nyelvben használatos korcs és idegen szavakat megfelelő magyar egyértékeseikkel helyettesítené olyankor, amikor csak a purizmus jogos és szükséges.

Azt a munkát, amit az élet és a nagy írók diadalra vittek: a neológia szobavirágainak kiirtását ez a szótár fejezné be a modern nyelvtudomány meggyarapodott eszközeivel s egyszersmind az ő feladata lesz megakasztani azt a másik processzust, mely most van folyamatban: nyelvünknek idegen szókkal és szólásokkal való elárasztását. Az újonnan alakult ezeréves magyar állam annyi idegen elemet fogadott magába, hogy már-már veszélyeztetik egyéniségét, elszíntelenítik eredeti jellemét. Nemzetünknek és e hajlandó elemeknek egyaránt szükséges a megbízható vezető.

Van azonban ennél egy, ha nem is gyakorlatibb, de kétségtelenül fontosabb és sokszorosan nagyobb szabású feladat. El kellene készíteni a *magyar nyelv nagy szótárát*. Megcsinálni újra, a modern nyelvtudomány eszközeivel és a magyar nyelvészet mai színvonalán azt a munkát, amit Czuczor és Fogarasi a maguk korának módján végeztek. Nyelvészetünk nem tűrheti tovább, hogy legnagyobb szabású terméke ez a szótár legyen, amely Grimm fellelése után két évtizeddel indult meg és még félszázad múlva sem ismerte a tudományos nyelvészet legelemibb módszereit. Már hefe-

jeztére felnőtt amaz új, tudományosan képzett nyelvész-nemzedék, amely reá csak mint a multak emlékére tekintett s egész más utakon kereste nyelvünk törvényeit Hunfalvy, Budenz, Szarvas, kik csak kritikáikban foglalkoztak a Nagy Szótárral. Ma már tanítványaik egész csoportja áll a tudomány szolgálatára. Az előmunkálatok sem jelentéktelenek. Azóta elkészült Simonyi és Szarvas szerkesztésében a Nyelvtörténeti Szótár, Szinnyeiében a Tájszótár; az etimológiára nézve korszakalkotó mű *Budenz* Magyar-ugor szótára, *Munkácsi* urál-altaji, *Szarvas* modern szófejtései; becsesek *Szinnyei* és *Alexics* kutatásai az oláh, *Melichéi* a német, *Kőrösi* az olasz, már kevésbé *Kovácséi* a latin eredetű magyar szavak dolgában. Külföldi szótár-mintákban sincs hiány. Ott van mindenekelőtt *Grimm* német és *Littre* francia szótára, azonkívül *Heyne*, *Sanders*, *Weigand*, *Schade*, *Sachsvillatte* szótárai. Mi több és sürgető körülmény: a körülöttünk lakó kis nemzetek is már oly igazán kitűnő szótárakkal rendelkeznek, mint a zágrábi akadémia nagy szótára, *Jungmann*, *Kott* cseh, *Pleteršnik* szlovén és *Linde* lengyel szótára.

Az új szótárnak nézetünk szerint, tartalmaznia kell majd mindenekelőtt a magyar nyelv egész anyagát, a szavak jelentéskörét, a jelentésfejlődés lélektani föltűntetésével. Ahol szükséges, a képes ábráktól sem szabad visszariadni. Meg kell azután jelölnie a szó legelső előfordulásának idejét, helyét s adnia az egyes szóalakok változásait időrendben, lehetőleg évszámmal. Ekkor következhetik a szónak etimológiája, amelyet immár megközelítőleg legtöbb szavunknál képesek vagyunk adni. Végül jöhetnének a szinonim kifejezések, ámbár e téren még igen kevés az előmunkálat, úgyhogy a szótár egyben *magyarázó, történeti, etimológikus* és *szinonim* szótár lenne. Csak, ha e nagy tudományos szótár megvan, lehetne és kellene alapján egy kisebbet is szerkeszteni a nagy közönség használatára, olyanformát, mint a francia *Larousseé*, amely minden fontosabb kétségében eligazítaná. Wlassics miniszter nagylelkű adománya nemcsak a magyar nyelvtudósokat fogja hosszú ideig méltán foglalkoztatni, de egy igaz nemzeti szükséglet fölismerésével és a kivitelére kellő eszközök megadásával őszinte hála kötelez minden művelt magyart.

Z—R.

CÁP. CÁPUNKURT.

A vándorló oláh csobánok nyelvének emlékeit a kis oroszban, lengyelben, morvában, szerbben *Miklosich* állította össze *Die Wanderungen der Rumunen* című könyvében (Bécs, 1879.). Egy szempillantást vetve e kölcsönvételekre, meggyőződhetünk, hogy legnagyobb részük a pásztorkodó életre vonatkozik s ha még egybevetjük a magyar nyelv oláh elemeit, ugyancsak ezt az eredményt fogjuk összegezni. A címbeli *cáp* szó is szintén ebből a világból való: oláh *řap* (olv. *cáp*): caper, hircus (LexB.). A jó

őreg LexB. a *capet* származékának hirdeti; *Cihac* II.429 a szláv elemek közé sorozza (kisorosz, tót: *cap* bouc, bélier; lengyel: *capa*; cseh: *cáp*: bélier, mouton à queue grosse et grasse) s az ószl. *skapiti*: evirare sarjatlékanak tartja. Nyilvánvaló azonban, hogy a kérdéses szónak jelenléte csupán azokban a nyelvekben, melyek egyébképen is ismernek oláh elemeket s első sorban olyanokat, melyek a pásztori terminologia keretébe tartoznak, a kérdést minden vita nélkül az oláh javára dönti el. Ehhez még hozzájárul, hogy a szlávban a előtt *c* nem fejlődhetik; ezt Miklosich is észrevette, aki a *Slav. elemente im Magyarischen* c. művében (I. Nyr. 11:121) szlávnak tartja még ugyan, de hozzáteszi: „homályos eredetű”; az „Etymologisches Wörterb. der slav. Sprachen” könyvében magyar-oláh eredetűnek hirdeti. Szarvas is foglalkozott a kérdéssel (Nyr. 14:3, 7) s arra az eredményre jutott, hogy a *cáp* a magyar nyelv német jövevényszavaihoz sorakozik.

A szó eredetije az albán *tsap* (olv. *cáp*), melynek ilyen változatai is élnek az albánban: *skáp*, *tsjap* (Vö. G. Meyer: Etym. Wörterbuch der alb. Sprache, Strassburg, 1891. 387—388. l.). Hogy a magyar nyelv is tényleg az oláhtól kölcsönözte a *cáp*-ot, igazolja a nyelvtörténet (Vö. Nyr. XVII.320 és NySz.). Jóforman csupa erdélyi írók élnek vele: *cáp*: hircus: geissbock PPB. stb.

A *capunkurt*, melyről a NySz. így nyilatkozik: verbum exsecrationis; verwünschungswort („Mondgy egy *tsápunkurtot*: dicas tria de curia” Decsi: Adag. 193.) tulajdonképen három oláh szónak összetétele: *ťap in cur*: stipes in culum. Afféle goromba káromkodás. Az oláhban járatos a *ťap* formán kívül még: *ťeapü*, *ťeap*: stipes, palus LexB.; mind e szók szláv kölcsönvételek (Vö. *Cihac*, II. 430—431. l.). Talán e trágárság abból a korból ered még, mikor Havaselyen V. Vläd uralkodott, kinek mellékeve *ťepeş* volt (a karóba húzó) s akinek borzasztó hírért Erdélyben is jól ismerték. Érdekes, hogy a *capunkurtot* szóban kétszeres tárgyrag van: vö. *asztat*.

ALEXICS GYÖRGY.

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSEBŐL.

„Gyulai Pál”. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

őgyelgő: bámész. Gergely diák őgyelgő arcot váltott. 5:68.
 Őgyelgő kék szemével észre se látszott venni. 5:76. Őgyelgőn nézett szanaszét. 5:74.

packázik. Balázs ő kegyelme orrom alá packázik borsot. (T. i. a fogház várnagya parancsára Balázs, a börtönfőügyelgő, nem vállalkozott a Senno rab fölakasztására.) 5:125.

pazér: pazar 1:42. 5:83.

pazérol: pazarol. 2:104. 4:144, elpazér 2:149. 150; pazérlás 3:121. 1:55.

pázsiut: pázsit 3:118. 157. 4:93; de „pázsiut” is sok helyt.

percegő. A nedves falak egyik zugához verték a percegő szövétneker, hogy tisztábban lobogjon. 3:185/6.

peshedt: poshadt, állott. Peshedt víz. 1:119.

pest: kemence-féle. Mártha talán a pest mögött [így] gugadoz. 1:58. 5:44. 5:45.

pezderkedik. Na, ám Dacó se pezderkednék sokat ma, ha tegnap előtt Manasse ő kegyelme nem adta volna írásra ki boglárait, nemzetes kardját és többi plundráját. 2:102.

pirkad. Battista olajszin arca úgy kipirkadt, mintha álkőr-messel mázolta volna be. 5:39.

pislen: csirke. Mióta lett okosabb a pislen a kotlónál. 5:118. Üljön csendesesen, mint a pislenyek a tyúk szárnya alatt, mikor hóját látnak. 5:45.

pittyedt al-ajakkal. 5:144. A minorita pittyedt ajkait szorgalommal működtetve [ugyancsak beszélve]. 5:145.

plundra, l. a pezderkedik szónál.

póla. Nem bársony pólóban született. 2:189.

ponk. Két rom uralkodék ezen amphitheatrumon. A hegysor, mely a természet által rakott körfalat képezte, balra sűvegalakú ponkon kezdődik, melynek hátrésze folytonosan magasuló gerincekkel függött össze. 3:146. A ponknak tetején egy ép bástya állott. 3:147.

popánc. Nem mondá (Isten): rendkívüli büntetések popáncával üldözlek titeket Azrael karjai közé 2:32. Tán éjfélkor jelent meg ágyához, mint általában a kísértetek szoktak? Hja, a popánc többnyire a nehézkes, jól táplált és gömbölyű hasú urakat győtri nagy vacsorák után, mindjárt az első álomra, kivált ha sok húst ettek. 2:119. Merev szobrok, — nymphaké, és najádoké — néztek görög arcélőkkel s általánosított vonalaikkal a vízholdó falusi lánykákra, kik kannáikkal ezen popáncok miatt, ha módját ejthették, nem jelentek meg S. kisasszony mesterkéltszókőkútjai és vizomlásainál 5:83.

porhadás. (A penész a fal) titkos porhadását hirdeti. 3:132.

porhanyag. A két egyetem porhanyag földre épült és az idők rombolásaitól megkíméltetni alig fog. 2:81/2.

porongy: poronty. (Sajtóhiba?) Vagy talán a gyalpas fejű porongy hazudott és a komornyiknak volt igaza? Férj és Nő. 285.

potyad. Nem épen művészi görbületeket adva bepotyadt alsó ajkának. 2:119. (Vö. pittyedt.)

prikolics. Szunyadni kell, ha szintén mellemre a manó ülne és halántékaim körül prikolicsok garázdálkodnának. 1:58.

pulya. Pulya csalitok tévegében vezetett az ősvény tovább emelkedve, szállva, tekergőzve. 3:113.

pundra. A rab különben is a fiskus pundrái közé tartozik. 5:46.

purda: purd. Noha most már annyira közönségesse vált (e rendkívüli jelenet, a király pipázása), hogy a három éves cigánypurdáknál [így] látva sem okoz hatást. 5:16.

puzduri. Majd idővel, midőn puzduri hevem meghúlt. 3:126. Különc, puzduri, durva, rajongó ember ez a Senno. 4:125.

rajgó. Egy gyakorlatlan falusi suhanc legjobb igyekezettel sem adhat fényes tűzijátékot a halomra gyűjtött rajgók, csillagok s lőporos fűzerek mellett, noha éppen ezen anyagokkal csodalátványokat idézne

elé az ügyes tűzkirály? 5:43. E sorsszámok lebegtek, lángoltak, sus-
torgattak kedélyének sötét láthatárán, mint a bűvész rajgói a komor
éjben. 2:136.

reccenés. Egy reccenés. egy sikoltás, egy zuhanat (s a rab
a kaszatómléc fenekére bukott.) 4:17.

rece. (A fák) zöld recéjű lombjaikkal. 3:158.

rejték: rejtek, búvóhely, titkos hely. A havasi rejtékből
kihoztam nejét. 1:37. Falrejték titkát. 5:165.

riagat: csitít, elhallgattat. A leriagatott Ártai. 2:122.

VOZÁRI GYULA.

FELHÍVÁS.

A nemzeti tanügyet és tudományt a legközelebb mult napokban

Volf Györgynek

a tanárképző-intézeti gyakorló főgimnázium igazgatójának és a
Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának hirtelen elhalálo-
zásával súlyos csapás érte.

A megboldogultnak alulírott tisztelői, barátai és tanártársai
kedves halottjuk emlékének megörökítésére ezennel gyűjtést indi-
tanak meg abból a célból, hogy számára díszesebb sírleleket
állíthassanak; a remélhetőleg fenmaradó összegből pedig a meg-
boldogult értekezéseinek (kivált a magyarok ösműveltségére vonat-
kozóknak) gyűjteményes kiadását is tervezik, továbbá egy, az ő
nevéhez fűződő pénzalap létesítését, melynek összegyűjtött kama-
taiból akár a magyar nyelvészetnek és őstörténelemnek Volf
György szellemében munkálkodó kutatóit, akár kiváló gyakorló
főgimnáziumi tanárjelölteket vagy tanulókat lehetne időnként bizo-
nyos jutalomban részesíteni. Fölkérjük Címedet, hogy a kegyeletes
és hazafias célra szánt adományát a mellékelt gyűjtőlapon föl-
jegyezni, az eszmét ismerősei körében terjeszteni, s a gyűjtőlapot
a jövő hó (november) közepéig a gyakorló főgimnázium igazgató-
ságához visszajuttatni sziveskedjék.

Budapest, 1897. évi október hó 5-én.

A megboldogult tisztelői és barátai
névén:

EÖTVÖS LORÁND báró,
HEINRICH GUSZTÁV,
ALEXANDER BERNÁT,
BEÖTHY ZSOLT,
CSENGERI JÁNOS,
MARCZALI HENRIK,
SIMONYI ZSIGMOND,
SZUPPÁN VILMOS.

A megboldogult tanártársai:

BEKE MANÓ,
GERÉB JÓZSEF,
GYOMLAY GYULA,
MIKA SÁNDOR.
NÉGYESY LÁSZLÓ,
STAUB MÓRIC,
WAGNER ALAJOS,
WALDAPFEL JÁNOS.

IRODALOM.

Elmélet és gyakorlat,

azaz jobban mondva teória és praxis. Legalább az itt következő mutatók nyomán mi is jobban tesszük, ha a magyar hangzású szók helyett az inkább közkeletű latin, francia, angol stb. szókat használjuk.

De beszéljenek maguk a szerzők.

„Vannak végül olyan idegen szavak, melyeknek használata valósággal elégteleníti stílusunkat. Ezek közé tartoznak azok, melyekre vannak általánosan elfogadott, jó magyar szavaink, de amelyeket részint hanyagságból nem használunk, részint azért, hogy idegen nyelvtudásunkat fitogtassuk. Ilyen pl. a zsendőr (csendőr), kredenc (pohárszék), eszcsájg (evő-eszköz), kaszni (szekrény), amelyeket csakugyan hanyagságból, vagy contradictio (ellenmondás), elaboratum (munkálat), refusioz (visszautasít), remarque (megjegyzés), fauteuil (karosszék), *saison* (évad) stb., melyeket inkább fitogtatásból szeretünk használni. A z ilyen idegen szavak használatát tiltja különösen az iránytan“ (Stilisztika 16. lap). Ezt mondja Szántó Kálmán, a stiliszta.

„Intuicio (4, * 39), applomb (6), irritál (8), *saison* és *szezon* (8. 63. 115 stb.), büszte (17), nexus (20), embrio (27), impresz-szió (28), blaszfémia (29), abszolució (32), providenciális (33), pozicio (33, 56), provokál (33), szubjektív, inkorrekttség, (39), kapacitás (41), statesman (42), figuráns (43), akció (43, 138), campagne (45), rhytmikus (46), rébusz (46), paroxismus (48, 54), in absentia (49), szimptóma (59), vizit (59, 63), temperatura (61), szenzáció (67), kongesztió (70), extázis (71), szuggesztió (71), imitál (73), kapacitál (73), aposztrofál (76), programm, de jegyzék is (77), apatikus (93), mob (96), inscenál (96, 104), fix-pont (99), konzol (100), vibrál (100), clair-voyence (101), horribilis (104), differencia (104), toilette (105), defektus (107), karakterisztikon (116), amorette (116), inficiál (118), appercepció (121), recidivázni (126), plein-parade (129), fázis (132), misszió (138), marionette-színház (139), organum (139), dementi (139), tranzakció (139), machináció (140), mitikus, hős (143), teatralisztikus (144), apellálni (144), informál (153), fiktív (153), perspektíva (154), kommittens (155), expiació (164).“ Ezeket mondja Szántó Kálmán, a regényíró.

„Tény az, hogy emlékezetet meghaladó idők óta a legjobb és legtanultabb bölcsesek sem képesek kiterjedt elméleti tanulmányaikat gyakorlatilag alkalmazni“. (Pickwick klub iratai, ford. Huszár Imre II. k. 93. lap.) Ezt mondja Charles Dickens, a regényíró.

* A zárójelben levő számok azon lap számát jelentik, melyen az illető szó föltalálható.

Tagadhatatlan, hogy van sok idegen szó nyelvünkben, melyet teljesen megfelelő magyar szóval nem tudunk pótolni. Ha van is rá szavunk, vagy mondva csinálták, vagy nem fejezi ki teljesen az értelmet, melyet az író a szónak tulajdonít. Ha ilyen szókat olvasunk (az „Alkonyat”-ból, Szántó Kálmán bevádolt regényéből idézünk): kottéria, gentlemanség, dialektika, debatter, groteszk, harmónia, rhythmikus konvencionális, allarm, glória („dicsfény” jelentésben), melancholia, technikai, bár a túlságos gyakori használatuk idegenül rezegetti meg fülünk dobhártyáját, mégis fölmentjük (vagy talán abszolváljuk?) az írókat az idegenszerűség vádjá alól.

Akik enyhébben szoktak ítélni, azon sem ütköznek meg, ha a sportsman tilburyn vagy phaetonon, landaueren vagy berlineren, caléchen vagy breaken vagy akár char à bancson hajtat ki a löversenyre s ott, mielőtt fölmegy a tribünre, megváltja ticketjét s kalkulál kanterező lovak dolgában, míg a starter fehér zászlója le nem csap; sőt még azon sem ütköznek meg, ha e cifra szavak mind egy lapon (73) fordulnak elő. Az is természetes, hogyha a börze ügyeit tárgyalja az író, nem mellőzheti a moratorium, krach, spekuláció, financiér, manőver (139, 140) stb. szavakat.

Azonban, bár igaz, hogy legtöbb ilyenféle szavunkat nem tudjuk pótolni, mégis meg kellene gondolni, van-e szükség egyáltalán arra a sok idegen szóra? Nem ártana az íróknak arra is ügyelniök, hogy a művelt társaságban megismert tárgyakat és fogalmakat ne vigyék át — szükség nélkül — azon frissességükben az irodalomba, hiszen mi kész örömet elismerjük, hogy művelt ember az író akkor is, ha regényben, tehát a szépirodalomban, nem használ folyton idegen szavakat. Azt pedig, hogy mi a különbség landauer meg berliner, break meg caléche között: ha bizonyos előkelő körök fontosnak is tartják, mi nem tartjuk annak.

És hogy valaki arabusul tanítson, arra nem elég arabusul tudni, hanem arabusul is kell beszélni. Ezt ajánlja

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Magyar és német zsebszótár,

tekintettel a két nyelv szólásaira. Szerkesztette Wolff Béla, áll. főreálisk. tanár. I. magyar-német rész. Budapest, Athenaeum. Kis 8r.; vászonba kötve 1 frt.

Nem mondhatnók, hogy szótárirodalmunk, kivált ami a német nyelvet illeti, szegény volna; egész serege van a magyar-német szótáraknak, a nagy közönség, iskola, egyes szakbeliek számára; csakhogy köszönet nincs nagyon benne. Az egyik óriási anyag-halmazba gyűjti minden válogatás nélkül nemcsak törvényes, a történeti fejlődés szentesítette szavait a nyelvnek, hanem mind-

azokat a korcsalakokat is, melyekkel nyelvújítóink és sokszor igazi ismeret nélkül szükölködő utódaik túlságos buzgalma ajándékozta és ajándékozta meg nyelvünket; még akkor is, ha azokat a mindent hamar elfogadó és nem sokat bíráló közszokás sem fogadta el. A másik, aki „kézi használatra“ adja ki könyvét és kivált az iskolának szánja azt, nem választván el a gyakorit a ritkától, a közönségest a sajátostól, inkább árt, mint használ vele: pedig igazán jó szótárnál nincsen nagyobb áldás, nemcsak akkor, ha idegen nyelven olvasunk, hanem akkor is, ha anyanyelvünkön irt könyvet forgatunk. Legnagyobb hibája e szótáraknak az volt, hogy az idegen szó mellé ridegen odaállítják a szónak egy vagy több megfelelőjét, vagy saját szavunk mellé pusztán az idegent, nem tekintve azt a sok módosulást, jelentésárnyalatot, melyet minden szó magában az élő beszédben nyer, gyakran épenséggel nem, vagy legalább is igen szükmarkúan bántak el a szólásokkal, fordulatokkal, egy szóval a frazeológiával. Mindenki, aki valamely idegen nyelvvel foglalkozik, nagyon jól tudja, hogy míg annak frazeológiáját el nem sajátította, míg bele nem hatolt gondolkodásának titkos szövevényébe, addig bármilyen nagy szókincse legyen is, az csak holt töke, annak valójában igazi hasznát nem veheti. Ezért örömmel kell fogadnunk minden kísérletet, mely a szót nemcsak egymagában, pusztán minden kapcsolat nélkül mutatja be, hanem ugyanannyi gondot fordít arra, hogy azt mint az élő szerves nyelv tagját, közönségesebb és ritkább szlásokban, fordulatokban adja a közönség s az iskolai ifjúság kezébe. Ez a cél lebegett szótára megszerkesztésében *Wolff Béla* szeme előtt is, s azt abban a szük keretben, melyet egy *zsebszótár* megenged, dicséretesen meg is közelítette. Hogy mennyi gondot fordított a szlásokra, legjobban mutatja az, hogy szótárában több az ilyen-nemű adat, „mint Ballagi Mórnak közel ezerkétszáz lapra terjedő *Teljes magyar-német szótár*-ban“. Példamondatokkal vagy legalább a szó mellé zárójelbe tett bővítménnyel próbálta a magyar és német nyelvhasználat eltéréseit megvilágítani. Szolgáljon például a következő cikkecske: „*Bevesz*: einnehmen, (ostrommal) erstürmen; gyomrom nem veszi be: mein Magen erträgt es nicht; beleveszi magát v. hóvá: 1. nistet sich ein (in *acc.* v. in *dat.*): eindringen, pl. die Nässe frisst sich v. dringt in die Mauer ein“.

A felöltelt szónyag csak a legszükségesebbekre szorítkozik és mellőzi mindazt, ami az iskola s az irodalom nyelvében csak elvétele vagy éppen nem fordul elő; találkozik ugyan ilyen is, mint például: *ontok*, *remese*, vagy a német *Griebe* (töporlyú), amit a mi osztrák-bajor németiségünk *Krammel* szóval helyettesít. Pedagógiai tapintatról tesz tanúságot az, hogy olyan kifejezés nincsen a szótárban, ami a tanuló erkölcsi vagy illem-érékét sérthetné: ez olyan pont, melyre szótáríróink eddig nem ügyeltek eléggé s ami Volf szótárát kiválóan iskolai használatra teszi alkalmassá.

Ami könnyű használatát egy kissé megnehezíti, az, hogy igen sokszor nem tartja meg az értelem szerint való csoportosítást.

tást, hanem a legridegebb betűrend szerint sorozza egymás után a szavakat, minek következtében azután olyanok kerülnek egy-egy kikezdésbe, mik teljesen más értelműek s így nehezen találhatók meg; így például együvé kerül a *horgany*, *horgász*, *horgol*, *horgony*, *horgos*, vagy a *kulcslyuk* a *kulcsol* szóval, a *testalkat*, *testes*, *testület*, *testvér*; nem választja el ugyanis a *képzett* szavakat az *összetételektől*; ugyancsak a rideg betűrend kedvéért szétszakítja az ugyanolyan igekötős szavakat, például elkezdi a *ráad* szóval, közbeszúrja a *rab*, *Rába* szavakat, azután folytatja a *rábámúl*-nál, majd ismét a *rác*, *rács* szakítja meg a sort s így tovább, úgy, hogy tíz basábon át fel-felbukkan meg el-eltűnik a *rá*- igekötő, nagy zaklatására a keresőnek.

Gyakorlati szempontból s kivált a mi tanuló ifjúságunkra való tekintetből még egy megjegyzésem volna. Igen célszerű volna a főnevek és igék főalakjait, themáit nem a *német-magyar*, hanem a *magyar-német* rész végéhez csatolni, mert a tanulónak leginkább akkor van szüksége rá, mikor magyarból fordít németre; még pedig a főneveket oly módon, hogy ne azokat a semmitmondó, a gyakorlati tapasztalások szerint rengeteg zavart okozó és kivételeket szaporító *erős*, *gyenge*, *vegyes* jelzéseket biggyesszük a szó mellé, hanem hogy a szótár végére csatoljuk azt az egyszerű és könnyen áttekinthető táblázatot, melyet *Petz Gedeon* állított össze (Egyet. Philologiai Közöny, 1891. 579. l.). és pusztán a főnevek mellé tett számokkal utaljunk ennek példáira, ami egyrészt világosan és határozottan megadná a keresett szó alakjait, másrészt, ami nem utolsó dolog, nyomdai tekintetben nagy megtakarítással járna. A magyar-német részhez csatolnám azután az ú. n. erős és rendhagyó igék teljes táblázatát, még pedig minden eltérő alakjával, pl.: inf: *brechen*, praes. 2. sz. *brichst*, imperf. ind. *brach*, imperf. coni.: *bräche*, perf. *hat gebrochen*.

Nunc venio ad fortissimum... a nyelvhelyesség szempontjából való megbírálására a szóanyagnak. Itt aránylag kelletténél többet találtam, ami ellen kifogást lehet tenni. Az a kérdés, szótárba való-e mindaz a szó is, amit a hirlap, hivatalos nyelv és a közbeszéd *ma* használ, bár a tudomány hibásnak, rossznak bélyegezte azt? Erre két felelet is lehetséges: *nem* is, *igen* is.

Ha tisztán a tudomány alapján állunk, akkor föltétlenül azt kell felelnünk, hogy *nem*; de mivel az élet nem egyéb a megalkuvások soránál, s a szótár az élet számára való, azért megengedhető, hogy olyan hibásan képzett és rossz szavak, melyek a mai gyakorlatban még előfordulnak, benn lehessenek a szótárban, de föltétlenül csak úgy, ha rossz voltuk valami jellel föl van tűntetve s ha a helyes szó mellettük áll. Lásza és olvassa a tanuló, mi a rossz, de lásza és olvassa azt is, mit *kell* helyette használnia; találja meg a szótárban, hogy a *csillagda*, *ércöntöde*, *díj-nok*, *okmány*, *szivélyes*, amint azt naponként hallhatja és olvashatja, hogyan mondódik németül, de tanulja meg egyszersmind azt is, hogy az helyesen *csillagvizsgáló*, *ércöntő műhely*, *napidíjas*,

okirat, szíves stb. Ide írom azokat a szavakat, mik a szótár olvasása közben nekem leginkább feltűntek: *bérenc, szabadonc, tanonc, védenc*; — *csillagda, dalárda, kisdédóvoda, lovarda, öntőde, papnővelde, pénzverde, poroda, sürfőzde, szálloda, tanoda*; — *áldozár, dalár*; — *lovar, tudor*; — *díjnok, tanácsnok, titoknok*; — *ébrény, ferdény, okmány, éleny, légeny, úszony*; — *esély, eszélyes, irány* és családja, *szivély* és *szivélyes, tartály*; — *ódonddász, újdondász*; — *lob, táv, felzet, terime*; — összetételek: *birvág, gyufa, forraszcso, támpont, tömnyomat, ütér, visszer*; — „nyelvünk legújabb fejlődésének termékei”: *szálfinom, útszéli*. Magyartalanságok: *behoz, einbringen*; *felvág, aufschneiden*; *kinéz, aussehen*; *rámegy, draufgehen*; *ural, beherrschen*; a vezér a vár ostromlására *megy, schreitet zur* . . . (e h. -hoz fog); *egy szem* (!), ein Auge; tervet *kovácsol, e h. sző, forral, Plan schmieden*; *lábra állit, e h. talpra*.

Vannak szavak és szólások, melyeknek jelentését szabatosabban lehetett volna megadni. Ilyenek: *asztag*, Schober: inkább *Triste*; *bácsi*: Herr Vetter. inkább *Onkel*; *barack*: Marille, Aprikose, inkább *Pfirsich*; *deres*: Peinbank, i. *Trügelbank*; *fogytán van*: geht auf die Neige, i. zur Neige; *gally*: Ast, i. *Zweig*; *kotyvalék*: Gemengsel, i. *Pantsch* (Gemengsel: vegyülek, keverek); *odaértve*: mitbegriffen, i. *mitinbegriffen*; *tor*: Mahl, Gastmahl. i. *Todtenmahl* és *Sautanz*; *tősgyökeres*: echt, i. *kern-*.

Felesleges *Vajda-Hunyad* nevét *Eisenmarkt*-ra németesíteni.

Pótlándók: *Falka*: Rudel (kutya) és *Schwarm* (fogoly, fűrj); *felfogad*: in Dienst nehmen és *dingen*; *gázló*: Sumpfvogel és *Furt*; *gyűlik*: eiern és *sich versammeln*; *táltos*: Magier, Priester és *Zauberpferd, feuriges Pferd*; *odaég*: dort verbrennen és *anbrennen*; *patyolat*: Batist és Linnen.

Igen kíváncsi volna, ha a szótár szerkesztője a német-magyar részben szigorúbban járna el az említett pontokban s majd egy második kiadásban kijavítaná és pótolná a felsorolt hibákat és hiányokat; akkor még nagyobb örömmel adhatjuk az ifjúság kezébe ezt a különben jeles szótárt, melyet a tanulók máris, tapasztalatból mondhatom, nagy haszonnal forgatnak.

TOLNAI VILMOS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Erdélyi szász jövevényszók. *Gárf.* A magyar nyelv szókincese sok tanulságot rejt magában az erdélyi szász nyelv számára is. Bizonyíték erre a címűl írt szó is, amelyet a MTsz. Hétfaluból (Brassó m.) „főhérsenye” jelentéssel közöl. Az *r* után föllépő *f* arra a gondolatra vezetett, hogy a jelen esetben erdélyi szász jövevénnyel van dolgom. Megerősítette e sejtésemet az a cseh-morva adat, amelyet Bartošnál találtam (*garb*: maso... Dial. mor. 2, 210). A cseh-morva *garb* az osztrák-bajor *garbe* („bey Höfer ist die *garbe* ein gewisses stück fleisch an geschlachteten rindern; die *halsgarbe* wird vom hals bis unter die schulter, die *fussgarbe* von den schenkeln genommen“

Schmeller 1, 933; vö. Grimm DWb. 4, 1, 1336 s ugyanott *garib-praten*) átvétele. Erről a *garbe* szóról állítja Grimm, hogy a sváb *garw*-val egyeredetű. S ebben teljesen igaza van. Az újf. *b* < ófn. *w* az erdélyi szászban *l* és *r* után *f* alakban van meg. Ilyen pl. az erd. szász *šwalf* (ófn. *swalawa*, kfn. *swalwe*, újf. *schwalbe*) s ilyen a mi *gárf*-unk (az *l*, *r* utáni *w* > *f*-re vö. Scheiner, Mundart der Sieb. Sachsen, 19 §. 2. jegyzet). Két forrás is bizonyítja, hogy a *gárf* megfelelője megvan az erdélyi szászban; Kramer Idiotismen 32. l. ez áll: *garf* stück rindfleisch von den rippen; Haltrich Neg. Idiotismen 39. lapján pedig ez: *gárf* rindsrippe und fleisch daran. A szóvégi *f* tehát kétségtelen szász eredetűnek bizonyítja szavunkat.

Gésskeny. Erdélyből „köz, sikátor, zsákutea” jelentéssel van közölve a *gészkeny*, *géskeny* a MTsz.-ban. A „Német vendégszók” szerint a „ném. *gässchen*”-ből való a magyar szó. A szó azonban erdélyi szász eredetű lehet. A jelen esetben nem a magyarban vált a deminutiv képző *ch*-ja *k*-vá, hanem *k*-val kellett meglennie már az erdélyi szászban is. Az erdélyi szászban ugyanis az *s*, *š*, *ts* és *f* spiránsok után a *-ken*-beli *k* megmaradt; erre nézve idézem Keintzel tanulmányából a következőket: „das *k* der ndd. diminutivendung *-ken* ist unverschoben erhalten nach den spiranten *s*, *š*, *ts* und *f*: *gläskñ*, *gläski*, *haiskñ*, *fäskñ*, *héltskñ* stb. Archiv des Ver. für sieb. Landesk. 26. 211; vö. még Scheiner, Mundart der Sieb. Sachsen § 32; *pätsken*: bläschen, *miérhäsken*: meerhäschen stb. Haltrich, Neg. Id. 20, 31. A magyar *gészkeny* e szerint egy erdélyi szász **gäskñ*, **gäskñ* átvétele.

MELICH JÁNOS.

Trokár. Tót elemek a magyar nyelvjárásokban c. értekezésben a szóbanforgó jövevény a következőképen van magyarázva:

„*Trokár*: rézcső alakú állatorvosi műszer, mellyel a löherétől fölfúvódott marhát gyógyítják olyformán, hogy azt oldalába bocsátják s rajta keresztül ömlesztik ki a bajt okozó anyagot (Udvari, Nyr. XV.335): *trochtár*, *trichtár*, *trachtár*, *trachtir*. Mindez alakok a német *trichter* változatai“.

E magyarázat helyreigazítására mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy e műszer nem egyszerű rézcső, hanem háromélű kést is rejt magában. A *trokár* nem tót, hanem francia eredetű jövevényt, a *trocart* átvétele. A francia szótárakban: *trocart* (trois carres): Bauchstecher (bei Wassersucht angewandtes Instrument).

VALLÓ ALBERT.

A magyar ujságírás műszavaihoz. Tóth Béla elmés cikkelyéhez (Nyr. 26:466) két megjegyzést kívánok fűzni. Először is azt, hogy az ujságírók a maguk körében nem használják se a *munkatársat*, se a *dolgozótársat*, hanem úgy mondják: *hátramozdító*. Ez eleinte valószínűleg tréfás megjelölése volt a dolgozótársnak, ma már azonban annyira járatos a *céhbeli skriblerek* között, hogy bizást műszónak vallhatjuk.

Második megjegyzésem pedig, hogy noha a magyar ujságírásnak

sok műszava a könyvnyomtatás szókincséből került, mindazonáltal van egy némely saját, eredeti műszava, szólása is.

Ime egy marékka:

agyonhallgatni vmit: vmit tudatosan meg nem írni.

átveszni vmin: munkát, kéziratot végig olvasni.

bessorítani vmit: amikor valamely cikknek fontosságánál, idő-szerűségénél fogva mindenképen helyet adnak, más, már kiszedett cikkely rovására.

éjféli kritikus: a lap dramaturgusa, ki jobbadán éjnek-éjtszakáján üti nyélbe a mondanivalóját.

fésűlni; kezdő író vagy nem *benfentesnek* kéziratát fésűlni szokás, vagyis javítgatják, foltoztatják mielőtt a szedőhöz kerül.

hafér-kézirat, mely akkor szedendő ki, ha jut még helye a számban.

hasábtöltelék: értéktelen, haszontalan betűvetés, irodalmi zsengek.

hasból írni: amikor nincsen tárgy s írni mégis kell. Akkor is mondjuk, amikor valaki tárgyának ismerete nélkül, semmitmondó, üres mondásokat firkál.

kispékelni: vmely jelentéktelen dolognak nagy feneket keríteni, vmit hosszú lére eresztetni.

kutyanyelv: hosszúkas papírszelet, melyen a céhbbeliek kézírata íródik.

nyári kritikus: színházi riporter, aki az *r* nélküli hónapokban ítél elevekről és holtakról egyaránt.

tépé: tp., tiszteletpéldány.

tűkőr: a lapban megjelenendő cikkek, hírek egymásutánja, címszók (schlagwortok) szerint megjelölve, hogy az *éjjeli szerkesztő* mindig hamarosan áttekinthesse a lapot.

HARMAT GÉZA.

A kicsinyítő -é képző. Hogy a magyar ember mennyire szereti az *i* végű keresztnéveket, mutatja ezeknek nagy száma. Képzésük szerint három csoportba oszthatjuk. *a)* A név a végén rövidül (tekintet nélkül arra, hogy ez által hány betű vagy szótag marad el): *Anté*, *Berti* (Bertalan), *Dani*, *Erzsi*, *Feri*, *Gizi*, *Henri*, *Izi* (Izidor), *Józzs*, *Kari*, *Laji*, *Matyi*, *Peti*, *Régi*, *Szidi* (Szidónia), *Tini*, *Vili*, *Zolti*, *Zoussi* stb.; *b)* a név az elején rövidül: *Berti* (Albert), *Dolfi*, *Cili*, *Náci*, *Kóbi*, *Poldi* (Leopold), *Nessti*, *Rézi* stb.; *c)* a név csak annyiban rövidül, hogy az *i* hozzájárulása által az előtte való magánhangzó kiszorul: *Gabri* = Gábor, *Sándri* = Sándor.

Azonban nemcsak a magyar keresztnévvel bánt el így a magyar ember, hanem az idegen nyelvűekkel is. Ezúttal a zsidó keresztnévéről beszélünk. Ezen nevek kicsinyítése ott fordul elő, hol a hitbuzgó zsidót a fanatizmus tartja vissza, hogy gyermekeit magyar néven szólítsa. Ez leginkább az Alföld éjszaki részén és Magyarországon éjszakkéleti vidékein fordul elő. De hát jó természete

van a magyarnak: megbarátkozik mindennel, megszokja az idegen nevet és a maga nyelve szerint alkalmazza. Meghallja, amint a szomszéd boltos zsidóul *Rüvke*-nek szólítja leányát, azontúl ő sem szólítja másként, mint *Rüfki*. A kocsmáros a zsidók maguk közt *Slajme*-nek nevezik, bizony előtte is csak *Slajmi* marad a neve. Minthogy tehát a zsidónevek nagy része *e* végzetű, ezen *e*-t a kicsinyítő *i*-vel helyettesítik. Így: *Szóri*, *Simi*, *Jómi*, *Majsi*, *Éli* (zsidóban *Élje*), *Blümi*, *Háji* (zs. *Cháje*), *Szimchi*, *Csárni*, *Goldi*, *Lái*, *Sáji*, *Matchi* (zs. *Mordche*) stb. Vannak oly esetek is, midőn, mint a magyar keresztneveknél, a szóvég elmarad, pl.: *Ósi* = Oser, *Jassi* = Jaszef.

RECHNITZ IGNÁC.

Hala. Szentkláray Jenő írja „Száz év Délmagyarország újabb történetéből” c. munkájában (I.240), hogy a kikindai kerületben egy Hala Ferenc nevű császári biztos működött, kit nagy szigorúsága miatt igen gyűlölték s telhetetlensége miatt is elhíresedvén, az ottani szerb nép róla *halá*-nak nevezi a mohón falókat és telhetetleneket. Az említett művet ismertetve Pesty Frigyes említi (Századok, 1880. 432. l.), hogy őt is, ki Temesvárott született, anyja *halá*-nak nevezte jó étvágya miatt. Gyűjtőink figyelmét felhívjuk e szóra; érdekes volna tudni, vajjon használja-e ma is valahol a nép a *hala* szót ilyen értelemben. A MTsz. nem említi.

BALASSA JÓZSEF.

Dautova. Ezen bácskai helységnév most már negyedszer szerepel itt. (Nyr. 26:176, 238.) Mind a kétszer *n* volt *u* helyett. A 451. lapon említetik harmadszor, hogy t. i. a mohácsi vész előtt *Daut* és *Davat* alakban ismerték volna. Talán nem érdektelen, ha a következőket említem meg a neve eredetét illetőleg. Dautova mellett mai napig is van még egy mindinkább száradó tavacska, mely hajdan igen bővíben volt a kövér halaknak. Ezért hitták a mohácsi szigeten lakó sokacok *Halasicának* (halastó), s ezért nevezték a magyarok *Dejótó*-nak, amiből később *Deutó*, *Deutava*, *Dautava* és a fönti *Dautova* lett. Megjegyzem még, hogy a dautovaiak maig is *Deutó*-nak vagy *Deutová*-nak mondják.

JENŐ SÁNDOR.

Körös, Körös. (Vö. 25:559.) Nagyváradai benszülött mindig *Körös* v. *Körös*-nek mondja városa folyóját; a *Körös*-t csak *gyűttmentek*-től (beszármazottaktól) hallhatni. A nagyváradai halászok pedig *Keress*-nek mondják tápláló folyójukat.

DEMEK GYÖZÖ.

Mazur. (Nyr. 26:315) Bereg vármegye magyar lakta vidékén ez a szó általánosan el van terjedve. Jelentése: rongyos, meztelen, kifosztott. Pl. „Olyan *mazur* vagyok, lelkem, hogy ki se tudok bujni a házbú!” „Nem úr ű, de inkább *mazur*!” Sőt az alsó Tisza-vidéken e szó mellett még a *manér* szót is használják hasonló értelemben.

SZINI PÉTER.

Szentesen — ritkán bár — használják ezt a szót s tönkrement urat értenek rajta. Egy keszthelyi születésű asszonytól is

hallottam. Hódvizepartján született *Berei Farkas András* Farsangi Musikájában (Pozsony, 1812) is megtaláltam:

A secretárius így leve pandúrrá

Úgy a' szegény kevély: az Úrból mazúrrá.

(A szegény kevély.)

Továbbá: Tzifra ruha nem tett soha senkit Úrrá,

De a' módi, pompa, sokat tesz mazúrrá. (Módi.)

MOLE CZ BÉLA.

Főlhúzni az órát. (Nyr. 26:50). Így volt minden időben szokásos; de újabban hallani ezt is: főlhajtani, még pedig a napszámban, órához mért időig dolgozó népnél. Magamnál is megtörtént, hogy az egy órai csemetés alatt az egyik asszony visszafordulva azt kérde a vasúti időhöz szokott férfi napszámostól: mit csinál a markával, hogy úgy szűföny? (A remontoirt hallotta percegni.) A felelet ez volt: „Az órám *hajtottam föl*, mer illenkor szokott lejárni. A mutatóját is öt perccel kell mindennap *előre hajtani*“ (Úgy hátrafelé is). SZOKOLAY HERMIN.

Utcanevek. A 277. l. olvasom, hogy csak a véletlen akadályozta meg, hogy a *Karpfenstein-uccát* Pontykő-utcává nem változtatták. De azzá is vált az a nép száján, legalább engem, mikor azon a tájékon egy utcát kerestem, valaki a *Pontyik-utcán* keresztl útastított. Persze hogy sokat kódorogtam hiába s csak egy másik kérdészt világosított föl, hogy hiszen a Pontyik, azaz Karpfenstein-utcában állok.

KALMÁR ELEK.

Szakács keze gyógyulása. Regőci nem érti Balog István mondását: Ott pőfög a kása, Ezért lesz a szakács keze-gyógyulása. — Falusi lakodalomban a régi szokásokhoz tartozik, hogy ebéd vége felé bejön a főző asszony, be van kötve a keze, hozza a nagy merőkanalat, a versmondó vőfél pedig elmondja, hogy a lakodalmi kása égette meg szegénynek a kezét, adakozzanak a gyógyítására (azaz adjanak a kanálába borralalót). *

CSAPODI ISTVÁN.

Szittyá. Szilády Áron az Irod. Közl. 7:495/6. lapján — nála, mint minden komoly tudósnál, szokatlan hatánkódással (ahogy ő nevezi a *Rechthabereit*) vagyis okvetetlenkedéssel (ahogy mindenki nevezi) — ismét csak erősködik, hogy a *szittyá* szóra nézve neki van igaza. Két lapra terjedő fejtegetését egy pár szóval megcáfolhatom. Azt állítja, hogy *Scythiából Szittyái* először Dugonics csinált „a *Saca, scythia, szás* szavak összetimporálhatása végett“, mert ő a *Saca* és *scythia* szóknak *szás ki-ki* értelmet tulajdonít. Bocsanat, ennek semmi értelme nincs. A *tyi*-nek nyoma sincs a *szás ki-ki*-ben. Hogy pedig a *szás ki-ki*-féle etimológia nélkül is lehetett *Scythia* nevét *sz-szel* mondani, arra Szilády Áronnal szemben klasszikus tanu a RMK. kiadója, ki a Pannóniai énekben így olvassa három helyen is: *Scythia*. Nem is olvashatta másképp, mert hisz a kéziratban ez van: *Zythya, Zithya*. És így van az ÉrdyC. 286. lapján is: *Zythyaban*! Vagy lehet ezt másképp olvasni, mint *sz-szel*?

SIMONYI ZSIGMOND.

* Ugyanílyen magyarázatot küldött be Vida Sándor.

A SZERK.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Helyreigazítások. Nem csodálom, hogy Tóth Béla az okt. füzetben e címen: „*Szerkesztő, Munkatárs, Dolgozótárs*“ megjegyzent cikke végén ezt írja: „Természetes dolog, hogy ez az írásom felfahányt borsó. De hadd legyen legalább nyoma, hogy e ferdeségekbe nem nyugszik bele mindenki“ (467). — Magam is a sikerre való ilyen kilátással írom cikkeimet. Hisz' azt látom, hogy beszédben és írásban ugyanazok a ferdeségek látnak napvilágot, amelyeket évek óta újra meg újra megrovunk. No de a nyelvnek őrei vagyunk, és így kötelességünk őrtállni. (Osztozom a cikkíró fejtegetéseiben.)

A *mint* kötőszót sokan odateszik, ahova nem való; pl. Ez az eset éppen olyan, *mint amilyen* az előbbi volt — e h. éppen *olyan, amilyen* stb. — „Látnivaló, hogy a nagy olasz színésznőt (Dusé-t) ugyanaz a gondolat lelkesíti, *mint amely* Jászai Mariban élt, mikor stb“. — e h. *ugyan az a* gond. lelk., *amely* stb.

A *mint* csak olyan mondatokban áll helyesen, aminő ez, például: Ma is *úgy* áll az ügy, *mint* tegnap állott. Itt a *mint* ezeket pótolja: *ahogy, amiképp*. Mondhatjuk is pl. Ma épűgy nem mondasz igazat, *mint* (v. *ahogy, v. amiképp*) tegnap nem mondtál. De a *mint*-nek ezek bármelyikével együttes használata valódi szaporítás. Hibás tehát az ilyen mondat-kapcsolás: Most is éppen úgy nem beszélsz őszintén, *mint amiképp* nem beszéltél ezelőtt. Menjünk tovább:

Ha csak ez a fokozás a helyes: *szebbnél szebb, többnél több*, akkor helytelen a következő (amely pedig nagyon elharapódzott): *bájosnál bájosabb; rútánál rútább; durvánál durvább; kalandosnál kalandosabb* stb. Ezek a szók se érik be azzal a fokkonkénti emelkedéssel (t. i. elsőbb pozitívus és csak ezután comparatívus), amelyre az illető tollforgató kárhoztatja szegényeket, hanem legott középfokot követelnek így: *rútábbnál rútább, durvábbnál durvább, furcsábbnál furcsább, kalandosabbnál k—abb* stb. — Soha se igazítsunk a nyelv szellemén. Éppen az a külsőleg azonos két középfok egymással szembeállítva, éppen az fejezi ki nagy hatással az erős fokozást.

Most egy ártatlannak a védelmére kelek. Székács Ferenc ugyancsak az okt. füzetben („*Stilus curialis*“ című cikk, 466) germanizmusnak mondja az igének ilyen használatát: „vádolt az ítéletbe *belenyugodott*“, e h. *megnyugodott* az ítéletben. — Nézetem szerint e mellett: *megnyugodni valamiben*, époly kifogástalan ez: *belenyugodni vmibe*. Ugyanez áll ezekre nézve is: *megegyezni vmiben* és *beléegyezni vmibe*; és így tovább: *elfáradtam a munkában*, és: *bele fáradtam a munkába; elmerül vmiben* és: *belemerül vmibe; megbotlik a kőben* és *belébotlik a kőbe*. Alig van ennél gyakoribb igekötés. — Tóth Bélának följebb idéztem kijelentésében előfordul ez az ige: „... nem *nyugszik* bele mindenki“. Hadd szóljon ő is róla, ha célszerűnek tartja.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A Pallas-Lexikon görög szavainak írásmódjáról. A lexikon XV. kötetének lapozgatása közben arra a tapasztalásra jutottam, hogy a görög nevek és műszók írásában nagy következetlenség uralkodik. A tulajdonneveket a tudományos — főleg német — könyvekben elfogadott írásmód szerint vették föl, a műszavakat pedig és az egy-két közfőnevet a fonétikus kiejtés szerint.

A tulajdonnevekre nézve újabb időben a sajtó és közönség többségének az a véleménye, hogy azokat az elfogadott — és a középiskolákban ápoltt — kiejtés szerint írjuk le. Sőt olyan íróink, mint Arany János és Beöthy Zsolt sem átalítottak *Homéroszt*, *Arisztoteleeszt*, *Ilíaszt* és *Odüsszeiát* írni. Távol attól, hogy helyeselhetnők *Sekszpir*, *Rásein*, *Dakóza* stb. írását, épen nem kell a görög nevek fonétikus írásától megtagadnunk az ésszerűséget. Nem tudom, mennyiben helyettesíti magyar szövegben a görög *υ*-t az *y*, a *φ*-t a *ph* stb., mikor a mi kiejtésünk szerint a görög *υ*-t tiszta *ű*-nek, s a *φ*-t a magyar vagy bármely nyelvben előforduló *f* módjára ejtik. Nem szükséges a fejtegetés a latin szövegre nézve; de minek írjunk mi *Sophocles*-t. amikor a görögben Σοφοκλῆς-nek írt szót *Szofoklész*-nek mondjuk?

De nem ez a legnagyobb baj a lexikon görög szavainak írásában, hanem az, hogy amíg egyrészt *Sophoklest* ír, másrészt *szofigistákat*, *szofigrozúnét*, sőt hogy a kecske is jóllakjék, meg a káposzta is megmaradjon. *poligamiát* is találunk, de azért *polygamust* is. Bővebb megokolás helyett a következőket olvassuk: „*Poli* . . . (a görög πολίς a. m. 'sok' szóból), összetételekben gyakori. Az itt nem talált szok *poly* . . . alatt keresendők”. Hogy hol itt a logika, annak a jó Isten a megmondhatója. A görög *υ*-t tehát *háromféleképpen* írják (szofrozűne, Endymión, Odüsszea) ugyanazon egy műben. A *χ*-t hol *ch*-nak, hol *k*-nak találjuk (ha még legalább *kh*-nak írnák): *Achilleus*; *poliárkia*. Az *η*-t hol *e*-nek, hol meg *é*-nek vették föl: *Lethe*, *Selene*; — *Euripidész*.

Szóval a türelmes olvasó néhol négy-öt helyen keresheti a szót amíg megtalálja, s ez végtére is, hogy többet ne mondjak, unalmas. Mindezeket pedig nem tettem volna szóvá, ha nem a Pallas nagy lexikonában fordultak volna elő.

L. E.

Lövöldő. *A romlatlan nyelvérzék kitör s eget kér.* Hat éves kis fiam puskaropogást hall a debreceni Nagyerdőn. „Hol lőnek?” „A lövöldében”. „Vigyél el engem apám a lövöldőbe; tudom én az utat a lövöldő felé”. Az én fiam ismer *szénatartót*, *marhalegelőt*, ismer *kenderáztatót*, *fürdőt* s így nem csoda, ha inkább gondolt lehetne egy *lovöld* alapszót, mint egy *de* képzőt. Érdekes különben, hogy a *lovöld* ige nem is oly lehetetlen alkotás, mert nemcsak mint a *lovöldöz* alapszavának kellett léteznie, hanem a *lovöldés*, *ellövöldés* (traiectio), *lovöldék* (papilio) főnevek sem származhattak másból, mint *lovöld* igéből.

KARDOS ALBERT.

Húz a madár. A X. füzetben Balog István jó magyarságának szebb példáit közli Regőci Győző. Ezek közt olvasom: *Húznak* a csapatok lejtőjén a várnak.

Ez a *húsnak* — valljuk meg — sült némettség: sie ziehen. Vadászok és madarászok, tudom, ellene mondanak állításomnak, nekik a *sneff hús*; talán jobb íróinkból is igazolják példákkal, hogy a magyar vadász így mondja. Nem tehetek róla, az én nyelvérzésem azt súgja, azt súgta mindig, valahányszor ilyen *húsdást* olvastam, hogy a német vadásznyelv oltotta a magyarba. A magyar madár száll, vonul, költözik, a csapat húzódik, egymásután sorjázik, de nem húz a madár, legfőlebb ha befognák a kormányozható égihajóba.

CSAPODI ISTVÁN.

Lapszemle I. Az Alkotmány f. évi aug. hó 27-i számában a *Kölcshöknégyér* című tárcában:

„A hivatalos lap is azt meri hozni, mely szerint detrekői Jakab Győzött miniszteri osztálytitkárnak nevezték ki“ (helyesen: azt meri jelenteni, hogy . . .).

„Az esze mindjárt ott megnyilatkozott, hol olyan gazdag anyát fogott“ (e h. hogy).

SASSI NAGY LAJOS.

Lapszemle II. Az Új Idők-ből (X.17.): Maga nagyon szép, Gita, fog tudni majd egy ilyen csúnya, mogorva fiút szeretni? — Leckét mond föl (Lengyel Laura: Pusztaság). Vasárnapló cifra népek (érdekes). — A tó zöldes lapja alatt. —

Máskor szép királyné dobta

Édes morzsát a habokba.

Felügyelnek most a halak. — De homály borul felébe (föleje, fölébe; Czóbel Minka: Halastó).

JENŐ SÁNDOR.

EGYVELEG.

The Tudor-street. „Pompás, nagyszerű!“ így kiáltott a halványoszóke ifjú s a tegnapi lapnak egy rendőri hírére mutatott, amely egy gyümölcstolvaj szomorú történetét mondja el a Tudor-utcában. „Óriási fölfedezés! The Tudor-street! Egy budapesti utca, amely a Tudoroknak, a rég kihalt, ősi angol királyi családnak, Caedvalla walesi király utódainak nevét viseli. Ez a fölfedezés szenzációt fog kelteni Angliában. Egy utca a távol Kelet városában, mely — Isten tudja, hány századdal ezelőtt — angol nevet kapott! The Tudor-street! Micsoda érdekes, földeritetlen történeti emlékek fűződhetnek ehhez az utcához. Talán a keresztes hadjáratok emlékét hirdeti, talán orosz-lányszivű Rikárd járt benne? Holnap okvetetlenül megkezdem a budapesti levéltárakban a kutatásokat s az eredményt közlésem valamelyik londoni folyóiratban“.

A halványoszóke ifjú, aki ezeket mondotta, egy fiatal angol történettudós volt, szép tehetségeknek boldog tulajdonosa, aki most Budapesten időzik s ismerősei előtt mindig arról panaszkodik, hogy nem tud zöld ágra vergődni.

— The Tudor-street! mondtuk neki. Kedves uram, ön nagyon téved. A tudor nem az angol királyi család neve, csak egy nyelv-

szeti monstrum, azt akarja jelenteni, hogy: *doktor*. Volt nekünk néhány nyakatekert észjárású nyelvtudósunk, akik megspékelték a magyar nyelvet a maguk portékájával s egy ilyen szörnnyetegnek nevét viseli a külvárosi utca.

Az angol elbámult és láthatólag elszomorodott a szenzációs fölfedezés kárbavesztén. Egy kicsit mi is elszomorodtunk, persze egészen más okból. A *tudor* szó, hála Istennek, kezd a kihalt nyelvmemlékek közé tartozni. Ezt első sorban Beöthy Zsoltnak köszönhetjük, akinek jó magyar füle nem tűrte meg és dékásága idején az egyetemen kiirtotta a doktori eskü szövegéből a *tudor* szót. A fővárosi közmunkák tanácsa azonban, úgy látszik, nagyobb nyelvtudós és amikor utcakeresztelésről volt szó, nem talált számára szebb és jobb magyar nevet a *Tudor-utca*-nál. Az elnevezés ilyen módon fönmarad és évszázadok múlva is, amikor már senki sem fogja tudni, hogy a *tudor* valaha doktort jelentett, a történetbúvárok borongva járnak majd a *Tudor-utca*-ba és kutatni fogják, mint most a fiatal angol akarta, Tudor Mária, Tudor Erzsébet és a többi régi brit királyok emlékeit.

(1897. IX.7.)

BUDAPESTI HIRLAP.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Vicinális — vicevasút.** Nem lehetne a vicinálíst magyarosabban *vice-vasútnak* mondani?

F. Furcsa név volna. Nagysád abban a bielelemben van, hogy a *vicindlis* szó a *vice* származéka. Pedig a latin *vicinus* 'szomszéd' szóból lett s tkp. a. m. 'szomszédos' vasút. Magyarul *szomszédos vasút*, *mellékvasút*, *másodrendű vasút*.

2. **Tetszhalott.** A Hétben azt olvastam (X.3): „Lehet valaki *tetszhalott* (lucus a non lucendo, tetszhalott, mert nem tetszik neki meghalni) és éppen a temetésire ébred föl“. Tudom ugyan, hogy régenté *tetszik* annyit is tett, mint látszik (*megtetszik*: meglátszik), s még ma is mondjuk néha: *kitetszik* ebből... De ez a használat már ritka, s azért azt kérdem: nem lehetne-e a *tetszhalottra* valami alkalmasabb kifejezést találni?

F. Kegyed nyitott ajtót dönget. A Nyr. (5:390 és 13:473) és az Antibarbarus már rég ajánlott kifogástalan szokat e fogalomra: *álhalott*, *álhalál*. — Különben a *tetszhalott* nem annyira az előtagnak jelentése, mint az egész összetételnek alakja miatt hibás, és alakilag ép oly hibás volna a *lättszhalott*. Akár csak *jättszársat* v. *mettszfogat* mondanánk a *jättszötárs* és *mettszöfog* helyett.

3. **Szálloda v. szálló?** Kérem, legyenek szivesek értesíteni, hogy melyik a jobb magyar szó: *szálloda* e vagy *szálló*?

F. A szállodánál jobb és természetesebb a *szálló* v. *fogadó*, valamint a sörfőzdnél jobb a *sörfőző*, a csillagdnál a *csillagvizsgáló*, a gyapjmosodánál a *gyapjmosó* stb.

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Úgy elverték, mind a kétfenekű
dobot.

Amit kapatt. tudam, el nem fe-
lejtí halála napján se.

Bezuppant hozzánk, mind a hét-
fejű sárkán.

Tőlem s az ingemtől!

Abba beléhavazatt, hogy én ké-
reljek valakit.

Hol jártál? — Itt is, ott is!

Az Isten még a maradékát is ir-
csa ki!

Az Isten még a maradékának se
adjan jót soha az életbe!

Te gyermek! téricsd meg azakat
a bornyukat, aztán ha kapsz
egy krajcárt az után, az a téjéd
lehet.

Reszket már a kezem. — Sok
alamizsnát osztogattál vele!

Az Isten sohase virrassza fel a
hónapi napra!

Menny a pokolba! — Mennék is
én, de ott már nem lehet el-
férti, mér az asszonyak mind
cseréppel tőttették teli!

Oh, hogy az Isten akárhova tegye
el a dógát, miken szép!

Ejjsze, már haza is elmehetnénk.
— Már hogyis ne mehetnénk!

Hiszen még fenn van a nap!

— Ha fenn van, tosziccs éggyet

rajta, hadd suvadjan azan el!

Be fenn van még a nap! Sohase
lesz már őste. Gyí sárga! gyí!

(Maros-Torda m.)

(A napot nógatja, hogy hama-
rabb menjen le.)

Tálba járt a disznó s ott hagyta
a lábát.

Cseréljünk. — Attól félek, meg-
csalsz. — Akkor nevezd eb-
csalónak.

Na te! Ne nézz ojan horgasan —
füleshogó!

Azt se sokan viszik. (Akkor mond-
ják, ha vki csak alig bírja a
terhet.)

Úgy szeretlek, mind a pitye a
kását, galamb a társát.

Úgy szeretlek, mind a fene a
kicsi malacát.

Na, még ebből is cseperedik egy
jóféle feleség, ha kinövi magát!

Hogy vagy? — Vagyok hát. Irigy-
led talám?

Ojan vak, hogy az orrájig se lát.
Sáros ucca, szegelet || Feltúrták a
bihalak. (Fonák, rossz káden-
ciákra mondják.)

Add nekem; adak érte éggy kat-
lan petákat.

Hova mégy? — Tirba borsér.

Mi csinász? — Gyémántot fuvak!
(Tolakodó, kíváncsi tudókálá-
sokra mondják.)

Mi csináltál, amég oda vótam? —

Nem aluttam én addig se! Tám
biza azt várnád, hogy kővá-
rot hajcsak néked éggy óra
alatt!

ZILAHY JÓZSEF.

Hogy leszel nemzeccség-gyalázó?

Hogy veszed fejét a kis cselé-
dednek? (Szemrehányás, mit egy

asszony tesz gonosz férje ellen.)

Tiszteletes uram is ősszel hal meg
(a lelkesznek mondta egy pa-

raszt ember, amint annak őszülő
haját meglátta).

Nekem szegénynek teccik ez a
bor (t. i. a beszélő a szegény,
nem a bor).

Sz' elevenen csak nem bujhatok

a földbe (őreg asszony panasza, akinek a gyermekei már halálát óhajtották).
 Egyik tűzből a másikba ugrottam (egyik bajból a másikba).
 Rosszabb a fába esett férőgnél; r. a hátra mőnésnél; r. a harmadnapos hidőgnél.
 Aki űnála is rosszabb, azt mán a fene eszi mőg.
 A pulutó se egyezne vele. (Plutó = őrdőg.)
 Tőrt asszony; rossz őreg embőr (a vénség jellemzése).
 Olyan rossz, mint az egzekuciós katona.
 Papom, bírám fejét nem fájlaltam (se az egyháznál, se a városházánál nem volt soha ügyem vagy panasza).
 Iszony-viszony volt köztük (tiltott szerelem).
 Innal-kínnal élem a világot.
 Megőlte a bot-táragy. (Egy legényt a kocsmában agyonvertek. Táragy = daganat.)
 Tudom torma, milyen édesgyökér vagy. (Nem adok hitelt ígéretnednek.)
 Sirtam, mint a sebes eső.

Se kukk, se bakk. (Egy szót se szól.)

Szegény embőr cseléggye vótam; másnak a keze-lába vótam egész életőmben.

Jókellvén aszt se tudom: mit kék mondani. (Jóformán.)

Gazdái a malom; molnáré a haszon.

Megy belé, mint Maksziba az édős tej (arról mondják, aki nagy mohósággal issza a bort).

Hallgas, ha tanulni akarsz (figyelmeztetés tapasztalt, vagy idős ember részéről a fiatalhoz).

Olyan nagy őrizet alatt vót (a menyecske), mint teritőn a buza.
 Nem életre eszik (nagy betegről, kin nem fog az étel).

Űgy marattam, mint az ujjam (szegényen, vagyon nélkül).

Aki délig eb, délután is kutya jaz. Voltam olyan szíves. Volt szerencséje hozzám. (Affektált kifejezések.)

Szőrősdök a csillagok. (A. m. eső lesz.)

Esőre áll az idő szája.

Jőgíssíget kívánok (jó egészséget).

(Makó.)

Cs. M.

Izgér: sovány.

Cuhadosok: zuhalter, segítők, vendégcselédek.

Kettő hasadna belőle olyan mint én, zsufa: kővér.

Viszós a kartony: nem jól hasad, ferdén, görbén hasad, gajcsos.

Összehámfázta: összeszedta.

Peszmete: sületlen kenyér.

Gőnce: ruházata, humija.

Ez oda (oda számítható, olyan jó), ahova az eleje csibe.

Az Isten belém szántotta azt a jó szívet.

Egészzen a bőső részembe szógát.

Hitvány [pici] vótam akkor még, csak egy élő zsurma.

Az én uram nagyon hajtós: mindig nógatni kell.

Gyerekcősz: nevelő.

Rózsahulló, korai, két asszony közibe.

Mikő megszülettem, a poharamat Krisztusom tele öntötte keserűséggé, azutátu fogva mindétig iszom.

A paraszt ember úgy oszt a gyerekeinek: egyik kezem adj, a másik hagyj.

Vén tabangya: ringyó.

Bodzás a lába, ha eres.
Nagyon megszűrődött a betegség után.

Gerda a csibe vagy más baromfi gerince.

Göböt kötni a zsebkendőre.

Muszáj vótam menni.

Rücskölt, sirt, nyaffogott.

Megényi nehéz, a halás ahó képest játék.

Hakkal beszél olyan merittelen [bátortalan] az uram.

Szötytek-motytak: motyogtak, fecsegték.

Megneszűtünk: megijedtünk.

Pillézik a tej, gérődzik a víz, ha fagyni kezd.

Az április még mindig olyan gaborja szok lenni.

Elmekevert a nagy tanuságtól.

Gugyesz: kis kunyhó.

Ez a magyar szokás.

Teremvár: váróterem.

Az anya nagyon nyelvete [szidta].
besavanyította a fejét.

Disz (szokás) az minállunk, hogy az esküvő ruhát temetésre használjuk.

Détát tartottak fölötte (tanácskozást) a doktorok.

Anyám églelt (szidott) legkivált. Olyvást tartsa miha (mintha) magának kérné.

Rekvénes misét szógátattam érte. Megpittyent reá: ajkát biggyesztette rá.

A menyem egy lépetet sem tenne érettem.

Megmeddűte magát a tehenünk. Ha akkora legyen is a nyelve, mint a sütő lapát, rajtam nem hallároz (ki nem fog).

A dolga amennyit előre, kétany nyit hátra.

(Enying, Veszprém m.) WERTHEIM SAMUNÉ.

Kell fő má, a kódis is má a harmadik faluba jár.

Mindig rotyog, mint a kásás fazik. Vót, de e'fót.

Betegen várgyo má (türelmetlenül várja).

Üdvégyet vall (fogad).

Nagy-e má a fia? A' fűtyül má. A gyerek törvinyes időt ért (nagykorú lett).

E'törött a miécsése (pityereg).

A birtukot ráigazította (kebleztette) a nevre.

Vén, mint a postaut.

Ez cigányu van mondva (hasugság). Ne bántsa kée, mer megharap (e h. megharapja) kéedet.

Ha nem teccik, hát menny a pékho panasza.

Hágat, mint a pücsök a ligba. (Hallgat, mint tücsök a lyukban.)

Mit eklendözű örökké örökki? (Mit alkalmatlankodol örökké?)

A luó örekszik, az asszony viénül. Jézus segélj! (trüsszentés után). Szegin embër hust csak gyelös napon (ünnepen) éhetik.

Gazdag lánt kisztek (szereztek, ajánlottak) neki.

Szépszagu (illatos) ez a virág.

Se izé, se bizé, mint a dobronaki gánicának (krumpli).

A göbe disznut, mikor az. óba vetik, hátránok kő az óba tónyi, hogy ne görög-gyön.

Ha é (egy) nóstiny meg é kan kapucsot (kapcsot) egymásbo akasztova a disznunak beagyák, akkor a nem görög meg.

Ha Szengyőrnep előtt kigyut lácc, abba az esztendűbe nem beteksű meg.

Mit biész? (Miért sírsz?)

Nem erközöm Lenvára mënnyi (Nem érek rá Lendvára menni).

Kűfakereszt, ludtikmony (fából vaskarika).

Szakullon má vége (szakítottassék vége a dolognak).

A sordikba átitotta (sarokba állította).

Váriccson ekkicsit (várjon egy kicsit).

(Alsó-Lendva.)

Kiájta a szémit (kiásta).

Nagy köserven megegyesűtek (keservesen megegyeztek).

Mazna ē gyerek az, egész nap kátoz (beteges, nyafogós egy gyerek az, egész nap kiáltoz).

SZENTE ARNOLD.

Halgass, ne fecsegi, én tettem be a garast (én beszélek).

Ha valami 'tuggya' nem vóna a dologba, akkor... (ha nem tudná, akkor).

Felkapott az ugorkafára (oly ki-tüntetésben részesült, v. oly hivatalba jutott, melyet meg nem érdemlett).

(Debrecen.)

Elcsábitotta a hideglells: elkábította.

Csuklok, emlegetnek a verebek.

Csuklom, emleget a cukrom (emleget a szeretőm).

Ojan felfúvalkodott, mán Istent se ismer.

Maj megmosom a fejit (megpiskolom, megszidom).

Jó ítet kívánok (jó evést, étvágyat.)

VOZÁRI GYULA.

Tájszók.

Bereg megyeiek.

lefujtak neki: meghalt.

lekeresztelte: megszidta.

meghibbant: megfogyott, megcsökkent.

merglye: karó.

megszontyolyodott: elszomorodott.

mácsingás: mocskos.

motyorékol: magában beszélget.

mulya: tehetetlen, ügyefogyott.

megmurált: meghalt.

mérmondó: merész; szókimondó.

moszat: szemét; apró forgács.

mondér: férfi ujjas.

maskura: álarcos

megbósálta, megkalap-sálta: megkopogtatta a fejét.

megvette: elfogta, megkerítette.

mangurolni: sikárolni a ruhát.

megbalszemetelte: titkon meg-nézte.

mutyiban: titkon.

mordály: haragos ember.

mecksel, moszatol: babrálni.
moregáj: alacsony ember gúnyneve.

mityi-mutyi: ravasz.

noszogatja: serkenti a dologra.

nyim meg-nyám mog: lustálkodik.

nehezen vette: rosszul esett neki.

nincs neki arra képes: tehetetlen rá.

nyomára lelt: feltalálta.

nyáfrás: beteges.

nyúnyu: gyáva.

nyiszergeti: nyikorogtatja.

nyali-fali: nyalakodó.

nyekereg: nyikorog.

nanó: vénasszony.

ónyalog: lopja a napot.

ordas: komor, mogorva ember gúnyneve.

összemoncsolta: összegyűrtte.

opszesz: a csizma sarka.

összegyömörte: összetörte.

őcskös: őcs; ifjabb nálánál.
 őcsém, kis légy! lenéző meg-
 jegyzés.
 ősztköli: nógatja, serkenti.
 őrd: őrv, a kutya nyakában.
 őlej: bölcső.
 pocsek: rút.
 peslet: járkál.
 pitizál: iszogat.
 püstöly: pisztoly.
 povedál: lármázik, felesel.
 pástilus: gúny-irat.
 pangyula: pongyola.
 pöske: szőke hajú.
 pesztonka: cseléd a gyerme-
 kek mellett.
 potnyák: kóvér.
 putina: lisztartó faedény.
 puklis: pápos.
 poklos: nagy ehető.
 puffen: nagyot szól az ütés
 után.
 rözme: bútor és ruhaféle.
 rékordál: kiabál.
 ragacsos: ragadós.
 rápergelt: megszegyenítette.
 retye-mutyája: rokonsága.
 ricsaj: összezördülés.
 rengő, keringő: a sóska szára.
 sunda: csúnya.
 sopánt: panaszkodik.
 sostog: mászkál össze-vissza.
 sullog: lassan megy.
 urgyé: szalmával töltött zsák
 ágyba téve.
 szopornyikás: beteges.
 szikáncs, garnács: apró for-
 gács.
 sziszkora: szikra.
 szortyog: nehezen lélegzik.
 szemfüles: ügyes.
 siska: sás.
 sillom vót néki: hamar meg-
 ette.
 sommótógó: tökéletlen, ravasz.
 sétifikál: sétálgat.
 szurós disztó: sündisznó.
 sikárkózni: a jégen csuszkálni.

szatyíng: vékony galand.
 suska: nagyszőrű disznó.
 szerbál: iszik.
 szűtyő: zsák.
 szűlők: anyátlan malac (Vö.
 zülle.)
 szerzék: ráadás.
 sertepertél: lábatlankodik.
 szerbe-számba szedte:
 rendbe rakta.
 szörböl, szűrcsöl: hallha-
 tólag eszik.
 somörödött: összeaszott.
 szós: pletykás.
 tőtyög: lépeget.
 tőtyi: kistermetű ember gúny-
 neve.
 tündeleven: denevér.
 takmó: bárgyu.
 tyutyu: gyáva.
 tepekedik: aggodik.
 tokó: fenyőnyelű, behajtható kés;
 bicska.
 toszogatja: nógatja; kész-
 teti.
 tirpák: tökéletlen.
 toplász: ügyefogyott.
 toprongyos, trotyesz:
 rendetlen öltözetű.
 teszi-veszi: együgyű.
 teker: gombolyít fonalat.
 ungorkodik: ellene áll vala-
 minek.
 űzőgi: kergeti föl s alá.
 vaszoka: aszalt körte.
 vatrantyú: a vén asszony
 gúnyneve.
 vergel: sebesen hajt.
 vacáholódik: erre-arra mo-
 zog a helyén.
 vekszállódik: gúnyolódik.
 veri a cöveket: a santa
 menésére mondják.
 virnyét, virnyog: sivalko-
 dik, ordít.
 vicsog: nevet.
 virét: virít.
 vaklál: a sötétben keresgél.

vadas: műveletlen.
 vaskó: kés-féle.
 veszködik vele: bosszankodik vele.
 vider: veder.
 vicánkol: izeg-mozog.
 vizsál: fonalat sodor.
 zohota: nátha.
 zsorválódik: veszekedik; magában dörög.
 zülle: anyátlan malac. (Vö. szülők.)

zsakurál: kér, rimánkodik.
 zajda: hátton vitt poggyász.
 zűbörög: a víz az edénybe folyik.
 zsugorog: keserves életet él.
 zsámicska: kukoricából főzött étel.
 zsebes: tolvaj.
 zsika: fiatal lúd.
 zötyög: zörög.

(Beregszász.)

SZINI PÉTER.

Fehérmegyeiek.

aggság: aggodalom.
 aggságoskodik: aggódik.
 árvákokdik: pl. „ott árvákoktam magamba”.
 asszonynéni: néni, pl. „Há mégy asszonynéni?”
 aszóember: ráncos képű, öszszetöprördött öreg ember.
 banya néni: öregebb asszonyok megszólítása (minden gúnyos célzat nélkül).
 bëkiát v. bëkaját: behí, pl. kajátságok bë a gyerekét”.
 bërtáfúni: virrasztani, éjjelezni.
 benyiló: éléskamra.
 bíbasz: cukor v. mézeskalács-hulladék.
 bigyisz: háló nadrág.
 bilincs: kilincs.
 biztogat: biztatgat.
 böcölléz: gurul, csúszik, pl. „Úgy löböcöllézt a bifcliről, hogy csak úgy kalimpázott”.
 búbos: kemence.
 bugyi: 1. pálinka; 2. kis gyerekek nadrágja.
 buti v. fityu: kis üveg, pl. „Aggyon egy buti pálinkát”.
 бүki: mezőcsősz.
 csalamajkó: rövid női mel-lény.

csëtne: a csikóknak kiáltják, mikor az istállóba hajtják.
 cserfés: nyeltes, szószátyár.
 csirbe: a csibéknek mondják, mikor a ketreche hajtják.
 csollánzsák: durván szövött zsák.
 csönög: zörög, pl. „Ne csönödj, tē!”
 csujzli: gummi-puska, melylyel a gyermekek verebekre lövöldöznek.
 csuli, csulimadár: veréb.
 csulifejú: nagyfejű (ember).
 csuligomb: nagy ezüstgomb a dolmányon.
 dibúni: összecsődtetni, összehíni, pl. „Dibúd össze a tikokat”.
 dödörög: v. dödög: lassan, csendesen elbeszélget vkivel, pl. „Az öregék szépen eldödörögtek egymással”.
 durkó: tűzhely.
 ekce-bence: cókók, pl. „De sok ekcebencéje van”.
 elejivé: eleinte, kezdetben.
 esre-hitre: könyörgésre, pl. „Nagy esre-hitre adták még”.
 esszeg: a német „esszeug”.
 étkés: falánk.
 fityu: 1. buti.

főkdőt: kieszel, kitalál vmit.
 fölászott az álla: felkopott az álla.
 fűles: kosár.
 gezőce: friss szilvalekvár.
 giriny: 1. görény; 2. rossz életű nőszemély.
 golyvás kutya: amelyiknek sebes a nyaka.
 göbolyós disznó: melyet hizlalóra fogtak.
 göcög: magába fojtva nevet.
 gügye: hülye, ostoba.
 határ: pl. „Jó ég határ szóma ez itt!“ = jókora halom szalma.
 héj: padlás.
 hibbog: ide-oda inog.
 hinca; hinna: hinta.
 hosszú inú: hosszú lábú.
 hőncörög: hengegve jár az utcán, pl. „Né, hogy hőncörög“.
 hunyorgat: csábít, hívogat, pl. „Né hunyorgasd ezt a gyereket“.
 ittenég, ittendég: itt.
 kalabaláni: elhányni, dobni, pl. „Né kalabalád össze a könyveket“.
 kapca: harisnya.
 kergető: forgószél, pl. „De nagy kergető fúj“.
 kiliggáni v. kiliggatni: kilyukasztani.
 kitikkadni: a hőségtől kimerülni.
 kolompáros: rézműves.
 konog: kong (a hordó).
 kórészúni: kószálni, csavarogni.
 kőrmős idő: hideg, csipős.
 kőrösztebéd: a keresztelő napján adott ebéd, mely nem ott-hon készül, hanem a keresztülők és az ismerősök adományaiból gyűl össze.
 körtvélyes: körtefás kert.
 kurkálni: piszkálni vmiben.
 kühűne! kühűsz innen!

bujsz innen! a kutyának mondják, mikor kihajtják.
 laffog: csoszog, cammog.
 lécáfúni: leszidni vkit.
 lemullott rúla a böcsület: vége a tisztességes híreknek.
 mafi: cigaretta.
 magház: magtár.
 majkó: ujjas mellény, melyet a „mándli“ (kabát) alatt viselnek; nevezik „untercikk“-nek is.
 marci: kenyér.
 masina: 1. vasút; 2. varrógép; 3. cséplőgép (masináz = kicsépel); 4. gyújtó.
 maszag: piszkos ruha, pl. „Né vedd rád azt a maszagot“!
 matéria: ruhakelme.
 meghitűni: esküt tenni vmire.
 mēgmēgy: pl. „Csakugyan mēgmēnt a parancsolat“.
 mizgēr: sovány, vézna.
 moco rog: lassan mozog.
 morc: 1. méreg, dac, pl. „Olan morc van benne“; 2. mérges, pl. „Morc arca van“.
 morcos: dacos.
 mujder: öregszüle, öregasszony.
 nyűszkál: vonít a kutya.
 oda: ide, pl. „Add oda a késédet“.
 ókundáni v. okumláni: bá-mészkodni, pl. „Mit ókundász itt?“
 ottanig: ott.
 összekevercűni: összekeverni, összezavarni.
 tápész kodik: tápászkodik, pl. „Tápászkoggy má fő!“.
 tasak: bőrtok, táska.
 tasi: krajcár; nevezik „vas“-nak is.
 tikász: tojáskeraskedő, ki kocsijával faluról-falura jár.
 tohonya: tunya, rest.
 tose, tosi: bamba külsejű ember.
 totojáz: babrál, pl. „Úgy é tud totojázni a gyerekeké“.

t o t y a v. t o t y o n k ó s: ügye- fogyott, ügyetlen.	„Tulafelén az asztának, a ház- nak“.
t ő z g ő l ő d i k: izeg-mozog, pl. „De soká tőzgőldödtök oda kint“.	t u p r i: nagyon kicsi.
t r a k t é r: vendéglő.	t ű z e l ő: kályha, pl. „Ragd még a tűzelőt“.
t r a m a n c s: „trampli“, nehéz- kesen mozgó, nagy természetű leány.	u n t e r c i k k: l. majkó.
t r i t y i: kis alsó nadrág.	u r a b á c s i: bácsi, pl. „Há még urabácsi?“
t r ó z s e: szalmazsák.	v é k a: kosár.
t u l a f e l é n: túlsó oldalán, pl.	z s o m b o k: zsombékos domb.
	z s u f a: tömzsi, kővér.

WOLFF BÉLA.

Családnevek.

Andrakovics (fiága kihalt). Andruska (Andráská?). Botka. Bogyó. Bene. Búra. Bacsó. Bacha. Bató. Bondéz. Balla. Bátki. Csekei. Csető. Csekő. Csonka. Csutor. Csontó. Cimer. Dolog. Dóka. Détári. Duba. **Deányán**. Demjény. Dobai. Dvorákovics. Écsi. Epölly. Esőssi. Erőss. Erdőfi. **Fűri**. **Fabián**. Fekecs. Gergő. Gyűgyi. Gunycs. Gál. Galambos. Gödöllei. Gutrai. **Gassó**. Göbel. Géci. Halló. Homolya. Hajzer. Hereng. Hasznos. Jáné. Jankovics. **Kálnai**. Konkoly. Kácsor. Kreko. Kúcs. Karika. Kerekes. Kalász. Koncsal. **Kecakemeti**. Kúti. Kótya. Kútyi. Luki. Lüle. Lontai. Laczko. Lócsai. Mérész. **Mácsai** (Macsoj). Máté. Magyar. Mocsi. Mátéfi. Nyulász. Nyulasi. Novák. **Nováki**. Ördög. Orbec. Obert. Osvald. Patai. Pásztor. Pólya. Pakusza. **Pataki**. Perizs. Ponocki. Polák (Polyák). Patyi. Rási. Robb. Rózsa. Révész. **Safár**. Salga. Sajó. Suba. Szőcs. Szobonya. Simonyi. Sebó. Szelecki. Sallai. Sidó. Süttő. Szenté. Szobi. Subaly. Szivos. Szunyog. Vida. Zalai. Zám.

G ú n y n e v e k: Csihi. Detu. Farágó. Janto. Bundsur. Ester. Estyi. Szőcske. Szungyi.

(Garam-Lök és vidéke. Bars m.) VÉGH ISTVÁN.

Gúnynevek.

A kaszárnyából.

Úgy is írhatnám „katonáék“; de ez helytelen utánzata a bíróék, tanítóék, korcsmárosék, stb. ilyféle népiesen használt kifejezéseknek. A nép azt mondja „katonaságnál“, a kaputos ember katonáéknál-t emleget csupa népieskedésből; holott az -ék alapjában véve valamely családot jelent.

Nos, itt a katonaságnál, hol minduntalan ilyeneket mond a jámbor magyar legény: *mündung, sulterung, abfürolás, mondur, gövér-séjji*, stb., néha jó magyar szavakat is hall az ember. Persze, ezek a gúny és a pajkosság szüleményei.

A *regrutái* még *suba, csirke, bundás, zöldhasú* elnevezésekkel is illetik. Egy év múlva *atyamester* lesz. Ha első gyakorlatra vonul

be az ember, hát *vén harcos, öreg csatár* vagy *agg plenkler* név illeti meg. A második gyakorlatnál *hős atya, öreg vendég* a nevünk és a harmadiknál már *vén szentség* vagyunk.

A huszár *kapcsos*-nak (csatosnak, pocsetakerülőnek) csúfolja a bakát; emez meg *pardés kocsis*-nak szólítja a zsinóros ruhás huszárt. A honvéd azelőtt katona számba se ment, csak most hívják őket *horádár ezred*-nek (a számozott sipka miatt); a honvédbaka meg éppen csak *paprikacsőss* (e csúfnév még azon időből való, mikor vörös nadrágban járt).

A szekerész: *csiki* vagy *ssidó huszár* (Kocsis-regement), néhol *kindruss-huszár*; a pék: *lisztikukac*; a hidász: *vakond, sírásó* vagy *dónaujéger*; a sanitát: *dögöss*; a bosnyák: *s—li hordó*; a mondurdepóbeli: *poroló pálca, milica, molypusztító*; a cseh katona: *csesták*.

Ezredek csúfnevei: A 6. *csesti*-, a 26. *mulya*- (Manula parancsnokról), a 32. *csirkefogó*- (fővárosi), a 44. *rosseb*- (általános somogyi káromkodás: „a roseb (rossz seb) egyen még!“), a 71. *drótos regiment* (tótok) és a Molinári-ezred: *halál-eszred* (a fekete hajtókaról).

Ha már az egyenruhánál tartunk, hát megírom, hogy a „privádíner“: *kutyamosó*, a pénzügyőr: *spinótbakter*. A budapesti postakocsisokat így csúfolják:

— Muszka! Hol a Király-ucca? vagy

— Király-ucca, bableves.

(Az egyszeri kocsis elvesztette a Király-u.-ban az egyik kocsi-kereket, s szomorúságában azt kérdezte: „Hol a Király-ucca?“)

Az omnibusz-kocsis szörnyen haragszik, ha az kiáltják föl neki: „Gyere le, Jancsi!“

Befejezésül ide teszünk még néhány kaszárnyai szót:

k o m i s z: kenyér.	c s i r k e: kadét.
ő r e g: kapitány.	p í p a: kanál.
v i k s z: fénymáz.	a s s z o n y: puska.
a p á m: esztendő katona.	f e l e s é g: kard, pangánét.
m a g y a r o r s z á g i: elemőzsia.	k o m a: egyidős katona.
b u k s z a: erszény.	s z a b a d s á g: áristom.

JENŐ SÁNDOR.

Adán. Babati. Báró. Bertók. Birkás. Bözse. Bugyogás. Burgya. Cuci. Csatári. Csecse. Csirke. Dobos. Gunyár. Haiker. Hambóger. Jandolai.* Kakuk. Kelléncs. Keraf. Kontyos. Korgó. Kósa. Krajcár. Muci. Mutymuratty. Nyakas. Nyuszkó. Okos. Patvar. Pincsi. Pörköli. Püszli. Rákkel. Rám. Ráncsi. Rinyák. Rokele. Rupók. Savanyú. Seksukk. Szulán. Torás. Turulla. Vakolai. Zsuti.

(Mikefa, Göcsej.)

SIMON GYÖRGY.

Bili v. Billér Jóska. (Egyik lába rövidebb a másikonál s azért bicegősen jár.) — Csipet (igen kicsiny) Mari. — Tasak (kicsinysége miatt). — Csini Csani (Csani=János). — Baromfi Pista. — Csádé

* János-Lajos, összevonva.

GÚNYNEVEK. HELYNEVEK.

Imre. — Vén hidasba való v. Vén sövényre való disznó. — Szentkakas (a körmeneti és más ajtatosságokon előléneklő férfi). — Szűz Mária csizmadia (álszenteskedő; ha azt mondják neki, hogy ez a petrence széna szent, hát megeszi). — Csipett zsidó (egyik szeme mintha kicsipett lenne). — Gyűttmenték (sok községben laktak). — Új pógár (béresből lett önálló földműves). — Bözse Csicsák (az öreg özvegy családfő Erzsébetnek embernyi fia István). — Pösze Jóska (selypítése miatt). — Szopi (az újját szopni szokta). — Tontyó Vendel (totyogó, lassú járása után). — Csiti (nagyot halló) Pista.

(Somogy m.).

VOLÁK LAJOS.

Rontó szabó: ki szabásával el szokta rontani a ruhát. Kása Pál: magával is tehetetlen ember. Csunya Miska v. Gyégverte zsidó (himlő-helyes). Kéccer süt zsidó v. Peszmeg pék: ki nem sütötte meg jól süteményét. Tónád zsidó. Mingyárkéri: nem szeret hitelezni. Sótartó zsidó: kis termetű. Pamukfűlű: mert egyszer fülbetegségekor vattát tett a fülébe. Kalánfűlű zsidó. Görbe zsidó. Kéccergörbe zsidó.

(Zala m.)

VOLÁK LAJOS.

Bözöntér (egy nagyevő ember gúnyneve). Pinzes toportyán (még gyermekkorában nevezték így el, mivel néhány krajcárja volt s azt mindig a markában csörgette). Gerín (görény, egy Grün nevű német család gúnyneve). Talátt ember (feleségétől kérdezték, hol tett szert erre a kis emberre; azt felelte: úgy talátom — s innét a gúnynév). Szájos korsó (folyton dicsekedett). Kis gőzös (igen gyorsan szokott járni). Pizmics (összevonva ebből: pénz nincs; az illetőnek még nagypapja kapta; ugyanis midőn egyszer a bor árát kérték tőle a kocsmában, űres zsebeire mutogatva mondogatta: 'pénz nincs, pénz nincs'). Bodri (egy göndörhajú embert és családját nevezték így el). Babuka (gyermekkorában egy ideig sánta volt s azért kapta e különös nevet; babukának nevezik különben az Upupa epops madarat). Bumfordi (igen kövér ember). Hushagyókedd (mindig jó kedvű volt).

(Torna, Veszprém m.)

KARÁCSON IMRE.

Helynevek.

Csáki-út. Galambos. Háromódos. Koldusszer. Szilos. Csernák. Sósok. Melegszőg. Lázak (rét). Vadberek (hajdan erdő, ma rét). Székek. Széki pusztá (a hajdani Székszállás helyén). Gárdoly (hajdan erdő, ma szántóföld). Homóka. Sár lápa. Cedrus (hajdan erdő, ma szőlő). Kutyns (hajdan erdő, ma szőlő). Kakottyás. Felső vágott. Alsó vágott (hajdan erdők, ma szántóföldek). Új káposztás. Irtások. Kerekér (hajdan Becsegeregér). Patyi (hajdan falu, ma erdőség). Lisso. Setétkut. (ma Kis-Besse). Székszállás (hajdan falu, ma csak a név él, helyén szántóföldek, melyekből az eke nem ritkán régi eszközöket s fegyvereket vet föl színre). Malomszög. Egyházszög.

(Garam-Lők és vidéke.)

VÉGH ISTVÁN.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR
NYELVÖR

SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.

Szerkesztőség
és
kiadó hivatal

Budapest
New-York palota.

XXVI. kötet.

1897. DECEMBER 15.

XII. füzet.

SZÓFEJTÉSEK.

Erkölc.

Kármán Mór sokszor magasztalta s legutóbb Volf György is tárgyalta (l. itt 412) nyelvünknek a lelki fogalmakban való gazdagságát. Ezen lelki műszók egyik legbecsesebbike az a különös hangzású szó, melyet e sorok fölé írtam, s ennek az eredetét akarom ezúttal földeríteni.

Mindjárt kimondom, hogy e szó a mongol nyelvből került a mienkbe. Van több fontos mongol s mandsu jövevényszavunk, így pl. egy csomó állatnév (l. Budenz NyK. 20:148), de itt csak a lelki élet néhány szavát említjük. *Ildomos* tkp. a. m. okos, ügyes, s ellentéte *ildomtalan* s az ebből rövidült *idomtalan* tkp. oktalan, ügyetlen, esetlen; az *ildomos* szó eredetije ott van a mandsu *ildamu* és a mongol *ilgom* szóban. mind a kettő okosat. ügyeset jelent (l. Budenz NyK. 20:147 és Szinnyi Nyr. 24:56). — Második az *érdem* = mong. *erdem*, mandsu *erdemu*, mely a. m. tehetség, érdem és erény (l. Budenz id. h.). — Harmadikul említhetjük az *ige* szót, melynek mongol eredetét rég fölismerték = mong. (és uigur) *üge*, szó, beszéd (vö. NyK. 25:268).

Ezekhez csatlakozik már most az *erkölcs* is.

Van egy ismeretes mongol szó: *erkil*, melynek jelentése: distinction, respect, vénération, égard, révérence, préférence (ahogy Kowalewski szótára fordítja), vagyis: megbecsülés, megtisztelés, tisztelet. Itt az *erkölcs* szónak a l a k j á b ó l hiányzik még a nagyon jellemző *cs* véghang, a két jelentés pedig még elég távol áll egymástól.

Legújabbban azonban egy olyan mongol kifejezés került napfényre, mely mind alak, mind jelentés tekintetében közelebb hozza azt az *erkil*-t a mi *erkölcs*ünkhöz. B a n g Vilmos, a jeles altaista, lekötelező szívességgel bocsátja mindig rendelkezésemre érdekes közléseit. Ezek egyikében, mely a *Wiener Zeitschrift für die*

Kunde des Morgenlandes 10. kötetében jelent meg*, akadtam rá az említett adatra.

A Radloff-féle tudományos vállalat, mely 1891-ben az Orkhon-vidék fölíratait kutatta, talált Cagan-Bajsin romjai közt egy nagy mongol fölíratot a XVII. század elejéről. Mindjárt a fölíratnak elején fordul elő a minket érdeklő kifejezés: *erkil-ükčil*. Ennek második tagját Huth, a fölírat kiadója, nem tudta megmagyarázni; Bang azonban minden kétséget kizárólag kimutatta, hogy e szó a következő mongol igének főnévi származéka: *ükkü*, donner, presenter, rendre, offrir, vagyis adni, nyújtani, ajánlani. „Die Bedeutung wird nur Gebung, Darbringung, das Darbringen etc. sein können, sodass *erkil-ükčil Verehrung-Darbringung* bedeutet, wofür wir uns im Deutschen mit *Verehrung, Anbetung* zu begnügen pflegen“.

Ebből már most nagy valószínűséggel azt következtetjük: Volt a régi mongolságban egy állandó összetétel: *erkil-ükčil*, melynek szó szerint ez volt a jelentése: tiszteletadás, de igen könnyen jelenthette ezt is: tisztességtudás, becsülettudás. Tovább menve: igen hihető, hogy a mi *erkölcs*ünk is tulajdonképp becsülettudást, tisztességtudást, emberséget jelentett. Hangtani nehézség nincsen abban a föltevésben, hogy az *erkölcs* szó (melyet régente így is ejtettek: *crkülcs*, *elkülcs*, *erkücs*) csakugyan a mongol *erkil-ükcsil* rövidítése.

SIMONYI ZSIGMOND.

Círmos cica.

A Borsszem Jankó *Cenci nénije* sokat emlegeti az ő círmos cicáját és a címképen ott is dörgölődzik hozzá a népszerűvé lett állat, de ez a cica — nem círmos. Pedig én erről a képről akartam megtanulni, hogy mi az a *círmos cica*, mert az igazat megvallva, nem tudtam. És tapasztalnom kellett, hogy az igazi círmos cicát sokkal kevesebben ismerik, mint a Cenci neniét. Cenci nénitől Czuczor-Fogarasihoz fordultam, de ott csak „círmos kovács, lakatos, círmos kötény, szoknya“ van, ami mind „mocskos, piszkos, szennyes, szurmos, kormos“, hanem círmos cica nincsen, mert ilyenféle jelzőt a „mosakodó“ macskának nem is adhatnánk; van még egy szólás: „eredj te círmos“ és egy tájnyelvi mellék-

* Ismertetés a köv. munkáról: Georg Huth, *Die Inschriften von Tsaghan-Baišin*. Tibetisch-mongolischer Text mit einer Übersetzung, sowie sprachlichen und historischen Erläuterungen. Leipzig, Brockhaus. 1894.

jelentés: „a székeleyeknél a *cirmos* annyi, mint tolvajságáról ismeretes, rossz hírű, nevű“. És ott van a szónak töve és sok származéka, de mindezekből sehogy sem tudtam kivenni, hogy mért *cirmosak* a gyerekek legkedvesebb macskái. Még kevésbé vezetett nyomra a *cirom* „rokona“, a *szurom* és *szurmos* „holmi ragadós, tapadó mocsokkal bekenet, mázolt“. Fölvettem hát az új Tájszótárt, hanem itt sem találtam kielégítő választ, bár egy kissé mégis többet, mint CzF.-ban. A „piszkos, mocskos, kormos“, jelentéseken, meg a „*cirmos* az orra: bűnös, vétke“ szóláson kívül ezt is: „*Cirmos* macska: szürke, szennyes színű. *Cirmos* alma: lugosi alma (Szeged). *Cirmos* juh: babos pofájú juh“. Ugy van, a macska színét jelenti a *cirmos*, ezt éreztem én is, de mégsem voltam kielégítve, kell valami okának lenni, amért szürke helyetti *cirmosnak* nevezik a tisztaság példaképét. Kérdezősködni kezdtem Szalonta, Kecskemét, Szeged és más jóhitelű vidékek büszke fiainál, de senki sem tudta, hogy valami különösre gondolnának, mikor a cicát *cirmosnak* nevezik, nincs abban semmi, hogy *cirmos* vagy nem *cirmos*, talán még „nagy“-nak is gondolta valaki. Hanem egyszer egy somogyi lányka néhány almát *cirmosnak* nevezett előttem s ekkor mindjárt megsejtettem, hogy milyen az, ami *cirmos*, de nem piszkos. Hogy jobban végére járjak a dolognak, megszólítottam a kiállítási falu somogyi házának felügyelőjét, hogy terem-e Somogyban sok alma? Terem bizony! *Cirmos* is van? Van bizony; van ott sárga *cirmos*, piros *cirmos*, barna *cirmos* és még van... de már az nem jut eszembe. Igen, igen, úgy tudtam én is; és mért *cirmos* az? Mert *cirma* van. Ennyi elég volt, eldönthettem, hogy a *cirmok* színes csíkok az almán, s a szürke macska is azért *cirmos*, mert sötétebb csíkok váltakoznak rajta a szürke csíkokkal.

A „csík“, „csíkos“ jelentés mellett a szó származását is könnyen felismerhetjük. Nem egyéb ez a *cirmos*, mint a *szirmos*, azaz *szironyos* mellékalakja. A *szirony* vagy *sziorom* CzF. szerint festett irhabőrből hasított szalag, mellyel a szűcsök a bundákat és ködmönöket, továbbá a szíjgyártók az ostorokat, korbácsokat stb. kicifrázni szokták; *szirmos*: színes bőrszalagokkal kicifrázott, sallangozott. Ebből a szóból egyszerű *sz*: *c* hangváltozással keletkezett a macska jelzője, még pedig nem is nagyon régen, mert a Nytört. Szót. még nem ismeri a *cirmost*. Vö. Kassai Szókönyve: „*Szironyos* káposzta: nem egészen veres, hanem közszel-közszel fehér, azaz cifra káposzta“ (NyK. 26:254). Most bukkanok erre

a példára: Néhány cirnos kölyök farkas szétfut közeledtére. Jókai 17:160.

Ami a *szirony* eredetét illeti, arról Prikel Marián irt a NyK. 26:252 s k. lapjain. A főt ismertetett jelentésen kívül van még 'hántott vessző, hasított vessző' és 'hórepedék, hódara' jelentésű *szirony* is s ezek Pr. szerint három külön eredetből származnak. A bőrszirony a perzsa *sirum*-ból,* mellyel rokon szók azonban más finn-ugor nyelvekben is vannak s Munkácsi ezekből származtatta; a vessző szirony a *szíj*, *szilánk* szókkal rokon s finn-ugor eredetű, végre a hófagy szironya a lengyelből eredne, de ezt az utolsó származtatást Ásbóth Oszkár (NyK. 26:346) megcáfolta s így ezt is finn-ugor eredetűnek tarthatjuk, ahogy Budenz magyarázta.

KALMÁR ELEK.

EREDETI VERSMÉRTÉKBEN FORDÍTSUNK-E?

Ezt a mai nap sokat vitatott poétikai kérdést veti fel Sebestyén Károly a Magyar Nyelvőr augusztusi számában Baksay Sándor és Kempf József Homeros fordításairól értekezvén. Csakugyan oly kérdés ez, melyről tudományosan és nem tudományosan sok szó esett az irodalomban; ki az idegen forma megtartása mellett, ki ellene emelte föl és hangoztatta okadatait.

A kérdés nagyon élére van állítva és nagyon ki van hegyezve úgy, amint Sebestyén megfogalmazza. Nem azt kutatja, vajjon Homeros két eposzát lehet-e magyar nemzeti versformában nyujtani, hanem általánosítja a tételt és határozottan kimondja, hogy semmiféle művet nem szabad úgy átültetni a magyarba, hogy az idegen formát elvessük és helyébe a magyar nép kincsházából keressünk újat.

Nem célunk jelenleg avval foglalkozni, ami Sebestyén Károly értekezésének tulajdonképeni tárgya: milyen viszonyban áll Baksay és Kempf fordítása egymással, csupán az elméleti részére fordítjuk figyelmünket, arra, ahol a hexameter mellett tör lánsát.

Okoskodásában az első lépés, hogy a forma maradjon idegen, mivel az idegen remekmű érzés és gondolatvilágát úgy sem tudjuk magyarrá alakítani. Az elv tehát, mely ebben a követelésben kifejezésre jut: a veszett fejszének nem kell a nyele sem. Igaz, a tartalmat nem tudjuk magyarrá változtatni. De nemcsak

* Ebből a bőr-csik jelentésből metaforával könnyen fejlődhetett az előbbi vagyis az általános csik jelentés.

hogy nem tudjuk, nem is szabad megváltoztatnunk, hiszen akkor nem Homeros és Shakspere, Dante és Goethe volna az, akit magyar nyelven élvezünk. Az olvasónak fel kell dolgoznia, bele kell élnie magát az idegen író, az idegen nemzet világába; hogy ehhez nagy esztetikai érzék, sok buzgalom kell, az tagadhatatlan.

De már a forma, amelyben ezt az idegen világot élénk állítják, hozzátartozik az is az író világához? Annyira egy vele, hogy ne lehessen rajta változtatni? Kétségtelenül, hozzátartozik az íróhoz — eredetiben, de hogy a magyar Homerosnak miért legyen szükséges hexameterben beszélnie, arra nem látok semmi kényszerítő körülményt. „Ha már a tartalom idegen marad, maradjon az a forma is“, oly kívánság, melynek okát, magyarázatát kell adni, hogy elfogadjuk.

A bizonyítás közben azt az állítást kockáztatja Sebestyén Károly, hogy a hexameter nem lett számunkra idegen, tehát nem évelt el. Azt hiszem, ezen a téren legkevésbé van szükségünk „akadémikus“ vitatkozásokra. Gondoljunk csak arra, hogy Arany és Petőfi föllépte óta nem írnak hexameterekben, hogy Arany a hexameteres formát már az ő korában is, mint a komikum egyik eszközét merte alkalmazni, midőn az Elveszett alkotmányt megírta. Azóta egy-egy ünnepi órában, egy-egy epigrammában ha megszólal, egyébként hallgat. Tagadhatatlanul idejét vagy ha úgy tetszik, divatját multa mai nap a hexameter.

De a fordításokban még mindig helyén van, sőt Homeros eposzaiban egyedül ez a forma van helyén, mondja az író. Még tovább is megy. Az ő klasszikus formákban írt műveket, Aeschylustól Horatiusig úgy kell magyarra fordítani, hogy az eredeti versmértéket mindenütt megtartsuk. És itt már elméletét nem a priori elvekkel, hanem példákkal bizonyítja, úgy, hogy bizonyító eljárása ellen tudományos szempontból kifogást nem lehet tenni. Schiller és Csiky, Schiller és Voss, végül Baksay és Kempf műveiből vett példákkal igazolja, mennyivel különb mind a három esetben az eredeti versmértékben írt fordítás. Meg kell hagynunk, hogy a fölhozott esetekben mindig igaza van az írónak, hogy a Csiky Antigonejából, Voss és Kempf Homerosából szakított idézetek szebbek, vagy ha úgy tetszik „görögösebb“-ek, mint Schiller Iphigeniája és Hectors Abschiedje vagy Baksay Homerosa.

Azonban lehet-e bizonyításra használni a Sebestyén említette fordításokat? Azt hiszem nem, mert az első például szolgáló két fordítás, amellet, hogy az egyik magyar nyelven, a másik néme-

ten van írva, nem ugyanannak a műnek fordításai, a második példában pedig Schiller költeménye tulajdonképen nem is fordítás, hanem — igaz, hogy Homeros batásából fakadt — eredeti költemény. Nem marad más bizonyítékul, mint a harmadik pár, Baksay és Kempf fordítása.

Sebestyén azonban tételének igazolására mindössze három párhuzamos helyet, összesen 16 sort idéz a két Homeros fordító művéből. 16 sor mindenesetre kevés és épen nem elegendő arra, hogy a két fordítás felől ítéletet mondhassunk. Kész örömet elismerjük, hogy Kempf József fordítása művészibb, de ha ezt tesszük, nem az objektív igazság szavára hallgatunk, hanem a tekintélyére, Sebestyén Károly tekintélyére. Elhisszük, nem azért, mintha látnók, hanem mert Sebestyén Károly mondja. Azt hiszem azonban, hogy evvel a szubjektív véleménnyel maga az értekező sincs megelégedve, hiszen nem az a célja, hogy *neki*, hanem hogy a *bizonyítékoknak* higgyünk. Így azonban az lesz a legnagyobb baj, hogy a Nyelvőr olvasója, ha alapos, igazságos ítéletet akar formálni magának, kénytelen lesz a két Homeros-fordítást elolvasni és az eredetivel összevetni.

Tulajdonképen ez is haszon.

Az értekező ezután az idézett példákból eredményképen levonja, hogy az alexandrinus, illetőleg az alexandrinusban megszólaló nyelv a fenség kifejezésére erőtelen, a naivságára erőtetett, az események elbeszélésére pedig nem alkalmas, mert az frónak küzdenie kell nyelvvel és verseléssel. Azonban, ha következetesek akarunk maradni és ilyen súlyos vádakkal illetjük az alexandrinust, vonjuk le a végső következményeket. A nyelv fenségének és naivságának tekintetében, azt hisszük, semmi különbség sincs, akár eredeti költeményt, akár fordítást írunk alexandrinusban, s ha már a fordítottól megtagadjuk, hogy alkalmas a fenség és naivság kifejezésére, meg kell tagadnunk az eredetitől is, vagyis ítéletünket úgy kell fogalmaznunk, hogy sem fordítani, sem eredetit írni nem szabad alexandrinusban.

Ezt kellett volna hirdetnie Sebestyén Károlynak, ha következetes lett volna. Természetesen ez már „reductio ad absurdum“, ilyen állítás még tréfa számba sem mehet el.

Ne is foglalkozzunk részletesebben evvel a tétellel, csak azért említettem, hogy kimutassam, milyen eredménye lehet a merész állításoknak, ha tévedésen alapulnak. Térjünk vissza Sebestyén alexandrinus-ellenes elméletéhez. Ámbár látjuk, hogy

bizonyítása hamis nyomon jár, mégis érezzük, hogy van egy kis igaza. Ha véleményét erre az egy konkrét esetre fogalmazta volna meg, azt mondván, hogy Kempf fordítása sikerültebb, mint Baksayé, mert Homeroszt hexameterben szépen fordítani könnyebb, mint alexandrinusban, nem lett volna szavunk hozzá. Hogy kimutassuk, miért könnyebb megtartani a hexametert, nem kell olyan mélyen kereskedni, olyan messziről hozni az okokat, mint Sebestyén Károly teszi. Nem az a baj, hogy az alexandrinus a fönség és naivság kifejezésére nem alkalmas, hogy nem olyan „görögös“, hanem egyszerűen az alexandrinus szerkezetében van a hiba. A hexameter megszakítás nélkül folyik egy-egy éneken keresztül, az alexandrinusban, még ha el is kerüljük azt a botlást, amit Sebestyén méltán hibáztat, hogy négyes strófákat alkotunk, két-két sor rimel, így szorosabb egységbe fonódik össze. Nem maga a rim az akadály, hanem a vele járó összekapcsolódása a soroknak.

Viszont az alexandrinus csak 12 szótagból áll, míg a hősí hatos legalább 13 szótag, de kinyúlhatik 17-re is, úgy hogy közép-számítással bátran vehetjük 15 szótagosnak. A fordítás minden sora tehát három szótaggal rövidebb, ennyivel kevesebb téren kell a fordítónak elmondani Homeros gondolatait. A következmény pedig legtöbbször vagy az, hogy a fordító tömörségre törekedven, homályosságba téved, vagy toldás-foldással kénytelen segíteni magán s megterem az a félsorokkal tarkázott forma, melyet joggal nevez az értekező lyrainak. Hogy azonban a homályosság meg tömörség Scyllája és Charybdise között bántódás nélkül is el lehet evezni: az kétségtelen.

Sebestyén Károly azonban tételének igazolásánál erre a körülményre nem vet ügyet, hanem a művészettörténethez fordul hasonlatért. Azt állítja, hogy az alexandrinus csak divatos köntös, s ha ezt valaki az antik művekre aggatja rá, épúgy bizonyosságot tesz arról, hogy nincs történeti érzeke, mint nem volt a holland festőknek, kik Madonnaikat koruk divatja szerinti parasztruhába, a három királyt pedig V. Károly díszöltőnyeiben festették meg. E hasonlatban azonban úgy a hasonlított, mint a hasonló helytelenül van alkalmazva. Az alexandrinus több mint „divatos köntös“ vagy ha az, akkor már negyedik századja, hogy divatban van, ami igen szép eredmény; az pedig, hogy a holland festők a biblia szereplőit modern köntösben ábrázolták, egyáltalán nem szokatlan a művészetek történetében. Az anachronismus — így nevezik ezt a modernizáló eljárást — az olasz renaissance minden művésznél

főltalálható s hogy csak egy, de csattanós példát idézzek, a Benozzo Gozzoli festette „Három király menete“ nem más, mint a Mediciék társasága, nemcsak a jelmezek, hanem még az arcok is akkor élő hírességekről vannak másolva. Ha tehát e művészettörténeti hasonlatot elfogadjuk bizonyítéknak, az nem Sebestyén mellett, hanem ellene szól. Az a történeti felfogás, melyet Sebestyén íróktól és művészekről megkiván, a képirásban csak a legújabb időben játszik szerepet.

Annyit fogadhatunk el hát Sebestyén érveléséből, hogy a hexameterben írott műveket *könnyebb*, praktikusabb hexameterben fordítani. Hogy azonban melyik fordítás jobb, az-e, amelyik hexameterben történik, vagy amely alexandrinusokban, azt általánosságban eldönteni — szerintem — nem lehet, de nem is szükséges. Ami az elvet illeti, szóról-szóra elfogadom egyik legkiválóbb műfordítónknak, Radó Antalnak véleményét*: *„Mert Homeros és Vergilius hexametereit például joggal fordíthatjuk alexandrinusokkal, minthogy a magyar eposznak ez a formája és ha Homeros és Vergilius magyarok lettek volna, bizonyára ők sem írnák eposzaikat hősi hatosban. Természetes, hogy a külalak e magyarostásával közel járunk ahhoz a veszélyhez, hogy a belformát, azaz a mű szellemét is megfosztjuk idegen zamatjától. De az igazi művészt érteni fog ahhoz, mint kell e veszélyt kikerülni s fordítása azért, mert majd minden magyar élvezheti, nem lesz egyszersmind „papriskás-szalonna-ízű“.*

Radó Antal szavaiból különösen az fontos, midőn elismeri, megköveteli a fordító számára a *jogot*, hogy az idegen költő hexametereiben írt gondolatait magyarul alexandrinusokban tolmácsoljuk. Ehhez van jogunk s elfogadhatjuk Radónak megokolását is. „mert ez a magyar eposzi forma“. Az az állítása, hogy Vergilius és Homeros, ha magyarul írtak volna eposzaikat, alexandrinusba öntötték volna, bár frazisnak látszik, nem az. Nem más, mint a műfordítás általános céljának egy különös esete, a formára való korlátozása. Ismeretes, hogy a műfordítás célját úgy határozzák meg: úgy tolmácsolni az író gondolatait, érzéseit a mi nyelvünkön, amint maga az író megtette volna, ha a mi nyelvünkön írta volna meg művet.

De van még egy bizonyítékunk, hogy az idegen versformát helyettesíthetjük a mienkkel. Tegyük föl, hogy a magyar irodalom

* A magyar műfordítás története 1772–1831. Budapest 1883. 11. l.

volna olyan híres, mint jelenleg az angol vagy német, s a magyar irodalom remekait, a Zrinyiászt, a Toldit, Buda Halálát akarnák angolra vagy németre fordítani. Mit csinálna az angol költő, ha Sebestyén elméletéhez híven az idegen tartalmon kívül meg kellene tartania az idegen formát is? Hogyan fordítaná a hangsúlyos magyar alexandrinust az egytagú szókban bővelkedő nyelvre, melyben a mondatbeli hangsúly ismeretlen, s a szóhangsúly nem esik mindég a szó első tagjára? Minden gondolkodás nélkül elvetné a mi versmértékünket s jambusokban szólalnának meg a Szigeti Veszedelem és társai.

Azt vethetnék ellenem, hogy az ütemes verselés ellenkezik az angol nyelv szellemével, míg a mértékes verselés nem ellenkezik a magyar nyelvével. A tétel első fele kétségtelenül igaz, de igaz-e a második fele is? Tagadhatatlan, hogy a magyar nyelv ma már igen alkalmas a hexameterre, de eleinte nem mesterségesen kellett-e a nyelvet hajlékonnyá tenni a mértékes verselés számára? Hosszú és rövid szótagok ép úgy vannak a magyar nyelvben, mint hangsúlyosak és hangsúlytalanok az angolban és hogy a magyar nyelv mégis alkalmas e mértékes verselésre, míg az angol a hangsúlyosra nem, az csak véletlen szerencse, még pedig oly szerencse, mely nem jogosít föl arra, hogy a mértékes versnek mértékes verssel való fordítását követeljük.

Sebestyén Károllyal szemben tehát úgy fogalmazhatnám meg az én véleményemet, hogy amint a magyar nyelv természete megtűri a mértékes formát, fogadjuk mi is el az alakilag hű fordítást, ha különben szép és művészi; de viszont engedjük meg, hogy a mi nemzeti versformánkat alkalmazzuk azoknak a gondolatoknak tolmácsolására, melyeket az idegen költő a saját nemzetének formáiban fejezett ki.

Amint a mondottakból kitetszik, mindenik eljárás mellett szól egy-két körülmény. A hexameteres fordítás jó oldala, hogy könnyebben lehet benne követni az eredetit, az alexandrinusban írotté, hogy jobban a szívünkhöz szól, épen azért, mert a mienk, egyedül a mienk.

Hogy már a kettő közül valaki melyiket választja, az egyéni ízlésétől függ, de mindannyiunknak a szabadelvű türelem álláspontjára kell helyezkednünk. Alkalmazhatjuk Jókai mondását: „Minden vallás jó, ha jó az ember”: *Minden forma jó, ha jó a fordítás.*

CSÁSZÁR ELEMÉR.

OSZMÁN-TÖRÖK JÖVEVÉNYSZÓK.

Mazul, mazur. A 16-dik században merül föl először e szó használata. Jelentése a NySz. következő adataiból eléggé kiválglik: „Hrusztán passa az jancsárokat mind *mazullá* teszi; *mazullyá* léssen idegen földön; az hitetlen eb Bethlen Gabor miatt *mazulla* estem vala; ő henne bizakodgyál, ámbár szegény *mazúr* légy; atyam engemet *mazurrá* tön”. Megvan a nép nyelvében is. Jelentése: rongyos, meztelen, kifosztott: Nem úr ű, de inkább *mazur* Nyr.; olyam *mazúrann* hagyott, mind az újam Nyr. Ismeretes e szó a palóc nyelvjárásban, Bereg megye magyarok lakta részén, Szentesen ahol tönkretett urat jelent és előfordul ezeken kívül Zrinyinél, Mikesnél, Csokonainál is.* Leggyakoribb azonban olyan történeti emlékeinkben, melyek a török hódoltságra vonatkoznak. Velics Antal a magyarországi török kincstári defterekben így ír róla: „Ha az időközökben tartott *joklamán* (lustrán, szemléu) meg nem jelenik a szpáhi, harcba nem megy, *dsebelüt* nem állít, elveszti birtokát, *mazullá* leszen, és csak bizonyos idő lefolyása után nyerhet újabb adományt”. Majd meg azt írja, hogy a *mazul* valamely mulasztásért vagy vétségért hűbérétől megfosztott volt lovas katona, ki Szulejmán reformja szerint, csak hét év mulva nyerhetett ismét, időközi kitűnő viselkedés alapján, újabb hűbérbirtokot. E példák-ból azt hiszem, eléggé megmagyarázhatók a mai alakok kifejlődött jelentései. Maga a szó az oszmán-török nyelvből jutott el hozzánk. E nyelvben pedig arab eredetű a *mázul* s hivatalától megfosztottat, számküszöttet jelent: hors d'emploi, endisponibilité, destitué: *mázullar defteri rôle des fonctionnaires en retrait d'emploi* (Barb.).

Az a másik *mazur* szó, mely népet jelent (lengyel, tatár, maszur, muszka; Mazurország NySz.), és melyet a NySz. szintén az előbbi jelentésű szóhoz csatol, egy lengyelek lakta vidéket jelent: Mazuriát. Ebből eredhetett a *mazurka* nevű lengyel tánc is.

Peszmet, peszmeg. Annyiban megegyez az előbbi szóval, hogy szintén a 16-ik századtól kezdve válik használatossá. A NySz. adatai: „Az kuruczoknak adtam ötezer oka *poszmeget*; vettünk *peszmegnek* való öt fertály buzát; osztogattata Ali basa nekünk

* Haraszi Sándor figyelmeztet bennünket, hogy a *mazur* szó előfordul P. Horvát Endre Árpádiászában is: „érte feleljen a *mazur* valamit ha balul tön” (82). Az Árpádiászhoz csatolt Szókalausz szerint értelme: *csavargó, sehonnai*.
A SZERK.

is egy kevés *peszmétet*“. Legjobban Mikes ismeri a mivoltját. Azt írja egyik levelében a nénjéhez: „Az örmények egy nagy tálat megtöltenek hóval, de annak harmad vagy negyed napi hónap kell lenni, mert úgy keményebb és portzogósabb; azt a tál havat azután nyakon öntik *peszmeggel*. De tudja-e ked, mi légyen a? A szőlőt nagy üstökben megfőzik mindaddig, amíg olyan sűrű nem lessz mint a serélesztő; azután leszűrlik, hordókba töltik. Ollyan színű és ollyan édes, mint a méhser. Így elkészítvén az étket, kinek kinek egy kalán lévén kezében, azt csak hamar felkanalozzák, valamint a téjfelt“. Prikkel szerint még manap is járatos e szó a nép körében, Komárom megyében, ahol a *peszmege* összesült, agyonégetett valamit jelent. A göcseji nép még inkább megőrizte a szó eredeti értelmét, mert náluk e szón a gyümölcsből készült ízeket, lekvárokat értik. E szó szintén az oszmán-török nyelvből került át hozzánk. A *pekmez* és népies kiejtéssel *petmez* szőlőízt jelent: moût de raisin épaissi par la coction; espèce de raisiné (Barb.). Még mai nap is egyik kedvelt édessége a *pekmez* a sztambuli törököknek, Abból a körülményből, hogy a horvátok is ősmérik a *pekmez* szót és 'lekvár' értelemben használják, azt is következtethetjük, hogy ez egyébként perzsa eredetű szó a délszláv nyelvek révén került át nyelvünkbe.

Szemény. Erről a szintén török hódoltság korabeli szóról már egyenesen kimutattam volt, hogy az oszmán törökségből került át hozzánk. A perzsa *szezbán*-ból az oszmán nyelv *szejment* alakított, és a hódoltság idejében, talán délszláv közvetéssel is, *szeménnyé* változott nyelvünkben. Prikkel a Nyr. 25. kötetében kétségbe vonja e szó török eredetét, és hajlandóbb e szót a lengyel-orosz *semjeni kozaki*-ból származtatni. Jobb ügyhöz méltó terjedelmességgel megírt cikke nem tudott állításának igazságáról meggyőzni. Első állítását, hogy a perzsa *szezbán* nem azonos a török *szejmen*-nel, nem lesz nehéz megdöntennem. A *szejmen* szót a török szövegek mindig *szezbán*-nak írják, és csak a török nyelv hangviszonyának megfelelően ejtik ki *szejmen*-nek. Vö. perzsa *nerduban* (lépcső), török *nerdümen*, *merdümen*. A *szezbán*-nak *szejmen* olvasása megcáfolhatatlan igazság. Másik, szintén elég kalandos állítása, hogy e szónkat a lengyel-orosz alakból kölcsönöztük, alig szorul cáfolatra. A *szejmen* szó nemcsak lovas, nemcsak gyalog katonát, hanem jelentett mindenféle zsoldos, gyülevész hadat, és használata ép úgy elkerülhetett a lengyelek közé, mint ahogy hozzánk és a délszláv népekhez is eljutott.

Lengyeleiről lévén szó, egyúttal még felemlítem, hogy az *ulán*, *ulános*-nak nevezett katonai műszó, mely az európai nyelvek majdnem mindegyikébe a lengyelek útján jutott, török eredetű szó. A török *oghlan*, népies kiejtéssel *ulan*, fiút, fickót, legényt jelent és a palotai belső (*ics*) és külső (*dís*) szolgálatra rendelt *ulánok* (*ics oghlan*, *dís oghlan*) igen alkalmasak voltak arra, hogy mint különös szolgálatokra rendelt katonák, idegen országokban is hírre jussanak. A lengyelekhez valószínűleg a krimi tatárok vitték át e fogalmat.

Mízér, miszíri. A NySz. azt hiszi e szóról, hogy croa-tust, horvátot jelent. A következő két mondatot idézi rá: Kemény *misziri* kard fűg le oldaláról, Zrinyi; *miziri* gallér egyáltaljában horvát gallér, mivel a magyarok a horvátokat régi nevezetekről Mysi populi miser nemzetnek hívták, Bod: Pel. 85. Nem tudom ez utóbbi mondatnak az értelmét, sem pedig vonatkozását. Csak annyi látszik előttem tetszetősnek, hogy e *miziri* szó azonos a török *miszir*, *misziri* alakkal, mely a mai nyelven is Egyiptomot, egyiptomit jelent. A Zrinyi *misziri* kardja kétségkívül egyiptomi kardot akar mondani, Bod *miziri* gallérjára, ha ugyan szintén nem egyiptomit jelent, talán másutt találunk megfejtést.

KÚNOS IGNÁC.

MÁTÉ-SZALKA ÉS VIDÉKE NYELVJÁRÁSA.

(Vége.)

3. Nyelvtani szerkezet.

A) Alaktan.

1. Szótő.

A szótők változásai tekintetében a következők érdemelnek figyelmet:

Az egytagú *ó*, *ő* végződésű főneveknek teljesebb *v*-s töve nagyon ritka használatú: *hók*, *sók*, *lúk* (lovak) *tók* (tavak), *tót* (tavat), *tókat* (tavakat), *csűk* (csövek), *tűk* (tövek).

A kéttagú *ó*, *ő* végűekben már váltakozva használják a kétféle tőalakot: *disztója* és *disztaju*, *erdője* és *erdeje*, *mezője* és *mezeje*, *bíró* többese *bírákok*. A kettőnél többtagú *ó*, *ő* végűek csakis *ó*, *ő* tőalakban fordulnak elő: *tekenője*, *takarója*.

A *hamú*, *darú*, *odú*-féle főneveknek *v* tövük nincs használatban: *hamuk*, *daruk*, *oduk*, *hamuja*, *faluja*.

A hangrövidítő névszók némely esetben a tőhangzót nem rövidítik meg: *madárt*, *madárok*, *bogárt*, *bogárok*, *bogároknak*.

Mag többese *magok*; a *fű* (fej) szó *ű*-je néha ragok előtt is megmarad: *kender fűket*, az *ű* *kender fűje* stb. (de *fejem*, *feje*,) *fűbe vág*, *bolon fűvel*.

Azon rövidebb *v*-s tövű igék, melyek a köznyelvben is többnyire elvetik a *v*-t, e nyelvjárásban *j* hangot vesznek a *v* helyébe: szívok—*szi*jok, szív, *szí*—*szíj*, buvok—*bui*jok, *buijsz*, *buijik*

2. Szóképzés.

a) Névszóképzés.

Kicsinyítő képzős főnevek nincsenek oly gyakori használatban, mint más vidéken; a kicsinyítést leginkább *kis* jelzővel fejezik ki: *kis gyerek*, *kis kutya*.

A becéző keresztnév és személynév azonban gyakoriak s ezt átviszik az állatnevekre is: *Laji*, *Tóni*, *Anti*, *Gyuri*, *Jani*, *Feri*, *Ferkó*, *Andris*, *André*; — *pajti*, *apó*, *anyó*, *bátyó*, *nénike*; — *kutyó*, *kutyus*, *bari*, *kani*, *Bodri*.

Igéből képzett *-at*, *-et* végű főnevek számosak; többnyire ilyen szólásokban: *egy süttet liszt*, *egy vágat fa*, *egy öret búza*, *egy csipet só*, *egy dugat szalma*, *egy fűtet kóró*, *egész emelítet ez a zsák*. (Nem kell állattýára betetőzni a kazalt.)

Összemérő mellékneveket birt. ragos főnevekből is képeznek *-nyi* képzővel: *karomnyi* vastag, *öklömnyi* nagy, *anyányi* a fiókmadár, mikor anyja nagyságát elérte. Nincsen *jártányi*, *áltányi* ereje: annyi ereje sincs, hogy járni vagy állani képes volna. Ezen képzés, mint látjuk, többnyire 1. és 3. sz. birt. ragos neveknel van meg.

A közép- és felsőfok képzésénél a következőkben van némi eltérés:

Az *ű*, *ű* végű összetett melléknevek néha *ű*, *ű* végzetükön veszik fel a középfok képzőjét: *kis kezűbb*, *nagy fejűbb*.

Említésre méltók az ilyen *-bb* képzőnélküli felsőfokos kifejezések: *legjova*, *legrossza*, *legajja*, *legteteje*; a fának a *legvizesest* hosztad bé, pég a *legszárazát* kellett vón.

Viszont a *-só*. *-ső* végű melléknevek felveszik a *bb*-t: *legelsőbb*, *legfelsőbb*, *legutósőbb*, *legsósób*.

A tulajdonság kisebb-nagyobb fokának jelzésére divatoznak az ilyenek: *borzasztó jó*, *pompás édes*, *szörnyű nagy*, *tenger sok*, *mákszem kicsi*.

b) Igeképzés.

Az *-ad*, *-ed* végű tárgyatlan igéktől a rendes *-aszt*, *eszt* végzettel képezik a műveltető igéket, de két igének kivételes hangalakja van: *szakaszt*, *repiszt*. Egyszerű műv. képző van a *feket* (fektet) igében; elmarad a műv. képző az *ereszt* ige *ereszni* alakjából.

A gyakorító igék rendes képzésűek; megjegyzendők e rövid alakok: *huzog*: huzgál, *nyúzog*: nyúzgál, *üzög*: üzgel; ugyanezen

igék egyszerű l képzővel: *húzol, nyúzol, üzöl*, továbbá *huzgol, nyúzgol, üzgöl* alakokban is használatosak; pl.: *elhúzogja, nyúzogja a ruháját, ne üzöld v. üzgöld aszt az állatot.*

Itt említem a *zárkol* igét, a. m. zároгат.

Gyakorító képzők vannak felhalmozva ezen igékben: *rugdolózik, toporzékol, motyorékol. motoszkál és pitiszkál.*

A folyó cselekvés igeneve gyanánt használják e két alakot: *ültő, álló* helyében s mondják így is: *ülő, álló* helyében.

3. Szóragozás.

a) A névszók ragozása.

A többesszám képzése rendes; figyelmet érdemel e két alak: *birákok*, hol ragisméllés van, és *gyerekik*, a *gyermek* szó többese.

Az *e* egyes 3. sz. birtokosragot a felhangú szókban igen gyakran *i* helyettesíti, továbbragozásban *i* és *ē* váltakozva használtak: *keze feji, keze fejít v. keze fejét; természeti, természetit v. természetét.*

Sajátságos raghalmozódást vehetünk észre az *a, e* végű névszók több birt. egyes 3. személyében: *bugájai, kapájai, kevéjei, keféjei.*

Az ilyenféle birtokos összetételek: *névnap, falevél, kenyérhaj* személyre vonatkoztatva is, gyakran utolsó tagjukon veszik föl a birt. személyragokat: *névnapom, falevelünk, kenyérhajotok.* De *csizmám talpa, lábom feji, file tövi.*

A névragok közül a *-ban -ben* rag *n*-je mindig elmarad, tehát: *a kérbe jártam* és *a házba van* egyformán.

A *-hoz -hez -höz* *z*-je is elmarad és mindig *-ho -he -hő* használatos: *hászho, földhő, a kérhe közel.*

A *-tól -től -ről -ről -ből -ből* helyragokat: mindig zártabb hangzóval ejtik: mekkérdesztem a rózsámtul. hogy ad-ē csókot magátul. (népdal), *alórlul, fejrül, kivürül, bevörül, ebbül, abbul.*

A honnan? kérdésre felelő *-nól, -nul* elavult helyh. rag itt még fentartja magát személynevek mellett: *jövők a papnól v. a papnul, a kocszmárosnól. a bírónul.* Társai. a hol? kérdésre felelő *-nott, -nitt* és a hová kérdésre felelő *-ni* nem találhatók.

A módh. *-n* rag el-elmarad: a szállónek is borzasztó ártott az *esső*; a jól határozó *l*-je is: *jó mekcsinálta, jó elatta.*

Az *l*-végű viszonyszók személyragozásában rendes a mássalhangzó megnyújtása: *véllem, rullad, alólla, nállunk, tülletek, felőllok.*

Elé, felé, közé személyragozása ez: *elibém, elibéd, felibé, felibénk, közibétek, közibéjek.*

A következők határozók: *hátra, hamar, oda, amoda, arra, amarra* fokozva disszimilálódnak: *hátrébb, hamarébb, odébb, amodébb, árébb, amárébb, leghátrébb.* Megjegyzendők e bővült alakok: *odébbat, árébbat.*

Amoda és *amarra* elé a távolság nagyobb fokának jelölésére az *él* szócskát teszik, még nagyobb távolság jelölésére pedig

megkettőztetik; így mintegy a fokozásnak felel meg: *amoda, élamoda, él-élamoda; amâra, élamâra, él-élamâra*. (Vö. *elannyira* s a régibb nyelvben: *el-be, el-ki* stb.)

A személyes névmások ezek: *én, te, ű* vagy *az, mi, mik* vagy *mink, tik, űk* vagy *azok*; dat.: *nékem, néked, néki, nekünk, néktek, nekik*; tárgy: *engem, téged, űtet, minket, titeket, űket* vagy *űköt*.

A birtokos névmások: *enyém, tiéd, az övé* v. gyakrabban *azé, miénk, tiétek, az övék* v. többnyire *azoké*. Mienk több birtokosra vonatkoztatva: *mijenkek*.

Az, ez mut. névmások *z*-je mássalhangzók előtt rendesen elmarad: ritkán lehet ilyet hallani: *az mondta, ez tette*, rendesen: *a monta, e tette*. Nem úgy van *a!* — E névmások tárgyesete: *asztat, esztet*.

A kérdő *melyik* mindig *mék*, ugyanígy a refl. *amely*: *amék* s ez alak használatos összetételeiben is: *akármék, semmék*.

b) Az igék ragozása.

Az ikes és iktelen igék ragozása között alig van különbség.

Az alanyi ragozásban, az ikes igéknek is, a jelentő mód jelen idő egyes első személyében kivétel nélkül *-k* a ragjuk: *eszek, iszok, alszok, fekszek, nyukszok, jáccok, ugrok*.

A második személyben túlnyomó az *-l* rag használata. Nemcsak a sziszegő *s, sz, z*, de a *t, d* végű iktelen igéknél is általános használatú: *mosol, veszel, nézel, űtöl, adol*, ez utóbbiaknál *sz* is: *ücc, acc, ijecc*; az *l* végű igéken a rendes *sz* rag használatos: *áldogálsz, űldögélsz, kapálsz, szaladgálsz, dobolsz*. Az ikes igék többnyire megtartják a második személyben az *l* ragot, de hallhatni ilyeneket is: *buksz, laksz, fekücc*.

A harmadik személyben nem uralkodik oly nagy szabálytalanság. Az állandóan ikesek megtartják az *-ik* ragot: *eszik, iszik, alszik, fekszik*. Elmarad az *-ik* rag az *eszik* igéből 1. 2. sz. tárgy mellett: *mege sz a farkas* (engem, téged). A *-hat, -het* képzős igék is iktelenek: *alhat, fekhet, nyukhat, jáchat*.

Az iktelenek harmadik személyében nincs rag. A régibb *-n* ragot megtartotta e két ige: *teszen, menygyen*. Az ikesek közül pedig az *eszik* ige 1. 2. személyű tárgyra vonatkoztatva így is hallható: *mege sz en a farkas* (engem, téged stb.).

A fölszólító mód 1., 2. személyében megtaláljuk a jel. módhan divatozó szabálytalanságokat: *aluggyak, egyek, feküggyek, aluggy, fekügg, lakj, vegyél, tegyél, mossál, porozzál*. A harmadik személy mindig ikes. Természetesen az eredeti *é* hang itt is *ê*-re változott: *aluggyék, feküggék, jöjjék, mennyék, vegyék, tegyék*. Bár *aluggyon, feküggön* alakokat is lehet hallani.

A föltételes módban hasonló szabálytalanságok uralkodnak; az 1. sz. ragja mindig *-k*: *ennék, innék*; a 3. sz. mindig iktelen: *enne, inna*.

A tárgyas igeragozásban a jelen idő egyes harmadik személyének *-ja* ragja helyett alhangú igékhez is járul *-i* rag: *lāti, mondi*, de ez nagyon ritka.

A föltételes mód tárgyas ragozásában a többes 1. sz. *óhajtanók, keresnők* alakok helyett a tárgyatlan *óhajtanánk* stb. van használatban. Nagyon ritkán zártabb hangzóval; *óhajtanuk, kérnük, nyitnuk, keresnük. Ennénk, adnánk* mellett *ennünk, adnunk* stb.

A hangvesztő igék tőhangzójukat, az egyes és többes első személyt kivéve, mindig megtartják: *forgok, forogsz, forog, forogunk* v. *forogunk, forogtok, forognak*.

Eszik és iszik végzett jelen egyes 3. sz. összevonva: *ett, itt*; a *bocsát* igének pedig egyéb alakjai: *bocsáttam, bocsáttál* stb. *bocsáttad, bocsáttátok* stb.

Megyek a *men*-tövet minden alakjában megtartja: *menygyek, mensz, menygyen, menygyünk, mentek, mennek*.

B) Mondattani sajátosságok.

Az igeidők közül a jelentő módban: *eszek, iszok, látok; ettem, ittam, láttam*; a cselekvés előidejűségének jelzésére: *ettem vót, ittam vót, láttam vót*; pl.: *elrēgesztem vót a dógom, osztán lefeküttem*, továbbá az egyszerű jövő — de ez rendesen körülírással: *majd elmegyek, maj' megcsinálom* — vannak használatban. A fölsz. módban csak *az irjon* alak, a föltét. módban *irna* és *irt volna* használatosak.

Szenvedő ige nincs használatban; helyette vagy visszaható ige: *a ház felēpítōdött*, vagy igenév áll: *a ház fel van építve*, *a ház fel lesz építve*, vagy cselekvő igeével is: *építik a házat*.

Tárgyas ige tárgyatlan helyett: *keszte nyōszōrōgni a gyermek*. Viszont *irnók* h. *irnánk*; l. az igeragozást.

A főnévi igenév nem vesz fel személyragokat: *El kell menni katonának, itt kell hagyni a rōzsámat* (népd.). *Néked szántani kell menni*.

Névszó gyanánt használt igealakok: *maj' lesz ne mulass, nembánombul lesz a bánom, tūrōmolaj, tūrōmfű. bánomfa*, továbbá az ilyenek: *ehetnékem. ihatnékod, mehetnékje van*.

Az alany és állítmány egyezése rendes. Kivételt képez a több birtokot jelentő alany, mely után az állítmány egyes számban áll: *dōgosaji van, sok bajai van, a disztōnak sok csontyaji van*.

Számjelzők után a jelzett név gyakran többes számú: *sok emberek*.

Ez mut. névmás a jelzett szóval számra nem egyezik: csak ne vóm mán eső, hogy *eszt a kis életeket* had rakhatnánk össze. *Ez a megyesijek* italokat isznak.

Aki és *amék* relat. névmások személyre és tárgyra vonatkoztatva egyaránt használtatnak: *az ember, amék; a pēz, aki; a föld, akit eláttam*.

Elmarad a tárgyrag a főnévi igenévvel való ilyen összetételekben: *kender-nyúlni, széna-gyűlni, száima-hordani, ján-nézni, lú-venni, hászfűs-látni.*

A határozók használatából első sorban föltűnő, hogy a hová? kérdésre felelő *-hoz -hez -höz* helyett, mozgást jelentő igék mellett a hol? kérdésre felelő *-nál -nél* ragos határozókat használják: *menygyek a papnál, a botosnál.* Irányt jelölő ragot vagy névutót használnak igen gyakran helybenlétel jelölésére: *ki van a feleségem a mezőre, ide bé van, oda fen vót.* A *-ra -re* ragos időhatározók közül említendők: *téllére, nyárára, akkorára, mikorára.* Időtartamot jelentő *-t*-ragos időhat. gyakori: *egy órát készülődött, egész napot rostokoltam a törvembe* (egész napig várakoztam). Az ilyenféle bővült alakú időhatározók: *ősz fele kelve, reggel fele kelve* (ősz felé, reggel felé), *tavasztul óta, reggeltől óta* nagy használatnak örvendenek. A módh. *-va -ve* képzős igenév gyakori *-st* végzettel: *futvást, szaladvást, bizvást, lopvást.* A *-kép, -képen, -ként* ragos módhatározók helyett szélteben divatoznak az ilyenek: *tolvaj képibe jár, anygyal képibe láttam álmomba,* továbbá az ilyenek: *anygyal móára, tolvaj módra.* Okhatározó *-ért* helyett *-nak -nek*: *minek bántottad? annak.* Miatt okb. névutó személyragozva elég gyakori: *a bánatnak mijatta.* Eredményhat. *-vá -vé* helyett a *válik* ige mellett *-nak -nek*: *Régi szokás törvénnek válik* (közmn.). A hasonlító határozó *-nál -nél* ragja helyett igen ritkán *-tól -től*: *tüllem nagyobb, ű tülle üdösebb.*

A hová kérdésre felelő határozószók rendes függeléke: *fele*, pl.: *kifele, befele, lefele, felfele, elfele, ráfele, aláfele*; igeéknél az ige-kötőhöz járul: *főzi kifele, eszi megfele.*

A kötőszók közül nagy szerepe van a *meg* kötőszónak. *Mijután, minekutánna* többször ok-, mint időhat. kötőszó.

Szórend. Bár azon általános szabályt, hogy a hangsúlyos szó mindig az ige előtt áll, gyakran megsértve látjuk, azért e nyelvjárás szórendjében nagyobb mérvű inverziókat nem találunk. A beszédet a gyakori közbeszúrás, az értelmezők kedvelt használata teszi olykor-olykor nehezkessé. Ritkán találkozunk ilyen fel-forgatott szórenddel: véres lenne a fejedre ha vágnék.

PÁLYI GYULA.

PÓTLÁSOK A TŰZETES MAGYAR NYELVTANHOZ.

(A példák — ha valamelyik külön nincs másképp jelezve — mind Somogy megyéből: Csurgóról és vidékéről valók.)

Hosszú és kettős mássalhangzók, 25. l. *B* hosszú az én szülőfalum nevében is: Somogy-Szobb. *Lobb?* (lobb-ot vet). — 26. l.: *P* hosszú ezekben is: *zsupp, kopp, hopp.* *K* hosszú ezekben is: *bikk* v. *bükk, makk.* (Nagykanizsán így beszélnek: *bikka, bakka*; egyéb mássalhangzót is ejtenek hosszan, pl. Kannizsa, mezző stb.)

358. l. c). A gyerekek így bizonykodnak: Isten *mégős-még-bizon!* Jobban: Isten mégős-mégős-mégüstelen-még bizon!

Összetett igék. 358. l. A) Tárgy és állítmány: *jótáll*.

Tárgyas összetétel. 367. l. *Jótálló, velőtrázó, szivetrázó, résztvevő*.

Határozós összetétel. 367. l. *Zsebbevaló (zsebkendő), magbaváló (szíva, boroc)*.

375. lap. *Uriás-an* beszél. — 377. l. *Mönyét-asszon*.

388. l. Nemcsak a rim kedviért irta Vör. „*felpillánt*“. Somogyban közönséges: *pillánt*, Uram, *pilláncs!* (pillants). A *pillangót* is *pilláncs-nak* hívják.

393. l. *Favágító*, rövid *i*-vel; *kecskerágító*, szintén.

397. l. *Épülődik* (évelődik); „*ölöget épülöttem mihatta*“. — *Tünölődik*, rövid *ü*-vel; *szödölöszködik*.

399. l. *Bugyolál: áglál*.

402. l. *Csórágál* (csurogat). *Liggal* nem sajtóhiba. „*Minek liggalod ki aszt a papirost? Nő liggád ki!*“

404. l. *Sumagol* nem: félig-meddig alszik, hanem: alattomosan, sunyi módon megvonja magát. „*É kicsit járkélok. Mit járkész ott?*“

406. l. *Szurkod, huzkod* (rövid *u*-val) közönséges.

407. l. -z. *Füz* (rövid *ü*); *tübe füz*; összefüz. Vö. *füzet, füzér*.

410. l. -áz. *Réjáz*, talán inkább a *réja, réjja* főnévből. „*De mi réjja riad?*“ Ar.: Ünneprontók. „*Réja*, azaz egyes szó, indulatszó, kurjantás (mint: Csillagom, Igazán, hajaha stb.). mely a refrainhoz hasonló . . .“ Ar.: A m. nemz. vers-idomról. *Kalimpáz*. „*Vigyázz, mer lékalimpázó áru a lajtergyáru!*“

Csapász (csapáz). Szász K. ilyen értelemben használja-e?: *csapázza*: a *csapa*, nyom után fölkeresi a vadat a kutya, a vadász. „*A kert végiig elcsapáztuk (a tolvajt)*“.

412. l. -g. (*Rostag*). *Rastog*. Úgy őszik, csakugy *rastog*.

420. l. -r. *Teper* (?). A kérdőjel azt jelenti, hogy bizonytalan? Nem. *Leteperi* a földre = legyűri. legyüműszöli.

422. l. D) *Döglődik* = henyel, hever. Egész nap *döglődik* az ágyon, nemhogy dógozna.

424. l. *Gurdul*, használatos.

435. l. -aszt, -aszt. *Köveszt*, meg-, ki-. (*küjeszt*). *Kövesztett* szalonna = ki-, megfőzött. *Köveszt*tel szemben áll: *köved*, meg- (*küjed*).

459. l. A *gyertyáz* szónak obscoen jelentése is van, de ezt nem a néptől tudom.

466 l. *Hurcolóskodik* (hurcolóskodás) nagyon járatos.

474. l. *Szilat* — szelet; a *szil-ige származéka. „*Aggy éggy szilatot* (almát, gerezedet)!“

487. l. *Zuhé*. *Zuhé*, a hátára!

501. l. *Pijóka* — pióca. Csúfnév is „*a Pijóka cigány*“.

502. l. A *kesztyű keszte* alakban járja. Szójáték: „*Télön kő keszte*, nyáron nem *kőkeszte*“; *köll keszte* — *köl(y)keszte*.

504. l. *Söprü, juru* (rövid *u*-val) közönségesek.

514. l. -vást. *Nézvest*, *nézvüst*.

Elmarad a tárgyrag a főnévi igenévvel való ilyen összetételekben: *kender-nyúni, széna-gyűteni, szaima-hordani, ján-nézni, lú-venni, házfűs-látni.*

A határozók használatából első sorban föltűnő, hogy a hová? kérdésre felelő *-hoz -hez -höz* helyett, mozgást jelentő igék mellett a hol? kérdésre felelő *-nál -nél* ragos határozókat használják: *menygyek a papnál, a botosnál.* Irányt jelölő ragot vagy névutót használnak igen gyakran helybenlétel jelölésére: *ki van a feleségem a mezőre, ide bé van, oda fen vót.* A *-ra -re* ragos időhatározók közül említendők: *téllere, nyárára, akkorára, mikorára.* Időtartamot jelentő *-t*-ragos időhat. gyakori: *egy órát készülődött, egész napot rostokoltam a törvembe* (egész napig várakoztam). Az ilyenféle bővült alakú időhatározók: *ősz fele kelve, reggel fele kelve* (ősz felé, reggel felé), *tavasztul óta, reggeltül óta* nagy használatnak örvendenek. A módh. *-va -ve* képzős igenév gyakori *-st* végzettel: *futvást, szaladvást, bizvást, lopvást.* A *-kép, -képen, -ként* ragos módhatározók helyett szélteben divatoznak az ilyenek: *tolvaj képibe jár, anygyal képibe láttam álomba,* továbbá az ilyenek: *anygyal módra, tolvaj módra.* Okhatározó *-ért* helyett *-nak -nek*: *minek bántottad? annak.* Miatt okb. névutó személyragozva elég gyakori: *a bánatnak mijatta.* Eredményhat. *-vá -vé* helyett a *válik* ige mellett *-nak -nek*: *Régi szokás törvénnel válik* (közö.). A hasonlító határozó *-nál -nél* ragja helyett igen ritkán *-tól -től*: *tüllem nagyobb, ű tülle üdösebb.*

A hová kérdésre felelő határozószók rendes függeléke: *fele, pl. : kifele, befele, lefele, felfele, elfele, ráfele, aláfele*; igéknél az ige-kötőhöz járul: *főzi kifele, eszi megfele.*

A kötőszók közül nagy szerepe van a *meg* kötőszónak. *Mijután, minckutánna* többször ok, mint időhat. kötőszó.

Szórend. Bar azon általános szabályt, hogy a hangsúlyos szó mindig az ige előtt áll, gyakran megsértve látjuk, azért e nyelvjáras szórendjében nagyobb mérvű inverziókat nem találunk. A beszédet a gyakori közbeszúras, az értelmezők kedvelt használata teszi olykor-olykor nehezkesse. Ritkán találkozunk ilyen fel-forgatott szórenddel: véres lenne a fejedre ha vágnék.

PÁLYI GYULA.

PÓTLÁSOK A TÖZETES MAGYAR NYELVTANHOZ.

...amelyik külön nincs másképp jelezve —
...góról és vidékéről valók.)

...nyzó, 25 l. B hosszú az én szülő-
Lobb? (lobb-ot vet). — 26. l.: P
...pp. K hosszú ezekben is: *bikk*
beszélnek: *bikka, bakka*; egyéb
pl. Kannizsa, mezző stb.)
zonykodnak: Isten mégés-még-
megöstelen-még bizon!

IRODALOM.

A magyar nyelv.

A középiskolák felsőbb osztályai számára írta Szinnyei József. Második kiadása *A magyar nyelv rendszere* c. munkának. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1897.

Szinnyei Józsefnek e kézikönyvét nemcsak az iskolára nézve tartjuk nyereségnek, hanem mint népszerű nyelvészeti munkát nagyobb közönség figyelmére is méltónak mondhatjuk.

A könyv több mint egyszerű új kiadása a középiskoláinkban használt *A magyar nyelv rendszere* (1887) c. munkának. A szerző úgy szólván új munkát írt, amelyben nemcsak arra törekszik, hogy a tanulót a magyar nyelv rendszerével röviden és alaposan megismertesse, hanem tájékoztatja őt általában a nyelv természetéről, életének mivoltáról, nevezetesebb tünetényeiről is. Az erről szóló új fejezet (*A nyelv élete* 3—8. l.) valóban nagy hézagot pótol egyetemre vagy mindjárt az életbe lépő ifjaink ismereteiben. Sajnos volt az eddigi állapot, hogy a középiskola, míg a természet, sőt a lelki élet fontosabb tünetényeiről is meglehetősen tájékozottságot adott érettjeinek, addig a nyelvnek, az emberi lélek e legérdekesebb és legfontosabb megnyilatkozásának mivoltát, sajátosságait, változásainak alaptünetényeit úgy szólván rejtvénynek hagyta előttük, amelynek megfejtéséhez népszerű nyelvészeti irodalmunknak nem nagy gazdagságánál fogva, műveltjeink közül csak kevesen jutnak el. És e fejezet még hasznosabbá válnék, ha röviden a nyelv eredetétől is tájékoztatást adna.

A *Köznyelv* c. fejezetben a réginel tartalmasabb hangtani részen kívül főképp a jelentéstan tárgyalását mondhatjuk fontos gazdagodásnak. Itt alaposan magyarázza a szerző a jelentésfejlődés tünetényeit, részletesen szól a stilisztikailag oly fontos rokonértelmű szavakról és tárgyalja a szóknak más szófajba való átcsapását, amely tüneténnyel e sorok írója foglalkozott behatódoban *Mondattani búvárlataiban* (1893). A szerző általában mindenütt értékesíti a könyve első kiadása (1887) óta lefolyt évtized nyelvészeti kutatásainak biztosabb eredményeit; e mellett azonban a részletekben maga is sok újat mond, új fölfogást és szempontot jelez.

Érdekesen illeszti be pl. az alaktannak rendszeréből a *szóösszetételt* és *szóképzést* a jelentésváltozások rendszerébe. Amazt mint *előtéttel megjelölt jelentésváltozást* tárgyalja, amennyiben az alárendelő összetételben a jelzői, tárgyi vagy határozói értelmű előtag az utótagnak, vagyis az összetétel alapszavának tartalmát egy-egy új jeggyel bővíti. Így keletkezik a *jelzős, tárgyas* és *határozós összetétel*. E fölfogás természetesen nem illik a mellérendelő összetételekre és az úgynevezett ikerszókra, melyeknek tagjai rokon vagy ellentétes értelműknél fogva, egymás értelmét kölcsönösen módosítják, illetőleg mint egyenlő rangú fogalmak együttesen fejez-

ragok és képzők, amelyekben az *ē, é, i, í* hangok valamelyike fordul elő, magas- és mélyhangú szavakhoz egyaránt hozzájárulhatnak. Nincs ugyanis olyan ragunk vagy képzőnk, amely zárt *ē*-vel mélyhangú szóhoz hozzájárulhatna; amely ragban vagy képzőben *ē* szerepel, annak mindig van a mélyhangú szók számára *o* hangzós változata.

A 76. §. szerint a visszaható igében a cselekvésnek az alanytól való kiindulását az *alapszó*, s az alanyra való visszahatását a visszaható képző jelöli. Az előbbi, helyesebben mondva nem az alapszó, hanem az alanyi személyrag fejezi ki, az alapszó csupán megnevezi a cselekvést, amely szóban forog (pl. *út-őd-öm* vmihez stb.).

A 85. pontban hiányos a kérdő mondat jellemzése, amennyiben figyelmen kívül hagyja az olyan kérdéseket, amelyekben valamely nem ismert dolog után kérdezzünk, pl. *Ki volt veled? Kivel találkozál?* stb. (úgynevezett *névmásos kérdések*).

A 88. §. címében nem tartom szabatosnak a *cselekvés módzatai* műkifejezést, amit különben nyelvaniroink általában használnak. A *jelentő, föltételes és fölszólító mód* ugyanis tulajdonképp nem a cselekvésnek vagy történésnek, hanem a beszélő állításának módjait fejezik ki.

A 112. §-ban célszerű volna a *névhatározó mondatnak* meghatározását is adni, mert csupán példákkal ismerteti a szerző.

Az idegen elemekről szóló fejezetben azt hiszem már utalhatunk a magyar nyelvnek *iráni, kaukázusi elemeire* is, mert az eddigi kutatások között sok kétségtelen adat van s mert az újabb utazások révén a tanuló sokat hallhat a Kaukázusról mint a magyar nép ősi hazájáról. Ugyane fejezetben a *tözsér* szót törölnünk kell a török közvetéssel hozzánk jutott arab elemek közül, mert német eredetű (l. Nyr. 26:471).

A 124. §. számos idegenszerű, németes szólást ró meg, az utánzott német kifejezés megjelölésével; azonban a megfelelő magyaros kitételeket is mindenütt adni kellene, mert az idegenszerűségeket csak így lehet igazán kiirtani.

A nyelvújításról szóló fejezetben két hibás adatot kell törölnünk, a *köztársaság* és a *rajz* szót (60., 61. és 63. l.), amelyekről már kimutattam, hogy nem a tulajdonképeni nyelvújítás alkotásai (l. Nyr. 21:210) s azért Király Károly nem is vette föl nagybecsű nyelvújítástörténeti adatai közé (Nyr. XXV. és XXVI. k.).

A 131—136. §§-ban az egyes nyelvjárási sajátosságok mellett célszerű lett volna zárójelben a nyelvjárást, illetőleg vidéket is megjelölni, amelyen divatoznak; ez mindenkit érdekel s nagyon alkalmas a népnyelv iránti figyelem fölébresztésére. S végül a Halotti Beszéd tárgyalásában a *vimádjamok* alakról meg kell mondani, hogy a mai *imádjunk*-kal azonos és hogy jelentés tekintetében minő különbség van a régi és a mai ige között.

A régi kiadáshoz képest csak egyet sajnálunk, hogy a *nyelvek osztályozásáról* szóló fejezetet a szerző most elhagyta, pedig

ez igen hasznos és minden művelt embert érdeklő tájékoztatás volt a nyelvek nagy sokaságában.

Azzal az óhajtással zárjuk be ismertetésünket, vajha az iskola falain kívül is mennél többen olvasnák Szinnyei *Magyar nyelvét*, mint ismeretterjesztő, népszerűen alapvető munkát s e célból a könyvnek ilyen formában való közzétételét is érdemesnek tartanók.

ZOLNAI GYULA.

Móra István nyelve.

Móra István neve nem ismeretlen a magyar olvasóközönség előtt; néhány évvel ezelőtt *Földszint* c. verses kötetével mutatkozott be, melyről a kritika igen kedvezően nyilatkozott. Azóta Móra — úgy tudom — mint szerény fővárosi tanító fáradoz a nevelés rögzös pályáján és irogat verseket, tárcákat szépirodalmi és napilapokba. Mindig a legnagyobb élvezettel olvasom tárcáit, melyek nagyjából a *Magyarország*-ban jelennek meg; tartalmuk egyszerű, nemes, tárgyuk a népeletből van véve és nyelvük bámulatos. Annyi népies kifejezéssel, a maga helyén alkalmazott tájszóval egyetlen fiatal írónk sem él, mint Móra. A mesterkélttség és keresettség vádját mégsem emelhetjük ellene, mert ismeri a magyar népelet minden zege-zugát s bámulatosan gazdag szókincse képezzé teszi a legfinomabb gondolat-árnyalat kifejezésére.

Csak rá akarok mutatni a népies nyelvkincs e virágos mezejére, melyről Móra oly illatos csokrokat szedeget össze minden egyes tárcájában, mikor mindössze háromból: *A szegény száraz-molnár*, *Apa* és *Juszu*f címűekből közlöm a szebbnél szebb népies szólásmódokat és tájszavakat abban a sorban, amint futólagosan összejegyezgettem.

a) *A szegény száraz-molnár*-ból:

kibetegedett cséplőmasina.

kezeből kiüti a *betevőt*.

elkinlódik, csak megél valahogy.

labala, *labala* hangutánzó szó, mely a malom orsójának pergését hallatja.

kásacsinalás évadján ősszel, *olajútés* alkalmával.

igérttel szerzi meg a gazda, még fölibe ígér.

bajos, köbögős ember.

a nagyja gyereket elállítják nyárára a pulyka mellé, liba után.

Ha már a tűzrevalójuk *szükséges* is = szűkön van.

bölcsőbeli, *tolókocsis*, mindenféle gyermek.

fölerez éjszaka — felébred.

bundás kenyér, — valami tojásos kenyérszelet.

ettől nem alszunk az éjszaka.

búgott a *förmeteg*, vonított a *Guruj* (alighanem kutyanév.)

fahitú = fősvény.

kevény, *nagytermészetű* gazdaember volt Csonka Ignác, vagy nem állta a cseléd, vagy megtörzskösödött nála.

ne *rosszaljon* kend bennünket.

barkácsoló munka.

suhancár.

karomnak esett a *haslógatás*.

ha az asszony nem volna, *nem ennénk evőt*.

van egy fél lánc kukoricám, ha az Isten megéreszteli, nektek éresztelje.

a gazdafiú egy rossz szót se mondott: *elköszönt* becsülettel.

megszedték a kukoricáját; a *lapon* álltak neki a gazemberek,

letörték akkora darabot, mint egy házhely.

sarokra kivágta a házajtót.

Szent Józsefes imádság.

a molnár kinyújtotta a bírós kezét.

tudom *nincstelenségteket* Julis.

b) Az *Apá*-ból:

forintokkal *kuncogó*.

a földjét adóssággal *leterhelte*.

le ne terheljétek a *vagyomot*.

a *vagyom* tiszta.

iszos = iszákos.

most való Szunyog Antal.

takarító = takarékos.

másfélvékás ugar.

ketreclapos (düllő neve.)

inter = kamat, nem interért adnám a pénzt kölcsönbe.

bodor-barna.

Veconka, *Pissi* leánynevek.

fékető, *fékétőcske*.

nagyétű.

lógós ló.

a jó *tehén félkenyér*.

izék = széna, szalmatörmelék, maradék.

végigevett = jóllakot.

le-föl fejjel alszik a gyermek.

ciheg = sir, zokog.

az Isten majd *eláld* beennünket.

az én *csurakomban* jár a Panka.

piros *páha-szoknyát* kap.

renget, *ringál*.

erőt vesz rajta az asszony-igasság.

a Szunyog-leányok *eleje* is oda ért már *eladósorba*.

móvába [kalákába, l. TSz.], *foss-tóba*, *morzsolóba* el nem juthattak soha.

szárat kupoz.

pámpillás Faragó Judit.

összejézsmáriáztatók egymást.

a *jobbik eszt* is *előveszi* a *legény*, mikor lányt kér.

a *kendőlakást* is megtartották.

sóba-vizbe, *babon esküdtek* (szegényesen).

elsiránkoszik = sírva bucsuzik el.

csígat, *csicsígat*.

hogy a nevünk ebre ne szálljon = fiú nélkül elhalás esetén.

az őszi kikirics *megköt*, virágát lehullatja.

mesgyés szomszéd.

c) A *Juszuf*-ból:

zenebona-idő.

idestul se több két hetinél Dömötörnek (okt. 26) — még a fák is azon *levelesek*.

szattyánábrázatu ember.

csekkentő = a vasuti kalauz jegylyukgató szerszáma.

páskálódik, nagy nehezen felocsúdik álmából.

kutasezkodik a szellős kék lajbijában.

kerekenjáró föld a vasuti szakasz alja.

galland = kalappántlika; kalapja gallandjába tűzi a maga bilétáját.

örvényes = érvényes.

fulákol; hörgött és fulákol folyást.

gegő = gége; a gegője fulákol.

morcsos = marcona tekintetű.

<i>ökög-bakog</i> ; a kondoktor valami könyvet vett elő, abból ökögött-bakogott magában.	<i>lehető</i> (módos) ember vagyok.
<i>riesiköl</i> = szuszog, hőrög; ha nem rizsikölt volna úgy a tüdeje.	<i>föleblából</i> = feliperedik, meggyógyul.
<i>kilső-belső</i> testi gúnya.	<i>igenyest</i> = egyenesen.
<i>előpicéselt</i> valahonnau egy <i>párkányos</i> , zsinórra járó ruhazacskót.	<i>igről-igre</i> (szórul-szóra) elmondja.
	<i>kijártam</i> a törvényt.
	csak <i>as Isten neve hibázik</i> , más minden rendben van.
	<i>belegyömickölte</i> = belegyömöszölte.

Ime három rövid tárcának a nyelvkincse. Közel száz törzsökös magyar kifejezés és szó, melyek nagy része kevésbé használatos, és Móra mégis oly könnyedséggel bánik velök, talán sikerül nekik otthont szereznie az irodalmi nyelvben. Vajha minél előbb kötetben olvashatnók Móra István tárcáit s többen tanulhatnánk tőle minden idegenszerűségtől mentes jó magyarságot.

HARASZTI SÁNDOR.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Schneidig. Ennek hű magyar kifejezése a *nyalka*, ami pusztán a megjelenésre vonatkozik: szép növésű, kinyalt, tetszetős, büszke külsejű. Ha valamely tulajdonság is jelentkezik evvel együtt, akkor lehet (valami okon): *fenegyerek*, *kuruc*, *fránya*. Menyecskékre, lányokra a nép így is mondja: *rátarti*.

Schnippisch: *cserfes*, tetszetősen felelgető, de kissé éles nyelvességgel.

Das wäre zu viel verlangt: sok lenne a jóból.

Wer's nicht hören will, muss es fühlen: aki be nem veszi a jó tanácsot, az magára vessen; akinek a szó nem elég, azzal majd éreztetik. Pórias kitételben így: akinek a füle bedugult, azért majd kinyitják (kipiszkalják).

Spielraum. A közbeszédben a keréknek nem nagy *játéka* van, hanem nagy *futkozója*. Mikor ez előáll, ott azt meg kell *nádoltatni*.

SZOKOLAY HERMIN.

Marille, Aprikose, Pfirsich. Tolnai Vilmos szerint (Nyr. 26:510) a *barack* németül nem *Marille* vagy *Aprikose*, — ahogy én Magyar-német Zsebszótáramban fordítottam, — hanem „inkább *Pfirsich*“. Ebben aligha van igaza. A *Prunus Armeniaca* német neve tényleg *Aprikose*, ami osztrák németiségünk szerint pedig *Marille* (vagy budapesti kiejtés szerint „marülln“). A *Pfirsich* (budapesti kiejtéssel „pferschn“) az őszi baracknak (*Persica vulgaris*) a neve.

Egy szem. Megvallom, nagyon megharagudtam magamra, mikor Tolnai Vilmos bírálataban (Nyr. 26:510) azt olvastam, hogy Magyar-német Zsebszótáramban ilyenféle fordítás is akad: „*egy szem*: ein Auge“. Hiszen minden iskolás gyerek tudja ma már,

hogy „a magyar mindazt, ami párosan fordul elő, egy egésznek veszi, azért *fél keze, fél lába, fél szeme van*“ (Lehr, Toldi X. kiad. 86. l.). Fogtam is nyomban a könyvet, hogy ezt a joggal megrótt magyartalanságot kiképlajbászozzam belőle. De bámulva láttam, hogy illet sehol sem írtam. *Egy*-nél nincs, *szem*-nél sincs. Azaz hogy a „szem“ cikkben elősorolt vagy ötven szólás közt van ez is: „*egyik szemére vak*: auf einem Auge blind“. Ez bizonyára nem az, aminek Tolnai olvassa. Nincs szó itt „egy szem“-ről. Hogy aligha magyartalan ez a kifejezés, bizonyítja a forrás, ahonnan merítettem. Simonyi Zsigmond *Német és magyar szólások* című érdemes munkájában (mely tudvalevőleg „magyaros fordításra vezérlő segédkönyv“-nek készült) a „Blind“ főszónál (69. l.) olvasható: „Auf einem Auge blind: vak egyik szemére (Népd. 87.*)“. Ha tehát az „*egyik szemére vak*“-féle kifejezés magyartalan, feleljen érte jó Simonyi Zsigmond, kit abban a hiszemben követtem, hogy „magyaros fordításra“ vezérli az embert. WOLFF BÉLA.

Az az idézet az Abafi kiadta Göcseji Népdalokból való; ott a 87. lapon ez van: „*Vak egyik szemére, egyik lábával lép fere*“. De hát kell-e arra bizonyíték, hogy az *egyik szem* helyes kifejezés? Ha igen, itt van még egy pár példa: Egyik szeme csak úgy nevet (Népd., idézi CzF.). Egyik kezében háborúi kard, másik kezében győzedelmi zászló (Petőfi). Egyik kéz a másikat mossa (Kisvicsai). Egyik kézzel épít, a másikkal ront (Dug.). Sőt: *Egy szemőkkal* sírnak, más szemőkkal ők tudják kire kacsintanak (özvegyek, Erdélyi: Közm.).

SIMONYI ZSIGMOND.

Wetterleuchten. A villámlás szinonimái. *Villan, villog*, a villám fényének hirtelen fellobbanása leginkább az ég alján, égi-háború előtt és után, a villám sugara maga nem látszik (ném.: Wetterleuchten); — *villámlik*, mikor a villám sugara maga is látszik és mennydörgés kíséri; — *lángol, tűzbe borul az ég*, oly sűrű a villám, hogy az egyes sugarak nem különböztethetők meg, hanem az egész eget befogják; rendszeren nem is egyes dörgések, csattanások kísérik, hanem *égzengés*. TOLNAI VILMOS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Sok lud mit is győz? Ez a kérdés már egyszer eldőlt a Nyelvőr hasábjain (1893. 229—32) még pedig a *dísznő* javára, de Kulcsár Endre nem az az ember, aki oly könnyen hagyná a maga igazát, mert ime most négy év multán megismétli egyszer már tarthatatlanná lett állítását, mondván a Nyr. f. é. 462—3. lapján, hogy mégis csak *farkast* győz.

Azonban én ezt most sem hiszem és hogy velem együtt a Nyelvőr olvasói se higgyék, legyen szabad röviden elbeszélmem e

* Kár, hogy a *Szólások* szerzője ezt a rövidített forrás-címet nem magyarázza meg sehol. W. B.

megújított per történetét, egyszersmind vizsgálat alá vennem a perújításhoz használt új bizonyítékot, annyival is inkább, mivel az eredeti pört is én vittem a Nyelvőr ítélőszéke elé.

Kulcsár Endre megróttá a Debr. Prot. Lapban (1893. 41. l.) a *Kis Tükör* című protestáns népies folyóiratot, amiért elferdíti ezt a magyar közmondást: *sok lud disznót győz*, holott szerinte így szól az: *farkast győz*. A Nyr. nem hagyta szó nélkül e különös megjegyzést és kimondotta CzF., Ballagi Teljes szótára, a NySz. és Sirisaka *Magyar közmondások könyve* alapján, hogy a közmondásnak csak egy változata van, i. e. *sok lud disznót győz*.

Úgy látszott, hogy e tényekre épített ítéletbe maga a debreceni bíráló is belenyugodott. De a látszat csalt. Mert Kulcsár a négy év folyamán addig keresett-kutatott, míg végre talált *Fáy Andrásnál* egy *farkasos* alakot. Sietett is azt nagy diadalérzettel a Nyr.-ben közzétenni (f. évi okt. füzet. 462—3. l.), egyszersmind kijelenteni, hogy neki milyen igaza volt és van, hogy milyen lelkiismeretlenek a szótáríróink és közmondásgyűjtőink, midőn nem akarnak tudomást szerezni az ő *farkasáról*, holott az ízlésesebb is, mint a *disznó*. Ezek után ő nem is vitatkozik többé, hogy melyik a hitelesebb, a *disznós* vagy *farkasos* változat-e, neki egyik olyan, mint a másik.

Eddig a kérdés történeti része. S most nézzünk farkasszemmel a Fáy András *farkasával*. Vajjon tulajdoníthatunk-e neki akkora fontosságot, hogy belőle levonhatnók az ismert magyar közmondásnak ezt a másik változatát? Följogosít-e bennünket ez az egy adat arra, hogy ezentúl a közmondásnak két alakjáról szóljunk, egy *disznós* és egy *farkasos* változatról? Szerintünk nem. Azt hisszük ugyanis, hogy Fáy közmondásába a *farkas* jogtalanul jutott be. Az a finomkodás, mondhatnók eufémizmus juttatta be, mely a finnyás ízlésű Kazinczyt és követőit jellemezte s amely a *szándok* elejéről is lekoptatott egy *s* betűt. Fáy egyszerűen irodalmivá, szaloníassá akarta tenni a régi közmondást és ezért követhette el benne azt a végzetes állatcserét, mely Kulcsár Endrét odaragadta, hogy ő éppen a századok óta használt, országszerte elterjedt *disznós* változattól tagadta meg a létjogosultságot és most is alig hogy megkegyelmez neki.

Pedig a közmondásnak finnyáság szülte megjavítása nem sikerült. A reparált változatot a nép nem vette be, az irodalom nem fogadta el; csak Kulcsár rajong érte. Hogy a *farkasos* változatnak nem lett nagyobb keletje, azt könnyen megérthetjük, ha egy kissé behatóbban vizsgáljuk a közmondást. „*Sok lud disznót győz*“, e közmondásba nem illik bele a *farkas*, mert minden valószínűség szerint a közmondás eredetére nem az adott alkalmat, hogy sok lud leverte vagy elriasztott volna egy farkast, hanem a nép egyszerűen azt szándékozott kifejezni, hogy sok lud fölér egy disznóval, akár husokat, akár zsírtjukat nézzük. Hogy pedig a *győz*-nek van ilyen jelentése, arra a NySz. is elég példával szolgálhat. A következőkben a *győz* szó nem teszi a küzdelemben való diadalt,

hanem csupán a vmivel v. vkivel való fölértést, a vmivel v. vkivel való megbírást. „Nem győzi ember ezt az csodat megírnia“. „Nem győzik a strázsálást“. „A pénzzel mindeneket meggyőzhetni“.

A CzF.-féle NSz.-ban: „Sokaig győzte az ivást“. „Alig győzi szuszszal“. De vegyük a *győz* igét akár egyik, akár másik értelmében és idegenkedjék némely író a *disznótól* bármennyire és bármily okból, mi csak adjuk meg ez állatnak a magáét s ne száműzzük megillető helyéről, hanem írjuk is, mondjuk is, amikor a beszéd sorja úgy hozza magával: „*Sok lúd disznót győz*“.

KARDOS ALBERT.

A *győz* szónak itt adott magyarázata alig lehet helyes; hiszen szótáraink másképp fordítják: Ne Hercules quidem contra duos (MA.). Solus non potest resistere multis; unus a multis facile opprimitur; viele Hunde sind des Hasen Tod (Márton J. Német-m.-deák Lex.; így Ballaginál is). Azonfölül MA. 1644-i kiadásában *győz* helyett *öl* van, Ballaginál pedig „*mar* v. *győz*“. — A farkasos változat pedig már Márton német-m.-d. lexiconában is megvan *Hund* alatt.

SIMONYI ZSIGMOND.

A geologia műszavaihoz. A homok és kavics fajai: 1) *Posz-homok*, a legkisebb szellőre is felrepül, porszerű, nem alkalmas semmire. 2) *Vörös és ezüst-homok, főveny*, kemény anyagoknak törmeléke, apró szemű, érdes; kitűnő *mortát* (vakolatot) ad; az *ezüst-homok, főveny* üveggyártásra is alkalmas. 3) *Futó-homok*, könnyebb, lágyabb anyag törmeléke, sárgás-barna; a szél könnyen viszi; ennek nehezebb, öregszemű faja a 4) *hengergő-homok*, mely szélben nem emelkedik a levegőbe, de azért tova hengeredik, állhatatos továbbmozgásával fákat is képes megfojtani, erdőt pusztítani. 5) *Murnya* vagy *murva*, öregebb szemű homok apróbb kavicsokkal keverve; a Dráva medrében gyakori, sokszor egész földrétegekben; a nép azért nevezte el így, mivel hasonló a megtört *kőporhoz* (vakolat), melyet szintén így nevez. 6) *Kövecs, kavics*, dió—tojás nagyságú, a víztől simára csiszolt, gömbölyűs kődarabok. 7) *Pilinga-kő*, simára vásott, kerek, de lapos, szép csengésű kő; a gyerekek szeretnek vele játszani. 8) *Körgeteg-kő* vagy *szikla*, fejnagyságú és még nagyobb, sokszor mázsányi kövek, melyek leválva a bérctől a völgybe gurulnak. (Somogy.)

SZOKOLAY HERMIN.

Hogy hangzik a *lélekzik* igének határozó igeneve?

Erre a kérdésre s a feleletadásra Pekár Gyula legújabb könyvének „A szoborsép asszony“-nak egy mondata visz rá. Pekár mondata így szól: „*Hidegen lélegezve* aludt még a rengeteg“, hol Pekár az igét átvitt értelemben használja s az igetőnek hangzásából (*lélekz-ik* = *lélegz-ik*) származott módon írja. Előre bocsátom, hogy a Magyar Tájszótár (I. köt. 1319. l.) ismeri ez igének iktelen alakját is: *lélekzel*, igaz, hogy csak székely földön. Magam azonban Veszprém megyében is hallottam ez alakot, melynek formái között megvan a könnyen alakuló határozó igenév is: *lélekzelve*. Kérdés: a *lélekzik* alak saját *lélekz-*

tővéből, mely különben a ragozás és képzés minden alakjában szerepel (lélekz-em, lélekz-ünk, lélekz-enek, lélekz-ettem, lélekz-eni, lélekz-ő, lélekz-és, lélekz-et), alkothat-e határozó igenevet: *lélekz-ve?* vagy egy föltételezett *lélekes(-ik)* tövet vesz-e alapul, hogy a határozó igenevet Pekár módjára így alkossa: *lélekes-ve?* De emezt nyelvérvékünk semmiképen sen fogadja el. Ezek híján tehát — ha már nem iparkodunk körülírással elkerülni a határozó igenevet — egy kis körültekintéssel eljutunk a *lélekzelve* alakhoz, melyet nyelvérvékünk szívesen tol a két el nem fogadható alak helyébe s mely immár országszerte közkeletű is. Erre az alakra utal már Simonyi Magyar Nyelve 2:88.; továbbá Simonyi T. M. Nyelvtana 1:251, példákkal Szász Károly egy regényfordításából. Habár máskülönbben szemben áll ezzel a Tud. Gyűjteményben 1832. VI.84. egy analog nehézségű alak: „a tődő az egésznek *lélekezék*“.

GYULAI ÁGOST.

A kuglizás műszavaihoz. (Baja.) A rossz játékos sokszor *csavar* (golyója egyenesen indul, de mindinkább oldalt tart), míg a *hevős* dobó gyakran *spiccét* dob (a deszka felső végét találja el). Ha a dobó *csavar*, sokszor megesik, hogy a golyó *nyalja* a babákat (egyet, rendesen az oldalsót eltalálja s az dönti le a többit), míg ha *spiccét* dob, gyakran csak egyet *vág kupán* s az *kibakárik* (kiugrik) a többi közül. A dobás sikerére döntő az, hogy hol *teszik* le a golyót (hol éri a deszkát). A még mozgó golyót nem szabad megállítani, *haggya jácca ki magát!* Előfordul, hogy a játékosok *umpárosak* (páratlan számmal vannak) s így az egyik pártban több játékos van, mint a másikban. Hogy a kisebb párt a hiányt pótolja, legjobb dobójának még három dobást ad: az dobja a *céká-t*. Különbben az egész játék alatt ott legyen az ember szeme, *honnan a kinyér gyün!*

Csirkezés. (Nyr. 26:174.) Bajáról ismerem ezt a változatát: *csibész*. Jelent pedig fiatal, kezdő tolvajt, ki pályafutását csirkelopáson kezdi meg. Tréfásan használatos a bajai diáknyelvben is.

Bagony. (Nyr. 26:265.) Ezt a népnyelvből vette Gárdonyi. Az adatai tanyákon többször hallottam a *bagony-t*. Talán használatos a szegedi népnyelvben is; onnan vehette Gárdonyi. CSEFKÓ GYULA.

A Balatonnál is úgy mondják; a palócok pedig *bagolylyá* is elferdítik, l. Tsz.

A SZERK.

A kuglizás műszavaihoz még egynéhánnyal hozzájárulok. Az *ápré* nevű játéknál a két paraszt, a két hátsó dáma és a hátsó fa játszik. Más játék alkalmával is, ha ez az öt bábú maradt meg, azt szokták mondani: „Ej, de jó ápré-dobás vóna ez!“ Bár ez nem a legjobb állás, mert hiányzik a *legszebb fa*: az első. A dámák a *legrosszabb fák*, mert ezeket csak jó erős, egyenes dobással, vagy úgy ütheti le az ember, ha bal, illetve jobb *spiccét* ad dobásának. (A pálya elején fekvő vízszintes deszka bal vagy jobb sarka végéről gurítjuk el a golyót.) A *makaó* is érdekes játék; ebben szintén csak két dáma és a bíró szerepel, melyek közül a bal d. két, a jobb három és a

bíró öt, míg a bal lyuk egy és a jobb két poéntet számít. Aki 5+3-at húz a bankból, az *nagy sláger*t, aki 5+2-öt, az *kis sláger*t csinált. A *labinett*-et, mint a zsinórt, hét fával játszzák. Ha az elgurított golyó kiugrik a pálya oldalán: *csáliba* vagy *legelni* ment.

JENŐ SÁNDOR.

Bitangságba venni. A Debreceni Ellenőr 1897. okt. 6-iki számában a következő hirdetmény jelent meg: „Földes községben egy drb koros pej kanca, félszemű és egy 10 éves sárga kanca *vétetett bitangságba*; ki nem sajátítás esetén okt. 20-án elárvereztetnek. Előljáróság“. *Bitangságba venni*, úgy látszik, népies kifejezés, s annyit jelent, mint a bitang jószágok közé felvenni, vagyis gondját viselni a bitang állatnak, míg gazdája megkerül. Hogy szenvedő alakot találunk a hirdetésben, annak oka a földesi jegyző pennájában rejlik; a hivatalos stílust hajhássza és elcsonkítja a magyar nép eredeti szép szólásait.

LUKÁCS JÓZSEF.

Fuj. A IX. füzetben közölt megjegyzésekhez toldom a sopron-megyei (horpácsi) használatot. Ha egyik gyereknek nem hisznek, vagy nem bíznak az ígérétében, a másik vagy a többi oda vágja neki a szinte esküajánlás értelmű *fujj bizon'*! fölszólítást. Amaz aztán vagy elszégyenli magát, nem erősködik tovább, avagy csakugyan „bizonyt fuj“ illetéknépen: *Istem bizon!* Ha ezt elmeri mondani, hinni kell neki.

Rohics. Ez a stájer fürdő olyan ismeretes a nyugati megyékben, hogy immár nem is *Rohics* a neve, hanem *Rojcs* lett a magyarok ajkán, s csakugyan *Rojcsra* megy a beteg, nem *Rohitschba*. Egyébiránt a vas megyei nép más stájer helyneveket is megmagyarosít. Pl. *Radkersburg Regede* (de nem emlékszem a ragjára, valószínű: *Regedére*), a *radeini* savanyúvíz *radai*, még *Graz* városa is *Gréc* lett (-be raggal).

CSAPODI ISTVÁN.

Körmös. Vozári Gyula nem jól ejtett egy debreceni szólást, nem is helyesen közölte a Nyelvőr f. évi aug. számában (426. l.). „Elállott — így szól a közlés — ak kezem a dologtul, nem igen tud még körmös se (körmöt se) tartani“. A zárójelbe tett „körmöt“ bizonyítja, hogy Vozári nem ismerős e kifejezéssel. Aki mondta, az igazán *körmöst* mondott s értette rajta azt a büntetést, mely régebben napirenden volt az iskolában, de az elemi iskolában talán még most is tartja magát édes testvérével a *tenyeres*szel együtt. H.-Szoboszlón a *körmös*nek és *tenyeres*nek közös neve van: *pelága* (lat. *plaga*).

KARDOS ALBERT.

Időtlen. Sz. Gáborné asszony azt a kérdést tette fel (Nyr. 26:227) a fentebbi szóra, hogy használatos-e e helyett: fiatalabb.

Nálunk Kemenesben, igen ritka ez a kitétel: fiatalabb, hanem épen az *időtlenebb*-et hallja az ember: „ien sokk^u *időtlennebb* vagyok, mind az (v. mind ű).

Ejtőzik. (Nyr. 25:576.) Nálunk szintén az az értelme van, mint *Bodonyi közli* (Nyr. 26:268). Akkor *ejtődzik* v. *ejtőrik* az ember,

ha még nem éhes, de jól sincs már lakva. Pl.: „A kurumpi-kásátú hamar megejtőzik az ember, de még minden káso csak ollan“. „Maj'ha é'kicsit ejt'őztünk, akkor maj' hozzá foggyunk eh'ő is!“

SZTRÓKAY LAJOS.

Hala, ill. helyesebben *Hálá*. Ezt a szót Temesvárott minden „benszülőtt“ ismeri s használja a telhetetlen evő értelmében. Oláh származású cselédem megerősíti, hogy az oláhok közt is járatos ez a szó a fenti értelemben. A dettai járásban is mind a németek, mind az oláhok használják e kifejezést.

RÓNA IGNÁC.

Kombinált szók. Egy értesítőben: *dúsasan* fizet = *dús* + *búsá-san*. — *Napszínre hoz* = *napfényre* + *felszínre* (vö. *délszínre* Fal.). — Egy tanuló: *fényt derjesztő* tünemény = *derítő* + *terjesztő*.

PERÉNYI ADOLF.

Bagvak? Az új Tsz. Király Pál értesítése alapján azt állítja, hogy a *bagó* (*bagoly*) szónak többese Alsó-Lendván *bagvak*. A bagolyt Lendva vidékén *baguónak* ejtik, többese *baguk*. Sohse hallottam úgy, hogy *bagvak*, pedig úgyszólván köztük nőttem fel. Nagyobb biztonság okáért írtam egy lendvai orvos barátomnak, aki szintén odaváló születésű s a népet sűrű érintkezésből ismeri. Levelében azt válaszolja, hogy ő sem hallotta soha.

SZENTE ARNOLD.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Helyreigazítások. L. E. méltán megrója a Pallas-Lexikon görög szavainak zürzavaros írását. (Nyr. 26:516.) Egyszer *Sophokles*-t ír, másszor *szofisták*-at, *szófrozüné*-t; egyszer *polygamia*-t, másszor *polygamus*-t stb. Én is azt mondom: mindent az egyik vagy a másik írásmód szerint; de ne egyazon szót, hol így, hol amúgy. Hogy görögös vagy magyaros legyen-e e szók írása, azt itt nem vitatom. Ez az évek óta függő kérdés hadd forrja ki magát az Akadémia kebelében, hogy azután megtisztítva kerüljön ki a szabad levegőre.

Addig is azonban kifogásolom a következő kiejtést és az ennek révén keletkezett írást: kurzus, verzió, inverzió, konverzió, diverzió, reverzális, kontroverzia, inzultál stb. — Ezeket és a hozzájuk hasonlókat mindig így ejtettük ki: kurszus, verszio, inverszio, stb., irtuk pedig latinosan: versio, reversalis, controversia stb. Újabban z-vé változott az sz és ez a változás a magyaros írás útján lett ismeretessé.

Fölszólaltam e kiejtés ellen a Nyr. 11. kötetében (418.). Senki se védelmezte; de az elsoroltam szók azért ma is zizegnek és zörögnek. Még viceversa szót is olvastam valahol; és azt sem csodálnám, ha ma holnap *szurzum korda* kifejezéssel találkozoznánk.

Ugyan mi igazolhatna a latinos kiejtésnek egész multjával ellenkező illetén hangoztatást? Az újabb szokás, amely megszűnteti a régibb használatot? A mai hibás ejtés kiszorítsa a forga-

lomból az eddigi szabatosat? Mi orthologusok épen azzal győztük le a rossz új szók védőit, hogy a nyelvjavítás terén váltig tagadtuk a huzamos gyakorlatra és az általános használatra hivatkozás jogosultságát. Ezzel a fegyverrel tehát a főnforgó esetben sem szabad élnünk. Az írás kérdését itt csak másodsorban említem föl. Aki például be nem éri a *reversalis* szónak első (latin) *s* betűjével, ám írjon oda magyar *sz*-t és ne *z*-t; föltéve, hogy egyetért velem a kiejtés kérdésében.

Ad vocem *tetszik*, (L. Nyr. 26:518. kérdések és feleletek. 2.) A kérdéstevőnek az Antibarbarus engedelmével én is felelek ezúttal. *Tetszik* nemcsak „régente tett annyit, mint *látszik*“, hanem ma is ez az egyik jelentése. Ez: *kitetszik ebből*, stb. épen nem mondható ritkának. Époly gyakran használjuk, mint a *kitűnik*, *kiviláglik* igéket. De a *föltetszik* már gyérebben mutatkozik, helyt engedvén a *feltűnik* szónak annyira, hogy többen kétségbe vonták előttem az előbbinek létjogát. Másfelől azonban ugyancsak ők egyre hangoztatnak — a napi sajtóban is már rég dívó — efféle germanizmust: van jogom *hozzá*; *ehhez* legkisebb jogod sincs. Sőt a következő furcsa vonzatot is illesztik beszédükbe: Nagyön örülök *erre* a fölolvadásra (ezt csak így mondhatjuk: eleve örülni vminek). Ma jönnek vissza; beh örülök *rá*! (wie freue ich mich *darauf*). Ez a legfrissebb „vívmány“ most még csak az élőbeszédben kezd tért foglalni. De ha elejét nem vesszük, majd kilép a nyilvánosság terére is. Használják ezt a korcs kifejezést még olyan egyének is, akiknek máskülönben magyaros a beszédük.

„A német császár katonáihoz“. Egy hírlapi közleménynek ezt a címét olvasom és nyomban kérdezem: Vajon ki szól itt a német császár katonáihoz? * Hisz a birtokos szó oly gyakran áll *nek* nélkül, hogy első percben az alanyt is birtokosnak tartjuk ott, ahol a birtokszó névelő nélkül szerepel. Ne resteljük tehát a birtoknév eié tenni azt a kis *a* szót. Úton-útfélen találkozunk a birtokviszonynak ilyes látszatával; pl. „a *pénzügy-miniszter expozéjában*, amely stb.“ — Kérdem: Mi különös dolog áll benne? és nagykesőn tudom meg, hogy maga a miniszter (mint alany) mond valamit az ő előterjesztésében. Hát ide nem is kell névelő, ha megfordítjuk az elrakást: *Előterjesztésében* azt mondja a *miniszter* stb.

Sokan viszont igen bőkezűek a mutatónévmás használatában. Odateszik, ahova nem való; pl. „E találkozásnak már szeptemberben kellett volna megtörténnie, akkor azonban... elhalasztották *azt*. — Egy parlamenti beszédből: „... miért nincsen *azokhoz* (ágyúkhöz, úgy hiszem) kezelő szeméiyzet; miért nincsenek *azokhoz* lovak, miért nem tartanak *azokkal* lögyakorlatokat? Ha nem, miért nem adnak *azokon* túl?“ (helyesen: miért nem

* Egészen hasonló kérdést tesz a Borsszem Jankó szerkesztője a köv. mondatra: „Az őrszem oldalfegyverét elsütötte“. Ki sütötte el az őrszem fegyverét? (Dec. 5. sz. szerk. üz.) A SZERK.

adnak *túl rajtuk?*) — A mutatónévmás nem panaszolhatja itt, hogy nem foglalkoztatják. JOANNOVICS GYÖRGY.

Gerhard = Gellért. Antibarbarus már figyelmeztetett arra a hibás elkeresztelésre, amit némely hirlapunk elkövetett, mikor Hauptmann *Gerhard* nevét H. *Gerő*-vel fordították (Nyr. 26:468). Úgy látszik nem árt ezt a hibát újra szóba hozni, mert nemcsak lapokban, hanem jóra való német-magyar szótárban is megtalálhatjuk. Hoffmann Frigyes budapesti tanárnak Lipcsében nem rég megjelent, különben derék német-magyar szótára szintén elköveti ezt a tévedést, mikor a keresztnévek jegyzékében *Gerhard*-ot *Gerő*-vel fordítja. Ballagi szótárában helyesen van: *Gerhard = Gellért*. És tudvalevő dolog, hogy a mi Szent Gellértünknek latin neve *Gerardus*. Pápai Páriz szótárának Bod-féle kiadásából is azt tanuljuk: *Gerhardus = Gellért*. A minisztériumtól kiadott „Nem-magyar utónevek jegyzékéből” (1895) hiányzik a *Gerhard* név s így könnyen megeshetik, hog. a *Gerhard-Gerő* elkeresztelés még anyakönyveinkbe is befészkelje magát. — Egyúttal megjegyzek egy másik hibát is a főt említett német-magyar szótárnak keresztnév-jegyzékében. Itt ugyanis a német *Bertram* a *Bertalan* és *Berta* nevekkal van fordítva. A *Berta* ma már nem igen járatos a *Bertalan* helyett (most rendszeren csak nőnévül szerepel) s tudjunkkal a *Bertram*-mal nem azonos a *Bertalan* név sem. ZOLNAI GYULA.

Az -e kérdőszócska helyes szórendjétől mai napság gyakran eltérnek. Pl. e helyett, hogy „nem tudom, meg lesz-e”, így mondják: „nem tudom, meg-e lesz”, „nem lenne-e jó?” helyett: nem-e lenne jó?”, „vajjon ott van-e?” helyett: „vajjon ott-e van?” Sőt Jókainál is előfordul: „Bizonyosan nem ily hatalmas mint most, de nem-e boldogabb?” (I. A janicsárok végnapjai. Népszerű kiadás 108. l.). Itt tehát nem mulékony jelenségről van szó: első rangú író él a hibás kifejezéssel.

Hogy ennek a hibának mi az alapja, azt nem tudom, de azt sajnálattal tapasztalom, hogy úton-útfélen belebotlom.

Németes udvariasság. Igen elharapódzott a következő szólásmód: Köszönöm. Kérem. Ez a német köznyelvből származott át: Ich danke. Ich bitte. Magyarul így mondjuk: Köszönöm. Szívesen.

Fekszik. A Nyr. 26:468. l. Antibarbarus „Lapszemle” címen a Magyarországból idéz és az idézetben két németességet kijavít, azonban — úgy látszik — egy elkerülte a figyelmét: a szerződés ratifikációja a szenátus előtt *fekszik*. A *fekszik* élettelen dolgokról használva szintén németesség; helyesen: *van*. SZÓTS GYULA.

Lapszemle. I. A Pesti Hirlapból: „Kénytelen volt az *ágyat őrizni*”, szórúl-szóra a német *Bett hüten*. (Helyesen: Kénytelen volt *ágyban feküdni, az ágyat nyomni*.) — „*Oda* nyilatkozott az elnök, hogy...” (helyesen: az elnök *úgy* nyilatkozott, hogy...). — „A könyv ára 30 márkát *fog kitenni*”, ném. *wird ausmachen* (helyesen: A könyv ára 30 márká *lesz*). — „Víziszony *főnsforgását* állapították meg” (helyesen: Víziszonyt állapították meg). — Kipusztíthatatlanul kísért egyre a *szivényes*, pedig egy betűvel sem mond és jelent többet a *szivenes*nél:

szíves viszony, fogadás, *szívesen* veszem, fogadom; épen így a csonka jármű, *sárbeszéd*, *sárjel* a helyes *jármű*, *sárbeszéd* és -jel helyett. — „A betegség *nagy mérvben* terjedt el“ (helyesen: *nagyban*, *nagy mértékben elterjedt*). — A miniszterelnök *nagy horderejű* (e. h. *nagy fontosságú*) nyilatkozatában ezt mondta: „Az *uctákat betekintteltem* (helyesen: *megtekinttettem*, *átnéztem*). — „Az *iv betekintésül felfekszik*“; német: *liegt zur Einsicht auf* (helyesen: „Az *iv megtekintésül, átnézésül rendelkezésére áll* az uraknak). — A Hét okt. 31-i számának vezércikkében Semper ezt írja: „Le vagyunk *fújva*“ (helyesen: *Nekünk már lefujtak*). — A Magyar Paedagogia f. é. 506. lapján: „Minden indítvány *oda megy ki*“; német: *Jeder Vorschlag geht darauf aus* (helyesen: „Minden indítvány *arra céloz, azt mondja*“). TOLNAI VILMOS.

II. A Magyarországból: „Sőt a *föltt* sincs semmi kételyem“ (e. h. a *felől* sincs semmi kétségem). „A királyné sajnálkozását fejezte ki a *föltt*“ (e. h. *azon v. azért*). Diszbed volt, *melyen* részt vettek... *Batthyány-Andrássy, Wenckheim-Wenckheim grófnők, Berchtold-Bánffy báróné, Jósika-Jósika báróné*“ stb. (ez a sült-német mondat igazán ritkítja párját; helyesen: *melyben* részt vettek... *Batthányné, Andrássy Ilona grófné* stb.). — A Magyar Hírlapból: „Ki az, mi az? vagy úgy? És az Arany János V. Lászlójával fordul be és *alud tovább. Alud tovább*, mert...“ (Aki így ír, annak a nyelvérzéke is ugyancsak *alud*!) A miniszter *ennen gyöngeségének* bevallása ez a rendelet. (Talán *önnön* gyöngeségének! Ha én adtam volna ki a rendeletet, ezzel *ennen* gyöngeségemet vallottam volna be.) — A Magyar Ujságból: „Az Egyetértés *nyílt ajtók betörésében* leli kedvét“ (magyarosan: *ny. ajtók döngetésében*).

ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

A Magyar Nyelvőr hatása.* Hogy a lefolyt huszonöt év alatt a tudományban mennyit haladtunk, nálamnál tudósabb ember a megmondhatója. Részemről szerény vagyok az ebbeli követelésekben: a nemzeti génusztól nemzeti tudományt nem követelek, mert együgyű vélekedésem az, hogy nincs nemzeti tudomány, egyet kivéve, s ez a nyelv ismerete, kezelése, tisztán való megóvása, illetőleg megújítása, melynek dupla forrásból kell erednie: a régi kútfők ereiből s az új szükségek feszítő erejéből.

E téren is a haladás ép oly dús, mint sebes volt. A mozgalmas új idő itt is, mint a politika mezején, dúsán teremtetten meg épen azt, amire legnagyobb szüksége volt. A költői nyelv megállapodásra jutott, hogy ne mondjuk: *tengve* *tesped*; a *prósa virágozik minden téren, nem vakító szépen, de dúsán és egészszégesen*. Mondhatni, hogy

* Kifogásolták, hogy Szarvas Gáborról való emlékebeszédemben túloztam az irodalmi prózának a hatvanas évek óta való javulását. Szó sincs róla, voltak azelőtt is jeles prózaíróink: Gyulai, Arany, Brassai, Jókai prózája díszére vált akkori irodalmunknak. De én az átlagos irodalmi nyelvről szóltam, melyet akkor épen Brassai és Arany ostromoltak. Érdekesnek tartom ezúttal Doczi fejtegetésének közlését, melyet néhány évvel ezelőtt épen az irodalmi próza újabb fejlődéséről írt. S. Zs.

Ha egyesek nem óriások a nyelv egyéni, sajátos kezelésében, de általában sohasem írtak oly szabatos és teléses magyar prózát, mint a lefolyt korazakocská utolsó éveiben. Majdnem csoda ez s nyelvünk végtelen nyulékonyágáról tanuskodik. Mert az állami élet hirtelen felbredése száz meg száz új irányban vette igénybe a nyelv termő és rugékony erejét. Minden minisztériumnak, minden szaknak ügyessé válván új nyelvet kellett találni. Igen természetes, hogy az ily rögtöni foglalat erőszak nélkül nem eshetett meg. A Szarvas Gábor Nyelvőre való-ságos küldetést teljesített, midőn az új alkotások hevenyészett és önkényes túlkapásai ellenében elfoglalta a nemzeti csősz hivatalát. Igaz, hogy buzgalmában ő is elvetette néha a sulykot, s a magyarul író embernek, manapság, mint lidérc nyomja mellét a helyesírási [nyelv-helyességi] Vehmergericht titokzatos létele. Annyi a tilalomfa, hogy mint erdő árnyékozza be az irodalom tábláit, s a prózaírónak csak az a választása van: hogy vagy a maga ösvényén járkalva, tilalmasba csapjon, vagy az országúton maradvá, felöltse az úti por mindent elszűr-kítő egyszerűségét. De ha az egyéniségnek nem kedvez a purizmus, megmarad az a vigasztalásunk, hogy a jelentékeny egyéniség úgy sem „hagyja magát”; az irodalmi köznyelv ellenben, a hírlapok, a szónokok, a szakírók nyelve szabatosság, tisztaság dolgában végtelen sokat nyert az anarkia megszűntével. S ha a dudvairtas buzgalma sok helyütt odáig ment, hogy a vetés is szenvedett, a Szarvas Gáborok és Simonyi Zsigmondok munkája nem szorítkozott az irtásra, hanem termékeny dolgot is végzett. A Nyelvtörténeti Szótár megbecsülhetetlen értékű mű, való-ságos kiegészési és koronázási újjáalkotás az Akadémiai Szótárhoz képest, melyet nyelvészetünk mohácsi veszedelménck lehet nevezni.

M. Génusz 1892. jún.

DÖCZI LAJOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Mi sem vagy semmi sem?* Szabad-e azt mondani: *mi sem természetesebb e h. semmi sem természetesebb; mit sem tudok e. h. semmit sem tudok stb.?*

F. A *mi sem*-féle kifejezést *semmi sem* helyett már Brassai hibáztatta (Magyar Nyelvészet 4:99). Ő úgy vélte, hogy latin és német mintára a kettős tagadást akarják a *mi sem*-mel kikerülni, már pedig a magyarban a kettős tagadás nem állítás, sőt nyomósabb kifejezése a tagadásnak. Mikor keletkezik ez a *mi sem természetesebb, mit sem tud*-féle beszéd-mód, nem tudjuk. A régi nyelvből és a nép beszédéből nem ismerjük, úgyhogy ezek felől bátran tarthatnók újszerű használatnak. Simonyi Kötészeiben (1:78) csak mellékesen hivatkozik e kifejezésmódra, megjegyezvén róla, hogy gyöngébb tagadás a közönséges *semmi sem*-nél. Brassai a *mi sem* és *semmi sem* között értelmi különbséget érez; pl. *semmit sem ettem* szerinte a. m. *ich habe nichts gegessen*, ellenben *mit sem ettem* azt teszi: *ich habe so viel als nichts* (vagyis: igen keveset) *gegessen*. Azonban e megállapításnak kevés értéke van, mert Brassai itt is, mint általában, pusztán a maga egyéni

nyelvérzékéből indul ki. Hogy van-e ilyes különbség a két kifejezés közt vagy nincs, azt a népnyelv közvetlen megfigyelői mondhatnák meg, ha ugyan a népnél csakugyan lehet ilyen *mi sem*-es mondatokat hallani. Klasszikus példákat hamarjában csak Aranyból idézhetek, de ezekkel legkevésbé sem látom Brassai különbségtételét igazolva: „Ha a versezet óda magasán kezdte, *misem* biztosított, hogy alább néhány sorral pityergő elegiába nem cseppenünk“ (Próz. dolg.² 363). „Előfog egy *mitsem* jelentő antithesist“ (uo. 366).

Ami a *mi sem* (*misem*) keletkezését illeti, valószínűleg a *mi*-nek határozatlan névmási használata szolgált alapjául. A népnyelv ugyanis sokszor használja a *mi* névmást főnevek után odavetőleg határozatlan, „valami“ értelemmel, pl. „az a zsidó kést *mit* árul“ v. i. kést és valami effélékét (l. számos példát Lehr Toldi-magyarázataiban, a IX. é. 2. vsz.-nál). Ilyenformán a *misem* tulajdonkép a. m. valami sem, azaz *semmi*. De hozzá járulhatott a *semmi*-vel egyértelmű *misem* keletkezéséhez valószínűleg az is, hogy van egy pár kötőszónk, amelyben a *sem* szintén hol megelőzi, hol követi a vele egy szóvá forrott határozatlan névmást, ezek *semhogy* és *semmint*, amelyeket így is mondunk: *hogysé, mintsem*.

2. Gyöngyösi István újításai. Arany Jánosnak Gyöngyösi úti írt „írói arcképében“ olvasom: „Szókötésben, hajlításban még újított is önkényileg, mint maga bevallja. Efféléket: *vágymi valamit* (valamire h.), *guzslya* (guzsalya), *ostromja* (ostromolja) önkényesen csinált“ (Próz. dolg.³ 214). Én e két utóbbi példát inkább hangváltozásnak tartom. Helyesen vélekedem-e?

F. Hogy Gyöngyösi István tudatosan újított a nyelven, abban Arany-igaza van, s a fentebbi idézetben az első példa *vágymi valamit* kétség-telenül a Gyöngyösi szófűzésbeli újítása. A *guzslya* és *ostromja* alakokat azonban ma nem tarthatjuk újításoknak. A *guzslya* e h. *guzsalya* nézetem szerint olyan törővidülés, minők pl. *ajka* e helyett *ajaka*, *keblem* e h. *kebelem* stb. (l. Tüz. M. Nyelvtan 308). Mindezek azon ritkább hangvesztő tövek közül valók, amelyekben a gyakrabban kieső közép zártságú *o*, *ö*, *ő* helyett nyílt *a*, *e* esik ki bizonyos alakokban a fő utolsó szótagjából. Ilyen még Simonyi példáin kívül a *kaszal* szó, amelyet többször olvashatunk így ragozva: *kaszlat*, *kaszlak* stb. (Vö. Nagy Szótár). Ez utóbbi töváltózásnak szakasztott mása a *guzsaly* > *guzslya* ragozás, amely ennél fogva minden valószínűség szerint csak nyelvjárási sajátosság Gyöngyösinél. — Az *ostromja* e h. *ostromolja* szintén merő hangváltozás. Ismeretes ugyanis a kódexek korában a hangvesztő ige-töveknek ilyen ragozása: *ostromlja*, *tündökljék*, *káromljon* stb., amely alakok helyett ma így beszélünk *ostromolja*, *tündököljék*, *káromoljon* stb. Ámde az előbbi mássalhangzótorlatos kiejtésen a kódexek nyelve számtalanszor úgy segített, hogy a három mássalhangzó közül a középsőt elejtette, pl. *érdemnek* e h. *érdeminek*, *gyakorlat* e h. *gyakorlnak*, *ingerjen* e h. *ingerljen*, *vezérj* e. h. *vezérli* stb. (Vö. Tüz. M. Nyt. 246. s köv. l.) Ez utóbbi két példával teljesen azonos természetű a Gyöngyösiiben előforduló *ostromja*, amely ennél fogva nem

újítás nála, hanem ellenkezőleg — mivel a XVII. században már ritkább dolog — inkább régiesség. Minthogy Gyöngyösinek igazi újításai mindez ideig sincsenek behatóan kikutatva, nagyon fontos és érdemes munkát végezne, aki ez egyik első nyelvújítónknak nyelvét és stílusát ebből a szempontból alapos tanulmány tárgyává tenné.

3. Menza akadémika. Miért használjuk ezt, mikor a *diák-asztal* éppen olyan jó kifejezés?

F. A *diák-asztal*, bár mind a két szava szintén idegen eredetű, kétségtelenül jobb, magyarabb elnevezés, mint a mindenestül latin *mensa academica*, ha mindjárt *mensa akadémiká*-nak írjuk is. Az egyetemi életnek megvan ugyan egy pár középkori és nemzetközi latin szava, amelyeket szükségtelen sőt lehetetlen jó magyarszóval pótolni, minők: *rector, quæstor, pedellus, doctor, nos rector* stb. s ezek megadják a jogot a nálunk új *mensa academica*-nak is; de ha már jó magyar kifejezést tudunk rá, valóban kár a latin szókhoz ragaszkodni. ZOLNAI GYULA.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

1) A 26:135. l. tett kérdésekre:

Élelem: Mindaz, amit az ember táplálékul megeszik, megiszik, tehát szintűgy mindazon anyag, amelyekből ételét, eledelét, italát készíti, mint az elkészített étel, eledel, ital.

Élelmes. E szót a székely népnyelv csak a maga eredeti jelentésében ismeri és használja. Pl. „Hozd ide az *élelmes* tarisnyát!” t. i. amelyben az élelem van. Mondják igen gyakran *kenyeres tarisnyá*-nak is. A köz- és irodalmi nyelv használta *élelmes* megfelelője a székely népnyelvben: *életrevaló, szemes*.

Fenn van, fenn jár. *Fenn van* a polcon, a ház tetején, a toronyon v. a toronyban, az égen; *fenn van*: nem feküdt le; *fenn van vele*: vkivel együtt viraszt; *fenn van vele*: nagyra tartja vkijét, vmijét. **Fenn jár:** 1) *fenn jár* a sas (magasan repül); 2) még *fenn jár* a terhes asszony, némely ember, noha nagyon beteg; már *fenn jár* a föllábadt beteg; 3) *fenn jár* a gabona ára, a marha ára; 4) *fenn jár*: drágán tart vmi árút; 5) *fenn jár*: fenhéjáz, ágál, kevélykedik.

Ily, mily, oly: Ez az ejtés ismeretlen, csupán *ijen, mijen, ojan* használatos.

Kevés mult: Ismeretlen kifejezés; helyette a következők járatosak: *kevésbe mult* v. *telt*, *kicsibe mult* v. *telt*; *kevés hia*, *kicsi hia*, *parányi hia*, *egy mákszem hia*, *szinte*, *szinte-szinte*.

Kikelet: E szónak 'tavasz' jelentését ismeri a székely is, de mondani nagyon ritkán mondja; eredeti értelmében [Minő értelemben? Például? A szerk.] már gyakrabban használja.

Lovat játseani: Csak így mondják: *gyere lovassunk, jertek lovazni, jácoggyunk* [jácoggyunk? A szerk.] *lovasdít, kirájosdít, buvós-dít, szembe-kötös-dít, kifutós-dít* v. *kifutót, katonásdít* v. *katonászsunk*.

Meztelen és meztelen a. m. csóré. *Anyá szülte meztelenül:* egészen csórén. *Meztelen* kar, nyak, mell, has, hát, láb, de: csóré kéz, kar, nyak, mell, has, hát és láb is; ellenben a fő sem nem

meztelen, sem nem csóré, hanem: *hajdon fejjel és hajdon főt* (hajadon fővel) vagy *főbeli nélkül és fejrevaló nélkül*. *Hajdon fejjel és hajdon főt* mondják férfiról és nőről egyaránt, noha a *hajadon fő* leány-fő, amelyen nincs sem kendő, sem kalap.

Míg: „Menjünk, *mig* elérne a zivatar” igen gyakran hallható. *Mignem*-et a népnyelv nem ismer.

Róvács: A mi népnyelvünk nem ismer *rovács*-ot, hanem *róvás*-t, amely a. m.: 1) maga a cselekvés, 2) a cselekvés eredménye, 3) róvó-pálca. „*Ródd föl az orrodra!*” = jegyezd meg magadnak! v. el ne felejtsd! „*Már sok van a róvásón!*” = már sokszor hibáztál! Mi székelyek csak az erkölcsi rosszat rójuk föl, ellenben az erkölcsi jót soha; nem mondjuk tehát, hogy ezt, azt, ennek, annak lehet *fölroni érdemül*.

Se hus, se hal: A székely ezt nem mondja; hanem *se hideg, se meleg, v. se mész, se ecet*.

Szegett szemmel néz: Nálunk: *horgos* (horgas) *szemmel néz* = neheztel. haragszik rá, s nem *szegett szemmel*.

-*Ű -ű, -ül -ül*: *Nagylábu, féleszü; tanulok, kerülő; hátul, körül*. Melléknévképző, igeképző és névrag rendszerint rövidек.

A székely szájában *karddal, parttal, esonttal* (Csíkban: *kardval, partval, csontval*), *hordd el, kezd el, mondd el, széncség, boloncság, men-csén, roncsa, horgya* hangzik. *Bontja* helyett nagy ritkán hallat *bontya*-t, rendesen *boncsá*-t mond, ami ismeretes sajátsága a székely nyelvjárásnak.

Naponként, másként, sohasem *naponkint, máskint*.

Mindig: *ötön, haton*, sohasem *öten, hatan*; *ötönként, hatonként*. (Székelyföld.) — P a a l G y u l a.

Ötön, haton (vannak). *ötönként, hatonként* (érkeznek). (Horgos-Pataka. Szolnok-Doboka.) K a l m á r E l e k.

2) A 26:472. l. tett kérdésekre:

Diga. A magyar, különösen a dunántúli ezredek annakelölte majdnem kivétel nélkül Olaszországban állomásoztak s az olasz nyelv számos kölcsönszava csúszott be az úgynevezett katonanyelvbe. Hogy többet ne említsek, a régi katonák *nagy-kampó*-nak hívták a gyakorlóteret (*campo*), *biesi*-nek a borsót (*piselli*), *padella*-nak a főzőedényt, s minden néven nevezendő civil embert tekintet nélkül nemzetiségére *digának*. Harminckét évvel ezelött, regruta koromban Pécsen *abrikterem*, egy törülmetszett szabadszentkirályi *cukkfirer* mondta: „Oda lent a szeminárium előtt *tisztur* úgy se jár, hanem csupa *diga* (civil)”. Egy más alkalommal, Triesztben, a *kutyamosó* (privatdiener) ezt jelentette a kapitánynak: „Egy magyarországi *diga* akar a kapitány úrral beszélni”. Ha két *öreg ssenvedő* (vén katona) évődött egymással, rendszeren ezzel torkolta le egyik a másikat: „Csapd be azt a vén *diga* apádot, akit otthon hagytál!” A *tórispekciós* (kapuőr) meg a következő utasítást kapta egyszer: „Be ne eressz ide semmiféle *digát*, ha mindjárt maga a deszkakalapú római pápa lenne is”. Ribisánszky József. — Az alsóbb néposztály embereit és asszonyait, kiket a *signor* vagy *signora* címzés nem illet meg, az olasz a férfit *digo*, a nőt pedig *diga*-val szólítja, és ez a magyar *ön*-nek felel meg. Katonáink ezt Olaszországban eltanulták s innen a *diga* szó a kato-

náknál. N. N. — Mi nálunk az ügyetlennek, szuszogónak, ki saját maga kárát vallotta ügyetlensége folytán, szokták mondani: „*Ó diga, diga!*“ (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos.

Fülad v. *fullad* stb. Kemenesalján mindenütt így ejtik: *fullad, gyullad, dülléd, fülled, melled* (a lud. mikor hull a tolla) stb. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos. — A székelységben *fullad, gyülad, dülléd* (de *düledesik*), *fülled* járatos. Paal Gyula. — A *fülad, gyülad* igék helyett Zentán a *megfül, meggyül* szokat használják, pl. „oly melegem van, majd *megfúlok*“. Boross Alán. — A hevesi és oorsodi palóc nyelvjárásban azt mondják: *füllad, gyüllad, düllyed, füllyed*. Ez utóbbi a borsodi részben nem is ismeretes, helyette ez járja: *fülljik*. Példák: *Belefüllad av vízbe. Kigyülladt a háza. Kidüllyedt szemé van. Összefülljik ass széna* (ha nem elég szárazon rakják be). (L. Nyr. 21:504.) Bartha József. — Sopron megyében így ejtik: *fülad, gyüllad, fülled, dülléd*. Csapodi István. — Szentesen *hosszú l-lel* mondják: *gyullad, fullad, dülléd, fülled*. Molecz Béla,

Ízlék, ízljen, ízhetik: A Székelységben nem igen hallhatók. hanem így beszélnek: „Ha most annyira jóllaktok, akkor hogyan esztek vacsorát? Ha most olyan jóllaktok, akkor hogyan essék jól nektek a vacsora?“ Paal Gyula. — Az *ízlék, ízljen, ízhetik* alakokat soha nem hallottam a néptől. Kemenesben csak ilyenformán beszélnek: „Hogyan *ízlik* majd a vacsora, ha most jóllaktok?“ v. „Hogyan tuttok majd énni, ha új jóllaktok?“ v. „Maj még nem k^o a vacsora (v. ebéd), ha annyit eszték!“ (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka J. Lajos. — A kértézet mondatot a hevesi és borsodi palócságban így mondják: *Ha most annyira jóllaktok (egy l-lel), hogy ízlik majd v. ízené akkor av vacsora?* Bartha József. — Hogy hozzánk ugorjon. (Tállya.) „Baba ne csukoljan! Én nem szeretém a babát, ha csuklik. Mégis fog csuklani a baba? mégis? De ne csukoljon, mert nem szabad“. (Erdő-Bénye.) Szolnok-Dobokában így mondanák az én nyelvérzékem szerint: Ha most annyira jóllaktok, hogy essék jól akkor a vacsora? Kalmár Elek. — Az *ízlék* képzelenség. A sopronmegyei ember így mondaná: Ha most annyira jóllaktok; hogy *ízlik* majd a vacsora? Csapodi István. — A szentesi parasztnak sehogyse ízlik se az ebéd, se a vacsora, csak *jó esik neki*. Ezért mondják tehát: „ha mos' teleésszéd magad, hogy esik majd jó' av vacsora?“ vagy pedig: „nem esik majd jó' av vacsora!“ Az *ízlest* csak az uraknak hagyják. Molecz Béla.

Szül. A *szül* igére Sopron megyéből, Horpácsról egyetlen biztos mondat tudok. Viselői asszonyoknál vendégek voltak este. Egy arra menő duhajkodó legény beküld az ablakon: *Mas (most) szülik, vaj má mékszületett?* Csapodi István. — *Szül* igét használja a nép is. „Nehezen *szül*. Csak harmadnapra tutta *megszülni* a gyermököt. Nagy kínnal *szült* a feleségem, met a gyermek nagy vót, s a fejérnép gyéngé. *Szülő* anyám, *szülő* dajkám Anya *szülte* meztitelen“. Székely szálló-ige: „Székő *szülte* a magyart“. (Székelyföld.) Paal Gyula. — A *szül* ige (hosszú ü-vel) egészen közönséges Szentesen. Molecz Béla. — Öreg-Lakon (Somogy m.), Örvényesen (Zala m.) és Szatmá-

rott s vidékén használja a nép is a *szül* igét, míg másutt, mint pl. Rábaközben és Zentán a *gyereket szült* kifejezés helyett *megszaporodott, gyereke lett* használatos. A pannonhalmi növendékek. — A borsodi palóc nyelvjárás igen ritkán használja a *szül* igét, helyette a *születni* igét hallhatjuk leggyakrabban, pl. *Mikor születi má még egy gyermekét? Miféle anya született téged te!* Bartha József. — A *szül* igét használják Kemenesben, de gyakran a *lett, megllett* igét mondják helyette. Pl. „Mikor a Jancsi fiam *született* stb.“ v. „Mikor a Jancsi fiam *lett*“. „Mikor *megllett* a Jancsi fiam“. Pusztán azonban, így: *szülök, szültem, szülte* Kemenesben nem hallottam. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka y Lajos.

Mi mindent. E kapcsolatot a nép szájából Kemenesben s a merre jártam, keltem (Rábaközben, Sokoróalján) nem hallottam, kivéve Új-Szőnyt, a mostani Komárom-Ujvárost. (Pálfa, Kemenesalja.) Sztróka y Lajos. — *Mi mindent láttunk!* egészen közönséges Szentesen. Molecz Béla. — *Mi mindent* ismeri és mondja a nép is. „Teremtő Isten! mi mindönt szörztek ezek az embörök, a' sem tuggyák, hogy miők van“. Mondják így is: *mennyi mindönt.* (Székelyföld.) Paal Gyula. — Ezt a kapcsolatot: *mi mindent* a hevesi palóc nyelvjárás gyakrabban, a borsodi ritkábban használja; ez utóbbiban inkább ez a kitétel dívik helyette: *mismít* (mi s mi), pl. „Elbeszété, hogy *mi mindent* (hevesi) v. hogy *mismít* (borsodi) látott“. Bartha József. — A *mi mindent* kapcsolat használatos Keszthelyen, Kőrmenden, Szatmárou és vidékén, Öreg-Lakon (Somogy m.) A pannonhalmi növendékek.

Hogy a vasat? Hogy-nak a kérdésben tárgyesettel való kapcsolata Keszthelyen használatos, *hogy a tojást? hogy a szőlőt?* stb.-féle szólásokban. Simon Péter. — Ungvárott a vásárokon sokszor hallani: *hogy méterit? hogy kilóját? hogy literjét? hogy rőfjt?* Csűrös Ferenc. — A piacon vásárlók szájából mindennap hallható kérdés: „Hogy adja a búzát, a rozst? Hogy adja a köles, a mák stb. vékáját? Hogy adja a törölköző v. a kendő, a lepedő darabját? Hogy adja a vászon, a posztó singjét v. rőfjét? Hogy adja a hús, a háj kilóját? Hogy adja a fáját? Hogy adja a kosarat?“ Majdnem ilyen gyakori e kérdés-forma elliptikus alakjában is: „Hogy a búzát? Hogy a mákot? Hogy a fát? Hogy a kosarat? Hogy az almát? Hogy ezt a zabot? Hogy egy véka zabot? Hogy a zab vékáját? Hogy ezt a kendőt? Hogy ebből egy kendőt? Hogy a kendő darabját? Hogy a kendőjének darabját?“ Kérdeznek így is: „Hogy jár a buza? Hogy jár a rozs vékája?“ Gyakoribb keletű e kérdés-forma elliptikus alakja: „Hogy a mák? Hogy a zab? Hogy az árpa, a köles, a törökbuza vékája? Hogy a fa? Hogy a lapát? Hogy a hús fontja v. kilója? Hogy a dinnye darabja? Hogy ez a darab vaj? Hogy egy darab ebből a körtővéből?“ Szokott kérdés az ilyen is: „Hogy tartja az árpát, a búzát, a rozst? Hogy tartja a fáját? Mit kér a buzáért? Mit kér a fájáért? Mit kér egy véka rozsért? Mit kér a mák vékájáért? Mi az ára ennek a pár csizmának? Mi az ára egy sing posztónak? Mi az ára a szöttes singjének?“ (Székelyföld.) Paal Gyula.

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
ALEXICS GYÖRGY:	Cáp. Cápunkurt 502
ÁSBÓTH OSZKÁR:	A német jövevényszókhoz 60, 111
BALASSA JÓZSEF:	Francia szók a magyarban 489
BALOGH PÉTER:	A határozók osztályozása 351, 385
BARTHA JÓZSEF:	A. Jelenkori nyelvújítás szavai 115
	Cím és rangsor 296
BÉLDY MIHÁLY:	A tolvajnyelv 212
CSÁSZÁR ELEMÉR:	Eredeti versmértékben fordítsunk-e? 532
HEVESS KORNÉL:	A makaróni szók 293
HORGER ANTAL:	Ráskai Lea nyelvjárása 193, 245
JOANNOVICS GYÖRGY:	Föltételez 22
	Birtokos és dativus 242, 291, 442
KALMÁR ELEK:	Szófejtések. Cirmos cica 530
KIRÁLY KAROLY:	Nyelvújítási adatok 299, 359, 395, 446
KÜNÖS IGNÁC:	Oszmán-török jövevényszók 538
L. L.:	Az első magyar fizika műszavai 252
LEHR ALBERT:	Hang a multból 20
LUMTZER VIKTOR:	Bitang 162
MELICH JÁNOS:	Jegyzetek Szarvas G. ném. jövevényszavaihoz 16, 149
	Tarack 202
	Fécs-tej 435
MUNKÁCSI BERNÁT:	Szómagyarázatok 363
PALYI GYULA:	Máté-Szalka és vidéke nyelvjárása 494, 540
PÁPAY JÓZSEF:	A jelentésfejlődésnek egy érdekes példája 154
PATRUBÁNY LUKÁCS:	Szómagyarázatok 241, 289, 393
R. PRIKKEL MARIÁN:	Dugába dől 65
	Fukar 204
RIEDL FRIGYES:	Német nyelvhibák a magyarban 97
SCHMIDT MARISKA:	Adalékok irodalmi nyelvünk fejlődéséhez az utolsó félszázadban 108, 168
SEBESTYÉN KAROLY:	Homeros-fordítások 337
SETÁLÁ EMIL:	Egy történetelőtti hangviszony 352
SIMONYI ZSIGMOND:	Szófejtések. Erkölc 529
SZARVAS GÁBOR:	Német jövevényszók 16, 149
SZÉLL FARKAS:	Szavatos 56
SZILASI MÓRIC:	Hagymáz 145
THALLÓCZY LAJOS:	V. Alfonso aragon király udvari bolondja s a magyar nyelv 397
P. THEWREWK EMIL:	Az udvariasság nyelve 9, 101
TÓTH BÉLA:	Szólások magyarázata 49
TRENCSENY KÁROLY:	Bács-Bodrog vármegye helynevei 450
	Pótlások a Tüz. M. Nyelvtanhoz 543
VIDA SÁNDOR:	Taval 366
WOLFF BÉLA:	A magyar játékszín nyelve 67
VOZÁRI GYULA:	Kemény Zsigmond szókincsből 256, 368, 401, 503
ZOLNAI GYULA:	Őn, maga, kegyed 163

Magyarázatok. Helyreigazítások.

	Lap	Lap
Az ujjak nevei. HUNFALVY PÁL.		A -be rag történetéhez. PÁPAY J. 36
SIMONYI ZSIGMOND 34		Könypaktor, kompaktor, TÓTH B.
Sztambulnak egy magyarországi analógiája. LOSONCZI LAJOS . 35		SZTRÓKAY LAJOS 36, 174
		Öleb. KALMÁR ELEK 37

	Lap		Lap
<i>Körös</i> vagy <i>Körös</i> folyó? LÁBA		Ön, maga, kegyed. LANDORI E.	225
SÁMUEL. SZÁNTÓ SOMA. MELICH		Francia-magyar népies etimologia.	
JÁNOS	37, 79	BÁLINT KELEMEN	226
Szócseré két nyelv között. KOVÁCS		Furik. KÁRAY ALAJOS. MELICH J.	226
KÁROLY	37	Időtlen. SZ. GABORNÉ	227
Póré. KISS ERNŐ	37	Ejtődzik. BODONYI NÁNDOR	268
Patália. TOLNAI VILMOS. A SZERK.	37	Kóré. ÁGAI ADOLF	269
Makaróni szavak. WOLFF BÉLA.		Jenő. Jenach. NEUMANN SAMU	269
RECHNITZ I.	38	Gyéntél. MIKÓ PÁL	269
Ad ugrandum. BÁLINT K.	38, 177	Scythia. Szittyá. SIMONYI Zs.	270
Bregós. R. PRIKKEL MARIÁN. S. Zs.		Hepciás. Döröz. Francia-magyar	
RUPP KORNÉL	38, 80, 128	ige. BÁLINT KELEMEN	270
Német jövevényszók. SIMONYI Zs.	38	A berugás szinonimikájához. R.	
A Borsszem Jankó szavai. ÁGAI		PRIKKEL M.	271
ADOLF. SZILASI MÓRIC	76	A kuglizás műszavaihoz. PEKO-	
Káposzta. TOLNAI VILMOS	76	VITS SÁNDOR	315
A keresztnevek kérdése. ZOLNAI		Közmondások keletkezése. SCHÖN	
GYULA	77	JÓZSEF	315
Labanc. RIBIÁNSZKY JÓZSEF	76	Mazúr. BARTHA JÓZSEF	315
Egy követ futni. SZARVASI IÁNOS.		Zürik. KÁLMÁNYI BÉLA	316
VIKÁR BÉLA	79, 126	Klapancia. BÁLINT KELEMEN	316
Okik, oktat. SIMONYI ZSIGMOND.	80	Fagy. BERCZI JENŐ	316
Belépti díj, belépő díj. ZOLNAI Gy.	80	Helyreigazítás. TURCSÁNYI ANDOR	317
Hasonlít valakire vagy valakihez.		Bara. BELLOSICS BÁLINT	317
SZÁNTÓ SOMA	81	Megesett személy. SZILASI MÓRIC	317
Irmag, ürm. BORBÁS VINCE	81	Eltörött a mécses. SZILASI MÓRIC	318
Parasztok a bíró előtt. MELICH J.	125	Szólások egyezése. PATRUBÁNY L.	371
Rovás a tóban. MIKÓ PÁL	126	Törvényház, országház, pályaház.	
Hiu, ház héja. VIKÁR BÉLA	127	ANTIBARBARUS	415
Cím és rangsor. SZILASI MÓRIC.		Kötény. LUKÁCS LÓRINC	417
HALASI VIKTOR	127, 267	Német jövevényszók? ! MELICH J.	417
Sztambul. KRAUSZ SÁMUEL	127	Mikes és a tárgyas alak. SCHÄFER	
Áldomás. PRIKKEL MARIÁN	128	KÁROLY. A SZERK.	419
Szalados. SZTRÓKAY LAJOS	128	Csuma, csoma. BALASSA JÓZSEF	419
Koca-vadász, koca-pipás. SEBES-		Emberség, emberiség. TRENCSENY	
TYÉN EDE	128	KÁROLY. A SZERK.	420
Csirkás. WOLFF BÉLA. VIDA SÁN-		Mazúr. BÁLINT KELEMEN	422
DOR	128, 174	Elvegy, elcgy, TRENCSENY LAJOS	422
Bakonybíró. HORGER ANTAL	173	Egy követ fut. TRENCSENY LAJOS	422
Abcúg. TÓTH B. JÓKAI M. HER-		Rohics. BÁLINT KELEMEN	422
MAN O. BEÖDI Gy.	173, 371	Sikáló. BAKSAY SÁNDOR	422
Szavatos. PEKOVITS SÁNDOR	174	Dévaj. BAKSAY SÁNDOR. A SZERK.	422
Kötés és társai. BELÁNYI TIVADAR	174	Népetimológia iskolai könyvben.	
Sipista. MILES. HEVÉSS K. A SZERK.	174	KARDEVÁN KÁROLY	422
Tolvajnyelv. BÁLINT KELEMEN	175	Magyar szók a Zsolna-vidékitótok-	
Hogy lesz a civisből bika. VIKÁR B.	175	nál. MALATINSZKY GYULA	422
Alkalmatosság. PEKOVITS SÁNDOR.		A nagy kezdőbetűk. BÁLINT K.	423
SZABÓ BÉLA	175	Német jövevényszók. SZILASI M.	461
Póré. ZOLNAI Gy.	175	Paráhol, porhanyó, porhál. SIMO-	
Nyargal és jargalás. SIMONYI Zs.	176	NYI ZSIGMOND	461
Irni fog. BERENCSE JÁNOS	176	A régi magyar szórendből. BIRÓ	
Bara. JENŐ SÁNDOR	176	SALAMON	462
Zuhogó. Hullajtó. CSAPODI I.	177	Levél. PATRUBÁNY L. A SZERK.	462
A Kolozsvári-kódexhez. ZOLNAI Gy.	177	Sok lúd farkast győz. KULCSÁR E.	462
Háromszékben. PAAL GYULA	224	A kuglizás műszavaihoz. JENŐ S.	463
Német jövevényszók. TÓTH B.	224	Bakonybíró. TRENCSENY LAJOS	463
Répa-rágó. SIMONYI ZSIGMOND	225	Makaróni szók. RECHNITZ IGNÁC.	464
Maradhasz, ülhess, megtér. MIS-		Talpalatnyi v. talpalat/nyi? TREN-	
KOVITS F. HENRIK	225	CSÉNY KÁROLY. SIMONYI Zs.	464

	Lap		Lap
Tolvajnyelv. BUDAPESTI HIRLAP	465	Sok lúd mit is gyógy? KARDOS A.	554
Kész van. ADÁM IMRE	465	SIMONYI ZS.	554
Heyden Sebald beszélgetései. MELICH JÁNOS	465	A geologia műszavaihoz. SZOKOLAY HERMIN	556
Erdélyi szász jövevényszók. MELICH JÁNOS	510	Hogy hangzik a <i>lélekzik</i> igének határozó igeneve? GYULAI A.	556
Trokár. VALLÓ ALBERT	511	A kuglizás műszavaihoz.	557
A magyar újságrás műszavaihoz. HARMAT GÉZA	511	Csirkász. CSEFKÓ GYULA	557
A kicsinyítő -i képző. RECHNITZ I.	512	Bagony CSEFKÓ GYULA. A SZERK.	557
Hala. BALASSA JÓZSEF	513	A kuglizás műszavaihoz. JENŐ S.	557
Dautova. JENŐ SÁNDOR	513	Bitangságba venni. LUKÁCS J.	558
Körös, Körös. DEMEK GYÓZÓ.	513	Fúj.	558
Mazúr. SZINI PÉTER. MOLECZ B.	513	Rohics. CSAPODI ISTVÁN	558
Felhúzni az órát. SZOKOLAY H.	514	Körmös. KARDOS ALBERT	558
Utcanevek. KALMÁR ELEK	514	Időtlen.	558
Szakács keze gyógyulása. CSAPODI ISTVÁN	514	Ejtőzik. SZTRÓKAY LAJOS	559
Szittyá. SIMONYI ZSIGMOND	514	Hala. RÓNA IGNÁC	559
		Kombinált szók. PERÉNYI ADOLF.	559
		Bagvak? SZENTE ARNOLD	559

Kérdések és feleletek.

Amilyen a jó nap, olyan a fogadj Istent	40	Végett-hez járulhatnak-e személyragok. ZOLNAI GY.	231
Kilenc órás vonat	40	Szonika, bliktri	273
Magyarít. ZOLNAI GY.	41	A <i>nincsen</i> többes száma	274
Honnan ered a <i>vaslag</i> szó?	41	Szuszka. A SZERK.	274
A Nagy magyar Alföld és a Kis-Magyar alföldnek helyes írása?	42	Jägerlatein. BÁLINT KELEMEN	274
Még vagy már voltam nála? <i>Pukkaditunk meg vagy megpukkaditunk?</i> ANTIBARBARUS	42	<i>Kaposvudrt</i> vagy <i>Kaposvudrtt</i> ?	274
Ada városa v. Ada várossa	87	<i>Keresztény</i> és <i>keresztényen</i>	275
Idegen név, magyar suffixum	88	Körmönfont. ZOLNAI GY.	276
Lejtő, lanka	88	Gratulálni valakit	374
Levess. SIMONYI ZS.	89	<i>Iktat</i> vagy <i>igtat</i> ?	375
A helységnevek raghasználat. ZOLNAI GYULA	132	<i>Csoda</i> vagy <i>csuda</i> ? A SZERK.	375
A relatív névmás. ANTIBARBARUS	134	Belopni a madarat. H. O.	470
Logika v. logyika. KISSFÁY JÓZSEF. TÓTH BÉLA. A SZERK.	180	Sport. ANTIBARBARUS	471
<i>Kettő forint, kettőszáz helyes-e?</i> ZOLNAI GY.	181	<i>Csikója</i> v. <i>csikaja</i> ? ANTIBARBARUS	471
Van-e különbség a <i>Jägerlatein</i> . <i>huszdratlanság</i> és <i>konyhalatlanság</i> között? TÓTH BÉLA	230	Szeremle. Tözsér. MELICH JÁNOS	471
<i>Egyszersmind</i> vagy <i>egyszersmint</i> ?	230	Beszélgettünk róla v. beszélgettünk <i>felőle</i> ?	472
		<i>Igazoltan</i> v. <i>igazolva</i> ? ZOLNAI GY.	472
		Vicindális—vicevasút	518
		Tetszhalott	518
		Szálloda v. szálló. ANTIBARBARUS	518
		<i>Mi sem</i> vagy <i>semmi sem</i> ?	563
		Gyöngyösi István újításai	564
		Menza akadémika. ZOLNAI GY.	565

Idegen események. Fattyúhajtások.

Még mindig. BARNA FERDINÁND.	39	Természetes, morganatikus. K. L.	83
Vezérfonal. HEVESS KORNÉL. A SZERK.	40	Szöghaj. K. L.	83
Ellenszenv, rokonszenv. KISS E. TÓTH BÉLA. SZOKOLAY HERMIN	40, 85, 129, 132	Nemzeti hagyomány a zsidóban és az oláhban. KARDOS A.	84
Kötőszók helytelen használata. JOANNOVICS GYÖRGY	82	Német-francia szók. CZAKÓ ELEMÉR GÁBOR	85
		Cimkőrság. HENTALLER E. DÉRI GYULA	85, 130

	Lap		Lap
<i>Ván, vén</i> vagy Tauszky úr stílusa.		Káplán-stílus. PÁPISTA MESTER .	318
ESTI UJSÁG	85	Ilyetén való. ANTIBARBARUS .	374
Még egyszer <i>földrétlez</i> . JOANNOVICS		Lapszemle. ANTIBARBARUS . .	374
GYÖRGY	129	Hangulat. TÓTH B. SIMONYI Zs.	424
Zuhogó. BARTHA JÓZSEF	130	A német császár mondása. ANTI-	
Ügyteliség. ZOLNAI GYULA. . .	131	BARBARUS	465
Dolgok, holmik. BELÁNYI TIVADAR	131	Stílus curialis. SZÉKÁCS FERENC	466
<i>Lenne e h. volna</i> . JOANNOVICS-GY.	178	Szerkesztő. Munkatárs. Dolgozó-	
Vizesés. BELÁNYI TIVADAR . . .	179	társ. TÓTH BÉLA. ANTIBARBARUS	466
Rossz idegen szók a magyarban.		Fölösleges ortológia. KARDOS A.	468
KÁLMÁNFÍ BÉLA	179	Lapszemle. I. II. ANTIBARBARUS	468
Kihalt neologizmusok. SZIGETI JÓ-		Laktanya. PESTI HIRLAP	469
ZSEF. A SZERK.	179	Helyreigazítások. JOANNOVICS GY.	515
Löveg. TÜZES GÁBOR	227	A Pallas-Lexikon görögszavainak	
Emlékezés Kölcsy Ferencre. TUR-		írásmódjáról. L. E.	516
CSÁNYI ANDOR	228	Lövöldő. KARDOS ALBERT . . .	516
Az Akadémia nagyhete. BALINT		Húz a madár: CSAPODI ISTVÁN .	516
KELEMEN. A SZERK.	228	Lapszemle. I. SASSI NAGY LAJOS.	
A Friss Ujság útjása a cím- és		II. JENŐ SÁNDOR	517
rangkérdés dolgában. PÁPAY J.	229	Helyreigazítások. JOANNOVICS GY.	559
Ó nagysága. HENTALLER ELMA.		Gerhard = Gellért. ZOLNAI GY. .	561
A SZERK.	228	Az -e kérdőszócscsa	561
Hivatalos nyelv	229	Németes udvariasság.	561
A <i>nokok</i> és <i>nőkők</i> . ANTIBARBARUS	271	Fekszik. SZÓTS GYULA	561
Német nyelvhiba a magyarban.		Lapszemle. I. TOLNAI VILMOS.	
SZIGETI JÓZSEF	272	II. ANTIBARBARUS	561
A végelhajásodás. BALINT K. .	272		

Irodalom.

A hivatalos helységnévtár. VOLF GYÖRGY. SIMONYI ZSIGMOND	25
Böngészet Ballagi Német-magyar szótárából. BUDENZ J.	28
Az új Magyar Tájszótár. KÁLMÁR ELEK	29
A finn Nyelvőr. Sz. J.	32
Magyaros tárcalók. SEBESTYÉN KÁROLY	61
Hogy csapják be a németet? ANTIBARBARUS	72
Magyarság és nemzeti önérték. KERÉKES GYÖRGY	120
Regőci Győző: Szerelem könyve. TRENCSENY KÁROLY.	124
Szimbolizmus és nyelv. TÓTH BÉLA	165
Jókai újabb regényei. KISS ERNŐ	167,
A Kolozsvári-kódex. M. J.	169
Morvay Győző könyve az Ember Tragédiájáról. ZLINSZKY ALADÁR . .	217
Kerüljük a germanizmust! HARMATH GÉZA	221
Szinnyei József Magyar nyelvhasználtása HALÁSZ IGNÁC	257
Régi Magyar Könyvtár. KÁLMÁR ELEK	259
Az arany kesztyűs kisasszony. CSENDES ALADÁR	263
Gárdonyi Géza Gőre Gáborja. Z. Gy.	264
A gyimesi vadvirág. ZLINSZKY A.	309
A magyar helyesírás és helyes magyarság. KISS E.	311
Heyden Sebald beszélgetései. MELICH J.	403
A honfoglaló magyarok műveltsége.	409
Még egyszer a Gyimesi vadvirágról. JENŐ S.	413
Balog István költeményei. REGŐCI GYŐZŐ	456
Elmélet és gyakorlat. CSÁSZÁR ELEMÉR	506
Magyar és német zsebszótár. TOLNAI V.	507
Szinnyei József Magyar nyelve. ZOLNAI GY.	548
Móra István nyelve. HARASZTI SÁNDOR	551

A német-magyar szótárhoz.

	Lap		Lap
Kongress. TÓTH B. A SZERK.	38	Mutterstelle anjmd vertreten, HAR-	
Anpumpen, erbgessen. LÁBA S.		MATH G. TOLNAI V.	172
KISS ERNŐ	38, 75	Kinulláz. TOLNAI V. NÉMET P.	172
Der Erbförster. NÉMET P. A SZERK.		Sipista. HARMATH G. NÉMET P.	172
BÁLINT K.	34, 74	Svihak. HARMATH G. TOLNAI V.	172
Katzelmacher. BÁLINT K. KÖRÖSI S.		Waschecht; leistung; exalliert; sie	
74, 171		hat Haare auf den Zähnen. FA-	
Schneidig. BÁLINT K. KRAUSZ S.	75	RAGÓ H.	224
Hét szilvafás nemes. NÉMET P.	75	A kettős számvitel néhány tüggő	
Atszellemült arc. KATONA L. TOL-		kérdéséről. BERÉNYI P.	318
NAI V. KRAUBZ S.	75	Spritzer. Schnitt. PESTI NAPLÓ	314
Gensemarsch. KATONA L. RECH-		Apparat. Vorrichtung. ÁRPÁS M.	315
NITZ I. TOLNAI V.	75	Nevetés; takarékoság; bátorság;	
Wer's nicht hören will, muss es füh-		hazudik, füllent. KARDEVÁN K.	414
len. KRAUSZ Gy. RECHNITZ I.		Schneidig	558
KÖRÖSI S.	75, 172	Schnippisch . . . SZOKOLAY H.	558
Musse. A SZERK.	75	Marille, Aprikose, Pfirsich. WOLFF	
A kuglizás műszavai. BÁLINT K.		BÉLA	558
LÁBA S.	75	Egy szem. WOLFF B. SIMONYI Zs.	558
Vasúti műszók. BÉLTEKY K. SZI-			
GETI J.	171, 223		

Egyveleg.

Madár-műszótár	42	Az örmény magyarság. MERZA Gy.	276
Népköltési gyűjtemény	43	Elferdített nevek. VIHAROS	277
Horváth István föltámadt. KARDOS		Nyelv-dualizmus az Alföldön. BU-	
ALBERT	89	DAPESTI HIRLAP	319
Csőbörből vederbe. KÖRÖSI S.	134	Magyar nyelv az ipar terén. HENZ	
A Magyar Allam logikája	135	ANTAL. A SZERK.	469
Danka és hőjeg. HERMAN O.	182	The Tudor-street. BUDAPESTI H.	517
Magyar szavak a bácskai svábok-		A Magyar Nyelvőr hatása. DÓCZI	
nál. SCHERER LAJOS	231	LAJOS	562

Nyelvtörténeti adatok.

A váradi káptalan statutumai. KISS ERNŐ	265
Nyelvészeti jegyzetek a XVI. századból. DEÁK F.	455

Nyelvújítási adatok.

Atilla. LUKÁCS LÓRINC	53
Gyám, gyámol, gyámolít. VIKÁR BÉLA	72
Fuvola. ANTIBARBARUS. KATONA LAJOS.	33, 170
Gyílok. SIMONYI ZSIGMOND. KIRÁLY KÁROLY	170, 222

Vegyesek.

Pályázat. A SZERK.	1	Szarvas Gábor emlékezete. SIMO-	
Két elnöki megnyitó. REGÓCI Gy.	207	NYI ZSIGMOND	481
Egyről-másról. FÜREDI I.	306	Felhívás	505
Nagy kezdőbetűk. —N K—	307	A szerkesztőség kérdései 90, 135, 472	
Brassai Sámuel. SIMONYI Zs.	356	Válaszok a szerkesztőség kérdé-	
Volf György. SIMONYI Zs.	433	seire.	183, 232, 321, 565
Jelentés a Magyar Nyelvőr pá-			
lyázatáról. A SZERKESZTŐSÉG	454		

Néprnyelvnyagományok.

	Lap		Lap
A nyugati nyelvjárás némely sa- játtsága	90	Bakáéknál	323
Családnevek 46, 141, 190, 240, 285, 334, 430, 480, 526		A részegség kifejezései	283
Gúnynevek . 48, 142, 240, 287, 384, 480, 526		Népetimológiák	379
Helynevek 47, 96, 142, 191, 285, 335, 431, 528		Babonák	427
Állatnevek	143, 479	Párbeszéd 93, 138, 186, 282, 381, 427	
Időnevek	239	Szólások 137, 185, 234, 278, 325, 380, 475, 426, 519	
Ruhanevek	191, 375, 473	Tájszók 45, 95, 139, 187, 238, 284, 329, 382, 427, 476, 522	
Ételnevek	191, 334	Siculica	43, 92, 136
Állathivogató és űző szók	239	Vegyes	238
Gazdasági műszók	48	Népmesék	235, 278
Gyermekszók	333	Katonadalogok	336
A bajai diáknyelvből	190	Népdalok	48, 144, 192, 288
		Néprománcok	240

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

I. Fonétika. Magánhangzók képzése 495 | Mássalhangzók képzése 497 | dentipalatalis spirans *ð* 9 | *karddal*, *horád el*, *szensteg* stb. ejtése 135, 556 | Ráskai Lea ortografiája 195 | Görög szavak írásmódja 516.

II. Magánhangzók: Magánhangzók megőrzése: *alombik*: *lombik* 170, *ldiandm* 215 || Magánhangzók elveszése: *jány*, *rdm*, *mér*; *od'atta*, *gazd'uram* 499 || Szóösszevonás: *elt*, *ilt*, *pég*, *jóccakdi*, *minygy*: *mindjárt* 499 || Időmérték: hosszú magánhangzók: *da*, *hágy*, *hálá* 496, *sir*, *tűz*; *széd*, *mér*, *nyel*, *nyér* 496 | rövid magánhangzók: *lang*: *láng*, *bir*, *kul*, *gyűszű*, *gyűker*, *tehen*, *fedel*, *keves* 495 || Pótló nyújtás: *bót*, *vót*, *lót*, *böcső*, 495 || Hangrendi asszimiláció: *elig*, *sódor*, *oskola* 497, *bókony*, *kókony*, *gurdony* 158, ném.-er: *magy.-dr*; *sáfár*, *kűfár*, *kolompár* 64 || Hangrendi disszimiláció: *karé*, *paré*, *csilánt*, *honnen*, *odébb*; *sterázsa* 497 || Hangszín: zártabb hang nyitabb helyett: *o*: *u*; *hul*, *valahul*, *ahun* 405, *subujgat*, *nagyubb*, *udu*, *burul*, *ucsud* 496; *o*: *a*; *volahul*, *bosszont* 406, *kokas*, *fokad*, *lágos*, *tapasztol*, *sódor* 496; *magy. o*: ném. *a*: 114, 157; *ó*: *á* 114; *i*: *e*; *riguel*, *kérdő -i* 406, *erigy*, *kezi*, *középi* 496; *é*: *i*; *-sig*, *-lrl* *-ért*, *zegenlenyk* 406; *ő*: *ü*; *kürül*, *türül*, *gyűker*, *ürül* 496, *ó*: *ü*; *kü*, *csü*, *lú* 496 || nyitabb hang zártabb helyett: *u*: *o* 406, *onoka*, *kócs*, *koszoró* 497; *o*: *a*; *orvas*, *szévanó*, *tallu* 497, *i*: *é*; *eskola*, *esmer*, *esmeg* 406, *i*: *é*; *késér*, *gyék*, *ézetlen* 497, *ő*: *e* *setél*, *fekető*, *gömbelyeg* 200, 497; *á*: *ó*; *kőzzöl* 406 | *ü*: *i*; *kylseo*; *lyker*, *bydes* 245, *fyg*, *fyge* 406, *igyel*, *ficfa*, *hirid* 497; *i*: *ü*; *mú*, *tú*, *údó* 406; *hütös*, *hüvön* 496; || Járulékmagánhangzók: *istirimfi*, *teréfal*, *balnta*, *toróbdl* 498.

III. Mássalhangzók: Eredeti mássalhangzó megőrzése: *espe-rest* 113, *spiszklóc*: *piskolc* 170, *kétségbelesuen* 249 | Időmérték: hosszú mássalhangzók: *vellem*, *rüllad*, *tülle*; *kapállás*, *kefélés* 498 | mássalhangzók rövidülése: *eféle*, *aféle*; *álomds* 498 || Asszimiláció: *ballang*, *salló*, *mánna*, *tennap*; *fárta*, *óddarra* 498 || Disszimiláció: *danol*, *landl* 497 || Mássalhangzók elveszése: *egres*: **egrest* 113, 248, 439, *pdca*, *fére* 498, *péz*, *ikáhb*, *pitar*; *mer*, *mos*, *maj*, *bolon* 499 || Hangváltozások: *k*: *g*; *garaboly*: *hörbel*; *göncöl*: *künzel* 157, *geleb*, *gila*: *kila* 497, *g*: *b*; *bihic*: *gibic* 112, *g*, *ng*: *v*; *tev*:- *f*. *lege*-, *gyovon*, *oszt. nugom* 367, *v*: *b* 289, 365, *v*: *j* 498; *p*: *f* 437; *p*: *m* 318; *b*: *w*, *v* 438; *t*: *k*; *Szakmár* 497; *t*: *l*; *gy*, *j*: *z* 6; *d*: *gy* *lérny* 497, *gurgyal*: *n. kardel* 157;

m : z s ; n : s 112; *z : z s ; csizma* 497; *z : c : fcsfa : fűzfa* 497; *sz : c ; relec, subick, vijack* 497; *s : cs ; csúz, csapang, csűr* 61; *n : t ; díszto* 497; *n : ny ; penyész, özsonya* 497; *ly : j ; l : j* 497; *j : ny* 176; *l : r ; kerepel, szület : szüret, mazul : mazur* 316; *ny : n ; cigán, bárán* 497 || Hangátvetés: *galyabti : gabalyti* 184, *lábetyel* 276, *geleb, kalabáré, rajtoja, pellórium, makverő* 498 || Járulékmássalhangzók: *laanc labanc : 79, Asszonyfál : -fa* 127, *bolcsát, bölcső, gyümölcs* 290, 365, *bojtorjáng, fájintós, deg : de, beg : be, csilánt : csaldn* 498 || Hiátus 247, 407, 499.

Alaktan.

I. Szótő 497.

II. Szóösszetétel: 148, 181, 258, 366, 417, 485, 518, 548 | Ikerszók 417, 548.

III. Szóképzés. Kombináló szóalkotás 176 || Igeképzés 41, 407; denom. -l 63, denom. -ul, -ül 232, 556 | Névszóképzés: Többes szám képzése 250, *nincse* több. 274, dimin. -i 393, 512, -dny, -ény 417, -nyi 407, 464; melléknévképző -i 80, -s 87, -ú, -ü 232, 556, fosztó k. -talan, -telen 227 | Fokozás 407 | Idegen képzők: -ia, *palvaria, libéria* 294; -órium, *diórium, megrgalórium* 294; -áció 294, -ista, -iáda 297 | Igenevek 81, 85, 407, 472.

IV. Szóragozás: Igeragozás 408, 497 | Névragozás: birtokos ragozás 250; a helységnevek raghasználata 132; -il 274, -ban -ben 249, 407; -tól -tól 249, 405; -ig 177, -szér 407; -ul -ül 566, -vel 258, 404 | Névutók 231.

Jelentéstan.

Jelentésváltozások 156 || Az udvariasság nyelve 9, 101 | Szólások egyezése 371 | Szócsere két nyelv között 37 | Képes kifejezések 110 | Makaróni szók 294 || Szólások: *dugába dól* 65, *egy követ fuj* 79, 126, 422, *felbúzni az órát* 49, 514, *belopni a madarat* 470, *eltörölt a mécses* 318, *alkalmatosság* 51, 175, *on, maga, kegyed* 163, 225 || Közmondások 40, 315, *sok lud farkast győz* 462, 554 | Népetimológia 76, 89, 135, 226, 422.

Mondattan.

Szórend 109, 462; *e* szórendje 561 | A helységnevek raghasználata 132 | Birtokos és dativus 20, 242, 291 | Határozók 110 | A határozók osztályozása 351, 385; *hasonlít vkhez v. vkire* 81 | Visszaható névmás 158 | Jelző 108 | Igeidők 109; *irni fog* 176 | Tárgyas ragozás 419; *gratulálni vkit* 374; *hogy a vasat?* 473 | Főnévi igenév 161 | Határozói igenév 85 | Kettős tagadás 159, 563 | Kötőszók: *minthogy, miután, mert* 82, *mint* 515.

Nyelvhelyesség.

Gyökelvonás 417 | Stílus curialis 465 | Idegen név magvar, suffixum 88 | Német nyelvhibák a magyarban 98 | *öltételez* 129 | *lenne e h. volna* 178 | *még mindig e h. még most is* | *dacra annak* 272 | *Ő nagysága* 228 | *nokok, nők* 271 | *kész van* 465.

Földrajzi mutató.

Dunáninnen.

Ipolyság 383; Bars m. (Garam-Lök) 137, 526, 528; Komárom m. (Perbete) 240; Nyitra m. (Érsekújvár) 284; Csallóköz 241.

Dunántúl.

Fehér m. 473, 524; Székesfehérvár 336; Duna-Szekcső 426; Kemenes-alja (Pálfa) 45, 479; Vas m. 326; (Német-Gencs) 95, 139, 283; (Hegyhat)

240; (Nádasd) 191; (Halogy) 191; (Sárvár) 192; Veszprém m. 137, 278, 326; (Szentgál) 46; (Csetény) 281, 327; (Enying) 521; (Torna) 528; Somogy m. 144, 327, 475, 528; (Sellye) 48, 96; (Marót puszta) 480; (Kapoly) 328; Balaton-mellék (Aszófó) 139; Zala m. 528; (Gelse) 384, 430; Göcsej (Mikefa) 430, 527; Tolna m. 426; Mohács 330, 431; Baranya m. (Ibafa) 329; (Bánfa) 141.

Duna-Tiszaköz.

Pest m. 144, 187, 480; (Félegyháza) 284; Kis-Kúnság 95; Bács m. 143; (Ada) 285; (Dautova) 238.

Palócság.

Gömör m. (Rimaszombat) 185, 285, 478; Heves m. 286, 332; Mátravidék (Csehi) 240; (Sirok) 333, 384, 478; (Baranya-Ózd) 480.

Felső-Tisza melléke.

Szabolcs m. (Aba puszta) 381, 427; (Tisza-Adony) 477; (Tisza-Abád) 185, 285; Hajdú m. 189, 190; (Hajdú-Szovát) 431, 474; (Debrecen) 379, 426, 477, 522; (Tététlen) 238; Szatmár m. 287; (Beregszász) 330, 382, 524; (Nagybánya) 328; Bereg m. 329; Máramaros m. (Técső, Visk) 140; Jász-Nagy-Kun-Szolnok m. (Nagykördű) 288; (Karcag) 334; (Mezőtúr) 140.

Alsó-Tisza melléke.

Csanád m. (Makó) 326, 520; Arad m. 96; (Hódos) 239.

Erdély.

Szolnok-Doboka m. (Domokos) 431, 480; (Magyar-Lápos) 480; Maros-Torda m. 380, 426, 476, 519; Alsó-Fehér m. (Hévíz) 336; Torda-Aranyos m. (Bágyon) 142; Udvarhely m. 429; (Kis-Solymos) 431; (Homoród-Karácsonfalva) 334; Csík m. 331, 427; Erdővidék (Kis-Bacon) 48; Moldva (Klészse) 48, 144, 288.

SZÓMUTATÓ.*)

Abcúg 173, 371
ad ugrandum 38
ágy 6
ágyat őrizni 561
akadály 89
áldomás 128
álhалott 518
alkalmatosság 51, 175
alkalom 175
állomás 223
álom 5, 470

alombik 170
alpári 134
alszik 5
alzat 470
ármányos 242
atilla 33
átszellemlült 223
az 367, 560
Bagoly 559
bagony 438

bagvak 559
bakonybíró 173, 463
bakra ? 234, 328
bakter 438
bálanya 228
bálvány-ucca 277
bara 176, 317
barack 554
baromerős 224
bátor 415
bátya 97

* A Szómutatóba nincsenek fölvéve a köv. cikkek szavai: Bartha J.: A jelenkori nyelvújítás szavai. Béldi M.: A tolvajnyelv. Király Károly: Nyelvújítási adatok. L. L.: Az első magyar fizika műszavai. Szarvas-Melich: Német jövevényszók. Vozári Gy.: Kemény Zsigmond szókinéséből. Wolff B.: A magyar játékszín nyelve.

belépti díj 80
 belop 470
 berendezés 315
 Berta 561
 Bertalan 561
 bűtő 420
 tekint vmit 562
 bíbic 112
 bika 175
 bir- 98
 bitang 162
 bitang-ágbá venni 558
 bliktri 273
 bocsán 289
 bocsát 289, 365
 bolond-ujj 35
 bondsúr 440
 bonta, bunta 62
 bor 418
 borta 31
 brégo, brégós 38, 80, 128
 bringa 31
 budár 441
 buta 114
 butik 441
 bűn 289, 364
 büntetves 76

Cápunkurt 503
 cáp 502
 céltudatos 99
 cérna 62
 címkórság 130
 círmos 530
 círmos cica 530
 cirom 531
 csámbéroz 270
 csára 61
 cseresnye 113
 cserfes 553
 csésze 113
 csete-paté 38
 cséza 60
 csibézer 38
 csirkás 38, 128
 csirkész, csirkás 76
 csirkász 174, 557
 csíz 112
 csoda, csuda 875
 csuklik, csukoljon 567
 csoma, csoma 419
 csűr 61

Dák, dákos 222
 dáma 316
 danka 182
 Dautova 513
 de 82
 deák-ujj 35
 derjeszt 559

deskentál 31
 dévaj 241, 364, 422
 dévány 242
 déványoz 242
 diák-asztal 565
 diga 472, 566
 digó 74
 dolgok 131
 dolgozótárs 466
 donga 65
 döröz 270
 drettál 170
 dugá 65
 dugába dől 65
 dússán 559
 düh 54

— kérdőszócska 561
 egres 113
 egyik szemére 554
 egyszersmind 230
 ejtődzik, ejtődzik 268, 559
 él-amoda, él-él-amoda 542
 elegy, elvegy 421
 elegyül 130
 élelem 321, 565
 élelmes 565
 ellenszenv 40, 86, 132, 179
 elő 5
 előbbvaló 10
 előjog 10
 előjáró 10
 előkelő 10
 elsőbbség 10
 eniberség 420
 eniberség 420
 én 101, 258
 engedély 468
 ennen 562
 érdem 529
 erdőbíró 74
 erkölcs 412, 529
 ész 393
 ezer 6

Fagy 316
 faggyú 6
 fal 5
 farkas 463
 fazék 4, 6
 fűcs-fej 435
 fekszik 561
 felhúz 49
 felró 566
 fenegyerek 553
 fenkölt 223
 fenn jár, fenn van 565
 földvár 410

főlhúz 514
 föllebbez 24
 fölött 562
 föltételez 22, 129
 főnforgás 561
 fősvény 415
 főveny 553
 frajviligos 31
 fránya 553
 fraska 170, 177
 fröccs 314
 fuji bizon 558
 fujora 33
 fukar 204, 415
 fullad, fúlad 567
 furik 226
 furollya 33
 futkozó 553
 fuvola, fúvora 33
 fuvola 170
 fülke 223
 füllent 415
 fűz- 6

Garaboly 157
 gárf 510
 gazos 76
 Gellért 561
 Gerhard 561
 gészkeny 511
 gíbic 112
 gimilc 365
 gléda 63
 gond 412
 gordon 157
 göncöl 157
 gőzös 223
 gratulál 374
 Gréc 558
 gurdély 155, 157
 gurgyal 154
 guzslya (guzsalya) 564
 gyalog 9
 gyám, gyámol 72
 gyámfa 184, 321
 gyéntél 269
 gyilok 170, 222
 gyimbor 55
 győz 556
 gyűker 81
 gyümölcs 54

Hagy- 6
 hagyma 81
 hagymáz 145
 hahotáz 414
 hala 313, 559
 háló 53
 hanem 82
 hangulat 166, 424

harács 398
 harcias 415
 hasonlít 81
 haton 566
 ház 6
 hazudik 415
 hiu, ház héja 127
 hepcias 270
 hét 394
 hitoktató 22
 hogy a vasat? 568
 holmik 131
 homlok 258
 homok 556
 honn- 54
 hőjég 182
 hullajtó 177
 huszárlatinság 230
 húz- 516

Idegenkedni 132
 idomtalan 529
 időtlen 227, 558
 igazoltan 472
 ige 529
 iktat 375
 ildom, ildomos 529
 illetőleg 99
 ily 566
 ilyentén való 374
 indóház 171
 irmag 81
 irni fog 176
 iskátulya 113
 isten 241
 iv- 6
 izlik, izljkék 567
 izraelita 84

Járgálás 176
 jägerlatein 230, 274
 Jenő, Jenach 269

Kacag 414
 kacola 61
 kákics 184
 kalakóc 184
 kapcsol 185
 káposzta 76
 karé 269
 karmazsin 112
 kavics 556
 kazal—kazlak 564
 kegyed 163, 225
 kép 411
 kérem (németesen) 561
 kerénye 185
 kereszt 419

keresztény 275
 kész van 465
 készülék 315
 kevés mult 565
 kéz 6
 kicsi kis 393
 kikelet 565
 kinulláz 172
 király 315
 kitesz (100 frtot) 561
 klapancia 316
 koca vadász 128
 koca pipás 128
 kocsi 228
 kocsi-kenőcs 37
 kolompár 64
 kompaktor 36, 174
 kongress 33
 konyhalatinság 230
 koposzter 31
 korrog 185
 koszorú 315
 köből 111
 könyvelő 314
 könyvkaptor 36
 könyvpaktor 174
 körmönfont 276
 körmös 558
 Körözs, Körös 37, 79,
 513
 kö 366
 kötény 417
 kötés 174
 kövecs 556
 követ fuj 79, 126
 köz, között 6
 közel 99
 köztársaság 560
 kűfár 64
 kugli 463
 kujon 441
 kulimász 37
 kupé 179
 kuruc 553
 kuss 441
 kuvert 179

Laanc 78
 labanc, lafanc 78
 láda 111
 laktanya 468
 lanka 88
 lejt, lejtő 39
 lejtő 88
 lel—löl 5
 lélek 412
 léleklzik 556
 lenne 178
 levél 366, 462
 levess 89

ló 366
 logika 135, 180
 lovát játszani 565
 lovazni 565
 löveg 227
 lövöldő 516
 lukszi 38

Maga 163, 225
 magasfok 26
 magyarit 41
 mamlasz 114
 maradhass 225
 márc 38
 masina 49, 112
 makara 113
 matring 114
 mazúl 538
 mazúr 315, 421, 513, 538
 mazurka 538
 megesett 317
 megkoppaszt 33
 még mindig 39
 megparáhol 461
 megtér 225
 megye, megye 126
 melák 441
 menza akadémika 565
 merész 415
 mert 82
 méz 6
 meztelen, meztelen 565
 mi, mienk 103
 mlg 566
 mily 565
 mi mindent 568
 minthogy 82
 mi sem 563
 misziri 540
 miután 82
 mizér 540
 mód 114
 morganatikus 83
 morgó 226
 mosolyog 414
 mozdony 171
 mozzanat 99
 mulatság 418
 munkatárs 466
 murc 38
 murnya 556
 murva 556
 must 113
 mustra 113

Nádol 563
 nagygyűlés 33
 nagyhét 228
 uaponként 135, 566
 naponta 22

napszine bor 559
 négy 9
 nevéndékeny-ül 35
 nevetés 41
 nevetien-ül 34
 nincsen 274
 nokok, nők 271
 nőtelen 34
 nyálás 5
 nyalka 553
 nyargal 176
 nyél 5

Oda megy ki 562
 oda nyilatkozni 561
 okik, oktat 80
 oláh 84
 ol 5
 oty 565
 opszec 114
 orca, arc 258
 országház 415
 orvos ujj 351
 ostromja (ostromolja) 564
 ócs 97
 öleb 37
 ön 163, 225
 ördög 393, 411
 örül vmire! 560
 ötön 566

Pajtás 393
 pálya 134
 pályaház 415, 223
 pályaudvar 171
 pantalló 49
 paráhol 461
 parasztyás 461
 paraplé 441
 paraszt 315
 pasasér 441
 patália 37
 patécs 224
 patél 38
 pele 183
 példa 61
 peszmege, peszmet 538
 peticzen 224
 pianino 179
 picula 114
 pilinga-kő 556
 pirinty 461
 platajc 224
 porhál 461
 porhanyó 461
 pormentes 97
 posz-homok 556
 póré 37, 175
 prepa 225

proh 441
 prokell 224
 puska 204
 pusztia 420

Rajz 550
 rártart 553
 ravasz 289
 Regede 558
 regruta 225
 reparago 225
 reszt vesz 22
 reterat 441
 Rohics 558
 rokonszeny 49, 85, 132,
 179
 román 84
 rostélyos 49
 rovács 566
 rovás 126, 566
 röhög 414
 rövid 366

Sáfár 64
 savanyú 366
 se hus, se hal 566
 serpenyős 49
 sikáló 422
 síkság 89
 sipista 172, 174
 sokadalom 33
 somolyog 414
 sovány 266
 spiszkic 170
 sport 471
 strapa 224
 svihák 172
 szájról-szájra 371
 szakasz 223
 szalad 5
 szaladós 128
 szálás 5
 szálloda, szálló 518
 számvitel 314
 szavatos 56, 174
 szavaty 56
 szavattyus 60
 szár 6
 szegett szemmel néz 566
 szekér 418
 szelleműs 97
 szemény 539
 szempont 100
 szerelem 394
 Szeremle 471
 szeret 394
 szerkesztő 466
 szerző 99
 szinetartó 223

sejmos 531
 seim 531
 seirony 531
 sejtva 270, 514
 szivélyes 561
 szok 470
 szolld 441
 szonika 273
 szöghaj 83
 Szatmár 35, 127
 szurmos 531
 surom 531
 szuszka 274
 szűkmarkú 415
 szül, születik 567

Takarékos 415
 talpalatnyi 464
 tarack 202
 tárkány 241, 363
 taval 54, 366
 te, ti 103
 tej 394
 tél 55
 tele 5
 természetes 83
 termőképesség 223
 tetszhalott 518
 tetszik 560
 tilos van 306
 tódít 415
 törvényház 415
 törzsökös 33
 tőzsdé 471
 tőzsér 471
 tréfa 314
 tremia 225
 trokár 511
 tudor 518

Uj 6
 ujj 6
 ulán, ulános 540
 ugy 54, 412
 ügyfeliség 131
 üröm 81

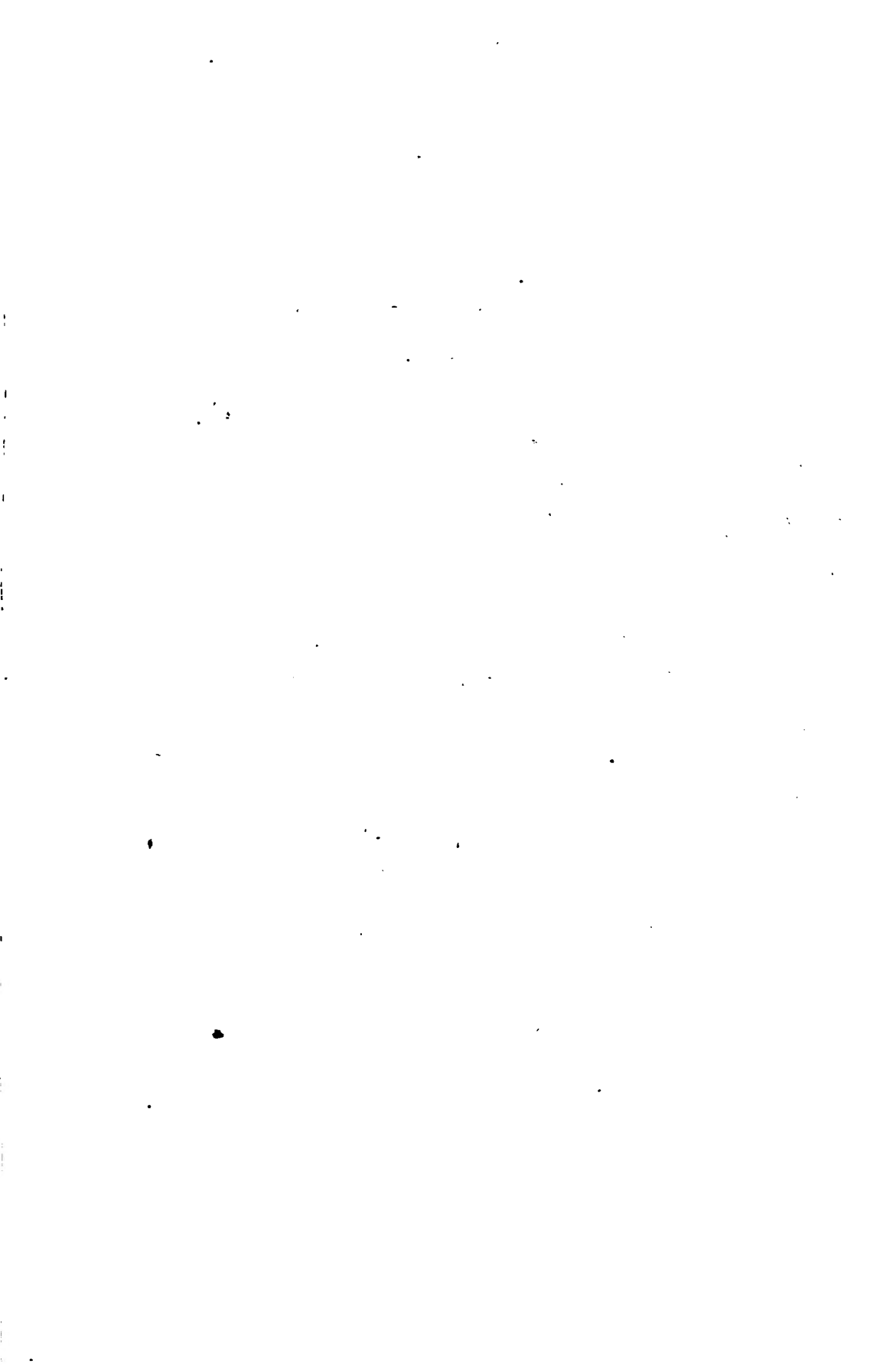
Vágyini vmit 564
 vakmerő 415
 vár 365, 289
 város 410
 vásár 289, 365
 vaskos 41
 vastag 41
 vedel 54
 végelhájasodás 272
 végett 231
 -vel 258
 velő 4
 vérszegény 97

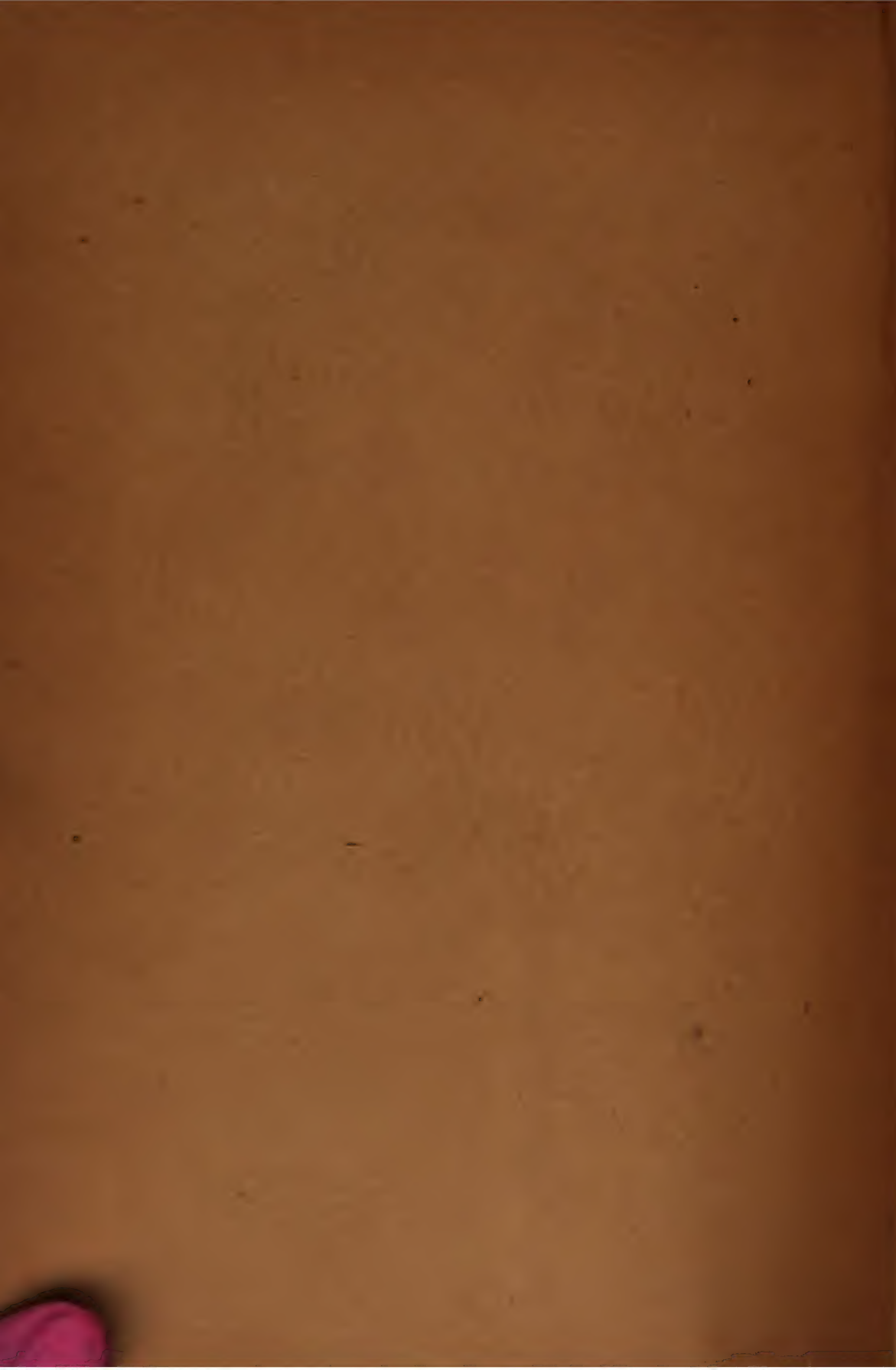
vért 365
vezérfonal 46
vezet 6
vicevasút 518
vicinális 518
vigyorog 414
vihog 414
villámlik 554
villan, villog 554

visszahatás 99
vitéz 415
víz 6.
vizesés 179
vizehullajtó 130

Zavagy 59
zuhogó 130, 177
Zürik 316

zsák 112
zsákmány 112
zsejter 112
zsellér 112
zsidó 84
zsold 112
zsugori 415





Stanford University Libraries



3 6105 015 082 774

PH2001

M35

v.26

1897

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

--	--	--

